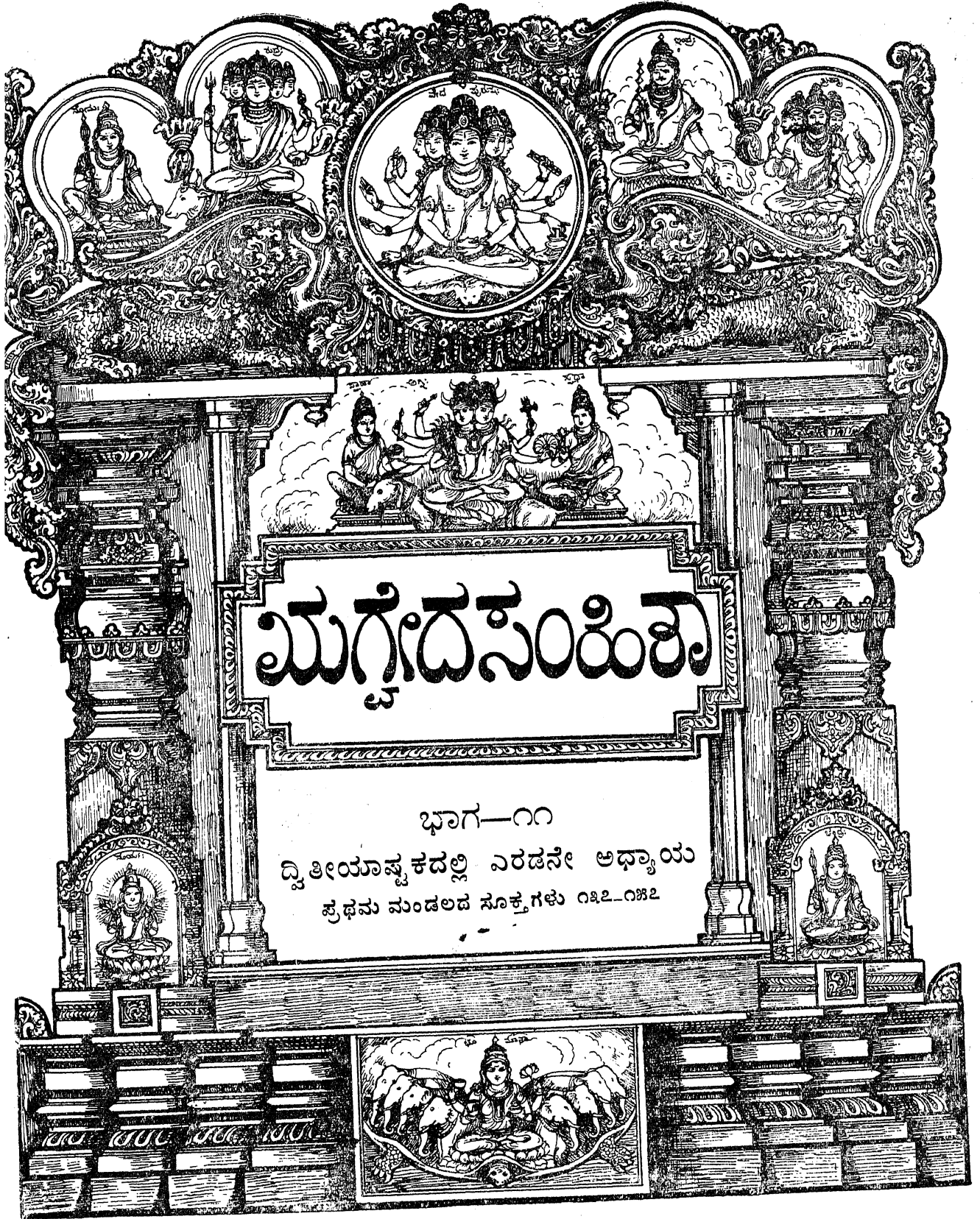

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೇದರತ್ನಮಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ—೧೧

RIG-VEDA

ಸಾ ಯು ಣಿ ಭಾಷ್ಯ ಸ ಮೇ ತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ—೧೧

ಎರಡನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೧೩೭-೧೫೭

—❧—

Translated with Exhaustive Critical Notes

by

ASTHANA MAHAVIDWAN

H. P. VENKATA RAO.

Editor.

Printed at

SREE VINAYAK PRINTING WORKS, MYSORE.

1950

Published by the gracious permission of

His Highness.

Sri Jayachamarajendra Wadiyar Bahadur,

G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore.

ಯದುವಂಶಪಯಃಪಾರಾವಾರಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಯಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕರೂ
ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಅದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ
ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್,
ಜಿ. ಸಿ. ಬಿ., ಜಿ. ಸಿ. ಎಸ್. ಐ. ರವರು.

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ
ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು :

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರುಃ ನಾಗಲಿಂಗಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಿಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

—o—

Translator & Editor :

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್

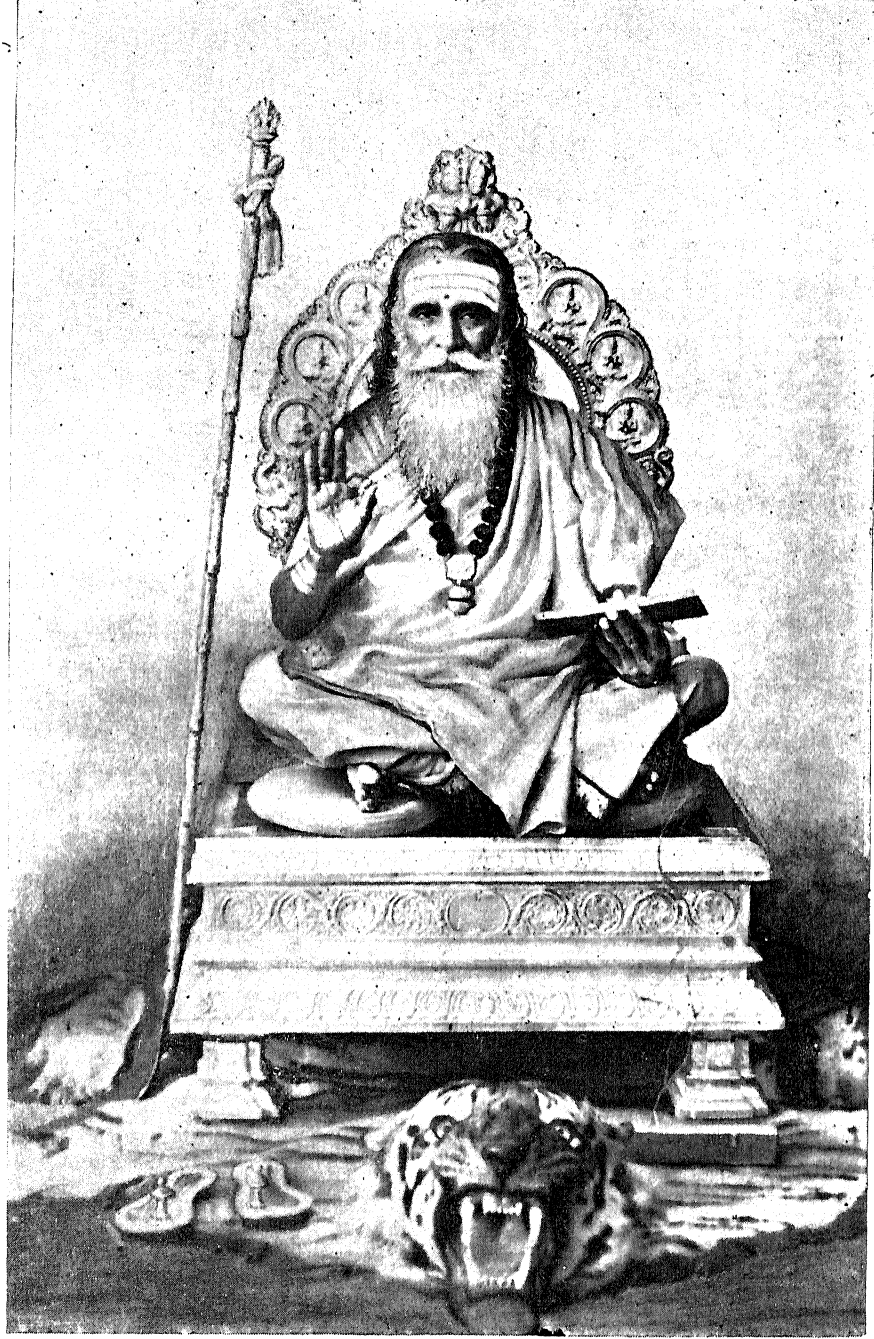
Associate :

ಶ್ರೀ. G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ M. A.

Professor of Sanskrit, St. Philomina's College, Mysore.

ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು, ವ್ಯಾಕರಣವಿದ್ವಾನ್, ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ ಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ, ಮೈಸೂರು.
2. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾನ್ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಪಂಡಿತರು,
3. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಋಗ್ವೇದ ಘನಪಾಠಿಗಳು.
4. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೌತ ವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ದೇವರಭಟ್ಟರು, ಮೀಮಾಂಸಾದರ್ಶನ ಪಂಡಿತರು.
6. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M. A., B. T., ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
7. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಆರಮನೆ ಸರಸ್ವತೀ ಭಂಡಾರಿ.
8. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಪುತ್ತೂರು ಅನಂತಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್, Govt. Oriental Research Institute, Mysore.
9. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ರಿಟೈರ್ಡ್ ಪಂಡಿತರು. Govt. Oriental Research Institute, Mysore.

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಮಾಜ್ಞಾಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
 ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು
 ವೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪೀಠಿಕೆ.

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಭಾಗವಾದ ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ೧೩೭ ರಿಂದ ೧೫೭ ರವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೨೧ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರುಚ್ಛೇಪದೈವೋದಾಸಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ೧೩೭ ರಿಂದ ೧೫೭ ರವರೆಗಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು, ಪೂಷ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವರೂ, ದೀರ್ಘತ ಮಾಔಚಢ್ಯನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಉಳಿದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್, ಅಗ್ನಿ, ಮಿತ್ರಾವರುಣರು, ಅದಿತಿ, ವಿಷ್ಣು, ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು, ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕುತ್ಸಾಂಗಿರಸನ ಕೃತಿಗಳಂತೆಯೇ ಪರುಚ್ಛೇಪದೀರ್ಘತಮಸ್ಸುಗಳ ಕೃತಿಗಳೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾದ ಭಾವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವವೂ ಸುಂದರವಾದ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವೂ ಆಗಿವೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವಗಳಿಂದಲೂ, ರಚನಾಕೌಶಲ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮೇ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೇ ಅಂಗಿರಾಃ ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಕಣ್ವೋ ಅತ್ರಿರ್ಮನುರ್ವಿ
ದುಸ್ತೇ ಮೇ ಪೂರ್ವೇ ಮನುರ್ವಿದುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೭-೯)

ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ದಧೀಚಿ, ಅಂಗಿರಸ್, ಪ್ರಿಯಮೇಧ, ಕಣ್ವ, ಅತ್ರಿ, ಮನು ಇತ್ಯಾದಿ ಋಷಿಗಳು ನನ್ನ ಸಿತ್ವ ಸಿತಾಮಹಾದಿಗಳನ್ನೂ ದಿವೋದಾಸಪುತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಪರುಚ್ಛೇಪನು ತನ್ನ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಸಂತತಿಯ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವು ಅಲೌಕಿಕವಾದುದೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಇವನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಂತ್ರಜ್ಞನು ಎಂದು ತೋರಿಸುವ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ,

ನೈಮೇಧಶ್ಚ ಪರುಚ್ಛೇಪಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮವಾದ್ಯಮವದೇತಾಮುಸ್ಮಿನ್ನಾ ರಾವಾದ್ರೇಗ್ನಿಂ ಜನಯಾವ
ಯತರೋ ನೌ ಬ್ರಹ್ಮೀಯಾನಿತಿ ನೈಮೇಧೋಭ್ಯವದತ್ಸ ಧಾಮಮಜನಯತ್ಪರುಚ್ಛೇಪೋಭ್ಯ-
ವದತ್ಸೋಗ್ನಿಮಜನಯದ್ಯಷ ಇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸಮಾವದ್ವಿದ್ಯ ಕಥಾ ತ್ವಮಗ್ನಿಮಜೀಜನೋ
ನಾಹಮಿತಿ ಸಾಮಿಧೇನೀನಾಮೇವಾಹಂ ವರ್ಣಂ ವೇದೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೮-೩ ರಿಂದ ೪)

ನೈಮೇಧ ಮತ್ತು ಪರುಚ್ಛೇಪ ಎಂಬಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾರು, ನಿಜವಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚೆ ಬಂದಾಗ ಹಸಿಯ ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವರೇ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು. ಆಗ ನೈಮೇಧನು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಲು ಕೇವಲ ಹೊಗೆಯು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಪರುಚ್ಛೇಪನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾಯಿತು. ಆಗ ನೈಮೇಧನು ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಜ್ಞಾನವೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವಾಗ ನನ್ನಿಂದಾಗದಿರುವ ಅಗ್ನಿಪ್ರಜ್ವಲನವು ನಿನ್ನಿಂದ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು, ಎಂದಾಗ ನನಗೇ ಸಾಮಿಧೇನಿಯ ಮರ್ಮವು ಗೊತ್ತು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು ಎಂದು ಪರುಚ್ಛೇಪನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು, ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಮಂತ್ರಮರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದುದರಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಂತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರ ಚೈಪನು ತನ್ನ ನಿರ್ಮಾಣಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಾಗ ಆ ಭಾವದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಭ್ಯಾಸ ವಾಕ್ಯಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪರುಚೈಪನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಅತಿಶಯವಾದುದು. ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ತತ್ಪರುಚೈಪಸ್ಯ ಶೀಲಂ (ನಿ. ೧೦-೪೨) ಇದು ಪರುಚೈಪರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಎಂದು ಹೇಳಿ,

ಪ್ರ ತದ್ವೋಚೇಯಂ ಭವ್ಯಾಯೇಂದನೇ ಹವ್ಯೋ ನ ಯ ಇಷವಾನ್ಮನ್ಮ ರೇಜತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ
ಮನ್ಮ ರೇಜತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೯-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭ್ಯಾಸವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಪರುಚೈಪರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಲ್ಲಿಯೂ ಪರುಚೈಪಮುಷಿಯ ಶೈಲಿ, ವಿಷಯಗಳ ಸ್ವರೂಪ, ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೧೦ ರಿಂದ ೧೩ ಖಂಡ) ಈ ವಿಷಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೧೦ ರಲ್ಲಿ ೧೨೭ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸಿನ ಜನನ, ಹುಟ್ಟಿದಮೇಲೆ ಅವನ ಕಷ್ಟಪರಂಪರೆಗಳು, ಅತ್ಯಂತ ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಆತನ ದೈವಭಕ್ತಿ, ಅವನ ಮಹತ್ತಾದ ಶ್ರದ್ಧಾಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಅವನು ಅಪ್ಪಿನಯ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದುದು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ೧-೧೪೭-೩ ಮತ್ತು ೧-೧೫೨-೬ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇವನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತಮನಾಗಿಯೂ, ಕರ್ಮನಿಷ್ಠನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ದೀರ್ಘತಮಾ ಮಾಮತೇಯೋ ಜುಜುರ್ವಾನ್ ದಶಮೇ ಯುಗೇ |

ಅಸಾಮರ್ಥಂ ಯತೀನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭವತಿ ಸಾರಥಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೮-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಾನು ಪಡೆದ ಉತ್ತಮವಾದ ಪದವಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ್ನಾ ದಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಇವನು ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಸ ವೇದಿಷದ ಇತ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚ ತುರ್ಭಿರ್ಜಾತವೇದಸಂ |

ಸಮಿದ್ಧ ಆಪ್ರಿಯೋಽಂತ್ಯೈಂದ್ರೀ ತಮಿತ್ಯಗ್ನೇಃ ಪರಾಣಿ ಷಟ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೧೬)

ತುಷ್ಟಾವ ಚೈವ ಸೂಕ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಅಬೋಧೀತ್ಯಶ್ಚಿನಾವೃಷಿಃ |

ಪ್ರೇತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ತು ಪರಾಭ್ಯಾಮೇತದುತ್ತರಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೩೨)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಷಿಯ ಕೃತಿಗಳು ಮುಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಾಥಮಿಕತೆಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದನಶಕ್ತಿಯೂ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಇವನ ಮಹತ್ತಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಚ್ಛೇಪದೃಷ್ಟವಾದ ಮಿತ್ರವರುಣಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೧-೧೩೭) ಆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳ ವರ್ಣನೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕೇವಲ ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ.

೧೩೮ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪೂಷನ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಘೃಣಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪೂಷನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಸಂಪ್ರದಾಯದವರಿಗೂ ಆಧುನಿಕರಾದ ಪಂಡಿತರಿಗೂ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ವಾದಿಗಳ ಮತಗಳನ್ನೂ, Bloomfield ಇತ್ಯಾದಿ ಪಂಡಿತರು ಅದನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುವುದನ್ನೂ, ಆದರೆ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಅದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದನ್ನೂ, ಸಹ ೧೩೮ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ನಾಲ್ಕನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಪುಟ ೩೩-೩೪).

ಯಾಸ್ವಾದಿಗಳು ಪೂಷನು ಆದಿತ್ಯದೇವತೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ಯಾವ ಯಾವ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಆ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆದಿತ್ಯಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವರ ವಾದವಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ವಿರೋಧಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಲ್ಲೂ ಸಹ ಈಚಿನ ಪಂಡಿತರು ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯಾಸ್ಮೇ ಪೂಷನ್ನಾ ಪೋ ಅಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ ಹಿರಣ್ಯಯೀರಂತರಿಕ್ಷೇ ಚರಂತಿ |

ತಾಭಿರ್ಯಾಸಿ ದೂತ್ಯಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಕಾಮೋನ ಕೃತ ಶ್ರವ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ||

(ಋ. ಸಂ ೬-೫೮-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪೂಷನು ಸೂರ್ಯನ ದೂತನೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಪೂಷನಿಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದ ಅಂಶಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಋ. ಸಂ. ೮-೨೯ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಪೂಷನಪರವಾಗಿ ಸಾರಗುಣದ ವರ್ಣನೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾದಂತೆ ಪೂಷನು ಆದಿತ್ಯದೇವತೆಯಲ್ಲವೆಂದು ಚರ್ಚಿಸಿ 'ಇವನು' ಪಶುಪಾಲಕ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದು ತಾನೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪೂಷದೇವತಾಸ್ತೋತ್ರದ ಮುಖ್ಯಭಾಗವು ಋಗ್ವೇದದ ಆರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೫೩ ರಿಂದ ೫೮ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ವರೆಗೂ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಭಾರದ್ವಾಜ ಸಂತತಿಯ ಋಷಿಗಳು ಪೂಷದೇವನನ್ನು ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು " ಪೂಷಸಂಹಿತಾ " ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಷನು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಋ. ಸಂ ೬-೫೫-೨, ೬-೫೩-೯, ೬-೫೬-೧, ೬-೫೫-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಪರ್ಧೀ, ಪಶುಸಾಧನೀ, ಅಷ್ಟಾ, ಕರಂಭಾದ್, ಅಜಾಶ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಮಗೆ ಪೂಷನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದು ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿರುವ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಆರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪೂಷನ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವು ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವನು ಪಶುಪಾಲಕದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಈ ದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಆರಾಧಕರ ಪಶುಸಂಪತ್ತು ಹೆಚ್ಚುಬೇಕೆಂದೂ, ದಾರಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಗವಾದಿಗಳಿಗೆ ಇವನೇ ರಕ್ಷಕನೆಂದೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಪೂಷಾ ಗಾ ಅನ್ನೇತು ನಃ ಪೂಷಾ ರಕ್ಷತ್ವರ್ವತಃ | ಪೂಷಾ ನಾಜಂ ಸನೋತು ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೪-೫)

ಮಾಕಿರ್ನೇಶನ್ಮಾಕೀಂ ರಿಷನ್ಮಾಕೀಂ ಸಂ ಶಾರಿ ಕೇವಟೇ | ಆಧಾರಿಷ್ವಾಭಿರಾ ಗಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೪-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಭರದ್ವಾಜಸಂತತಿಯವರು ಒಂದೆಡೆ ನೆಲೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲದೇ ಪದೇ ಪದೇ ಸಂಚಾರಗಳನ್ನು ಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದೂ ತಮ್ಮ ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂಷನನ್ನೇ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನನ್ನಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿಯೂ ಭಾವಿಸಿದ್ದರೆಂದೂ ಅಧುನಿಕವಾದ ವಿಮರ್ಶಕಾರರು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಿತ್ರಾನರುಣಪರವಾದ ೧೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಣನೆಗಳು ತಾತ್ಪರ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಗಹನವಾದ ವಿಚಾರಗಳಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ೧೩-೨ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಋತಾದನ್ಯತಮಾದದಾಥೇ—ಋತದಿಂದ ಅನ್ಯತವನ್ನು ತರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಪ್ರಾಕೃತವಾದುದೂ ಗಭೀರವಾದುದೂ ಆದ ಅರ್ಥವಿರಬೇಕು. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಋತಾತ್—ಆದಿತ್ಯನಿಂದ; ಅನ್ಯತಂ—(ನಶ್ವರವಾದ) ಉದಕವನ್ನು; ಆದದಾಥೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು ಆದರೆ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಋತನೆಂಬ ಹೆಸರು ಯಾವ ಗುಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಋತವೇ ಆದಿತ್ಯನ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮಾರ್ಗವೂ, ಋತವೇ ಅವನ ಯೋನಿಯೂ ಆಧಾರವೂ ಆಗಿದೆ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೬ ; ೭-೬೦-೫) ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲೂ ಸಹ ಋತದ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಅವಿನಾಭಾವಸಂಬಂಧವೂ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವೂ ಸಹ ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಗಹನತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೫ನೇಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮಾ ನಾಂ ರಾತಿರುಪದಸತ್ಯದಾ ಚನಾಸ್ತದ್ರಾತಿಃ ಕದಾ ಚನ | ಎಂದು ಮಾನವನ ಆಹುತಿರೂಪದ ದಾನಕ್ಕೂ ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನಾದಿ ಸಂಪದ್ದಾನಕ್ಕೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇವೆರಡೂ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹೇತುಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವತೆಗಳ ರಾತಿಗೆ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲವು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೇ ಆಧಾರವು, ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ದೇವ ಮಾನವಾದಿಗಳ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಶ್ವನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ದೀರ್ಘತಮಸ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಾವೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹಳ ಉತ್ತಮವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೧೨) ಐಹಿಕದ ಸಂಪತ್ಸಾಧನೆಗೂ ಅಮುಷ್ಮಿಕದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಧನೆಗೂ ಕರ್ಮರೂಪವಾದ ನಾವೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಧನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಸಂಸಾರಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ, ಅದೇ ಸಂಸಾರದುಃಖದಿಂದ ಪಾರಾಗುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಏಕತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದು ವೈದಿಕವಾದ ಉಪದೇಶದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಅಸ್ತಾಕಂ ನೀರಾನ್ ಮಘೋನಃ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದರಲ್ಲಿರುವ ಆಸಕ್ತಿಯೂ,

ಉತ ನಃ ಜನಾಂಶ್ಚ ಸಾರಯಾತ್ ಎಂಬ ಶ್ರದ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರತ್ಯಾಗದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ, ಚಿ, ಯಾ ಶರ್ಮ ನಾವಂ ಎಂಬ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಸುಖದ ಭಾವನೆಯೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಯಜ್ಞರೂಪದ ನಾವೆಯು ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧವಾದ ಈ ಎರಡು ಸಾಧನೆಗಳಿಗೂ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಲೋಕದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಅವರ ಗುರುತರವಾದ ಜನಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಆಪ್ರೀದೇವತಾಕವಾದ ೧೪೨ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಬಹಳ ಪ್ರೌಢವಾದ ಶೈಲಿಯಿಂದಲೂ ಗಭೀರವಾದ ಭಾವನೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸಿನ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ, ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಋಷಿಯ ಉದಾತ್ತವಾದ ಮನೋಭಾವವನ್ನೂ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ (ಪೇಜು ೨೨೨ ರಿಂದ ೨೪೬.)

೧೫೪, ೧೫೫, ೧೫೬ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಸಾರ್ಥವಾನಿ ವಿಮಮೇ ರಜಾಂಸಿ ಋ. ಸಂ. (೧-೫೪-೧) ಯಸ್ಯೋರುಷು ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷ್ವಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೪-೨), ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಯ, ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನಾಗಿರುವುದು, ಅಸ್ತ ಎಂಬ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಔರ್ಣವಾಭಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನು ನಿರೂಪಕಾರರು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಪೇಜು ೫೨೫-೬) ಈ ಮತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಋಕ್ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಯೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೫-೬, ೧-೬೪-೪).

ಪೌರಾಣಿಕವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಮತವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸತಕ್ಕ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಸುದರ್ಶನ ಚಕ್ರವು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನೂ, ಪದ್ಮವು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಯಾದ ದ್ಯುಲೋಕದ ತೇಜಶ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಸೀತಾಂಬರವು ತೇಜಃಪುಂಜಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. (cf. P. O. S. No. 75. P. 99). ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸೂರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವ ವರ್ಣನೆಯು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೇವಲ ಆದಿತ್ಯದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ವ ಉತ್ಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೪-೫) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಈ ಸತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪಥವು ಕೇವಲ ಸಾಧನವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ವಿರುತ್ತದೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಮತವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಯತ್ರಾಮೃತಃ ಸ ಪುರುಷೋ ಹ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ | (ಮು. ಉ. ೨-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪರಮಪದವನ್ನು ಸೂರ್ಯಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ಥಾನವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವಿತ್ತೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವತಾಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕೆಳಗಿನ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವತೆಯ ವರ್ಣನಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕದ ದೇವತೆಯೆಂದೂ

ಮುಂದೆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ಥಾನವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಸ್ಥಾನವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

Macdonell brings forth other traces of Hindu Vishnu's general character as the 'Preserver' in the Veda. Vishnu is beneficent (I-156-5), is innocuous and bountiful (VIII. 25. 12.) and a generous protector (I. 155. 4.) but only such features of an ordinary sun-god cannot adequately account for Vishnu's sudden rise to prominence in Hindu Mythology. Vishnu must have already been a great God among 'extra-Vedic' circles and his later eminence was merely a legitimately recognised come-back, [P. O. S. No. 75. P. 104-5]. ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಕೇವಲ ಸೂರ್ಯದೇವತೆಗೆ ಈ ಗುಣಗಳು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಉತ್ತಮನಾದವನೂ, ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ವರ್ಣನೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

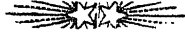
ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯು ಈ ಎರಡು ಮತಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಈ ಋಷಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬಹಳ ಗಂಭೀರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇದಮಿತ್ಥಂ ಎಂದು ಇತ್ಯರ್ಥಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಆಧಾರಗಳೊಡನೆ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತಿಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿಗಹನವೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಪಾಮರಾದಿಯಾದ ಸಕಲಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂ ಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಜಿ. ಸಿ. ಬಿ., ಜಿ. ಸಿ. ಎಸ್. ಐ. ಮಹಾ ಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಕರ್ಣಾಟಕಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರನಾಮಾಂಕಿತರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ, ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕಫಲಗಳಾದ ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಸಕಲಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋ ಸ್ಕೃತಿಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು
ವಿಕ್ಯತಿನಾಮ ಸಂ|| ಅ|| ಆಷಾಢ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ ಮಂಗಳವಾರ }
20-6-1950

ಅನುವಾದಕ
ಹೆಚ್. ಪಿ. ನೆಂಕಟರಾವ್,
ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

೧೩೭.	ಸುಷುಮಾ ಯಾತಂ ಎಂಬ ನೂರಮೂವತ್ತೆಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	2
	ಅತಿರದ್ರವ್ಯ ವಿಚಾರ	5
	ಅಂಶು ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	12
೧೩೮.	ಪ್ರಪ್ರ ಪೂಷ್ಣಃ ಎಂಬ ನೂರಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	14
	ಪೂಷನ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ನಿರ್ವಚನ	17
	ತುವಿಜಾತ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	17
	ದಸ್ಮ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	32
	ಆಘ್ರಣಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	33
೧೩೯.	ಅಸ್ತು ಶ್ರೀಷಟ್ ಎಂಬ ನೂರಮೂವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	36
	ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	37
	ಶರ್ಧ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	39
	ಋತ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು	45
	ಸ್ತೋಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು	50
	ನಾಕ ಶಬ್ದದ ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳು	56
	ರಜಃ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	58
	ಶಚೀವಸೂ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	61
	ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರ ವೃಷಪಾಣಾಸಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ	65
	ಓ ಸೂ ಣೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ	70
	ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ವೃತ್ತಾಂತ ಇತ್ಯಾದಿ	71
	ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ	81

ದಧೀಚಿ ಋಷಿಯ ವೃತ್ತಾಂತ	81
ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ, ಕಣ್ವಿಃ, ಅತ್ರಿಃ ಇವರುಗಳ ವಿಷಯ	84
ಯೇ ದೇವಾಸಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ	95
ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	95
೧೪೦. ವೇದಿಷದೇ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	99
ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	100
ದ್ವಿಜನ್ಮ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	105
ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು	113
ಅಭ್ಯಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು	118
ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯ ಪ್ರಸರಣಶಕ್ತಿವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ	122
ಅಗ್ನಿವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	132
ಮನ್ಮನ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	144
ಸೋಮಯಾಗ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ	147
ಉಕ್ಥದ ಮಹಿಮೆ ಇತ್ಯಾದಿ	153
೧೪೧. ಬಳಿತಾ ತದ್ವಪುಷೇ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	157
ಧೇನಾಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	159
ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	165
ಈಶಾನಾಸಃ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	171
ಹೋತೃಶಬ್ದದ ವಿವಿಧಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	182
ಹ್ವಾರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	187
ಶಿಕ್ಷಭಿಃ, ಅರುಷೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	193
ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ ಇವರ ಮಹಿಮೆ ಇತ್ಯಾದಿ	200
ಮಿತ್ರನು ಆಹರಭಿಮಾನಿ ಎಂಬ ವಿಷಯ	201
ಧರ್ಣಿಸಿಂ, ಪಸ್ಯಚಾಸಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	209
ಜೀರಾಶ್ವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	213
ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	218
೧೪೨. ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	221

ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	222
ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು	223
ನರಾಶಂಕಶಬ್ದಾರ್ಥಾನುವಾದ	237
ಈಳಿತಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	242
ಬರ್ಹಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗ	245
ದ್ವಾರೋ ದೇವೀಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ	249
ನಕ್ಶೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ದೇವತೆ	255
ದೈವ್ಯಾಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ	259
ತಿಸ್ತ್ರೋದೇವೀಃ ಎಂಬ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ	263
ತ್ವಷ್ಟ್ಯುನಿ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	269
ವನಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	274
ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	281
ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ	283
೧೪೩. ಪ್ರತವ್ಯಸೀಂ ಎಂಬ ನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆ	287
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	288
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನೇ ಮೋಹಿಸಿದ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ	290
ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ	293
ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	298
ಭೃಗವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	309
ವಿದಭೇಷು ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು	321
೧೪೪. ಏತಿ ಪ್ರ ಹೋತಾ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೆನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆ	330
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	331
ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗಳಾದ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ನಡೆಸಿದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	333
ಯೋನಿಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗ	345
ವಕ್ಶೋಶಬ್ದಾರ್ಥಾನುವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ	353
೧೪೫. ತಂ ಪೃಚ್ಛತೆ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆ	359

	ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	360
	ಪ್ರಶಿಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ	361
೧೪೬.	ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾಸಂ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	380
	ಸಸ್ತರಶ್ಚಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	383
	ಉಕ್ವಾ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	387
	ಧೀರಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	397
	ಕಾಷ್ಠಾಸು ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	401
೧೪೭.	ಕಥಾ ತೇ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	404
	ದೀರ್ಘತಮಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಜನ್ಮವೃತ್ತಾಂತ ಇತ್ಯಾದಿ	413
೧೪೮.	ಮಥೀದ್ಯತ್ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	423
	ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	424
	ಅಗ್ನಿಯ ವಿವಿಧರೂಪಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	426
	ಕಾರು ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	432
	ಶರ್ಯಾ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ	439
೧೪೯.	ಮಹಃ ಸ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	444
	ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	446
	ಯೋನಿ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	451
	ಅತ್ಯೈ, ಆರ್ವನ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	454
	ಸುತುಕ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ	462
೧೫೦.	ಪುರು ತ್ವಾ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	464
	ತೋದ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ	466
	ಪ್ರಾಥಂತಮಃ, ಚಂದ್ರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	473
೧೫೧.	ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	475

ಗವ್ಯವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	478
ಪುರುಮಾಳ್ವೆ ಎಂಬ ರಾಜನ ವೃತ್ತಾಂತ	482
ಅಸುರ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	494
ಗಾತು ಶಬ್ದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	503
ಮಾಯಾ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ	514
೧೫೨. ಯುವಂ ವಸ್ರಾಣಿ ಎಂಬ ನೂರಐವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	516
ಸತ್ಯ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	521
ಕನೀನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	530
ಆದಿತ್ಯನ ವಿವರಣೆ	535
ಬ್ರಹ್ಮ, ಭೇನು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	538
೧೫೩. ಯೇಜಾಮಹೇ ನಾಂ ಎಂಬ ನೂರಐವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	544
ಪ್ರಸ್ತುತಿ ಎಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	549
ಉಷಸ್ತಿಚಾಕ್ರಾಯಣಿ ಎಂಬುವನ ವೃತ್ತಾಂತ	551
೧೫೪. ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ಎಂಬ ನೂರಐವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ	563
ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು	564
ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗವು	566
ವಿಷ್ಣು ಸೂಕ್ತಗಳ ಸ್ವರೂಪವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು	566
ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	570
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪ ಇತ್ಯಾದಿ	575
ಸ್ವಧಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	582
ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	583
ಸಾಧಃ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	589
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	589
ಉತ್ಸ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	591
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದ ಮತ್ತು ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	596
೧೫೫. ಪ್ರ ವಃ ಪಾಂತಂ ಎಂಬ ನೂರಐವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	599

ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	600
ಸಾನು ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	602
ಕೃಶಾನುವಿನ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	606
ಪೌಂಸ್ಯಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ	613
ಇಂದ್ರಾ ವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ	615
ರೇತಃಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	617
ಭುರಣ್ಯತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	617
ವಿಷ್ಣುವಿನ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ.	623
ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	627
ಸಂವತ್ಸರ, ಕಾಲ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆ	633
೧೫೬. ಭವಾ ಮಿತ್ರ ಎಂಬ ನೂರನೆಯತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	639
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	640
ಸುಮತುಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	646
ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿ	656
ಮರುತ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	660
ಇಂದ್ರಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	665
೧೫೭. ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ನೂರನೆಯತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	668
ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	671
ಕ್ಷತ್ರ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	677
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳು ಹೇಗೆ ಬಂದವೆಂಬ ವಿಚಾರ	681
ಕಶಾ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ ವಿನಿರ್ಶ	685
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವವೈದ್ಯರೆಂಬ ವಿಚಾರ	691
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸುಕನ್ಯೆಯ ಪತಿಯನ್ನು ಯುವಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	692

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

॥ ಶ್ರೀ ॥

॥ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ವಾಗೀಶಃಧ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಕ್ರಮೇ |
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಿಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತನುಪಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಽಧ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಯುಗ್ಮೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೧೧

॥ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಎರಡನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನೂರಮೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯ ಆರಭ್ಯತೇ | ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮಿತಿ ತೃಚಾತ್ಮಕಂ
ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ ಸಾರುಚ್ಛೇಪಮತಿಶಾಕ್ತರಂ ಷಷ್ಠ್ಯಪ್ತರೋಪೇತತ್ವಾತ್ | ಪೂರ್ವತ್ರ ತುಶಬ್ದಪ್ರಯೋ-
ಗಾನ್ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ | ಅತ್ರಾತ್ಮಸ್ವಿಪರಿಭಾಷಾ ನಾಶ್ರೀಯತೇತಿಶಾಕ್ತರಮಿತಿ ವಿತೇಷಿತತ್ವಾತ್ | ಅತ್ರಾ-
ನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಸುಷುಮಾ ತೃಚಮತಿಶಾಕ್ತರಮಿತಿ || ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇಽಹನಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಪ್ರಲುಗ

ಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣದೇವತ್ಯಂ ತೃತೀಯತ್ಯಚಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಸ್ತೀರ್ಣಂ ಬರ್ಹಿರಿತಿ
ತೃಚೌ ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿಃ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ || ತಥಾಸ್ತಿಸ್ತೇವ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾ-
ಜ್ಯಾಯಾಃ ಪುರಸ್ತಾದಾಧ್ಯಾ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೀಯಾ | ಷಷ್ಠಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ |
ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿಃ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ
ವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆವು. ಸುಷುಮಾ ಯಾತಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ
ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದಿವೋದಾಸನ
ಪುತ್ರನಾದ ಪರುಚ್ಛೇಪನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರವತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ
ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅತಿಶಕ್ತರೀಭಂದಸ್ತಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ
ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ ದೇವತೆಯೆಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಸುಷುಮಾ ತೃಚಮತಿಶಾಕ್ಷರಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರು
ಋಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅತಿಶಕ್ತರೀಭಂದಸ್ತವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದಶರಾತ್ರೇಂಬ ಹೆತ್ತುದಿನಗಳು
ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದಿನ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮಿತ್ರಾ
ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ತೃತೀಯ ತೃಚದ (ತೃಚನೆಂದರೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು) ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿ
ಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದ—ಸ್ತೀರ್ಣಂ ಬರ್ಹಿರಿತಿ ತೃಚೌ ಸುಷುಮಾಯಾತಮದ್ರಿಭಿಃ
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೮. ೧) ಮತ್ತು ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸಂಬಂಧವಾದ
ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ
ಶೌತಸೂತ್ರದ ಷಷ್ಠಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತ
ವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೮-೧).

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೩೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೦ || ಸೂಕ್ತ—೧೩೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಖ್ಯೆ—೩ ||

|| ಋಷಿಃ—ಪರುಚ್ಛೇಪಣೀ ದೈವೋದಾಸಿಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ||

|| ಭಂದಃ—ಅತಿಶಕ್ತರೀ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿರ್ಗೋತ್ರೀತಾ ಮತ್ಸರಾ ಇಮೇ ಸೋಮಾಸೋ
ಮತ್ಸರಾ ಇಮೇ |

ಆ ರಾಜಾನಾ ದಿವಿಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಾ ಗಂತಮುಪ ನಃ ।

ಇಮೇ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಗವಾತಿರಃ ಸೋಮಾಃ ಶುಕ್ರಾ ಗವಾತಿರಃ

॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಸುಸುಮ | ಆ | ಯಾತಂ | ಅದ್ವಿಭಿಃ | ಗೋಶ್ರೀತಾಃ | ಮತ್ಸರಾಃ | ಇಮೇ | ಸೋಮಾಃ | ಮತ್ಸರಾಃ |
ಇಮೇ |

ಆ | ರಾಜಾನಾ | ದಿವಿಪ್ಪಶಾ | ಅಸ್ತ್ರಾತ್ರಾ | ಗಂತಂ | ಉಪ | ನಃ |

ಇಮೇ | ನಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಗೋಶ್ರೀತಿರಃ | ಸೋಮಾಃ | ಶುಕ್ರಾಃ | ಗೋಶ್ರೀತಿರಃ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಆ ಯಾತಂ | ಅಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗಚ್ಛತಂ | ಆಗಮನಾಯ ಕಿಮಸ್ತೀತಿ
ಚೇತ್ ತತ್ರಾಹ | ಅದ್ವಿಭಿರಭಿಷವಸಾಧನೈರ್ಗ್ರಾವಭಿಃ ಸುಷುಮ | ಸೋಮಂ ಸುತವಂತೋ ವಯಂ ||
ಸುನೋತೇರ್ಲಿಟ ರೂಪಂ || ಅತೋ ಗೋಶ್ರೀತಾಃ | ವಿಕಾರೇ ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದಃ | ಪಯೋಭಿಮಿಶ್ರಿತಾಃ |
ತಸ್ಮಾನ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಂ ಪಯಸಾ ಶ್ರೀಣಾತೀತಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಮತ್ಸರಾಸ್ತೃಪ್ತಿಹೇತವಃ ಸೋಮಾಃ |
ಮತ್ಸರಃ ಸೋಮೋ ಮಂದತೇಸ್ತೃಪ್ತಿಕರ್ಮಣ ಇತಿ ಯಾಸ್ಥಃ | ನಿ. ೨-೫ | ಇಮೇ | ಪುರತೋ ಗೃಹೀತಾ
ವರ್ತಂತೇ | ಅತ ಆ ಯಾತಂ | ಪುನಸ್ತ ಏವ ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಸೋ ಮತ್ಸರಾ ಮದಹೇ-
ತವೋ ಮಾದನೇ ಮಾತ್ಸರ್ಯವಂತೋ ವೇತರಯಜ್ಞಗತಸೋಮೇಭ್ಯಃ ಸೋಮಾಃ | ಕೀದೃಶೌ
ಯುನಾಂ | ರಾಜಾನಾ ರಾಜನಶೀಲೌ | ದಿವಿಪ್ಪಶಾ ದ್ಯುಲೋಕನಾಸಿನೌ || ಹೃದ್ವ್ಯಭ್ಯಾಂ ಜೀರುಪ-
ಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೩-೯-೧ | ಇತ್ಯೆಲುಕ್ || ಈದೃಶೌ ಯುನಾಮಸ್ತತ್ರಾಸ್ತಾಸು ಮಧ್ಯೇಸ್ತತ್ರಾ-
ಲಕೌ ನಾ ಯುನಾಂ ನೋಸ್ತತ್ಸಂಬಂಧಿನಂ ಯಜ್ಞಮುಪ ಗಂತಂ | ಆಗಚ್ಛತಂ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಮಿತ್ರಾ-
ವರುಣೈತನ್ನಾಮಾನೌ ದೇವೌ ನಾಂ ಯುವಯೋರರ್ಥಾಯೇನೋ ಸೋಮಾ ಗವಾತಿರಃ | ಪೂರ್ವವದ್ವಿ-
ಕಾರೇ ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದಃ | ಗೋಭಿಃ ಕ್ಷೀರೈರಾತಿರೋ ಮಿಶ್ರಿತಾಃ ಸಂಜಾತಾಃ | ಕಿಂಚಿ ಗವಾತಿರೋ ಗೋಭಿ-
ರುದಕೇಭಿಮಿಶ್ರಿತಾಃ ಸಂಜಾತಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಗೋಭಿಃ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣೈರ್ಮಂತ್ರೈರ್ಮಿಶ್ರಿತಾಃ | ಅತ ಏವ
ಶುಕ್ರಾ ದೀಪ್ತಾಃ ಸಂಜಾತಾಃ | ಆತಿರಮವ ನಯತಿ ಸಶುಕ್ರತ್ವಾಯ | ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೫ | ಇತಿ
ಶ್ರುತೇಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) | ಆ ಯಾತಂ—(ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ದಯಮಾಡಿರಿ | ಅದ್ವಿಭಿಃ—(ಹಿಂಡುವ
ಸಾಧನವಾದ) ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ | ಸುಷುಮ—(ನಾವು ಸೋಮರಸವನ್ನು) ಹಿಂಡಿದ್ದೇವೆ | (ಆದುದರಿಂದ)

ಗೋಶ್ವೀತಾಃ—ಗೋವುಗಳ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವೂ | ಮತ್ಸರಾಃ—ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದವೂ ಆದ ಸೋಮರಸಗಳು | ಇಮೇ—ಇಗೋ, ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಸಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಮತ್ಸರಾಃ—(ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳ ಸೋಮರಸಗಳೊಂದಿಗೆ) ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ | ರಾಜಾನಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ | ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ದ್ಯುಲೋಕವಾಸಿಗಳೂ | ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ—ನಮ್ಮ ಪಾಲಕರೂ ಆದ ನೀವುಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) | ಆ ಉಪಗಂತಂ—ಸಮಾಪಿಸಿ ಬನ್ನಿರಿ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ವಾಂ—ನಿಮಗಾಗಿ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಗವಾಶಿರಃ—ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವೂ (ಮತ್ತು) | ಗವಾಶಿರಃ—ತೀರ್ಥೋದಕಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವೂ | ಶುಕ್ರಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೂ ಅಥವಾ ಶುದ್ಧವಾದವೂ ಆಗಿವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿರಿ. ನಿಮಗಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಗೋವುಗಳ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವೂ ಆದ ಸೋಮರಸಗಳು ಇಗೋ ನಿಮಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇವು ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳ ಸೋಮರಸಗಳೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ, ದ್ಯುಲೋಕನಿವಾಸಿಗಳೂ, ನಮ್ಮ ಪಾಲಕರೂ ಆದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿರಿ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮಗಾಗಿ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವೂ ತೀರ್ಥೋದಕಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವೂ ಮತ್ತು ಶುದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೂ ಆಗಿವೆ.

English Translation

Come, (Mitra and Varuna, to our sacrifice); where we express (the Soma juice) with stones : these juices mixed with milk are exhilarating ; these (juices) are exhilarating : come to us, royal divinities, dwellers in heaven, and our protectors ; these juices are mixed with milk for you, Mitra and Varuna ; they are pure, mixed with milk.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅದ್ವಿಭಿಃ—ಅಭಿಷವಸಾಧನೈರ್ಗ್ರಾವಭಿಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಅದ್ವಿ, ಗ್ರಾವ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಅದ್ವಿಗೂ ಗ್ರಾವಕ್ಕೂ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಅವುಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅದ್ವಿಯೆಂಬ ಪದವು ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಸಾಯಣರು ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವ ಎಂದೂ, ಗ್ರಾವ ಶಬ್ದವು ಬಂದಾಗೆಲ್ಲಾ ಪಾಷಾಣವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಆಧಾರವಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೂ, ಉಪಮಾನಗಳಿಂದಲೂ, ಅವುಗಳು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ ಮಾಡುವ ಶಬ್ದಸೂಚಕವಾದ ಪದಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಎರಡು ಸಾಧನಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬಬ್ರುಹಾಣ (೫-೪೧-೧೨); ಪರ್ವತ (೧೦-೯೪-೧); ಅಶ್ರಮಣ, ಅಶ್ವಧಿತ, ಅನ್ವತೃ, ಅನಾತುರ, ಅಜರ, ಅಮವಿಷ್ಟ (೧೦-೯೪-೧೧), ಧ್ರುವ, ಕ್ಷೇಮಕಾಮ (೧೦-೯೪-೧೨) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅದ್ವಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ಹೀಗೆಯೇ ವೃಥು, ವೃಥುಬುಧ್ವ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಗ್ರಾವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸತಕ್ಕವು. ಗ್ರಾವವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವ್ಯಪಭಕ್ತ್ಯಾ ಅದ್ವಿಯನ್ನು ಅಶ್ವಕ್ತ್ಯಾ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಅದ್ವಿಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದ ನಿರ್ವಚನಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಶುಷ್ಕ ಇಯರ್ತಿ ಪ್ರಭೃತೋ ಮೇ ಅದ್ವಿಃ (೧-೧೬೫-೪) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಭಕ್ಷಕವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದೂ, ಉತ ಪನ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ವಿಂ (೫-೫೨-೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಅಥವಾ ಗಿರಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೋಶ್ರೀತಾಃ—ಪಯೋಭಿರ್ಮಿಶ್ರಿತಾಃ | ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸ. ತಸ್ಮಾನ್ಮೈತ್ರಾ ವರುಣಂ ಪಯಸಾ ಶ್ರೀಣಾತಿ | (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮-೧) ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಪಯಸ್ಸನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ವಿಧಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಅಹೋರಾತ್ರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಪಯೋಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸದ ಅರ್ಪಣೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭವೂ ಈ ತತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ತೈತ್ತರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮಿತ್ರಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ತೋಮಗ್ಂ ರಾಜಾನಗ್ಂ ಹನಾಮೇತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀನ್ನಾಹಗ್ಂ
ಸರ್ವಸ್ಯ ನಾ ಆಹಂ ಮಿತ್ರಮಸ್ತೀತಿ ತಮಬ್ರುವನ್ ಹನಾಮೈವೇತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವೃಷೈ
ಪಯಸೈವ ನೇ ಸೋಮಗ್ಂ ಶ್ರೀಣಸ್ತಿತಿ ತಸ್ಮಾನ್ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪಯಸಾ ಶ್ರೀಣಂತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮)

ದೇವತೆಗಳು ಮಿತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ನಾವು ಸೋಮನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡೋಣ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಮಿತ್ರನು ತಾನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಅದುದರಿಂದ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ಆದರೂ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಹನನಮಾಡಬೇಕೆಂದಾಗ ಮಿತ್ರನು ಸೋಮಕ್ಕೆ ಪಯಸ್ಸನ್ನು ಮಿಶ್ರಣಮಾಡಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಮಿಶ್ರ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಗವಾಶಿರಃ—ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸತಕ್ಕ ಅತಿರದ್ರವ್ಯಗಳ ವಿವರವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯು ೧ನೇ ಭಾಗದ ೬೬೬ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿಯೂ ೨ನೇ ಭಾಗದ ೧೭೨ರಿಂದ ೧೭೪ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಗೋಭಿಃ ಕ್ಷೀರೈಃ ಮಿಶ್ರಿತಾಃ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಗೋಭಿಃ ಉದಕೈಃ ಮಿಶ್ರಿತಾಃ, ಯದ್ವಾ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಎಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮತ್ಸರಾಃ—ಈ ಪದವೂ ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮದಹೇತುವೆಂದು ಒಂದು ಸಲವೂ, ಮಾತ್ಸರ್ಯವಂತೆ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಸಲವೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. **ಮತ್ಸರಃ ಸೋಮೋ ಮಂದತೇಸ್ತೃಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ** (ನಿ. ೨-೨೫) ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದೂ, **ಮತ್ಸರ ಇತಿ ಲೋಭನಾಮ** | ಅತ್ಯಾಶೆಯನ್ನೂ ಅಹಮಹಮಿಕೆಯನ್ನೂ ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾದುದರಿಂದ **ಮತ್ಸರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ಸರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳ ಸೋಮರಸಗಳೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿವೆಯೆಂದರ್ಥ.**

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುಸುಮ—ಸುಖಾ ಅಭಿಷವೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ **ಪರಸ್ಕೈಪದಾನಾಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸಿಗೆ ಮಾಡೇಶ. **ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ** ಪಾ. ಸೂ. (೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ಯ. **ಲಿಟೆ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಸುಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾತಮ್—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತವ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋಶ್ರೀತಾಃ—ಗೋಭಿಃ ಶ್ರೀತಾಃ ಗೋಶ್ರೀತಾಃ ಶ್ರೀಜ್ ಪಾಕೇ ಧಾತು. ನಿಷ್ಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨ ೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ತ್ರತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮತ್ಸರಾಃ—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಧಾತು. ಚಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ **ಕೃಧಾಮದಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್** (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ತಿತುತ್ರತೆಫಸಿಸುಸರಕಸೇಷುಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಚಿತ್ವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ **ಚಿತಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಾಸಃ—ಸೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರನಾದಾಗ **ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ರಾಜಾನಾ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯಯು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬೋಧನಾದ್ವಿವಚನಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶತಃ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ. ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೃದ್ಯುಭ್ಯಾಂ ಜೀರುಸಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಂಬೋಧನದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದೇಶ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ ದೇವನುನುಷ್ಯಪುರುಷಪುರು—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ತ್ರಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಂತಮ್—ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತಾ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಆದುದರಿಂದ ಛಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಪ್ತನಪ್ತನಧನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪಾದೇಶ. ಅಸಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಿತ್ರವರುಣಾ—ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆನಜಾದೇಶ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಇಮ ಆ ಯಾತನಿಂದವಃ ಸೋಮಾಸೋ ದಧ್ಯಾತಿರಃ ಸುತಾಸೋ ದಧ್ಯಾ-
ತಿರಃ ।

ಉತ ವಾಮುಷಸೋ ಬುಧಿ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರತ್ನಿಭಿಃ ।

ಸುತೋ ಮಿತ್ರಾಯ ವರುಣಾಯ ಸೀತಯೇ ಚಾರುರ್ಯುತಾಯ

ಸೀತಯೇ ॥ ೨ ॥

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಇಮೇ | ಅ | ಯಾತಂ | ಇಂದವಃ | ಸೋಮಾಸಃ | ದಧ್ಯಾತಿರಃ | ಸುತಾಸಃ | ದಧ್ಯಾತಿರಃ |
 ಉತ | ವಾಂ | ಉಷಸಃ | ಬುಧಿ | ಸಾಕಂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ರಶ್ಮಿಭಿಃ |
 ಸುತಃ | ಮಿತ್ರಾಯ | ವರುಣಾಯ | ಪೀತಯೇ | ಚಾರುಃ | ಋತಾಯ | ಪೀತಯೇ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಆ ಯಾತಂ | ಆಗಚ್ಛತಂ | ಯತೋ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮಿಂದವಃ ಕ್ಲೇದನ-
 ಸಮರ್ಥಾಃ ಸೋಮಾಸಃ ಸೋಮಾ ದಧ್ಯಾತಿರೋ ದಧ್ಯಾಶ್ರಯಣವಂತಃ ಸಂತ ಇಮೇ ಪುರತೋ ಗ್ರಹೇಣ
 ಗೃಹೀತಾ ವರ್ತಂತೇ ಅತ ಆ ಯಾತಂ | ಕಿಂಚಿ ದಧ್ಯಾತಿರೋ ಧೀಯಮಾನಾತಿರಃ ಸೋಮಾಃ ಸುತಾಸೋ
 ಮಂತ್ರೇಣ ಗ್ರಾವಭಿರಭಿಷುತಾಃ ಸಂಪನ್ನಾಃ | ಅತ ಆ ಯಾತಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಅದಿತ್ಯಗ್ರಹೇ ದಧ್ಯವನಯ-
 ಸದ್ಭಾವಾತ್ತದಸೇಕ್ಷಯಾ ದಧ್ಯಾತಿರ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಉತಾಪಿ ಚ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಪೀತಯೇ ಪಾಲನಾ-
 ಯೋಷಸೋ ಬುಧ್ಯುಷಸಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಬೋಧೇ ಸತಿ || ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾವೇ-
 ಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ || ಪ್ರಕಾಶೇ ಸಂಜಾತೇ ಸತಿ | ನ ಕೇವಲಮುಷಸ ಏವ ಬೋಧಃ ಅಪಿ
 ತು ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯಕಿರಣೈಃ ಸಹ ಪ್ರಕಾಶೇ ಹವಿಷ್ವದಾನಾಯ ಸಂಜಾತೇ ಸತಿ
 ಸುತಃ ಸೋಮೋಽಭಿಷುತಃ | ಇದಾನೀಂ ವಿಯುಜ್ಯೋಚ್ಯತೇ | ಮಿತ್ರಾಯ ಸರ್ವಹಿತಾಯೈತನ್ನಾಮ-
 ಕಾಯಾಹರಭಿಮಾನಿದೇವಾಯ ತಥಾ ವರುಣಾಯಾವರಕಾಯ ರಾತ್ರೈಭಿಮಾನಿದೇವಾಯ ಚ ತದರ್ಥಂ
 ಸೋಮಃ ಸುತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚಿ ಋತಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ತನ್ನಿರ್ವಾಹಕಾಯ ತದರ್ಥಂ ಪೀತಯೇ
 ಪಾನಾಯ | ಯಜ್ಞಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಹಿ ದೇವಾನಾಂ ಸೋಮಪಾನಂ | ಯದ್ವಾ || ಕರ್ತರಿ ಕ್ವಿಚ್ || ಪೀತಯೇ
 ಪಾತ್ರ ಋತ್ವಿಗಾದಯೇ ಋತಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ತನ್ನಿರ್ವಾಹಕಾಯ | ಚಾರುಶ್ವರಣೀಯೋ ಭಕ್ಷಣೀಯಃ
 ಸೋಮಃ ಸುತೋಽಭಿಷುತಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ಇಂದವಃ—ಸ್ರವಿಸತಕ್ಕ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಸಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು |
 ದಧ್ಯಾತಿರಃ—ದಧಿಯೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತಗಳಾಗಿ (ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು) | ದಧ್ಯಾತಿರಃ—ದಧಿಯೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತಗಳಾಗಿ |
 ಸುತಾಸಃ—(ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ | (ಅದುವರಿಂದ) | ಆ ಯಾತಂ—ದಯವಿಟ್ಟು ಬನ್ನಿರಿ |
 ಉತ—ಮತ್ತು | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ (ಸಂತ್ಯಪ್ತಿಗಾಗಿ) | ಉಷಸಃ ಬುಧಿ—ಉಷಸ್ಸಿನ ಗೋಚರವಾದೊಡನೆ (ಸಿದ್ಧ
 ವಾದುದಾಗಲೀ ಅಥವಾ) | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸೂರ್ಯನ (ಉದಯವಾದೊಡನೆ) | ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಸಾಕಂ—(ಅವನ) ಕಿರಣ
 ಗಳೊಡನೆ | ಸುತಃ—ಹಿಂಡಿದುದಾಗಲಿ (ಅದು) | ಚಾರುಃ—ರುಚಿಕರವಾಗಿ | ಮಿತ್ರಾಯ—ಮಿತ್ರನಿಗೂ |
 ವರುಣಾಯ—ವರುಣನಿಗೂ | ಪೀತಯೇ—ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ (ಅಲ್ಲದೆ) | ಋತಾಯ—ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಹ
 ಣಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ | ಪೀತಯೇ—(ಆ ದೇವತೆಗಳ) ಪಾನಕ್ಕಾಗಿಯೂ (ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ) ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರನವರುಣರೇ, ಸ್ತವಿಸತಕ್ಕ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು ದಧಿಯೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತಗಳಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ದಯವಿಟ್ಟು ಬನ್ನಿರಿ. ನಿಮ್ಮ ಸಂತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಉಷಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾದುದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತಗಳಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾದುದಾಗಲಿ ಆ ರಸವು ರುಚಿಕರವಾಗಿದ್ದು ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಆ ಮಿತ್ರನವರುಣರ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಹಿಂಡಿದುದಾಗಿದೆ.

English Translation

Come, for these dripping Soma juices are mixed with curds; they are expressed and mixed with curds; whether they be prepared for you at the awaking of the dawn, or (be associated) with the rays of the sun: the juice is effused for Mitra and for Varuna, for their drinking the grateful (libation); for their drinking at the sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಂದವಃ—ಉಂದನಶೀಲಾಃ, ಸರ್ವಂ ಜಗದಮೃತಮಯೇನ ಕ್ಲೇದಯಿತಾರಃ | ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಎಂದರೆ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅಮೃತರೂಪವಾದ ರಸದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಸೋಮರಸಗಳೆಂದರ್ಥ.

ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ದಧ್ಯಾಶ್ರಯಣವಂತಃ | ದಧಿಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸ. ದಧ್ಯಾಶಿರದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಹ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೧ನೇ ಭಾಗದ ೬೭೬ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿಯೂ, ೨ನೇ ಭಾಗದ ೧೭೨ರಿಂದ ೧೭೪ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಋತಾಯ—ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥ. ಋತಾಯ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾಯ ಎಂದೂ, ಪೀತಯೇ ಎಂದರೆ ತನ್ನಿರ್ವಾಹಕಾಯ ಪಾನಾಯ | ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕವಾದ ಸೋಮರಸದ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮ ರಸವು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಆದುದರಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೪ನೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶ್ರೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ

ಅಯಂ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಸುತಸ್ತೋಮ ಋತಾವೃಧಾ | ಮಮೇದಿಹ ಶ್ರುತಂ ಗಂ ಹವಂ |
ಉಪಯಾಮ ಗೃಹೀತೋಽಸಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾಭ್ಯಾಂ ತ್ವೈಷ ತೇ ಯೋನಿರ್ಯುತಾಯು-
ಭ್ಯಾಂ ತ್ವಾ | (ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೧-೪-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಋತಾಯುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಯಜ್ಞಂ ನಾ ಅತ್ಮನ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ನಾ ಇಚ್ಛತೀತಿ ಋತಾಯುಃ | ತನಗಾಗಲಿ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಲಿ ಯಜ್ಞಾಂಗತ್ವವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವುದರಿಂದ ಋತಾಯುವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿನರಿಸುವ ಭಾಷ್ಯವಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದವಃ—ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನೇ ಧಾತು. ಉಂದೇರಿಚ್ಚಾದೇಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅವರೊಡನೆ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಉನತ್ತಿ ಇತಿ ಇಂದುಃ ಇನ್ದಿತ್ಯಾದಿನಿರ್ಧಾರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಣಾತಿ ಇತಿ ದಧಿ. ದುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಆದ್ಯಗಮ-ಹನಜನಃ ಕಿಕಿನೌಲಿಟ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಡ್ಯದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಶೃಣಾತಿ ಹಿಂಸ್ತಿ ಸೋಮೇ ಅವನೀಯಮಾನಂ ಸತ್ ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಂ ರಸಮ್ ಋಜೀಷತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತಂ ನೀರಸಂ ದೋಷಂ ವಾ ಇತಿ ಆಶೀಃ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಋೂತೆ ಇದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಉರಣ್ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಧ್ಯೇವ ಆಶೀಃ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶಿರಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ-ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುತಾಸಃ—ಸುಜ್ ಅಭಿಷವೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಸರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಬುಧಿ—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ. ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್. ಬುಧ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ಸಪ್ತಮಿವಿವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯಸೂರ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಷಷ್ಠೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೀತಯೇ—ಪಾ ಪಾನೇ. ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಗಾಸಾಪಚೋ ಭಾವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಸರವಾದಾಗ ಘುನಾಸ್ಥಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಕರ್ಷಣಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಚ್ ಕ್ವಾಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಾಂ | ವಾಂ | ಧೇನುಂ | ನ | ವಾಸರೀಮಂಶುಂ | ದುಹಂತ್ಯದ್ರಿಭಿಃ | ಸೋಮಂ |
ದುಹಂತ್ಯದ್ರಿಭಿಃ |

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ | ಗಂತಮುಪ | ನೋ | ವಾಂಚಾ | ಸೋಮಪೀತಯೇ |

ಅಯಂ | ವಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ನೃಭಿಃ | ಸುತಃ | ಸೋಮ | ಆ | ಪೀತಯೇ |
ಸುತಃ || ೩ ||

ಸದಪಾಠಃ

ತಾಂ | ವಾಂ | ಧೇನುಂ | ನ | ವಾಸರೀಂ | ಅಂಶುಂ | ದುಹಂತಿ | ಅದ್ರಿಭಿಃ | ಸೋಮಂ |
ದುಹಂತಿ | ಅದ್ರಿಭಿಃ |

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ | ಗಂತಂ | ಉಪ | ನಃ | ಆವಾಂಚಾ | ಸೋಮಪೀತಯೇ |

ಅಯಂ | ವಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ನೃಭಿಃ | ಸುತಃ | ಸೋಮಃ | ಆ | ಪೀತಯೇ |
ಸುತಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನಮಂಶುಂ ವಲ್ಲಿರೂಪಂ ಸೋಮಂ ದುಹಂತಿ | ಸಂಸಾದಯಂತ್ಯ-
ಧ್ವರ್ಯವಃ | ಕಿಮಿವ | ತಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಮಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದ್ಯರ್ಥಾಂ ವಾಸರೀಂ ಸರ್ವಾಂಗಾಚ್ಛಾದಿತಪಯಸ್ಕಾಂ |
ಬಹುಕ್ಷೀರಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಪಯೋದಿನಾಚ್ಛಾದಯಿತ್ರೀಂ || ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ | ಔಣಾದಿಕೋ-
ರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನ ಇತಿ ಜೀಷ್ | ಯದ್ವಾ | ಕೇವಲ ಔಣಾದಿಕೋರಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಸ್ವಾರ್ಥಿಕೋಣ್ || ಧೇನುಂ ನ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೀಂ ಗಾಮಿವ | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದಾಹ | ಅದ್ರಿಭಿರಭಿ-
ಷವಸಾಧನೈರ್ಗ್ರಾವಭಿಃ | ಕಿಂಚಾದ್ರಿಭಿಃ ಸ್ತೋಮಂ ಸಾಧನೈಃ ಸೋಮಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮೇವ ದುಹಂತಿ |
ವಲ್ಲಿರೂಪಂ ಸೋಮಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮೇವೋದಕೇನಾಪ್ಲವ್ಯ ರಸಂ ದುಹಂತಿ | ಕಿಂಚಾವಾಂಚಾಸ್ತ-
ದಭಿಮುಖೌ ಸಂತೌ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯಾಸ್ತತ್ಪ್ರಾಸ್ತತ್ಪ್ರಾತಾರೌ ಯುವಾಂ ನೋಽಸ್ಮ-
ದೀಯಂ ಯಜ್ಞಮುಪ ಗಂತಂ | ಉಪಾಗಚ್ಛತಂ | ಕಿಂಚಿ ವಾಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮಯಂ ಸೋಮೋ
ನೃಭಿರ್ನೇತ್ರೈರ್ಭಿರ್ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕೈರ್ಯತ್ಪಿಗ್ನಿಃ ಸುತಃ | ಅಭಿಷುತಃ | ಕಿಂಚಾ ಪೀತಯೇ ಸಂಪೂರ್ಣ-
ಪಾನಾಯ ಸುತಃ | ಅತ ಆಗಚ್ಛತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಾಸರೀಂ—ಹಾಲಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬಿದ | ಧೇನುಂ ನ—ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ | ವಾಂ—
ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದ (ನಿಮಗಾಗಿ) | ತಾಂ ಅಂಶುಂ—ಆ ಸೋಮರಸದ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು | ಅದ್ರಿಭಿಃ—ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗ
ಳಿಂದ | ದುಹಂತಿ—(ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು) ಹಿಂಡಿ (ರಸವನ್ನು) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಮತ್ತು) | ಅದ್ರಿಭಿಃ—ಅದೇ
ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ | ಸೋಮಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು | ದುಹಂತಿ—(ನಿಮ್ಮ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ) ಹಿಂಡು
ತ್ತಾರೆ (ಆದುದರಿಂದ) | ಅರ್ವಾಂಚಾ—(ನಮ್ಮ) ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು | ಸೋಮೇಸೀತಯೇ—
ಸೋಮರಸದ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕರಾಗಿರುವ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ | ನಃ—ನಮ್ಮ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) |
ಉಪ ಗಂತಂ—ದಯಮಾಡಿ ಬನ್ನಿರಿ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ವಾಂ—ನಿಮಗಾಗಿ | ಅಯಂ
ಸೋಮಃ—ಈ ಸೋಮರಸವು | ನೈಭಿಃ—ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಾಹಕರಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಂದ | ಸುತಃ—ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ |
ಆ ಸೀತಯೇ—ನಿಮ್ಮ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಸುತಃ—ಹಿಂಡಿಬಿ (ಆದುದರಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ) ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಹಾಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ ರಸಭರಿತವಾದ ಆ ಸೋಮ
ರಸದ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು ನಿಮಗಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ
ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕರಾಗಿರುವ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿ ಬನ್ನಿರಿ.
ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಈ ಸೋಮರಸವು ನಿಮಗಾಗಿ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಂದ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

They milk for you two with stones, that succulent creeper, like a
productive milch cow ; they milk the Soma plant with stones ; come to us
as our protectors ; be present with us to drink Soma juice : this Soma juice
has been effused, Mitra and Varuna, for you both ; effused for your drinking.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ವಾಸರೀಂ—ಸರ್ವಾಂಗಾಚ್ಛಾದಿತಪಯಸ್ವಾಂ | ಬಹುಕ್ಷೀರಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ದೇಹದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ (ಕೆಚ್ಚಲಿ
ನಲ್ಲಿ) ಹಾಲನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಸ್ತೀರನನ್ನುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ. ಧೇನುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅಂಶುಂ—ವಲ್ಲೀರೂಪಂ ಸೋಮಂ | ಸೋಮರಸದ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಎಂದು ಅಂಶು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಸಪೂರಿತ
ವಾದ ಸೋಮರಸದ ಬಳ್ಳಿಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ
ಅಂಶುಃ ಶಮಷ್ಟಮಾತ್ರೋ ಭವತಿ | ಅನನಾಯ ಶಂ ಭವತೀತಿ ವಾ | (ನಿ. ೨-೫) ಅದು ದೇಹದೊಳಕ್ಕೆ
ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಹಿತಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಜೀವಕ್ಕೆ ತೆಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ
ಅಂಶುವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿ,

ತೇ ಸೋಮಾದೋ ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನಿಸತೇಽಂತುಂ ದುಹಂತೋ ಅಧ್ಯಾಸತೇ ಗವಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಶು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಪಿಸೀಳೇ ಅಂಶುರ್ಮದ್ಯೋ ನ ಸಿಂಧುರಾ ತ್ವಾ ಶಮೀ ಶಶಮಾನಸ್ಯ ಶಕ್ತಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೨-೮)

ಅಸಾವ್ಯಂಶುರ್ಮದಾಯಾಪ್ಸು ದಕ್ಷೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ | ಶ್ಯೇನೋ ನ ಯೋನಿಮಾಸದತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಸೋಮರಸವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ, ಅಂಶು ಶಬ್ದವು ಸೋಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಖಂಡಾತ್ಮಕವಾದ ಸೋಮದ ಬಳ್ಳಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅತಶ್ಚಿದಿಂದ್ರಃ ಸದಸೋ ವರೀಯಾನ್ಯದೀಂ ಸೋಮಃ ಪೃಣತಿ ದುಗ್ಧೋ ಅಂಶುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೬-೬)

ಅಂಶುಂ ದುಹಂತಿ ಹಸ್ತಿನೋ ಭರಿತ್ವೈರ್ಮಧ್ವಃ ಪುನಂತಿ ಧಾರಯಾ ಪವಿತ್ರೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೬-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಶು ಶಬ್ದವು ಸೋಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲತಾ ಖಂಡರೂಪಃ ಅಲ್ಪಃ ಸೋಮಃ | ಲತಾಖಂಡದ ರೂಪದ್ದೂ ಅಲ್ಪವಾದುದೂ ಆದ ಸೋಮವೆಂದು ಸೋಮದ ನ್ಯೂನವಾದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಪತರೋಽಂತುಭೂತಃ ಸೋಮಃ ವರೀಯಾಂಸಮಿಂದ್ರಂ ಪ್ರೀಣಯತಿ | ಇಂದ್ರನು ಮಹತ್ತಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನಾದರೂ ಅಲ್ಪವಾದ ಸೋಮವು ಅವನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಂಶು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅರ್ಥವಾದರೂ, ಸೋಮಲತೆಯೆಂದೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕರಾದ ನೀವು ಎಂದು ಮಿತ್ರಾನರುಣರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ (೨-೨೭-೪, ೧-೬೨-೯) ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಮಿತ್ರಾನರುಣರು ಅದೋರಾತ್ರವೂ ಮಾಡುವ ಜಗದ್ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಈ ವಿಶೇಷಣವೂ ಆ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನಾಸರೀಮ್—ನಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ ಭಿನ್ನ ಇಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಜೇಪ್. ಅಥವಾ ಔಣಾದಿಕ ಅರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨.೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಆಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಿಡ್ಛಾಣಿಣ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೇಪ್. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ದುಹಂತಿ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಗುಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಆದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ—ಅಸ್ಮಾನ್ ತ್ರಾಯೇತೇ ಇತಿ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ. ತ್ರೈಜ್ವಾಲನೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವಾ ಇನ್ಯಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಃ ಸೋಮಪೀತಿಃ ತಸ್ಮೈ ಸೋಮಪೀತಯೇ. ಪೀತಿ ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನೈಭಿಃ—ನೈ ನಯೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುತೇಃ—ಸುಜ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

—————:—————

ನೂರ ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರಪ್ರ ಪೂಷ್ಠ ಇತಿ ಚತುರ್ಯಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪಾರುಚ್ಛೇಪಮಾತ್ಯಷ್ಟಂ ಪೂಷದೇವ ತಾಕಂ | ಪ್ರಪ್ರ ಚತುಷ್ಕಂ ಪೌಷ್ಠಮಿತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರಪ್ರ ಪೂಷ್ಠಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದಿವೋದಾಸನ ಪುತ್ರನಾದ ಪರುಚ್ಛೇಪನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಪೂಷಣನು ದೇವತೆಯು. ಅತ್ಯಷ್ಟಿ ಎಂಬುದು ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರ ಚತುಷ್ಕಂ ಪೌಷ್ಠಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

—————:—————

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೩೮

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೦ ॥ ಸೂಕ್ತ— ೧೩೮ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ— ೨ ॥ ವರ್ಗ—೨ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಜೈ— ೪ ॥

॥ ಮುಷಿ—ಪರುಚ್ಛೇದೋ ದೈವೋದಾಸಿಃ ॥

॥ ದೇವತಾ— ಪೂಷಾ ॥

॥ ಭಂದೇ— ಅತ್ಯಪ್ಪಿಃ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರಪ್ರ ಪೂಷ್ಠಸ್ತು ವಿಜಾತಸ್ಯ ಶಸ್ಯತೇ ಮಹಿತ್ವಮಸ್ಯ ತನುಸೋ ನ ತಂದತೇ

ಸ್ತೋತ್ರಮಸ್ಯ ನ ತಂದತೇ ।

ಅರ್ಚಾಮಿ ಸುಮ್ನಯನ್ನಹಮಂತ್ಯೂತಿಂ ಮಯೋಭುವಂ ।

ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಯೋ ಮನ ಆಯುಯುವೇ ಮಖೋ ದೇವ ಆಯುಯುವೇ

ಮುಖಃ ॥ ೧ ॥

ಸದಪಾಠಃ ।

ಪ್ರಪ್ರ | ಪೂಷ್ಠಃ | ತುವಿಜಾತಸ್ಯ | ಶಸ್ಯತೇ | ಮಹಿತ್ವಂ | ಅಸ್ಯ | ತವಸಃ | ನ | ತಂದತೇ | ಸ್ತೋ-
ತ್ರಂ | ಅಸ್ಯ | ನ | ತಂದತೇ ।

ಅರ್ಚಾಮಿ | ಸುಮ್ನಯನ್ | ಅಹಂ | ಅಂತ್ರಿಗೂತಿಂ | ಮಯೋಭುವಂ ।

ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಯಃ | ಮನಃ | ಆಯುಯುವೇ | ಮುಖಃ | ದೇವಃ | ಆಯುಯುವೇ | ಮುಖಃ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ತುವಿಜಾತಸ್ಯ ಬಹುಯಜಮಾನಾರ್ಥಮುತ್ಪನ್ನಸ್ಯಾಸ್ಯ ಪೂಷ್ಠಃ ಪೋಷಕಸ್ಯೈತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ
ದೇವಸ್ಯ ತವಸೋ ಮಹಿತ್ವಂ ಬಲಸ್ಯ ಮಹತ್ತ್ವಂ ಪ್ರಪ್ರ ಶಸ್ಯತೇ | ಪ್ರಸ್ತಾಯತೇ ಸರ್ವೈಃ || ವೀಷ್ಣು
ಪಾದಪೂರಣೇ | ನ ತಂದತೇ | ನ ಹಿ ನಸ್ತಿ ಕಷ್ಟಿತ್ತದಪಿ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ಪೂಷ್ಠಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ನ ತಂದತೇ ।

ನ ಹಿಂನಸ್ತಿ | ನ ವಿರಮತಿ | ಸರ್ವೋಽಪಿ ಜನ ಏನಂ ಸ್ತಾತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಗತ್ಪೋಷಕತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಅತಃ ಕಾರಣಾದಹಂ ಅಹಮಸಿ ಯಜಮಾನಃ ಸುಮ್ಮಯನ್ ಸುಖಮಿಚ್ಛೆನ್ನ ಚಾರ್ಢಮಿ | ಸ್ತಾಮಿ | ಕೀದೃಶಂತಂ | ಅಂತ್ಯೂತಿಮಾಸನ್ನರಕ್ಷಣಂ || ಕಾದಿಲೋಪೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಕಲೋಪಃ || ಸ್ತುತ್ಯನಂತರಮೇವ ವರ ಪ್ರದಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಯೋಭುವಂ ಸುಖಸ್ಯೋತ್ಪಾದಕಂ ಭಾವಯಿತಾರಂ ನಾ | ಯಃ ಪೂಷಾ ಮಖೋ ಯಜ್ಞವಾನ್ || ಮತ್ಪ್ರಥೋ ಲುಪ್ಯತೇ || ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ತೋತುರ್ಋತ್ವಿಜೋ ಮನ ಆಯುಯುನೇ ಸಮಂತಾನ್ಮಿಶ್ರಯತಿ | ಶೀಘ್ರವರಪ್ರದಾನಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಕಿಂಚಿ ದೇವೋ ದೀಪ್ಯಮಾನ ಏಷ ಮಖೋ ಮಖಂ ಯಜ್ಞಮಾಯುಯುನೇ | ಸಂಪೂರ್ತಿಪರ್ಯಂತಂ ಮಿಶ್ರಯತಿ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಮನೋಮಿಶ್ರಣೇ ಯಜಮಾನೇ ಕಿಮಾಯಾತಮಿತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ಮಖೋ ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಾಹಕೋಽಯಂ ಪೂಷಾ ದೇವೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮನ ಆಯುಯುನೇ | ಸಮಂತಾನ್ಮಿಶ್ರಯತಿ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮನ ಇತಿ ಲಭ್ಯತೇ || ಯೌತೇಶ್ಚಾಂದಸೋ ಲಿಟ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತುವಿಜಾತಸ್ಯ—ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ | ಅಸ್ಯ ಪೂಷಃ—ಈ ಪೂಷದೇವನ | ತವಸಃ—ಶಕ್ತಿಯ | ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಯು | ಪ್ರಪ್ರ ಶಸ್ಯತೇ—ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ | ನ ತಂದತೇ—(ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತನಾಗಿ) ಯಾರೂ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪೂಷನ | ಸ್ತೋತ್ರಂ—(ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದ) ಕೀರ್ತನವು | ನ ತಂದತೇ—ಎಲ್ಲೂ ನಿಲ್ಲುವುದೇ ಇಲ್ಲ (ಸಕಲರೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ) | ಆದುದರಿಂದ | ಅಹಂ—ನಾನೂ (ಕೂಡ) | ಸುಮ್ಮಯನ್—ಸುಖವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ | ಅಂತ್ಯೂತಿಂ—ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದ ರಕ್ಷಕನೂ | ಮಯೋಭುವಂ—ಸುಖಕಾರಿಯೂ ಆದ ಪೂಷನನ್ನು | ಅರ್ಚಾಮಿ—ಪೂಜಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಅದೇ ಪೂಷದೇವನು | ಮಖಃ—ಯಜ್ಞವಂತನಾಗಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ—ಸಕಲ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳ | ಮನಃ—ಮನಸ್ಸನ್ನು | ಆಯುಯುನೇ—(ತನ್ನ ವರಪ್ರದಾನದಿಂದ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಅಥವಾ [ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಪೂಷನು | ಮಖಃ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಆ ಯುಯುನೇ—(ಪೂರ್ಣವಾಗುವವರೆಗೆ) ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ] | ಅಥವಾ [ಮಖಃ—ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನಾದವನೂ | ದೇವಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದವನೂ ಆದ ಪೂಷನು | ಮನಃ—ಯಜಮಾನನ ಮನಸ್ಸನ್ನು | ಆ ಯುಯುನೇ—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದನೋ (ಅಂತಹ ಪೂಷನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ)]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಈ ಪೂಷದೇವನ ಶಕ್ತಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ಆತ್ಯಂತಿಕವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತನಾಗಿ ಯಾರೂ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲರೂ ಸ್ತುತಿಸಿಯೇ ತೀರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಸುಖವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಾನೂ ಕೂಡ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದ ರಕ್ಷಕನೂ ಸುಖಕಾರಿಯೂ ಆದ ಪೂಷನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಪೂಷನು ಯಜ್ಞವಂತನಾಗಿ ಸಕಲ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ತನ್ನ ವರಪ್ರದಾನದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಪೂಷನು ಯಜ್ಞಪೂರ್ಣವಾಗುವವರೆಗೆ ತಾನೂ ಸಹ ಒಂದುಗೂಡಿರುತ್ತಾನೆ

English Translation

The greatness of the strength of the many-worshipped Pushan is universally lauded; no one detracts (from his praise); his praise displeases no one. Desirous of happiness, I adore him, whose protection is ever nigh; who is the source of felicity; who, when devoutly worshipped, blends with the thoughts of all (his worshippers): who, (though) a deity, is united with the sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂಷ್ಣಃ—ಪೂಷಾ ಯದ್ರಶ್ಮಿಪೋಷಂ ಪುಷ್ಯತಿ ತತ್ ಪೂಷಾ ಭವತಿ | (ನಿ. ೧೨-೧೬). ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಪೂಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು, ಎಂದು ನಿರುತ್ತದ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಇಯಂ ನೈ ಪೂಷಾ ಪೂಷೇಯಂ ಹೀದಂ ಸ್ವಂ ಪುಷ್ಯತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೪-೨-೨೫)

ಈ ದೇವತೆಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಪೂಷನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಪೂಷನು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಪುಷ್ಯನ್ ಕ್ಷಿತಿಂ ಪೋಷಯತಿ ಪ್ರಣುದನ್ ರಶ್ಮಿಭಿಸ್ತಮಃ |

ತೇನೈನಮಸ್ಮಾತ್ಪೂಷೇತಿ ಭರದ್ವಾಜಸ್ತು ಪಂಚಭಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೩)

ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾ ಸೃಷ್ಟಿಯು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಅದನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪೂಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಈ ದೇವನನ್ನು ಭರದ್ವಾಜ ಋಷಿಯು ಆರನೇ ಮಂಡಲದ ೫೩, ೫೪, ೫೫, ೫೬ ಮತ್ತು ೫೮ ಈ ೫ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯವಿದೆ.

ತುವಿಜಾತಸ್ಯ—ತುವಿ ಶಬ್ದವು ಬಹುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೭). ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹುಯಜಮಾನಾರ್ಥಮುತ್ಪನ್ನಸ್ಯ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ಪೂಷನ) ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತುವಿಜಾತ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ವರುಣ ಮುಂತಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಸ್ತಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ --

ಅಹನ್ನಹಿಂ ಪರಿಶಯಾನಮರ್ಣ ಓಜಾಯಮಾನಂ ತುವಿಜಾತ ತನ್ಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೨-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಬಹುನಿ ಜಾತಾನಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದೀನಿ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸೋದ್ರಯಂ ತುವಿಜಾತಃ | ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಭೂತಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ

ನಮಃ ಪುರಾ ತೇ ವರುಣೋತ ನೂನಮುತಾಪರಂ ತುವಿಜಾತ ಬ್ರವಾಮು |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೮-೮)

ಪ್ರ ಮಿತ್ರಯೋರ್ವರುಣಯೋಃ ಸ್ತೋಮೋ ನ ಏತು ಶೂಷ್ಯಃ | ನಮಸ್ತುನ್ತುವಿಜಾತಯೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಬಹುಭಾವಮಾಪನ್ನಯೋಃ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪ ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅವಿಭೂತರಾದ ಎಂದೂ

ನಿ ಷಾಹ್ಯಗ್ನೇ ಗೃಣಿತೇ ಮನೀಷಾಂ ಖಂ ವೇಶಸಾ ತುವಿಜಾತ ಸ್ತವಾನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೧-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಸಂಭೋಧಿಸುತ್ತಾ ಬಹುಜನ್ಮನ್ ಅಗ್ನೇ | ವಿದ್ಯುದಾದಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ತುವಿಜಾತ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು,

ಶೃಣೋತು ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಭಗೋ ನ ಸ್ತುವಿಜಾತೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಅಂಶಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತುವಿಜಾತನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮಿತ್ರಾದಿ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹುಷು ಪ್ರದೇಶೇಷು ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ | ವರುಣವಿಶೇಷಣಮೇ ತತ್ | ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ವರುಣನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಬಹುಜಾತಶ್ಚ ಧಾತಾ ಬಹುಜಾತನಾದ ಧಾತ್ಯ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ (ನಿ. ೧೨-೩೬)

ಮಿತ್ರವರುಣದಕ್ಷಾಂಶತುವಿಜಾತಭಗಾರ್ಯಮ್ನಾಂ |

ಅದಿತ್ಯಾನಾಮಿಮಾಃ ಸೂಕ್ತಮಿದಂ ವಾರುಣಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೮೨, ೮೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಅದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಧಾತ್ಯವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತುವಿಜಾತ ಎಂಬಂತೆ ತುವಿಷ್ಮಾನ್, ತುವಿರಾಧಃ, ತುವಿಮನ್ಯು, ತುವಿದ್ಯುಮ್ನ, ತುವಿನೃಮ್ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಇವೆ.

ಅಹಂ ಹ್ಯುಗ್ರಸ್ತವಿಷಸ್ತುವಿಷ್ವಾನ್ವಿತ್ವಸ್ಯ ಶತ್ರೋರನಮಂ ವಧಸ್ಥೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತುವಿಷ್ಣಾನ್ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಹೀಗೆಯೇ ತುವಿದ್ಯುನ್ಮವೆಂದರೆ (ಋ ಸಂ. ೧-೪೮-೩) ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವೆಂದೂ, ತುವಿನೃವ್ವ (ಋ ಸಂ. ೧-೪೩-೭) ವೆಂದರೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಶಕ್ತಿಯೊಡಗೂಡಿದವನೆಂದೂ, ತುವಿಷ್ವಣಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೧) ಎಂದರೆ ಅಧಿಕವಾದ ಧ್ವನಿಯುಕ್ತ ವಾದುದೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಆವಿರ್ಭಾವವುಳ್ಳ ಎಂದು ಪೂಷನ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಅಂತ್ಯೂತಿಂ—ಅಸನ್ನರಕ್ಷಣಂ—ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದ ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಅರ್ಥ. ಪಶುಸಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೨) ಪುಷ್ಪಿಂಧರ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಂತೆಯೇ ಅಂತ್ಯೂತಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಪೂಷನ ಪಾಲನ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಖಃ ನಿಶ್ಚಸ್ಯ ಮನಃ ಆಯುಯುನೇ -- ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವೂ ಅದಕ್ಕನು ಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ

ಆಯುಯುನೇ—ಸಮಂತಾತ್ ಸಂಪೂರ್ತಿಪರೈಂತಂ ಮಿತ್ರಯತಿ | ಕಾರ್ಯವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪೂರ್ಣ ವಾಗಿ ಆಗುವವರೆಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಯಜ್ಞಪರವಾಗಿಯೂ, ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮನಃ ಸಮಂತಾತ್ ಆಯುಯುನೇ | ಯಜಮಾನನ ಮನಸ್ಸು ಬೇರೆಕಡೆ ತಿರುಗದೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೇ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮನಶ್ಚಬ್ದ ಪರವಾಗಿಯೂ ಎರಡರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಮ್ಮಯನ್—ಸುಮ್ಮ ಶಬ್ದವು ಸುಖನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (೩-೧೩). ಸುಖಮಿಚ್ಛನ್— ಸುಖವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನರಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ

ಮನ ಆಯುಯುನೇ ಮುಖೋ ದೇವ ಆಯುಯುನೇ ಮುಖಃ—ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿದೆ. ಇದೊಂದು ವಿಧವಾದ ಶೈಲಿ. ಈ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವದ ತೀವ್ರತೆಯು ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇಂತಹ ಶೈಲಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಭ್ಯಾಸೇ ಭೂಯಾಂಸಮರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಥಾಹೋ ದರ್ಶ ನೀಯಾಹೋ ದರ್ಶನೀಯೇತಿ |
(ನಿ. ೧೦-೪೨)

ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಭಾವದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಭಾವವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವಳು ಸುಂದರ ಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎನ್ನುವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಅನೇಕ ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರುಚ್ಛೇಪಯುಷಿಯ ಶೈಲಿಯನ್ನು ತತ್ಪರುಚ್ಛೇಪಸ್ಯ ಶೀಲಂ (ನಿ. ೧೦-೪೨) ಇದು ಪರುಚ್ಛೇಪರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು

ಪ್ರ ತದ್ವೋಚೇಯಂ ಭವ್ಯಾಯೇಂದವೇ ಹವ್ಯೋ ನ ಯ ಇಷವಾನ್ಮನ್ಮ ರೇಜತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ ಮನ್ಮ ರೇಜತಿ | (ಋ ಸಂ. ೧-೧೨೯-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆಯುಯುನೇ ಮುಖೋ ದೇವ ಆಯುಯುನೇ ಮುಖಃ | ಎಂಬ ಅಭ್ಯಾಸದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಕಾವ್ಯಸೌಂದರ್ಯವಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪ್ರಪ್ರ—ಪಾದಪೂರಣದಲ್ಲಿ ವೀಷ್ಣು ಬಂದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವೀಷ್ಟಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವೇಷಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸರರೂಪಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂಷ್ಠಃ—ಪೂಷ ನೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಿತಿವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ

ತುವಿಜಾತಸ್ಯ—ಬಹುನಾಮುಪಕಾರಕತಯಾ ತತ್ಸಂಬಂಧಿತ್ವೇನ ಜಾತ ಇತಿ ತುವಿಜಾತಃ. ಸ್ಥಿತಿ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಿತಿ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶಸ್ಯತೇ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ- ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲಉ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ಲೋಪ. ಆತಿ ಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿತ್ವಮ್—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಹೇರ್ಭಾವಃ ಮಹಿತ್ವಮ್. ತಸ್ಯಭಾವಸ್ವತಲ್ಯಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಂದತೇ—ತದಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದಪರ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚಾಮಿ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್, ಮಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುನ್ಮಯನ್—ಸುನ್ಮ ಎಂದರೆ ಸುಖ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಭಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ವಾದಿ. ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುನ್ಮಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕ ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಂತ್ಯೋತಿಮ್—ಅಂತಿಕಾ ಆಸನ್ನಾ ಊತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಂತ್ಯೋತಿಃ ತಮ್. ಕಾದಿಲೋಪೋ-
ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಿಕಶಬ್ದದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಣಾದೇಶ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ-
ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಯೋಭುವಮ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾ-
ವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮಯಃ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. (ಮೀಜ್
ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಹಿಂಸಸ್ತಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಸುಖಂ ಮಯಃ) ಮಯಃ ಭಾವಯತಿ ಇತಿ ಮಯೋಭೂಃ ಗತಿ
ಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಯುನೇ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಖಃ—ಮುಖಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮುಖಃ ಛಂದಸವಾಗಿ ಮತುಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಥವಾ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಅರ್ಶಾದಿಭ್ಯೋಽಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರ ಹಿ ತ್ವಾ ಪೂಷನ್ನಜಿರಂ ನ ಯಾಮನಿ ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಕೃಣ್ಣ ಋಣವೋ

ಯಥಾ ವ್ಯಧ ಉಷ್ಣೋ ನ ಪೀಪರೋ ವ್ಯಧಃ ।

ಹುನೇ ಯತ್ತ್ವಾಮಯೋಭುವಂ ದೇವಂ ಸಖ್ಯಾಯ ಮರ್ತ್ಯಃ ।

ಅಸ್ಮಾಕನಾಂಗೂಷಾನ್ದ್ಯಮ್ನಿನಸ್ಕೃಧಿ ವಾಜೇಷು ದ್ಯುಮ್ನಿನಸ್ಕೃಧಿ || ೨ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಪ್ರ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಪೂಷನ್ | ಅಜಿರಂ | ನ | ಯಾಮನಿ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ಕೃಣ್ಣೇ | ಋಣವಃ | ಯಥಾ |

ವ್ಯಧಃ | ಉಷ್ಣಃ | ನ | ಪೀಪರಃ | ವ್ಯಧಃ |

ಹುನೇ | ಯತ್ | ತ್ವಾ | ಮಯಃಭುವಂ | ದೇವಂ | ಸಖ್ಯಾಯ | ಮರ್ತ್ಯಃ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಆಂಗೂಷಾನ್ | ದ್ಯುಮ್ನಿನಃ | ಕೃಧಿ | ವಾಜೇಷು | ದ್ಯುಮ್ನಿನಃ | ಕೃಧಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪೂಷನ್ ಅಜಿರಂ ಯಜ್ಞದೇಶಂ ಪ್ರತಿ ಗಮನವಂತಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಯಾಮನಿ ಗಮನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಸ್ತೋಮೈಃ ಪ್ರ ಕೃಣ್ವೇ | ಪ್ರ ಕೃಷ್ಯಂ ಕರೋಮಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಯಾಮನಿ ಶೀಘ್ರಗಮನೇಚಿರಂ ನ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನಮಶ್ವಮಿವ | ಸ ಯಥಾ ಪ್ರಸ್ತಾಯತೇ ತದ್ವತ್ | ಕಿಂಚ ಯಥಾ ಮೃಧಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾನುದ್ವಿಶ್ಯ ಋಣವಃ ಗಚ್ಛೇಃ ತಥಾ ಪ್ರ ಕೃಣ್ವೇ | ಯದ್ವಾ | ಯಥಾ ಋಣವಃ ಅಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛೇಃ || ಋಣ ಗತೌ ತಾನಾದಿಕಃ | ಲೇಟೈಡಾಗಮಃ || ತಥಾ ತ್ವಾಂ ಕೃಣ್ವೇ | ಕಿಂಚ ಮೃಧೋ ಹಿಂಸಕಾನೋದ್ವಾನ್ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಪೀಪರಃ | ಪಾರಂ ನಯಸಿ || ಪಾರಯ- ತೇರ್ಲುಂಜಾ ಚಿಜಾ ರೂಪಂ || ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಉಷ್ವೋ ನ | ಉಷ್ವೋ ಯಥಾ ಭಾರಂ ವೋಢಾ ಪಾರಯತಿ ತದ್ವನ್ಮೃಧಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾಪ್ತೀಪರಃ | ಪಾರಂ ನಯಸಿ | ಅತಃ ಕಾರಣಾತ್ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮಯೋ- ಭುವಂ ಸುಖಸ್ಯ ಭಾವಯಿತಾರಂ ದೇವಂ ದೇವನಶೀಲಂ ಪೂಷಣಂ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮರಣಧರ್ಮಾ ಮನು- ಷ್ಯೋಽಹಂ ಹುನೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಸಖ್ಯಾಯ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾಯ ಪ್ರಿಯಕರಣಾಯ | ಏವಮಾಹೂತಃ ಸನ್ನ ಸ್ವಾಮಾಂಗೂಷಾನಾಘೋಷಾನ್ ಸ್ತೋಮಾನ್ | ಆಂಗೂಷಃ ಸ್ತೋಮ ಅಘೋಷ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ದ್ಯುಮ್ನಿನಸ್ಕೃಧಿ | ದ್ಯೋತನವತಃ ಕುರು | ಯದ್ವಾ | ಸ್ತೋಮಾನ್ ಯಶೋವತೋ- ನ್ನವತೋ ವಾ ಕೃಧಿ | ಅಸ್ಮತ್ಸ್ತತ್ಯಾ ಪ್ರೀತಸ್ತಮೇವಂ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ವಾಜೇಷು ಸಂಗ್ರಾ- ಮೇಷು ದ್ಯುಮ್ನಿನೋಽನ್ನವತಃ ಕೃಧಿ | ಅಸ್ಮದ್ವೈರಿಣೋ ಜಿತ್ವಾ ತೇಷಾಮನ್ನಂ ಮಯಿ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪೂಷನ್—ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ | ಯಥಾ—ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಮೃಧಃ—ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖ ವಾಗಿ | ಋಣವಃ—ಹೋಗುತ್ತೀಯೋ | ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುತ್ತೀಯೋ | (ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ) | ಅಜಿರಂ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಯಾಮನಿ—(ನಿನ್ನ) ಆಗಮನದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | [ಯಾಮನಿ ಅಜಿರಂ ನ—ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ವೇಗದಿಂದ ಹೋಗುವ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸುವಂತೆ] | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಪ್ರ ಕೃಣ್ವೇ—(ನಿನಗೆ ಉತ್ತೇಜಕವಾಗಿ) ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ | ಉಷ್ವೋ ನ— ಒಂಟಿಯು ಭಾರವಾದ ನಸ್ತುವನ್ನು ದಾರಿಯ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿಸಿ ಕೊನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುವಂತೆ | ಮೃಧಃ— ಯುದ್ಧದಿಂದ | ಪೀಪರಃ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ) ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಡುಗಾಣಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಯತ್—ಅದ್ದರಿಂದ | ಮಯೋಭುವಂ—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ | ದೇವಂ—ದೇವಾತ್ಮನೂ ಆದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮರ್ತ್ಯಃ—ಮಾನಸನಾದ ನಾನು | ಸಖ್ಯಾಯ—ಪ್ರಿಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಹುನೇ—ಕರೆಯು ತ್ತೇನೆ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಆಂಗೂಷಾನ್—ಘೋಷಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೇಳುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ದ್ಯುಮ್ನಿನ-

ಸ್ತೃಧಿ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಅಥವಾ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು | ವಾಜೇಷು—ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ |
ದ್ಯುಮ್ನಿನಃ—(ನಮ್ಮ ವೈರಿಗಳ) ಅನ್ನವನ್ನು (ನಾವು) ಹೊಂದುವಂತೆ | ಕೃಧಿ—ಮಾಡು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ವೇಗದಿಂದ ಹೋಗುವ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸುವಂತೆ ಯೆಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಆಗಮನದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಘೋಷಿಸಿ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತೇನೆ. ಒಂಟಿಯು ಭಾರವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸಾಗಿಸಿ ದಾರಿಯ ಕೊನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಯುದ್ಧದಿಂದ ಪಾರುಗಾಣಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ ದೇವತಾತ್ಮನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಮಾನವನಾದ ನಾನು ಪ್ರಿಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನ್ನಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ವೈರಿಗಳ ಅನ್ನವನ್ನು ನಾವು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

I exalt you, Pushan, with praises, that you may hasten (to the sacrifice), like a rapid (courser) to the battle : that you may bear us across the combat, like a camel ; therefore do I a mortal, invoke you, the divine bestower of happiness, for your friendship ; and do thou render our invocations productive (of benefit) ; render them productive (of success) in battles.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಋಣಿವಃ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಋಣಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಋಣ್ವೃತ್ತಿ, ಋಣೋತ್ತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗು, ಹೋಗಿಸೇರು ಅಥವಾ ಆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಷೋ ಯದದ್ಯ ಭಾನುನಾ ವಿ ದ್ವಾರಾವೃಣವೋ ದಿವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೮-೧೫)

ಕಯಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ವಿ ವಸಃ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ಕಾಮು ಸ್ವಧಾಮೃಣಿವಃ ಶಸ್ಯಮಾನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಋಣಿವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾ ವ್ಯುಧಃ ಋಣಿವಃ, ಗಚ್ಛೇಃ ಯದ್ವಾ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛೇಃ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಂದು ಸೇರುವಂತೆ ಆಗು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಜಿರಂ—ಅಜಿರ ಶಬ್ದವು ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). ತೀಘ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ ಹರಡುವುದರಿಂದ ಆ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಅವನ ತೇಜಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ. ಗಿರಾ ವಾಜಿರಶೋಚಿಷಂ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೯-೧೩) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಜಿರಶೋಚಿಷ್ಯನೆಂದು ಎಂದರೆ ತೀಘ್ರಗಾಮಿ

ಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆ ವೇಗಗಾಮಿಯಾದ ಶತ್ರುವಿಗೂ, ವೇಗಗಾಮಿಯಾದ ಕುದುರೆಗೂ, ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ದೇವತೆಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಆಗಮಿಸುವ ಪೂಷನನ್ನು ಎಂದು ಪೂಷನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಗಮನಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅಜಿರಂ ನ-ಶೀಘ್ರ ಗಾಮಿನಮಶ್ವಮಿವ- ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾದ ಕುದುರೆಯಂತೆ ಎಂದು ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮೃಧಃ—ಮೃಧ ಶಬ್ದವು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಶತ್ರುವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ನಿ ನ ಇಂದ್ರ ಮೃಧೋ ಜಹಿ ನೀಚಾ ಯಚ್ಛ ಪೃತನ್ಯತಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೨-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಮಕಾರಿಣಃ ಶತ್ರುನ್ ಎಂಬರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೭-೨). ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮೃಧಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮಾನುದ್ವಿಶ್ಯ—ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಎಂತಲೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಹಿಂಸಕಾನ್ ಯೋಧ್ಯಾನ್ ಎಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪೀಪರಃ—ಪಾರಂ ನಯಸಿ—ಪಾರುಗಾಣಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪೀಪರತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೧೯) ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪೀಪರಃ ಪೀಪರತ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ದಡವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸು, ಸುಖವಾಗಿ ಕೊನೆಗಾಣಿಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಅಂಹಸೋ ಯತ್ರ ಪೀಪರದ್ಯಥಾ ನೋ ನಾವೇವ ಯಾಂತಮುಭಯೇ ಹವಂತೇ |
(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೨-೧೪)

ಅಶ್ವೋ ನ ಸ್ವೇ ದಮ ಆ ಹೇಮ್ಯಾವಾಂತಮಂಹಸಃ ಪೀಪರೋ ದಾಶ್ವಾಂಸಂ |
(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಹಸಃ ಪೀಪರಃ ಪಾಪರೂಪಾದ್ವಾರಿದ್ರ್ಯಾತ್ ಪಾರಂ ನಯಃ | ಪಾಪರೂಪವಾದ ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದ ದಾಟಿಸು ಎಂದರ್ಥ. ಅದರಂತೆಯೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶತ್ರುಗಳ ಹಿಡಿತದಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಂಗೂಷಾನ್—ಅಂಗೂಷಃ ಸ್ತೋಮ ಅಘೋಷಃ | (ನಿ. ೫-೧೧). ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪರಿಸರಿಸಿದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಗೂಷವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧೯ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸ್ತೋಮ ಮತ್ತು ಸ್ತೋಮ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಜಿರಮ್—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅಜಿರತಿಶಿರ (ಉ. ಸೂ. ೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವೀಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾಮುನಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಆತೋಮುನಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದಿನಿಪ್ರತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀವಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಷಾಜಂಶೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಪೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೋಮೇಭಿಃ—ಆತೋಭಿಸ ಐಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರುಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಕೃಣ್ವೇ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತಆತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಧಿಸ್ವಿಕೃಣ್ವೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಯಣಾದೇಶ. ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮುಣವಃ—ಮುಣ ಗತೌ ಧಾತು. ತನಾದಿ, ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽ-ಡಾಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ತನಾದಿಕೃಷ್ಣಾಭ್ಯ ಉಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಆವಾದೇಶ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪೀಪರಃ—ಪ್ಸಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಅಚೋಞ್ವಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾರಿ ಎಂಬ ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ತು—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚರ್ಜ್. ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಕೌಚೇಜ್ಯಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ (೭-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಚಿಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಸನ್ನಲ್ಲಘುನಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ಬಂದಾಗ ದೀರ್ಘೋ-ಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜಯೋಗೇಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹುವೇ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ್. ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟಿಗೆ ಎತ್ತ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉವಜಾದೇಶ. ಪಾದಾದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಮ್—ದಿವುಧಾತುವು ಕ್ರೀಡಾದಿರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ನಂದಿಗ್ರಹಸಚಾದಿಭ್ಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಥಸ್ಯಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಥಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಖ್ಯಾಯ ಸಖ್ಯಾರ್ಥವಃ ಸಖ್ಯಮ್. ಸಖ್ಯಯೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಕ ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಂಗೂಷಾನ್—ಅಂಗೂಷಃ ಸ್ತೋಮ ಅಘೋಷಃ (ನಿರು ೫-೧೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಜ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಸು ಧಾತುವಿಗೆ (ಘಷಿರ್‌ವಿಶಬ್ದನೇಘಜ್ ಬಂದು) ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ-ಯಘೋಪವಿಷ್ವಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಥಾಥಘಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕೃಧಿ—ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಟಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಶ್ರುತ್ಯಣು ಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ ತೇ ಪೂಷಂತ್ಯೈ ವಿಪನ್ಯವಃ ಕೃತ್ವಾ ಚಿತ್ಸಂತೋಽವಸಾ ಬುಭು-

ಜ್ವಿರ ಇತಿ ಕೃತ್ವಾ ಬುಭುಜ್ವಿರೇ ।

ತಾನುನು ತ್ವಾ ನವೀಯಸೀಂ ನಿಯುತಂ ರಾಯ ಈನುಹೇ ।

ಅಹೇಳಮಾನ ಉರುಶಂಸ ಸರೀ ಭವ ವಾಜೇವಾಜೇ ಸರೀ ಭವ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ | ತೇ | ಪೂಷನ್ | ಸಖ್ಯೇ | ವಿಸನ್ಯವಃ | ಕೃತ್ವಾ | ಚಿತ್ | ಸಂತಃ | ಅವಸಾ | ಬುಭುಜಿರೇ |

ಇತಿ | ಕೃತ್ವಾ | ಬುಭುಜಿರೇ |

ತಾಂ | ಅನು | ತ್ವಾ | ನವೀಯಸೀಂ | ನಿಯುತಂ | ರಾಯಃ | ಈಮಹೇ |

ಅಹೇಳಮಾನಃ | ಉರುಶಂಸ | ಸರೀ | ಭವ | ವಾಜೇನಾಜೇ | ಸರೀ | ಭವ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಪೂಷನ್ ದೇವ ಯಸ್ಯ ತೇ ರಕ್ಷಕತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯ ತವ ಸಖ್ಯೇ ಸಖಿತ್ವೇ ಹಿತಕರಣೇ ಸತಿ ಕೃತ್ವಾ ಚಿತ್ ಕೃತುನಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಟೇನ ಕರ್ಮಣೈವ || ಜಸಾದಿಷ್ಟು ಚ್ಛಂದಸಿ ವಾವಚನಮಿತಿ ನಾಭಾವಾಭಾವಃ || ಸಂತೋ ಭವಂತಂ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಃ ಸಂತೋ ವಿಸನ್ಯವೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ತೋತ್ರಶೀಲಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಮೇಧಾವಿನಾನ್ಯತತ್ | ಮೇಧಾವಿನಃ | ಯಜಮಾನಾ ಅವಸಾ ತ್ವತ್ಕೃತೇನ ರಕ್ಷಣೇನ ರಕ್ಷಿತಾಃ ಸಂತೋ ಬುಭುಜಿರೇ | ಭುಂಜತೇ ಭೋಗಾನ್ | ಇತಿ ಏವಮೇವ ಸರ್ವದಾ ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಣಾ ಬುಭುಜಿರೇ | ಭುಂಜತೇ ಸರ್ವೇ ಸಾಲ್ಯಂತ ಇತಿ ವಾ || ಭುಜೇತ್ಪಂದಸಿ ಲಿಟೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ರುಟ್ || ತಾಂ ತಾದೃಶೀಂ ನವೀಯಸೀಂ ನವತರಾಂ ಸ್ತುತ್ಯಾಂ ವಾ ರಕ್ಷಾಮನ್ವನುಸೃತ್ಯ ರಕ್ಷಾಯಾ ಅನಂತರಂ ತ್ವಾಂ ನಿಯುತಂ ರಾಯ ಏತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ವನಾನೀಮಹೇ | ಯಾಜಾಮಹೇ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಉರುಶಂಸ ಬಹುಧಾ ಸ್ತುತ್ಯ ತ್ವಮಹೇಳಮಾನೋಕ್ತೃಭ್ಯನ್ನ ಸ್ಮಾಸು ಸುಮನಾಃ ಸನ್ ಸರೀ ಭವ | ಅಸ್ಮಾಭಿರ್ಗಂತ-ವ್ಯೋ ಭವ || ಸರ್ತೇರಾಣಾದಿಕ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅದ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ || ಕಿಂಚಿ ತ್ವಂ ವಾಜೇ ವಾಜೇ ಸರ್ವೇಷ್ಟಪಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಸರೀ ಭವ | ಗಮನಶೀಲೋ ಭವ | ಪುರತೋ ಗಂತಾ ಭವೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪೂಷನ್—ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ | ಯಸ್ಯ ತೇ—(ರಕ್ಷಕನಾದ) ಯಾವ ನಿನ್ನ | ಸಖ್ಯೇ—ಹಿತಕಾರಿ ಯಾದ ಸ್ನೇಹವಿರಲಾಗಿ | ಕೃತ್ವಾ ಚಿತ್—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೇ | ಸಂತಃ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಪೂಜಿಸುವವರಾಗಿಯೂ | ವಿಸನ್ಯವಃ—ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಯಜಮಾನರು | ಅವಸಾ—(ನಿನ್ನ) ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ | ಬುಭುಜಿರೇ—ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ | ಇತಿ—ಹೀಗೆಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ | ಕೃತ್ವಾ—ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ | ಬುಭುಜಿರೇ—ಎಲ್ಲರೂ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಪಾಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ | ತಾಂ—ಅಂತಹ | ನವೀಯಸೀಂ—ನೂತನವಾದ ಸ್ತುತಿಯ ಫಲರೂಪವ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು | ಅನು—ಅನುಸರಿಸಿ [ತದನಂತರ] | ನಿಯುತಂ—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ | ರಾಯಃ—ಧನಗಳನ್ನು | ಈ ಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ | ಉರುಶಂಸ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದ ಪೂಷನೇ | ಅಹೇಳಮಾನಃ—(ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೇ ಸುಮನಸ್ಕನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು |

ಸರೀ ಭವ—(ನಮಗೆ) ಸುಗಮ್ಯನಾಗಿರು (ಭೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವಂತಾಗಲಿ) | ವಾಜೇ
ವಾಜೇ—ಸಕಲವಾದ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಸರೀ ಭವ—ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿಯೂ ನೇತೃವಾಗಿಯೂ ಇರು !!

|| ಭಾಸಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ರಕ್ಷಕನಾದ ನಿನ್ನ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಸ್ನೇಹವಿರಲಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮ
ಗಳಿಂದಲೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ
ಯಜಮಾನರು ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಸಕಲ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೂತನವಾದ ಸ್ತುತಿಗೆ ಫಲರೂಪ
ವಾದ ಈ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದನಂತರ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಧನಗಳನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಾನಾವಿಧವಾದ
ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಹನಾದ ಎಲೈ ಪೂಷನೇ, ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ ಸುಮನಸ್ಸನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು
ನಾವು ಭೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವಂತಾಗಲಿ. ಸಕಲ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿಯೂ
ನಮ್ಮ ನೇತೃವಾಗಿಯೂ ಇರು.

English Translation

Through your praise, and assiduous in your worship they enjoy
(abundance), through your protection ; by (assiduous) worship they enjoy
(abundance) ; as consequent upon your recent favour, we solicit infinite riches.
Free from anger, and entitled to ample praise, be ever accesseble to us ;
be our leader in every encounter.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಿಪನ್ಯವಃ—ವಿಪ್ರಃ, ವಿಗ್ರಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯)
ಸೇಧಾವಿಗಳೂ ಭಕ್ತಿಯುತರೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗ
ವಿದೆ. ತದ್ವಿಪ್ರಾಸೋ ವಿಪನ್ಯವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೨೧), ಅವಸಾ ವಿಪನ್ಯವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೫), ವಿಪ-
ನ್ಯವೋದೀಧ್ಯತೋ ಮನೀಷಾ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೦-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ವಿಶೇಷೇಣ
ಸ್ತೋತಾರಃ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕವರು ಎಂದರ್ಥ.

ನಿಯುತಂ—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಸಂಖ್ಯೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯು-
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಕ್ಷದ್ವಜ್ರಂ ನಿಯುತಂ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೨೨-೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಯುತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತರಾಂ ಯುಕ್ತಂ |
ದೃಢವಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ.

ಅಹೇಳಮಾನಃ--ರೇಳತೇ, ಹೇಳತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದ
ರಿಂದ ಹೇಳಮಾನಃ ಎಂದರೆ ಕೋಪಗೊಂಡು ಎಂದೂ, ಅಹೇಳಮಾನಃ ಎಂದರೆ ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ ಎಂದೂ,
ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಹೇಳಮಾನೋ ವರುಣೇಹ ಬೋಧ್ಯುರುಶಂಸ ಮಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರ ಮೋಷೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೧)

ಅಹೇಳಮಾನ ಉಪ ಯಾಹಿ ಯಜ್ಞಂ ತುಭ್ಯಂ ಪವಂತ ಇಂದವಃ ಸುತಾಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ೧೦-೩೨-೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಅಗ್ನಿ, ವರುಣ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಪಾಪಕರ್ತರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಮಾಡುವುದು ಕಠಿಣವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅಂತಹವರಿಗೆ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವು ಸಿಕ್ಕುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಅಧಿಕವಾದ ಪಾಪಭೀತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ ಇರುವಂತೆಯೂ ತಮ್ಮನ್ನು ಅನಾದರಿಸದೆ ತಮ್ಮಮೇಲೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಬೀರಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂತಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸರೀ ಭವ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸೃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸರೀ ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಸರೀಭವ ಎಂದರೆ ಆಸ್ತಾಭಿರ್ಗಂತವೋಭವ—ನಾವು ಭೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಗಮನಶೀಲೋಭವ, ಪುರತೋ ಗತ್ವಾ ಭವ ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿ ಹೋಗು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದರಂತೆಯೇ ಸರೀಮಣಿ, ಸರೀಸೃಪ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಸರೀಸೃಪ ಎಂದರೆ ಈಗಿನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಸರ್ಪವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಸರೀಸೃಪ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು,

ಯಸ್ತೇ ಹಂತಿ ಪತಯಂತಂ ನಿಷತ್ಸುಂ ಯಃ ಸರೀಸೃಪಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೨-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಗರ್ಭ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರೀಭವ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿ ನಮ್ಮ ನೇತೃವಾಗಿರು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಸೃಜ್ಯವಃ—ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಪನಸ್ತುತೌ. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕ್ರತ್ವಾ—ಕ್ರತು ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವಸಾ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಬುಭುಜಿರೆ—ಭುಜಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಿಲಜ್ಲಿಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಲೆಣ್ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಲಿಟಸ್ತುರ್ದುಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕ್ಕೆ ಇರೇಚಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯ ಁಕ್ಕೆ ರುಟಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವೀಯಸೀಮ್—ಅತಿಶಯೇನ ನನಾ ನವೀಯಸೀ ತಾಮ್. ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಉಗಿತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್. ಈಯಸುನ್. ಜೆ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಾಯೀ—ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಮಹೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಈಮಹೇ ಯಾಮಿ (ನಿರು. ೩-೧೯-೧) ಎಂದು ಯಾಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹೇಳಮಾನಃ—ಹೇಡ್ಯ ಅನಾದರೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಡಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ನ ಹೇಳಮಾನಃ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರೀ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತು ವಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರವೂ ಉಣಾದಿಯಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಾಜೇನಾಜೇ—ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವರ್ಚನ. ಪರಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩ ||

----- :C: -----

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ಯಾ ಉ ಷು ಣ ಉಪ ಸಾತಯೇ ಭುವೋ ಹೇಳಮಾನೋ ರರಿಪಾ

ಅಜಾಶ್ಚ ಶ್ರವಸ್ಯತಾಮಜಾಶ್ಚ |

ಓ ಷು ತ್ವಾ ನವೃತೀಮಹಿ ಸ್ತೋಮೇಭಿದಸ್ಮ ಸಾಧುಭಿಃ |

ನಹಿ ತ್ವಾ ಪೂಷನ್ನತಿಮನ್ಯ ಆಘೃಣೇ ನ ತೇ ಸಖ್ಯಮುಪಹ್ನುವೇ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಸ್ಯಾಃ | ಊಂ ಇತಿ | ಸು | ನಃ | ಉಪ | ಸಾತಯೇ | ಭುವಃ | ಅಹೇಳಮಾನಃ | ರರಿವಾನ್ | ಅಜ್ರ-
ಅಶ್ವ | ಶ್ರವಸ್ಯತಾಂ | ಅಜ್ರಅಶ್ವ |

ಓ ಇತಿ | ಸು | ತ್ವಾ | ವವೃತೀಮಹಿ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ದಸ್ಮ | ಸಾಧುಭಿಃ |

ನಹಿ | ತ್ವಾ | ಪೂಷನ್ | ಅತ್ತಿಮನ್ಯೇ | ಅಘೃಣೇ | ನ | ತೇ | ಸಖ್ಯಂ | ಅಪ್ರಹ್ಮವೇ || ೪ ||

ವಾಯುಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಜಾಶ್ವ ಪೂಷನ್ | ಅಜಾಶ್ವೇತಿ ಪೂಷಣಮಾಹೇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೪-೨೫ | ನೋಽಸ್ಮಾ-
ಕಮಸ್ಯಾ ಅಸ್ಯೈ || ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ಷಷ್ಠೀ || ಸಾತಯೇ ಲಾಭಾಯಾಹೇಳಮಾನೋಽಕ್ರುಧ್ಯನ್ನನಾದರ-
ಮಕುರ್ವನ್ ರರಿವಾನ್ ದಾತಾ ಚ ಸನ್ ಸು ಸುಷ್ಣಾಪ ಭುವಃ | ಸಮೀಪಸ್ಥೋ ಭವ || ರಾತೇಶ್ಚಾಂದ-
ಸಸ್ಯ ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾ ಅಭಾವೇಽಪಿ ಪಪಿವಾಂಸಂ ತಸ್ಥಿವಾಂಸಮಿತ್ಯಾದೌ ಛಾಂದಸೋಽ-
ವಗ್ರಹೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಊ ಇತಿ ಪಾದಪೂರಣಃ || ಕಿಂಚಿ ಶ್ರವಸ್ಯತಾಮನ್ನಮಿಚ್ಛತಾಮಸ್ಮಾಕಂ ಹೇ
ಅಜಾಶ್ವ ಅಜಾ ಏವಾಶ್ವಸ್ಥಾನೀಯಾ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶ ತ್ವಂ | ಪೂಷನಾಮೇದಂ | ರರಿವಾಂಶ್ಚ ಸನ್ನಪ-
ಭುವಃ | ಅಜಾಃ ಪೂಷ್ಣ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಓ ಇತಿ ನಿಸಾತದ್ವಯಸಮುದಾಯಾತ್ಮಕ ಏಕೋ ನಿಸಾತಃ |
ಹೇ ದಸ್ಮ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಃ ಪೂಷನ್ ತ್ವಾ ತ್ವಾಮೋ ಷು ವವೃತೀಮಹಿ | ಸರ್ವತ ಏವ ಸುತರಾಂ
ವರ್ತಯೇಮಹಿ || ವೃತೇರಂತರ್ಫಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾಲ್ಲಿಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ || ಯಜ್ಞಾಂತರ-
ಗಮನಾನ್ವಿವರ್ತಯಾಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಸಾಧುಭಿಃ ಸ್ತೋಮೇಭಿಸ್ತ್ವಾಂ
ಪ್ರೀಣಯಿತುಂ ಸಮರ್ಥಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಪೂಷನ್ ಅಘೃಣೇ ಸರ್ವತೋ ವೃಷ್ಟೇಃ ಪ್ರಾರ-
ಯಿತಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಘೃಣೇ ಹವಿಷಾಮಾಹರ್ತಃ ಸ್ವೀಕರ್ತಃ ತ್ವಾಂ ನಹ್ಯತಿಮನ್ಯೇ | ಅವಮತಿಂ ನೈವ
ಕರೋಮಿ | ನ ಕೇವಲಮನತಿಕ್ರಮಮಾತ್ರಂ ಕಿಂತು ತೇ ಸಖ್ಯಂ ತವ ಸಖಿತ್ವಂ ಹಿತಕರ್ತೃತ್ವಂ ನಹ್ಯ-
ಪಹ್ಮವೇ | ನೈವಾಪನಯಾಮಿ | ನ ತ್ಯಜಾಮಿ | ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಖ್ಯಾಪಯಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಜಾಶ್ವ—ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಸ್ಯಾಃ ಸಾತಯೇ—ಈ (ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಅಹೇಳಮಾನಃ—ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ (ಅನಾದರವಿಲ್ಲದವನಾಗಿ) ಯೂ |
ರರಿವಾನ್—ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ | ಸು—ಸಮೀಚೀನವಾಗಿ | ಉಪ ಭುವಃ—ನಮ್ಮ
ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರು | ಅಜಾಶ್ವ—ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ | ಶ್ರವಸ್ಯತಾಂ—ಅನ್ನವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮ್ಮ | ಸು—
ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರು | ದಸ್ಮ—ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಪೂಷನೇ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸಾಧುಭಿಃ—(ನಿನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿ
ಗೊಳಿಸಲು) ಸಮರ್ಥರಾಗಾದ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಓ. ಷು—ಸುತ್ತಲೂ (ಆಶ್ರಯಿಸಿ ತಡೆದು) |

ವವೃತೀಮಹಿ—(ನಿನ್ನ) ಅವಲಂಬನೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ | (ಮತ್ತು) ಅಘೃಣೇ—ಸುತ್ತಲೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ ಆದ | ಪೂರ್ಷ—ಎಲೈ ಪೂಷನೇ | ನಹಿ ಅತಿಮನ್ಯೇ—ನಾನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಅನಾದರಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸಖ್ಯಂ—ಸ್ನೇಹವನ್ನು | ನ ಅಸಹ್ಯವೇ—ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ತ್ಯಾಗಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ (ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ).

ಭಾವಾರ್ಥ

(ಆಡಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳ) ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನಾದರವಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರು. ಆನ್ನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮ್ಮ ಹತ್ತಿರವೇ ಇರು. ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಪೂಷನೇ ನಿನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನಾವು ಸುತ್ತಲೂ ನಿನ್ನ ಅವಲಂಬನೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಪೂಷನೇ, ನಾನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಅನಾದರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ಅದನ್ನು ಖಂಡಿತ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

Free from anger, and liberal of gifts, be near to us, Ajaswa, for the acceptance of this our (offering); be near to those, Ajaswa, who solicit food : we have recourse to you, destroyer of enemies, with pious hymns. I never cease, Pushan, acceptor of offerings, to think of you ; I never disregard your friendship.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳ

ಅಜಾಶ್ವ—ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ರೋಹಿತೋಽಗ್ನೇಃ | ಅಜಾಃ ಪೂರ್ಷಃ (ನಿ. ೨-೨೮) ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ವಾಹನಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಜವೇ ಪೂಷನ ವಾಹನವು.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಸ್ಯೈ ನಃ ಸಾತಯ ಉಪಭವ, ಅಹೇಳಮಾನೋಽ-ಕೃಧ್ಯನ್ರಿವಾನ್ಪ್ರತಿರಭ್ಯಸ್ತೋಽಜಾಶ್ವೇತಿ ಪೂಷಣಮಾಹಾಜಾಶ್ವಾಜಾ ಅಜನಾಃ | ಆಡಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳ ಪೂಷದೇವನೇ, ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ ನಿನ್ನ ಉದಾರವಾದ ದಾನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇರು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದೂ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಋಷಿಯು ಪೂಷನನ್ನು ಅಜಾಶ್ವನೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರರಿವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ರಾತಿರಭ್ಯಸ್ತಃ | ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ರಾ ಧಾತುವು ಅಭ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ದ್ವಿಗುಣಿತವಾಗಿ ರರಿವಾನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವೆಂಬುದನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೨೫).

ದಸ್ಯ-ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಃ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕವನು ಎಂದು ಪೂಷನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ದಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ರುನಾಶಕನೆಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ, ಸುಂದರ

ರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ದಸಿ ದರ್ಶನದಂಶನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದರೆ ದರ್ಶನೀಯೋ ರಮ್ಯನಾದ ಎಂದೂ, ದಸು-ಉಪಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದರೆ (ಶತ್ರು) ನಾಶಕ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ದಸ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ-

ಜುಜೋಷದಿಂದ್ರೋ ದಸ್ಮವರ್ಚಾ ನಾಸತ್ಯೇವ ಸುಗ್ಮ್ಯೋ ರಥೇಷ್ವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೩-೪)

ತ್ವಂ ಭಗೋ ನ ಆ ಹಿ ರತ್ನಮಿಷೇ ಪರಿಜ್ಞೇವ ಪ್ಲಯಸಿ ದಸ್ಮವರ್ಚಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೩-೨)

ಪೂಷಾ ಸುಬಂಧುರ್ದಿವ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಳೆಸ್ತತಿರ್ಮಘವಾ ದಸ್ಮವರ್ಚಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ. ಶತ್ರುಪಕ್ಷಯಣಬಲಃ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವರ್ಚ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ದಸ್ಮಂ ದರ್ಶನೀಯಂ ವರ್ಚಃ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶಃ | ಮನೋಹರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಸ್ಮ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪೂಷನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅವನ ಶತ್ರುನಾಶಕಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅವನ ರಮಣೀಯವಾದ ರೂಪವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಆಘೃಣೇ-ಸರ್ವತೋ ವೃಷ್ಟೇಃ ಕ್ಷಾರಯಿತಃ ಯದ್ವಾ ಹವಿಷಾಮಾಹರ್ತಃ ಸ್ವೀಕರ್ತಃ | ಸುತ್ತಲೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ ಆದ ಎಂದು ಪೂಷನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪೂಷನಿಗೆ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದು. ವಿಮರ್ಶಕರ ಚರ್ಚೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಪೂಷನ ಗುಣಗಳು ನಾನಾಬಗೆಯಾಗಿದ್ದು ಅವೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವು ಹೀಗೆಯೇ ಎಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಚಿನ ವಿಮರ್ಶಕರಿಗೆ ಇದೊಂದು ಜಟಿಲವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಪೂಷನನ್ನು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ಲಾಂಫೀಲ್ಡ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸನೂ ಯಾಸ್ಕರ ಮತವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾ ಋ. ಸಂ. ೬-೪೮-೧೬, ೬-೫೩-೩, ೬-೫೫-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಘೃಣಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಪೂಷನು ಜ್ಯೋತಿಯನ್ನು ಬೆಳಗುವ ಆದಿತ್ಯದೇವತೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವವರೂ ಕೆಲವರಿದ್ದಾರೆ. ಆಘೃಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ಕೇವಲ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದೆಂದೂ, ತೇಜೋಮಯನಾದ ಯಾವ ದೇವತೆಗೆ ಬೇಕಾದರೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬಹುದೆಂದೂ, ಆದಿತ್ಯನೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬೦-೨೦) ಅಗ್ನಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಒಂದು ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪೂಷನನ್ನು ಆದಿತ್ಯದೇವತೆ ಎಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾಸ್ಕ, ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕರ್ತೃ ಇತ್ಯಾದಿ ವೈದಿಕಸಂಪ್ರದಾಯದವರು ಆಘೃಣಿ ಎಂಬುದು

ಪೂಷನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ವಿಶದವಾಗಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಸ್ಕರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಘೈಣಿರಾಗತದ್ಯಣಿಃ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ಏಹಿ ವಾಂ ವಿಮುಚೋ ನಪಾದಾಘೃಣೇ ಸಂ ಸಚಾವಹೈ | ರಥೀರ್ಯತಸ್ಯ ನೋ ಭವ ||
(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕ ಪದವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅಗತದ್ಯಣಿಃ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ದ್ಯಣಿಯೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಹೃಣಿಶಬ್ದವು ದೀಪ್ತವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೨) ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ಅಘೈಣಿಶಬ್ದದ ದೀಪ್ತವಾಚಕಃ | ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಸು ಚ ಪಠಿತ ಏನಾಯಂ ದ್ಯಣಿಃ ಇತಿ | ಹೃಣಿಶಬ್ದವು ದೀಪ್ತವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ, ಕ್ರೋಧೋಽಪಿ ಹೃಣಿರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಹೃಣಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರೋಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪೂಷನ ಅಗ್ರಹವು ನನು ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸೋಣ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಪೂಷನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವೆಂದಾಯಿತು. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು,

ತೃಚೋ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಪೂಷ್ ಅಘೈಣಿಯೇ ತೃಚಃ |

ಅಸಕ್ತೋ ಹಿ ಘೈಣಿಸ್ತಸ್ಯ ದಧ್ನಃ ಪೂರ್ಣೋ ದೃತೀ ರಥೇ ||

ಅಘೈಣಿಸ್ತತ್ಪುತಃ ಪೂಷಾ ಕೀರಿಭೀ ರಿಭ್ಯತೇ ತತಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೯೫-೯೬)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿಯಿಂದ (ಮಾದಕದ್ರವ್ಯ) ತುಂಬಿದ ಚರ್ಮಚೀಲವು ಅವನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಘೈಣಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ತೋರಿಸಿ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಕೀರ್ತನಕಾರರಾದ ಕವಿಗಳು ಪೂಷನನ್ನು ಅಘೈಣಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟೇಃ ಪೂರಯಿತಃ ಅಥವಾ ಹವಿಷಾಮಾಹರ್ತಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರೇ ಹೊರತು, ಈ ಪದವು ಬರುವ ೩-೬೨-೭ ; ೬-೪೮-೧೬ ; ೬-೫೫-೩ ; ೭-೪೦-೬ ; ೮-೪-೧೭ ; ೯-೬೭-೧೨ ; ೧೦-೧೭-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗತ ದೀಪ್ತೇ ಪೂಷನ್ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ೮-೬೦-೨೦ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪೂಷನಿಗೇ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅವನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಊಷು—ಸುಞಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ತ್ವ.

ಸಾತಯೇ ಉದಾತ್ತ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ಊತಿಯೂತಿ ಜೂತಿ ಸಾತಿ ಹೇತಿಕೀರ್ತಯಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಭುವಃ—ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ.

ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಚಿಶ್ಚು ಧಾತು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯಾಃ—ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಬಂದಿದೆ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರರಿವಾನ್—ರಾ ಆದಾನೇ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಆತೋಲೋಪಃ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರರಿವಾನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ನುಮಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ವಸುವಿನ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ರರಿವಾನ್+ಅಜಾಶ್ಚ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ. ರರಿವಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪಸಿವಾಂಸಂ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಂದಂತೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅವಗ್ರಹ ಬಂದಿದೆ.

ಶ್ರವಸ್ಯತಾಮ್—ಶ್ರವಃ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಶ್ರವಸ್ಯತಿ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಪರರೂಪ. ಸ್ತ್ರೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ನುಮಾರಹಿತ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುನೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವವೃತೀಮಹಿ—ವೃತು ವರ್ತನೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕನ್ಯಾಪಾರತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಜಃ ಸೀಯುಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೀಯುಟಾಗಮ. ಲಿಜಸ್ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಉರತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಂತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಸ್ಮ—ಇಷಿಯುಧೀಂಧಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುದ್ಧ್ಯಂತ ರೂಪ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತಿಮನ್ಯೇ—ಮನು ಆವಬೋಧನೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ

ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತಪರನಾದುದರಿಂದ ತಿಜಂಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅತಿ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಘ್ಯಣೇ—ಘ್ಯ ಕ್ಷರಣದೀಪ್ತೋಃ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಘ್ಯಣಿಪೃಶ್ನಿ ಪಾಷ್ಣಿ—(ಉ. ಸೂ ೪-೪೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿ ಋವರ್ಣಾಚ್ಚೇತಿವಕ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಣತ್ವ. ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸ. ಸಂಬುಧ್ಯಂತರೂಪ. ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಹ್ನುವೇ—ಹ್ನುಜ್ ಅಪನಯನೇ. ಧಾತು ಅದಾದಿ. ಲಟ್‌ಉತ್ತಮವುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಣತ್ವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೪ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೩೮ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರ ಮೂವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಡ್ತೈಕಾದಶಚರ್ಚಂ ಷಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಳೇ-
ಕಾದಶ ವೈಶ್ವದೇವೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣ್ಯಾಶ್ವಿನೈಸ್ತಿಸ್ರ ಐಂದ್ರಾಗ್ನೇಯೋ ಮಾರುತ್ಯೈಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಬಾರ್ಹ-
ಸ್ಪತ್ಯಾ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಪಂಚಮಿಾ ಬೃಹತೀ ವೈಶ್ವದೇವಮೇತದೇವಮನ್ಯಾಸಾಮಸಿ ಸೂಕ್ತ-
ಪ್ರಯೋಗೇ ವೈಶ್ವದೇವತ್ವಂ ಸೂಕ್ತಭೇದಪ್ರಯೋಗೇ ಯಲ್ಲಿಂಗಂ ಸಾ ದೇವತೇತಿ | ಪರುಚ್ಛೇಪಯುಷಿಃ |
ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಪಾ ಪಂಚಮಿಾ ಬೃಹತೀ | ಅನ್ಯಾ ಅತ್ಯಷ್ಟಯೋ ವಿಶೇಷಾಭಾವಾತ್ | ಕೃತ್ವಂ ಸೂಕ್ತಂ
ವೈಶ್ವದೇವಂ | ತತ್ರಾದ್ಯಾಯಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತಾ | ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಅಥ
ತಿಸ್ರೋಽಶ್ವಿದೇವತಾಕಾಃ | ಐಂದ್ರೀ ಷಷ್ಠೀ | ಸಪ್ತಮ್ಯಾಗ್ನೇಯಾ | ಅಷ್ಟಮಿಾ ಮಾರುತೀ | ನವಮ್ಯೈಂ-
ದ್ರಾಗ್ನೀ | ದಶಮಿಾ ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಾ | ಏಕಾದಶೀ ವೈಶ್ವದೇವೀ || ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||
ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇಽಹನಿ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಅದ್ಯಾ ವೈಶ್ವದೇವತೈಚೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಷಷ್ಠಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಳೋ ಷೂ ಕೋ ಅಗ್ನೇ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಟ್ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು
ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಳೇಕಾದಶ ವೈಶ್ವದೇವೀ
ಮೈತ್ರಾವರುಣ್ಯಾಶ್ವಿನೈಸ್ತಿಸ್ರ ಐಂದ್ರಾಗ್ನೇಯೋ ಮಾರುತ್ಯೈಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಾ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಂತ್ಯಾ
ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಪಂಚಮಿಾ ಬೃಹತೀ ವೈಶ್ವದೇವಮೇತದೇವಮನ್ಯಾಸಾಮಸಿ ಸೂಕ್ತಪ್ರಯೋಗೇ ವೈಶ್ವದೇವತ್ವಂ
ಸೂಕ್ತಭೇದಪ್ರಯೋಗೇ ಯಲ್ಲಿಂಗಂ ಸಾ ದೇವತಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪರುಚ್ಛೇಪನೇ
ಋಷಿಯು. ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಪಾಭಂದಸ್ಯವು. ಐದನೆಯದು ಬೃಹತೀ, ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅತ್ಯಷ್ಟಿ ಎಂಬ

ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ದೇವತೆಯು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಎಂಬುವರು ದೇವತೆಯು, ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ದೇವತೆಯು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವು, ಆರನೆಯದು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವು, ಏಳನೆಯದು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವು, ಎಂಟನೆಯದು ಮರುದ್ದೇವತಾಕವು, ಒಂಭತ್ತನೆಯದು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿದೇವತಾಕವು, ಹತ್ತನೆಯದು ಬೃಹಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವು, ಹನ್ನೊಂದನೆಯದು ವಿಶ್ವೇದೇವಾದೇವತಾಕವು. ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು. ಒಟ್ಟು ಸೂಕ್ತವು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಹತ್ತುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದಿನವು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಷಷ್ಠ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷ್ಠೋಷಾಣೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

:೦:

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೩೯

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೦ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೩೯ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೩, ೪ ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೧

॥ ಋಷಿಃ—ಪರುಚ್ಛೇಪೋ ದೈವೋದಾಸಿಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—೧. ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ | ೨. ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ | ೩-೫. ಅಶ್ವಿನೌ | ೬. ಇಂದ್ರಃ |
೭. ಅಗ್ನಿಃ | ೮. ಮರುತಃ | ೯. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಃ | ೧೦. ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ೧೧.
ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—೧-೪ ; ೬-೧೦ ಅತ್ಯಷ್ಟಿಃ | ೫. ಬೃಹತೀ | ೧೧. ತ್ರಿಷ್ಟುಲ್ ॥

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷ್ಠೋಷಾಣೋ ಅಗ್ನಿಂ ಧಿಯಾ ದಧ ಆ ನು ತಚ್ಛರ್ಧೋ ದಿವ್ಯಂ

ವೈಣೀ ಮಹ ಇಂದ್ರವಾಯೂ ವೈಣೀಮಹೇ ।

ಯದ್ಧ ಕ್ರಾಣಾ ವಿವಸ್ವತಿ ನಾಭಾ ಸಂದಾಯಿ ನನ್ಯಸೀ ।

ಅಧ ಪ್ರ ಸೂ ನ ಉಸ ಯಂತು ಧೀತಯೋ ದೇವಾ ಅಚ್ಛಾ ನ ಧೀತಯಃ॥

ಶಬ್ದಾಂತಃ ।

ಅಸ್ತು | ಶ್ರೌಷಟ್ | ಪುರಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಧಿಯಾ | ದಧೇ | ಆ | ನು | ತತ್ | ಶರ್ಥಃ | ದಿವ್ಯಂ | ವೃಣೇ-

ಮಹೇ | ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇತಿ | ವೃಣೇಮಹೇ |

ಯತ್ | ಹ | ಕ್ರಾಣಾ | ವಿವಸ್ವತಿ | ನಾಭಾ | ಸಂದಾಯಿ | ನವ್ಯಸೀ |

ಆಧ | ಪ್ರ | ಸು | ನಃ | ಉಪ | ಯಂತು | ಧೀತಯಃ | ದೇನಾನ್ | ಅಚ್ಛ | ನ | ಧೀತಯಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಹಂ ಪುರಃ ಪುರತಃ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಮಗ್ನಿ ಮಾಹವನೀಯಾಖ್ಯಂ ಧಿಯಾ ಪ್ರಣಯನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ದಧೇ | ಧಾರಿತವಾನಸ್ಮಿ | ತಚ್ಚರ್ಥಸ್ತಾದ್ಯಶಂ ಬಲವಂತಂ ವಾಗ್ನಿಂ ಯದ್ವಾ ತಚ್ಚರ್ಥಸ್ತಾದ್ಯಶಂ ಮರುತಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಬಲಂ ದಿವ್ಯಂ ದಿನಿ ಭವಂ ನು ಕ್ವಿಸ್ರಮಾ ವೃಣೇಮಹೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸಂಭಜಾಮಹೇ | ಕಿಂ ಚೇಂದ್ರವಾಯೂ ವೃಣೇಮಹೇ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕ್ರಾಣಾದ್ವಿವಸ್ವತಿ ದೀಪ್ತಮತಿ ನಾಭಾ ನಾಭೌ ಭೂಮ್ಯಾ ನಾಭಿಸ್ಥಾನೇ ದೇವಯಜನೇ ವೇದಿರೂಪೇ | ಯದ್ವಾ | ನಾಭೌ ಸರ್ವಫಲಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಕೇ ಯಚ್ಛೇ | ಯಜ್ಞಮಾಹುರ್ಭವನಸ್ಯ ನಾಭಿಮಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಕ್ರಾಣಾ ಕುರ್ವಾಣಾ ಸ್ವಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶನಂ ನವ್ಯಸೀ ನವತರಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಕ್ ಸಂದಾಯಿ ಸಂಬಂಧ್ಯತೇ || ಛಾಂದಸಃ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಚ್ಛ || ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾತ್ಸ್ತುತಿಃ ಕ್ರಿಯತೇ ತಸ್ಮಾದಸ್ತು ಶ್ರೌಷಟ್ | ಅಸ್ಯಾಃ ಸ್ತುತೇಃ ಶ್ರವಣಂ ಭವತು | ಶ್ರೋತಾ ಭವತು ನಾ ಮರುತಾಂ ಗಣೋಽಗ್ನಿರ್ವಾ | ಇಂದ್ರಾವಾಯುಪಕ್ಷೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾವೇಷ್ಠ-ಯೈಕವಚನಂ | ಅಧಾನಂತರಂ ನೋ ಧೀತಯೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿರೂಪಾಣಿ ಪ್ರ-ಸೂಪಯಂತು | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸುಷ್ಯ ಯುಷ್ಮಾನುಸಗಚ್ಛಂತು | ಕಿಂಚಿ ದೇನಾನ್ ಅಚ್ಛಾ ನಾಗ್ನಾದಿ ದೇವಾನಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನುಮಿವ ಧೀತಯೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯುಪ ಯಂತು | ತೇಷಾಂ ಸಮಾಪಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತು ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಹಂ—ನಾನು) | ಪುರಃ—ಮುಂದುಗಡೆಯಿರುವ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ | ಅಗ್ನಿಂ—ಆಹವನೀಯ ರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಧೇ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ | ದಿವ್ಯಂ—ದ್ವೈಲೋಕೋತ್ಪನ್ನವಾದ | ತಚ್ಚರ್ಥಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು (ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಅಥವಾ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಘಾತರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ನು—ಕ್ಷಿಸ್ತವಾಗಿ (ನಾವು) | ಆ ವೃಣೇಮಹೇ—ಪೂಜೆಯಿಂದ ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ | (ಅಲ್ಲದೇ) | ಇಂದ್ರ ವಾಯೂ—ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮತ್ತು ವಾಯುವನ್ನೂ | ವೃಣೇಮಹೇ—ಸಂಭಜಿಸೋಣ | ಯತ್ ಹ—ಯಾವ ನಮ್ಮ ಭಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಕಾರಣದಿಂದ | ವಿವಸ್ವತಿ—ಪ್ರಕಾಶಯುತವಾದ | ನಾಭಾ—ಪೃಥ್ವಿಯ ನಾಭಿರೂಪವಾದ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭುವನದ ನಾಭಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ನವ್ಯಸೀ—(ನಮ್ಮ) ನೂತನವಾದ ಸ್ತುತಿಯು | ಕ್ರಾಣಾ—ತನ್ನ ಆತ್ಮಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು | ಸಂದಾಯಿ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ) ಅವರನ್ನು

ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಯೋ | (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) | ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷ್ಠಿ—(ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯು) ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ
ಕೇಳಿಸುವಂತಾಗಲಿ | ಅಥ—ಆನಂತರ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಧೀತಯಃ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳು |
ಪ್ರ ಸು ಉಪ ಯಂತು—ಅತಿಶಯವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ | (ನಃ—ನಮ್ಮ) |
ಧೀತಯಃ—ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೂ ಸಹ | ದೇವಾನ್—ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅಚ್ಛಾ ನ—ಅಭಿಮುಖ
ವಾಗಿ ಹೋಗಿ (ಅವರನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ.)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಆಹವನೀಯರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಂಭಾಗದ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನಾವು ಆ
ಅಗ್ನಿಯದಿವ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವಾಯುವನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ.
ನಾವು ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿಯುತರಾಗಿ ನಮ್ಮ ನೂತನವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯ ನಾಭಿರೂಪವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಅರ್ಪಿಸಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಕಿವಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಿ. ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ
ಕರ್ಮಗಳೂ, ಇತರ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

May our prayers be heard. I place before (me) Agni with rever-
ence ; we have recourse to his celestial might ; we have recourse to Indra
and to Vayu : which doing, a new (hymn) has been addressed (by us) to the
radiant navel (of the earth) ; and thereupon may our pious rites attain the
the gods ; may our pious rites attain the presence of the gods.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತೇತ್ ಶರ್ಧಃ—ತಾದೃಶಂ ಬಲವಂತಂ ನಾ ಅಗ್ನಿಂ, ಯದ್ವಾ ತೇಚ್ಛರ್ಧಃ ತಾದೃಶಂ ಮರುತಾಂ
ಸ್ವರೂಪಂ ಬಲಂ | ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದೂ ಸಂಘಾತ್ಮಕ
ವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶರ್ಧ ಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಮರುತ್ತುಗಳ
ಪರವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಘಾತ್ಮಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದರ್ಥ.

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಹಿ ಮಾರುತೋ ಗಣಿಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನಾರುತಃ ಸಪ್ತಕಪಾಲಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨.೫-೧-೧೩)

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಹಿ ಮಾರುತೋ ಗಣಃ ಸರ್ವಮೇವೈತೇನ ರಥಂ ಪ್ರೀಣಾತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೪-೩-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಗುಂಪು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡೇ ಇರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ
ವಿಧವಾದ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಚೈತನ್ಯವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಸಹಜವಾಗಿರುವುದು. ಶರ್ಧಃ ಎನ್ನುವ ಪದವು
ಆ ಸಂಘಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯಪದವಾಗಿದೆ ಈ ಪದವು ಸಕಾರಾಂತೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಅಕಾರಾಂತೆ

ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೫-೫೬-೯ ; ೨-೩೦-೧೧ ; ೭-೫೬-೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ೧-೩೭-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸರವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಸಹ ಕೆಲವು ಸಲ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಶೃಣೋತು ನೋ ದೈವ್ಯಂ ಶರ್ಧೋ ಅಗ್ನಿಃ ಶೃಣ್ವಂತು ವಿಶ್ವೇ ಮಹಿಷಾ ಅಮೂರಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೪-೫)

ಸ ಆ ವಹ ದೇವತಾತಿಂ ಯೇವಿಷ್ಠ ಶರ್ಧೋ ಯದದ್ಯ ದಿವ್ಯಂ ಯಜಾಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೯-೪)

ಇಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ದೈವ್ಯಂ ಶರ್ಧಃ ದಿವ್ಯಂ ಶರ್ಧಃ ಎಂದರೆ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಘಶಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಲೌಕಿಕವಾದ ಗುಂಪನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ತಂ ವಃ ಶರ್ಧಂ ರಥಾನಾಂ ತ್ವೇಷಂ ಗಣಂ ಮಾರುತಂ ನವ್ಯಸೀನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೩-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಥಗಳೇ ಸಾಮೂಹಿಕ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ,

ಅನಾಸಾಂ ಮಘವಜ್ಞಾಹಿ ಶರ್ಧೋ ಯಾತುಮತೀನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೩-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಯುಧಗಳೇ ಅಥವಾ ಹಿಂಸಾಕಾರಕರ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಮರುಚೈಕ್ತಿಯೆಂದರ್ಥ.

ನಾಭಾ—ಭೂಮ್ಯಾ ನಾಭಿಸ್ಥಾನೇ ದೇವಯಜನೇ ವೇದಿರೂಪೇ ಪೃಥ್ವಿಯ ನಾಭಿಸ್ಥಾನವಾದುದೂ ವೇದಿರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ, ನಾಭೌ ಸರ್ವಫಲಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಕೇ ಯಜ್ಞೇ ಸಕಲವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞವೆಂದೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿನಿರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಶ್ವಾಯುರಸಿ ಪೃಥಿವೀಂ ದೃಗ್ಂಹ ಧ್ರುವಕ್ಷಿದಸಿ

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೨)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಉತ್ತರವೇದಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ, ಆ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಹ

ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೫)

ಯಜ್ಞ ಮಾಹುರ್ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೪-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥನವು ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿವಸ್ವತಿ—ದೀಪ್ತಿಮತಿ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥ. ನಾಭಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ವಿವಸ್ವತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದೂ, ಮಾನವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಲ್ಲದೇ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಮೂರಃ ಕವಿರದಿತಿರ್ವಿವಸ್ವಾನ್ತಸ್ಸಂಸನ್ನಿತ್ಯೋ ಅತಿಥಿಃ ಶಿವೋನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯-೩)

ವಿವಸ್ವತಾ ಚಕ್ಷಸಾ ದ್ಯಾಮಪಶ್ಯ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯಂತೈವಿಣೋದಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂಬರ್ಥವೂ,

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತೇರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ,

ಸ ಶೇವಧಿಂ ನಿ ದಧಿಷೇ ವಿವಸ್ವತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಯೈಕ ಈಶಿಷೇ ಸಾಸ್ಯುಕ್ಥೈಃ

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೩-೬)

ನಸ್ತೀಭಿಯೋ ವವಸ್ವತಃ ಶುಭ್ರೋ ನ ಮಾಮೃಚೇ ಯುವಾ | ಗಾಃ ಕೃಣ್ವಾನ್ಮೋನ ನಿರ್ಣಿಜಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೪-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಮಾನವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು,

ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರ್ಮಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಶ |

ಅಪಾಗೂಹನ್ನಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದದುರ್ವಿವಸ್ವತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭-೧, ೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬುದು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿದೆ. ವಿವಸ್ವಂತನ ಮತ್ತು ಸರಣ್ಯವಿನ ವಿವಾಹ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಅವರ ಸಂತಾನದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಮುಂದೆ ವಿವಸ್ವಂತನ ವಿಚಾರವು ಬಂದಾಗ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತೆ. ಈ ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವಸ್ವತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ತು—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಾ—ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ದಧೇ—ಡುಧಾರ್ಷ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಣೇಮಹೇ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾವಿಕರಣ. ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಋವರ್ಣದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ವ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರವಾಯೂ— ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ಇಂದ್ರವಾಯೂ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅನರ್ಜಕ ಉಭಯತ್ರ ವಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧಬರುತ್ತದೆ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೋತ್ತರಪದೇಅನುದಾತ್ತಾದೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಾಣಾ—ಡುಕ್ಯಾ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಉ) ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾತಿರೇಕವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಾಭಾ—ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸಂದಾಯಿ—ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಡುಡಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್-ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ನವ್ಯಸೀ—ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅದರ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾಪ್.

ಅಥ—ಅಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ.

ಯಂತು—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಾನ್+ಅಚ್ಛಾ—ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ. ಅಚ್ಛ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯದ್ಧೃತ್ಯನ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವೃತಾದಧ್ಯಾದದಾಥೇ ಅನ್ಯತಂ ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ
ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ |

ಯುವೋರಿತ್ಥಾಧಿ ಸದ್ವಸ್ಯಪಶ್ಯಾಮ ಹಿರಣ್ಯಯಂ |

ಧೀಭಿಶ್ಚನ ಮನಸಾ ಸ್ವೇಭಿರಕ್ಷುಭಿಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವೇಭಿರಕ್ಷುಭಿಃ || ೨ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಹ | ತ್ಯತ್ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಋತಾತ್ | ಅಧಿ | ಆದದಾಥೇ ಇತ್ಯಾದದಾಥೇ | ಅನ್ಯತಂ |

ಸ್ವೇನ | ಮನ್ಯುನಾ | ದಕ್ಷಸ್ಯ | ಸ್ವೇನ | ಮನ್ಯುನಾ |

ಯುವೋಃ | ಇತ್ಥಾ | ಅಧಿ | ಸದ್ವಸು | ಅಪಶ್ಯಾಮ | ಹಿರಣ್ಯಯಂ |

ಧೀಭಿಃ | ಚನ | ಮನಸಾ | ಸ್ವೇಭಿಃ | ಅಕ್ಷುಭಿಃ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಸ್ವೇಭಿಃ | ಅಕ್ಷುಭಿಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಋತಾದಾದಿತ್ಯಾಶ್ಚ ತ್ವತ್ತಮದಕಂ ಯದ್ಧೃತ್ಯನ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಾದಧ್ಯಾದಿಕಮಾದದಾಥೇ
ಸರ್ವತೋ ದದಥಃ | ಕೀದೃಶಮುದಕಂ | ಅನ್ಯತಂ ನಶ್ವರಂ ಶೋಷಣಸ್ವಭಾವಂ | ಕೇನ ಸಾಧನೇನ |
ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ತೇಜಸಾ | ಅಹೋರಾತ್ರಾಭಿವಾನಿದೇವೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಖಲು ವೃಷ್ಟಿಂ
ಮೋಚಯತಃ | ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವಾ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಃ ಪೂರ್ವಮೇವೋದಾಹೃತಾ | ಮನ್ಯುರ್ವಿಶೇಷ್ಯತೇ |
ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸಮರ್ಥಸ್ಯ ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾತ್ಮಭೂತೇನ ಮನನೀಯೇನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಮಿತ್ರಾ-
ವರುಣಾ ಯುವೋಃ || ಅಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ಹಿರಣ್ಮಯಂ
ರೂಪಂ || ಋತ್ವ್ಯವಾಸ್ತ್ವ್ಯವಾಸ್ತ್ವೇತ್ಯಾದೌ ಮಯತೋ ಮಶಬ್ದಲೋಪೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ || ಇತ್ಥೇತ್ಥಂ
ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಪ್ರಕಾರೇಣ ಸದ್ವಸು ಯಜ್ಞಸದನೇಷ್ವಧ್ಯಪಶ್ಯಾಮ | ಪಶ್ಯೇಮ | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ
ತದುಚ್ಯತೇ | ಧೀಭಿಶ್ಚನಮದ್ವೇಶ್ಯಃ ಕರ್ಮಭಿಯಂಜ್ಞಾದಿರೂಪೈಃ ಮನಸಾ ಚನ ತ್ವದಾಸಕ್ತೇನ
ಚೇತಸಾ ಚ ಸ್ವೇಭಿರಕ್ಷುಭಿರಾತ್ಮೀಯೈರನನ್ಯೈಶ್ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯೈಃ | ಕಿಂಚಿ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಂ
ಸ್ವೇಭಿರಕ್ಷುಭಿರಸ್ಮದೀಯೈರಿಂದ್ರಿಯೈಃ || ನಾಸಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ಬಹುವಚನಂ ||

ಪ್ರತಿಸದಾಥ್

ಮಿತ್ರವರುಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, | ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ—ನಿಮ್ಮ ಆತ್ಮೀಯವಾದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ | (ಎಂದರೆ) | ದಕ್ಷಸ್ಯ—ಸಮರ್ಥವಾದ | ಸ್ವೇನ—ನಿಮ್ಮ ಆತ್ಮೀಯವಾದ | ಮನ್ಯುನಾ—ಮನನೀಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ | ಋತಾತ್—ಆದಿತ್ಯನಿಂದ | ಅನ್ಯತಂ—ಶೋಷಿಸಿಹೋಗುವುದರಿಂದ ನಶ್ವರವಾದುದೂ | ತ್ಯೇತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಉದಕವನ್ನು | ಯೇತ್ ಹ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಅಧಿ—ಅಧಿಕವಾಗಿ | ಅದದಾಥೇ—ತಂದುಕೊಡುತ್ತೀರೋ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಯುಮೋಃ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಹಿರಣ್ಯಯಂ—ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು | ಇತ್ಥಾ—ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ | ಸದ್ವಸು—ಯಜ್ಞಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ | ಧೀಭಿಃ—ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, | ಮನಸಾ ಚನ—(ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ) ಆಸಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, | ಸ್ವೇಭಿರಕ್ಷುಭಿಃ—(ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನವಿಲ್ಲದ) ನಮ್ಮ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ | ಅಧ್ಯಸತ್ಯಾಮು—ನೆಟ್ಟದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತೀವೆ | ಸ್ವೇಭಿಃ ಅಕ್ಷುಭಿಃ—ನಮ್ಮ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ | ಸೋಮಸ್ಯ—(ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ) ಸೋಮವನ್ನೂ (ನೋಡುತ್ತೀವೆ.)

ಭಾವಾರ್ಥ.

ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಆತ್ಮೀಯವಾದುದೂ, ಸಮರ್ಥವಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಆದಿತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಸೃಷ್ಟಿಯಮೇಲೆ ಸುರಿದಾಗ ಶೋಷಿಸಿಹೋಗಿ ನಶ್ವರವಾದುದೂ ಆದ ಉದಕವನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲಕವೂ, ಆನನ್ಯಾಸಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಬೇರೆ ಗಮನವಿಲ್ಲದ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತು ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ ಸೋಮವನ್ನೂ ಗಮನಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Mitra and Varuna, bestow (upon us) abundantly that unenduring water which you obtain from the sun, through your own energy; through the inherent energy of the vigorous: may we thus behold your golden (forms) in our halls of sacrifice, (brought thither) by our sacred rites, and by our thoughts and senses (intent upon you); by our senses (intent upon offering) the Soma libation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಋತಾದನ್ಯತಮಾದದಾಥೇ—ಋತಾತ್—ಆದಿತ್ಯಾತ್ ; ಅನ್ಯತಂ—ಶೋಷಣಸ್ವಭಾವಂ (ಉದಕಂ) ಎಂದು ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ, ಅನ್ಯತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನ್ಯತ ವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ನೀರಿನ ಆಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಋತಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವದ ಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ನೈತಿಕನಿಯಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ (೯ನೇ ಭಾಗದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ) ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ನಿಯಮಗಳೂ ಮಿತ್ರವರುಣರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ

ಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುವು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಋತದಿಂದ ಅನ್ಯತವನ್ನು ಹೇಗೆ ಹೊಂದಿದರು, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಒದಗಿಸಿದರು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ, ಅನ್ಯತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವು ಶೋಷಿಸಿಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಶಾಶ್ವತವಾದುದೇ ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಅಶಾಶ್ವತವಾದುದೇ ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನುಂಡಲವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯಾದಿಗ್ರಹಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿಯತವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ತೇಜೋಮಂಡಲವನ್ನು ಋತವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಋಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ದ್ವಾಡಶಾರಂ ನಹಿ ತಜ್ಜರಾಯ ವರ್ವತಿ ಚಕ್ರಂ ಪರಿ ದ್ಯಾವೃತಸ್ಯ |

ಆ ಪುತ್ರಾ ಅಗ್ನೇ ಮಿಥುನಾಸೋ ಅತ್ರ ಸಪ್ತ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ತಸ್ಯುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೧)

ಹನ್ನೆರಡು ಅರಗಳುಳ್ಳ ಋತದ ಚಕ್ರವು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸುತ್ತಲೂ ಪರಿಭ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಚಕ್ರದ ಏಳನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಪುತ್ರರೂ ದ್ವಂದ್ವವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳೂ ೩೬೦ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಋತದ ಪಥವನ್ನೇ ಉಷಸ್ಸು ಸಹ ನಿಯಮದಿಂದ ಹೇಗೆ ಎಡಬಿಡದೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಈ ಋತದ ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋತಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದರ ಔಚಿತ್ಯವು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಅದರ್ಶಿ ಗಾತುರುರನೇ ವರೀಯಸೀ ಪಂಥಾ ಋತಸ್ಯ ಸಮಯಂಸ್ತು ರಶ್ಮಿಭಿಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಭಗಸ್ಯ

ರಶ್ಮಿಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೬-೨)

ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವ ಋತದ ಮಾರ್ಗವು ಅವನ ಕಿರಣಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಯಿತು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಋತದ ಮಾರ್ಗವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಋತದ ಪಥವನ್ನು;

ಅಗ್ನಿರ್ಗಾಂಧರ್ವೀಂ ಪಥ್ಯಾಮೃತಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಗವ್ಯೂತಿರ್ಘೃತ ಆ ನಿಷತ್ತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದುದೂ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ ಗಂಧರ್ವಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು

ಉದು ತ್ಯಚ್ಚಕ್ಷುರ್ಮಹಿ ಮಿತ್ರಯೋರಾ ಏತಿ ಸ್ತ್ರಿಯಂ ವರುಣಯೋರಬಿಬ್ಧಂ |

ಋತಸ್ಯ ಶುಚಿ ದರ್ಶತಮನೀಕಂ ರುಕ್ಮೋ ನ ದಿವ ಉದಿತಾ ವ್ಯದ್ಯಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೧-೧)

ಋತಸ್ಯ ಪದೇ ಅಧಿ ದೀದ್ಯಾನಂ ಗುಹಾ ರಘುಷ್ಯದ್ರಘುಯದ್ವಿನೇದ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಋತದ ಮುಖಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ) ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉಪಯಿಸುತ್ತಾ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ,

ಪರಿಕ್ಷಿತಾ ಸಿತರಾ ಪೂರ್ವಜಾವರೀ ಋತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಹ್ವಯತಃ ಸನೋಕಸಾ |

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವರುಣಾಯ ಸವ್ರತೇ ಘೃತವತ್ ಪಯೋ ಮಹಿಷಾಯ ಪಿನ್ವತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಋತದ ಗರ್ಭರೂಪನಾದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವನೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ೧-೧೬೪-೪೭, ೧೦-೧೨೩-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯನು ಋತದ ಉನ್ನತನಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದರ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋತಾತ್ ಎಂದರೆ ಋತದ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ, ಅನ್ಯತೆನೆಂಬ ಪದವು ಉದಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು ಕೊಂಚ ವಿಚಾರಾರ್ಹವಾದ ವಿಷಯ. ಋತ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉದಕ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೪) ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸುಮಾರು ೭೦ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕ ವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಉದಕವೇ ವಿಶ್ವದ ಮೂಲತತ್ವ ಎಂಬ ಕೆಲವು ತಾತ್ತ್ವಿಕರ ಮತದಂತೆ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಋತಂ | ಯೋನಿಃ | ಋತಸ್ಯ ಯೋನಿಃ | ಸತ್ಯಂ | ನೀರಂ | ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಉದಕ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಅದೇ ಉದಕವು ಪ್ರವಾಹಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಂಗಿಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವಾದುದರಿಂದ ಅಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಅದರಿಂದಲೇ ಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಅನ್ಯತೆಂ ನಶ್ವರಂ ಶೋಷಣಸ್ವಭಾವಂ ಎಂದು ವಿನಿರ್ದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಋತರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಅನ್ಯತರೂಪನಾದ ಉದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸುರಿಸಿವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಮನ್ಯುನಾ—ಮನ್ಯುಶಬ್ದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮನ್ಯುರ್ಮನ್ಯತೇರ್ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ (ನಿ. ೧೦-೩೦) ಎಂದು ಮನ್ಯು ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಅಥವಾ ಕೋಪಗೊಳ್ಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತಮ್ಮ ಆತ್ಮ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧಯತನೋಷಧೀಃ ಪಿನ್ವತಂ ಗಾ ಅವ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸೃಜತಂ ಜೀರದಾನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೨-೩)

ಚಿತ್ರೇಭಿರಭೈರಾಪ ತಿಷ್ಠಥೋ ರವಂ ದ್ಯಾಂ ವರ್ಷಯಥೋ ಅಸುರಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೩-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸಿದರು ; ವೃಷ್ಟಿವರ್ಷಣವು ಅವರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ದಕ್ಷಸ್ಯ—ಸಮರ್ಥಸ್ಯ | ಶಕ್ತನಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ದಕ್ಷಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ,

ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ ವ್ರತೇ ರಾಜಾನಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ವಿವಾಸಸಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ದಕ್ಷನ ಪ್ರಭಾವವು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದಕ್ಷಸಂಬಂಧವಾದ ಮನ್ಯುವಿನಿಂದ ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಹಿರಣ್ಯಯಂ—ಹಿರಣ್ಯರೂಪ ಎಂದರೆ ಹೊಂಬಣ್ಣದರೂಪವುಳ್ಳವರೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅದದಾಥೇ—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಲಿಣ್ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **ನಿಸಾತ್ಯೇರ್-ದ್ಯದಿ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕಾರ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇತ್ಯಾ—ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಇದಮಸ್ಥಮುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಮು ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ಮಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ಮಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದ್ಮಸು—ಷದ್ ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೃತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಶ್ಯಾಮು—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಲಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತ ರೂಪ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುಪೋಃ—ಯುವಯೋಃ ಎಂವ ರೂಪವಾದಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಯಮ್—ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದಾಗ ಯತ್ತ್ಯವಾಸ್ತ್ಯವಾಸ್ತ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಯಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಭೀಭಿಃ—ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್‌ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರ್ಯು-
ಲೈತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್.

ಅಕ್ಷಭಿಃ—ಭಂದಸ್ಯ ಪಿದ್ಯತ್ಯತೇ (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಜಾದೇಶ. ಅದು ಉದಾತ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ನಲೋಪಃ ಸ್ವಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಮದ್ಭೋ
ದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುನಾಂ ಸ್ತೋಮೇಭಿರ್ದೇವಯಂತೋ ಅಶ್ವಿನಾಶ್ರಾವಯಂತ ಇವ

ಶ್ಲೋಕನುಯಾಪೋ ಯುನಾಂ ಹವ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಆಯವಃ |

ಯುವೋವಿಶ್ವಾ ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಃ ಪೃಕ್ಷಶ್ಚವಿಶ್ವವೇದಸಾ |

ಪುಷ್ಪಾಯಂತೇ ನಾಂ ಪವಯೋ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ರಥೇ ದಸ್ರಾ ಹಿರಣ್ಯಯೇ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯುನಾಂ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ದೇವಯಂತೇ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಆಶ್ರವಯಂತೇಽಇವ | ಶ್ಲೋಕಂ | ಆಯವಃ |

ಯುನಾಂ | ಹವ್ಯಾ | ಅಭಿ | ಆಯವಃ |

ಯುವೋಃ | ವಿಶ್ವಾಃ | ಅಧಿ | ಶ್ರಿಯಃ | ಪೃಕ್ಷಃ | ಚ | ವಿಶ್ವವೇದಸಾ |

ಪುಷ್ಪಾಯಂತೇ | ನಾಂ | ಪವಯಃ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ | ರಥೇ | ದಸ್ರಾ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ ಪಷ್ಠೇಹನಿ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರೇ ಯುನಾಂ ಸ್ತೋಮೇಭಿರಿತ್ಯಾಶ್ವಿನಸ್ತೃಚಃ | ಪಷ್ಠ-
ಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಯುನಾಂ ಸ್ತೋಮೇಭಿರ್ದೇವಯಂತೋ ಅಶ್ವಿನಾವರ್ಮಹ ಇಂದ್ರ |
ಆ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ಯುನಾಂ ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ದೇವಯಂತೋ ಯುನಾ-
ಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತ ಆಯವಃ | ಮನುಷ್ಯನಾಮೃತತ್ | ಯಜಮಾನಾಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಯುಷ್ಮದೀಯಸ್ತುತಿ-

ರೂಪಾಂ ವಾಚಮಾಶ್ರವಯಂತೆ ಇವ ಸರ್ವತಃ ಶ್ರವಣವಿಷಯಾಂ ಕುರ್ವಂತೆ ಇವ ಸ್ತುವಂತಿ | ಶ್ಲೋಕೇ ಇತಿ ವಾಚ್ಛಾಮ | ಶ್ಲೋಕೋ ಧಾರೇತಿ ತನ್ನ ಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಕೀದೃಶಾಸ್ತೇ | ಯುವಾಂ ಹವ್ಯಾ ಹವಿ-
ಷಾಜ್ಯಾದಿನಾಭ್ಯಾಯವ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪಯಂತೋ ವಾ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ವಿಶ್ವವೇದಸಾ ಸರ್ವಧನೌ
ಯುವೋರ್ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯೋ ವಿಶ್ವಾಃ ಶ್ರಿಯಃ ಸೇವನೀಯಾಃ ಸರ್ವಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ಧನಕನಕಾ-
ದಿರೂಪಾ ಅಧ್ಯಧಿಕಂ ಭಜಂತೆ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚಿ ಪೃಕ್ಷಶ್ಚಾನ್ನಮಪಿ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಸಾದಾದಧ್ಯಧಿಕಂ
ಲಭಂತೇ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ದಸ್ರಾ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಪಯಿತಾರೌ ವಾಂ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ರಥೇ ಹಿರಣ್ಯಯೇ
ಮಧುಪೂರ್ಣೇ ರಥೇ ಪವಯಸ್ತನ್ನೇಮಯಃ ಪುಷಾಯಂತೇ | ಕ್ಷರಂತಿ ಸ್ತುವಂತಿ || ಪುಷ ಪುಷ
ಸ್ನೇಹನಸೇಚನಪೂರಣೇಷು | ಛಂದಸಿ ಶಾಯಜಪೀತ್ಯಹಾವಪಿ ಶ್ವಃ ಶಾಯಜಾದೇಶಃ || ಮಧುಪೂರ್ಣ-
ಪಾತ್ರೋಪೇತತ್ವಾತ್ ಶೀಘ್ರಗಮನೇನ ಚಕ್ರೇಷು ಮಧುನಿ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಭಾವಃ | ಪವೀ ರಥನೇಮಿರ್ಭವತಿ
ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಭೂಮಿಮಿತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ೫-೫ | ಅಶ್ವಿನೋ ರಥಸ್ಯ ಮಧುಪೂರ್ಣತ್ವಂ ತ್ರಯಃ ಪವಯೋ
ಮಧುವಾಹನೇ ರಥೇ | ಋ. ೧-೩೪-೨ | ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಕಿಂಚಿ ತಾದೃಶೇ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ಹೃದ-
ಯರಮಣೇ ರಥೇ ಮಧುರಂ ಹವಿರ್ವಹನಮಿತಿ ಶೇಷಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, | ಯುವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರ
ಗಳಿಂದ | ದೇವಯಂತಃ—ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವರೂ, | ಯುವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಹವ್ಯಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನ
ರೂಪದ ಆಜ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ | ಅಭ್ಯಾಯವಃ—ಸಮೀಪಿಸುವವರೂ ಆದ | ಆಯನಃ—ಮಾನನರಾದ ಯಜ
ಮಾನರು | ಶ್ಲೋಕಂ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ) ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ | ಅಶ್ರಾವಯಂತೆ ಇವ—ನಿಮ್ಮ
ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ (ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ) | (ಅನಂತರ) ವಿಶ್ವವೇದಸಾ—ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ
ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯುವೋಃ—ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದ | ವಿಶ್ವಾ ಶ್ರಿಯಃ—ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ |
ಪೃಕ್ಷಶ್ಚ—ಅನ್ನವನ್ನೂ (ಕೂಡ) | ಅಧಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ (ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ) | ದಸ್ರಾ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ ರಥೇ—ಮಧುಪೂರ್ಣವಾದ ಸುವರ್ಣರಥದಲ್ಲಿ | ಪವಯಃ—
ರಥದಚಕ್ರಗಳು | ಪುಷಾಯಂತೇ—ಮಧುವನ್ನು ಸ್ತವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ—ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾದ
ಆ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿರಿ.)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ನಿಮಗೆ
ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಕಿವಿಗೆ
ಬಿಳುವಂತೆ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತರು
ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧುವನ್ನು ಸ್ತವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ
ನೇಮಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ ಮಧುಪೂರ್ಣವಾದುದೂ, ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ನಿಮ್ಮ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ
ರಥದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗಿರಿ.

English Translation

Aswins, men who desire to glorify you with (their) hymns, cause, as it were, their praises to be heard, propitiating you with oblations ; for, from you, who are possessed of all opulence, (they obtain) every kind of wealth and abundant food. Dasras, the fellows (of the wheels) of your honey-laden car drop honey, (carried) in your golden (car).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಚೇ ಕ್ರಿಯತೇ, ತಸ್ಯ ಚ ತೃಚಸ್ಯ ಅವೃತ್ತಾ ಋಚಾಂ ಸಂಖ್ಯಾ ವರ್ಧನೀಯಾ ಭವತಿ ಯಾ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತ ಇತಿ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ತೋಮದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್, ಪಂಚದಶಃ ಸಪ್ತದಶಃ, ಏಕವಿಂಶಃ, ಚತುರ್ವಿಂಶಃ, ತ್ರಿಣವಃ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಃ, ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಅಷ್ಟಚತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿಷ್ವತಿಗಳೊಡನೆ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೨ನೇ ಭಾಗದ ೧೩೮ ರಿಂದ ೧೫೦ ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತೋಮಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಒಂಭತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ತ್ರಯೋದಶ, ಚತುರ್ದಶ, ಷೋಡಶ ಇತ್ಯಾದಿ ಆವಾಸಕ್ರಮದಿಂದ ಹೆಚ್ಚುನಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವಸವಸ್ತ್ರಯೋದಶಾಕ್ಷರೇಣ ತ್ರಯೋದಶಗ್ನ್ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯನ್ಪ್ರದ್ವಾಶ್ಚತುರ್ದಶಾಕ್ಷರೇಣ
ಚತುರ್ದಶಗ್ನ್ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯನ್ನಾದಿತ್ಯಾಃ ಪಂಚದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಪಂಚದಶಗ್ನ್ ಸ್ತೋಮ
ಮುದಜಯನ್ನಾದಿತ್ಯೋದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಷೋಡಶಗ್ನ್ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯತ್ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಸ್ಸಪ್ತದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಸಪ್ತದಶಗ್ನ್ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯತ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೭-೧೧-೪೪)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯರೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ರಯೋದಶ, ಚತುರ್ದಶ, ಪಂಚದಶ, ಷೋಡಶ, ಸಪ್ತದಶ ಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತೋಮಗಳ ಪ್ರಭಾವವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು, ಇವುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಗಳಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ವೈ ಗಾಯತ್ರೇಣ ಛಂದಸಾ ತ್ರಿವೃತೇ ಸ್ತೋಮಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ದಧದೇತಿ ತ್ರಿವೃತಾ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಪಂಚದಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ದಧದೇತಿ ಪಂಚದಶೇನಾಜಸಾ ವೀರ್ಯೇಣ
ಸಪ್ತದಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ದಧದೇತಿ ಸಪ್ತದಶೇನ ಪ್ರಾಜಾಪತೇನ ಪ್ರಜನನೇನೈಕವಿಂಶಾಯ
ಜ್ಯೋತಿರ್ದಧದೇತಿ ಸ್ತೋಮ ಏವ ತತ್ ಸ್ತೋಮಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ದಧದೇತ್ಯಥೋ ಸ್ತೋಮ
ಏವ ಸ್ತೋಮಮುಖಿ ಪ್ರಣಯತಿ ಯಾವಂತೋ ವೈ ಸ್ತೋಮಾಸ್ತಾವಂತಃ ಕಾಮಾಸ್ತಾವಂತೋ

ಲೋಕಾಸ್ತಾವಂತಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗೃಹ್ಯತಾವತಃ ಏವ ಸ್ತೋಮಾನೇತಾವತಃ ಕಾಮಾನೇತಾವತೋ
ಲೋಕಾನೇತಾವಂತಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗೃಹ್ಯವರುಂಧೇ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೨-೭)

ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಗಳ ಪ್ರಭಾವಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮವನ್ನು ಮಹತ್ತ್ವದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಜ್ಯೋತಿರೂಪವಾದ ತ್ರಿವೃತದಿಂದ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ, ವೀರೈಯತವಾದ ಪಂಚದಶದಿಂದ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಜನನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದಿಂದ ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮವನ್ನೂ ತೇಜೋಯುತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಸ್ತೋಮವು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಬಗೆಗಳಿವೆಯೋ ಅಷ್ಟು ಲೋಕಗಳೂ, ಅಷ್ಟು ಬಗೆಯ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೂ, ಅಷ್ಟು ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೂ ಇವೆ. ಮತ್ತು ಸ್ತೋಮಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಅಷ್ಟು ವಿಧವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು ಎಂದು ಸ್ತೋಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಸ್ತೋಮ ಪಠನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಗುವ ನಷ್ಟವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಸ ತ್ವೈ ಯಜೇತ ಯೋಗ್ಯಿಷ್ಟೋಮೋನ ಯಜಮಾನೋಽಥ ಸರ್ವ-
ಸ್ತೋಮೋನ ಯಜೇತೇತಿ ಯಸ್ಯ ತ್ರಿವೃತಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಾಣಾಗ್ ಸ್ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ
ಪ್ರಾಣೇಷು ಮೇಽಸ್ಯ ಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ಪಂಚ-
ದಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ವೀರೈಯತವಾಂ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ವೀರೈಯತವಾಂ ಮೇಽಸ್ಯ ಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತದಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಜಾಂ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರಜಾ-
ಯಾಂ ಮೇಽಸ್ಯ ಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯೈಕವಿಂಶ-
ಮಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಮೇಽಸ್ಯ ಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ತ್ರಿಣವಮಂತರ್ಯಂತೈತೂಗ್ಂಶ್ಚ ತಸ್ಯ ನ
ಪ್ತತ್ರಿಯಾಂ ಚ ವಿರಾಜಮಂತರ್ಯಂತೈತುಷು ಮೇಽಸ್ಯ ಸನ್ನೈತ್ರಿಯಾಯಾಂ ಚ ವಿರಾಜೀತಿ
ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ ಯಜತೇ ಯಸ್ಯ ತ್ರೈಯಸ್ತ್ರಿಗ್ಂಶಮಂತರ್ಯಂತಿ ದೇವ-
ತಾಸ್ತಸ್ಯಾಂತರ್ಯಂತಿ ದೇವತಾಸು ಮೇಽಸ್ಯ ಸದಿತಿ ಖಲು ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋ
ಯಜತೇ ಯೋ ವೈ ಸ್ತೋಮಾನಾಮವಮಂ ಪರಮತಾಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ವೇದ ಪರಮತಾಮೇವ
ಗಚ್ಛತಿ ತ್ರಿವೃದ್ವೈ ಸ್ತೋಮಾನಾಮವಮಸ್ತ್ರಿವೃತ್ತೇರನೋ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಪರಮತಾಮೇವ
ಗಚ್ಛತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೩)

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕವರು ಸರ್ವಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು
ವಿಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅವನ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣವೇ ಮಾಯವಾಗುವುದರಿಂದ,
ಯಜಮಾನನು ಈ ಯಜ್ಞವು ನನ್ನ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಯಾಗಮಾಡು-
ತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಶಕ್ತ್ಯಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮವನ್ನು

ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಂತತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತನ್ನ ಜೀವನಾಧಾರವೇ ಕಳಚಿ ಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ, ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಋತುಗಳೂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ತನ್ನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ, ಯಜಮಾನನು ಶಕ್ತಿ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮ ದಿಂದಲೂ, ಸಂತತಿಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ, ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ, ಋತುಗಳ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಪ್ರಭಾವಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮದಿಂದಲೂ, ತನ್ನ ಮುಖ್ಯದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯದ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮದ ಪಠನಿಂದಲೂ ಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತೃರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆರುದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ತ್ರಿವೃದಾದಿ ಸ್ತೋಮಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ತ್ರಿವೃದಗ್ನಿಸ್ತೋಮೋ ಭವತಿ ತೇಜ ಏನಾವ ರುಂಧತೇ ಪಂಚದಶೋ ಭವತೀಂದ್ರಿಯಮೇವಾವ ರುಂಧತೇ ಸಪ್ತದಶೋ ಭವತ್ಯನ್ನದ್ಯಸ್ಯಾವರುದ್ಧಾ ಅಥೋ ಪ್ರೈವ ತೇನ ಜಾಯಂತ ಏಕವಿಂಶೋ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯಾ ಅಥೋ ರುಚೇಮೇವಾತ್ಮನ್ದಧತೇ ತ್ರಿಣವೋ ಭವತಿ ವಿಚಿತ್ಯೈ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಗಂಶೋ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯೈ | ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಸ್ತೋಮದಿಂದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದಿಂದ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ, ಸಪ್ತದಶದಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಏಕವಿಂಶದಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನೂ, ತ್ರಿಣವದಿಂದ ಜಯವನ್ನೂ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಸಹ ಸ್ತೋಮಪಠನದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಕಠೋ ಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಸ್ತೋಮಮಹದುರುಗಾಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಧೀರೋ ನಚಿಕೇತೋಽತ್ಯಸ್ರಾಪ್ತೀಃ |

(ಕ. ಉ. ೨-೧೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ತೋಮದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ, ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಶಾಂತಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಯೇನ ಚೈಂದಸಾ ಸ್ತೋಷ್ಯನ್ ಸ್ಯಾತ್ತಚೈಂದ ಉಪಧಾವೇದ್ಯೇನ ಸ್ತೋಮೇನ ಸ್ತೋಷ್ಯ ಮಾಣಃ ಸ್ಯಾತ್ತಂ ಸ್ತೋಮಮುಪಧಾವೇತ್ |

(ಛಾ. ಉ ೧-೩-೧೦)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉದ್ದೀರ್ಛದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಯಾವ ಸ್ತೋಮದಿಂದ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆನು ಗುಣವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವು ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಸ್ತೋಮವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಗಾನಾತ್ಮಕ ವಾದುದೂ, ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥ.

ದೇವಯಂತಃ—ಯುನಾಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ | ದೇವತೆಗಳಾದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅಭಿನಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ.

ಆಯವಃ—ಆಯುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾನವರೆಂದೂ, ಆಯುಸ್ಸೆಂದೂ, ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದೂ, ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಾಗಬಹುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ವಿಲ್ಲ ಮೂನವರಾದ ನಾವು ಎಂದರ್ಥ.

ಪೃಕ್ಷಃ—ಪೃಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯) ವೇಗಗಾಮಿಯಾದ ಕುದುರೆಯೆಂದೂ, ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ.

ದಸ್ರಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪಿಸುವಂತೆ ಅಥವಾ ದರ್ಶನೀಯೌ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ದಸ್ರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪವಯಃ—ಪವಿ ಶಬ್ದವು ವಾಚ್ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೩); ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೧) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ—ಪವೀ ರಥನೇಮಿರ್ಭವತಿ ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಭೂಮಿಂ | (ನಿ. ೫-೫-) ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಜ್ಜುವುದರಿಂದ ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಪವಿಯೆಂದು ಹೆಸರೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ—

ಉತ ಪನ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ರಿಂ ಭಿಂದಂತ್ಯೋಜಸಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೨-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಪವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಥನೇಮಿ ಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಚಕ್ರವೆಂದರ್ಥ ಪವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಲ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾ—

ಪಾವೀರವೀ ತನ್ಯತುರೇಕಪಾದಜೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಪಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧೩-೩೦) ಪವಿಃ ಶಲ್ಯೋ ಭವತಿ ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಕಾಯಂ ತದ್ವತ್ಪವೀರಮಾ-ಯುಧಂ ತದ್ವಾನಿಂದ್ರಃ ಪವೀರವಾನ್ | ದೇಹವನ್ನು ಭೇದಿಸುವುದರಿಂದ ಶಲ್ಯಕ್ಕೆ ಪವಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪವೀರವಾನ್ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ಯೋ ಜನಾನ್ ಮಹಿಷಾ ಇವಾತಿತಸ್ಥಾ ಪವೀರವಾನ್ | ಉತಾಪವೀರವಾನ್ ಯುಧಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ತೋನೋಭಿಃ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ-ಐಸ್‌ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತ್ವ.

ದೇವಯಂತಃ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ವಾದಿ.

ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಜಂತದಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವ್‌ವಿಕರಣ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಶ್ವಿನಾ - ಸಂಬೋಧನಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ - ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಅನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ರಾವಯಂತಃ - ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕ ವ್ಯಾಪಾರತೋರುವುವರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆವಾದೇಶ. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವ್‌ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್‌ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹೃಸ್ವ.

ಹವ್ಯಾ - ಹವ್ಯಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ತೃತೀಯಾವಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ.

ವಿಶ್ವವೇದಸಾ - ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಯೇ - ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಮಯಟಿನ ಋತ್ವನಾಸ್ತ್ವೈ - ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಮೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪುಷ್ಪಾಯಂತೇ - ಪುಷ ಪ್ಲಷ ಸ್ನೇಹನಸೇಚನಪೂರಣೇಷು. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಛಂದಸಿಶಾಯಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಯಜಾದೇಶ. ಪರರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಯಜ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

— : ೦ : —

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಚೇತಿ ದಸ್ರಾ ವ್ಯುಗ್ನಾಕಮೃಣ್ಣೋ ಯುಂಜತೇ ವಾಂ ರಥಯುಜೋ

ದಿವಿಷ್ಟಿಷ್ಟಧ್ವಸ್ಮಾನೋ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ।

ಅಧಿ॑ ನಾಂ॑ ಸ್ಥಾಮ॑ ನಂಧುರೇ॑ ರಥೇ॑ ದಸ್ರಾ॑ ಹಿರಣ್ಯಯೇ॑ ।

ಸಥೇ॑ವ ಯಂ॑ತಾನುಶಾ॑ಸತಾ ರಜೋ॑ ರಂಜಸಾ॑ ಶಾಸತಾ॑ ರಜಃ॑ ॥ ೪ ॥

ಸದಪಾಠಃ

ಅಚೇ॑ತಿ | ದಸ್ರಾ॑ | ವಿ | ಉಂ॑ ಇತಿ॑ | ನಾಕಂ॑ | ಋಣ್ಣು॑ಥಃ | ಯುಂಜತೇ॑ | ನಾಂ॑ | ರಥಯು॑ಜಃ | ದಿವಿ॑-

ಷ್ಟಿ॑ಷು | ಅಧ್ವ॑ಸ್ಮಾನಃ॑ | ದಿವಿ॑ಷ್ಟಿಷು॑ |

ಅಧಿ॑ | ನಾಂ॑ | ಸ್ಥಾಮ॑ | ನಂಧುರೇ॑ | ರಥೇ॑ | ದಸ್ರಾ॑ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ॑ |

ಸಥಾ॑ವ | ಯಂ॑ತಾ | ಅನು॑ಶಾಸತಾ | ರಜಃ॑ | ಅಂಜ॑ಸಾ | ಶಾಸತಾ॑ | ರಜಃ॑ ॥ ೪ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ದಸ್ರಾ ದಸ್ರಾವತ್ತಿನೌ ಅಚೇತಿ | ವಕ್ಷ್ಯ ಮಾಣಂ ಯುಷ್ಮಚ್ಛೇಷ್ಟಿತಂ ಜ್ಞಾಯತೇ ಸರ್ವೈಃ | ಕಿಂತದಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ನಾಕಂ ಸ್ವರ್ಗಂ ವ್ಯುಣ್ಣುಥಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛುಥಃ || ಋಣು ಗತೌ ತಾನಾದಿಕಃ | ಲೇಟ್ವ-ಡಾಗಮಃ || ಯಜ್ಞಸಂಪೂರ್ತ್ಯನಂತರಮಿತಿ ಯಾವತ್ | ಉಶಬ್ದೋದವಧಾರಣೇ | ಯದ್ವಾ | ನಾಕಂ | ಅಕಂ ದುಃಖಂ | ತದ್ರಹಿತಂ ಯಜ್ಞಮ್ಯುಣ್ಣುಥಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛತ ಏವ | ತದರ್ಥಂ ನಾಂ ರಥಯುಜೋ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿನೋ ರಥಸ್ಯ ಯೋಜಯಿತಾರಃ ಸಾರಥಯೋ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯೌಷಣೇಷು ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯೌಷಣೇಷು ಗಮನೇಷು ನಾ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ಯುಂಜತೇ | ಅತ್ವಾನೋಜಯಂತಿ ರಥೇ | ಯುಕ್ತೇ ರಥೇ ನಾ ಯುಷ್ಮಾನ್ | ತ ಏವ ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿವೋ ಗಮನೇಷು ನಿರಾಲಂಬಾಕಾಶಗಮನೇಷ್ವಧ್ವಸ್ಮಾನೋ ರಥಸ್ಯ ತದಾಶ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಧ್ವಂಸಮಕುರ್ವಾಣಾಃ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ದಸ್ರಾತ್ತಿನೌ ನಾಂ ಯುವಯೋರ್ವಂಧುರೇ ಬಂಧುರತ್ರಯಯುಕ್ತೇ | ಯುಗಬಂಧನಾಧಾರಃ ಕಾಷ್ಠ-ವಿಶೇಷೋ ಬಂಧುರಂ | ತಾದೃಶತ್ರಯಯುಕ್ತತ್ವಂ ರಥೋ ಯೋ ನಾಂ ತ್ರಿವಂಧುರಃ | ಋ ೮-೨೨-೫ | ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯೇ ರಥೇಽಧಿ ತಾದೃಶಸ್ಯ ರಥಸ್ಯೋಪರಿ ಸ್ಥಾಮ | ಅಸ್ಥಾಪಯಾಮು || ಛಾಂದಸೇ ಲಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಕೀದೃಶೌ | ಸಥೇವ ಸುಸಥೇನ ಮಾರ್ಗೇಣ ನಿರಾಲಂಬ ಆಕಾಶೇ ರಜೋ ರಂಜನಾತ್ಮಕಂ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರತಿ ಯಂತೌ ಗಚ್ಛಂತೌ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅನುಶಾಸತಾನನುಕೂಲಾಞ್ಞತೃನನುಶಾಸತೌ ವಿಧೇಯಾಕುರ್ವಂತೌ || ಶಾಸೇಃ ಶತರಿ ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯ ಇತ್ಯಭ್ಯಸ್ತತ್ವಾದಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿ-ರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ಕಿಂಚಾಂಜಸಾ ಮುಖ್ಯತ್ವೇನ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಂ ರಜ ಉದಕಂ ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಂ ಶಾಸತಾ ಶಾಸತೌ ಬಲಾದ್ವಿಧೇಯಾಕುರ್ವಂತೌ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದಸ್ರಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಅಚೇತಿ—(ನಿಮ್ಮ ಉದ್ದಿಶ್ಯವು) ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಅದೇನೆಂದರೆ) | ನಾಕಂ—ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಉಂ—ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ | ವಿ ಋಣ್ಣಥಃ—ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೀರಿ | ದಿವಿ-
ಷ್ಟಿಷು—(ಆಲಂಬನವಿಲ್ಲದ) ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ | ಅಧ್ವಸ್ಮಾನಃ—(ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು) ತೊಂದರೆಗೆ ಸಿಲುಕಿಸದ |
ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ | ರಥಯುಜಃ—ಸಾರಥಿಗಳು | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ಸ್ವರ್ಗಗಮನಕ್ಕಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗಮನ
ಕ್ಕಾಗಲಿ | ಯುಂಜತೇ—(ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ) ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ | ದಸ್ರಾ— ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ |
ಪಥೇವ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ | ಅನುಶಾಸತಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ | ರಜಃ—ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ |
ಯಂತಾ—ಹೋಗುವವರಾಗಿಯೂ | ರಜಃ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು | ಅಂಜಸಾ—ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾಗಿ | ಶಾಸತಾ—
ಬೀಳಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಆದ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ವಂಧುರೇ—ತ್ರಿವಂಧುರದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ | ಹಿರಣ್ಯ-
ಯೇ—ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದೂ ಆದ | ರಥೇ—ರಥದಲ್ಲಿ | ಅಧಿ ಸ್ಥಾಮ—ಕುಳ್ಳಿರಿಸುತ್ತೇನೆ

|| ಪಾನಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಉದ್ದಿಶ್ಯವನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿದಿದ್ದೇವೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ ನೀವು ಸ್ವರ್ಗಾಭಿ
ಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಲು ಇಷ್ಟವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಆಲಂಬನವಿಲ್ಲದ ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆಗೆ ಸಿಲುಕಿಸದ
ನಿಮ್ಮ ಸಾರಥಿಗಳು ನೀವು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ನಿಮ್ಮ ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನೀವು ಹೋಗುತ್ತಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ, ಮಳೆ
ಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Dasras, your purpose is known : you would repair to heaven : your
charioteers harness (your steeds) for your heavenward journey ; the horses
that injure not (the car) on your journey to heaven. We have placed you,
Dasras, in your golden three-shafted chariot, going by an (easy) road to
heaven, humiliators (of enemies), and principal regulators of the rain.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ನಾಕಂ—ಸ್ವರ್ಗಂ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು, ಋಣ್ಣಥಃ-ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತೀರಿ ಅಥವಾ ನಾಕಂ-ಯಜ್ಞ
ವನ್ನು ಕುರಿತು ಬಂದು ಸೇರುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಾಕ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವೈತ್ಯತ್ತಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದು ಕಂಡು
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗವೆಂಬುದೇ ಹೆಚ್ಚು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥ. ಅದಿತ್ಯ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದವು
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ೬ ಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದು ಅರ್ಥವನ್ನು
ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ಷಟ್ ದಿವಶ್ಚಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ | ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೂ

ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರ್ವಾಯಪದಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೧೩) ಅನಂತರ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ನಾಕ ಅದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ-ನೇತಾ ರಸಾನಾಂ | ನೇತಾ ಭಾಸಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಯಃ | (ನಿ. ೨-೧೪) ರಸದ ವಾಹಕನೂ ಮತ್ತು ತೇಜೋವಾಹಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ನಾಕವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅಥ ದ್ಯೌಃ ಕಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ, ತತ್ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಂ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧೇತ | ಕಂ ಎಂಬುದು ಸುಖದ ಪರ್ವಾಯನಾಮ; ಸುಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಅಕಂ ಅದರ ಅಭಾವ ಎಂದರೆ ಸುಖಾಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದು; ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಜಗ್ಮುಷೇ ಕಿಂಚಿ ನಾಕಂ |

(ಕಾರಕ ಸಂ. ೨೧-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಗತವತೇ ಕಿಂಚಿ ನಾಸುಖಂ, ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಹ್ಯೇವ ತತ್ರ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದವರಿಗೆ ದುಃಖವೇ ಇಲ್ಲ. ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವುಂಟು ಎಂದು ನಾಕಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸವನು ಅದಿತ್ಯನ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ ಸ್ವರ್ಗದ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಿಸ್ರಃ ಪೃಥಿವೀರುಪರಿ ಪ್ರವಾ ದಿವೋ ನಾಕಂ ರಕ್ಷೇಥೇ ದ್ಯುಭಿರಕ್ತುಭಿರ್ಹಿತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೮)

ಯೇ ನಾಕಸ್ಯಾಧಿ ರೋಚಿನೇ ದಿವಿ ದೇವಾಸ ಆಸತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ,

ತೇವರ್ಧಂತ ಸ್ವತವಸೋ ಮಹಿತ್ಸನಾ ನಾಕಂ ತಸ್ಥುರುರು ಚಕ್ರಿರೇ ಸದಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೭)

ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ವೃಷೈವ ಕಪಿಲೋ ಭೂತ್ವಾ ಯನ್ನಾ ಕಮಧಿರೋಹತಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೬)

ಎಂಬ ಬೃಹದ್ದೇವತಾನಾಕದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಇತೋಽಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ದ್ವಾವಿಂಶೇನ ಪರಮಾದಿತ್ಯಾಜ್ಜಯತಿ ತನ್ನಾ ಕಂ ತದ್ವಿಲೋಕಂ |

(ಛಾ. ಉ. ೨-೧೦-೫)

ಎಂಬ ಛಾಂದೋಗೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಕರಹಿತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಅದಿತ್ಯನ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಪರವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತಾದ ಮುದ್ದಲಪುತ್ರನಿಗೆ ನಾಕ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದುಃಖರಹಿತನೆಂದರ್ಥ.

ರಜಃ—ರಜಶ್ಚಬ್ದವು ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯಸಲ ರಜಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಂಜನಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯಸಲ ಉದಕವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ನಿರುಕ್ತದ ಸಮರ್ಥನೆಯಿದೆ- ರಜಃ | ರಜೋ ರಜತೇಜ್ಯೋತಿರ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | (ನಿ. ೪-೧೯) ಬೆಳಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ರಜಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದೂ, ಉದಕವೆಂದೂ, ಲೋಕಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅಸ್ಯಗಹನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | ರಕ್ತ, ಅಹಸ್ಸ ಇವುಗಳಿಗೂ ಇದು ಪರ್ಯಾಯನಾಮವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ರಜಾಂಸಿ ಚಿತ್ರಾ ವಿ ಚರಂತಿ ತನ್ಯವೋ ದಿವಃ ಸವ್ರಾಜಾ ಪಯಸಾ ನ ಉಕ್ಷತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೨-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ರಜಾಂಸಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತದ ೧೦ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೪೪ನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ,

ಅಬ್ಜಾಮುಕ್ಫೈರಹಿಂ ಗೃಣೇಷೇ ಬುಧ್ನೇ ನದೀನಾಂ ರಜಃಸು ಸೀವನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೪-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ರಜಃಸು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಕೇಷು ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ, ೧೨ ಅಧ್ಯಾಯದ ೭ನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ,

ಏತಾ ಉ ತ್ಯಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮುಕ್ರತ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಥೇ ರಜಸೋ ಭಾನುಮಂಜತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ರಜಸಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ರೀಣಿ ಭಾಂತಿ ರಜಾಂಸ್ಯಸ್ಯ ಯತ್ಪದಾನಿ ತು ತೇಜಸಾ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೪)

ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪಾದಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ರಜಾಂಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ರಜಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಂಜನಾತ್ಮಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಯೇ ರಥೇ—ಹಿರಣ್ಯಯೇ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ಮಧುಪೂರ್ಣೇ ರಥೇ | ಮಧುವಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಸಾಯಣರು,

ತ್ರಯಃ ಪವಯೋ ಮಧುವಾಹನೇ ರಥೇ ಸೋಮಸ್ಯ ವೇನಾಮನುಽವಿಶ್ಯ ಇದ್ವಿದುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವು ಮಧು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಂಧುರೇ—ವಂಧುರತ್ರಯಯುಕ್ತೇ | ಮೂರುಮೂಕಿಗಳುಳ್ಳ ರಥ. ರಥೋ ಯೋ ನಾಂ ತ್ರಿವಂಧುರಃ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೫) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಂಧುರತ್ರಯವುಳ್ಳ ರಥದ ವರ್ಣನೆಯಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಂಧುರತ್ರಯವುಳ್ಳ ರಥವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಂಜಸಾ—ಮುಖ್ಯತ್ವೇನ, ಪ್ರಕೃಷ್ಟಂ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣ ವಾಗಿ ಅಂಜಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು ಎಂದರ್ಥ. ಶತಸಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಜಸಾಯನ ಎಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನೇರವಾದ ಕುಟಿಲವಲ್ಲದ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಸ್ರಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಚೇತಿ—ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್‌ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣ್. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿಣೋಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರು ವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ

ಋಣ್ವಧಃ—ಋಣು ಗತೌ ಧಾತು. ತನಾದಿ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ತನಾದಿಕ್ಕೃಷ್ಣಭೃಲುಃ (ಪಾ. ಸು. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ವಿಕರಣ. ಇದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಕಮ್—ನ ಅಕಃ ನಾಕಃ ನಲೋಪೋ ನೌಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಧ್ರಾಣ್—ನಸಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ತತ್ಪುರುಷೇತು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಜ್ಜತೇ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ನಿರ್ವೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಥಯುಜಃ—ರಥೇ ಯೋಜಯಂತಿ ಇತಿ ರಥಯುಜಃ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಯುಜಿರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ಇಷ್ಟಯಃ ಏಷಣಾನಿ. ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಏಷಣಾನಿ ಯೇಷು ಯಾಗೇಷು ತೇ ದಿವಿಷ್ಟಿಯಃ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪಂತೇ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ದಿವಲುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಉತ್ಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥಾನು—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ. ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂಜುತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಆದುದರಿಂದ ತಿಷ್ಠಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಘಾತಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂತೌ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಇಣೋ ಯಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ದ್ವಿನಚನ ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನುಶಾಸತಾ—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ ಷಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಂಜಸಾ—ಅಂಜೂ ನ್ಯಕ್ತಿಮೃಕ್ಷಣ್ಣಕಾಂತಿಗತಿಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

—————:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಶಚೀ॑ಭಿ॒ನಃ ಶಚೀ॑ವ॒ಸೂ ದಿ॒ವಾ ನ॒ಕ್ತಂ ದಶ॑ಸ್ಯತಂ ।

ಮಾ॑ ನಾಂ ರಾ॒ತಿರು॑ಪ॒ ದಸ॑ತ್ಕದಾ ಚ॒ನಾಸ್ಮದ್ರಾ॑ತಿಃ ಕದಾ ಚ॒ನ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಶಚೀ॑ಭಿಃ | ನಃ | ಶಚೀ॑ವ॒ಸೂ ಇತಿ ಶಚೀ॑ವ॒ಸೂ | ದಿ॒ವಾ | ನ॒ಕ್ತಂ | ದಶ॑ಸ್ಯತಂ ।

ಮಾ॑ | ನಾಂ | ರಾ॒ತಿಃ | ಉ॒ಪ॑ | ದಸ॑ತ್ | ಕದಾ॑ | ಚ॒ನ | ಅ॒ಸ್ಮತ್ | ರಾ॒ತಿಃ | ಕದಾ॑ | ಚ॒ನ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಶಚೀವಸೂ | ಶಚೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಅಸ್ಮದನುಷ್ಠಿತಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಾದಿಕರ್ಮಧನೌ
ಯುನಾಂ ಶಚೀಭಿರಸ್ಮದೀಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿಯೋಗಾದಿಭಿರ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈರ್ದೀವಾ ನಕ್ತಮಹನಿ ರಾತ್ರೌ ಚ,
ದಶಸ್ಯತಂ | ಅಭಿಮತಂ ದೇವೇಥಾಂ || ದಾಶ್ಯ ದಾನ ಇತ್ಯಸ್ಯೇದಂ ಛಾಂದಸಂ ರೂಪಂ | ಯದ್ವಾ |
ದಶಸ್ಯತಿರ್ದಾನಾರ್ಥಃ ಕಂಡ್ವಾದಿಷು ಪ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ || ನಾಂ ಯುವಯೋ ರಾತಿರ್ದಾನಂ ಕದಾ ಚನ ಸರ್ವದಾ
ಯಾಗಕಾಲೇಯಾಗಕಾಲೇಽಪಿ ನೋಪ ದಸತ್ | ನೋಪಕ್ಷೀಣಂ ಭೂತ್ || ದಸು ಉಪಕ್ಷೇಯೇ |
ಲುಜೌ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದೀತಿ ಜ್ಞೇರಜ್ || ನ ಕೇವಲಂ ಯುಷ್ಮದೀಯಂ ಅಪಿ ತ್ವಸ್ಮಾಕಮಪಿ ರಾತಿ-
ರ್ದಾನಂ ಹವಿರಾದಿಪ್ರದಾನಂ ಸರ್ವವಿಷಯದಾನಂ ವಾರ್ಥಿಭ್ಯಃ ಕದಾ ಚನ ಸರ್ವಾಪಸ್ಥಾಯಾಮಪಿ
ನೋಪ ದಸತ್ | ಉಪಕ್ಷೀಣಂ ಮಾ ಭೂತ್ | ಸರ್ವದಾ ವರ್ತತಾಂ | ಅಹಮಪಿ ಸರ್ವದಾ ಯುಷ್ಮಾ-
ನುದ್ವಿಶ್ಯ ದದ್ಯಾಂ ಯುನಾಮಪಿ ಮದಭಿಮತಂ ಸರ್ವದಾ ದತ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಶಚೀವಸೂ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಅನುಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಕರ್ಮಗಳೇ ಧನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ |
ನಃ—ನಮ್ಮ | ಶಚೀಭಿಃ—ಕರ್ಮಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ (ಧನಗಳನ್ನು) | ದೀವಾ ನಕ್ತಂ—
ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲಾ (ಅನುಸೂತವಾಗಿ) | ದಶಸ್ಯತಂ—ಕೊಡಿರಿ | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮ (ನಿಮ್ಮಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡ
ಬೇಕಾದ) ರಾತಿಃ—ದಾನವು | ಕದಾ ಚನ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಮಾ ಉಪ ದಸತ್—ಕ್ಷಯಿಸದೇ ಇರಲಿ |
ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಳಾಗಬೇಕಾದ | ರಾತಿಃ—ಹವಿರಾದಿ ದಾನಗಳೂ ಸಹ | ಕದಾ ಚನ—
ಯಾವಾಗಲೂ (ನಿಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ)

ಭಾವಾರ್ಥ

ನಾವು ಆಚರಿಸಿದ ಕರ್ಮಗಳೇ ಧನಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳ ನಿಮಿತ್ತ
ವಾಗಿ ನೀವು ಕೊಡಬೇಕಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಅನುಸೂತವಾಗಿ ಕೊಡಿರಿ. ನೀವು ನಿಮ್ಮ ದಾನವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ
ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಡಿ. ನಾವೂ ಸಹ ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಹವಿರಾದಿದಾನಗಳನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

Enriched by holy rites, grant us, by day and night, (all good things)
on account of our pious acts; never may your donation, never may our
(donations) be withheld.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಶಚೀವಸೂ— ಶಚೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಅಸ್ಮದನುಷ್ಠಿತಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಧನೌ |
ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ನಾವು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೇ ಧನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿರಾದಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಸತ್ತು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ
ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವರು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಿಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವರು. ಇದು ಪರಸ್ಪರಾಶ್ರಯವಾದ್ದರಿಂದ ನಾಂ ರಾತಿಃ

ಮಾ ಉಪದಸತ್ ; ಅಸ್ಮದ್ರಾತಿಃ ಕದಾಚನ (ಮಾ ಉಪದಸತ್) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಪೋಷಕಳಾದ ನಮ್ಮ ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ದಾನಗಳು ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ನೆರವೇರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಮಾನವರು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನರಹಿತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳು ನಿಂತುಹೋಗಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆ ವಿಷಯವಾಗಿ ಚಿಂತೆಯುಂಟಾಗಿ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತತೋಽಶ್ವದ್ಧಾ ಮನುಷ್ಯಾನ್ನಿನೇದ ತತಃ ಇತೋ ದೇವಾಃ ಹವಿರ್ನ ಜಗಮಿತಃ ಪ್ರದಾನಾದ್ಧಿ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೫-೨೪) ಹವಿರಾದಿ ಪ್ರದಾನಗಳಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಜೀವಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಕರ್ಮರಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರದಾನಾದಿಗಳು ನಿಂತುಹೋದದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿದರೆಂದೂ, ಮುಂದೆ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಂಗಿರಸನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ಕಥೆಯಿದೆ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತು ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದೂ, ಕರ್ಮಗಳೂ, ತದಂಗವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವೆಂಬುದೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೋ ವೋ ಅನ್ನಂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೨-೧)

ಅಕೋ ವೈ ದೇವಾನಾಮನ್ನಂ ಅನ್ನಂ ಯಜ್ಞೋ....

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೮-೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶಚೀವಸುವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಚೀವಸುಗಳಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಶಚಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ತತ್ಪ್ರತಿಫಲವಾದ ಅವರ ದಾನವನ್ನೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪರಾಸ್ಪರಾಶ್ರಯವಿರುವುದನ್ನು

ಯತ್ತಿಷ್ಯಂತಿಗೃಣಾತ್ಯಮುಷ್ಯಾ ಏವ ತದಧ್ವರ್ಯುರ್ನೈತಿ ತಿಷ್ಠತೀವ ಹ್ಯಸಾವಘೋ ಅಮೂ-

ಮೇವ ತೇನ ಯಜಮಾನೋ ದುಹೇ ಯದಾಸೀನಶ್ಯಗ್ಂಸತಿ ತಸ್ಮಾದಿತಃ ಪ್ರದಾನಂ ದೇವಾ

ಉಪಜೀವಂತಿ ಯತ್ತಿಷ್ಯಂತಿಗೃಣಾತಿ ತಸ್ಮಾದಮುತಃ ಪ್ರದಾನಂ ಮನುಷ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೩-೨-೯-೨)

ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ, ಹವಿಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಚರಿಸುವರು, ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ ಧನಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀರಿಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉಭಯ ಪೋಷಕಗಳಾದ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಿಲ್ಲಬಾರದೆಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯಿದೆ-

ನಕ್ತಂ—ನಕ್ತೇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮಾನಕ್ತಿ ಭೂತಾನ್ಯವಶ್ಯಾಯೇನಾಪಿ ನಾ ನಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ| ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಮಂಜಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಕ್ತ ಎಂಬ ಹೆಸರೆಂದೂ ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತವಾಗು, ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಂಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಕ್ತ ಶಬ್ದದ ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿ ಅನ್+ಅಕ್ತ ; ನಕ್ತ ಎಂದರ ಅನ್ಯಕ್ತವಾದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೧೦). ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರೂ ಸಹ—

ತಮ ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಾ ನಕ್ತಾನಕ್ತೀಮಾಂ ಹಿಮಬಿಂದುಭಿಃ |

ಅಪಿ ವ್ಯಾವೃಕ್ತವರ್ಣೇತಿ ನೌ ಪೂರ್ವಾಂಜೇರಿದಂ ಭವೇತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೯)

ಹಿಮಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬಳಿಯುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅವ್ಯಕ್ತವಾದ ವರ್ಣವಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ರಾತ್ರಿಗೆ ನಕ್ತವೆಂಬ ಪರ್ವಾಯನಾಮವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮಾ ಉಪ ದಶತ್—ಕ್ಷಯಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದಶ್ ಧಾತುವಿನ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ. ನಾಶವಾಗ ಬೇಡ ಎಂದರೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶಚೀಭಿಃ—ಶಾರ್ಙ್ಗವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಜೀನಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ದಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶಚೀವಸೂ—ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬೋಧನಾದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಶಸ್ಯತಮ್—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದಲಾಗಲೀ, ಛಾಂದಸ ವಾಗಿಯಾಗಲೀ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದಶಸ್ ಧಾತುವು ದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್. ಲೋಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾತೀ—ರಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ರಿಚ್ ಕ್ರೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಶತ್—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ಪುಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ಮಾಜ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನ ಮಾಜ್ಯೋಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಪ್ರತೀಷೇಧ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

~*~*~

ಸಂಹಿತಾಶಾಹಿ

ವೃಷ್ಣಿಂ ದ್ರ ವೃಷಪಾಣಾಸ ಇಂದವ ಇನೋ ಸುತಾ ಅದ್ರಿಷುತಾಸ ಉದ್ವಿ-
ದಸ್ತುಭ್ಯಂ ಸುತಾಸ ಉದ್ವಿದಃ |

ತೇ ತ್ವಾ ಮಂದಂತು ದಾವನೇ ಮಹೇ ಚಿತ್ರಾಯ ರಾಧಸೇ ।

ಗೀರ್ಭಿರ್ಗಿರ್ವಾಹಃ ಸ್ತವಮಾನ ಆ ಗಹಿ ಸುಮ್ಯುಳೀಕೋ ನ ಆ ಗಹಿ ॥ ೬ ॥

ಸದಮಾಠಃ

ವೃಷನ್ | ಇಂದ್ರ | ವೃಷಪಾನಾಸಃ | ಇಂದವಃ | ಇಮೇ | ಸುತಾಃ | ಅದ್ವಿಸುತಾಸಃ | ಉತ್ಸೃಭಿದಃ |

ತುಭ್ಯಂ | ಸುತಾಸಃ | ಉತ್ಸೃಭಿದಃ |

ತೇ | ತ್ವಾ | ಮಂದಂತು | ದಾವನೇ | ಮಹೇ | ಚಿತ್ರಾಯ | ರಾಧಸೇ |

ಗೀಃಭಿಃ | ಗಿರ್ವಾಹಃ | ಸ್ತವಮಾನಃ | ಆ | ಗಹಿ | ಸುಮ್ಯುಳೀಕಃ | ನಃ | ಆ | ಗಹಿ ॥ ೬ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ವೃಷ್ಯಸ್ಯ ವೃಷೇಹನಿ ಪ್ರಲುಗತಸ್ತಸ್ಯೈಂದ್ರೇ ತೃಚೇ ತೃತೀಯಾ ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರೇತ್ಯೇಷಾ |
ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರೇ ವೃಷಪಾಣಾಸ ಇಂದವಃ ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿಃ | ಅ. ೮-೧ ಇತಿ || ತತ್ರೈವ ಸವನೇ
ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾನಾಂ ಪುರಸ್ತಾದನ್ಯಾ ಯಚಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯೋಭಯಾಭಿಯೃಷ್ಟವ್ಯಂ | ತತ್ರ ಹೋತುಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತ-
ಯಾಜ್ಯಾಯಾಃ ಪುರಸ್ತಾದೇಷಾ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೀಯಾ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ವೃಷಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಪ್ರಸ್ಥಿತ-
ಯಾಜ್ಯಾನಾಂ ಪುರಸ್ತಾದನ್ಯಾಃ ಕೃತ್ವೋಭಾಭ್ಯಾಮನವಾನಂತೋ ಯಜಂತಿ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ವೃಷನ್ ವರ್ಷಿತಃ ಕಾಮಾನಾಂ ಇಮೇ ಪುರತೋ ದೃಶ್ಯಮಾನಾ ಇಂದವಃ ಸೋಮಾಃ
ಸುತಾಃ | ತ್ವದರ್ಥಮಭಿಷುತಾಃ | ಕೀದೃಶಾಸ್ತೇ | ವೃಷಪಾನಾಸೋಽಭಿಮತವರ್ಷಕೇಣ ತ್ವಯಾ ಪಾತವ್ಯಾಃ
ಅದ್ರಿಸುತಾಸೋಽದ್ರಿಭಿದ್ರ್ಯಥೈಃ ಪಾಪಾಣೈರಭಿಷವಸಾಧನೈಃ ಸುತಾಃ ಉದ್ವಿದ ಉದ್ವೇದಕಾ ವರ್ಷಸ್ಯ |
ತ ಏವ ಪುನರ್ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ಉದ್ವಿದೋ ಬಲಸ್ಯೋದ್ವೇದಕಾ ಉದ್ವಿನ್ನಾ ನಾ ಪರ್ವತಾದಾ ತಾದೃಶಾಃ
ಸೋಮಾಸ್ತುಭ್ಯಂ ಸುತಾಸ್ತದರ್ಥಮೇವಾಭಿಷುತಾಃ | ಕಿಂಚ ತೇ ತಾದೃಶಾಃ ಸೋಮಾಸ್ತು ತ್ವಾಂ
ಮಂದಂತು | ತರ್ಪಯಂತು | ಕುತ್ರೇತಿ ತಮಚ್ಯತೇ | ದಾವನೇ ದಾನವತಿ ಯಾಗೇ | ಅಭಿಮತದಾನಾಯ
ನಾ | ತಥಾ ಮಹೇ ಮಹತೇ ಚಿತ್ರಾಯ ಚಾಯಮಾನಾಯ ವಿಚಿತ್ರಾಯ ನಾನಾವಿಧಾಯ ನಾ ರಾಧಸೇ
ಧನಾಯ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಗಿರ್ವಾಹೋ ಗಿರಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಮಸ್ಮದೀಯಾನಾಂ ವೋಢಃ || ವಹಿಹಾಧಾ ಇಭ್ಯ
ಇತ್ಯೇಸುನ್ || ಗೀರ್ಭಿರಸ್ಮತ್ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸ್ತವಮಾನಃ ಸನ್ನಾ ಗಹಿ | ಅಗಚ್ಛ | ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಸುಮ್ಯುಳೀಕಃ
ಸುಷ್ಮ ಮೃಡಯಿತಾ ಸನ್ನಾ ಗಹಿ | ಅಗಚ್ಛ ||

ಸ್ತುತಿಪದಾರ್ಥ

ವೃಷನ್—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ | ಇಂದ್ರ--ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, | ಇಂದವಃ—ಸ್ರವಿಸತಕ್ಕವೂ, | ವೃಷಪಾಣಾಸಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ನಿನ್ನಿಂದ ಕುಡಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವೂ, | ಉದ್ವಿಧಃ—ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕವೂ | ಅದ್ರಿಷತಾಸಃ—ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಡತಕ್ಕವೂ ಆದ | ಇಮೇ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಸುತಾಃ—ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ. | ಉದ್ವಿಧಃ—ಪರ್ವತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಸೋಮಲತೆಗಳು | ತುಭ್ಯಂ—ನಿನಗಾಗಿ | ಸುತಾಸಃ—ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. | ತೇ—ಈ ರಸಗಳು | ದಾವನೇ—ದಾನಯುಕ್ತವಾದ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ, | ಮಹೇ—ಮಹತ್ತಾದುದೂ, | ಚಿತ್ರಾಯ—ನಾನಾವಿಧವಾದುದೂ ಆದ | ರಾಧಸೇ—ಧನಕ್ಕಾಗಿ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮಂದಂತು—ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲಿ. | ಗಿರ್ವಾಹಃ—ಸ್ತುತಿವಾಹಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, | ಗೀರ್ಭಿಃ—ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಸ್ತವಮಾನಃ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ | ಆ ಗಹಿ—ದಯಮಾಡು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸುಮೃಳೀಕಃ—ಸುಖಪಡಿಸುವವನಾಗಿ | ಆ ಗಹಿ—ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ರವಿಸತಕ್ಕವೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಾತನಾದ ನಿನ್ನಿಂದ ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕಾದವೂ, ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಸಹಾಯಮಾಡತಕ್ಕವೂ, ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಡತಕ್ಕವೂ ಆದ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಸೋಮಲತೆಗಳು ನಿನಗಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಈ ರಸಗಳು ದಾನಯುಕ್ತವಾದ ಯಾಗಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತಾದುದೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದುದೂ ಆದ ಧನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲಿ. ಸ್ತುತಿವಾಹಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ದಯಮಾಡು. ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸುವವನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಾ.

English Translation

Indra, showerer (of blessings) these effused juices, (expressed) by stones and which have sprung (from mountain plants), are for your drinking; these libations have burst forth for you: may they satisfy you as an offering presented (in the hope of receiving) great and wonderful riches. Acceptor of laudations, come to us, glorified by our hymns; come to us well pleased.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೃಷ್ಠವೆಂಬ ಯಾಗವಿಶೇಷದ ಆರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಸುವಾಗ ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ತೃಚನನ್ನು (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ಪಠಿಸುವಾಗ ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರ ವೃಷಪಾಣಾಸ ಇಂದವಃ ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿಃ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೮-೧) ಮತ್ತು ಅದೇ ಯಾಗದ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ನೊಂದಲೇ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೋತ್ರವು

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ನನ್ನ ಸಮಾನವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ದ್ರಾವ್ಯಸಾಸ್ಥ್ರಿ ವಿಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಾಧುವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯು ಪರ್ವತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದುದರಿಂದ ಉದ್ಭಿದಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಮಲತೆಯ ಬೆಳೆ, ಸ್ವರೂಪ, ವರ್ಣ, ರುಚಿ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೨ನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಕರು ಸೋಮಲತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ Journal of Royal Asiatic Society, Indian Antiquary ಇತ್ಯಾದಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಲೇಖನಗಳ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಈ ಭಾಗದ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧುವೆಷ್ಟು ಅಸಾಧುವೆಷ್ಟು ಎಂಬುದನ್ನು ವಾಚಕರೇ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು.

ದಾನೇ—ದಾನವತಿ ಯಾಗೇ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಯಾಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅವರ ದಾನದ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೃಷನ್—ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಕನಿಸ್ಯವೃಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನೆಜಿಸಂಬುಧ್ಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಪಾನಾಸಃ—ವೃಷ್ಣಃ ಪಾನಾಃ. ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಅದ್ರಿಸುತಾಸಃ—ಅದ್ರಿಭಿಃ ಸುತಾಃ ಅದ್ರಿಸುತಾಃ ಸುಜ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃತೀಯಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಉದ್ಭಿದಃ—ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಂದಂತು—ಮದಿ ಹರ್ಷಗ್ಲೇಪನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ. ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾನೇ—ಡಾದಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಆತೋ ಮನಿಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಲ್ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಹೇ—ಮಹತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರ್ವಾಹಃ—ಗಿರಾಂ ವಾಹಾಃ ಗಿರ್ವಾಹಾಃ ವಹೆ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ವಹಿಹಾಧಾಇಭ್ಯಃ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅತಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಗಿರ್ವಾಹಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧ್ಯಂತರೂಪ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತವಮಾನಃ—ಷ್ಟುಜ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶವ್. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತಾಂಗಳಿಗೆ ಮುಕಾಗಮ. ಅದುಪದೇಶದ

ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಗಹಿ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾದಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಸುಮೃಡೀಕಃ—ಸುಷ್ಮ ಮೃಳೀಕಂ ಸುಖಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮೃಳೀಕಃ | ನೞ್‌ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಓ ಷೂ ಕೋ ಅಗ್ನೇ ಶೃಣುಹಿ ತ್ವೇನೀಳಿತೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಬ್ರವಸಿ

ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯೋ ರಾಜಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯಃ |

ಯದ್ಧ ತ್ಯಾಮಂಗಿರೋಭ್ಯೋ ಧೇನುಂ ದೇನಾ ಅದತ್ತನ |

ವಿ ತಾಂ ದುಹ್ರೇ ಅರ್ಯಮಾ ಕರ್ತರಿ ಸಚಾ ಏಷ ತಾಂ ವೇದ ಮೇ

ಸಚಾ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಓ ಇತಿ | ಸು | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಶೃಣುಹಿ | ತ್ವಂ | ಈಳಿತಃ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಬ್ರವಸಿ | ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯಃ |

ರಾಜಭ್ಯಃ | ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯಃ |

ಯತ್ | ಹ | ತ್ಯಾಂ | ಅಂಗಿರಃಭ್ಯಃ | ಧೇನುಂ | ದೇನಾಃ | ಅದತ್ತನ |

ವಿ | ತಾಂ | ದುಹ್ರೇ | ಅರ್ಯಮಾ | ಕರ್ತರಿ | ಸಚಾ | ಏಷಃ | ತಾಂ | ವೇದ | ಮೇ | ಸಚಾ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇಹನಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ನೇಷ್ಟ್ವಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಚ್ಯಾಯಾಃ ಪುರಸ್ತಾದೋ ಷೂ ಕೋ ಅಗ್ನಿ ಇತ್ಯೇಷಾವಪನೀಯೈಕೀಕೃತ್ಯೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಯಾಗಃ | ಷಷ್ಠಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ |

ಓ ಷೂಣೋ ಅಗ್ನೇ ಶೃಣುಹಿ ತ್ವನಿಾಳಿಕೋಽಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ || ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಸವನೇ ಪ್ರಲುಗತಸ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಅಸ್ತು ಶ್ರಾಷ್ಣೋ ಷೂಣೋ ಅಗ್ನೇ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಾವಾಹನಂ ಸ್ತುತಿಂ ವೇಳಿತೋಽಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತುತಃ ಸನ್ನೋಷು ಶೃಣುಹಿ | ಓ ಇತಿ ನಿಸಾತದ್ವಯಸಮುದಾಯಾತ್ಮಕ ಏಕೋ ನಿಸಾತಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನೈವ ಸುಷು ಶೃಣು || ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿತಿ ಚೈಂದಸಿ ನಾವಚನಮಿತಿ ಹೇರ್ಲುಗಭಾವಃ || ಶ್ರುತ್ವಾ ಚ ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವನಶೀಲೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹೇಭ್ಯೋ ಹವಿರ್ಭಾಗ್ಭ್ಯಃ ಸ್ತುತಿಭಾಗ್ಭ್ಯಶ್ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಯಜ್ಞಾರ್ಹಿಗ್ಭ್ಯಾಮಿತಿ ಘಃ || ತೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹೇಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯಃ ಸಂಬಂಧಿ ಕರ್ಮ ಬ್ರವಸಿ ಬ್ರೂಹಿ || ಬ್ರವೀತೇರ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ || ಕೀದೃತೇಭ್ಯಃ | ರಾಜಭ್ಯೋ ರಾಜಮಾನೇಭ್ಯಃ | ಇದಾನೀಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣೋಚ್ಯಂತೇ | ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಹುಃ | ಅಂಗಿರಸೋ ನಾಮ ಮಹರ್ಷಯಃ ಪೂರ್ವಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ದೇವಾನ್ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ವಾ ಗಾ ಅಯಾಚಂತ | ತೇ ಪ್ರೀತಾಃ ಕಾಮದುಘಾಂ ಪ್ರಾದುಃ | ಲಬ್ಧ್ವಂ ಚ ತಾಂ ಧೇನುಂ ಕ್ಷೀರಂ ದೋಗ್ಧಮಶಕ್ನುವಾನಾ ಅರ್ಯಮಣಿಂ ದೇವಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯನ್ | ಸ ಚ ಪ್ರಾರ್ಥಿತೋಽಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದ್ಯರ್ಥಂ ಕ್ಷೀರಂ ದುದೋಹೇತಿ | ತದಿದಮತ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಯದ್ಯಾಂ ತ್ಯಾಂ ತಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಂ ಧೇನುಂ ಕ್ಷೀರಾದಿನಾ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೀಂ ಗಾಂ ಹ ದೇವಾ ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಸ್ತದರ್ಥಮದತ್ತನ ದತ್ತವಂತಃ || ತಸ್ತನಸ್ತನಥನಾಶ್ಚೇತಿ ತನಾದೇಶಃ || ತಾಂ ಧೇನುಮರ್ಯಮಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ನಿಯಮಿತಾ ದೇವಃ ಕರ್ತರಿ ಸರ್ವಸ್ಯೋತ್ಪಾದಕೇ ತ್ವಯ್ಯಗ್ನಾ ಸಚೇತರದೇವೇಭ್ಯಃ ಸಾಕಂ ವಿ ದುಹ್ರೇ | ವಿನಿಧಂ ದುಗ್ಧವಾನ್ || ದುಹೇರ್ಲಿಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ರುಟ್ | ಛಂದಸಿ ವೇತಿ ವಚನಾದ್ವಿವರಚನಾಭಾವಃ | ಲಟ್ಯೇವ ನಾ ಲೋಪಸ್ತ ಇತಿ ತಲೋಪಃ || ಏಷಃ ಏಷ ಏನಾರ್ಯಮಾ ತಾಂ ಧೇನುಂ ಮೇ ಸಚಾ ಮತ್ಸಮವಾಯೇನ ವೇದ | ಜಾನಾತಿ | ಅರ್ಯಮಾಹಮಸಿ ಜಾನಾನಿಾತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಶೀ ಧೇನುಸ್ತದರ್ಥಮೇವ ದುಹ್ಯತ ಇತ್ಯಗ್ನೇಃ ಸ್ತುತಿಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಆವಾಹನೆಯನ್ನು | ಈಳಿತಃ—ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ | ಓ ಷು ಶೃಣುಹಿ—ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಕೇಳು | (ಅನಂತರ) ರಾಜಭ್ಯಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ | ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯಃ—ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರೂ ಆದ | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯಃ—ಯಜಮಾನರಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಬ್ರವಸಿ—ಹೇಳು | ಯತ್ ತ್ಯಾಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾವ | ಧೇನುಂ—ಧೇನುವನ್ನು | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ—ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೆ | ಅದತ್ತನ—ಕೊಟ್ಟರೋ | ತಾಂ—ಆ ಧೇನುವನ್ನು | ಅರ್ಯಮಾ—ಸಕಲವನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸತಕ್ಕ ಅರ್ಯಮನು | ಕರ್ತರಿ—ಉತ್ಪಾದಕನಾದ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ | ಸಚಾ—ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ವಿದುಹ್ರೇ—ಕರೆದನು | (ಮತ್ತು) ಏಷಃ—ಇದೇ ಅರ್ಯಮನು | ತಾಂ—ಆ ಧೇನುವನ್ನು | ಮೇ ಸಚಾ—ನನ್ನೊಂದಿಗೆ | ವೇದ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ನೀನು ಸ್ತುತನಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಆವಾಹನೆಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಕೇಳು. ಅನಂತರ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ, ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ

ಹವಿಸ್ಸಿಗೂ ಅರ್ಹರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜಮಾನರಾದ ನಮ್ಮಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸು. ಈ ಕರ್ಮದ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅನುಗೃಹಿತವಾದುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಧೇನುವನ್ನು ಆ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಕರೆದನು. ಅದೇ ಅರ್ಯಮನು ಆ ಧೇನುವನ್ನು ಈಗಲೂ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Agni, listen attentively when you are praised by us, and repeat (those praises) to the gods who are entitled to worship; to the royal (deities) entitled to worship: on which account the gods gave to the Angirases the milch cow which Aryman milked for (you), the maker (of all), together with the gods; that cow (the nature of which you have said), he along with me, comprehends.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಹತ್ತುದಿನಪರ್ಯಂತ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷದ ಆರನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೇಷ್ಠೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಓ ಸೂ ಕೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಂ-ಹೋತಾರಂ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಷಷ್ಠ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಓ ಸೂ ಕೋ ಅಗ್ನೇ ಶೃಣುಹಿ ತ್ವಮಾಳಿತೋಽಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧) ಮತ್ತು ಅದೇ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಉಗ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಳೋ ಸೂ ಕೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧)

ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯೋ ರಾಜಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯೋ ಬ್ರವಸಿ — ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಯಜ್ಞ-ಯೇಭ್ಯಃ ಎನ್ನುವ ಪದವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಾಹೇಭ್ಯೋ ಹವಿರ್ಭಾಗ್ಯೈಃ ಸ್ತುತಿಭಾಗ್ಯೈಶ್ಚ ಯಜ್ಞಾಹರೂ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಹರೂ, ಸ್ತುತ್ಯಾಹರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಯಜ್ಞ-ಯೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞಾಹೇಭ್ಯಃ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯಃ ಸಂಬಂಧಿ ಕರ್ಮ | ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಮಾನವರ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸು ಅಥವಾ ವಹಿಸು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದ ನೇತೃವಾಗಿ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಡುವೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸತಕ್ಕ ದೂತನೆಂಬ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ವೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾಸೋ ಅಮೃಹ ಅಸಾ ದೇವಾ ಹವಿರದಂತ್ಯಾಹುತಂ |

ತ್ವಯಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ವದಂತ ಅಸುತಿಂ ತ್ವಂ ಗರ್ಭೋ ವೀರುಧಾಂ ಜಜ್ಞಿಷೇ ಶುಚಿಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೨-೧-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೂ,

ಅಗ್ನಿರೇವ ದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಆಸ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೩೪)

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿ ದಧಾತ್ಯಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಅಸೀತ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨.೫.೧-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ದೂತನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಇವನನ್ನು ಕುರಿತು ತಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ ಧೇನುಂ ದೇವಾ ಅದತ್ತನ—ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಹುಃ ಅಂಗಿರಸೋ ನಾಮ ಮಹರ್ಷಯಃ ಪೂರ್ವಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ದೇವಾನ್ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ವಾ ಗಾ ಅಯಾಚಂತ | ತೇ ಪ್ರೀತಾಃ ಕಾಮದುಘಾಂ ಪ್ರಾದುಃ | ಲಬ್ಧಾಂ ಚ ತಾ ಧೇನುಂ ಕ್ಷೀರಂ ದೋಗ್ಧಮಶಕ್ನುವಾನಾ ಅರ್ಯಮಣಿಂ ದೇವಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯನ್ | ಸ ಚ ಪ್ರಾರ್ಥಿತೋಽಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದ್ಯರ್ಥಂ ಕ್ಷೀರಂ ದುದೋಹೇತಿ | ಹಿಂದೆ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಷ್ಟದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒದಗಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಕಾಮಧೇನುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಆಗ ಅವರು ಆ ಕಾಮಧೇನುವಿನ ಪ್ರೇರವನ್ನು ಕರೆಯಲಸಮರ್ಥರಾಗಿ ತಮಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಯಮದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆಗ ಅರ್ಯಮನು ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇರವನ್ನು ಕರೆದುಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು

ಅಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಽಗ್ರೇಽಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಪುನ್ |

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ಋಷಿಸಂತತಿಯ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೆಸರಾಗಿಯೂ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿದೆ ಯೆಂದೂ, ಅಂಗಿರೋಭಿಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದೂ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ೮ನೇ ಭಾಗದ ೧೮೮-೧೮೯ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಈ ಸಂತತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೂಲಪುರುಷನು. ಅವನಿನಿಂದಲೇ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಮತ್ತು ಆ ಸಂತತಿಯು ಬೆಳೆಯಿತು ಎಂಬ ಕಥೆಯು

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆಯು—

ಯೇಽಂಗಿರಾ ಆಸಂಸ್ತೇಽಂಗಿರಸೋಽಭವನ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪)

ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಮಿದ್ಭಿರ್ಹೈತಮಂಗಿರಸ ಐಂಧತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೨೫)

ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದನ್ನೂ ಅವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಪೂಜಿಸಿದುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈದೃಶೋ ಧೇನುಸ್ತದರ್ಥಮೇವ ದುಹ್ಯತೇ ಇತ್ಯಗ್ನಿಸ್ತುತಿಃ | ಇಂತಹ ಧೇನವು ನಿನ್ನ ಪೂಜೆಗಾಗಿಯೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪುಕ್ತಿಯಾ ||

ಶೃಣುಹಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶ್ರುವಃ ಶೃಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಆದೇಶ. ಶ್ನು ವಿಕರಣ. ಉತಶ್ಚಪ್ರತ್ಯಯಾದ-ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಛಂದಸಿ ನಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಳಿತಃ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತು-ಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬ್ರವಸಿ—ಬ್ರಾಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಯೇಭ್ಯಃ—ಯಜ್ಞಾಯ ಅರ್ಹಾಃ ಯಜ್ಞಯಾಃ ತೇಭ್ಯಃ ಯಜ್ಞತ್ವಿಗ್ವ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಯನೇಯೀನೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇನಾಃ—ದಿವು ಧಾತುವು ಕಾಂತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿ-ಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಸಂಬೋಧನಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದತ್ತೇ—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ತನಪ್ತನಧನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತನಾದೇಶ. ಯದ್ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿ— (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದುಹ್ರೇ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಟಸ್ತು-ಝಯೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏಶಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುಟಾಗಮ. ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಡ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಲಟಿನಲ್ಲಿಯೇ ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದರ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಸ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕರ್ತೇರಿ—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತೆಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋತೋಜಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚಾ—ಷಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ

ನೇದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಲಾದೇಶ. ಪುಗಂತೆಲಘೂಪದಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮೋ ಷು ಮೋ ಅಸ್ಮದಭಿ ತಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಸನಾ ಭೂವನ್ದ್ಯಮ್ನಾನಿ ಮೋ-

ತ ಜಾರಿಷುರಸ್ಮತ್ಪುರೋತ ಜಾರಿಷುಃ ।

ಯದ್ವತ್ತಿತ್ರಂ ಯುಗೇಯುಗೇ ನನ್ಯಂ ಘೋಷಾದಮರ್ತ್ಯಂ ।

ಅಸ್ಮಾಸು ತನ್ಮರುತೋ ಯಚ್ಚ ದುಷ್ಟರಂ ದಿಧೃತಾ ಯಚ್ಚ ದುಷ್ಟರಂ ||೮||

ಪದಪಾಠಃ

ನೋ ಇತಿ | ಸು | ವಃ | ಅಸ್ಮತ್ | ಅಭಿ | ತಾನಿ | ಪಾಂಸ್ಯಾ | ಸನಾ | ಭೂವನ್ | ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ | ಮಾ |

ಉತ | ಜಾರಿಷುಃ | ಅಸ್ಮತ್ | ಪುರಾ | ಉತ | ಜಾರಿಷುಃ |

ಯತ್ | ವಃ | ಚಿತ್ರಂ | ಯುಗೇಯುಗೇ | ನವ್ಯಂ | ಘೋಷಾತ್ | ಅಮರ್ತ್ಯಂ |

ಅಸ್ಮಾಸು | ತತ್ | ಮರುತಃ | ಯತ್ | ಚ | ದುಸ್ತರಂ | ದಿದೃತ | ಯತ್ | ಚ | ದುಸ್ತರಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋ ಷು ವೋ ಅಸ್ಮದಿತಿ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ನೋ ಷು ವೋ ಅಸ್ಮದಭಿ ತಾನಿ ಪಾಂಸ್ಯಾ ಷೂ ಕೋ ಅಗ್ನೇ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಮರುತಃ ವೋ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧೀನಿ ತಾನಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ ಪಾಂಸ್ಯಾ ಪಾಂಸ್ಯಾನಿ ಬಲಾನಿ ಸನಾ ಸದಾತನಾನಿ ನಿತ್ಯಾನಿ ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾನಿ | ಯದ್ವಾ | ಸನಾ ಸಂಭಜನೀಯಾನಿ ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಧನವಂತಿ ಯಶೋವಂತಿ ನಾ || ಮತ್ಸರ್ಥೀಯೋ ಲುಪ್ಯತೇ | ನೋ ಇತಿ ನಿಸಾತದ್ವಯಸಮುದಾಯ ಉಶಬ್ದೋಪಧಾರಣೇ || ಅಸ್ಮದಸ್ಮಾನ್ ನೋ ಷ್ವಭಿ ಭೂವನ್ | ಸುಷ್ಮ ಮೈನಾಭಿಭವನ್ | ಯದ್ವಾ | ಅಸ್ಮತ್ತೋಪಗತಾನಿ ಮಾ ಭೂವನ್ | ಉತಾಪಿ ಚ | ಯದ್ವಾ | ದ್ಯುಮ್ನಾನೀತ್ಯೇತದುತ್ತರಕ್ರ ಸಂಬಂಧ್ಯತೇ | ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಧನಾನಿ ಯಶಾಂಸಿ ನಾಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಮಾ ಜಾರಿಷುಃ | ಕ್ಷೀಣಾನಿ ಮಾ ಭೂವನ್ | ಉತಾಪಿ ಚಾಸ್ಮತ್ಪುರಾ ಪುರಾಣಿ ಲಕ್ಷಣಯಾ ತತ್ರಸ್ಥಾಃ ಪ್ರಾಣಿನೋ ಮಾ ಜಾರಿಷುಃ | ಜೀರ್ಣಾ ನಷ್ಟಾ ಮಾ ಭೂವನ್ | ಕಿಂಚಿ ವೋ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿ ಚಿತ್ರಂ ಚಾಯನೀಯಂ ನಾನಾವಿಧಂ ನವ್ಯಂ ನೂತನಂ ಸ್ತೋತವ್ಯಂ ನಾನುತ್ಯಮಮರಣಧರ್ಮಕಂ ಮರ್ತ್ಯೇಷು ದುರ್ಲಭಂ ನಾ ಯದಸ್ತಿ ಘೋಷಾತ್ ಘೋಷಾಃ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪಂಚಮಿ || ಶಬ್ದೋಪೇತಾ ಗವಾದಯೋ ಘೋಷೋಪಲಕ್ಷಿತಾ ಗ್ರಾಮ ನಗರಾದಯೋ ನಾ ಯೇ ಸಂತಿ ತತ್ಸರ್ವಂ ಯುಗೇಯುಗೇ ಯುಗಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತೇ ತತ್ತತ್ಕಾಲೇ- ಸ್ಮಾಸು | ಅಸ್ಮಾಸ್ತೇವ ಭವತ್ಸಿತಿ ಶೇಷಃ | ನಾನ್ಯಸ್ಯ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಮರುತಃ ಯಚ್ಚ ದುಸ್ತರಂ ದುಃಖೇನ ತರಣೀಯಂ ಸಂಪಾದನೀಯಂ ಧನಂ ದಿದೃತ ಧಾರಯತ ತದಸ್ಮಾಸು | ಕಿಂಚಿ ದುಸ್ತರಂ ಶತ್ರುಭಿರಹಂಸಿತಂ ತತ್ಸರ್ವಮಪಿ ನಿಶೇಷೇಣಾಸ್ಮಾಸು ಸ್ಥಾಪಯತ ||

ಪ್ರತಿಪಾದಃ

(ಹೇ) ಮರುತಃ—ಎಲೈ ಮರುದೈವತಗಳೇ, | ವಃ—ನಿಮ್ಮ (ನಿಮ್ಮ ಸಂಬಂಧವಾದ) | ತಾನಿ -- ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ಪಾಂಸ್ಯಾ—ಬಲಗಳು (ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು) | ಸನಾ—ಯಾವಾಗಲೂ (ನಾಶವಿಲ್ಲದೆ) ಇರ ತಕ್ಕವು | (ಮತ್ತು) | ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ—ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತವಾದವು (ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದವು) [ಅಥವಾ ಸನಾ—ಪಡೆ ಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವು | ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ—ಧನ ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವವು] | (ಅ ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು) ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮನ್ನು | ನೋ ಷು ಅಭಿ ಭೂವನ್—ನಮಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು

ಮಾಡದಿರಲಿ ಅಥವಾ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗದಿರಲಿ. | ಉತೆ—ಮತ್ತು | (ದ್ಯುಮ್ನಾ ನಿ)—ನಮ್ಮ ಧನಗಳು ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸುಗಳು | ಮಾ ಜಾರಿಷುಃ—ಕ್ಷೀಣವಾಗದಿರಲಿ | ಉತೆ—ಮತ್ತು | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮ | ಪುರಾ—ಪಟ್ಟಣಗಳು (ಅಥವಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜನರೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು) | (ಮಾ) ಜಾರಿಷುಃ—ನಷ್ಟವಾಗದಿರಲಿ (ಮತ್ತು) | ವಃ—ನಿಮ್ಮ (ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ) | ಚಿತ್ರಂ—ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅಥವಾ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ | ನವ್ಯಂ—ಹೊಸದಾದ (ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ) | ಅನುತ್ಯೇಂ—ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ದುರ್ಲಭವಾದ ವಸ್ತುವು | ಯೇತ್—ಯಾವುದಿದೆಯೋ (ಅಥವಾ) | ಘೋಷಾತ್—ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಜನಗಳೂ ಸಹ | ತತ್—ಅದೆಲ್ಲವೂ | ಯುಗೇಯುಗೇ—ಆಯಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಾಸು—ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವಂತಾಗಲಿ | (ಹೇ) ಮರುತಃ—ಎಲೈ ಮರುದೈವತೆಗಳೇ | ದುಸ್ತರಂ—ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ | ಯೇತ್ ಚ—ಯಾವ ಧನವುಂಟೋ ಅದನ್ನು | ದಿಧೃತೆ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿ (ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ) (ಮತ್ತು) ದುಸ್ತರಂ—ಶತ್ರುಗಳ ತೊಂದರೆಗೊಳಗಾಗದ | ಯಚ್ಚ—ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳುಂಟೋ (ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ.)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮರುದೈವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ನಮಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರಲಿ. ನಮ್ಮ ಧನವು ಕ್ಷೀಣಿಸದಿರಲಿ. ನಮ್ಮ ಪಟ್ಟಣಗಳು (ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಜನರು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು) ನಷ್ಟವಾಗದಿರಲಿ. ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳುಂಟೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಶಬ್ದಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಜನರಾದ ನಮಗೂ ಸದಾ ಇರುವಂತಾಗಲಿ. ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಧನಾದಿವಸ್ತುಗಳೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

Never, Maruts, may your glorious energies be exerted against us ; may our (riches) never diminish : never may our towns decay : and may whatever is wonderful, admirable, immortal, or (whatever is recognized to be living), from its sound, that has been yours from age to age, (devolve) upon us ; whatever is most difficult (of attainment) bestow upon us ; whatever is most difficult (to be attained).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೋಷು ಮೋ ಅಸ್ಮತ್ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತಾಕ್ಷೀ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಚ್ಛಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಮೋಷು ಮೋ ಅಸ್ಮದಭಿ ತಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಸೂ ಷೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು- (ಆ. ೮-೧)

ಮಃ ತಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿನಿ ಬಲಾನಿ | ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಘಾತಾತ್ಮಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಸನಾ ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ—ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸನಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಸದಾತನಾನಿ, ನಿತ್ಯಾನಿ ಶಾಶ್ವತವಾದುದು ಎಂತಲೂ, ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾನಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಸನಾ-ಸಂಭಜನೀಯಾನಿ ಪೂಜ್ಯವು ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಧನ ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಉಳ್ಳವು ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮರುತ್ತುಗಳ ಪೌಂಸ್ಯಗಳು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೂ ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರವೇಶಯಂತಿ ಪರ್ವತಾನ್ವಿ ವಿಂಚಂತಿ ವನಸ್ಪತೀನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೯-೫)

ವನಾ ಚಿದುಗ್ರಾ ಜಿಹತೇ ನಿ ಮೋ ಭಿಯಾ ಪೃಥಿವೀ ಚಿದ್ರೇಜತೇ ಪರ್ವತಶ್ಚಿತ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೦-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಮರುತ್ತುಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಪರ್ವತಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಪೃಥಿವ್ಯತಂ ರಿಕ್ಷಗಳೂ ನಡಗುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇವರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯದವರೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವರು ಯಾರೇ ಆಗಲಿ ಅವರು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸದೇ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವರಿಗೆ ತಡೆಯು ಸಿದ್ಧ.

ತಾಸು ಪದಮಸ್ತಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನೇತಿ ಮರುತೋ ಹ ವೈ ದೇವನಿಶೋಽಂ-
ತರಿಕ್ಷಭಾಜನಾಸ್ತೇಭ್ಯೋ ಹ ಯೋ ನಿವೇದ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮೇತೀಶ್ವರಾ ಹೈನಂ ನಿ ವಾ
ರೋದ್ಧೋರ್ವಿ ವಾ ಮಥಿತೋಃ ಸ ಯದಾಹ ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನೇತಿ ತಂ
ಮರುದ್ಧೋ ದೇವನಿಶೋಽಂ ಯಜಮಾನಂ ನಿವೇದಯತಿ ನ ಹ ವಾ ಏನಂ ಮರುತೋ
ದೇವನಿಶಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಂ ನಿರುಂಧತೇ ನ ನಿಮಾಘತೇ | ಸ್ವಸ್ತಿ ಹೈನಮತ್ಯರ್ಜಂತಿ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಭಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೦)

ಮರುತ್ತುಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಜೆಗಳಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸದೇ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗ ತಕ್ಕವರನ್ನು ಅವರು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ತಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವರು ತಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಖಂಡಿತ ಎಂಬ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳ ಶಕ್ತಿಯೂ ಅನ-ಗ್ರಾಹ ಕವಾದ ಅಥವಾ ನಿಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಸ್ಮತ್ ಪುರಾ ಮಾ ಜಾರಿಷಃ | ನನ್ಮು ಧನಾವಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳೂ ಪುತ್ರಾದ್ಯೈಶ್ಚರೈಗಳೂ ಕ್ಷಯಿಸುವಂತೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಘೋಷಾತ್ - ಶಬ್ದೋಪೇತಾ ಗನಾದಯೋ ಘೋಷೋಪಲಕ್ಷಿತಾ ಗ್ರಾಮನಗರಾದಯೋ ವಾ ಯೇ ಸಂತಿ ಎಂದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೋವುಗಳಾಗಲಿ, ಗ್ರಾಮನಗರಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಇವು ನಮಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಬೇಡಿದೆ. ಘೋಷ ಶಬ್ದವು ವಾಜ್ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೧-೧೧). ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಶಬ್ದವೆಂಬ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಸಹ, ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲೂ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ

ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸಂಹಿತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಘೋಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶಬ್ದವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿ ರೋದಸೀ ಆತಪದ್ಭೋಷ ಏಷಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೧೦), ಅಯಾಮಿ ಘೋಷ ಇಂದ್ರ (ಋ. ಸಂ. ೭-೨೩-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ,

ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ |

(ಐ. ಆ. ೧-೨-೨)

ಮಯಿ ಸ್ತೋಭೋ, ಮಯಿ ಸ್ತೋಮೋ ಮಯಿ ಶ್ಲೋಕೋ ಮಯಿ ಘೋಷೋ ಮಯಿ ಯಶಃ |

(ಐ. ಆ. ೫-೧-೫)

ಯೇನೇದಮನ್ನಂ ಪಚ್ಯತೇ ಯದಿದಮದ್ಯತೇ ತಸ್ಯೈಷ ಘೋಷೋ ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೮-೧೦-೧)

ಸರ್ವೇ ಸ್ವರಾ ಘೋಷವಂತೋ ಬಲವಂತೋ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ |

(ಛಾ. ಉ. ೨-೨೨-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಶಬ್ದವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅತಿಶಯವಾದ ಹರ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಗವಾದಿಗಳ ಧ್ವನಿ ಅಥವಾ ಗ್ರಾಮವಾಸಿಗಳ ಧ್ವನಿಯಿಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಸಂತೋಷಜನಕವಾದ ಧ್ವನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗವಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ನಮಗೆ ಶುಶ್ರುತವಾಗಿ ಕೊಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ದುಸ್ತರಂ—ಈ ಪದವು ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಧನಾರ್ಜನೆಯ ಶ್ರಮವೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಧನದ ರಕ್ಷಣೆಯ ಶ್ರಮವೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ದುಸ್ತರಂ—ದುಃಖೇನ ತರಣೀಯಂ ಸಂಪಾದ ನೀಯಂ | ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರಮದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದೂ, ದುಸ್ತರಂ—ಶತ್ರುಭಿರಹಿಂಸಿತಂ | ಶತ್ರುಗಳ ತೊಂದರೆಗೆ ಸಿಕ್ಕದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ.

ಯುಗೇ ಯುಗೇ—ಯುಗಶಬ್ದಃ ಕಾಲವಚನಃ | ಆಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ನಮ್ಮಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳ ಜೀವಿತಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮೋಷು—ಮಾ ಉ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ನಿಪಾತಗಳಿವೆ. ಸುಜಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸುಜಾಃನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ.

ಅಸ್ಮತ್—ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರಥಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್.

ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಪೌಂಸ್ಯಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೇ ಲೋಪ. ಸನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಶಿಲೋಪ.

ಭೂವನ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ನಮಾಜ್‌ಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾರಿಷುಃ — ಜ್ಯಾಷ್ ವಯೋಹಾನೌ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸಾದೇಶ. ಸಿಜಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಮಾಜ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಮಾಜ್ ಯೋಗೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಗೇಯುಗೇ—ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸೆಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬಂದಾಗ ಪರಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವಾಗ ಅನುದಾತ್ತಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಮ್—ಯತೋಽನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೋಷಾತ್—ಘೋಷಾಃ ಎಂದು ಆಗಬೇಕು. ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸಂಚಮೀ ಬಂದಿದೆ.

ಅನುತ್ರ್ಯಮ್—ನ ನುತ್ರ್ಯಃ ಅನುತ್ರ್ಯಃ ತಮ್. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುಸ್ತರಮ್—ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದುಸ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಈಷದ್ವಿ-ಸುಃ ಕೃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿಧೃತೆ—ಧೃಜ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಬಹಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಃತ್ವಾ ತಿದೇಶ ವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯತ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮೇ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾಃ ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಕಣ್ವೋ-

ಅತ್ರಿರ್ಮನುವಿದುಸ್ತೇ ಮೇ ಪೂರ್ವೇ ಮನುವಿದುಃ ।

ತೇಷಾಂ ದೇವೇಷ್ಯಾಯತಿರಸ್ಮಾಕಂ ತೇಷು ನಾಭಯಃ ।

ತೇಷಾಂ ಪದೇನ ಮಹ್ಯಾ ನಮೇ ಗಿರೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ನಮೇ ಗಿರಾ ॥ ೯ ॥

ಸಮಾಧಿಃ ।

ದಧ್ಯಜ್ | ಹ | ಮೇ | ಜನುಷಂ | ಪೂರ್ವಃ | ಅಂಗಿರಾಃ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ | ಕಣ್ವಃ | ಅತ್ರಿಃ |

ಮನುಃ | ವಿದುಃ | ತೇ | ಮೇ | ಪೂರ್ವೇ | ಮನುಃ | ವಿದುಃ |

ತೇಷಾಂ | ದೇವೇಷು | ಆಯತಿಃ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ತೇಷು | ನಾಭಯಃ |

ತೇಷಾಂ | ಪದೇನ | ಮಹಿ | ಆ | ನಮೇ | ಗಿರಾ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಆ | ನಮೇ | ಗಿರಾ ॥ ೯ ॥

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ ಸಪ್ತೇಹನ್ಯಚ್ಛವಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾಯಾಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮ ಇತ್ಯೇಷಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮೇ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾ ಇತ್ಯೇವಮೇವ ಮಾಧ್ಯಂ-
ದಿನೇ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ |

ದಧ್ಯಜ್ಞ ಧರ್ವಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನ ಏತನ್ನಾಮಕೋ ಮಹರ್ಷಿಃ ಸ ಚ ಪೂರ್ವಃ ಪೂರಕಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪುರಾತನೋ ವಾ ಅಂಗಿರಾ ಅಂಗಾರಃ | ತದ್ವತ್ತೇಜಸ್ವೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಂಗಾರಾ ಏವಾಂಗಿರಸೋಽ-
ಭವನ್ ಯೇಽಂಗಾರಾ ಅಸಂಸ್ತೇಽಂಗಿರಸೋಽಭವನ್ನಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಅಂಗಿರಾ ಅಂಗಾರಾ ಅಂಕನಾ ಅಂಚನಾ ಇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ಏತನ್ನಾಮಾ ಮಹರ್ಷಿಶ್ಚ ಪ್ರಿಯಮೇಧೋ ಮೇಧಾಪ್ರಿಯಃ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಪ್ರಿಯಾ ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾಃ | ನಿ ೩-೧೭ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಮಃ | ಸ ಚ ಕಣ್ವೋ ಮೇಧಾವೀ ಸ ಚಾತ್ರಿರ್ದುಃಖ-
ತ್ರಯೇರಹಿತಃ | ಅತ್ರಿರ್ನ ತ್ರಯ ಇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ೩-೧೭ | ಮನುರ್ಮನನವಾನೇತನ್ನಾಮಾ ಮಹರ್ಷಿಃ | ಏತೇ ಸರ್ವೇ ಮಹಾತ್ಮಾನೋ ಮಹರ್ಷಯೋ ಮೇ ಜನುಷಂ ದಿವೋದಾಸಪುತ್ರಸ್ಯ ಪರುಚ್ಛೇಪಸ್ಯ ಜನ್ಮ-
ವಿದುಃ | ಜಾನಂತಿ || ವೇತ್ತೇವಿದೋ ಲಬೋ ವೇತಿ ರ್ಘೀರುಸಾದೇಶಃ || ಕಿಂಚಿ ತೇ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಃ ಪೂರ್ವೇ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಾ ಮೇಽಸ್ಮತ್ಪಿತೃದೀರ್ಘಾನಂತೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮನುರ್ಮನವೋ ಜ್ಞಾನವಂತೋ

ಯತಸ್ತೇ ಪೂರ್ವೇ ಮಾನವಶ್ಚ ಅತೋ ವಿದುರಿತಿ ಭಾವಃ || ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಜಸೋ ಲುಕ್ || ತೇಷಾಂ
ಜ್ಞಾನ ಉಪಪತ್ತಿಮಾಹ | ತೇಷಾಂ ದಧ್ಯಜ್ಞಾದೀನಾಂ ದೇವೇಷ್ಟಿತರೇಷು ದೇವನತೀಲೇಷು ಮಹರ್ಷಿಷು
ಮಧ್ಯ ಅಯತಿರ್ದೀರ್ಘಕಾಲಸಂಬಂಧೋಽಸ್ಮಿ | ಅತೋ ವಿದುರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತಶ್ಚ ಕಿಮಿತ್ಯಾಹ |
ಅಸ್ಮಾಕಂ ನಾಭಯೋ ಜೀವೇನ ಸಹ ಬಂಧವಂತಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಫಲೇನ ಸಂಬದ್ಧಾ ಯಾಗಾ ವಾ ತೇಷು |
ತೇಷ್ಯೇವ ವರ್ತಂತೇ | ಅಸೌ ವಿಶಿಷ್ಟಜನ್ಮಾತೋ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯ ಇತಿ ತೈರ್ವಕ್ತೃವ್ಯತ್ಯೇನ ತದಧೀನತ್ವಂ |
ತೇಷಾಂ ದಧ್ಯಜ್ಞಾದೀನಾಂ ಪದೇನಾಸ್ಪದೇನ ಮಹತ್ತೇನ ನಿಮಿತ್ತೇನ ಗಿರಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ವಾಚಾ
ಮಹಿ ಮಹದತ್ಯಧಿಕಂ ನಮೇ | ನಮತಿ ಸರ್ವೋ ಜನಃ | ಕಿಂಚಿ ತೇಷಾಮನುಗ್ರಹಾದ್ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯಃ
ಸನ್ನಿದ್ರಾಗ್ನೀ ಗಿರಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ವಾಚಾ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನಾ ನಮೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ನಮಾಮಿ
ಸ್ಮಾಮಿ | ನಮಾಮಿ ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ || ನಮೇರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ || ಯದ್ವಾ || ಕರ್ಮಕರ್ತೃ ನ
ದುಹಸ್ತು ನಮಾಮಿತಿ ಯಕಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ || ಸ್ವಯಮೇವ ನತೋಽಸ್ಮಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದಧ್ಯಜ್ಞ ಹ—ದಧೀಚಿ ಋಷಿಯೂ | ಪೂರ್ವಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾದ | ಅಂಗಿರಾಃ—ಅಂಗಿರಾ
ಋಷಿಯೂ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ—ಪ್ರಿಯಮೇಧನೂ | ಕಣ್ವಃ—ಕಣ್ವನೂ | ಅತ್ರಿಃ—ಅತ್ರಿಯೂ | ಮನುಃ—
ಮನುವೂ (ಈ ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳೂ) | ಮೇ ಜನುಷಂ—(ದಿವೋದಾಸ ಪುತ್ರನೂ, ಪರುಚ್ಛೀಪನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ
ವನೂ ಆದ) ನನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು | ವಿದುಃ—ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ | ಪೂರ್ವೇ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾದ | ತೇ—ಈ
ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲಾ | ಮನುಃ—ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದುದರಿಂದ | ಮೇ—ನನ್ನ (ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳನ್ನು) | ವಿದುಃ—ತಿಳಿ
ದಿದ್ದಾರೆ | ತೇಷಾಂ—ಆ ಋಷಿಗಳಿಗೆ | ದೇವೇಷು—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಇತರ ಋಷಿಗಳೊಂದಿಗೆ | ಅಯತಿಃ—
ದೀರ್ಘವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ನಾಭಯಃ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಗಳು ಅಥವಾ ಜೀವರೂಪವಾ
ದವೂ, ಫಲದಾಯಕವಾದವೂ ಆದ ಯಾಗಗಳು | ತೇಷು—ಅದರಲ್ಲೇ ಇದೆ. (ಅವರ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದೆ) |
ತೇಷಾಂ—ದಧೀಚ್ಯಾದಿಋಷಿಗಳ | ಪದೇನ—ಮಹತ್ ಸ್ಥಾನಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಗಿರಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ
ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ | ಮಹಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ನಮೇ—ನಮಿಸುತ್ತೇನೆ (ಮತ್ತು ಅವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನಾನು
ಯಾಗ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದು) ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು | ಗಿರಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿನೊಡನೆ |
ನಮೇ—ನಮಿಸುತ್ತೇನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ದಧೀಚಿ, ಅಂಗಿರಸ್, ಪ್ರಿಯಮೇಧ, ಕಣ್ವ, ಅತ್ರಿ, ಮನು ಇತ್ಯಾದಿ ಋಷಿಗಳು ನನ್ನ
ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳನ್ನೂ ದಿವೋದಾಸಪುತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನೂ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಚಿರಜೀವಿಗಳಾದುದ
ರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ, ದೇವಮಾನರಾದ ಇತರ ಋಷಿಗಳೊಂದಿಗೂ ದೀರ್ಘವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ದ್ದಾರೆ. ನಮ್ಮ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಗಳೂ, ಸ್ಥಿತಿಪ್ರಗತಿಗಳೂ ಅವರನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ. ಅವರಿಗೆ ಮಹತ್ತ್ವಪೂರಿತವಾದ
ಸ್ಥಾನಗಳ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

The ancient Dadhyanch, Angiras, Priyamedha, Kanwa, Atri, Manu,
have known my birth : they who were of old and Manu have known (my

progenitors); for of them is long life amongst the gods, and in them is our existence: for the sake of their high station, I adore (the gods) with praise; I worship Indra and Agni with praise.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವೃಷ್ಯಯಾಗದ ಆರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪ್ರಸ್ಥಿತ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ದಧ್ಯಜ್ ಹ ನೋ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದಧ್ಯಜ್ ಹ ನೋ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾ ಇತ್ಯೇವಮೇವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೧)

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪರುಚ್ಛೇಪಮುಷಿಯು ತನ್ನ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಿಕರ ಪರಿಚಯವೂ ಸಂಬಂಧವೂ ದಧೀಚ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಋಷಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾಗಿದ್ದಿತು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅವರಂತೆಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ದಧ್ಯಜ್—ಅಥರ್ವಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಃ ಏತನ್ನಾಮಕೋ ಮಹರ್ಷಿಃ | ಇವನು ಅಥರ್ವಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ (ಅಥರ್ವಪುತ್ರನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ) ಮಹರ್ಷಿ. ಇವನು ಮಧುವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದವನು. ಇಂದ್ರನ ಸಾಕ್ಷಾಚ್ಛಿಸ್ಯನು. ಮತ್ತು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು ಈ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೨ ನೇ ಋಕ್ವಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಅದೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪುನರುಕ್ತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವೆ ಇದೇ ಕಥೆಯು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ, ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಮಧುವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಈ ವಿದ್ಯಾಗ್ರಹಣದಿಂದ ದಧೀಚಿಯ ಹೆಸರು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತೆ. ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

ದಧ್ಯಜ್ ಹ ನಾ ಅಥರ್ವಣಃ | ಏಕಂ ಶುಕ್ರಮೇತಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿದಾಂಚಕಾರ | ಯಥಾ
ಯಥೈತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿಧೀಯತೇ ಯಥೈಷ ಕೃತ್ಸೋ ಯಜ್ಞೋ ಭವತಿ | ಸ
ಹೇಂದ್ರೇಣೋಕ್ತ ಅಸ | ಏತಂ ಚೇದನ್ಯಸ್ಮಾ ಅನುಬ್ರೂಯಾಸ್ತತ ಏವ ತೇ ಶಿರಶ್ಚಿದ್ಯಾಮಿತಿ |

ಅಥರ್ವಪುತ್ರನಾದ ದಧೀಚಿಯು ಶುದ್ಧವಾದ ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದನು | ಈ ಯಜ್ಞಶಿರವು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದು ಹೇಗೆ, ಯಜ್ಞವು ಪೂರ್ಣವಾದುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನು ದಧೀಚಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನೀನು ಯಾರಿಗಾದರೂ ಹೇಳಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವೆನು ಎಂದನು

ತದು ಹಾಶ್ವಿನೋರನುಶ್ರುತಮಾಸ | ದಧ್ಯಜ್ ಹ ನಾ ಅಥರ್ವಣ ಏತಂ ಶುಕ್ರಮೇತಂ ಯಜ್ಞಂ
ವೇದ ಯಥಾ ಯಥೈತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿಧೀಯತೇ ಯಥೈಷ ಕೃತ್ಸೋ ಯಜ್ಞೋ ಭವತಿ |

ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ, ದಧೀಚಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾತವಾದ ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಾವೂ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು.

ತೌ ಹೇತೋಚಿತುಃ | ಉಪ ತ್ವಾಯಾನೇತಿ ಕಿಮನುವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾವಿತ್ಯೇತಂ ಶುಕ್ರಮೇತಂ
ಯಜ್ಞಂ ಯಥಾ..... ಕೃತ್ಸೋ ಯಜ್ಞೋ ಭವತೀತಿ |

ಆಗ ಅವರು ಅವನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ತಾವು ಅವನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ತಾವೂ ಆ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ತಮಗೂ
ಉಪದೇಶನಾಡಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದರು.

ಸ ಹೋನಾಚಿ | ಇಂದ್ರೇಣಿ ವಾ ಉಕ್ತೋಽಸ್ಮ್ಯೇತಂ ಚೇದನ್ಯಸ್ಮಾ ಅನುಬ್ರೂಯಾಸ್ತತಃ
ಏವ ತೇ ಶಿರಶ್ಚಿಂದ್ರಾಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವೈ ಬಿಭೇಮಿ ಯದ್ವೈ ಮೇ ಸ ಶಿರೋ ನ ಛಿಂಧ್ಯಾನ್ಮ
ನಾಮುಪನೇಷ್ಯ ಇತಿ |

ಅವನು ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ತನಗೆ ಇಂದ್ರನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಶಿಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಲು
ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದನು.

ತೌ ಹೋಚಿತುಃ | ಅನಾಂ ತ್ವಾ ತಸ್ಮಾತ್ರಾಯಸ್ಯಾವಹ ಇತಿ ಕಥಂ ಮಾ ತ್ರಾಸ್ಯೇಥೇ ಇತಿ ಯದಾ
ನಾ ಉಪನೇಷ್ಯಸೇಽಥ ತೇಶಿರಶ್ಚಿತ್ವಾನ್ಯತ್ರಾಪನಿಧಾಸ್ಯಾವೋಥಾಶ್ಚಸ್ಯ ಶಿರ ಅಹೃತ್ಯ ತತ್ತೇ
ಪ್ರತಿಧಾಸ್ಯಾವಸ್ತೇನ ನಾವನುವಕ್ಷ್ಯಸಿ ಸ ಯದಾ ನಾವನುವಕ್ಷ್ಯಸ್ಯಥ ತೇ ತದಿಂದ್ರಃ
ಶಿರಶ್ಚೇತ್ಸ್ಯತ್ಸಥ ತೇ ಸ್ವಂ ಶಿರ ಅಹೃತ್ಯ ತತ್ತೇ ಪ್ರತಿಧಾಸ್ಯಾವ ಇತಿ ತಥೇತಿ |

ಅವರು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವೆವು ಎಂದರು. ಹೇಗೆಂದು ಅವನು ಕೇಳಲಾಗಿ ನಿನ್ನ
ತಲೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಬೇರೆ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿಟ್ಟು ಆ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಶಿರವನ್ನಿಡುವೆವು. ನಿನ್ನ ಉಪದೇಶವಾದ
ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ಆ ಕೃತಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನಂತರ ಪುನಃ ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಕೃತಿಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಂದಿಡುವೆವು
ಎಂದು ಹೇಳಿದೊಡನೆ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ದಧೀಚಿಯು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು.

ತೌ ಹೋಪನಿನ್ಯೇ | ತೌ ಯದೋಪನಿನ್ಯೇಽಥಾಸ್ಯ ಶಿರಶ್ಚಿತ್ವಾನ್ಯತ್ರಾಪನಿಧತುರಥಾಶ್ಚಸ್ಯ ಶಿರ
ಅಹೃತ್ಯ ತದ್ಧಾಸ್ಯ ಪ್ರತಿಧತುಸ್ತೇನ ಹಾಭ್ಯಾಮನೂನಾಚಿ ಸ ಯದಾಭ್ಯಾಮನೂನಾಚಾಥಾಸ್ಯ
ತದಿಂದ್ರಃ ಶಿರಶ್ಚಿಚ್ಛೇದಾಥಾಸ್ಯ ಸ್ವಂ ಶಿರ ಅಹೃತ್ಯ ತದ್ಧಾಸ್ಯ ಪ್ರತಿಧತುಃ |

ಕೂಡಲೇ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಆ ಅಶ್ವಶಿರ
ವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಒಡನೆಯೇ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದಧೀಚಿಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕವಾದ ಶಿರವನ್ನು ಪುನಃ
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ತಸ್ಮಾದೇತದ್ಯುಷೀಣಾಮುಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಯನ್ಮಧ್ವಾಥರ್ವಣೋ ವಾಮಶ್ಚಸ್ಯ ಶೀರ್ಷ್ಣಾ
ಪ್ರ ಯದೀಮುನಾಚೇತ್ಯಾಯತಂ ತದುನಾಚೇತಿ ಹೈವೈತದುಕ್ತಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧-೧೮ ರಿಂದ ೨೫)

ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಥರ್ವಪುತ್ರನಾದ ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಶಿರವ ದ್ವಾರಾ ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರಿಸಿದನೆಂದು
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಥೆಯಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆಯು, ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಪ್ರಾದಾಪ್ತೃಹ್ಮಾಪಿ ಸುಪ್ರೀತಃ ಸ್ತುತಾಯ ತದರ್ಥವರ್ಣಃ |
 ಸ ಚಾಭವದೃಷಿಸ್ತೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ದೀಪ್ತಿಮತ್ತರಃ ||
 ತಮೃಷಿಂ ನಿಷಿಷೇಧೇಂದ್ರೋ ಮೃವಂ ವೋಚಃ ಕ್ವಚಿನ್ಮಧು |
 ನಹಿ ಪ್ರೋಕ್ತೇ ಮಧುನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಜೀವಂತಂ ತ್ವೋತ್ಸೃಜಾಮ್ಯಹಂ ||
 ತಮೃಷಿಂ ತ್ವಶ್ವಿನಾ ದೇವಾ ವಿವಿಕ್ತೇ ಮಧ್ವಯಾಚತಾಂ |
 ಸ ಚ ತಾಭ್ಯಾಂ ತದಾಚಷ್ಟೇ ಯದುನಾಚ ಶಚೀಪತಿಃ ||
 ತಮಬ್ರೂತಾಂ ತು ನಾಸತ್ಯಾವಾಶ್ವೈನ ಶಿರಸಾ ಭವಾನ್ |
 ಮಧ್ವಾಶು ಗ್ರಾಹಯತ್ಪಾವಾಂ ಮೇಂದ್ರಶ್ಚ ತ್ವಾ ವಧೀತ್ತತಃ ||
 ಅಶ್ವೈನ ಶಿರಸಾ ತೌ ತು ದಧ್ಯಜ್ಜಾಹ ಯದಶ್ವಿನೌ |
 ತದಸ್ಯೇಂದ್ರೋಹರತ್ಸ್ಯಂ ತನ್ಮೃಧತ್ತಾಮಸ್ಯ ಯಚ್ಚಿರಃ ||
 ದಧೀಚಿಶ್ಚ ಶಿರಶ್ಚಾಶ್ವೈಂ ಕೃತ್ತಂ ವಜ್ರೇಣ ವಜ್ರಿಣಾ |
 ಪಪಾತ ಸರಸೋ ಮಧ್ಯೇ ಪರ್ವತೇ ಶರೃಣಾವತಿ ||
 ತದಧ್ಯೈಸ್ತು ಸಮುತ್ಥಾಯ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ವಿವಿಧಾನ್ವರಾನ್ |
 ಪ್ರಾದಾಯ ಯುಗಪರ್ಮಂತಂ ತಾಸ್ಯೇನಾಪ್ನು ನಿಮಜ್ಜತಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೮ ರಿಂದ ೨೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕಥೆಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಅಶ್ವಶಿರವು ಶರೃಣಾವತ್ತೆಂಬ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದದ್ದೂ, ಅದು ಪದೇ ಪದೇ ನೀರಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ತಕ್ಕ ನರಗಳನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾ ಯುಗಪರ್ಮಂತವಾಗಿ ಅಲ್ಲೇ ಮುಳುಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ಮಧುವಿಧ್ಯೆಯು ಯಜ್ಞಶಿರವೆಂದೂ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವೆಂದೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಇದೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪುರುಷತತ್ತ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಅಲ್ಲಿ ತದ್ವಾಂ ನರಾ ಸನಯೇ ದಂಸ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೨), ಅಥರ್ವಣಾಯಾಶ್ವಿನಾ ದಧೀಚೇತ್ಸ್ಯಂ (೧-೧೧೭-೨೨), ಎಂಬ ಋಕ್ಯಗಳನ್ನೂ,

ರೂಪಂರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಚಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದಶ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿ ಇಯಂ ವೈ ತನ್ಮಧು ದಧ್ಯಜ್ಜಾಫರ್ಣೋಽಶ್ವಿಭ್ಯಾಮುನಾಚಿ | ಅಥರ್ವಪುತ್ರ ನಾದ ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಮುಧವ್ಯಿಧೆಯಿದೇ ಎಂದೂ ಅದೇ ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪದೇಶಿಸುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. (ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೬ ರಿಂದ ೧೯)

ದಧೀಚಿಯು ಅಗ್ನಿಂಶವೆಂಬ ವಿಷಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಮೊದಲು,
 ತ್ವಾನುಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಧೀತ್ಯಾಹ ಪುಷ್ಕರಸರ್ವೇ ಹ್ಯೇನಮುಪಶ್ರಿತಮುಪಿಂಧತ್ತಮು ತ್ವಾ ದಧ್ಯಜ್
 ಋಷಿರಿತ್ಯಾಹ ದಧಜ್ ನಾ ಅಥರ್ವಣಸ್ತೇಜಸ್ತ್ಯಾಸೀತ್ತೇಜ ಏನಾಸ್ಮಿನ್ನಧಾತಿ |
 (ತೈ. ಸಂ. ೫-೧-೪-೪)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅಥರ್ವಪುತ್ರನೂ, ಅತ್ಯಂತ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಆದ ದಧೀಚಿಯು ಪುಷ್ಕರಸರ್ವಣದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು
 ಪಡೆದಿದ್ದ ನಿನ್ನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದನು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ,

ಇಂದ್ರೋ ದಧೀಚೋ ಅಸ್ಥಭಿರ್ವ್ಯತ್ರಾಣ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ | ಜಘಾನ ನವತೀರ್ನವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೪-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ,

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ನಾ ಅಥರ್ವಾಗ್ನಿರೇವ ದಧ್ಯಜ್ಞಾಥರ್ವಣಸ್ತಸ್ಯೇಷ್ಟಕಾ ಅಸ್ಥಾನ್ಯೇತಗ್ಂ ಹ ವಾವ
 ತದ್ಯುಷಿರಭ್ಯನೂನಾಚೇಂದ್ರೋ ದಧೀಚೋ ಅಸ್ಥಭಿರಿತಿ ಯದಿಷ್ಟಕಾಭಿರಗ್ನಿಂ ಚಿನೋತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೬-೩)

ಅಥರ್ವನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು, ಅಥರ್ವದಧೀಚಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅವನ ಮೂಳೆಗಳೇ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು. ಆದುದರಿಂದ
 ಇಂದ್ರೋ ದಧೀಚೋ ಅಸ್ಥಭಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಚಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ
 ಎಂದು ದಧೀಚಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ದೈವಾಂಶಸಂಭೂತನೂ, ಮಹತ್ತಾದ
 ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ದಧೀಚಿಯೊಡನೆ ತನಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಪರುಚ್ಛೇಪ
 ಋಷಿಯು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಂಗಿರಾಃ—ಅಂಗಿರಸ್ಸೆಂಬ ಋಷಿ, ಅಥವಾ ಸಂತತಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ಪರಾಧೀನನಾಮ. ಇವುಗಳ
 ವಿವರಣೆಯನ್ನು ೧-೩೧-೧ ; ೧-೧೦೦-೪ ; ೧-೧೩೯-೭ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ—ಪ್ರಿಯಾ ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾಃ (ನಿ. ೩-೧೩) ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳು ಯಾವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವೋ
 ಅವನೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಇದು ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಋಷಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದು.
 ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಾಗಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳ ದೃಷ್ಟಿ
 ವಾದ ಋಷಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಋಷಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧-೪೫-೩ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ
 ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಕಣ್ವಿಃ—ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸಂಹಿತಾಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಣ್ವಿನ ಹೆಸರು ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ
 ವಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದ ೮ನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವು ಕಾಣ್ವಿ ಸಂತತಿಯ ಋಷಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಸೂಕ್ತ
 ಗಳೆಂದೂ ಆ ಮಂಡಲವೇ ಕಾಣ್ವಿಮಂಡಲವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವನು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ
 ಪ್ರಿಯತಮನಾದ ಭತ್ತನೆಂದೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ
 ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ,

ಚಿತ್ರಾಮಾಹಂ ವೃಣೇ ಸುಮತಿ ವಿಶ್ವಜನ್ಯಾಂ ಯಾಮಸ್ಯ ಕಣ್ವೋ ಅದುಹತ್ವಪೀನಾಂ ಸಹಸ್ರ
ಧಾರಾಂ ಸಯೆಸಾ ಮಹೀಂ ಗಾಮಿತಿ ಕಣ್ವೋ ಹೈನಾಂ ದದರ್ಶ ಸಾ ಹಾಸ್ಮೈ ಸಹಸ್ರಧಾರಾ
ಸರ್ವಾನ್ಯಾಮಾನ್ಸು ದುಹೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೨-೩-೩೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಧಾರೆಯುಳ್ಳ ಗೋವನ್ನು ಕಣ್ವನು ಕರೆದನು (ಅದು ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು)
ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದನು ಎಂದು ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯ
ವನ್ನು ತೈತ್ತರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹೇಳಿದೆ. (ತೈ.ಸಂ. ೪-೬-೫) ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ವನೂ ಪ್ರಗಾಢನೂ
ಘೋರಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ, ಮತ್ತು

ಕಣ್ವಶ್ಚೈವ ಪ್ರಗಾಢಶ್ಚ ಘೋರಪುತ್ರೌ ಬಭೂವತುಃ |
ಗುರುಣಾ ತಾವನುಜ್ಞಾತಾವೂಷತುಃ ಸಹಿತೌ ವನೇ ||
ವಸತೋಸ್ತು ತಯೋಸ್ತತ್ರ ಕಣ್ವಪತ್ನಾಃ ಶಿರಃ ಸ್ವಪತ್ |
ಕೃತ್ವಾ ಕನೀಯಾನ್ ಕಣ್ವಸ್ಯ ಉತ್ಸಂಗೇ ನಾನ್ವಬುಧ್ಯತ ||
ಶಪ್ತುಕಾಮಸ್ತು ತಂ ಕಣ್ವಃ ಕ್ರುದ್ಧಃ ಪಾಪಾಭಿಶಂಕಯಾ |
ಬೋಧಯಾಮಾಸ ಪಾದೇನ ದಿಧವ್ವನ್ನಿವ ತೇಜಸಾ ||
ವಿದಿತಾ ತಸ್ಯ ತಂ ಭಾವಂ ಪ್ರಗಾಢಃ ಪ್ರಾಂಜಲಿಸ್ಥಿತಃ |
ಮಾತೃತ್ವೇ ಚ ಪಿತೃತ್ವೇ ಚ ವರಯಾಮಾಸ ತಾವುಭಾ ||
ಸ ಘೋರೋ ವಾಢ ಕಾಣ್ವೋ ವಾ ವಂಶಜೈರ್ಬಹುಭಿಃ ಸಹ |
ದದರ್ಶಾನ್ಯೈಶ್ಚ ಸಹಿತ ಋಷಿಮುಂಡಲಮಷ್ಟಮಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬. ೩೫ ರಿಂದ ೩೯)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣ್ವರು ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಗಾಢರೇ
ಕಾಣ್ವವಂಶದವರೆಂದೂ, ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ಪ್ರಥಮಸೂಕ್ತದ ಕರ್ತರೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಶ್ವಲಾಯನರು
ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಗಾಢರೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ

ಅತ್ರೀ—ಅತ್ರಿಯೂ ಅತ್ರೀವಂಶದವರೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೫ನೇ ಮಂಡಲದ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿ
ದ್ದಾರೆ. ಅತ್ರಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಈ ಋಷಿಯ ಉಪ್ಪತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ರಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕಂ ಸತ್ತಂ ಪ್ರಜಾಕಾಮಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
ಆಹರತ್ಸಹಿತಃ ಸಾಧ್ಯೈರ್ನಿಶ್ಚೈರ್ದೇವೈಃ ಸಹೇತಿ ಚ ||
ತತ್ರ ವಾಗ್ವೀಕ್ಷಣೀಯಾಯಾಂ ಆಜಗಾಮ ಶರೀರಿಣೇ |
ತಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಯುಗಪತ್ತತ್ರ ಕಸ್ಯಾಥ ವರುಣಸ್ಯ ಚ ||
ಶುಕ್ರಂ ಚಿಹ್ನಂದ ತದ್ವಾಯುರಗ್ನಾ ಪ್ರಾಸ್ಯದ್ಯದ್ಯಚ್ಚಯಾ |
ತತೋಽರ್ಚಿಭ್ಯೋ ಭೃಗುರ್ಜಜ್ಞೇ ಅಂಗಾರೇಷ್ಟಂಗಿರಾ ಋಷಿಃ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ಸುತಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ನಾಗಭೃಭಾಷತ |

ಅಭ್ಯಾನ್ಯಾಸಿಸ್ತೃತೀಯೋಽಪಿ ಭವೇದಕ್ರೈವ ಮೇ ಸುತಃ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಥೇತ್ಯುಕ್ತಃ ಪ್ರತ್ಯಭಾಷತ ಭಾರತೀಂ |

ಋಷಿರತ್ರಿಸ್ತತೋ ಜಜ್ಞೇ ಸೂರ್ಯಾನಲಸಮದ್ಯುತಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೯೭ ರಿಂದ ೧೦೧)

ಹಿಂದೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತ್ರಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕವಾದ ಸತ್ತಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲ
ವಾಗ್ಗೇವತೆಯೂ ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಳು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಮನೋವಿಕಾರವುಂಟಾದ
ಫಲವಾಗಿ ಭೃಗುವೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸೂ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಆಗ ವಾಗ್ಗೇವತೆಯು ಇವರಿಬ್ಬರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಬ್ಬ
ಪುತ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಳು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ
ಲಾಗಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಮನಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ಅತ್ರಿ ಋಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ.
ಅಭ್ಯವಾದಯತಾಮತ್ರಿಂ ಮಹರ್ಷಿಂ ದೀಪ್ತತೇಜಸಂ | (ಬೃ. ದೇ. ೫-೬೫) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ
ಮಹರ್ಷಿಯ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ ಇದು ಅತ್ರಿವ ತೃತೀಯಮೃಚ್ಛತೇತ್ಯಾಚುಃ | ತಸ್ಮಾದತ್ರಿಃ |
(ನಿ. ೩-೧೭) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ.

ತೈತ್ತರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ರಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದೂ, ಸಂಪತ್ತದವಾದುದೂ ಆದ
ಚತೂರಾತ್ರೆಯಾಗವನ್ನು ಅತ್ರಿಯು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಕ್ರಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅತ್ರಿರದದಾದೌರ್ವಾಯ ಪ್ರಜಾಂ ಪುತ್ರಕಾಮಾಯ.....ಸ ಏತಂ ಚತೂರಾತ್ರಮಪಶ್ಯತ್ಸಮಾಹ-
ರತ್ತೇನಾಯಜತ ತತೋ ವೈ ತಸ್ಯ ಚಿತ್ತಾರೋ ವೀರಾ ಅಜಾಯಂತ.....ಯ ಏವಂ ವೇದ
ವಿದ್ವಾನ್.....ತಾಮೇವ ಯಜಮಾನ ಋಢ್ನೋತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ರಿಯು ಚತೂರಾತ್ರೆಯಾಗದಿಂದ ಪಡೆದ ಸಂಪದ್ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ತ
ನಾಗಲಿ ಅತ್ರಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾತವಾದ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದರೆ ಅತ್ರಿಗೆ ಲಬ್ಧವಾದ ಜಯವೂ
ಸಂಪತ್ತೂ ಅವನಿಗೂ ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಸೂರ್ಯಾನಲಸಮದ್ಯುತಿಃ | ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತೋರಿಸುವ ಅತ್ರಿಯ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಕತ್ವವೂ,
ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಧಾರವಾದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳೂ ಸಹ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದಾವೃತವಾದಾಗ ಅವರನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದೂ
ಸಹ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಶತಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಗೂಲ್ಮಂ ಸೂರ್ಯಂ ತಮಸಾಪವ್ರತೇನ ತುರಿಯೇಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಾವಿಂದದತ್ರಿಃ |

(ಋ. ಸಂ ೫-೪೦-೬)

ಅತ್ರಿಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದಿವಿ ಚಕ್ಷುರಾಧಾತ್ಸ್ವರ್ಭಾನೋರಪ ಮಾಯಾ ಅಘುಕ್ಷತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೦-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಭಾನುವು (ರಾಹುವು) ಸೂರ್ಯನನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ ಕತ್ತಲನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಾಗ ಅತ್ರಿ ಋಷಿಯು ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅತ್ರಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಅತ್ರಿರ್ವಾ ಋಷೀಣಾಂ ಹೋತಾಸಾಘೈತತ್ಸದೋಽಸುರತನುಸಮಭಿಪುಪ್ತುವೇ ತ ಋಷಯೋಽತ್ರಿ ಮಬ್ರುವನ್ನೇಹಿ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಜಿದಂ ತನೋಽಪಜಹೀತಿ ಸ ಏತತ್ತನೋಽಪಾಹನ್ನಯಂ ವೈ ಚ್ಯೋತೀರ್ಯ ಇದಂ ತನೋಽಪಾಬಧೀದಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಏತಜ್ಜ್ಯೋತಿರ್ಹಿರಣ್ಯಂ.....ತಸ್ಮಾದಾ-
ತ್ರೇಯಾಯ ಹಿರಣ್ಯಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೩-೪-೨೧)

ಅತ್ರಿಯು ಋಷಿಗಳ ಹೋತೃವಾಗಿದ್ದು ಯಾಗವು ನೆರವೇರುವುದರಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಸುರರ ತಮಸ್ಸು ಸದಸ್ಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿತು. ಆಗ ಋಷಿಗಳು ಆ ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಅತ್ರಿಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ವೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅವನು ಅದನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಋಷಿಗಳು ಇವನೇ ತೇಜಸ್ಸಿನ ರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞಾಂಗದ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡಲು ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು ತಂದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಅತ್ರಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ—

ಅದ್ಯತೇಽತ್ರಿರ್ಹ ವೈ ನಾಮೈತದ್ಯದತ್ತಿರಿತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಭವತಿ ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ
ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜನುಷಮ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಜನೇರುಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನುಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಂಗಿರಾಃ—ಅಂಗಿರಾಃ ಅಂಗಾಧಾಃ (ನಿರು. ೩-೧೭) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ “ಯೇಂಗಿರಾ ಆಸನ್ ತೇ ಅಂಗಿರಸೋಭವನ್” (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಸಮುನಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಅಂಗಾರರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಂಗಿರಸ್ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ—ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಪ್ರಿಯಾ ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾಃ (ನಿರು. ೩-೧೭) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಿಯಃ ಮೇಧಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತ್ರಿಃ ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ತ್ರೀಣಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅತ್ರಿಃ. ಅತ್ರಿಃ ನ ತ್ರಯಃ (ನಿರು. ೩-೧೭) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದೇಸ್ತ್ರಿನಿಚ (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೭೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ತ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದ ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿದುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದೋ ಲಟೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸಾದೇಶಃ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನುಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಮೇ—ಇನು ಪ್ರಹ್ಲತ್ವೇ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಶಪ್ ಬಂದಾಗ ಪರರೂಪ. ಷೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ನತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರಾ—ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ. ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಆನರ್ಜವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನರ್ಜ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವು ಆನುದಾತ್ವಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ನೋತ್ತರಪದೇ ಅನುದಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಾಂತ ರೂಪ. || ೯ ||

:0:

ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವಿನೋ ವಂತ ನಾರ್ಯಂ ಬೃಹಸ್ಪತೀರ್ಯಜತಿ ವೇನ

ಉಕ್ಷಭಿಃ ಪುರುನಾರೇಭಿರುಕ್ಷಭಿಃ ।

ಜಗೃಭ್ಮಾ ದೂರಾದಿಶಂ ಶ್ಲೋಕಮುದ್ರೇರಧ ತ್ಮನಾ ।

ಅಧಾರಯದರರಿಂದಾನಿ ಸುಕ್ರತುಃ ಪುರೂ ಸದ್ಮಾನಿ ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೦ ||

ಪದಾಘಾತಃ

ಹೋತಾ | ಯಕ್ಷತ್ | ವನಿನಃ | ವಂತ | ವಾಯಂ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ಯಜತಿ | ನೇನಃ | ಉಕ್ಷಭಿಃ |

ಪುರುಷವಾರೇಭಿಃ | ಉಕ್ಷಭಿಃ ||

ಜಗೃಭ್ಮ | ದೂರೇದಾದಿಶಂ | ಶ್ಲೋಕಂ | ಅದ್ರೇಃ | ಅಧ | ತ್ಮನಾ |

ಅಧಾರಯತ್ | ಅರರಿದಾನಿ | ಸುಕ್ರತುಃ | ಪುರು | ಸದ್ಮಾನಿ | ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೦ |

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಂ ಹೋತಾ ದೈವೈರ್ಯಗ್ನಿ ಮಾರ್ತಮೂ ವಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ಯಕ್ಷತ್ | ಯಾಜ್ಯಾಂ
ಪಠತು || ಯಜೇರ್ಲೇಟ್ಕಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲನಿತಿ ಸಿಪ್ || ವನಿನೋ ವನನವಂತಃ ಹವಿಃ ಕಾಮಯ-
ಮಾನಾ ವಾ ದೇವಾ ವಾಯಂ ವರಣೇಯಂ ಸೋಮಂ ವಂತ | ಸಂಭಜಂತಾಂ || ವನತೇಶ್ವಾಂದಸೇ
ಲಜಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶವೋ ಲುಕ್ | ಛಾಂದಸೋಽಂತ್ಯಲೋಪಃ ||
ತದರ್ಥಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬೃಹತೋ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ವಾ ಪಾಲಕೋಽಧ್ವರ್ಯುರ್ದೈವೈರ್ಬೃಹಸ್ಪತೀರ್ವಾ
ಸ್ವಯಮೇವ ಯಜತಿ | ಯಾಗಂ ಕರೋತಿ | ಕೀದೃಶಃ ಸಃ | ನೇನಃ ಕಾಮಯಮಾನಃ | ಕೇನ ಸಾಧನೇ-
ನೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಉಕ್ಷಭಿಃ ಸೇಚಕೈಃ ಸೋಮೈಃ ಪುರುಷವಾರೇಭಿರ್ಬಹುಭಿರ್ವರಣೇಯೈಃ ತಥೋಕ್ಷಭಿಃ
ಸೇಚನಸಮರ್ಥೈರುದಕೈಃ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈರ್ಹೂಯಮಾನೈರಾಹುತಿಭಿರಾದಿತ್ಯದ್ವಾರಾ ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪನ್ನೈಃ |
ವಯಂ ಯಜಮಾನಾ ದೂರಾದಿಶಂ ದೂರದೇಶ ಆದಿಗಾದೇಶೋ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶಂ || ಹಲದಂತಾತ್ಸ-
ಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಪಾ. ೬-೩-೯ | ಇತ್ಯಲುಕ್ || ಅದ್ರೇಃ | ಜಾತಾನೇಕವಚನಂ | ಅಭಿಷವಸಾಧನಸ್ಯ ಗ್ರಾವ್ಣಃ
ಶ್ಲೋಕಂ ವಾಚಂ ಧ್ವನಿಂ ಜಗೃಭ್ಮ | ಗೃಹ್ಣೀಮಃ ಶ್ರೋತ್ರಾಭ್ಯಾಂ | ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಬಹುವಚನಂ |
ಇದಾನೀಂ ಪರೋಕ್ಷಕೃತಃ | ಸುಕ್ರತುಃ | ಶೋಭನಕರ್ಮಾಯಂ ಯಜಮಾನೋಽಧಾಥ ಯಾಗಸಂಪೂರ್ತ್ಯ-
ನಂತರಮರರಿದಾನಿ | ಉದಕನಾಮೈತತ್ | ಅರರಿದಾನಿ ಧ್ವಸ್ತನ್ವದಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ವೃಷ್ಟಿ-
ಲಕ್ಷಣಾನ್ಯುದಕಾನಿ ತ್ಮನಾತ್ಮನಾಧಾರಯತ್ | ಧಾರಯತಿ || ರರಿದಾತಾ | ನಾಸ್ತೈನ್ಯೋ ರರಿಸ್ಯ
ಪಿಸಾಸೋಪಶಮನಸ್ಯ ತಾದೃಶಂ ಪಿಸಾಸೋಪಶಮನಂ ದದತೀತ್ಯರರಿದಾನಿ | ಯದ್ವಾ | ಅರರಿತಿ-
ಶ್ಲೇತಶ್ಚ ಗಮನಂ | ಔಣಾದಿಕೋಽರಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ | ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯಾದಿಭಿ-
ಮತಸ್ವರೂಪಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಃ | ತದ್ದದತೀತ್ಯರರಿದಾನ್ಯುದಕಾನಿ | ಚೇಷ್ಟಾಪ್ರದಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಆಪೋಮಯಃ
ಪ್ರಾಣಃ | ಛಾಂ. ಉ. ೬-೫-೪ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ರರಿದಾನಂ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ತಾದೃಶಂ ದಾನಮಿತರ-
ಭೂತೇಷು ತದರ | ತದ್ದದತೀತ್ಯರರಿದಾನಿ | ಅನ್ಯೈರದೇಯಂ ಲೋಕೋಪಕಾರಿ ಭೋಗಂ ದದತೀ-
ತ್ಯರ್ಥಃ || ತಾದೃಶಾನ್ಯುದಕಾನಿ ಯಾಗೇನೋತ್ಪಾದಿತವಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಸುಕ್ರತುಃ | ಶೋಭನ-
ಕರ್ಮಾಯಂ ಪುರು ಪುರೂಣಿ ಬಹೂನಿ ಸದ್ಮಾನಿ ಸದನಾನಿ ಸುಖನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಾನಿ ಗೃಹಾಣ್ಯಧಾರಯತ್

ಯದ್ವಾ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಸುಕ್ರತುಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಯುರರರಿಂದಾನ್ಯುಕ್ತಲಕ್ಷಣಾನ್ಯಭಿಷವಸಾಧನಾನ್ಯುದೇ-
ಕಾನ್ಯಧಾರಯತ್ | ಧಾರಿತನಾನ್ | ತಥಾ ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಃ ಪುರು ಸದ್ಮಾನಿ ಸದನಾನಿ ಹವಿರಾ-
ಸಾದನಾನ್ಯಧಾರಯತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಹೋತಾ—ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವು | ಯಕ್ಷತ್—ಯಾಗ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲಿ | ವನಿಃ—ಆಹುತಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು | ವಾರ್ಯಂ—ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ (ಆಹುತಿಯನ್ನು) |
ವಂತೆ—ಸೇವಿಸಲಿ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ದೇವಪುರೋಹಿತನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅಥವಾ ಅಧ್ವರ್ಯುವು | ವೇನಃ—
(ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು) ಇಚ್ಛಿಸುವವನಾಗಿ | ಉಪ್ಪಭಿಃ—ಸೇಚಕಗಳಾದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದಲೂ (ಹಾಗೆಯೇ) |
ಪುರುವಾರೇಭಿಃ—ಅನೇಕರಿಂದ ವರಿಸಲ್ಪಡುವ | ಉಪ್ಪಭಿಃ—ಸೇಚನ ಸಮರ್ಥಗಳಾದ ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ |
ಯಜತಿ—ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | (ವಯಂ—ಯಜಮಾನರಾದ ನಾವು) | ದೂರ ಆದಿಶಂ—
ದೂರದಿಂದಲೇ ಕೇಳತಕ್ಕ | ಅದ್ರೇಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳ | ಶ್ಲೋಕಂ—ಧ್ವನಿಯನ್ನು |
ಜಗೃಭ್ಯ—ಕೇಳುತ್ತೀವೆ ! ಸುಕ್ರತುಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು | ಅಥ—ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿ
ಯಾದನಂತರ | ಅರರಿಂದಾನಿ—ವೃಷ್ಟಿರೂಪಗಳಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು | ತ್ಮನಾ—ತನ್ನಲ್ಲಿ | ಅಧಾರಯತ್—
ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ | ಸುಕ್ರತುಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಅದೇ ಯಜಮಾನನು | ಸದ್ಮಾನಿ—ಸುಖಕರ
ಗಳಾದ ಗೃಹಗಳನ್ನು | ಪುರು—ಅಧಿಕವಾಗಿ (ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೋತೃವು ಯಾಗಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲಿ ; ಆಹುತಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ತಮಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಆಹುತಿ
ಯನ್ನು ಸೇವಿಸಲಿ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನಾಗಿ ಸೇಚಕಗಳೂ, ಅನೇಕರಿಂದ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡು
ವವೂ ಆದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದಲೂ, ಪವಿತ್ರವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ, ಯಾಗವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಯಜಮಾನ
ರಾದ ನಾವು ಅತಿದೂರದಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಕಿವಿಗೆ ಬೀಳತಕ್ಕ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿ
ದ್ದೇವೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯಾದನಂತರ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದ ಉದಕ
ಗಳನ್ನೂ ಸುಖಕರಗಳಾದ ಗೃಹಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Let the invoker (of the gods) offer sacrifice, and may they, desirous of
the offering, (partake of) the acceptable (libation): Brihaspati himself,
desiring (libation), celebrates worship with libations; with copious and
excellent libations. We catch from a distant quarter the sound of the stones,
whereby the performer of pious acts has of himself secured the waters (of
the clouds): the performer of pious acts (has secured) many habitations.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಹೋತಾ—ದೈವ್ಯೋಗ್ನಿರ್ಮಾನುಷೋ ವಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು
ಕೊಡತಕ್ಕ ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯಾಗಲಿ ಯಕ್ಷತ್—ಯಾಜ್ಯಂ ಪಠತು ಆಹ್ವಾನ
ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲಿ.

ಯಕ್ಷದಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾನಿತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೭೪)

ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪರಿಸಲಿ ಅಥವಾ ಯಾಗ ಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ಬೃಹತೋ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ವಾ ಪಾಲಕಃ ಅಧ್ವರ್ಯುಃ ದೈವೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿ-
ರ್ವಾ | ಬೃಹತ್ತಾದ ಮಂತ್ರದ ಅಥವಾ ಹವಿಸಿನ ಪಾಲಕನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯು ಅಥವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಿಂದರ್ಥ.

ಮಾರುತ್ಯೇಕಾ ತತಃ ಐಂದ್ರಾಗ್ನೈನಂತರಾ ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಾ ಚೋತ್ತಮಾ ಸ್ತೌತಿ ದೇವಾನ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೯)

ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯೈ ಋಕ್ಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನ
ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವತೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಯಣರು ಅಧ್ವರ್ಯು
ನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ದೇವತೆಯೋಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಈ
ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಉಕ್ಷಭಿಃ ಯಜತಿ—ಸೇಚಕವಾದ ಸೋಮರಸದಿಂದ (ರಸದ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ) ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.
ಉಕ್ಷಭಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ
ಉದಕೈಃ ಉದಕಗಳಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ.

ಅಪ್ರೇಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಜಗೃಭೃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲಿನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇವೆ. ಬೃಹಸ್ಪ-
ತಿಸುತಸ್ಯ (ತೈ.ಸಂ. ೧-೪-೨೭) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅದ್ವಿಗಳಿಂದ ಹಿಂಡುವುದ
ರಿಂದ ಆಪ್ಯಾಯಮಾನವಾದ ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ಲೋಕವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನ
ವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಅದ್ವಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾವ ಈ ಎರಡು ಸಾಧನಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿ
ರಿಸಿದೆ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶ್ಲೋಕವೆಂಬ ಪದವು ಶಬ್ದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿಪದದೊಡನೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು
ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರರಿದಾನಿ—ಅರರಿಂದ ಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿಘಂಟು ೧-೧೨-೨೬) ಇದರ
ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಎರಡುಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ನಾಸ್ತ್ಯನ್ಯೋ ರರಿಃ ಪಿಪಾಸೋಪಶಮನಸ್ಯ
ತಾದೃಶಂ ಪಿಪಾಸೋಮುಶಮನಂ ದದಾತೀತ್ಯರರಿದಾನಿ | ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಇದರಂತೆ
ಇನ್ನಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಉಪಶಮನವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅರರಿಂದ ಎಂದಾಗಲಿ, ಅರರಿಃ ಇತಶ್ಚೇತಶ್ಚ
ಗಮನಂ | ತದ್ದದತೀತ್ಯರರಿದಾನಿ ಉದಕಾನಿ ಚೇಷ್ಟಾಪ್ರದಾನಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಚಲಿಸುವ
ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೆ ಅರರಿಂದವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಸಾಯಣರು
ಅಪೋಮಯಃ ಪ್ರಾಣಃ (ಭಾ. ಉ. ೬-೫-೪) ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಉದಕವು ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕವೇ
ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆರಡಲ್ಲದೆ, ರರಿದಾನಂ | ನ ನಿಂದ್ಯತೇ
ತಾದೃಶಂ ದಾನಮಿತರಭೂತೇಷು ತತ್ ಅರರಿ | ತದ್ದದತೀತ್ಯರರಿದಾನಿ | ಅನ್ಯೈರದೇಯಂ ಲೋಕೋಪ-

ಕಾರಿಭೋಗಂ ವದತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ರರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನವೆಂದರ್ಥ. ಇತರರಿಂದ ಒದಗಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ ಲೋಕೋಪಕಾರಕವಾದುದೂ ಆದ ಭೋಗವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅರರಿಂದವೆಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಮೂರನೆಯ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರತುಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಜಮಾನನೆಂದರ್ಥವಾದರೆ ಅರರಿಂದಾನಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಉದಕವೆಂದೂ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದಾದರೆ ನೃಷ್ಟಿರೂಪದ ಉದಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹೋತಾ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯಕ್ಷತ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟಾ (ಪಾ ಸೂ ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂಽಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ಚೋಃಕುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಖರಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಷತ್ವ. ಯಕ್ಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂತ—ವನ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಂಞಲಂಞಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಂಞ. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ-ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶಪ್) ಲುಕ್. ಛಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾಯುಮ್—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋರ್ಣ್ಯತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಈಡವ್ಯಂದೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ತದ್ ಬೃಹತೋಃ ಕರಪತ್ಯೋಶ್ಚೋರದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಟ್. ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜತಿ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಕವಚನಾಂತ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇನಃ—ವೇನಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದ ರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ಷಭಿಃ—ಶ್ವನ್ನಕ್ಷನ್—(ಉ ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತ ನಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪುರುನಾರೇಭಿಃ—ವೃಜ್ ವರಣೇ. ಧಾತು. ಘೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ಞಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಜ್ಞಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರೂಪೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಜಗೃಭ್ಮ—ಗೃಹ ಉಪಾದಾನೇ. ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮುಸಿಗೆ ನಾದೇಶ. ಬಭೂಥಚತುರ್ಥ ಜಗೃಭ್ಮ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಡಭಾವವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ-ಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ಯ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೂರೇಆದಿಶಮ್—ದೂರೇ ಆದಿಕ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಮ್ ದೂರೇಆದಿಶಮ್. ಹಲವಂತಾತ್ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್. ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಥ—ಅಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ.

ತ್ಮನಾ—ಆತ್ಮನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಮಂತ್ರೇಷ್ಟಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಆಧಾರಯತ್—ಧೃಜ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರರಿದಾನಿ—ರರಿಃ ದಾತಾ. ರಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾಸ್ಮ್ಯನ್ಯೋ ರರಿರಸ್ಯ ಪಿಪಾಸೋಪಶಮನಸ್ಯ ಅರರಿ. ತತ್ ದದತಿ ಇತಿ ಅರರಿದಾನಿ. ಅಥವಾ ಅರರಿಃ=ಇತಶ್ಚ ಇತಶ್ಚ ಗಮನಮ್ ಔಣಾದಿಕ ಅರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಅತೋನುಪಸರ್ಗೇಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಯಷೋದರಾ-ದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯೂ ಸ್ವರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತದ್ದದಾತೀತಿ ಅರ ರಿದಾನಿ=ಉದಕಾನಿ (ಚೀಷ್ಮಾದಾಯಕವಾದುದು). ಅಪೋಮಯಃ ಸ್ಪ್ರಾಣಃ ಎಂದು ಶೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತ ವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ರರಿ ಎಂದರೆ ದಾನ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ದಾನಮಿತರಭೂತೇಷು ತತ್ ಅರರಿ ತತ್ ದದಾತಿ ಇತಿ ಅರ ರಿದಾನಿ ಇತರರಿಂದ ಕೊಡಲಾರದ ಭೋಗವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸುಕ್ರತುಃ—ಕ್ರತ್ವಾದಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುವಿನ ಪರವಾದ ಕ್ರತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

ಸಂಹಿತಾ ಭಾಷೆ:

ಯೇ ದೇವಾಸೋ ದಿವ್ಯೇಕಾದಶ ಸ್ಥ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಧ್ಯೇಕಾದಶ ಸ್ಥ ।

ಅಪ್ಸುಕ್ಷಿತೋ ಮಹಿನೈಕಾದಶ ಸ್ಥ ತೇ ದೇವಾಸೋ ಯಜ್ಞಮಿಮಂ ಜುಷಧ್ವಂ
|| ೧೧ ||

ಪದವಾಚಃ ।

ಯೇ | ದೇವಾಸಃ | ದಿವಿ | ಏಕಾದಶ | ಸ್ಥ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಅಧಿ | ಏಕಾದಶ | ಸ್ಥ |

ಅಪ್ಸುಕ್ಷಿತಃ | ಮಹಿನಾ | ಏಕಾದಶ | ಸ್ಥ | ತೇ ದೇವಾಸಃ | ಯಜ್ಞಂ | ಇಮಂ | ಜುಷಧ್ವಂ || ೧೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದಶರಾತ್ರೇ ಷಷ್ಠೇಹನಿ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರೇ ವೃಶ್ಚದೇವತೃಚಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ಯೇ ದೇವಾಸ ಇತ್ಯೇಷಾ |
ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಯೇ ದೇವಾಸೋ ದಿವ್ಯೇಕಾದಶ ಸ್ಥೇಯಮದದಾದ್ರಭಸಂ | ಅ. ೨-೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ದೇವಾಸೋ ದೇವಾ ದ್ಯೋತನಶೀಲಾ ಯೇ ಯೂಯಂ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕ ಏಕಾದಶ ಸ್ಥ
ಏಕಂ ಚ ದಶ ಚೇತ್ಯೇತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಭವಥ ತಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಧ್ಯುಪರ್ಯೇಕಾದಶ ಸ್ಥ ಏತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾ
ಭವಥ ಕಿಂಚಾಪ್ಸುಕ್ಷಿತಃ | ತದ್ಧೇತುತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಚ್ಯಬ್ಧ್ಯಂ | ಅಪ್ಸಂತರಿಕ್ಷೇ ಸ್ಥಿಯಂತಿ ನಿನಸಂತೀತ್ಯಪ್ಸು-
ಕ್ಷಿತಃ || ಸ್ಥಿಯತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತೀತ್ಯಲುಕ್ || ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಸಿನೋ ದೇವಾ ಏಕಾದಶ ಸ್ಥ
ತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಭವಥ | ಯದ್ವಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯೇಯಂ ಸಂಜ್ಞಾ | ಆಪಃ ಪೃಥಿವೀತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮಸು
ಪಾಠಾತ್ | ಯದ್ಯಪಿ ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಸ್ಥಿತಾದ್ಯಭಿಮಾನಿನೋ ದೇವತಾಸ್ತಿಸ್ರ ಏವ
ತಥಾಸಿ ಮಹಿನಾ ಮಹತ್ತೇನ ಸ್ವಸ್ತನಿಭೂತ್ಯಾ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೈವತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಭವಂತಿ | ತತ್ತತ್ಸಾಧಾ ಅನ್ಯಾ-
ಸ್ತದ್ವಿಭೂತಯ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಮಹಿನಾ ದೇವಾಸ ಇತ್ಯೇತೇ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಬಧ್ಯೇತೇ | ತೇ ಯೂಯಂ
ಹೇ ದೇವಾಸೋ ಮಿಲಿತ್ವೋಕ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ದೇವಾ ಇಮಮಸ್ಮದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಜುಷಧ್ವಂ | ಸಂಭ-
ಜಧ್ವಂ | ತತ್ಸಂಬಂಧಿ ಹವಿರ್ವಾ ಸೇನಿತ್ವಾ ಪ್ರೀಣಯಧ್ವಂ || ಏಕಂ ಚ ದಶ ಚೈಕಾದಶ | ಸ್ವಾಗೇಕಾದ-
ಶಭ್ಯಃ | ಸಾ. ೫-೩-೪೯ | ಇತಿ ನಿಸಾತನಾದ್ವೀರ್ಘಃ | ಸಂಖ್ಯೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವಾಸಃ—ಏಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ | ಯೇ—ಯಾವ ನೀವು | ಮಹಿನಾ—ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದ ಬಲದಿಂದ |
ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಏಕಾದಶ—ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಸ್ಥ—ಇದ್ದೀರೋ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ—
ಅಧಿ—ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ | ಏಕಾದಶ—ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಸ್ಥ—ಇದ್ದೀರೋ | ಅಪ್ಸುಕ್ಷಿತಃ—
ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಸಿಗಳಾಗಿ | ಏಕಾದಶ—ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಸ್ಥ—ಇದ್ದೀರೋ | ತೇ ದೇವಾಸಃ—
ಅಂತಹ ನೀವು ಸಕಲರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು | ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ—(ನಮ್ಮ) ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಜುಷಧ್ವಂ—
ಸೇವಿಸಿರಿ-

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಸಿಗಳಾಗಿ ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀರಿ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಬಂದು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸಿರಿ.

English Translation

Gods who are eleven in heaven; who are eleven on earth; and who are eleven dwelling with glory in mid-air; may ye be pleased with this our sacrifice.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದ ಆರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚವನ್ನು ಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಯೇ ದೇವಾಸೋ ದಿವ್ಯೇಕಾದಶಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ತೃಚದ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಯೇ ದೇವಾಸೋ ದಿವ್ಯೇಕಾದಶಃ ಸ್ಥೇಯಮದ-ದಾದ್ರಭಸಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ಲ. ೧)

ತೇ ದೇವಾಸಃ ಯಜ್ಞಮಿಮಂ ಜುಷ್ವಹಂ—ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಆದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಎಂದು ಮೂರುಲೋಕಗಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ ದಿವಿ ಏಕಾದಶ, ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಏಕಾದಶ, ಅಪ್ಸುಪ್ರಿತೋ ಏಕಾದಶ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ಒಟ್ಟು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂವತ್ತುಮೂರೆಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಯದ್ಯಪಿ ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾಃ (ನಿ. ೭-೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನವನ್ನದಹರಿಸಿ ಪ್ರಿತ್ಯಾ-ದ್ಯಭಿಮಾನಿನ್ಯೋ ದೇವತಾಸ್ತಿಸ್ರ ಏವ ತಥಾಪಿ ಮಹಿತಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ಸ್ವಸ್ವನಿಭೂತ್ಯಾ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ಸಂ-ಖ್ಯಾತಾ ಭವಂತಿ | ತತ್ತತ್ಸಾನ್ನಾ ಅಸ್ಮಾಸ್ತದ್ವಿಭೂತಯ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರೇ ಆದರೂ ಸಹ ಅವರು ಅವರವರ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ೩೩ ಸಂಖ್ಯೆ ಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ. ಆಯಾ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಇವರ ವಿಭೂತಿಗಳು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ- ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ—

ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾ ಇತಿ ಸೈರುಕ್ತಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ | ವಾಯುರ್ವಾ ಇಂದ್ರೋ ವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಃ | ಸೂರ್ಯೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಃ | ತಾಸಾಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಾತ್ ಏಕೈಕಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಬಹುನಿ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಅಪಿ ವಾ ಕರ್ಮಪ್ರಥಕ್ತ್ವಾತ್ | (ನಿ. ೭-೫) |

ನೈರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ, ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು. ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೇ ಅವರವರ ಮಹತ್ವಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಕ್ರಿಯಾವೈವಿಧ್ಯಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದಾಗಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ನಾಮಧೇಯಗಳಿರುತ್ತವೆ ಯೆಂದು ಹೇಳಿ, ಅಥಾರೋಽನುಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮ ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ ತಂ ಪ್ರಥಮಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ |

ಎಂದು ನಿ. ೭-೧೪ ರಿಂದ ೯-೪೩ನೇ ಖಂಡದವರೆಗೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಃ | ತಾಸಾಂ ವಾಯುಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತಿ | ಎಂದು ೧೦-೧ ರಿಂದ ೧೧-೫೦ನೇ ಖಂಡದವರೆಗೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅಥಾತೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಃ ಎಂದು ೧೨-೧ ರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಷ್ಟು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದಗಳಿವೆಯಾದರೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಆ ನಾಸತ್ಯಾ ತ್ರಿಭಿರೇಕಾದತ್ಯೇರಿಹ ದೇವೇಭಿರಾತಂ ಮಧುಪೇಯಮುತ್ಸಿನಾ |

ಪ್ರಾಯುಸ್ತಾರಿಷ್ಟಂ ನೀ ರಸಾಂಸಿ ಮೃಕ್ಷತಂ ಸೇಧತಂ ದ್ವೇಷೋ ಭವತಂ ಸಚಾಭುನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೧೧)

(೧೧+೩) ಮುನವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಮಧುಪಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದು ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನೂ,

ಶ್ರುಷ್ಟೀವಾನೋ ಹಿ ದಾಶುಷೇ ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ ವಿಚೇತಸಃ |

ತಾನೋಹಿದಶ್ಚ ಗಿರ್ವಣಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತಮಾ ವಹ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೨)

ಮುನವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಐಭಿರಗ್ನೇ ಸರಥಂ ಯಾಹ್ಯರ್ವಾಜ್ ನಾನಾರಥಂ ನಾ ವಿಭವೋ ಹ್ಯಶ್ವಾಃ |

ಪತ್ನೀವತಸ್ತ್ರಿಂಶತಂ ತ್ರೀಂಶ್ಚ ದೇವಾನನುಷ್ವಧಮಾ ವಹ ಮಾದಯಸ್ವ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೯)

ಇತಿ ಸ್ತುತಾಸೋ ಅಸಥಾ ರಿಶಾದಸೋ ಯೇ ಸ್ಥ ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರಿಂಶಚ್ಚ |

ಮನೋರ್ದೇವಾ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೦-೨)

ವಿಶ್ವೇರ್ದೇವೈಸ್ತ್ರಿಭಿರೇಕಾದತ್ಯೇರಿಹಾದ್ಭಿರ್ಮರುದ್ಭಿಭ್ಯಗುಭಿಃ ಸಚಾಭುನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೫-೩)

ತವ ತ್ಯೇ ಸೋಮ ಪವಮಾನ ನಿಣ್ಯೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ್ತ್ರಯ ಏಕಾದಶಾಸಃ |

ದಶ ಸ್ವಧಾಭಿರಧಿ ಸಾನೋ ಅವ್ಯೇ ಮೃಜಂತಿ ತ್ವಾ ನದ್ಯಃ ಸಪ್ತ ಯಹ್ವೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂನವತ್ತಮೂರೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ಅಷ್ಟಾವಸವಃ | ಏಕಾದಶ್ಚರುದ್ರಾಃ | ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾ ಇಮೇ ಏನ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದ್ವೈ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ತುಸ್ತ್ರಿಂಶಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೨-೨)

ಎಂಟು ವಸುಗಳೂ ಹನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರೂ, ಹನ್ನೆರಡು ಆದಿತ್ಯರೂ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇವರಲ್ಲದೇ ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯವನು, ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದೆ.

ತೇ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಿತ್ಯಷ್ಟೌ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಸ್ತು ಏಕತ್ರಿಂಶದಿಂದ್ರಶ್ಚೈವ
ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಾವಿತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೬-೩-೫)

ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ,

ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದ್ವೈ ದೇವಾಃ ಸೋಮಸಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಸೋಮಸಾ ಅಷ್ಟೌ ವಸವ ಏಕಾದಶ
ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ವಷಟ್ಕಾರಶ್ಚೈತೇ ದೇವಾಃ ಸೋಮಪಾಃ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೨-೧೮)

ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಅವರು ಅಷ್ಟವಸುಗಳು, ಏಕಾದಶ ರುದ್ರರು, ಮತ್ತು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು, ಇವರೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಕಾರ. ಹೀಗೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ,

ತ್ರಿಣಿ ಶತಾ ತ್ರೀ ಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಗ್ನಿಂ ತ್ರಿಂಶಚ್ಚ ದೇವಾ ನವ ಚಾಸಪರೈಃ |

ಔಷ್ವನ್ ಘೃತ್ಯೈರಸ್ತೃಣಿನ್ವರ್ಹಿರಸ್ಮಾ ಆದಿದ್ಧೋತಾರಂ ನೈಸಾದಯಂತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೯-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೨-೬ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೂರು ಸಾವಿರದ ಮುನ್ನೂರು ಮೂವತ್ತು ಒಂಭತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೩೩-೭) ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವವಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ,

ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯೋ ನಮೋ ಯುವಭ್ಯೋನಮ ಆಶಿನೇಭ್ಯಃ |

ಯಜಾಮ ದೇವಾನ್ಯದಿ ಶಕ್ನವಾಮ ನಾ ಜ್ಯಾಯಸಃ ಶಂಸಮಾ ವೃಕ್ಷಿ ದೇವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೧೩)

ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವರೂ, ನ್ಯೂನವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವರೂ, ತರುಣರೂ ವೃದ್ಧರೂ ಆದ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಮಸ್ಕಾರವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪವೈವಿಧ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ (೭-೧೬) ಶುನಶ್ರೀವೋಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವಪ್ರಾರ್ಥನಾಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದೆ. ಆದರೆ

ನಹಿ ವೋ ಅಸ್ತೈರ್ಭಕೋ ದೇವಾಸೋ ನ ಕುಮಾರಕಃ | ವಿಶ್ವೇ ಸತೋಮಹಾಂತ ಇತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೦-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದೊಡ್ಡವರು ಚಿಕ್ಕವರು ಎಂಬ ಭೇದವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಮಹಾತ್ಮರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ—

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವಾಸಃ—ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ದಿವಿ—ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಉಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏಕಾದಶ—ಏಕಂ ಚ ದಶ ಚ ಏಕಾದಶ. ಪ್ರಾಣೇಕಾದಶಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. **ಸಂಖ್ಯಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರಕೃಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾತ್ಯಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್—ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವು ಜೀಷಂತನಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಯೋಣೋಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ನುಕ್ಷಿತಃ—ಅಪ್ನು ಕ್ಷಿಯಂತಿ ಇತಿ ಅಪ್ನು ಕ್ಷಿತಃ ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ. **ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿನಾ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪೃಥ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಚ್ಚಬ್ದವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯಃಇಮನಿಜ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟೀಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **ಚಿತಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತನಾದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯೆಜ್ಞಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. **ಯೆಜಯಾಚಯತೆ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಚುತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜುಷಧ್ಯಮ್—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೩೯ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಏಕವಿಂಶೇನುವಾಕೇ ಸಪ್ತದಶ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ವೇದಿಷದ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರಯೋ-
ದಶಚ್ಛಂ | ಉಚಥ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ ದೀರ್ಘತಮಸ ಅರ್ಷಂ | ಅಗ್ನೇಯಂ | ಅಂತ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ | ತಿಷ್ಟಾ-
ಸ್ತಿಷ್ಟುಬಂತಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಯಃ | ದಶಮಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಗತೀ ವಾ | ಅತ್ಯಷ್ಟಿಪರಿಭಾಷಾ ನಿವೃತ್ತಾ |
ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ವೇದಿಷದೇ ಸಪ್ತೋನಾ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಥ್ಯ ಅಗ್ನೇಯಂ ತು ದ್ವಿತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಂ
ತು ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಶಮಾ ವೇತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತಾ ಜಾಗತೇ ಛಂದಸೀದಮಾದೀನಿ ತೈತೀ-
ಯವರ್ಜಿತಾನಿ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ ವಿನಿಯುಕ್ತಾನಿ | ತಥಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇ ಷಣ್ಣಾಂ ತೈತೀಯವರ್ಜಿತಾನಾಂ
ಸೂಕ್ತಾನಾಂ ವಿನಿಯೋಗಃ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ವೇದಿಷದ ಇತಿ ಷಣ್ಣಾಂ ತೈತೀಯಮುದ್ಧರೇತ್ | ಅ. ೪-೧೩ |
ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಋನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು.
ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಿಷದೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು.
ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚಥ್ಯಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಕೊನೆಯ
ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಹತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕು
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಅಥವಾ ಜಗತೀ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ
ಅತ್ಯಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸು ಮುಗಿದಿರುವುದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವೇದಿಷದೇ ಸಪ್ತೋನಾ ದೀರ್ಘತಮಾ
ಔಚಥ್ಯ ಅಗ್ನೇಯಂ ತು ದ್ವಿತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಂ ತು ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಶಮಾ ವೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ
ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ
(ನೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಹಾಗೆಯೇ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ
ಗಾಗಿ ನೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋತಸೂತ್ರದ
ವೇದಿಷದ ಇತಿ ಷಣ್ಣಾಂ ತೈತೀಯಮುದ್ಧರೇತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೦

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೦ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೫, ೬, ೭ ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೩ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚ್ಯಾಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಭಂಡಃ—೧-೯, ೧೧ ಜಗತೀ | ೧೦. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಜಗತೀ ವಾ | ೧೨-೧೩ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ |.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವೇದಿಷದೇ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಧಾಸಿಮಿವ ಪ್ರ ಭರಾ ಯೋನಿ-
ಮಗ್ನಯೇ |

ವಸ್ತ್ರೇಣೇವ ವಾಸಯಾ ಮನ್ಮನಾ ಶುಚಿಂ ಜ್ಯೋತಿರಥಂ ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ
ತಮೋಹನಂ ॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ವೇದಿಷದೇ | ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ | ಸುದ್ಯುತೇ | ಧಾಸಿಮಿವ | ಪ್ರ | ಭರ | ಯೋನಿ | ಅಗ್ನಯೇ |
ವಸ್ತ್ರೇಣೇವ | ವಾಸಯಾ | ಮನ್ಮನಾ | ಶುಚಿಂ | ಜ್ಯೋತಿರಥಂ | ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ | ತಮೋಹನಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯೋ ವೇದಿಷದೇ ವೇದ್ಯಾಂ ಸೀದತೇ ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಪ್ರಿಯಧಾಮ್ನೇ
ಪ್ರಿಯಸ್ಥಾನಾಯೋತ್ತರವೇದಿಲಕ್ಷಣಪ್ರಿಯಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಶೋಭನದ್ಯೋತನಾಯಾಗ್ನೇಯೇಗ್ರನ-
ಯನಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಾಯ ಯೋನಿ ಸ್ಥಾನಂ ವೇದ್ಯಾಖ್ಯಂ ಧಾಸಿಮಿವ ಹವೀರೂಪಮನ್ನಮಿವ ಪ್ರ ಭರ |
ಪ್ರಹರ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಚ್ಚ ಸ್ಥಾನಂ ವಸ್ತ್ರೇಣೇವ ತೇನ ಯಥಾ ಮಾರ್ದವಾ-
ಯಾಸ್ತೃಣಾತಿ ತದ್ವತ್ ಮನ್ಮನಾ ಮನನೀಯೇನ ಸಂಭಾರೆಣ ಬರ್ಹಿಷಾ ವಾ ವೇದಿಸ್ಥಾನಂ ವಾಸಯಾ |
ಅಚ್ಛಾದಯಾ | ಕೀದೃಶಂ ತತ್ಸ್ಥಾನಮಿತಿ ತದುವ್ಯಕ್ತೇ | ಶುಚಿಮುತ್ಪನ್ನವಸ್ತ್ರೇಣಾಧಿನಾಮೇಧ್ಯಾ-
ಸುರಾದೀನಾಮಸಗತತ್ವಾಚ್ಛುಧ್ಧಂ ಜ್ಯೋತಿರಥಂ ಜ್ಯೋತಿಷ ಅಜ್ಯಾದೇರಗ್ನೇರ್ವಾ ರಥಸ್ಥಾನೀಯಮಾ-

ಧಾರಭೂತತ್ವಾತ್ ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ ಅಗ್ನೈಪೇತತ್ವಾದ್ವೈವರ್ಣಂ ಅತಃ ಏವ ತಮೋಹನಂ ತಮಸೋಽಂಧ-
ಕಾರಸ್ಯ ಹಂತಾರಮಜ್ಞಾನಸ್ಯ ನಾ | ಅಗ್ನಿಸಾಧ್ಯಯಜ್ಞಾದಿಧ್ವಾರಾ ಜ್ಞಾನವಿಚಾರಕತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ |
ಯದ್ವಾ | ತಸ್ಯಾಂ ಯೋನೌ ಸ್ಥಾನೇ ವಸ್ತ್ರೇಣ ಯಥಾ ಗೋಪನೀಯಂ ವಸ್ತು ಗೋಪಯಂತಿ ತದ್ವತ್ತ್ವ-
ಮಗ್ನಿಂ ನಾಸಯ | ನಿನಾಸಯ | ಸ್ಥಾಪಯ | ಮನ್ಮನಾ ಮನನೀಯೇನ ಹೃದ್ಯೇನ ವಸ್ತ್ರಸದೃಶೇನ
ಮೃದುಕಾಷ್ಠಾದಿನಾಚ್ಛಾದಯ ನಾ | ಕೀಡೃಶಂ | ಜ್ಯೋತೀರಥಂ ದೀಪ್ತಿರಥೋಪೇತಂ | ಶೇಷಂ
ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವೇದಿಷದೇ—(ಅಧ್ವರ್ಯವೇ) ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವವನೂ, | ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ—(ಉತ್ತರ
ವೇದಿರೂಪವಾದ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನೂ | ಸುದ್ಯುತೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ ಆದ |
ಅಗ್ನಯೇ—ಅಗ್ನಿ ದೇವನಿಗೆ | ಶುಚಿಂ—ಶುದ್ಧವಾದುದೂ, | ಜ್ಯೋತೀರಥಂ—ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ರಥದಂತೆ ವಾಹಕ
ವಾದುದೂ | ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ | ತಮೋಹನಂ—ತಮಸ್ಸನ್ನು (ಅಥವಾ
ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು) ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ | ಯೋನಿಂ—ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಧಾಸಿಮಿವ—
(ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ) ಅನ್ನದಂತೆ | ಪ್ರ ಭರ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸು || (ಮತ್ತು ಆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ವಸ್ತ್ರೇಣೇವ
—(ಮೃದುವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಹೊದಿಸುವಂತೆ (ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹರಡುವಂತೆ) | ಮನ್ಮನಾ—ಅನುಕೂಲ
ಕರವಾದ ದರ್ಭಾಸನದಿಂದ | ನಾಸಯ—ಹೊದಿಸು (ಅಲಂಕರಿಸು) ಅಥವಾ (ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಗೋಪ್ಯವಾದ ವಸ್ತು
ವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವಂತೆ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ಆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮುಚ್ಚು)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯವೇ, ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವವನೂ, ಉತ್ತರವೇದಿಕೆಯರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನ
ವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿದೇವನಿಗೆ ಶುದ್ಧವಾದುದೂ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ರಥದಂತೆ ವಾಹಕವಾದುದೂ, ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನವಾದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ವೇದಿಕಾಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನ
ವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸು. ಮತ್ತು ಆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮೃದುವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಹೊದಿಸುವಂತೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾದ ದರ್ಭಾಸನದಿಂದ ಹೊದಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸು.

English Translation

Prepare a (fit) place, as it were an offering for the radiant Agni, who
is seated on the altar, and fond of his station : strew the sacred, light-bearing,
bright and gloom-dispelling (spot), with agreeable (kusa grass), as with a
garment

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಗ್ನಯೇ ಯೋನಿಂ ಪ್ರ ಭರ; ಮನ್ಮನಾ ನಾಸಯ—ಅಗ್ನಿಗೆ ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು
ಸಂಪಾದಿಸು ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ದರ್ಭಾಸನದಿಂದ ಹೊದಿಸು ಅಥವಾ ಅಲಂಕರಿಸು ಎಂದು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ.
ಅಗ್ನಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, ವೇದಿಷದೇ, ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ.

ವೇದಿಷದೇ—ವೇದ್ಯಾಂ ಸೀದತೇ ನಿತ್ಯಂ ಇತಿ ವೇದಿಷತ್ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಿಷತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಹೋತಾ ವೇದಿಷದಿತ್ಯೇಷ ವೈ ಹೋತಾ ವೇದಿಷತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೦)

ಹೋತೃವಿನ ಸ್ಥಾನವು ಯಾವಾಗಲೂ ವೇದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹೋತೃವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಹೋತಾ ವೇದಿಷದಿತ್ಯಗ್ನಿವೈ ಹೋತಾ ವೇದಿಷತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೭-೩-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೇದಿಷತ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೋತಾ ವೇದಿಷತ್ | ಎಂಬ ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ (೫-೨) ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾ,

ಹೋತಾ ಅಗ್ನಿಃ, 'ಅಗ್ನಿವೈ ಹೋತಾ' ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ವೇದ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸೀದತೀತಿ ವೇದಿಷತ್ | ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋಽಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಯಾ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರೋಽಂತಃ ಪರಃ ಸ್ವಭಾವಃ ಇತಿ ವೇದ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಸ್ವಭಾವತ್ವಕೀರ್ತನಾತ್ ಪೃಥಿವೀ ವೇದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಎಂದು ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ವೇದಿಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವೇದಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಧಾನುವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಧಾಸಿಂ—ಧಾಸಿಃ ಇರಾ—ಇತ್ಯಾದ್ಯನ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿಘಂಟು ೨-೭-೧೧). ಪಾನಾರ್ಥಕ ವಾತ ಧೇರ್ತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಾಧಾರಕ ವೆಂದರ್ಥವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ಕೃಷ್ಣಾ ಸತೀ ರುಶತಾ ಧಾಸಿನೈಷಾ ಜಾನುರೈಣಿ ಪಯಸಾ ಪೀಷಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೯)

ಕೇ ಧಾಸಿಮಗ್ನೇ ಅನೃತಸ್ಯ ಪಾಂತಿ ಕ ಅಸತೋ ವಚಸಃ ಸಂತಿ ಗೋಪಾಃ |

(ಋ. ಸಂ ೫-೧೨-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಧಾಸಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾರಕವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲೂ ಆಗಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ಯನ್ನು ಧಾಸಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಯೋನಿಯೆಂದರೆ—ವೇದ್ಯಾಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನ. ವೇದಿಷತ್ತಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೇದ್ಯಾಖ್ಯವೆಂಬ ಯೋನಿ ಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸು ಎಂದರ್ಥ.

ಆ ಸ್ವೇ ಯೋನೌ ನಿಷೀದತು (ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ, ಏಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸ್ವೋ ಯೋನಿಯದಗ್ನಿರಗ್ನೀಃ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯೋನಿಯೆಂದರೆ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ತನೋಹನಂ—ತನುಸಃ ಅಂಧಕಾರಸ್ಯ ಹಂತಾರಂ, ಅಜ್ಞಾನಸ್ಯ ವಾ | ಕತ್ತಲನ್ನು ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಭೌತಿಕವಾದರೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದುದೂ ಆದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಸಾಧ್ಯಯಜ್ಞಾದಿವ್ವಾರಾ ಜ್ಞಾನವಿಚಾರಕತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯಿಂದರ್ಥವು. ಅಜ್ಞಾನನಾಶಕವಾದ ಯೋನಿಯೆಂದು ಯೋನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೇದಿಷದೇ—ವೇದ್ಯಾಂ ಸೀದತಿ ಇತಿ ವೇದಿಷತ್. ಪದಾಲ್ಪ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಸತ್ಪದ್ವಿಷ- (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ—ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ ಸ್ಥಾನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಸ್ಮೈ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ-ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುದ್ಯುತೇ—ತೋಭನಂ ದ್ಯುತ್ ಯಸ್ಯ. ಸಃ ತಸ್ಮೈ. ನೌಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರ—ದೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶವ್ ವಿಕರಣ. ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭೃಂದಸಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಅಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಯೇ—ಅಗಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಅಗೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮುನಿನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಾಸಯೇ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶವ್ ವಿಕರಣ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ನೃದ್ವಿ. ಶವ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ಅತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನ್ನನಾ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜ್ಯೋತೀರಥಮ್—ಜ್ಯೋತಿಷಃ ರಥಃ ತಮ್ ಜ್ಯೋತೀರಥಮ್. ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತನೋಹನಮ್—ಪನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ತನುಸಃ ಹಂತಾ. ತನೋಹಾ, ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಕರ್ತೃ ಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಧಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಭಿ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ತ್ರಿವೃದನ್ನಮೃಜ್ಯತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಾವೃಥೇ ಜಗ್ಧಮೀ ಪುನಃ |

ಅನ್ಯಸ್ಯಾಸಾ ಜಿಹ್ವಯಾ ಜೇನ್ಯೋ ವೃಷಾ ನೃಗೈನೇನ ವನಿನೋ ಮೃಷ್ಟ
ವಾರಣಃ || ೨ ||

ಋದಪಾಠಃ

ಅಭಿ | ದ್ವಿಜನ್ಮಾ | ತ್ರಿವೃತ್ | ಅನ್ಯಂ | ಋಜ್ಯತೇ | ಸಂವತ್ಸರೇ | ವಾವೃಥೇ | ಜಗ್ಧಂ | ಈಮಿತಿ |

ಪುನರಿತಿ |

ಅನ್ಯಸ್ಯ | ಅಸಾ | ಜಿಹ್ವಯಾ | ಜೇನ್ಯಃ | ವೃಷಾ | ನಿ | ಅನ್ಯೇನ | ವನಿನಃ | ಮೃಷ್ಟ | ವಾರಣಃ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ದ್ವಾಭ್ಯಾಮರಣೇಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನೇನಾಧಾನಸಂಸ್ಕಾರೇಣ
ಚೋತ್ಸನ್ನತ್ವಾತ್ ದ್ವಿಜನ್ಮತ್ವಂ || ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ ಮನಿನ್ || ಅಯಮಗ್ನಿಸ್ತ್ರಿವೃದನ್ನ-
ಮಾಜ್ಯಪುರೋಡಾಶಸೋಮರೂಪೇಣ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರಮನ್ನಮದನೀಯಮಭಿ ಋಜ್ಯತೇ | ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |
ಅಭಿತ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ನಯತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ || ಋಜ ಗತಿಸ್ಥಾನಾರ್ಜನೋಪಾರ್ಜನೇಷು | ವೃತ್ಯಯೇನ
ಶ್ಯನ್ || ಯದ್ವಾ | ಭೃಜ್ಯತೇ || ಭ್ರಷ್ಟೋ ಸಾಕೇ || ಪಕ್ಷಂ ಕರೋತಿ ನಾ | ಕಿಂಚಿ ಈ ಇದಂ ||
ಈಮಿತ್ಯತ್ರ ಸಾಂಹಿತಿಕೋ ಮಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಜಗ್ಧಂ ಭಕ್ಷಿತಂ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪೂರ್ಣೇ ಪುನರ್ವಾವೃಥೇ |
ಅಗ್ನಿರ್ವರ್ಧಯತಿ | ಜೀರ್ಣಸ್ಯ ಪುನರ್ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಾದ್ಯಜಮಾನಂ ಹವಿರ್ವದ್ಧ್ಯಾ ಪ್ರತಿಸಂವತ್ಸರಂ ಯಾಗ-
ಸಮರ್ಥಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಏಕೆವಾರಂ ಭಕ್ಷಿತಂ ಹವಿಃ ಪುನಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪೂರ್ಣೇ
ಸಂವತ್ಸರ ಉದರಸ್ಥಂ ವರ್ಧತೇ ವರ್ಧಯತಿ ನಾ ಭಕ್ಷಿತಾರಂ | ಕಿಂಚಾಯಮಗ್ನಿರ್ವೃಷಾ ವರ್ಷಕಃ
ಸನ್ನನ್ಯಸ್ಯ ಹವಿಷ ಅಸಾಸ್ಯೇನ ಜಿಹ್ವಯಾ ಜೇನ್ಯಃ ಪ್ರಭೂತೋ ಭವತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ವಾ | ವರ್ಷಿತಾ
ಸನ್ನೇಕೇನ ರೂಪೇಣಾನ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞೇ ಹೋತ್ರಾದೇರ್ಜಿಹ್ವಯಾ ತದುಪಲಕ್ಷಿತಯಾ ಸ್ತುಚಾ ಜೇನ್ಯಃ
ಪ್ರವೃದ್ಧೋ ಭವತಿ | ತಥಾನ್ಯೇನ ದಾನಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ವಾರಣಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಾರಕಃ ಸನ್ ವನಿನೋ
ವನಸಂಬಂಧಿನೋ ವೃಕ್ಷಾನ್ನಿ ಮೃಷ್ಟ | ನಿಮಾಷ್ಟಿ | ದಹತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮೃಜೇಶ್ಚಾಂದಸೇ ಲಜ್ಞ ಮೃತ್ಯು-
ಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ಎರಡು ಅರಣಿಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ಮಥನದಿಂದ ಒಂದು ಸಲವೂ, ಅಥವಾ
ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಸಲವೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಸಲ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ತ್ರಿವೃದನ್ನಂ—ಆಜ್ಯ, ಪುರೋ

ಡಾಶ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು | ಅಭಿ ಋಜ್ಯತೇ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಪಕ್ಷ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಈಂ ಜಗ್ಧಂ—ಭಕ್ಷಿಸಿದ ಈ ಅನ್ನವನ್ನು | ಸಂವತ್ಸರೇ—ವರ್ಷವು ಕಳೆಯಲು | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ವವೃಧೇ—(ಹೊಸ ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನ ಹವಿಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಮತ್ತು) | ವೃಷಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸುರಿಸುವವನಾಗಿ | ಅನ್ಯಸ್ಯ—ಹವಿಸ್ಸಿನ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) | ಆಸಾ—ಆಸ್ವಾದನೆಮಾಡುವ | ಜಿಹ್ವಯಾ—ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ | ಅಥವಾ ಅನ್ಯಸ್ಯ—ಹೋತೃವಿನ | ಜಿಹ್ವಯಾ—ಜಿಹ್ವಾರೂಪದ ಸೌಟಿನಿಂದ | ಜೇನೈಃ—ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. | ಅನ್ಯೇನ—ದಾವಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ | ವಾರಣಿಃ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಡೆಯುತ್ತಾ | ವನಿನಃ—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ | ನಿ ಮೃಷ್ಟ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಆಜ್ಯ, ಪುರೋಡಾಶ ಮತ್ತು ಸೋಮರಸ ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ಷಿಸಿದ ಈ ಅನ್ನವನ್ನು ವರ್ಷವೂ ಕಳೆಯಲು ಪುನಃ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುವ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ದಾವಾಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಒಗೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಎದುರಿಗಿರುವ ಸಕಲವನ್ನು ನಿರೋಧಿಸುತ್ತಾ ವನವೃಕ್ಷಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

(Agni), the two-fold generated, devours the triple (sacrificial) food, and when the year expires renovates what has been eaten; the showerer (of benefits) is invigorated (in one from), by eating with the tongue of another; in a different form the restrainer (of all) consumes the forest trees.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಅರಣೀಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನೇನ ಆಧಾನಸಂಸ್ಕಾರೇಣ ಚ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ ದ್ವಿಜನ್ಮತ್ವಂ | ಎರಡು ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮಥನದಿಂದ ಒಂದು ಸಲವೂ, ಆಧಾನಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಸಲವೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಸಲ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದರಿಂದಲಿ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆದಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೧ ಮತ್ತು ೧-೧೪೯-೪ನೇ ಋಕ್ವಿವರಣೆ ದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ವಾ ಜಾಯಮಾನಂ, ಅರಣ್ಯೋರ್ವಾ ಜಾಯಮಾನಂ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರಣ್ಯವೃಕ್ಷವಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪರ್ವಾಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ೧-೯೫ - ೩ನೇ ಋಕ್ವಿವರಣೆ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರೀಣಿ

ಜಾನಾ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಾಂತರಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಒಂದೇ ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ಋತಸದಿತಿ ಸತ್ಯಸದಿತ್ಯೇತದ್ವ್ಯೋಮಸದಿತಿ ಸರ್ವೇಷು ಹ್ಯೇಷ ವ್ಯೋಮಸು ಸನ್ನೋಽಬ್ಜಾ
ಗೋಜಾ ಇತ್ಯೆಬ್ಜಾಶ್ಚ ಹ್ಯೇಷ ಗೋಜಾಶ್ಚರ್ತಜಾ ಇತಿ ಸತ್ಯಜಾ ಇತ್ಯೇತದದ್ರಿಜಾ ಇತ್ಯೆ-
ದ್ರಿಜಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೭-೩-೧೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಬ್ಜನೆಂದೂ, ಗೋಜನೆಂದೂ, ಋತಜನೆಂದೂ, ಅದ್ರಿಜನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು

ದಿವಸ್ಪರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಞೇಽಗ್ನಿರಿತಿ | ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ದಿವಃ ಪ್ರಾಣಾದು ನಾ ಏಷ ಪ್ರಥಮಮು
ಜಾಯತಾಸ್ತದ್ವಿತ್ತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತವೇದಾ ಇತಿ ಯದೇನಮದೋ ದ್ವಿತ್ತೀಯಂ ಪುರುಷ-
ವಿಧೋಽಜನಯತ್ತ್ವತ್ತೀಯಮಸ್ವಿತ್ತೀಯದೇನಮದಸ್ತೃತ್ತೀಯಮದ್ವ್ಯೋಽಜನಯನ್ಮಮಾಣಾ
ಅಜಸ್ರಮಿತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೭-೪-೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದುರ್ಯೋಕದಿಂದ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದುದನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾದಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದನ್ನೂ, ಉದಕದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಜನ್ಮವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಗ್ನಿಯ ಜನ್ಮವು ವಿಧವಿಧವಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿಜನ್ಮ ಎಂದು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕುಚಿತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿವದನ್ತಂ—ಅಬ್ಜ, ಪುರೋಡಾಶ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅನ್ನಗಳು. ಇದರ ವಿಷಯವನ್ನು ಪೀಠಿಕಾ ಪ್ರಕರಣವಾದ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಮೊದಲನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹವಿರ್ಯಜ್ಞ, ಪಾಕಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಅನ್ನಗಳು.

ಸಂವತ್ಸರೇ ನಾವೃಥೇ ಜಗ್ಧಮೀ ಪುನಃ—ಪ್ರಕೃತವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಿಸಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂವತ್ಸರವು ಕಳೆದನಂತರ ಪುನಃ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞವು ವೃಷ್ಟಿಸಾಧಕವಾಗಿ, ವೃಷ್ಟಿಯು ಯಜಮಾನನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ವರ್ಷಾನಂತರ ಪುನಃ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಯಾಗಗಳು ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುವು.

ಸಂವತ್ಸರೋಽಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿರಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೪೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರ ಇವುಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ವರ್ಷಪರ್ಯಂತವೂ ಮಾಡಿದ ಆಹುತಿಗಳು ಜೀರ್ಣವಾಗಿ ಪುನಃ ವರ್ಷಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆತಿರಾತ್ರ ಉಕ್ತೈಃ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನ್ಯಸ್ಯಾಸಾ ಜಿಹ್ವಯಾ ಜೇನ್ಯಃ—ಇಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅನ್ಯಸ್ಯ ಅಸಾ ಜಿಹ್ವಯಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಸ್ವಾದನೆಮಾಡುವ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಹೋತೃನ ಜಿಹ್ವಾರೂಪವಾದ ಸೌಟಿನಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ, ಎರಡೂ ಅಗ್ನಿಯ ವೃದ್ಧಿಕಾರಕಗಳು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ದ್ವೀ ಜನ್ಮನೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಸಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿವೃತ್—ವೃತ ವರ್ತನೇ. ಧಾತು ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಜ್ಯತೇ—ಋಜ ಗತಿಸ್ಥಾನಾರ್ಜನೋಪಾರ್ಜನೇಷು ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತಆತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ವಾತಿವೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಭೃಜ್ಯತೇ ಎಂದು ಛೇದ. ಆಗ ಋಜೋ ಸಾಕೇ ಧಾತು. ಪಕ್ಷಂ ಕರೋತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವೃಧೇ—ನೃಧು ನೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಏಕಾದೇಶ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಗ್ಧಮ್—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದೋ ಜಗ್ಧಿ ಲ್ಯಪ್ತಿ ಕಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ಜಗ್ಧಾದೇಶ. ಧತ್ವ. ಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಈಮ್—ಇದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಾ—ಆಸ್ಯ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆಸನ್ ಆದೇಶ. ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಆನ್) ಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಲೋಪ ಬಂದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೇನ್ಯಃ—ಜಿ ಜಯೇ. ಧಾತು. ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಅಚೋಯತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮ. ಯತೋಽನಾವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಾ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯುಪ್ಪಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೃಷ್ಯ—ಮೃಜೂಷ್ ಶುದ್ಧಾ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ

ಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ವ್ರಶ್ವಭೃಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವುತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿ:

ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರಾ ವೇವಿಜೇ ಅಸ್ಯ ಸಕ್ರಿತಾ ಉಭಾ ತರೇತೇ ಅಭಿ ಮಾತರಾ
ಶಿಶುಂ ।

ಪ್ರಾಚಾಜಿಹ್ವಂ ಧ್ವಸಯಂತಂ ತೃಷುಚ್ಯುತಮಾ ಸಾಚ್ಯಂ ಕುಸಯಂ
ವರ್ಧನಂ ಸಿತುಃ ॥ ೩ ॥

ಸದಸಾಹಿ :

ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರಾ | ವೇವಿಜೇ ಇತಿ | ಅಸ್ಯ | ಸಕ್ರಿತಾ | ಉಭಾ | ತರೇತೇ ಇತಿ | ಅಭಿ | ಮಾತರಾ | ಶಿಶುಂ |
ಪ್ರಾಚಾಜಿಹ್ವಂ | ಧ್ವಸಯಂತಂ | ತೃಷುಚ್ಯುತಂ | ಅ | ಸಾಚ್ಯಂ | ಕುಸಯಂ | ವರ್ಧನಂ | ಸಿತುಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯಾಗ್ನೀರ್ಮಾತರಾ ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯೇ ಉತ್ಪಾದಯಿತ್ವಾ ವೃಭೋಭೇ ಅರಣ್ಯಾಭ್ಯೇ ಮಾತರಾ ವೇವಿಜೇ | ಚಲತಃ | ಓವಿಜೇ ಭಯಚಲನಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾದ್ಯೈತ್ಯೇನಾತ್ಮನೇಪದ-
ಮೇಕವಚನಂ ಚ | ಲೋಪಸ್ತ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟಿತಿ ತಲೋಪಃ | ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾತಾ-
ಭಾವಃ || ಮಥನೋಪಕ್ರಮೇ ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರಾವಗ್ನಿಸಂಪರ್ಕಾತ್ಪೃಷ್ಠವರ್ಣಿತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವತ್ಯಾ ಪ್ರಾಪ-
ಯಂತ್ಯಾ ವಾ ಭೂಮಿಂ ತಥಾ ಸಕ್ರಿತಾ ಸಮಾನಕಾರ್ಯಮಗ್ನುತ್ಪಾದನಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾ ಏವಂಭೂತೇ
ಮಾತರಾ ಶಿಶುಂ ಶಿಶುವದುತ್ಪತ್ತಿಸಮಯೇತ್ಯಲ್ಪಮಗ್ನಿಮಭಿ ತರೇತೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನುತಶ್ಚ |
ಕೀದೃಶಂ ಶಿಶುಂ | ಪ್ರಾಚಾಜಿಹ್ವಂ ಪ್ರಾಗ್ದೇಶಸ್ಥಿತಜಿಹ್ವಾಸ್ಥಾನೀಯಜ್ಞಾಲಂ ಧ್ವಸಯಂತಂ ತಮೋ ನಾಶ-
ಯಂತಂ ತೃಷುಚ್ಯುತಮರಣೀಭ್ಯಾಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಮಕ್ಲೇಶೇನ ಯೋನೇಃ ಸಕಾಶಾಚ್ಛೇಘ್ರಮು-
ತ್ಪದ್ಯಮಾನಂ | ಅ ಈಷತ್ ಸಾಚ್ಯಂ ಸಮನೇತವ್ಯಂ ಮೃದುಕಾಷ್ಟಚೂರ್ಣಾದಿನಾ ಕುಸಯಂ ಗೋಪ-
ನೀಯಂ ಸಿತುಃ ಸಾಲಕಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ವರ್ಧನಂ ಪ್ರವರ್ಧನಂ ಪ್ರವರ್ಧಯಿತಾರಂ | ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೈ-
ರ್ಲೌಕಿಕಶಿಶುಸಾಧಾರಣೈರುಪೇತಂ ಶಿಶುಮಗ್ನಿಂ ಮಾತರಾವುತ್ಪಾದಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಮಾತರಾ—ಜನನಿಯರಾದ (ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ) | ಉಭಾ—ಎರಡು ಅರಣಿಗಳೂ | ವೇವಿಜೇ—ಚಲಿಸುತ್ತಾರೆ. | ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರೌ—(ಅಗ್ನಿ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ) ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದುವವರೂ ಅಥವಾ ನೆಲವನ್ನು ಕಪ್ಪಿಗೆ ಮಾಡುವವರೂ | ಸಕ್ಷಿತೌ—(ಅಗ್ನಿತ್ವಾದನಕ್ಕೆ) ಒಡಗೂಡಿರುವವರೂ ಆದ ಈ ಮಾತೃರೂಪರಾದ ಅರಣಿಗಳು | ಪ್ರಾಚಾಚಿದ್ವಂ—ಪೂರ್ವದಿಗ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲಿಗೆಯಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನೂ | ಧ್ವಸಯಂತಂ—(ತಮಸ್ಸನ್ನು) ನಾಶಮಾಡುವವನೂ | ತೃಷುಚ್ಯುತಂ—(ಅರಣಿಗಳಿಂದ) ಒಡನೇ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ, | ಆ ಸಾಚ್ಯಂ—(ಕಾಷ್ಠ ಚೂರ್ಣಗಳೊಂದಿಗೆ) ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವವನೂ | ಕುಸಯಂ—ರಕ್ಷಣೀಯನೂ | ಪಿತುಃ—ತಂದೆಯಂತಿರುವ ಯಜಮಾನನ | ವರ್ಧನಂ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಆದ | ಶಿಶುಂ—ಶಿಶುರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಭಿ ತರೇತೇ—ಹಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ ಅರಣಿಗಳೆರಡೂ ಚಲಿಸುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಕಪ್ಪುಗಾಂಧವು, ಅಗ್ನಿತ್ವಾದನಕ್ಕೆ ಒಂದಿಗಿರುವವೂ, ಆದ ಅರಣಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಗ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲಿಗೆಯಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನೂ, ಅರಣಿ ಮುಳುಗುವವನೂ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ, ಕಾಷ್ಠಚೂರ್ಣಗಳೊಂದಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವವನೂ, ರಕ್ಷಣೀಯನೂ, ತಂದೆಯಂತಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಆದ ಶಿಶುರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

Both his associated mothers, blackened (by combustion), are in movement and give birth to an infant, whose tongue (of flame glows) in the east : (who) dissipates darkness ; (who) rapidly issues forth ; (who) is readily developed ; (who) is (ever) to be cherished, and is the augments (of the prosperity) of his parent, (the institutor of the rite).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಾತರಾ—ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅರಣಿಗಳೆರಡೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾತೃಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಅಸ್ತೀದಮಧಿಮಂಥನಮಸ್ತಿ ಪ್ರಜನನಂ ಕೃತಂ |

(ಋ ಸಂ. ೩-೨೯-೧)

ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತವೇದಾ ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಧಿತೋ ಗರ್ಭಿಣೀಷು ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಿಣೀಸ್ತ್ರೀಯರ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಿಶುವು ಅಂತರ್ಹಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರ್ಹಿತವಾಗಿ ಮಂಥನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅರಣಿಗಳು ಇವನ ಜನನಿಯರಾದ್ದಿಜನ್ಮಾ ಎನ್ನುವಂತೆಯೇ ದ್ವಿಮಾತಾ ಎಂದು (ಋ ಸಂ ೧-೩೧-೨) ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ತೃಷುಚ್ಯುತಂ—ತೃಷ್ಣಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮ ತರತೇರ್ವಾ, ತ್ವರತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೬-೧೨) ದಾಟಿಹೋಗು (ಮುಂದುವರಿ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ತೈ ಧಾತು:ವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಿಫ್ರವಾಗಿ ಚಲಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು

ಕೊಡುವ ತ್ವರ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ತ್ವಷು ಎಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗದಿಂದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ತ್ವಷುಚ್ಯುತಂ ಎಂದರೆ ಅರಣಿಮಂಥನವಾದೊಡನೆಯೇ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಅವಿಭಾವವಾಗತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥ.

ಕೌಪಯಂ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ Monier williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ Sanskrit-English Dictionary ಯೆಂಬ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಅಧಾರವಾಗಿ ತೋರಿಸಿ heaving, swelling with emotion. ಉಕ್ಕೇರು, ಮೇಲ್ಬುಖವಾಗಿ ಉಬ್ಬುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಗೋಪನೀಯಂ ರಕ್ಷಣೀಯವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಪಿತುಃ ವರ್ಧನಂ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದವನೂ, ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನು ಎಂದರ್ಥ. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿ ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಮತ್ತು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯು

.... ಸ ಇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ಯೋ ಮದ್ದೇವತ್ಯಮಗ್ನಿಮಾದಧಾತಾ ಇತಿ ತಂ ಪೂಷಾಧತ್ತ ತೇನ ಪೂಷಾ-
ಧ್ನೋತ್ತಸ್ತಾತ್ಪಾಷ್ಣಾಃ ಪಶವ ಉಚ್ಯಂತೇ ತಂ ತ್ವಷ್ಟಾಧತ್ತ ತೇನ ತ್ವಷ್ಟಾಧ್ನೋತ್ತಸ್ತಾ-
ತ್ಪಾಷ್ಣಾಃ ಪಶವ ಉಚ್ಯಂತೇ ತಂ ಮನುರಾಧತ್ತ ತೇನ ಮನುರಾಧ್ನೋತ್ತಸ್ತಾನ್ಮಾನವ್ಯಃ
ಪ್ರಜಾ ಉಚ್ಯಂತೇ ತಂ ಧಾತಾಧತ್ತ ತೇನ ಧಾತಾಧ್ನೋತ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೧)

ನನ್ನ ದೇವತ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಸಕಲ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಳೂ ಉಂಟಾಗುವವು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತು. ಅನಂತರ ಪೂಷ, ತ್ವಷ್ಟ, ಮನು, ಧಾತೃ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದರು ಎಂಬುದಾಗಿ ತೈತ್ತರೀಯಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪಿತುಃ ವರ್ಧನಂ ತನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ಯಜಮಾನನ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸ್ತುತಿಯು

ಸಮಿಧಾ ಯಸ್ತ ಆಹುತಿಂ ನಿಶಿತಿಂ ಮರ್ತ್ಯೋ ನಶತ್ |

ವಯಾವಂತಂ ಸ ಪುಷ್ಯತಿ ಹ್ವಯಮಗ್ನೇ ಶತಾಯುಷಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರೌ—ಪುತ್ರೌ ಗತೌ. ಧಾತು. ಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವತ್ಯೌ ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರೌ. ಕೃಷ್ಣಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೇನಿಜೇ—ಓವಿಜೇ ಭಯಚಲನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ **ಯಜಿಸೋಚಿಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವೂ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಾಗ **ಗುಣೋಯಜ್ ಲುಕೋಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. **ಲೋಪಸ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಃತ್ವಾತಿರೇಶ ವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೋಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಕ್ತಿತಾ—ಸಮಾನಂ ಕ್ಷಯಂತೌ ಸಕ್ತಿತೌ. ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ. ಸಮಾನಕ್ಕೆ ಸಭಾವ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಭಾ, ಮಾತರಾ—ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಿವಚನ ಔಕಾರವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ತರೇತೇ—ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚಾಜಿಹ್ಮಮ್—ಪ್ರಾಚೀ ಜಿಹ್ವಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಪ್ರಾಚಾಜಿಹ್ಮಃ ತಮ್ ಪ್ರಾಚಾಜಿಹ್ಮಮ್. ಛಾಂದಸ ವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. **ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

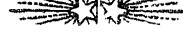
ಧ್ವಸಯಂತವಂ—ಧ್ವಂಸು ಅವಸ್ರಂಸನೇ ಧಾತು. **ಹೇತುಮತಿ ಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧೨-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. **ಛಂದಸ್ಯಭಯಥಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಜಃತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತೃಷುಚ್ಯುತಮ್—ತೃಷು ಚ್ಯೋತತಿ ಇತಿ ತೃಷುಚ್ಯುತ್. ಚ್ಯುತಿರ್ ಕ್ಷರಣೇ ಧಾತು. **ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಾಚ್ಯಮ್—ಸಚ ಸಮವಾಯೇ. ಧಾತು. **ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ. **ಋಹ ಲೋರ್ಣ್ಯತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅತಃಉಪಧಾಯಾಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ.

ವರ್ಧನಮ್—ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತ್ಯರ್ಥಕಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯುಪೋರನಾಕೌ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ

ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮುಮುಕ್ಷೋಃ | ಮನನೇ ಮಾನವಸ್ಯತೇ ರಘುದ್ರವಃ ಕೃಷ್ಣಸೀತಾಸ ಉ
ಜುವಃ |

ಅಸಮನಾ ಅಜಿರಾಸೋ ರಘುಸ್ಯದೋ ನಾತಜೂತಾ ಉಪ ಯುಜ್ಯಂತೆ
ಆಶವಃ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಮುಮುಕ್ಷೋಃ | ಮನನೇ | ಮಾನವಸ್ಯತೇ | ರಘುದ್ರವಃ | ಕೃಷ್ಣಸೀತಾಸಃ | ಉಂ ಇತಿ | ಜುವಃ |

ಅಸಮನಾಃ | ಅಜಿರಾಸಃ | ರಘುಸ್ಯದಃ | ನಾತಜೂತಾಃ | ಉಪ | ಯುಜ್ಯಂತೇ | ಆಶವಃ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮನನೇ ಮನನವತೇ ಮಾನವಸ್ಯತೇ ಮಾನವಾನ್ಯತ್ವಿಜಃ ಕರ್ಮಾರ್ಥಮಿಚ್ಛತೇ ಯಜಮಾನಾಂ
ತದರ್ಥಮಧ್ಯರ್ಯಾದಿಭಿರಗ್ನೇರ್ಜ್ವಾಲಾ ಉಪ ಯುಜ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞೇಷು | ಸೂಕ್ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಯತ್ವಾದಿ-
ಚಿತ್ಯಾಜ್ವಾಲಾ ಇತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಕೀದೃಶ್ಯಸ್ತಾಃ | ಮುಮುಕ್ಷೋಃ ಮುಮುಕ್ಷವ ಆಹುತಿದ್ವಾರಾ ಯಜ-
ಮಾನಂ ನೋಕ್ತಮಿಚ್ಛಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪಯಂತ್ಯಃ || ಜಸಾದಿಷು ಚ್ಛಂದಸಿ ನಾವಚನಮಿತಿ
ಗುಣಾಭಾವಃ || ಜ್ವಾಲಾನಾಮಾಹುತಿದ್ವಾರಾ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಸಾಧನತ್ವಂ ಕಾಲೀ ಕರಾಲೀತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ
ಶ್ರಾಯತೇ | ಏತೇಷು ಯತ್ನರತೇ ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷು ಯಥಾಕಾಲಂ ಚಾಹುತಯೋ ಹ್ಯಾದದಾಂಯನ್
ತಂ ನಯಂತ್ಯೇತಾಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯೋ ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿರೇಕೋಽಧಿವಾಸಃ | ಮುಂ. ಉ
೧-೨-೪, ೫ ಇತಿ | ರಘುದ್ರವಃ ಪ್ಲೀಪಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಃ ಕೃಷ್ಣಸೀತಾಸಃ ಕೃಷ್ಣಮಾರ್ಗಾಃ | ಉಕಾರಃ ಸಮು-
ಚ್ಛಯಾರ್ಥಃ | ಜುವೋ ಜವನಶೀಲಾಃ ಶೀಘ್ರಕಾರಿಣ್ಯಃ ಸ್ವನ್ಯಾಪಾರೇಷು ಅಸಮನಾ ಅಸಮಾನಮನಸ್ಕಾಃ |
ಕಾಶ್ವನ ಪ್ರಾಜ್ಞುಖ್ಯೋ ಗಚ್ಛಂತಿ ಕಾಶ್ವನ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞುಖ್ಯ ಇತಿ ವಿವಿಧಮನಸ್ಕಾಃ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನೈಕ-
ವಚನಂ || ಯದ್ವಾ | ಅಸಮನಾ ಭಿನ್ನವರ್ಣಾಃ | ಭಿನ್ನವರ್ಣತ್ವಂ ಚ ತತ್ತ್ವೇವ ಶ್ರಾಯತೇ | ಕಾಲೀ
ಕರಾಲೀ ಚ ಮನೋಜನಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ | ಸ್ಫಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವಭುನೀ ಚ
ದೇವೀ ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾ ಇತಿ | ಅಜಿರಾಸೋ ಗಮನಶೀಲಾಃ ರಘುಸ್ಯದಃ ಶೀಘ್ರಂ

ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ನಾತೇಜೂತಾ ನಾತಪ್ರೇರಿತಾಃ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||
ಅಶವೋ ವ್ಯಾಪನಶೀಲಾಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮುಮುಕ್ಷುಃ—(ಆಹುತಿಯ ಮೂಲಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿಸುವುದು, | ರಘುದ್ವನಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ | ಕೃಷ್ಣಸೀತಾಸಃ—ಕತ್ತಲು ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವೂ | ಜುವಃ—(ತಮ್ಮದಹನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ) ಶೀಘ್ರಕಾರಿಗಳೂ | ಅಸಮನಾಃ—ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹರಡಿ ಉರಿಯುವವೂ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವೂ | ಅಜಿರಾಸಃ—ಅಲೆದಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವೂ | ರಘುಸ್ಯದಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿದು (ಮನೋಹರವಾಗಿ) ಉರಿಯುವವೂ | ನಾತೇಜೂತಾಃ—ನಾಯುವಿನಿಂದ ಬೀಸಲ್ಪಡುವವೂ | ಅಶವಃ—(ಸುತ್ತಲೂ) ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕವೂ ಆದ (ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು) | ಮನವೇ—ಶ್ರದ್ಧಾಯುತನೂ | ಮಾನವಸ್ಯತೇ—(ಕರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ) ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಗೌರವಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ | ಉಪ ಯುಜ್ಯಂತೇ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಆಹುತಿಯ ಮೂಲಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿಸುವುದು, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ, ಕತ್ತಲುಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವೂ, ತಮ್ಮದಹನಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರಕಾರಿಗಳೂ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹರಡಿ ಉರಿಯುವವೂ, ಅಲೆದಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವೂ, ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿದು ಮನೋಹರವಾಗಿ ಉರಿಯುವವೂ, ನಾಯುವಿನಿಂದ ಬೀಸಲ್ಪಡುವವೂ, ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕವೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಶ್ರದ್ಧಾಯುತನೂ, ಕರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಗೌರವಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

English Translation

The (flames of Agni), light-moving, dark-tracked, quick (consuming), capricious, restless, lambent, fanned by the wind, wide-spreading, and ensuring liberation (to the devout), are kindled for (the benefit of) the pious reverencer of (holy) priests

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಮುಕ್ಷುಃ ಆಹುತಿದ್ವಾರಾ ಯಜಮಾನಂ ಮೋಕ್ಷಮಿಚ್ಛಂತೈಃ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪಯಂತೈಃ | ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣ. ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಆಮುಷ್ಮಿಕವಾದ ಫಲವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ವರವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಸಯವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

* ಯತ್ರ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸಸೃಜೇ | ಸ ಯತ್ರಾಗ್ನಿಂ ಸಸೃಜೇ ಸ ಇದಂ ಜಾತಃ ಸರ್ವಮೇವ ದಗ್ಧಂ ದಧ್ರ ಇತ್ಯೇವಾಬಿಲಮೇವ ತಾ ಯಾಸ್ತುರ್ಹಿ ಪ್ರಜಾ ಅಸುಸ್ತಾ ಹೈನಂ

ಸಂಪೇಷ್ಟಂ ದಧಿರೇ ಸೋಽತಿತಿಕ್ಸ ಮಾಣಃ ಪುರುಷಮೇವಾಭ್ಯೇಯಾಯ | ಸ ಹೋವಾಚ |
ನ ನಾ ಅಹಮಿದಂ ತಿತಿಕ್ಷೇ ಹಂತೆ ತ್ವಾ ಪ್ರವಿಶಾನಿ ತಂ ಮಾ ಜನಯಿತ್ವಾ ಬಿಭೃಹಿ ಸ ಯಥೈವ
ಮಾಂ ತ್ವಮಸ್ಥಿಂಲ್ಲೋಕೇ ಜನಯಿತ್ವಾ ಭರಿಷ್ಯಸ್ಯೇವಮೇವಾಹಂ ತ್ವಾಮಸ್ಥಿಂಲ್ಲೋಕೇ
ಜನಯಿತ್ವಾ ಭರಿಷ್ಯಾಮೀತಿ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದಾಗ ಅವನು ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ದಹಿಸಲು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿದನು.
ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಲುಸಕ್ತರಾದರು. ಅಗ್ನಿಯು
ಅದನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಮಾನವನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನಾನು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರೆ.
ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಾನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನನ್ನು ನೀವು ಯಜ್ಞಗೃಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ
ಧರಿಸಿರಿ. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ನಾನು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ವರವನ್ನು
ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಸೈಷಾ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾಹುತಿಯದಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಎಂದು ಅಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಯ ಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಏತೇಷು ಯಶ್ಚ ರತೇ ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷು ಯಥಾಕಾಲಂ ಚಾಹುತಯೋ ಹ್ಯಾಹದಾಯನ್ |

ತಂ ನಯಂತೈತಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯೋ ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿರೇಕೋಽಧಿವಾಸಃ |

(ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ೧-೨-೫)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ
ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತಗಳಾಗುವ ಆಹುತಿಗಳು ದೇವಪತಿಯ ಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುವು ಎಂದು
ಮುಂಡಕಾದ್ಯುಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣೆಯ ಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ರಘುದ್ರವಃ—ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಃ | ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವು.

ಅಸಮನಾಃ—ಅಸಮಾನಮನಸ್ಕಾಃ | ಕಾಶ್ಚನ ಪ್ರಾಣ್ಮುಖ್ಯೋ ಗಚ್ಛಂತಿ ಕಾಶ್ಚನ ಪ್ರತ್ಯಙ್ಮುಖ್ಯಃ
ಇತಿ ವಿವಿಧಮನಸ್ಕಾಃ | ನಾನಾ ದಿಕ್ಪುಗಳಿಗೂ ಹರಡಿ ಉರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವು ಎಂದರ್ಥ ಅಥವಾ, ಅಸಮನಾ
ಭಿನ್ನವರ್ಣಾಃ | ಬೇರೆಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಕಾಲೀ ಕರಾಲೀ ಚ ಮನೋಜವಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸೂಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ |

ಸ್ಥುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರುಚೀ ಚ ದೇವೀ ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಃ |

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೪)

ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಅತ್ಯಂತವಾದ ಕೆಂಪು
ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಕಂದುಬಣ್ಣದ್ದೂ, ಮಿರುಗುವ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಸರ್ವತ್ರ ಕಂಗೊಳಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ದಿವ್ಯಾತ್ಮಕ

ವಾದದ್ದೂ ಆದ ಜ್ವಾಲಾರೂಪಗಳಾದ ಜಿಹ್ವೆಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸಮನಾಃ ಎಂದರೆ ಭಿನ್ನವರ್ಣ ಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮುಮುಕ್ಷುಃ—ಮುಚ್ಛಲ್ಮ ಮೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಮೋಕ್ಷಂ ಇಚ್ಛಂತ್ಯಃ ಮುಮುಕ್ಷವಃ. ಸನಾಶಂಸ-
ಭಿಕ್ಷ ಉಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಂತದ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಮುಕ್ಷುಃ ಎಂದು ರೂಪ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಿಚೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ
ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ-
ಸ್ವರಯೋರ್ಯುಣಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನವಸ್ಯತೇ—ಮಾನವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಮಾನವಸ್ಯತಿ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸರ್ವಸ್ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾನಾಂ ಕ್ಯಚಿ ಲಾಲಸಾಯಾಂ ಸುಗಸುತಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಕಾಗಮ. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ ನುಮ್‌ರಹಿತವಾದ ಶತ್ವವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಘುದ್ರವಃ—ಲಘು ದ್ರವಂತಿ ಇತಿ ರಘುದ್ರವಃ ದ್ರು ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ವಾಲಮೂಲಲಘ್ವಲಿ—(ಪಾ. ಮ. ೮-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲತ್ವವಿಕ್ಲ್ಪ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣ ಸೀತಾಸಃ—ಕೃಷ್ಣಾಃ ಸೀತಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬ ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಜುನಃ—ಜು ಧಾತುವು ಸೂತ್ರಮಾತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಉವಜಾದೇಶ.

ಅಸಮನಾಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸಮಾನಂ ನುನಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹು ವಚನಕ್ಕೆ ವಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ. ನಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜಿರಾಸಃ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅಜಿರಶಿಶಿರ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚಿತಃ (ಉ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರು ತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ರಘುಸ್ಯದಃ—ಲಘು ಸ್ಯಂದಂತೇ ಇತಿ ರಘುಸ್ಯದಃ. ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಉಪಧಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಾಲಮೂಲ—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲತ್ವ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ರೇಫಶ್ರವಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪ-ಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾತಜೂತಾಃ—ನಾತ್ಯಃ ಜೂತಾಃ ನಾತಜೂತಾಃ ಕರ್ಮಣೀಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ತೃತೀಯಾಂತ ದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆದಸ್ಯ ತೇ ಧ್ವಸಯಂತೋ ವೃಥೇರತೇ ಕೃಷ್ಣಮುಭ್ವಂ ಮಹಿ ವರ್ಪಃ

ಕರಿಕ್ರತಃ |

ಯತ್ಸೀಂ ಮಹೀಮವನಿಂ ಪ್ರಾಭಿ ಮರ್ಮೃಶದಭಿಶ್ಚ ಸ್ತನಯನ್ನೇತಿ

ನಾನದತ್ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಆತ್ | ಅಸ್ಯ | ತೇ | ಧ್ವಸಯಂತಃ | ವೃಥಾ | ಈರತೇ | ಕೃಷ್ಣಂ | ಅಭ್ವಂ | ಮಹಿ | ವರ್ಪಃ | ಕರಿಕ್ರತಃ |

ಯತ್ | ಸೀಂ | ಮಹೀಂ | ಅವನಿಂ | ಪ್ರ | ಅಭಿ | ಮರ್ಮೃಶತ್ | ಅಭಿಶ್ಚ ಸನ್ | ಸ್ತನಯನ್ | ಏತಿ |

ನಾನದತ್ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಆದನಂತರಮಸ್ಯ ಸ್ತಾಯಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ತೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ವಿಸ್ಪುಲಿಂಗಾ ವೃಥಾ ಸಹ್ಯೇವೇರತೇ | ಸರ್ವತೋ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಸ್ತೇ | ಧ್ವಸಯಂತಸ್ತಮಾಂಸಿ ಧ್ವಂಸಯಂತಃ ತಥಾ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಮುಭ್ವಂ ಮಹಾಂತಮುಭಿಭವದ್ಗಮನಮಾರ್ಗಂ ಮಹಿ ಮಹದ್ವಪೋ ರೂಪಂ ಪ್ರಕಾಶಂ ಕರಿಕ್ರತೋಽತ್ಯರ್ಥಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಯದ್ಯದಾ ಮಹೀಂ ಮಹತೀಮವನಿಂ ಭೂಮಿಂ ಸೀಂ ಸರ್ವತೋ ಮರ್ಮೃಶತ್ ಪುನಃಪುನರಾವೃಶತ್ || ಮೃಶೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಚ್ಚತರ್ಯಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿ-ರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ || ಅಭಿಶ್ಚ ಸನ್ ಸರ್ವತಶ್ಚೇಷ್ವಮಾನಃ ಸ್ತನಯಿಷ್ಯಾಬ್ಧಂ ಕುರ್ವನ್ ನಾನದದತ್ಯರ್ಥಂ ಶಬ್ದಯನ್ || ಪೂರ್ವವತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಸರೌ || ಅಭಿತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣೈತಿ ಗಚ್ಛತಿ | ಯದೇತಸ್ತತೋ ಜಿಹ್ವಾಭಿರ್ಲೇಹಾನೋ ಭುಗುಭುಗುಧ್ವನಿಂ ಕುರ್ವಿಷ್ಯುಲತಿ ತದೈವ ವಿಸ್ಪುಲಿಂಗಾ ಉದ್ಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯೇತ್—ಯಾವಾಗ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಅಭಿಶ್ವಸ೯—ಮೇಲುಸಿರಿನಂತಿರುವ ಸ್ಪಂದನಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ | ಸ್ತನಯ೯—ಮೊಳಗುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ | ನಾನದೇತ್—ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಲೂ | ಮಹೀಂ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ಅವನಿಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನು | ಸೀಂ—ಸುತ್ತಲೂ | ಮರ್ಮ೯ಶತ್—ಪದೇಪದೇ (ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಲೂ) ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಲೂ | ಅಭಿ—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ | ಪ್ರ ಏತಿ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ | ಆತ್—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ತೇ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು | ಧ್ವಸಯಂತೇ—(ಕತ್ತಲನ್ನು) ನಾಶಮಾಡುತ್ತಲೂ | ಕೃಷ್ಣಂ ಅಭ್ಯಂ—ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗದ ಸುತ್ತಲೂ | ಮಹಿ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ವರ್ಷಃ—ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು | ಕರಿಕ್ರತಃ—ಹರಡುತ್ತಲೂ | ವೃಥಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಈರತೇ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಲುಸಿರಿನಂತಿರುವ ಸ್ಪಂದನಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಮೊಳಗುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಲೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಪದೇಪದೇ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಯಾವಾಗ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆ ಒಡನೆಯೇ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಮಾರ್ಗದ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುತ್ತಲೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತವೆ.

English Translation

Thereupon those (flames of Agni) extend together in all directions, dispersing gloom, and spreading great light along the path of darkness ; when (Agni) illumines repeatedly the whole earth, and proceeds panting, thundering, and roaring aloud.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ವೃಥಾ—ಸಹ್ಯೆವ | ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಎಂದರೆ, ನಿ ನಾತಜೂತೋ ಅತಸೇಷು ತಿಸ್ಥತೇ ವೃಥಾ ಜುಹೂಭಿಃ ಸೃಣ್ಯಾ ತುನಿಷ್ಕಣಿಃ |
(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೮-೪)

ಅಸ್ತೋಭಯದ್ವೃಥಾಸಾನುನು ಸ್ವಧಾಂ ಗಭಸ್ತೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೮-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೃಥಾ ಎಂಬ ಪದವು ಬರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ, ಸಾಯಣರು ವೃಥಾ ಇತಿ ಅನಾಯಾಸವಚನಃ | ವೃಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಿಲ್ಲದೇ, ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೇ ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೇ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಸ್ತುಲಿಂಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸರಿಸಿದವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಕೊಂಚವೂ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹರಡಿದವು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಕೃಷ್ಣಂ ಅಭ್ಯಂ—ಅಭ್ಯಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇದರ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಬಹುದು.

ನೇಮಾ ಆಪೋ ಅನಿಮಿಷಂ ಚರಂತೀರ್ನ ಯೇ ವಾತಸ್ಯ ಪ್ರಿಮಿನಂತ್ಯಭ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾತಸ್ಯ ಯೇ ಗತಿವಿಶೇಷಾಃ ತೇ ತ್ವದೀಯಂ ಅಭ್ಯಂ ವೇಗಂ ನ ಹಿಂಸಂತಿ ವಾಯುವಿನ ಗತಿವೇಗವೂ ಸಹ ವರುಣನ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರವು ಎಂದು ಅಭ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೇಗವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಯುಷ್ಮೇಷಿತೋ ಮರುತೋ ಮರ್ತ್ಯೇಷಿತ ಆ ಯೋ ನೋ ಅಭ್ಯ ಈಷತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೯-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಃ ಯಃಕಶ್ಚಿತ್ ಅಭ್ಯಃ ಶತ್ರುಃ....ನಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತಂ ಶವಸಾ ವಿ ಯುಯೋತ ಎಂದು ಅಭ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೯ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂ ಮೇಘತೇ ಜನಯಂತಿ ಎಂದು ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ೧-೧೬೯-೩ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ೨-೪-೫ ರಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ಹನ್ವಿಭರ್ಷಿ ಸಾಯಕಾನಿ ಧನ್ವಾರ್ಹನ್ನಿಷ್ಟಂ ಯಜತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ |

ಅರ್ಹನ್ನಿದಂ ದಯಸೇ ವಿಶ್ವಮಭ್ಯಂ ನ ವಾ ಓಜೀಯೋ ರುದ್ರ ತ್ವದಸ್ತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೩-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಂ ಅಭ್ಯಂ | ಮಹನ್ನಾಮೈತತ್ | ಅತಿ ವಿಸ್ತೃತಂ ಜಗತ್ | ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಜಗತ್ತೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ದುಷ್ಯಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಭೂರಿಂ ದ್ವೇ ಅಚರಂತೀ ಚರಂತಂ ಪದ್ವಂತಂ ಗರ್ಭಮಪದೀ ದಧಾತೇ |

ನಿತ್ಯಂ ನ ಸೂನುಂ ಪಿತ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ ದ್ಯಾವಾ ರಕ್ಷತಂ ಪೃಥಿವೀ ನೋ ಅಭ್ಯಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೫-೨)

ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಃ ಅಸ್ಮಾನ್ ಅಭ್ಯಾತ್ ಮಹತೋ ಭಯಹೇತೋಃ ಪಾಪಾತ್ ರಕ್ಷತಂ ಪಾಲಯತಂ | ತಮ್ಮನ್ನು ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಭಯಹೇತುವಾದುದೂ ಆದ ಪಾಪಪದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಲನೇ ಋಕ್ಕಿನವರಿಗೆ ಅಭ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಮಹದ್ಭಯವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ ಹೀಗಿರುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಂಪರೆಯಾದವು. ಅಭ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂಲಾರ್ಥ

ವಾನ್ವದು, ಆ ಮೂಲಾರ್ಥದ ಮೇಲೆ ಈ ಪರಂಪರೆಯಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಶನಸಥಪ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಅಭ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈ ಮೂಲಾರ್ಥವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಥ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಪರಾರ್ಥಮಗಚ್ಛತ್ | ತತ್ಪರಾರ್ಥಂ ಗತ್ವೈಕ್ಷತ ಕಥಂ ನ್ನಿಮಾನ್ಲೋಕಾನ್ತು-
ತೈನೇಯಾಮಿತಿ ತದ್ವ್ಯಾಭ್ಯಾಮೇವ ಪ್ರತ್ಯವೈದ್ರಾಪೇಣ ಚೈವ ನಾಮ್ನಾ ಚ ಸ ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯ
ಚ ನಾಮಾಸ್ತಿ ತನ್ನಾಮ ಯಸ್ಯೋಽಪಿ ನಾಮ ನಾಸ್ತಿ ಯದ್ವೇದ ರೂಪೇಣೇದಗ್ಂ ರೂಪಮಿತಿ
ತದ್ರೂಪಮೇತಾವದ್ವಾ ಇದಂ ಯಾವದ್ರೂಪಂ ಚೈವ ನಾಮ ಚ | ತೇ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ
ಮಹತೀ ಅಭ್ಯೇ | ಸ ಯೋ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀ ಅಭ್ಯೇ ನೇದ ಮಹದ್ಭಾವಾಭ್ಯಂ
ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೩).

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. [ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ತೋರಿಸಿದೆ] ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಭ್ಯವು ಮೂರ್ತ (concrete), ಅಮೂರ್ತ (Abstract) ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹತ್ತಾದ ಮೂರ್ತಶಕ್ತಿ, ಅಮೂರ್ತಶಕ್ತಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಈ ಮೂಲಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಉಳಿದ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮಾರ್ತಾಮೂರ್ತರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವ ತತ್ತ್ವವೆಂಬ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅರ್ಥವು,

ಉದಾ ಅಯಾ ಉಪವಕ್ತೇವ ಬಾಹೂ ಹಿರಣ್ಯಯಾ ಸವಿತಾ ಸುಪ್ರತೀಕಾ |
ದಿವೋ ರೋಹಾಂಸ್ಯರುಹತ್ಪ್ರಥಿವ್ಯಾ ಅರೀರಮತ್ಪತಯತ್ಕಚ್ಚಿದಭ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೧-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಭ್ಯಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಭ್ಯಂ ಮಹತ್ ಸರ್ವಂ ವಸ್ತುಜಾತಂ | ಎಂದು ಅದರ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕ ವಾದ ಸಚ್ಚಕ್ತಿಯೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರಯೇ ವಸುಭ್ಯ ಈವದಾ ನಮೋ ದುರೈ ಮಿತ್ರೇ ವರುಣೇ ಸೂಕ್ತವಾಚಿಃ |
ಅನ್ಯೈತ್ಯಭ್ಯಂ ಕೃಣುತಾ ವರೀಯೋ ದಿವಸ್ಪ್ರಥಿವ್ಯೋರವಸಾ ಮದೇಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೯-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂ ಮಹದ್ಭವಂ ತೇಜೋ ವಾ | ಮಹತ್ತಾದ ತೇಜಶ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದೂ,

ದ್ಯಾವೋ ನ ಯಸ್ಯ ಪನಯಂತ್ಯಭ್ಯಂ ಭಾಸಾಂಸಿ ವಸ್ತೇ ಸೂರೋ ನ ಶುಕ್ರಃ |
ವಿ ಯ ಇನೋತ್ಯಜರಃ ಪಾವಕೋಽಶ್ವಸ್ಯ ಚಿಚ್ಛಿಶ್ವಥತ್ಪೂರ್ವಾಣಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂ ಮಹತ್ಕರ್ಮ | ಎಂದು ಮಹತ್ತಾದ ಕರ್ಮಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡೂ ಸಚ್ಚಕ್ತಿಗಳು.

ತಾ ಇನ್ನೇ ೩ ವ ಸಮನಾ ಸಮಾನೀರಮೀತವರ್ಣಾ ಉಷಸಶ್ಚ ರಂತಿ |

ಗೂಹಂತೀರಭ್ಯಮುಸಿತಂ ರುತದ್ಭಿಃ ಶುಕ್ರಾಸ್ತನೂಭಿಃ ಶುಚಯೋ ರುಚಾನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೧-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅತಿಮಹತ್ವೈಷ್ಣಂ ರೂಪಂ | ಮಹತ್ತಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಕಾರವಾದುದೂ, ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಭೂತಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಅಭ್ಯಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಂ ಅಭ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅತಿ ಮಹತ್ತಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯೆಂದರ್ಥ.

ವರ್ಪಃ—ರೂಪಂ ಪ್ರಕಾಶಂ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪವೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ಈರತೇ—ಈರ ಗತೌ ಕಂಪನೇ ಚ ಧಾತು. ಲಟಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಾದೇಶ. ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಬರುವ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಹೀಮ್—ಮಹತೀಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಜೀಪ್ ಸಿತ್ತಾದರೂ ಶತರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೃಹನ್ಮತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩-೧) ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಾಗ (ಅಮಿನೋಡನೆ) ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಮ್ಯಶತ್—ಮ್ಯಶ ಆಮರ್ಶನೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಪೌನಃ ಪುನ್ಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಯಜೋಚಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲುಗಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣೋ ಯಜ್‌ಲುಕೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಯಜ್‌ಲುಕ್ ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಶ್ವಸನ್—ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ತನಯನ್—ಸ್ತನ ದೇವಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ನಿಕರಣ. ಧಾತುವು ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನವ್ಯಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಚಿಯುತ್ತದೆ.

ಏತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಾನದತ್—ಇದ ಅನ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ. ಷೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ನತ್ವ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಜ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲುಜ್‌ಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಭೂಷನ್ನ ಯೋಽಧಿ ಬಭ್ರೂಷು ನನ್ನತೇ ವೃಷೇನ ಪತ್ನೀರಭ್ಯೇತಿರೋರು-
ವತ್ |

ಓಜಾಯಮಾನಸ್ತನ್ನತ್ವ ಶುಂಭತೇ ಭೀಮೋ ನ ಶೃಂಗಾ ದವಿಧಾವ ದು-
ರ್ಗಭಿಃ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಭೂಷನ್ | ನ | ಯಃ | ಅಧಿ | ಬಭ್ರೂಷು | ನನ್ನತೇ | ವೃಷಾಽಇವ | ಪತ್ನೀಃ | ಅಭಿ | ಏತಿ | ರೋರುವತ್ |
ಓಜಾಯಮಾನಃ | ತನ್ನಃ | ಚ | ಶುಂಭತೇ | ಭೀಮಃ | ನ | ಶೃಂಗಾ | ದವಿಧಾವ | ದುಃಽಗೃಭಿಃ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋಽಗ್ನಿರ್ಬಭ್ರೂಷು ಬಭ್ರುವರ್ಣಾಸ್ತೋಷಧೀಷು ಭರಣಿಕುಶಲಾಸು ನಾ ಜಗತಾಮಧ್ಯಧಿಕಂ
ನನ್ನತೇ ನಮತಿ ಕಾಷ್ಠಾನಿ ಪ್ರವಿಶತಿ | ನಮತೇರ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಶ್ನಾ | ಯದ್ವಾ |
ಲಟಿ ಚ್ಛಾಂದಸಃ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಹಲಾದಿಶೇಷಾಭಾವಃ || ಭೂಷನ್ನ ಭೂತಾನ್ಯೇನ ಸ್ತತೇಜಸಾ
ಭೂಷಯನ್ನಿವ | ಕಿಂಜಾಯಂ ಪ್ರವಿಶನ್ ವೃಷೇನ ಸೇಕ್ತಾ ವೃಷಭ ಇವ ಪತ್ನೀಸ್ತಮೇವ ಸಾಲಯಿತ್ರೀಃ
ಸಮರ್ಥಯಿತ್ರೀರೋಷಧೀ ರೋರುವತ್ | ರೌತೇರ್ಯಜ್‌ಲುಗಂತಾಚ್ಛತರ್ಯಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾ-
ದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ || ಅತ್ಯೇರ್ಥಂ ಶಬ್ದಯನ್ನಭ್ಯೇತಿ | ಅಭಿತೋ ಗಚ್ಛತಿ | ಪ್ರಥಮನೋಷಧೀಃ ಪ್ರವಿಶ್ಯ
ಪಶ್ಚಾತ್ತೈಬುದ್ಧಃ ಸಂಸ್ತಾ ಏವ ದಹತೀತ್ಯೇರ್ಥಃ | ಕಿಂಚೈವಂ ಕೃತ್ವಾ ಓಜಾಯಮಾನಃ | ಓಜ ಇತಿ
ಬಲಿನಾಮ | ಸ್ವಯಂ ಬಲಮಿವಾಚೀರನ್ || ಕರ್ತುಃ ಕೃಜ್ ಸಲೋಪಶ್ಚೇತಿ ಕೃಜ್‌ಸಲೋಪೌ ||
ಧೂಮಾದಿಭಿರ್ವಿನಾ ಕೇವಲಂ ತೇಜೋರೂಪ ಏವ ಸಂಸ್ತನ್ನತ್ವ ಶುಂಭತೇ | ಸ್ವಶರೀರಭೂತಾ ಜ್ವಾಲಾ

ಅಸಿ ದೀಪಯತಿ | ಪೋಷಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಜ್ವಾಲೋ ದುರ್ಗಭಿಃ ಕೇನಚಿದಸಿ ಗ್ರಹೀತು-
ಮಶಕ್ಯಃ ಸನ್ ಭೀಮೋ ನ ಭಯಂಕರೋ ಮೃಗ ಇವ ಸ ಯಥಾ ದುರ್ಗಹಃ ಸಂಸ್ಥಾಂಗಳಂ ಚಾಲಯತಿ
ತದ್ವದಯಮಸಿ ಶೃಂಗಾಣಿ ಶೃಂಗವದುನ್ನತಾ ಜ್ವಾಲಾ ದವಿಧಾವ | ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಚಾಲಯತಿ || ಧುನೋ-
ತೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಲ್ಲಿಟಿ ರೂಪಂ | ಅಸ್ಯ ಚ ದಾಧತ್ಯಾದಾನಿತಿಶಬ್ದೇನ ಸಂಗ್ರಹೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ (ಅದೇ) ಅಗ್ನಿಯು | ಬಭ್ರೂಷು—ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ | ಭೂಷಣ ನ—(ತನ್ನ
ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು) ಅಲಂಕರಿಸುವಂತೆ | ಅಧಿ ನಮ್ನತೇ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ. | ವೃಷಾಃ
—ಗೂಳಿಗಳು | ಪತ್ನೀಃ ಇವ—ಗುಟುರುಹಾಕಿಕೊಂಡು ಗೋವುಗಳ ನಡುವೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವಂತೆ | ರೋರುವತ್
—ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾ | ಅಭ್ಯೇತಿ—ರಭಸದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಾನೆ. | ಓಜಾಯಮಾನಃ—(ಪೊದೆಗಳ ದಹನ
ದಿಂದ) ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ | ತನ್ವಶ್ಚ—(ಹೊಗೆಯೇ ಇಲ್ಲದ) ಜ್ವಾಲಾರೂಪದ ತನ್ನ ದೇಹ
ಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ | ಶುಂಭತೇ—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಡುತ್ತಾನೆ. | (ಮತ್ತು) ಭೀಮೋ ನ—ಯಾರಿಂದಲೂ
ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಭಯಂಕರ ಮೃಗವು ತನ್ನ ಭೀಷಣವಾದ ಕೊಂಬನ್ನು ಬೀಸಿ ಆಡಿಸುವಂತೆ | ದುರ್ಗಭಿಃ—
ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯನಾಗಿ | ಶೃಂಗಾ—ಕೊಂಬುಗಳಂತಿರುವ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು | ದವಿಧಾವ—(ಭಯಂಕರವಾಗಿ)
ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವಂತೆ ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸು
ತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಗೂಳಿಗಳು ಗುಟುರು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಗೋವುಗಳ ನಡುವೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವಂತೆ
ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾ ರಭಸದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಾನೆ. ಪೊದೆಗಳ ದಹನದಿಂದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ
ಹೊಗೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಜ್ವಾಲಾರೂಪವಾದ ತನ್ನ ದೇಹಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ
ಭಯಂಕರವಾದ ಮೃಗವು ತನ್ನ ಭೀಷಣವಾದ ಕೊಂಬನ್ನು ಬೀಸಿ ಆಡಿಸುವಾಗ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯ,
ವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಭೀಷಣವಾದ ಕೊಂಬುಗಳಂತಿರುವ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಉರಿಯು
ತ್ತಿರುವಾಗ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

English Translation

He gets down among the bushes as if embellishing them (with his lustre), and rushes roaring like a bull amongst (a herd of) cows : thence increasing in intensity, he enhances (the fierceness) of his form, and is difficult to be arrested as a formidable (animal), when he brandishes his horns.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಮ್ಯವಾದುದೂ, ಭಯಂಕರವಾದುದೂ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದೂ
ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಪ್ರಸರಣದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಮೊದಲು ಕಂದುಬಣ್ಣದ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಿಸುವಾಗ

ಅಗ್ನಿಯ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಕಾಂತಿಯು ಪೊದೆಗಳಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಪೊದೆಗಳ ದಹನದಿಂದ ತನ್ನ ಓಜಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾದಾಗ ಭೀಷಣಾಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ರೌದ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿ, ಅಗ್ನಿಯ ನಾನಾರೂಪದ ವರ್ಣನೆಯು ಕಾಮ್ಯೇಷ್ಟಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಗಳೊಡನೆ ಪರಿಸರೀಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯೇಷ್ಟಿಕಾಂಡಾಂತರ್ಗತವಾದ (೨-೨-೨-೩ ರಿಂದ ೪) ಮಂತ್ರಗಳೊಡನೆ ಉದಾಹೃತವಾದ

ಅಕ್ರಂದದಗ್ನಿಃ ಸ್ತನಯನ್ನಿವ ದ್ಯೌಃ ಕ್ಷಾಮಾ ರೇರಿಹದ್ವೀರುಧಃ ಸಮಂಜಸಃ |

ಸದ್ಯೋ ಜಜ್ಞಾನೋ ವಿ ಹೀಮಿದ್ಧೋ ಅಖ್ಯದಾ ರೋದಸೀ ಭಾನುನಾ ಭಾತ್ಯಂತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫ ೪) (ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮತ್ತು ಈ ದಾವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು

ಅಕ್ರಂದದಗ್ನಿಃ ಸ್ತನಯನ್ನಿವ ದ್ಯೌರಿತಿ | ಕ್ರಂದತೀವ ಹಿ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತನಯನ್ ಕ್ಷಾಮಾ ರೇರಿಹದ್ವೀರುಧಃ ಸಮಂಜಸ್ತಿ ಕ್ಷಾಮಾ ವೈ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ರೇರಿಹ್ಯಮಾಣೋ ವೀರುಧಃ ಸಮನಕ್ತಿ ಸದ್ಯೋ ಜಜ್ಞಾನೋ ವಿ ಹೀಮಿದ್ಧೋಽಖ್ಯದಿತಿ ಸದ್ಯೋ ವಾ ಏಷ ಜಜ್ಞಾನ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ವಿಖ್ಯಾಪಯತ್ಯಾ ರೋದಸೀ ಭಾನುನಾ ಭಾತ್ಯಂತರಿತೀಮೇ ವೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ರೋದಸೀ ತೇ ಏಷ ಭಾನುನಾ ಭಾತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೭-೩-೨)

ಎಂದು ವಿವರಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದಾವಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವರ್ಣನೆಯು ವಿಶದವಾಗಿದೆ.

ಬಭ್ರೂಷು—ಬಭ್ರುವೆಂದರೆ ಕಂದುಬಣ್ಣ. ಈ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವೃಷಾಃ—ವೃಷನ್ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಸುರಿಸುವವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪುಂಸ್ತ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥವು ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಪರಂಪರೆಯಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಪದದ ಮೂಲಾರ್ಥವೇನು, ಪುಂಸ್ತ್ವಶಕ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ, ಈ ಪ್ರಯೋಗದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಾಃ—ಎಂಬ ಪದವು ವೃಷು ಸೇಚನೇ ; ವೃಷು ಶಕ್ತಿಬಂಧನೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸುರಿಸು, ಚಿಮುಕಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವೃಷ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಎರಡನೆಯ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪುಮಾನ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಾವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸೂಚಕವಾಗಿ ಪುರುಷಸರ್ವಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಶ್ವಾದಿ ಇತರ ಶಕ್ತಿಯುತಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸರ್ವಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗಸರ್ವಾಯವಾಗಿಯೇ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರೇಂಖಂ ಹೋತಾಧಿರೋಹತ್ಯಾದುಂಬರೀಮಾಸಂದೀಮುದ್ಗಾತಾ ವೃಷಾ ವೈ ಪ್ರೇಂಖೋ
ಯೋಷಾಸಂದೀ ತನ್ನಿಧುನಂ ಮಿಥುನಮೇವ ತದುಕ್ಕಮುಖೇ ಕರೋತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ |
(ಐ. ಆರಣ್ಯಕಂ ೧-೨-೪.)

ಹೋತೃವು ಆಂದೋಲನವನ್ನಾ (ಉಯ್ಯಾಲೆ), ಉದ್ಗಾತೃವು ಉಮುಂಬರಾಸನವನ್ನಾ ಆರೋಹಣಮಾಡುತ್ತಾರೆ
ಆಂದೋಲನೇ ಪುನಾನ್ (ವೃಷಾ), ಆಸಂದಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀ (ಯೋಷಾ). ಪ್ರಜಾಕಾಮರಾದವರು ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ
ಮೊದಲು ಈ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು ಎಂಬ ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ, ಅದರಂತೆಯೇ—

ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಹಿಂಕಾರೋ ಬ್ರಹ್ಮೈತದಹರ್ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರತಿಸದ್ಯತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ |
ಯದೇವ ಹಿಂಕಾರೇಣ ಪ್ರತಿಸದ್ಯತಾ ೩ ಇ ವೃಷಾ ವೈ ಹಿಂಕಾರೋ ಯೋಷತ್ಕನ್ನಿಧುನಂ
ಮಿಥುನಮೇವ ತದುಕ್ಕಮುಖೇ ಕರೋತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ |
(ಐ. ಆ ೧-೩-೧)

ಹಿಂಕಾರವೇ ಪುನಾನ್ (ವೃಷಾ), ಋಕ್ಕೇ ಸ್ತ್ರೀ. ಪ್ರಜಾಕಾಮನು ಈ ಮಿಥುನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು ಎಂಬ
ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ವೃಷಾ ಎಂಬ ಪದವು ಪುಂಸ್ತ್ವ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಚಿಮುಕಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದರ್ಥ. ಅದು ಮಾನವವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಅಶ್ವಾದಿಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥದ
ಅಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಅಶ್ವಾದಿಶಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು
ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಅಸಮಂ ಕ್ಷತ್ರಮಸಮಾ ಮನೀಷಾ ಪ್ರ ಸೋಮಪಾ ಅಪಸಾ ಸಂತು ಸೇಮೇ |
ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ದದುಷೋ ವರ್ಧಯಂತಿ ಮಹಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ಸ್ಥವಿರಂ ವೃಷ್ಣ್ಯಂ ಚ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೪-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಣ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವೃಷತ್ತಂ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪುಂಸ್ತ್ವವೆಂದೂ,

ಪೂರ್ವೀರಹಂ ಶರದಃ ಶಶ್ರಮಾಣಾ ದೋಷಾ ವಸ್ತೋರುಷಸೋ ಜರಯಂತೀಃ |
ಮಿನಾತಿ ಶ್ರಿಯಂ ಜರಿಮಾ ತನೂನಾಮಪ್ರ್ಯ ನು ಪತ್ನೀವ್ಯಷಣೋ ಜಗಮ್ಯುಃ ||
(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೭೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೃಷಣಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೇಕ್ತಾರಃ ಪುರುಷಾಃ ಎಂದೂ ಇನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ
ಇದರಂತೆಯೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗಸೂಚಕವಾದುದೂ ಪುರುಷಪ್ರಾಣಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ
ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು

ಮಹಾ ಅಸಿ ಮಹಿಷ ವೃಷ್ಣೈಃ ಫಿರ್ಧನಸ್ಪೃದುಗ್ರ ಸಹಮಾನೋ ಅನ್ಯಾನ್ |
ಏಕೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಸ ಯೋಧಯೋ ಚ ಹಯಯಾ ಚ ಜನಾನ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೬-೨)

ವ್ಯಸ್ತಭ್ಯಾದ್ರೋದಸೀ ಮಿತ್ರೋ ಅದ್ಭುತೋಽಂತರ್ವಾವದಕ್ಯೋಜ್ಞೋತಿಷಾ ಳಮಃ |

ವಿ ಚರ್ಮಣೀವ ಧಿಷಣೇ ಅವರ್ತಯದ್ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಿಶ್ವಮಧತ್ತ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೀರ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಸರಣವನ್ನು, ಸ್ತ್ರೀಗೋವುಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಮುನ್ನುಗುತ್ತಿರುವ ಗೂಳಿಗಳ ವೇಗಕ್ಕೂ ಉತ್ಸಾಹಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪೊದೆಗಳನ್ನು ಪತ್ನಿಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪತಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಆಕ್ರಮಣವು ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಸಂಸರ್ಗದಂತೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲು ಭೂಷನ್ ಅಧಿನಮ್ಮತೇ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಶುಂಭತೇ—ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಶುಂಭ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಶುಂಭ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ.

ವೃಚಸ್ವತೀರುರ್ವಿಯಾ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ನ ಜನಯಃ ಶುಂಭಮಾನಾಃ |

ದೇವೀರ್ವಾರೋ ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಿನ್ವಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭವತ ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಶುಂಭಮಾನಾಃ ಎಂದರೆ ಶೋಭಮಾನಾಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆ (ನಿ. ೮-೧೦-) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೀಪಯತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ದುರ್ಗಭಿಃ—ಕೇನಚಿದಪಿ ಗೃಹೀತುಮಶಕ್ಯಃ| ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಅಪ್ರತಿ ಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯೊಡಗೂಡಿ ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು

ಉತ ಸ್ಮ ದುರ್ಗಭೀಯಸೇ ಪುತ್ರೋ ನ ಹ್ವಾರ್ಯಾಣಾಂ |

ಪುರೂ ಯೋ ದಗ್ಧಾಸಿ ವನಾಗ್ನೇ ಪಶುರ್ನ ಯವಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ದುರ್ಗಭೀಯಸೇ ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದವಿಧಾವ—ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಚಾಲಯತಿ | ಅಗ್ನಿಯ ಭೀತಿಜನಕವಾದ ಚಾಲನವೂ ಕಂಪನವೂ ವೇಗವಾದ ಪ್ರಸರಣವೂ ಈ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಿಯಾ

ಭೂಷನ್—ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ಥ ಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬಭ್ರೂಷು—ಅಪ್ರಾಣಿಜಾತೇಶ್ಚ ಅರಜ್ಞಾದೀನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ

ನಮ್ನತೇ—ಏನು ಪ್ರಹ್ಲತ್ವೇ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. **ಣೋನಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ನತ್ವ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. **ಲೇಟೋಽಜಾಟಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲಾವಿಕರಣ. ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ **ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿಯೇ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಶಸಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. **ಶ್ಲಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ **ಹಲಾದಿಶೇಷಃ** ಎಂಬುದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. **ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪತ್ನೀಃ—ಪತ್ನೀನೋರ್ಯಜ್ಞ ಸಂಯೋಗೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ತನ್ನನ್ನೀಯೋಗದಿಂದ ನುಕಾಗಮ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೋರುನತ್—ರು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಭೃಶಾರ್ಥತೋರುನಾಗ **ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ. **ಯಜೋಚಿ ಚಿ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ **ಗುಣೋಯಜ್ಞ ಲುಕೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಯಜ್ಞಲುಕ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭೃವಾಂ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಜಾವೇಶ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಓಜಾಯಮಾನಃ—ಓಜಃ ಇವ ಆಚರನ್ ಓಜಾಯಮಾನಃ ಕರ್ತುಃ ಕೃಜ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನನ್ನೀಯೋಗದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. **ಸನಾ-ದ್ಯಂತಾಧಾತನಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ವಿಕರಣ. **ಅನೇಮುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃಜ್ಸ್ವರ ಉಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತನ್ವಃ—ತನ್ವಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ **ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಮ್ನತೇ—ಶುಂಭ ಶೋಭಾಯಾಂ (ಭಾಸನೇ) ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಃ—ಇಭೀ ಭಯೇ. ಬಿಭೇತಿ ಅಸ್ಮಾತ್ ಇತಿ ಭೀಮಃ **ಭೀಮಾದಯೋಸಾದಾನೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೃಂಗಾ—ಶೃಂಗಾಣಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ **ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ.

ದವಿಧಾವ—ಧೂಂಜ್ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುನಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಧಾತೋರೇಕಾಚಿಃ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಯಜೋಚಿಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲುಂಞಂತದ
ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ದವಿಧಾವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೬ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಸಂಸ್ತಿರೋ ವಿಷ್ಟಿರಃ ಸಂ ಗೃಭಾಯತಿ ಜಾನನ್ನೇವ ಜಾನತೀರ್ನಿತ್ಯ ಆ
ಶಯೇ |

ಪುನರ್ವರ್ಧಂತೇ ಅಪಿ ಯಂತಿ ದೇವ್ಯಮನ್ಯದ್ವರ್ಪಃ ಪಿತೋಃ ಕೃಣ್ಣತೇ
ಸಚಾ || ೭ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಸಂಸ್ತಿರಃ | ವಿಷ್ಟಿರಃ | ಸಂ | ಗೃಭಾಯತಿ | ಜಾನನ್ | ಏವ | ಜಾನತೀಃ | ನಿತ್ಯಃ | ಆ | ಶಯೇ |
ಪುನಃ | ವರ್ಧಂತೇ | ಅಪಿ | ಯಂತಿ | ದೇವ್ಯಂ | ಅನ್ಯತ್ | ವರ್ಪಃ | ಪಿತೋಃ | ಕೃಣ್ಣತೇ | ಸಚಾ || ೭ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಸಂಸ್ತಿರ ಅಚ್ಛಿನ್ನಃ || ಸಂಪೂರ್ವಾತ್ಪ್ರಜಾತೇರ್ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿತ್ಯಾತ್ಮಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಪಾ ೩-೨-೫-೨ | ಪರಾದಿತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ತಥಾ ವಿಸ್ತರಃ ಕದಾಚಿದ್ವಿ-
ಸ್ತೀರ್ಣಃ ಸನ್ ಸಂ ಗೃಭಾಯತಿ | ಸಂಗೃಹ್ಣಾತ್ಯೋಷಧೀಃ | ಕಿಂಚಾಯಂ ಜಾನನ್ನೇವ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ
ಪ್ರವೃದ್ಧೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ ಅತೋ ಜ್ವಾಲಾಭಿಃ ಸಂಯೋಜ್ಯ ಇತ್ಯಧಿಗಚ್ಛನ್ನೇವ ಜಾನತೀರ್ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ
ಪ್ರವೃದ್ಧಾಭಿರ್ಭವಿತವ್ಯಮಿತ್ಯವಗಚ್ಛಂತೀರ್ಜ್ವಾಲಾ ನಿತ್ಯೋಽವಿಚ್ಛಿನ್ನಃ ಸನ್ನಾ ಶಯೇ | ಆಶೇತೇ |
ಆಶ್ರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಲೋಪಸ್ತ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟಿತಿ ತಲೋಪಃ || ಏವಂಭೂತಜ್ವಾಲಾಃ ಪುನಃ ಪೂರ್ವಂ |
ಪ್ರವೃದ್ಧಾ ಏವ ಪುನರಪಿ ಯಾಗಯೋಗ್ಯಾ ಯಥಾ ಭವಂತಿ ತಥಾ ವರ್ಧಂತೇ | ದೇವ್ಯಂ ಯಾಗಾದಿ
ವ್ಯವಹಾರಯೋಗ್ಯಂ ಸ್ತುತ್ಯಂ ನಾಗ್ನಿಮಪಿ ಯಂತಿ | ಪ್ರಾಘ್ನವಂತಿ | ಯದ್ಯಸ್ಯಗ್ನಿಜ್ವಾಲಯೋರೇಕತ್ವಂ
ತಥಾಪಿ ರಾಹೋಃ ಶಿರ ಇತಿವದಾಪಚಾರಿಕೋ ಗಂತ್ರಗಂತವ್ಯಭಾವಃ | ಕಿಂಚೈವಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಾ ಜ್ವಾಲಾ
ಓಷಧಯೋ ವಾ ಸಚಾಗ್ನಿನಾ ಸದ ಪಿತೋರ್ಜಗತ್ಪಾಲಯಿತೋಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಭೂಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ-
ವ್ಯೋರನೈತ್ಯರ್ಪವಮವಿದ್ಯಮಾನಂ ತೇಜೋಮಯಂ ವರ್ಪೋ ರೂಪಂ ಕೃಣ್ಣತೇ | ಕುರ್ವಂತಿ |
ಲೋಕದ್ವಯಂ ಸ್ಪೃಶಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಸಂಸ್ಥಿರಃ—(ಒಂದೊಂದು ಸಲ) ಮರೆಸಿಕೊಂಡವನಾಗಿಯೂ, | ವಿಸ್ಥಿರಃ—(ಕೆಲವು ಸಲ) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ | ಸಂಗೃಭಾಯತಿ—(ಪೊದೆಗಳನ್ನು) ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಮತ್ತು) ಜಾನನ್ನೇವ—(ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ವೃದ್ಧನಾಗಬೇಕು) ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡೇನೆ ಜಾನತೀಃ—ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿದಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು | ನಿತ್ಯಃ—ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನನಾಗಿ | ಆ ಶಯೇ—ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಹರಡುತ್ತಾನೆ. | ಪುನಃ—(ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ) ತಿರುಗಿಯೂ | ವರ್ಧಂತೇ—(ಈ ಜ್ವಾಲೆಗಳು) ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. | ದೇವ್ಯಂ—(ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ) ಪೂಜ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಪಿ ಯಂತಿ—ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. | ಸಚಾ—ಈ ಯಾಗಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ (ಸೇರಿಕೊಂಡು) | ಪಿತೃಣಃ—ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳಾದ ಅಥವಾ (ಜಗತ್ತನ್ನು) ಪಾಲಿಸುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ | ಅನ್ಯತ್—ಹಿಂದಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಪೂರ್ವವಾದ | ವರ್ತಃ—(ತೇಜೋಮಯವಾದ) ರೂಪವನ್ನು | ಕೃಣ್ವತೇ—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಮರೆಸಿಕೊಂಡವನಾಗಿಯೂ, ಒಂದೊಂದು ಸಲ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ ಪೊದೆಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ತಾನು ವೃದ್ಧನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿದಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನನಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಹರಡುತ್ತಾನೆ. ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಪುನಃ ಹರಡಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಯಾಗಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳೂ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಕೂಡಾ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೊಡನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆಂದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ತೇಜೋಮಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation

Now hidden, now displayed, he seizes (on the fuel), as if understanding (the purpose of the worshipper), and even reposes amidst the conscious (flames): again they break forth, and repair to the divine (fire of sacrifice) blending with which they give a different (luminous) form to their parents (heaven and earth).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ದುರ್ಗೃಭಿಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗೃಭಾಯತಿ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರಸರಣವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಸರಣದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಂಸ್ಥಿರಃ ; ವಿಸ್ಥಿರಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಜಾನನ್ನೇವ—ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ ಪ್ರವೃದ್ಧೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ ಅತೋ ಜ್ವಾಲಾಭಿಸ್ಸಂಯೋಜ್ಯಃ ಇತ್ಯಧಿಗಚ್ಛನ್ನೇವ | ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ತಾನು ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ವೃದ್ಧನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ ಅಜನಿಷ್ವ ಜಾಗೃವಿರಗ್ನಿಃ ಸುದಕ್ಷಃ ಸುವಿತಾಯ ನವ್ಯಸೇ |
ಘೃತೇಪ್ರತೀಕೋ ಬೃಹತಾ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ ದ್ಯುಮದ್ವಿಭಾತಿ ಭರತೇಭ್ಯಃತುಚಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೧) (ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಆನುಕೂಲಿಕವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಪಿತ್ರೋಃ—ಜಗತ್ಪಾಲಯಿತ್ರೋಃ | ಜಗತ್ಪಾಲಕರಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಪಿತೃಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿಗಳಿಗೆ.

ಉತ ಮನೇ ಪಿತುರದ್ವಹೋ ಮನೋ ಮಾತುರ್ಮಹಿ ಸ್ವತವಸ್ತದ್ವವೀಮುಭಿಃ |
ಸುರೇತಸಾ ಪಿತರಾ ಭೂಮ ಚಕ್ರತುರುರು ಪ್ರಜಾಯಾ ಅಮೃತಂ ವರೀಮುಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೯-೨)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಜಗತ್ಪಿತೃಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ಮತ್ತು,

ಸ ರೋಚಿಯಜ್ಜನುಷಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಸ ಮಾತ್ರೋರಭವತ್ಪುತ್ರ ಈಡ್ಯಃ |
ಹವ್ಯವಾಳಗ್ನಿರಜರತ್ವ ನೋಹಿತೋ ದೂಳಭೋ ವಿಶಾಮತಿಥಿರ್ವಿಭಾವಸುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨)

ಆಗ್ನೇ ದಿವಃ ಸೂನುರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಸ್ತನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಉತ ವಿಶ್ವನೇದಾಃ |
ಋಧಗ್ಧೇವಾ ಇಹ ಯಜಾ ಚಿಕಿತ್ಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು

ಸ ಜಾತೋ ಗರ್ಭೋ ಅಸಿ ರೋದಸೋರಗ್ನೇ ಚಾರುರ್ವಿಭೃತ ಓಷಧೀಷು |
ಚಿತ್ರಃ ಶಿಶುಃ ಪರಿ ತಮಾಂಸ್ಯಕ್ತಾಸ್ತು ಮಾತೃಭ್ಯೋ ಅಥಿ ಕನಿಕ್ರದದ್ಗಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ಈ ಋಕ್ಕು ಉದಾಹೃತವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. (ತೈ. ಸಂ. ೪-೧-೪).

ಅನ್ಯತ್ ವರ್ಷ ಕೃಣ್ವತೇ | ಹಿಂದಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಪೂರ್ವವಾದ ರೂಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಮಂತ್ರಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸು ಅತಿಶಯವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯನ್ನು ಲಂಕರಿಸುತ್ತದೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಂಸ್ಥಿರಃ—ಸ್ಪೃಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ ಪ್ರಕರಣೇ ಮೂಲನಿಭುಜಾದೀನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫-೨) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ.

ಋತೇ ಇದ್ವಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಸಂಸ್ಥಿರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಏ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಸ್ಥಿರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೃಭಾಯತಿ—ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಛಂದಸಿ ಶಾಯಜಪಿ - (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲಾವಿಕರಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶಾಯಜಾದೇಶ. ಹ್ಯಗ್ರ-ಹೋರ್ಭತ್ವಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾನನ್—ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್ಲಾವಿಕರಣ. ಜ್ಞಾ ಜನೋರ್ಜಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾದೇಶ. **ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಾನತೀಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತತ್ವ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಷ್. **ಶತುರನನೋನದ್ಯಜಾದೀ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಷಿಗೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯಃ—ತೈಬ್‌ನೇಧ್ರುವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತೈವ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ,

ಶಯೇ—ಶೀರ್ಜ್ ಸ್ವನ್ನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ಟಿತ ಅತ್ಮನೇ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. **ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಮನೇ ಪದೇಷು** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲಿಜಿಸಾರ್ವಧಾತುಕೇಗುಣಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದಾಗ ಅಜ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧಂತೇ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವ್ಯಮ್—ದೇವಾಯ ಯೋಗ್ಯಂ ದೇವ್ಯಮ್. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಣ್ಣತೇ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಅಂತಾದೇಶ. **ಧಿನ್ನಿಕ್ಯಣ್ಣೋರಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಉ ವಿಕರಣ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. **ಅತೋಲೋಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಯಣಾದೇಶ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚಾ—ಸಚ ಸಮವಾಯೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—
ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. || ೬ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಮಗ್ರುವಃ ಕೇಶಿನೀಃ ಸಂ ಹಿ ರೇಭಿರ ಉಧ್ವಾಸ್ತಸ್ಥಮಮ್ನುಷೀಃ
ಪ್ರಾಯವೇ ಪುನಃ |

ತಾಸಾಂ ಜರಾಂ ಪ್ರಮುಂಚನ್ನೇತಿ ನಾನದದಸುಂ ಪರಂ ಜನಯಂಜ್ವೀನ-
ಮಸ್ತೃತಂ || ೮ ||

೭ ದಪಾಠಃ

ತಂ | ಅಗ್ರುವಃ | ಕೇಶಿನೀಃ | ಸಂ | ಹಿ | ರೇಭಿರೇ | ಉಧ್ವಾಃ | ತಸ್ತುಃ | ಮಮ್ನುಷೀಃ | ಪ್ರ | ಆಯವೇ |
ಪುನರಿತಿ |

ತಾಸಾಂ | ಜರಾಂ | ಪ್ರಮುಂಚನ್ | ಏತಿ | ನಾನದತ್ | ಅಸುಂ | ಪರಂ | ಜನಯನ್ | ಜೀವಂ |
ಅಸ್ತೃತಂ || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ತಮಗ್ನಿಮಗ್ನುವೋಗ್ರತಃ ಸ್ಥಿತಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಂಗುಲಿನಾಮೈತತ್ | ಅಂಗುಲಯ ಇವಾ-
ಕುಟಿಲಾಃ | ಕೇಶಿನೀಃ ಕೇಶಸ್ಥಾನೀಯೋರ್ಧ್ವಭಾವಿಕಾಷ್ಟೋರ್ವೇತಾ ಜ್ವಾಲಾಃ ಸಂ ರೇಭಿರೇ ಹಿ | ಪರಿರಂ-
ಭಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಖಲು | ಅಲಿಂಗಂತಿ | ಕಿಂಚೈವಂ ಕುರ್ವತ್ಯೋ ಮಮ್ನುಷೀರ್ಮೃತಾ ಅಂಗಾರಭಾವಮಾ-
ಪನ್ನಾ ಅಪಿ || ಮ್ನಿಯತೇಃ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾತ್ ಜೀವಿ ರೂಪಂ | ಆಯವ ಅಗಚ್ಛತೇಗ್ನಯೇ
ಭರ್ತ್ರೇ ಪುನಃ ಸ್ವೋಪದ್ರವಮಜಾನತೈ ಉಧ್ವಾಃ ಪ್ರ ತಸ್ತುಃ | ಉಧ್ವಮುಖಾ ಉನ್ನತಾಃ ಪ್ರತಸ್ಥಿರೇ |
ಮೃತಪ್ರಾಯಾ ಅಪಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಥಾನಂ ಕೃತವತ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಕೃತವತೀಷು ಸತೀಷು ಸ ಭರ್ತಾಗ್ನಿಸ್ತಾಸಾಂ
ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ಜರಾಂ ವಯೋಹಾನಿಂ ಪ್ರಮುಂಚನ್ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವೋಚಯನ್ ನಾನದಜ್ವರಾಪರಿ-
ಹಾರಾಯ ಮಂತ್ರಯನ್ನಿವಾತ್ಯರ್ಥಂ ಶಬ್ದಯನ್ | ನ ಕೇವಲಂ ಜರಾಹಾನಿರೇವ ಅಪಿ ತು ಪರಂ ನಿರತಿ-
ಶಯಮಸುಂ ಪ್ರಾಣಮಸ್ತೃತಂ ಕಾಷ್ಠೋದಕಾದಿಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಣಾಪ್ಯಹಿಂಸಿತಂ ಜೀವಂ ಪ್ರಾಣಧಾರಣಸಾ-
ಮರ್ಥ್ಯಂ ಜನಯನ್ನತ್ಪಾದಯನ್ನೇತಿ | ಗಚ್ಛತಿ | ತಾಸಾಂ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ಸನ್ನಿಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಯಥಾ

ಲೋಕೇ ಕಾಶ್ಲನ ರಮಣ್ಯೋ ರಮಣೇನ ಸಹ ನಿರ್ಭರಂ ಕ್ರೀಡಿತಾ ಪಶ್ಚಾತ್ತೋಷಿತೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಿರಹೇಣ
ಜೀರ್ಣಾ ಮ್ಪ್ರಿಯಮಾಣಾಃ ಪಶ್ಚಾತ್ತಸ್ಮಿನ್ನಾಗತೇ ಸತಿ ಸ್ವದೌರ್ಬಲ್ಯಮಗಣಯಿತ್ವಾ ಸಂತೋಷೇಣ ಪರಿ-
ಷ್ಕಂಘಾಯ ಚೇಷ್ಟಂತೇ | ಸ ಭರ್ತಾ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೇನ ಜರಾಮಪನೀಯೋಚಿತಪ್ರದಾನೇನ ಪ್ರಾಣ-
ಯನ್ ರಕ್ಷತೀತ್ಯಯಂ ಭಾವೋಽತ್ರಾನುಸಂಧೇಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತಂ—(ಪತಿಯಾದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಗ್ನಿವಃ—ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವವೂ ಅಥವಾ ಬೆರಳುಗಳಂತೆ ಅಕು-
ಟಲವಾದವೂ | ಕೇಶಿನೀಃ—(ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ) ಕೂದಲುಗಳಂತೆ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು |
ಸಂರೇಭಿರೇ ಹಿ—ಆಲಂಗಿಸುತ್ತವೆಯಲ್ಲವೇ | ಮಮ್ಪ್ರೀಃ—ನಂದಿಹೋಗಿ ಮೃತಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ |
ಆಯನೇ—(ತಮ್ಮೆದುರಿಗೆ) ಬರುತ್ತಿರುವ ಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಪುನಃ—(ತಮ್ಮ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಗಮನಿಸದೆ)
ತಿರುಗಿಯೂ | ಉಧ್ವಾಃ—ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು | ಪ್ರತಸ್ಥಃ—ಎದುರುಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. | ತಾಸಾಂ—
(ಇಂತಹ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ) ಆ ಜ್ವಾಲೆಗಳ | ಜರಾಂ—ಮುಪ್ಪಿನಂತಿರುವ ದೇಹಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು |
ಪ್ರಮುಂಚೇ—ಬಿಡಿಸುತ್ತಾ | ನಾನದತ್—(ಪತ್ನಿಯ ಜರಾ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪತಿಯು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸು-
ವಂತೆ) ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ | ಪರಂ—ಅತ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ | ಅಸುಂ—ಜೈತನ್ಯವನ್ನೂ | ಅಸ್ತೌತಂ—ಅಕುಂ-
ಠಿತವಾದ | ಜೀವಂ—ಪ್ರಾಣಧಾರಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ | ಜನಯೇ—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ | ಏತಿ—(ಆ
ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು) ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ ಕೂದಲುಗಳಂತೆ ಕುಟಲವಾದವೂ ಮೇಲ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಸುಂದರ
ವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ತಾವು ನಂದಿಹೋಗಿ ಮೃತಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪ್ರೇಮಪೂರಿತವಾದ ಪತ್ನಿಯಂತೆ ತಮ್ಮೆದುರಿಗೆ
ಬರುತ್ತಿರುವ ಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ತಮ್ಮ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಗಮನಿಸದೇ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು ಎದುರು
ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಲಂಗಿಸುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಮುಪ್ಪಿನಂತಿರುವ ದೇಹ
ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಾ ಪತ್ನಿಯ ಜರಾಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪತಿಯು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವಂತೆ ಶಬ್ದವನ್ನು
ಮಾಡುತ್ತಾ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಜೈತನ್ಯವನ್ನೂ ಅಕುಂಠಿತವಾದ ಪ್ರಾಣಧಾರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟು
ಮಾಡುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The curving tresses (of the flames) embrace him (Agni), and when
expiring spring aloft again to (greet) their coming (lord); rescuing them from
decrepitude, he comes sounding aloud, generating (in them) intenser
animation and unimpaired vitality.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಗ್ನಿವಃ—ಈ ಪದವು ನದೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಮತ್ತು ಅಂಗುಲಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ.
೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಅಜೀಜನನ್ನಮೃತಂ ಮರ್ತ್ಯಾಸೋಽಸ್ರೇಮಾಣಂ ತರಣಿಂ ವಿಳುಜಂಭಂ |

ದಶ ಸ್ವಸಾರೋ ಅಗ್ರವಃ ಸಮೀಚೀಃ ಪುಮಾಸಂ ಜಾತಮಭಿ ಸಂ ರಭಂತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೧೩)

ತಮೀಂ ಹಿನ್ವಂತೈಗ್ರವೋ ಧಮಂತಿ ಬಾಕುರಂ ದೈತಿಂ | ತ್ರಿಧಾತು ವಾರಣಂ ಮಧು |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕರಣಾರ್ಥಮಗ್ರಮಂಗಂತೀತ್ಯಗ್ರವೋಽಂಗುಲಯಃ | ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುವುದರಿಂದ ಅಂಗುಲಿಗಳಿಗೆ ಅಗ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರೆಂದು ನಿರ್ವಚನವಿದೆ.

ಪ್ರಾಗ್ರವೋ ನಭನ್ಮೋಽನಿ ವಕ್ವಾ ಧ್ವಸ್ರಾ ಅಸಿನ್ವದ್ಯವತೀರ್ಯತೇಜ್ಞಾಃ |

ಧನ್ವಾನ್ಯಜ್ರಾ ಅಪ್ಪಣಕ್ತೃಷಾಣಾ ಅಧೋಗಿಂದ್ರಃ ಸ್ತರ್ಯೋಽದಿವಂಸುಪತ್ನೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೯-೭)

ಸ್ವಾಧ್ಯೋಽನಿ ದುರೋ ದೇವಯಂತೋಽಶಿಶ್ರಯಾ ರಥಯುರ್ದೇವತಾತಾ |

ಪೂರ್ವೀ ಶಿಶುಂ ನ ಮಾತರಾ ರಿಹಾಣೇ ಸಮಗ್ರವೋ ನ ಸಮನೇಷ್ಯಂಜನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರವ ಇತಿ ನದೀನಾಮೃತತ್ | ಅಗ್ರಗ್ರಾಮಿನೀಃ ನದೀಃ | ಪ್ರಸರಿಸಿ ಮುಂದುವರಿದು ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಅಗ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ,

ವಮ್ರೀಭಿಃ ಪುತ್ರಮಗ್ರವೋ ಅದಾನಂ ನಿವೇಶನಾದ್ಧರಿವ ಆ ಜಭರ್ಥ |

ವ್ಯಂಽಧೋ ಅಖ್ಯದಹಿಮಾದದಾನೋ ನಿರ್ಭೂದುಖಚ್ಛಿತ್ಸಮರಂತ ಪರ್ವ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೯-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರವಃ ಎಂದರೆ ಅಗ್ರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸಿನ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ರವಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಗ್ರೇಸ್ಥಿತಾಃ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಂಗುಲಯ ಇವ ಅಕುಟಿಲಾಃ ಕೈಬೆರಳುಗಳಂತೆ ಕುಟಿಲವಲ್ಲದೇ ನೇರವಾಗಿ ಚಾಚಿರುವುವೂ ಆದ ಎಂದು ಜ್ಞಾಲೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪತಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಪತ್ನಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಕಾಶ್ಚನ ರಮಣ್ಯಃ ರಮಣೇನ ಸಹ ನಿರ್ಭರಂ ಕ್ರೀಡಿತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾತ್ ಪ್ರೋಷಿತೇ ತಸ್ಮಿನ್ ವಿರಹೇಣ ಜೀರ್ಣಾ ಮ್ರಿಯಮಾಣಾಃ ಪಶ್ಚಾತ್ ತಸ್ಮಿನ್ನಾಗತೇ ಸತಿ ಸ್ವದಾರ್ಬಲ್ಯ ಮಗಣಯಿತ್ವಾ ಸಂತೋಷೇಣ ಪರಿಷ್ಕಂಗಾಯ ಚೇಷ್ಟಂತೇ | ಸ ಭರ್ತಾಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೇನ ಜರಾಂ ಅಪನೀಯ ಉಚಿತಪ್ರದಾನೇನ ಪ್ರಾಣಯನ್ ರಕ್ಷತಿ ಇತ್ಯಯಂ ಭಾವೋಽತ್ರಾನುಸಂಧೇಯಃ ||

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಮಣಿಯರು ಪತಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಭೋಗಿಸಿ ಸುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಅನಂತರ ಪತಿಗಳು ಪರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಕೃಶರಾದಾಗ ಪುನಃ ಪತಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಾಗಮನದನಂತರ ತಮ್ಮ ಶ್ರಮವನ್ನೂ ಗಮನಿಸದೆ

ಆಲಿಂಗನಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವಂತೆ ಕೃಶವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಇಂಧನಾನಂತರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಲಂಗಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಪತಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಜರೆಯನ್ನೂ ಕಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ನವಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಸ್ಪೀಣತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಅವುಗಳು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕೇಶಿನೀಃ—ಕೇಶಾಃ ಆಸಾಂ ಸಂತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತೆ ಇನಿ ಶನಾ— (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಜೀಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಪ್. ಜಸಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ೩-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೇಭಿರೇ—ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಿಸ್ತುರ್ಮಯೋಃ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇ ಆದೇಶ. ಅತೆ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಏತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ಹಿ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಥಃ—ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಮ್ರುಷೀಃ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ. ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ವೆಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವೆಸುರಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಉರತ್ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಪ್ರಮುಚ್ಛಾನ್—ಮುಚ್ ಲೃ ಮೋಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ಯರ್ಥಕ ವಾದ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ ವಿಕರಣ. ಶೇಮುಚಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾನದತ್—ಛದ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಯಜ್ ಲುಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಯನ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಜನೀಜ್ಯಾಷ್‌ಕ್ಕೆ ಸುರಂಜೋಮಾಂತಾಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅತೆ ಉಪ-ಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಾಗ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ- ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್‌ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತೃತಮ್—ನೌತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಧೀವಾಸಂ ಸರಿ ಮಾತೂ ರಿಹನ್ನಹ ತುವಿಗ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ವಭಿಯಾತಿ ವಿ
ಜ್ರಯಃ |

ವಯೋ ದಧತ್ವದ್ವತೇ ರೇರಿಹತ್ಸದಾನು ಶ್ಯೇನೀ ಸಚತೇ ವರ್ತನೀರಹ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಧೀವಾಸಂ | ಸರಿ | ಮಾತುಃ | ರಿಹನ್ | ಅಹ | ತುವಿಗ್ರೇಭಿಃ | ಸತ್ವಭಿಃ | ಯಾತಿ | ವಿ | ಜ್ರಯಃ |
ವಯಃ | ದಧತ್ | ಸತ್ವತೇ | ರೇರಿಹತ್ | ಸದಾ | ಆನು | ಶ್ಯೇನೀ | ಸಚತೇ | ವರ್ತನೀ | ಅಹ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದಾನಾಗ್ನಿಃ ಸ್ತೂಯತೇ | ಅಯಮಗ್ನಿರ್ಮಾತುರ್ಭೂತಾನಾಂ ನಿರ್ಮಾತುರ್ಭೂಮೇರಧೀವಾಸ-
ಮುಪಯಾಚ್ಛಾದನಸ್ಥಾನೀಯಂ ತೃಣಗುಲ್ಮಾಷಧ್ಯಾದಿಕಂ ಸರಿ ಪರಿತೋ ರಿಹನ್ ಲಿಹನ್ | ಅಹೇತಿ
ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಯದ್ವಾ | ಮಾತುರ್ಭೂಮೇರಧೀವಾಸಮುಪರಿ ಧಾರ್ಯಮಾಣಂ ವಸ್ತ್ರಂ ಸರಿ ಪರಿತೋ ರಿಹನ್
ಸಂಪಾದಯನ್ | ತುವಿಗ್ರೇಭಿಃ ಪ್ರಭೂತಂ ಶಬ್ದಯದ್ಭಿಃ ಪ್ರಭೂತಗಮನೈರ್ವಾ ಸತ್ವಭಿಃ ಪ್ರಾಣಿಭಿಃ
ಸಹಿತೋ ಜ್ರಯೋ ಜ್ರಯಸಾ ಜನೇನ ವಿ ಯಾತಿ | ವಿವಿಧಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಕಿಂಚಿ ಸದ್ವತೇ ಸಾದವತೇ
ದ್ವಿಸದೇ ಚತುಷ್ಟದೇ ಚ ವಯೋಽನ್ನಂ ತತ್ತದುಚಿತಂ ದಧದ್ವದತ್ | ವಿನೇ ದಾನಾನಲೇ ಭೀತ್ಯಾ
ಪಲಾಯಮಾನಾನ್ಪ್ರಾಣಿಸೋ ವ್ಯಾಘ್ರಾದಯೋ ಭಕ್ಷಯಂತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಸದಾ
ಸರ್ವದಾ ತೃಣಾದಿಕಂ ರೇರಿಹದ್ವಹನ್ | ಕಿಂಚಿ ಶ್ಯೇನೀ ಶ್ಯಾಮವರ್ಣೋ ವರ್ತನಿರ್ಮಾಗೋ ವಿಯಾಂತ-

ಮನ್ವನುಕ್ರಮೇಣ ಸಚಿತೇ | ಸೇವತೇ | ಯತ್ರ ಯತ್ರಾಗ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ರ ತತ್ರ ಮಾರ್ಗೋಽಪಿ ಕೃಷ್ಣೋ
ಭವತಿ | ಅಹೇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ||

ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ

ಮಾತುಃ—(ಈ ದಾವಾಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ) ತಾಯಿಯಾದ ಭೂಮಿಯು | ಅಧೀನಾಸಂ—
ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯಂತಿರುವ ತೃಣಗುಲ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು | ಪರಿ—ಸುತ್ತಲೂ | ರಿಹನ್ ಅಹ—ನೆಕ್ಕುವಂತೆಯೇ
(ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಲೂ) | ಅಥವಾ ಮಾತುಃ—ಭೂಮಾತೆಗೆ | ಅಧೀನಾಸಂ—ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯನ್ನು | ಪರಿ -
ಸುತ್ತಲೂ | ರಿಹನ್ ಅಹ—ಸಂಪಾದಿಸುವಂತೆಯೇ (ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಲೂ) | ಪದ್ವತೇ—(ಎರಡು ಮತ್ತು
ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ | ವಯಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ದಧತ್—ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತಲೂ |
ಸದಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ರೇರಿಹತ್—(ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು) ಸುಡುತ್ತಲೂ | ತುವಿಗ್ರೇಭಿಃ—(ಭಯದಿಂದ)
ಅಧಿಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ | ಸತ್ವೇಭಿಃ—ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಜ್ರಯಃ—ವೇಗವಾಗಿ |
ವಿ ಯಾಂತಿ—ನಾನಾ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಡುತ್ತದೆ | ಶ್ಯೇನೇ—ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳ | ವರ್ತನಿಃ—(ಈ ಅಗ್ನಿಯು)
ಮಾರ್ಗವು | ಅನು ಸಚಿತೇ ಅಹ—(ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆಯಲ್ಲವೇ ; |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ದಾವಾಗ್ನಿಯು ಭೂಮಾತೆಯ ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯಂತಿರುವ ಸಕಲ ತೃಣಗುಲ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ
ನೆಕ್ಕುವಂತೆ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಲೂ, ಓಡಾಡತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಲೂ, ಯಾವಾಗಲೂ
ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು ಸುಡುತ್ತಲೂ, ಭಯದಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು
ನಾನಾದಿಕ್ಕಿಗೂ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಡುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವುಳ್ಳ ಮಾರ್ಗವು ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಅನು
ಸರಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation

Licking up the (verdant) vesture of the mother (of all things, earth)
the rapid (Agni) proceeds with resounding existences : granting sustenance
to (every) footed (creature) : ever consuming (fuel), so that a blackened
track follows (his path).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಾತುಃ ಅಧೀನಾಸಂ ಪರಿ ರಿಹನ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು
ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಮಾತುಃ—ಭೂತಾನಾಂ ನಿರ್ಮಾತುಃ ಭೂಮೇಃ | ಸಕಲ
ಭೂತಗಳಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೆಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ; ಅಧೀನಾಸಂ—ಉಪರಾಚ್ಛಾದನಸ್ಥಾನೀಯಂ ತೃಣಗುಲ್ಮಾ-
ಷಢ್ಯಾದಿಕಂ | ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯಂತಿರುವ ಹುಲ್ಲು, ಪೊದೆ, ಲತಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿ ಪರಿತಃ | ಸುತ್ತಲೂ. ರಿಹನ್-
ಲಿಹನ್ | ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಲೂ ಎಂದೂ ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಮಾತುಃ—ಭೂಮೇಃ, ಅಧೀನಾಸಂ—ಉಪರಿ ಧಾರ್ಮ್ಯ-
ಮಾಣಂ ವಸ್ತ್ರಂ ಪರಿ ಪರಿತಃ ರಿಹನ್ ಸಂಪಾದಯನ್ | ಸುತ್ತಲೂ ತನ್ನ ಆಕ್ರಮಣದಿಂದ ಭೂಮಾತೆಗೆ
ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವಂತೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಪದ್ವತೇ ಸಾದವತೇ, ದ್ವಿಸದೇ ಚಿತುಷ್ವದೇ ಚ | ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿ ಜಾತಗಳಿಗೂ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣಿಮಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪದ್ವತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ, ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಾತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ದ್ವೇ ದಶಾಕ್ಷರೇ ಭವತ ಉಭಯೋರನ್ನಾದ್ಯೋರುಪಾಪ್ತೌ ಯಚ್ಚ ಪದ್ವದ್ಯಚ್ಚಾಸಾದಕಮಿತಿ |
(ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕಂ ೧-೩-೭)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ವತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಜಾತವೆಂದೂ, ಅಸಾದಕವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲುಗಳಿಂದ ನಡೆಯುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದೂ, ಹಾರುವ ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಆ ಘಾ ಯೋಷೇವ ಸೂನರ್ಯುಷಾ ಯಾತಿ ಪ್ರಭುಂಜತೀ |

ಜರಯಂತೀ ವೃಜನಂ ಪದ್ವದೀಯತ ಉತ್ಪಾತಯತಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೮-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಪದ್ವತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಕಾಲಿನಿಂದ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ನಿ ಗ್ರಾಮಾಸೋ ಅವಿಕ್ಷತ ನಿ ಪದ್ವಂತೋ ನಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ | ನಿ ಶ್ಯೇನಾಸಕ್ತಿದರ್ಥಿನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೭-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪದ್ವಂತಃ, ಪಕ್ಷಿಣಃ ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ

ತುವಿಗ್ರೇಭಿಃ—ತುವಿಶಬ್ದವು ಬಹುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪ್ರಭೂತಂ ಶಬ್ದಯದ್ವಿಃ ದಾನಾಗ್ನಿಯ ಪ್ರಸರಣದಿಂದ ಭಯಗೊಂಡು ಅತಿಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಎಂದು ಸತ್ಯಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತಗಮನೈರ್ವಾ ನಾನಾಕಡೆಗೂ ಓಡಿಹೋಗತಕ್ಕ ಸತ್ವಗಳೆಂದೂ ಅಗಬಹುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಜ್ರಯಃ—ಜ್ರಯಸಾ ಜವೇನ | ವೇಗವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವರ್ತತೇ, ಅಯತೇ, ಲೋಟತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ರಯತಿ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಗಮನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಆ ಗಮನವಲ್ಲೂ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಗಮನವ ವೇಗವನ್ನು ಹೇಳಲು ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಯಾದ್ಯಗೇವ ದದ್ಯಶೇ ತಾದ್ಯಗುಚ್ಯತೇ ಸಂ ಛಾಯಯಾ ದಧಿರೇ ಸಿದ್ರಯಾಪ್ಸಾ |

ಮಹೀಮಸ್ಮಭ್ಯಮುರುಷಾಮುರು ಜ್ರಯೋ ಬೃಹತ್ಸುನೀರಮನಪಚ್ಯತಂ ಸಹಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೪-೬)

ಅನಿತಾಸಿ ಸುನ್ವತೋ ವ್ಯಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ಪಿಬಾ ಸೋಮಂ ಮದಾಯ ಕಂ ಶತಕ್ರತೋ |

ಯಂ ತೇ ಭಾಗಮಧಾರಯನ್ನಿಶ್ವಾಃ ಸೇಹಾನಃ ಪೃತನಾ ಉರು ಜ್ರಯಃ ಸಮಪ್ಸುಜಿನ್ಮರುತ್ಸಾ

ಇಂದ್ರ ಸತ್ಯತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೇಗವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಪ್ರತಿಭದ್ರಾ ಅದೃಷ್ಟತೆ ಗವಾಂ ಸರ್ಗಾ ನ ರಶ್ಮಯಃ | ಓಷಾ ಅಸ್ತಾ ಉರು ಜ್ರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೨-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ರಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತಾದ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲೂ ಸಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ವೇಗವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದಾವಾಗ್ನಿಯ ಪ್ರಸರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಭೀತಿಯಿಂದ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಓಡಿಹೋಗತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವೇಗವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಧೀನಾಸಮ್—ನಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅತ ಉಸಧಾಯಾಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. **ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈಶ್ಯತೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. **ಥಾಥಘಂ ಕ್ರಾಜ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾತುಃ—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತುತಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಿಹನ್—ರಿಹ ಕರ್ತನಯುದ್ಧನಿಂದಾಹಂಸಾದಾನೇಷು ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತುವಿಗ್ರೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ಥಾನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಬಹುವಚಿ ನೇ-ಝುಲೈತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಕೃದುತ್ತರಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾತಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು ಅದಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜ್ರಯಃ—ಜ್ರ ಅಭಿಭವೇ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಾಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧತ್—ಡುಧಾಘ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವವಿಕರಣ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾನಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚತುಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸದ್ವತೇ—ಸತ್=ಪಾದಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸದ್ವತ್. **ತದಸ್ಯಾ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ. **ಝುಯಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ. ವೃತ್ಯಯಾದಿಂದ ಮತುಸಿನ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೇರಿಹತ್—ಹಿಂದೆ ಉಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತಿಶಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಯಜ್. ಯಜೋಚಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲುಗಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ಯೇನೀ—ಶ್ಯೇತ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಾದನುದಾತ್ತಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ.

ಸಚತೇ—ಸಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ತನಿಃ—ವರ್ತತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ವರ್ತನಿಃ. ವೃತು ವರ್ತನೇ. ಧಾತು. ವರ್ತನಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ಮಾಕಮಗ್ನೇ ಮಘವತ್ಸು ದೀದಿಹ್ಯಧ ಶ್ವಸೀವಾನ್ವೃಷಭೋ ದಮೂನಾಃ |

ಅನಾಸ್ಯಾ ಶಿಶುಮತೀರದೀದೇರ್ವಮೇವ ಯುತ್ಸು ಪರಿಜರ್ಭುರಾಣಃ

|| ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಗ್ನೇ | ಮಘವತ್ಸು | ದೀದಿಹಿ | ಅಧ | ಶ್ವಸೀವಾನ್ | ವೃಷಭಃ | ದಮೂನಾಃ |

ಅನ್ವಅಸ್ಯ | ಶಿಶುಮತೀಃ | ಅದೀದೇಃ | ವರ್ಮಇವ | ಯುತ್ಸು | ಪರಿಜರ್ಭುರಾಣಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಮಘವತ್ಸು ಸ್ಮತ್ಪ್ರಬಂಧಿಷ್ಯನ್ನವತ್ಸು ಯಾಗೇಷು ಗೃಹೇಷು ವಾ ದೀದಿಹಿ | ದೀಪ್ಯಸ್ವ | ಅಧಾಧಾನಂತರಂ ಶ್ವಸೀವಾನ್ ಶ್ವಸನವಾನ್ ಜ್ವಾಲಾಭಿಶ್ಚೇಷ್ವಾನಾನ್ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾಣನವಾನ್ಯಾವೃಷಭೋ ವರ್ಷಿತಾಭಿಮತಾನಾಂ ದಮೂನಾ ದಾನಮನಾ ದಮಮನಾ ದಾಂತಮನಾ ವಾ ಸರ್ವತ್ರ ಭವೇತಿ ಶೇಷಃ | ಸ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಸ್ತ್ವಂ ಶಿಶುಮತೀರವಾಸ್ಯ | ಶಿಶುಶಬ್ದೇನ ತದವಸ್ಥಾ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಶೈಶವನತೀರ್ಜ್ವಲಾ ಅಪಕ್ಷೇಪ್ಯ ವಿಹಾಯಾದೀದೇಃ | ಭೃಶಂ ದೀಪ್ಯಸ್ವ | ಕೀದೃಶಸ್ತ್ವಂ | ಯುತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ವರ್ಮೇವ ಕವಚಮಿವ ಪರಿಜರ್ಭುರಾಣೋಽಸ್ಮದ್ವೈಷ್ಣವಾನ್ ಪುನಃಪುನಃ ಪರಿಹರನ್ | ಯದ್ವಾ | ಯುತ್ಸು

ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ವರ್ತಮಾನ ಪರಿಜರ್ಭುರಾಣೋ ಭವ || ಹರತೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾದ್ವ್ಯುತ್ಥಯೇನ ಶಾನಚ್ಛ |
ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾನಾದಿರಿದ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ || ಉಕ್ತಗುಣಕೋ ಭವಾನ್ಮಘವತ್ಸು ಯಜ್ಞೇಷು ದೀಪ್ಯಸ್ವ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಸ್ತಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಮಘವತ್ಸು—ಅನ್ನಪೂರಿತವಾದ (ನಮ್ಮ) ಯಜ್ಞ
ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ | ದೀದಿಹಿ—ಪ್ರಕಾಶಿಸು | ಅಧ—ಅಮೇಲೆ | ಶ್ವಸೀರ್ವಾ—ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಾ ಅಥವಾ
ನಮ್ಮನ್ನು ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ | ವೃಷಭಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ |
ದಮೂನಾಃ—ದಾನವಂತನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ದಾಂತನಾಗಿಯೂ ಆಗಿರು | ಶಿಶುಮತಿಃ—(ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದ)
ಎಳೆಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು | ಅವಾಸ್ಯ—ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು | ಅದೀದೇಃ—ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು | ಯುತ್ಸು—
ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ವರ್ತಮಾನ—ರಕ್ಷಾಕವಚವು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಪರಿ ಜರ್ಭುರಾಣಃ—(ಪದೇಪದೇ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ
ಶತ್ರುಗಳ ಏಟುಗಳನ್ನು) ಆಗಾಗ್ಗೆ ತಡೆದು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅನ್ನಪೂರಿತವಾದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು. ಅನಂತರ
ನಮ್ಮನ್ನು ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ,
ದಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಆಗಿರು. ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದ ಎಳೆಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ
ಪ್ರಕಾಶಿಸು. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಡೆದು ರಕ್ಷಾಕವಚವು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಪದೇಪದೇ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ
ಶತ್ರುಗಳ ಏಟನ್ನು ತಡೆದು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation

Shine, Agni, in our opulent (abodes), vivifying, showering (blessings)
bounteous, casting off infantine (glimmerings); blaze (fiercely), repelling
repeatedly like a coat of mail, (our enemies) in combats.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಸ್ತಾಕಂ—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಸ್ತಾಕಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಕ್ಷೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸು
ತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ ಅದೊಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸದೇ ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗ
ಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದುಂಟು.

ನೂ ನೋ ಅಗ್ನ ಊತಯೇ ಸಬಾಧಸಶ್ಚ ರಾತಯೇ | ಅಸ್ತಾಕಾಸಶ್ಚ ಸೂರಯೋ ವಿಶ್ವಾ
ಆಶಾಸ್ತರೀಷಣಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೦-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೂರಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ,

ಸ ರಥೇನ ರಥೇತಮೋಽಸ್ಮಾಕೇನಾಭಿಯುಗ್ಮನಾ | ಜೇಷ್ಠಿ ಜಿಜ್ಞೋ ಹಿತಂ ಧನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೫-೧೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸಹ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ (ನಿ. ೬-೨) ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೨ ನೇ ಋಕ್ತನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದಮೂನಾಃ—ದಮೂನಾ ದಮುಮನಾ ನಾ, ದಾನಮನಾ ನಾ, ದಾಂತಮನಾ ನಾ | ಅಪಿ ನಾ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ಮನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ | ದಯಾಪೂರಿತವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ, ದಾನ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಆತ್ಮಸಂಯಮದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ದಮೂನಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ ಅಥವಾ ದಮ ಶಬ್ದವು ಗೃಹದ ಪರಮಾನಾಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಲಿ ಆಗಬಹುದು. (ನಿ. ೪-೫). ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ದಾನಮನಾ, ದಮುಮನಾ, ದಾಂತಮನಾ ನಾ ಸರ್ವತ್ರ ಭವ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವರ್ಮ ಇವ—ಕವಚಮಿವ | ರಕ್ಷಾಕವಚದಂತೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ನ ತಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ ಚನ ರಿಪುರೀಶೀತ ಮರ್ತ್ಯಃ | ಯೋ ಅಗ್ನಯೇ ದದಾಶ ಹವ್ಯದಾತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೩-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದವನಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಬಲರಾದರೂ ಯಾರೂ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಯು ನಮಗೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮುಘವತ್ಸು—ಮುಘಃ ಯೇಷಾಂ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮುಘವಂತಃ ಮತುಃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ದೀದಿಹಿ—ದೀದಿ ಧಾತುವು ದೀಪ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಛಾಂದಸವಾದ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಪಟ್ಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹೀಗೆ ಅಪಿತ್ವ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಥ—ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ.

ಶ್ವಸೀವಾನ್—ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ. ಧಾತು. ಮತುಃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೃಷಭಃ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಋಷಿವೃಷಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ವವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

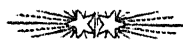
ದಮೂನಾಃ—ದಮಯತಿ ಇತಿ ದಮೂನಾಃ ದಮ ಉಪಶಮೇ ಧಾತು. **ದಮೇರೂನಸಿಃ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಊನಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಯರೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ದಮೂನಾ ದಮಮಾನಾ ವಾ ದಾನಮನಾ ವಾ ದಾಂತಮನಾ ವಾಪಿ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ಮನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ (ನಿರು. ೪-೪) ಇತಿ.

ಅನಾಸ್ಯಃ—ಅನ ಉಪಸರ್ಗ. ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. **ಸಮಾಸೇನೇರ್ಪೂರ್ವೇಕ್ವೋಲ್ಯಪ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯಪ್. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪ-ಸದಾತ್ ಕೃತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದೀದೇಃ—ದೀದಿ ಧಾತುವು ಹಿಂದೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. **ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುತ್ಸು—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. **ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. **ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಜರ್ಭರಾಣಿಃ—ಹೃಞ್ ಹರಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೌನ್ಯಃಪುನ್ಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ **ಧಾತೋರೇ-ಕಾಚಿಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. **ಯಜೋಚಿಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ರುಕ್ ರಿಗೌಚಿಲುಕಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕಾಗಮ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಇದಮುಗ್ನೀ ಸುಧಿತಂ ದುರ್ಧಿತಾದಧಿ ಪ್ರಿಯಾದು ಚಿನ್ಮನ್ಮನಃ ಪ್ರೇಯೋ
ಅಸ್ತು ತೇ |

ಯತ್ತೇ ಶುಕ್ರಂ ತನ್ನೋ ರೋಚಿತೇ ಶುಚಿ ತೇನಾಸ್ಮಭ್ಯಂ ವನಸೇ ರತ್ನನಾ
ತ್ವಂ || ೧೧ ||

ಸದಸುಃತಃ

ಇದಂ | ಅಗ್ನೇ | ಸುಧಿತಂ | ದುಃಧಿತಾತ್ | ಅಧಿ | ಪ್ರಿಯಾತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ಚಿತ್ | ಮನ್ಮನಃ |

ಪ್ರೇಯಃ | ಅಸ್ತು | ತೇ |

ಯತ್ | ತೇ | ಶುಕ್ರಂ | ತನ್ವಃ | ರೋಚತೇ | ಶುಚಿ | ತೇನ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ವನಸೇ | ರತ್ನಂ | ಆ |

ತ್ವಂ || ೧೧ ||

ಸಾಮಾಂ ಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಇದಮಸ್ಮದೀಯಂ ಸೋಮಾದಿರೂಪಂ ಹವಿಃ | ಕೇವ್ಯಶಂ ತತ್ | ದುರ್ಧಿತಾದ್ವಷ್ಟಂ ಸ್ಥಾಸಿತಾತ್ಕೃತಿನಾತ್ಕಾಷ್ಠಾದೇರಧ್ಯುಪರಿ ಸುಧಿತಂ ಸುಹಿತಂ ಸುಷ್ಕಂ ದತ್ತಂ | ಮನ್ಮನೋ ಮನನೀಯಾತ್ಪ್ರಿಯಾದು ಚಿತ್ ತವ ಹೃದ್ಯಾದಪಿ | ಉಶಬ್ದೋಽವಧಾರಣೇ ಚಿಚ್ಚಬ್ದೋಽಸಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ತೇ ತವ ಪ್ರೇಯೋಽತಿಪ್ರಿಯತಮಸ್ತು | ತತ್ಕಿಮಿತ್ಯಾಹ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತವ ತನ್ವಃ ಶರೀರಸ್ಯ ಘೃತೇನೋಜ್ವಲಿತಾಯಾ ಜ್ವಾಲಾಯಾಃ ಶುಚಿ ನಿರ್ಮಲಂ ಶುಕ್ರಂ ದೀಪ್ತಂ ಯತ್ತೇಜೋ ರೋಚತೇ ತೇನ ಸಹ ರತ್ನಂ ರಮಣೀಯಂ ಮಣಿಮುಕ್ತಾದಿಕಂ ವಿತರನ್ನಸ್ಮಭ್ಯಂ ವನಸೇ | ಅಸ್ಮಾನ್ನಂಭಜಸ್ವ || ವನತೇವ್ಯ-ತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇದಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದುರ್ಧಿತಾತ್ ಅಧಿ—ಕಠಿಣವಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಮೇಲೆ | ಸುಧಿತಂ—ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ | ಇದಂ—ಈ ಸೋಮಾದಿರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು | ಮನ್ಮನಃ—ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದುದೂ | ಪ್ರಿಯಾದು ಚಿತ್—ಹಿತಕರವಾದುದೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ತೇ—ನಿನಗೆ | ಪ್ರೇಯಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದುದಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ತನ್ವಃ—(ಆಜ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಜ್ವಾಲಾ ರೂಪದ ಶರೀರದ | ಶುಚಿ—ನಿರ್ಮಲವಾದುದೂ | ಶುಕ್ರಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ | ಯತ್—ಯಾವ ತೇಜಸ್ಸು | ರೋಚತೇ—ಪ್ರಾಕಾಶಿಸುತ್ತದೆಯೋ (ಬೆಳಗುತ್ತದೆಯೋ) | ತೇನ—ಆದರೊಂದಿಗೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ರತ್ನಂ—ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ಆ ವನಸೇ—ತುಂಬಿಕೊಡು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕಠಿಣವಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಮೇಲೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಈ ಸೋಮಾದಿರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದುದೂ, ಹಿತಕರವಾದುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದುದಾಗಲಿ. ಆಜ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲಾರೂಪದ ಶರೀರದ ನಿರ್ಮಲವಾದುದೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆ ನೀನು ಬಂದು ನಮಗೆ ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಡು.

English Translation

May this oblation, Agni, carefully placed upon the rugged but agreeable (pile of fuel), be most acceptable to you, so that the pure radiance of your person may shine brightly, and you may grant us wealth.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದುರ್ಧಿತಾತ್ ಅಧಿ ಸುಧಿತಂ—ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳು ಕಠಿಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಹವಿರಾದಿ ಅರ್ಪಣಗಳು ಮೃದು ವಾಗಿಯೂ ಹಿತಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುವೆಂದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಮನ್ಮನಃ—ಮನ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನನೀಯ, ಧ್ಯಾನಾರ್ಹವಾದುದೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತುತ್ಯವಾದ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ೧-೨೬-೨ ; ೧-೧೨೭-೨ ; ೧-೧೫೧-೮, ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮನ್ಮನಾ, ಮನ್ಮಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಮತ್ತು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದ ಮನಃಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮನ್ಮ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಉಪ ಪ್ರಾಗಾತ್ಸುಮನ್ಮೇಧಾಯಿ ಮನ್ಮ ದೇವಾನಾಮಾಶಾ ಉಪ ವೀತಪೃಷ್ಠಃ |

ಅನ್ವೇನಂ ವಿಪ್ರಾ ಋಷಯೋ ಮದಂತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪುಷ್ಪೇ ಚಕೃಮಾ ಸುಬಂಧುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೨-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮಂತ್ರವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೬-೨೨) ಮನನೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ಧ್ಯಾನಾರ್ಹವಾದ ಮಂತ್ರವೆಂದರ್ಥ. ಸಾಯಣರು ಮನನೀಯವಾದ ಫಲವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ತನೂನಪಾತ್ವಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧ್ವಾ ಸಮಂಜಸ್ತ್ವದಯಾ ಸುಜಿಹ್ವ |

ಮನ್ಮಾನಿ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞವೃಂಧನ್ ದೇವತ್ರಾ ಚ ಕೃಣುಹ್ಯಧ್ವರಂ ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮದಭಿಪ್ರೇತಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೧-೧೨೯-೯ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧೦-೪೨) ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಹವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೇ ತನ್ವಃ ಶುಚಿ ಶುಕ್ರಂ—ಆಜ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಜ್ವಾಲಾರೂಪದ ಶರೀರದ ನಿರ್ಮಲವಾದುದೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸು, ಎಂದು ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಚಿ ವ್ರತತಮಶ್ಯುಚಿರ್ವಿಪ್ರಃ ಶುಚಃ ಕವಿಃ | ಶುಚೀ ರೋಚತ ಅಹುತಃ | ಉದಗ್ನೇ

ಶುಚಿಯಸ್ತವ ಶುಕ್ರಾ ಭ್ರಾಜಂತ ಈರತೇ | ತವ ಜ್ಯೋತೀರ್ಗೃಹ್ಯರ್ಚಯಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೪)

ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಶುಭ್ರವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ರತ್ನಂ—ರತ್ನ ಶಬ್ದವು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೯). ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುಧಿತಮ್—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧತ್ವ. **ಗತಿರನಂತರಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ದುರ್ಧಿತಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಮನ್ಮನಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. **ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಸಿದೃಶ್ಯತೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತ್ಯಾನ್ದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರೇಯಃ—ಆತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಪ್ರಿಯಸ್ಥಿರಸ್ಥಿರಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಿಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾದೇಶ. ಗುಣ. ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತು—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತನ್ಯಃ—ತನ್ ಶಬ್ದ. ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ತನ್ವಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಕೃಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದುದರಿಂದ **ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಚಿತೇ—ರುಚ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯತ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವನಸೇ—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲೇಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರತ್ನಮ್—ರಮಯತೀತಿ ರತ್ನಮ್. ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ಧಾತು. **ರಮೇಸ್ತಚಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

—:೦:—

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ರಥಾಯ ನಾನಮುತ ನೋ ಗೃಹಾಯ ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಂ ಪದ್ವತೀಂ ರಾಸ್ಯಗ್ನೇ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ ವೀರಾ ಉತ ನೋ ಮಘೋನೋ ಜನಾಂಶ್ಚ ಯಾ ಪಾರಯಾ-

ಚ್ಛರ್ಮ ಯಾ ಚ || ೧೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ರಥಾಯ | ನಾನಂ | ಉತ | ನಃ | ಗೃಹಾಯ | ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಂ | ಪತ್ವತೀಂ | ರಾಸಿ | ಅಗ್ನೇ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ವೀರಾನ್ | ಉತ | ನಃ | ಮಘೋನಃ | ಜನಾನ್ | ಚ | ಯಾ | ಪಾರಯಾತ್ | ಶರ್ಮ |

ಯಾ | ಚ || ೧೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಉತಾಸಿ ಚ ರಥಾಯ ರಂಹಣಾಯ ಗೃಹಾಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಯತನಭೂತಾಯ ನೋ-
ಸ್ಮಾಕಂ ಯಜಮಾನಾಯ ನಾನಂ ಸಂಸಾರೋತ್ತಾರಿಕಾಂ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ತಿಕಾಂ ನಾನಂ | ಯಜ್ಞೋ
ವೈ ಸುತರ್ಮಾ ನಾರಿತ್ಯಾದಿಷು ಶ್ರುತಿಷು ನಾರೂಪತ್ವೇನ ಸ್ತುತತ್ವಾತ್ | ಕೀದೃಶೀಂ ತಾಂ | ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಂ
ನಿಯತರ್ತ್ವಿಗ್ರೂಪೋದಕಾಕರ್ಷಣಿಕಾಷ್ಟ ಸಾಧನೋಪೇತಾಂ ಪದ್ವತೀಂ || ಹೃಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಮಿತಿ ಮತುಪ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ || ದ್ರವ್ಯದೇವತಾಮಂತ್ರಾದಿರೂಪಸಾದೋಪೇತಾಂ | ಈದೃಶೀಂ ಯಜ್ಞಾತ್ತಿಕಾಂ ನಾನಂ
ರಾಸಿ | ದೇಹಿ | ಸಂಪಾದಯ | ರಾತಿರ್ದಾನಕರ್ಮಾ ದಾಸತಿ ರಾತಿರತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾರಾತ್ | ಸೈವ
ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಉತಾಸಿ ಚ ಯಾ ನಾರಸ್ಮಾಕಂ ವೀರಾನಸ್ಮತ್ಪ್ರಬಂಧಿನಃ ಪುತ್ರಾದೀನ್ಮಘೋನೋ ಹವಿ-
ರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನವತಃ ಕರೋತಿ | ಜನಾಂಶ್ಚ ಯಜಮಾನಾನಸ್ಮಾನಸಿ ಯಾ ನಾಃ ಪಾರಯಾತ್ ಪಾರಯೇತ್
ಉತ್ತಾರಯೇತ್ || ಪಾರಯೇತೇರ್ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಜನನಮರಣಾದಿಬಹುದುಃಖಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಪಾರಂ ನಿರತಿ-
ಶಯಸುಖಾಸ್ಪದಂ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ | ಏಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಇತಿ
ಯಾಗಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನವತಾಂ ಶ್ರೂಯಮಾಣತ್ವಾತ್ | ಏವಂ ಪ್ರಾಪಯ್ಯ ಚ ಯಾ ನಾಃ ಶರ್ಮ ಸುಖಂ
ನಿರತಿಶಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ ಪರಸ್ಯಾಂತೇ ಕೃತಾತ್ಮಾನಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಪರಂ ಪದಮಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ |
ಚಿತ್ತಶುದ್ಧ್ಯತ್ಪಾದನದ್ವಾರಾ ವಿವಿಧಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನೇತಿ ಶ್ರುತೇಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ! ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಂ—ಋತ್ವಿಗ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಹುಟ್ಟುಗೋಲುಳ್ಳದ್ದು
ಪದ್ವತೀಂ—ದ್ರವ್ಯ ದೇವತಾ ಮಂತ್ರಾದಿ ರೂಪವಾದ ಪಾದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಯಾ—
ಯಾವುದು ! ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ವೀರಾ—ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು | ಮಘೋನಃ—ಧನವಂತರನ್ನಾಗಿ (ಮಾಡು

ವುದೋ) | ಉತ—ಮತ್ತು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಜನಾಂಶ್ಚ—ಯಜಮಾನರನ್ನೂ | ಸಾರಯಾತ್—(ಸಂಸಾರದಿಂದ) ದಾಟಿಸುವುದೋ | ಚ—ಮತ್ತು | ಯಾ—ಯಾವುದು | ಶರ್ಮ—(ಅತಿಶಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ) ಸುಖವನ್ನು (ಕೊಡಿಸುವುದೋ) ಅಂತಹುದೂ ಆದ | ನಾವಂ—(ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ) ದೋಣಿಯನ್ನು | ರಥಾಯ—ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ | ಗೃಹಾಯ—ಗೃಹದಂತೆ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನನಾದವನೂ ಆದ | ನಃ—ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ರಾಸಿ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಋತ್ವಿಗ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಹುಟ್ಟುಗೋಲುಳ್ಳದ್ದೂ, ದ್ರವ್ಯದೇವತಾ ಮಂತ್ರಾದಿ ರೂಪವಾದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಮತ್ತು ಯಾವುದು ನಮ್ಮ ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ಧನವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದೋ, ಯಾವುದು (ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು) ಅಥವಾ [ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನರನ್ನು] ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದೋ ಅಂತಹುದೂ ಆದ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೋಣಿಯನ್ನು ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ, ಗೃಹದಂತೆ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನನಾದವನೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡು.

English Translation

Bestow, Agni, upon our excellent patron a boat ever fitted with oars and feet, (one that may render) our posterity prosperous, and may bear mankind across (the ocean of life) to felicity.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ (ಸೋಮ) ಯಾಗವನ್ನು ದೋಣಿಗೂ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಸಾಗರಕ್ಕೂ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟುಗಳಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯ, ಶತ್ರುಭಯ, ಇತರ ವಿಧವಾದ ದುಃಖಗಳೇ ಸಂಸಾರಸಾಗರದ ಭಯಂಕರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು. ಈ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಬೇಕಾದರೆ ದೋಣಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಧನವಾದರೂ ಸಹ ಈ ದೋಣಿಯು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಈ ಸಾಗರದ ಮೂಲಕ ದಾಟಿಸಬೇಕಾದರೆ, ದೋಣಿಯ ಮತ್ತು ಅದರ ಹುಟ್ಟುಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಋತ್ವಿಗ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಹುಟ್ಟುಗಳಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೋಣಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ದಾಟಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯಾದಿ ದುಃಖವನ್ನೂ, ತದ್ವೇತುನಾದ ದುರಿತವನ್ನೂ, ಶತ್ರು ವನ್ನೂ ಆಳವಾದ ಜಲಪ್ರವಾಹಕ್ಕೂ, ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ದೋಣಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು ಅತ್ಯುಚಿತ ವಾದ ಉಪಮಾನವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಜಾತೇವೇದಸೇ ಸುನವಾಮು ಸೋಮಮರಾತೀಯತೋ ನಿ ದಹಾತಿ ವೇದಃ |

ಸ ನಃ ಪರ್ಷದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಶ್ವಾ ನಾವೇವ ಸಿಂಧುಂ ದುರಿತಾತ್ಯಗ್ನಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೯-೧)

ನೂ ನ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಗೃಣಾನಾ ಸ್ಯಂಕ್ತಂ ರಯಿಂ ಸೌಶ್ರವಸಾಯ ದೇವಾ |

ಇತ್ಥಾ ಗೃಣಂತೋ ಮಹಿನಸ್ಯ ಶರ್ಫೋಽಪೋ ನ ನಾವಾ ದುರಿತಾ ತರೇಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೮-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುವನ್ನು ದೋಣಿಯಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟುವಂತೆ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದುರಿತವನ್ನು ದಾಟುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೋಣಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ ನಾವೆಯ ಉಪಕಾರವು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲ ನೆಯದಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರನ್ನೂ ಅವರ ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಧನವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಯಜಮಾನ ರನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸುವುದು, ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದು ಎಂದು ಅಸ್ಮಾಕಂ ವೀರಾನ್ ಮಘೋನಃ ; ಉತ ನಃ ಜನಾಂಶ್ಚ ಪಾರಯಾತ್ ; ಚ ಯಾ ಶರ್ಮ ನಾನಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಶತಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಉಪಮಾನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ನೌಹ ನಾ ಏಷಾ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾ | ಯದ್ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಂ ತಸ್ಯಾ ಋತ್ವಿಜ ಏವ ಸ್ಫಾಶ್ಚಾರಿತ್ರಾಶ್ಚ
ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಂಪಾರಣಾಸ್ತಸ್ಯಾ ಏಕ ಏವ ಮಜ್ಜಯಿತಾ ಯ ಏವ ನಿಂದ್ಯಃ ಸ ಯಥಾ
ಪೂರ್ಣಾಮಭ್ಯಾರುಹ್ಯ ಮಜ್ಜಯೇದೇವಂ ಹೈನಾಂ ಸಮಜ್ಜಯತಿ ತದ್ವೈ ಸರ್ವ ಏವ
ಯಜ್ಞೋ ನೌಃ ಸ್ವರ್ಗ್ಯಾ ತಸ್ಮಾದು ಸರ್ವಸ್ಮಾದೇವ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಂದ್ಯಂ ಪರಿಬಿಬಾಧಿಸೇತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೨-೫-೧೦)

ಸೋಮಯಾಗವೂ, ಸೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಾರಂಭದ ದಿನ ಪರಿಸರವೇಕಾದ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೂ ಸಹ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸತಕ್ಕ ನಾವೆಗಳಾಗಿವೆ. ಋತ್ವಿಕ್ತುಗಳೇ ಇವುಗಳ ಹರಿಗೋಲುಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋತ್ವಿಕ್ತು ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವನೊಬ್ಬನಾದರೂ ದೂಷ್ಯವಾದ ವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನು ಈ ನಾವೆಗಳನ್ನು ಮುಳುಗು ನಂತೆ ಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹವನನ್ನು ಯಾಗಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ದೂರವಾಗಿಡಬೇಕು ಎಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ,

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಸುಶರ್ಮಾ ನೌಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೩)

ನಾಮನಿವಾರುಹೇಮೇತಿ ಸಮೇವೈನಮೇತದಧಿರೋಹತಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಮಷ್ಟೈಃ
ಸಂಸತ್ತೈಃ ಸಂಗತ್ತೈಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೦)

ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಧವಾದ ಉಪಮಾನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಯಾಗದ ಫಲವು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದ ರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮಾನವರೂ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರಬೇಕು, ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾ,

ತ ಆಸತ | ಶ್ರಿಯಂ ಗಚ್ಛೇಮ | ಯಶಃ ಸ್ಯಾಮಾನ್ನಾದಾಃ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ತಥೋ ಏವೇಮೇ ಸತ್ತೆ-
ಮಾಸತೇ ಶ್ರಿಯಂ ಗಚ್ಛೇಮ ಯಶಃ ಸ್ಯಾಮಾನ್ನಾದಾಃ ಸ್ಯಾಮೇತಿ | ತೇ ಹೋಚುಃ ಯೋ
ನಃ ಶ್ರಮೇಣ ತಪಸಾ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಯಜ್ಞೇನಾಹುತಿಭಿಯೇಜ್ಞಸ್ಯೋದ್ಯಚಂ ಪೂರ್ವೋವ-
ಗಚ್ಛಾತ್ಸ ನಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಽಸತ್ತದು ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಹೇತಿ ತಥೇತಿ | ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರಾಪ | ಸ ದೇವಾನಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಽಭವತ್ಸಾದಾಹುರ್ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವಾನಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧-೨-೩)

ಯಜ್ಞಾ ಚರಣೆಯಿಂದ ಘನತೆಯೂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೂ ಮತ್ತು ಅನ್ನಸಂಪತ್ತೂ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅವನ್ನು
ಇಚ್ಛಿಸಿ ಯಜ್ಞಾ ಸಕ್ತರಾದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ
ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದನು ಎಂದು ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪುಣ್ಯಲೋಕ ಈಜಾನ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೧೫)

ಎಂದು ಪುಣ್ಯಲೋಕಸಾಧಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶರ್ಮವೆಂಬ ಪದವಿಂದ
ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಶರ್ಮವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಸುಖಂ ನಿರತಿಶಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ | ನಿರತಿಶಯವಾದ
ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಸುಖವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ವಿವಿಧಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೨)

ಎಂಬ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಶರ್ಮಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಫಲದಾಯಕವಾದುದೂ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದುದೂ ಆದ ದೋಣಿಯನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ
ಒದಗಿಸಿಕೊಡೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ರಥಾಯ—ರಂಹಣಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ | ಎಂದು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವೆಂದು
ತಿಳಿಸಿದೆ. ರಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, ರಥೋ ರಂಹತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ಸ್ಥಿರತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ |
ರಮಮಾಣೋಽಸ್ಥಿಂಸ್ಥಿಷ್ಠತೀತಿ ವಾ, ರಸತೇರ್ವಾ, ರಸತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೯-೧೧) ಗತಿ ಅಥವಾ ವೇಗವೆಂದು
ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವರ್ಣವೃತ್ತಯವಾಗಿ ಸ್ಥಿರ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ,
ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹರ್ಷಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡು
ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಸ್ ಅಥವಾ ರಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವನಸ್ಪತೇ
ವೀಡ್ಯಂಗೋ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೨೬) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ರಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ
ಒಂದರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕು. ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಾ ಚರಣೆಗಾಗಿ ಆತುರನಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಶಾಲಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ,
ಸ್ಥಿರವನಸ್ಥನಾಗಿ ದೀಕ್ಷಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ
ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನಿಗೆ ರಾಸ್ತಿನಸ್ಯ (೧-೧೨೨-೪) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮೇಲೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು
ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಾದರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಿಗೆ ರಥಾಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರಬಹುದು.

ರಥಾಯ, ಗೃಹಾಯ—ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಮಹತ್ವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಆತನ ದಿವ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞವೇ ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞಕರ್ತನೇ ಇಂತಹ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಸಹ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅತಿಶಯವಾದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸದ ಸಂಪಾದಕನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ನಾಕಸದ್ಭಿರ್ವೈ ದೇವಾಸ್ಸವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ನನ್ನಾಕಸದಾಂ ನಾಕಸತ್ತ್ವಂ ಯನ್ನಾಕಸದೇ
ಉಪದಧಾತಿ ನಾಕಸದ್ಭಿರೇವ ತದ್ಯಜಮಾನಸ್ಸವರ್ಗಂ ಲೋಕಮೇತಿ ಸುವರ್ಗೋ ವೈ
ಲೋಕೋ ನಾಕೋ ಯಸ್ಯೈತಾ ಉಪಧೀಯಂತೇ ನಾಸ್ಮಾ ಅಕಂ ಭವತಿ ಯಜಮಾನಾಯ—
ತನಂ ವೈ ನಾಕಸದೋ ಯನ್ನಾಕಸದ ಉಪದಧಾತ್ಯಾಯತನಮೇವ ತದ್ಯಜಮಾನಃ ಕುರುತೇ
ಪೃಷ್ಠಾನಾಂ ನಾ ಏತತ್ತೇಜಃ ಸಂಭೃತಂ ಯನ್ನಾಕಸದೋ ಯನ್ನಾಕಸದಃ |

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೩-೭-೪)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದ ಸ್ವರೂಪವೂ ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೂ, ವೇದಿನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಚಯನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗುವನೆಂಬ ವಿಷಯವೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹಾಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೃಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐಹಿಗೃಹವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾದ ಶ್ರೀಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ನಾವಮ್—ಋದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಗ್ಲಾನುದಿಭ್ಯಾಂ ಡೌಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡೌಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಔಕಾರಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಮ್ ಸರವಾದಾಗ ಆವಾದೇಶ.

ಗೃಹಾಯ—ಗೃಹ ಉಪಾದಾನೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿ ಆದೇಶ. ಭಂದಸಿ ಶಾಯಜಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶಾಯಜಾದೇಶ. ಅತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಭತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಮ್—ನಿತ್ಯಂ ನಿಯತಂ ಅರಿತ್ರಂ ಯಸ್ಯಾಸ್ತಾ. ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪದ್ವತೀಮ್—ಪತ್ ಪಾದಃ ಅಸ್ಯಾಃ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪದ್ವತ್. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್. ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಘಾಂ ಮತುಪ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಾಸಿ—ರಾ ಆದಾನೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ದಾಸತಿ ರಾತಿ (ನಿ. ೩-೨೦೦೪) ಎಂದು ದಾನಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ವೀರಾನ್—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಿತಚ್ಚಾ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಭಾವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ

ಮುಘೋನಃ—ಮುಘಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮುಘನಾ. ಛಂದಸೀ ವನಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಶ್ವಯುವಮುಘೋನಾಮತದ್ಧಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಗುಣ. ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾರಯಾತ್—ಪಾರ ತೀರ ಸಮಾಪ್ತ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲೇಟೋಡಾಟಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಯಚ್ಚಬ್ಧವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೀರಾನ್+ಉತ—ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. **ಆತೋಟಿನಿತ್ಯಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಾನುನಾಸಿಕತ್ವ. || ೧೨ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಠಃ

ಅಭೀ ನೋ ಅಗ್ನ ಉಕ್ಥಮಿಜ್ಜುಗುರ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾಕವಾಮಾ ಸಿಂಧವಶ್ಚ
ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ |

ಗವ್ಯಂ ಯವ್ಯಂ ಯಂತೋ ದೀರ್ಘಾಹೇಷಂ ವರಮರುಣ್ಯೋ ವರಂತ ||೧೩||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಭಿ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಉಕ್ಥಂ | ಇತ್ | ಜುಗುರ್ಯಾಃ | ದ್ಯಾವಾಕವಾಮಾ | ಸಿಂಧವಃ | ಚ | ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ |

ಗವ್ಯಂ | ಯವ್ಯಂ | ಯಂತಃ | ದೀರ್ಘಾ | ಅಹಾ | ಇಷಂ | ವರಂ | ಅರುಣ್ಯಃ | ವರಂತ || ೧೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನ ಉಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಮಭಿ ಜುಗುರ್ಯಾಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ತುಹಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯ |
 ಸಮ್ಯಕ್ ಶಸ್ತ್ರಮಿತ್ಯಂಗೀಕುರು || ಗ್ವಾ ಶಬ್ದೇ | ಲಿಜಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ | ಬಹುಲಂ
 ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪಂ || ತಥಾ ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಸಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಸಂಪಾದನೇನ ಪ್ರೋತ್ಸಾ
 ಹಯತಾಂ | ತಥಾ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ ನದ್ಯಶ್ಚ ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ ಸ್ವಯಮೇವ ಗಾಮಿನೋ ಗವ್ಯಂ
 ಗೋಸಂಭವಂ ಕ್ಷೀರಾದಿಕಂ ಗವಾಂ ತೃಣಾದ್ಯುತ್ಪಾದನದ್ವಾರಾ ಯವ್ಯಂ | ಉಪಲಕ್ಷಣಮೇತತ್ | ಯವ-
 ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿಜನ್ಯಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಕಂ ಯಂತಃ ಪ್ರಾಪಯಂತಃ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಂತು | ತಥಾರುಣೋ-
 ರುಣವರ್ಣಗೋಯುಕ್ತಾಃ ಮತ್ಸರ್ಥೀಯೋ ಉಸ್ಯತೇ || ಅರುಣ್ಯಸಾಧನಭೂತಾ ಉಷಸಃ | ತದ್ವೇತು-
 ತ್ವಾತ್ವಾಚ್ಛೈಬ್ಬಂ | ದೀರ್ಘಾಹಾ ಸರ್ವಾಣ್ಯಹಾನಿ ಸರ್ವಕಾಲಮಿಷಮಿಷ್ಯಮಾಣಮನ್ನರಸಾದಿಕಂ ವರಂ
 ವರಣೀಯಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಮನ್ನದಸಿ ಯಾಗಸಾಧನಂ ವರಂತ | ಪ್ರಾಪಯಂತು || ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಅಂತ-
 ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾಚ್ಛಾಂದಸೋ ಲಜ್ | ವೃತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ || ಸಾಧಯಂತು | ಏತತ್ಸರ್ವಮಗ್ನೇಃ
 ಪ್ರಸಾದಾದಿತ್ಯಗ್ನೇರೇವ ಸ್ತುತಿತ್ವಾದಾಗ್ನೇಯತ್ವಮವಿರುದ್ಧಂ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉಕ್ಥಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಅಭಿ ಜುಗುರ್ಯಾಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠ
 ವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಶ್ಲಾಘಿಸು. [ಅಂಗೀಕಾರ ವಚನವನ್ನು ಹೇಳು] | ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯೂ
 ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ | ಸಿಂಧವಃ—ಪ್ರವಾಹ ರೂಪವುಳ್ಳವೂ | ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ ಚ—ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಹರಿಯತಕ್ಕವೂ
 ಅದ ನದಿಗಳೂ ಸಹ | ಗವ್ಯಂ—(ಹುಲ್ಲನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಪೋಷಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ) ಹಸುಗಳ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ |
 ಯವ್ಯಂ—ಯವಜನ್ಯವಾದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನೂ | ಯಂತಃ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾ (ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು
 ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ) | ಅರುಣಿಃ—ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಷಸ್ಸುಗಳು | ದೀರ್ಘಾಹಾ—ಸರ್ವದಿನ
 ಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ವರಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ | ಇಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನೂ | ವರಂತ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಶ್ಲಾಘಿಸಿ ಅಂಗೀಕಾರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳು.
 ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ, ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ ನದಿಗಳೂ ಸಹ ಗೋವುಗಳ ಆಹಾರ
 ವಾದ ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ತದ್ವಾರಾ ನಮಗೆ ಹಸುಗಳ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಯವಜನ್ಯವಾದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನೂ
 ಒದಗಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ. ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಷಸ್ಸುಗಳು ಸರ್ವದಿನ
 ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ.

English Translation

Agni, be propitiated by this our earnest praise, and may heaven and
 earth, and the spontaneously-flowing (streams), provide for us the produce of

the herd, and of the field ; and may the purple coursers (of the dawn) bestow upon us abundant food through a length of days.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಉಕ್ಥಂ ಅಭಿ ಜುಗುರ್ಯಾಃ - ನಮ್ಮ ಉಕ್ಥವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥವೆಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರಂ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೪-೩-೩-೭ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾಡಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ೪-೨-೩-೬ ರಿಂದ ೯ನೇ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿನ ಉಕ್ಥ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹಿಂದೆಯೇ ವಿನೂತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಉಕ್ಥವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಈ ಉಕ್ಥದ ಮಹಿಮೆಯೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊಂಚ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಕ್ಥದ ಪ್ರಭಾವವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮರೆಹೊಕ್ಕಿದವರಿಗೆಲ್ಲಾ ವೃದ್ಧಿಯು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ಅಸುರರು ಒಂದು ಸಲ ಉಕ್ಥದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಾಗ ಅವರಿಗೂ ಸಹ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಯೂ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದೂ ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತನಾಗಿ ಬಂದು ಇವರನ್ನು ಓಡಿಸಿದನೆಂದೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಥೆಯಿದೆ.

**ತೇ ನಾ ಅಸುರಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯೋಕ್ಥಮಾಶ್ರಯಂತ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿಂದ್ರಃ ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇಮಾ-
ನಿತೋಽಸುರಾನೋತ್ಸ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ವರುಣಸ್ತಸ್ಮಾದೈಂದ್ರಾವರುಣಂ
ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ತೃತೀಯಸವನೇ ಶಂಸಂತೀಂದ್ರಶ್ಚ ಹಿ ತಾನ್ವರುಣಶ್ಚ ತತೋ ನುದೇತಾಂ |**

ಅಸುರರು ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಉಕ್ಥವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿವರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರನ್ನು ಈ ಉಕ್ಥದಿಂದ ಓಡಿಸಲು ನಮಗೆ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದಾಗ ವರುಣನು ತಾನು ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ತೃತೀಯ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ—

ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಯುವಮುಧ್ವರಾಯ ನೋ ವಿಶೇ ಜನಾಯ ಮಹಿ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವರುಣನನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರಾ ವರುಣರು ಆ ಅಸುರರನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಓಡಿಸಿದರು.

**ತೇ ವೈ ತತೋಽಪಹತಾ ಅಸುರಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನ ಉಕ್ಥಮಾಶ್ರಯಂತ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿಂದ್ರಃ
ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇಮಾನಿತೋಽಸುರಾನೋತ್ಸ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ವರುಣಸ್ತಸ್ಮ-
ಾದೈಂದ್ರಾಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ತೃತೀಯಸವನೇ ಶಂಸಂತೀಂದ್ರಶ್ಚ ಹಿ ತಾನ್ವರು-
ಹಸ್ತತಿಶ್ಚ ಹಿ ತತೋ ನುದೇತಾಂ |**

ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯ ಉಕ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಎದ್ದು ಈ ಅಸುರರನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಲು ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದಾಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಎದ್ದು ತಾನು ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯು ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಉದಪ್ಪ್ರತೋ ನ ವಯೋ ರಕ್ಷಮಾಣಾ ನಾವದತೋ ಅಭಿಯಸ್ಯೇವ ಘೋಷಾಃ |

ಗಿರಿಭ್ರಜೋ ನೋರ್ಮಯೋ ಮದಂತೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಮಭ್ಯರ್ಕಾ ಅನಾವನ್ |

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೬೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸಹ ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಿದರು.

ತೇ ವೈ ತತೋಽಪಹತಾ ಅಸುರಾ ಅಚ್ಛಾವಾಕಸ್ಯೋಕ್ಥಮಶ್ರಯಂತ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿಂದ್ರಃ
ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇಮಾನಿತೋಽಸುರಾನ್ನೋತ್ಪ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ವಿಷ್ಣುಸ್ತಸ್ಮಾ-
ದೈಂದ್ರಾನ್ವೈಷ್ಣವಮಚ್ಛಾವಾಕಸ್ತೃತೀಯಸವನೇ ಶಂಸತೀಂದ್ರಶ್ಚ ಹಿ ತಾನ್ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ತತೋ
ನುದೇತಾಂ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೫-೬)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿಯ ಉಕ್ಥದಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಅಚ್ಛಾವಾಕನ ಉಕ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಎದ್ದು ಇವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಲು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರೆಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ತಾನು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದನು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನು—

ಸಂ ನಾಂ ಕರ್ಮಣಾ ಸಮಿಷಾ ಹಿನೋಮೀಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ ಅಪಸಸ್ಪಾರೇ ಅಸ್ಯ |

ಜುಷೇಥಾಂ ಯಜ್ಞಂ ದ್ರವಿಣಂ ಚ ಧತ್ತಮರಿಷ್ಟೈರ್ನಃ ಪಥಿಭಿಃ ಪಾರಯಂತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರು ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಓಡಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧೫-೬) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಉಕ್ಥದ ಶಕ್ತಿಯೂ ಅದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಆಗತಕ್ಕ ಉಪಕಾರವೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಉಕ್ಥದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಉಕ್ಥದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಉಕ್ಥಂ ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಉಕ್ಥಂ ಪ್ರಾಣೋ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ಥಾಪಯತ್ಯುದ್ಧಾಸ್ತಾದುಕ್ಥವಿದ್ವೀರ-
ಸ್ತಿಸ್ತುತ್ಯುಕ್ಥಸ್ಯ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ

(ಬೃ. ಉ. ೫-೧೩-೧)

ಉಕ್ಥಂ ತಥೋಪಾಸನಾಂತರಂ | ಉಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಂ | ತದ್ವಿ ಪ್ರಧಾನಂ ಮಹಾನ್ವತೇ ಕೃತೌ |

(ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ)

ಮಹಾವ್ರತರೂಪವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಶಸ್ತ್ರವಾದ ಉಕ್ಥವೇ ಪ್ರಾಣವು | ಇದರಿಂದಲೇ ಉತ್ಥಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಉಕ್ಥಜ್ಞನಾದ ಪುತ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ತತ್ಸಮಾನತೆಯನ್ನೂ ಸಮಾನವಾದ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಉಕ್ಥದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳ ಉಕ್ಥವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಇದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನರಿತು ಇದನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸು ಎಂದರೆ ಇದುನಿನಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ನಿನ್ನಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಅರ್ಹವಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭಿ ಜುಗುರಾಃ— ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ತುಹಿ | ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯೇ ಸಮ್ಯಕ್ಸ್ತುಮಿತ್ಯಂಗೀಕುರು
ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದೆಯೆಂಬ ಅಂಗೀಕಾರ ವಚನವನ್ನು ಹೇಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ

ಪ್ರ ಸ್ತೋಷದುಪ ಗಾಸಿಷಚ್ಛ್ರವತ್ಸಾಮ ಗೀಯಮಾನಂ | ಅಭಿ ರಾಧಸಾ ಜುಗುರತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೧-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಭಿ ಜುಗುರತ್ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಅಭಿಗೃಣಾತು ಸ್ತೀಕುರು ಸ್ತೀಕರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗೀಕರಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ತಾತ್ಪರ್ಯವೊಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ—ಸ್ವಯಮೇವ ಗಾಮಿನ್ಯಃ | ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಹರಿಯತಕ್ಕವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಗೂರ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವಾದ, ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಇದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, ಪ್ರಶಂಸಿಸುವವರು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ತಂ ಗೂರ್ತಯೋ ನೇಮನ್ನಿಷಃ ಪರೀಣಸಃ ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸಂಚರಣೇ ಸನಿಷ್ಯವಃ |

ಪತಿಂ ಪಕ್ಷಸ್ಯ ವಿಪಥಸ್ಯ ನೊ ಸಹೋ ಗಿರಿಂ ನ ವೇನಾ ಅಧಿರೋಹ ತೇಜಸಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಗೂರ್ತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತಾರಃ ಎಂದೂ

ತಂ ವಃ ಸಖಾಯೋ ಮದಾಯ ಪುನಾನಮಭಿ ಗಾಯತ |

ಶಿಶುಂ ನ ಯಜ್ಞೈಃ ಸ್ವದಯಂತ ಗೂರ್ತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೫-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೂರ್ತಿಭಿಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತುತ್ಯವಾದ, ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳ ಸಿಂಧುಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಭಿ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಗುರ್ಯಾಃ—ಗ್ವಾ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಲಙ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದು

ರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ಪ. ಉರಣ್ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ—ದ್ಯೌಶ್ಚ ಕ್ಷಾಮಾಶ್ಚ ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ. **ದಿನೋದ್ಯಾವಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾದಾಗ ದ್ಯಾವಾದೇಶ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) ಆಕಾರಾದೇಶ. **ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಶಬ್ದಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಾಮಾ ವು ಭೂಮಿಸರ್ವಾಯನಾಗಿ ವೇದದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಿಂಧವಃ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ. ಧಾತು. **ಸ್ಯಂದೇಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಶ್ಚ** (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗವ್ಯಮ್—ಗೋರ್ವಿಕಾರಃ ಗವ್ಯಮ್. **ಗೋಪಯೋರ್ಯತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ನಾಂತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. **ಯತೋನಾವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಯವ್ಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

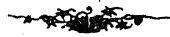
ಯಂತಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇಣೋಯಣ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹಾ—ಶೇಶ್ಠಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಅರಃಣ್ಯಃ—ಇಲ್ಲಿ ಅರುಣವರ್ಣ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮತ್ಪರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪ್ಪವಾಗಿದೆ.

ವರಂತ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತು. **ಛಂದಸಿ ಲಾಜಲಜಲಿಟಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಗ್ರಹಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೪೦ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಬಳಿತೇತಿ ತ್ರಯೋದಶರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ಜಾಗತಂ | ಅಂತ್ಯೇ
ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ | ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಬಳಿತಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು
ದೇವತೆಯು. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾಭಂದಸ್ತಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತಿನವು.
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ
ವಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೧

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೧ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೮, ೯ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೩ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಿಘ್ನಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಭಂದಃ—೧-೧೧ ಜಗತೀ ೧೨-೧೩ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಬಳಿತಾ ತದ್ವಪುಷೇ ಧಾಯಿ ದರ್ಶತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗಃ ಸಹಸೋ ಯತೋ
ಜನಿ |

ಯದ್ರೀಮುಪ ಹ್ವರತೇ ಸಾಧತೇ ಮರ್ತಿಯುತಸ್ಯ ಧೇನಾ ಅನಯಂತ ಸಸು-
ತಃ || ೧ ||

ಪದಮಾಃ

ಬಟ್ | ಇತ್ಥಾ | ತತ್ | ವಪುಷೇ | ಧಾಯಿ | ದರ್ಶತಂ | ದೇವಸ್ಯ | ಭರ್ಗಃ | ಸಹಸಃ | ಯತಃ | ಜನಿ |
ಯತ್ | ಈಂ | ಉಪ | ಹ್ವರತೇ | ಸಾಧತೇ | ಮತಿಃ | ಋತಸ್ಯ | ಧೇನಾಃ | ಅನಯಂತೆ | ಸಸ್ತುತಃ ||೧||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದೇವಸ್ಯ ದ್ಯೋತನಶೀಲಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ದರ್ಶತಂ ಸರ್ವೈರ್ದರ್ಶನೀಯಂ ತತ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಭರ್ಗ-
ಸ್ತೇಜ ಇತ್ಥೇತ್ಥಂ ಸರ್ವೈರ್ಧೃಶ್ಯಮಾನಪ್ರಕಾರೇಣ ವಪುಷೇ ಶರೀರವ್ಯವಹಾರಾಯ ದಾಡ್ಯಾಯ ಧಾಯಿ |
ಧಾರ್ಯತೇ ಸರ್ವೈಃ | ಬಲಿತ್ಥೇತ್ಯುಭೇ ಅಪಿ ಸತ್ಯನಾಮನೀ ಬಟ್ ಶ್ರುತ್ ಸತ್ವೇತ್ಥೇತಿ ತನ್ನಾಮಸು
ಸಾರಾತ್ | ಚಾರಾಗ್ನಿನಾ ಭುಕ್ತಾನಾಂ ಜರಣೇನ ಶರೀರಧಾರಣಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ತತ್ಪ್ರೋಪಪತ್ತಿಮಾಹ |
ಯತಃ ಸಹಸೋ ಜನಿ | ಯತಃ ಕಾರಣಾನ್ಮಥನಕಾಲೇ ಬಲೇನೋತ್ಪನ್ನಃ ಅತೋ ಬಲಾಯ ಧಾರ್ಯತೇ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದೀಂ ಯದೇತತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಲೋಕೋಪಕಾರ್ಯಗ್ನೇಸ್ತೇಜೋ ಮತಿರ್ಮದೀಯಾ ಬುದ್ಧಿ-
ರುಪ ಹ್ವರತೇ ಉಪಗಚ್ಛತಿ ಉಪಗಮ್ಯ ವರ್ತತೇ ನಾ || ಹ್ವ ಕೌಟಿಲೇ || ಸಾಧತೇ ಚ ತೇನೈವ ತೇಜಸಾ
ಸಾಧಯತಿ ಸ್ವಾಭೀಷ್ಟಂ | ಕಿಂಚಿ ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸಾಧಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ತೇಜಸಾ ಧೇನಾಃ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ
ನಾಚಿಃ ಸಸ್ತುತಃ ಸಮಾನಂ ಗಚ್ಛಂತೈಃ ಸಹೈವ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಾಃ || ಸ್ತವತೇಃ ಕರ್ತರಿ ಕ್ವಿಪ್ ||
ಅನಯಂತೆ | ನಯಂತಿ | ನಿರ್ವಹಂತಿ ಜಗದ್ವ್ಯವಹಾರಂ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ || ಯದ್ವಾ | ಋತಸ್ಯ
ಧೇನಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಮಂತ್ರರೂಪಾ ನಾಚಿಃ ಸಸ್ತುತೋ ಹೋತ್ರಾದಿಮುಖೇನ ಸಹೈವ
ಪ್ರವರ್ತಮಾನಾ ಅನಯಂತೆ | ನಯಂತಿ | ಅಗ್ನೇಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ನಿರ್ವಹಂತಿ | ಅಗ್ನೇಸ್ತೇಜಸಾ ನಾ ಯಜ್ಞಂ
ನಿರ್ವಹಂತಿ | ತೇಜೋಮಯಿಾ ವಾಗಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಛಾಂ. ಉ. ೬-೫-೪ | ಅತಃ ಕಾರಣಾನ್ಮತಿರುಪಹ್ವರತೇ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಧೇನೇತಿ ವಾಜ್ಞಮು ಧೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಸಾರಾತ್ ||

ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ

ದೇವಸ್ಯ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅದಿತ್ಯನ | ದರ್ಶತಂ—(ಎಲ್ಲರಿಗೂ) ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದು |
ತತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಅದ | ಭರ್ಗಃ—ತೇಜಸ್ಸು | ಇತ್ಥಾ—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಯತಃ—ಯಾವ ಕಾರಣ
ಕ್ಕಾಗಿ | ಸಹಸಃ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಜನಿ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೋ (ಅಂತಹ) | ವಪುಷೇ—ಶರೀರಧಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ |
ಧಾಯಿ—(ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ) ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ | ಯದೀಂ—ಯಾವ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರಕ
ವಾದುದೂ ಅದ ಈ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು | ಮತಿಃ—ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು | ಉಪಹ್ವರತೇ—(ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ) ಸಮೀಪಿಸು
ತ್ತದೆ | ಸಾಧತೇ—(ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು) ಕೈಗೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ | ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಸಾಧಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯು
(ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆ) | ಧೇನಾಃ—ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಾಕ್ಯಾ | ಸಸ್ತುತಃ—ಒಂದುಗೂಡಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ |
ಅನಯಂತೆ—(ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು) ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ | [ಅಥವಾ ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ |
ಧೇನಾಃ—ಈ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು | ಸಸ್ತುತಃ—ಹೋತ್ರಾದಿಗಳ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟು |
ಅನಯಂತೆ—(ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು) ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ.]

॥ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ॥

ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಆದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಶರೀರಧಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಆ ಧಾರ್ಥ್ಯಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇದನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತವೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರಕವಾದದ್ದೂ ಆದ ಈ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು ಗ್ರಹಿಸಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೈಗೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳ ಮುಖಗಳಿಂದ ಹೊರಟ ಮಂತ್ರಪೂರಿತವಾದ ವಾಕ್ಯ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ,

English Translation

Verily, that visible radiance of the divine (Agni) has been so apprehended (by all, that it may be) for (the support of) the body, for which end it has been generated by (bodily) strength: and that my mind may apprehend and apply (that radiance), they address the sacred prayers associated with oblations (to Agni).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಭರ್ಗಃ - ತೇಜಃ | (ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ) ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಭರ್ಗ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಸಾಯಣರು,

ತತ್ಸವಿತುರ್ವರೇಣ್ಯಂ ಭರ್ಗೋ ದೇವಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ | ಧಿಯೋ ಯೋ ನಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ ||
(ಋ. ಸಂ. ೩-೬೨-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಭರ್ಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಾತತ್ಕಾರ್ಯಯೋರ್ಭರ್ಜನಾಭ್ಯರ್ಗಃ | ಅವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಕಾಮಮೋಹಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭರ್ಗವೆಂಬ ಪದದಿಂದ ಸವಿತೃವಿನ ಸ್ವರೂಪವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಹಸಃ ಜನಿ—ಅರಣಿಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ **ಸಹಸಃ ಜನಿ** ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಋತಸ್ಯ ಧೇನಾಃ—ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥ. ಋತಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಯಾದ (ಯಜ್ಞದ) ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸಾಧಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಧೇನಾಃ ಎಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಧೇನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ವಾಚಃ ಯದ್ವಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಃ ಮಂತ್ರ-ರೂಪಾ ವಾಚಃ | ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ತೇಜೋ ಮಯೀ ವಾಕ್ (ಭಾ. ಉ. ೬-೫-೪) ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದಲೇ ಧೇನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ವಾಕ್ಯವೆಂದಾಗದೆ, ಅಲೌಕಿಕವಾದುದೂ ತೇಜಸ್ಸು

ನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಮಂತ್ರಪೂತವಾದ ವಾಕ್ಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪಷ್ಟವಾದ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿದೆಯೇ ಅಥವಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದೇ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸಮ್ಯಕ್ಸಂವತಿ ಸರಿತೋ ನ ಧೇನಾ ಅಂತರ್ಹೃದಾ ಮನಸಾ ಪ್ರಾಯಮಾನಾಃ |

ಏತೇ ಅರ್ಷಂತ್ಯೂರ್ಮಯೋ ಘೃತಸ್ಯ ಮೃಗಾ ಇವ ಕ್ಷಿಪಣೋರೀಷಮಾಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೮-೬)

ತ್ವಮಿಂದ್ರ ಸ್ರವಿತವಾ ಅಸೃಃ ಪರಿಸ್ಥಿತಾ ಅಹಿನಾ ಶೂರ ಪೂರ್ವೀಃ |

ತ್ವದ್ವಾವಕ್ರೇ ರಥ್ಯೋಽ ನ ಧೇನಾ ರೇಜಂತೇ ವಿಶ್ವಾ ಕೃತ್ರಿಮಾಣಿ ಭೀಷಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೧-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಧೇನಾ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಯೆಂದೂ,

ಮಾದಯಸ್ಯ ಹರಿಭರ್ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ವಿ ಸ್ಯಸ್ಯ ಶಿಪ್ರೇ ವಿ ಸೃಜಸ್ಯ ಧೇನೇ |

ಆ ತ್ವಾ ಸುಶಿಪ್ರ ಹರಯೋ ವಹಂತೂಶನ್ದವ್ಯಾನಿ ಸ್ರತಿ ನೋ ಜುಷಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಾನಸಾಧನಭೂತೇ ಜಿಹ್ವೋಪಚಿಟ್ಟಕೇ ಕುಡಿಯಲು ಸಾಧನಗಳಾದ ಜಿಹ್ವೆಯನ್ನೂ ಉಪಜಿಯನ್ನೂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಋಕ್ಕನ್ನು (೧-೧೦೧-೧೦) ಉದಹರಿಸಿ ಧೇನಾ ದಧಾತೇಃ ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪಾನೀಯವಾದ ಕ್ಷೀರವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೬-೧೭) ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗಗಳ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದರ್ಥಗಳಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ಸಹ ಇದೇ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಅವಕಾಶವಿರುವುದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಸೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ, ಧೇನಾ ಬೃಹಸ್ಪತೇಃ ಎಂದು ಬೃಹಸ್ಪತಿಪತ್ನಿಗೆ ಧೇನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವೇ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಅರ್ಥಗಳಿಗವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ೪-೫೮-೬ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಮ್ಯಕ್ಸಂವತಿ ಸರಿತೋ ನ ಧೇನಾ ಅಂತರ್ಹೃದಾ ಮನಸಾ ಪ್ರಾಯಮಾನಾಃ | ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರಿತೋ ನ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೇ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳಂತೆ ಅಂತರ್ಹೃದಾ ಮನಸಾ ಪ್ರಾಯಮಾನಾಃ ಧೇನಾಃ | ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ, ಚಿತ್ತಶುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದೇ ಹೊರತು ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಅಲ್ಲದೆ ಮನಸಾ, ಅಂತರ್ಹೃದಾ ಪ್ರಾಯಮಾನಾಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಧೇನಾಃ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಸಾಯಣರು ಆ ಪದಗಳನ್ನು ಏತೇ

ಘೃತಸ್ಯ ಉರ್ಮಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿರುವುದು ಸಹಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ೧-೧೦೧ ೧೦ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೇನೇ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನವು ಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸು ಎಂಬೆರಡು ಅರ್ಪಣೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ,

ಪಿತುಶ್ಚಿದೂರ್ಧಜನುಷಾ ವಿವೇದ ವ್ಯಸ್ಯ ಧಾರಾ ಅಸ್ಯಜದ್ವಿ ಧೇನಾಃ |

ಗುಹಾ ಚರಂತಂ ಸಖಿಭಿಃ ಶಿವೇಭಿರ್ಧಿವೋ ಯಹ್ವೀಭಿರ್ನ ಗುಹಾ ಬಭೂವ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ, ಧಾರಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿಧಾರೆಯೆಂದೂ ಧೇನಾಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಗುಡುಗಿನ ಗರ್ಜನಶಬ್ದವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಎಂದರೆ,

ವಿಶಂವಿಶಂ ಮಘನಾ ಪರೈಶಾಯತ ಜನಾನಾಂ ಧೇನಾ ಅವಚಾಕಶದ್ವಿಷಾ |

ಯಸ್ಯಾಹ ಶಕ್ರಃ ಸವನೇಷು ರಣ್ಯತಿ ಸ ತೀವ್ರೈಃ ಸೋಮೈಃ ಸಹತೇ ಪೃತನ್ಯತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೩-೬)

ವಿರೇಣ್ಯಃ ಕೃತುರಿಂಧ್ರಃ ಸುಶಸ್ತಿರುತಾಪಿ ಧೇನಾ ಪುರುಹೂತಮೀಟ್ಟೇ |

ಅರ್ಧಯಷ್ಟೃತಮಕೃಣೋದು ಲೋಕಂ ಸಸಾಹೇ ಶಕ್ರಃ ಪೃತನಾ ಅಭಿಷ್ಟಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೪-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಗಳುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ಸ್ತುತಿನಾಕ್ ಎಂದೇ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ೧-೧೦೧-೧೦ ನೇ ಋಕ್ನಿನ ಧೇನೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು

ಸ್ತ್ರಿಯೋ ಹಿ ದಾಸ ಆಯುಧಾನಿ ಚಕ್ರೇ ಕಿಂ ಮಾ ಕರನ್ನಬಲಾ ಅಸ್ಯ ಸೇನಾಃ |

ಅಂತರ್ಹೃದ್ಯಮಭೇ ಅಸ್ಯ ಧೇನೇ ಅಥೋಪ ಪ್ರೈದ್ಯಧಯೇ ದಸ್ಯಮಿಂದ್ರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಯಣರು ೫-೩೦-೯ ನೇ ಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ಯ (ಅಸುರಸ್ಯ) ಧೇನೇ ಉಭೇ ಅಂತಃ ಅಖ್ಯದ್ವಿ | ಅಸುರನ ಇಬ್ಬರು ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಗೃಹಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಂತರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯ ಮೇಲೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಧೇನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀ ಎನ್ನುವ ಬದಲು ಯಾವಾಗ ನಮುಚಿಯು ಸ್ತ್ರೀರೂಪವಾದ ಸೇನೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದನೋ ಆಗ ಸ್ತುತಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸೂ ಇಂದ್ರನ ಅಂತರ್ಹೃದಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹುರಿದುಂಬಿಸಿದವು ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಋತಸ್ಯ ಧೇನಾ ಸಸ್ರವಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದವೂ, ಹೋತ್ರಾದಿಮುಖದಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸಿದವೂ ಆದ ಸ್ತುತಿರೂಪ

ಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದರೆ-ಎಂದರೆ ಸಾಯಣರ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ವಿಶದವಾಗಿಯೂ ಸರಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಇತ್ಯಾ—ಬಟ್, ಇತ್ಯಾ ಇತ್ಯುಭೇ ಅಪಿ ಸತ್ಯನಾಮನೀ | (ನಿ. ೩-೧೦) ಬಟ್, ಇತ್ಯಾ ಎರಡೂ ಸತ್ಯ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇತ್ಯಾ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಮಸ್ಥಮುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಮು ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ತಯ ದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ.

ಧಾಯಿ—ಡು ಧಾಜ್ ಧಾರಣವೋಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿ ಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಚಿಣೋಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜೋಗೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದರ್ಶತಮ್—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭೃಮೃದೃಶಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ ಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಸಃ—ಸಹ ಮರ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಿ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹ್ವರತೇ—ಹ್ವೃ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಾಧತೇ—ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಶಪಿಗೆ ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅನಯಂತೆ—ನೀಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ಮೃತಃ—ಸಮಾನಂ ಸ್ರವಂತಿ ಇತಿ ಸಸ್ಮೃತಃ. ಸ್ತು ಗತೌ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ ಸಮಾನಕ್ಕೆ ಸಭಾವ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್‌ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪೃಕ್ಷೋ ವಪುಃ ಪಿತುಮಾನ್ವಿತ್ಯ ಆ ಶಯೇ ದ್ವಿತೀಯಮಾ ಸಪ್ತಶಿವಾಸು
ಮಾತ್ರಷು |

ತೃತೀಯಮಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ ದಶಪ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷ್ಣ-
ಣಃ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಪೃಕ್ಷಃ | ವಪುಃ | ಪಿತುಮಾನ್ | ನಿತ್ಯಃ | ಆ | ಶಯೇ | ದ್ವಿತೀಯಂ | ಆ | ಸಪ್ತಶಿವಾಸು | ಮಾತ್ರಷು |
ತೃತೀಯಂ | ಅಸ್ಯ | ವೃಷಭಸ್ಯ | ದೋಹಸೇ | ದಶಪ್ರಮತಿಂ | ಜನಯಂತ | ಯೋಷ್ಣಣಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಪೃಕ್ಷೋಽನ್ವಸಾಧಕಃ ಪಾಕಾದಿನಾ ವಪುರ್ವಪುಷ್ಪಾಞ್ವರೀರಾಭಿವೃದ್ಧಿಹೇತುಃ
ಪಿತುಮಾನ್ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನಯುಕ್ತೋ ನಿತ್ಯಃ ಶಾಶ್ವತಃ | ಈದೃಶಃ ಸನ್ ಪ್ರಥಮಂ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ
ಸನ್ನಾ ಶಯೇ | ಅಶೇತೇ | ದಾಹಪಾಕಾದಿ ಲೌಕಿಕಂ ಕರ್ಮ, ಯಜ್ಞಾದಿ ವೈದಿಕಂ ಕರ್ಮ, ಚ ನಿರ್ವರ್ತ-
ಯನ್ದ್ವೈವೋ ಭೂನೌ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತ್ರಷು ಸಪ್ತಲೋಕಶಿವ-
ಕರೀಷು ಮಾತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾಸು ಹಿತಕರೀಷು ವೃಷ್ಟಿಷು ದ್ವಿತೀಯಮಾಶೇತೇ | ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೋ ವಿದ್ಯು-
ದ್ರೂಪೋ ನಾ ವರ್ತತೇ | ಅಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ವರ್ಷಿತುರಸ್ಯೈವ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನೇಃ ಸಹಾಯತ್ವೇನ ಸಂಬಂಧಿನೇ
ದೋಹಸೇ ದೋಗ್ಧೌ ಅದಿತ್ಯಸ್ಥೋದಕಸ್ಯ ವರ್ಷಯಿತ್ರ ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಯೇ || ದುಹೇಃ ಕರ್ತರ್ಯಾಸು-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ತಪ್ತೌ ವೃತ್ತಯೇ ತೃತೀಯಮಾಶೇತೇ | ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ವರ್ತತೇ | ಯದ್ವಾ | ಅಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ

ವರ್ಷಿತುಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೇ ದೋಗ್ಧೇ ರಶ್ಮಯೇ ತತ್ಪ್ರವೃತ್ತೈರ್ಭಂ | ಅದಿತ್ಯ-
ರಶ್ಮಯೇ ಘರ್ಮಕಾಲೇ ಭೂಮಿಸ್ಥಮುದಕಮಾಕೃಷ್ಯ ಸೂರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪಯ್ಯ ತತ್ರ ಚಿರಕಾಲಾ ಧೃತ್ವಾ
ಪುನರಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಮೇಘೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವರ್ಷಕಾಲೇ ಪ್ರವರ್ಷಂತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅತೋ
ರಶ್ಮೀರ್ದೋಗ್ಧೃತ್ವಂ | ಈದೃಶಂ ತ್ರಿಸ್ಥಾನಮಗ್ನಿಂ ಮಹಾಭಾಗಂ ಯೋಷಣೋ ಮಿಶ್ರಣಶೀಲಾಃ
ಸರ್ವಾ ದಿಶೋಜನಯಂತ | ಉತ್ಪಾದಯಂತಿ | ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಪ್ರಸೃತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಂ ತಂ |
ದಶಪ್ರಮತಿಂ | ದಶಸು ದಿಕ್ಷು ಪ್ರಕೃಷ್ಯಮನನವಂತಂ ಪೂಜ್ಯತ್ವಾಯ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನಕಾಲೇ
ದಶಭಿರಂಗುಲೀಭಿರುತ್ಪನ್ನಂ ಲೋಕತ್ರಯೇ ದಶದಿಕ್ಷು ಚ ವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಯಂ ಅಗ್ನಿಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ಪೃಕ್ಷಃ—ಪಾಕಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನಪೋಷಕನಾಗಿಯೂ (ಜೀರ್ಣ
ಕಾರಕನಾಗಿಯೂ) | ವಪುಃ—ಶರೀರಾಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರಕನಾಗಿಯೂ | ಪಿತುರ್ಮಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವ
ನಾಗಿಯೂ | ನಿತ್ಯಃ—ಶಾಶ್ವತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದುಕೊಂಡು | ಆ ಶಯೇ—(ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ
ವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾದ) ಹರಡಿ ಮಲಗಿರುತ್ತಾನೆ | ದ್ವಿತೀಯಂ—ಎರಡನೆಯದಾಗಿ (ಎರಡನೇ ರೂಪದಲ್ಲಿ) | ಸಪ್ತ
ಶಿವಾಸು—ಏಳು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮಂಗಳಕಾರಕಗಳೂ | ಮಾತೃಷು—ಮಾತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವೂ ಆದ ವೃಷ್ಟಿ
ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ | ಆ (ಶಯೇ)—(ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ) ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ | ತೃತೀಯಂ—ಮೂರನೆಯದಾಗಿ
(ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ) | ಅಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ—ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೇರಿದವೂ | ದೋಹಸೇ—
ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವೂ ಆದ (ಆದಿತ್ಯನ) ಕಿರಣಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ (ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ) |
ದಶಪ್ರಮತಿಂ—ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗಿ ಪೂಜ್ಯನೂ ಹರ್ಷದಾಯಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಥವಾ ಹತ್ತು ಬೆರಳಿ
ಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಹರಡಿರುವವನೂ ಆಗಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಯೋಷಣಃ—
ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸಕಲ ದಿಗ್ಭಾಗಗಳೂ | ಜನಯಂತ—ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅನ್ನಪೋಷಕನಾಗಿಯೂ (ಜೀರ್ಣಕಾರಕನಾಗಿಯೂ) ಶರೀರಾಭಿವೃದ್ಧಿಕಾರಕನಾಗಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ
ಅನ್ನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಶಾಶ್ವತನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಪಾಕಾದಿಲೌಕಿಕಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ
ಯಜ್ಞಾದಿವೈದಿಕಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ
ಏಳು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮಂಗಳಕಾರಕಗಳಿಗೂ ಮಾತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವೂ ಆದ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ
ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೇರಿದವೂ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವೂ ಆದ
ಆದಿತ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗುವುದರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನೂ
ಹರ್ಷದಾಯಕನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಕಲ ದಿಗ್ಭಾಗಗಳೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

First, he reposes (on the earth) as the digestive (faculty), the embodied,
the acceptor of food, the eternal : secondly, (he dwells) among the seven

auspicious mothers (of fertility): thirdly, the associated (regions) generate him, delighting in the ten (quarters) of space, for the sake of milking this showerer (of rain).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅವಿಭಾವಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಸಕಲ ಋಷಿಗಳೂ ವಂದಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿ, ಅನಂತರ ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸುವುದಾದರೆ ಮೊದಲು,

ಸ್ತೋಮೇನ ಹಿ ಯಂ ದಿವಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಮಜನಯೇಷ್ವಕ್ತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ
ಪೂರಣಂ ತಮಕುರ್ವಂಸ್ತ್ರೇಧಾಭಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಷ್ಟೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ |

(ನಿ. ೭-೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳುಳ್ಳ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲೂ ಅಗ್ನಿಃ, ಜಾತವೇದಾಃ, ವೈಶ್ವಾನರಃ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿಭವವನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೭-೧೪ ರಿಂದ ೭-೨೮) ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ವಿಭಾಗವನ್ನು,

ಅಗ್ನಯೇ ಪವಮಾನಾಯ ಪುರೋಡಾಶಮಷ್ಟಾಕಸಾಲಂ ನಿರ್ವಪೇದಗ್ನಯೇ ಪಾವಕಾ
ಯಾಗ್ನಯೇ ಶುಚಯೇ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೪)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪವಮಾನ, ಶುಚಿ ಮತ್ತು ಪಾವಕ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಯ ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವೂ, ಅವಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅವಿಭಾವವೂ ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭವದ್ಭೂತಸ್ಯ ಭವ್ಯಸ್ಯ ಜಂಗಮಸ್ಥಾವರಸ್ಯ ಚ |

ಅಸ್ಮೈಕೇ ಸೂರ್ಯಮೇವೈಕಂ ಪ್ರಭವಂ ಪ್ರಲಯಂ ವಿದುಃ ||

ಏತದ್ಭೂತೇಷು ಲೋಕೇಷು ಅಗ್ನಿಭೂತಂ ಸ್ಥಿತಂ ತ್ರಿಧಾ |

ಋಷಯೋ ಗೀರ್ಭಿರರ್ಚಂತಿ ವ್ಯಂಜಿತಂ ನಾಮುಭಿಸ್ತ್ರಿಭಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೧ ; ೧-೬೪)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಯೋನಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲಚರಾಚರವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೂ

ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಳಯಗಳ ಮೂಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಆವಿರ್ಭಾವವನ್ನೂ ಸಹ ಋಷಿಗಳು ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ,

ತ್ರಿಸ್ಥಾನಂ ಚೈನಮರ್ಚಂತಿ ಹೋತ್ರಾಯಾಂ ವೃಕ್ಷಬರ್ಹಿಷಃ |
 ಇಹೈವ ಪವಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಮಧ್ಯಮೋಽಗ್ನಿರ್ವನಸ್ಪತಿಃ ||
 ಅಮುಷ್ಮಿನ್ನೇವ ವಿಪ್ರೈಸ್ತು ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಶ್ಚುಚಿರುಚ್ಯತೇ ||
 ಇಹಾಗ್ನಿ ಭೂತಸ್ತ್ವೃಷಿಭಿರ್ಲೋಕೇ ಸ್ತುತಿಭಿರೀಳಿತಃ ||
 ಜಾತವೇದಾಃ ಸ್ತುತೋ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ ||
 (ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೫ ರಿಂದ ೬೭)

ಈ ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪವಮಾನಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಲೋಕವರ್ತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದೂ ದೈವಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಶುಚಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಈ ಪ್ರಭೇದವನ್ನೇ,

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಞೇ ಅಗ್ನಿರಸ್ತದ್ವಿಷ್ಣುತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತವೇದಾಃ |
 ತೃತೀಯಮಪ್ಸು ನೃಮಣಾ ಅಜಸ್ರಮಿಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||
 (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫-೧ ; ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೧೮ ; ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪೃಕ್ಷಃ—ಪೃಕ್ಷಶಬ್ದವು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯) ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಸಾಧಕಃ ಪಾಕಾದಿನಾ—ಪಾಕಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನಪೋಷಕನಾಗಿರತಕ್ಕವನೆಂದೂ,

ಕಿತುಮಾನ್—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹರ್ವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನಯುಕ್ತಃ | ಹರ್ವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತೃಷು — ಸಪ್ತಲೋಕಶಿವಕರೀಷು ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾಸು ಹಿತಕರೀಷು ವೃಷ್ಟಿಷು | ಸಪ್ತಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹಿತವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ವೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟು, ತೃತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ; ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೋ ವಿದ್ಯುಃ ಪ್ರಾಪೋ ವಾ ವರ್ತತೇ | ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ದಶಪ್ರಮತಿಂ—ದಶಸು ದಿಕ್ಷು ಪ್ರಕೃಷ್ಟಮನನವಂತಂ ಪೂಜ್ಯತ್ವಾಯ | ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಧ್ಯಾನವಿಷಯನಾಗಿಯೂ ಇರುವವನನ್ನು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಮಂಥನಕಾಲೇ ದಶಭಿರಂಗುಲೀಭಿರುತ್ಪನ್ನಂ ಲೋಕತ್ರಯೇ ದಶದಿಕ್ಷು ಚ ವ್ಯಾಪ್ತಂ | ಮಂಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಹರಡಿರುವವನನ್ನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನವು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಿದ್ದು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡೂ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು ಎಂಬ ಅಗ್ನೈತ್ಯತ್ತಿಯ ವರ್ಣನೆಯು,

ಯಂ ತ್ವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಂ ತ್ವಾಪಸ್ತ್ವಷ್ಟಾ ಯಂ ತ್ವಾ ಸುಜನಿಮಾ ಜಜಾನ |

ಪಂಥಾಮನು ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ವಿತ್ಯಯಾಣಂ ದ್ಯುಮದಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾನೋ ವಿ ಭಾಹಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ದಶದಿಕ್ಪುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಮೂಲವು ಎಂದ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ದ್ವಿರ್ಯಂ ಪಂಚ ಜೀಜನಸ್ತನ್ಮವಸಾನಾಃ ಸ್ವಸಾರೋ ಅಗ್ನಿಂ ಮಾನುಷೀಷು ವಿಹ್ವು |

ಉಷ್ಣಬುಧಮಥಯೋಃ ೩ನ ದಂತಂ ಶುಕ್ರಂ ಸ್ವಾಸಂ ಪರಶುಂ ನ ತಿಗ್ಮಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೈಗಳ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವು ಎಂದು ಪಾರ್ಥಿವನಾದ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಶ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ ದಶದಿಕ್ಪುಗಳೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಮಥನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತವಾಗುವ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಯೋಷಣಃ—ಮಿಶ್ರಣಶೀಲಾಃ ಸರ್ವಾ ದಿಶಃ | ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸಕಲ ದಿಗ್ಭಾಗಗಳು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಏಕಸ್ಥಿನ್ ಪಾಣೌ ಸಂಹೃತ್ಯ ಅವಸ್ಥಿತಾಃ | ಒಂದೇ ಕೈಯಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ವೃಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ—ವೃಷ್ಟಿಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಗೆ ವೃಷಭನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ದೋಹಸೇ ಎಂಬ ಪದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈರಿತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಯಃ ಘರ್ವಕಾಲೇ ಭೂಮಿಸ್ಥಮುದಕಮಾ-ಕೃಷ್ಯ ಸೂರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪಯ್ಯ ತತ್ರ ಚಿರಕಾಲಂ ಧೃತ್ವಾ ಪುನರಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಮೇಘೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವರ್ಷಕಾಲೇ ಪ್ರವರ್ಷಂತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅತೋ ರಶ್ಮೀರ್ದೋಗ್ಧೃತ್ವಂ | ಅದಿತ್ಯರಶ್ಮಿಗಳು ಬೇಸಿಗೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಸ್ಥವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲವಿರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘಾಂತರ್ಗತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ದೋಹಸೇ ಎಂಬ ಪದವು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯ ದೋಗ್ಧೃತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಯೇ—ಶೀರ್ಷ್ ಸ್ಪಷ್ಟೇ ಧಾತು ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಲೋಪಸ್ತು ಅತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಶೀಞಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಷ್ಟೇ—ಸೃಚಿ ಸಂಪರ್ಕೇ ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಡಾಗಮ. ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ಯ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ಯ ನೃತ್ಯಾದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿತುಮಾನ್—ಹ್ರಸ್ವದ ಸರದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭಾಂ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯಃ—ತೃಪ್ ನೇಧ್ರುವ ಇತಿ ವ್ಯಕ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿ ಎಂಬ ಅನ್ಯಯಕ್ಕೆ ತೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ

ದ್ವಿತೀಯಮ್—ದ್ವೇಸ್ತೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಮ್—ತ್ರಯಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೂ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ದೋಹಸೇ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜನಯಂತ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು ಹೇತುಮತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರತೋರುವಾಗ ಣಿಚ್. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದಾಗ ಜನೀಜ್ಞಾಷ್ ಕ್ಷಸುರಂಜೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತ ಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

— :: —

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನಿರ್ಯದೀಂ ಬುಧ್ನಾನ್ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಸ ಈಶಾನಾಸಃ ಶವಸಾ ಕ್ರಂತ ಸೂ-

ರಯಃ |

ಯದೀನುನು ಪ್ರದಿವೋ ಮಧ್ವ ಆಧವೇ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ

ಮಥಾಯತಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಿಃ | ಯತ್ | ಈಂ | ಬುಧ್ನಾತ್ | ಮಹಿಷಸ್ಯ | ವರ್ಪಸಃ | ಈಶಾನಾಸಃ | ಶವಸಾ | ಕ್ರಂತೆ | ಸೂರಯಃ |
 ಯತ್ | ಈಂ | ಅನು | ಪ್ರದಿವಃ | ಮಧ್ವಃ | ಅಧವೇ | ಗುಹಾ | ಸಂತಂ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಮಥಾ-
 ಯತಿ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಈಮೇನಮಗ್ನಿಂ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾಂತಹಿಷಸ್ಯ | ಮಹನ್ನಾನ್ಯತತ್ | ಮಹಿಷೋಽಭ್ಯ ಋಭುಪ್ತಾ
 ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಮಹತೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಬುಧ್ನಾನ್ಮೂಲಾದಾಧಾನಾದಾರಭ್ಯ ವರ್ಪಸಃ |
 ರೂಪನಾಮೈತತ್ | ರೂಪಸ್ಯೋಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರಾತ್ಪ್ರಕಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಯ ಈಶಾನಾಸಃ ಸ್ವಕೀಯನ್ಯಾಪಾರ-
 ಸಮರ್ಥಾಃ ಸೂರಯೋ ಮೇಧಾವಿನ ಋತ್ವಿಜಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಮಂತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ಶಾರೀರೇಣ ನಾ
 ನಿಷ್ಕ್ರಂತೆ ನಿಷ್ಕ್ರವಂತಿ ಸಾಧಯಂತಿ ಉತ್ಪಾದಯಂತಿ ಕಾಷ್ಠಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಏನಮಗ್ನಿಂ ಬುಧ್ನಾದಾ-
 ದಿತೋ ಮಥನಾದಾರಭ್ಯ ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಸೋ ಮಹತೋ ರೂಪಸ್ಯಾಹುತಿಸ್ವೀಕಾರಸಮರ್ಥಸ್ಯ
 ಸಿದ್ಧಯೇ ನಿಷ್ಕ್ರವಂತಿ || ಕರೋತೇಶ್ವಾಂದಸೇ ಲುಜಿ ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತಿ ಚ್ಛೇಲ್ಯುಕ್ | ವ್ಯತ್ಯೇ-
 ನಾಂತಾದೇಶಃ || ಕಿಂಚಿ ಯದೀಮೇನಮೇನಾಗ್ನಿಂ ಪ್ರದಿವಃ ಪುರಾಣಾತ್ | ಅನಾದಿಕಾಲಮಾರಭ್ಯ ನ
 ಕೇವಲಮಿದಾನೀಮೇವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪೂರ್ವವದಿದಾನೀಂ ಮಧ್ವೋ ಮಧುನೋ ಮಧುಸದೃಶಸ್ಯಾಧವ
 ಅಧವನೇ ಪ್ರಕ್ಷೇಪೇ ನಿಮಿತ್ತೇ ಸತಿ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ವೇದ್ಯಾಂ ಕಾಷ್ಠೇಷು ನಿಗೂಢಂ ಸಂತಂ
 ಮಾತರಿಶ್ವಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಚೇಷ್ಟಮಾನೋ ನಾಯುರನುಕ್ರಮೇಣ ಮಥಾಯತಿ ಚಾಲಯತಿ | ಉದ್ಬೋಧ-
 ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಾತರಿ ಫಲಸ್ಯ ಮಾತರಿ ಯಾಗೇ ಶ್ವಸತಿ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಯಜ-
 ಮನೋ ಗುಹಾ ಸಂತಮರಣ್ಯೋರ್ನಿಗೂಢಂ ಸಂತಂ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾಯಾನುಕ್ರಮೇಣ ಮಥಾಯತಿ
 ಮಥಾತಿ | ಉತ್ಪಾದಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂರೂಪಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರೋತವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಮಹಿಷಸ್ಯ—ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞದ |
 ಬುಧ್ನಾತ್—ಅಗ್ನಾಧಾನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಆರಂಭಿಸಿ | ವರ್ಪಸಃ (ಉಪಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಉಪಸಂಹಾರಾತ್ಪ್ರಕ-
 ವಾದ) ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ | ಈಶಾನಾಸಃ—ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದ | ಸೂರಯಃ—ಮೇಧಾ
 ವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ಶವಸಾ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಶರೀರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ನಿಃಕ್ರಂತೆ—
 (ಕಾಷ್ಠದಿಂದ) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ [(ಅಥವಾ) ಬುಧ್ನಾತ್—ಆರಣಿಗಳ ಮಥನಕಾಲದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ
 ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಸಃ—(ಅಹುತಿ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ) ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ |
 ನಿಃ ಕ್ರಂತೆ—ಕಾಷ್ಠದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ] (ಮತ್ತು) | ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಯದೀಂ—
 ಕಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಪ್ರದಿವಃ—ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ (ಇರುವಂತೆ

ಈಗಲೂ) | ಮಧ್ವಃ—ಮಧುವಿನಂತೆ ಮಧುರನಾಗಿರುವ | ಅಥವೇ—ಅಹುತಿಯನ್ನು ಇಡುವ ಸಲುವಾಗಿ (ಅರ್ಪಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ) | ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವು | ಮಥಾಯತಿ—ಬೀಸಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ | [(ಅಥವಾ) ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು | ಮಥಾಯತಿ—(ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ) ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ (ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನು)]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಧಾನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಆರಂಭಿಸಿ ಅಹುತಿಯ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದವರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಆದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಶರೀರಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಷ್ಠದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತನಾಗಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಈಗಲೂ ಸಹ ಮಧುಮಧುರವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಬೀಸಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನು.

English Translation

As powerful priests extract by the force (of prayer), this Agni from his primitive seat, (for the evolvement) of his mighty form ; as the wind arouses him lurking in the hiding-place (of the altar), for the sake of offering oblations now as of old.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮಹಿಷಸ್ಯ—ಮಹಿಷಶಬ್ದವು ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ ೩-೧೩) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಅಸಾಮುಪಸ್ಥೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗೃಚ್ಛತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪ ತಸ್ಥುರ್ಬುಗ್ನಿಯಂ |

ಅ ದೂಶೋ ಅಗ್ನಿ ಮುಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬.೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವಂತರಿಷ್ಟೇ ಅಥವಾ ಮಹಾಂತೋ ಮರುತಃ ಎಂಬ ಧ್ವನನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಭಾವವೂ ಈ ಉದಾಹೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಾಗಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬುಧ್ನಾತ್ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನೂ, ಅರ್ಪಣಃ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ ಮಹಿಷಸ್ಯ ಬುಧ್ನಾತ್ ಎಂದರೆ ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞದ ಆಗ್ನಿಧಾನಕಾಲದಿಂದ ಎಂತಲೂ, ಎರಡನೆಯ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಣಃ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತೃತವಾದ

ಆಕಾರವೆಂತಲೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಬುಧ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಬುಧ್ವಾತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೂಲಾತ್, ಅಧಾನಾದಾರಭ್ಯ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬುಧ್ವಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗಲೂ ಸಹ ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ತೀನ್, ಧೃತಾ ಅಪಃ ನೀರನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ, ನೀರಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬುಧ್ವವೆಂದು ಹೆಸರು. (ನಿ. ೧೦-೪೪).

ಇಂದ್ರಾಯ ಗಿರೋ ಅನಿಶಿತಸರ್ಗಾ ಅಪಃ ಪ್ರೇರಯಂ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ವಾತ್ |

ಯೋ ಅಕ್ಷೇಣೇವ ಚಕ್ರಿಯಾ ಶಚೀಭಿರ್ವಿಷ್ವಕ್ತಸ್ತಂಭ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ವಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದದ್ದು | ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಗಹನವಾದ ಮೂಲಪ್ರದೇಶವೆಂದರ್ಥ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಯಜ್ಞದ ಗಹನವಾದ ಮೂಲವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಾಧ್ಯಾನಕಾಲವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರಣಿಗಳ ಮಧನಕಾಲವಾಗಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಆರಂಭಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸೂರಿಗಳು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆಯೂ ಯಜ್ಞಾನುಕೂಲನಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿದರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಈಶಾನಾಸಃ—ಸ್ವಕೀಯವ್ಯಾಪಾರಸಮರ್ಥಾಃ | ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರೆಂದರ್ಥ. ಈಶಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಒಡೆಯ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

ಅರ್ವದ್ಭಿರಗ್ನೇ ಅರ್ವತೋ ನೃಭಿರ್ನ್ಯಾಸ್ತೀರೈರ್ವೀರಾನ್ವನುಯಾಮಾ ತ್ಸೋತಾಃ |

ಈಶಾನಾಸಃ ಸಿತೈವಿತ್ತಸ್ಯ ರಾಯೋ ವಿ ಸೂರಯಃ ಶತಹಿಮಾ ನೋ ಅಶ್ಕುಃ |

(ಋ ಸಂ ೧-೨೩-೯)

ಈಶಾನಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸ್ವದ್ವೃಶಂ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೭-೧೦)

ಈಶಾನಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ |

(ಕ. ಉ. ೪-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶಾನಾಸಃ ಸೂರಯಃ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಲೋಪವಿಲ್ಲದೆ ನೆರವೇರಿಸಿ ಫಲಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾಗುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಂತಹ ಸೂರಿಗಳು ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನೂ ಸಹ ಸುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮುಢಾಯತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞಾತ್ಮ

ನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಅವಿಭಾವವೂ, ಲೌಕಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಿತ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅವಿಭಾವವು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವಾಯುವಿಗಾಯಿತೆಂದು ಋಕ್ಸಹಿತೆಯ

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅವಿಭವ ಸುಕ್ರತೋಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |

ಅರೇಜೇತಾಂ ರೋದಸೀ ಹೋತೈವೂರೈಽಸಘ್ನೋರ್ಭಾರಮಯೇಜೋ ಮಹೋ ವಸೋ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಭೃಗು ಮತ್ತು ಮನು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತನಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯುನಲ್ಲೂ ಸಹ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಷ್ಟೇ ಚೇಷ್ಟ ಮಾನೋ ವಾಯುಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ, ಮಾತರಿ ಫಲಸ್ಯ ಮಾತರಿ ಯಾಗೆ ಶ್ವಸಿತಿ ಚೇಷ್ಟತೇ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಯಜಮಾನೋ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಗೂಠಂ ಸಂತಂ ಮಥಾಯತಿ | ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಫಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪಾದಕವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮಾತರಿತ್ವವೆಂದೂ, ಅವನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಢನಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶ್ರಮದಿಂದ ಬೀಸಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರದಿವಃ—ಪ್ರದಿವಶಬ್ದವು ಪುರಾಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೯) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಮರುತ್ಸಾ ಇಂದ್ರ ವೃಷಭೋ ರಣಾಯ ಸಿಬಾ ಸೋಮಮನುಷ್ಯಧಂ ಮದಾಯ |

ಆ ಸಿಂಚಸ್ವ ಜಠರೇ ಮಧ್ವ ಊರ್ಮಿಂ ತ್ವಂ ರಾಜಾಸಿ ಪ್ರದಿವಃ ಸುತಾನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೪-೮) ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರದಿವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೇಷ್ಟಪೃಹಸ್ವ | ಹಿಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ (ಹಿಂದಿದಂತೆಯೇ) ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಯಾವ ರೀತಿ ಅಹುತಿಯ ಅರ್ಪಣೆಯಾಗುತ್ತಿದೆಯೋ ಈಗಲೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಬುಧ್ನಾತ್—ಬಧ ಬಂಧನೇ. ಧಾತು. ಬಂಧೇ ಬ್ರಧಿಬುಧೀಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಬುಧಿ ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಮಹಿಷಸ್ಯ—ಮಹಧಾತು. ಅವಿಮಹ್ಯೋಷ್ಟಿಷಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವರ್ಪಸಃ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು ವೃಜೋರ್ಜಾಭ್ಯಾಂರೂಪ ಸ್ವಾಂಗಯೋಃ ಪುಟಾಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಪುಟಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಶಾನಾಸಃ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತು. ತಾಚ್ಛೀಲೃವಯೋವಚನೇಷು ಚಾನಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಕ್ರಂತಃ—ಡುಕ್ಯೞ್ ಕರಣೇ. ಭ೦ದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಲಿ ಲುಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ವರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿ ಗೆ ಲುಕ್. ಅನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ರ್ಞಾ ಬಂದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜಯೋಗೇಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಯಃ—ಸೂಜ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಸೂಜ್ ಕ್ರಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರದಿನಃ—ಪ್ರಗತಾ ದಿವೋ ದಿನಸಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗುಹಾ—ಸಪ್ತಮೀನಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ಸಂತಮ್—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಮಾತರಿ ಶ್ವಯತೀತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ. ಶ್ವನ್ನುಪ್ತನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಥಾಯತಿ—ಮಂಥ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭ೦ದಸಿ ಶಾಯಜಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೯-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶಾಯಜಾದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಯಜ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಪ್ರ ಯತ್ಪಿತುಃ ಸರಮಾನ್ನೀಯತೇ ಸರ್ಯಾ ಪೃಕ್ಷುಧೋ ವೀರುಧೋ ದಂ-
ಸು ರೋಹತಿ |

ಉಭಾ ಯದಸ್ಯ ಜನುಷಂ ಯದಿನ್ವತ ಆದಿದ್ಯವಿಷೋ ಅಭವದ್ಭೃಣಾ
ಶುಚಿಃ || ೪ ||

ಪದಮಃ ೮:

ಪ್ರ | ಯತ್ | ಪಿತುಃ | ಸರಮಾತ್ | ನೀಯತೇ | ಸರಿ | ಅ | ಪೃಕ್ಷುಧಃ | ವೀರುಧಃ | ದಂಸು | ರೋ-
ಹತಿ |

ಉಭಾ | ಯತ್ | ಅಸ್ಯ | ಜನುಷಂ | ಯತ್ | ಇನ್ವತಃ | ಆತ್ | ಇತ್ | ಯವಿಷಃ | ಅಭವತ್ |

ಭೃಣಾ | ಶುಚಿಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ತಿತುರನ್ನಸ್ಯ ಸಶುಲಕ್ಷಣಸ್ಯ || ಸ್ವಸ್ಮೀಸ್ಥಾನೇ ಪ್ರಥಮಾ || ತಸ್ಯ ಸರಮಾತ್ ಸರಮ-
ತ್ವಾದ್ವೇತೋಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತದರ್ಥಂ ಪ್ರ ಸರಿ ಣೀಯತೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸರಿತೋ
ನೀಯತೇ | ಸರ್ಯಗ್ನಿಕ್ರಿಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಪಿತುರುತ್ಪಾದಕಾತ್ಪರಮಾದುತ್ಕೃಷ್ಟಾದ್ಗಾರ್ಹ-
ಸತ್ಯಲಕ್ಷಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸಕಾಶಾದಾಹವನೀಯಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರ ಸರಿ ಣೀಯತೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ನೀಯತೇ |
ಸರ್ಯನರ್ಥಕಃ | ಕಿಂಚಿ ಪೃಕ್ಷುಧಃ ಸಶುಪುರೋಡಾಶಾದಿಷು ದಾಹಮಧ್ಯೇ ಧೀಯಮಾನಾಃ | ಯದ್ವಾ ||
ಪ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪುಧ ಬುಭುಕ್ಷಾಯಾಂ | ಕ್ವಿಪ್ || ಪ್ರಕ್ಷೋಧ್ಯಾಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಬುಭು-
ಕ್ಷಿತಾ ಭೋಕ್ತೃಮಿಷ್ಯಮಾಣಾಃ | ವೀರುಧೋ ದಂಸು ದಂತೇಷು ಮಧ್ಯ ಆ ರೋಹತಿ | ಆರೋಹಂತಿ |
ಪ್ರವಿಶಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದುಭೋಭಾವಧ್ವರ್ಯಯಜಮಾನಾ ಉಭೇ ಅರಣೇ ವಾಸ್ಯಾಗ್ನೇ-
ರ್ಜನುಷಂ ಜನ್ಮೋತ್ಪತ್ತಿಮಿನ್ವತಃ ವ್ಯಾಪ್ನುತಃ | ಸ್ವೀಕುರುತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಇದಿತ್ವಾ-
ನ್ಮಮಾ || ಆದಿದತ ಏವ ಕಾರಣಾಚ್ಛುಚಿಃ ಶುದ್ಧೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಫೃಣಾ ಯಜಮಾನೇಷ್ವನುಗ್ರಹೇಣ |
ಯದ್ವಾ | ಫೃಣಾ ಫೃಣೋ ದೀಪ್ತಿಮಾನ್ || ಮತ್ಸರ್ವೋ ಲುಪ್ಯತೇ || ದೀಪ್ತ್ಯಾ ವಾ ಯವಿಷೋ
ಯುವತಮೋಽಭವತ್ | ಸಂಪನ್ನಃ | ಸ್ವೀಕಾರಸಮರ್ಥೋಽಭವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಪಿತುಃ—ಸಶುರೂಪವಾದ ಅನ್ನವು | ಸರಮಾತ್ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ
ವಾಗಿರುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಪ್ರ ಸರಿ ನೀಯತೇ—(ಈ ಅಗ್ನಿಯು) ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವನೋ

ಅಥವಾ [ಪರಮಾತ್—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ | ಪಿತುಃ—ಮೂಲಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ | ಪ್ರ ಸರಿ ನೀಯತೇ—(ಅವಹನಾಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ) ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವನೋ |] (ಮತ್ತು) ಪ್ರಕ್ಷುಧಃ—(ಪಶುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ದಾಹಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲುವವೂ, ಅಥವಾ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಆತುರವುಳ್ಳವೂ | ನೀರುಧಃ—ಲತೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ (ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ) ಹರಡಿರುವವೂ ಆದ ಶಾಖೆಗಳು | ದಂಸು—ದಂತಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ನಡುವೆ | ಆರೋಹಂತಿ—ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹತ್ತುತ್ತವೆಯೋ | (ಮತ್ತು) ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಉಭಾ—ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರೂ ಅಥವಾ ಎರಡು ಅರಣಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಜನುಷಂ—ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು | ಇನ್ಯತಃ—ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೋ | ಅದಿತ್—ಆದ್ದರಿಂದಲೇ | ಶುಚಾಂ—ಶುದ್ಧನಾದವನೂ | ಘೃಣಾ—(ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ) ಅನುಗ್ರಹವುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದವನೂ | ಯೇವಿಷ್ಮಃ—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದವನೂ ಆಗಿ | ಅಭವತ್—ಉಂಟಾದನು. |

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಪಶುರೂಪವಾದ ಅನ್ನವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಲಭಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವನು. ಪಶುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲುವವೂ ಲತೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲುವವೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಶಾಖೆಗಳು ದಂತರೂಪವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ನಡುವೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹತ್ತುತ್ತವೆ. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳು ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಶುದ್ಧನಾದವನೂ, ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹವುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದವನೂ ಆಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.

English Translation

As for securing the perfection of food (Agni) is generated and the consumable branches rise amidst (the flames); and as both (the institutor of the rite and the priest) combine for his generation, therefore has he been generated, pure, youthful, and radiant.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪಿತುಃ—ಪಿತೃಶಬ್ದವು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ ೩-೯) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪಿತೃಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ

ಪಿತುಂ ನ ಸ್ತೋಷಂ ಮಹೋ ಧರ್ಮಾಣಂ ತವಿಷೀಂ |

ಯಸ್ಯ ತ್ರಿತೋ ವ್ಯೋಜಸಾ ವೃತ್ರಂ ವಿವರ್ವಮರ್ದಯತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ, ಪಿತುಃ ಪಿತುರಿತ್ಯನ್ವನಾಮ | ಪಾತೇರ್ವಾ ಪಿಬತೇರ್ವಾ ಪ್ಯಾಯತೇ ವಾ | ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಪಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಕುಡಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ

ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪೈಞ್ಞ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ಯಂತ ಬಲಯುತವೂ ಬಲಕಾರಕವೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕಿನ ಭಾವಾರ್ಥ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪಿತುಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಪಿತೃವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಸಾಯಣರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯದಂತೆ ಪಿತುಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶುರೂಪವಾದ ಅನ್ನವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಪರಿ-ನೀಯತೇ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಅನ್ವಯದಂತೆ ಪಿತುಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಧಾರಭೂತವಾದದ್ದೂ, ಯಜ್ಞಪಾಲಕವಾದದ್ದೂ ಆದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಪರಿನೀಯತೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕ್ಷುಧಃ—ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಬುಭುಕ್ಷಿತಾ ಭೋಕ್ತೃಮಿಷ್ಯಮಾಣಾಃ | ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಆತುರವುಳ್ಳವು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಪಶುಪುರೋಡಾಶಾದಿಷು ದಾಹಮುಖ್ಯೇ ಧೀಯಮಾನಾಃ | ಪಶುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳ ನಡುವೆ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲತಕ್ಕವು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವೀರುಧಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವೀರುಧಃ - ವೀರುಧ ಓಷಧಯೋ ಭವಂತಿ ವಿರೋಹಣಾತ್ | ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ (ಲತಾರೂಪವಾದ) ಪೊದೆಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ (ನಿ. ೬-೩)

ಓಷಧೀಃ ಸ್ತೃತಿ ಮೋದಧ್ವಂ ಪುಷ್ಪವತೀಃ ಪ್ರಸೂವರೀಃ |

ಅಶ್ವಾ ಇವ ಸಜಿತ್ವೇರಿವೀರುಧಃ ಸಾರಯಿಷ್ವಃ ||

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೯೭-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿರುವ ವೀರುಧಃ ಎಂಬ ಪದದ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಂಸು—ದಂತಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ನಡುವೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಇನ್ದತೇ—ಇನ್ದತಿ, ನಪ್ತತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೦) ವ್ಯಾಪಿಸು ವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ.

ಘೃಣಾ—ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅರ್ಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಜಮತ್, ಅರ್ಚಿಃ, ಶೋಚಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಘೃಣಿಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೮) ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದವನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಘೃಣಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾರುಣ್ಯವೆಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ದಯೆಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕವನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಶುಚಿಯಾಗಿಯೂ ಘೃಣನಾಗಿಯೂ, ಯವಿಷ್ಠನಾಗಿಯೂ ಆಗುವನು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಯು

ಅಗ್ನಿರ್ದೋತಾ ನಿಷಸಾದಾ ಯಜೀಯಾನುಪಸ್ಥೇ ಮಾತುಸ್ಸುರಭಾವು ಲೋಕೇ | ಯುವಾ ಕವಿಃ

ಪುರುನಿಷ್ಠಃ | ಋತಾವಾ ಧರ್ತಾ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮುತೆ ಮಧ್ಯ ಇನ್ದಃ ||

ಅಗ್ನಿಶ್ರುಚಿವ್ರತತಮಶ್ರುಚಿವ್ರಪ್ರಶ್ರುಚಿಃಕವಿಃ | ಶುಚೀ ರೋಚತ ಆಹುತಃ ||

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುಕ್ರಿಯಾ

ಪಿತುಃ—ಪಾ ವಾನೇ. ಧಾತು. ಪಃ ಕಿಚ್ಛ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ವದಿಂದ ಘನುಮಾಸ್ತಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಷ್ಠಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ನೀಯತೇ—ಣೀಞ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಕ್ಸಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಪ್ರಥಃ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ಪ್ರಥ ಬುಭುಕ್ಷಾಯಾಂ ಧಾತು. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಹತಿ—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

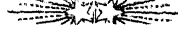
ಉಭಾ—ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಟೆಕಾರ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಇನ್ವತಃ—ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ- ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಸರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯವಿಷ್ಯ—ಅತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿಷ್ಯಃ ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಥೂಲದೂರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ ಯುವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಯಣಾದಿಗೆ (ವನ್) ಲೋಪ. ಪೂರ್ವದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಚ್ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೃಣಾ—ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮತುಪಿಗೆ ಲೋಪ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಅಭವತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪೃಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆದಿನ್ಮಾತ್ಸರಾವಿಶದ್ಯಾಸ್ವಾ ಶುಚಿರಹಿಂಸ್ಯಮಾನ ಉರ್ವಿಯಾ ವಿ ವಾವೃಧೇ |

ಅನು ಯತ್ಪೂರ್ವಾ ಅರುಹತ್ಸನಾಜುವೋ ನಿ ನವ್ಯಸೀಷ್ವನರಾಸು ಧಾವ-
ತೇ || ೫ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಅತ್ | ಇತ್ | ಮಾತ್ಸಾಃ | ಆ | ಅವಿಶತ್ | ಯಾಸು | ಅ | ಶುಚಿಃ | ಅಹಿಂಸ್ಯಮಾನಃ | ಉರ್ವಿಯಾ |
ವಿ | ವಾವೃಧೇ |

ಅನು | ಯತ್ | ಪೂರ್ವಾಃ | ಅರುಹತ್ | ಸನಾಜುವಃ | ನಿ | ನವ್ಯಸೀಷು | ಅವರಾಸು | ಧಾವತೇ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿರಾ ಶುಚಿರ್ದೀಪ್ತಃ ಸನ್ ಆದಿತ್ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ಯವಿಷ್ಠೋಽಭವದಿತ್ಯುಕ್ತ-
ತ್ವಾತ್ ತದನಂತರಮೇವ ಮಾತ್ಸರುರ್ಬುದಯಿತ್ರೀರ್ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾ ದಶ ದಿಶ ಅವಿಶತ್ | ಸರ್ವತಃ
ಪ್ರವಿಶತಿ | ಪೂರ್ವತ್ರ ದಶಪ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷಣ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ದಿಶಾಂ ಮಾತೃತ್ವಂ | ದಿಕ್ಷು
ಪ್ರಕಾಶೇನ ವ್ಯಾಪ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಾತರೋ ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ಯಾಸು ಮಾತೃಷ್ವಹಿಂಸ್ಯಮಾನಃ ಪರೈರ-
ಸೀಡ್ಯಮಾನ ಉರ್ವಿಯೋರ್ವತಿಪ್ರಭೂತಂ ವಿ ವಾವೃಧೇ ವಿವಿಧಂ ಪ್ರವೃದ್ಧೋಽಭವತ್ ತಾಸ್ವಾವಿಶತ್ |
ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಕಶ್ಚಿತ್ತೇಜಸ್ವೀ ಜನನ್ಯಾಃ ಸ್ತನಪಾನಪರಿಪೀಡಾದಿಭಿಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಪೋಷಿತೋ ಲೋಕೇ
ಪ್ರಕಾಶ್ಯ ಪುನರಾಗತ್ಯ ಮಾತರಮಾಲಿಂಗತಿ ತದ್ವದಿತಿ ಭಾವಃ | ಕಸ್ಮಿನ್ನಾಲ ಇತಿ ತತ್ರಾಹ | ಯದ್ಯದಾ
ಸನಾಜುವೋ ದೀರ್ಘಕಾಲವಿಯೋಗಿನ್ಯಃ ಸ್ಥಾಪನಕಾಲ ಏವ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಾಃ ಅತಃ ಏವ ಪೂರ್ವಾಃ ಪ್ರಥಮ-
ಭಾವಿನೀರೋಷಧೀರನುಕ್ರಮೇಣಾರುಹತ್ ಅರೋಹತಿ || ರುಹೇಶ್ಚಾಂದಸೋ ಲುಜ್ | ಕೃನ್ವದ್ಭುಹಿಭ್ಯ-
ಶ್ಚಂದಸೀತಿ ಚ್ಛೇರಜಾದೇಶಃ || ಉಸರಿ ಪ್ರಜ್ವಲತಿ | ತಥಾ ನವ್ಯಸೀಷು ನವತರಾಸು ಅತಃ ಏವಾ-
ವರಾಸು ಅತಃ ಏವ ಪೂರ್ವಪೇಕ್ಷಯಾ ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟಾಸು ಸಶ್ವಾದ್ಭಾವಿನೀಷ್ವೋಪಧೀಷು ನಿ ಧಾವತೇ
ನಿತರಾಂ ನೀಚೈರ್ವಾ ಗಚ್ಛತಿ | ಅಂತಃಪ್ರವಿಶತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದಾ ಕಾಷ್ಠಾನಾಮಧಸ್ತಾದುಪರಿಷ್ಠಾಚ್ಛೇ
ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಜ್ವಲತಿ ತದಾ ದಿಕ್ಷು ಪ್ರಕಾಶಿತೋಽಭವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

(ಅಯಂ ಅಗ್ನಿಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ಅ ಶುಚಿಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ | ಆದಿತ್—ಪೂರ್ವ
ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತನಾದೊಡನೆಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸನಾಜುವಃ—ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ

ದ್ಧವೂ | ಪೂರ್ವಾಃ—(ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ (ಒಣಗಿ) ಇದ್ದವೂ ಆದ ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನು | ಅನು—
ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ | ಅರುಹತ್—ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಉರಿಸಿದನೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) | ನವ್ಯಸೀಷು—ನೂತನವಾದವೂ |
ಅವರಾಸು—(ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಹೆಚ್ಚು ಶ್ರೇಷ್ಠವಲ್ಲದೇ (ಹೆಚ್ಚು ಒಣಗದೇ) ಇರುವವೂ ಆದ ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ |
ನಿ ಧಾವತೇ—ಒಳಹೊಕ್ಕು ಉರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆಗ | ಯಾಸು—ಯಾವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ | ಅಹಿಂಸ್ಯ-
ಮಾನಃ—(ಇತರರಿಂದ) ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದೆ | ಉರ್ವಿಯಾ—ಅತಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ | ವಿ ವವೃಧೇ—ವಿಧವಿಧವಾದ
ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಬೆಳೆದನೋ ಅಂತಹ | ಮಾತ್ಸ್ಯಾಃ—ಮಾತ್ಸ್ಯಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ | ಆ ಅವಿಶತ್—
ಸುತ್ತಲೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅತ್ಯಂತ ಕ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತನಾದೊಡನೆಯೇ ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ
ವಾದವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ ಆದ ಮೂಲಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ನೂತನವಾದವೂ ಅಷ್ಟು ಶ್ರೇಷ್ಠವಲ್ಲದವೂ ಆದ
ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಉರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಇತರರಿಗಿಂತ ಅಹಿಂಸ್ಯನಾಗಿಯೂ
ಅತಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿಯೂ ಯಾವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ವಿಧವಿಧವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ
ಮಾತ್ಸ್ಯಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಲೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Therefore has the brilliant Agni entered the maternal (quarters of space), amidst which, pure and unharmed he had evolved into magnitude so that he mounted (the bushes) placed before him, as he had (consumed others) prior to them, and runs rapidly among the more recent and inferior branches.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ವಿ ವವೃಧೇ—ವಿವಿಧಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಿಃ, ಅಭವತ್ ವಿಧವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನಾವರಿಸಿ ಪ್ರವೃದ್ಧ
ನಾದನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅದಿತ್—ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ಕಾಲವೂ ಕಾರಣವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಿಂದಿನ
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯವಿಸ್ಯಃ ಅಭವತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅವನು ಯವಿಸ್ಯನಾದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದನು ಎಂದರ್ಥ.
ಅಥವಾ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತನಾದೊಡನೆಯೇ ಎಂದರ್ಥ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿ ಅಗ್ನಿವ್ಯಾಪನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ
ವಾದವೂ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗದೇ ಹಸಿಯಾಗಿರತಕ್ಕವೂ ಆದ ಸಸ್ಯಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹರಡಿದನೆಂದು
ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿವ್ಯಾಪನದ ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸನಾಜುವಃ—ಬಹಳ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದ್ದು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯ
ಆಕ್ರಮಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಿದ್ದವೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅನಿಶತ್—ನಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜ್ಜತಿಜಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹಿಂಸ್ಯಮಾನಃ—ಹಿಂಸಾಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ನಜ್ಜತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವಿಯಾ—ಇಯಾಡಿಯಾಜೀಕಾರಾಣಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಭಕ್ತಿಗೆ ಇಯಾಟ್ ಆದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾವೃಥೇ—ವೃಥಾ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರುಹತ್—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ- ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಕೃವೃದ್ವರುಹಿಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಜ್ ಜತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಸೀಷು—ನವ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನುಮಾದಿದಾಗ ಉಗಿತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನವಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಈಯಸುನಿನ್ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈಯಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾವತೇ—ಧಾವು ಗತಿಶುದ್ಧೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೫ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆದಿದ್ಧೋತಾರಂ ವೃಣತೇ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಭಗಮಿನ ಪಪೃಚಾನಾಸ ಯಂಜ-
ತೇ |

ದೇವಾನ್ಯತ್ಕೃತ್ವಾ ಮಜ್ಮನಾ ಪುರುಷ್ವತೋ ಮರ್ತಂ ಶಂಸಂ ವಿಶ್ವಧಾ
ವೇತಿ ಧಾಯಸೇ || ೬ ||

|| ಸದವಾಶಃ ||

ಆತ್ | ಇತ್ | ಹೋತಾರಂ | ವೃಣತೇ | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು | ಭಗಂವ | ಸಪೃಚಾನಾಸಃ | ಋಂಜತೇ |
ದೇವಾನ್ | ಯತ್ | ಕೃತ್ವಾ | ಮಜ್ಮನಾ | ಪುರುಷ್ವತಃ | ಮರ್ತಂ | ಶಂಸಂ | ವಿಶ್ವಧಾ | ವೇತಿ |
ಧಾಯಸೇ || ೬ ||

ನಾಯಾಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೋತಾರಂ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಮಾಹ್ವತಾರಂ ವಾ ದೇವಾನಾಂ ಈದೃಶಮಗ್ನಿಂ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿವಸ್ಯಪಣೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ವೃಣತೇ | ಸಂಭಜತೇ | ಆದಿದನಂತರಮೇವ ತಥಾ ಸಪೃಚಾನಾಸೋ ಹವಿಷಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಚ ಸಂಸೃಚಾನಾ ಋತ್ವಿಜೋ ಯಜಮಾನಾಃ || ಪೃಚೇತ್ಪಾಂಡಸಸ್ಯ ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ || ಋಂಜತೇ | ಪ್ರಸಾಧಯಂತಿ | ಕಿಮಿವ | ಭಗಮಿವ | ತಂ ಯಥಾ ಜನಾಃ ಪ್ರಸಾಧಯಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಹಾಂತಂ ರಾಜಾನಮಿವ ಸೂರ್ಯದೀಪ್ತಿವತ್ಪೂಜ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನ-ಕರ್ಮೇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದಯಮಗ್ನಿಃ ಪುರುಷ್ವತೋ ಬಹುಭಿರ್ಬಹುಧಾ ವಾ ಸ್ತಾಯಮಾನಃ ಕೃತ್ವಾ ಕೃತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಯಾಗಾದಿರೂಪೇಣ ಮಜ್ಮನಾ ಶಾರೀರೇಣ ಬಲೇನ ಚ ಯುಕ್ತಾನ್ದೇವಾ-ನ್ಯವಹರ್ತ್ಯನೃತ್ವಿಜೋ ಯಜ್ಞಭುಜೋ ದೇವಾನ್ವಾ ಕೃತ್ವಾ ಮಜ್ಮನಾ ಚ ಯೋಜಯಿತುಂ ತಥಾ ಮರ್ತಂ ಯಜಮಾನಂ ಶಂಸಂ ಸ್ತುತಿಂ ಚ ಸ್ತುತ್ಯಂ ವಾ ತಂ ವಿಶ್ವಧಾ ವಿಶ್ವಧನೋ ಯದ್ವಾ ವಿಶ್ವಾತ್ಮ-ಕೋಽಯಂ ವೇತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನ್ಯಾಮಯತೇ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಧಾಯಸೇ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ಯಾಯ | ತಸ್ಮಾದ್ಹೋತಾರಮಗ್ನಿಂ ವೃಣತೇ ಋಂಜತೇ ಚ ||

ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ

ಸಪೃಚಾನಾಸಃ—(ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದಲೂ) ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳೂ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರೂ | ಹೋತಾರಂ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ | ವೃಣತೇ—ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ | ಆದಿತ್—ಅನಂತರವೇ | ಭಗಮಿವ—ಭಗರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಥವಾ ರಾಜನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸುವಂತೆ | ಋಂಜತೇ—ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ | ಯತ್—ಯಾತಕ್ಕಿಂದರೆ | ಪುರುಷ್ವತಃ—ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ವಿಶ್ವಧಾ—ಸಕಲವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಕೃತ್ವಾ—ಯಾಗಾದಿ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ | ಮಜ್ಮನಾ—ಶಾರೀರಕವಾದ ಬಲದಿಂದಲೂ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಅಥವಾ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳನ್ನೂ | ಶಂಸಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ | ಮರ್ತಂ—ಯಜಮಾನನನ್ನೂ ಸಹ | ವೇತಿ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳೂ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರೂ ಸಹ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ ಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ದೊರೆಗೆ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ಇವನನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಾದಿ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದಲೂ, ಶಾರೀರಕವಾದ ಬಲದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಭಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ್ನೂ ಸಹ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Pious worshippers then adore the invoker (of the gods), for (the propitiation of) the dwellers in heaven, as (such men) adore a powerful prince, since the manylauded, and all-upholding (Agni) knows how by (holy) act and (bodily) strength to bring together the gods and their mortal worshippers for the sake of obtaining (mutual) sustenance.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪಪ್ಯಚಾನಾಸಃ—ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೃಚ್ಛಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳಿಗೂ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳ ಪೂಜಾಸಾಧನಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು ಎಂದರ್ಥ. ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಅದ್ವಿಃ ಸೋಮ ಪಪ್ಯಚಾನಸ್ಯ ತೇ ರಸೋಽವ್ಯೋ ನಾರಂ ವಿ ಪವಮಾನ ಧಾವತಿ |

ಸ ಮೃಜ್ಯಮಾನಃ ಕವಿಭಿರ್ಮದಂತಮ ಸದಸ್ತೇಂದ್ರಾಯ ಪವಮಾನ ಪೀತಯೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೭೪.೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವಸತೀವರಿಯೆಂಬ ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದ ಉದಕದೊಂದಿಗೆ ಮಿಶ್ರಹೊಂದಬೇಕಾದ ಸೋಮವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಪ್ಯಚಾನಸ್ಯ ತೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೂ ಉದಕಕ್ಕೂ ಮಿಶ್ರವಾದನಂತರ ಐಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪೃಕ್ವತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅಭಿನ್ನಭಾವದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳಿಗೂ ಹವಿರಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಹೋತಾರಂ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಂ ಆಹ್ವಾತಾರಂ ನಾ | ಹವಿರಾದ್ಯರ್ಪಣೆಗಳಿಂದ ಹೋಮಸಂಪಾದಕ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಹೋತೃವಿಗೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳುಂಟೆಂದು ಹೋತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತಮಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛನ್ಯದಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛಂ-
ಸ್ತದಿಷ್ಟಿನಾಮಿಷ್ಟಿತ್ವಂ ತಮನ್ವವಿಂದನ್ | ಅನುವಿತ್ತಯಜ್ಞೋ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ
ನೇದ | ಅಹುತಯೋ ವೈ ನಾಮೈತಾ ಯದಾಹುತಯ ಏತಾಭಿವ್ಯೇ ದೇವಾನ್ಯಜಮಾನೋ
ಹ್ವಯತಿ ತದಾಹುತೀನಾಮಾಹುತಿತ್ವಂ | ಊತಯಃ ಖಲು ವೈ ತಾ ನಾನು ಯಾಭಿದೇವಾ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಹವಮಾಯಂತಿ ಯೇ ವೈ ಪಂಥಾನೋ ಯಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತಾ ನಾ ಊತಯಸ್ತ
ಉ ಏವೈತತ್ಸ್ವರ್ಗಯಾಣಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಭವಂತಿ |

ಒಂದು ಸಲ ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದೂರವಾಯಿತು. ಆಗ ಅವರು ಅಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ
ಅದನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆದರು. ಅಹುತಿಯೆಂದರೆ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ
ಮಾಡತಕ್ಕ ಅರ್ಪಣೆ. ಇಂತಹ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವವನಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ
ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಏಳುತ್ತದೆ.

ತದಾಹುರ್ಯದನ್ಯೋ ಜುಹೋತ್ಯಥ ಯೋಽನು ಚಾಹ ಯಜತಿ ಚ ಕಸ್ಮಾತ್ತಂ ಹೋತೇತ್ಯಾ-
ಚಕ್ಷತ ಇತಿ ಯದ್ವಾನ ಸ ತತ್ರ ಯಥಾಭಾಜನಂ ದೇವತಾ ಅಮುಮಾವಹಾಮುಮಾವಹೇ-
ತ್ಯಾನಾಹಯತಿ ತದೇವ ಹೋತುರ್ಹೋತೃತ್ವಂ ಹೋತಾ ಭವತಿ | ಹೋತೇತ್ಯೇನಮಾ-
ಚಕ್ಷತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨)

ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವವನೇ ಬೇರೆ, ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮಂತ್ರವನ್ನುಚ್ಚರಿಸು
ವವನೇ ಬೇರೆಯಾದರೂ ಸಹ ಅರ್ಪಣಮಂತ್ರವನ್ನುಚ್ಚರಿಸುವವನಿಗೆ ಹೇಗೆ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ಉಚಿತವಾಗುತ್ತ
ದೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕವನು ಆಯಾ ಅರ್ಪಣಾಪರಿಮಾಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅಯಾ ದೇವತೆಗೆ
ಳನ್ನು ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ಸರಿಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಮನೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ವಾಗ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಹೋತಾ |

(ಐ ಬ್ರಾ ೨-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮಂತ್ರಪಠಿಸುವ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಹೋತೃವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು—

ಸೀದ ಹೋತಃ ಸ್ವ ಉ ಲೋಕೇ ಚಿಕಿತ್ವಾನಿತ್ಯಗ್ನಿವ್ಯೇ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾ ತಸ್ಮೈಷ ಸ್ವೋ
ಲೋಕೋ ಯದುತ್ತರವೇದೀನಾಭಿಃ ನಿ ಹೋತಾ ಹೋತೃಷದನೇ ವಿದಾನ ಇತ್ಯ-
ಗ್ನಿವ್ಯೇ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾ ತಸ್ಮೈತದ್ವೋತ್ಪೃಷದನಂ ಯದುತ್ತರವೇದೀನಾಭಿಃ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೧-೨೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವಹೋತೃವೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಆದುದ
ರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೋತಾರಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಂ ಅಹ್ವತಾರಂ ವಾ ಎಂದು
ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತೋರಿಸಿದೆ.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿವ ಏಷಣೇಷು (ನಿ. ೬-೨೨) ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಯಾಗಕರ್ಮಗಳಿಂದರ್ಥ, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸ್ಥೂರಂ ರಾಧಃ ಶತಾಶ್ವಂ ಕುರುಂಗಸ್ಯ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು |

ರಾಜ್ಞಸ್ವೀಷಸ್ಯ ಸುಭಗಸ್ಯ ರಾತಿಷು ತುರ್ವಶೇಷ್ವನುನ್ಮಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯೇಷಣೇಷು ಪ್ರಾಸ್ತೀಹೇತುಭೂತಾಸು ಯಾಗಕ್ರಿಯಾಸು | ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಋಂಜತೇ—ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೬-೨೧) ಅಲಂಕಾರಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಆ ವ ಋಂಜಸ ಉರ್ಜಾಂ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷ್ಟಿಂ ದ್ರಂ ಮರುತೋ ರೋದಸೀ ಅನಕ್ತನ |

ಉಭೇ ಯಥಾ ನೋ ಅಹನೀ ಸಚಾಭುವಾ ಸದಃಸದೋ ವರಿವಸ್ಯಾತ ಉದ್ವಿದಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೬-೧)

ಎಂದು ಋಂಜಸೇ ಎಂಬ ಪದವು ಇರತಕ್ಕ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾಧಯಂತಿ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಜ್ಞನಾ—ಈ ಪದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿತನಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಶಾರೀರೇಣ ಬಲೇನ | ಶರೀರಶಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹೋತಾರಮ್—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೃಣತೇ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ದಿವಃ ಏಷಣಾನ್ಯ ಯೇಷು ತೇ. ದಿವಿಷ್ಟಯಃ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ದಿವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರೇಕೃತ್ಯಾ— ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸವೃಚಾನಾಸಃ—ಸೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜಲ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಲಿಟಃ ಕಾನಜಪ್ಪ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಜಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ ಬಂದಾಗ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಕಾಸಜ್ ಚಿತ್ತಾದು ದರಿಂದ ಚಿತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಂಜತೇ—ಮುಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ ' ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಲಂಕಾರ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರತ್ತಾ—ಕ್ರತು ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಲಿಪಿ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಭಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನ ದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪನಾಗಿ ನಾಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ.

ಮಜ್ಜನಾ—ಟಿಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪುರುಷ್ವತಃ—ಪುರುಭಿಃ=ಬಹುಭಿಃ ಸ್ವತಃ ಪುರುಷ್ವತಃ. ಸ್ವೃಗ್ ಸ್ವೃತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪ- ಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಮ್—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಅಸಿಹಸಿನ್ಮ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಂಸಮ್—ಶಂಸು ಸ್ವೃತೌ ಧಾತು. ಹಲಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇತಿ—ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯತ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತ್ಯರ್ಯದ್ಯದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಸ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಧಾಯಸೇ—ಡುಧಾಗ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ವಹಿಹಾಧಾಗ್ ಭೃತ್ವಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೫-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಸಾರ್ಥಃ

ವಿ ಯದಸ್ಥಾನ್ಯಜತೋ ನಾತಚೋದಿತೋ ಹ್ವಾರೋ ನ ವಕ್ಷಾ ಜರಣಾ

ಅನಾಕೃತಃ |

ತಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವನ್ಯಜಃ ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ ಶುಚಿಜನ್ಮನೋ ರಜ ಆ ವ್ಯಧ್ವನಃ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವಿ | ಯತ್ | ಅಸ್ಥಾತ್ | ಯಜತಃ | ನಾತಚೋದಿತಃ | ಹ್ವಾರಃ | ನ | ವಕ್ಷಾ | ಜರಣಾಃ | ಅನಾಕೃತಃ |
ತಸ್ಯ | ಸತ್ತ್ವನ್ | ಧ್ವಜಃ | ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ | ಶುಚಿಜನ್ಮನಃ | ರಜಃ | ಆ | ವ್ಯಧ್ವನಃ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯದ್ಯದಾಯಮಗ್ನಿರ್ವಾತಚೋದಿತೋ ನಾಯುನಾ ಪ್ರೇರಿತಃ || ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ಯಜತಃ ಸರ್ವೇರ್ಯಷ್ಟವ್ಯೋ ಯಷ್ಟುಂ ಯೋಗ್ಯಃ ಸನ್ ವ್ಯಸ್ಥಾತ್
ವಿತಿಷ್ಠತೇ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತೋ ಭವತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅನಾಕೃತೋಽನಿವಾರಿತೋಽಪ್ರತಿಹತಃ—
ಪ್ರಸರೋ ವಕ್ಷಾ ಬಹುವಕ್ಷಾ || ವಚೇರಸ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೆ ಇತಿ ವನಿಸ್ | ದೃತಿಗ್ರಹಣಾತ್ಪ್ರತ್ಯುಂ ||
ಹ್ವಾರೋ ನ ಕುಟಿಲ ಇವ ವಿದೂಷಣಕಾದಿರಿವ || ಹ್ವರತೇಣ್ಯಂತಾತ್ಪಚಾದ್ಯಚ್ || ಸ ಯಥಾ ಜರಣಾಃ
ಸ್ತುತೀರ್ವಿತಿಷ್ಠತೇ ವಿವಿಧಂ ಕುರ್ವನ್ ವರ್ತತೇ ತದ್ವದಯಮಪ್ಯನಾಕೃತೋಽಪ್ರತಿಬದ್ಧಪ್ರಸರೋ
ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ತದಾ ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸತ್ತ್ವನ್ ಸತನೇ ಮಾರ್ಗೇ ಯಜ್ಞರೂಪೇ ರಜೋ ರಂಜನಾತ್ಮಕೋ
ಲೋಕಃ ಅಸ್ಥಾತ್ | ಅತಿಷ್ಠತಿ | ಸರ್ವತ ಅಶ್ರಯತಿ | ಅಗ್ನಿ ಬಹುಧಾ ಯಜತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೇದೃಶಸ್ಯ
ತಸ್ಯ | ಧ್ವಜೋ ದಹತಃ || ದಹೇರ್ಲಿಃ ಕ್ವಸುಃ || ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ | ಕೃಷ್ಣಮಾರ್ಗಸ್ಯ | ಪುನಃ ಪುನರ್ಗ—
ಮೃತ ಇತಿ ಜಂಹಾ ಮಾರ್ಗಃ | ಹಂತೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾತ್ಕರ್ಮಣ್ಯಸುನ್ | ಕುತ್ಸಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ ||
ಶುಚಿಜನ್ಮನಃ ಮಂತ್ರಸಹಿತಾರಣ್ಯೋರುತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ ವ್ಯಧ್ವನೋ ವಿವಿಧಜ್ವಾಲಸ್ಯಾನಿಯತಮಾರ್ಗಸ್ಯ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅನಾಕೃತಃ—ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ನಾಕ್ರಸರವುಳ್ಳವನೂ | ಹ್ವಾರಃ—ವಂಚಕನಾದವನೂ ಆದ | ವಕ್ಷಾ ನ—
ಹರಟೆಯಮಲ್ಲನು ಯಾವ ರೀತಿ | ಜರಣಾಃ—(ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ) ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ
ನಾತನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಹಾಗೆ (ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ನಾತಚೋದಿತಃ—ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದವನೂ |
ಯಜತಃ—(ಸಕಲರ) ಪೂಜೆಗೂ ಯೋಗ್ಯನಾದವನೂ ಆಗಿ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವಿ ಅಸ್ಥಾತ್—(ತಡೆ
ಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರಸರವುಳ್ಳವನಾಗಿ) ನಾನಾಕಡೆಯೂ ಹರಡುವನೋ, (ಆಗ) | ಧ್ವಜಃ—(ಸಕಲವನ್ನೂ) ದಹಿಸು
ವವನೂ, | ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ—ಕತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವನೂ | ಶುಚಿಜನ್ಮನಃ—(ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಶುದ್ಧ

ಯುವಂ ಪಯ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಮಧತ್ತಂ ಪಕ್ವಮಾಮಾಯಾಮವ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಗೋಃ |

ಅಂತರ್ಯದ್ವನಿನೋ ವಾಮೃತಪ್ಸೂ ಹ್ವಾರೋ ನ ಶುಚಿರೈಜತೇ ಹವಿಷ್ಮಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯನ್ನು ಜೋರನ ಎಚ್ಚರಿಕೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹ್ವಾರೋ ನ ಎಂದರೆ ತಸ್ತುರನಂತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ವಾರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸ್ತುರ, ವಂಚಕ ಎಂಬುವು ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಅರ್ಥಗಳು. ಈ ಪದದ ಮೂಲಾರ್ಥವು ಕುಟಿಲ, ವಕ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರತ್ವಾ ಹಿ ದ್ರೋಣೇ ಅಜ್ಯಸೇಽಗ್ನೇ ವಾಜೀ ನ ಕೃತ್ಯೈಃ |

ಪರಿಜ್ಞೇವ ಸ್ವಧಾ ಗಯೋಽತೋ ನ ಹ್ವಾರೈಃ ಶಿತುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹ್ವಾರೈಃ ಎಂಬ ಪದವು ಜಾತಿ ಕುದುರೆಯ ಕುಟಿಲಗತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು

ಉತ ಸ್ಮ ದುರ್ಗೃಭೀಯಸೇ ಪುತ್ರೋ ನ ಹ್ವಾರ್ಯಾಣಾಂ |

ಪುರೂ ಯೋ ದಗ್ಧಾಸಿ ವನಾಗ್ನೇ ಪಶುರ್ನ ಯವಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೯-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹ್ವಾರ್ಯಾಣಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಕುಟಿಲಂ ಗಚ್ಛತಾಂ ಸರ್ಪಾಣಾಂ | ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಸರಿಯುವ ಸರ್ಪಗಳ ವಕ್ರವಾದ ಗತಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಗುರಿಯಿಲ್ಲದೇ ಕೇವಲ ಮಾತಿಗಾಗಿ ಹರಟುವ ಹರಟೇಮಲ್ಲನ ವಕ್ರವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಚಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹ್ವಾರಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ವಕ್ವಾ—ಬಹುವಕ್ತಾ | ಅತಿಯಾಗಿ ಮಾತನ್ನಾಡುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸಾಯಣರು ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ವಕಿ (ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಗತೌ ಚ) ಎಂಬ ಧಾತುವು ಇದರ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದು. ವಕ್ರ ಅಥವಾ ಕೌಟಿಲ್ಯವೇ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದು. ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಕ್ವಾ ಎಂಬ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ವಕಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆನ್ನುವಷ್ಟು ಸಾಧುವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥವೂ ಸಹ ಎರಡನೆಯ ಧಾತುವಿಗೇ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವಕ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಅಸರ್ಜಿ ವಕ್ವಾ ರಥೈ ಯಥಾಜೌ ಧಿಯಾ ಮನೋತಾ ಪ್ರಥಮೋ ಮನೀಷೀ |

ದಶ ಸ್ವಸಾರೋ ಅಧಿ ಸಾನೋ ಆವ್ಯೇಽಜಂತಿ ವಹ್ನಿಂ ಸದನಾನ್ಯಚ್ಚ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೧-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಯಮಾನಃ ಎಂದು ಸೋಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ

ಶ್ರುಧೀ ಹವಮಿಂದ್ರ ಶೂರ ಪೃಥ್ವಾ ಉತ ಸ್ತವಸೇ ವೇನ್ಯಸ್ಯಾಕೈಃ |

ಆ ಯಸ್ಮೇ ಯೋನಿಂ ಘೃತವಂತಮಸ್ವಾರೂರ್ಮಿರ್ನ ನಿಮ್ಮೈರ್ಧ್ರವಯಂತ ವಕ್ವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೮-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ಪ್ರಾಗ್ಭೂತೋ ನಭಸ್ತೋನಿ ನ ವಕ್ಷ್ಯಾ ಧ್ವಸ್ತಾ ಅಪಿನ್ವದ್ಯುವತೀರ್ಬುತಜ್ಞಾಃ |

ಧನ್ವಾನ್ಯಜೌ ಅಪ್ಯಣಕ್ತೃಷಾಣಾ ಅಧೋಗಿಂದ್ರಃ ಸ್ತರೋನಿಧಿಂ ಸುಪತ್ನೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೯-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸೇನೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವಚ್ ಧಾತುವೇ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಕೌಟಿಲ್ಯ ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾದರೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಬಹುದು. ಹರಟೇಮಲ್ಲನೆಂದರ್ಥ.

ಜರಣಾಃ—ಈ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜ್ಞಾ (ವಯೋಹಾನೌ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನೂ ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. [೪-೩೩-೩ ; ೧೦-೪೦-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ] ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು

ಅಥ ಪ್ರ ಜಜ್ಞೇ ತರಣಿರ್ಮಮತ್ತು ಪ್ರ ರೋಚ್ಯಸ್ಯಾ ಉಷಸೋ ನ ಸೂರಃ |

ಇಂದುರ್ಯೇಭಿರಾಪ್ತ ಸ್ವೇದುಹವ್ಯೈಃ ಸ್ತುವೇಣ ಸಿಂಚೆರ್ಜ್ವರಣಾಭಿ ಧಾಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೧-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಜರತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೩-೧೯) ಅಸ್ಮಾತ್ ಕರ್ಮಣಿ ಲ್ಯುಟ್ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಜರಣಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತವ್ಯಃ ಎಂದು ೧-೨೬ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿನಿಧಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಯಜ್ಞಿಯಾಯ | ಸ್ತೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದೃಶೀಕಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಜರಾಬೋಧ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ

ಜರಾ ಸ್ತುತಿಃ ಜರತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ. ೧೦-೮) ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜರಣಾಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಹರಟೆ ಮಲ್ಲನಿಗೂ ಸ್ತುತಿಕಾರನಿಗೂ ಇರುವ ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾರೆಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಅನಾಕೃತಃ, ಹ್ವಾರಃ, ಜರಣಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವಕ್ಷ್ಯ ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದುದೂ ಕುಟಿಲವಾದುದೂ ಶಬ್ದಪೂರಿತವಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರಸರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಕೃಷ್ಣ ಜಂಹಸಃ—ಕೃಷ್ಣ ಮಾರ್ಗಸ್ಯ | ಕತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪುನಃ ಪುನರ್ಗಮ್ಯತೇ ಇತಿ ಜಂಹಾಮಾರ್ಗಃ | ಎಂದು ಜಂಹಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥವೆಂಬುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ | ವೈಧ್ವನಃ—ನಾನಾ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹರಡಿದ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ತಸ್ಯ—
ಆ ಅಗ್ನಿಯ | ಪತ್ನಿನ್—ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪೂಜಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ | ರಜಃ—ಲೋಕವು | ಆ(ಅಸ್ಥಾತ್)—
ನಿರತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ವಾಕ್ಪ್ರಸರವುಳ್ಳವನೂ, ವಂಚಕನಾದವನೂ ಆದ ಹೆರಟಿಯಮಲ್ಲನು ಯಾವರೀತಿ ತಾರತಮ್ಯ
ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ತನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಹಾಗೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ
ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದವನೂ, ಸಕಲರ ಪೂಜೆಗೂ ಯೋಗ್ಯನಾದವನೂ ಆಗಿ, ಯಾವಾಗ ತನ್ನ ತಡೆಯಿಲ್ಲದ
ಪ್ರಸರಣದಿಂದ ನಾನಾಕಡೆಯೂ ಹರಡುವನೋ ಆಗ ಸಕಲವನ್ನೂ ದಹಿಸುವವನೂ, ಕತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವನೂ,
ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದುದರಿಂದ ಶುದ್ಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ನಾನಾಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹರಡಿದ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನೂ
ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪೂಜಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ನಿರತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

English Translation

Since the adorable (Agni), impelled by the wind, spreads, in various directions, like an insincere and unrestrained chatterer, (who utters indiscriminate) praises, therefore the world is assiduous in the worship of him, the consumer of all, whose way is dark, who is pure of birth, and follows various paths.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರಸರಣವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ಹೆರಟಿಯಮಲ್ಲನ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಮಾತುಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಅನಾಕೃತಃ—ಅನಿವಾರಿತಃ ಅಪ್ರತಿಹತಪ್ರಸರಃ | ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಎರಡು ಕ್ರಮದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಅನಾ ಅಪ್ರತಿಹತವಾಗಿ ಕೃತಃ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಅಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ಅನಾ ತ್ವಮನಾಪಿರಿದ್ರ ಜನುಷಾ ಸನಾದಸಿ | ಯುಧೇದಾಸಿತ್ವಮಿಚ್ಛಸೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅನಿಯಂತ್ಯಕಃ | ತಡೆಯಿಲ್ಲದವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಆಸ್ಯೇನ (೧೦-೯೪-೩) ಎಂದೂ, ಪ್ರಾಣರೂಪೇಣ ಬಲೇನ (೪-೩೦-೩) ಎಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದಾದರೂ ನಮಗೆ ಆ ಅರ್ಥಗಳು ಸದ್ಯಃ ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನಾ+ಕೃತಃ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮುಂದುವರಿಸತಕ್ಕ ಮಾತುಗಾರ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹ್ವಾರಃ—ಕುಟಿಲಃ ನೇರವಾದ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವಾದ ಭಾವವೂ, ವ್ಯವಹಾರವೂ ಇಲ್ಲದ ವಂಚಕನೆಂದರ್ಥ. ಹೆರಟಿಯಮಲ್ಲನು ಮಿತಿಮೀರಿ ಹರಟುವುದರಿಂದ ಅದು ನೇರವಾದ ಮತ್ತು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಕ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ವಾರಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ತಸ್ಮರನಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇ ಸ್ವಪಾಕೇ ಯಜತ್ರ ಯತ್ರದ್ರಾಜನ್ ಸರ್ವತಾತೇವ ನು ದ್ಯೌಃ |

ತ್ರಿಷಫಸ್ತಸ್ತರುಷೋ ನ ಜಂಹೋ ಹವ್ಯಾ ಮಘಾನಿ ಮಾನುಷಾ ಯಜಙ್ಯೈಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಜಂಹಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶೀಘ್ರಂ ಗಂತಾ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಗಮನಮಾರ್ಗ ವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಕೃಷ್ಣವರ್ತಮಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಿರುವಂತೆ ಕೃಷ್ಣಜಂಹಾಃ ಎಂಬುದೂ ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪತ್ಮನ್—ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ರೂಪವಾದ ಪೂಜಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ರಜಃ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ೧-೧೩೯-೪ನೇ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ-

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ಥಾತ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. **ಛಂದಸಿಲುಜ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರ ಲೋಪ- ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬಂದಾಗ **ಗಾತಿಸ್ಥಾಘು**— (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜತಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭ್ಯಮೃದ್ವತಿಯಜ—(ಉ. ಸೂ. ೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾತಚೋದಿತಃ—ನಾತೇನ ಚೋದಿತಃ ನಾತಚೋದಿತಃ. ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೈತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹ್ವಾರಃ—ಹ್ವೌ ಕೌಟಿಲೈ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. **ಅಚೋಞ್ಚಾತಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಣೀರನಿಟಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೇ ಲೋಪ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಕ್ತ್ವಾ—ವಚ ಸರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. **ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿದೃಶ್ಯಂತೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಶಿಗೃಹಣವು ಇತರ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ವನಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜರಣಾಃ—ಜ್ಞಾ ಧಾತುವು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯುವೋರನಾಕೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತು ವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಿತ್ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಪ್ ಕುಸ್ಪಾಜಿ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ.

ಅನಾಕೃತೇ—ನಜಾತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. **ತತ್ಪುರುಷೇ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಮನ್—ಸತ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. **ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿದೃಶ್ಯಂತೇ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷುಷಃ—ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬೃಂದಾಗ **ಕ್ಷಸುಶ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಿಪ್. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಏಕಾಚೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. **ಷಡೋಃ ಕಃ** ಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. **ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನಸರವಾದಾಗ ವಸೋಃ-ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. **ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ—ಕೃಷ್ಣಃ ಜಂಹಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕೃಷ್ಣಜಂಹಾಃ. ಪುನಃ ಪುನಃ ಗಮ್ಯತೇ ಇತಿ ಜಂಹಾಃ ಮಾರ್ಗಃ ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಪಾನಃಪುನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲುಜಂತದ ಮೇಲೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ **ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಷಷ್ಠೀಃ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ ಹೀಗೆಯೇ ಶುಚಿಜನ್ಮನಃ** ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಧ್ವನಃ—ವಿವಿಧಾಃ ಅಧ್ವಾನಃ ಜ್ವಾಲಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವ್ಯಧ್ವಾ ತಸ್ಯ ವ್ಯಧ್ವನಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

—೦:—

ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿ

ರಥೋ ನ ಯಾತಃ ತಿಕ್ವಭಿಃ ಕೃತೋ ದ್ವಾಮಂಗೇಭಿರರುಷೇಭೀರೀಯತೇ |

ಆದಸ್ಯ ತೇ ಕೃಷ್ಣಾಸೋ ದಕ್ಷಿ ಸೂರಯಃ ಶೂರಸ್ಯೇನ ತ್ವೇಷಠಾದೀಷತೇ

ವಯಃ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ರಥಃ | ನ | ಯಾತಃ | ಶಿಕ್ಷಭಿಃ | ಕೃತಃ | ದ್ಯಾಂ | ಅಂಗೇಭಿಃ | ಅರುಷೇಭಿಃ | ಈಯತೇ |

ಅತ್ | ಅಸ್ಯ | ತೇ | ಕೃಷ್ಣಾಸಃ | ದಕ್ಷಿ | ಸೂರಯಃ | ಶೂರಸ್ಯೃಷವ | ತ್ವೇಷಠಾತ್ | ಈಷತೇ |

ವಯಃ || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಶಿಕ್ಷಭೀ ರಜ್ಜುಭಿಃ ಕೃತೋ ಬದ್ಧೋ ರಥೋ ನ ರಥ ಇವ | ಸ ಯಥಾ ಸ್ವೀಯೈ-
ಶ್ಚ ಕ್ರಾದಿಭಿರಂಗೈರೀಯತೇ ತದ್ವದ್ಯಾತಃ ಸ್ಥಾಪಿತಃ ಸನ್ನರುಷೇಭಿರ್ಗಮನತೀಲೈರಂಗೇಭಿರ್ಜ್ವಲಾದಿರೂಪೈ-
ರವಯವೈರ್ವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷಮಾಜ್ಯೇನ ಹೃಷ್ವಃ ಸನ್ನೀಯತೇ | ಗಚ್ಛತಿ | ಈಜ್ ಗತಾ || ಅತ್ ಪ್ರವೃದ್ಧ್ಯ-
ನಂತರಮಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ತೇ ಸೂರಯಃ ಸರಣಿಯೋ ಮಾರ್ಗಾಃ ಕೃಷ್ಣಾಸಃ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಾ ಭವಂತಿ | ಯತ ಏವಂ
ಭವಂತಿ ತದರ್ಥಂ ದಕ್ಷಿ | ದಹತಿ ಕಾಷ್ಠಾನ್ || ಪುರುಷವೃತ್ತಯಃ | ಛಾಂದಸಃ ಶಪೋ ಲುಕ್ || ಕಿಂಚಿ
ಜ್ವಲಿತಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ತೇಷಠಾದ್ವಿಷ್ತಾತ್ರೇಜಸಃ ಸಕಾಶಾದ್ವಿಯೋ ಗಮನವಂತಃ ಪಕ್ಷಿಮೃಗಾದಯ ಈಷತೇ |
ಗಚ್ಛಂತಿ || ಈಷ ಗತ್ಯಾದೌ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ || ಪಲಾಯಂತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ |
ಶೂರಸ್ಯ ತ್ವೇಷಠಾದ್ವಯ ಇವ | ಕಸ್ಯಚಿದ್ವಿಕ್ರಾಂತಸ್ಯ ದೀಪ್ತಾತ್ರೇಜಸಃ ಸಕಾಶಾದ್ವೀತ್ಯಾ ಪಲಾಯಮಾನಾ
ಇವ | ಏವಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಸ್ಪೃಶನ್ ಸರ್ವತೋ ದಹತೀತಿ ಸರ್ವದಾ ದಾನಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಸ್ತಾಯತೇ ||

ಪತಿಸದಾರ್ಥ

ಶಿಕ್ಷಭಿಃ—ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ | ಕೃತಃ—ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ | ರಥೋ ನ—ರಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ
ಯಾತಃ—(ನಮ್ಮಿಂದ) ಸ್ಥಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಅರುಷೇಭಿಃ—ಸಂಚಾರ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ಅಂಗೇಭಿಃ—ಜ್ವಾಲಾ
ರೂಪಗಳಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ | ದ್ಯಾಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು | ಈಯತೇ—ಸೇರುತ್ತಾನೆ | ಅತ್—ಹೀಗೆ ವೃದ್ಧಿ
ಯಾದೊಡನೆಯೇ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಸೂರಯಃ—ಮಾರ್ಗಗಳು | ದಕ್ಷಿ—(ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು) ಸುಡುವುದ
ರಿಂದ | ಕೃಷ್ಣಾಸಃ—(ಹೊಗೆಯಿಂದ) ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ | ಶೂರಸ್ಯ ಇವ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯು ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ
ಬೆದರಿ ದೂರವಾಗಿ ಓಡುವ ಶತ್ರುವಿನಂತೆ | ತ್ವೇಷಠಾತ್—(ಈ ಅಗ್ನಿಯು) ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ |
ವಯಃ—ಓಡಾಡತಕ್ಕ ಮೃಗ ಪಕ್ಷಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ | ಈಷತೇ—ದೂರವಾಗಿ ಓಡುತ್ತವೆ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ರಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸಂಚಾರ
ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಜ್ವಾಲಾರೂಪಗಳಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾದೊಡನೆಯೇ
ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾರ್ಗಗಳು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದರಿಂದ ಹೊಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಾಗುತ್ತವೆ.
ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಶೂರನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಬೆದರಿ ಶತ್ರುಗಳು ದೂರವಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು
ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆದರಿ ಓಡಾಡತಕ್ಕ ಮೃಗ ಪಕ್ಷಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ದೂರವಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗುತ್ತವೆ.

English Translation

Like a chariot drawn by ropes, Agni, set in movement by his own revolving members (his flames) proceeds to the heavens; the paths he traverses are blackened by smoke, as he consumes (the fuel), and (beasts and) birds fly from his radiance as (enemies fly from the prowess) of a hero.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶಿಕ್ಷಾಭಿಃ— ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ರಜ್ಜುಭಿಃ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. Monier Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ Sanskrit—English Dictionaryಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ Skilful, clever, artistic ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ (accord say=Rajju and tejas ಎಂದು) ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಶಿಕ್ಷಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ತೇಜಸ್ಸು ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರ ಯೇ ಮೇ ಬಂಧ್ವೇಷೇ ಗಾಂ ವೋಚಂತ ಸೂರಯಃ ಪೃಶ್ನಿಂ ವೋಚಂತ ಮಾತರಂ |
ಅಥಾ ಪಿತರಮಿಷ್ಮಿಣಂ ರುದ್ರಂ ವೋಚಂತ ಶಿಕ್ಷಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೨-೧೬)

ವ್ಯಗಿಕ್ತಾನುದ್ರಾ ವ್ಯಹಾನಿ ಶಿಕ್ಷಾಸೋ ವ್ಯಗಂತಿರಿಕ್ಷಂ ವಿ ರಜಾಂಸಿ ಧೂತಯಃ |

ವಿ ಯದಜ್ಞಾ ಅಜಫ ನಾವ ಈಂ ಯಥಾ ವಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ಮರುತೋ ನಾಹ ರಿಷ್ಯಥ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಶಿಕ್ಷಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಾಃ ಶಕ್ತಿ ಯುಳ್ಳವರು ಎಂದೂ, ಮತ್ತು

ತ್ವಂ ತ್ಯಾ ಚಿದಚ್ಯುತಾಗ್ನೇ ಪಶುರ್ನ ಯವಸೇ |

ಧಾಮಾ ಹ ಯತ್ತೇ ಅಜರ ವನಾ ವೃಶ್ವಂತಿ ಶಿಕ್ಷಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂದೂ,

ತಮಸ್ತೇರಾ ಯುವತಯೋ ಯುವಾನಂ ಮರ್ಯಜ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಿ ಯಂತ್ಯಾಪಃ |

ಸ ಶುಕ್ರೇಭಿಃ ಶಿಕ್ಷಾಭಿಃ ರೇವದಸ್ಮೇ ದೀದಾಯಾನಿಧ್ಮೋ ಘೃತನಿರ್ಣಗಪ್ಸು |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೫-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಾಭಿಃ ಎಂದರೆ ತೇಜೋಭಿಃ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ Monier Williams ಎಂಬುವನು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರಜ್ಜುಭಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ.

ಅರುಷೇಭಿಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಗಮನಶೀಲೈಃ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಅಂಗೇಭಿಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಅರುಷವರ್ಣವುಳ್ಳ ಅಂಗೇಭಿಃ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಗತಕ್ಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೭) ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಉಪಸ್ಥಿತ ಪರಾಯನಾಮವಾಗಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೯) ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ

ಏತಾ ಉ ತ್ಯಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮಕ್ರತ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಧೇ ರಜಸೋ ಭಾನುಮಂಜತೇ |

ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಾನಾ ಅಯಂಧಾನಿವ ಧೃಷ್ಟವಃ ಪ್ರತಿ ಗಾಮೋರುಷೀರ್ಯಂತಿ ಮಾತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ತನ್ನು ಹೆರಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅರುಷೀಃ ಎಂಬ ಅರೋಚಮಾನಾ-ಕಾಂತಿಯುತಳಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಸ್ಥಿತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಪದವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಿಶೇಷಣರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿಯೂ ಉಗ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯುಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಚರಂತಂ ಪರಿ ತಸ್ಥು ಷಃ | ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಅರುಷ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಸೂರ್ಯೋದಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಹಸ್ಸಿನ ದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯನು ಅವನ ಅಶ್ವನೆಂದೂ, ಮರುತ್ತುಗಳು ಅವನ ಸಖಿಕಳೆಂದೂ ಭಾವಿಸಿದೆ. ಅರುಷ ಶಬ್ದವು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವೆಂದು ಅರ್ಥಕೊಡುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಪರಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಶ್ವರೂಪದ ಸೂರ್ಯಪರಾಯವಾದ ಪದವಾಗಲಿ ಆಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬುದು ಅರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ, ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಮತ್ತು ರೂಢವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತವ ತೈಲ ಅಗ್ನೇ ಹರಿತೋ ಘೃತಸ್ತಾ ರೋಹಿತಾಸ ಋಜ್ವಂಚಃ ಸ್ತಂಚಃ |

ಅರುಷಾಸೋ ವೃಷಣ ಋಜುಮುಷ್ಣಾ ಆ ದೇವತಾತಿಮಹ್ಯಂತ ದಸ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹರಿತಃ, ರೋಹಿತಾಸಃ, ಅರುಷಾಸಃ ಎಂಬ ವರ್ಣನಾಮಗಳು ಅಯಾ ವರ್ಣದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು

ಅವರ್ಧಯನ್ತು ಭಗಂ ಸಪ್ತ ಯಹ್ನೀಃ ಶ್ವೇತಂ ಜಜ್ಞಾನಮರುಷಂ ಮಹಿತ್ವಾ |

ಶಿಶುಂ ನ ಜಾತಮಭ್ಯಾರುರಶ್ವಾ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಂ ಜನಿಮನ್ತಪುಷ್ಯನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ತ್ವಂ ನೃಚಿಕ್ಷಾ ವೃಷಭಾನು ಪೂರ್ವೀಃ ಕೃಷ್ಣಾಸ್ವಗ್ನೇ ಅರುಷೋ ವಿ ಭಾಹಿ |

ವಸೋ ನೇಷಿ ಚ ಪರ್ಷಿ ಚಾತ್ಯಂಹಃ ಕೃಧೀ ನೋ ರಾಯ ಉಶಿಜೋ ಯವಿಷ್ಠ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೫-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೪-೧೩-೧೨ ; ೧-೧೧೨-೫ ೪-೪೩-೬ ೫-೭೩-೫, ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರುಷವೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ

ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ—

ಅಪ ಸ್ತುಸುರುಷಸೋ ನಗ್ನಿ ಹೀತೇ ರಿಣಕ್ತಿ ಕೃಷ್ಣೀರರುಷಾಯ ಪಂಥಾಂ |

ಅಶ್ವಾಮಘಾ ಗೋಮಘಾ ನಾಂ ಹುವೇನು ದಿನಾ ನಕ್ತಂ ಶರುಮಸ್ಮದ್ಯುಯೋತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭.೭೧-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಅರುಷಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆರೋಚಮಾನಾಯ ಅಹ್ನೇ ಸೂರ್ಯಾಯ ನಾ ಎಂದು ಎರಡನ್ನೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಆತನು,

Here Arusha shares the same half-mythological character as Ushas, where we should speak of Dawn and morning as mere periods of time, the Vedic poet speaks of them as living and intelligent beings, half human, half divine, as powers of nature capable of understanding his prayers and powerful enough to reward his praises. I do not think that we need hesitate to take Arusha in this passage as a proper name of the morning, or of the morning sun to whom the dark Goddess, the Night, yields the path when he rises in the East.

(The Sacred Books of the East. Vol. XXXII—P. 21.)

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ,

ವಿಶೋವಿಶ ಈಡ್ಯಮಧ್ವರೇಷ್ಟದೃಪ್ತಕ್ರತುಮರತಿಂ ಯುವತೋಽಃ |

ದಿನಃ ಶಿಶುಂ ಸಹಸಃ ಸೂನುಮಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಮರುಷಂ ಯಜಥ್ಯೈ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅರುಷಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅರುಷ ಪದವು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಮತ್ತು ಅಗ್ನೈಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬೇರೆ ಅಂಕಿತನಾಮವೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು, ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಪದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

.... But I return to my original translation, and I prefer to see in Arusha as the representative of the rising Sun and, at the same time, of the sacrificial fire of the morning, but nevertheless as having in the mind of the poet a personality of his own. He is the child of Dyu, originally the offspring of heaven. He is the son of strength, originally generated by the strong rubbing of the Aranis. He is the light of the sacrifice, whether as reminding man that the time for the morning sacrifice has come, or as himself lighting the sacrifice on the eastern altar of the sky. He is Arusha, originally as clothed in bright red colour, but gradually changed into the representative of the morning.

(S. B. E. Vol. 32—P. 25-6)

ಇದಲ್ಲದೇ, ಅರುಷೀ ಎಂದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ,

ವಯಂ ಹಿ ತೇ ಅಮನ್ಮಹ್ಯಾನ್ತಾದಾ ಸರಾಕಾತ್ | ಅಶ್ವೇ ನ ಚಿತ್ರೇ ಅರುಷಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೨೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತೆಯೆಂದೂ,

ಯುಕ್ತ್ವಾ ಹ್ಯರುಷೀ ರಥೇ ಹರಿತೋ ದೇವ ರೋಹಿತಃ | ತಾಭಿದೇವಾ ಇಹಾ ವಹ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೨)

ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಂ ನಿ ವಧುಶ್ವಾರುಮಸ್ಮಿನ್ನಿವೋ ಯದಕ್ಷೀ ಅಮೃತಾ ಅಕೃಣ್ಣನ್ |

ಅಥ ಕ್ಷರಂತಿ ಸಿಂಧವೋ ನ ಸೃಷ್ಟಾಃ ಪ್ರ ನೀಜೀರಗ್ನೇ ಅರುಷೀರಜಾನನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಕುದುರೆಯೆಂದೂ, ಉಳಿದ ೮-೬೮-೧೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕುದುರೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅರುಷೀ ಎಂಬ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕುರಿತು Max Mullerನು ಪುನಃ ಈರಿತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

Further on, where the meanings attributable to Arushi in the Veda are collected, it is said: that Arushi means a red horse, also the teams of Agni and Ushas. Now, here surely, a distinction should have been made between those passages in which Arushi means a real horse and those where it expresses the imaginary steeds of Agni. The former, it should be observed, occur in one Mandala only, and in places of somewhat doubtful authority. Again, two passages are set apart where Arushi is supposed to mean flames. Now, it may be perfectly true that the red horses of Agni are meant for flames, just as the red horses of Indra may be the rays of the Sun. But, in that case, the red horses of Agni, should always have been thus translated, or rather interpreted, and not in one passage only.

(S. B. E. XXXII—P. 27)

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರುಷೇಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಎಂದಾಗಲಿ, ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಡಬಹುದು.

ಸೂರಯಃ - ಸರಣಯಃ ಮಾರ್ಗಾಃ | ಪ್ರಸರಿಸುವ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೂರಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಭಃ, ಜರಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯)

ಉಷೋ ಯೇ ತೇ ಪ್ರ ಯಾಮೇಷು ಯುಂಜತೇ ಮನೋ ದಾನಾಯ ಸೂರಯಃ |

ಅತ್ರಾಹ ತತ್ಕಣ್ಣಿ ಏಷಾಂ ಕಣ್ಣಿತನೋ ನಾಮ ಗೃಣಾತಿ ನೃಣಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೮-೪)

ಇದಂ ನನೋ ವೃಷಭಾಯ ಸ್ವರಾಜೇ ಸತ್ಯಶುಷ್ಕಾಯ ತವಸೇವಾಚಿ |

ಅಸ್ಮಿನ್ನಿದ್ರ ವೃಜನೇ ಸರ್ವನೀರಾಃ ಸ್ಮತ್ಸೂರಿಭಿಸ್ತವ ಶರ್ಮನ್ತ್ಯಾಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸಃ, ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ- ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಪ್ರಸರಣದ ಮಾರ್ಗಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ಯಾತಃ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿಟ್ಟಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂಗೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಿಗೆ ಐಸ್ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರ್ಝುತ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಅರುಷೇಭಿಃ—ಋಗತೌ ಧಾತು. ಋಹನಿಭ್ಯಾಮಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಐಸ್ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಈಯತೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾಸಃ—ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ ಧಾತು. ಕೃಷೇ ವರ್ಣೇ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಧಕ್ಷಿ—ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ. ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಪಿಗೆ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಜೋಡಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಪ್ಪ. ಝಷ-ಸ್ತಘೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಪ್ಪ. ಷಘೋಃ ಕಃ ಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಕಪ್ಪ ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಪ್ಪ. ಧಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಯಃ—ಸೂರ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ ಧಾತು ಸೂಜಃಕ್ರಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೫-೫೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಯವಚನಾಂತರೂಪ.

ತ್ವೇಷಠಾತ್—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಈಷತೇ—ಈಷ ಗತಿಹಿಂಸಾದರ್ಶನೇಷು. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಯಃ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು. ವಾತೇರ್ದಿಚ್ಛೆ (ಉ. ಸೂ. ೫-೫೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವ ವಿಧಾನದಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ವಯಾ ಹ್ಯಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತೋ ಮಿತ್ರಃ ಶಾಶದ್ರೇ ಅರ್ಯಮಾ
ಸುದಾನವಃ |

ಯತ್ಸೀಮನು ಕ್ರತುನಾ ವಿಶ್ವಥಾ ವಿಭುರರಾನ್ ನೇಮಿಃ ಪರಿಭೂರಜಾ-
ಯಥಾಃ || ೯ ||

ಋದಪಾಠಃ

ತ್ವಯಾ | ಹಿ | ಅಗ್ನೇ | ವರುಣಃ | ಧೃತವ್ರತಃ | ಮಿತ್ರಃ | ಶಾಶದ್ರೇ | ಅರ್ಯಮಾ | ಸುದಾನವಃ |

ಯತ್ | ಸೀಂ | ಅನು | ಕ್ರತುನಾ | ವಿಶ್ವಥಾ | ವಿಭುಃ | ಅರಾನ್ | ನ | ನೇಮಿಃ | ಪರಿಭೂಃ |

ಅಜಾಯಥಾಃ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಯಾ ಖಲು ವರುಣೋ ರಾತ್ರೈಭಿಮಾನೀ ದೇವೋ ಧೃತವ್ರತಃ ಸ್ವೀಕೃತವರ್ಷ-
ಣಾದಿಕರ್ಮಾ ಭವತಿ | ತಥಾ ಮಿತ್ರೋರಹರಭಿಮಾನೀ ದೇವಃ ಶಾಶದ್ರೇ | ಶಾತಯತಿ ತಮಃ || ಶದ್ವಾ
ಶಾತನೇ | ಛಾಂದಸೋ ಲಿಜ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ರುಟ್ | ತುಜಾದಿತ್ವಾದೆಭ್ಯಾಸದೀರ್ಘಃ || ತಥಾ
ಯೇನೋಭಯೋರ್ಮುಧ್ಯವರ್ತೀ ದೇವಃ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾನೋ ಭವತಿ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಬಹು-
ವಚನಂ || ಯದ್ವಾ | ಏತೇ ವರುಣಾದಯಃ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾನಾಃ ಸ್ವಸ್ತಕಾರ್ಯಕರ್ತಾರಸ್ತ್ವಯಾ

ಹಿ ಶಾಶದ್ರೇ | ತೀಕ್ಷ್ಣೇಕ್ರಿಯಂತೇ | ಹಿಶಬ್ದೋ ಮಂತ್ರಾಂತರಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತನಾರ್ಥಃ | ತ್ವಮಗ್ನೇ
ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ | ಋ. ೫.೩-೧ | ಇತಿ ಹಿ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ || ಶದೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ್ಛಾಂದಸೋ ಲಿಟ್ |
ಇರಯೋ ರ ಇತಿ ರೇಭಾವಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಾರ್ಥಃ || ವರುಣಾದೀನಾಮಗ್ನ್ಯಾಯತ್ತತ್ತ್ವ ಉಪಪತ್ತಿ-
ಮಾಹ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸೀಂ ಸರ್ವತಃ ಕೃತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಿಶ್ವಥಾ ವಿಶ್ವ ಇವ
ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕ ಇವ ವಿಭುಮಿತ್ರಾರ್ಯಮಾತ್ಮನಾ ಸರ್ವವ್ಯಾಪೀ ಪರಿಭೂಃ ಸ್ವತೇಜಸಾ ಸರ್ವತಃ ಪರಿಭಾವಿತಾ
ಸನ್ನನುಕ್ರಮೇಣಾಜಾಯಥಾಃ ಜಾಯಸೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಸಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅರಾನ್ರಥಸ್ಯ ಚಕ್ರಾನ್ನೇ-
ಮಿರ್ನ ವಾಹ್ಯವಲಯ ಇವ | ಸ ಯಥಾ ವ್ಯಾಪ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ ತದ್ವದಯಮಗ್ನಿರ್ವರುಣಾದೀನ್ವ್ಯಾಪ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ತ್ವಯಾ ಹಿ—ನಿನ್ನಿಂದಲೇ (ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ) | [ವರುಣಃ—
ವರುಣನು | ಧೃತವ್ರತಃ—(ತನ್ನ ವರ್ಷಣಾದಿ) ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ | ಮಿತ್ರಃ—
ಅಹರಭಿಮಾನಿದೇವನಾದ ಮಿತ್ರನು | ಶಾಶದ್ರೇ—ಕತ್ತಲನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನು |
ಸುದಾನವಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಾನಿಯಾಗಿ (ಆಗುತ್ತಾನೆ) | | ಅಥವಾ [ಧೃತವ್ರತಃ—ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು
ನಿರ್ವಹಿಸುವ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಸುದಾನವಃ—ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಗಳಾದ | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನು
(ಮತ್ತು) | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನು ಸಹ | ತ್ವಯಾ ಹಿ—ನಿನ್ನಿಂದಲೇ | ಶಾಶದ್ರೇ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ
ಚೈತನ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಾರೆ |] ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಸೀಂ—ಸುತ್ತಲೂ | ಕೃತುನಾ—ಸಕಲ
ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ | ಅರಾನ್—ರಥದ ಶಂಕುಗಳನ್ನು | ನೇಮಿಃ ನ—ಚಕ್ರದ ವಲಯವು ಸುತ್ತುವರಿಯುವಂತೆ |
ವಿಶ್ವಥಾ—ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ | ವಿಭುಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿಯೂ | ಪರಿಭೂಃ—(ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ)
ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಮೀರಿಸುತ್ತಾ | ಅಜಾಯಥಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ವರುಣನು, ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಗಳಾದ
ಮಿತ್ರನು ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮನು ಸಹ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.
ನೀನು ಸಹ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ರಥದ ಶಂಕುಪಟ್ಟಿಗಳ್ನು ಚಕ್ರದವಲಯವು ಸುತ್ತುವರಿಯುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಸಕಲ
ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಲ್ಲಾ
ಕಡೆಯೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದವನಾಗಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

English Translation

By you Agni, Varuna, observant of his duties, and Mitra and
Aryaman, bountiful divinities, are animated, so that you have been born
comprehending them all universally in all (their) functions, and encom-
passing (them all) as the circumference (encompasses) the spokes
(of a wheel).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಅನ್ವಯದಂತೆ ವರುಣನು ಧೃತವ್ರತನು; ಮಿತ್ರನು ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮನು ಸುದಾನಿಯು- ಈ ಅನ್ವಯಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು.

ವರುಣನು ಧೃತವ್ರತನೆಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಸಕಲವಾದ ನೈತಿಕವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ನೇತೃವಾಗಿಯೂ ಶಿಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತಸ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ದಸ್ಮ ಈಡ್ಯಃ |

ತ್ವಮರ್ಯಮಾ ಸತ್ವತೀರ್ಯಸ್ಯ ಸಂಭುಜಂ ತ್ವಮಂಶೋ ವಿದಥೇ ದೇವ ಭಾಜಯುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧೃತವ್ರತನಾದ ವರುಣನೂ, ಈಡ್ಯನಾದ ಮಿತ್ರನೂ ಮತ್ತು ಸತ್ವತಿಯಾದ ಅರ್ಯಮನೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತ್ವಯಾ ಹ್ಯಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರುಣಾದಿಗಳ ವ್ಯವಹಾರಶಕ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಸೋಽಗ್ನೇರೇಕೋ ಭಾಗೋಽಥ ಯದ್ವಾರುಣೋ ಯವಮಯಶ್ಚ ರುಭದತಿ ಯೋ ವೈ ವರುಣಃ

ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಸೋಽಗ್ನೇರ್ವೀತೀಯೋ ಭಾಗಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೨-೪-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯತವಾಗಿರುವ,

ಕ್ರತೂದಕ್ಷೌ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ | ಏತನ್ನೈಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸ ಯದೇವ ಮನಸಾ ಕಾಮಯತ

ಇದಂ ನೋ ಸ್ಯಾದಿದಂ ಕುರ್ವೀಯೇತಿ ಸ ಏವ ಕ್ರತುರಥ ಯದಸ್ಮೈ ತತ್ಸಮ್ಯಥ್ಯತೇ ಸ

ದಕ್ಷೋ ಮಿತ್ರ ಏವ ಕ್ರತುರ್ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಮಿತ್ರಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ವರುಣಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೪-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಸಂಕಲ್ಪಕಾರಕನೆಂದೂ ಆ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ವರುಣನು ಕ್ರಿಯಾಕಾರಕನೆಂದೂ ಅವರವರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮಿತ್ರಃ ಶಾಶ್ವೇ-ಅಹರಭಿಮಾನೀ ದೇವಃ ತಮಃ ಶಾಶ್ವತೀತಿ ಮಿತ್ರನು ಅಹರಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ರಾತ್ರಿಯ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕವನೆಂದೂ ಅವನ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಸ್ವರೂಪಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವರುಣನು ರಾತ್ರ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಅದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಾಣಾಸಾನಾಹ್ಯೇತಾ ಯದುಪಾಗ್ ಶ್ವಂತರ್ಯಾಮೌ ಮಿತ್ರೋಹರಜನಯದ್ವರುಣೋ ರಾತ್ರಿಂ
ತತೋ ನಾ ಇದಂ ವ್ಯಾಚ್ಛಿದ್ಯಂತೈಶ್ಚ ತ್ರಾವರುಣೋ ಗೃಹ್ಯತೇ ವ್ಯುಷ್ಟೈಃ |
(ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮-೪)

ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಗಳಲ್ಲೂ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಇದೇ ಅಧ್ಯಾಯದ
೧೫೧-೧೫೩ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೇ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ ಮಿತ್ರ ಶಾಶ್ವತ ಮಿತ್ರನು ಕತ್ತಲನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾಶ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವುದರ ಬದಲು, ತ್ವಯಾ ಹಿ ಮಿತ್ರಃ, ವರುಣಃ, ಅರ್ಯಮಾ ಶಾಶ್ವತೇ, ಈ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ
ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಜೈತನ್ಯಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಷಲುಷೋ ಹಿ ವಸೋ ಅಗ್ರಮೇಷಿ ತ್ವಂ ಯಮಯೋರಭವೋ ವಿಭಾವಾ |
ಋತಾಯ ಸಪ್ತ ದಧಿಷೇ ಪದಾನಿ ಜನಯಂತಿತ್ರಂ ತನ್ನಿತಿ ಸ್ವಾಯೈ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳೆ ಜನಕನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇವರಿಗೆ ಜೈತನ್ಯಕಾರಕನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದ
ರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅನ್ವಯವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಭುಃ, ಪರಿಭುಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ
ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ರಥದ ಶಂಕು ಮತ್ತು ವಲಯಗಳಿಗೆ
ಹೋಲಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವೂ, ನಿಯತವಾದುದೂ ಅಭಿನ್ನ
ವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಬಂಧವೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞವು ವಿಶ್ವತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ಯಜ್ಞದ ನಾಭಿಯಾದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಕ್ಕೇ
ನಾಭಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವದ ಸಕಲ ತತ್ವಕ್ಕೂ ಕೇಂದ್ರನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು
ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿ ಸಕಲ ಗ್ರಹಗಳೂ ಈ ಕೇಂದ್ರವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಚಲನೆಗಳಿಗೆ
ಆಶ್ರಯವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ.

ದ್ಯೌರ್ಹ ತ್ವೇನೈಷೋಗ್ನಿಶ್ಚಿತಃ | ತಸ್ಯಾಪ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತೋ ಯಥಾ ಹ ವಾ ಇದಂ ಕೋಶಃ
ಸಮುಬ್ಜಿತ ಏವಮಿಮೇ ಲೋಕಾ ಅಪ್ಸಂತಸ್ತದ್ಯಾ ಇಮಾಂ ಲೋಕಾನ್ತರೇಣಾಪಸ್ತಾಃ ಪರಿ-
ಶ್ರಿತೋ ದೇವಾ ಯಜುಷ್ಮತ್ಯ ಇಷ್ಟಕಾ ಯದೇನೈತಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕೇನ್ಯಂ ತತ್ಸೂದದೋಹಾ
ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಪುರೀಷಮಾಹುತಯಃ ಸಮಿಧ ಆದಿತ್ಯೋ ಲೋಕಂ ಸೃಣಾ ತದ್ವಾ ಏತತ್ಸರ್ವ-
ಮಾದಿತ್ಯಮೇವಾಫಿಸಂಪದ್ಯತೇ ತತ್ಸರ್ವೋಗ್ನಿಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೩) -

ಸರ್ವಾಣಿ ಹ ತ್ವೇನ ಭೂತಾನಿ | ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಷೋಗ್ನಿಶ್ಚಿತ ಅಪೋ ನೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ-
ಸ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ತಾ ಹೈತಾ ಅಪ ಏನೈಷೋಗ್ನಿಶ್ಚಿತಸ್ತಸ್ಯ ನಾನ್ಯಾ ಏವ ಪರಿಶ್ರಿತಸ್ತಾಃ
ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ ತ್ರೀಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಭವಂತಿ.....ಯೋಗ್ಯಯಂ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೫-೪-೧೪)

ವಿಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವವನಾಗಿಯೂ, ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿಯೂ ಈ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಸರ್ವವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ನಡೆಯುವುದಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಥಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಹೋತೃವು, ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು, ಇವನೇ ಯಜ್ಞವು-ಎಂದು ಸಕಲ ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುತ್ತುವರಿದು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ಈ ರಥನೇಮಿಯ ಉಪಮಾನವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ದಿವಸ್ಥಿತೇ ಬೃಹತೋ ಜಾತನೇದೋ ನೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ಮಹಿತ್ಸಂ |

ರಾಜಾ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮುಸಿ ಮಾನುಷೀಣಾಂ ಯುಧಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವರಿವತ್ ಕರ್ಥ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೫)

ನೈಶ್ವಾನರ ತವ ಧಾಮಾನ್ಯಾ ಚಕೇ ಯೇಭಿಃ ಸ್ವರ್ವಿದಭವೋ ವಿಚಕ್ಷಣ |

ಜಾತ ಆಸೃಣೋ ಭುವನಾನಿ ರೋದಸೀ ಅಗ್ನೇ ತಾ ವಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸಿ ತ್ಮನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಭುತ್ವವನ್ನೂ ಪರಿಭಾವಿತ್ವವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಕಲ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮಾರಿಸುತ್ತಾನೆಂದಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗ್ನೇ-ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೃತವ್ರತಃ-ಧೃತಂ ವ್ರತಂ ಯೇನ ಸಃ ಧೃತವ್ರತಃ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಶದ್ರೇ-ಶದ್‌ಲ್ಯ ಶಾತನೇ ಧಾತು. ಭಂದಸಿಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟಃ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ತುರ್ದುಯೋರೇಶಿರೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಶಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ ಬಂದಾಗ ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುಟಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುದಾನವಃ-ಶೋಭನಂ ದಾನು ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುದಾನು. ದಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಇಸ್ತುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಶದ್ರೇ— ಎರಡನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯು ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶದಲ್ಯ ಶಾತನೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಇರಯೋರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೇ ಆದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ವರಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿಶ್ವಥಾ— ಇವಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಪ್ರತ್ನಪೂರ್ವವಿಶ್ವೇಮಾತ್ಕಾಲ್‌ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತದ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಭೂಃ— ಪರಿ ಸರ್ವತಃ ಭಾವಿತಾ ಪರಿಭೂಃ. ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್‌ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜಾಯಥಾಃ— ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಥಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್‌ವಿಕ ರಣ. ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತ ವೆಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

:೦: -

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಶಶಮಾನಾಯ ಸುನ್ವತೇ ರತ್ನಂ ಯವಿಷ್ಯ ದೇವತಾತಿಮಿನ್ವಸಿ |

ತಂ ತ್ವಾ ನು ನನ್ಯಂ ಸಹಸೋ ಯುವನ್ವಯಂ ಭಗಂ ನ ಕಾರೇ ಮಹಿರತ್ನ
ಧೀಮಹಿ || ೧೦ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಶಶಮಾನಾಯ | ಸುನ್ವತೇ | ರತ್ನಂ | ಯವಿಷ್ಯ | ದೇವತಾತಿ | ಇನ್ವ ಸಿ |

ತಂ | ತ್ವಾ | ನು | ನನ್ಯಂ | ಸಹಸಃ | ಯುವನ್ | ವಯಂ | ಭಗಂ | ನ | ಕಾರೇ | ಮಹಿರತ್ನ |
ಧೀಮಹಿ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯವಿಷ್ಯ ಯುವತಮು ತ್ವಂ ಶಶಮಾನಾಯ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವತೇ | ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸ-
ಮಾನ ಇತಿ ಯಾಸ್ಮಃ | ನಿ. ೬-೮ | ಸುನ್ವತೇ ತ್ವದರ್ಥಮುಭಿಷವಂ ಕುರ್ವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ತದ್ಯಾ-

ಗಾರ್ಥಂ ರತ್ನಂ ರಮಣೀಯಂ ಹವಿದೇವತಾತಿಂ ದೇವೇಷು ತಾಯಮಾನಂ ವಿಸ್ತಾರ್ಯಮಾಣಮಿನ್ದ್ರಸಿ
 ವ್ಯಾಪ್ನೋಷಿ | ಅಸ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಂ ಹವಿದೇವಾನಾನ್ಪ್ರಸಯಿಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಇನ್ದ್ರತಿರ್ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಾ ಇನ್ದ್ರತಿ
 ನನಕ್ಷೇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಹೇ ಸಹಸೋ ಯುವನ್ | ಯುವಶಬ್ದೇನೋತ್ಪತ್ತಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯತೇ |
 ಮಥನಕಾಲೇ ಬಲೇನೋತ್ಪನ್ನ ಬಲಸ್ಯ ಮಿತ್ರಯಿತರ್ವಾ | ಯದ್ವಾ | ಸಹಸಸ್ಪತ್ರ ಯುವನ್ನಿತ್ಯತರುಣ
 ಮಹಿರತ್ನಾಸ್ತತ್ಪ್ರದೇಯಮಹಪ್ರಮಾಣೀಯಧನ ನನ್ಯಂ ನವತರಂ ಸ್ತುತ್ಯಂ ನಾ ತಂ ತಾದೃಶಂ ಹವಿ-
 ಭುಜಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ವಯಂ ಯಜಮಾನಾಃ ಕಾರೇ ಶಬ್ದೇ ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷ್ಯಣೇ ನು ಹ್ರಿಪ್ರಂ ಧೀಮಹಿ |
 ಸ್ಥಾಪಯಾಮಃ | ಹವಿಷ್ಪ್ರದಾನಸಮಯೇ ಕ್ವಿ ಪ್ರಮೇವ ಸ್ತುತು ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಭಗಂ
 ನಾದಿತ್ಯಮಿವ | ಯದ್ವಾ | ಮಹಾಂತಂ ರಾಜಾನಮಿವ | ತಂ ಯಥಾ ಸ್ತುವಂತಿ ತದ್ವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯವಿಷ್ಠ—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಶಶಮಾನಾಯ—
 (ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನೂ | ಸುನ್ವತೇ—(ನಿನಗಾಗಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನ
 ನಿಗೋಷ್ಕರ | ರತ್ನಂ—ರಮಣೀಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ದೇವತಾತಿಂ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿರುವಂತೆ |
 ಇನ್ದ್ರಸಿ—(ಅವರಿಗೆ) ಸೇರಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಸಹಸಃ ಯುವನ್—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವನೂ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿ
 ಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಯುವಕನಾದವನೂ | ಮಹಿರತ್ನ—(ನಮಗೆ ಕೊಡಬಹುದಾದ) ಪ್ರಭೂತವಾದ
 ಧನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನನ್ಯಂ—ನೂತನವಾದವನೂ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದವನೂ | ತಂ —
 ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೂ ಆದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ವಯಂ—ಯಜಮಾನರಾದ ನಾವು | ಕಾರೇ—
 ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ | ಭಗಂ ನ—ಭಗನನ್ನು ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡರಾಜನನ್ನು ಇರಿಸುವಂತೆ | ನು—ಜಾಗ್ರತೆ
 ಯಾಗಿ | ಧೀಮಹಿ—ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರಿಸುತ್ತೀವೆ. (ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೀವೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನೂ, ನಿನಗಾಗಿ ಸೋಮ
 ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೋಷ್ಕರ ರಮಣೀಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿ
 ರುವಂತೆ ಅವರಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವನೂ, ಯುವಕನೂ, ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ
 ವನೂ, ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದವನೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು
 ಯಜಮಾನರಾದ ನಾವು ದೊರೆಯನ್ನು ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಂತೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ
 ಮಾಡುತ್ತೇವೆ

English Translation

Most youthfull Agni, for the good of him who praises you and offers
 you libations, you make the precious (offering) acceptable to the gods :
 new-born of strength, we glorify you who is to be lauded : to whom rich
 offerings (are to be presented :) we glorify you in (our) hymn as (men
 eulogize) a powerful prince.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಶಶಮಾನಾಯ - ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸಮಾನಃ (ನಿ. ೬-೮) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಉದಹರಿಸಿ ಸ್ತುವತೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಯೋ ವಾಂ ಯಜ್ಞೈಃ ಶಶಮಾನೋ ಹ ದಾಶತಿ ಕವಿರ್ಹೋತಾ ಯಜತಿ ಮನ್ಮಸಾಧನಃ |

ಉಪಾಹ ತಂ ಗಚ್ಛಥೋ ವೀಥೋ ಅ ಧ್ವರಮುಚ್ಛಾ ಗಿರಃ ಸುಮುತಿಂ ಗಂತಮಸ್ತಯೋ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೧-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಶಶಮಾನಃ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೬-೮).

ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗಾಗಿ ರಮಣೀಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದೂ, ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅವನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಉಪಕಾರವೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇನ್ನಸಿ—ಇನ್ನತಿಃ ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಾ | (ನಿ. ೨-೧೮) ಅಸ್ತತ್ಪ್ರೇತಂ ಹವಿಃ ದೇವಾನ್ ಪ್ರಾಪಯಿಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಂಚಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಂ—ನವಂ, ನೂತನಂ ಇತ್ಯಾದಿ ನವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (೩-೧೯). ಕ್ಷಿಪ್ರೋತ್ಪನ್ನಂ ನೂತನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಈಗ ತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸ್ತುತೃವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು.

ಕಾರೇ—ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷಣೇ ಶಬ್ದೇ | ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಧೀಮಹಿ—ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ನಿನ್ನನ್ನು ವಿಷಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದರ್ಥ. ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ಕಾರಃ ಎಂದು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಾಗಬಹುದು, ಯುದ್ಧಕ್ರಿಯೆಯಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಬಹುದು. ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸಹಾವಾ ಪೃತ್ನ ತರಣಿರ್ನಾರ್ವಾ ವ್ಯಾನಶೀ ರೋದಸೀ ಮೇಹನಾವಾನ್ |

ಭಗೋ ನ ಕಾರೇ ಹವ್ಯೋ ಮತೀನಾಂ ಪಿತೇವ ಚಾರುಃ ಸುಹವೋ ವಯೋಧಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೯-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ಕಾರಃ ಯಜ್ಞಾದಿಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ಎಂದು ಕಾರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂಬರ್ಥವನ್ನೂ,

ಜಯೇಮ ಕಾರೇ ಪುರುಹೂತ ಕಾರಿಣೋಽಭಿ ತಿಷ್ಠೇಮ ದೂಢ್ಯಃ |

ನೃಭಿರ್ವೃತ್ರಂ ಹನ್ಯಾಮ ಶೂಶುಯಾಮ ಚಾವೇರಿದ್ರ ಪ್ರಣೋ ಧಿಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾರೇ | ಕೀರ್ಯಂತ ಆಯುಧಾನ್ಯತ್ರ ಇತಿ ಕಾರಃ ಯುದ್ಧಂ ತಸ್ಮಿನ್ ಜಯೇಮ | ಆಯುಧಗಳು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಾವು ಜಯಿಸೋಣ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನೂ ಕಾರ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ರಿಯೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಭಗಂ ನ—ಇಲ್ಲಿ ಭಗ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಭಗದೇವನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ರಾಜನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಭಗೋ ಭಜತೇಃ | (ನಿ. ೧-೭) ಪೂಜ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಭಗದೇವನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಪೂಜ್ಯನಾದ ರಾಜನೂ ಸ್ತೋತ್ರವಿಷಯನಾಗುವುದರಿಂದ ಎದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರವಿಷಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶಶಮಾನಾಯೆ—ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸಮಾನಃ (ನಿರು. ೬-೮) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುನ್ವತೇ—ಸುಇ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜುತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ನುಮ್ ರಹಿತವಾದ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರತ್ನಮ್—ರಮಯತೀತಿ ರತ್ನಮ್. ರಮೇಸ್ತಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯವಿಸ್ಮ—ಆತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿಸ್ಮಃ ಯುವನ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಆತಿಶಾಯನೇ ತಮ— (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸ್ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಥೂಲದೂರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದಿ ಪರವಾದುದಕ್ಕೆ (ವನ್) ಲೋಪ; ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವತಾತಿಮ್—ಸರ್ವದೇವಾತ್ತಾತಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾತಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇನ್ವಸಿ—ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇನ್ವತಿ ನನಕ್ಷ (ನಿರು. ೨-೧೮-೧) ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಲಚಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಮ್—ಭವೇ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಸೋ ಯುವನ್—ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹಸೋ ಎಂಬ ಪಷ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿರತ್ನ—ಮಹಿ ರತ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಮಹಿರತ್ನಃ. ಸಂಬುದ್ಧಿ ಯಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೀಮಹಿ—ಡುಧಾಣ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಜಃ ಸೀಯುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟಾಗಮ. ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರ ಲೋಪ. ಭಂದಸ್ಯಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ವ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧೀಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೧೦||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ಮೀ ರಯಿಂ ನ ಸ್ವರ್ಥಂ ದಮೂನಸಂ ಭಗಂ ದಕ್ಷಂ ನ ಪಪೃಚಾಸಿ
ಧರ್ಣಸಿಂ |

ರಶ್ಮೀರೀವ ಯೋ ಯಮುತಿ ಜನ್ಮನೀ ಉಭೇ ದೇವಾನಾಂ ಶಂಸನ್ಮೃತ ಆ ಚಿ

ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೀ ಇತಿ | ರಯಿಂ | ನ | ಸ್ವರ್ಥಂ | ದಮೂನಸಂ | ಭಗಂ | ದಕ್ಷಂ | ನ | ಪಪೃಚಾಸಿ | ಧರ್ಣಸಿಂ |

ರಶ್ಮೀನ್ದೀವ | ಯಃ | ಯಮುತಿ | ಜನ್ಮನೀ ಇತಿ | ಉಭೇ ಇತಿ | ದೇವಾನಾಂ | ಶಂಸಂ | ಮೃತೇ | ಆ |

ಚಿ | ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಾಸು ಸ್ವರ್ಥಂ ಸುಷ್ಕರಣೀಯಂ ದಮೂನಸಂ ದಮನೀಯಮು-
ಪಾಜ್ಯಂ || ದಮೇರೂನಸಿಃ | ಉ. ೪-೨೩೪ | ಇತ್ಯೂನಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ || ರಯಿಂ ನ ಪಪೃಚಾಸಿ ಧನಂ
ಯಥಾ ಸಂಪೃಣಕ್ತಿ | ತಥಾ ಭಗಂ ಸರ್ವೈರ್ಭಜನೀಯಂ ದಕ್ಷಂ ನೋಕ್ಸಾಹವಂತಂ ಪ್ರಬುದ್ಧಂ ವಾ
ಧರ್ಣಸಿಂ ವಿದ್ಯಾಧಿಧಾರಣಕುಶಲಂ ಪುತ್ರಂ ಯಥಾ ಪಪೃಚಾಸಿ ಸಂಪೃಣಕ್ತಿ | ಉಭಯಮಪಿ ದದಾಸೀತ್ಯೈ
ರ್ಥಃ || ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ | ಲೇಖ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ | ಇದಾನೀಂ
ಪರೋಕ್ಷೇಣಾಹ | ಯೋಽಗ್ನೇ ರಶ್ಮೀರಿವ ಸ್ವಕೀಯಾನ್ರಶ್ಮೀನ್ಯಥಾ ಯಮತಿ ನಿಯಮಯತಿ ವಿಸ್ತಾರಯತಿ
ತದ್ವತ್ ಸ ಉಭೇ ಜನ್ಮನೀ ಜನನಾಧಾರಭೂತಾವುಭೌ ಲೋಕಾವಿಹಲೋಕಪರಲೋಕೌ ಯಮತಿ ನಿಯ-
ಚ್ಛತಿ | ತಥಾ ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಯಮೃತೇಽಸ್ಮದೀಯಯಜ್ಞೇ ದೇವಾನಾಂ ದೇವಸಂಬಂಧಿನಂ
ಶಂಸಂ ಸ್ತವಂ ಚಾ ಯಮತಿ ಆಯಚ್ಛತಿ ಸರ್ವದಾ ದದಾತಿ | ಯದ್ವಾ | ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ ಪಪೃಚಾಸೀತ್ಯೈಪಿ
ಪರೋಕ್ಷತ್ವಾಯ ಪ್ರಥಮಪುರುಷತಯಾ ಯೋಜ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಗ್ನೇ-ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ತ್ವಂ-ನೀನು) | ಅಸ್ಮೇ-ನಮಗೆ | ರಯಿಂ ನ-ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ
ಸ್ವರ್ಥಂ-ಬಹಳ ಅಪೇಕ್ಷಿತನಾದವನೂ | ದಮೂನಸಂ-ಸಾಧುವಾದವನೂ | ಭಗಂ-ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದವನೂ |
ದಕ್ಷಂ-ಸಮರ್ಥನಾದವನೂ | ಧರ್ಣಸಿಂ-ವಿದ್ಯಾಧಾರಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನೂ ಅದ ಪುತ್ರನನ್ನು | ಪಪೃ-
ಚಾಸಿ-ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ | ಯಃ-ಯಾವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ರಶ್ಮೀ ಇವ-ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು
ವಿಸ್ತಾರಪಡಿಸುವಂತೆ | ಉಭೇ ಜನ್ಮನೀ-ತನ್ನ ಜನನಿಗಳಾದ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ಯಮತಿ-ನಿಯಮಿಸಿ
ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಸುಕ್ರತುಃ-ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು | ಋತೇ-ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ
ದಲ್ಲಿ | ದೇವಾನಾಂ-ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ | ಶಂಸಂ ಚ-ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಸಹ | ಆ (ಯಮತಿ)-
ನಿಯಮಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುವಂತೆ ಬಹಳ ಅಪೇಕ್ಷಿತ
ನಾದವನೂ, ಸಾಧುವಾದವನೂ, ಎಲ್ಲರ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನೂ, ಸಮರ್ಥನಾದವನೂ, ವಿದ್ಯಾಧಾರಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯ
ನಾದವನೂ ಅದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಪಡಿಸು
ವಂತೆ ತನ್ನ ಜನನಿಗಳಾದ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ (ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ) ಸಹ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು
ತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಸಹ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

In like manner as you confer upon us riches, (so you bestow upon us) a well-disposed, obedient, and energetic (son); the receptacle (of

learning and other merits), one who is the performer of holy rites. Agni, who regulates as it were his own rays, (and the condition of) both (his) births, (or heaven and earth), he regulates at (our) sacrifice the adoration of the gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯ ಔದಾರ್ಯವೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸ ತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯೂ ಮತ್ತು ಭಕ್ತರ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಅನುಗ್ರಹವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ವರ್ಧಂ—ಸುಷ್ಮ ಅರಣೀಯಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧೈಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಾದ ವ್ಯವಹಾರವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಪುತ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಅರ್ಥ ಧಾತು ವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನ ವೆಂದರ್ಥವಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನಾರೈ ಸುವ ಎಂದಾಗಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರ (ನಿ. ೧-೧೮) ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದಮೂನಸಂ—ದಮನೀಯಂ ಉಪಾಜ್ಯಂ | ಸಾಧುವಾದವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ದಮೂನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದಮಮನಾ ನಾ ದಾನಮನಾ ನಾ ದಾಂತಮನಾ ನಾ | ಅಸಿ ನಾ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ನನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ | (ನಿ. ೪-೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೪೦-೧೦ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಯಮದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ವಿನಯಪೂರಿತನೂ ಆದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಭಗಂ—ಭಗೋ ಭಜತೇಃ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥ ವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಧರ್ಣಸಿಂ—ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಧರ್ಣಸಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೯). ಸಾಧಾರಣ ವಾಗಿ ಧಾರಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಆ ಧರ್ಣಸಿರ್ಬೃಹದ್ದಿವೋ ರರಾಣೋ ವಿಶ್ವೇಭಿರ್ಗನ್ತೋಮುಭಿರ್ಹುವಾನಃ |

ಗ್ನಾ ವಸಾನ ಓಷಧೀರಮೃಧ್ರಸ್ತ್ರಿಧಾತುತ್ಯಂಗೋ ವೃಷಭೋ ವಯೋಧಾಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೪೨-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಧಾರಕಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ಆ ವಚ್ಯಸ್ತು ಮಹಿ ಪ್ಸರೋ ವೃಷೇಂದೋ ದ್ಯುಮ್ನವತ್ತಮಃ | ಆ ಯೋನಿಂ ಧರ್ಣಸಿಃ ಸದಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೨-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧರ್ತಾ ತ್ವಂ ಧಾರಕನಾದ ನೀನು ಎಂದು ಸೋಮನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ

ವಿದ್ಯಾದಿಧಾರಣಕುಶಲಂ ಪುತ್ರಂ | ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪಪೃಚಾಸಿ—ಹಿಂದೆ ಪಪೃಚಾನಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಸಂಬಂಧಸೂಚಕಾರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪುತ್ರನಿಗೂ ನಮಗೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಆದರಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ; ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟೇ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂಬ ಭರವಸೆಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಸ್ತುವಿಶ್ರವಸ್ತಮಂ ಶುವಿಬ್ರಹ್ಮಾಣಮುತ್ತಮಂ |

ಅತೂರ್ತಂ ಶ್ರಾವಯತ್ಪತಿಂ ಪುತ್ರಂ ದದಾತಿ ದಾಶುಷೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯ ನೈರ್ವಿಶ್ರವಸ್ತಕ್ಕೂ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಅತೂರ್ತನೂ, ಉತ್ತಮನೂ, ಸಿತ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ತರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಭರವಸೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಉಭೇ ಜನ್ಮನೀ ಯಮತಿ—ಜನಾನಾಧಾರಭೂತೌ ಉಭೌ ಲೋಕೌ ಯಮತಿ ನಿಯಚ್ಛತಿ | ತನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಅಜೋ ನ ಕ್ಷ್ವಂ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ತಸ್ತಂಭ ದ್ಯಾಂ ಮಂತ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ಯೈಃ |

ಪ್ರಿಯಾ ಪದಾನಿ ಪಶ್ವೋ ನಿ ಪಾಹಿ ವಿಶ್ವಾಯುರಗ್ನೇ ಗುಹಾ ಗುಹಂ ಗಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೭-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದನು ಮತ್ತು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಶಂಸಂ ಚ ಆ ಯಮತಿ—ಸ್ತವಂ ಚ ಆಯಚ್ಛತಿ ಸರ್ವದಾ ದದಾತಿ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೋತೃವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ.

ವಾಗ್ನೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಹೋತಾ ತದ್ಯೇಯಂ ವಾಕ್ಸೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಸ ಹೋತಾ ಸ ಮುಕ್ತಿಃ

ಸಾತಿಮುಕ್ತಿಃ | (ಬೃ. ಉ. ೩-೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸ್ತುತಿನಾಕ್ಕೆಗೂ ಹೋತೃವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹೋತೃವೂ, ವಾಗಧಿ ದೇವತೆಯೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಮೇ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷದೇಶ. ಮಸರ್ಯಂತದ ಶೇಷಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ದಮೂನಸಮ್—ದಮು ಉಪಶಮೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದಮೋರೂಪಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪನಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ. ದಮೂನಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೆವ್ಯಚಾಸಿ—ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೇಟೋಲ್‌ಡಾಟ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಉರತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಮರ್ವಣಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧರ್ಣಸಿಮ್—ಧೃಜ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಸಾನಸಿರ್ಧಸಿ ಪರ್ಣಸಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯಮತಿ—ಯಮ ಉಪಶಮೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಛತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಃ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್. ತಿಪ್. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜನ್ಮನೀ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈಶ್ಯಂತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶಂಸಮ್—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಹಲಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರತುಃ—ಶೋಭನಃ ಕ್ರತುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಕ್ರತುಃ. ಕ್ರತ್ವಾದಯಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಹಿ:

ಉತ ನಃ ಸುದ್ಯೋತ್ತಾ ಜೀರಾಶ್ವೋ ಹೋತಾ ನುದ್ರಃ ಶೃಣವಚ್ಚಂದ್ರ

ರಥಃ |

ಸ ನೋ ನೇಷ್ವತಮೈರಮೂರೋಽಗ್ನಿರ್ವಾಮಂ ಸುವಿತಂ ವಸ್ಯೋ

ಅಚ್ಛ ॥ ೧೨ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಉತ | ನಃ | ಸುದ್ಯೋತ್ತಾ | ಜೀರ೦ತೃಃ | ಹೋತಾ | ಮಂದ್ರಃ | ಶೃಣವತ್ | ಚಂದ್ರರಥಃ |

ಸಃ | ನಃ | ನೇಷತ್ | ನೇಷತಮೈಃ | ಅಮೂರಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ವಾಮಂ | ಸುವಿತಂ | ವಸ್ಯಃ | ಅಚ್ಛ || ೧೨ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉತಶಬ್ದೋಽಪ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಚ ಸಂಭಾವನಾಯಾಂ | ಸೋಽಗ್ನಿನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಾಹ್ವಾನೇ-
ಮುತ ಶೃಣವತ್ | ಅಸಿ ನಾಮ ಶೃಣುಯಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಶ್ರಾವಯೇತ್ | ದೇವೇಷು
ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಖ್ಯಾಪಯೇತ್ || ಶೃಣೋತೇರ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ || ಕೀದೃಶೋಽಯಂ | ಸುದ್ಯೋತ್ತಾ
ಸುದ್ಯೋತಮಾನಃ || ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತಾ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ || ಜೀರಾಶ್ವಃ ಶೀಘ್ರ-
ಗಮನಾಶ್ವಃ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ ಮಂದ್ರೋ ಮದನಶೀಲಃ ಚಂದ್ರರಥಃ ಸುವರ್ಣಮಯ-
ರಥೋಪೇತಃ | ಕಿಂಚಾಯಮಮೂರೋಽಮೂಢಬಲೋ ವಸ್ಯೋ ವಸನೀಯಃ ಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋಽಗ್ನಿ-
ರ್ನೇಷತಮೈರತ್ಯರ್ಥಂ ನೇತ್ಯಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ವಾ ನೋಽಸ್ಮಾನುತ ನೇಷತ್ | ಅಸಿ ನಾಮ
ನಯೇತ್ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪಾರಂ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ || ನಯತೇರ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಿಪ್ ||
ಕಿಮರ್ಥಂ | ವಾಮಂ ವಸನೀಯಂ ಸುವಿತಂ ಸುಷ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಸರ್ವೈಃ ಕಾಂಕ್ಷಣೀಯಂ ಸ್ವರ್ಗಮಚ್ಛಾಭಿ-
ಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನೇಷತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸುದ್ಯೋತ್ತಾ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಜೀರಾಶ್ವಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನೂ |
ಹೋತಾ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ | ಮಂದ್ರಃ—ಹರ್ಷಯುಕ್ತನೂ | ಚಂದ್ರರಥಃ—
ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮ(ಆಹ್ವಾನವನ್ನು) | ಉತ ಶೃಣವತ್—
ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಕೇಳಲಿ ಅಥವಾ (ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ) ಪ್ರಕಟಿಸಲಿ | ಅಮೂರಃ—ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ
ವನೂ | ವಸ್ಯಃ—ಸಾಮ್ಯನಾದವನೂ | ಸಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನೇಷತಮೈಃ—ಮಾರ್ಗ
ದರ್ಶಕಗಳಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಾಮಂ—ಅಪೇಕ್ಷಿತ
ವಾದುದೂ | ಸುವಿತಂ—ವೈಭವದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಬಹುದಾದುದೂ ಆದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ | ಅಚ್ಛ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಹೋಗಿ ಸೇರಲು | ನೇಷತ್—ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಶ್ರೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯು
ವವನೂ, ಹರ್ಷಯುಕ್ತನೂ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಖಂಡಿತ

ವಾಗಿ ಕೇಳಿ. ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಆದರೂ ಸೌಮ್ಯನಾದವನೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಗಳಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದೂ, ವೈಭವದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಬಹುದಾದುದೂ ಆದ ಸ್ವರ್ಗದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ.

English Translation

May he who is one with light, who has fleet horses, the invoker (of the gods), full of joy, and borne in a golden chariot, listen to us : may that irresistible, yet placable Agni, conduct us, by the most efficacious (means), to that desirable and accessible (heaven).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಜೀರಾಶ್ವಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

ಜೀರಾಶ್ವಃ—ಜೀರಶಬ್ದವು ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಜೀರಃ, ಜೀರಂ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ, ಜೀರಾಶ್ವಃ, ಜೀರಾಶ್ವರಃ, ಜೀರದಾನುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತಪದವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ ಯಜ್ಞಮಸ್ಮಾಕಮಶ್ವಿನಾ ಜೀರಾಶ್ವರಂ ಕೃಣುತಂ ಸುಮ್ಮನಿಷ್ಠಯೇ |

ಪ್ರಾಚೀನರಶ್ಮಿಮಾಹುತಂ ಘೃತೇನ ತದ್ದೇವಾನಾಮವೋ ಅದ್ಯಾ ವೃಣೇಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೬-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮವನ್ನು ಜೀರಾಶ್ವರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀರಾಶ್ವರವೆಂದರೆ ವಿಘ್ನಗಳಿಂದ ತಡೆಯಾಗದೆಯೂ, ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾದುದೂ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದಾದುದೂ ಆಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೃಷ್ಠೇ ತಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ ವವಕ್ಷಿರೇ ಮಿತ್ರಾಯ ನಾ ಸದಮಾ ಜೀರದಾನವಃ |

ಪೃಷದಶ್ವಾಸೋ ಅನವಭ್ರರಾಧಸ ಋಜಿಸ್ವಾಸೋ ನ ವಯುನೇಷು ಧೂರ್ಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೪-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜೀರದಾನವಃ ಎಂದು ಮರುತ್ತಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅತಿಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕವರೆಂದರ್ಥ. ಇದರಂತೆಯೇ ಜೀರಾಶ್ವಃ, ಜೀರಾಶ್ವಂ ಎಂಬ ಸಮಸ್ತಪದಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿವೆ. ಅಥವಾ ಅವರ ರಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದೂ ಉಂಟು ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಆ ನಾಂ ರಥಂ ಪುರುಮಾಯಂ ಮನೋಜವಂ ಜೀರಾಶ್ವಂ ಯಜ್ಞಿಯಂ ಜೀವಸೇ ಹುವೇ |

ಸಹಸ್ರಕೇತುಂ ವನಿನಂ ಶತದ್ವಸುಂ ಶ್ರುಷ್ಟೀವಾನಂ ವರಿವೋಧಾಮುಭಿ ಪ್ರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಘ್ರವಾಗಿ ಓಡತಕ್ಕ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳವೆಂದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಕುದುರೆಗಳೇ ವಾಹನಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಜೀರಾಶ್ವ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಘೃತಪೃಷ್ಠ, ವಾತಜೂತ, ಸ್ವಶ್ವ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಅವನ ವಾಹನಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಸುದ್ಯೋತ್ತಾ—ಸುದ್ಯೋತಮಾನಃ | ಅತ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ, ಅತಿಶಯವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಚಿವ್ರತತಮಶ್ಚ ಚಿವಿಪ್ರಃ ಶುಚಿಃ ಕವಿಃ | ಶುಚೀ ರೋಚತೇ ಆಹುತಃ | ಉದಗ್ನೇ ಶುಚಿ-
ಯಸ್ತನ ಶುಕ್ರಾ ಭ್ರಾಜಂತೇ ಈರತೇ | ತವ ಜ್ಯೋತೀಗ್ಂಷ್ಯರ್ಚಯಃ | ಆಯುರ್ಧಾ ಅಗ್ನೇ-
ಸ್ಯಾಯುರ್ಮೇ ದೇಹಿ ವರ್ಚೋದಾ ಅಗ್ನೇಽಸಿ ವರ್ಚೋ ಮೇ ಸಂ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸೂರೈಸ್ಯ
ವರ್ಚಸಾಗಥಾಸ್ವಮೃಷಿಣಾಂ ಸ್ತುತೇನ ಸಂ ಪ್ರಿಯೇಣ ಧಾಮ್ನಾ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ವರ್ಣನೆಯು ಅವನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶನೂ, ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಕಾರಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಮುಖ್ಯಗುಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಮಂದ್ರಃ—ಮಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಾಜ್‌ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೩) ಮಧುರವಾದುದೂ, ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ವಾಕ್ಯೇಂದರ್ಥ. **ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವವೆಂಬ** ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಅವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಅವರೇ ಅರ್ಥವು ಮಾತ್ರ ಕೊಂಚ ವೃತ್ತಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅನರ್ವಾಣಂ ವೃಷಭಂ ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ವರ್ಧಯಾ ನವ್ಯಮುಕ್ಯಃ |

ಗಾಥಾನ್ಯಃ ಸುರುಚೋ ಯಸ್ಯ ದೇವಾ ಅಶೃಣ್ವಂತಿ ನವಮಾನಸ್ಯ ಮರ್ತಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ವಾಕ್ಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ವಿಶೇಷಣವು ೪-೧೧-೫ ಮತ್ತು ೫-೨೫-೨ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದಾಗ ರಮಣೀಯವೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವೂ ಆದ ಜ್ವಾಲಾರೂಪವಾದ ಜಿಹ್ವೆಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಮಣೀಯವಾದುದೂ ಮಾದನಶೀಲವಾದದ್ದೂ ಆದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥ.

ಚಂದ್ರರಥಃ—ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ಹಿರಣ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೦) ಚಂದ್ರರಥನೆಂದರೆ ಸುವಣಿಮಯವಾದ ರಥವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಶ್ಚಂದ್ರತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೧೧-೫) ಕಾಂತಿಯುತವಾದುದೂ ರಮ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಋ. ಸಂ. ೬-೬೫-೨ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ

ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಚಂದ್ರರಥಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾಂತಿರಥಾಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ,

ಚಂದ್ರಮಗ್ನಿಂ ಚಂದ್ರರಥಂ ಹರಿವ್ರತಂ ವೈಶಾನರಮಪ್ಸುಷದಂ ಸ್ವರ್ವಿದಂ |

ನಿಗಾಹಂ ತೂರ್ಣಂ ತವಿಷೀಭಿರಾವೃತಂ ಭೂರ್ಣಂ ದೇವಾಸ ಇಹ ಸುಶ್ರಿಯಂ ದಧುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವೈಶಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಚಂದ್ರರಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅಹ್ಲಾದಕಃ ರಥಃ ಯಸ್ಯ | ಸಂತೋಷದಾಯಕವಾದ ರಥವುಳ್ಳವನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು.

ಶೃಣವತ್—ಶೃಣುಯಾತ್ ಯದ್ವಾ ಶ್ರಾವಯೇತ್, ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಖ್ಯಾಸಯೇತ್ | ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಗಮನಿಸಿ ಕೇಳಲಿ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆಮಾಡಲಿ ಎಂದರೆ ಅವರ ಮುಂದೆ ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವಸ್ಯಃ—ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವಸನೀಯಃ ಎಂದರೆ ಸೌಮ್ಯರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಮೂರಃ—ಅಮೂಢಬಲಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮೂರನೆಂದರೆ ಮೂಢನೆಂದೂ, ಅಮೂರನೆಂದರೆ ಮೂಢನಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಮೂರಾ ಅಮೂರ ನ ವಯಂ ಚಿಕಿತ್ಸೋ ಮಹಿತ್ಸಮಗ್ನೇ ತ್ವಮಂಗ ವಿತ್ಸೇ |

ಶಯೇ ವಪ್ರಿಶ್ವರತಿ ಚಿಹ್ವಯಾದನೈರಿಹ್ಯತೇ ಯುವತಿಂ ವಿಶ್ವತಿಃ ಸನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಿಂದ ಹರಿಸಿ ಮೂಢಾ ವಯಂ ಸ್ಮೋಮೂಢಸ್ವಮಸಿ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ನೇಷತಮೈಃ—ಅತ್ಯರ್ಥಂ ನೇತ್ಯಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ವಾ | ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಗಳಾದವೂ ಉತ್ತಮವಾದವೂ ಆದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುದ್ಯೋತ್ತಾ—ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಕ್ರೆತ್ವಾದಯಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಎ. ಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೀರಾಶ್ವಃ—ಜೀರಃ ಅಶ್ವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜೀರಾಶ್ವಃ ಜುಂಬುದು ಸೌತ್ರಧಾತು. **ಜೋರೀಚಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ತಿಕಾರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಜ್ಯಾ ಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಕಿಜ್ಯಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಜೀರೇತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪-೬) ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂದ್ರಃ—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ. ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿ ವಂಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೃಣವತ್—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. **ಶ್ರುವಃ ಶೃಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಆದೇಶ, ಶ್ನು ವಿಕರಣ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಅದರ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಶೃಣವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರರಥಃ—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಪೂರ್ವಪದವು ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೇಷತ್—ನೀಷ್ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು, ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. **ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. **ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೇಷತನ್ಯಃ—ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ —ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುವಿತಮ್—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ತನ್ನಾದೀನಾಂ ಛಂದಃ ಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್**—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. **ಗತಿರನಂತರಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸೂಪಮಾನಾತ್ ಕ್ತಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಸ್ಯಃ—ಯತೋಽನಾವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ತಾವ್ಯಗ್ನಿಃ ಶಿಮೀವದ್ಭಿರರ್ಕೈಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ ದಧಾನಃ |

ಅಮಿ ಚ ಯೇ ಮಘವಾನೋ ವಯಂ ಚ ಮಿಹಂ ನ ಸೂರೋ ಅತಿ

ನಿಷ್ಪತನ್ಯುಃ || ೧೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಸ್ತಾವಿ | ಅಗ್ನಿಃ | ಶಿಮೀವತ್‌ಭಿಃ | ಅರ್ಕೈಃ | ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ | ಪ್ರತರಂ | ದಧಾನಃ |

ಅಮಿ ಇತಿ | ಚ | ಯೇ | ಮಘವಾನಃ | ವಯಂ | ಚ | ಮಿಹಂ | ನ | ಸೂರಃ | ಅತಿ | ನಿಃ | ತತನ್ಯುಃ || ೧೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಶಿಮೀವದ್ಭಿರರ್ಕೈಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ ದಧಾನಃ || ಅಮು ಚ ಚೈಂದಸೀತ್ಯಮುಪ್ರತ್ಯಯಃ || ಕಿಂಚೇಮನುಗ್ನಿಮಮಿ ಚ ಪುರೋವರ್ತಮಾನಾ ಋತ್ವಿಜಃ ಪುತ್ರಾದಯೋ ವಾ ಯೇ ವಯಂ ಚ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ವಯಮಪ್ಯತ್ಯರ್ಥಂ ನಿಷ್ಪತನ್ಯುಃ | ಶಬ್ದಯಂತು || ನಿಷ್ಪರ್ವಃ ಸ್ತನತಿಃ ಶಬ್ದ-ಕರ್ಮಾ || ಇತಃ ಪರಮಪ್ಯಸ್ತತ್ಪ್ರಸೌತ್ರಾದಯೋ ವಯಂ ಚಾಗ್ನಿಂ ಸ್ತಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಮಿಹಂ ನ ಸೂರಃ | ಮಿಹಂ ಮೇಹನಶೀಲಂ ಮೇಘಂ ಯಥಾ ಸೂರಃ ಸೂರ್ಯೇ ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಶಬ್ದಯತಿ ತದ್ವತ್ || ಲಿಜಃ ಚೈಂದಸೋ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ | ಅಭಿನಿಃ ಸ್ತನಃ ಶಬ್ದಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ಲ-೩-೮೬ | ಇತಿ ಷತ್ವಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ—ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವಕ್ಕೆ | ಪ್ರತರಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು | ದಧಾನಃ—ಹೊಂದಿರುವ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಶಿಮೀವದ್ಭಿಃ—ಹವಿಷ್ಪದಾನಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ | ಅರ್ಕೈಃ—ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | ಅಸ್ತಾವಿ—ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ಅಮಿ ಚ—ಎದುರಿಗಿರುವ ಈ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳೂ ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೂ | ಮಘವಾನಃ—(ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಧನವಂತರಾದ | ಯೇ ವಯಂ ಚ—ಭಕ್ತರಾದ ಈ ನಾವುಗಳೂ ಕೂಡ | ಸೂರಃ—ಸೂರೈನು | ಮಿಹಂ ನ—(ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ) ಮೇಘವನ್ನು ಗರ್ಜಿಸುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವಂತೆ | ಅತಿ—ಬಹಳ (ಗಂಭೀರವಾದ) ಶಬ್ದದಿಂದ | ನಿಷ್ಪತನ್ಯುಃ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಾರ್ವಭೌಮನಾದ ಸ್ವಭುವಾಗಿರಲು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾವು ಹವಿಷ್ಪದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಮತ್ತು ಪುನಃ ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎದುರಿಗಿರುವ ಈ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೂ, ಮತ್ತು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಧನವಂತರಾದ ನಾವುಗಳೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನು ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮೇಘವನ್ನು ಗರ್ಜಿಸುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವಂತೆ ಬಹಳ ಗಂಭೀರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Agni, possessing eminent (fitness) for supreme sovereignty, has been glorified by us with holy rites, and with hymns : Let all who are present, as well as we ourselves, enriched (by his favour), shout aloud (the praise of Agni), as (loudly as) the sun (causes) the rain-cloud (to thunder)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ—ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಕೃಷ್ಟತರಮತ್ಯರ್ಥಂ ದಧಾನಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಸ್ಯ ಎಂದ್ನ ಸಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಪದವು ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪದವಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಪ್ರ ಸಮ್ರಾಜೋ ಅಸುರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಂ ಪುಂಸಃ ಕೃಷ್ಟೀನಾಮನುಮಾದ್ಯಸ್ಯ |
ಇಂದ್ರಸ್ಯೇವ ಪ್ರ ತವಸಸ್ಕೃತಾನಿ ವಂದೇ ದಾರುಂ ವಂದಮಾನೋ ವಿವಕ್ಮಿ ||
(ಋ ಸಂ. ೭-೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಅಗ್ನಿರ್ಹ ದೈವೀನಾಂ ವಿಶಾಂ ಪುರ ಏತೇತ್ಯಗ್ನಿರ್ಹ ದೇವತಾನಾಂ ಮುಖಂ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೩-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮೇಲಾದ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ.

ಶಿಮೀವದ್ಧಿಃ—ಶಿಮೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶಿಮೀ ಶಕ್ತಿಃ (ನಿ. ೨-೧) ಇತಿ ತೆನ್ನಾಮಸು ಪಾರಾತ್ | ಹವಿಷ್ಪದಾನಾದಿ ಕರ್ಮವದ್ಧಿಃ | ಹವಿಷ್ಪದಾನವೇ ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ನಿರುಕ್ತ ವಚನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ಕ್ಯಃ—ಅರ್ಚನಸಾಧನೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ | ಪೂಜೆಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ.

ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚಂತಿ |

ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದನೇನಾರ್ಚಂತಿ |

ಅರ್ಕಮನ್ನಂ ಭವತ್ಯರ್ಚತಿ ಭೂತಾನಿ |

ಅರ್ಕೋ ವೃಕ್ಷೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತ್ತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ |

(ನಿ. ೫-೪)

ಪೂಜಾ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ಪೂಜಾಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ಮಂತ್ರವು, ಭೂತಗಳಿಗೆ ಜೈತನ್ಯ ದಾಯಿಯಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ಅನ್ನವು. ಕಟುವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ವೃಕ್ಷವು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ,

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರೀಣೋಽರ್ಚಂತ್ಯರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತ್ವಾ ಶತಕ್ರತ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮಿರೇ |

(ಋ ಸಂ. ೧-೧೦-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅರ್ಕದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅರ್ಕದ ಪ್ರಭಾದವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೆಂದು ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ—

ಅಥಾತಃ ಶಿರಃ | ತದ್ಗಾಯತ್ರೀಷು ಭವತ್ಯಗ್ರಂ ವೈ ಛಂದಸಾಂ ಗಾಯತ್ರೈಗ್ರಮಂಗಾನಾಂ ಶಿರಃ |

ತದರ್ಕವತೀಷು ಭವತ್ಯಗ್ನಿರ್ವಾ ಅರ್ಕಃ | ತಾ ನವ ಭವಂತಿ ನವ ಕಪಾಲಂ ಶಿರಃ |

(ಐ. ಆ. ೧-೪-೧)

ಎಂದು ಇಂದ್ರಮಿದ್ಗಾಥಿನೋ ಬೃಹದಿಂದ್ರಮರ್ಕೇಭಿರರ್ಕಿಣಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೭-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಿಂದ ಋಕ್ವುಗಳು ಅರ್ಕಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ, ಅವೇ ಶಿರಃಶ್ರುತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ, ಗಾಯತ್ರೀವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ತತ್ತ್ವವಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಆ ಗಾಯತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಕ ಮಂತ್ರಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಮಿಹಂ ನ—ಮೇಹನಶೀಲಂ ಮೇಘಂ ಯಥಾ | ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಮೇಘದಂತೆ ಎಂದು ಯಜಮಾನನ ಗಂಭೀರವಾದ ಸ್ತುತಿಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮೇಘನಾದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ತಾನಿ—ಸ್ವಲ್ಪಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಙ್. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್‌ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಅಚೋಞ್ಲಾತಿ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಚಿಣೋಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಸದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಿಮಿವದ್ಧಿಃ—ಶಿಮ್ಯಃ ಏಷಾಂ ಸಂತಿ ಇತಿ ಶಿಮಿವಂತಃ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ-ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಛಂದಸೀರಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಕೈಃ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. **ಕೃದಾಧಾರಾರ್ಚಿಃ**—(ಉ. ಸೂ. ೨-೩೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತರಮ್—ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ **ಅಮು ಚಿ ಚ್ಛಂದಸಿ** (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೪-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತರಪಿನ ಮೇಲೆ ಅಮು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾದಿಂದ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಧಾನಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ ಏಕರಣ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ—ಸಮ್ರಾಜೋ ಭಾವಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮ್. **ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ**—(ಪಾ.ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ.

ಮಿಹಮ್—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಮೇಹತಿ ಸಿಂಚತಿ ಇತಿ ಮಿಹ್ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಿಷ್ಕತನ್ಯಃ—ನಿಷ್ ಉಪಸರ್ಗ. ತನ ಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ರಿಯಾದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಸಾದೇಶ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. **ಶ್ಲಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. **ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. **ಉಸ್ಯಪದಾತಾಂತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. **ಅಭಿನಿಃ ಸ್ತನಃ ಶಬ್ದಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೪೧ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಸಮಿದ್ಧ ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶರ್ಚೆಂ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಮಾನುಷ್ವಭಂ | ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ ಸಮಿನ್ಯಾ-
ಮಕೋಽಗ್ನಿದೇವತಾ ಸಮಿದ್ಧೋಽಗ್ನಿಃ | ದ್ವಿತೀಯಾದೀನಾಂ ತನೂನಪಾನ್ನರಾಶಂಸ ಇಳೋ ಬರ್ಹಿ-
ದೇವೀದ್ವಾರ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಜೀತಸೌ ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯ-
ಸ್ತೃಷ್ಠಾ ವನಸ್ಪತಿಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿರಿತ್ಯೇತಾಃ ಕ್ರಮೇಣ ದೇವತಾಃ | ಅಂತ್ಯಾಯಾ ಇಂದ್ರಃ | ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯ
ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಿವರಣಂ ಸರಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯ ಇತಿ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಸಮಿದ್ಧ ಅಪ್ರಿಯ ಅನುಷ್ವ-
ಭಮಂತ್ಯೈಂದ್ರೀತಿ || ಅತ್ರೇಧ್ವತನೂನಪಾದಾಭಿರ್ಯಜ್ಞಾನಯವನಾಚಿಭಿರ್ಯಜ್ಞ ಏವೋಚ್ಯತೇ | ಅತಃ
ಸ ಏವ ದೇವತೇತಿ ಕಾತ್ಯಕೃತ್ಯ ಮತಂ | ಅಗ್ನಿರೇವ ಸಮಿದಾದಿಭಿರುಚ್ಯತೇ | ಅತಃ ಸ ಏವ ದೇವತೇತಿ ಶಾಕ-
ಪೂರ್ಣೇರ್ಮತಂ | ನಿರುಕ್ತೇ ಕಿಂದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚೈಂದೋದೇವತಾ ಇತ್ಯಾದಿಸಕ್ಷಾಂ-
ತರಂ ಬಹುಧಾ ವೈದರ್ಭ್ಯ ತದರ್ಥೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಚೋದಾಹೃತ್ಯ ಇತರೇ ಪಕ್ಷಾ ಅರ್ಥವಾದಾ ಅಗ್ನೀಯಾ
ಏನೇತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಿತಂ ಅಥ ಕಿಂದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾ ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ನಿ ೮.೨೧ || ಪಶಾವಂಗಿರೋ-
ಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಾನಾಮೇತದಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಂ | ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಸಮಿದ್ಧೋ
ಅದ್ಯೇತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಥೆಯುಷಿ ನಾ | ಅ. ೩.೨ | ಇತಿ | ಅತ್ರ ಯಥೆಯುಷಿಗ್ರಹಣಾತ್ || ಅಪ್ರೀಸೂ-
ಕ್ತಾನಿ ತ್ರಿವಿಧಾನಿ | ತತ್ರ ವಾಸಿಷ್ಠಾತ್ರೇಯನಾಧ್ಯತ್ವಗಾರ್ತ್ವಮದಾನಿ ಚತ್ವಾರಿ ನರಾಶಂಸವಂತಿ |
ಮೃಧಾತಿಥ್ಯರ್ಥತಮಸಪ್ರೈಷಿಕಾಣಿ ನರಾಶಂಸತನೂನಪಾದುಭಯವಂತಿ | ಇತರಾಣಿ ತನೂನಪಾ-
ತ್ಯಂತೀತಿ | ತತ್ರೈತತ್ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಭತಮಸತ್ವಾದುಭಯವತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನೀ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸಮಿನ್ಯಾಮಕನಾದ ಸಮಿದ್ಧೋಽ
ಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತನೂನಪಾತ್, ನರಾ
ಶಂಸಃ, ಇಳಃ, ಬರ್ಹಿಃ, ದೇವೀದ್ವಾರಃ, ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ, ದೈವ್ಯಾಹೋತಾರೌ ಪ್ರಜೀತಸೌ, ಸರಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯಃ
ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಯರು, ತ್ವಷ್ಟಾ, ವನಸ್ಪತಿಃ, ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಃ ಎಂಬುವರು ದೇವತೆಗಳು. ಕೊನೆಯ
ಋಕ್ಕಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು. ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಸರಸ್ವತೀ, ಇಳಾ, ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂದಿ
ದೇವತೆಯರು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಸಮಿದ್ಧ ಅಪ್ರಿಯ ಅನುಷ್ವಭಮಂತ್ಯೈಂದ್ರೀತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ಇಧ್ಮ ತನೂನಪಾತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಯಜ್ಞಾನಯವಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.
ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಕಾತ್ಯಕೃತ್ಯ ಎಂಬುವರ ಮತವು. ಸಮಿದಾದಿಪದಗಳು ಅಗ್ನಿಗೇ
ಅನ್ವಯಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿ ಎಂಬುವರ ಮತವು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—
ಕಿಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾಃ ಎಂದು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಅಹುತಿಗಳೇ
ದೇವತೆಗಳೆಂದು ವಿವರಿಸಿ ಆದರ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳು ಉದಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ

ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈ ಋಕ್ಯುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದವು. ಎಂದು ಪಕ್ಷಾಂತರವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದು. (ನಿ. ೮-೨೧) ಪಶುಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸಮಿಧ್ಯೋ ಅದ್ಯೇತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಥೇಯುಷಿನಾ | ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೩-೨) ಇಲ್ಲಿ ಯಥೇಯುಷಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ—ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠ, ಅತ್ರಿ ವಾಧ್ರ್ಯಶ್ವ, ಗೃತ್ನಮದ ಎಂಬ ಋಷಿ ದೃಷ್ಟವಾದ ನಾಲ್ಕು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ನರಾಶಂಸ (ನರಾಶಂಸ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ) ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು. ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ದೀರ್ಘತಮಸ್, ಎಂಬ ಋಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ನರಾಶಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯದೇವತಾಕವಾದವು. ಉಳಿದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿರುವ ದೀರ್ಘತಮ ಎಂಬ ಋಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ನರಾಶಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೨

ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಂ

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೨ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೦, ೧೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೩ ||

|| ಯುಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—೧. ಸಮಿತ್ | ೨. ತನೂನಪಾತ್ | ೩. ನರಾಶಂಸಃ | ೪. ಇಳಃ | ೫.

ಬರ್ಹಿಃ | ೬. ದೇವೀದ್ವಾರಃ | ೭. ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ | ೮. ದೈವ್ಯಾ,

ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ | ೯. ತಿಸ್ರೋದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯಃ |

೧೦. ತ್ವಷ್ಟಾ | ೧೧. ವನಸ್ಪತಿಃ | ೧೨. ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ೧೩. ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಭಂದಃ—ಅನುಷ್ಠುಪ್ ||

ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು

ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೨ ಪೇಜುಗಳು 73-74 ಮತ್ತು 528ರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೦ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ-ಇಧ್ಯಃ (ಸಮಿದ್ಯೋಗ್ನಿರ್ವಾ) ನರಾಶಂಸಃ, ತನೂನಪಾತ್, ಇಳಃ, ಬರ್ಹಿಃ, ದೇವೀದ್ವಾರಃ, ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ, ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ, ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ಸರಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯಃ, ತ್ವಷ್ಟಾ, ವನಸ್ಪತಿಃ, ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ ಅದರೆ ನರಾಶಂಸಃ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಃ ಎಂಬ

ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಃ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ವಸಿಷ್ಠ, ಅತ್ರಿ, ವಾಧ್ರಶ್ವ, ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂಬ ಋಷಿಪುಣೀತಗಳಾದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ಎಂದರೆ—

- ೧) ಜುಷಸ್ವನಃ ಸಮಿಧಮಗ್ನೇ—ಋ. ಸಂ. ೭-೨ (ವೈತ್ರಾವರುಣಿವರ್ವಸಿಷ್ಠಃ)
- ೨) ಸುಸಮಿದ್ಧಾಯ ಶೋಚಿಷೇ—ಋ. ಸಂ. ೫-೫ (ವಸುಶ್ರುತ ಆತ್ರೀಯಃ)
- ೩) ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಂ—ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦ (ಸುಮಿತ್ರೋ ವಾಧ್ರಶ್ವಃ)
- ೪) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿ ನಿಹಿತಃ—ಋ. ಸಂ. ೨-೩ (ಗೃತ್ಸಮದಃ)

ಎಂಬ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಒಂದು ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಃ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ನರಾಶಂಸವಂತಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ—ನರಾಶಂಸ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸುವ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

- ೧) ಸುಸಮಿದ್ಧೋನ ಆ ವಹ—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩ (ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಙ್ಗಾ :)

೨) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನ ಆ ವಹ—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೨ (ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಿಧ್ಯಃ) ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ನರಾಶಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನ ಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯವಿಧ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಉಭಯದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ (ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಹೆನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜ ಹೋಮಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಹೆನ್ನೆರಡು ಹೋಮಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು.

- (೧) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ರಾಜಸಿ—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮ (ಅಗಸ್ತ್ಯೋ ವೈತ್ರಾವರುಣಿಃ)
- (೨) ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ಸುಮನಾ—ಋ. ಸಂ. ೩-೪ (ಗಾಧಿನೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ)
- (೩) ಸಮಿದ್ಧೋ ವಿಶ್ವತಸ್ಪತಿಃ—ಋ. ಸಂ. ೯-೫ (ಕಾಶ್ಯಪೋಽಸಿತೋ ದೇವಲೋ ವಾ)
- (೪) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ—ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦ (ಜಮದಗ್ನಿಭಾರ್ಗವಃ)

ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮೂರನೆಯ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು (ನರಾಶಂಸದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ.) ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ತನೂನ ಪಾತ್ವಂತಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಎಂದರೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಶುಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಏಕಾದಶ (ಹೆನ್ನೊಂದು) ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಏಕಾದಶಾವದಾನಾನ್ಯವದ್ಯತಿ ದಶ ವೈ ಪಶೋಃ ಪ್ರಾಣಾ ಆತ್ಮೈಕಾದಶಃ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧೦-೩) ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪಶು

ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಒಂದು ನಿಶೇಷನಿಯಮವಿರುವುದು. ಆಯಾ ಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಆಯಾ ಋಷಿಪ್ರಣೀತನಾದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದು (ಅ. ೩-೨) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತವು ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ಹೊಂದಿರುವ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ನಮಗಿರುವ ಆಧಾರಗಳು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿವೆ. ಒಂದನೆಯದು ? ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಾದಿನಿರ್ವಚನವಾಕ್ಯಗಳು. ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಆಧಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಾದಿನಿರ್ವಚನವಾಕ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿವೆ.

ಐತರೇಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಆಪ್ರೀಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಪದವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿವರಿಸಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತದ್ಯದಾ ಪ್ರೀಣಾತಿ ತಸ್ಮಾದಾಪ್ರಿಯೋ ನಾಮ |

(ಕೌ. ಬ್ರಾ ೧೦-೩)

ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಸಾಧನವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿಂದು ಕೌಷೀತಕಿಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ,

ಆಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ನುವನ್ | ತದಾಪ್ರೀಣಾಮಾಪ್ರಿತ್ವಂ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ ೨-೨-೮-೬)

ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ,

ಯದೇತಾನ್ಯಾಪ್ರಿಯ ಆಜ್ಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮಾನಮೇವೇತ್ಯೇರಾಪ್ರೀಣಾತಿ |

(ತಾ ಬ್ರಾ ೧೫-೮-೨)

ಎಂದು ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಆಪ್ರೀ ಎಂಬ ಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಆಪ್ರಿಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸೋಮನನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಬೇಕಾದ ಪಶುವಿನ ನರ್ಣನೆಯಾದಮೇಲೆ (೨-೩) ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. (೨-೪) ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ,

ಆಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ | ತೇಜೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮಾಪ್ರಿಯಸ್ತೇಜಸ್ಯೈವೈನಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಆಪ್ರೀಋಕ್ತುಗಳು ತೇಜೋಮಯವಾದವೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವೂ ಆಗಿವೆ. ಅಂತಹ ಋಕ್ತುಗಳಿಂದ (ಹೋತೃವು) ತೃಪ್ತಿಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮತೃಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅನಂತರ

ಸಮಿಧಾ, ತನೂನಪಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಾದಿತತ್ತ್ವಗಳೊಡನೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಇವುಗಳ ಫಲವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವ ಋಷಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ.

ತಾಭಿರೈಫಋಷ್ಯಾಪ್ರೀಣೇಯಾದ್ಯದೈಫಋಷ್ಯಾ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಯಜಮಾನಮೇವ ತದ್ವಂಧುತಾಯಾ ನೋತ್ಸೃಜತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಋಷಿಪ್ರೀತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನ್ನು ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬಿಡಿಸದೇ ಕಾಪಾಡುತ್ತಾ ನೆಂದು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರ ಫಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ಒಂದೇ ಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದವಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಋಷಿಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಮಾಡಿದರು. ಆದರೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ, ಇವುಗಳ ಪಠನದ ಫಲವೂ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿನರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಥಾತ ಆಪ್ರಿಯಃ | ಆಪ್ರಿಯಃ ಕಸ್ಮಾದಾಪ್ನೋತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ನಾ | ಆಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತೀತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ |

(ನಿ. ೮-೪)

ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕಿಂತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಬೇರೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ಕಾತ್ಯಕೈ, ಶಾಕಪೂಣಿ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾತ್ಯಕಾದಿಗಳು ಯಾಜ್ಞಕರೇ ಆದರೂ ಸಹ ಅವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರತಕ್ಕ ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಆಯಾ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಯಾಸ್ಕರು ಕೊನೆಗೆ ತಮ್ಮ ಖಚಿತವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಆಪ್ರೀದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಹೀಗಿವೆಯೆಂದು ಮೊದಲು ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇತೀಮಾ ಆಪ್ರೀದೇವತಾ ಅನುಕ್ರಾಂತಾಃ | ಅಥ ಕಿಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾಃ ?

ಆಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಆಗ್ನೇಯಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆಗ್ನೇಯಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಛಂದೋದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಛಂದಾಂಸಿ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಶ್ಚಂದಾಂಸ್ಯನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಋತುದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಋತವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಋತವೋನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಸಶುದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಸಶವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಸಶವೋನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಪ್ರಾಣಿದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ

ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಅನುಯಾಜಾಃ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಆತ್ಮದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಆತ್ಮಾ
ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಆತ್ಮಾ ನಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು
ಸ್ಥಿತಿಃ | ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಮಿತರಂ |

(ನಿ. ೮-೨೨)

ಎಂದು ಅಯಾಮತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಮೊದಲು,

ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಉರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ |

ತನಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋಷಿಯಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶತ್ವ ತಸ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೧-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಮನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿವೆ. ಎಂದು ತಾವು ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನಂತರ ಇತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ನಾಕೃದಿಂದ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಮರ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವರು ಛಂದೋದೇವತೆ ಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೨-೯), ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಋತ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನದ್ದೇ ಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೨-೮), ಇತರರು ಯಾಗಪಶುವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ಕೌ. ಬ್ರಾ. ೩-೪) ಕೆಲವರು ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೧, ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೭-೨೭, ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಆತ್ಮನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೪) ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಾಧುವಾದ ಮತವೆಂದು ತಮ್ಮ ಖಚಿತವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾತ್ಯಾಯನರ ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಆಪ್ರ ಮತ್ತು ಆಪ್ರೀ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ (ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಎಂದರೆ ೧-೧೪೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.) ನರಾಶಂಸ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಋಕ್ಮಗಳಿಗೆ ಆಪ್ರ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ, ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಋಕ್ಮಗಳಿಗೆ ಆಪ್ರೀ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ದ್ವಿತೀಯೇ ದ್ವಾದಶರ್ಚೇ ತು ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ಯಾಸ್ತು ದೇವತಾಃ |

ಸ್ತೂಯಂತೇ ಹ್ಯಗ್ನಿನಾ ಸಾರ್ಥಂ ತಾಸಾಂ ನಾಮಾನಿ ಮೇ ಶೃಣು ||

ಪ್ರಥಮಾಯಾಂ ಸ್ತುತಶ್ಚೇಧ್ಮೋ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ತನೂನಪಾತ್ |

ನರಾಶಂಸಸ್ತ್ರೀಯಾಯಾಂ ಚತುರ್ಥ್ಯಾಂ ಸ್ತೂಯಂತೇ ತ್ವಿಳಃ ||

ಬರ್ಹಿರೇವ ತು ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ದ್ವಾರೋ ದೇವ್ಯಸ್ತತೋಽನ್ಯಯಾ ||

ನಕ್ತೋಷಾಸಾ ತು ಸಪ್ತಮ್ಯಾಮಷ್ಟಮ್ಯಾಂ ಸಂಸ್ತುತೌ ಸಹ |

ದೇವ್ಯಾವಿತಿ ತು ಹೋತಾರೌ ನವಮ್ಯಾಮೃಚಿ ಸಂಸ್ತುತಾಃ ||

ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯೋ ದಶಮ್ಯಾಂ ತು ಜ್ಞೇಯಸ್ತಷ್ಟೈವ ತು ಸ್ತುತಃ |

ಏಕಾದಶ್ಯಾಂ ತು ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ತುತಂ ವಿದ್ಯಾಧ್ವನಸ್ತುತಿಂ ||
 ದ್ವಾದಶ್ಯಾಂ ತು ಸ್ತುತಾ ದೇವೀರ್ವಿದ್ಯಾತ್ಸಾಹಾಕೃತಿರೀತಿ |
 ಸೂಕ್ತೇಽಸ್ತೃತ್ಯಚಂ ಯಾಸ್ತು ದೇವತಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ ||
 ತಾ ಏವ ಸರ್ವಾಸ್ತಾಪ್ರೀಷು ದ್ವಿತೀಯಾ ತು ವಿಕಲ್ಪತೇ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೪೬ ರಿಂದ ೧೫೧)

ಎಂದು ಇಥಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಸೂಕ್ತದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಷ್ಟು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಇತೀಮಾನ್ಯೇಕಾದಶಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಾನಿ | ತೇಷಾಂ ವಾಸಿಷ್ಠಮಾತ್ರೇಯಂ ವಾಧೃಶ್ವಂ ಗಾರ್ತ್ವಿ-
 ಮದಮಿತಿ ನಾರಾಶಂಸವಂತಿ ; ಮೈಥಾತಿಥಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ಪ್ರೈಷಿಕಮಿತುಭಯವಂತ್ಯ-
 ತೋಽನ್ಯಾನಿ ತನೂನಸಾತ್ವಂತಿ ತನೂನಸಾತ್ವಂತಿ |

(ನಿ. ೮-೨೨)

ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠ, ಅತ್ರಿ, ವಾಧೃಶ್ವ ಮತ್ತು ಗೃತ್ವಮದ ಇವರಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು ನಾರಾಶಂಸಪರವಾದವು. ಮೈಥಾತಿಥಿ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಈ ಋಷಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದವೂ ಮತ್ತು ಪ್ರೈಷಿಕಸೂಕ್ತವೂ ಸಹ ತನೂನಸಾತ್ ಮತ್ತು ನಾರಾಶಂಸ ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದವು. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಕೇವಲ ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಪರವಾದವು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ (ಪ್ರೈಷಿಕಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ) ಹನ್ನೊಂದು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ,

ಪ್ರೈಷೈಃ ಸಹಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಾನಿ ತಾನ್ಯೇಕಾದಶ ಸಂತಿ ಚ |
 ಯಜೂಂಷಿ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತಂ ವಾ ದಶೈತಾನೀತರಾಣಿ ತು ||
 ಸೌತ್ರಾಮಣ್ಯಾನಿ ತು ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಶ್ವಮೇಧಿಕೇ |
 ಪುರುಷಸ್ಯ ತು ಯನ್ಮೇಧೇ ಯಜುಃಷ್ಟೇವ ತು ತಾನಿ ಷಟ್ ||
 ಅತ್ರೈವ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತಂ ಸ್ಯಾನ್ನಯಜುಃಷ್ಣಾದ್ರಿಯೇತ ತತ್ |
 ತೇಷಾಂ ಪ್ರೈಷಗತಂ ಸೂಕ್ತಂ ಯಚ್ಚ ದೀರ್ಘತಮಾ ಜಗೌ ||
 ಮೇಥಾತಿಥೌ ಯದುಕ್ತಂ ಚ ತ್ರೀಣೈವೋಭಯವಂತಿ ತು |
 ಋಷೌ ಗೃತ್ವಮದೇ ಯಚ್ಚ ವಾಧೃಶ್ವೇ ಚ ಯದುಚ್ಯತೇ ||
 ನಾರಾಶಂಸವದತ್ತೇಶ್ವ ದದರ್ಶ ಚ ಯದೌರ್ವಶಃ |
 ತನೂನಸಾದಗಸ್ತ್ಯಶ್ಚ ಜಮದಗ್ನಿಶ್ಚ ಯಜ್ಜಗೌ ||
 ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿರ್ಯಚ್ಚ ಜಗೌ ವೈ ಕಾಶ್ಯಪೋಽಸಿತಃ |
 ಮೇಥಾತಿಥೇರ್ಯಚಾಂ ಯಾಸ್ತು ಪ್ರೋಕ್ತಾ ದ್ವಾದಶ ದೇವತಾಃ ||
 ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಯಥಾಗ್ನಿಂ ತಾಃ ಸಂಪದಂ ತಾಂ ನಿಬೋಧತ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೫೨ ರಿಂದ ೧೫೭)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ನರಾಶಂಸ, ತನೂನಪಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದವೂ ಮತ್ತು ಮೇಧಾತಿಥ್ಯಾದಿ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾದವೂ ಆದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತವು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಸಾರಾಂಶವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಶೇಖರಿಸಿ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ ವಿಭಾಗಿಸಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಮೊದಲು ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ | ಎಂಬ ಒಂದು ನಿಯತವಾದ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಜ್ಞರಿಸಿ ಅನಂತರ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಮೊದಲು ಪ್ರೈಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ದೇವತಾ, ದೇವತೆಯ ವಿಶೇಷಣ, ಮತ್ತು ಕರ್ತವ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಇಂತಹ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಆಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳ ಉದ್ದಿಶ್ಯವೇನು, ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನು, ಅವುಗಳ ಪಠನೆಗಳಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಲಾಭವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನೂ ಅಥವಾ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ	ದೇವತಾ	ವಿಶೇಷಣಗಳು
೧.	ಅಗ್ನಿಃ (ಸಮಿತ್)	ಸಮಿಧಾ, ಸುಸಮಿಧಾ, ಸಮಿದ್ಧಃ
೨.	ಅಗ್ನಿಃ (ತನೂನಪಾತ್)	ಅದಿತೇಃ ಗರ್ಭಂ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಂ
೩.	ಅಗ್ನಿಃ (ನರಾಶಂಸಃ)	ನೃಶಸ್ತ್ರಂ ನ್ಹಾಃ ಪ್ರಣೇತ್ರಂ
೪.	ಅಗ್ನಿಃ (ಇಳಃ)	ಈಳಿತೋ ದೇವಃ, ಹವ್ಯವಾಟ್, ಅಮೂರಃ
೫.	ಬರ್ಹಿಃ	ಸುಷ್ಪರೀಮ, ಊರ್ಣಮ್ರದ, ದೇವೇಭ್ಯಃ, ಸ್ವಾಸಘಂ
೬.	ದೇವೀದ್ವಾರಃ	ಋಷ್ವಾಃ, ಕವಸ್ಯಾಃ, ಕೋಷಧಾನೀಃ
೭.	ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ	ಬೃಹತೀ, ಸುಪೇಶಸಾ ಪತಿಭ್ಯಃ ಯೋನಿಂ ಕೃಣವಾನ್ತೇ ಸಂಸ್ಮಯಮಾನೇ
೮.	ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ	ಮಂದ್ರಾ, ಪೋತಾರಾ, ಕವೀ, ಪ್ರಚೇತಸಾ
೯.	ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ	ಅಪಸಾಂ ಅಪಸ್ತಮಾಃ ದೇವೀಃ
೧೦.	ತ್ವಷ್ಟಾ	ಅಚಿಷ್ಟಃ, ಅಪಾಕಃ, ರೇತೋಧಾಃ, ವಿಶ್ವವಸ್, ಯತೋಧಾಃ, ಪುರುರೂಪಃ, ಅಕಾಮಕರ್ಶನ
೧೧.	ವನಸ್ಪತಿಃ	ಧಿಯೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ, ಸ್ವದಾನ್ ಸ್ವಧಿತಿಃ, ದೇವೇಭ್ಯಃ ಋತುಥಾ ಹವ್ಯವಾಟ್, ಯಜ್ಞಸ್ಯ, ಆಯುಃ ಕಲ್ಪಮಾನಃ
೧೨.	ಅಗ್ನಿಃ (ಸ್ವಾಹಾ)	ಆಜ್ಯಸ್ಯ ಮೇದಸಃ ಸ್ವಾಹಾ

ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತವು ಸಕಲವಾದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಂದು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ರಚನಾಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಶೈಲಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ

ಅವುಗಳ ಪ್ರಯೋಜನಗಳೇ ಅಲ್ಲದೇ ಅವುಗಳ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರು ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತದ (೧-೧೪೨) ವಿನರಣೆಯಾದನಂತರ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

— : —

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸಮಿಧೋ ಅಗ್ನ ಆ ವಹ ದೇವಾ ಅದ್ಯ ಯತಸ್ತುಚೇ ।

ತಂತುಂ ತನುಷ್ಠ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಸುತಸೋಮಾಯ ದಾಶುಷೇ ॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ :

ಸಂಽಽದ್ಧಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ವಹ | ದೇವಾನ್ | ಅದ್ಯ | ಯತಸ್ತುಚೇ ।

ತಂತುಂ | ತನುಷ್ಠ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ | ಸುತಸೋಮಾಯ | ದಾಶುಷೇ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಃ ಸಮ್ಯಗ್ದೀಪಿತ ಏತನ್ನಾಮಕಸ್ತಮದ್ಯಾಸ್ತಿನ್ಯಾಗದಿನೇ ದೇವಾನ್ ಹವಿಸಾಂ ಭೋಕ್ತೃನಾಗ್ನಾದೀನಾ ವಹ|ಅಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಾಪಯ | ಯತಸ್ತುಚೇ ಯಾಗಾಯೋದ್ಯತಸ್ತುಚೇ ಯಜಮಾನಾಯ ತದರ್ಥಂ | ಆನಾಹ್ಯ ಚ ಸುತಸೋಮಾಯ ಯಾಗಾರ್ಥಮಭಿಷುತಸೋಮಾಯ ದಾಶುಷೇ ಹವಿದರ್ಶತೃತೇ | ಯದ್ಯಪೀದಾನೀನೇನಾಹೂಯಂತೇ ದೇವಾಃ ತಥಾಪಿ ಪೂರ್ವಾನುಷ್ಠಾನಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಭಾವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ನಾ ದಾಶುಷ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಹವಿದರ್ಶತ್ರೇ ನಾ ಯಜಮಾನಾಯ ತದರ್ಥಂ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಪೂರ್ವೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹಿತಂ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಂ ನಾ ತಂತುಂ ಯಜ್ಞಂ ತನುಷ್ಠ | ವಿಸ್ತಾರಯ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸಮಿಧಃ—(ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ) ಸಮಿಧನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ನೀನು | ಅದ್ಯ—ಈ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಯತಸ್ತುಚೇ—ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೌಟನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ದೇವಾ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಆ ವಹ—ಕರೆತಂದು ಸೇರಿಸು | (ಮತ್ತು) ಸುತಸೋಮಾಯ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿರುವವನೂ | ದಾಶುಷೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಅದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ—ಪ್ರಾಚೀನವಾದ | ತಂತು—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ತನುಷ್ಠ—ವಿಸ್ತರಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ ಸಮಿದ್ಧನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ನೀನು ಈ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೌಟಿನೊಡನೆ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆತಂದು ಸೇರಿಸು. ಮತ್ತು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿರುವವನೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸು.

English Translation

Agni, who is Samiddha, bring the gods to-day (to the worhipper), whose ladle is uplifted: extend (the merit of) former sacrifice to the giver (of the Soma libation) is poured forth.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಸಮಿದ್ಧಃ—ಸಮ್ಯಗ್ದೀಪಿತಃ ಏತನ್ನಾಮಕಃ ತ್ವಂ | ಸಮಿದ್ಧಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಮಿದ್ಧಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಇಥೋ ಯಃ ಸರ್ವಮೇವಾಗ್ನಿರಯಂ ಹೀಧ್ಮಃ ಸಮಿದ್ಧತೇ |

ಧ್ಮತೇರ್ವೈತತ್ಕೃತಂ ರೂಪಂ ಧ್ಮತೋ ಹೀಧ್ಮಃ ಸಮಿದ್ಧತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೫೮)

ಕಾಷ್ಠರೂಪವಾದ ಇಥ್ಮಕ್ಕೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಧ್ಮ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಇಥ್ಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಉದಿವನಂತರ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಇಥ್ಮ ಸಮಿದ್ಧ ಎಂಬ ಪದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನವು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲೂ,

ತಾಸಾಮಿದ್ಧಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತಿ | ಇಧ್ಮಃ ಸಮಿದ್ಧನಾತ್ |

(ನಿ. ೮-೫)

ಎಂದು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಪ್ರೈಷ-ಸೂಕ್ತದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಗ್ಂ ಸಮಿಧಾ ಸುಷಮಿಧಾ ಸಮಿದ್ಧಂ ನಾಭಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಗಥೇ ವಾಮಸ್ಯ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೧)

ಎಂದು ಸಮಿಧಾಖ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಿರೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇದ್ಧವೆಂಬ ಅಂಕಿತನಾಮವು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರೈಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ನಾಮವಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ—

ಸುಸಮಿದ್ಧ ಇತೀದ್ಧ ಸಮಿದ್ಧೋ ವಾ ಅಗ್ನಿ.....ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ದೇವತಾಃ |

ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಶೌನ-ಕರೂ, ಕಾತ್ಯಾಯನರೂ ಇದನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಮಿದ್ಧ ಅಥವಾ ಸುಸಮಿದ್ಧವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಮಿಧ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೧ ; ೭-೨-೧ ; ೧೦-೭೦-೧ ಎಂಬ ಉಳಿದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಮಿದ್ಧಾಖ್ಯನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಬೇಕಾದುದು ಮೊದಲನೆಯ ಕರ್ತವ್ಯ. ೧-೧೩-೧ ; ೧-೧೪-೧ ; ೩-೪-೧ ; ೧೦-೧೧೦-೧ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಸಮಿದ್ಧೋ ನ ಆ ವಹ ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ ಹವಿಷ್ಮತೇ (ಋ ಸಂ. ೧-೧೩-೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಈ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಉದಹರಿಸಿ ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಯೈಜ್ಞೇದ್ಧ ಇತಿ ಕಾತ್ಥಕೈಃ (ನಿ. ೮-೫) ; ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ (೮-೫) ಎಂದು ಆಯಾ ಋಷಿಗಳ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿಃ (ನಿ. ೮-೨೨) ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಸಮಿಧೋ ಯಜತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಸಮಿಧಃ | ಪ್ರಾಣಾ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸಮಿಂಧತೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ ಪ್ರಾಣಾನೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪ್ರಾಣಾನ್ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಮಿಧ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯಾದರೂ ಕೂಡ ಉಳಿದ ಅನೇಕ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ತಂತುಂ—ತಂತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅನುಸ್ಮೃತವಾದುದೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯತಕ್ಕದ್ದೂ ಅದುದರಿಂದ ತಂತುವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಸದಾರ್ಥಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ತಂತುವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ತಂತುಂ ತನ್ನಂಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ವಿಹಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತಃ ಪಥೋ ರಕ್ಷ ಧಿಯಾ ಕೃತಾನ್ |

ಅನುಲ್ಪಣಂ ವಯತ ಜೋಗುವಾಮುಪೋ ಮನುರ್ಭವ ಜನಯಾ ದೈವ್ಯಂ ಜನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೩-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪನ್ನುದಹರಿಸಿ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತಂತುಂ ತನ್ನನ್ನಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ನಿಹೀತಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಂ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಜಾ ವೈ ತಂತುಃ ಪ್ರಜಾ
ಮೇನಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ಸಂತನೋತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞ, ಪ್ರಕಾಶ, ಪ್ರಜಾಸಂತತಿ ಎಲ್ಲವೂ ತಂತುಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು
ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಮಿದ್ಧಃ—ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಜಾಇಂಧೀ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ. ರ್ಘುಷಸ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಸಮ್)
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಹ—ವಹ ಪ್ರಾಸಣೀ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯತಸ್ತುಚೇ—ಯತಾ ಸ್ತುಕ್ ಯೇನ ಸಃ ಯತಸ್ತುಕ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತನುಷ್ವ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜ್ಜುತಿಜಃ
ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವಮ್—ಪೂರ್ವೈಕೃತಮಿನಯೌ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.
ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುತಸೋಮಾಯ—ಸುಜ್ ಅಭಿಷವೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ.
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶುಷೇ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತನಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸುವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿ-
ಘಸೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. || ೧ ||

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಘೃತವಂತಮುಪ ಮಾಸಿ ಮಧುಮಂತಂ ತನೂನಪಾತ್ |

ಯಜ್ಞಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮಾವತಃ ಶಶಮಾನಸ್ಯ ದಾಶುಷಃ || ೨ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಘೃತವಂತಂ | ಉಪ | ಮಾಸಿ | ಮಧುಮಂತಂ | ತನೂನಪಾತ್ |

ಯಜ್ಞಂ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ | ಮಾವತಃ | ಶಶಮಾನಸ್ಯ | ದಾಶುಷಃ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ತನೂನಪಾತ್ | ತನೂನಪಾದಾಜ್ಯಮಿತಿ ಕಾತ್ಯಕೃಪಕ್ಷೇ ತನ್ನೋ ಗಾವೋ ಭೋಗಾನಾಂ ತಾಸು ಜಾಯಮಾನತ್ವಾತ್ ತಾಭ್ಯ ಉತ್ಪನ್ನಂ ಪ್ರೇರಂ ಪ್ರೇರಾತ್ಸರ್ಪಿತ್ಯಾಜ್ಯಸ್ಯ ನಪ್ತೌತ್ವಂ | ತದ್ವಾ-
ನ್ಯಜ್ಞಃ | ಅಗ್ನಿಪಕ್ಷ ಆಪಸ್ತನ್ನ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತಾಭ್ಯ ಓಷಧಿವನಸ್ವತಯಃ | ತೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಿ ರಿತಿ
ನಪ್ತೌತ್ವಂ | ಅರಣೀಭ್ಯಾಮಿತಿ ಭಾವಃ | ಏತನ್ನಾಮಕ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮೇಧಾವಿನಃ ಶಶಮಾ-
ನಸ್ಯ ಶಂಸಮಾನಸ್ಯ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವತೋ ದಾಶುಷೋ ಹವಿರ್ದತ್ತವತೋ ಮಾವತೋ ಮತ್ಸದೃಶಸ್ಯ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ || ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ ಛಂದಸಿ ಸಾದೃಶ್ಯ ಇತಿ ಮತುಸ್ | ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನ ಇತ್ಯಾತ್ಮಂ ||
ಘೃತವಂತಂ ಹ್ವರದಾಜ್ಯೋಪೇತಂ ಮಧುಮಂತಂ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ಸೋಮಾದಿಮಧುರದ್ರವ್ಯೇಣ
ತದ್ವಂತಂ ಯಜ್ಞಮುಪ್ರೋಪೇತೈ ಮಾಸಿ | ನಿರ್ಮಿಮಾಷೇ | ಮಿತೋ ಭವಸಿ ನಾ | ಸಂಪೂರ್ತಿಪರ್ಯಂತಂ
ತಿಷ್ಠ ಸೀತೈರ್ಭಃ || ಮಾ ಮಾನೇ | ಆದಾದಿಕಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತನೂನಪಾತ್—‘ತನೂನಪಾತ್’ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ—ಮೇಧಾವಿಯೂ | ಶಶ-
ಮಾನಸ್ಯ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸುವವನೂ | ದಾಶುಷಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ | ಮಾವತಃ—ನನ್ನಂತೆ
ಯೇ (ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಕೂಡಿ) ಇರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ | ಘೃತವಂತಂ—ಅಜ್ಯದಿಂದ ಪೂರಿತವಾದುದೂ |
ಮಧುಮಂತಂ—ಸೋಮಾದಿ ಮಧುರ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಉಪ—ದಯ
ಮಾಡಿ | ಮಾಸಿ—ಯಜ್ಞ ಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೂ ಇರು.

ಭಾವಾರ್ಥ

‘ತನೂನಪಾತ್’ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮೇಧಾವಿಯೂ, ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನೂ,
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ, ನನ್ನಂತೆಯೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ಅಜ್ಯದಿಂದ ಪೂರಿತ

ವಾದುದೂ, ಸೋಮಾದಿ ಮಧುರ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಯಜ್ಞ ಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೂ ಇಲ್ಲಿರು.

English Translation

Tanunapat, be present at this well-flavoured and butter-fed sacrifice, (the offering) of a pious offerer (of oblations); glorifying you.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತನೂನಪಾತ್—ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ನಿರುಕ್ತದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯನಾಗಿ ತನೂನಪಾತ್ ಅಜ್ಯಂ ಇತಿ ಕಾತ್ಥಕೃಪಕ್ಷೇ ತನ್ನೋ ಗಾವೋ ಭೋಗಾನಾಂ ತಾಸು ಜಾಯಮಾನತ್ವಾತ್ | ತಾಭ್ಯಃ ಉತ್ಪನ್ನಂ ಪ್ರೇರಂ ಪ್ರೇರಾತ್ಪರ್ಪಿಃ ಇತಿ ಅಜ್ಯಸ್ಯ ನಸ್ತೃತ್ವಂ | ತದ್ವಾನ್ ಯಜ್ಞಃ | ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯವೆಂಬ ಕಾತ್ಥಕೃರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದರೆ, ಆಗ ತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೋವೆಂದೂ, ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರೇರದಿಂದ ಅಜ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯ. ಅಥವಾ ಅಜ್ಯಯುತವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಸಾದಿತ್ಯನಂತರಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ನಾನುಧೇಯಂ ನಿರ್ಣಿತತಮಾ ಭವತಿ (ನಿ. ೮-೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೌತ್ರನೆಂಬರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಜನ್ಯವಾದ ಪ್ರೇರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಜ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಅಗ್ನಿ ಪಕ್ಷೇ ಅಪಸ್ತನ್ತ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತಾಭ್ಯಃ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಯಃ, ತೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ನಸ್ತೃತ್ವಂ | ಅರಣೀಭ್ಯಾಂ ಇತಿ ಭಾವಃ | ತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರು ಎಂಬ ಅರ್ಥ. ಅದರಿಂದ ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳು (ಅರಣಿಗಳು) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಜನನವಾಗುವುದರಿಂದ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಅಯಂ ತನೂನಪಾದಗ್ನಿರಸೌ ಹಿ ತನನಾತ್ತನುಃ |

ತತಸ್ತು ಮಧ್ಯಮೋ ಜಜ್ಞೇ ಸ್ಥಾನೇಯಂ ಮಧ್ಯಮಾತ್ತತಃ ||

ಅನಂತರಾಂ ಪ್ರಜಾಮಾಹುರ್ನಪಾದಿತಿ ಕೃಪಣ್ಯವಃ |

ನಪಾದಮುಷ್ಯಚೈವಾಯಂ ಅಗ್ನಿಸ್ತೇನ ತನೂನಪಾತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೬ ರಿಂದ ೨೭)

ತನೂನಪಾದಯಂ ತ್ವೇನ ನಾಮ್ನಾ ಯಚ್ಛತ್ವಸೌ ತನುಂ |

ನಪಾದಿತಿ ಪ್ರಜಾ ಮಾಹುರಮುತೋಽಸ್ಯ ಚ ಸಂಭವಂ |

(ಬೃ ದೇ. ೩-೧)

ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ದಿವ್ಯಲೋಕದ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಪಾತ್ (ಪೌತ್ರನು) ಹೇಗೆಂದರೆ, ದಿವ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸರಣಶಕ್ತಿಯುತ (ತನನಾತ್) ನಾದುದರಿಂದ ತನುವೆಂಬ ಪರ್ವಾಯನಾಮದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆತನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅವನಿಂದ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ತನ್ನ ದೇಹದಿಂದ ತಾನೇ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸದ

ತೆನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ರೂಪದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಮತ್ತು ನೆರಾಶಂಸರೂಪದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಸಿ—ನಿರ್ಮಿಮೀಷೇ ಮಿತೋ ಭವಸಿ ನಾ | ಸಂಪೂರ್ತಿಪರೈಂತಂ ತಿಷ್ಠಸೀತಿ ನಾ | ಯಜ್ಞವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೆರವೇರುವವರೆಗೂ ಇರು ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಪ್ರಸ್ಯ—ವಿಪ್ರಶಬ್ದವು ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯) ಮೇಧಾವಿಯೂ ಸ್ತುತಿ ಕಾರನೂ ಅದ ಯಜಮಾನನ.

ಮಾವತಃ—ಮತ್ಸದೃಶಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ನನ್ನಂತೆಯೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಎಂದರ್ಥ.

ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಘೃತವಂತಮ್—ಘೃತಮಸ್ಯಾಸ್ತಿ ಇತಿ ಘೃತಮಾನ್. ತಮ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಸಿ—ಮಾ ಮಾನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್, ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೆನೂನಪಾತ್—ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಯಜಯಾಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಾವತಃ—ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಸಾದೃಶ್ಯೇ ವತುಪ್ ವಾಚ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೫-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಮಾದೇಶ. ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವತುಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆತ್ಮ. ವತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಶಮಾನಸ್ಯ—ಶಂಸಮಾನ ಎಂದಾಗುವಲ್ಲಿ ಶಶಮಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಾಶುಷಃ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೨ ||

ನರಾಶಂಸಮಿಹೈಕೇ ತು ಅಗ್ನಿಮಾಹುರಥೇತರೇ |

ನರಾಃ ಶಂಸಂತಿ ಸರ್ವೇಽಸ್ತಿನಾಸೀನಾ ಇತಿ ನಾಧ್ವರೇ ||

ಏತಮೇವಾಮಾಹುರನ್ಯೇಽಗ್ನಿಂ ನರಾಶಂಸೋಽಧ್ವರೇ ಹ್ಯಯಂ |

ಸದೈಃ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಅಸೀನ್ಯೈರಾಹುಶ್ಚೈವರ್ತ್ವಿಜೋ ನರಃ ||

(ಬೃ. ದೇ ೩-೨ ರಿಂದ ೩)

ಕೆಲವರು ನರಾಶಂಸನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನರರು ಸೇರಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರತಕ್ಕ ನರರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನರಾಶಂಸನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಮೂರನೆಯದು ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಮತಗಳ ಸಮನ್ವಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಯಣರು ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮-೯ನೇ ಋಕ್ಮನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಾಗ

ನರಾಶಂಸಮೇತನ್ನಾಮಕಂ ದೇವವಿಶೇಷಂ ಯದ್ವಾ ಅವಯವಾರ್ಥವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾ ಸದಸಸ್ಪತಿ-

ದೇವತಾಪರೋಽಯಂ ಶಬ್ದಃ | ಅತ್ರ ಅಗ್ನಿವತ್ ಸದಸಸ್ಪತೇರಪಿ ನರೈಃ ಶಸ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್

ನರಾಶಂಸಸ್ತ್ವಂ | ಏತಮೇವಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ಹೃದಿ ನಿಧಾಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವಮಾಮ್ನಾ-

ಯತೇ-ಪ್ರಜಾ ವೈ ನರೋ ವಾಕ್ ಶಂಸಃ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೨೭) ಇತಿ |

ನರಾಶಂಸನೆಂದರೆ ಈ ಹೆಸರಿನ ದೇವತಾದಿಶೇಷವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸದಸಸ್ಪತಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗ ಬಹುದು. ಸದಸಸ್ಪತಿಯೂ ನರರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಭಾವವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಿಂದ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥ ನನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ನರಾಶಂಸಃ ಪ್ರತಿ ಧಾಮಾನ್ಯಂಜನ್ ತಿಸ್ರೋ ದಿನಃ ಪ್ರತಿ ಮಹ್ನಾ ಸ್ವರ್ಚಿಃ |

ಘೃತಪುಷಾ ಮನಸಾ ಹವ್ಯಮುಂದನ್ನೂರ್ಧನೈಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮನಕ್ತು ದೇವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಮಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಮಿಗಳಲ್ಲೂ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹತ್ತು ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ನರಾಶಂಸನು ಆರು ಸಲವೂ, ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಆರು ಸಲವೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತಿಪತ್ತಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಬೆಳೆಯಿತು ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಹೇಗೆ ಈ ವಿಷಯ ನನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದು ವಿಮರ್ಶಾರ್ಹವಾದುದು.

ಪ್ರಯಾಜ ತತ್ವದ ನಿಯಮವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು

ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶಗಳು, ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಹಾಗ್ (Haug) ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು (ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಪರಿವರ್ತನಕಾರನು) ಇವರನ್ನು ಅಗ್ನಿಭಿನ್ನವಾದ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ, ಆದರೆ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಾಧುವಾಗಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಇನ್ನೊಂದಂಶವೇನೆಂದರೆ, ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಪವನು ಅಪ್ರೀಷೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸಂಬೋಧನಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನರಾಶಂಸ ಪವನು ಭಿನ್ನವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ದೇವತೆಗೆ ಕವಿ, ಸುಜಿಹ್ವ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ನರಾಶಂಸನಿಗೆ ಪ್ರಿಯ, ಶುಚಿ, ದೇವ, ದೇವತಮ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ನರಾಶಂಸನು ಕವಿಗಳಿಗೆ ಪರಿಚಿತನಾದವನೂ, ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ ರೂಪವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮ್ಪುಖನಾಗಿರುವವನೂ ಆಗಿ ತನೂನಪಾತನು ಅಷ್ಟು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗದವನೂ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಾಗದವನೂ, ಕೇವಲ ಯಜಮಾನರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವವನೂ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಂಶದ ಜೊತೆಗೆ ಕಲ್ಪನೆಯೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಮಧುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನೇ ಮಧುಪೂರಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದೇ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಧಾಮಾನ್ಯಂಜನ್ (೨-೩-೨); ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ನರಾಶಂಸನ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವವನೆಂದೂ,

ತನೂನಪಾತ್ವಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಥ್ವಾ ಸಮಂಜಸ್ತ್ವಧಯಾ ಸುಜಿಹ್ವ |

ಮನ್ಮಾನಿ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞಮೃಂಧನ್ ದೇವತಾ ಚ ಕೃಣುಹ್ಯಧ್ವರಂ ನಃ |

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೧೧೦-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ತನೂನಪಾತನು ಋತದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಧುಕರವಾಗಿ ಮಾಡುವವನೆಂದೂ ಅವರವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸ್ವರೂಪವಿಶೇಷಗಳು ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ತನೂನಪಾತಮದಿತೇರ್ಗರ್ಭಂ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಂ | ಮಧ್ವಾದ್ಯ ದೇವೋ

ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವಯಾನಾನ್ಸಥೋ ಅನಕ್ತು ವೇತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷನ್ನರಾಶಂಸಂ ನೃಶಸ್ತ್ರಂ ಸ್ತಾಗ್ಘೋಪ್ರಣೇತ್ರಂ | ಗೋಭಿರ್ವಸಾವಾನ್ತಾನ್ಯದ್ವೀರೈಃ

ಶಕ್ತೀವಾನ್ಪ್ರಭೈಃ ಪ್ರಥಮಯಾವಾ ಹಿರಣ್ಮೃಶ್ಚಂದ್ರೀ ವೇತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತನು ಅದಿತಿಪುತ್ರನೆಂದೂ, ದೇವಪಥವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವವನೆಂದೂ ; ನರಾಶಂಸನು ಪ್ರಥಮಯಾವನೆಂದೂ (ಅಗ್ರಯಾವಾ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೨) ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಮಾನವರನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಥಮತಃ ಬರತಕ್ಕವನೆಂದೂ ಅದುದರಿಂದಲೇ ನರರ ನೇತೃವೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತನೂನಸಾತಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ತನೂನಸಾತ್ಸ ಹಿ ತನ್ನಃ ಸಾತಿ ಪ್ರಾಣಮೇವ ತಸ್ತೀಣಾತಿ
ಪ್ರಾಣಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತನೂನಸಾತಿಗೂ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು,
ನರಾಶಂಸಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಜಾ ನೈ ನರೋ ವಾಕ್ಯಂಸಃ ಪ್ರಜಾಂ ಚೈವ ತದ್ವಾಚಂ ಚ ಸ್ತೀಣಾತಿ
ಪ್ರಜಾಂ ಚ ವಾಚಂ ಚ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನರಾಶಂಸನಿಗೂ ಪ್ರಜೆಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ
ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಿಸುತ್ತಾ Haug ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

"It clearly follows from this distinction between the invocation of these two deities,
both representing a particular kind of Agni that certain gotras regarded Tanunapet as their
tutelary deity or rather as one of their deified ancestors."

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಸಂಗ

ಪಾವಕಃ—ಪಾವಯತಿ ಇತಿ ಪಾವಕಃ ಕರ್ತಾರ್ಯಲ್ಲಿ ಣ್ವಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಯುಷೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ.
ಉಂಭಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ವಾ—ಮಧು ಶಬ್ದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಆಗಮಾನು-
ಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬ
ವಚನದಿಂದ ನಾಭಾವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಯಣಾದೇಶ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಿ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಸನ್. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ
ಹೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ. ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ
ರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಕರ್ಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ- ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತ
ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನರಾಶಂಸಮ್—ನರ ಶಬ್ದವು ನೈ ನಯೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಶಂಸಂತಿ
ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಶಂಸಃ. ಹಲಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನರಾಣಾಂ ಶಂಸಃ ನರಾ
ಶಂಸಃ ತಮ್. ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ
ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿ—ದ್ವಿತ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯಃ ಸುಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಭ್ಯಾವೃತ್ತಿ ತೋರು
ವಾಗ ಸುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಯಜ್ಞಯಃ—ಯಜ್ಞಾಯ ಅರ್ಹಃ ಯಜ್ಞಯಃ ಯಜ್ಞತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ ಘಖಿಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯಾನೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ||೩||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಈಳಿತೋ ಅಗ್ನಿ ಆ ವಹೇಂದ್ರಂ ಚಿತ್ರಮಿಹ ಪ್ರಿಯಂ |

ಇಯಂ ಹಿ ತ್ವಾ ಮತಿರ್ಮನುಚ್ಛಾ ಸುಜಿಹ್ವ ವಚ್ಯತೇ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಈಳಿತಃ | ಅಗ್ನೇ | ಆ | ವಹ | ಇಂದ್ರಂ | ಚಿತ್ರಂ | ಇಹ | ಪ್ರಿಯಂ |

ಇಯಂ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಮತಿಃ | ಮನು | ಅಚ್ಛ | ಸುಜಿಹ್ವ | ವಚ್ಯತೇ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಈಳಿತಃ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತುತೃ ಇಣ್ವಾಮಕಸ್ತಮಿಹಾಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಚಿತ್ರಂ ಚಾಯನೀಯಂ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಮಸ್ಮಾನ್ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕರ್ತುಂ ನಾ ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತಮಿಂದ್ರಮಾ ವಹ | ಆಹ್ವಯ | ಹೇ ಸುಜಿಹ್ವ ಘೃತಪಾನೇನ ಶೋಭನಜ್ವಾಲ ಇಯಂ ಮನು ಮತಿರ್ಮನನಸಾಧನಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಕ್ ತ್ವಾ ತ್ವಾಮಚ್ಛಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ರಾಪ್ತಂ ವಚ್ಯತೇ | ಮತಿರೇವಾಸ್ಮದೀಯೋಚ್ಯತೇ || ಹಿಃ ಪೂರಣಾರ್ಥಃ | ವಚೇರ್ಯಕಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇತಿ ಪೂರ್ವರೂಪಸ್ಯ ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದಭಾವೇ ಯಣ್ || ಅತ್ರ ಪುರೋಡಾಶಾದೀಡಭಿಮಾನಿಯಜ್ಞ ಪರತಯಾ ನಾ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ | ಏವಮುತ್ತರತ್ರ ಯಜ್ಞಾಂಗೈರ್ಯಜ್ಞ-ಸಂಬಂಧಿದೇವತಾಭಿಶ್ಚ ಯಜ್ಞ ಏವೋಚ್ಯತೇ ಇತಿ ತತ್ಪರತ್ವೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಈಳಿತಃ—(ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತೃನಾಗಿ) ಇಳನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನೀನು | ಇಹ— ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಚಿತ್ರಂ— ವಿಸ್ಮಯಕರನಾದವನೂ | ಪ್ರಿಯಂ— ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತನಾದವನೂ ಆದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಆ ವಹ—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | ಸುಜಿಹ್ವ—(ಘೃತಪಾನದಿಂದ) ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ವಾಲೆ ಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಇಯಂ ಹಿ ಮನು ಮತಿಃ—ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ನನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ | ತ್ವಾ ಅಚ್ಛ—ನಿನ್ನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ವಚ್ಯತೇ—ಪರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತನಾಗಿ ಇಳನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ಮಯಕರನೂ, ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಘೃತಪಾನದಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ನನ್ನ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ ನಿನ್ನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

English Translation

Agni, who is Ilita, bring hither Indra, the wonderful, the beloved ; this my praise is recited, bright-tongued, before you.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈಳಿತೇ—ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತುತೈಃ ಇಳ್ ನಾಮಕಃ ತ್ವಂ | ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತೃನಾದವನೂ, ಈಳೇ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈಳೆ ಈಟೈಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ; ಇಂಥತೇರ್ವಾ | ಸ್ತುತೃರ್ಥಕವಾದ ಈಡ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಜ್ವಲನಾರ್ಥಕವಾದ ಇಂಞ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. (ನಿ. ೮-೮) ಎಂದು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೩ನೇ ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಥಮತಃ, ಸಮಿಧ್ ಎಂಬ ಪದದಂತೆ ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತಾರೂಪವಾದ ನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗವಿದ್ದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಯಾಗನಿರ್ವಹಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸಹಾಯವೂ ನೆರವೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಗಬೇಕಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಸ್ತುತೃನಾದನು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು (೧) ಸಮಿಧ್ ನಾಗಬೇಕು. ಅನಂತರ (೨) ತನೂನಪಾತ್ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಸ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯದಿಂದ ಯಾಗದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಮಧುಪೂರಿತಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವನು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಕರೆತರಬೇಕು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅವನು ಈಡ್ಯನಾಗಲೇಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಅವನು ಯಜಮಾನರಿಂದ (೩) ಈಳಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ).

ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಈಡ್ ಧಾತುನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಪದವು ಎಂಟು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತೃನಾದವನು ಅಥವಾ ಸ್ತುತೃನಾದವನು ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು ಒಂದುಕಡೆ ಅಗ್ನಿಯ ದೌತೃವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಕೃತವಾದ,

ಪ್ರ ದೀಧಿತಿರ್ವಿಶ್ವನಾರಾ ಜಿಗಾತಿ ಹೋತಾರಮಿಳಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯಜಞೈಃ |

ಅಚ್ಛಾ ನಮೋಭಿವ್ಯವೃಷಭಂ ವಂದಞೈಃ ಸ ದೇವಾನೈಷ್ಟದಿಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೩)

ಎಂಬ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಆ ಋಕ್ಯಿನ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಸಂಸ್ಕೃತದಾದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಪರಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಹೋತಾಯಕ್ಷದಗ್ನಿಮಿಡ ಈಡಿತೋ ದೇವೋ ದೇವಾಗ್ಂ ಆವಕ್ಷದ್ವತೋ ಹವ್ಯವಾಡಮೂರಃ |
 ಉಸೇಮಂ ಯಜ್ಞಮುಸೇಮಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿಮವತು ವೇತ್ಸಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರೈಜ |
 (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಇಡೇತೈತನ್ನಾಮಕಮಗ್ನಿಂ ತೈತೀಯಪ್ರಯಾಜದೇವಂ ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ಮಾಯನಾಮವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಇಳೋ ಯಜತ್ಯನ್ನಂ ನಾ ಇಳೋನ್ನಮೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತ್ಯನ್ನಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |
 (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಇಳಃ ಎಂದರೆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಹವೀರೂಪದ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಈ ಅನ್ನದ ಅರ್ಪಣೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಅನ್ನಲಾಭವಾಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ, ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಇಂಧ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದು ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾತ್ಯಕೈರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಇಳಿಸ್ತೃಷಿಕ್ಕೃತಂ ರೂಪಂ ಈಡೇತ್ಸ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ |

ಇಳಾನಾಂಸ್ತೇನ ವೋಕ್ತೋಗ್ನಿರಿಡಿನಾ ವೃದ್ಧಿಕರ್ಮಣಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಪೆಯವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಪರ್ಮಾಯನಾಮವೆಂದೂ ತೋರಿಸಿದೆ, ಮತ್ತು ಇಳಾನಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಗೋಮಾ ಅಗ್ನೇವಿಮಾ ಅಶ್ವೀ ಯಜ್ಞೋ ನೃವತ್ಸಪಾ ಸದಮಿದಪ್ರಮೃಷ್ಯಃ |

ಇಳಾನಾಂ ಏಷೋ ಅಸುರ ಪ್ರಜಾವಾನ್ವೀರ್ಣೋ ರಯಿಃ ಸೃಥುಬುಧ್ನಃ ಸಭಾವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಳಾನಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವಿನರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಭೇದಗಳು ಕಂಡರೂ ಸಹ ಆಸ್ತೀಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿದೇವತಾ ಪರ್ಮಾಯನಾಮವೆಂದು ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಮತಿಃ—ಮನನಸಾಧನಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಕ್ |

ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ವಾಕ್ಯೇಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಈಳಿತಃ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತುಕ- ಸ್ಕೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಹ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಂ—ಚಿಞ್ ಚಯನೇ. ಧಾತು. ಅಮಿಚಿಮಿವಿಶಸಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮತಿಃ—ಮನು ಅವಬೋಧನೇ. ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷಪಚಮನ-(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಚ್ಛಾ—ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಜಿಹ್ವ—ಶೋಭನಾಃ ಜಿಹ್ವಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಜಿಹ್ವಃ ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪಪರ್ಷನಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿ—ಪಾದಪೂರಣೇ ಚವೈತುಹಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಿ ಎಂಬುದು ಪಾದಪೂರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ.

ವಚ್ಯತೇ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ಯಕ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ್ತೃಣಾನಾಸೋ ಯತಸ್ತುಚೋ ಬರ್ಹಿಯಜ್ಞೇ ಸ್ವಧ್ವರೇ |

ವೃಂಜೇ ದೇವವ್ಯಚಿತ್ತಮಮಿಂದ್ರಾಯ ಶರ್ಮ ಸಪ್ರಥಃ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸ್ತೃಣಾನಾಸಃ | ಯತಸ್ತುಚಿಃ | ಬರ್ಹಿಃ | ಯಜ್ಞೇ | ಸ್ವಅಧ್ವರೇ |

ವೃಂಜೇ | ದೇವವ್ಯಚಿಃತಮಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಶರ್ಮ | ಸಪ್ರಥಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ್ವಧ್ವರೇ ಶೋಭನಪ್ರಾಯಣೀಯಾದ್ಯವಾಂತರಯಾಗವತಿ ಯಜ್ಞೇ ಸೋಮಯಾಗೇ ಬರ್ಹಿದ್-
ಭಾರ್ನ್ ಸ್ತೃಣಾನಾಸ ಆಸ್ತರಂತೋ ಯತಸ್ತುಚೋ ನಿಯಮಿತಜುಹ್ವಾದಿಸಾತ್ರಾ ಋತ್ವಿಜೋ ದೇವವ್ಯ-
ಚಸ್ತಮಮತಿಶಯೇನ ದೇವಗಾಮಿನಂ ಸಪ್ರಥಃ ಸರ್ವತೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಶರ್ಮ ಸುಖಸಾಧನಂ ಗೃಹ-
ಮಿಂದ್ರಾಯ ವೃಂಜೇ | ವಿವರ್ಜಯಂತಿ | ಸಂಸಾದಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸ್ವಧ್ವರೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ, ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾದವೂ ಆದ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾದಿ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ |
ಯಜ್ಞೇ—ಈ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಬರ್ಹಿಃ—ದರ್ಭಾಸನಗಳನ್ನು | ಸ್ತೃಣಾನಾಸಃ ಹರಡುತ್ತಲೂ | ಯತೆ-
ಸ್ತುಚಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದವರಾಗಿಯೂ ಆದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು | ದೇವವ್ಯಚಸ್ತಮಂ-
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆರಾಧಿಸುವುದೂ | ಸಪ್ರಥಃ—ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ | ಶರ್ಮ—ಸುಖ
ಸಾಧನವಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ವೃಂಜೇ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ, ಪೀಠಿಕಾರೂಪವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾದಿ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಸೋಮ
ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ದರ್ಭಾಸನಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿ ಪದೇಪದೇ ಅವರನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆರಾಧಿಸುವುದೂ, ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ, ಸುಖ
ಸಾಧನವಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The priests, bearing ladles, are strewing the sacred grass in this holy
sacrifice, to prepare a god-frequented and well-spread abode for Indra.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಬರ್ಹಿಃ—ಇದ್ದು, ಈಳಿ: ಎಂಬ ಭಾವನೆಗಿಂತ ಈ ಸಾಧನವು ಹೆಚ್ಚು ಮೂರ್ತರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಬರ್ಹಿ
ಯೆಂದರೆ ದರ್ಭಾಸನವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ದೇವೀಃ ದ್ವಾರಃ ಎಂದು ದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ದೈವಿಕವಾದ ಅಂಶವನ್ನು
ಆರೋಪಮಾಡುವಂತೆ ಬರ್ಹಿಗೆ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳ ಆಸನವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.
ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ದೇವತೆಗಳ ಆಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ದ್ವಾರಗಳು ಇತರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ತಾವೇ ತೆರೆದುಕೊಂಡು ದಾರಿಯನ್ನು
ಮಾಡಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅಜೀತನವಾದ ದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ದೈವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದ ಹೊರತು ತಮ್ಮಷ್ಟಕ್ಕೆ
ತಾವೇ ತೆರೆದುಕೊಂಡು ವಿಶಾಲವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಬರ್ಹಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಮಾತ್ರ ಈ ಶಕ್ತಿಯ ಆರೋಪವಿಲ್ಲ. ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಇದನ್ನು ಹರಡಬೇಕು. ಕೇವಲ ಈ ಋತ್ವಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೇ,
ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಬರ್ಹಿಯ ಆಸ್ತರಣವಾಗಬೇಕೆಂದು
ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿರೋಜಸಾ ಸಹಸ್ರವೀರಮಸ್ತ್ಯಣಿನ್ | ಯತ್ರಾದಿತ್ಯಾ ವಿರಾಜಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಋ. ಸಂ. ೯-೫-೪ ರಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರಾಚೀನನೋಜಸಾ ಸವಮಾನಃ ಸ್ತ್ಯಣಿನ್ ಹರಿಃ | ಎಂದೂ, ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳು ಬರ್ಹಿಯನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬರ್ಹಿಯು ಪಾರ್ಥಿವವಾದುದೂ, ಅಚೇತನವಾದುದೂ, ಅದರೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪವಿತ್ರವಾದ ಸ್ಥಾನರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರೈಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ,

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ಬರ್ಹಿಃ ಸುಷ್ಪರೀನೋರ್ಣಮ್ರದಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ನಿ ಚಿ ಪ್ರ ಚಿ ಪ್ರಥತಾಗ್ಂ
ಸ್ವಾಸಸ್ಥಂ ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಏಮೇನದದ್ಯ ವಸವೋ ರುದ್ರಾ ಅದಿತ್ಯಾಃ ಸದಂತು ಪ್ರಿಯ-
ಮಿಂದ್ರಸ್ಯಾಸ್ತು ವೇತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರೈಜ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೧)

ಬರ್ಹಿರ್ನಾಮಕಂ ಚತುರ್ಥಪ್ರಯಾಜದೇವಮಗ್ನಿಂ ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಪರೈಯವಾದುದೂ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಆಸನವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಬರ್ಹಿಯೌಜತಿ, ಪಶವೋ ವೈ ಬರ್ಹಿಃ ಪಶೂನೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪಶೂನ್ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ಹುಲ್ಲುಮೇಯತಕ್ಕದ್ದೂ, ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಪಶುವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಕೊಂಚವೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಬರ್ಹಿಃ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ | ವೇಗವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ದರ್ಭಕ್ಕೆ ಬರ್ಹಿಯೆಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೮) ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಬರ್ಹಿರೇನಾಯಮಗ್ನಿಸ್ತು ಸರ್ವಂ ಹಿ ಪರಿಬೃಂಹಿತಂ |

ಅನ್ನೇನ ಯದ್ಭೂತೋ ವಾ ಸನ್ನಿಧ್ವೇನ ಪರಿಬೃಂಹಿತಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೫)

ಸಮಸ್ತವಾದ ಅನ್ನವೂ ತದ್ವಾಸ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಹುತ್ಯನಂತರ ಇದ್ದದಿಂದ ಪೂರಿತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಬರ್ಹಿ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳ ಆಸನವಾದ ಬರ್ಹಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಇವರು ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಅಗ್ನಿ ಪರೈಯವಾದುದೂ ಆದ ಆಸನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ತೃಣಾನಾಸಃ—ಅಸ್ತರಂತೆ | ಹರಡುವವರಾಗಿ,

ಸಪ್ರಥಃ—ಸಪ್ರಥಾಃ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥುಃ | ಸುತ್ತಲೂ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದೆಂದರ್ಥವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿ (ನಿ. ೬-೮).

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸಿ ಜುಷ್ವೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ | ತ್ವಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿತನ್ವತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೩-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿನರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಪ್ರಥಾಃ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಹರಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಖಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಯತಸ್ಪ್ರಚಃ—ಭಾರತಾಃ, ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ, ಯತಸ್ಪ್ರಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಋತ್ವಿಜ್ಞಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತ ವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಜುಹ್ವಾದಿಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಆಹುತೃರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ಋತ್ವಿಜ್ಞುಗಳೆಂದರ್ಥ.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ತ್ರಾಣಾನಾಸಃ—ಸ್ತ್ರಾಣ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಯತಸ್ಪ್ರಚಃ—ಯತಾಃ ಸ್ಪ್ರಚಃ ಯೈಸ್ತೇ ಯತಸ್ಪ್ರಚಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ವಧ್ವರೇ—ಶೋಭನಃ ಅಧ್ವರಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಸ್ವಧ್ವರಃ. ನಗ್ನಾಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೃಜ್ಞಿ—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಏಕವಚನ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಲೋಪಸ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ- (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ರಥಃ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಸಹ ವರ್ತತ ಇತಿ ಸಪ್ರಥಃ-ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ. ವೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಭಾವ- ಗತಿಕಾರಕೋಪ. ಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವಿ ಶ್ರಯಂತಾನ್ಯತಾನ್ಯಧಃ ಪ್ರಯೈ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮಹೀಃ |
ಪಾವಕಾಸಃ ಪುರುಸ್ಪೃಹೋ ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರಸಶ್ಚತಃ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವಿ | ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಋತೃವೃಧಃ | ಪ್ರಯೈ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಮಹೀಃ |
ಪಾವಕಾಸಃ | ಪುರುಸ್ಪೃಹಃ | ದ್ವಾರಃ | ದೇವೀಃ | ಅಸಶ್ಚತಃ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿನೋ ದೇವತಾ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ | ವಿವಿಧಂ ಶ್ರಯಂತು | ವಿವೃತಾ ಭವಂತು | ಕಿಮರ್ಥಂ | ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಯೈ ಪ್ರಯಾತುಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತ-
ಣಾಯ || ಪ್ರಯೈ ರೋಹಿಷ್ಯೈ ಅನ್ಯಥಿಷ್ಯೈ | ಪಾ. ೩-೪-೧೦ | ಇತಿ ನಿಸಾತಿತಃ || ಕೀದೃಶ್ಯಸ್ತಾಃ | ಋತ-
ವೃಧೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವರ್ಧಯಿತ್ರೈಃ ಪೂಜ್ಯಾಃ ಮಹೀರ್ಮಹತ್ಯೈಃ ಪಾವಕಾಸ ತೋಧಯಿತ್ರೈಃ ಪುರು-
ಸ್ಪೃಹೋ ಬಹುಸ್ಪೃಹಣೀಯಾಃ ಅಸಶ್ಚ ತೋರಸಜ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಸ್ಪರವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪತಿಪದಾರ್ಥ

ಋತೃವೃಧಃ—ಯಜ್ಞವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವರೂ | ಮಹೀ—ಮಹತ್ತಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರೂ | ಪಾವಕಾಸಃ—ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ | ಪುರುಸ್ಪೃಹಃ—ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತರಾದವರೂ | ಅಸಶ್ಚತಃ—ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳದೇ ವಿವಿಕ್ತವಾಗಿರುವವರೂ (ಆದ) | ದ್ವಾರೋದೇವೀಃ—(ಯಜ್ಞಗೃಹದ) ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಪ್ರಯೈ—ಪ್ರವೇಶಕ್ಕಾಗಿ | ವಿಶ್ರಯಂತಾಂ—ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ದೂರ ಸರಿದು ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞದವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರಾದವರೂ, ಮಹತ್ತಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರೂ, ಶುದ್ಧಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ, ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತರಾದವರೂ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳದೇ ವಿವಿಕ್ತವಾಗಿರುವವರೂ ಆದ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ದೂರಸರಿದು ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡಲಿ.

English Tranlation

Let the bright, separable doors, the augmenters of sacrifice, the purifiers of rites, the desired of many, be set open for the gods to enter.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದ್ವಾರೋ ದೇವೀಃ—ಯಜ್ಞಗೃಹದ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಯಜ್ಞಗೃಹದ ದ್ವಾರಗಳೇ ಅಥವಾ ಇದು ಕೇವಲ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಒಂದುವೇಳೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹದ್ವಾರಗಳಿಂದರ್ಥವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ಈಗ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಾರ್ಮಿಕನಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ, ಬಹಿರ್ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಈ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದೇವತ್ವಾರೋಪಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪಾರ್ಥಿವವಾದುದೂ ಆದರೂ ಯಾಗಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶುದ್ಧವಾದ ದೈವಿಕಾಂಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಆ ನದಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರಡು ನದಿಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೇವತ್ವವಾದ ಅಗ್ನಿಯೊಡನಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಹೋತೃವನ್ನೂ ದೇವತೆಯೆಂದೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ದೇವೀ ದ್ವಾರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೆ, ಬಹಿರ್, ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಇವುಗಳಿಲ್ಲದ ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಇವಕ್ಕೇತಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಏಳುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳಾದ ಕೆಲವು ಉಪಕರಣಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ದೇವತ್ವದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ವೇದಿಯ ಹೆಸರೇ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ದ್ವಾರಗಳು ಎಂದು ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿವೆ.

ಸಪ್ತ ಹೋತ್ರಾಣಿ ಮನಸಾ ವೃಣಾನಾ ಇನ್ದಂತೋ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಯನ್ಮೃತೇನ |

ಸೃಷೇಶಸೋ ವಿದಥೇಷು ಪ್ರ ಜಾತಾ ಅಭೀಮಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ಚಿರಂತ ಪೂರ್ವೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೫)

ಎಂಬ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೀಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಸಹ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಮತ್ತು ಈ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ,

೧) ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ ಋತಾವೃಥೋ ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರಸಶ್ಚತಃ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿರಿ ಎಂದು ೧-೧೩-೬ ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ

೨) ದುರೋ ಘೃತಾನ್ಯಕ್ಷರನ್ | ಉದಕಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿದರು ಎಂದು ೧-೧೮೮-೫ರಲ್ಲೂ

೩) ಪ್ರ ಪ್ರ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಣೇತ ನ | ಯಜ್ಞವನ್ನು ಫಲದಿಂದ ತುಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ೫-೫-೫ ರಲ್ಲೂ

೪) ಇನ್ದಂತೋ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಯನ್ಮೃತೇನ | ಸಕಲವಿಶ್ವವನ್ನು ಉದಕದಿಂದ ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ೩-೪-೫ರಲ್ಲೂ

ಹೀಗೆ ಇನ್ನು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಅವರ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಕೇವಲ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿಯೂ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆರೋಪಿತವಾದವೆಂದೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಂಶವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಸ್ಯ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ ಯಜಸಿ ಜಾತೇನೇದಃ |

ಅ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹಶ್ವಿಕಿತ್ವಾನ್ತುಂ ದೂತಃ ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ | ಮಾನವನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಲೌಕಿಕವಾದ ಈ ಗೃಹದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ಈ ಔಪಚಾರಿಕವಾದ ಭಾಷೆಯು ಅತ್ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು. ನೃಪೇಶಸಃ, ಋತಾವೃಥಃ, ಪಾವಕಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಕರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಖಂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ ವೈದಿಕಸಂಪ್ರದಾಯ ಪಾಲನೆಗೆ ಮೂಲರಾದ ವೈದಿಕಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು.

ಸ್ವಾಭ್ಯೋಷಿ ವಿ ದುರೋ ದೇವಯಂತೋಽಶಿಶ್ರಯೂ ರಥಯುದೇವತಾತಾ |

ಪೂರ್ವೀ ಶಿಶುಂ ನ ಮಾತರಾ ರಿಹಾಣೇ ಸಮಗ್ರುವೋ ನ ಸಮನೇಷ್ಟಂಜನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೫)

ಎಂಬ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರಾಣಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರಗಳಿಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ವ್ಯಶಿಶ್ರಯುಃ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನಾಃ ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃವೆಂದೂ ಅವರು ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಿಂತರೆಂದು ಅನ್ವಯವೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಂಗ್ಲಪಂಡಿತರಾದ Oldenberg, Grassman ಮತ್ತು Ludwig ಎಂಬವರೂ ಸಹ ಇದೇ ವಿವರಣೆಯನ್ನನುಮೋದಿಸುತ್ತಾ,

ವಿರಾಟ್ಸಂಮ್ರಾಡ್ವಿಭ್ರೀಃ ಪ್ರಭ್ವೀರ್ಬಹ್ವೀಶ್ಚ ಭೂಯಸೀಶ್ಚ ಯಾಃ | ದುರೋ ಘೃತಾನ್ಯಕ್ಷರನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ಸಂಮ್ರಾಟ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಎರಡು ಕಡೆಗಳ ಹೆಸರೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇವು ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಇಳಿದುಬರುವ ಸ್ವರ್ಗದ್ವಾರಗಳೆಂದಿದ್ದಾನೆ. (History of Ancient Sanskrit Literature. P, 245). ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ಹೋತಾಯಕ್ಷದ್ವರ ಋಷ್ವಾಃ ಕವಷ್ಯೋಽಕೋಷಧಾವನೀರುದಾತಾಭಿರ್ಜಿಹತಾಂ ವಿ ಪಕ್ಷೋಭಿಃ

ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಸುಪ್ರಾಯಣಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ವಿಶ್ರಯಂತಾಮೃತಾವ್ಯಥೋ ವಿಯಂ-

ತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತೇರ್ಯಜ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದುರೋ ದ್ವಾರಸಂಜ್ಞಾಕಾಃ ಪಂಚಮಪ್ರಯಾಜದೇವತಾ-
ಸ್ತದ್ರೂಪಮಗ್ನಿಂ ದೈವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಯಜತು | ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆತಾಭಿಃ
ಉಜ್ಜಿಹತಾಂ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು ಇದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿರೋಧಿಸು
ತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ದ್ವಾರವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುಗಳೆಂಬುದು ಅಲಂಕಾರಿಕವಾದುದು ಎಂದೆನ್ನಬಹುದೆಂದು
ಒಂದು ಮತವಾಗಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ದುರೋ ಯಜತಿ ವೃಷ್ಟಿರ್ವೈ ದುರೋ ವೃಷ್ಟಿಮೇವ ತಪ್ತೀಣಾತಿ ವೃಷ್ಟಿಮನ್ನಾದ್ಯಂ
ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ದ್ವಾರವೆಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಹೇಗಾಗುವುದೆಂದು ವಿಶದಪಡಿಸಿಲ್ಲ.
ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದ್ವಾರೋ ಜನತೇರ್ವಾ ಪ್ರವತೇರ್ವಾ ವಾರಯತೇರ್ವಾ | ಮುಂದಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು
ಕೊಡುವ ಜು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಮುಂದುವರಿ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ರು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ
ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು,

ವ್ಯಚಿಷ್ಟತೀರುರ್ವಿಯಾ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ನ ಜನಯಃ ಶುಂಭಮಾನಾಃ |

ದೇವೀರ್ವಾರೋ ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಿನ್ವಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭವತ ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ದ್ವಾರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಗೃಹದ್ವಾರ ಇತಿ ಕಾತ್ವಕೈಃ |
ಕಾತ್ವಕೈರ ಮತದಂತೆ ಗೃಹದ್ವಾರವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತದಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ
ಸಹ ಮತಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೧೦) ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ದ್ವಾರಸ್ತು ದೇವ್ಯೋ ಯಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ನಿಶ್ಚೇಷಾಂ ತಾಸ್ತು ಪತ್ನಯಃ |

ಅಗ್ನಾಯೀಮನುವರ್ತಂತೇ ತಥಾಗ್ನಾಯ್ಯಗ್ನಿಮೇವ ಚ ||

ಅಗ್ನೌ ಧ್ರುವಂ ಸ್ಥಿತಾಸ್ತಾಸ್ತು ಸಂಸ್ತೂಯಂತೇಽಗ್ನಿನಾ ಸಹ |

ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ತಾಸು ಚೈವಾಗ್ನೇ ಸ್ತುತಿಷ್ಟೇವ ಹವಿಷ್ವ ಚ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೬ರಿಂದ ೭)

ಈ ದ್ವಾರಗಳು ದೇವಪತ್ನಿಯರೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಅಗ್ನಾಯಿಯನ್ನು ಇವರು ಅನುಸರಿಸುವರೆಂದೂ,
ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ಥಿರರಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು
ಸಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಸತ್ವತಃ—ಅಸಂಖ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಸ್ಪರಂ ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟಾಃ | ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳದೇ ವಿವಿಕ್ತವಾಗಿರು
ವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶ್ರಯಂತಾಮ್—ಶ್ರಿಜ್ಞ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತಾವೃಧಃ—ಋತಂ ವರ್ಧಯಂತಿ ಇತಿ ಋತವೃಧಃ ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತನ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪಪದ ಸಮಾಸ. ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

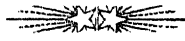
ಪ್ರಯೈ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೈ ರೋಹಿಷ್ಯೈ ಅನ್ಯಥಿಷ್ಯೈ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹೀಃ—ಮಹತೀಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅತಿಗೆ ಲೋಪ. ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಪಾವಕಾಸಃ—ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಪುರುಸ್ಸೃಹಃ—ಸ್ಪೃಹ ಈವ್ಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಶ್ಚತಃ—ಗ್ಲುಂಚ್ಚ ಸಶ್ಚ ಗತೌ ಧಾತು. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ನೃತ್ಯಯದಿಂದ ಚಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ಸಶ್ಚಂತಃ ಗಚ್ಛಂತಃ ಯೇಷು ಅಸಶ್ಚತಃ ನೇಷ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ಭಂದನಾನೇ ಉಪಾಕೇ ನಕ್ತೋಷಾಸಾ ಸುಪೇಶಸಾ |

ಯಹ್ವೀ ಋತಸ್ಯ ಮಾತರಾ ಸೀದತಾಂ ಬರ್ಹಿರಾ ಸುನುತ್ || ೭ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಆ | ಭಂದನಾನೇ ಇತಿ | ಉಪಾಕೇ ಇತಿ | ನಕ್ತೋಷಾಸಾ | ಸುಪೇಶಸಾ |

ಯಹ್ವೀ ಇತಿ | ಋತಸ್ಯ | ಮಾತರಾ | ಸೀದತಾಂ | ಬರ್ಹಿಃ | ಆ | ಸುನುತ್ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಭಂದಮಾನೇ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೇ ಉಪಾಕೇ ವರಸ್ವರಂ ಸನ್ನಿಹಿತೇ ಸುಪೇಶಸಾ ಶೋಭನ-
ರೂಪೇ | ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ಯಹ್ನೀ ಮಹತ್ಯಾ ಅಪತ್ಯರೂಪೇ ವಾ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಜಾಯಮಾನ-
ತ್ವಾತ್ | ಯಹುರಿತ್ಯಪತ್ಯನಾಮ ಯಹುಃ ಸೂನುರಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಋತಸ್ಯ ಮಾತರಾ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಿರ್ಮಾತ್ರೈ | ತಾಭ್ಯಾಮಾಗಮನಾದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಪೂರ್ಣೇಯಜ್ಞಮಾತ್ಮತ್ವಮುಪಚರ್ಯತೇ |
ಯದ್ವಾ | ಅತಿರಾತ್ರಾದೀನಾಮಹೋರಾತ್ರಸಾಧ್ಯತ್ವಾತ್ | ನಕ್ಶೋಷಾಸಾ ಉಕ್ತಗುಣವಿಶಿಷ್ಟೇ ಅಹೋ-
ರಾತ್ರದೇವತೇ ಸುಮತ್ ಸ್ವಯಮೇವ | ಆಸ್ಮಾಭಿರಪ್ರಾರ್ಥಿತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸುಮದ್ಭರ್ಗಿ-
ರಾಸ್ತೃತಂ ದರ್ಭಮಾ ಸಮಂತಾದಾ ಸೀದತಾಂ | ಉಪವಿಶತಾಂ | ಯದ್ವಾ | ಋತಸ್ಯೇತಿ ಕರ್ಮಣಿ
ಪಶ್ಯೇ | ಯಜ್ಞಮಾ ಸೀದತಾಂ | ಆಸಾದ್ಯ ಚ ಬರ್ಹಿರಾಸ್ತೃತಂ ದರ್ಭಂ ಸ್ವಯಮೇವಾ ಸೀದತಾಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅ ಭಂದಮಾನೇ—ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವವರೂ, | ಉಪಾಕೇ—ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ
ಇರುವವರೂ, | ಸುಪೇಶಸಾ—ಮನೋಹರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ | ಯಹ್ನೀ—ಮಹತ್ತಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರೂ |
ಅಥವಾ (ನಿತ್ಯವೂ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ) ಅಪತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳವರೂ | ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಮಾತರಾ—
ನಿರ್ಮಾಣಕಾರಣರೂ ಆದ | ನಕ್ಶೋಷಾಸಾ—ರಾತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಅಹಸ್ವಿನ ದೇವತೆಗಳೇ, | ಸುಮತ್—
(ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸದಿದ್ದರೂ ಸಹ) ನೀವಾಗಿಯೇ | ಬರ್ಹಿಃ—ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ | ಆ ಸೀದತಾಂ—
ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ. | ಅಥವಾ ಸುಮತ್—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿದ | ಬರ್ಹಿಃ—ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ |
ಆ ಸೀದತಾಂ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವವರೂ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇರುವವರೂ ಮನೋಹರವಾದ
ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಮಹತ್ತಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರಣರೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಹೋರಾತ್ರದೇವತೆ
ಗಳೇ, ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸದಿದ್ದರೂ ಸಹ ನೀವಾಗಿಯೇ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ದಯಮಾಡಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ನಮ್ಮ
ದರ್ಭಾಸನಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ.

English Translation

Beautiful night and morning, ever hymned, ever associated, progeny
(of time), parents of sacrifice, sit down of your own good-will on the sacred
grass.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

(ಅ) ಭಂದಮಾನೇ — ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೇ | ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದು ನಕ್ಶೋ-
ಷಾಸಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಚಿತಿ, ಗಾಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಚಿತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ
ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ಭಂದಮಾನಾ ಎಂದರೆ ಪೂಜಾವಿಷಯವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಂದನಾಃ |

ಭಂದನಾ ಭಂದತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ. ೫-೨) ಭಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಅ ವಿನೇಶ ರೋದಸೀ ಭೂರಿರ್ವಸಸಾ ಪುರುಪ್ರಿಯೋ ಭಂದತೇ ಧಾಮುಭಿಃ ಕವಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೪)

ಸ ಭಂದನಾ ಉದಿಯರ್ತಿ ಪ್ರಜಾವತೀರ್ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಿಶ್ವಾಃ ಸುಭರಾ ಅಹರ್ದಿವಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೮೬-೪೧)

ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದ ಪ್ರಯೋಗದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೫-೨)

ಸುಮತ್ — ಸ್ವಯಮೇವ | ಅಸ್ಮಾಭಿರಪ್ರಾರ್ಥಿತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸದಿದ್ದರೂ ನೀವಾಗಿಯೇ ಎಂದು ಉಷಾಸಾನಕ್ತಗಳ ಔದಾರ್ಯವನ್ನೂ ಅಭಿಮಾನವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಮತ್ಸ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ (ನಿ. ೬-೨೨) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಎಂದರೆ ತಾನಾಗಿಯೇ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಇದೊಂದೇ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೇ ಕಲ್ಯಾಣ, ಶೋಭನ ಅಥವಾ ಭದ್ರ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸುಮದ್ರಃ ಸಮದ್ಗಣಃ ಸುಮದಂಶುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ,

ಅಮೇವ ನಃ ಸುಹವಾ ಆ ಹಿ ಗಂತನ ನಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಸದತನಾ ರಣಿಷ್ಠನ |

ಅಥಾ ಮಂದಸ್ತ ಜುಜುಷಾಣೋ ಅಂಧಸಸ್ತುಷ್ಟದೇವೇಫಿರ್ಜನಿಭಿಃ ಸುಮದ್ಗಣಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೬-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸುಮದ್ಗಣಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶೋಭನಗಣಃ ಎಂದೂ,

ವಿಭಾವಾ ದೇವಃ ಸುರಣಃ ಪರಿ ಕ್ಷೀರಗ್ನಿರ್ಬಭೂವ ಶವಸಾ ಸುಮದ್ರಃ |

ತಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ ಭೂರಿಪೋಷಿಣೋ ವಯಮುಪ ಭೂಷೇಮ ದಮ ಆ ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಮದ್ರಃ ಎಂದರೆ ಶೋಭನರಥಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸುಮತ್ ಪದವು ಶೋಭನ, ಕಲ್ಯಾಣ ಈ ಪದಗಳ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ದೇವತೆಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಆಗಮನವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಉಸಾಕೇ—ಈ ಪದವು ಅಂಕಿತನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಪರಸ್ಪರಂ ಸನ್ನಿಹಿತೇ | ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇರುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಸುಪೇಶಸಾ—ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪಸಾನು | ಪಿಂಶತೇರ್ವಿಪಿಶಿತಂ ಭವತಿ | ಸಂಸ್ಕೃತವಾದುದು ಮತ್ತು ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಿಶ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸೌಂದರ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಋಕ್ನಿಂದ ಹರಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೧೧) ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯೆಹ್ವೇ—ಮಹತ್ಯಾ ಅಸತ್ಯರೂಪೇ ವಾ | ಅತಿ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಶಿಶುರೂಪದವರು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಹನ್ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಮತ್ತು ತುಕ್, ತೋಕಂ ಇತ್ಯಾದ್ಯಪತ್ಯನಾನುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧) ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ಉಪಸ್ಥಾನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಉಪ ವ ಏವೇ ವಂದ್ಯೇಭಿಃ ಶೂಷ್ಯಃ ಪ್ರ ಯೆಹ್ವೇ ದಿವಸ್ಥಿತಯದ್ವಿರಕ್ಯೇಃ |

ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ವಿದುಷೀವ ವಿಶ್ವಮಾ ಹಾ ವಹತೋ ಮರ್ತ್ಯಾಯ ಯಜ್ಞಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೧-೨)

ಉತ ಯೋಷಣೇ ದಿವ್ಯೇ ಮಹೀ ನ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಸುದುಘೇವ ಧೇನುಃ |

ಬರ್ಹಿಷದಾ ಪುರುಹೂತೇ ಮಘೋನೀ ಆ ಯಜ್ಞಯೇ ಸುನಿತಾಯ ಶ್ರಯೇತಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ದೇವತೆಗಳ ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು,

ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಚರತಃ ಸ್ವರ್ಥೇ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ವತ್ಸಮುಪ ಧಾಪಯೇತೇ |

ಹರಿರನ್ಯಸ್ಯಾಂ ಭವತಿ ಸ್ವಧಾನಾಂಚ್ಛಕ್ರೋ ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ ದದೃಶೇ ಸುವರ್ಚಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೧)

ಪುನಃ ಪುನರ್ಜಾಯಮಾನಾ ಪುರಾಣೀ ಸಮಾನಂ ವರ್ಣಮಭಿಶುಂಭಮಾನಾ |

ಶ್ವಘ್ನೀವ ಕೃತ್ನುರ್ವಿಜ ಆಮಿನಾನಾ ಮರ್ತಸ್ಯ ದೇವೀ ಜರಯಂತ್ಯಾಯುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೂ ಉಷಸ್ಸೂ ಸಹ ಪದೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಶುರೂಪರಾಗಿರುವರೆಂಬ ಅಂಶವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯೆಹ್ವೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ನಕ್ತೋಷಸಾ—ಈ ದೇವತೆಗಳ ಇತರ ವಿಶೇಷಣಗಳೊಡನೆ ಋತಸ್ಯ ಮಾತರಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದುದು.

ದ್ರವತಾಂ ತ ಉಷಸಾ ನಾಜಯಂತೀ ಅಗ್ನೇ ನಾತಸ್ಯ ಪಥ್ಯಾಭಿರಚ್ಛೇ |

ಯತ್ತೀಮಂಜಂತಿ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ದವಿರ್ಭಿರಾ ವಂಧುರೇವ ತಸ್ಥತುರ್ಮರೋಣೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಅವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ (ಇಂತಹ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತಿವೆ) ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬಂದು ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜ್ವಲಿತ ನಾಗತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಅತ್ಯಂತ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವರು ತಮ್ಮ ನಡುವೆ ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಹಿಡಿದಿರುವುದಾಗಿ ಆಲಂಕಾರಿತವಾದ ವರ್ಣನೆಯು,

ನಕ್ಲೋಷಾಸಾ ವರ್ಣಮಾಮೇನ್ಯಾನೇ ಧಾಪಯೇತೇ ಶಿಶುನೇಕಂ ಸಮೀಚೀ |

ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ರುಕ್ಮೋ ಅಂತರ್ವಿ ಭಾತಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯಂತೈವಿಣೋದಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಶು ರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಃಪಾನಮಾಡಲು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವರು ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಸಮೀಪವರ್ತನೆಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಅಂಶದ ವರ್ಣನೆಯು ಪುನರಾವರ್ತನಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅ ಸುಷ್ವಯಂತೀ ಯಜತೇ ಉಷಾಕೇ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಸದತಾಂ ನಿ ಯೋನೌ |

ದಿನ್ಯೇ ಯೋಷಣೇ ಬೃಹತೀ ಸುರುಕ್ಮೇ ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಂ ಶುಕ್ರೇಶಿಶಂ ದಧಾನೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦.೧೧೦-೬)

ಎಂಬ ಆಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗೌಣವಾದ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲದೇ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನ ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ಈ ಅಂಶದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ಥಾನಲಾಭವು,

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದುಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಬೃಹತೀ ಸುಪೇಶಸಾ ನ್ಯಾಗಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ಯೋನಿಂ ಕೃಣ್ವಾನೇ ||

ಸಗಾಂಸ್ತಯಮಾನೇ ಇಂದ್ರೇಣ ದೇವೈರೇದಂ ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದತಾಂ ನೀತಾಮಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರೈಃ ||

(ದೈ. ಬ್ರ. ೩-೬-೨-೧)

ಎಂಬ ಸ್ತೌಷಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿ ಉಷಾಸಕ್ತರು ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ೮,೧೧ ರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಷಸ್ ಮತ್ತು ನಕ್ತ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲೂ ಸಹ, ಇವರನ್ನು ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ನಕ್ಲೋಷಾಸೌ ಚ ಯೇ ದೇವ್ಯಾವಾಗ್ನೀಯ್ಯಾವೇವ ತೇ ಸ್ತೌತೇ |

ಶ್ಯಾವ್ಯಾಗ್ನೀಯೀ ಹಿ ಕಾಲಸ್ಯ ತಸ್ಯೈವೋಷಾಃ ಕಲೇವ ತು ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೮)

ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ನಕ್ತ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾವಿಯು (ರಾತ್ರಿದೇವತೆ ೧-೭೧-೧) ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಮತ್ತು ಉಷಃ ಕಸ್ಮಾದುಚ್ಛೇತೀತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೇರಪರಃ ಕಾಲಃ (ನಿ. ೨-೧೮) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉಷಸ್ಸು ಆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಪರಕಾಲವೆಂದೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ತಮ ಉಚ್ಛತ್ಯುಷಾ ನಕ್ತಾನಕ್ತೇಮಾಂ ಹಿಮಬಿಂದುಭಿಃ |

ಅಸಿ ನಾವ್ಯಕ್ತವರ್ಣೇತಿ ನಇದ್ ಪೂರ್ವಾ ಇಚ್ಛೀರಿದಂ ಭವೇತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೯)

ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸು ಕತ್ತಲನ್ನು ಓಡಿಸುತ್ತಾಳೆ. ರಾತ್ರಿಯು ಹಿಮಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೆನೆಯುವಂತೆಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಅಥವಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವರ್ಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನೆಳ್ಳು ಪದಮೊಡನೆ ಅರ್ಜ್ಜುನ್ ಧಾತುವು ಸೇರಿ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣರೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಸಾ ಹಿ ದೋಷಾ ಭವತ್ಯಾ ದೌ ನಿಶೀಥೇ ಸಾ ತಮಸ್ವತೀ |

ನಾಮ್ನಾ ಭವತ್ಯುಷಾಶ್ಚೈವ ಸೈಷಾ ಪ್ರಾಗುದಯಾದ್ರವೇಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೦)

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗೆ (ಪ್ರ)ದೋಷಾ ಎಂದೂ, ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಮಸ್ವತೀಯೆಂದೂ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಉಷಸ್ಸೆಂದೂ ಹೆಸರು. ದೋಷಾ, ತಮಸ್ವತೀ, ಶ್ಯಾವೀ, ನಕ್ಷಾ ಇವೆಲ್ಲಾ ರಾತ್ರಿ ನಾಮಗಳೆಂದು ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿಘಂಟು ೧-೭).

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಂತುಂ ತತಂ ಸಂವಯಂತೀ (೨-೩-೬) ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞದ ವಿಪ್ಲವಣಿಗೆ ಉಷಾಸಾನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಭಂದಮಾನೇ—ಭದಿ ಕಲ್ಯಾಣೇ. ಸುಖೇ ಚ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಿಟಿ ಶಾಸನಾದೇಶ ಇದಿತೋನುಮ್-ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಶವ್ ವಿಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮು. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚ ನಾಂತರೂಪ.

ಉಸಾಕೇ—ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಕ್ಶೋಷಸಾ—ನಕ್ತಂ ಚ ಉಷಾಶ್ಚ ನಕ್ಶೋಷಸಾ. ದ್ವಿವಚನ ಔಕಾರ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಪೂರ್ವಪದದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಸುಪೇಶಸಾ—ಶೋಭನಂ ಪೇಶಃ ರೂಪಂ ಯಯೋಸ್ತೇ | ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ನೆಳ್ಳುಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾತರಾ—ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ರೂ. ೭-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸೀದತಾಮ್—ಷಡ್ ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವನ ವಿರುವುದರಿಂದ ತಾಮಾದೇಶ. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದಾದೇಶ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೭ ||

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಮಂ|ದ್ರಜಿ|ಹ್ವಾ ಜು|ಗು|ರ್ವಣೇ| ಹೋ|ತಾರಾ| ದೈ|ನ್ಯಾ| ಕ|ವೀ|

ಯ|ಜ್ಞಂ| ನೋ| ಯ|ಕ್ಷತಾ|ಮಿ|ಮಂ| ಸಿ|ಧ್ರಂ|ಮ|ದ್ಯ ದಿ|ವಿ|ಸ್ಪೃ|ಶಂ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಮಂ|ದ್ರಜಿ|ಹ್ವಾ | ಜು|ಗು|ರ್ವಣೇ| ಇತಿ | ಹೋ|ತಾರಾ | ದೈ|ನ್ಯಾ | ಕ|ವೀ| ಇತಿ |

ಯ|ಜ್ಞಂ | ನಃ | ಯ|ಕ್ಷತಾಂ | ಇ|ಮಂ | ಸಿ|ಧ್ರಂ | ಅ|ದ್ಯ | ದಿ|ವಿ|ಸ್ಪೃ|ಶಂ || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮಂ|ದ್ರಜಿ|ಹ್ವಾ ದೇವಾನಾಂ ಮಾದನಜ್ವಲೌ ಜುಗುರ್ವಣೇ ಭೃಶಂ ಗೃಣಿತಾಂ ಸ್ತವತಾಂ ಯಜ-
ಮಾನಾನಾಂ ಸಂಭಕ್ತಾರೌ || ಗೃಣತೇರ್ಯಜೌ ಲುಗಂತಾತ್ ಕ್ವಿಸಿ ಚ್ಛಾಂದಸೀ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನುಪ-
ಪದೇ ವನತೇಶ್ವಂದಸಿ ವನಸನರಕ್ಷಿಮಥಾಮಿತೀನ್ದ್ರತೃಯಃ || ಕವೀ ಮೇಧಾವಿನೌ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನೌ
ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೇವಸಂಬಂಧಿನೌ ಹೋತಾರೌ ಅಯಂ ಚ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಶ್ಚೇತ್ಯುಭೌ ಸಿಧ್ರಂ ಫಲ.
ಸಾಧನಭೂತಂ || ಸಿಧೇಃ ಸ್ವಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನೌ ರಕ್ || ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ ದ್ಯುಲೋಕನಾಸಿದೇವಾನ್
ಸ್ಪೃಶಂತಂ | ತೈರ್ಹವಿಷಃ ಸ್ವೀಕ್ರಿಯಮಾಣಿತ್ಯಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಈದೃಶಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿಮಂ ಯಜ್ಞ-
ಮದ್ಯ ಯಕ್ಷತಾಂ | ಅನುತಿಷ್ಠತಾಂ ಪೂಜಯತಾಂ ನಾ | ಸಮ್ಯಜ್ನಿರ್ವಾಹಯತಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಂ|ದ್ರಜಿ|ಹ್ವಾ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವರೂ | ಜುಗುರ್ವಣೇ—
ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವರೂ | ಕವೀ—ಮೇಧಾವಿಗಳೂ | ದೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ—
ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಕರೆಯುವವರೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ | ಸಿಧ್ರಂ—ಫಲದಾಯಕ
ನಾದುದೂ | ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ—ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ (ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ) ಸೇರುವುದೂ ಆದ | ನಃ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ—
ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅದ್ಯ—ಈಗ | ಯಕ್ಷತಾಂ—ನೆರವೇರಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಭಕ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು-
ವವರೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಸಹ ಫಲದಾಯಕನಾದುದೂ, ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೇರು-
ವುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಈಗ ನೆರವೇರಿಸಲಿ.

English Translation

May the two pleasing-tongued receivers of praise, the divine and sage invokers (of the gods), officiate to-day at this our sacrifice, which confers (rewards) and attains heaven.

! ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು !

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ—ದೇವಸಂಬಂಧಿನೌ ಹೋತಾರೌ| ಅಯಂ ಚ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಶ್ಚ ಇತ್ಯುಭೌ| ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳೂ ಹೋತೃಗಳೂ ಆದ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆಧುನಿಕರಾದ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವನ್ನೂ ತೋರಿದ್ದಾರೆ. Geldner ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, Haug ಎಂಬುವನು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂದೂ, Oldenberg ಎಂಬುವನು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವೊಂದೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ.

ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದೇ ಈ ಹೋತೃಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಯಜ್ಞಂ ನೋ ಯಜ್ಞತಾ-ಮಿಮಂ | ಎಂದು ೧-೧೩-೮ ; ೧-೧೮೮-೨ನೇ ಋಕ್ನಗಳಲ್ಲೂ, ದೇವಾನ್ಯಜಂತಾವ್ಯತುಥಾ | ಎಂದು ೨-೩-೨ ನೇ ಋಕ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾಪನವು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಆಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ—

ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುನಾಚಾ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಧ್ಯೈ |

ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿತಾ ದಿತಂತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೨೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞೋತ್ಪಾದಕರು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾನವನಾದವನರು (ಅಳಿಯುವವರು) ಎಂದಿರುವುದೂ ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರ ಮತವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳು ಎರಡು ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ದೇವ-ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ಯಂಜೇ ಸಪ್ತ ಪೃಕ್ಷಾಸಃ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಿ |

ಋತಂ ಶಸಂತ ಋತಮಿತ್ತ ಆಹುರನು ವ್ರತಂ ವ್ರತಸಾ ದೀಧ್ಯಾನಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿ ಪರವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

೧-೧೩-೪ ರಲ್ಲು ಹೋತಾ ಮನುರ್ಹಿತಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಮಂದ್ರಾ ಪೋತಾರಾ ಕವೀ ಪ್ರಚೇತಸಾ | ಸ್ವಿಷ್ಟ-
ಮಿದ್ಯಾನ್ಯಃ ಕರದಿಷಾ ಸ್ವಭಿಗೂರ್ತಮನ್ಯ ಉರ್ಜಾ ಸತವಸೇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಿವಿ ದೇವೇಷು
ಧತ್ತಾಂ ನೀತಾಮಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರೈಃ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಹೋತೃವು ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವನ್ನಾಗಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ, ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯವಿಧಿಯು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೂ ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ವೈ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾನೇವ
ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ಈ ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕವನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಸುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ |

(ನಿ. ಉ-೧೨)

ಎಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಆಧಾರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಾರ್ಥವವಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನನುಮೋದಿಸುತ್ತಾ,

ದೈವ್ಯಾವಿತಿ ತು ಹೋತಾರಾವಗ್ನೀ ಸಾರ್ಥವಮಧ್ಯಮೌ |

ದಿವ್ಯಾದಗ್ನೇರ್ಹಿ ಜಜ್ಞತೇ ದೈವ್ಯಾ ತೇನೇಹ ಜನ್ಮನಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೧)

ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಹೋತೃಗಳೂ ಸಾರ್ಥವ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮರಾದ (ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ) ಅಗ್ನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಜುಗರ್ವಣೇ—ಭೃಶಂ ಗೃಣಿತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಭಕ್ತಾರೌ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನರನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುವರೆಂದರ್ಥ.

ಸಿದ್ಧಂ—ಫಲಸಾಧನಭೂತಂ | ಫಲದಾಯಕವಾದುದೆಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ದ್ಯಾವಾ ನಃ ಪೃಥಿವೀ ಇಮಂ ಸಿದ್ಧಮದ್ಯ ದಿವಿಷ್ಟೃಶಂ | ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ಯಚ್ಛತಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೨೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಸಿದ್ಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಫಲ ಸಾಧಕವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥ.

ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ—ದೇವಾನಾಂ ಮಾದನಜ್ವಾಲಾ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ವಾಲೆ ಗಳುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ. ಮಂದ್ರ, ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೪೧-೧೨ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು ಅಸಂಭವವಾದ್ದರಿಂದ ದೈವ್ಯ ಹೋತಾರಾ | ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಾತ್ರ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಸ್ಥಾಯಿತೆಜ್ಜಾ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂದ್ರಾ ಜಿಹ್ವಾ ಯಯೋಸ್ತೌ ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ ಬಹುವ್ರೀಹಾ—(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಜುಗುರ್ವಣೀ—ಗ್ಹಾ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಭೃಶಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ ಯಜೋಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬಂದಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಜುಗುರ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವನ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಜುಗುರ್ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭಂದಸಿವನಸನರಕ್ಷಿಮಥಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಗುರ್ವಣಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಹಿ ಕುಸ್ವಾಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹೋತಾರಾ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ದೈವ್ಯಾ—ದೇವ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿತ್ವೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಯಕ್ಷಕಾಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತಾಮಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೯೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಸಾಂಧ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಖರಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಧ್ರಮ್—ಷಿಧ ಗತ್ಯಾಮ್. ಧಾತು. ಸ್ಥಾಯಿತಂಚಿವಂ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಮ್—ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶತಿ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶ್. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಶುಚಿರ್ದೇವೇಷ್ವರ್ಸಿಫತಾ ಹೋತ್ರಾ ಮರುತ್ಸು ಭಾರತೀ ।

ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹೀ ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದಂತು ಯಜ್ಞಿಯಾಃ || ೯ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಶುಚಿಃ | ದೇವೇಷು | ಅರ್ಷಿತಾ | ಹೋತ್ರಾ | ಮರುತ್ಸು | ಭಾರತೀ ।

ಇಳಾ | ಸರಸ್ವತೀ | ಮಹೀ | ಬರ್ಹಿಃ | ಸೀದಂತು | ಯಜ್ಞಿಯಾಃ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಶುಚಿಃ ಶುದ್ಧಾ ಮರುತ್ಸು ನಿರುದ್ಧಲಕ್ಷಣಯಾನುರಣೇಷು ದೇವೇಷು ದ್ಯೋತನತೀಲೇಷು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ಮರುತ್ಸು ಋತ್ವಿಕ್ಷು ವಾರ್ಷಿತಾ ನಿಯತಾ ಹೋತ್ರಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಿಕಾ ಭಾರತೀ ಭರತ- ಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೀ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ವಾಕ್ ತಥೇಳಾ ಸಾರ್ಥಿನೀ ಪ್ರೈಷಾದಿರೂಪಾ ಮಹೀ ಮಹತೀ ಸರಸ್ವತೀ | ಸರ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ | ತದ್ವತೀ ಸ್ತನಿತಾದಿರೂಪಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಚಿ ವಾಕ್ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ಥಾನವಾಗಭಿನಾದೇವತಾ ಯಜ್ಞಿಯಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾಃ ಸತ್ಕೋ ಬರ್ಹಿಃ ಸ್ತೀರ್ಣಂ ಸೀದಂತು | ಉಪ- ವಿಶಂತು ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮರುತ್ಸು—ಅಮರರಾದವರೂ | ದೇವೇಷು—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದವರೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಮರುತ್ಸುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಋತ್ವಿಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ | ಅರ್ಪಿತಾ—ನಿಯತವಾಗಿರುವವಳೂ, | ಶುಚಿಃ—ಶುದ್ಧಾತ್ಮಳೂ | ಹೋತ್ರಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಿಕೆಯೂ ಆದ | ಭಾರತೀ—ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳೂ, ಆದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿನಿಯೂ ಆದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೂ | ಇಳಾ—ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಥಳಾದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೂ | ಮಹೀ—ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ | ಸರಸ್ವತೀ—ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾದ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಸ್ಥಳಾದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೂ ಸಹ | ಯಜ್ಞಿ—ಯಾಜ್ಞ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿ | ಬರ್ಹಿಃ—ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ | ಸೀದಂತು—ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಮರರಾದವರೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದವರೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮರುತ್ಸುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಋತ್ವಿಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ನಿಯತವಾಗಿರುವವಳೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಿಕೆಯಾದವಳೂ ಆದ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳೂ, ಆದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿನಿಯೂ ಆದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೂ, ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಥಳಾದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯೂ ಮತ್ತು ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳೂ ಮಾಧ್ಯಮಿಕವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳ ವಾಗಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ದರ್ಭಾಸನದಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

May the pure Hotra, placed among the gods, and Bharati, among the Maruts, and may the adorable Ila, Saraswati, and Mahi, sit down upon the sacred grass.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮತ್ತು ೧-೧೮೮ನೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ ಎಂದು ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬುವರೇ ಈ ಮೂವರು. ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಹೋತ್ರಾ, ಶುಚಿಃ, (ಮರುತ್ಸು, ದೇವೇಷು) ಅರ್ಪಿತಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ತೇವತಿಗೆ ಮಹೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮಹೀ ಎಂಬ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರದೆ ಭಾರತೀ ದೇವತೆಯ ಪರ್ವಾಯಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ;—

ಹೋತಾಯಕ್ಷತ್ರಿಸ್ತೋ ದೇವೀರಪಸಾಮಸಸ್ತಮಾ ಅಚ್ಛಿದ್ರಮದ್ಯೇದಮಸಸ್ತನ್ವತಾಂ | ದೇವೇ-
ಭ್ಯೋ ದೇವೀರ್ದೇವಮಪೋ ವಿಯಂತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರೈಜ ||

(ಶೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀಃ ಎಂದು ಮಾತ್ರವಿದೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಇಡಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀತ್ಯೇವಂರೂಪಾಸ್ತಿಸ್ತೋಽಷ್ಟಮಪ್ರಯಾಜದೇವ್ಯಸ್ತದ್ರೂಪಮಗ್ನಿಂ ದೈವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಯೇಜತು | ಇಡಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಮತ್ತು ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂವರು ಅಷ್ಟಮಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅಪಸಾಂ ಅಪಸ್ತಮಾಃ | ಕರ್ಮವತೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇತಶ ಯೇನ ಕರ್ಮವತ್ಯಃ | ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕರ್ಮವತಿಯರೆಂದೂ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀರೈಜತಿ ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಅಪಾನೋ ವ್ಯಾನಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಸ್ತಾ ಏವ ತತ್ತ್ವೀಣಾತಿ
ತಾ ಯೇಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನ ಮತ್ತು ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ಜೀವತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ೧೦-೧೦೦-೮ನೇ ಋಕ್ಮನ್ನದಹರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಏವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಏತು ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ | ಭರತ ಆದಿತ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಭಾ ಇಳಾ ಚ ಮನುಷ್ಯವದಿಹ ಚೇತಯಮಾನಾ ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಬರ್ಹಿರಿದಂ ಸುಖಂ ಸರಸ್ವತೀ ಚ ಸುಕರ್ಮಾಣ ಆಸೀದಂತು | (ನಿ. ೮-೧೩) ಭರತನ (ಸೂರ್ಯನ) ಪ್ರಭಾರೂಪನಾದ ದೇವತೆಯೂ, ಇಳಿಯೂ, ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಬರ್ಹಿಯನ್ನಲಂಕರಿಸಲಿ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ತಿಸ್ರಸ್ತು ದೇವ್ಯೋ ಯಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಸ್ತಿಸ್ಥಾನೈವೇಹ ಸಾ ತು ವಾಕ್ |

ತ್ರಿವಿಧೇನೋಚ್ಯತೇ ನಾಮ್ನಾ ಜ್ಯೋತಿಃಷು ತ್ರಿಷು ವರ್ತಿನೀ ||

ಅಗ್ನಿಮೇವಾನುಗೇಳಾ ತು ಮಧ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸರಸ್ವತೀ |

ಅಮೂ ಸ್ಥಿತಾಧಿ ಲೋಕಂ ತು ಭಾರತೀ ಭವತಿ ಹ್ಯಸೌ ||

ಸೃಷಾ ತು ತ್ರಿವಿಧಾ ವಾಗ್ವೈ ದಿವಿ ಚ ವ್ಯೋಮ್ನಿ ಚೇಹ ಚ

ವ್ಯಸ್ತಾ ಚೈವ ಸಮಸ್ತಾ ಚ ಭಜತ್ಯಗ್ನಿನಿಮಾನಸಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೨ರಿಂದ ೧೪)

ತ್ರಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ ವಾಗಧಿದೇವತೆಗಳು. [ವಾಕ್ಯಿನ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಬೃ ದೇ. ೨-೨೨ರಿಂದ ೮೨ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ].

ಆಯಂ ಪ್ರಯೋಗಸ್ತೇತೇಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ತ್ರಿಷು ವರ್ತತಾಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೦)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದೇ ವಾಗಧಿದೇವತೆಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಇವರಲ್ಲಿ ಇಳೆಯು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿದಳು. ಸರಸ್ವತಿಯು ಮಧ್ಯಲೋಕವನ್ನಾ ಕ್ರಮಿಸಿದಳು ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯು ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳಾದಳು. ಆದರೂ ಸಹ,

ದೇವ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಃ ಶ್ರಿತಾಶ್ಚೈನಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ಚೈವೈತದಾಶ್ರಯಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೦೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಮೂರು ಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೇ ಮುಕ್ತಾಯಮಾಡಿದೆ.

ಮಹೀ—ಮಹತೀ ಮಹತ್ತಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದು ಸರಸ್ವತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಹೀ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೬ ಮತ್ತು ೯-೫-೬ನೇ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹೀ ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ಮಯೋಭುವಃ | ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದಂತೈಸ್ತಿಸ್ರಿಧಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಿರುವ ಋ. ಸಂ. ೫-೫-೮ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮಹೀ ಎಂಬುದು ಭಾರತೀ ದೇವತೆಯ ಪರ್ವಾಯಪದವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು,

ಭಾರತೀ ಪವಮಾನಸ್ಯ ಸರಸ್ವತೀಳಾ ಮಹೀ |

ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞ ಮಾ ಗಮಂತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ ಸುಪೇತಸಃ ||

(ಋಂ. ಸಂ. ೯-೫-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಇಳಾ—ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮೇವಾನುಗೇಳಾ (೩-೧೩) ಇಳೆಯು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿದಳು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ,

ಪ್ರ ದೀಧಿರ್ವಿಶ್ವನಾರಾ ಜಿಗಾತಿ ಹೋತಾರಮಿಳಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯಜಥ್ಯೈ |

ಅಚ್ಛಾ ನಮೋಭಿವೃಷಭಂ ವಂದಥ್ಯೈ ಸ ದೇವಾನ್ಯಕ್ಷದಿಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಳೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವೀರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ೭-೧೬-೮ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಘೃತಪದವೂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ, ೧೦-೭೦-೮ ರಲ್ಲಿ ಘೃತಪದವೂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಳಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸೆಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ,

ಉತ್ತಾನಾಯಾಮನ ಭರಾ ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ವಯಃ ಪ್ರವೀತಾ ವೃಷಣಂ ಜಜಾನ |

ಅರುಷಸ್ತುಪೋ ರುಶದಸ್ಯ ಪಾಜ ಇಳಾಯಾಸ್ಪುತ್ರೋ ವಯುನೇಜನಿಷ್ಠ ||

(ಋ. ಸಂ ೩-೨೯-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಳಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾರತೀ—ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಭೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. (ಭರತಃ ಆದಿತ್ಯಃ ತಸ್ಯ ಭಾಃ) Macdonell ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ Vedic Mythology ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಭರತವಂಶದವರಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹವಿಸು ಎಂದೂ, (P. 87) Grassmann ಎಂಬುವನು ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ತಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಭಾರತಃ ಶರ್ಮ ಯಂಶಜ್ಞೋ ಕ್ಷಶ್ಯಾತ್ಸೂರ್ಯಮುಚ್ಚರಂತಂ |

ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ಸುನವಾಮೇತ್ಯಾಹ ನರೇ ನರಾಯ ನೃತಮಾಯ ನೃಣಾಂ |

(ಋಂ ಸಂ. ೪-೨೫-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಭಾರತಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದೇವತೆಗೆ ಭಾರತೀ ಎಂದು ಹೆಸರಿಡಬಹುದೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ | ತದ್ವತೀ ಸ್ತನಿತಾದಿರೂಪಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಚ ನಾಕ್ | ಸರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥ. ಉದಕವನ್ನುಳ್ಳವಳೂ ಮತ್ತು ಗುಡುಗು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದವುಳ್ಳವಳೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ತನಾದ ವಾಗ್ದೇವತೆಯ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ದೇವತಾತ್ಮಕಳಾದ ನದಿಯೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಅಥವಾ ದೇವ್ಯಸ್ತ್ರಿಸ್ರಃ ಶ್ರಿತಾಶ್ಚೈನಂ (ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೦೮) ಈ ಮೂವರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥ್ವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಭಾರತಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಿಡಿಲುಮಿಂಚುಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇಳಿಯೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಮೂವರೂ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತ. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ತದ್ರೂಪಮಗ್ನಿಂ ಎಂದಿರುವುದನ್ನು ಮೇಲೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅರ್ಪಿತಾ—ಉಂಭಾದೀನಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಳಾ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಾಪಂಚೈವ ಹಲಂತಾನಾಂ ಯಥಾ ವಾಚಾ ದಿಶಾ ನಿಶಾ (ಕೌ. ೨-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲಂತವಾದರೂ ಟಾಪ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಸರಸ್ ಶಬ್ದ ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರಃ ಅಸ್ಯಾ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಸೌ ಮ-

ತ್ವರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಗಿ-
ತತ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಜೀಪ್- ಮತುಪ್, ಜೀಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದ
ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹೀ-ಮಹತೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ-(ಪಾ. ಸೂ.
೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ಜೀಪ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೀದಂತು-ಷದಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯನಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಅಂತಾದೇಶ. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಯಾಃ-ಯಜ್ಞತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ ಘೃಖಿಣೌ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೀ-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬ
ದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತನ್ನಸ್ತುರೀಪಮದ್ಭುತಂ ಪುರು ವಾರಂ ಪುರು ತ್ಮನಾ |

ತ್ವಷ್ಟಾ ಪೋಷಾಯ ವಿ ಸ್ಯತು ರಾಯೇ ನಾಭಾ ನೋ ಅಸ್ತಯುಃ || ೧೦ ||

ಸದಪಾಠಃ

ತತ್ | ನಃ | ತುರೀಪಂ | ಅದ್ಭುತಂ | ಪುರು | ನಾ | ಅರಂ | ಪುರು | ತ್ಮನಾ |

ತ್ವಷ್ಟಾ | ಪೋಷಾಯ | ವಿ | ಸ್ಯತು | ರಾಯೇ | ನಾಭಾ | ನಃ | ಅಸ್ತಯುಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋಽಸ್ತದರ್ಥಂ ತತ್ತಾದೃಶಂ ತುರೀಪಂ ತೂರ್ಣಂ ವ್ಯಾಪ್ಯದ್ಭುತಂ ಸದ್ಯ ಅನಿರ್ಭವದಭೂತ-
ಮಿವ ಸತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಹನ್ನಾನ್ಯತತ್ | ಸಾರತೋ ಮಹತ್ | ಪುರು ವಾರಂ ಬಹೂನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾ-
ಮರ್ಥಾಯೈವಾರಮಲಂ ಸಮರ್ಥಂ | ಯದ್ವಾ | ಪುರು ವಾರಂ ಬಹು ಪ್ರಭೂತಂ ಚ | ವಾಶಬ್ದಶ್ಚಾರ್ಥೇ |

ಅರಂ ಅಲಂ | ತ್ಮನಾತ್ಮನಾ ಪುರು | ಬಹುಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಮೇತತ್ | ಈದೃಶಮುದಕಂ ತ್ವಷ್ಟಾ
ವೃಷ್ಟ್ಯಾದೇಃ ಕರ್ತಾ | ತ್ವಷ್ಟೃಶಬ್ದೋ ಯಾಸ್ಯೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತ್ವಷ್ಟಾ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಇತಿ
ನೈರುಕ್ತಾಸ್ತಿಸೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೃದ್ಧಿಕರ್ಮಣಸ್ತತ್ಪ್ರತೀರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಕರೋತಿಕರ್ಮಣಃ | ನಿ. ೮-೧೩ | ಇತಿ |
ತನ್ನಾಮಕೋ ವೈದ್ಯುತೋಗ್ನಿರಸ್ಮಯುರಸ್ಮಾನ್ಯಾಮಯಮಾನೋ ದೇವೋ ನಃ ಪೋಷಾಯಾಸ್ಮತ್ಪು-
ಷ್ಟಯೇ ರಾಯೇ ಸಮೃದ್ಧಯೇ ಚ ನಾಭಾ ನಾಭಾ ವೃಷ್ಟೇರ್ಬಂಧಕೇ ಮೇಘಸ್ಯನಾಭಿಸ್ಥಾನೇವಸಿದ್ಧಿ-
ಮುಕ್ತಲಕ್ಷಣಮುದಕಂ ವಿಷ್ಯತು | ವಿವಿಧಂ ಗಮಯತು || ಪೋಷಂತಕರ್ಮಣಿ | ಓತಃ ಶ್ಯನೀತೋ-
ಕಾರಲೋಪಃ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪುನೋತೀತಿ ಷತ್ವಂ || ಯದ್ವಾ | ನೋ ನಾಭಾಸ್ಮತ್ಪ್ರಬಂಧಿಯಜ್ಞನಾಭಾ-
ವುತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ರಾಯೇ || ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೀ || ರಾಯೋ ಗವಾದಿಧನಸ್ಯ ಪೋಷಾಯ
ಪುಷ್ಟಯೇ || ಸ್ಯತಿರುಪಸ್ಯಷ್ಟೋ ವಿಮೋಚನಾರ್ಥಃ || ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ಮುಂಚಿತು ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತ್ವಷ್ಟಾ—ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವೃಷ್ಟಿ ನಿರ್ಮಾಪಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಸ್ಮಯುಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಭಿ-
ಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಪೋಷಾಯ—ಪುಷ್ಟಿಗಾಗಿಯೂ | ರಾಯೇ—ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ |
ನಾಭಾ—ಮೇಘದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ [(ಅಥವಾ) ನಃ—ನಮ್ಮ | ನಾಭಾ—ಯಜ್ಞನಾಭಿಯಾದ ಉತ್ತರ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ |
ರಾಯೇ—ಗವಾದಿ ಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಪೋಷಾಯ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ] | ನಃ—ನಮಗಾಗಿ | ತತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧ
ವಾದುದೂ | ತುರೀಪಂ—ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳುವುದೂ | ಅದ್ಭುತಂ—ವಿಸ್ಮಯಕರವಾದುದೂ | ಪುರುವಾರಂ—
ಅನೇಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕಾಗಬಹುದಾದುದೂ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ | ತ್ಮನಾ ಪುರು—ತಾನಾ
ಗಿಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಅದ ಮಳೆಯನ್ನು | ವಿಷ್ಯತು—ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸುರಿಸಲಿ.

|| ಭಾಸಾರ್ಥ ||

ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಪುಷ್ಟಿಗಾಗಿಯೂ, ಅಭ್ಯುದಯ
ಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಮೇಘದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ, ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳುವುದೂ, ವಿಸ್ಮಯಕರವಾದುದೂ,
ಅನೇಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕಾಗಬಹುದಾದುದೂ, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಅದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ
ಸುರಿಸಲಿ.

English Translation

May Twashtri, favourably disposed towards us, send to us, for our
nourishment and prosperity, the quick (falling) wonderful, abundant (water),
in the centre (of the cloud, effecting) of itself much (good).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತ್ವಷ್ಟಾ—ತ್ವಷ್ಟಾ ನವಮಪ್ರಯಾಜದೇವಃ ಎಂದು ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತ
ದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೈದು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವಷ್ಟೃದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವುವು. ಆಪ್ತಿಸೂಕ್ತಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವವಾಗಿದೆ

ಹೋತಾಯ ಪ್ವತ್ವಷ್ಟಾರಮಚಿಷ್ಟಮಪಾಕಗ್ಂ ರೇತೋಧಾಂ ವಿಶ್ರವಸಂ ಯಶೋಧಾಂ |
ಪುರುರೂಪಮಕಾಮಕರ್ಶನಗ್ಂ ಸುಪೋಷಃ ಪೋಷ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ಸುವೀರೋ ವೀರೈರ್ವೇತ್ಸಾಜ್ಯಸ್ಯ
ಹೋತರ್ಯಜ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಚಿಷ್ಟಂ, ಅಪಾಕಂ, ರೇತೋಧಾಂ, ವಿಶ್ರವಸಂ, ಯಶೋಧಾಂ, ಪುರುರೂಪಂ, ಅಕಾಮಕರ್ಶನಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಅಚಿಷ್ಟಂ—ಎಂದರೆ ಚೇಷ್ಟನರಹಿತಂ, ಚಾಂಚಲ್ಯರಹಿತಂ, ಸ್ಥಿರಂ, ಚಂಚಲವಲ್ಲದೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರತಕ್ಕವನೆಂದೂ,

ಅಪಾಕಂ—ಎಂದರೆ ಅಜಾಲಂ, ಪ್ರಾಜ್ಞಂ | ಬಾಲನಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆಂದೂ,

ರೇತೋಧಾಂ—ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಾದಿಬೀಜಸ್ಯ ಯಜಮಾನೇ ಧಾರಯಿತಾರಂ | ಯಜ್ಞಕರ್ತನಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಾದಿ ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತುವವನೆಂದೂ,

ವಿಶ್ರವಸಂ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿವಿಧಕೀರ್ತಿಯುಕ್ತಂ | ಬಗೆಬಗೆಯ ಕೀರ್ತಿಯುಕ್ತನೆಂದೂ,

ಯಶೋಧಾಂ—ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನೇ ಯಶಸಃ ಧಾರಯಿತಾರಂ | ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಯಶೋಭಾಗಿ ಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೆಂದೂ,

ಪುರುರೂಪಂ—ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬಹುರೂಪಂ ವಿಧವಿಧವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದೂ,

ಅಕಾಮಕರ್ಶನಂ—ಎಂದರೆ ಕಾಮಾನಾಂ ಅನಾಶಯಿತಾರಂ | ಯಜಮಾನನ ಇಪ್ಪಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಗೊಳಿಸುವವನೆಂದೂ ವಿನಿರ್ದಿಷ್ಟ.

ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತ್ವಷ್ಟೃ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ (೮-೧೪) ತ್ವಷ್ಟೃ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತೆ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತ್ವಿಷೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೀಪ್ತಿಕಮಣಸ್ತಪ್ತತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕರೋತಿಕರ್ಮಣಃ | ವೇಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿಂದು ನೈರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ. ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ತ್ವಿಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಕರ್ತೃರ್ಥಕವಾದ ತ್ವಷ್ಟ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನಗಳಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೃವು ವೇಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನೆಂದೂ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೆಂದೂ, ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಾತನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ದೇವತೆಯು ಯಾವ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಮಾಧ್ಯಮಿಕಸ್ತೃಷ್ಣೇತ್ಯಾಹುರ್ಮಧ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯೂ ಹೇಳಿರುವ ಮತಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತವನ್ನನುಮೋದಿಸುತ್ತಾ,

ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪವಿಕರ್ತಾ ಚ ಯೋಽಸೌ ಮಾಧ್ಯಮಿಕೇ ಗಣೇ |

ಸ್ತುತಃ ಸ ಚ ನಿಪಾತೇನ ಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯ ನ ವಿದ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೨೫)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿರತಕ್ಕವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು,

ತ್ವಷ್ಟಾ ತು ಯಸ್ತ್ವಯಮೇವ ಪಾರ್ಥಿವೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ಸ್ತುತಿಃ |

ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯಾಸ್ಯ ವರ್ಚಃ ಸ್ಯುಃ ಕಸ್ಯಾಸ್ಯಾಕ್ ಚಾರ್ತವೇಷು ಚ ||

ತ್ವಿಷಿತಸ್ತುಪ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತೂರ್ಣಮಶ್ನುತ ಏವ ನಾ |

ಕರ್ಮಸೂತ್ತಾರಣೋ ವೇತಿ ತೇನ ನಾಮೈತದಶ್ನುತೇ ||

ಯಃ ಸಹಸ್ರತಮೋ ರಶ್ಮೀ ರವೇಶ್ವಂದ್ರಮುಪಾಶ್ರಿತಃ |

ಸೋಽಸಿ ತ್ವಷ್ಟಾರಮೋನಾಗ್ನಿಂ ಪರಂ ಚೇಹ ಚ ಯನ್ಮಧು ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೫ ರಿಂದ ೧೭)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯೋ ಅದೇ ತ್ವಷ್ಟವನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಸೂಚನೆಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಋತುಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಇವನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೆಂದೇ ವರ್ಣಿಸಿದೆ, ಎಂದು ಅನಂತರ ತ್ವಷ್ಟು ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಚಂದ್ರವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಯು ಮಧುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ ತ್ವಷ್ಟವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ನಿರುಕ್ತೋಕ್ತವಾದ ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವನ್ನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮೋದಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟವನ್ನು ಮೊದಲು ಅಪ್ರೀದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ, (೫-೨) ಅನಂತರ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ (೫-೫) ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ (೫-೬) ಸೇರಿಸಿದೆ.

ತ್ವಷ್ಟು ಮತ್ತು ದಧೀಚಿಮುಷಿಯ ಕಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ೧-೧೩ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಯಜತಿ ವಾಗ್ವೈ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಾಗ್ವೀದಂ ಸರ್ವಂ | ತ್ವಾಷ್ಟ್ರೀಂ ವಾಚಮೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ವಾಚಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತ್ವಷ್ಟುವಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದೂ ಒಂದು ಮತವಾಗಿದೆ.

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂಶದ್ಭವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ತಮದ್ಯ ಹೋತರಿಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗೆ ದಿವ್ಯಜನ್ಮವಿದೆಯೆಂದೂ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಕ್ತನತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟುವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು,

ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮುಪಹ್ವಯೇ | ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೦)

ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಜಾಂ ಗೋಪಾಂ ಪುರೋಯಾನಾನಮಾ ಹುವೇ |

ಇಂದುರಿಂದ್ರೋ ವೃಷಾ ಹರಿಃ ಪವಮಾನಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೫-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಿಯ, ಅಗ್ರಜ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಿ ಹಿ ಪ್ರಭುಃ ಪಶೂನ್ವಿಶ್ವಾನ್ತಸ್ಸಮಾನಜೇ | ತೇಷಾಂ ನಃ ಸ್ನಾತಿಮಾ ಯಜ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೯)

ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಿ ವಿಕರೋತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಅವನಿಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೦).

ತುರೀಪಂ—ತುರೀಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಶಬ್ದವೈತ್ಯತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಸೀಲಿಸಿದರೆ, ತೂರ್ಣಂ ವ್ಯಾಪಿ | ವೇಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳುವುದು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಮಳೆಯಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ರೇತಸ್ಸಾಗಬಹುದು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ತನ್ನಸ್ತುರೀಪಮಥ ಪೋಷಯಿತ್ನು ದೇವ ತ್ವಷ್ಟರ್ವಿ ರರಾಣಃ ಸ್ಯಸ್ತ |

ಯತೋ ನೀರಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಃ ಸುದಕ್ಷೋ ಯುಕ್ತಗ್ರಾವಾ ಜಾಯತೇ ದೇವಕಾಮುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತುರೀಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾರಕವಾದ ರೇತಸ್ಸೆಂದರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ರೇತೋಧಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನ ಒಂದು ವಿಶೇಷಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಾಧುವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ,

ತ್ವಷ್ಟ್ರೇ ಸ್ವಾಹಾ, ತ್ವಷ್ಟ್ರೇ ತುರೀಪಾಯ ಸ್ವಾಹಾ, ತ್ವಷ್ಟ್ರೇ ಪುರುರೂಪಾಯ ಸ್ವಾಹಾ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೩-೧೫)

ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿಗೂ ತುರೀಪಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತುರೀಪ ಪದಕ್ಕೆ ರೇತಸ್ಸೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. Keith ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ To Tvashtre, the Seminal ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಲೋಕದ ದೇವತೆಯಾದ್ದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಪತನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅರಮ್—ನಾಲಮೂಲ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಲಂ ಎಂಬುದು ಸ್ವರೂಪ.

ತ್ಯನಾ—ಆತ್ಯನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಮಂತ್ರೇಷ್ಟಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಯನಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವಷ್ಟಾ—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತ ಧಾತು. ಅಥವಾ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೋಷಾಯ—ಪುಷ ಪುಷ್ಪ ಧಾತು. ಹಲಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಷ್ಯತು—ಷೋಂತಕರ್ಮಣಿ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಓತೇ ಶ್ಯಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಸ್ಯತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗೇಣ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ ಬಲಾದನ್ಯಃ ಪ್ರತೀಯತೇ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದಾಗ ವಿನೋಚನಾರ್ಥ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ರಾಯೇ—ರೈ ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ

ನಾಭಾ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ

ಅಸ್ಮಯುಃ—ಅಸ್ಮಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್. ಕ್ಯಾಚ್ಛೆಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಜಂತದ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅವಸ್ತೃಜನ್ಮಪ ತ್ಮನಾ ದೇವಾನ್ಯಕ್ತಿ ವನಸ್ಪತೇ |

ಅಗ್ನಿಹವ್ಯಾ ಸುಸೂದತಿ ದೇವೋ ದೇವೇಷು ಮೇಧಿರಃ || ೧೧ ||

ಪದಸೂತ್ರಃ

ಅವಸ್ತೃಜನ್ | ಉಪ | ತ್ಮನಾ | ದೇವಾನ್ | ಯಕ್ತಿ | ವನಸ್ಪತೇ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಹವ್ಯಾ | ಸುಸೂದತಿ | ದೇವಃ | ದೇವೇಷು | ಮೇಧಿರಃ || ೧೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ವನಸ್ಪತೇ ವನಾನಾಂ ಪಾಲಕ ಯೂಪಾಭಿಮಾನಿದೇವಾಗ್ನೇ ಅವಸ್ತೃಜನ್ ಸ್ವೈರಂ ವರ್ತಯ-
ಸ್ತೃತ್ವಿಜಃ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಸು ವ್ಯಾಪಾರಯನ್ ತ್ಮನಾತ್ಮನಾ ದೇವಾನ್ದವಿಭುಜ ಉಪ ಯಕ್ತಿ | ಉಪೇತ್ಯ
ಯಜ || ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶವೋ ಲುಕ್ || ದೇವೋ ದ್ಯೋತಮಾನೋ ಮೇಧಿರೋ ಮೇಧಾವಾ-
ನಗ್ನಿರಾಹವನೀಯೋ ದೇವೇಷುಭಯೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಹವ್ಯಾ ಹವೀಂಷಿ ಸುಸೂದತಿ | ಪ್ರೇರಯತಿ |
ಸ್ವೀಕರೋತಿ || ಸೂದ ಕ್ಷರಣೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ ||
ಯದ್ವಾ | ಯೂಪಾಗ್ನಿರೇವ ಪರೋಕ್ಷೇಣೋಚ್ಯತೇ | ಸೋಽಗ್ನಿಹವೀಂಷಿ ಸುಷ್ಮ ಸ್ವೀಕರೋತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ವನಸ್ಪತೇ—ಯೂಪಾಭಿಮಾನದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅವಸ್ತೃಜನ್—(ಚುತ್ವಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ಅವರವರ
ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತಾ | ತ್ಮನಾ—ನೀನಾಗಿಯೇ (ಬಂದು) | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಉಪ—ಸಮೀಪಿಸಿ |
ಯಕ್ತಿ—ಯಾಗಮಾಡು | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಮೇಧಿರಃ—ಮೇಧಾವಂತನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳನಡುವೆ | ಹವ್ಯಾ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಸುಸೂದತಿ—ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ |
ಅಥವಾ (ದೇವತೆಗಳನಡುವೆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾನೆ).

ಭಾವಾರ್ಥಃ

ಯೂಪಾಭಿಮಾನ ದೇವತೆಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಚುತ್ವಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತಾ
ನೀನಾಗಿಯೇ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇತಿಸಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡು. ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಮೇಧಾ
ವಂತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಂಚಲು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Vanaspati, here present of your own accord, convey our offerings to the gods; the divine and intelligent Agni accepts (the oblations) for the deities.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವನಸ್ಪತೇ—ವನಸ್ಪತಿಯು ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಬಹಳ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಈ ಪದದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಆಧುನಿಕರಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಪಶುಯಾಗವು ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ಅಂತಹ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ಥೂಲವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯಾಗಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟತಕ್ಕ ಯೂಪಸ್ತಂಭ ವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಇದು ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಸ್ತಂಭವೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿನಾಕ್ಯ ಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅನಂತರ ಅವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವನಸ್ಪತಿಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಬಹುದು. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವನಸ್ಪತಿಮುಸಾವಸ್ತಕ್ಷದ್ಧಿಯೋ ಜೋಷ್ವಾರಗ್ಂ ಶಶಮಂ ನರಃ| ಸ್ವದಾತ್ಸ್ಯಧಿತಿ-
ಋತುಥಾದ್ಯ ದೇವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಾವಾಜ್ಞೇತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩. ೬-೨-೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ವನಸ್ಪತಿಂ ಯೂಪಾಧಾರಭೂತಂ ದಶಮಪ್ರಯಾಜದೇವತಾತ್ಮಕ-
ಮಗ್ನಿಂ ದೈವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಯಜತು ವನಸ್ಪತಿಯು ಯೂಪಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೇ ಪ್ರಯಾಜದೇವತಾತ್ಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿ. ಇವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋತೃವು ಯಾಗಮಾಡಲಿ ಎಂದು ವನಸ್ಪತಿಗೆ ಧಿಯೋ ಜೋಷ್ವಾ, ಸ್ವದಾತ್ ಸ್ವಧಿತಿ, ದೇವೇಭ್ಯಃ ಋತುಥಾ ಹವ್ಯಾವಾಹ್, ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಆಯುಃ ಕಲ್ಪಮಾನಃ | ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಧಿಯೋ ಜೋಷ್ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧೇಃ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ | ಬುದ್ಧಿಗೇ ಹರ್ಷದಾಯಕನೆಂದೂ, ಸ್ವಧಿತಿ—ಸ್ವಧಿತಿಯಿಂದ (ವಜ್ರಾಯುಧ ಅಥವಾ) ದಿವ್ಯಶಸ್ತ್ರ ದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದದ್ದೆಂದೂ, ಋತುಥಾ—ಋತೌ ವಿಹಿತೇ ಕಾಲವಿಶೇಷೇ ಅದ್ಯ ಅಸ್ತಿತ್ವಮುಪಾಸ್ಮಿ ಸ್ವದಾ ದಸ್ಮಾಭಿದೀಯಮಾನಂ ಹವಿಃ ಸ್ವದಯತು | ಕಿಂಚಿ ದೇವೋ ವನಸ್ಪತಿದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವಾರ್ಥಂ ಹವ್ಯಾಹವೀಂಷ್ಯವಾಡ್ಯಹತು | ಈ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರಾರ್ಥ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಆಯುಃ ಕಲ್ಪಮಾನಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಬೆಳೆಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ವನಸ್ಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ವನಸ್ಪತಿಃ (೨-೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮೊದಲು ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ

ವನಸ್ಪತಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ ಋ. ಸಂ. ೨-೩೭-೩ ನೇ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ (ನಿ. ೮-೩) ವನಾನಾಂ ಸಾತಾ ವಾ ಸಾಲಯಿತಾ ವಾ | ವನಂ ವನೋತೇಃ | ವನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಪಾಲಕನಾದುದರಿಂದಾಗಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು (ಅಗ್ನಿಯು) ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಪಡೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ (೮-೧೮) ತತ್ ಕೋ ವನಸ್ಪತಿಃ, ಯೂಪ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಎಂದು ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕಾತ್ಯಕೈರ ಮತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ,

ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾನುಧ್ವರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ದೈವ್ಯೇನ |

ಯದೂರ್ಧ್ವಸ್ತಿಷ್ಠಾ ದ್ರವಿಣೇಹ ಧತ್ತಾದ್ಯದ್ವಾ ಹ್ವಯೋ ಮಾತುರಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವನಸ್ಪತಿಸದಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂದೇ ಸಂಬೋಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು

ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯಾ ದೇವಾನಾಂ ಸಾಥ ಉಪ ವಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಸ್ವದಾತಿ ದೇವಃ ಕೃಣವದ್ಭವೀಂಷ್ಯವತಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಹವಂ ಮೇ ||

(೧೦-೭೦-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಸಾಯಣರು ಯೂಪವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಆದರೆ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತವಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಏವಮಗ್ನಿರ್ವನಸ್ಪತಿಃ | ಯತ್ ಪುನರೇತದುಕ್ತಂ. ಯೂಪಾಂಜನೀಯಾಯಾಂ 'ಯೂಪೇ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದಃ' ಇತಿ | ಅತ್ರ ಬ್ರೂಮಃ—ಅಗ್ನಿರೇವಾಸೌ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತೋ ಯೂಪಾತ್ಮನಾ ವರ್ತಮಾನೋ ಯೂಪಾಂಜನೀಯಾಯಾಂ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಥಿರಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು,

ವನಸ್ಪತಿಂ ತು ಯಂ ಪ್ರಾಹುರಯಂ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವನಸ್ಪತಿಃ |

ಅಯಂ ವನಾನಾಂ ಹಿ ಪತಿಃ ಸಾತಾ ಸಾಲಯೀತಿ ವಾ ||

ಅಗ್ನಿರ್ಗೃತ್ಸಮದೇನಾಯಂ ವನಸ್ಪತಿರಿತಿಳಿತಃ |

ಮಂದಿಸ್ತೇತ್ಯಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಷಳ್ಯಚಸ್ಯ ತೃತೀಯಯಾ ||

ಯೂಪವತ್ತಿರುವಚ್ಛೇವ ಸ್ತುತಿಯಾಸ್ಯ ಪ್ರಸಂಗಜಾ |

ಸರ್ವೇಣಾಂಜತಿ ಸೂಕ್ತೇನ ತೃತೀಯೇ ಸಾ ತು ಮಂಡಲೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೨೩ರಿಂದ ೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೧ನೇ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಆಪ್ರೀದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಮತ್ತು ಋ. ಸಂ. ೨-೩೭-೨ನೇ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಗೃತ್ಸಮದನೂ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಮೂರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ಋಕ್ಮುಗಳಲ್ಲಿ ಯೂಪ ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷವೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ ಅದೂ ಸಹ ಪ್ರಸಂಗಜವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೆ,

ಇಹೈಷ ಪವಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಮಧ್ಯಮೋಽಗ್ನಿರ್ವನಸ್ಪತಿಃ |

ಅಮುಷ್ಮಿನ್ನೇವ ವಿಪ್ರೈಸ್ತು ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಶ್ಯಚಿರುಚ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ತೋರಿಸಿ, ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ೧೦-೭೦-೧೦ನೇ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯ ದೇವಾನಾಂ ಉಪವಕ್ತೃ | ಎಂಬುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಯೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಬಿಚ್ಚು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದೇ ಅಲ್ಲದೇ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೂ ಸಹ ಯಾವ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ೧-೧೩-೧೧ ; ೨-೩-೧೦ ; ೨-೩-೪ ; ೭-೨-೧೦ ಈ ಋಕ್ಮುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸೆಂದೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹವ್ಯವೆಂದೂ, ೧-೧೮೮-೧೦ ; ೫-೫-೧೦ ರಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಾನಿ ಎಂದೂ, ೧೦-೭೦-೧೦ ; ಮತ್ತು ೧೦-೧೧೦-೧೦ನೇ ಋಕ್ಮುಗಳಲ್ಲಿ ಹವೀಂಷಿಯೆಂದೂ, ಆಚ್ಯಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೇ ವಿನಹ ಪಶ್ಚಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದದಿಂದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಲ್ಲ.

ವನಸ್ಪತಿಪದಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಲು ಶಮಿತಾ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಲೌಕಿಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲುವುದು, ನಾಶಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲದೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಮುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೧-೧೬೨-೯ ಮತ್ತು ೧೦ನೇ ಋಕ್ಮುಗಳಲ್ಲಿ ಛೇದಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ೫-೪೩-೪ನೇ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಲತೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದೆಂದೂ, ೫-೮೫-೧ರಲ್ಲಿ ಚರ್ಮವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಚರ್ಮಾರನೆಂದು ಕೇವಲ ಉಪಮಾ ವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಶುಚ್ಛೇದನವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಪಶುಮಾರಕನಿಗೆ ಪರಾಯವಾಗಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಎಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ, ಈ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ,

ವನಸ್ಪತಿರವಸ್ಯಜನ್ನುಪಸ್ಥಾದಗ್ನಿರ್ಹವಿಃ ಸೂದಯಾತಿ ಪ್ರ ಧೀಭಿಃ |

ತ್ರಿಧಾ ಸಮಕ್ತಂ ನಯತು ಪ್ರಜಾನಸ್ತೇವೇಭ್ಯೋ ದೈವ್ಯಃ ಶಮಿತೋಪ ಹವ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಮಿತಾ ಎಂದರೆ ಹವಿಷಃ ಸಂಸ್ಕರ್ತಾ, ಯದ್ವಾ ದೈವ್ಯಃ ಶಮಿತೈತನ್ನಾಮುಕೋಽಗ್ನಿಃ |
ಅಗ್ನಿರ್ವೇ ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾ ಇತಿ ಶ್ಲೋಕಯತೇ | ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ವಾಯವಾದ ಪದವೆಂದೂ,

ಉಪಾವಸ್ಯಜ ತ್ಮನ್ಯಾ ಸಮಂಜನ್ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಥ ಋತುಥಾ ಹವೀಂಷಿ |

ವನಸ್ಪತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸ್ವದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಘೃತೇನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಮಿತಾ ಏತನ್ನಾಮುಕಃ ದೇವಃ ಯದ್ವಾ ಶಾಮಿತ್ರಃ ಅಗ್ನಿಃ ಎಂದೂ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶಮಿತಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಶುಮಾರಕನೆಂದರ್ಥವಾಗಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟಿತಕ್ಕು ಯೂಪಸ್ತಂಭವೆಂದರ್ಥಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ.

ಅವಸ್ಯಜನ್—ಸ್ವೈರಂ ವರ್ತಯನ್ ಋತ್ವಿಜಃ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಸು ವ್ಯಾಪಾರಯನ್ | ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅವಸ್ಯಜನ್—ಸ್ಯಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಇದು ಜುತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ ಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅನ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ಮನಾ—ಆತ್ಮನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರೇಷ್ಟಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಯಕ್ಷ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶಪ್) ಲುಕ್. ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್ಟ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಷಢೋಕಃಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

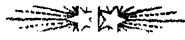
ವನಸ್ಪತೇ--ಪಾರಸ್ವರ ಪ್ರಭೃತೀನಿ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಟ್ ಸಹಿತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹವ್ಯಾ—ಹವ್ಯಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಸುಷೂದತಿ—ಷೂದ ಕ್ಷರಣೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶಪ್) ಶ್ಲು ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು

ವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೇಧಿರಃ—ಮೇಧ್ಯ ಮೇಧಾಹಿಂಸನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೧೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪೂಷಣ್ವತೇ ಮರುತ್ವತೇ ವಿಶ್ವದೇವಾಯ ವಾಯವೇ |

ಸ್ವಾಹಾ ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ ಹವ್ಯಮಿಂದ್ರಾಯ ಕರ್ತನ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪೂಷಣ್ವತೇ | ಮರುತ್ವತೇ | ವಿಶ್ವದೇವಾಯ | ವಾಯವೇ |

ಸ್ವಾಹಾ | ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ | ಹವ್ಯಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಕರ್ತನ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂಷಣ್ವತೇ ಪೂಷ್ಣ ತದ್ವತೇ || ಅನೋ ನುಡಿತಿ ನುಟ್ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ || ಮರುತ್ವತೇ ಮರುದ್ವಿತ್ವದ್ವತೇ ವಿಶ್ವದೇವಾಯ ಸರ್ವದೇವಸಂಘಾಯ ವಾಯವೇ ಗಮನ-ಶೀಲಾಯ ವಾಯುದೇವಾಯ ಚ ತಥಾ ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ | ವೇಪ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ಗಾಯತ್ರಶಬ್ದ ಇತರಸಾನೋಪಲಕ್ಷಣಃ | ಗಾಯತ್ರಂ ವೇಪೋ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಹವಿಃ ಪ್ರದಾತುಂ ಸ್ವಾಹಾ ಕರ್ತನ | ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಕುರುತ ಯತ್ವಿಜಃ || ಕರೋತೇಲೋಟಿ ತಪ್ತನಪ್ತನಥ-ನಾಶ್ಲೇಷಿ ತನಬಾದೇಶಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪೂಷಣ್ವತೇ—ಪೂಷದೇವನೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ | ಮರುತ್ವತೇ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೊಡಿದುದೂ ಅವ | ವಿಶ್ವದೇವಾಯ—ಸಕಲದೇವತೆಗಳ ಸಂಘಕ್ಕೂ | ವಾಯವೇ—ವಾಯುದೇವನಿಗೂ | ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ—ಗಾಯತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿರುವ | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗೂ | ಹವ್ಯಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು | ಸ್ವಾಹಾಕರ್ತನ—ಸ್ವಾಹಾಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿರಿ.

॥ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ॥

ಪೂರ್ವದೇವನೊಡನೊಡಗೂಡಿದುದೂ, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳ ಸಂಘಕ್ಕೂ, ವಾಯುದೇವನಿಗೂ, ಗಾಯತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ಸ್ವಾಹಾಕಾರ ವನ್ನು ಮಾಡಿರಿ.

English Translation

(Priests), present the oblation with Swaha to Indra, in the form of the Gayatra, along with Pushan and the Maruts; also the assembled gods, and to Vayu.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ—ವೇಪ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ಗಾಯತ್ರಶಬ್ದಃ ಇತರಸಾಮೋಪಲಕ್ಷಣಃ | ಗಾಯತ್ರಂ ವೇಪಃ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ತಾಪ್ಯಶಾಯ ಇಂದ್ರಾಯ | ಗಾಯತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಎಂಬ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡತಕ್ಕವನು, ಗಾನದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದು ವವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಿಶೇಷಣವು,

ಆ ತ್ವಷಿದ್ಯ ಸಬರ್ದುಘಾಂ ಹುವೇ ಗಾಯತ್ರವೇಪಸಂ |

ಇಂದ್ರಂ ಧೇನುಂ ಸುದುಘಾಮನ್ಯಾಮಿಷಮುರುಧಾರಾಮರಂಕೃತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಗಾಯತ್ರವೇಪಸಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಧೇನುಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಶಸ್ತವೇಗಾಂ ಅತಿಶಯವಾದ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದೇ ಸಾಧುವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಋ. ಸಂ. ೮-೨೩೮ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗಾಥಶ್ರವಸಂ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಗಾತವ್ಯಯಶಸಂ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಾಹಾ ಕರ್ತನ—ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಕುರುತ | ಇದರ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪೂರ್ವಣ್ವತೇ—ಪೂರ್ವಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪೂರ್ವಣ್ವಾನ್ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅನೋನುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ನುಟಾಗಮ. ದ್ರಷ್ಟನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಶ್ವದೇವಾಯ—ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವದೇವಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ—ಗಾಯತ್ರಂ ವೇಪಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಗಾಯತ್ರವೇಪಾಃ ತಸ್ಮೈ ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕರ್ತನೆ—ಡುಕ್ಕರ್ತರಣೀ ಧಾತು. ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತನಬಾದೇಶ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನ್ಯಾ ಗಹ್ಯಪ ಹನ್ಯಾನಿ ವೀತಯೇ |

ಇಂದ್ರಾ ಗಹಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ತ್ವಾಂ ಹವಂತೇ ಅಧ್ವರೇ || ೧೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನಿ | ಅ | ಗಹಿ | ಉಪ | ಹನ್ಯಾನಿ | ವೀತಯೇ |

ಇಂದ್ರ | ಅ | ಗಹಿ | ಶ್ರುಧಿ | ಹವಂ | ತ್ವಾಂ | ಹವಂತೇ | ಅಧ್ವರೇ || ೧೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನಿ | ಸ್ವಾಹೇತ್ಯೇವಂಪೂರ್ವಾ ಕೃತಿಃ ಕರಣಮುಚ್ಚಾರಣಂ ಯುಕ್ತ್ಯೇ-
ನಾಣಿದೇವತಾನಾಂ ತಾಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ತದ್ವಂತಿ ಹನ್ಯಾನಿ ಹವೀಂಷಿ | ಅತ್ರ ಪ್ರಯಾಜೇಷು
ವಷಟ್ಕಾರಪ್ರದಾನಾತ್ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದ್ವವಿರುಸೇತ್ಯ ವೀತಯೇ ಭಕ್ಷಣಾಯಾ ಗಹಿ |
ಆಗಚ್ಛ || ಗಮೇಶ್ವಾಂಪಸಃ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ || ತಥಾ
ಹೇ ಇಂದ್ರ ಆ ಗಹಿ | ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯಭಿಲಕ್ಷ್ಯಾಗಚ್ಛ | ಆಗತ್ಯ ಹವಮಸ್ತದೀಯಮಾಹ್ವಾನಂ ಶ್ರುಧಿ |
ಶೃಣು | ಯತಸ್ತಾಮಧ್ವರೇಹಿಂಸಾತ್ಮಕೇ ಯಾಗೇ ಹವಂತೇ ಆಹ್ವಯಂತಿ ಋತ್ವಿಜಃ ಅತಃ ಶ್ರುಧಿ ||
ಹ್ವಯತೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನಿ—ಸ್ವಾಹಾಕಾರಗಳೊಡನೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ | ಹವ್ಯಾನಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ವೀತಯೇ—ಭಕ್ತಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಉಪ—ಸಮೀಪಕ್ಕೆ | ಆ ಗಹಿ—ದಯಮಾಡು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಧ್ವರೇ—ಅಹಿಂ ಸಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಹವಂತೇ—(ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ | (ಅದುದರಿಂದ) | ಆ ಗಹಿ—ದಯಮಾಡು (ಮತ್ತು) | ಹವಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು | ಶ್ರುಥಿ—ಕೇಳು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ವಾಹಾಕಾರಗಳೊಡನೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು. ನಿನ್ನನ್ನು ಅಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಅದುದರಿಂದ ದಯಮಾಡಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳು.

English Translation

Approach, Indra, to partake of the oblations consecrated with Swaha ; approach and hear the invocation, as they invoke you to the sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನಿ—ಸ್ವಾಹಾ ಇತ್ಯೇವಂಪೂರ್ವಾ ಕೃತಿಃ ಕರಣಮುಚ್ಚಾರಣಂ ಯಕ್ಷ್ಮನಾಣ-ದೇವತಾನಾಂ ತಾಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ತದ್ವಂತಿ ಹವ್ಯಾನಿ | ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಪರಿಸತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಹವ್ಯಗಳೆಂದು ಹವ್ಯಾನಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಸರತಕ್ಕೆ ಪದವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಎಂದರೆ; ೧-೧೩-೧೨ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಕೃಣೋತನ ಎಂದೂ, ೧-೧೪೨-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಕರ್ತನ ಎಂದೂ ೩-೪-೧೧, ೭-೨-೧೧ ಮತ್ತು ೧೦-೭೦-೧೧ನೇ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಕರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿಯೂ ೨-೩-೧೧ ರಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ; ೧೦-೧೧೦-೧೧ರಲ್ಲಿ ಹವಿಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಈ ಪದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಪದದಿಂದ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಈ ಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಕೆಲವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷ್ಮದಗ್ನಿಗ್ಂ ಸ್ವಾಹಾಜ್ಯಸ್ಯ.....ವಿಯಂತು ಹೋತರೈಜ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂದು ಪಠಿಸಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಯೋಽಯಂ ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದೋದಿತಃ ಉತ್ತಮಪ್ರಯಾಜದೇವಃ ಅಗ್ನಿಃ ತಂ ದೈವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಯಜತು | ಸ್ವಾಹಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ಸ್ವಾಹೇತ್ಯೇತತ್ ಸು ಆಹೇತಿ ನಾ, ಸ್ವಾ ನಾಗಾಹೇತಿ ನಾ, ಸ್ವಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ನಾ, ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋತೀತಿ ನಾ |

(ನಿ. ೮-೨೧)

ಸುಷ್ಮವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದನೆಂದಾಗಲಿ, ಸುಷ್ಮವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಾಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪೂತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿ ೧೦-೧೧೦-೧೧೧ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹರಿಸಿ ಈ ಭಾವವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀರ್ಯಜತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನೈ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಮೇವ ತದ್ಯಜ್ಞಮಂತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯಿಂದ ಆಹುತಿಯು ಸಮಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಾಗಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅದೇ ಉಪಸ್ಥಂಭಕವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯೋಽನೇಕಾಶ್ಚ ವಿದುಷಾಂ ಮತಯೋಽಭವನ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ತ್ವಯೇನೇನಾಗ್ನಿರ್ಭವತೀತಿ ವಿನಿಶ್ಚಯಃ ||

ಅಯಂ ಹಿ ಕರ್ತಾ ಸ್ವಾಹಾನಾಂ ಕೃತಿಸ್ತಾಸಾಮಿಹೈಕಜಾ |

ಅಯಂ ಪ್ರಸೂತಿರ್ಭೂತಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಮಯಮವ್ಯಯಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೨೯ರಿಂದ ೩೦)

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಹ ಈ ಪದವಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಕಲವಾದ ಭಾವವೂ ಸಹ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ವಾಹಾಕರ್ತನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಇವನೇ ಇದರ ಕೃತಿಯೂ ಆದುದರಿಂದಲೂ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ಈರೀತಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಅಗ್ನೇಯೀ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿಃ (ನಿ. ೮-೨೨) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಾಹಾಕಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಷ, ಮರುತ್ತುಗಳು, ವಾಯು ಸೂರ್ಯ, ಇಂದ್ರ, ವರುಣ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಉದ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ,

ಪುರೋಗಾ ಅಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ಗಾಯತ್ರೇಣ ಸಮಜ್ಯತೇ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀಷು ರೋಚತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೧೧)

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮೀತ ಯಜ್ಞದುಗ್ನಿದೇವಾನಾಮಭವತ್ಪುರೋಗಾಃ |

ಅಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪ್ರದಿಶ್ಯತಸ್ಯ ನಾಚಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಪುರೋಗನೇಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಆ ಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾನೋ ಅರ್ವಾಜುಂಧ್ರೇಣ ದೇವೈಃ ಸರಥಂ ತುರೇಭಿಃ |

ಬರ್ಹಿರ್ನ ಆಸ್ತಾಮದಿತಿಃ ಸುಪುತ್ರಾ ಸ್ವಾಹಾ ದೇನಾ ಅನ್ಯತಾ ಮಾದಯಂತಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೧೧)

ಆಗ್ನೇ ವಹ ವರುಣಮಿಷ್ಟಯೇ ನ ಇಂದ್ರ ದಿವೋ ಮರುತೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ |

ಸೀದಂತು ಬರ್ಹಿರ್ವಿಶ್ವ ಆ ಯಜತ್ಯಾಃ ಸ್ವಾಹಾ ದೇನಾ ಅನ್ಯತಾ ಮಾದಯಂತಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಹರ್ಷಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ದಿವ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

(ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ)

ಉಪಸಂಹಾರ

ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಮತ್ತು ಉದ್ದಿಶ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಮೊಗಲು ಅವು ದೇವತೆಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಬಂಧುಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸುವ ಸಾಧನವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅವುಗಳ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಶ್ರಮವೆಂದು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

“ It is possible that Apri hymns may have been the songs of reconciliation and that they were called Apri, i.e., appeasing hymns, not because of their appeasing the anger of Gods but the enmities of the members of the same or different families. However it may be, they indeed prove an active intercourse between the ancient families of India long before the final collection of the ten books.....The original purpose of the Apri hymns and the motive for allowing the priests to choose, are difficult to discover ”

(Ancient Sanskrit Literature P. 246-7)

ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಿಗಿರುವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಚೀನವೈದಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿಯೇ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಸಮಾನಾರ್ಥಮಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಾದರಿಯೂ ಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಲಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮತ್ತು ಅರನೇ ಮಂಡಲಗಳ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ

ಮಂಡಲಗಳ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನೆತನದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಎಂಟನೇ ಮಂಡಲದ ಕಾಣ್ವಸಂತತಿಯವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವರು ೧-೧೩ ನೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಆರನೇ ಮಂಡಲದ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಇದರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ನಾಮದೇವ ಮತ್ತು ಭಾರದ್ವಾಜ ಸಂತತಿಯವರು ಈ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಇನ್ನಾವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಲಿ (ಭಾರದ್ವಾಜನು ಆಂಗಿರಸಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ) ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಅಪ್ರೀ ಮತ್ತು ಅಪ್ರ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಕಾತ್ಯಾಯನರು ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಏತದಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಂ ಏತೇನಾನ್ಯಾನ್ಯುಕ್ತದ್ವೈವತಾನಿ ಏಕಾ-ದಶಕಾನಿ ತು ನಾರಾಶಂಸಾನಿ ಅಪ್ರಶಬ್ದೋಕ್ತಾನಿ ಅತನೂನಸಾತ್ವಂತಿ | ನರಾಶಂಸ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವಮಂತ್ರಗಳು ಅಪ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ, ತನೂನಸಾತ್ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಪ್ರೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಿರುಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಇಲ್ಲ.

ಅಪ್ರೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ದೇವತಾಪರವಾಸುದೇ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತ ಪರವಾದುದೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಸಹಜವಾದುದಾಗಿದೆ. ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಮೊದಲು ಸೂಕ್ತಪರವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ದೇವತಾನಿರ್ದೇಶಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕರ್ಮದ ಸ್ವರೂಪ—ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವಂತೆ ಗೌಣವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮುಖ್ಯವಾಗದ ಸ್ಥಾನವನ್ನೇ ಹೊಂದಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳಿಗೂ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಹುತಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ೧-೧೩-೮ ; ೧-೧೪-೨ ; ೧-೧೪-೮ ; ೨-೪-೮ ; ೫-೫-೨ ; ೯-೫-೮ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೂ, ೫-೫-೨ ; ೨-೪-೫ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಃ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬುದೂ, ೧-೧೩-೨ ; ೨-೨-೨ ; ೧೦-೧೦-೮ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇಃ ಎಂಬುದೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣದಲ್ಲಾಗಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುವುವೇ ಹೊರತು ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳಂತೆ ಗೌಣವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ತ್ರಿದಿವಾ ಆಮಿಮಿಕ್ಷತಿ (೧-೧೪-೩) ; ತ್ರಿರಹನ್ನಾಯಜಂತೇ (೨-೪-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಈ ಕರ್ಮವು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಪ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ; ಸಮಿದ್ವೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ (೧೦-೧೦-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಸಾಧಾರಣವಾದ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬಹುದೆಂದೂ, ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ಸಮನಾ ಬೋಧ್ಯಸ್ಮೇ ಶುಚಾಶುಚಾ ಸುಮತಿಂ ರಾಸಿ ವಸ್ಯತಿ |

ಅ ದೇವ ದೇವಾನ್ಯಜಥಾಯ ವಕ್ತೃ ಸಖಾ ಸಖೀನ್ತ್ಸಮನಾ ಯಜ್ಯಗ್ನೇ ||

(ಮ. ಸಂ ೨-೪-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯು ಕಾವ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಜ್ವಲನವೂ ಮತ್ತು

ಜುಷಸ್ವ ನಃ ಸಮಿಧಮಗ್ನೇ ಅದ್ಯ ಶೋಚಾ ಬೃಹದ್ಯಜತಂ ಧೂಮಮೃಣ್ಣಿನ್ |

ಉಪ ಸ್ಪೃಶ ದಿವ್ಯಂ ಸಾನು ಸ್ತೌಪೈಃ ಸಂ ರಶ್ಮಿಭಿಸ್ತತನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕಿರಣವೂ ಸೂರ್ಯಕಿರಣವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸರಿಸುವ ವರ್ಣನವೂ ಸಹ ಮಂತ್ರಗಳ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇದೇ ವರ್ಣನೆಗಳು ಈ ಯಾಗವು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡ ತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಪೂರ್ವ್ಯಂ ತಂತುಂ ತನುಷ್ವ (೧-೧೪೨-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಈ ಯಾಗವು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಲು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿತ್ವಪ್ತಿಯಾದ ನಂತರ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾನೆ. (೭-೨-೧) ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆತರುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮಾನವರ ಸಖನಾದುದರಿಂದ (೩-೪-೧) ಈ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಕೃತಿಕೌಶಲ್ಯ—ಆಪ್ತಿಸೂಕ್ತಗಳು ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಒಂದು ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತ ವಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಋಷಿಸಂತತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಸರಣಿಯೂ ಧೈಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಒಂದು ವಿಧ ವಾಗಿ ಅಧಿಕವಾದ ಸಾಮರಸ್ಯವೂ ಸ್ವಾರಸ್ಯವೂ ಇವುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

(ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಉಳಿದ) ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹನ್ನೊಂದಿರು ವುದೂ ಮತ್ತು **ಸಮಿಧ್** ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ **ಸ್ತೌಹಾ** ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಮುಕ್ತಾಯ ವಾಗುವುದೂ ಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಕಲಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಒಂದು ನಿಯತವಾದ ನಿಯಮವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಂದಸ್ಸಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ. ೧-೧೩; ೧-೧೮೮; ೫-೫; ೯-೫ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು **ಗಾಯತ್ರೀ**ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ, ೧-೧೪೨ ನೇ ಸೂಕ್ತವು **ಅನುಷ್ವುಪ್** ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ, ೨-೩; ೩-೪; ೭-೨; ೧೦-೭೦. ಮತ್ತು ೧೦-೧೧೦ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು **ತ್ರಿಷ್ವುಪ್** ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ ರಚಿತವಾಗಿವೆ.

ದೇವಾನ್ ಆವಹ, ದೇವಾನ್ ವಹಿ, ವಿಪ್ರಾ ಯಜ್ಞೇಷು ಮಾನುಷೇಷು ಕಾರುಃ, ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮಂತ್ರಭಾಗಗಳು ಪುನರಾವರ್ತವಾಗಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಗಹಿ—ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ. **ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. **ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಅಸಿದ್ಧವದತ್ತ**—

ಭಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಅತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿ ಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀತಯೇ—ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಮಂತ್ರೇವ್ಯಷೇಷಸಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ನಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಇಂದ್ರ—ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರುಧಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಶ್ರುಶೃಣು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪಿತ್ವ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹವನ್—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತಾ ದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹವಂತೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಎತ್ವ. ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ವರೇ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯತ್ರ ಅಧ್ವರಃ. ತಸ್ಮಿನ್. ನೌ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೩ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲನತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲನತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

—:—

ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಮಿತ್ಯಷ್ಟರ್ಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಮುಷ್ಪಾವಾಗ್ನೀಯಂ ತು ತತ್ತಿಷ್ಟಬಂತಮಿತಿ | ತು ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದನಾದಿಸೂಕ್ತಾಷ್ಟಕಸ್ಯಾಗ್ನಿ-
ರ್ದೇವತಾ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಶಿಷ್ಟಾಸ್ತಿಷ್ಟಬಂತಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಯಃ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನ-
ಶಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ || ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಅಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಜಾತವೇದಸ್ಯ-
ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಂ | ಅಥ ಯಥೇತಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಮಾಪೋ ಹಿ ಪ್ಯೇತಿ
ತಿಸ್ರಃ | ಅ. ೫-೨೦ | ಇತಿ || ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೇದಸ್ಯಹನಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ಧಾನಂ ಅಶ್ವಮೇಧಿಕೇ
ಮಧ್ಯಮೇದಹನಿ ಚ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ತಥಾ ಚಾಚಾರ್ಯಾತಿರ್ದೇಶಃ | ಐಕಾಹಿಕಾನ್ಯುಪಸಂಶಸ್ಯ ತೇಷು
ನಿವಿದೋ ದಧ್ಯಾದೇವಮೇವಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ | ಅ. ೧-೧೦ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನೇ ಋಷಿಯು. ಅನು-
ಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಮುಷ್ಪಾವಾಗ್ನೀಯಂ ತು ತತ್ತಿಷ್ಟಬಂತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ
ತು ತತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಮುಂದಿನ ಎಂಟು ಸೂಕ್ತಗಳು
ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸವು—ಉಳಿದ
ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ
ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಜಾತ-
ವೇದಸ್ಯಂಬಂಧವಾದ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ
ಯಥೇತಂ ಎಂಬ ಖಂಡಸ ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಮಾಪೋ ಹಿ ಪ್ಯೇತಿ ತಿಸ್ರಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೫-೨೦) ಇದಲ್ಲದೆ ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಹತ್ತದಿನಪರ್ವಂತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷ
ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಿವಸ ಜಾತವೇದಸ್ಯಂಬಂಧವಾದ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಅಶ್ವಮೇಧ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಮಧ್ಯದದಿನದಲ್ಲಿ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಚಾ-
ರ್ಯಾತಿರ್ದೇಶ ವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ—ಐಕಾಹಿಕಾನ್ಯುಪಸಂಶಸ್ಯ ತೇಷು ನಿವಿದೋ ದಧ್ಯಾದೇವಮೇವಾಗ್ನಿ-
ಮಾರುತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೧೦-೧೦).

ಭಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಅತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿ ಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀತಯೇ—ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಮಂತ್ರೇವ್ಯಷೇಷವಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಇಂಘ್ರ—ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರುಥಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಶ್ರುಶೃಣು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯನಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಸಿತ್ವ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹವಮ್—ಹ್ವೇರ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹವಂತೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ವರೇ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯತ್ರ ಅಧ್ವರಃ. ತಸ್ಮಿನ್. ನನ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೩ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

—:—

ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಮಿತ್ಯಷ್ಟಚರ್ಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರ
ತವ್ಯಸೀಮಷ್ಟಾವಾಗ್ನೇಯಂ ತು ತತ್ತಿಷ್ಟಬಂತಮಿತಿ | ತು ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದಮಾದಿಸೂಕ್ತಾಷ್ಟಕಸ್ಯಾಗ್ನಿ-
ರ್ದೇವತಾ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಶಿಷ್ಟಾಸ್ತಿಷ್ಟಬಂತಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಯಃ || ಪಾತ್ರನುವಾಕಾಪ್ತಿನ-
ಶಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ || ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಅಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಜಾತೇನೇದಸ್ಯ-
ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಂ | ಅಥ ಯಥೇತಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಮಾಪೋ ಹಿ ಪ್ತೇತಿ
ತಿಸ್ರಃ | ಅ. ೫-೨೦ | ಇತಿ || ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೇಽಪ್ಯಹನಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ಧಾನಂ ಅಶ್ವಮೇಧಿಕೇ
ಮಧ್ಯಮೇಽಹನಿ ಚ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ತಥಾ ಚಾಚಾರ್ಯಾದೇಶಃ | ಐಕಾಹಿಕಾನ್ಯುಪಸಂಶಸ್ಯ ತೇಷು
ನಿವಿದೋ ದಧ್ಯಾದೇವಮೇವಾಗ್ನಿ ಮಾರುತೇ | ಅ. ೧-೧೦ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನೇ ಋಷಿಯು. ಅನು
ಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಮಷ್ಟಾವಾಗ್ನೇಯಂ ತು ತತ್ತಿಷ್ಟಬಂತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ
ತು ತತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಮುಂದಿನ ಎಂಟು ಸೂಕ್ತಗಳು
ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಕವು—ಉಳಿದ
ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತಿಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಪಾತ್ರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಆಪ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ
ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಜಾತ
ವೇದಸ್ಸೆಂಬಂಥವಾದ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ
ಯಥೇತಂ ಎಂಬ ಖಂಡವ ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಮಾಪೋ ಹಿ ಪ್ತೇತಿ ತಿಸ್ರಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೫-೨೦) ಇದಲ್ಲದೆ ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಹತ್ತುದಿನಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷ
ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಿವಸ ಜಾತವೇದಸ್ಸೆಂಬಂಥವಾದ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಅಶ್ವಮೇಧ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಮಧ್ಯದದಿನದಲ್ಲಿ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಚಾ
ರ್ಯಾದೇಶ ವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ—ಐಕಾಹಿಕಾನ್ಯುಪಸಂಶಸ್ಯ ತೇಷು ನಿವಿದೋ ದಧ್ಯಾದೇವಮೇವಾಗ್ನಿ
ಮಾರುತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೧೦-೧೦).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೩

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೩ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧೨ ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂಜ್ಞ-೮ ॥

॥ ಮುಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—೧೭. ಜಗತೀ ॥ ೮. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾವಾರಃ

ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಂ ಧೀತಿಮಗ್ನಯೇ ವಾಚೋ ಮತಿಂ ಸಹಸಃ

ಸೂನವೇ ಭರೇ ।

ಅಪಾಂ ನಾಪಾದ್ಯೋ ನಸುಭಿಃ ಸಹ ಪ್ರಿಯೋ ಹೋತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ

ನ್ಯಸೀದದೃಷ್ಟಿಯಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದವಾರಃ ॥

ಪ್ರ | ತವ್ಯಸೀಂ | ನವ್ಯಸೀಂ | ಧೀತಿಂ | ಅಗ್ನಯೇ | ವಾಚಃ | ಮತಿಂ | ಸಹಸಃ | ಸೂನವೇ | ಭರೇ |

ಅಪಾಂ | ನಪಾತ್ | ಯಃ | ನಸುಭಿಃ | ಸಹ | ಪ್ರಿಯಃ | ಹೋತಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ನಿ | ಅಸೀದತ್ |

ಮೃತ್ವಿಯಃ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಹಮಗ್ನಯೇ ತವ್ಯಸೀಂ ತವೀಯಸೀಮತಿಶಯೇನ ವರ್ಧಯಿತ್ರೀಂ ॥ ತವತಿವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಃ
ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ಅಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜಂತಾತ್ಪ್ರಶ್ವಂದಸೀತೀಯಸುನ್ | ತುರಿಷ್ಟೇಮೇಯಃ ಸ್ಥಿತಿ ತೃಲೋಪಃ |
ಭಾಂದಸ ಈಕಾರಲೋಪಃ ॥ ನವ್ಯಸೀಂ ನವತರಾಮಪೂರ್ವಾಂ ಧೀತಿಂ ಯಾಗಲಕ್ಷಣಾಮುಕ್ತಗುಣಕಂ
ಕರ್ಮ ಪ್ರ ಭರೇ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಕರೋಮಿ | ತಥೋಕ್ತಲಕ್ಷಣಾಂ ವಾಚೋ ಮತಿಂ ಸ್ತುತಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ

ಭರೇ | ಕೀದ್ಯಶಾಯಾಗ್ನಯೇ | ಸಹಸೋ ಬಲಸ್ಯ ಸೂನವೇ ಪುತ್ರಾಯ | ಕಿಂಚ ಯೋಽಗ್ನಿರಪಾಂ
ನಪಾತ್ ತಾಸಾಂ ನಪ್ತಾ | ಅದ್ಭ್ಯ ಓಷಧಯಃ ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽಗ್ನಿರಿತ್ಯಗ್ನೇರ್ನಪ್ತೌತ್ಸಂ | ಅಥನಾ |
ಅಪಾಂ ನ ಪಾತಯಿತಾ ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಪ್ರವರ್ಷಕತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ತಥಾ ಪ್ರಿಯೋ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರೀಣಯಿತಾ ಪ್ರಿಯತನೋ ವಾ ತಸ್ಯ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಋತ್ವಿಯಃ
ಪ್ರಾಪ್ತಕಾಲಃ ಪ್ರಾಪ್ತಪ್ರದಾನಸಮಯಃ ಸನ್ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಾಯಾಂ ವಸುಭಿರ್ನಿವಾಸಯೋಗ್ಯೈ-
ರ್ಗವಾದಿಧನ್ಯೈಃ ಸಹಿತೋ ನೈಸೀದತ್ | ನಿತರಾಂ ಸೀದತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಹಂ—ನಾನು) | ಸಹಸಃ—ಬಲದ | ಸೂನವೇ—ಪುತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನಯೇ—ಅಗ್ನಿಗೆ (ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ) | ತವ್ಯಸೀಮ್—ಅತ್ಯಂತ ವೀರ್ಯದಾಯಕವಾದುದೂ | ನವ್ಯಸೀಮ್—ಅತ್ಯಂತ ನೂತನ
ವಾದುದೂ ಆದ | ಧೀತಿಮ್—ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನೂ | ವಾಚೀಮತಿಂ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಕರ್ಮ
ವನ್ನೂ | ಪ್ರಭರೇ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಮತ್ತು) | ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಪಾಂ
ನಪಾತ್—ನೀರುಗಳ ಪಾತ್ರನೂ, | ಪ್ರಿಯಃ—(ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಸಂತೋಷದಾಯಕನೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಿಯ
ತಮನೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾಗಿಯೂ ಆಗಿರುವನೋ (ಆ ಅಗ್ನಿಯು) | ಋತ್ವಿಯಃ—ಸಕಾಲಕ್ಕೆ
ಸರಿಯಾಗಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ—ವೇದಿರೂಪವಾದ ನೆಲದಮೇಲೆ | ವಸುಭಿಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನಾದಿ ಧನ
ಗಳೊಡನೆ | ನೈಸೀದತ್—ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ವೀರ್ಯದಾಯಕವಾದುದೂ, ನೂತನವಾದುದೂ ಆದ
ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯನೊಡನೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀರು
ಗಳ ಪಾತ್ರನೂ, ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂತೋಷದಾಯಕನೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಸಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗವಾದಿಧನಗಳೊಡನೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

I offer devoutly to Agni, the son of strength, an invigorating and
most new sacrifice, with words of adoration ; (that Agni), the grandson of
the waters, who, (present) in due season, the friend and ministering priest
(to the sacrificer) sits upon the alter with (many) good things.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇ ಅಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ವಾನೀಯಂ |
ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದದ್ದೂ ಆದ ಸೂಕ್ತವೆಂದು
ಸಾಯಣರು ಉಪೋದ್ವಾತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಂ ಆಪೋ ಹಿ ವೈತಿ ತಿಸ್ರಃ | ಎಂದಿರುವ
[19]

Vol. 11

ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ (೫-೨೦) ಆಧಾರವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರ ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶ್ತೃದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರವೂ ಒಂದು ಭಾಗವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಂ | ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ,

ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಸ್ಯಥುಸಾಜಸೇ ವಿಪೋ ರತ್ನಾ ವಿಧಂತ ಧರುಣೇಷು ಗಾತವೇ |

ಅಗ್ನಿರ್ಹಿ ದೇವಾ ಅನ್ಯತೋ ದುವಸ್ಯತ್ಯಥಾ ಧರ್ಮಾಣಿ ಸನತಾ ನ ದೂದುಷತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತವೂ ಮತ್ತು

ಆಪೋ ಹಿ ಸ್ಥಾ ಮಯೋಭುವಸ್ತಾ ನ ಉರ್ಜೇ ದಧಾತನ | ಮಹೇ ರಣಾಯ ಚಕ್ಷಸೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಜಾತವೇದಸ್ಯೆಂಬ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು.

ಈ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಹೇತುಭೂತವಾದುದೂ ಅದ ಪೂರ್ವಕಥೆಯು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಥಾವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಸ್ತೋತ್ರದ ಮೂಲಕಥೆಯು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ನಾ ಏತದ್ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಪ್ರಾಚ್ಯಾ-
ವಯತ್ತಸ್ಮಾದ್ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೫)

ವೈಶ್ವಾನರನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಜಿಲ್ಲಿದ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅದುದರಿಂದ ಅವನ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆ ಸನ್ನಿವೇಶವೇನೆಂದರೆ,

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವ್ಯ ಸ್ವಾಂ ದುಹಿತರಮಭ್ಯಧ್ಯಾಯದ್ಧಿವಮಿತ್ಯನ್ಯ ಆಹುರುಷಸಮಿತ್ಯನ್ಯೇ ತಾಮೃತ್ಯೋ
ಭೂತ್ವಾ ರೋಹಿತಂ ಭೂತಾಮಭ್ಯೈತ್ತಂ ದೇವಾ ಅಪಶ್ಯನ್ನಕೃತಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಕರೋ-
ತಿತಿ ತೇ ತನ್ಮೈಚ್ಛನ್ಯ ಏನಮಾರಿಷ್ಯತ್ಯೇತಮನ್ಮೋನ್ಯಸ್ತಿನ್ನಾನಿಂದಂಸ್ತೇಷಾಂ ಯಾ ಏವ
ಘೋರತಮಾಸ್ತನ್ವ ಆಸಂಸ್ತಾ ಏಕಥಾ ಸಮಭರಂಸ್ತಾಃ ಸಂಭೃತಾ ಏಷ ದೇವೋಽಭವತ್ತದ-
ಸ್ಯೈತದ್ಭೂತವನ್ನಾಮ |

ಒಂದು ಸಲ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ದುಹಿತೃವನ್ನೇ ನೋಡಿ ಮೋಹಿಸಿ ಹೆಣ್ಣುಜಿಂಕೆಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತಳಾದ ಅವಳನ್ನು ತಾನು ಗಂಡುಜಿಂಕೆಯಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಇದನ್ನು ಎಂದೂ ನಡೆಸದ

ಅಕೃತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಘೋರರೂಪಗಳ ಸಂಘಟನಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಭೂತ ವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇವನು ಭೂತಪತಿಯಾದನು,

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನಯಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕೃತಮಕರಿಮಂ ವಿಧ್ಯೇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸ ವೈ
ಪೋ ವರಂ ವೃಣಾ ಇತಿ ವೃಣೇಷ್ವೇತಿ ಸ ಏತಮೇವ ವರಮವೃಣೇತ ಪಶೂನಾಮಾಧಿಪತ್ಯಂ
ತದಸ್ಯೈತತ್ಪಶುಮನ್ನಾಮು ||

ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅಕೃತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸ ಬೇಕೆಂದರು. ಅವನು ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ತನಗೆ ಪಶುಪತಿಯಾಗುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವರದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡಬೇಕೆನ್ನುವ ಅದಕ್ಕೆ ಅವರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯು ದೊರೆಯಿತು.

ತಮಭ್ಯಾಯತ್ಯಾವಿಧ್ಯತ್ಸ ವಿದ್ಧ ಊರ್ಧ್ವ ಉದಪ್ರಪತ್ತಮೇತಂ ಮೃಗ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಯ ಉ
ಏವ ಮೃಗವ್ಯಾಧಃ ಸ ಉ ಏವ ಸ ಯಾ ರೋಹಿತ್ಸಾ ರೋಹಿಣೀ ಯೋ ಏವೇಷುಸ್ತ್ರಿ-
ಕಾಂಡಾ ಸೋ ಏವೇಷುಸ್ತ್ರಿಕಾಂಡಾ |

ಆಗ ಭೂತಪತಿಯು ತ್ರಿಕಾಂಡರೂಪದಲ್ಲಿರುವ (three pointed arrow) ತನ್ನ ಶೂಲದಿಂದ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಯನ್ನು ಚುಚ್ಚಿದನು. ಒಡನೆಯೇ,

ತದ್ವಾ ಇದಂ ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಮಧಾವತ್ತತ್ಸರೋಭವತ್ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನೇದಂ ಪ್ರಜಾ-
ಪತೇ ರೇತೋ ದುಷದಿತಿ ಯದಬ್ರುವನ್ನೇದಂ ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತೋ ದುಷದಿತಿ ತನ್ಮಾದುಷಮ-
ಭವತ್ತನ್ಮಾದುಷಸ್ಯ ಮಾದುಷತ್ವಂ ಮಾದುಷಂ ಹ ವೈ ನಾಮೈತದ್ಯನ್ಮಾನುಷಂ ಸನ್ಮಾನುಷ-
ಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೩)

ಆ ಒಡನೆಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ರೇತಸ್ಸು ಹರಿಯಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಅದು ಒಂದು ಸರಸ್ವೀ ಆಯಿತು. ಆಗ ದೇವತೆ ಗಳು ಆ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ವೃಥಾಪಡಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅದುವರಿಂದ,

ತದಗ್ನಿನಾ ಪರ್ಯಾಧಸ್ತನ್ಮರುತೋಽಧೂನ್ವಂಸ್ತದಗ್ನಿರ್ನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಯತ್ತದಗ್ನಿನಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣ
ಪರ್ಯಾಧಸ್ತನ್ಮರುತೋಽಧೂನ್ವಂಸ್ತದಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಯತ್ತಸ್ಯ ತದ್ರೇತಸಃ
ಪ್ರಥಮಮದದೀಪ್ಯತ ತದಸಾನಾದಿತ್ಯೋಽಭವತ್.....

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೩)

ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೂರಿತವಾದ ಆ ಸರಸ್ಸನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿಯುವಂತೆಯೂ ಮರುತ್ತನ್ನು ಅದನ್ನು ಉದುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿದರು. ಅಗ್ನಿಯು ಅದನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮರುತ್ತು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು ಎಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಉಕ್ತ ವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುಸಾಜಸೇ (ಖು. ಸಂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ ವಾಗುವ ವೈಶ್ವಾನರ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು,

ಜಾತೇನೇದಸ್ಯಂ ಶಂಸತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ ತಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾಃ ಪರಾಚ್ಯೈ ಏನಾಯೆನ್ನ
ನ್ಯಾವರ್ತಂತೆ ತಾ ಅಗ್ನಿನಾ ಪರೈಗಚ್ಯತಾ ಅಗ್ನಿಮುಪಾವರ್ತಂತೆ ತನೇನಾ ದ್ಯಾಪೃಪಾವೃತ್ತಾಃ
ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಞಾತಾ ವೈ ಪ್ರಜಾ ಅನೇನಾನಿದಮಿತಿ ತಜ್ಞಾತೇನೇದಸ್ಯಮಭವತ್ತಜ್ಞಾತೇನೇದಸೋ
ಜಾತೇನೇದಸ್ತ್ವಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟರಾದವರೆಲ್ಲರೂ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಪುನಃ
ಬರಲೇ ಇಲ್ಲ. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದರು. ಪ್ರಜಾಪತಿ
ಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಜಾತೇನೇದಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ
ಪ್ರತವ್ಯಸೀಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಈ
ಅಗ್ನಿಮಾರುತ ನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರದ ಉದ್ದಿಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ
ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ವೈ ಸ್ವಾಂ ದುಹಿತರಮಭಿದಧ್ಯಾ | ದಿವಂ ವೋಷಸಂ ನಾ ಮಿಥುನ್ಯೇನಯಾ
ಸ್ಯಾಮಿತಿ ತಾಗ್ಂ ಸಂಬಭೂವ | ತದ್ವೈ ದೇವಾನಾಮಾಗ ಆಸ | ಯ ಇತ್ಥಗ್ಂ ಸ್ವಾಂ
ದುಹಿತರಮಸ್ಮಾಕಗ್ಂ ಸ್ತಸಾರಂ ಕರೋತಿತಿ | ತೇ ಹ ದೇವಾ ಊಚುಃ | ಯೋಽಯಂ
ದೇವಃ ಪಶೂನಾಮೀಷ್ಟೇಽತಿಸಂಧಂ ನಾ ಆಯಂ ಚರತಿ ಯ ಇತ್ಥಗ್ಂ ಸ್ವಾಂ ದುಹಿತರ-
ಮಸ್ಮಾಗ್ಂ ಸ್ತಸಾರಂ ಕರೋತಿ ವಿಧ್ಯೇಮಮಿತಿ ತಗ್ಂ ರುದ್ರೋಽಭ್ಯಾಯತ್ಯ ವಿನ್ಯಾಥ ತಸ್ಯ
ಸಾಮಿ ರೇತಃ ಪ್ರಚಸ್ತಂದ ತಥೇನ್ನೂನಂ ತದಾಸ | ತಸ್ಮಾದೇತದೃಷಿಣಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ಪಿತಾ
ಯಸ್ತ್ವಾಂ ದುಹಿತರಮಧಿಷ್ಠನ್ ಪ್ತಯಾ ರೇತಃ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ನಿಷಿಂಚದಿತಿ ತದಾಗ್ನಿ-
ಮಾರುತಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೪-೧ ರಿಂದ ೪)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕಾವಮೋಹಿತನಾಗಲು ದೇವತೆಗಳು ಇದನ್ನು ಪಾಪವೆಂದು ತಿಳಿದು ರುದ್ರನನ್ನು
ಕುರಿತು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದರು. ಆಗ ರುದ್ರನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಚುಚ್ಚಲು ಅವನ ಬೀಜವು ಕೆಳಗೆ
ಬಿದ್ದುಹೋಯಿತು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು

ಪಿತಾ ಯತ್ಸ್ವಾಂ ದುಹಿತರಮಧಿಷ್ಠನ್ ಪ್ತಯಾ ರೇತಃ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ನಿ ಷಿಂಚತ್ |

ಸ್ವಾಧ್ಯೋಽಜನಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾ ನಾಸ್ತೋಷ್ಟತಿಂ ವ್ರತಸಾಂ ನಿರತಪ್ತನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ “ ತಂದೆಯಾದವನು ತನ್ನ ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಭೋಗಿಸಲು ಆಲಿಂಗಿಸಿದಾಗ ಅವನು ತನ್ನ ಬೀಜ
ವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಿಸಿಕೊಂಡನು ” ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಮಾರುತವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಜಾತೇನೇದಸ್ಯಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ, ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದುದೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮ ಸೋಮಮಿತಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪೂಕ್ತಸ್ಯ ಶಂಸತಿ ಸ್ವಸ್ತೃ-
ಯನಂ ವೈ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾಃ ಸ್ವಸ್ತಿತಾಯೈ | ಸ್ವಸ್ತೃಯನಮೇವ ತತ್ಕುರುತೇ ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಂವ-
ತ್ಸರಸ್ಯ ಸಾರಮಶ್ನುತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಂ ಧೀತಿಮಗ್ನಯ ಇತಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಂ ಪ್ರೇತಿ ಪ್ರಥಮೇಽಹನಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾ-
ಹ್ನೋ ರೂಪಂ | ಸಮಾನಮಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಭವತಿ ಯಚ್ಛಾಗ್ನಿಷ್ಠೋಮೇ ಯದ್ವೈ ಯಜ್ಞೇ
ಸಮಾನಂ ಕ್ರಿಯತೇ ತತ್ಪ್ರಜಾ ಅನು ಸಮಾನಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸಮಾನಮಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಭವತಿ |

ಜಾತವೇದಸ್ಯನ್ನುದೇಶಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರವು ಮಂಗಳಾತ್ಮಕವಾದುದು, ಕ್ಷೇಮಕಾರಿಯಾದುದು, ಇತ್ಯಾದಿ
ಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸೂಕ್ತದ ಮಹಿಮೆಯು ಅಧಿಕವಾದುದು.

ಅಸಾಂ ನಸಾತ್— ಅದ್ಭು ಓಷಧಯಃ, ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽಗ್ನಿಃ ' ಇತ್ಯೆಗ್ನೇಃ ನಪ್ತೃತ್ವಂ |
ಉದಕಗಳಿಂದ ಓಷಧಿಗಳೂ, ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳಿಗೆ ನಪ್ತೃವಾ
(ಪೌತ್ರನಾ) ದನು. ಅಥವಾ ಅಸಾಂ ನ ಸಾತಯಿತಾ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಪ್ರವರ್ಷಕತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ
ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು
ಅಸಾಂ ನಸಾತ್ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆಯು ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆಯಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆಂದು
ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತನೂನಸಾದಯಂ ಪ್ರೇವ ನಾಮ್ನಾ ಯಚ್ಛತ್ಯಸಾ ತನುಂ |

ನಸಾದಿತಿ ಪ್ರಜಾ ಮಾಹುರಮುತೋಽಸ್ಯ ಚ ಸಂಭವಾತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧)

ತನ್ನಿಂದ ತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ತನ್ನ ಪುತ್ರನೇ ಆಗಿ ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು
ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಸಾಂನಸಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಇದೇ ವಿವರಣೆಯು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಋಗ್ವೇದ
ಸಂಹಿತೆಯ ೧೦ ನೇ ಭಾಗದ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೨-೪ ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈಗ ಅಸಾಂ-
ನಸಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತಿ
ಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರೀದೇವತೆಯಾದ ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿನುರ್ತಿ
ಸುತ್ತಾ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಬೃಹದ್ದೇವತಾದಿಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇದೊಂದು
ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳಿಂದ
ಪ್ರಾರಂಭದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯವಾಗಿ
ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಲೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಅಸಾಂ
ನಸಾತ್ ದೇವತೆಯೂ ತನೂನಸಾತ್ ದೇವತೆಯೂ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಎರಡು
ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಸಾಂ ನಸಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ
ಯಾವ ಸ್ಥಾನವಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಾಂನಸಾತ್
ದೇವತೆಯು ಅನೇಕ ಸಲ ಆಹ್ವಾನಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಅಂಶವು ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ಪ್ರ ನಃ ಪೂಷಾ ಚರಥಂ ವಿಶ್ವದೇವೈಃ ಸಾಂ ನಸಾಂನಸಾತನೋ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ

ಆತ್ಮಾನಂ ವಸ್ಯೋ ಅಭಿ ನಾತಮರ್ಚತ ತದಶ್ವಿನಾ ಸುಹನಾ ಯಾಮನಿ ಶ್ರುತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೨-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಪೂಷನೂ ಅನಂತರ ಅಸಾಂನಸಾತನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ೨ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (೧೦-೯೨-೨) ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದ ವರ್ಧಕನೆಂದು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ೩ನೇ ಮಂಡಲದ ೭ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೩ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಜವಿಕಪಾತ್, ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನ್ಯ, ಸಮುದ್ರ, ಅಸಾಂನಸಾತ್ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೂ, ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳು ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ನಾಲ್ಕನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತ್ರವೂ ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ (೭-೩೪) ೮ ಮತ್ತು ೧೪ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ, ೧೫ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅಸಾಂನಸಾತನೂ ರಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ ಮಿತ್ರರಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ೬ನೇ ಮಂಡಲದ ೫೨ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೧೪ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಸಾಂನಸಾತನೊಂದಿಗೆ ಇತರದೇವತೆಗಳು ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ೬ ಮತ್ತು ೧೨ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೨ ನೇ ಮಂಡಲದ ೩೧ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲೂ ೬ ನೇ ಮಂಡಲದ ೫೦ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಅಸಾಂನಸಾತನನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅಸಾಂನಸಾತನೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

೨ನೇ ಮಂಡಲದ ೩೫ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಕೇವಲ ಅಸಾಂನಸಾದ್ದೇವತಾಕವೇ ಆಗಿದೆ. ೧೫ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಅಗ್ನಿಯ ಹೆಸರೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾದರೆ ೧೧ ಮತ್ತು ೧೨ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮಾತ್ರವಾಗಿವೆ; ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಗ್ನಿಗನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು Bloomfield ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ.

"While Agni became more and more conspicuous, Apam Napat seems to have waned in popularity, until he was so forgotten that a confusion arose concerning the two uses of the expression (ಅಸಾಂ ನಸಾತ್) and Apam Napat, "the son of the waters" was swallowed up in Agni, a 'son of the waters' as he was occasionally (twice in the Rik) called, since he too, because of his original lightning nature, was supposed to have been born of the rain—clouds. To the same source is to be traced the myth of his hiding in the waters, for this myth probably had no connection originally with Apam Napat, beyond the mere fact that both he and Agni were forms of lightning which, appearing when the thunderstorm was at its height, seemed to disappear in the clouds from which they came.

The conclusion seems to be warranted, therefore, that Agni and Apam Napat were once distinct Gods—Gods, of the lightning, who were, however, associated with each other and

were much alike in certain particulars, and that this association, and resemblance ultimately resulted, possibly at the close of the Vedic Period, in a confusion and Union of the two, as a result of which Apam Napat was absorbed by Agni."

(Journal of American Oriental Society. Vol. XIX. (2) p. 144.)

ತವ್ಯಸೀಂ—ತವೀಯಸೀಂ ಅತಿಶಯೇನ ವರ್ಧಯಿತ್ರೀಂ | ತವತಿವ್ಯದ್ಧೈರ್ಧಃ | ವೀರ್ಯದಾಯಕ ವೆಂದಾಗಲಿ, ವೃದ್ಧಿ ಕಾರಕವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಧೀತಿಂ, ಮತಿಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸ ಶೇವೃಧಮಧಿ ಧಾ ದ್ಯುಮ್ನಮಸ್ಮೇ ಮಹಿ ಹ್ವತ್ರಂ ಜನಾಷಾಳಿಂದ್ರ ತವ್ಯಂ |

ರಕ್ಷಾ ಚ ನೋ ಮಘೋನಃ ಪಾಹಿ ಸೂರೀನ್ತ್ರಾಯೇ ಚ ನಃ ಸ್ವಪತ್ಯಾ ಇಷೇ ಧಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೪-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ತವ್ಯಂ ಹ್ವತ್ರಂ | ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ಬಲಂ | ಪ್ರವೃದ್ಧ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಯುತ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಧೀತಿಂ—ಯಾಗಕ್ಷಲಣಾಂ ಉಕ್ತಗುಣಕಂ ಕರ್ಮ | ಉಕ್ತವಾದುದೂ ಯಾಗರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧೀತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟು. [ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೮) ಅಂಗುಳಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ] ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬೆರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಎರಡು ಋಕ್ಪಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ

ಇಯಂ ಶುಷ್ಕೇಭಿರ್ಬಿಸಖಾ ಇನಾರುಜತ್ನಾನು ಗಿರೀಣಾಂ ತವಿಷೇಭಿರೂರ್ಮಿಭಿಃ |

ಪಾರಾವತಸ್ಥೀನುವಸೇ ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀನಾ ವಿನಸೇನು ಧೀತಿಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಧೀತಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಭಿಃ ಎಂದೂ,

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಯತಸ್ಯ ಧೀತಿರ್ವಜಿನಾನಿ ಹಂತಿ |

ಋತಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ಬಧಿರಾ ತತರ್ಧ ಕರ್ಣಾ ಬುಧಾನಃ ಶುಚಿಮಾನ ಆಯೋಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತುತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತವ್ಯಸೀಮ್— ಸೂತ್ರಮಾತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ತವಧಾತುವು ವೃದ್ಧೈರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಣ್ವಲ್ಪತ್ವಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುಶ್ವಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಯೇಮೇಯಸ್ಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಛಾಂದಸ

ವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈಯಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಸೀಮ್— ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಕಾರಲೋಪ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ಮತಿಮ್—ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯಷೇಷ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಭರೇ— ಭೃಗೋ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಾಮ್—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಸಾತ್— ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಬಂದರೆ ಪಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಜಾಃ ನೋಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ **ನಭ್ರಾಣ್ ನಸಾತ್**— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪಾಭಾವದೊಡನೆ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್—ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದ ಜೀಷಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಯಣಾ ದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ **ಉದಾತ್ತಯಣೋ**— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸೀದತ್— ಷಡ್‌ಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. **ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ**— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. **ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ**— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಯಃ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತ್ತಿಯಃ— ಋತು ಶಬ್ದ. **ಯಜ್ಞರ್ತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂಘಾಱಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಆಯನೇಯಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಜಾಯಮಾನಃ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ಯಾವಿರಗ್ನಿರಭವನ್ಮಾತರಿಶ್ವನೇ |

ಅಸ್ಯ ಕೃತ್ವಾ ಸಮಿಧಾನಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಪ್ರ ದ್ಯಾವಾ ಶೋಚಿಃ ಪೃಥಿವೀ

ಅರೋಚಯತ್ || ೨ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಜಾಯಮಾನಃ | ಪರಮೇ | ವಿರಗ್ನಿಮನಿ | ಅವಿಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅಭವತ್ | ಮಾತರಿಶ್ವನೇ |

ಅಸ್ಯ | ಕೃತ್ವಾ | ಸಮಿಧಾನಸ್ಯ | ಮಜ್ಜನಾ | ಪ್ರ | ದ್ಯಾವಾ | ಶೋಚಿಃ | ಪೃಥಿವೀ ಇತಿ |

ಅರೋಚಯತ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋಽಗ್ನಿರ್ಜಾಯಮಾನೋಽರಣೀಭ್ಯಾಮುತ್ಪದ್ಯಮಾನಃ ಕಾಷ್ಠೇಷು ವಾ ಪ್ರಾದು-
ರ್ಭೂತಃ ಸನ್ ತದಾನೀನೇವ ಸರಮ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ವ್ಯೋಮನಿ ವಿವಿಧರಕ್ಷಣವತಿ ವೇದಿದೇಶೇ ಮಾತರಿ-
ಶ್ವನೇಽಂತರಿಕ್ಷಸಂಚಾರಿಣೇ ವಾಯವೇ ಪ್ರಥಮಮಾವಿರಭವತ್ | ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಽಭೂತ್ | ತ್ವಮಗ್ನೇ
ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಆವಿರ್ಭವ | ಋ. ೧-೩೧-೩ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತ್ಯಂತರಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ | ವಾಯುಸಂಯೋ-
ಗಾತ್ಪ್ರಜ್ವಲಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಮಾತರಿ ಫಲಸ್ಯ ನಿರ್ಮಾತರಿ ಯಜ್ಞೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ ಮಾತ-
ರಿಶ್ವಾ ಯಜಮಾನಃ | ತದರ್ಥಂ | ಕಿಂಚಿ ಸಮಿಧಾನಸ್ಯೇಂಧನೈಃ ಸಮ್ಯಗ್ನರ್ಧಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಮಜ್ಜನಾ |
ಬಲನಾಮೈತತ್ | ಬಲವತಾ ಕೃತ್ವಾ ಕೃತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಜ್ವಾಲನಾದಿನ್ಯಾಪಾರೇಣ ಶೋಚಿದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾಂ ಚ ಪೃಥಿವೀಂ ಚ ಪ್ರಾರೋಚಯತ್ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾದೀಪಯತ್ || ಮಧ್ಯೇ ಶೋಚಿಃ-
ಶಬ್ದಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಮಜ್ಜನಾ ಕೃತ್ವಾ ಸಮಿಧಾನಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಯೋಜ್ಯಂ | ಪ್ರಬಲೇನ ಸಮಿಧನಾದಿ-
ನ್ಯಾಪಾರೇಣ ಸಮಿಧ್ಯಮಾನಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ—ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿತನಾದ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಜಾಯಮಾನಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ,
ಪರಮೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ | ವ್ಯೋಮನಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ವಾಯುವಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ |
ಅವಿಃ ಅಭವತ್—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದನು | [ಅಥವಾ ವ್ಯೋಮನಿ—ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ | ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ಯಜಮಾನ-
ನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ | ಅವಿಃ ಅಭವತ್—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದನು |] (ಮತ್ತು) ಮಜ್ಜನಾ—ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ | ಕೃತ್ವಾ—
ಜ್ವಾಲನಾದಿ ಕಾರ್ಯದಿಂದ | ಸಮಿಧಾನಸ್ಯ ಅಸ್ಯ—ಇಂಧನಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಕೃತ್ವಾ—ಜ್ವಾಲ-
ನಾದಿಕಾರ್ಯದಿಂದ | ದ್ಯಾವಾ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ | ಪ್ರ ಅರೋಚಯತ್—
ಬೆಳಗಿಸಿತು |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದನು. ಇಂಥನಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸು ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಜ್ವಾಲನಾದಿವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸಿತು.

English Translation

As soon as born, was that (Agni) manifested to Matarishwan in the highest atmosphere, and his radiance, kindled by vigorous effort, spread through heaven and earth.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು:

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ವೈಶ್ವೇಮದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನೆದುರಿಗೆ ಆವಿರ್ಭೂತನಾದುದೂ, ಅನಂತರ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಇವನ ತೇಜಸ್ಸು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಿದುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ವೈಶ್ವೇಮನಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ಮಾತರಿಶ್ವನೆದುರಿಗೆ ಆವಿರಭವತ್ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವೈಶ್ವೇಮನಿ—ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ, ಆವಿರಭವತ್ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

(೧) ವೈಶ್ವೇಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವೈಶ್ವೇಮಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೦) ವ್ಯಾಪಿಸು, ಅಚ್ಛಾದಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವೈಶ್ವೇಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಆವಿರ್ಭವ ಸುಕ್ರತೋ ಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |

ಅರೇಜೇತಾಂ ರೋದಸೀ ಹೋತೃವೂರೈಽಸಘ್ನೋರ್ಭಾರಮಯಜೋ ಮಹೋ ವಸೋ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಆವಿರ್ಭಾವವು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವಾಯುವಿಗಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ವಹ್ನಿಂ ಯಶಸಂ ವಿದಥಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಸಸ್ರಾವ್ಯಂ ದೂತಂ ಸದ್ಯೋಅರ್ಥಂ |

ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ ರಯಿಮಿವ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ರಾತಿಂ ಭರದ್ವೈಗನೇ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಭೃಗು ಮತ್ತು ಮನು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥಿವಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರ

ಮಾಡಿದುದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರಗಳಿವೆ.

(೨) ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಔಚಿತ್ಯವಿದೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರಗಳ ಸಮರ್ಥನೆಯಿದೆಯೇ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ;

ವೈಮನಿ—ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವೈಮನಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವೇದಿದೇಶೇ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಈ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧರಕ್ಷಣ-ವತಿ ವೇದಿದೇಶೇ | ನಾನಾವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೇದಿಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇರುವುದು ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |

ಅಯಂ ಸೋಮೋ ವೃಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಂ ವಾಚಃ ಪರಮಂ ವೈಮನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೈಮನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಷ್ಟಂ ರಕ್ಷಕಂ ಸ್ಥಾನಂ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ,

ಋತೇನ ಋತಂ ಧರುಣಂ ಧಾರಯಂತ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶೋಕೇ ಪರಮೇ ವೈಮನಿ |

ದಿವೋ ಧರ್ಮನ್ ಧರುಣೋ ಸೇದುಷೋ ನೃಣಾಂ ತೈರಜಾತಾ ಅಭಿ ಯೇ ನನಕ್ಷುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೫-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಷ್ಟೇ ಸ್ಥಾನೇ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ | ಉತ್ಪಷ್ಟವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವೈಮನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೇದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಮಾತೆರಿಶ್ಚ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತರಿ ಫಲಸ್ಯ ನಿರ್ವಾತರಿ ಯಜ್ಞೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಚೇಷ್ಟತೇ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ಚಾ ಯಜಮಾನಃ | ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಫಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ಚಾ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ವೈಮನಿಸದಿತ್ಯೇಷ ವೈ ವೈಮನಿಸದ್ವೈಮನಿ ನಾ ಏತತ್ಸದ್ವೈಮನಿ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಷ ಆಸನ್ನಸ್ತಪತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೮-೨೦)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯದಂತೆ ಮಾತೆರಿಶ್ಚಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವೆಂದರ್ಥವಾದರೆ, ಅಗ್ನಿಗೂ ಈ ಮಾತೆರಿಶ್ಚ ನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯು ಇವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದ ನೆಂದರೆ, ಇಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಇತಿಹಾಸವನ್ನೇ ಕೊಂಚ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಇಬ್ಬರಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದು ಸ್ವುತಃ ಸಮಿಧಾ ಯಹೋ ಅದ್ಯೌದ್ವರ್ಷ್ಯಾದಿವೋ ಅಭಿ ನಾಭಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ |

ಮಿತ್ರೋ ಅಗ್ನಿರೀಡೋ ಮಾತರಿಶ್ಚಾದೂತೋ ವಕ್ಷ್ಯದೃಜಠಾಯ ದೇವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಮಾತೆರ್ಮಂತೆರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಸೂರ್ಯರೂಪೇಣ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಅಥವಾ ಮಾತೆರ್ಮರಣ್ಯಾಂ ಶ್ವಸಿತಿ ನಿವಸತೀತಿ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ | ಸೂರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮಾತೃರೂಪವಾದ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಇದೇ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಆಧಾರವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ತಂ ಶುಭ್ರಮಗ್ನಿಮವಸೇ ಹನಾಮಹೇ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾನಮುಕ್ತ್ಯಂ |

ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ಮನುಷೋ ದೇವತಾತೆಯೇ ವಿಪ್ರಂ ಶ್ರೋತಾರಮತಿಥಿಂ ರಘುಷ್ಯದಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಸ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಪುರುವಾರಪುಷ್ಟಿಃ | ಎಂದು ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೪ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಗೂ ಮಾತೆರಿಶ್ವನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ (೧-೧೪೩-೨) ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ,

ಉದಸ್ತಂಭೀತ್ಸಮಿಧಾ ನಾಕಮೃಷ್ಣೋಽಗ್ನಿ ಭವನ್ನುತ್ತಮೋ ರೋಚಮಾನಾಂ |

ಯದೀ ಭೃಗುಭ್ಯಃ ಪರಿ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಹವ್ಯನಾಹಂ ಸಮಿಧೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವಿಶದವಾಗಿದೆ. [ಆದರೆ ಇದು ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಮಾತೆ ರಿಶ್ವರಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಥವಾ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವ ೩-೫-೯ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಾಕ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ.]

ಮಾತೆರಿಶ್ವನ ಇತರ ಗುಣಗಳನ್ನೂ, ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಾಯಮಾನಃ— ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು- ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶೈನ್ ನಿಕರಣ ಜ್ಞಾ ಜನೋರ್ಜಾ—(ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾದೇಶ. ಅನೇ ಮುಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅದಂತಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಅದುವದೇಶದ ಪದದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೈನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾತೆರಿಶ್ವನೇ—ಮಾತರಿ ಶ್ವಯತೀತಿ ಮಾರಿಶ್ವಾ. ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರತ್ವಾ-ಕ್ರತು+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾಚಿನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯಣಾದೇಶ.

ಸಮಿಧಾನಸ್ಯ-ಜಾಇಂಧೀ ದಿವೌ ಧಾತು, ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜುತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿದಿತಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ಲೋಪ. ಶಾನ್‌ಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಠೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಜ್ಜನಾ-ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ-ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ದಿವೋದ್ಯಾವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾದೇಶ ಛಂದಸವಾಗಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಚಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಬಂದಿದೆ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರೋಚಯತ್-ರುಚ ದೀಪ್ತ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವಾಗ ಣಿಚ್. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ಯ ತ್ವೇಷಾ ಅಜರಾ ಅಸ್ಯ ಭಾನವಃ ಸುಸಂದ್ಯತಃ ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ ಸುದ್ಯುತಃ |

ಭಾತ್ವಕ್ಷಸೋ ಅತ್ಯಕ್ತುರ್ನ ಸಿಂಧವೋಽಗ್ನೇ ರೇಜಂತೇ ಅಸಸಂತೋ

ಅಜರಾಃ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಸ್ಯ | ತ್ವೇಷಾಃ | ಅಜರಾಃ | ಅಸ್ಯ | ಭಾನವಃ | ಸುಸಂದ್ಯತಃ | ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ | ಸುದ್ಯುತಃ |

ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ | ಅತಿ | ಅಕ್ತುಃ | ನ | ಸಿಂಧವಃ | ಅಗ್ನೇಃ | ರೇಜಂತೇ | ಅಸಸಂತಃ | ಅಜರಾಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಯಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇಶ್ವರಾ ದೀಪ್ತಯೋಜರಾ ಜರಾರಹಿತಾ ಅಜೀರ್ಣಾಃ |
 ಅನಿರತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ನೌಗೋ ಜರಮರೇತ್ಯಾದಿನೋತ್ತರಪದಾದ್ಯುಕ್ತತ್ವಂ || ತಥಾ ಸುಪ್ರತೀ-
 ಕಸ್ಯ ಶೋಭನಮುಖಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಭಾನವೋ ರಶ್ಮಯಃ | ದೀಪ್ತೇರುಕ್ತತ್ವಾದತ್ರ ವಿಸ್ಪುಲಿಂಗಾ ಅವ-
 ಗಂತವ್ಯಾಃ | ತೇ ಚ ಸುಸಂದೃಶಃ ಸುಷ್ಮ ಸಮೃದ್ಧಿಷ್ಟಾರಃ | ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಸುದೃಢಃ ಸುಷ್ಮ ಸರ್ವತೋ ದ್ಯೋತಮಾನಾಃ | ತಥಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ | ತ್ವಕ್ಷ ಇತಿ ಬಲನಾಮು
 ತ್ವಕ್ಷಃ ಶರ್ಧ ಇತಿ ಬಲನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಭಾಸಮಾನಬಲಾಃ | ಅಕ್ತುರಿತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮೃತತ್ ಅಕ್ತು-
 ರೂರ್ಮೃತೇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಅಕ್ತುಂ ಜಗದಂಜಕಂ ನೈಶಂ
 ತನೋಽತ್ಯತಿಕ್ರಮ್ಯ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತುವಂತೋಽಸಂತಃ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರೇಷ್ಟಸ್ಯ-
 ಪಂತೋಽನಿರತಾಃ ಅತಃ ಏವಾಜರಾ ನ ರೇಜಂತೇ | ನ ಕಂಪಂತೇ | ದಾಹಪಾಕಾದಿಷು ನ ಚಲಂತಿ
 ನ ಚಾಲ್ಯಂತೇ ವಾನ್ಯೈಃ | ಯದ್ವಾ | ನಶಬ್ದೋ ದೃಷ್ಟಾಂತವಚನಃ | ಭಾತ್ವಕ್ಷಸೋ ಭಾ ಏವ
 ತ್ವಕ್ಷೋ ಬಲಂ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಿಂಧವೋ ನ ರಶ್ಮಯ ಇವ | ತೇ ಯಥಾ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ
 ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಂತೋಽಕ್ತುರಿತಿ ಅಂಜಕಂ ತನೋಽತಿಕ್ರಮ್ಯಾಸಂತೋ ರೇಜಂತೇ ತದ್ವದ್ಭಾತ್ವಕ್ಷಸೋಽ
 ಸ್ಯಾಗ್ನೇರುಕ್ತಲಕ್ಷಣಾ ದೀಪ್ತಯೋಽಪಿ ಸರ್ವತ್ರ ರೇಜಂತೇ | ಕಂಪಂತೇ | ವ್ಯಾಪ್ತುವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ತ್ವೇಷಾಃ—ದೀಪ್ತಿಗಳು | ಅಜರಾಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುವು | ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ—
 ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಭಾನವಃ—ಕಿರಣಗಳು (ಕಿಡಿಗಳು) | ಸುಸಂದೃಶಃ—ಎಲ್ಲ
 ರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು | ಸುದೃಢಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವು ಆಗಿವೆ | ಅಗ್ನೇಃ—
 ಅಗ್ನಿಯು | [ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ—ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು | ಅಕ್ತುಃ—(ಜಗತ್ತನ್ನು) ವ್ಯಾಪಿಸುವ ತಮಸ್ಸನ್ನು |
 ಅತಿ—ದೂಡಿಕೊಂಡು (ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು) | ಸಿಂಧವಃ—ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕವು | ಅಸಂತಃ—(ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ)
 ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದವು | ಅಜರಾಃ—ಕ್ಷೀಣವಾಗದಿರುವವು ಆಗಿ | ನ ರೇಜಂತೇ—(ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ)
 ಹಿಂಜರಿಯುವುದಿಲ್ಲ | [(ಅಥವಾ) ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ—ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನ | ಸಿಂಧವೋ ನ—
 ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ | ಅಕ್ತುಃಅತಿ—ತಮಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು | ಅಸಂತಃ—ಕೊಂಚವೂ (ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ)
 ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ | ರೇಜಂತೇ—ಕಂಪನರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ ||]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ದೀಪ್ತಿಗಳು ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುವು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಕಿಡಿರೂಪವಾದ
 ಕಿರಣಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರಿಸುವಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವು ಆಗಿವೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು
 ತೇಜಸ್ಸು, ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ತಮಸ್ಸನ್ನು
 ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಅಕ್ಷೇಣವಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

His radiance is undecaying ; the rays of him who is of pleasing aspect, are everywhere visible and bright : the intensely shining, all-pervading, unceasing, undecaying (rays) of Agni, desist not (from their functions).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸು, ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಅವನ ಶಕ್ತಿಯು ಕಗ್ಗತ್ತಲನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾ ಸತತವಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯೋನ್ಮುಖವಾಗಿರುವುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ—ಪ್ರತೀಕಂ ಮುಖಂ ಪ್ರಕಾಶಾಖ್ಯಂ ದರ್ಶನಂ ವಾ | ಪ್ರತೀಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ ವೆಂದಾಗಲಿ, ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ಆವಿರ್ಭಾವವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಯಾವನ್ನಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಸುಸಂಯೋಜಿತವತೇ ಮಾತರಿಶ್ವಃ |

ತಾವದ್ಧಾತೃಪ ಯಜ್ಞ ಮಾಯನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತುರವರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ಆವಿರ್ಭಾವವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭಾವತನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮುಖವೆಂದು ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾನವಃ—ಭಾನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನೆಂದೂ, ಕಿರಣಗಳೆಂದೂ ಎರಡರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಪಪ್ತೆನ್ನರುಣಾ ಭಾನವೋ ವೃಥಾ ಸ್ವಾಯುಜೋ ಅರುಷೀರ್ಗಾ ಅಯುಕ್ಷತ |

ಅಕ್ರನ್ನುಷಾಸೋ ವಯುನಾನಿ ಪೂರ್ವಥಾ ರುಶಂತಂ ಭಾನುಮರುಷೀ ರಶಿಶ್ರಯುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಷೋ ದೇವತೆಗಳ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಪ್ರಭೆಗಳು ಉಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಚಿಮ್ಮಿದವು ಅನಂತರ ಅವರು ತಮ್ಮ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಒಂದಾದರು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಾನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡರ್ಥವೂ ಒಂದೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ಕನಿಶಸ್ತೋ ಬೃಹತಾ ಭಾನುನ್ಯಗಾ ಹನ್ಯಾ ಜುಷಸ್ವ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೨)

ಮಹತ್ತಾದ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ದಯಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಕಿರಣಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಸುಸಂದೃಶಃ—ಸುಷ್ಮ ಸಮ್ಯಗ್ದೃಷ್ಟಾರಃ | ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಕ್ಷುಃ—ಈ ಪದವು ಶ್ಯಾನೀ, ಕ್ಷಸಾ, ಶರ್ವರೀ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೩ ರಾತ್ರಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೧-೧೮) ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕತ್ತಲು, ಕಿರಣ, ಆಯುಧ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಂಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆವರಿಸು, ಮುಚ್ಚು, ಬಳಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಛಾಯೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚುವ ಕತ್ತಲೆಯೆಂದೂ, ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸತಕ್ಕ ಕಿರಣವೆಂದೂ, ದೇಹವನ್ನೇ ಆವರಿಸುವ ಆಯುಧವೆಂದೂ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಘನೇನ ವಿಷ್ವಗ್ನಿ ಜಹ್ಯರಾಷ್ಟ್ರಪುರ್ಜಂಭ ಯೋ ಅಸ್ತಧ್ರುಕ್ |

ಯೋ ಮರ್ತ್ಯಃ ಶಿಶೀತೇ ಅತ್ಯಕ್ಷುಭಿರ್ಮಾ ನಃ ಸ ರಿಪುರೀಶತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷುಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಆವರಕೈರಾಯುಧೈಃ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕತ್ತಲು, ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ರಾತ್ರಿ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತಾನಾಯಾಮಜನಯಸ್ತುಷೂತಂ ಭುವದಗ್ನಿಃ ಪುರುಷೇಶಾಸು ಗರ್ಭಃ |

ಶಿರಿಣಾಯಾಂ ಚಿದಕ್ಷುನಾ ಮಹೋಭಿರಪರೀವೃತೋ ವಸತಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷುನಾ, ಅಂಜನಾದಕ್ಷುಸ್ತಮಃ | ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಅಕ್ಷುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಕತ್ತಲೆಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭೆಯು ಹೊರದೂಡುತ್ತದೆ.

ಅಸಸಂತಃ—ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರೇಷು ಅಸ್ವಪಂತಃ ಅವಿರತಾಃ | ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಅತಿ ವಾಯೋ ಸಸತೋ ಯಾಹಿ ಶಶ್ವತೋ ಯತ್ರ ಗ್ರಾನಾ ವದತಿ ತತ್ರ ಗಚ್ಛತಂ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಶ್ಚ
ಗಚ್ಛತಂ |

ನಿ ಸೂನ್ಯತಾ ದದೃಶೇ ರೀಯತೇ ಘೃತಮಾ ಪೂರ್ಣಯಾ ನಿಯುತಾ ಯಾಥೋ ಅಧ್ವರಮಿಂದ್ರಶ್ಚ
ಯಾಥೋ ಅಧ್ವರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಸಸತಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಲಸ್ಯಾದಿನಾ ನಿद्रಾಂ ಕುರ್ವತಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ಆಲಸ್ಯವೂ ನಿದ್ರೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸತತವಾಗಿ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿರುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಭಾತ್ವೇಕ್ಷುಸಃ—ತ್ವೇಕ್ಷು ಇತಿ ಬಲನಾಮ, 'ತ್ವೇಕ್ಷುಃ, ಶರ್ಧಃ' ಇತಿ ಬಲನಾಮಸು (ನಿ. ೧-೯) ಸಾರಾತ್ | ಭಾಸಮಾನಬಲಾಃ | ತ್ವೇಕ್ಷು ಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೆಂದರ್ಥ,

ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮಾತ್ಮಸ್ಥತ್ತೇ ತೇಜೋ ವಾ ಅಗ್ನಿರಿಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮಿಂದ್ರ ಉಭೇ ವೀರ್ಯೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೨-೩-೯)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು ಇಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಸಿಂಧವಃ, ಅಸಸಂತಃ, ಅಜರಾಃ, ಎಂಬ ಪದಗಳು ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿ, ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕವೂ, ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದವೂ, ಸ್ಥಿರವಾಗದೇ ಇರುವವೂ ಆದ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು, ನ ರೇಜಂತೇ—ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಹಿಂಜರಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ;

ನ ಶಬ್ದೋ ದೃಷ್ಟಾಂತವಚನಃ | ಭಾತ್ವಕ್ಷಸೋ ಭಾ ನಿವ ತ್ವಕ್ಷೋ ಬಲಂ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶಸ್ಯಾ-
ದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಿಂಧವೋ ನ ರಶ್ಮಯ ಇವ | ತೇ ಯಥಾ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಮಂತಃ ಅಕ್ಷುರತಿ
ಅಂಜಕಂ ತಮಃ ಅತಿಕ್ರಮ್ಯ ಅಸಸಂತೋ ರೇಜಂತೇ ತದ್ವತ್ ಭಾತ್ವಕ್ಷಸೋಽಸ್ಯಾಗ್ನೇರುಕ್ತ-
ಲಕ್ಷಣಾ ದೀಪ್ತಯೋಽಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ರೇಜಂತೇ ಕಂಪಂತೇ ವ್ಯಾಪ್ತುಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ |

ಇಲ್ಲಿ ನ ಶಬ್ದವು ದೃಷ್ಟಾಂತವಚನವು. ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಕೊಂಚವೂ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಕಂಪನರೂಪದಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುವೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಕಿರಣಗಳೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತ್ವೇಷಾಃ—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀ ಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಸಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜರಾಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಜರಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅಜರಾಃ ನಜ್ಜಸ್ವರ ಬಾಧಕವಾಗಿ ನಳೋಜರಮುರ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯ—ಊಡಿಪಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾನವಃ—ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ದಾಭಾಭ್ಯಾಂನುಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೩೦-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಸಂದೃಶಃ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ—ಶೋಭನಂ ಪ್ರತೀಕಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಪ್ರತೀಕಃ ತಸ್ಯ. ಕ್ರತ್ವಾದಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ—ಭಾಃ ಏನ ತ್ವಕ್ಷಃ ಬಲಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಭಾತ್ವಕ್ಷಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೇಜಂತೇ—ರೇಜ್ಯ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಸಂತಃ—ನ ಸಸಂತಃ ಅಸಸಂತಃ. ಸಸ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು- ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ
ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜಾಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಮೇರಿರೇ ಭೃಗವೋ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ನಾಭಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭುವನಸ್ಯ
ಮಜ್ಮನಾ |

ಅಗ್ನಿಂ ತಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ಹಿಮುಹಿ ಸ್ವ ಆ ದಮೇ ಯ ಏಕೋ ವಸ್ವೋ
ವರುಣೋ ನ ರಾಜತಿ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಂ | ಆಽಕುರಿರೇ | ಭೃಗವಃ | ವಿಶ್ವವೇದಸಂ | ನಾಭಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಭುವನಸ್ಯ | ಮಜ್ಮನಾ |

ಅಗ್ನಿಂ | ತಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಹಿಮುಹಿ | ಸ್ವೇ | ಆ | ದಮೇ | ಯಃ | ಏಕಃ | ವಸ್ವಃ | ವರುಣಃ | ನ |

ರಾಜತಿ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ಸರ್ವಧನಂ | ವೇದ ಇತಿ ಧನನಾಮ ವೇದೋ ವರಿವ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು
ಪಾಠಾತ್ | ತಾದೃಶಂ ಯಮಗ್ನಿಂ ಭೃಗವೋ ಭೃಗುಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಾಃ ಸಾವಸ್ಯ ಭರ್ಜಕಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ವೇದ್ಯಾಃ | ಏಕದೇಶೇ ಕೃತ್ಸ್ಮಶಬ್ದಃ | ಯದ್ವಾ | ಏತಾವತೀ ನೈ ಪೃಥಿವೀತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇರ್ವೇದ್ಯಾಃ

ಪೃಥಿವೀತ್ವಂ | ತಸ್ಯಾ ನಾಭಾವುತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಬಲೇನ ನಿಮಿ-
ತ್ತೇನಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನೇರಿರೇ ಈರಿತವಂತಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ ತಮಗ್ನಿಂ ಸ್ವೇ ಸ್ವಕೀಯೇ ದಮೇ ಗೃಹ
ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರಾ ಹಿನುಹಿ | ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ || ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧಾ ಚ | ಉತಶ್ಚ
ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದಸಿ ವಾವಚನಮಿತಿ ಹೇರ್ಲುಗಭಾವಃ || ಯೋಽಗ್ನಿರೇಕೋ ಮುಖ್ಯಃ ಸನ್ ಏಕ
ಏವ ವಾ ವಸ್ತೋ ವಸುನೋ ಗವಾದಿಧನಸ್ಯ ರಾಜತಿ ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ಪ್ರದಾತುಮಿತಿ ಶೇಷಃ |
ರಾಜತೀತ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾ ಹ್ವಯತಿ ರಾಜತೀತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವರುಣೋ
ನ ವಾರಕ ಆದಿತ್ಯ ಇವ | ಸ ಯಥಾ ಸರ್ವಸ್ಯೇಷ್ಟೇ ತದ್ವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ವರುಣೋ ನ—ಆದಿತ್ಯನಂತೆ | ಏಕಃ—ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದು
ಕೊಂಡು | ವಸ್ತುಃ—ಗವಾದಿ ಧನಕ್ಕೆಲ್ಲಾ | ರಾಜತಿ—ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, | (ಮತ್ತು) ವಿಶ್ವವೇದಸಂ—
ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ | ಯಂ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಭೃಗವಃ—ಭೃಗುವಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ
ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ವೇದಿಕೆಯ | ನಾಭಾ—ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಭುವನಸ್ಯ—ಸಕಲ ಭೂತ
ಜಾತಗಳ | ಮಜ್ಜನಾ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಆ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಈರಿರೇ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೋ |
ತಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಸ್ವೇ ದಮೇ—ನಿನ್ನ (ಅಗ್ನಿಯು) ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿ (ಉತ್ತವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ) | ಗೀರ್ಭಿಃ—ಸ್ತುತಿ
ಗಳೊಡನೆ | ಆ ಹಿನುಹಿ—ಬರಮಾಡಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಆದಿತ್ಯನಂತೆ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಗವಾದಿಧನಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನಾಗಿ
ದ್ದಾನೆಯೋ, ಮತ್ತು ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಭೃಗುವಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಋಷಿ
ಗಳೆಲ್ಲಾ ವೇದಿಕೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೋ, ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಗೃಹದ
ಉತ್ತರವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಗಳೊಡನೆ ಬರಮಾಡಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು.

English Translation

Bring to his own abode with hymns that Agni, the possessor of all
riches, whom the descendants of Bhrigu placed by the strength of all beings
upon the navel of the earth : for, like Veruna, he reigns sole (monarch) over
(all) treasure.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ, ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವುದನ್ನೂ
ಸ್ತುತಿಸಿ ಅನಂತರ ಇಂತಹ ವಿಶ್ವವೇದಸ್ತಾದವನ್ನೂ, ವೇದಿಕೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಬರಮಾಡು ಎಂದು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವರುಣೋ ನ—ವರುಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾರಕನಾದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಅದಿತ್ಯನ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ರಾಜತಿ—ಕ್ಷಿಯತಿ, ರಾಜತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೧) ಈಶ್ವರಃ ಭವತಿ—ಎಲ್ಲಾ ಧನಕ್ಕೂ ಈಶ್ವರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸಪ್ತ ಕ್ಷರಂತಿ ಶಿಶನೇ ಮರುತ್ಸತೇ ಪಿತ್ರೇ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅಪ್ಯವೀವತಸ್ತೃತಂ |

ಉಭೇ ಇದಸ್ಯೋಭಯಸ್ಯ ರಾಜತ ಉಭೇ ಯತೇತೇ ಉಭಯಸ್ಯ ಪುಷ್ಯತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ರಾಜತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಈಶಾತೇ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ತೋರಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೃಗವಃ ಈರಿರೇ—ಭೃಗುಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಾಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ ಭೃಗುವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಋಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂಬ ಹಿಂದಿನ ಕಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಅಯಮಿಹ ಪ್ರಥಮೋ ಧಾಯಿ ಧಾತೃಭಿರ್ಹೋತಾ ಯಜಿಷ್ಠೋ ಅಧ್ವರೇಷ್ಟೀಡ್ಯಃ | ಯಮುಷ್ಠ-
ನಾನೋ ಭೃಗವೋ ವಿರುರುಚುರ್ವನೇಷು ಚಿತ್ರಂ ವಿಭುವಂ ವಿಶೇವಿತೇ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗಳು ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ದಧುಷ್ಟ್ವಾ ಭೃಗವಃ ಮಾನುಷೇಷ್ಟಾ ರಯಿಂ ನ ಚಾರುಂ ಸುಹವಂ ಜನೇಭ್ಯಃ |

ಹೋತಾರಮಗ್ನೇ ಅಶಿಥಿಂ ವರೇಣ್ಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶೇವಂ ದಿವ್ಯಾಯ ಜನ್ಮನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೮-೬)

ದ್ವಿತಾ ಯದೀಂ ಕೀಸ್ತಾಸೋ ಅಭಿದ್ಯವೋ ನಮಸ್ಯಂತ ಉಪವೋಚಂತ ಭೃಗವೋ ಮಥ್ನಂತೋ ದಾಶಾ ಭೃಗವಃ |

ಅಗ್ನಿರೀಶೇ ವಸೂನಾಂ ಶುಚಿಯೋ ಧರ್ಣರೇಷಾಂ |

ಪ್ರಿಯಾ ಅಪಿಧೇರ್ವನಿಷೀಷ್ಟ ಮೇಧಿರ ಆ ವನಿಷೀಷ್ಟ ಮೇಧಿರಃ ||

(ಋ ಸಂ. ೧-೧೨೭-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗಳು ಮಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದುದೂ ಮತ್ತು ಈ ಭೃಗುಗಳಿಗಾಗಿ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೂರದೇಶದಿಂದ ಕರೆತಂದುದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಆ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಭೃಗವಃ—ಭೃಷ್ಣಾರೋ ಹವಿಷಾಂ ಪಾಪಾನಾಂ ಭರ್ಜಕಾ ವಾ | ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವರು ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

“ ಅರ್ಚಿಷಿ ಭೃಗುಃ ಸಂಬಭೂವ ಭೃಗುರ್ಭೃಜ್ಯಮಾನೋ ನ ದೇಹೇ ”

(ನಿರುಕ್ತ. ೩-೧೭)

ಜ್ವಾಲೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಭೃಗುವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದರೂ ದಗ್ಧನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ಭೃಗುಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವಂತೆಯೇ ಪಾಪನಾಶಕ್ಕೂ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಅಥಾಂಗಾರೈರಭ್ಯೂಹತಿ | ಭೃಗೂಣಾಮಂಗಿರಸಾಂ ತಪಸಾ ತಸ್ಯೈದ್ವಮಿತ್ಯೇತದ್ವೈ ತೇಜಿಷ್ಯಂ
ತೇಜೋ ಯದ್ಭೃಗ್ವಂಗಿರಸಾಗ್ಂ ಸುತಪ್ತಾನ್ಯಸನ್ನಿತಿ ತಸ್ಮಾದೇನಮಭ್ಯೂಹತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರು ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವರೆಂದೂ ಮತ್ತು,

ಅಯಮಿಹ ಪ್ರಥಮೋ ಧಾಯಿ ಧಾತ್ರೈಭಿರ್ಹೋತಾ ಯಜಿಷ್ಠೋ ಅಧ್ವರೇಷ್ಟೀಡ್ಯಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನುದಹರಿಸಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೪-೧೪) ಮತ್ತು ತೈ. ಸಂ. (೧-೫-೫-೧).

ದ್ವೇ ಅಗ್ನೇರ್ಜುಹೋತಿ | ದ್ವಿಸಾದ್ಯಜಮಾನೋ ಯಜಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಯಾವಾನಗ್ನಿರ್ಯಾವತ್ಯಸ್ಯ
ಮಾತ್ರಾ ತಾವತ್ಯೈತದ್ಯಜ್ಞಗ್ಂ ಸಗ್ಗ್ಸ್ಥಾಪಯತೀಷ್ಟೋ ಯಜ್ಞೋ ಭೃಗುಭಿರೀಷ್ಟೋಽ-
ಗ್ನಿರಾಹುತಃ ಪಿಪರ್ತು ನ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೩೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಿದ ಕ್ರಮವೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಈರಿರೇ—ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕ್ರಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಭಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವೇದಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಉತ್ತರಂ ಪರಿಗ್ರಾಹಂ ಪರಿ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಯೇತಾವತೀ ವೈ ಪೃಥಿವೀ ಯಾವತೀ ವೇದಿಸ್ತಸ್ಯಾ ಏತಾವತ
ಏವ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೪-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ವೇದಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇಂತಹ ಪೃಥ್ವೀರೂಪವಾದ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಸಿ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಯದ್ವೇತ್ಯತಮತ್ರಾಹರಂತಿ | ಯಾನ್ತ್ಯೇ ತಾನ್ತ್ಯಸ್ತು ಪುರುಷಾನೇಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ಯಯೇ-
ನೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಗ್ನಿಶ್ಚೀಯತೇಽಥ ಯಾಮೇಷಾಂ ತಾಮೂರ್ಧ್ವಾಗ್ಂ ಶ್ರಿಯಗ್ಂ
ರಸಗ್ಂ ಸಮುದಾಹನ್ಯೇಷ ಸ ಯಮೇತಮತ್ರಾಗ್ನಿಮಾಹರಂತಿ ತದ್ಯದೇತಮತ್ರಾಹರಂತಿ
ಯೈವೈತೇಷಾಗ್ಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಶ್ರೀರೋ ರಸಸ್ತಮೇತದೂರ್ಧ್ವಗ್ಂ ಸಮುದ್ವ-
ಹಂತಿ ತದಸ್ಯೈತಚ್ಚಿರ ಆತ್ಮಾಯಮಗ್ನಿಶ್ಚೀತ ಆತ್ಮಾನಮೇನಾಸ್ಯೈತತ್ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿ
ದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೨-೩-೫೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸತಕ್ಕ ಸಪ್ತ ಪುರುಷರ ಸತ್ತ್ವವೆಂದು ಏನಿರಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಈರಿರೇ—ಈರ ಗತೌ ಪ್ರೇರಣೇ ಚ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ತಯೋರೇ ಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇ ಆದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವವೇದಸಮ್—ವಿಶ್ವಂ ವೇದಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ ತಮ್ ವಿಶ್ವವೇದಸಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಭಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಮಜ್ಜನಾ—ಟುನುಸ್ ಜೋ ಶುದ್ಧಾ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಗೀರ್ಭಿಃ—ಗೃಾ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ಲಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ, ಗಿರ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ ಹಲಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ.

ಹಿಮುಹಿ—ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧಾ ಚ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯ ಶ್ನುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ಏಕರಣ, ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೦೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕರಣವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುತ್ವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಸ್ಯಃ—ವಸು ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮ್. ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ.

ರಾಜತಿ—ರಾಜ ಧಾತುವು ಐಶ್ವರ್ಯ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಯಾಗಿದೆ. ಕ್ಷಯತಿ ರಾಜತಿ (ನಿರು. ೨-೨೧-೪) ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಃ ಎಂದು ಯಚ್ಛಬ್ದಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್, ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾ ದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನ ಯೋ ವರಾಯ ಮರುತಾಮಿವ ಸ್ವನಃ ಸೇನೇನ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದಿವ್ಯಾ

ಯಥಾಶನಿಃ |

ಅಗ್ನಿರ್ಜಂಭೈಸ್ತಿಗಿತೈರತ್ತಿ ಭರ್ವತಿ ಯೋಧೋ ನ ಶತ್ರುನ್ಮ ವನಾ

ನ್ಯಂಜತೇ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ನ | ಯಃ | ವರಾಯ | ಮರುತಾಂಽಇವ | ಸ್ವನಃ | ಸೇನಾಽಇವ | ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ದಿವ್ಯಾ | ಯಥಾ | ಅಶನಿಃ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಜಂಭೈಃ | ತಿಗಿತೈಃ | ಅತ್ತಿ | ಭರ್ವತಿ | ಯೋಧಃ | ನ ಶತ್ರುನ್ಮ | ಸಃ | ವನಾ | ನಿ | ನ್ಯಂಜತೇ |

|| ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋಗ್ನಿರ್ವರಾಯ ವರಣಾಯ ನಿಗ್ರಹಾಯ ನ ಶಕ್ತೋ ನ ಭವತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತತ್ರಯ-
ಮುಚ್ಯತೇ | ಮರುತಾಂ ಸ್ವನ ಇವ | ಸ ಯಥಾಗ್ರಾಹ್ಯಸ್ತದ್ವತ್ | ತಥಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವೈರಿಕ್ಷಯಾರ್ಥಂ
ಪ್ರಬಲೇನಾತಿಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸೇನೇವ | ಸಾ ಯಥಾನೈರನಿರೋಧ್ಯಾ ತದ್ವತ್ | ತಥಾ ದಿವ್ಯಾ ದಿವಿ ಭವಾಶನಿ-
ರ್ಯಥಾ ಪತತೇನ ನ ನಿನಾಯತೇ ತದ್ವತ್ | ಅದೃಕ್ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮಸ್ತೀತಿ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಯೇ-
ನುಗ್ನಿಸ್ತಿಗಿತೈರ್ನಿತಿತ್ಯಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೋಭೂತೈಃ || ಅಂತೈವಿಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಜಂಭೈರ್ದಂತ್ಯೈರ್ದಂತಸ್ತಾನೀಯಾಭಿ-
ರ್ಜ್ವಾಲಾಭಿರತ್ತಿ | ಅಸ್ಮದ್ವಿರೋಧಿನೋಭಕ್ಷಯತಿ | ತಥಾ ಭರ್ವತಿ | ಹಿನಸ್ತಿ || ಭರ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ||
ಯಾಸ್ತಸ್ತಾಹ ಭರ್ವತಿರತ್ತಿಕರ್ಮೇತಿ | ನಿ ೯-೨೩ | ಯದ್ಯಪ್ಯತ್ತಿಭರ್ವತೋರದನಮೇವಾರ್ಥಃ
ತಥಾಪಿ ತಪನಾಂತರಭೇದೋಽವಗಂಶವ್ಯಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಯೋಧೋ ನ ಸಂಪ್ರಹರ್ತಾ ಶೂರ

ಇವ | ಸ ಯಥಾ ಶತ್ರುನ್ಮವತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ ತದ್ವತ್ | ಕಿಂಚಿ ಸೋಽಗ್ನಿವನಾ ವನಾನಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಸಮೂ-
ಹಾನ್ ಸ್ಫುಂಜತೇ | ನಿತರಾಂ ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ದಹತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮೇತಿ
ಯಾಸ್ಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ಮರುತಾಂ—ಮರುತ್ತುಗಳ | ಸ್ವನಃ ಇವ—ನಿರೋಧಿಸಲಸಾಧ್ಯ
ವಾದ ಗರ್ಜನೆಯಂತೆಯೂ | ಸೃಷ್ಟ್ವಾ—(ಶತ್ರು ನಾಶಕ್ಕಾಗಿ) ಸಿದ್ಧವಾದ | ಸೇನಾ ಇವ—ಪ್ರಬಲವಾದ ಸೇನೆ
ಯಂತೆಯೂ | ದಿವ್ಯಾ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ | ಅಶನಿಃ ಯಥಾ—ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಿಡಿಲಿ
ನಂತೆಯೂ | ವರಾಕ್ರಮಿಯಾ ಸ—ನಿರೋಧಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದು. (ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಪ್ರಸಾರವುಳ್ಳದ್ದು) | ಅಗ್ನಿಃ—
ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ತಿಗಿತ್ಯೈಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ | ಜಂಭೈಃ—ದಂತಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ಯೋಧಃ—
ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಯೋಧನು | ಶತ್ರುನ್ ಸ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ | ಅತ್ತಿ—(ನಮ್ಮ
ನಿರೋಧಿಗಳನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ | ಭರ್ವತಿ—ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ. | (ಮಪ್ತು) ಸಃ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು |
ವನಾ—ವನದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು | ಸ್ಫುಂಜತೇ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಹಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮರುತ್ತುಗಳ ಗರ್ಜನೆಯು ಯಾವ ರೀತಿ ನಿರೋಧಿಸಲಸಾಧ್ಯವೋ, ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ
ಪ್ರಬಲವಾದ ಸೇನೆಯು ಹೇಗೆ ದುರ್ದಮ್ಯವೋ, ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸಿಡಿಲು ಯಾವ ರೀತಿ
ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸಾರವೂ ಸಹ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದುದು. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ
ಯೋಧನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದಂತಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆ
ಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ನಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ವನದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Agni, who, like the roaring of the winds, like a victorious host, like
the thunderbolt in heaven, is not to be arrested, devours and destroys (our
foes) with sharpened teeth, and, as a warrior (annihilates his enemies) he,
(Agni), lays waste the woods.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳ ಗರ್ಜನೆಗೂ ಪ್ರಬಲ
ವಾದ ಸೇನೆಯ ವೇಗಕ್ಕೂ, ನಿರೋಧಿಸಲಶಕ್ಯವಾದ ಸಿಡಿಲಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಯೋಧನು
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಭಯಂ
ಕರವಾದುದೂ, ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಕವೂ ಆದ ವರ್ಣನೆಯಾಗಿದೆ. ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತ್ರೈತ್ತೀಯ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ತವ ಭ್ರಮಾಸ ಅಶುಯಾಸತಂತ್ಯನು ಸ್ತೃಶ ಧೃಷತಾ ಶೋಶುಚಾನಃ | ತಪ್ರಾಗ್ಂಷ್ಯಗ್ನೇ ಜುಹ್ವಾ
ಸತಂಗಾನಸಂದಿತೋ ವಿಸೃಜ ವಿಷ್ವಗುಲ್ಫಾಃ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೩)

ಋತಾನಾ ಧರ್ತಾ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮುತ ಮಧ್ಯ ಇದ್ಧಃ | ಸಾಧ್ವೀಮಕರ್ದೇವವೀತಿಂ ನೋ ಅದ್ಯ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಜಿಹ್ವಾಮವಿದಾಮ ಗುಹ್ಯಾಂ | ಸ ಆಯುರಾಗಾತ್ಸುರಭಿರ್ವಸಾನೋ ಭದ್ರಾಮಕ-
ರ್ದೇವಹೂತಿಂ ನೋ ಅದ್ಯ | ಅಕ್ರಂದದಗ್ನಿಸ್ತನಯನ್ನಿವ ದ್ಯೌಃ ಸ್ತಾನಾ ರೇರಿಹದ್ವೀರುಧ-
ಸ್ಸಮಂಜನ್ | ಸದ್ಯೋ ಜಜ್ಞಾನೋ ವಿ ಹೀಮಿದ್ಯೋ ಅಖ್ಯದಾ ರೋದಸೀ ಭಾನುನಾ
ಭಾತ್ಯಂತಃ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೨)

ಸತ್ವಿತಾನಸ್ತನ್ಯತೂರೋಚನಸ್ಥಾ ಅಜರೇಭಿರ್ನಾದದ್ವಿಯವಿಷ್ಠಃ | ಯಃ ಪಾವಕಃ ಪುರುತಮಃ
ಪುರಾಣಿ ಪೃಥೂನ್ಯಗ್ನಿರನುಯಾತಿ ಭರ್ವನ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಘದ ಗರ್ಜನೆಯಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಶುಭ್ರವಾದ
ವಸ್ತ್ರದಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಲೂ, ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ, ಲತೆಗಳನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ,
ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಕಂಪನರೂಪವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯು
ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಆಕರ್ಷಕವೂ ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪ
ಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ವರಾಯೆ—ವರಣಾಯ, ನಿಗ್ರಹಾಯ (ನ) ತಡೆಯಲು, ನಿರೋಧಿಸಲು ಎಂದರ್ಥ. ಅಪೇಕ್ಷೆಪಟ್ಟು,
ಆರಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವೃಷ್ (ವರಣೇ) ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ, ತಡೆಗಟ್ಟು, ಮರೆಮಾಡು, ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು
ಕೊಡುವ ವೃಷ್ (ಅವರಣೇ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯಸ್ತಾ ಚಕಾರ ಸ ಕುಹ ಸ್ವಿದಿಂದ್ರಃ ಕಮಾ ಜನಂ ಚರತಿ ಕಾಸು ವಿಕ್ಷು |

ಕಸ್ತೇ ಯಜ್ಞೋ ಮನಸೇ ಶಂ ವರಾಯ ಕೋ ಅರ್ಕ ಇಂದ್ರ ಕತಮಃ ಸ ಹೋತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವರಾಯೆ ತವ ವರಣಾಯ ಕಃ ಕೀದೃಶಃ ಅರ್ಕಃ ಮಂತ್ರಃ ಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ | ನಿನ್ನನ್ನು
ವರಿಸಿ ನೀನು ಒಲಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಮಂತ್ರವು ಸಮರ್ಥವಾದುದು ಎಂದು ವೃಷ್ ಧಾತುವು ಆರಿಸು,
ವರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ೬-೪೪-೨೧ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವರಾಯೆ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠಾಯೆ
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಷಾ ಮಂದಸ್ವಾದು ತೇರಂ ವರಾಯ ಮನ್ಯನೇ | ಭುವತ್ತ ಇಂದ್ರ ಶಂ ಹೃದೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರಾಯ ಶತ್ರುನಿವಾರಕಾಯ ಮನ್ಯವೇ ಕ್ರೋಧಾಯ ಎಂದು ನಿವಾರಕವಾದ, ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿವಾರಿಸಲು, ತಡೆಗಟ್ಟಲು (ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ, ಅಶನಿಃ ಯಥಾ—ಸಿಡಲಿನ ವೇಗವು ತಡೆಯಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ, ಹೇಗೆ ಸಿಡಿಲು ಹೊಡೆದೇ ತೀರಬೇಕೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಸರವೆಂದು ಅದರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ತಿಗಿತ್ಯೇ—ನಿಶಿತ್ಯೇ ಸ್ತೀಕ್ಷ್ಮೈಃ | ಬಹಳ ಹರಿತವಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಆಯುಧಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯೋ ನಃ ಸನುತ್ಯ ಉತ ನಾ ಜಿಘತ್ಸುರಭಿಖ್ಯಾಯ ತಂ ತಿಗಿಲೇನ ವಿಧ್ಯ |

ಬೃಹಸ್ಪತ ಆಯುಧೈರ್ಜೀಷಿ ಶತ್ರುನ್ಮುಕ್ತಂ ದೀಷಂತಂ ಪರಿ ಧೇಹಿ ರಾಜನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತೀಕ್ಷ್ಣೇನ ಆಯುಧೇನ ಎಂದು ಆಯುಧದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜಂಭೈಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಕೋರೆ ಹಲ್ಲು ಆಯುಧದಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂತಹ ಕೋರೆ ಹಲ್ಲುಗಳಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಭರ್ವತಿ—ಅವಯತಿ, ಭರ್ವತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅತ್ತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪೈಥೂನ್ಯಗ್ನಿರನುಯಾತಿ ಭರ್ವನ್ ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ತೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ (೧-೩-೧೪-೪) ಭರ್ವನ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸಕಲವಾದ ಲತೆಗಳನ್ನು, ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವರಾಯ—ನಿರಯತೇ ಇತಿ ವರಃ ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಗ್ರಹವೃದ್ಧಿಸಿಕ್ಕಿಗಮುಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸೃಷ್ಟಾ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ವೃಶ್ಚಭೃಷ್ಟ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಸ್ವುತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟತ್ವ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಅದಂತನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಟಾಪ್.

ದಿವ್ಯಾ—ದಿವಿ ಭವಾ ದಿವ್ಯಾ. ದಂಡಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೬) ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಟಾಪ್.

ಅಶನಿಃ—ಅಶ ಭೋಜನೇ ಧಾತು **ಅರ್ತಿಸೃಧ್ಯ**—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಿಗಿತ್ವೇ—ತಿಜ ನಿಶಾನೇ (ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕರಣ)ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತ್ತಿ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರ್ವತಿ—ಭರ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಯಾಸ್ಯರೂ—ಭರ್ವತಿರತ್ತಿಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೯-೨೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್ ತಿವ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯೋಧಃ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ ಧಾತು. ನಂದಿಗ್ರಹಸಚಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನಾ—ಶಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಋಜ್ವತೇ—ಋಜ್ವ ಧಾತುವು ಪ್ರಸಾಧನಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಕು|ವಿ|ನ್ನೋ| ಅ|ಗ್ನಿ|ರು|ಚ|ಛ|ಸ್ಯ| ವೀ|ರ|ಸ|ದ್ವ|ಸು|ಷ್ಕ|ವಿ|ದ್ವ|ಸು|ಭಿಃ| ಕಾ|ಮು|ಮಾ|ನ|ರೇ|ತ್ |

ಚೋ|ದಃ| ಕು|ವಿ|ತ್ತು|ತು|ಜ್ಯಾ|ತ್ಸಾ|ತಯೇ| ಧಿ|ಯಃ| ಶು|ಚಿ|ಪ್ರ|ತಿ|ಕಂ| ತ|ಮು|ಯಾ|

ಧಿ|ಯಾ| ಗೃ|ಣೇ || ೬ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಕು|ವಿ|ತ್ | ನಃ | ಅ|ಗ್ನಿಃ | ಉ|ಚ|ಛ|ಸ್ಯ | ವೀಃ | ಅ|ಸ|ತ್ | ವ|ಸುಃ | ಕು|ವಿ|ತ್ | ವ|ಸು|ಭಿಃ | ಕಾ|ಮು|ಂ |

ಆ|ವ|ರೇ|ತ್ |

ಚೋದಃ | ಕುನಿತ್ | ತುತುಜ್ಯಾತ್ | ಸಾತಯೇ | ಧಿಯಃ | ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಂ | ತಂ | ಅಯಾ | ಧಿಯಾ |
ಗೃಣೇ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿನೋಽಸ್ಮಾಕಮುಚಿಫಸ್ಯೋಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಕುನಿಧ್ವಹುವಾರಂ ವೀ ಕಾಮು-
ಯಿತಾಸತ್ | ಭವತು || ಅಸ್ತೇರ್ಲೇಟ್ಕಿಡಾಗಮಃ || ಯದ್ವಾ | ಉಚಿಫಸ್ಯೈತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ ಮಹರ್ಷೇ-
ಗೋತ್ರಪ್ರಭವಸ್ಯ ನ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ತಥಾ ವಸುರ್ವಾಸಯಿತಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸುಸ್ಥಾನೀಯೋ
ವಾ ವಸುಭಿರ್ವಾಸಯಿತ್ಯಭಿಧನೈಃ ಕಾಮಮತ್ಯರ್ಥಮಭಿಮತಂ ವಾ ಕುನಿಧಿಪ್ರಭೂತಮಾವರತ್ |
ಅವ್ಯಣೋತು | ಅಭಿಮತಪ್ರದಾನೇನ ಕಾಮಂ ನಿವರ್ತಯತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ವೃಣೋತೇರ್ಲೇಟ್ಕಿಡಾಗಮಃ |
ಭಾಂದಸೋ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ || ಅಯಮಗ್ನಿಶ್ಲೋದೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಕರ್ಮಸು ಪ್ರೇರಕಃ ಸನ್ ಧಿಯಃ
ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಾತಯೇ ಲಾಭಾಯ ಕುನಿಧ್ವಹು ತುತುಜ್ಯಾತ್ | ತ್ವರಯತು | ಪ್ರೇರಯತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ತುಜಿಃ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಃ | ಭಾಂದಸಃ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ || ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಂ ಶೋಭನಾವಯವಂ ಶೋಭನಜ್ವಾಲಂ
ತಮಗ್ನಿಮಯಾ ಧಿಯಾನಯಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಗೃಣೇ | ಉಚ್ಚಾರಯಾಮಿ |
ಸ್ತುತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉಚಿಫಸ್ಯ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಕುನಿತ್—ಯಾವಾಗಲೂ |
ವೀಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿ | ಅಸತ್—ಅಗಲಿ | ವಸುಃ—ಧನದಾತನಾದ ಅಥವಾ (ಸಕಲರಿಗೂ) ವಾಸಸ್ಥಾನ
ವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ವಸುಭಿಃ—ಧನಗಳಿಂದ | ಕಾಮಂ—ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು | ಕುನಿತ್—ಅತ್ಯಧಿಕ
ವಾಗಿ | ಅವರತ್—ತುಂಬಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಿ | ಚೋದಃ—(ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ) ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ |
ಧಿಯಃ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ನೆರವೇರಿಸು) | ಸಾತಯೇ—ಫಲಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ | ಕುನಿತ್—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ |
ತುತುಜ್ಯಾತ್—ಪ್ರೇರಿಸಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ | ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ |
ತಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಯಾ ಧಿಯಾ—ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ (ಧ್ಯಾನದಿಂದ) ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ | ಗೃಣೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಿ. ಧನದಾತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲಧನ
ಗಳಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ತುಂಬಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಿ. ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪ್ರೇರಕ
ನಾಗಿ ಯಜ್ಞಫಲಕ್ಕಾಗಿ ನಮಗೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

May Agni be ever desirous of our praise ; may the giver of wealth
satisfy our utmost expectation with riches ; may the inspirer (of our devotion)

hasten our rites fruition. I glorify him, the radiant-limbed (Agni), with this laudation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಉಚಿಥಸ್ಯ—ಉಕ್ಥಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ ಏತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ ಮಹರ್ಷೇರ್ಗೋತ್ರಪ್ರಭವಸ್ಯ ನಃ | ಸ್ತೋತ್ರದ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಉಚಿಥನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನಮ್ಮ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಕುನಿತ್—ಈ ಪದವು ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಪುನರಾವರ್ತಿತವಾಗಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹುನಾರಂ ಅನೇಕವೇಳೆ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರನೆಯ ಪದಕ್ಕೂ ಪ್ರಭೂತವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕುನಿತ್ ಪದವನ್ನು ಬಹುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೧೩)

ಉಪೇಮಸ್ಯ ಕ್ಷಿ ನಾಜಯುರ್ವಚಸ್ಯಾಂ ಚನೋ ದಧೀತ ನಾದ್ಯೋ ಗಿರೋ ಮೇ |

ಅಪಾಂ ನಸಾದಾಶುಹೇಮಾ ಕುನಿತ್ ಸುಪೇಶಸಸ್ಕರಿತಿ ಜೋಷಿಷದ್ಧಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವೂ, ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವ—

ತಾ ಆ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮೀಳ್ತು ಷೋ ವಿನಾಸೇ ಕುನಿನ್ಮಸಂತೇ ಮರುತಃ ಪುನರ್ನಃ |

ಯತ್ಸಸ್ವರ್ತಾ ಜಿಹೀಳಿರೇ ಯದಾವಿರವ ತದೇನ ಈಮಹೇ ತುರಾಣಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೮-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಕೃತ್ವಃ, ಪುನಃಪುನಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಃ—ಕರ್ಮಾಣಿ | ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ನೆರವೇರಿಸಲು) ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧) ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ | ಧಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿರಾಜತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ | (ನಿ. ೧೧-೨೭) ನಮ್ಮ ಸಕಲವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾಯುತವಾದ ಧ್ಯಾನಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ,

ಘಘಸ್ವಥಃ ಪರಿಪತಿಂ ವಚಸ್ಯಾ ಕಾಮೇನ ಕೃತೋ ಅಭ್ಯಾನಳರ್ಕಂ |

ಸ ನೋ ರಾಸಚ್ಚುರುಧತ್ತ್ವಂದ್ರಾಗ್ರಾ ಧಿಯಂಧಿಯಂ ಸೀಷಧಾತಿ ಪ್ರ ಪೂಷಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೮)

ಪಾವೀರವೀ ತನ್ಯತುರೇಕಪಾದಜೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಪಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ |

ವಿಶ್ವೇ ದೇನಾಸಃ ಶೃಣವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಭಿಃ ಪುರಂಧ್ಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಂ—ಶೋಭನಜ್ವಾಲಂ ಶೋಭನಾವಯವಂ | ರಮ್ಯವಾದುದೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದುದು.

ತುತುಜ್ಯಾತ್—ತ್ವರಯತು, ಪ್ರೇರಯತು | ಪ್ರೇರಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮವು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪ್ರಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೀಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು ಧಾತು ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುಸ್ವರ ದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಸತ್—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ, ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಸತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸುಃ—ವಸ ನಿನಾಸೇ ಧಾತು. ಶ್ವಾಸ್ತೃಸ್ನಿಹಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆ ವರತ್—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತ ನಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ನಿಸಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ಯದಿ—** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕುವಿತ್ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಸತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ವರ ಬರು ತ್ತದೆ. **ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಆ) ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚೋದಃ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. **ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತುತುಜ್ಯಾತ್—ತುಜ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. **ಯಾಸುಹಾಸರ—**ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಹಾಗಮ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕುವಿತಾ ಯೋಗವಿರು ವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾತಯೇ—ಊತಿಜೂತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಮ್—ಶುಚಿಃ ಪ್ರತೀಕಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಿಯಾ—ತೃತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಂ ನ ಋತಸ್ಯ ಧೂರ್ಷದಮಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಸಮಿಧಾನ

ಋಂಜತೇ |

ಇಂಧಾನೋ ಅಕ್ರೋ ವಿದಥೇಷು ದೀದ್ಯಚ್ಛುಕ್ರವರ್ಣಾಮುದು ನೋ

ಯಂಸತೇ ಧಿಯಂ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಂ | ನಃ | ಋತಸ್ಯ | ಧೂರ್ಷದಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಮಿತ್ರಂ | ನ | ಸಂಧಧಾನಃ | ಋಂಜತೇ |

ಇಂಧಾನಃ | ಅಕ್ರಃ | ವಿದಥೇಷು | ದೀದ್ಯತ್ | ಶುಕ್ರವರ್ಣಾಂ | ಉತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ನಃ | ಯಂ-

ಸತೇ | ಧಿಯಂ || ೭ ||

ಸಾಯಂಜಾಭಾಷ್ಯಂ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಂ ಘೃತೋಪಕ್ರಮಂ ಪ್ರಯಾಜಾದಿಷ್ಣಾಜ್ಯೈರ್ಹೂಯಮಾನತ್ನಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರತೀಕಮಂಗಂ | ದೀಪ್ತಜ್ವಾಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ವೋ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿನ ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧೂರ್ಷದಂ ಧುರಿ ನಿರ್ವಹಣೇ ಸೀದಂತಂ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಕಮಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಮಿತ್ರಮಿವ ಸಮಿಧಾನ ಇಧ್ಮೈರ್ದೀಪಯಮಾನ ಋಂಜತೇ | ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | ಇಂಧಾನಃ ಸಮ್ಯಗ್ವಿದ್ಯಮಾನೋಕ್ರೋ ಜ್ವಾಲಾಸಮಿದಾದಿಭಿರಾಕ್ರಾಂತೋನ್ಮೈರನಾಕ್ರಾಂತೋ ವಾ || ಕ್ರಮೇ-ಶ್ಚಾಂದಸೋ ಡಃ || ವಿದಥೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ವೇದಯೆತ್ಸು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ದೀದ್ಯತ್ ಸ್ವಯಂ ದೀಪ್ಯಮಾನೋನ್ಮದೀಯಾಂ ಧಿಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಯಾಗಾದಿವಿಷಯಾಂ ಶುಕ್ರವರ್ಣಾಂ ಶುಭ್ರವರ್ಣಾಂ ನಿರ್ಮಲಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದಿ ಕರ್ಮ ವೋದು ಯಂಸತೇ | ಉದ್ಯೋಜಯತ್ಯೇವ || ಯಮೇರ್ಲೇಟ್ಕಡಾಗಮಃ | ಸಿಪ್ || ಉಶಬ್ದೋನ್ವಧಾರಣೇ | ಧೀರಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಧೀಃ ಶಮೀತಿ ತೆನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಮಿಧಾನಃ—(ಇಧ್ಮಗಳಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕು | ಘೃತಪ್ರತೀಕಂ—ಘೃತೋಪಹಾರದಿಂದ ಮಿನುಗುತ್ತಿರುವವನೂ (ಮತ್ತು) | ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞದ | ಧಾರ್ಷದಂ—ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ವಹಿಸಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಿತ್ರಂ ನ—ಮಿತ್ರನಂತೆ | ಋಂಜತೇ—ಅಲಂಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ | ಇಂಧಾನಃ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದವನೂ | ಅಕ್ರಃ—(ಸಮಿದಾದಿಗಳಿಂದ) ತುಂಬಿದವನೂ (ಮತ್ತು) | ವಿದಘೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ದೀದ್ಯತ್—(ತಾನಾಗಿಯೇ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಧಿಯಂ—(ಯಾಗವಿಷಯಕವಾದ) ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನೂ | ಶುಕ್ರವರ್ಣಾಂ—ಶುದ್ಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮಾದಿಕರ್ಮವನ್ನು | ಉದು ಯಂಸತೇ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾನೆ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಘೃತೋಪಹಾರದಿಂದ ಮಿನುಗುತ್ತಿರುವವನೂ, ಯಜ್ಞದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಕು ಮಿತ್ರನಂತೆ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದವನೂ, ಸಮಿದಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದವನೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗವಿಷಯಕವಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಶುದ್ಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮಾದಿಕರ್ಮವನ್ನೂ ಸಹ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The kindler (of the sacrificial fire) propitiates Agni, of glistening form ; the upholder of your ceremony, like a friend ; well kindled and well supplied (with fuel) ; blazing brightly at holy rites, he illumines our pure and pious observances.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸಮಿಧಾನಃ— ಇಧ್ಮೈರ್ದೀಪಯಮಾನಃ | ಇಧ್ಮಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಎಂದು ಋತ್ವಿಕ್ಕಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಕರ್ಮಣಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸ ನೋ ರೇವತ್ಸಮಿಧಾನಃ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ಸಂದದಸ್ವಾನ್ತ್ರಯಮಸ್ಮಾಸು ದೀದಿಹಿ |

ಆ ನಃ ಕೃಣುಸ್ವ ಸುವಿತಾಯ ರೋದಸೀ ಅಗ್ನೇ ಹವ್ಯಾ ಮನುಷೋ ದೇವ ವೀತಯೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ೩-೪-೧೧ ; ೫-೮-೪ ; ೫-೮-೬ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಸಮ್ಯಗಿದ್ಯಮಾನಃ ಸನ್ | ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಾದ ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕರ್ತರಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತಾ ಋತ್ವಿಕ್ಕಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಧೂರ್ಷದಂ—ಧುರಿ ನಿರ್ವಹಣೇ | ಸೀದಂತಂ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕಂ ಅಗ್ನಿಂ | ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಒಂದೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲೂ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೇನ ವರ್ಧತೆ ಜಾತೇವೇದಸಮಗ್ನಿಂ ಯಜಘ್ನಂ ಹವಿಷಾ ತನಾ ಗಿರಾ |

ಸಮಿಧಾನಂ ಸುಪ್ರಯಸಂ ಸ್ವರ್ಣರಂ ದ್ಯುಕ್ಷಂ ಹೋತಾರಂ ವೃಜನೇಷು ಧೂರ್ಷದಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಬಲಸ್ಯಕರ್ತಾರಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಗ್ನಿಪಾಟೇವೇ ಸತಿ ಶಾರೀರಂ ಬಲಂ ಭವತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪಾದಕನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೨-೭ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಧೂರ್ಷದಂ ಧುರ್ಮತ್ಸಯೋರ್ವಹೇನದೇಶೇ ಸೀದಂತಂ | ಆಶ್ವಗಳ ವಹನಪ್ರದೇಶವಾದ ಕತ್ತುಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದೆಂದು ರಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ಘೃತಪ್ರತೀಕಂ—ಪ್ರತೀಕ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮುಖಪರಾಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗವೆಂದರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತೀಕಮಂಗಂ ದೀಪ್ತಜ್ವಾಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥ. ಆಜ್ಞಾಹುತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಘೃತಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದ್ದು (ನಿ. ೨-೨೪) ಉದಕವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ರಃ—ಜ್ವಾಲಾಸಮಿದಾದಿಭಿರಾಕ್ರಾಂತಃ, ಅನ್ಯೈಃ ಅನಾಕ್ರಾಂತಃ | ಜ್ವಾಲಾಸಮಿದಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಅಥವಾ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಪ್ರಸರವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳ ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದವನು ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಕ್ರ ಅಕ್ರಮಣಾತ್ (ನಿ. ೬-೧೭) ಶತ್ರುಗಳು ಬಂದು ಆಕ್ರಮಿಸುವುದ ರಿಂದ ಪ್ರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರೆಂದು ಹೇಳಿ,

ಅಕ್ರೋ ನ ಬಭ್ರಿಃ ಸಮಿಥೇ ಮಹೀನಾಂ ದಿದೃಕ್ಷೇಯಃ ಸೂನವೇ ಭಾಖುಜೀಕಃ |

ಉದುಸ್ರಿಯಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ಜಜಾನಾಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ನೃತಮೋ ಯಹ್ಯೋ ಅಗ್ನಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಕಾರದ ಶಕ್ತಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥವಾ ಸಾಯಣರು ವಿನೇರಿಸುವಂತೆ ಅನ್ಯರು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕ್ರ ವೆಂದು ಹೆಸರಾದರೆ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಸರಣವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿದಭೇಷು—ಯಜ್ಞೇಷು | ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ವೇದಯತ್ನು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿದಭ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ [21]

ನಿರ್ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುಸರಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಃ, ವೇನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯), ಮತ್ತು ವಿದಥಾನಿ ವೇದನಾನಿ | ವಿದಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು (ನಿ. ೬-೭).

ಹೋತಾ ದೇವೋ ಅನುತ್ಯಕ್ತಃ ಪುರಸ್ತಾದೇತಿ ಮಾಯಯಾ | ವಿದಥಾನಿ ಪ್ರಚೋದಯನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೭-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾದ ವಿದ್ಧಾತುನಿವಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವಿದಥಾನಿ ವೇದಿತನ್ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಅರಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾದ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು,

ಅನಾದೇಷಾಂ ಭಿಯಸಾ ಭೂಮಿರೇಜತಿ ಸೌರ್ನ ಪೂರ್ಣಾ ಪುರತಿ ವ್ಯಥಿಯೇತೀ |

ದೂರೇದೃಶೋ ಯೇ ಚಿತೆಯಂತೆ ಏನುಭಿರಂತರ್ಮಹೇ ವಿದಥೇ ಯೇತಿರೇ ನರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿದಥೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞ) ಸಭೆ (the great sacrificial assembly) ಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಇತರ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಇದರ ಮೂಲಧಾತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಕೊನೆಗೆ Vidatha may have been the name of a sacred act, as Veda is of sacred knowledge. But the fact remains that it is best translated by assembly, particularly an assembly for sacrificial purposes.

(Sacred Books of the East. Vol. 32 P. 349-50).

ಪವಿತ್ರವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂಬುದು ವೇದಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪವಿತ್ರವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂಬುದು ವಿದಥಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಯಜ್ಞಸಭೆಯೆಂಬುದೇ ಈ ಪದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ.

Hermann oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು Vedic Hymns ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೬ನೇ ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಿದಥೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

On the derivation and meaning of ವಿದಥ Various opinions have been pronounced in the last years which have been collected by prof. Max Muller in his note on R. V. V. 59'2 (S. B.

E. Vol. 32 P. 349 sq.) without trying to discuss here all different theories, I proceed to state my own opinion ;

I propose to derive ವಿಧ from ವಿ+ಘ; The Verb ವಿ+ಘ means 'to distribute, to arrange, 'to Ordain ;' thus the original meaning of ವಿಧ must be like the meaning of ವಿಧಾನ, 'distribution, disposition, ordinance ; In V. 3-6, we read ವಿಧೇಷು ಅಹ್ನಾಂ : this phrase receives its explanation by VII. 66-11 we may call attention also to VI. 51-2 within the sphere of the Vedic poets' thoughts, the most prominent example of something most artificially ವಿಹಿತ was the sacrifice. ಯಜ್ಞ and ವಿಧ, 'Sacrifice' and 'ordinance' became nearly synonymous. (III 3-3) finally ವಿಧ seems to mean 'the act of disposing of any business' or the like ; this meaning appears, I believe, in some passages like the well-known phrase, ಬೃಹದ್ವದೇನು ವಿಧೇ ಸುವೀರಾಃ—may we with Valiant men mightily raise our voice at the determining of ordinances. Thus the word ವಿಧ and ಸಭಾ approach each other in their meaning ; a person influential in council is called both ವಿಧ್ಯ and ಸಭೇಯ ".

(Sacred Books of the East. Vol. 46 P. 27).

ಈ ಲೇಖನದ ಮುಖ್ಯಸಾರಾಂಶವೇನೆಂದರೆ,

ವಿಧ ಶಬ್ದವು ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಿಧಾ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚು, ನಿಯಮಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಯಮಪಾಲನೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ವಿಧ ಮತ್ತು ವಿಧಾ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು,

ವಯಮಗ್ನೇ ವನುಯಾಮು ತ್ವೋತಾ ವಸೂಯವೋ ಹವಿಷಾ ಬುಧ್ಯಮಾನಾಃ |

ವಯಂ ಸಮರ್ಯೇ ವಿಧೇಷ್ವಹ್ನಾಂ ವಯಂ ರಾಯಾ ಸಹಸಸ್ಪತ್ಯ ಮರ್ತಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಧೇಷ್ವಹ್ನಾಂ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೂ,

ನಿ ಯೇ ದಧುಃ ಶರದಂ ಮಾಸಮಾದಹರೃಜ್ಞ ಮುಕ್ತಂ ಚಾದ್ಯಚಂ |

ಅನಾಸ್ಯಂ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರೃಮಾ ಪ್ವತ್ರಂ ರಾಜಾನ ಆಶತೆ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೬-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನಿ—ದಧುಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಮಾನಾರ್ಥದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು, ವಿಹಿತ ವಿಧ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ ಆಗಿ, ಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞವೇ ವಿಧವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಯಜ್ಞ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸಭೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯಿತು ಎಂದು ಈ ಪಂಡಿತನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿಧವೆಂದರೆ ಸಭೆಯೆಂದಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗೃಹ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾದುದು ಎಂದು Bloomfield ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು Max Muller ಮತ್ತು Oldenberg ಎಂಬಿಬ್ಬರೂ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

The word ವಿವಿಧ contains the root ವಿವ in its ordinary sense of 'get, acquire'. Instead of this, the radical idea underlying the word was generally felt to be 'come-to-gether,' 'assemble'. Again, the false start from the notion of 'assemblage' resulted in an approximation of the word to other words for assemblage, especially to ಸಭಾ with which ವಿವಿಧ was almost identified. We shall see that there are decided points of contact between the words ವಿವಿಧ and, ಸಭಾ but the contact is that of extreme opposites in a way. ವಿವಿಧ refers to home matters; ಸಭಾ generally to public matters.

In the interpretation of a term that figures prominently in the mystic—hieratic sphere of the Veda it is peculiarly necessary to search for its uses outside of that sphere, if there be such uses. In X—85-26, the bride after the wedding ceremony proper, as the newly married couple are about to travel to their new home is addressed with the words "May Pushan taking thee by the hand lead thee home, may the Asvins lead thee forth on their car. Go to your house in order that thou mayst be mistress of the house".

Now ವಿವಿಧ here, can but have one meaning, 'household' or something very like it. It certainly cannot refer to anything in the nature of a public gathering similar to the ಸಭಾ. In the phrase ಬೃಹದ್ವದೇವ ವಿವಿಧೇ ಸುವೀರಾಃ (R. V. 2-1-16), the word ಸುವೀರಾಃ refers to family relations not to public life.

Thus far, it may not be doubted, the word appears in the language of ordinary life. But it is found to a very much greater extent in the sacerdotal sphere; indeed, as all interpreters from Yaska on, have agreed, it often has a meaning very close to Yagna 'Sacrifice' itself. This is as it should be. In as much as the sacrifice is a private, home affair, it is very natural ವಿವಿಧ the house the premises the establishment, should figure prominently in connection with the sacrifice. ಈ ಲೇಖನವ ಸಾರಾಂಶವೇನೆಂದರೆ ವಿವಿಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಭಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೆಲವರು ಹೇಳಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗೃಹವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪೂಷಾ ತ್ವೇತೋ ನಯತು ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯಾತ್ತಿನಾ ತ್ವಾ ಪ್ರವಹತಾಂ ರಥೇನ |

ಗೃಹಾನ್ ಗಚ್ಛ ಗೃಹಪತ್ನೀ ಯಥಾಸೋ ವಶಿನೀ ತ್ವಂ ವಿವಿಧಮಾ ವದಾಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೨೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪೂಷನೂ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಕ್ಷೇಮದಿಂದ ಕರೆದೊಯ್ಯಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು ವಿಶದವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಯೇ ಸ್ತೋತ್ರೈಭ್ಯೋ ಗೋಽಗ್ರಾ ಮಶ್ವಪೇಶಸಮಗ್ನೇ ರಾತಿಮುಪಸೃಜಂತಿ ಸೂರಯಃ |

ಅಸ್ಮಾಙ್ ತಾಂಶ್ಚ ಪ್ರ ಹಿ ನೇಷಿ ವಸ್ಯ ಅ ಬೃಹದ್ವದೇನು ವಿದರ್ಥೇ ಸುನೀರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸುನೀರಾಃ ಎಂದರೆ ಶೋಭನಪುತ್ರಾದಿಸಹಿತಾಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗೃಹವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯವು ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ತಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞಪರ್ವಾಯಶಬ್ದವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಹೀಗೆಂಬುದಾಗಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪಂಡಿತರು ತನ್ಮತನ್ಮ ನೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಗೃಹ, ಯಜ್ಞ, ಸಭಾ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ತಪ್ಪೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ೧೦-೮೫-೨೬ ಮತ್ತು ೨೭ ; ೭-೮೪-೩ ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ, ೧೦-೧೦೦-೬, ೧೦-೧೧೨-೭ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂದೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಸಭಾ ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಮ್—ಘೃತಾತ್ ಪ್ರತೀಕಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧೂರ್ಷದಮ್—ಧುರಿ ಸೀದತಿ ಇತಿ ಧೂರ್ಷದ್. ಪದ್ವಾಲ್ಪ ನಿಶರಣ ಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಸತ್ಯೋ-ದ್ವಿಷದ್ವುಹ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂ ಇಧಾನಃ—ಇಂಇಧೀ ನೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂಹಲಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ. ಚಿತಃ -- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಙ್ಜಾತೇ—ಋಂಜ ಭೂಷಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂಧಾನಃ—ಇಂಇಧೀ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ-ಶ್ಚಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಮ್ ನಿಶರಣ. ಅನುದಾತ್ತೀತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ರಃ—ಕ್ರನು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯತ್ರಾಸಿದೃಶ್ಯತೇ ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯ. (ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯ) ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ನಕ್ರಃ ಅಕ್ರಃ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದಭೇಷು—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುತ್ವ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತ ರೂಪ.

ಶುಕ್ರವರ್ಣಾಮ್—ಶುಕ್ರಃ ವರ್ಣಃ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ. ತಾಮ್ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂಸತೇ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ-ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ನಪ್ರಯುಚ್ಛದ್ಧಿರಗ್ನೇ ಶಿವೇಭಿರ್ನಃ ಸಾಯುಭಿಃ ಸಾಹಿ
ಶಗ್ಮೈಃ |

ಅದ್ಭೇಭಿರದೃಪಿತೇಭಿರಷ್ಟೇನಿಮಿಷದ್ವಿಃ ಪರಿ ಸಾಹಿ ನೋ ಜಾಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ | ಅಪ್ರಯುಚ್ಛತ್ಫಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಶಿವೇಭಿಃ | ನಃ | ಸಾಯುಭಿಃ | ಸಾಹಿ | ಶಗ್ಮೈಃ |

ಅದ್ಭೇಭಿಃ | ಅದೃಪಿತೇಭಿಃ | ಇಷ್ಟೇ | ಅನಿಮಿಷತ್ಫಭಿಃ | ಪರಿ | ಸಾಹಿ | ನಃ | ಜಾಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ನಸ್ಮಾಸ್ತಪ್ರಮಾದ್ಯನ್ || ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ || ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಪ್ರವೃತ್ತಿಃ
ಸನ್ನಪ್ರಯುಚ್ಛದ್ಧಿರಪ್ರಮಾದ್ಯದ್ಧಿರನವಧಾನರಹಿತೈಃ ಶಿವೇಭಿರ್ಮಂತ್ರಕಲ್ಯಾಣೈಃ ಶಗ್ಮೈಃ ಸುಖಕರೈಃ
ಸಾಯುಭಿರಕ್ಷಣಪ್ರಕಾರೈರ್ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಸಾಹಿ | ರಕ್ಷ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಇಷ್ಟೇ ಸರ್ವೇರೇಷಣೀಯಾಗ್ನೇ ಜಾ
ಜಾಯಮಾನೋಽಸ್ಮಾಭಿದೀಪ್ಯಮಾನಃ ಸನ್ನದ್ಭೇಭಿರಹಂಸಿತೈರದೃಪಿತೇಭಿಃ ಕೇನಚಿದಸ್ಯಪರಿಭೂತೈಃ ||

ದೃಪ ದೃನ್ಯ ಉತ್ಕ್ಲೇಶೇ ತಾದಾದಿಕಃ || ಅನಿಮಿಷದ್ವಿನಿಮೇಷರಹಿತೈರನಲಸಸ್ವಭಾವೈಃ ಈದೃಶೈರ್ಲಕ್ಷಣೈ-
ನೋಽಸ್ಮಾನ್ವರಿ ಪರಿತಃ ಪಾಹಿ | ಪಾಲಯ | ಯದ್ವಾ | ಉಪಯುಪರಿ ಜಾಯಂತ ಇತಿ ಜಾಃ | ನೋ
ಜಾ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಬಂಧಿನೀಃ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪರಿ ಪಾಹಿ | ಪರಿತೋ ರಕ್ಷ | ನ ಕೇವಲಮು-
ಸ್ಮಾನ್ ಕಿಂತ್ವಸ್ತತ್ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದೀನಪಿ ರಕ್ಷ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್—(ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿರದೆ | ಅಪ್ರ-
ಯುಚ್ಛದ್ವಿಃ—ಅಜಾಗರೂಕವಲ್ಲದವೂ | ಶಿವೇಭಿಃ—ಕಲ್ಯಾಣಕರವಾದವೂ | ಶಗ್ವಿಃ—ಸುಖಕರವಾದವೂ ಆದ |
ಪಾಯುಭಿಃ—ರಕ್ಷಣಾಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಪಾಹಿ—ಕಾಪಾಡು | ಇಷ್ಟೇ—ಸಕಲರಿಂದಲೂ
ಅಪೇಕ್ಷಿತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜಾಃ—ನಮ್ಮಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ | ಅದಬ್ಧೇಭಿಃ—ಅಪ್ರತಿಹತವಾದವೂ | ಅದೃಪಿ-
ತೇಭಿಃ—ಪರವಶವಾಗದಿರುವವೂ | ಅನಿಮಿಷದ್ವಿಃ—ಜಡಸ್ವಭಾವವಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನಃ—
ನಮ್ಮನ್ನು | ಪರಿ—ಸುತ್ತಲೂ | ಪಾಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು | [ಅಥವಾ ನಃ—ನಮಗೆ ಸೇರಿದ | ಜಾಃ—ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ
ಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಪಾಹಿ—ಸುತ್ತಲೂ ರಕ್ಷಿಸು.]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿದ್ದು ಅಜಾಗರೂಕವಲ್ಲದವೂ, ಕಲ್ಯಾಣಕರ
ವಾದವೂ, ಸುಖಕರವಾದವೂ ಆದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು. ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ,
ನಮ್ಮಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾದವೂ, ಪರವಶವಾಗದಿರುವವೂ, ಜಡಸ್ವಭಾವವಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ರಕ್ಷಣೆ
ಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನೂ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸುತ್ತಲೂ ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation

Agni, never heedless (of us), guard us with never heedless, auspicious, and joy-bestowing cares : do you, who are desired (by all), protect us, and those born of us, with unobstructed, unovercome, and never-slumbering (vigilance).

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆ ರಕ್ಷಣಾಕ್ರಮವನ್ನು ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ ಇತ್ಯಾದಿ
ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್—ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ | ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ | ಅಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣೇ ಜಾಗರೂಕಸ್ವನ್ |
ಪ್ರಮಾದ, ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಯುಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉಪ
ಸರ್ಗಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ತ್ವಂ ದೂತಸ್ತ್ವಮು ನಃ ಪರಸ್ಪಾಸ್ತ್ವಂ ವಸ್ಯ ಅ ವೃಷಭ ಸ್ತೇತಾ |

ಅಗ್ನೇ ತೋಕಸ್ಯ ನಸ್ತನೇತನೂನಾಮಪ್ರಯಚ್ಛನ್ನೀದ್ಯದ್ಬೋಧಿ ಗೋಪಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಶಗ್ತೃಃ—ಶಗ್ತು ಶಬ್ದವು ಸುಖ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಸಾಯಣರು 'ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸುಖ ಅಥವಾ ಸುಖಕರವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ತಂ ಶಗ್ಮಾಸೋ ಅರುಷಾಸೋ ಅಶ್ವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ಸಹವಾಹೋ ವಹಂತಿ |

ಸಹಶ್ಚಿದ್ಯಸ್ಯ ನೀಲವತ್ಸಧಸ್ಥಂ ನಭೋ ನ ರೂಪಮರುಷಂ ವಸಾನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೭-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು

ಏಹ ಹರೀ ಬ್ರಹ್ಮಯುಜಾ ಶಗ್ಮಾ ವಕ್ಷತಃ ಸಖಾಯಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ ಶ್ರುತಂ ಗಿರ್ವಣಸಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೨೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖಕರ ಅಥವಾ ಶಕ್ತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು,

ಸರ್ವತಾದಾ ಸರಸ್ವತೀ ಯಜತಾ ಗಂತು ಯಜ್ಞಂ | ಹವಂ ದೇವೀ ಜುಜುಷಾಣಾ ಘೃತಾಚೀ

ಶಗ್ಮಾಂ ನೋ ವಾಚಿಮುಶತೀ ಶೃಣೋತು ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೮-೨೨-೨)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು

ತಪಸಾಸ್ಯಾನುವರ್ತಯೇ | ಶಿವೇನಾಸ್ಯೋಪವರ್ತಯೇ | ಶಗ್ಮೇನಾಸ್ಯಾಭಿವರ್ತಯೇ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೫-೨)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರತಕ್ಕ ಶಗ್ಮ ಪದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷ ಎಂಬರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿನರಣೆಗಳಿಂದ ಈ ಪದವು ಶಕ್ತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಶಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಶಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಸಮರ್ಥವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ ಆದರೆ,

ರಥನಾಹನಂ ಹನಿರಸ್ಯ ನಾಮ ಯತ್ರಾಯುಧಂ ನಿಹಿತಮಸ್ಯ ವರ್ಮ |

ತತ್ರಾ ರಥಮುಪೇ ಶಗ್ಮಂ ಸದೇಮ ವಿಶ್ವಾಹಾ ವಯಂ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೫-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸುಖಕರವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಖಕರ ಅಥವಾ ಸಮರ್ಥ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಇಷ್ಟೇ—ಸರ್ವೈಃ ಏಷಣೇಯಾಗ್ನೇ | ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ, ಎಂದರೆ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಆಪೇಕ್ಷಿತನಾದವನೇ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಅದಬ್ಬೇಭಿಃ—ಅಹಿಂಸಿತೈಃ ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಎಂದು ಸಾಯುಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹಿಂಸಿಸು, ನಾಶಪಡಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವ ದಬ್ಬಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಅಹಿಂಸಿತವಾದುದು, ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಡದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅದಬ್ಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಛಾಂದಸವೇ ಆಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಅದಬ್ಬೇಭಿಃ ಸಾಯುಭಿಃ ಅಥವಾ ಅದಬ್ಬೇಭಿಃ ಗೋಸಾಭಿಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಅದಬ್ಬೇಭಿಸ್ತವ ಗೋಸಾಭಿರಿಷ್ಟೇಽಸ್ಮಾಕಂ ಪಾಹಿ ತ್ರಿಷಧಸ್ಥ ಸೂರೀನ್ |

ರಕ್ಷಾ ಚ ನೋ ದದುಷಾಂ ಶರ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರ ಚ ತಾರೀಃ ಸ್ತವಾನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಸಾಭಿಃ ಎಂಬುದರ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವಂತೆ

ಅದಬ್ಬೇಭಿಃ ಸವಿತಃ ಸಾಯುಭಿಷ್ಟ್ವಂ ಶಿವೇಭಿರದ್ಯ ಪರಿ ಪಾಹಿ ನೋ ಗಯಂ |

ಹಿರಣ್ಯಜಿಹ್ವಃ ಸುವಿತಾಯ ನನ್ಯಸೇ ರಕ್ಷಾ ಮಾಕಿನೋ ಅಘಾಶಂಸ ಈಶತ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅದ್ಯಪಿತೇಭಿಃ — ಕೇನಜಿದಪ್ಯಪರಿಭೂತೈಃ — ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲ್ಪಡದಿರುವುದೂ ಅಥವಾ ಯಾರಿಗೂ ಪರವಶವಾಗದಿರುವುದೂ ಆದ ಎಂದು ರಕ್ಷಣಾ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅನಿಮಿಷದ್ಭಿಃ—ನಿಮೇಷರಹಿತೈಃ ಈದೃಶೈಃ ಲಕ್ಷಣೈಃ| ಜಡಸ್ವಭಾವವಿಲ್ಲದವೂ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಫಲಕಾರಿ ಯಾಗತಕ್ಕವೂ ಆದ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್—ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ ಧಾತು ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ನಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿವೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್‌ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರುಲೈತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಸಾಯುಭಿಃ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕೃನಾಸಾಜಿಮಿ—(ಉ.ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋಯುಕ್‌ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದಭೇಭಿಃ—ದಂಭು ದಂಭನೇ ಧಾತು. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ನಕಾರಲೋಪ. ರುಷಸ್ತಥೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ. ನಜಾಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸಾಭಾವ ವಿಕಲ್ಪನಾದುದರಿಂದ ಏತ್ವ.

ಅದೃಪಿತೇಭಿಃ—ದೃಪ. ದೃಂಫ ಉತ್ಕ್ಲೇಶೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ, ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ನ ದೃಪಿತಾಃ ಅದೃಪಿತಾಃ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ. ಐಸಾಭಾವ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಏತ್ವ.

ಇಷ್ಟೇ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ತಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿತ್ವ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಏಜಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುಧೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದೃಶಿ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಪಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವಸಾನುರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಏತಿ ಪ್ರ ಹೋತೇತಿ ಸಪ್ತರ್ಷಿಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ಜಾಗತಂ | ಪೂರ್ವತ್ರ-
ಗ್ನೇಯಂ ತು ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದಮಪ್ಯಾಗ್ನೇಯಂ | ತಥಾ ಜಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಏತಿ ಪ್ರ ಸಪ್ತ ಜಾಗತ-
ಮಿತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರ್ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಏತಿ ಪ್ರ ಹೋತಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಪುತ್ರನಾವ ದೀರ್ಘತಮನೇ ಋಷಿಯು. ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಏತಿ ಪ್ರ ಸಪ್ತ ಜಾಗತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧೩ ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ-೭ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚತ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—ಜಗತಿಃ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಏತಿ ಪ್ರ ಹೋತಾ ವ್ರತಮಸ್ಯ ಮಾಯಯೋದ್ಧ್ವಾಂ ದಧಾನಃ ಶುಚಿ-
ಪೇಶಸಂ ಧಿಯಂ ।

ಅಭಿ ಸ್ತುಚಃ ಕ್ರಮತೇ ದಕ್ಷಿಣಾವೃತ್ತೋ ಯಾ ಅಸ್ಯ ಧಾಮ ಪ್ರಥಮಂ ಹ
ನಿಸತೇ ॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಏತಿ | ಪ್ರ | ಹೋತಾ | ವ್ರತಂ | ಅಸ್ಯ | ಮಾಯಯಾ | ಉದ್ಧ್ವಾಂ | ದಧಾನಃ | ಶುಚಿಪೇಶಸಂ |
ಧಿಯಂ |

ಅಭಿ | ಸ್ತುಚಃ | ಕ್ರಮತೇ | ದಕ್ಷಿಣಾವೃತ್ತಃ | ಯಾಃ | ಅಸ್ಯ | ಧಾಮ | ಪ್ರಥಮಂ | ಹ |
ನಿಸತೇ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಂ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಿಕೋದಧ್ಯಯುರಸ್ಯಾಗ್ನೇವೃತಂ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿರೂಪಂ
ಕರ್ಮ ಕರ್ತುಂ ಮಾಯಯಾ ಕರ್ತವ್ಯವಿಶೇಷಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ಪ್ರೇತಿ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛತಿ

ಹೋತುಂ | ಮಾಯೇತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮು ಮಾಯಾ ವಯುನಮಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಕೀದೃಶೋಽ-
ಯಂ | ಉಧ್ವಾಮುಪರ್ಯಾರೂಢಾಂ ಶುಚಿವೇಶಸಂ ಶೋಭನರೂಪೋವೇತಾಂ | ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪ-
ನಾಮು | ಧಿಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ದಧಾನಃ | ಆ ಚತುರ್ಥಾತ್ಯಮೃಣೋಽಭಿಸಮಾಕ್ಷೇತೇದಂ ಕರಿಷ್ಯತೀತ್ಯುಕ್ತ-
ತ್ವಾತ್ | ಅಗತ್ಯ ಚ ದಕ್ಷಿಣಾವೃತಃ ಪ್ರಾದಕ್ಷಿಣ್ಯೇನ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸ್ತುಚೋ ಜುಹ್ವಾದೀಃ ಕ್ರಮತೇ |
ಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಕೀದೃಶ್ಯಃ ಸ್ತುಚಃ | ಯಾಃ ಪ್ರಥಮಂ ಸಾತ್ರಾಸಾದನಕಾಲೇಽಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಧಾಮ ಸ್ಥಾನಂ
ನಿಂಸತೇ || ನಿಂಸ ಚುಂಬನ ಇತಿ ಧಾತುಃ || ಚುಂಬಂತಿ | ಭಜಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಥಮಮನುಷ್ಯೇಯ-
ಕ್ರಮಂ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಪ್ರೈತಿ ಪಶ್ಚಾತ್ಸ್ತುಚಃ ಕ್ರಮತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಯದ್ವಾ | ಹೋತಾ
ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾಯಮಗ್ನಿರಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇಮಾದಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ವಿಶೇಷೇಣ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನೇತಿ | ಯಜ್ಞದೇಶಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗಚ್ಛತಿ | ಕೀದೃಶೋಽಯಂ | ಉಧ್ವಾಮೂರ್ಧ್ವ-
ವರ್ತಿ ಶುಚಿವೇಶಸಂ ಶೋಭನರೂಪೋವೇತಂ ಧಿಯಂ ಜ್ವಾಲಾಚಲನಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ ದಧಾನೋ
ಧಾರಯಮಾಣಃ | ಅಗತ್ಯ ಚ ದಕ್ಷಿಣಾವೃತ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಾಃ ಸ್ತುಚೋ ಘೃತಪೂರ್ಣಾ ಜುಹೂಪಭೃದಾ-
ದಿಕಾ ಅಭಿಕ್ರಮತೇ | ಅಕ್ರಮತೇ | ಘೃತಂ ಸ್ವೀಕರ್ತುಂ ಜ್ವಾಲಾಃ ಪ್ರಸರ್ಪತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾಃ ಸ್ತುಚಃ
ಪ್ರಥಮಂ ಪೂರ್ವಂ ಹವಿರಾಸಾದನಕಾಲೇಽಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಧಾಮ ಸ್ಥಾನಂ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಂ ನಿಂಸತೇ ಚುಂಬಂತಿ
ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಹಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ || ಣಿಸಿ ಚುಂಬನೇ | ಅದಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಇದಿತ್ಯಾನ್ಮಮ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಉಧ್ವಾಂ—ಹೆನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುದೂ | ಶುಚಿವೇಶಸಂ—ಗಂಭೀರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ |
ಧಿಯಂ — ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು | ದಧಾನಃ — ಹೊಂದಿರುವ | ಹೋತಾ — ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವು |
ಅಸ್ಯ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ | ವ್ರತಂ—ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ನೆರವೇರಿಸಲು) | ಮಾಯಯಾ—
(ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ) ವಿಶೇಷವಾದ ಅನುಭವವುಳ್ಳ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಪ್ರ ಏತಿ—ಮುಂದುವರಿಯು
ತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಯಾಃ—ಯಾವ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರೆಗಳು | ಪ್ರಥಮಂ—ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಇಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
(ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು) | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಧಾಮ—
ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ನಿಂಸತೇ — ಮುಟ್ಟುತ್ತವೆಯೋ | (ಅಂತಹ) ದಕ್ಷಿಣಾವೃತಃ — ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ |
ಸ್ತುಚಃ—ಜುಹ್ವಾದಿಗಳನ್ನು | ಕ್ರಮತೇ—ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | [ಅಥವಾ ಉಧ್ವಾಂ—ಉನ್ನತವಾಗಿ ಮೇಲೆ
ಕೈದ್ದಿರುವುದೂ | ಶುಚಿವೇಶಸಂ—ಮನೋಹರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ | ಧಿಯಂ—ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರು
ವವನೂ | ಹೋತಾ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ
ಮಾನನ | ವ್ರತಂ—ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಮಾಯಯಾ—ತನ್ನ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ
ತಿಳಿದುಕೊಂಡು | ಪ್ರ ಏತಿ—ಮುಂದುವರಿದು ಬರುತ್ತಾನೆ | (ಅನಂತರ) ಯಾಃ—ಯಾವ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರೆಗಳು |
ಪ್ರಥಮಂ—ಮೊದಲು (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಅಸ್ಯ—ಅಗ್ನಿಯು | ಧಾಮ—ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ನಿಂಸತೇ—
ಮುಟ್ಟುತ್ತವೆಯೋ (ಅಂತಹ) ದಕ್ಷಿಣಾವೃತಃ—ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ | ಸ್ತುಚಃ—(ಘೃತಪೂರ್ಣಗಳಾದ)
ಜುಹ್ವಾದಿಗಳನ್ನು | ಅಭಿ ಕ್ರಮತೇ—ಅಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾನೆ).]

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಹೋಮ ಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಗಂಭೀರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದಲೂ, ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಬೇಕಾದ ವಿಶೇಷ ಅನುಭವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಗಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲ ಕೈಂತಲೂ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿವೇದಿಕೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದೂ ಮತ್ತು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿರುವುದೂ ಆದ ಜುಹ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The ministering priest, (qualified) by experience, and possessing) exalted and graceful devotion, proceeds (to celebrate) his, (Agni's) worship, having cumambulated (the alter), he takes up the ladles which are first to present the oblations.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಏತಿ ಪ್ರ ಸಸ್ತ ಜಾಗತಂ | (ಅನುಕ್ರಮಣಿಕಾ) ಪ್ರಾತರಸುವಾಕಾಶ್ವಿನಸ್ತ್ರಯೋರ್ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ | (ಸಾ. ಭಾ. ಪೀಠಿಕಾ)

ಆಶ್ವಿನ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವ್ಯ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ದುಹಿತರಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ಸೂರ್ಯಾಂ ಸಾವಿತ್ರೀಂ ತಸ್ಮೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವರಾ ಆಗಚ್ಛಂಸ್ತಸ್ಯಾ ಏತತ್ಸಹಸ್ರಂ ವಹತುಮನ್ವಾಕರೋದ್ಯದೇತದಾಶ್ವಿನ-ಮಿತ್ಯಾಚಿಕ್ಷತೇನಾಶ್ವಿನಂ ಹೈವ ತದ್ಯದರ್ವಾಕ್ಸಹಸ್ರಂ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸಹಸ್ರಂ ವೈವ ಶಂಸೇ-ದ್ಭೂಯೋ ನಾ ಪ್ರಾಶ್ಯ ಘೃತಂ ಶಂಸೇದ್ಯಥಾ ಹ ನಾ ಇದಮನೋ ನಾ ರಥೋ ವಾಕ್ನೋ ವರ್ತತ ಏವಂ ಹೈವಾಕ್ನೋ ವರ್ತತೇ | ಶಕುನಿರಿವೋತ್ಪ್ರತಿಷ್ಯನ್ನಾಹ್ವಯೀತ |

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಸೋಮನಿಗೆ ವಿವಾಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಡಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಅವಳನ್ನು ತಾವು ವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಂದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆಶ್ವಿನ ಶಸ್ತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಹಸ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಬಾರದೆಂದೂ ಒಂದು ನಿರ್ಬಂಧವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದನು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಥಚಕ್ರವು ತೈಲಸಿಂಚಿತವಾದನಂತರ ಹೇಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಚಲಿಸಬಲ್ಲದೋ ಹಾಗೆ ಘೃತಪಾನಾನಂತರ ಸುಲಭವಾಗಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬಹುದಾದುದರಿಂದ

ಮೊದಲು ಘೃತಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪರಿಸರಿಸಿಕೊಳ್ಳು. ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಯು ಹಾರುವುದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಲಘುವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇವಳನ್ನು ಮೋಹಿಸುವ ವರನೂ ಆ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂದನು.

ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾ ನ ಸಮಜಾನತ ಮಮೇದಮಸ್ತು ಮಮೇದಮಸ್ತಿತಿ ತೇ ಸಂಜಾನಾನಾ ಅಬ್ರುವ-
ನ್ನಾಜಿಮಸ್ಯಾಂಯಾಮಹೇ ಸ ಯೋ ನ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ ತಸ್ಯೇದಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ ತೇಗ್ನೇರೇ-
ವಾಧಿ ಗೃಹಪತೇರಾದಿತ್ಯಂ ಕಾಷ್ಠಾಮಕುರ್ವತ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯೀ ಪ್ರತಿಪದ್ಭವತ್ಯಾಶ್ವಿಸಸ್ಯಾ-
ಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜೇತಿ |

ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹೋರಾಟಮಾಡಲಿಷ್ಟಪಡದೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸ ಬೇಕೆಂದೂ ಆ ಓಟದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಇವಳನ್ನು ವರಿಸಲು ಅರ್ಹನೆಂದೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಆಗ ಗೃಹಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸೂರ್ಯನವರಿಗೆ ಓಡಿದರು. ಅದುದ ರಿಂದಲೇ ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರ.

ಸ ತ್ವಂ ದಕ್ಷಸ್ಯಾವೃಕೋ ವೃಥೋ ಭೂರರ್ಯಃ ಪರಸ್ಯಾಂತರಸ್ಯ ತರುಷಃ |
ರಾಯಃ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ ಮರ್ತ್ಯೇಷ್ವಾ ಛರ್ದಿಯಚ್ಚ ವೀತಹವ್ಯಾಯ ಸಪ್ರಥೋ
ಭರದ್ವಾಜಾಯ ಸಪ್ರಥಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೫-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಒಂದು ಮತವೂ, ಅಲ್ಲದೇ

ಅಗ್ನಿಂ ಮನ್ಯೇ ಸಿತರಮಗ್ನಿಮಾಪಿಮಗ್ನಿಂ ಭ್ರಾತರಂ ಸದಮಿತ್ಸವಾಯಂ |
ಅಗ್ನೇರನೀಕಂ ಬೃಹತಃ ಸಪರ್ಯಂ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ ಯಜತಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭-೩)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಆದರೆ ಇದು ಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ.

ತತ್ತನ್ನಾದ್ಯತ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜೇತ್ಯೇತಯೈವ ಪ್ರತಿಪದ್ಯೇತ
ಗೃಹಪತಿನತೀ ಪ್ರಜಾತಿನತೀ ಶಾಂತಾ ಸರ್ವಾಯಃ ಸರ್ವಾಯುತ್ವಾಯ | ಸರ್ವಮಾ-
ಯುರೇತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದೇ ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವ ವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಸಕಲಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆದು ದೀರ್ಘಾಯುಗಳಾಗುತ್ತಾರೆಂದಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ,

ತಾಸಾಂ ವೈ ದೇವತಾನಾಮಾಜಿಂ ಧಾವಂತೀನಾಮುಭಿಸೃಷ್ಟಾನಾಮಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತೆ ತಮುಶ್ವಿನಾವನ್ನಾಗಚ್ಛತಾಂ ತಮುಬ್ರೂತಾಮಪೋದಿಹ್ಯಾನಾಂ ವಾ ಇದಂ
ಜೇಷ್ಠಾವ ಇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯ ವೈ ಮಮೇಹಾಸ್ಯಸ್ತಿತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಸ್ಯೇತ್ಪ್ರ-
ಕುರುತಾಂ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯಮಾಶ್ವಿನೇ ಶಸ್ಯತೇ |

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಓಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾದನು. ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ನಮಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾವು ಜಯಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡು ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿದನು. ಆದರೆ ಆ ಜಯದಲ್ಲಿ ತನಗೂ ಒಂದು ಭಾಗ ವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೂ ಒಂದು ಭಾಗವಿದೆ. (ಇದರಂತೆಯೇ ಉಷಸ್ಸಿಗೂ ಲಭಿಸಿದ ಭಾಗದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಷೋದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಅಶ್ವಿನ ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೧೦ನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೩ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.)

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

ತದಾಹುರ್ಯಚ್ಛಸ್ಯತ ಆಗ್ನೇಯಂ ಶಸ್ಯತ ಉಷಸ್ಯಂ ಶಸ್ಯತ ಏಂದ್ರಮಥ ತಸ್ಮಾದೇತದಾಶ್ವಿನ-
ಮಿತ್ರಾಚಕ್ಷತ ಇತ್ಯಶ್ವಿನಾ ಹಿ ತದುದಜಯತಾಮಶ್ವಿನಾವಾಶ್ನವಾತಾಂ ಯದಶ್ವಿನಾ ವಾಶ್ನ-
ವಾತಾಂ ತಸ್ಮಾದೇತದಾಶ್ವಿನಮಿತ್ರಾಚಕ್ಷತೇ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೭ ರಿಂದ ಲ)

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಉಷಸ್ಸನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ಕೇಗಿ ಬಂದಿತು ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಣೆ ಬಂದರೆ ಇದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಜಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಈ ಹೆಸರು ಎಂಬುದೇ ಸಮಾಧಾನ.

ಶುಚಿವೇಶಸಂ—ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ (ನಿ. ೩-೧೩) ಶೋಭನರೂಪೋವೇಶಾ—ಗಂಭೀರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದು ಥಿಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ,

ಅ ಸುಷ್ಕಯಂತೀ ಯಜತೇ ಉಪಾಕೇ. ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಸದತಾಂ ನಿ ಯೋನೌ |

ದಿವ್ಯೋ ಯೋಷಣೇ ಬೃಹತೀ ಸುರುಕ್ಮೇ ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಂ ಶುಕ್ರಪಿಶಂ ಪಥಾನೇ ||

(ಉ ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಶುಕ್ರವೇಶಸಂ ತ್ರಿಯಂ ಶೋಚತೇಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಣಃ | ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ
ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರೂಪವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೧೧)

ಧಿಯಂ—ಪ್ರಜ್ಞಾಂ | ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು. ಈ ಪದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೩-೧.) ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೧೧-೨೭) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸುವ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮಾಯೆಯಾ—ಮಾಯೇತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಮ | ಮಾಯಾ, ವಯುನಂ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್
(ಸಿ. ೩-೧೩), ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ಷತ್ರಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾತರುದ್ಯನ್ |

ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮೇತಾಮಪೋ ಯತ್ತೂರ್ಣಶ್ಚ ರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ||

(ಖರ. ಸಂ. ೧೦-ಆಆ-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಎಂದು ವಿನರಿಸಿ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ ೭-೨೭). ಅಲ್ಲದೆ—

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀ ದ್ಯೌರಿವಾಸಿ |

ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧೨-೧೭) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಾಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂಬರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವಂಚನೆ, ಮೋಸ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟು.

ಅರೋರವೀದ್ಯುಷ್ಣೋ ಅಸ್ಯ ವಜ್ರೋಮಾನುಷಂ ಯನ್ಮಾನುಷೋ ನಿಜೂರ್ವಾತ್ |

ನಿ ಮಾಯಿನೋ ದಾನವಸ್ಯ ಮಾಯಾ ಅಪಾದಯತ್ಪಸಿವಾನ್ತುತಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೧-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಯಾವಿನಃ ದಾನವಸ್ಯ ವಂಚನಾನಿ | ಮಾಯಾವಿಯಾದ ದಾನವನ ಮೋಸ ಕೃತ್ಯಗಳಿಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಯಾ—ಮಾ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಮಾಘಾಸಸಿಭ್ಯೋಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಧಾನಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲವಿಕರಣ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

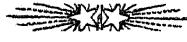
ಶುಚಿವೇಶಸಮ್—ಶುಚಿ ವೇಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶುಚಿವೇಶಾಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ತುಚಃ—ಸ್ತು ಗತೌ ಧಾತು. ಚಿಕ್ ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರ ಕಕಾರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತುಚ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಮತೇ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಿಣಾವೃತಃ—ದಕ್ಷಿಣಾ ಎಂಬುದು ಆಜಂತ ಅವ್ಯಯ. ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಂಸತೇಃ—ಚಿಸಿ ಚುಂಬನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಆತ್ಮನೇ-ಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಹೆ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಭೀ॑ನ್ವೃತ॑ಸ್ಯ ದೋ॑ಹನಾ॑ ಅನೂ॑ಷತ॑ ಯೋ॑ನೌ ದೇ॒ವಸ್ಯ॑ ಸದ॑ನೇ ಪರಿ॑-
ವೃ॒ತಾಃ |

ಅ॒ಪಾ॒ಮು॒ಪಸ್ಥೇ॑ ವಿ॒ಭೃತೋ॑ ಯದಾ॑ನ॒ಸದಧ॑ ಸ್ವ॒ಧಾ ಅಧ॑ಯದ್ಯಾ॒ಭಿರಿ॑-
ಯತೇ॑ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅ॒ಭಿ | ಈ॒ಂ | ಋ॒ತಸ್ಯ॑ | ದೋ॑ಹನಾಃ | ಅ॒ನೂ॑ಷತ | ಯೋ॑ನೌ | ದೇ॒ವಸ್ಯ॑ | ಸದ॑ನೇ | ಪರಿ॑ವೃತಾಃ |
ಅ॒ಪಾಂ | ಉ॒ಪ್ಸ॒ಥೇ | ವಿ॒ಭೃ॑ತಃ | ಯತ್ | ಆ | ಅವ॑ಸತ್ | ಅಧ॑ | ಸ್ವ॒ಧಾಃ | ಅಧ॑ಯತ್ | ಯಾ॒ಭಿಃ |
ಈ॒ಯತೇ॑ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಋತಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ದೋಹನಾ ಧಾರಾ ಯೋನಾವುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ದೇವಸ್ಯ ಸದನೇ ದ್ಯೋತ-
ಮಾನಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಪರಿವೃತಾಸ್ತದ್ವೃತ್ತಿಭಿಃ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾಃ ಸತ್ಕೋಽಭ್ಯನೂಷತ | ಅಭಿನವಾ
ಭವಂತಿ | ಅಭವಂತ್ಯೇನ ಸ್ತುಯಂತೇ ವಾ | ಕದೇತ್ಯತ ಆಹ | ಯದ್ಯದಾಪಾಮುಪಸ್ಥ ಉದಕಾನಾ-
ಮುತ್ಸಂಗೇಽಂತರ್ವಿಭೃತೋ ವಿಶೇಷೇಣ ತಾಭಿರ್ಧಾರ್ಯಮಾಣಃ ಸನ್ನಾವಸತ್ ಆಕ್ರಮ್ಯ ನಿವಸತ್ಯಯ-
ಮಗ್ನಿಃ ತದಾನೀಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಧಾಧುನಾ ಸ್ವಧಾ ಅನ್ವತೋಪಮಾ ಆಪೋಽಧಯತ್ | ಪಿಬತಿ ಸರ್ವೋ
ಲೋಕಃ | ತಾ ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ಯಾಭಿಃ ಸಹೇಯತೇಽಯಮಗ್ನಿಃ ಸಂಗಚ್ಛತೇ ವಾ ಭೂಮಿಂ ತಾ ಅಧ-
ಯತ್ | ವಿದ್ಯುದಾತ್ಮನೋದಕಾನಿ ಜಗತ್ಪಾಯಯತ ಇತ್ಯಗ್ನೇಃ ಸ್ತುತಿಃ ||

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

(ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು) | ಯೆತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಪಾಂ ಉಪಸ್ಥೇ— ನೀರುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ |
ವಿಭೃತಃ—(ಅವುಗಳಿಂದ) ವಿಶೇಷವಾದ ಆದರದಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ | ಆ ಅವಸತ್—(ಅವುಗಳನ್ನು) ಆಕ್ರಮಿಸಿ
ಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆಯೋ (ಆಗ) | ಋತಸ್ಯ— ನೀರಿನ | ದೋಹನಾಃ : ಧಾರೆಗಳು | ಯೋನಾ—(ತಮ್ಮ)
ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ | ದೇವಸ್ಯ— ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಆದಿತ್ಯನ | ಸದನೇ— ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಪರೀವೃತಾಃ—
(ಅವನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ) ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ | ಅಭಿ ಈಂ ಅನೂಷತೆ—ನೂತನವಾಗಿ ಪರಿಷ್ಕೃತಗಳಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ |
ಅಥ—ಅನಂತರ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನೀರುಗಳೊಡನೆ | ಈಯತೇ—(ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು) ಒಂದಾಗಿ
ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ | ಸ್ವಧಾಃ—(ಅಂತಹ) ಅಮೃತೋಪಮವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯ ನೀರುಗಳನ್ನು | ಅಧಯತ್—
(ಸಕಲ ಲೋಕವೂ) ಕುಡಿಯುತ್ತದೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ನೀರುಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಆದರದಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಯಾವಾಗ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ
ಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆಗ ನೀರಿನ ಧಾರೆಗಳು ತಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಆದಿತ್ಯನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅವನ
ಕಿರಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ನೂತನವಾದ ಪರಿಷ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿಯೇಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪ
ದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರುಗಳೊಡನೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಒಡನೆಯೇ ಸಕಲ ಲೋಕವೂ ಅಮೃತೋಪಮ
ವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತದೆ.

English Translation

The drops of rain, enveloped (by the solar rays), are renewed in the dwelling of the divine (sun), their birth-place: when he, (Agni), abides cherished on the lap of the waters, then (the world) drinks the nectareous (rain), with which he, (as the lightning), associates.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಪರಿಷ್ಕೃತಗಳಾಗುವ ಉದಕಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಮೇಘರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಉದಕಾಂತರ್ಗತನೂ, ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಪಾಂ ಉಪಸ್ಥೇ—ಉದಕಾನಾಮುತ್ಸಂಗೇ ಅಂತಃ | ಉದಕಗಳ ನಡುವೆ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುತ್ತಕಾರರು,

ಅಪಾಮುಪಸ್ಥೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗೃಭೃತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪ ತಸ್ತುರ್ಯಗ್ಮಿಯಂ |

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮಭರದ್ವಿಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಸಾಮುಪಸ್ಥೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ ಅಸೀನಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಯತ್ತೋಪಗಮ್ಯ ತಿಸ್ಸಂತ್ಯಾಪಃ ಸೋಪಾಮುಪಸ್ಥಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಃ ತಸ್ಮಿನ್ನಸಾಮುಪಸ್ಥೇ | ಉದಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಕೊಂಡು ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಋತಸ್ಯ—ಉದಕಸ್ಯ | ಉದಕದ. ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಸತ್ಯ, ಯಜ್ಞ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ಉದಕವೆಂಬರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು, ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರು ಅರ್ಣಃ, ಕ್ಷೋದಃ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಅನಂತರ,

ರಮಧ್ವಂ ಮೇ ವಚಸೇ ಸೋಮ್ಯಾಯ ಋತಾವರೀರುಪ ಮುಹೂರ್ತಮೇವೈಃ |

ಪ್ರ ಸಿಂಧುಮಚ್ಛಾ ಬೃಹತೀ ಮನೀಷಾವಸ್ಯುರಹ್ಯೇ ಕುಶಿಕಸ್ಯ ಸೂನುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೩-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಋತಾವರೀಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಋತದಿಂದ ಎಂದರೆ ಉದಕದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಧಾಃ—ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ ೨-೨೪) ಅನ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವೃತ್ತೋಪಮವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದೋಹನಾಃ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ ಧಾತು. ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನೂಷತ—ಣಿ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ವೃತ್ತಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲುಜ್. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಕುಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಜುದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಭಾವವೂ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದನೇ—ಷಡ್‌ಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರೀವೃತಾಃ—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿ-ರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪರಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ-ದ್ಯಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ಅಸಾಂ—ಸಪ್ತೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಉದಿದಂಪದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಸ್ಥೇ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೇ ಧಾತು. ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಸಪ್ತವಿವಾಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಭೃತಃ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವಸತ್—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧಯತ್—ಧೇಹ್ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಏಚೋಯನಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಯತೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು ದಿವಾದಿ ಶೈನ್ ವಿಕರಣ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೈನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುಯೂಷತಃ ಸವಯಸಾ ತದಿದ್ದಪುಃ ಸಮಾನನುರ್ಥಂ ವಿತರಿತ್ರತಾ
ಮಿಥಃ |

ಆದೀಂ ಭಗೋ ನ ಹವ್ಯಃ ಸಮಸ್ಮದಾ ವೋಳ್ವರ್ಣ ರಶ್ಮೀನ್ತಮಯಂಸ್ತ
ಸಾರಥಿಃ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯುಯೂಷತಃ | ಸ್ವವಯಸಾ | ತತ್ | ಇತ್ | ವಪುಃ | ಸಮಾನಂ | ಅರ್ಥಂ | ವಿತರಿತ್ರತಾ | ಮಿಥಃ |

ಆತ್ | ಈಂ | ಭಗಃ | ನ | ಹವ್ಯಃ | ಸಂ | ಅಸ್ಮತ್ | ಆ | ವೋಳ್ವುಃ | ನ | ರಶ್ಮೀನ್ | ಸಂ | ಅಯಂಸ್ತು |
 ಸಾರಥಿಃ || ೩ ||

ಸಾಯಂಜಾಭಾಷ್ಯಂ

ಸವಯಸಾ ಸಮಾನವಯಸ್ಕಾ | ವಯಃಶಬ್ದೇನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಸಮಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ
 ತದಿತ್ತದಾನೀಮೇವ ಯದಾ ಪ್ರವೃದ್ಧೋ ಭವತಿ ತದಾನೀಮೇವ ಸಮಾನಮರ್ಥಂ ಸಮಾನಪ್ರಯೋಜನಂ
 ನಿಷ್ಪತ್ತಿಂ ಮಿಥಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವಿತರಿತ್ರತಾ ಭೃಶಂ ತರಂತಾ ಹೋತ್ರಧ್ವಯೋ ವಪುರಗ್ನೇಃ ಶರೀರಂ
 ಯುಯೂಷತಃ | ಸ್ವಸ್ತ್ವಾಪಾರೇಣ ಮಿತ್ರಯಿತುಮಿಚ್ಛತಃ | ಪ್ರೈಷಾನಂತರಂ ಯಾಜ್ಯಾದಿಸಾತೋ
 ಹೋತುರ್ವ್ಯಾಪಾರಃ ವಷಟ್ಕಾರಾನಂತರಂ ಹೋಮೋಽಧ್ವಯೋರಿತಿ ವಿಭಾಗಃ | ಅತ್ರೇದಮನುಸಂ-
 ಥೇಯಂ | ಸವಯಸಾ ಸಮಾನವಯಸ್ಕಾ ಮಿಥಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಸಮಾನಪ್ರಯೋಜನಂ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಂ
 ವಿತರಿತ್ರತಾ ವಿಶೇಷೇಣ ತರಿತುಮಿಚ್ಛಂತಾ || ತರತೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಚ್ಛತರಿ ದಾಧತ್ಯಾದೌ ನಿಸಾತ್ಯತೇ |
 ದ್ವಿವಚನಸ್ಯಾಕಾರಃ || ಜಾಯಾಪತೀ ತದ್ವಪುಸ್ತದೇವ ಪರಸ್ಪರಂ ಶರೀರಂ ಯುಯೂಷತಃ ಮಿತ್ರಯಿತು-
 ಮಿಚ್ಛತಃ ಪರಸ್ಪರಮಾಲಿಂಗತಃ | ತದ್ವದಗ್ನಿಂ ಸಾಕಂ ಹೋತ್ರಧ್ವಯೋ ಯುಯೂಷತಃ | ಆದೀಮ-
 ನಂತರಮೇವ ಹವ್ಯ ಆಹವನೀಯೋಽಗ್ನಿಃ ಸಾರಥಿಃ ಸರಣಶೀಲಃ ಸಾರಥಿವದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕಸ್ಯ ರಥಸ್ಯ
 ನಿರ್ವಾಹಕೋ ನಾ ಸನ್ನಸ್ತದಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ರಶ್ಮೀನ್ ರಶ್ಮಿವದಾಯತಾ ಘೃತಧಾರಾ ಆ ಸರ್ವತಃ
 ಸಮಯಂಸ್ತು | ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವೀಕರೋತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತದ್ವಯಮುಚ್ಯತೇ | ಭಗೋ ನ ಸರ್ವಃ
 ಸೇವನೀಯ ಆದಿತ್ಯಃ ಸ ಯಥಾ ಸರ್ವತಃ ಪೂಜಾಮಾದತ್ತೇ ತದ್ವತ್ | ಸಾರಥೀ ರಥಸ್ಯ ಯಂತಾ
 ವೋಢುರ್ವಾಹಕಸ್ಯಾಶ್ವಾದೇ ರಶ್ಮೀನ್ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾನಿವ | ತಾನ್ಯಥಾ ಸ್ವೀಕರೋತಿ ತದ್ವದಯಮಗ್ನಿರಪಿ
 ಹವೀಂಷಿ ಸಮಯಂಸ್ತು ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತದಿತ್—ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದೊಡನೆಯೇ | ಸವಯಸಾ—ಸಮಾನವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ |
 (ಮತ್ತು) ಸಮಾನಂ ಅರ್ಥಂ—ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಒಂದೇ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು | ಮಿಥಃ—ಪರಸ್ಪರ
 ವಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ | ವಿತರಿತ್ರತಾ—ಶ್ರದ್ಧಾಶ್ರಮಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸುವವರೂ ಆದ ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು |
 [(ಆಥವಾ) ಸವಯಸಾ—ಒಂದೇ ವಯಸ್ಸಿನವರೂ | ಸಮಾನಂ ಅರ್ಥಂ—ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಒಂದೇ
 ಸುಖವನ್ನು | ಮಿಥಃ—ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ | ವಿತರಿತ್ರತಾ—ಪ್ರೇಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರೂ
 ಆದ ದಂಪತಿಗಳು] | ವಪುಃ—ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು | ಯುಯೂಷತಃ—(ಆಲಿಂಗನದಿಂದ) ಒಂದುಗೂಡಿಸಲಿಚ್ಛಿಸು
 ವಂತೆ | ವಪುಃ—ಅಗ್ನಿಯ ಶರೀರವನ್ನು | ಯುಯೂಷತಃ—(ತಮ್ಮ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ) ಒಂದುಗೂಡಿಸಲು
 ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತಾರೆ | ಆದೀಂ—ಒಡನೆಯೇ | ಹವ್ಯಃ—ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮಿಂದ
 ಅರ್ಪಿತವಾದುದೂ | ರಶ್ಮೀನ್—ಕಿರಣಗಳಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿದುದೂ ಆದ ಘೃತದ ಧಾರೆಗಳನ್ನು | ಭಗೋ
 ನ ಸಂ—ಆದಿತ್ಯನು (ಎಲ್ಲರ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ) ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆಯೂ | ಸಾರಥಿಃ—ರಥದ ಸಾರಥಿಯು |

ವೋಳ್ವುಃ ನ - (ರಥದ) ವಾಹಕಗಳಾದ ಕುದುರೆಗಳ (ಲಗಾಮುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ) ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಸಹ | ಆ ಸಮಯಂಸ್ತ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದೊಡನೆಯೇ, ಸಮಾನವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಒಂದೇ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ಶ್ರದ್ಧಾಶ್ರಮಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸುವವರೂ ಆದ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಶರೀರವನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಒಂದುಗೂಡಿಸಲು ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತಾರೆ. ಒಡನೆಯೇ, ಸಕಲರ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ ಆದಿತ್ಯನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆಯೂ, ಸಾರಥಿಯು ರಥದವಾಹಕಗಳಾದ ಕುದುರೆಗಳ ಲಗಾಮುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ, ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದವೂ, ಕಿರಣಗಳಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ದೆರಡಿದವೂ ಆದ ಘೃತದ ಧಾರೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The two (priests, the Hotri and Adhwaryu), of equal honour, and alike assiduous, labouring mutually for a common object, combine the form of Agni (with their respective functions); whereupon he to whom the oblation is to be offered, collects the drops (of clarified butter), as Bhaga (accepts the worship of all), or as a charioteer (gathers the reins of the horses) that draw (the car).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ಮತತ್ಪರತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—ಸವಯಸಾ, ಸಮಾನಂ ಅರ್ಥಂ ಮಿಥಃ ವಿತರಿತ್ರತಾ (ಹೋತೃಧ್ವರ್ಯುವೃಃ ಯುಯೂಷತಃ | ಹೋತೃಧ್ವರ್ಯುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಐಕ್ಯಮಾಡಿಸಲು ಎಂದರೆ ಸೇವಿಸಲು ಇಚ್ಛೆಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ದಂಪತಿಗಳು ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಅಲಿಂಗನದಿಂದ ಒಂದುಗೂಡಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವಂತೆ ಹೋತೃಧ್ವರ್ಯುಗಳು ತಮ್ಮ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯಮಾಡುವರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸವಯಸಾ—ಹೋತೃಧ್ವರ್ಯುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಯಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದರ್ಥವಾಗಬೇಕು. ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾವುದೆಂದರೆ, ಪ್ರೈಷಾನಂತರ ಯಾಜ್ಞಾದಿಪಾಠದ ಪಠಣವು ಹೋತೃವಿನ ವ್ಯಾಪಾರವು; ಮತ್ತು ವಷಟ್ಕಾರ ಪಠಣವಾದಮೇಲೆ ಹೋಮ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ವ್ಯಾಪಾರ. ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ಸಮಾನವಯಸ್ಕರೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯುಯೋಷತಃ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. **ಸನ್ಯಜೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. **ಅಜ್ಞನಗಮಾಂಸನಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಸನ್ನಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸವಯಸಾ—ಸವಾನಂ ವಯಃ ಯಯೋಸ್ತೌ. ಸವಯಸೌ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಜೌ) ಆಕಾರಾದೇಶ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿತರಿತ್ರತಾ—ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ **ಧಾತೋ-ರೇಕಾಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. **ಯಜೋಚಿಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ನಿಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ರುಗ್ರಿಕಾ ಚಿ ಲುಕಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರಿಕಾಗಮ ಯಜ್ ಲುಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹವ್ಯಃ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. **ಅಚೋಯತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. **ವಾಂಶೋ-ಯಿಪ್ರತ್ಯಯೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವಾದೇಶ. **ಯಶೋನಾವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮತ್ — **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಅಮ್) ಲುಕ್.

ಪೋಳ್ಳುಃ—ವದ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಹೋಥಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥತ್ವ. **ಝಷಸ್ತಥೋ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಥತ್ವ. ಪ್ಲುತ್ವದಿಂದ ಥತ್ವ. **ಡೋಥೇ-ಲೋಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಸಹಿವಹೋರೋದವರ್ಣಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓತ್ವ. ಸಂಸ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಾಧರ್ತಿ—ದರ್ಧರ್ತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ನಿಸ್ಸಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಯಂಸ್ತ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. **ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ, ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಮಿಂ ದ್ವಾ ಸವಯಸಾ ಸಪರ್ಯತಃ ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಮಿಥುನಾ
ಸಮೋಕಸಾ |

ದಿವಾ ನ ನಕ್ತಂ ಪಲಿತೋ ಯುನಾಜನಿ ಪುರೂ ಚರನ್ನಜರೋ ಮಾನುಷಾ
ಯುಗಾ || ೪ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಯಂ | ಈಂ | ದ್ವಾ | ಸವಯಸಾ | ಸಪರ್ಯತಃ | ಸಮಾನೇ | ಯೋನಾ | ಮಿಥುನಾ | ಸಮೋಕಸಾ |
ದಿವಾ | ನ | ನಕ್ತಂ | ಪಲಿತಃ | ಯುನಾ | ಅಜನಿ | ಪುರು | ಚರನ್ | ಅಜರಃ | ಮಾನುಷಾ | ಯುಗಾ |
|| ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಮಿನೋನಮಗ್ನಿಂ ದ್ವಾ ದ್ವಾ ಸವಯಸಾ ಸಮಾನವಯಸ್ಸಾ ಸಮಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾ ವಾ
ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಯೋನಾ ಫಲಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ಯಜ್ಞೇ ವರ್ತಮಾನಾ ಮಿಥುನಾ ದಂಪತೀ ಇನ್ಯೇಕ-
ಕಾರ್ಯೋದ್ಯುಕ್ತಾ ಸಮೋಕಸಾ ಸಮಾನನಿವಾಸಾ ದೇವಯಜನಸ್ಥಾನಾ ಈದೃಶಾ ಹೋತ್ರಧ್ಯಯೋ
ಸಪರ್ಯತಃ | ಪೂಜಯತಃ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನೇನ ಚ ಪ್ರೀಣಯತಃ | ಕದೇತ್ಯಾಹ | ದಿವಾ
ನಾಹನೀವ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರಾವಪಿ | ಸರ್ವದೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಪೂಜ್ಯಮಾನೋಽಗ್ನಿಃ ಪಲಿತಃ ಪೂರ್ವ-
ಮಂಗಾರಾವಸ್ಥಾಯಾಂ ಜೀರ್ಣೋಽಪಿ ಸಮಿಂಧನಾನಂತರಂ ಯುನಾ ತರುಣಸ್ತೇಜಸಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಮಿತ್ರ-
ಯಿತಾ ನಾಜನಿ | ಜಾಯತೇ | ಏವಂಜಾತೋಽಯಂ ಮಾನುಷಾ ಯುಗಾ ಮನೋಃ ಸಂಬಂಧೀನಿ
ಯುಗಾನಿ ಜಾಯಾಪತಿರೂಪಾಣಿ ಹೋತ್ರಧ್ಯಯುರೂಪಾಣಿ ವೋದ್ದಿಶ್ಯ ಪುರು ಚರನ್ ಬಹ್ವಾಜ್ಯಾದಿಕಂ
ಭಕ್ಷಯನ್ ಅಜರೋಽಜೀರ್ಣೋ ಜರಾರಹಿತೋ ವರ್ತತೇ ||

ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ

ಸವಯಸಾ—ಒಂದೇ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ ಅಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ | ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ—
ಸಮಾನವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವರೂ | ಮಿಥುನಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ಒಂದೇ
ಕರ್ಮವನ್ನು) ನೆರವೇರಿಸುವವರೂ | ಸಮೋಕಸಾ—ಸಮಾನವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ ಅದ | ದ್ವಾ—(ದಂಪತಿ
ಗಳಂತಿರುವ) ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹ | ಯಮೀಂ—ಯಾವ ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಿವಾ ನ—
ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುವಂತೆಯೇ | ನಕ್ತಂ—ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹ (ಸದಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ) | ಸ ಪರೈತಃ—

ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ) ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ | ಪಲಿತಃ—(ಪ್ರಾರಂಭದ ಅಂಗಾರಾವಸ್ಥೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ) ಜೀರ್ಣನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ | ಯುವಾ—(ಇಧ್ಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ) ತರುಣನಾಗಿ | ಅಜನಿ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಮಾನುಷಾ ಯುಗಾ—ಮಾನವರಾದ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಹೋತ್ರಧ್ವರ್ಯುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಪುರು—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಆಜ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು | ಚರಣ—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ | ಅಜರಃ—ಜರಾರಹಿತನಾಗಿ (ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಒಂದೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ, ಸಮಾನವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವರೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಒಂದೇ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರೂ ಸಮಾನವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ದಂಪತಿಗಳಂತಿರುವ ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರಂಭದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಅಂಗಾರಾವಸ್ಥೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜೀರ್ಣನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇಧ್ಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ತರುಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಮಾನವರಾದ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಹೋತ್ರಧ್ವರ್ಯುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಆಜ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He, whom the two, a pair of equal power, dwelling in the same place, and engaged in the same ceremony, worship night and day : he, whether old or young, has been engendered for the sake of mortal couples, accepting many (oblation), and exempt from decay.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಯೋನಾ—ಯೋನಿ ಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ-೨೪) ಗೃಹ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ-೧೩) ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ. ಫಲಸ್ಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ಯಜ್ಞೇ | ಫಲಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸತಿ ತದ್ವಾ ಏತದ್ಯಜಮಾನಜನನಮೇವ ಸೂಕ್ತಂ ಯಜಮಾನಂ ಹ ವಾ ಏತೇನ ಯಜ್ಞಾದ್ಧೇವಯೋನ್ಯೈ ಪ್ರಜನಯತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೯)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ದೇವಲೋಕಸ್ಥಾನಾರ್ಥಂ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಜನಯತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ಯಜಮಾನ ಜನನತ್ವಂ | ದೇವಲೋಕವಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನು ಆ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದಂತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನ ಈ ಹೊಸ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಯಜ್ಞವು ಯೋನಿಭೂತವಾಯಿತು. ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಯೋನಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ಮಹಾನವಯವಃ ಪರಿವೀತೋ ವಾಯುನಾ | ಅಯಮುಪೀತರೋ ಯೋನಿ-ರೇತಸ್ಮಾದೇವ ಪರಿಯುತೋ ಭವತಿ ||

(ನಿ ೨-೮)

ವಾಯುವಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದೂ ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಆದ ಅವಯವವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯೋನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಯೋನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇದೇ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಋತಸ್ಯ ದೇವಾ ಅನುವ್ರತಾ ಗುರ್ಭವತ್ಪರಿಷ್ಟಿದ್ಯೌರ್ನ ಭೂಮಿ |

ವರ್ಧಂತೀನಾಪಃ ಪನ್ನಾ ಸುಶಿಶ್ವಿಮೃತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಗರ್ಭೇ ಸುಜಾತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಋತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯೋನಿರಿತ್ಯುದಕನಾಮ | ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ವಾ ಕಾರಣಭೂತೇ ಜಲೇ | ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಲಿ ಕಾರಣಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಜಲಕ್ಕೆ ಯೋನಿ ಯೆಂಬ ಹೆಸರೆಂದೂ,

ದೇವಂ ವೋ ದೇವಯಜ್ಯಯಾಗ್ನಿಮೀಳಿತ ಮರ್ತ್ಯಃ |

ಸಮಿಧಃ ಶುಕ್ರ ದೀದಿಹ್ಯುತಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ ಸಸಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಯೋನಿಂ ಕಾರಣಂ, ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನವೆಂದೂ,

ದುರೋಕಶೋಚಿಃ ಕ್ರತುರ್ನ ನಿತ್ಯೋ ಜಾಯೇನ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ |

ಚಿತ್ರೋ ಯದಭ್ರಾಟ್ ಚೈತೋ ನ ವಿಕ್ಷು ರಥೋ ನ ರುಕ್ಮೀ ತ್ವೇಷಃ ಸಮತ್ಸು |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ, ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೧. ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ನುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ. ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯು ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಎಂದಿದೆ.

ಸಮೋಕಸಾ—ಸಮಾನನಿವಾಸೌ ದೇವಯಜನಸ್ಥಾನೌ | ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯು ಓಕ ಇತಿ ನಿವಾಸನಾಮೋಚ್ಯತೇ | (ನಿ. ೨-೩-೩) ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಓಕವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಿಗೂ ಈ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾನವನಿಗೆ ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಅಭಿಮಾನವಿರುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ

ನಹಿ ಗ್ರಭಾಯಾರಣಃ ಸುಶೇವೋನೋದರೋ ಮನಸಾ ಮಂತವಾ ಉ |

ಅಥಾ ಚಿದೋಕಃ ಪುನರಿತ್ಯ ಏತ್ಯಾನೋ ವಾಜ್ಯಭೀಷಾಳೇತು ನವ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನುದರಿಸಿ ಅಥ ಸ ಓಕಃ ಪುನರೇವ ತದೇತಿ ಯತ ಆಗತೋ ಭವತಿ | (ನಿ. ೩-೩) ಸ್ವೀಕೃತ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಎಂದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ ಅಭಿಮಾನವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಗೇ ವಾಪಸ್ಸು ಹೋಗುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಗೃಹವು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವು. ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಫಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅಭಿಮಾನವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಓಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರದೇಶ.

ಸಪರ್ಯತೇ—ಸಪರ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಕ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯೋನಾ—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ. ಧಾತು. ವಹಿಶ್ರಿಶ್ರುಯು—(ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ವ ಅತಿದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ.

ಮಿಥುನಾ—ಮಿಥ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರಧಾತು. ಪ್ಲುಥಿಸಿಶಿಮಿಥಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ವ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸಮೋಕಸಾ—ಸಮಾನಂ ಓಕಃ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸಮೋಕಸಾ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದಿನಂತೆ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸಲಿತಃ—ಲೋಷ್ವಸಲಿತಾ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುನಾ—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ. ಧಾತು. ಕನಿನಯುವ್ಯಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜನಿ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ದೀಪಜನಬುಧ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಞಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿನ ಪರವಾದ ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರು—ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ.

ಚರನ್—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಆನುದಾತ್ಮವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಜರಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಜರಾ ಯಸ್ಯಸಃ ಅಜರಃ. ನಜ್ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ನಜೋಜರಮರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷಾ—ಮಾನುಷಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ಯುಗಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಮಿಂ ಹಿನ್ವಂತಿ ಧೀತಯೋ ದಶ ವ್ರಿತೋ ದೇವಂ ಮರ್ತಾಸ ಊತಯೇ
ಹವಾಮಹೇ |

ಧನೋರಧಿ ಪ್ರವತ ಆ ಸ ಯುಣ್ವತ್ಯಭಿವ್ರಜದ್ಭಿರ್ವಯುನಾ ನವಾಧಿತ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತಂ | ಈಂ | ಹಿನ್ವಂತಿ | ಧೀತಯಃ | ದಶ | ವ್ರಿಶಃ | ದೇವಂ | ಮರ್ತಾಸಃ | ಊತಯೇ | ಹವಾಮಹೇ |
ಧನೋಃ | ಅಧಿ | ಪ್ರವತಃ | ಆ | ಸಃ | ಯುಣ್ವತಿ | ಅಭಿವ್ರಜತ್‌ಭಿಃ | ವಯುನಾ | ನವಾ | ಅಧಿತ |
|| ೫ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇವಂ ದ್ಯೋತಮಾನಂ ತಮೇನಮಗ್ನಿಂ ದಶ ಧೀತಯೋ ದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಅಂಗುಲಯೋ
ವ್ರಿತೋ ವಿಶಃ ಪರಸ್ಪರವಿಶ್ಲಿಷ್ಟಾ ಹಿನ್ವಂತಿ | ಪ್ರೀಣಯಂತಿ ಮಥನಕಾಲೇ | ತಥಾ ಮರ್ತಾಸೋ ಮನುಷ್ಯಾ
ವಯಂ ಯಜಮಾನಾ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಃ | ಕೋಽಸ್ಯ ವಿಶೇಷ
ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಅಯಮಗ್ನಿರ್ಧನೋರ್ಧನುಷಃ ಸಕಾಶಾತ್ಪ್ರವತ ಆ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛತೋ ಬಾಣಾನಿವ |
ತಾನ್ಯಥಾ ಶತ್ಕೋರುಪರಿ ಮುಂಚಂತಿ || ಆ ಇತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ || ತದ್ವತ್ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಧನುಃಸ್ಥಾನೀಯಾನ್ನಿ-
ಜಶರೀರಸಕಾಶಾತ್ಪ್ರವತಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವೇಗವತೋ ರತ್ತೀನ್ಯಣ್ವತಿ | ಗಮಯತಿ | ರಿವಿರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ || ಅತ್ರಾಂ-
ತರ್ಭಾವಿತಾನ್ಯಥೋಽಯಂ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಛಾಂದಸಂ ರೇಫಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಅಧಿಶಬ್ದೋಽ-
ನರ್ಥಕೋ ಧಾತ್ವರ್ಥಮಾತ್ರಾನುವಾದೀ || ಕಿಂಚೈವಂ ಪ್ರವೃದ್ಧೋಽಗ್ನಿರಭಿವ್ರಜದ್ಭಿರನುಷ್ಠಾನಾರ್ಥಮಭಿತಃ
ಸಂಚರದ್ಭಿರ್ಜ್ವಲಯಮರ್ಥಮಭಿಗಚ್ಛದ್ಭಿರ್ವಾ ತದರ್ಥಂ ನವಾ ನವಾನಿ ನೂತನಾನಿ ವಯುನಾ ವಯು-
ನಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಾನ್ಯಧಿತ | ಧಾರಯತಿ | ಜ್ಞಾಪಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ |
ಅಭಿವ್ರಜದ್ಭಿರಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಚ್ಛದ್ಭಿರ್ಹೋತ್ರಾದಿಭಿಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣಾನಿ ನವಾನಿ ವಯುನಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ವಿಶಿಷ್ಟಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದೀನ್ಯಧಿತ | ಧತ್ತೇ || ಧಾತೃಶಬ್ದಾಂದಸೇ ಲುಜಃ ಸ್ಥಾಘ್ನೋರಿಚ್ಛೇತೀತ್ಯಂ | ಉತ್ತರಸ್ಯ
ಸಿಚಃ ಕಿತ್ವಂ | ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾದಿತಿ ಸಲೋಪಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ತಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಶಧೀತಯಃ—ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ ಸಹ
ವ್ರಿಶಃ—ಪರಸ್ಪರ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು | ಹಿನ್ವಂತಿ—ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ | ಮರ್ತಾಸಃ—
ಯಜ್ಞಕರ್ತರೂ ಮಾನವರೂ ಆದ ನಾವೂ ಸಹ | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಹವಾಮಹೇ—(ಅಗ್ನಿ

ಯನ್ನು) ಕರೆಯುತ್ತೀವೆ | ಧನೋಃ—ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ (ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು) | ಪ್ರವತ ಆ—ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗತಕ್ಕ
ಬಾಣಗಳಂತೆ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಋಣ್ಣತಿ—(ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು) ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ |
ಅಭಿವ್ರಜದ್ಭಿಃ—(ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ) ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವವರಿಂದ (ಅವರಿಗಾಗಿ) | ನವಾ—ನೂತನವಾದ |
ವಯುನಾ—(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ) ವಿಷಯಗಳನ್ನು | ಅಧಿತ—ತಿಳಿಯುವಂತೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ | [ಅಥವಾ
ಅಭಿವ್ರಜದ್ಭಿಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ (ಪರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು) | ನವಾನಿ — ನೂತನಗಳಾದ |
ವಯುನಾನಿ—ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು | ಅಧಿತ—ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ] ||

ಭಾಸಾರ್ಥ

ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.
ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ನಾವೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣಗಳು
ತೀವ್ರವಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು
ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿತಗಳಾದುದೂ ನೂತನಗಳಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The ten fingers intertwined propitiate that divine (Agni), whom we mortals invoke for protection : he darts (his rays) like swift (arrows) from a bow, and accepts the new praises (uttered) by those who crowd round the altar.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದಶಧೀತಯಃ—ಧೀತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬರ್ಥಗಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೧) ಈ ಪದವು ಅಂಗುಳಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೮). ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೆಂದರ್ಥ.

ವಿಶಃ—ಈ ಪದವೂ ಅಂಗುಳಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೮) ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟಾಃ | ಬೇರೆಬೇರೆ ಬಿಡಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಧೀತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಋಣ್ಣತಿ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ರಿವಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಹೊಂದಿಸು, ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಕ್ರಾಣಾ ರುದ್ರೇಭಿರ್ವಸುಭಿಃ ಪುರೋಹಿತೋ ಹೋತಾ ನಿಷತ್ತೋ ರಯಿಷಾಳಮರ್ತ್ಯಃ |

ರಥೋ ನ ವಿಕ್ಷ್ವಂಜಸಾನ ಆಯುಷು ವ್ಯಾನುಷ್ವಾರ್ಯಾ ದೇವ ಋಣ್ಣತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೮-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗಮಯತಿ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಾಗುವುವು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರತಕ್ಕ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸುತ್ತಲೂ ಇರತಕ್ಕ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೂ ನೂತನವಾದವೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಯುನಾ—ಕೇತಃ, ಕೇತುಃ (ನಿ. ೩-೧೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಯುನಂ ವೇತೇಃ ಕಾಂತಿರ್ವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ | (ನಿ ೫-೧೫) ಹೇಣಿದುಹಾಕು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವಿಧ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತೋರಿಸಿ—

ಸ ಇತ್ತಮೋವಯುನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂರೈಣಿ ವಯುನವಚ್ಚಕಾರ |

ಕದಾ ತೇ ಮರ್ತಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಧಾಮೇಯಕ್ಷಂತೋ ನ ಮಿನಂತಿ ಸ್ವಧಾವಃ ||

(ಋ. ಸಂ ೬-೨೧-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಸ ತಮೋವಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂತಂ ಸೂರೈಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನವಚ್ಚಕಾರ (ನಿ. ೫-೧೫) ಕತ್ತಲಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಗೋಚರಾತೀತವಾದುದನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಿತ—ಜ್ಞಾಪಯತಿ | ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ, ಸ್ತೋತ್ರಾದೀನಿ ಧತ್ತೇ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹಿಂವಂತಿ—ಹಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಭಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೀತಯಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ವ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಿಶಃ—ಛಾಂದಸಗಾಗಿ ರೇಫವು ಮಧ್ಯೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮರ್ತಾಸಃ—ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಊತಯೇ—ಅನ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. **ಊತಿಜೂತಿಸಾತಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಪಾತಿಸುವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹವಾಮುಹೇ—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅನಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಛನೋಃ—ಛನ ಧಾನ್ಯೇ ಧಾತು ಭೃನ್ಯುತೀ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರವತೇ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ವನ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್. **ಗಮಾದೀನಾಮಿತಿವಕ್ತವ್ಯಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೦—೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಕೃದು ತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಆ—ಇದು ಉಪಮಾ (ಸಾದ್ಯಶ್ಯ)ರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಋಣ್ವತಿ—ರಿವಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. **ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ. **ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್** ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಋಣ್ವತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಶೇಷ ಜನಕ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಅಭಿವ್ರಜದ್ವಿಃ—ವ್ರಜ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಯುನಾ—ನನಾ | ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಅಧಿತ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. **ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. **ಸ್ಥಾಘ್ನೋರಿಚ್ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ ; ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಕಿತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. **ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ರಾಜಸಿ ತ್ವಂ ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಪಶುಪಾಞನ ತ್ಮನಾ |
 ಏನೀ ತ ಏತೇ ಬೃಹತೀ ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ವಕ್ಷರೀ ಬರ್ಹಿರಾಶಾತೇ |
 || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತ್ವಂ | ಹಿ | ಅಗ್ನೇ | ದಿವ್ಯಸ್ಯ | ರಾಜಸಿ | ತ್ವಂ | ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ | ಪಶುಪಾಞನ | ತ್ಮನಾ |
 ಏನೀ | ಇತಿ | ತೇ | ಏತೇ | ಇತಿ | ಬೃಹತೀ | ಇತಿ | ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ | ಹಿರಣ್ಮಯಾ | ಇತಿ | ವಕ್ಷರೀ | ಇತಿ |
 ಬರ್ಹಿಃ | ಅಶಾತೇ | ಇತಿ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ದಿವಿ ಭವಸ್ಯ ದೇವಾದೇವೀದ್ಯುಧಾತ್ಮನಾ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದೇವಾ ರಾಜಸಿ |
 ಈಶೀ | ಐಶ್ವರ್ಯನಾಮೃತತ್ | ತಥಾ ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧಿನೋ ಮನುಷ್ಯಾದೇ ರಾಜಸಿ |
 ಈಶ್ವರೋ ಭವಸಿ | ಕಿಮನ್ಯತಂತ್ರತ್ವೇನ ನೇತ್ಯಾಹ | ತ್ಮನಾತ್ಮನೈವ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನೈವ | ತತ್ರ
 ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪಶುಪಾ ಇವ | ಪಶುಪಾಲಕೋ ಯಥಾ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನೈವ ಪಶೂನಾಂ ನಿರೋಧನಿರ್ಗ-
 ಮನಾದಿವ್ಯಾಸಾರೇಷು ಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ ತದ್ವತ್ | ಏತದ್ವೃಷ್ಟಾಂತೇನಾತ್ಯಂತಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಮುಕ್ತಂ
 ಭವತಿ | ಕಿಂಚಿ ಯಸ್ಮಾದೇವ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ತವ ಬರ್ಹಿಯೇಜ್ಞಮೇತೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇ ಏನೀ ಏತವರ್ಣೇ ಶುಭ್ರೇ
 ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾಶಾತೇ | ಅಶ್ವನಾತೇ | ವ್ಯಾಪ್ನುತಃ || ವರ್ಣಾದನುದಾತ್ತಾದಿತಿ ಜೀರ್ಷ್ ತಕಾರಸ್ಯ
 ನಕಾರಶ್ಚ || ಕೀದೃಶ್ಯಾ ತೇ | ಬೃಹತೀ ಮಹತ್ಯಾವತಿವಿಸ್ತೃತೇ ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ ಪ್ರಾಪ್ತೈಶ್ವರ್ಯೇ ಅಭಿತಃ
 ಸೇವ್ಯೇ ನಾ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ಹಿತರಮಣೀಯೇ ವಕ್ಷರೀ ಅತಿಕುಶಲಂ ಶಬ್ದಯಂತ್ಯಾ || ವಚೇರ್ವನಿಸಿ ವನೋ
 ರ ಚೇತಿ ಜೀಬ್ರೀಘಾ | ಛಾಂದಸಂ ಕುತ್ವಂ | ವಕಿ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಇತ್ಯೆಸ್ಮಾದ್ವಾ ಛಾಂದಸೋ ನುಮಭಾವಃ ||
 ಈದೃಶ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಬರ್ಹಿರಶ್ವನಾತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪಶುಪಾ ಇವ—ಪಶುಪಾಲಕನು ಪಶುಗಳಮೇಲೆ ತನ್ನ
 ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ | ತ್ಮನಾ—ನಿನ್ನ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ | ದಿವ್ಯಸ್ಯ—
 ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ | ರಾಜಸಿ ಹಿ—ಪ್ರಭುವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೀಯೆ

ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸಾರ್ಥವಸ್ಯ—ಭೂಮಿಯಮೇಲಿರುವ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಈಶ್ವರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಬೃಹತೀ—
ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದವೂ | ಅಭಿ ಶ್ರಿಯಾ—ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತವಾದವೂ ಅಥವಾ ಸುತ್ತಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವೂ |
ಹಿರಣ್ಯಯೀ—ಹಿತಕರವೂ, ರಮಣೀಯವೂ ಆದವೂ | ವಕ್ಷ್ಯರೀ—ಮನೋಹರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವೂ | ನಿ ನೀ—
ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೂ ಆದ | ಏತೇ—ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಬರ್ಹಿಃ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಆಶಾತೇ—
ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಹರಡುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪಶುಪಾಲಕನು ಪಶುಗಳಮೇಲೆ ತನ್ನ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ
ನೀನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾದಿಗಳಿಗೂ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ
ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದವೂ, ಪೂಜ್ಯವಾದವೂ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿತಕರವಾ
ದವೂ, ಮನೋಹರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನಿನ್ನ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಹರಡುತ್ತವೆ.

English Translation

You Agni, reign over (the dwellers in) heaven, and over those of
earth, according to your own (will), as a herdsman over his (herd) and those
two, (heaven and earth), bright, vast, adorable, beneficent, and sounding
(agreeably), partake of the oblation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ—ಪ್ರಾಪ್ತೌಶ್ವರ್ಯೇ ಅಭಿತಃ ಸೇನ್ಯೇ ವಾ | ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತವಾದವೂ ಅಥವಾ ಸರ್ವತಃ
ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವವೂ ಆದ ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು
ಪೂಜ್ಯವಾದ ಅಧಾರ ಅಥವಾ ಆಶಯ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯುತವತೀ ಭುವನಾನಾಮುಭಿಶ್ರಿಯೋರ್ವೀ ಪೃಥ್ವೀ ಮಧುದುಘೇ ಸುಪೇಶಸಾ |

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವರುಣಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಾ ವಿಷ್ವಾಭಿತೇ ಅಜರೇ ಭೂರಿರೇತಸಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬.೨೦-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗೂ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೆಂದು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ

ಪ್ರತ್ನಂ ಹೋತಾರಮೀಡ್ಯಂ ಜುಷ್ವಮಗ್ನಿಂ ಕನಿಕ್ರತುಂ | ಅಧ್ವರಾಣಾಮುಭಿಶ್ರಿಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಲೋಕಪೂಜ್ಯವಾದ ಅವನ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ವಕ್ಷ್ಯರೀ—ಅತಿಕುಶಲಂ ಶಬ್ದಯಂತ್ಯಾ | ಅತಿಕುಶಲವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕವು
ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವಕಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ

ದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ವಕಿ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾ ಭಾಂದಸೋ ನಮುಭಾವಃ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವಂತೆ ಇದರ ಮೂಲವು ವಕಿ ಧಾತುವಾದರೆ ವಕ್ರ ಅಥವಾ ಕೌಟಿಲ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥಬರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ ಆದರೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವಕ್ವರಿ ಮತ್ತು ವಕ್ವ ಎಂಬ ಪದವನ್ನಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತಂ ಪೃಚ್ಛಂತೀ ವಜ್ರಹಸ್ತಂ ರಥೇಷ್ವಾಮಿಂದ್ರಂ ನೇಪೀ ವಕ್ವರಿ ಯಸ್ಯ ನೂ ಗೀಃ |

ತುವಿಗ್ರಾಭಂ ತುವಿಕೂರ್ಮಿಂ ರಭೋದಾಂ ಗಾತುಮಿಷೇ ನಕ್ಷತೇ ತುಮ್ನುಚ್ಛು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೨-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ವಕ್ವರಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣಾನಾಂ ವಕ್ತ್ರೀ ಈದೃಶೀ ಗೀಃ ಸ್ತುತಿಃ | ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಚ್ ಧಾತುವೇ ಇದರ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ವಕ್ವಾ ಎನ್ನುವ ಪದವೂ ಸಹ,

ಅಸರ್ಜಿ ವಕ್ವಾ ರಥೇ ಯಥಾಜೌ ಧಿಯಾ ಮನೋತಾ ಪ್ರಥಮೋ ಮನೀಷೀ |

ದಶ ಸ್ವಸಾರೋ ಅಧಿ ಸಾನೋ ಅನ್ಯೇಜಂತಿ ವಹ್ನಿಂ ಸದನಾನ್ಯಚ್ಛು |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೯೧-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಯಮಾನಃ ಎಂದು ಸೋಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ಶ್ರುಧೀ ಹವಮಿಂದ್ರ ಶೂರ ಪೃಥ್ವಾ ಉತ ಸ್ತವಸೇ ವೇನ್ಯಸ್ಯಾಕೈಃ |

ಆ ಯಸ್ತೇ ಯೋನಿಂ ಘೃತವಂತಮಸ್ವಾರೂರ್ಮಿರ್ನ ನಿನ್ಮುದ್ರವಯಂತ ವಕ್ವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೮-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು,

ಪ್ರಾಗ್ನೋ ನಭಸ್ತೋ ನ ವಕ್ವಾ ದ್ವಸ್ರಾ ಅಸಿನ್ವದ್ಯುವತೀರ್ಯತಜ್ಞಾಃ |

ಧನ್ವಾನ್ಯಚ್ಛು ಅಪೃಣಕ್ತೃಷಾಣಾ ಅಧೋಗಿಂದ್ರಃ ಸ್ತರೋದಂಸುಪತ್ನೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೯-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸೇನೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವಚ್ ಧಾತುವೇ ಈ ಪದದ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜಸಿ—ಈ ಪದವು ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೧) ಈಶ್ವರೋ ಭವಸಿ | ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಿವ್ಯಸ್ಯ—ದಿವಿ ಭವಂ ದಿವ್ಯಮ್. ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಾಜಸಿ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶವ್‌ಸಿವ್ ಅನು ದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯ—ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಯಂ ಪಾರ್ಥಿವಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇ್ಯಾ ಇೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧೮-೫-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪೃತ್ಯಯ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಲೋಪ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇ್ಯಾತ್ಯಾದಿ-ರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪಶುಪಾಃ—ಪಶೂನ್ ಪಾತೀತಿ ಪಶುಪಾಃ ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಕಾರಾಂತಪುಲ್ಲಿಂಗಶಬ್ದ.

ತ್ಮನಾ—ಆತ್ಮನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಮಂತ್ರೇಷ್ಟಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಏನೀ—ಏತಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ವರ್ಣಾದನುದಾತ್ತಾತ್ಮೋಪಧಾತ್ಮೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಜೀಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತೀ—ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಜೀಪ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಭಿಶ್ರಿಯಾ—ಶ್ರಿಜ್ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕಿಬ್ಬಚಿಪ್ರಚ್ಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಕ್ಷರೀ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಸಿ ದ್ಯುಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವನೋರ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಜೀಪ್, ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆರಡೂ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಕಿ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ. ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವನಿಪ್. ಜೀಪ್, ರತ್ವ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘ.

ಆಶಾತೇ—ಆಶೂ ನ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆತಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಟಸ್ತರ್ಯುಯೋಃ—ಎಂಬುದ

ರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ನುಟಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಗ್ನೇ ಜುಷಸ್ವ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯ ತದ್ವಚೋ ಮಂದ್ರ ಸ್ವಧಾವ ಯತಜಾತ

ಸುಕ್ರತೋ |

ಯೋ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಸಿ ದರ್ಶತೋ ರಣ್ವಃ ಸಂದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪಿತುಮಾ ಇನ

ಕ್ಷಯಃ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಗ್ನೇ | ಜುಷಸ್ವ | ಪ್ರತಿ | ಹರ್ಯ | ತತ್ | ವಚಃ | ಮಂದ್ರ | ಸ್ವಧಾವಃ | ಯತಜಾತ | ಸುಕ್ರತೋ

ಇತಿ ಸುಕ್ರತೋ |

ಯಃ | ವಿಶ್ವತಃ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ | ಅಸಿ | ದರ್ಶತಃ | ರಣ್ವಃ | ಸಂದೃಷ್ಟ್ವಾ | ಪಿತುಮಾನ್ ಇನ | ಕ್ಷಯಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಜುಷಸ್ವ | ಸೇವಸ್ವ ಹವಿಃ | ಪ್ರೀತೋ ಭವ ನಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ | ಕಿಂಚ ತತ್ತಾದೃಶಂ ಪ್ರಿಯಕರಂ ವಚೋ ನಾಗ್ರಾಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯ | ಪುನಃ ಕಾಮಯಸ್ವ | ಹೇ ಮಂದ್ರ ಮಾದನ-
ತೀಲ ಸ್ತುತ್ಯ ನಾ ಹೇ ಸ್ವಧಾವೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನವನ್ ಹೇ ಯತಜಾತ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಮುತ್ಪನ್ನ ಹೇ
ಸುಕ್ರತೋ ಶೋಭನಕರ್ಮನ್ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞ ನಾ | ಯ ಈದೃಶಸ್ತ್ವಂ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ಥಾವರ-
ಜಂಗಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಸಿ ಅಭಿಮತ ಅನುಕೂಲೋಽಸಿ | ನ ಪರಾಜ್ಮುಖ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ
ದರ್ಶತೋ ದರ್ಶನೀಯಃ ಸರ್ವೈಃ ಕಿಂಚ ಸಂದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನೇ ರಣ್ವೋ ರಮಣಶೀಲೋ ರಮ-
ಯಿತಾ ನಾ ಭವಸಿ ಸರ್ವಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ | ತವ ಸಂದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸತ್ಯಾಂ ಸರ್ವೋ ಜನಃ ಕ್ಷಯೋ ನಿವಾಸ-
ವಾನ್ಭವತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪಿತುಮಾನಿವ | ಅತಿಪ್ರಭೂತಾನ್ನಸ್ವಾನಿಾ ಯಥಾ ಸರ್ವೈರ್ವಸ್ತುಮೋ
ಗಂತವ್ಯಶ್ಚ ಭವತಿ ತದ್ವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಂದ್ರ—ಹರ್ಷದಾಯಕನೂ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯನೂ | ಸ್ವಧಾವಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ |
 ಋತೇಜಾತೆ—ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ | ಸುಕ್ರತೋ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ
 ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜುಷಸ್ವ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸು (ಅಥವಾ ತೃಪ್ತನಾಗು) |
 (ಮತ್ತು) ತತ್—ಹಿತಕರವಾದ | ವಚಃ—ವಾಗ್ಮೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಪ್ರತಿಹರ್ಯ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು |
 ಯಃ—ಇಂತಹ ನೀನು | ವಿಶ್ವತಃ—ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಸಿ—ಅನುಕೂಲನಾಗಿ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿಯೇ
 ಇದ್ದೀಯೆ | ದರ್ಶತಃ—(ಸಕಲರಿಗೂ) ಗೋಚರನಾಗಿ | ಸಂದೃಷ್ಟ್ವಾ—ಚಿನ್ನಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ | ರಣ್ಣಃ—
 ಮನೋಹರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ (ಮತ್ತು) | ಪಿತುಮಾನಿವ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದವನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ
 ಆಶ್ರಯದಾತನಾಗಿರುವಂತೆ | ಕ್ಷಯಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಕಲರಿಗೂ ಹರ್ಷದಾಯಕನೂ, ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ, ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ
 ವನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸು ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ವಾಗ್ಮೂಪ
 ವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತೃಪ್ತನಾಗು. ನೀನು ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಅನುಕೂಲನಾಗಿ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿಯೇ
 ಇದ್ದೀಯೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಮನೋಹರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಭೂತವಾದ
 ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದವನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯದಾತನಾಗಿರುವಂತೆ ನೀನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ವಾಸಸ್ಥಾನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ

English Translation

Agni, you confer happiness, you accept oblations, you were born
 for sacrifice, and are the performer of good works ; be pleased (with this rite),
 attend to this prayer : for you are in presence of all (the world), are visible
 (to all) are pleasant in their sight, and are their refuge, like a (bountiful)
 distributor of food.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ರಣ್ಣಃ—ರಮಣೀಯಃ ರಮಯಿತಾ ನಾ | ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ತಾನು ರಮಿಸುವವನು ಅಥವಾ ದೇವ
 ಮಾನವಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ರಮಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೆಂದರ್ಥ.

ಋತೇಜಾತೆ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದೂ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
 ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಪ್ರತಿಹರ್ಯ—ಕಾಮಯ | ಅಪೇಕ್ಷಿಸು ಎಂದರೆ ಆದರದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಆ ರುದ್ರಾಸ ಇಂದ್ರವಂತಃ ಸಜೋಷಸೋ ಹಿರಣ್ಯರಥಾಃ ಸುವಿತಾಯ ಗಂತನ |

ಇಯಂ ನೋ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರತಿ ಹರ್ಮತೇ ಮತಿಸ್ತೃಷ್ಣಜೇ ನ ದಿವ ಉತ್ಸಾ ಉದನ್ಯನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಪ್ರತಿಹರ್ಯತೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕಾಮಯತೇ ಅದರಿಸಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವಂತೆ (ನಿ. ೧೧-೧೬) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂದ್ರ—ಮಾದನಶೀಲ ಸ್ತುತ್ಯ ವಾ | ಹರ್ಷದಾಯಕನಾದ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ದೇವೀಂ ನಾಚಮಜನಯಂತ ದೇವಾಸ್ತಾಂ ನಿಶ್ವರೂಪಾಃ ಪಶವೋ ವದಂತಿ |

ಸಾ ನೋ ಮಂದ್ರೇಷಮೂರ್ಜಂ ದುಹಾನಾ ಧೇನುರ್ವಾಗಸ್ಮಾನುಪ ಸುಷ್ಪತ್ಯೈತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೦-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮದನ ಎಂದರೆ ಹರ್ಷಜನಕನಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (೧೧-೩೦) ಸಾಯಣರು ಇದೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮದನಾ, ಸ್ತುತ್ಯಾ, ಹರ್ಷಯಿತ್ರೀ ವಾ ಎಂಬ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಪದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಾಜೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨೩).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ಜುಷಸ್ವ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಲೇಟಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸಂಬುಧ್ಯಂತವು ಇರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹರ್ಯ—ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲೇಟಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂದ್ರ—ಮದಿ ಸ್ತುತಿಮೋದಸ್ವಸ್ತ ಕಾಂತಿಗತಿಷು. ಧಾತು. ಸ್ಥಾಯಿತಂಚಿನಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಸಂಬುಧ್ಯಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಧಾವಃ—ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಬಂದಾಗ ಮೂದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಸಂಬುಧ್ಯಯಲ್ಲಿ ಮತುವಸೋರುಸಂಬುದೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಪೂರ್ವದ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತಜಾತ—ಋತಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ಜಾತಃ ಋತಜಾತಃ ಸಂಬುಧ್ಯಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರತೋ—ಶೋಭನಃ ಕೃತುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಕ್ರತುಃ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೃಸ್ವಸ್ಯಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಏಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಆನುಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವತಃ—ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನ ಪರನಾದಾಗ ಸಿಪ್. **ತಾಸಸ್ಯೋ**—ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದರ್ಶತಃ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. **ಭೃವ್ಯದೃಶಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಚಿತಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧ ೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಣ್ವಃ—ರವಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮ್‌ದೃಷ್ಟಾ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. **ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ವಶ್ವಭೃಷ್ಟ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವ. **ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಸಮ್) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತಂ ಪೃಚ್ಛತೇತಿ ಪಂಚರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ತಂ ಪೃಚ್ಛತ ಪಂಚಾಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಿತಿ | ದೀರ್ಘತಮಾ ಋಷಿಃ | ಪೂರ್ವತ್ರಾಗ್ನೀಯಂ ತು ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದಮಸ್ಯಾಗ್ನೀಯಂ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ಶಿಷ್ಟಾಸ್ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಯಃ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ಚಿನ-ಶಸ್ತ್ರಯೋರಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ||

ಅನುವಾದವು—ತಂ ಪೃಚ್ಛತ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ತಂ ಪೃಚ್ಛತ ಪಂಚಾಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಆತ್ಮಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಪಠನಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೫

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧೪ ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಜೈ-೫ ॥

॥ ಮುಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—೧-೪. ಜಗತ್ತೀ'ಜ. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಂ ಪೃಚ್ಛತಾ ಸ ಜಗಾಮಾ ಸ ವೇದ ಸ ಚಿಕಿತ್ವಾ ಈಯತೇ ಸಾ ನ್ವೀಯತೇ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಿಷ್ಟಯಃ ಸ ವಾಜಸ್ಯ ಶವಸಃ ಶುಷ್ಮಿಣಸ್ಪತಿಃ ||೧||

॥ ಶವಪಾಠಃ ॥

ತಂ | ಪೃಚ್ಛತ | ಸಃ | ಜಗಾಮ | ಸಃ | ವೇದ | ಸಃ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ | ಈಯತೇ | ಸಃ | ನು | ಈಯತೇ |

ತಸ್ಮಿನ್ | ಸಂತಿ | ಪ್ರತಿಷಃ | ತಸ್ಮಿನ್ | ಇಷ್ಟಯಃ | ಸಃ | ವಾಜಸ್ಯ | ಶವಸಃ | ಶುಷ್ಮಿಣಃ | ಪತಿಃ ||೧||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಯಜಮಾನಾಃ ತಮಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛತ | ಯತ್ಪ್ರಸ್ತರ್ಗಾದಿವಿಷಯಂ ಪ್ರಷ್ಟವ್ಯಮ್ನಿಸ್ತಿ ತತ್ | ತಸ್ಮೈವ ಪ್ರಷ್ಟವ್ಯತ್ಪ್ರೇತಶಯಮಾದ | ಸ ಜಗಾಮ | ಸ ಸರ್ವತ್ರ ಗಚ್ಛತಿ | ಅತ ಏವ ಸ ವೇದ | ಸ ಚ ಪ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ಜಾನಾತಿ | ಕಿಮಿತರಸಾಧಾರಣ್ಯೇನ ನೇತ್ಯಾದ | ಸ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಸ ಏವ ಚೇತನಾನಾನ್ | ಸ ವಿಶೇಷಜ್ಞ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಏವೇಯತೇ | ಜ್ಞೇಯಸಕಾಶಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಪುನರ್ಗತಿರೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಸಃ ಸೋಗ್ರಗಿರೇವ ನು ಕ್ವಿಪ್ರಮಾಯತೇ | ಯದ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಜ್ಞೇಯಮಸ್ತಿ ತಮರ್ಥಂ ಜ್ಞಾತುಂ ಶೀಘ್ರಮೇವ ಗಚ್ಛತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಮಾಯತೇ | ಸೇವ್ಯತೇ | ತಥಾ ಶೀಘ್ರಮನುಸೇವ್ಯತೇ | ಯಸ್ಮಾವಯಮುಕ್ತರೂಪಃ ತಸ್ಮಾತ್ತಮೇವ ಪೃಚ್ಛತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರಾಪೇಕ್ಷಿತಾಃ ಕಾಮಾಃ ಸಂತೀತ್ಯಾದ | ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ಪ್ರತಿಷಃ ಪ್ರಶಾಸನಾನಿ ನಿಯಮನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನಿ ಸಂತಿ | ಅಸಾಧ್ಯಂ ನಿಯಮ್ಯಾಪಿ ಸಾಧಯಿತುಂ ಶಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾಗ್ನೌವಿಷ್ಟಯ ಏಷ್ಟವ್ಯಾ ಭೋಗಾಃ ಸರ್ವಫಲಸಾಧಕಾ

ಯಾಗಾ ವಾ ಸಂತಿ | ಕಿಂಚಿ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಾಜಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ಶವಸೋ ಬಲಸ್ಯ ಚ ಪತಿಃ ಪಾಲಯಿತಾ ದಾತಾ |
ಕಿಂಚಿ ಶುಷ್ಕಿಣೋ ಬಲವತೋ ರಾಜಾದೇರಸಿ ಪತಿಃ ಸ್ವಾಮಿಾ | ಯಸ್ಮಾದಯಂ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ತಸ್ಮಾ-
ತ್ತಮೇವ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಪುರುಷಾರ್ಥಂ ಸಾಧಯತೇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಪೃಚ್ಛತೇ—(ನೀವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ) ಕೇಳಿ (ತಿಳಿದು
ಕೊಳ್ಳಿ) | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಜಗಾಮ—(ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಸಃ—ಅವನು | ವೇದ-
(ಸಕಲವನ್ನೂ) ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ | ಸಃ—ಅವನು | ಚಿಕ್ಕಿತ್ವಾನ್—ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ |
ಈಯತೇ—(ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ) ಹೋಗುತ್ತಾನೆ | ಸಃ—ಅವನು | ನು—ಜಾಗ್ರತೆ
ಯಾಗಿಯೇ | ಈಯತೇ—(ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ) ಹೋಗುತ್ತಾನೆ | ಅಥವಾ (ತಿಳಿವಳಿಕೆಗಾಗಿ) ಸೇವಿಸಲ್ಪಡು-
ತ್ತಾನೆ | ತಸ್ಮಿನ್—ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ಪ್ರತಿಷಃ—ನಿಯಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೂ ಕೂಡ | ಸಂತಿ—ಇವೆ | ತಸ್ಮಿನ್—
ಅವನಲ್ಲಿ | ಇಷ್ಟಯಃ—ಸಕಲಭೋಗಗಳೂ ಅಥವಾ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಾಗಗಳೂ (ಇವೆ) | ಸಃ—ಅವನು |
ವಾಜಸ್ಯ—ಅನ್ನಕ್ಕೂ | ಶವಸಃ—ಬಲಕ್ಕೂ | ಪತಿಃ—ದಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಶುಷ್ಕಿಣಃ—(ರಾಜನೇ ಮೊದಲಾದ)
ಬಲಶಾಲಿಗಳಿಗೂ ಸಹ (ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ವಿಶೇಷವಾದ
ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ
ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ನಿಯಮನಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ. ಅವನು ಸಕಲ ಭೋಗಗಳಿಗೂ ನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು
ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಬಲಕ್ಕೂ ದಾತನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಬಲಶಾಲಿಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ.

English Translation

Ask (of Agni what you desire), for he goes (everywhere), he knows
(all things): possessed of intelligence, he proceeds (to ascertain what is to
be done), and is had recourse to (by his worshippers); for in him is the power
of restraining (unreasonable desires), in him (is the power of granting)
enjoyment; he is the giver of food and of strength; the protector of the
mighty.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪ್ರತಿಷಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಯಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಅಜ್ಞಾರ್ಥಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ
ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ,

ಸ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಪರಿ ವ್ಯತ ತಂತುಂ ತನ್ನಾನಸ್ತ್ರಿವೃತಂ ಯಥಾ ವಿದೇ |
ನಯಸ್ತೃತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೋ ನನೀಯಸೀಃ ಪತಿರ್ಜನೀನಾಮುಪ ಯಾತಿ ನಿಷ್ಕ್ರಂತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೮೬-೨೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಂಸನಾ ಅಭಿಮತಾನಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಶಂಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷಃ ಎಂದಾಗಿರಬೇಕು.

ತವೇಮೇ ಸಪ್ತಸಿಂಧವಃ ಪ್ರತಿಷಂ ಸೋಮ ಸಿಸ್ತತೇ | ತುಭ್ಯಂ ಧಾವಂತಿ ಧೇನವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೬-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತನದಿಗಳೂ ಸೋಮನ ಅಜ್ಜೆಯನ್ನು ನುಸುರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಪ್ರತಿಷಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಾಸನಂ ಅಜ್ಞಾಂ ಎಂದೂ,

ಯ ಅತ್ಮನಾ ಬಲದಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೇ ಪ್ರತಿಷಂ ಯಸ್ಯ ದೇನಾಃ |

ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇನಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಂ ಶಾಸನಂ-ಅಜ್ಞಾಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಜ್ಜೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿಯಮನೇಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯ ನಿಯಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಇಷ್ಟಯಃ—ಇಷ್ಟವ್ಯಾ ಭೋಗಾಃ ಸರ್ವಫಲಸಾಧಕಾ ಯಾಗಾ ನಾ | ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಭೋಗಗಳು ಅಥವಾ ಸಕಲವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಾಗಗಳು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಷ್ಟಿ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ (ನಿ. ೩-೧೯) ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಇಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೇ ಅಥವಾ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. (Oldenbrg. Z. D. M. G. L XII. 473) ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ನಿತ್ಯೇ ಚಿನ್ನು ಯಂ ಸದನೇ ಜಗೃಭ್ರೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿದ್ಧಿರೇ ಯಜ್ಞ ಯಾಸಃ |

ಪ್ರ ಸೂ ನಯಂತ ಗೃಭಯಂತ ಇಷ್ಟಾವಶ್ವಾಸೋ ನ ರಥ್ಯೋ ರಾರಹಾಣಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೮-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಾ ಏಷಣಿಸಾಧನೇ ಯಜ್ಞೇ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞ ವೆಂದೂ,

ನ ಯಸ್ಯ ಸಾತುರ್ಜನಿತೋರವಾರಿ ನ ಮಾತರಾಸಿತರಾ ನೂ ಚಿದಿಷ್ಟಾ |

ಅಥಾ ಮಿತ್ರೋ ನ ಸುಧಿತಃ ಪಾಸಕೋ ೩ ೨ ಗ್ನಿದೀದಾಯ ಮಾನುಷೀಷು ವಿಕ್ಷು |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಸ್ಯ ಇಷ್ಟಾ ಪ್ರೇಷಣೇ | ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ ಧಾತುವೇ ಮೂಲವೆಂದಿದೆ.

ಯಾಃ ಸರೂಸಾ ವಿರೂಸಾ ಏಕರೂಸಾ ಯಾಸಾಮಗ್ನಿರಿಷ್ಟಾ ನಾಮಾನಿ ವೇದ |

ಯಾ ಅಂಗಿರಸಸ್ತಪಸೇಹ ಚಕ್ರುಸ್ತಾಭ್ಯಃ ಪರ್ಜನ್ಯ ಮಹಿ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಗವೆಂಬರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಭೋಗಗಳು ಮತ್ತು ಯಾಗಗಳು ಎಂದು ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ — ಚೇತನಾವಾನ್ | ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೃಚ್ಛತೆ—ಪೃಚ್ಛ ಜ್ಞಾಪ್ತಿಯಾಂ ವಾಚಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಗಾಮ—ಗಮಾಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಿಲಜ್ಲಿಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದ ರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದೋ ಲಿಟೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಾಲಾದೇಶ. ಪ್ರಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ವಿಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಸುರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ವಸುವಿನಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಯತೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು ದಿವಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಿಷಃ—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟೌ ಧಾತು. ಕ್ವಿಸ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಶಾಸ ಇದಜ್-ಹಲೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟಯಃ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವುತ್ವದ್ವಿಧ ಅದಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ಮಂತ್ರೇವೃಷೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಸ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ತಮಿತ್ಯೈಚ್ಛಂತಿ ನ ಸಿಮೋ ವಿ ಪೈಚ್ಛತಿ ಸ್ವೇನೇವ ಧೀರೋ ಮನಸಾ
ಯದಗ್ರಭೀತ್ |
ನ ಮೃಷ್ಯತೇ ಪ್ರಥಮಂ ನಾಪರಂ ವಚೋಽಸ್ಯ ಕೃತ್ವಾ ಸಚತೇ ಅಪ್ರ-
ದೃಸಿತಃ || ೨ ||

ಸದಪಾಠಃ

ತಂ | ಇತ್ | ಪೈಚ್ಛಂತಿ | ನ | ಸಿಮಃ | ವಿ | ಪೈಚ್ಛತಿ | ಸ್ವೇನೇವ | ಧೀರಃ | ಮನಸಾ | ಯತ್ |
ಅಗ್ರಭೀತ್ |

ನ | ಮೃಷ್ಯತೇ | ಪ್ರಥಮಂ | ನ | ಅಪರಂ | ವಚಃ | ಅಸ್ಯ | ಕೃತ್ವಾ | ಸಚತೇ | ಅಪ್ರದೃಸಿತಃ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇಗ್ನಿಂ ಪೈಚ್ಛತೇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅತ್ರ ತು ಸೋಽನುನಯೇನ ಪ್ರೃಷ್ಟವ್ಯ ಇತ್ಯಾಹ |
ತಮಿತ್ತಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಪೈಚ್ಛಂತಿ ಸ ತು ನಾನ್ಯಂ ಪೈಚ್ಛತಿ ಪ್ರಶ್ನಸಮಯೇಽಪಿ | ಸಿಮಃ ಸರ್ವಜನೋ ನ ವಿ
ಪೈಚ್ಛತಿ | ವಿಪರೀತಂ ನ ಪೈಚ್ಛತಿ | ಪೃಷ್ಟೋಽಪಿ ಧೀರೋ ಧೀಮಾನಯಂ ಸ್ವೇನೇವ ಮನಸಾ | ಇವಶಬ್ದ
ಏವಾರ್ಥೇ | ಸ್ವಕೀಯಯೈವ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಯತ್ ಯತ್ಕಾರ್ಯಮಗ್ರಭೀತ್ ವದಾಮಿತ್ಯಾದತ್ತೇ ತದೇವ
ಪ್ರತಿಬ್ರೂತೇ ನ ತು ಪ್ರಶ್ನಾನುಕೂಲಂ | ಸ್ವತಂತ್ರೇಶ್ವರ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರೃಷ್ಟಾ ಧೀಮಾನ್
ಸ್ವೇನ ಮನಸಾ ನಾಚಾ ವಾಚ್ಯಂ ವಿಚಾರ್ಯ ಯದಗ್ರಭೀತ್ ಯದ್ವಾಕ್ಯಂ ವಕ್ತವ್ಯತ್ವೇನ ಸ್ವೀಕುರ್ಯಾತ್
ತದೇವಾಗ್ನಿಂ ಪೈಚ್ಛತಿ ನ ತು ಬಹು ಭಾಷತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪರವಾಕ್ಯಾಸಹ್ಯತ್ವಮಾಹ | ಅಯಮಗ್ನಿಃ
ಪ್ರಥಮಂ ವಚಃ ಸ್ವನಾಕ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಭಾವಿ ವಚನಂ ನ ಮೃಷ್ಯತೇ | ನ ಸಹತೇ | ತಥಾಪರಂ ವಚಃ
ಸ್ತೋಕ್ತೃನಂತರಭಾವಿ ಪ್ರತಿವಚನಂ ನ ಮೃಷ್ಯತೇ | ಯಸ್ಮಾದಯಮೇವಂವಿಧಸ್ತಸ್ಮಾದಪ್ರದೃಪಿತೋಽ-
ಪ್ರದೃಪತಃ | ಯದ್ವಾ ತೇನ ಶಿಕ್ಷಿತೋಽನುದ್ವಂದಃ ಸರ್ವೋ ಲೋಕೋಽಸ್ಯ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ
ಕೃತ್ವಾ ಕೃತುನಾ ರಕ್ಷಣಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಸಹ ಸಚತೇ | ಸಂಗಚ್ಛತೇ | ಜೀವತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತಮಿತ್—ಅ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ | ಪೈಚ್ಛಂತಿ—(ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದನ್ನು ಸಕಲರೂ) ಕೇಳುತ್ತಾರೆ | ಸಿಮಃ—
ಸಕಲ ಜನವೂ (ಯಾರೂ ಕೂಡ) | ನ ವಿ ಪೈಚ್ಛತಿ—ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೂ ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ | ಧೀರಃ—

ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಸ್ವೇನೇವ ಮನಸಾ—ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೇ | ಯತ್—ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು | ಅಗ್ರಭೀತ್—(ಹೇಳಬೇಕೆಂದು) ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವನೋ ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ | [ಅಥವಾ ಧೀರಃ—ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನು | ಸ್ವೇನೇವ ಮನಸಾ—ತನ್ನ ಸ್ವಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೇ | ಯತ್—(ಕೇಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ) ಯಾವ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು | ಅಗ್ರಭೀತ್—ವಿಚಾರಮಾಡಿ ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿರುವನೋ ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೇ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ] (ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ಪ್ರಥಮಂ ವಚಃ ತನ್ನ ವಾಕ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಮಾತನ್ನು | ನ ಮೃಷ್ಯತೇ—ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ಅಪರಂ—ತನ್ನ ವಾಕ್ಯಾನಂತರ ಬರತಕ್ಕ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು | ನ—ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ಅಪ್ರದ್ಯಪಿತಃ—ಅಹಂಕಾರ ರಹಿತನಾದವನು (ಮಾತ್ರ) ಅಥವಾ ಅವನಿಂದ ಶಿಕ್ಷಿತನಾದವನು (ಮಾತ್ರ) | ಅಸೃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಕೃತ್ವಾ—ರಕ್ಷಣಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಸಚಿತೇ—ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ರಕ್ಷಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಕಲರೂ ಕೂಡ ತಾವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದನ್ನು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಯಾರೂ ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಲ್ಲದೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ, ಅದಾದಮೇಲೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಹಂಕಾರ ರಹಿತನಾದವನು ಮಾತ್ರ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation

They ask of Agni, but no one asks improperly ; for a sensible man (replies to solicitation) as he has determined in his own mind ; Agni tolerates not a speech that anticipates (his reply), nor endures a rejoinder : he who is devoid of arrogance is favoured by his protection.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸಿಮಃ—ಸರ್ವಜನಃ ಎಂದು ಸಿಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ಶ್ರೀಷ್ಠವೆಂಬರ್ಥವೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದೆ.

ಯದಿಂದ್ರ ಪ್ರಾಗಪಾಗುದಜ್ ನೃಗ್ವಾ ಹೂಯಸೇ ನೃಭಿಃ |

ಸಿಮಾ ಪುರಾ ನೃಷೂತೋ ಅಸ್ಯಾನವೇಸಿ ಪ್ರಶರ್ಧ ತುರ್ವಶೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಿಮ ಇತಿ ವೈ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಎಂದು ಇತರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರ ಮತವನ್ನದಹರಿಸಿ ಶ್ರೇಷ್ಠೇಂದ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತೇಭ್ಯೋ ಗೋಧಾ ಅಯಥಂ ಕರ್ಷದೇತದ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರತೀಯಂತ್ಯನ್ನೈಃ |

ಸಿಮ ಉಕ್ಷೋಽವಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಅದಂತಿ ಸ್ವಯಂ ಬಲಾನಿ ತನ್ವಃ ಶೃಣಾನಾಃ ||

(ಋ ಸಂ ೧೦-೨೮-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸಿಮಃ—ಸಿಮಾನ್ ಶ್ರೇಷ್ಠಾನ್ | ಯದ್ವಾ | ಸಿಮಶಬ್ದಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಪರಾಯಃ | ಸರ್ವಾನ್ | ಎಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಸರ್ವ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಸಿಮಃ ನ ವಿಸೃಷ್ಟಿ | ಯಾರೂ ಕೂಡ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದರ್ಥ.

ಸ್ವೇನೇವ ಧೀರೋ ಮನಸಾ ಯದಗ್ರಭೀತ್ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಧೀರಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಧೀರಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೇ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಧೀರಃ—ಧೀಮಂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತೋ ವಾ | ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ, ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತರಾದ ಎಂದು ಧೀರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪೃಚ್ಛಂತಿ—ಪ್ರಚ್ಛ ಜಾನ್ವಾಯಾಂ ನಾಚಿ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶ. ತುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೀರಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸುಸೂಧಾಗೃಧಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾ--(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ರಭೀತ್—ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಛಂವಸಿ ಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತತ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಜಾದೇಶ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮು ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಪೈಕ್ತೇ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮು. ಇಟಈಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಹ್ಯಂತಪ್ರಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮು. ಹ್ಯಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ವಂದಸಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಧಾತು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ವ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೃಷ್ಯತೇ—ಮೃಷ ತಿತಿಕ್ನಾಯಾಂ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಃ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ. ಧಾತು. **ಪ್ರಥೇರಮಚ್** (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಉ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಚಃ—ವಚ ಸರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಬರುವ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರತಾ—ಕ್ರತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಾಭಾವ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ.

ಸಚಿತೇ—ಸಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರದ್ಯಪಿತಃ—ದೃಪ ಉತ್ಕ್ಲೇಶೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ನಿಷ್ಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ದೃಪಿತಃ ಪ್ರದ್ಯಪಿತಃ ಆ ಮೇಲೆ ನಜ್‌ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಃ

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಮಿದ್ಗಚ್ಛಂತಿ ಜುಹ್ವಂತಿ ಸ್ತಮರ್ವತೀರ್ವಿಶ್ವಾನ್ಯೇಕಃ ಶೃಣವದ್ವಚಾಂಸಿ ಮೇ |

ಪುರುಪ್ರೈಷಸ್ತತುರಿಯಜ್ಜಸಾಧನೋಚ್ಚಿದ್ರೋತಿಃ ಶಿಶುರಾದತ್ತ ಸಂ ರಭಃ |

|| ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತಂ | ಇತ್ | ಗಚ್ಛಂತಿ | ಜುಹ್ವಂತಿ | ತಂ | ಅರ್ವತೀಃ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ಏಕಃ | ಶೃಣವತ್ | ವಚಾಂಸಿ | ಮೇ |

ಪುರುಪ್ರೈಷಃ | ತತುರಿಃ | ಯಜ್ಜಸಾಧನಃ | ಅಚ್ಚಿದ್ರೂತಿಃ | ಶಿಶುಃ | ಆ | ಅದತ್ತ | ಸಂ | ರಭಃ |

|| ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಜುಹ್ವಂತಿ ಸ್ತದೀಯಾ ಜುಹೂಪಭೃದಾದಯಸ್ತಮಿತ್ತಮೇವೋದ್ವಿಶ್ವಾಜ್ಯಪೂರ್ಣಾಃ ಸತ್ಯೋಃ ಗಚ್ಛಂತಿ ಪ್ರೀಣಯಿತುಂ | ಯದ್ವಾ | ಹೂಯಂತ ಇತಿ ಜುಹ್ವ ಅಹುತಯಃ ಸೋಮಾದಿರೂಪಾಃ | ಅಥವಾ ಜುಹ್ವಾದಿಷು ಸ್ಥಿತಾನ್ಯಾಜ್ಯಾನ್ಯಸ್ಯಾಶ್ರಯಾಶ್ರಯಿಣೋರಭೇದೇನ ಜುಹ್ವ ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ ಮಂಚಾಃ ಕ್ರೋಶಂತೀತಿನತ್ | ತಾ ಅಪಿ ತಮೇನ ಗಚ್ಛಂತಿ ಅಸ್ಯ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ | ಅತ್ರೈನೇತರದೇವ-

ತಾರ್ಥಮಪಿ ಹೂಯಮಾನಂ ಚೇತಿ ಭಾವಃ | ಕಿಂಚಾರ್ವತೀಃ ಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ತುತೈಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತುಮಿತ್ತಮೇ-
 ನಾಗ್ನಿಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವಾದೇವ | ಸ ಏವೈಕೋಽಯಮಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಮೇ ಮದೀಯಾನಿ
 ವಚಾಂಸಿ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಾಣಿ ಶೃಣವತ್ | ಶೃಣೋತಿ | ಅಗ್ನೇಃ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ
 ಆಹುಃ | ತೇ ದೇವಾ ಬಿಭೃತೋಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರಾವಿಶನ್ ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ತೈ. ಸಂ.
 ೬-೨-೨-೬ | ತಥಾತ್ರೈವ ಪುರಸ್ತಾದಾಮ್ನಾಸ್ಯತೇ | ತ್ವಮಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರಃ |
 ಋ. ೫-೩-೧ | ಇತ್ಯಾದಿಕೋಽಸ್ಯ ವಿಶೇಷ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಪುರುಪ್ರೈಷೋ ಬಹುಪ್ರೈಷಭಾಕ್ | ಯದ್ವಾ
 ಬಹುಪ್ರೇಷಣಃ | ಸರ್ವಸ್ಯಾಜ್ಞಾಪಯಿತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತುರಿಸ್ತಾರಯಿತಾ || ತರತೇರಂತರ್ಯಥಾರ್ಥಾದ್ಯ-
 ಗಮಹನ ಇತಿ ಕಿನ್ನ್ರತ್ಯಯಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ವಂ || ಯಜ್ಞಸಾಧನೋ ಯಜ್ಞಸಾಧಕಃ
 ಅಗ್ನೈಧೀನತ್ವಾದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅಜ್ಞಿದ್ರೋತಿರವಿಜ್ಞಿನ್ನರಕ್ಷಣಃ ಶಿಶುಃ ಶಿಶುವಪ್ತ್ಯಿಯಕಾರೀ ಶೋಚಯಿತಾ
 ನಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿಃ ಸಂ ರಭೋ ಯಜ್ಞಾದಿಸಂರಂಭನಾನ್ ಸನ್ನಾದತ್ತ | ಅದತ್ತೇ |
 ಹವಿರಾದಿಕಂ ಸ್ವೀಕರೋತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಜುಹ್ವಃ—(ಆಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ) ಜುಹ್ವಾದಿಪಾತ್ರೆಗಳು ಅಥವಾ ಸೋಮಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳು ಅಥವಾ
 ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಜ್ಞಾದಿಗಳು | ತಮಿತ್—ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಗಚ್ಛಂತಿ—(ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ)
 ಹೋಗುತ್ತವೆ | ಅರ್ವತೀಃ—ಸ್ತುತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ | ತಂ—ಅವನನ್ನೇ (ಸೇರುತ್ತವೆ) | ಏಕಃ—(ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ)
 ಏಕಮಾತ್ರಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ಮೇ—ನನ್ನ | ವಿಶ್ವಾನಿ ವಚಾಂಸಿ—ಸಕಲ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ |
 ಶೃಣವತ್—ಕೇಳುತ್ತಾನೆ | ಪುರುಪ್ರೈಷಃ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವವನೂ | ತತುರಿಃ—(ಸಂಸಾರದಿಂದ)
 ದಾಟಿಸುವವನೂ | ಯಜ್ಞಸಾಧನಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವವನೂ | ಅಜ್ಞಿದ್ರೋತಿಃ—ಅನವರತವಾಗಿರ
 ತಕ್ಕ ರಕ್ಷಣೆಯುಳ್ಳವನೂ | ಶಿಶುಃ—ಮಗುವಿನಂತೆ (ಪ್ರಿಯಕಾರಿಯಾಗಿ) ಇರುವವನೂ ಅಥವಾ (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು)
 ಶೋಕಪಡುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯು | ಸಂ ರಭಃ—(ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ) ಸಲಕರಣೆಗಳೊಡನೆ
 ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಆ ಅದತ್ತ—(ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು) ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಆಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ
 ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯ
 ಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದವನೂ, ಸಂಸಾರದಿಂದ
 ಎಲ್ಲರನ್ನು ದಾಟಿಸುವವನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವವನೂ, ಅನವರತವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ,
 ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಶೋಕಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ
 ಕೊಂಡು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

To him the (sacrificial) ladles are directed ; to him (our) praises are addressed ; he alone hears all my prayers ; he is the instigator of many, the transporter (across the world), the instrument of sacrifice, the unintermitting preserver (of mankind), and (gentle as) an infant : provided with the preparations (of sacrifice), he accepts the oblation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅರ್ವತೀಃ—ಪ್ರಾಪ್ತಿಮತ್ಯಃ ಸ್ತುತಯಃ | ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅರ್ವತೀಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಗಳ ವೇಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬಹುದು.

ತತುರಿಃ—ತಾರಯಿತಾ | ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸುವವನು.

ಏಕಃ ಮೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ವಚಾಂಸಿ ಶೃಣವತ್—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನನ್ನ ಸಕಲ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಸಾಯಣರು ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನೇಃ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಆಹುಃ | ತೇ ದೇವಾ ಬಿಭೃತೋಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರಾವಿಶನ್ ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಭೀತಿಗೊಂಡ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತರಾದುದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದನೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯದೀಂ ಗಣಸ್ಯ ರಶನಾಮಜೀಗಃ ಶುಚಿರಂಕ್ತೇ ಶುಚಿಭಿರ್ಗೋಭಿರಗ್ನಿಃ |

ಅದ್ವಕ್ಷಿಣಾ ಯುಜ್ಯತೇ ವಾಜಯಂತ್ಯುತ್ತಾನಾಮೂರ್ಧ್ವೋ ಅಧಯಜ್ಜಹೂಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏಕಃ ಶೃಣವತ್ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಶಿಶುಃ—ಶಿಶುವತ್ಪ್ರಿಯಕಾರೀ | ಮಗುವಿನಂತೆ ಪ್ರಿಯಕಾರಿಯಾದವನೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಶೋಚಯಿತಾ ನಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಹ್ಯೇನಂ ಮಂಥಂತಿ | ಶಿಶುಂ ಜಾತಮಿತಿ ಶಿಶುರಿವ ನಾ ಏವ ಪ್ರಥಮಜಾತೋ ಯದಗ್ನಿಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಎಂದು ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಶಿಶುವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಮಗುರೂಪವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಹೌದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಶಿಶುಃ ಶಂಸನೀಯೋ ಭವತಿ | (ನಿ. ೧೦-೩೯) ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಅರ್ಹವಾದುದರಿಂದ ಶಿಶುವೆಂದು ಹೆಸರು.
ಅಥವಾ—

ಶಿಶೀತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಾಸಕರ್ಮಣಃ | ಚಿರಲಬ್ಧೋ ಗರ್ಭೋ ಭವತಿ |

(ನಿ. ಸಂ. ೧೦-೩೯)

ವುರುವುದೆಂದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ದಾನರೂಪವಾಗಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶಿಶುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಸಹ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ವತ್ಸಮುಪಧಾಪಯೇತೇ | ತಯೋರೇತೌ ವತ್ಸೌ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚಾದಿತ್ಯಶ್ಚ | ರಾತ್ರೇರ್ವತ್ಸಃ |
ಶ್ವೇತ ಅದಿತ್ಯಃ | ಅಹ್ನೋಽಗ್ನಿಃ |

(ತೈ. ಅ. ೧-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಶಿಶುಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಎರಡನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶೋಚಯಿತಾ ವಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ನ ತಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ ಚನ ರಿಪುರೀಶೀತ ಮರ್ತ್ಯಃ |

ಯೋ ಅಗ್ನಯೇ ಪದಾಶ ಹವ್ಯದಾತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೩-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂತದ ಶತ್ರುವಾದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರನು, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜಯಿಸಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ಹಿಂಸಿಸಲು ಶಕ್ತನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಗಚ್ಛಂತಿ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಹ್ವಃ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹುವಃ ಶ್ಲವಚ್ಛೇ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಶ್ಲವದ್ಭಾವ. ಇದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ (ಅನುದಾತ್ತ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಅರ್ವತಿ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ವ. ಮಾಡಿದಾಗಿ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಜೀಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಅರ್ವಣಿಸ್ತೃಸಾವನೇಜಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃ ಅಂತಾದೇಶ. ಋಕಾರ ಇತ್. ಜಸ್ ಸರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶೃಣವತ್—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಿಂದ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಶ್ರುವಃ ಶ್ರುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಅದೇಶ. ಶ್ನು ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವಿಕರಣ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಆವಾದೇಶ ಋವರ್ಣವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವಿಕರಣನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತತುರಿ—ತ್ಯಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಆದೃಗಮಹನಜನ—(ಪಾ. ಪಾ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿಡ್ವ ದ್ವಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಸಾಧನಃ—ಯಜ್ಞಂ ಸಾಧಯತಿ ಇತಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಃ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಧಾತು. ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಜೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಿದ್ರೂಢಿ—ಭಿದ್ರಾ ಊತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಭಿದ್ರೂಢಿಃ ನ ಭಿದ್ರೂಢಿಃ ಅಭಿದ್ರೂಢಿಃ ತತ್ಪುರುಷೇ-ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದತ್ತ—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉ॒ಪ॒ಸ್ಥಾ॒ಯಂ ಚ॑ರ॒ತಿ ಯ॑ತ್ಸ॒ಮಾರ॑ತ ಸ॒ದ್ಯೋ ಜಾ॑ತಸ್ತ॒ತ್ಸಾರ॑ ಯಜ್ಞೇ॒ಭಿಃ ।

ಅ॒ಭಿ ಶ್ವಾ॑ಂತಂ ಮೃ॒ಶತೇ॑ ನಾಂದ್ಯೇ॒ ಮುದೇ॑ ಯದ್ರೀಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯು॒ಶತೀ॑ರ-

ಪಿ॒ಸ್ವಿತಂ ॥ ೪ ॥

ಭಾವಾರ್ಥ

ಉಪಸ್ಥಾಯಂ | ಚರತಿ | ಯತ್ | ಸಂಘರತ | ಸದ್ಯಃ | ಜಾತಃ | ತತ್ಸಾರ | ಯುಜ್ಯೇಭಿಃ |

ಅಭಿ | ಶ್ವಾಂತಂ | ಮೃಶತೇ | ನಾಂದ್ಯೇ | ಮುದೇ | ಯತ್ | ಈಂ | ಗಚ್ಛಂತಿ | ಉಶತೀಃ | ಅಪಿ-
ಸ್ಥಿತಂ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯದ್ಯದಾಧ್ವಯುರಪಸ್ಥಾಯಂ ಚರತಿ ಉಪಸ್ಥಾಯೋಪಸ್ಥಾಯಾನುತಿಷ್ಠತಿ ಉತ್ಪತ್ತ್ಯನು-
ಕೂಲವ್ಯಾಪಾರಂ ಕರೋತಿ | ಕದೇತ್ಯಾಹ | ಯತ್ ಸಮಾರತ ಸಮಾಗಚ್ಛತ ಮಥನೇನಾನಿರಭವತ್ ||
ಸಮೋ ಗಮ್ಯುಚ್ಛೇತ್ಯರ್ಥೇರಾತ್ಮನೇಪದಂ || ಸದ್ಯಸ್ತದಾನೀಮೇವ ಜಾತ ಉತ್ಪನ್ನಃ ಸನ್ ಯುಜ್ಯೇಭಿ-
ರ್ಯೋಕ್ತುಂ ಸಂಬದ್ಧಂ ಸಮರ್ಥಃ ಫಲೈರ್ಮಿಶ್ರಯಿತುಮರ್ಹೇಸ್ತೇಜೋಭಿರ್ವಾ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್
ತತ್ಸಾರ | ಅರಣ್ಯೋರ್ಗೌಢಃ ಸನ್ ಚಚಾರ | ಯದ್ವಾ | ಯುಜ್ಯೇಭಿರಶ್ವೈರ್ಜಾತಮಾತ್ರ ಏವ ಸರ್ವತ್ರ
ಸಂಚಚಾರ || ತ್ವರ ಚ್ಛಿದ್ವಗತಾ | ಲಿಟಿ ಣಲಿ ರೂಪಂ || ಏವಂ ಪ್ರವೃದ್ಧೋಽಯಂ ಶ್ವಾಂತಂ ಶ್ವಾಂತಂ
ಶಾಂತಂ ವಾ ಯಜಮಾನಂ ನಾಂದ್ಯೇ ನಂದನೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಮುದೇ ತಸ್ಯ
ಸಂತೋಷಯಾಭಿ ಮೃಶತೇ | ಅಭಿಮರ್ಶನಂ ಕರೋತಿ | ಫಲಪ್ರದಾನೇನೇತಿ ಭಾವಃ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ
ಗುರ್ವಾದಿಃ ಶ್ವಾಂತಂ ಶಿಷ್ಯಾದಿಕಂ ಸ್ಪೃಶತಿ ತದ್ವತ್ | ಕದೇತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ಯದ್ಯದಾಪಿ ಸ್ಥಿತಂ
ವ್ಯಾಪ್ಯ ವರ್ತಮಾನಮೀನಮಗ್ನಿ ಮುಶತೀಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಅಜ್ಯಧಾರಾಃ ಸ್ತುತಯೋ ವಾ ಗಚ್ಛಂತಿ
ಪ್ರಾಪ್ತು ವಂತಿ ತದಾಭಿ ಮೃಶತೇ ||

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯತ್—ಯಾವಾಗ (ಅಧ್ವರೈವ) | ಉಪಸ್ಥಾಯಂ—(ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಗೆ) ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ
ವನ್ನು | ಚರತಿ—ನಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ (ಆಗ) | ಸಮಾರತ—(ಅಗ್ನಿಯು) ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು | ಸದ್ಯಃ—
ಒಡನೆಯೇ | ಜಾತಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ | ಯುಜ್ಯೇಭಿಃ—ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಅಥವಾ
ಫಲಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ತತ್ಸಾರ—(ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ) ಸಂಚರಿಸಿದನು (ಮತ್ತು) | ಯತ್—ಯಾವಾಗ |
ಅಪಿ ಸ್ಥಿತಂ—(ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ | ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಶತೀಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ
ಅಜ್ಯಧಾರೆಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಗಳು | ಗಚ್ಛಂತಿ—ಸಮೀಪಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತವೆಯೋ (ಆಗ) | ಶ್ವಾಂತಂ—(ಯಜ್ಞ
ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ) ಬಳಲಿದ ಅಥವಾ ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ನಾಂದ್ಯೇ—ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಮುದೇ—(ಯಜಮಾನನ) ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ | ಅಭಿಮೃಶತೇ—ಸಂಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಧ್ವರೈವ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು
ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು. ಮತ್ತು ಒಡನೆಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸಿದನು.

ಮತ್ತು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಜ್ಞಾಧಾರೆಗಳು ಸಮೀಪಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಬಳಲಿದ ನಾದರೂ ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ).

English Translation

When (the priest) proceeds to effect his development, he is (at once) manifested ; and as soon as engendered, is associated with his objects : he provides for the gratification (of his worshipper), placidly engaged in the agreeable (rite), when the (oblations) that desire (his acceptance) reach him present (at the sacrifice).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಉಪಸ್ಥಾಯಂ — ಉಪಸ್ಥಾಯಾನುತಿಷ್ಠತಿ | ಉತ್ಪತ್ತೈನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರಂ | ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಕುಳಿತು ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಸಮಾರತ—ಸಮಗಚ್ಛತ | ಮಥನೇನಾಪರಭವತ್ | ಅರಣಿಗಳ ಮಥನವಾದೊಡನೆಯೇ ಆವಿರ್ಭೂತ ನಾದನು ಎಂದರ್ಥ. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಋ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಇಂದ್ರೇಷಿತೇ ಪ್ರಸವಂ ಭಿಕ್ಷಮಾಣೇ ಅಚ್ಛಾ ಸಮುದ್ರಂ ರಥೈವ ಯಾಥಃ |

ಸಮಾರಾಣೇ ಊರ್ಮಿಭಿಃ ಪಿನ್ದಮಾನೇ ಅನ್ಯಾ ವಾಮನ್ಯಾಮಪ್ಯೇತಿ ಶುಭ್ರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೩-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಋ ಧಾತುವಿಗೆ ಇದೇ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಗಚ್ಛಂತ್ಯಾ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಎದುರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭೂತನಾದನು ಎಂದರೆ ಎದುರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು, ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯುಜ್ಯೇಭಿಃ—ಯೋಕ್ತುಂ ಸಂಬಂಧುಂ ಸಮರ್ಥಃ ಫಲೈಃ, ಮಿಶ್ರಯಿತುಮರ್ಥೈಸ್ತೇಜೋ-ಭಿರ್ವಾ | ತಾನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಅಥವಾ ಫಲಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು. (as being joined with abilities, that may be associated with their objects, or with energies fit to be connected with their consequences, or with his horses joined to his. Car. Tr. Wilson)

ತತ್ಸಾರ—ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ತ್ಸರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಸಂಚಿಚಾರ | ಸಂಚರಿಸಿದನೆಂದರ್ಥವು. ಯದ್ವಾ ಯುಜ್ಯೇಭಿರಶ್ವೈರ್ಜಾತಮಾಶ್ರ ಏವ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚಿಚಾರ | ತನ್ನ ರಥಾಶ್ವಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಆಗಬಹುದು.

ಅಸಿಷ್ಠಿತಂ—ವ್ಯಾಪ್ತೆ ವರ್ತಮಾನಂ | ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು.

ಶ್ರಾಂತಂ—ಶ್ರಾಂತಂ ಶಾಂತಂ ವಾ ಯಜಮಾನಂ |

ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಬಳಲಿದ ಅಥವಾ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ರಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಅಥಾ ಗಾವ ಉಪಮಾತಿಂ ಕನಾಯಾ ಅನು ಶ್ರಾಂತಸ್ಯ ಕಸ್ಯ ಚಿತ್ಪರೇಯುಃ

ಶ್ರುಧಿ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ನಸ್ತ್ವಂ ಯಾಳಾಶ್ವಘ್ನಸ್ಯ ವಾವೃಧೇ ಸೂನೃತಾಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೨೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃದ್ಧಸ್ಯ ಶ್ರಾಂತಸ್ಯ ವಾ | ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಉಶತೀಃ—ಕಾಮಯಮಾನಾ ಆಜ್ಯಧಾರಾಃ ಸ್ತುತಯೋ ವಾ | ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇರಲು ಬಯಸುವ ಆಜ್ಯಧಾರೆಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂದರ್ಥ.

ನಾಂದ್ಯೇ—ನಂದನೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ | ಸಂತೋಷದಾಯಕವಾದ ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ಮವು ದೇಹಕ್ಕೆ ಶ್ಲೇಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ,

ತ್ರಿವರ್ತಿಯಾತಂ ತ್ರಿರನುವ್ರತೇ ಜನೇ ತ್ರಿಃ ಸುಪ್ರಾನ್ಯೇ ತ್ರೇಧೇವ ಶಿಕ್ಷತಂ |

ತ್ರಿರ್ನಾನ್ದ್ಯಂ ವಹತಮಶ್ವಿನಾ ಯುವಂ ತ್ರಿಃ ಪೃಕ್ಷೋ ಅಸ್ಮೇ ಅಕ್ಷರೇವ ಸಿನ್ವತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾಂದ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಂದನೀಯಂ, ಸಂತೋಷಕರಂ ಎಂದರ್ಥವಾಡಿದೆ. ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ.

ಅಭಿಮೃಶತೇ—ಅಭಿಮರ್ಶನಂ ಕರೋತಿ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಗುರ್ವಾದಿಃ ಶ್ರಾಂತಂ ಶಿಷ್ಯಾದಿಕಂ ಸ್ಪೃಶತಿ ತದ್ವತ್ | ಗುರುಗಳಾಗಲಿ ತಂದೆಯಾಗಲಿ ಶ್ರಾಂತನಾದ ಎಂದರೆ ಬಳಲಿದ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಅಥವಾ ಪುತ್ರನನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ನಾಂದ್ಯವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಅಭಿಮರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಉಪಸ್ಥಾಯಮ್— ಉಪಸ್ಥಾಯ ಉಪಸ್ಥಾಯ ಉಪಸ್ಥಾಯಮ್. ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಯೋಃ ಧಾತು. ಅಭೀ-
ಷ್ಠೇಣಿಣಿ ಣಿಮುಲ್ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಮುಲ್ ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಣಿಮುಲಿನಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚರತಿ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮಾರತ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ **ಸಮೋಗಮ್ಯಚ್ಛಿ-ಭ್ಯಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆರತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ. ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತ ಪರವಾದುದರಿಂದ **ತಿಜುಚೋ-ದಾತ್ತವತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತತ್ಸಾರ—ತ್ಸರ ಚ್ಛದ್ವಗತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪಿಗೆ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತು ವಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾ **ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಪಥಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಜ್ಯೇಭಿಃ—ಯುಜಿತ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯತೋನಾವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್‌ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ **ಬಹುವಚನೇ ರ್ಛುಲೈತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ.

ಶ್ವಾಂತಮ್—ಶ್ರಾಂತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಶತೇ—ವೃಷ ಆಮರ್ಶನೇ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುದೇ—ಮುದ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಚ್ಛಂತಿ—ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಶತೀಃ—ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಿಟಿಗೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಾತಾದುದರಿಂದ **ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. **ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತತ್ವ** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ನುಮ್‌ರಹಿತವಾದ ಶತ್ಪವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬಂದುದರಿಂದ **ಶತುರನುಮೋ-ನದ್ಯ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ.

ಅಪಿಷ್ಠಿತಮ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ. ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃಷಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ಯುತಿ ಸ್ಯತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ. ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಕೃದುತ್ತರಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಈಂ ಮೃಗೋ ಅಪ್ಯೋ ವನಗುರು ಪತ್ವಚ್ಯುಪಮಸ್ಯಾಂ ನಿ ಧಾಯಿ |
ವೃಬ್ರವೀದ್ವಯುನಾ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಿವಿದ್ವಾ ಋತಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯಃ || ೫ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಸಃ | ಈಂ | ಮೃಗಃ | ಅಪ್ಯಃ | ವನಗುಃ | ಉಪ | ತ್ವಚಿ | ಉಪಮಸ್ಯಾಂ | ನಿ | ಧಾಯಿ |
ನಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ | ವಯುನಾ | ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ವಿದ್ವಾನ್ | ಋತಚಿತ್ | ಹಿ | ಸತ್ಯಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ ಈಂ ಸ ಏನಾಗ್ನಿ ರುಪಮಸ್ಯಾಮುಪಮಾಯಾಮುಪಮಾಸ್ವದಾಯಾಂ ತ್ವಚ್ಯೋಷಧ್ಯಾದಿಭಿರಾ-
ಜ್ಞಾದಿತಾಯಾಂ ವೇದ್ಯಾಮುಪ ನಿ ಧಾಯಿ | ಉಪಸ್ಥಾಪ್ಯತ ಉತ್ತರತ್ರೋಪಭೋಗಾಯ | ಕೀದೃಶಃ ಸಃ |
ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಜಯಿತಾಸ್ತೇಷಣಶೀಲೋ ವಾ | ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಷ್ವೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ನಿ. ೧-೨೦ | ಇತಿ
ಯಾಸ್ತಃ | ಅಪ್ಯ ಅಪ್ಯೋ ಗಂತವ್ಯಃ | ಅಪಃ ಕರ್ಮ ತತ್ರ ಸಾಧುರ್ವಾ | ವನಗುರ್ವನಗಾಮಿ || ಋಚ್ಯ-
ತೇರ್ಗಮೇಶ್ವೇದಂ ರೂಪಂ | ಯದ್ವಾ | ಗಮೇರೇವ | ಉಪಸದಸ್ಯ ರುಡಾಗಮಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಏವಂ-
ಭೂತೋಽಗ್ನಿ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಮರಣಧರ್ಮೇಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನಾದಿರೂಪೇಭ್ಯೋ ವಯುನಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ನಾನ್ಯನುಷ್ಠೇಯಜ್ಞಾನಾನಿ ವೃಬ್ರವೀತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಬ್ರವೀತಿ | ಉಪದಿಶತಿ | ವಯುನಮಿತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ನಾಮ ವಯುನಮಭಿವ್ಯೇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಈದೃಕ್ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮಸ್ತೀತಿ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಯ-
ಮಗ್ನಿವಿದ್ವಾನ್ ಸರ್ವಜ್ಞ ಋತಚಿದ್ವಿಜ್ಞ ಸ್ತೋದಕಸ್ಯ ವಾ ಚೇತಿತಾ ಜ್ಞಾತಾ ಸತ್ಯಃ | ಸತ್ ಕ್ರಿಯೆ-
ಮಾಣಂ ಕರ್ಮ | ತತ್ರ ಸಾಧುಃ | ಸತ್ಸು ಭವೋ ವಾ | ಸತ್ ಫಲಂ ತದರ್ಹತೀತಿ ವಾ | ಸಮ್ಯಕ್ಪಲಪ್ರದ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾದಯಮುಕ್ತಸಾಮರ್ಥ್ಯೋಪೇತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜ್ಞೋಪದೇಶೋ ಯುಕ್ತಃ | ಹಿಶಬ್ದಃ
ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮೃಗಃ—ಅನ್ವೇಷಣಕುಶಲನೂ | ಅಪ್ಯಃ—(ಸುಲಭವಾಗಿ) ಸಮೀಪಿಸಬಹುದಾದವನೂ ಅಥವಾ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ | ವನಗುಃ—ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಆದ | ಸ ಈಂ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ಉಪಮಸ್ಯಾಂ—ಮಾದರಿಯಾಗಿರತಕ್ಕ | ತ್ವಚಿ—ಚರ್ಮಚೀಲದಂತಿರುವ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ | ಉಪ ನಿಧಾಯಿ—ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ವಿದ್ವಾನ್—ಸರ್ವಜ್ಞನೂ | ಋತಚಿತ್—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ತಿಳಿದವನೂ | ಸತ್ಯಃ—ಸತ್ಯಶೀಲನೂ ಅಥವಾ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿರುವವನೂ ಅಥವಾ ಫಲಾರ್ಹನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿ ಹಿಂ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೆ | ವಯುನಾ—(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ) ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು | ವ್ಯಬ್ರವೀತ್—ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದನು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅನ್ವೇಷಣಕುಶಲನೂ, ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಮೀಪಿಸಬಹುದಾದವನೂ, ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾದರಿಯಾಗಿರುವ ಚರ್ಮಚೀಲದಂತಿರುವ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಯಜ್ಞದ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಸತ್ಯಶೀಲನೂ ಆದ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದನು.

English Tranlation

He, the searcher, the accessible, the dweller in woods, has been placed (amidst the fuel), as in the similitude of (an enveloping) skin: the wise Agni, the appreciator of sacrifice, the veracious, has declared to mortals (the knowledge of) their religious duties.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮೃಗಃ—ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಪ್ವೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೧-೨೦) ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮೃಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಂ ಹೃಸೌ ಗಚ್ಛತಿ ಇವನು ನಿತ್ಯಸಂಚಾರಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅನ್ವೇಷಣ ಶೀಲೋ ವಾ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಆಹಾರವಾದ ವೃಕ್ಷಲತಾದಿಗಳನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲನು ಎಂದೂ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ,

ವನಗುಃ—ವನಗಾಮೀ | ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು.

ಜಾಮಿಃ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಭ್ರಾತೇವ ಸ್ವಸ್ರಾಮಿಭ್ಯಾನ್ನೇ ರಾಜಾ ವನಾನ್ಯತ್ತಿ |

ಯದ್ವಾತಜಾತೋ ವನಾ ವ್ಯಸ್ಮಾದಗ್ನಿಹ ದಾತಿ ರೋಮಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ವನಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ತನೂತ್ಯಜೇವ ತಸ್ತು ರಾ ವನಗೂ ರಶನಾಭಿರ್ದಶಭಿರಭ್ಯಧೀತಾಂ |

ಇಯಂ ತೇ ಅಗ್ನೇ ನವ್ಯಸೀ ಮನೀಷಾ ಯುಕ್ತಾ ರಥಂ ನ ಶುಚಿಯದ್ವಿರಂಗೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸನ್ನುದಹರಿಸಿ ವನಗೂ ವನಗಾಮಿನೌ (ಅಗ್ನಿಮಂಥನೌ ಬಾಹೂ) ಎಂದು ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೩-೧೪).

ಸ ಈಂ—ಸ ಏವಾಗ್ನಿರೂಪಂ ಎಂದು ನಿರ್ಧಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಈಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ.

ಅಥ ಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇರ್ಥೇಮಿತಾಪ್ತರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾ ಅಗಚ್ಛಂತಿ ಪದ ಪೂರಣಾಸ್ತೇ ಮಿತಾಪ್ತರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮೀಮಿದ್ವಿತಿ | (ನಿ. ೧-೯).

ಈ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—ಅನ್ಯೈರೇವ ಪದೈರ್ವಿವಕ್ಷಿತೇರ್ಥೇ ಸಮಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಯೇ ಶಬ್ದಾ ಈಮಿತ್ಯಾದಯಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸ್ತೇ ಶಬ್ದಾ ಅಮಿತಾಪ್ತರೇಷು ಭಂಡೋರಾಹಿತೈಃ ಪರಿಮಿತಾಪ್ತರ-ರಹಿತೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿನಾಕ್ಯೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾರ್ಥಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದವೂ, ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಜಾತೀಯ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಂ ಎಂಬ ಪದವು ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಮಿತಾಪ್ತರೇಷು ಭಂದೋಯುಕ್ತೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥಾಃ | ತೇ ಚ ಕಮೀಮಿತ್ಯಾದಯಃ | ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವೂ, ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಋಕ್ಸುಗಳು ಮತ್ತು ಸಜಾತೀಯವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಈಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಋತಚಿತ್—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಉದಕಸ್ಯ ನಾ ಚೇತಿತಾ ಜ್ಞಾತಾ | ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಥವಾ ಉದಕವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು. ಈ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವಯುನಾ—ವಯುನಮಿತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮ | ವಯುನ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿರ್ಹಿ ವಯುನಾ ವ್ಯಬ್ರವೀತ್—ಅಗ್ನಿಯು ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಅಥಾಸ್ಯ ಹಸ್ತಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರ್ಯಸ್ಯಗ್ನಿರಾಚಾರ್ಯಸ್ತನಾಹಮಾಚಾರ್ಯಸ್ತನಾ-ಸಾವಿತೈತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಚಾರ್ಯನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನಗಳೂ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮೃಗಃ—ಮೃಜೂಷ್ ಶುದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತನಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಮೃಗ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಯಾಸ್ಕರೂ ಮೃಗೋ ಮಾಷ್ಟೇರ್ಗತಿರ್ಮುಣಃ (ನಿರು. ೧-೨೦) ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕುತ್ವ.

ಅಪ್ಯಃ—ಅಪ್ಸು ಸಾಧುಃ ಅಪ್ಯಃ ತತ್ರಸಾಧುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಅಪಲ್ಯ ವ್ಯಾವೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಸ್ವ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನಗುಃ—ವನಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ವನಗುಃ ಋಧಾತು ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಔಣಾದಿಕಪ್ರತ್ಯಯ ದಿಂದ ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಗಮ್‌ಲ್ಯ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಉಪಪದವಾದ ವನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವಚಃ—ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಃ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಯೀ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್‌ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

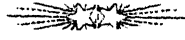
ಅಬ್ರವೀತ್—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್. ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಬ್ರುವ ಈಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಟಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ವಾನ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಲಟಿಗೆ ಶತ್ವ ಬಂದಾಗ ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಸುರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತಚಿತ್—ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತಂ ಜೀತತಿ ಇತಿ ಋತಚಿತ್. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್‌ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಯಃ—ಸತ್ಯ ಭವಃ ಸತ್ಯಃ ಅಥವಾ ಸತ್ ಅರ್ಹತಿ ಸತ್ಯಃ ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪ ೪ ೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲನತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲನತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತಿ ಪಂಚರ್ಚಂ ಪಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ | ಅಗ್ನೇಯಂ ಪೂರ್ವತ್ಯಾ-
ಗ್ನೇಯಂ ತು ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ-
ಯೋಶ್ವೈಷ್ಟಭೇ ಛಂದಸೀದಮಾದಿಸೂಕ್ತತ್ರಯಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗಃ | ಅಥೈತಸ್ಯಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ |
ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತಿ ತ್ರೀಣಿ | ಅ ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚರ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಆಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥೈತಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತಿ ತ್ರೀಣಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩).

:೦:

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೬

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೬ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೫ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಖೈ-೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚರ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಆಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ಗೃಣೇಷೇನೂನಮಗ್ನಿಂ ಪಿತ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ ।

ನಿಷತ್ತಮಸ್ಯ ಚರತೋ ಧ್ರುವಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ದಿವೋ ರೋಚನಾಪಪ್ರಿವಾಂಸಂ ।

॥ ೧ ॥

|| ಸದವಾಠಃ ||

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ | ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ | ಗೃಣೇಷೇ | ಅನೂನಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಪಿತ್ರೋಃ | ಉಪ್ತಸ್ಥೇ |

ನಿಷತ್ತಂ | ಅಸ್ಯ | ಚರತಃ | ಧ್ರುವಸ್ಯ | ವಿಶ್ವಾ | ದಿವಃ | ರೋಚನಾ | ಅಪಪ್ರಿವಾಂಸಂ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅನಯಾಗ್ನಿರ್ಯಜ್ಞರೂಪೇಣ ಸ್ತೂಯತೇ । ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಸವನತ್ರಯರೂಪಮೂರ್ಧತ್ರ-
ಯೋಪೇತಂ || ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಪಾದ್ವನ್ಮೂರ್ಧಸು ಬಹುವ್ರೀಹಾವಿತ್ಯುತ್ಪರಸದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ || ಕಿಂಚಿ
ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ನಿಯಾಮಕಸಪ್ತಚ್ಛಂದೋಯುಕ್ತಂ ಅನೂನಮವಿಕಲಂ ಸಂಪೂರ್ಣಫಲಂ ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿ-
ಸಾಧ್ಯಮಂಗನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಂ ವಾ ಪಿತ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರುತ್ಪಂಗೇ ನಿಷತ್ತಂ ನಿಷಣ್ಣಂ ।
ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಭೂಮಿಶ್ಛದ್ರವ್ಯೇಣ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥದೇವತಾಭಿಶ್ಚ ಸಾಧ್ಯತ್ವಾದಿತಿ
ಯಾವತ್ | ಕಿಂಚಿ ಧ್ರುವಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಲಸ್ಯ ಚರತೋ ಹವಿರ್ಭವ್ಯತೋಽಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಯಜ್ಞಂ
ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದಾಗತಾನಿ ವಿಶ್ವಾನಿ ರೋಚನಾನಿ ದೇವವಿಮಾನಾನ್ಯಾಪಪ್ರಿವಾಂಸಂ ಸರ್ವತಃ ಪೂರ-
ಯಿತಾರಂ ಗೃಣೇಷೇ | ಗೃಣೇಹಿ | ಸ್ತುಹಿ | ಯದ್ವಾ | ಅಯಮಗ್ನಿರೇವೋಚ್ಯತೇ | ತ್ರಿಮೂರ್ಧವದತ್ರ
ಕ್ಷಿತ್ಯಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಲೋಕಾಖ್ಯಸ್ಥಾನತ್ರಯೋಪೇತಂ | ಲೋಕತ್ರಯವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ-
ಸ್ಥಾನತ್ರಯವರ್ತನಂ ವಾ | ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ಸಪ್ತಜ್ವಾಲಂ ಅನೂನಮನೂನಂ ಪಿತ್ರೋರ್ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿ-
ವ್ಯೋರುಪಸ್ಥ ಉತ್ಪಂಗೇ ನಿಷತ್ತಂ || ನಸತ್ತನಿಷತ್ತೇತಿ ನಿಸಾತನಾನ್ನಿಷ್ಠಾನತ್ವಾಭಾವಃ || ನಿಷಣ್ಣಂ ಅಪಪ್ರಿ-
ವಾಂಸಂ ಸರ್ವತಃ ಪೂರಯಂತಂ ಕಾಮಾನಾಂ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣವಿಶಿಷ್ಟಮಗ್ನಿಂ ಗೃಣೇಷೇ | ಗೃಣೇಹಿ |
ಸ್ತುಹಿ | ಕಿಂಚಿ ಚರತಃ ಸರ್ವತ್ರ ಜ್ವಾಲಾಭಿರ್ಗಚ್ಯತೋ ಧ್ರುವಸ್ಯ ಧ್ವತತ್ವಾದವಿಚಲಿತಸ್ಯ ದಿವೋ ದ್ಯೋತ-
ಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ರೋಚನಾ ರೋಚಮಾನಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ನವಂತೀತಿ
ಶೇಷಃ | ಈದೃಶಮಗ್ನಿಂ ಸ್ತುಹೀತ್ಯಂತರಾತ್ಮನಃ ಪ್ರೃಷಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ-ಸವನತ್ರಯ ರೂಪವಾದ ಮೂರುತಲೆಯುಳ್ಳವನೂ(ಅಥವಾ)ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು
ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕವುಳ್ಳವ (ವ್ಯಾಪ್ತ) ನೂ (ಅಥವಾ) ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಆಹವನೀಯ

ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳುಳ್ಳವನೂ | ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ—ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ ಏಳು ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನೂ | ಅನೂನಂ—ವಿಕಲರಹಿತನೂ | ಪಿತೃಣಃ—ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ (ನಡುವೆ) | ನಿಷತ್ತಂ—ಕುಳಿತಿರುವವನೂ, (ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ) | ಆ ಪಪ್ಪಿವಾಂಸಂ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಪೂರೈಸುವವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಗೃಣೀಷೆ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು | ಚರತಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ (ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಸಕಲದೇಶದಲ್ಲೂ) ಸಂಚರಿಸುವವನೂ | ಧ್ರುವಸ್ಯ—ಅಚಲನಾಗಿರುವವನೂ | ದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ | ವಿಶ್ವಾ ರೋಚನಾ—ಸಮಸ್ತ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೂ (ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸವನತ್ರಯರೂಪವಾದ ಮೂರು ತಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಸಪ್ತಚ್ಛಂದಾತ್ಮಕನೂ, ವಿಕಲರಹಿತನೂ, ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಡುವೆಯೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡು. ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ, ಅಚಲನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮಸ್ತ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

Glorify the three-headed, seven-rayed Agni; who is subject to no diminution, seated on the lap of his parents, (heaven and earth); and gratifying all (desires); as the universal radiance of the divine (Agni), whether moving or stationary, (spreads around).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ—ಅನಯಾಗ್ನಿಯೃಷ್ಣರೂಪೇಣ ಸ್ತೂಯತೇ | ಈ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೂ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಯಜ್ಞಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಸಾಕ್ಷಾದಗ್ನಿಪರಾಯವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ | ಸವನತ್ರಯರೂಪಮೂರ್ಧತ್ರಯೋಪೇತಂ | ಯದ್ವಾ | ಅಯಮಗ್ನಿರೇವೋಚ್ಯತೇ | ತ್ರಿಮೂರ್ಧವದತ್ರ ಕ್ಷಿತ್ಯಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಲೋಕಾಖ್ಯಸ್ಥಾನತ್ರಯೋಪೇತಂ ಲೋಕತ್ರಯವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನತ್ರಯವರ್ತಿನಂ ವಾ || ಸವನತ್ರಯರೂಪವಾದ ಮೂರು ತಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಅಥವಾ ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಆಹವನೀಯಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳುಳ್ಳವನೂ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. Oldenberg ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನು ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಆಂಗ್ಲಭಾಷೆಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದಿ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಸಾಯಣರ ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

Sayana refers the three heads of Agni to the three Savanas, or the three worlds, or the three sacrificial fires. The last explanation seems to be most probable. ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದು ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಆಹವನೀಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನ

ಳುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥಗಳು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಞೇ ಅಗ್ನಿರಸ್ಮದ್ವಿದ್ವಿತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತವೇದಾಃ |

ತೃತೀಯನುಪ್ಸು ನೈಮಣಾ ಅಜಸ್ರಮಿಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕ, ಪೃಥ್ವೀಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಞೇ ಅಗ್ನಿರಿತಿ | ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ದಿವಃ ಪ್ರಾಣಾದು ನಾ ಏಷ ಪ್ರಥಮ-

ಮಜಾಯತಾಸ್ಮದ್ವಿದ್ವಿತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತವೇದಾ ಇತಿ ಯದೇನಮದೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪುರುಷ-

ವಿಧೋಽಜನಯತ್ತೃತೀಯಮಸ್ತೃತೀಯಮದ್ಯೋಽಜನಯನ್ಯೂ-

ಮಣಾ ಅಜಸ್ರಮಿತಿ ಪ್ರಜಾಪತರ್ಯೈ ನೈಮಣಾ ಅಗ್ನಿರಜಸ್ರ ಇಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೨-೪-೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮೇಲಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿ ಮೂರುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಅಂಶವು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ—ನಿಯಾಮಕಸಪ್ತಚ್ಛಂದೋಯುಕ್ತಂ ಅಥವಾ ಸಪ್ತಜ್ವಾಲಂ | ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಏಳು ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. Oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು

The seven reins (rays) are, according to Sayana, the seven metres or the seven flames of Agni. The last explanation is recommended by III—6-2. But it is possible also to think of the seven Priests.

ಸಪ್ತ ಹೋತಾರಃ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ,

ಆ ರೋದಸೀ ಅಪ್ಯಣಾ ಜಾಯಮಾನ ಉತ ಪ್ರ ರಿಕ್ಫಾ ಅಥ ನು ಪ್ರಯಜ್ಯೋ |

ದಿವಶ್ವಿದಗ್ನೇ ಮಹಿನಾ ಸೃಥಿನ್ಯಾ ವಚ್ಯಂತಾಂ ತೇ ವಹ್ನಯಃ ಸಪ್ತಜಿಹ್ವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತಜಿಹ್ವಾತ್ವಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೇ,

ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ನೈವ ರಶ್ಮಯಸ್ತತಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತರಿ |

ಮನುಷ್ಯದ್ವೈವ್ಯಮುಷ್ಯಮಂ ಪ್ರೋತಾ ವಿಶ್ವಂ ತದಿನ್ದತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿವದ್ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಹೋತೃಕಾಃ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಭಿಃ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಭವಂತಿ | ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ ಸಪ್ತಹೋತೃಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವರು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತ ಹೋತೃಗಳುಳ್ಳ ಎಂದೂ ಆಗಬಹುದು.

ಸಪ್ತ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಸ್ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಸ್ಸಪ್ತ ಋಷಯಸ್ಸಪ್ತ ಧಾಮ ಪ್ರಿಯಾಣಿ | ಸಪ್ತ
ಹೋತ್ರಾಸ್ಸಪ್ತಧಾ ತ್ವಾ ಯಜಂತಿ ಸಪ್ತ ಯೋನೀರಾ ಪೃಣಸ್ವಾ ಘೃತೇನ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೩-೨)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಕಾಲೀ ಕರಾಲೀ ಚ ಮನೋಜವಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ |

ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರುಚೀ ಚ ದೇವೀ ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಃ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೪)

ಎಂದು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಏಳು ಜಿಹ್ವೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಸಾಯೂಪಸ್ಥೇಪಾನಂ ಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರೇ ಮುಖನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಾತಿಷ್ಠತೇ
ಮಧ್ಯೇ ತು ಸಮಾನಃ | ಏಷ ಹ್ಯೇತದ್ಧುತಮನ್ನಂ ಸಮಂ ನಯತಿ ತಸ್ಮಾದೇತಾಃ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿ-
ಷೋ ಭವಂತಿ |

(ಪ್ರಶ್ನ ೩-೫)

ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪಿತ್ರೋಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ,

ಸ ರೋಚಯಜ್ಜನುಷಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಸ ಮಾತ್ರೋರಭವತ್ಪುತ್ರ ಈಡ್ಯಃ |

ಹವ್ಯವಾಳಗ್ನಿರಜರಶ್ಚ ನೋಹಿತೋ ದೂಳಭೋ ವಿಶಾಮತಿಥಿರ್ವಿಭಾವಸುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ

ಅಗ್ನೇ ದಿವಃಸೂನುರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಸ್ತನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಉತ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ |

ಋಧಗ್ಧೇವಾ ಇಹ ಯಜಾ ಚಿಕಿತ್ಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ೧೦-೧-೨ ; ೧೦-೨-೨ ; ೧೦-೧೪೦-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತ್ರೋಃ ಎಂದರೆ ಪಿತೃಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದರ್ಥ. ಅರಣಿಗಳ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಹುದು.

ಅ ಪಪ್ರಿವಾಂಸಂ—ಸರ್ವತಃ ಪೂರಯಂತಂ ಕಾಮಾನಾಂ | ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನೆಂದರ್ಥ. ಪ್ತಾ—ಸಾಲನಪೂರಣಿಯೋಃ ಎಂಬ ಪೂರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ತಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪಪ್ರಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪೂರಕನು ಎಂದರೆ ತುಂಬಿಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೃ ಚಕ್ಷಾ ಏಷ ದಿವೋ ಮಧ್ಯ ಆಸ್ತ ಅಪ್ರಿವಾನೋದಸೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ |

ಸ ನಿಶ್ವಾಚೀರಭಿ ಚಿಷ್ಟೇ ಘೃತಾಚೀರಂತರಾ ಪೂರ್ವಮಪರಂ ಚ ಕೇತುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಿವಾನ್ ಸ್ವತೇಜಸಾ ಪೂರಯನ್ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಮಾನಾಂ ಪೂರಯಿ-
ತಾರಂ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚರತಃ ಧ್ರುವಸ್ಯ—ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಾದ ಗುಣಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ಜ್ವಾಲೆ
ಗಳ ರೂಪದ ಸಂಚಾರವೂ, ಮೂಲರೂಪಾಗ್ನಿಯ ಅಚಲಸ್ವರೂಪವೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮ್—ತ್ರಯಃ ಮೂರ್ಧಾನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾ. ತಮ್ ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಪಾದ್ವನ್-
ಮೂರ್ಧಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಮ್—ಸಪ್ತರಶ್ಮಯಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಣೇಷೇ—ಗೃಣ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಧಾಸಃ ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚ-ಎಂಬುದರಿಂದ
ಶ್ಚಾವಿಕರಣ. ಪ್ವಾದೀನಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಈಹಲ್ಯಘೋಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈತ್ಯ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನೂನಮ್—ನ ಊನಃ ಅನೂನಃ ತಮ್. ನಲೋವೋ ನೌಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದಾಗ
ತಸ್ಮಾನ್ನೂ ಡಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಪರಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮ. ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಷತ್ತಮ್—ಷಡ್ ಅಲ್ಪ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಷಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ
ಬಂದರೂ ನಸತ್ತನಿಷತ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನತ್ವ ಬರುವು
ದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚರತಃ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಷ್ಠೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.
ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಿಶ್ವಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಫಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ
ಲೋಪ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಚನಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಜಸ್) ಆಕಾರಾ ದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರವಾಂಸಮ್—ಅಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ವಸ್ತೇಕಾಚಾದ್ವಸಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮು ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ದ್ವಿವಚನೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದು ತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತವೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉಕ್ತಾ ಮಹಾ ಅಭಿ ವವಕ್ಷ ಏನೇ ಅಜರಸ್ತ ಸ್ಥಾನಿತಲೂರ್ತಿರ್ಯುಷ್ಃ |

ಉನ್ಯಾಃ ಪದೋ ನಿ ದಧಾತಿ ಸಾನೌ ರಿಹಂತ್ಯುಧೋ ಅರುಷಾಸೋ ಅಸ್ಯ |

|| ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಉಕ್ತಾ | ಮಹಾನ್ | ಅಭಿ | ವವಕ್ಷೇ | ಏನೇ ಇತಿ | ಅಜರಃ | ತಸ್ಮಾ | ಇತೇಽಲೂತಿಃ | ಯುಷ್ಃ |

ಉನ್ಯಾಃ | ಪದಃ | ನಿ | ದಧಾತಿ | ಸಾನೌ | ರಿಹಂತಿ | ಲೂಧಃ | ಅರುಷಾಸಃ | ಅಸ್ಯ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಕ್ತಾ ಸೇಕ್ತಾ | ಫಲಪ್ರದಾನಸಮರ್ಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತಃ ಏವ ಮಹಾನ್ ಮಹಿಮಾ ಸ್ವರೂಪೇಣೋದ್ವೃತ್ತವೃಷಭಸದೃಶೋಽಯಮಗ್ನಿರೇನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಭೃಭಿಕ್ರಮ್ಯ ನ್ಯಾಪ್ಯ ವವಕ್ಷೇ | ವಹತಿ | ನ್ಯಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ವಹತೇರ್ಲೇಟಿ ಚ್ಛಾಂದಸಃ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಲೋಪಸ್ತು ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟಿತಿ ತಲೋಪಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಿನ್ || ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಪ್ರದಾನೇನ ಹವಿರ್ವಹನೇನ ಚ ಲೋಕದ್ವಯಸ್ಯ ವಾಸಿನೋ ದೇವಾನಾನ್ಮನುಷ್ಯಾಂಶ್ಚ ರಕ್ಷತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾಯಮಜರೋ ಜರಾರಹಿತನು ಋಷೋ ಮಹಾನ್ ಪೂಜ್ಯಃ | ಮಹನ್ನಾನ್ಯತತ್ ಋಷ್ಯ ಉಕ್ಷ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಸಾರಾತ್ | ತಥೇತಲೂತಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತರಕ್ಷಣಃ ಸನ್ ತಸ್ಮಾ | ಸ್ಥಿತೋ ವರ್ತತೇ | ಯದ್ವಾ | ಉಕ್ತಗುಣೋಽಯಮಿತಲೂತಿರತಃ ಏವ ಗಮನವಾನಸ್ತದ್ಧೇವಯಜನಾಭಿಮುಖಗಮನವಾನ್ ತಸ್ಮಾ | ವರ್ತತೇ | ತದನಂತರಮುನ್ಮಾ ವಿಪ್ಲವತಾಯಾ ಭೂವ್ಯಾಃ

ಸಾನೌ ಸಮುಚ್ಛ್ರೇತೇ ಪ್ರದೇಶೇ ವೇದಿಲಕ್ಷಣೇ ಸದೋ ನಿ ದಧಾತಿ | ಸದಾನಿ ಸ್ಥಾಪಯೇತಿ ಕರೋತಿ |
ಕಿಂಚಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರರುಷಾಸೋರುಷಾ ಆರೋಚನಾ ಊಧರೂಢಃಸ್ಥಾನೀಯಮಂತರಿಕ್ಷಂ ರಿಹಂತಿ ಲಿಹಂತಿ
ಯದ್ವಾ | ಅಸ್ಯೋಧರೂಢಃಸ್ಥಾನೀಯಂ ಯಜ್ಞಮರುಷಾಸ ಆರೋಚನಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಯಜಮಾನಾ
ರಿಹಂತಿ | ಅಭಿಮತಸ್ಸರ್ಗಾದೀನಿ ಲಿಹಂತಿ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಉಕ್ತಾ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸಿಕೊಡುವವನೂ | ಮಹರ್ಷಿ—ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ
ಅಗ್ನಿಯು | ಏನೇ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ | ಅಭಿ ವವಕ್ಷೇ—ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ | ಅಜರಃ—ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲ
ದವನೂ | ಋಷ್ಯಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಇತಊತಿಃ—ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ಅಥವಾ)
ಯಜ್ಞದೇಶವಾದ ಈಕಡೆಗೆ ಬರುವವನಾಗಿ | ತಸ್ಯ—ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ | ಉರ್ವಾಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪೃಥಿವಿಯು |
ಸಾನೌ—ಶಿಖರದಂತೆ ಎತ್ತರವಾದ ವೇದಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಪದಃ—ಪಾದಗಳನ್ನು | ನಿ ದಧಾತಿ—ಇಡುತ್ತಾನೆ | ಅಸ್ಯ—
ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಅರುಷಾಸಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು | ಊಧಃ—ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು |
ರಿಹಂತಿ—ಮುಚ್ಚು (ವ್ಯಾಪಿಸು) ತ್ತವೆ | (ಅಥವಾ) ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಊಧಃ—ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಯಜ್ಞ
ವನ್ನು | ಅರುಷಾಸಃ— (ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ) ಬೆಳಗುವ ಯಜಮಾನರು | ರಿಹಂತಿ — (ಪ್ರರ್ಗಾದಿಗಳನ್ನು)
ಮುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವವನೂ, ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳೆರಡನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ
ಕೊಂಡು ಇದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪೃಥಿವಿಯು ಶಿಖರದಂತೆ ಎತ್ತರವಾದ ವೇದಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪಾದಗಳನ್ನು
ಇಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

The great showerer (of benefits) has pervaded these two (worlds);
undecaying and adorable, he is (ever) present, bestowing protection: he
places his foot on the summit of the earth, and his radiant (flames) lick the
udder (of the firmament).

ವಿಶೇಷವಿಸಯಗಳು

ಉಕ್ತಾ—ಸೇಕ್ತಾ | ಫಲಪ್ರದಾತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಸೇಚನ
ಎಂದರೆ ಸುರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಕ್ತ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಭಕ್ತರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು
ಸುರಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಉಕ್ತನ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ.
(ನಿ. ೩-೧೩) ಮತ್ತು,

ವೃಷಾಕಪಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರ ಅದು ಸುಸ್ನುಷೇ |

ಘಸತ್ತ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಚಿತ್ಕರಂ ಹರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಕ್ಷಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಉಕ್ಷಣ ಉಕ್ಷತೇವ್ಯದ್ವಿ ಕರ್ಮಣಃ ಉಕ್ಷಂತ್ಯುದಕೇನೇತಿ ವಾ (ನಿ ೧೨-೯) ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಕ್ಷ ಧಾತು ವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉದಕದೊಂದಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗತಕ್ಕ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಕ್ಷ ಶಬ್ದವು ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೇಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೇ ಜಜ್ಞಿರೇ ದಿವ ಋಷ್ವಾಸ ಉಕ್ಷಣೋ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮರಾ ಅಸುರಾ ಅರೇಪಸಃ |

ಸಾವಕಾಸಃ ಶುಚಯಃ ಸೂರಾ ಇವ ಸತ್ವಾನೋ ನ ದ್ರಪ್ತಿನೋ ಘೋರವರ್ಪಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೪-೨)

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪುರೋಹಿತಂ ಹವಿಷ್ಮಂತೆ ಈಳತೇ ಸಪ್ತ ವಾಜಿನಂ |

ಶೃಣ್ವಂತಮಗ್ನಿಂ ಘೃತಪೃಷ್ಠಮುಕ್ಷಣಂ ಪೃಣಂತಂ ದೇವಂ ಪೃಣತೇ ಸುವೀರ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೇಚನ ಅಥವಾ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಾವಸಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥ.

ಅಭಿ ವವಕ್ಷೇ—ಅಭಿಕ್ರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವಹತಿ | ವ್ಯಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿ ದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ. ವವಕ್ಷೇ ಎಂಬ ಪದವು ವಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತು ವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಕಿಮಿತ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಪರಿಚಕ್ಷ್ಯಂ ಭೂತ್ವ ಯವ್ಯವಕ್ಷೇ ಶಿವಿವಿಷ್ಣೋ ಅಸ್ಮಿ |

ಮಾ ವರ್ಪೋ ಅಸ್ಮದಪ ಗೌಹ ಏತದ್ಯದನ್ಯರೂಪಃ ಸಮಿಥೇ ಬಭೂಥ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ವವಕ್ಷೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಬ್ರೂಷೇ ಹೇಳುತ್ತೀಯೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿ ವಚ್ ಧಾತುವೇ ಇದರ ಮೂಲವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರೆ,

ಸದ್ಯೋ ಜಾತ ಓಷಧೀಭಿರ್ವವಕ್ಷೇ ಯದೀ ವರ್ಧಂತಿ ಪ್ರಸ್ತೋ ಘೃತೇನ |

ಅಸ ಇವ ಪ್ರವತಾ ಶುಂಭಮಾನಾ ಉರುಷ್ಯದಗ್ನಿಃ ಪಿತ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವವಕ್ಷೇ—ಉಹ್ಯತೇ ವಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದೂ,

ವವಕ್ಷೇ ಇಂದ್ರೋ ಅಮಿತಮೃಜೀಷ್ಯುಃ ೧ ಭೇ ಆ ಸಪ್ತಾ ರೋದಸೀ ಮಹಿತ್ವಾ |

ಅತಶ್ಚಿದಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ವಿ ರೇಚ್ಯೆಭಿ ಯೇ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ ಬಭೂವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೬-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉನಾಹ ವಹಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅಭಿ ವವಕ್ಷೇ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವಹತಿ | ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಋಷ್ಯಃ—ಈ ಪದವು ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಮಹಾನ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಉರುಂ ನೋ ಲೋಕಮನು ನೇಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ತಸ್ತರ್ವಜ್ಯೋತಿರಭಯಂ ಸ್ಯಸ್ತಿ |

ಋಷ್ವಾ ತ ಇಂದ್ರ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ಬಾಹೂ ಉಪ ಸ್ಥೇಯಾಮ ಶರಣಾ ಬೃಹಂತಾ ||

(ಋ. ೬-೪೭-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಋಷ್ವಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನೀಯಾ ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿ ದ್ದಾರೆ.

ಅನಾನುದೋ ವೃಷಭೋ ದೋಧತೋ ವಧೋ ಗಂಭೀರ ಋಷ್ವೋ ಅಸಮಷ್ಟಕಾವ್ಯಃ |

ರದ್ರಚೋದಃ ಶ್ವಫನೋ ವೀಳಿತಸ್ಪೃಥುರಿಂದ್ರಃ ಸುಯಜ್ಞ ಉಷಸಃ ಸ್ವರ್ಜನತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾನ್ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನೂ ದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಉರ್ವ್ಯಾಃ—ವಿಸ್ತೃತಾಯಾಃ ಭೂಮ್ಯಾಃ | ಎಂದು ಉರ್ವೀ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವಿಗಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಾಗಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವೀ ನ ಪೃಥ್ವೀ ಬಹುಲೇ ಗಭೀರೇ ಮಾ ವಾಮೇತೌ !

(. ಬ್ರಾ. ೪-೨೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅವುಗಳು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ರಿಹಂತ್ಯೋಧೋ ಅರುಷಾಸೋ ಅಸ್ಯ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಸ್ಯ ಅರುಷಾಸಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು, ಊಧಃ ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ರಿಹಂತಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅಸ್ಯ ಊಧಃ ಈ ಅಗ್ನಿಯ

ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು, ಅರುಷಾಸಃ—ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಯಜಮಾನರು, ರಿಹಂತಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. Oldenbrg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅರುಷಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ His horses or flames of Agni ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಅರುಷಾಸಃ—ಅರುಷ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೭). ಅರುಷ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ೧-೧೪೧-೮ ನೇ ಋಕ್ತನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಉಕ್ವಾ—ಉಕ್ವ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಶ್ವನ್ನು ಕ್ವನ್ ಸ್ವೀಹನ್ (ಉ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸ್ಪಾತವಾಗಿದೆ.

ಮಹಾನ್+ಅಭಿ—ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ವವಕ್ಷೇ—ವಹ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲು ಅದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಹೋಢಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ. ಷಢೋಃಕಃಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ವವಕ್ಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜರಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಜರಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನೌಜೋ ಜರನುರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಥಾ—ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇತಲೂತಿಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಾ ಲೂತಿಃ ಯೇನ ಸಃ ಇತಲೂತಿಃ ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವಾಃ—ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪದಃ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಶಸ್) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಾತಿ—ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಿಹಂತಿ—ರಿಹ ಕತ್ಯನಯುಧ್ಧನಿಂದಾಹಿಂಸಾದಾನೇಷು. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಥವಾ ಲಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ವಾದಾದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರುಷಾಸಃ—ರುಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ರೋಷಂತೀತಿ ರುಷಾಃ ನ ರುಷಾಃ ಅರುಷಾಃ ಇಗುಪೇಧ-ಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕೇ (ಪಾ. ಸೂ ೩-೪-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರ-ಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ. || ೨ ||

:೦:

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಸಮಾನಂ ವತ್ಸಮುಭಿ ಸಂಚರಂತೀ ವಿಷ್ಟಗ್ಧೇನೂ ವಿ ಚರತಃ ಸುಮೇಕೇ |

ಅನಪ್ರವೃಜ್ಯಾ ಅಧ್ವನೋ ಮಿಮಾನೇ ವಿಶ್ವಾನ್ಕೇತಾ ಅಧಿ ಮಹೋ ದಧಾನೇ |

|| ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಮಾನಂ | ವತ್ಸಂ | ಅಭಿ | ಸಂಚರಂತೀ ಇತಿ ಸಂಚರಂತೀ | ವಿಷ್ಟಕ್ | ಧೇನೂ ಇತಿ | ವಿ | ಚರತಃ |

ಸುಮೇಕೇ ಇತಿ ಸುಮೇಕೇ |

ಅನಪ್ರವೃಜ್ಯಾನ್ | ಅಧ್ವನಃ | ಮಿಮಾನೇ ಇತಿ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ಕೇತಾನ್ | ಅಧಿ | ಮಹಃ | ದಧಾನೇ

ಇತಿ || ೩ ||

ನಾ ಸುಪಾಠಾಃ

ಸಮಾನಮೇಕಮೇವ ವತ್ಸಂ ವತ್ಸಸ್ಥಾನೀಯಂ ಪುತ್ರವದ್ವರ್ಷಹೇತುಮಗ್ನಿಮುಭಿಮುಖಂ ಸಂಚರಂತೀ ಸಂಚರಂತ್ಯಾ ದ್ವೇ ಧೇನೂ ಅಗ್ನಿಹಿತಕರಣೇನ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೈ ಸತ್ಕೀಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣೇ ಧೇನೂ ವಿಷ್ಟಗ್ನಿ ಚರತಃ | ಸಂಚರತಃ | ಸ್ತನಪಾನಾದಿಸದೃಶೇಂಧನಪ್ರಪ್ತೇಪಸಂಮಾರ್ಜನಾದಿನಾ ಸಮ್ಯಗ್ವರ್ಧಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶ್ಯಾ ತೇ | ಸುಮೇಕೇ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಾ ಶೋಭನಮೇಹನೇ ನಾ | ಪರಿಚರಣ-

ಕುಶಲೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾನಪವ್ಯಜ್ಯಾನಪವರ್ಜನೀಯರಹಿತಾನ್ || ನೆಳ್ಳುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ || ಅಧ್ವನೋ ಮಾರ್ಗಾನಗ್ನೇಃ ಪ್ರಾಂತಪ್ರದೇಶಾನ್ ಕೇಶಾದ್ಯಮೇಧ್ಯರಹಿತಾನ್ನಿಮಾನೇ
ಸಂಪಾದಯಿತ್ಯು | ಕಿಂಚ ವಿಶ್ವಾನ್ವೇತಾನ್ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರವರ್ಧನವಿಷಯಾಣಿ ಮಹೋ
ಮಹಾಂತ್ಯಧ್ಯಧಿಕಂ ಧಾನೇ ದಧಾರಯಂತ್ಯು | ಈದೃಶ್ಯಾವಧ್ವರ್ಯಯಜಮಾನರೂಪೇ ಜಾಯಾಪತಿ-
ರೂಪೇ ನಾ ಧೇನೂ ವಿಷ್ವಗ್ನಿ ಚರತಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸುಮೇಕೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ ಅಥವಾ ಉಪಚಾರ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರೂ | ಮತ್ತು
ಅನಪವ್ಯಜ್ಯಾ—ಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲದಿರುವ (ಕಶ್ಮಲ ರಹಿತಗಳಾದ) | ಅಧ್ವನಃ—(ಅಗ್ನಿಯು) ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು |
ಮಿಮಾನೇ—ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸುವವರೂ | ವಿಶ್ವಾನ್ ಕೇತಾನ್—(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ) ಸಕಲ ಜ್ಞಾನ
ಗಳನ್ನೂ | ಮಹಃ—ಮಹತ್ತಾಗಿಯೂ | ಅಧಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೂ | ದಧಾನೇ—ಹೊಂದಿದವರಾಗಿಯೂ |
ಸಮಾನಂ—(ಇಬ್ಬರಿಗೂ) ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿ | ವತ್ಸಂ—ಕರುವಿನಂತೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಭಿ ಸಂಚರಂತೀ—(ಎದುರುಗೊಂಡು) ಹೋಗುವವರಾಗಿಯೂ (ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾ) | ಧೇನೂ—
ಗೋವುಗಳಂತೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಇಬ್ಬರೂ (ಅಥವಾ)
ಹೋತ್ರಧ್ವರ್ಯಗಳಿಬ್ಬರೂ | ವಿಷ್ವಕ್—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ವಿ ಚರತಃ—(ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಿದ್ಧತೆ
ಗಳೊಡನೆ) ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಉಪಚಾರ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರೂ, ಕಶ್ಮಲರಹಿತಗಳಾಗಿ ಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾರ್ಗ
ಗಳನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸುವವರೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ ಸಕಲಜ್ಞಾನಗಳನ್ನೂ ಮಹತ್ತಾಗಿಯೂ
ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಹೊಂದಿದವರಾಗಿಯೂ, ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾದುದೂ ಕರುವಿನಂತೆ
ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಎದುರುಗೊಂಡು ಹೋಗುವವರಾಗಿಯೂ.
ಕರುವಿನಮೇಲೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಗೋವುಗಳಂತೆ ಇರುವವರೂ ಆದ ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯ ಇವ
ರಿಬ್ಬರೂ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ
ಸಿದ್ಧತೆಗಳೊಡನೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

(There are) two well-disposed milch cows together approaching their
common progeny, and fully nourishing (him); pointing out the paths that are
free from all that is to be avoided, and possessing more than the great
intelligence (necessary for his development).

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಸುಮೇಕೇ—ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣೌ ಶೋಭನಮೇಹನೇ ನಾ | ಪರಿಚರಣಕುಶಲೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಉಪಚಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿ
ರುವರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.
ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಚ್ಛಿದ್ರಾ ಶರ್ಮ ಜರಿತಃ ಪುರೂಣಿ ದೇವಾ ಅಚ್ಛಾ ದೀದ್ಯಾನಃ ಸುಮೇಧಾಃ |

ರಥೋ ನ ಸಸ್ಥಿರಭಿ ವಕ್ಷಿ ವಾಜಮಗ್ನೇ ತ್ವಂ ರೋದಸೀ ನಃ ಸುಮೇಕೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭನರೂಪೋಪೇತೇ ಸ್ವಕೀಯಪ್ರಭಾಭಿಃ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತೇ | ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ
ದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಧ್ವರ್ಯುಗಳಾಗಲಿ ಅಥವಾ
ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾಗಲಿ (ಧೇನೂ) ಅವರ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸುರೂಪರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ
ಪ್ರಾಯಃ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿರಬಹುದು-

ಮಿಮಾನೇ—ಸಂಪಾದಯಿತ್ರೈ | ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸತಕ್ಕವರು.

ವಿಷ್ವಕ್—ಸರ್ವತಃ | ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಎಂದಾಗಲಿ
ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ತವ ಭ್ರಮಾಸ ಆಶುಚಾ ಪತಂತ್ಯನು ಸ್ಪೃಶ ಧೃಷತಾ ಶೋಶುಚಾನಃ |

ತಪೂಂಷ್ಯಗ್ನೇ ಜುಹ್ವಾ ಪತಂಗಾನಸಂದಿತೋ ವಿ ಸೃಜ ವಿಷ್ವಗುಲ್ಮಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸರ್ವತಃ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಧ್ವರ್ಯುಗಳು
ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಪಚರಿಸುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಧೇನೂ—ಈದೃಶ್ಯೌ ಅಧ್ವರ್ಯುಯಜಮಾನರೂಪೇ, ಜಾಯಾಪತಿರೂಪೇ ನಾ ಧೇನೂ | ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಕರುವಿಗೂ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನಾಗಲಿ
ಧೇನುವಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ಅಷ್ಟು ವಾತ್ಸಲ್ಯಪೂರ್ಣವಾದುದು
ದೆಂದೂ, ಕರುವಿನ ಆಗಮನವು ಧೇನುವಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಆವಿರ್ಭಾವವು ಇವರಿಗೂ
ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಪದವನ್ನು ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೈ ಹರ್ಷದಾಯಕೌ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ
ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ—

ಮಹಾನ್ತೃಧಸ್ಥೇ ಧ್ರುವ ಆ ನಿಷತ್ತೋಽಂತರ್ಧ್ಯಾವಾ ಮಾಹಿನೇ ಹರ್ಮಮಾಣಃ |

ಅಸ್ತ್ರೇ ಸಪತ್ನೀ ಅಜರೇ ಅಮೃಕ್ತೇ ಸಬರ್ಮುಘೇ ಉರುಗಾಯಸ್ಯ ಧೇನೂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ವತ್ಸರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿ ಭೇನೂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೌ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಮಾತಾ ಚ ಯತ್ರ ದುಹಿತಾ ಚ ಭೇನೂ ಸಬರ್ದುಘೇ ಧಾಪಯೇತೇ ಸಮೀಚೀ |

ಋತಸ್ಯ ತೇ ಸದಸೀಳೇ ಅಂತರ್ಮಹದ್ವೇನಾನಾನುಸುರತ್ವನೇಕಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೫-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಜಗತಃ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೌ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಹರ್ಷದಾಯಕರಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನ್ದಿಯೂ ಹರ್ಷದಾಯಕತ್ವವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗುಣವಾಗಿದೆ. ಹೋತ್ರಧ್ವರ್ಯುಗಳೂ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯೂ ವತ್ಸರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಎದುರು ಗೊಂಡು ಉಪಚರಿಸಿದರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವತ್ಸಮ್—ನದ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ವ್ಯಾತ್ಸವದಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಖರಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಹಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಚಿರಂತೀ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಶಪ್‌ಶ್ಯನೋನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಸರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ವಕ್—ಅಂಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತು. ವಿಷು ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಋತ್ವಿಕ್-ದಧ್ಯಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ಲಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಿಲು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ಲೋಪ. ಕ್ಷಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ.

ಚರತಃ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಮೇಕೇ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶೋಭನಂ ಮೇಹಃ ಯಯೋಸ್ತೇ ಸುಮೇಕೇ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಜಾತ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂಧ್ಯಚ್ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅನಪವೃಜ್ಯಾನ್—ನ ಅಪವೃಜ್ಯಃ ಅನಪವೃಜ್ಯಃ ನೇಜ್‌ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಧ್ಯನಃ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅದೇರ್ಧಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಸಂಯೋಗಾಧ್ಯಮಂತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಿಮಾನೇ—ಮಾಜ್ ನಾನೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ಭೃಗಾಮಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಹೀಗೆಯೇ ದಧಾನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಧಾಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಾನಚ್ ಬಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಧೀರಾಸಃ ಪದಂ ಕವಯೋ ನಯಂತಿ ನಾನಾ ಹೃದಾ ರಕ್ಷಮಾಣಾ
ಅಜುರ್ಯಂ |

ಸಿಸಾಸಂತಃ ಪರ್ಯಪಶ್ಯಂತ ಸಿಂಧುನಾವಿರೇಭ್ಯೋ ಅಭವತ್ಸೂರ್ಯೋ
ನ್ಯನ್ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಧೀರಾಸಃ | ಪದಂ | ಕವಯೋ | ನಯಂತಿ | ನಾನಾ | ಹೃದಾ | ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ | ಅಜುರ್ಯಂ |

ಸಿಸಾಸಂತಃ | ಪರಿ | ಅಪಶ್ಯಂತ | ಸಿಂಧುಂ | ಆವಿಃ | ಏಭ್ಯಃ | ಅಭವತ್ | ಸೂರ್ಯಃ | ನ್ಯನ್ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಧೀರಾಸೋ ಧೀರಾ ಧೀಮಂತಃ ಪ್ರಯೋಗಜ್ಞಾ ಅಧ್ಯರ್ಯಾದಯೋಽಜುರ್ಯಮಜರ್ಯಮಜೀರ್ಣಮೇನಮಗ್ನಂ ಪದಂ ಸ್ಥಾನಂ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಂ ನಯಂತಿ | ಪ್ರಾಪಯಂತಿ | ಮಥನದೇಶಾದ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದ್ವಾ | ಅಥನಾ ವಕ್ಷ್ಯಮಾನಿಲಕ್ಷಣಾ ಯಜಮಾನಾದಯಃ ಪದಮಾಸ್ಪದಂ ಸರ್ವಕಾಮಾ-

ನಾಮಾಸ್ತದಮೇನಂ ಗಮಯಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಸ್ತೇ | ಕವಯಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನೋ ಮೇಧಾವಿನಃ ಅನೂ-
ಚಾನಾ ವಾ | ಯೇ ವಾ ಅನೂಚಾನಾಸ್ತೇ ಕವಯ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಕಿಂಚಿ ನಾನಾ ಹೃದಾ ಬಹುಪ್ರಕಾ-
ರಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ರಕ್ಷಮಾಣಾ ಧಾರಯಮಾಣಾಃ | ಕಿಂಚೈವಂರೂಪಾಸ್ತೇ ಸಿಂಧುಂ ಸ್ಯಂದಮಾನಂ ಯಜ್ಞ-
ದ್ವಾರಾ ಫಲಾನಿ ಸ್ತವಂತಮಗ್ನಿಂ ಸಿಷಾಸಂತಃ ಸಂಭಕ್ತಮಿಚ್ಛಂತಃ || ಸನತೇಃ ಸನಿ ಸನೀವಂತರ್ಥೇತಿ
ವಿಕಲ್ಪನಾದಿಡಭಾವಃ | ಜನಸನಖನಾಮಿತ್ಯಾತ್ಮಂ || ಪರ್ಯಪಶ್ಯಂತ | ಪರಿತಃ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಶುಕ್ರಾಷಂತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾಯಾಮಗ್ನಿರೇಭ್ಯ ಏವಂ ಕುರ್ವದ್ಭ್ಯೋ ನೈಷ್ಠೈಭ್ಯೋ
ನೇತ್ಯಭ್ಯ ಅವಿರಭವತ್ | ತೇಷಾಮನುಗ್ರಹೇಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಽಭವತ್ || ನೈನಿತ್ಯತ್ರ ವಚನವ್ಯತ್ಯಯಃ ||
ನೈನ್ಮಾಣಿನೋಽನುಗ್ರಹೀತುಮಿತಿ ವಾ ಯೋಜ್ಯಂ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಕವಯಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳೂ | ಧೀರಾಸಃ—ಪ್ರಯೋಗಕುಶಲರೂ ಆದ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ ಮೊದಲಾದವರು
ಅಥವಾ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳು | ಅಜುರ್ಯಂ—ನಾಶರಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಹೃದಾ—ತಮ್ಮ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ |
ನಾನಾ—ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ | ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ—ಆದರಿಸುತ್ತಾ | ಪದಂ—ವೇದಿಕೆಗೆ | ನಯಂತಿ—ತಂದು ಸೇರಿಸು-
ತ್ತಾರೆ | [ಅಥವಾ] ಪದಂ—(ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಗೂ) ಆಸ್ವದನಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ನಯಂತಿ—ಒಯ್ಯು-
ತ್ತಾರೆ.] (ಮತ್ತು) ಸಿಂಧುಂ—(ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ಫಲಗಳನ್ನು) ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ಸಿಷಾಸಂತಃ—ಸೇವಿಸಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಪರೈಪಶ್ಯಂತ — ಸುತ್ತಲೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ (ಆದುದರಿಂದ) |
ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯು | ಏಭ್ಯಃ ನೈನ್—ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ ಇವರಿಗೆ | ಅವಿರಭವತ್—
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮೇಧಾವಿಗಳೂ, ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರೂ ಆದ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ ಮೊದಲಾದವರು ನಾಶ-
ರಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಆದರಿಸುತ್ತಾ ವೇದಿಕೆಗೆ ತಂದು ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದಮೂಲಕ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ
ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ-
ರಾದ ಈ ಪೂಜಕರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು.

English Translation

Experienced sages bring the invincible (Agni) to his station (on the altar); cherishing him in manifold (ways) in their hearts: desirous of propitiating him they worship the (boon)-shedding (Agni); and to those men he is manifest as the Sun.

ಧೀರಾಸಃ—ಧೀರೋ ಧೀಮಾನ್ | ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನೆಂದರ್ಥ (ನಿ. ೩-೧೨). ಈ ಪದವು ಮೇಧಾವಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೯) ಸಾಯಣರು ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಜ್ಞಾ ಅಧ್ಯರ್ವ್ಯಾ-ದೇಯಃ | ಪ್ರಯೋಗ ಕುಶಲರಾದ ಅಧ್ಯರ್ವ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ.

ಈಗಿನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಧೀರ ರಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಜ್ಞ, ವಿನೇಕಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೀರನು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದುದರಿಂದಲೂ ಭಯವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ನಿರ್ಭಯನಾಗಿರುವುದು, ಅಪತ್ಯಾಲದಲ್ಲೂ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತನಾಗಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳು ವುದರಿಂದಲೂ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುವಾ ಸುವಾಸಾಃ ಪರಿವೀತ ಆಗಾತ್ಸ ಉ ಶ್ರೇಯಾನ್ಮವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ |

ತಂ ಧೀರಾಸಃ ಕವಯ ಉನ್ನಯಂತಿ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ೩ ಮನಸಾ ದೇವಯಂತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲೂ,

ಶ್ರೇಯಶ್ಚ ಪ್ರೇಯಶ್ಚ ಮನುಷ್ಯಮೇತಸ್ಮಾ ಸಂಪರೀತ್ಯ ವಿವಿನಕ್ತಿ ಧೀರಃ |

ಶ್ರೇಯೋ ಹಿ ಧೀರೋಽಭಿಪ್ರೇಯಸೋ ವೃಣೇತೇ ಪ್ರೇಯೋ ಮಂದೋ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಾ-

ದ್ವೃಣೇತೇ ||

(ಕಠ. ೨-೨)

ಮಹಾಂತಂ ವಿಭುಮಾತ್ಮಾನಂ ಮತ್ಸಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ |

(ಕಠ. ೫-೪)

ಇತ್ಯಾದ್ಯಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೀರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೀಮಾನ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜುರ್ಯಂ—ಅಜೀರ್ಣಂ | ನಾಶರಹಿತಂ | ನಾಶರಹಿತನಾದ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸಿಂಧುಂ—ಸಿಂಧುಃ ಸ್ತವಣಾತ್ | ಪ್ರವಹಿಸುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಸಿಂಧುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದುದರಿಂದ ನದೀ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಂದಮಾನಂ ಯಜ್ಞದ್ವಾರಾ ಫಲಾನಿ | ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ಫಲಗಳು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಪದಂ ನಯಂತಿ | ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಪದಂ ಸ್ಥಾನಂ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಂ ನಯಂತಿ | ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆಂದೂ ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಯಜಮಾನಾದಯಃ ಸರ್ವಕಾಮಾನಾಮಾಸ್ವದಮೇನಂ ನಯಂತಿ | ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಪರೈವಶಂತೆ—ಪರಿತಃ ಪಶಂತಿ | ಶುಶ್ರುಷಂತೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುತ್ತಲೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ.

ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಧೀರಾಸಃ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸುಸೂಧಾಗೃಧಿಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಘಮಾಸ್ಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ವ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ. ಇಸ್ಥಿತ್ಯಾ-ದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕವಯಃ—ಕು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಅಚೇಷಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಿ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ.

ನಯಂತಿ—ಣೀಞ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಷೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ನಪ್ಪ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೃದಾ—ಹೃದಯಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃದಾದೇಶ. ಉಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಜುರ್ಯಮ್—ಜ್ಯಾಷ್ ವಯೋಹಾನೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋಽಙ್ಗಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಜುರ್ಯಂ ಜರಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಜುರ್ಯಃ ತಮ್. ನೆಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಷಾಸಂತಃ—ಷಣ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಸನೀವಂತರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ವಿಕಲ್ಪವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ಯುಲೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಸನ್ನಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಶ್ಯಂತ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಂಧುಂ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧತ್ವ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸೂರ್ಯಃ—ಷೂರ್ ಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ರಾಜ-ಸೂಯೇಸೂರ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ನ್ಯಾನ್—ವಚನ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಅನುಗೃಹೀತಂ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದಿ॒ದೃ॒ಕ್ಷೇ॒ಣ್ಯಃ ಪರಿ॑ ಕಾ॒ಷ್ಠಾ॒ಸು ಜೇ॒ನ್ಯಃ ಈ॒ಳೇ॒ನ್ಯೋ ಮ॒ಹೋ ಅ॒ರ್ಭಾಯ॑
ಜೀ॒ವಸೇ॑ ।

ಪು॒ರು॒ತ್ರಾ ಯದ॑ಭ॒ವತ್ಸುರ॑ಹೈ॒ಭ್ಯೋ ಗ॒ರ್ಭೇ॒ಭ್ಯೋ ಮ॒ಘ್ರವಾ॑ ವಿ॒ಶ್ವ-
ದ॒ರ್ಶತಃ॑ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ದಿ॒ದೃ॒ಕ್ಷೇ॒ಣ್ಯಃ | ಪರಿ॑ | ಕಾ॒ಷ್ಠಾ॒ಸು | ಜೇ॒ನ್ಯಃ | ಈ॒ಳೇ॒ನ್ಯಃ | ಮ॒ಹಃ | ಅ॒ರ್ಭಾಯ॑ | ಜೀ॒ವಸೇ॑ |

ಪು॒ರು॒ತ್ರಾ | ಯತ್ | ಅ॒ಭವತ್ | ಸೂಃ | ಅಹ॑ | ವಿ॒ಭ್ಯಃ | ಗ॒ರ್ಭೇ॒ಭ್ಯಃ | ಮ॒ಘ್ರವಾ॑ | ವಿ॒ಶ್ವದ॑ರ್ಶತಃ |

|| ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಕಾಷ್ಠಾಸು ಪರಸ್ಪರಂ ಕ್ರಾಂತ್ಯಾ ವರ್ತಮಾನಾಸು ದಶಸು ದಿಕ್ಷು ದಿದೃಕ್ಷೇಣ್ಯಃ | ಅನುಗ್ರಹಯುಕ್ತ್ಯಾ ದರ್ಶನಯುಕ್ತೋ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ದ್ರಷ್ಟುಮೇಷ್ಟ್ಯಮೋ ದರ್ಶನೇಚ್ಛಾವಿಷಯ-ಭೂತಃ || ದೃಶೇಃ ಸನಂತಾತ್ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ಮೇಕೇನ್ದೇನ್ದೇತಿ ಕೇನ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ || ಅತಃ ಏವ ಜೇನ್ಯಃ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಾದುರ್ಭವನತೀಲೋ ಭವತಿ ಜಯತೀಲೋ ವಾ | ಕಿಂಚಿ ಪ್ರದಾನಸಮಯ ಈಳೇನ್ಯಃ ಸ್ತುತೋ ಭವತಿ | ಕಿಮರ್ಥಮೇವಂ | ಮಹೋ ಮಹತೋ ದೇವಾದೇರರ್ಭಾಯಾರ್ಭಕಸ್ಯಾಲ್ಪಸ್ಯ

ಯಜಮಾನಾದೇವಾ ಜೀವಸೇ ಜೀವನಾಯ | ಹರ್ವಿಹರ್ವೇನ ಧನಪ್ರದಾನೇನೇತಿ ವಿನೇಕಃ | ತತ್ರೋ-
ಪಪತ್ತಿಮಾಹ | ಯದಹ ಯಸ್ಮಾತ್ಪುಲ ಪುರುತ್ತಾ ಬಹುಷು ದೇಶೇಷು || ದೇವಮನುಷ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ
ತ್ರಾಪ್ಯತೈಯಃ || ಮಘನಾ ಹರ್ವಿಹರ್ವೇಣಾನ್ವಾನಾ ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ ಸರ್ವವಿಷಯದ್ರಷ್ಟವ್ಯವಾನಯಮಗ್ನಿ-
ರೇಭ್ಯೋ ಗರ್ಭೇಭ್ಯಃ || ಸ್ವಸ್ಮ್ಯರ್ಥೇ ಚಕುರ್ಥಿ || ಏಷಾಮೃತ್ವಿಜಾಂ ಗರ್ಭವಚ್ಚಿಶುವದತ್ಯಂತರಕ್ಷಣೇ-
ಯಾನಾಂ ಸೂರಭವತ್ ಪ್ರಸವಿತೋತ್ಪಾದಯಿತಾಭವತ್ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾನ್ನಾನಾ ಹೃದಾ ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ
ಕವಯಃ ಪದಂ ನಯಂತೀತಿ ಪೂರ್ವತ್ರ ಸಂಬಂಧಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು) | ಮಹಃ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವುದರಿಂದ) ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ |
ಅರ್ಭಾಯ—ಅಲ್ಪರಾದ ಮಾನವರಿಗೂ | ಜೀವಸೇ—ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ | ಕಾಷ್ಠಾಸು—ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ |
ಪರಿ ದಿದೃಕ್ಷೇಣ್ಯಃ—(ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ) ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಿರುವನು (ಅದ್ವ-
ರಿಂದಲೇ) | ಜೇನೈಃ—(ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ) ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿಯೂ | ಈಶೇನೈಃ—
ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ (ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ) | ಯತ್ ಅಹ—ಆದ್ದರಿಂದಲೇ | ಪುರುತ್ತಾ—ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ |
ಮಘನಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗುವ
ಅಗ್ನಿಯು | ಏಭ್ಯಃ ಗರ್ಭೇಭ್ಯಃ—ಗರ್ಭದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ಒಳ್ಳೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಈ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳಿಗೆ |
ಸೂಃ ಅಭವತ್—ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಿ ಹಂಚುವುದರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವು-
ದರಿಂದ ಅಲ್ಪರಾದ ಮಾನವರಿಗೂ ಜೀವಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಹತ್ತುದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಸಹ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಇಷ್ಟದಿಂದಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿಯೂ,
ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನದೊಡನೆ
ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಕಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿ ಗರ್ಭದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಈ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳಿಗೆ
ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

He his willing to be seen in the (ten) regions (of space); the victorious,
the adorable, the source of life to great and small: inasmuch as in many
places the opulent (possessor of sacrificial food), who is visible to all,
is the parent of that (pious) progeny.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅರ್ಭಾಯ—ಅರ್ಭಕಸ್ಯ ಅಲ್ಪಸ್ಯ ಯಜಮಾನಾದೇಃ | ಅರ್ಭಕ ಶಬ್ದವು ಅಲ್ಪ, ಹೃಸ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ
ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಕನೀನಕೇವ ವಿದ್ರಘೇ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ | ಬಭ್ರಾ ಯಾಮೇಷು ಶೋಭೇತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅರ್ಭಕೇ ಅವ್ಯದ್ಧೇ | ಇನ್ನೂ ದೊಡ್ಡದಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಸಣ್ಣದು ಅಥವಾ ಸಣ್ಣ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸುವುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೪-೧೫). ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವದೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರು ಅಲ್ಪರೆಂದರ್ಥ.

ಕಾಷ್ಠಾಸು—ಈ ಪದವು ವಿಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೬). ತತ್ರ ಕಾಷ್ಠಾ ಇತ್ಯೇತದ-ನೇಕಸ್ಯಾಪಿ ಸತ್ತ್ವಸ್ಯ ನಾಮ ಭವತಿ |

ಕಾಷ್ಠಾ ತಿಶೋ ಭವಂತಿ ಕ್ರಾಂತಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತಿ |

ಕಾಷ್ಠಾ ಉಪದಿಶೋ ಭವಂತೀತೇತರಂ ಕ್ರಾಂತಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತಿ |

ಅದಿತ್ಯೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠೋಚೈತೇ ಕ್ರಾಂತಾ ಸ್ಥಿತೋ ಭವಂತಿ |

ಅಜ್ಯಂತೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠೋಚೈತೇ ಕ್ರಾಂತಾ ಸ್ಥಿತೋ ಭವಂತಿ |

ಅಪೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಉಚೈತೇ ಕ್ರಾಂತಾ ಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತೀತಿ ಸ್ಥಾವರಾಣಾಂ ||

ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂದರೆ ದಿಕ್ಕೆಂದೂ, ಪರಸ್ಪರ ವಾಗಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪದಿಶ್ಯಗಳೆಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ, ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ಥಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ನಡೆಯಬೇಕಾದ ದೂರವನ್ನು ದಾಟಿರುವುದರಿಂದ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಕಾಷ್ಠವೆಂದು ಹೆಸರು.

ತ್ಸಾಮಿದ್ಧಿ ಹವಾಮಹೇ ಸತತಾ ನಾಜಸ್ಯ ಕಾರವಃ |

ತ್ಸಾಂ ವೃತೇಷ್ವಿದ್ರ ಸತ್ಪತಿಂ ನರಸ್ತ್ವಾಂ ಕಾಷ್ಠಾಸ್ವರ್ವತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೬-೧)

ಉಪೋ ಹ ಯದ್ವಿದ್ರಘಂ ನಾಜಿನೋ ಗುರ್ಧೀಭಿರ್ವಿಪ್ರಾಃ ಪ್ರಮತಿಮಿಚ್ಛಮಾನಾಃ |

ಅರ್ವಂತೋ ನ ಕಾಷ್ಠಾಂ ನಕ್ಷಮಾಣಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಜೋಹುವತೋ ನರಸ್ತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೩-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯಂತವಾದ ಪ್ರದೇಶ (Destination) ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಗಳ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯೆಂದರ್ಥವಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತಂ ನಾ ಏತಮಾಹುರತಿಸಿತಾ ಬತಾಭೂರತಿಸಿತಾಮಹೋ ಬತಾಭೂಃ ಪರಮಾಂ ಬತ ಕಾಷ್ಠಾಂ
ಪ್ರಾಪಚ್ಚಿಯಾ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೪-೨೮)

ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ |

ಪುರುಷಾನ್ಮ ಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸ ಪರಾ ಗತಿಃ ||

(ಕಠ. ೩-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನ ಎಂದರೆ ಪರಮಪದವೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗಿರುವ ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾಸು ಎಂದರೆ ದಶದಿಕ್ಪುಗಳಲ್ಲೂ ಎಂದರ್ಥ.

ಜೇನೈಃ—ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಾದುರ್ಭವನಶೀಲೋ ಭವತಿ ಜಯಶೀಲೋ ವಾ | ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಅವಿ ಭೂತನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಜಯಶೀಲನಾಗಿಯೂ ಎಂದು ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಜೀ ಜಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತ. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುವುದು.

ಜನಿಷ್ಟು ಹಿ ಜೇನೈಃ ಅಗ್ರೇ ಅಹ್ನಾಂ ಹಿತೋ ಹಿತೇಷ್ಟರುಷೋ ವನೇಷು |

ದಮೇದಮೇ ಸಪ್ತ ರತ್ನಾ ದಧಾನೋಽಗ್ನಿ ಹೋತಾ ನಿ ಸಸಾದಾ ಯಜೇಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಜೇನೈಃ ಉತ್ಪಾದನೀಯಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ಹೋತಾಜನಿಷ್ಟು ಚೇತನಃ ಸಿತಾ ಪಿತೃಭ್ಯ ಊತಯೇ |

ಪ್ರಯಕ್ಷ ಇಷ್ಟೇನೈಃ ವಸು ಶಕೇಮ ವಾಜಿನೋ ಯಮಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೇತವ್ಯಂ ಧನಂ ಎಂದೂ,

ತೇ ಹಿನ್ವಿರೇ ಅರುಣಂ ಜೇನೈಃ ವಸ್ತೇಕಂ ಪುತ್ರಂ ತಿಸ್ಯಾಣಾಂ |

ತೇ ಧಾಮಾನ್ಯಮೃತಾ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮದೆಬ್ಧಾ ಅಭಿ ಚಕ್ಷತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಶೀಲಂ ಅಥವಾ ಜಯಸಾಧನಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಏಭ್ಯಃ ಗರ್ಭೇಭ್ಯಃ—ಅಗ್ನಿ ಕಾರ್ಯಾನಂತರ ಇವರಿಗೆ ಸ್ವಸ್ವರೂಪವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಇವರ ಮತ್ತಿಗ್ರಾಪದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾರಣನಾದನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಿದೃಕ್ಷೇಣೈಃ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಧಾತೋಃಕರ್ಮ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಸನ್ಯಜೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ. ಇತ್ಯಾದಿ. ದಿದೃಕ್ಷೆ ಎಂದು ಸನ್ನಂತಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇಸೋಕೇಸ್ಯ-

(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಅಟ್‌ಕುಸ್ವಾಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೇನ್ಯಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಏನ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಅನ್) ಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ವರಮಿಶ್ರರ ಮತ. ಅಥವಾ ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನುಡಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಳೇನ್ಯಃ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕಏನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅತಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಮಹಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಷಷ್ಠೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜೀವಸೇ—ಜೀವ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ತುಮನ್ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ತುಮರ್ಥೇಸೇಸೇನಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಕೃನ್ಯೇಜಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಪುರುತ್ರಾ—ದೇವ ಮನುಷ್ಯ ಪುರುಷಪುರು—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಅಭವತ್—ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಃ—ಸೂಜ್ ಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಏಭ್ಯಃ—ಸುಸಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ ಬಂದಿದೆ.

ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ—ವಿಶ್ವೈಃ ದರ್ಶನೀಯಃ ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭೃಮೃದ್ಯತಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦)) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮರುದ್ವ್ಯಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಮರುದ್ವ್ಯಧಾ-ದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೫||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಕಥಾ ತ ಇತಿ ಪಂಚರ್ಚಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಮಾಗ್ನೇಯಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ |
ಕಥೇತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಪ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗಸ್ತರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತಿ
ಶ್ರೀಣೇತ್ಯನೇನೋಕ್ತಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಕಥಾ ತೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಥಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ (ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತ) ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು (೧೪೬, ೧೪೭, ೧೪೮ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳು) ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಆಪ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೬ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ

ಕಥಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಶುಚಯಂತ ಆಯೋರ್ದದಾಶುರ್ವಾಜೇಭಿರಾಶುಷಾಣಾಃ |

ಉಭೇ ಯತ್ತೋಕೇ ತನಯೇ ದಧಾನಾ ಋತಸ್ಯ ಸಾಮನ್ತ್ರಣಯಂತ
ದೇವಾಃ || ೧ ||

|| ಸಮಸೂತ್ರಃ ||

ಕಥಾ | ತೇ | ಅಗ್ನೇ | ಶುಚಯಂತಃ | ಆಯೋಃ | ದದಾಶುಃ | ವಾಜೇಭಿಃ | ಅಶುಷಾಣಾಃ |

ಉಭೇ ಇತಿ | ಯತ್ | ತೋಕೇ ಇತಿ | ತನಯೇ | ದಧಾನಾಃ | ಋತಸ್ಯ | ಸಾಮನ್ | ರಣಯಂತ |
ದೇವಾಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿನೋ ರಶ್ಮಯಃ ಶುಚಯಂತೋ ದೀಪ್ತಿಂ ಸರ್ವತ್ರ ಚಕ್ಷಾಣಾಃ
ಪ್ರಕಟಯಂತ ಅಶುಷಾಣಾ ಅಶು ಶೀಘ್ರಂ ಸಂಭಕ್ತಾರ ಆಶೂನ್ಸಂಭಕ್ತಾರೋ ವಾ | ವಾಯ್ವಾದೇರಪಿ
ಶೀಘ್ರಂ ಸಂಭಕ್ತಾರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸಮಂತಾಚ್ಛೋಷಯಿತಾರಃ | ಯದ್ವಾ | ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ನು-
ವಂತಃ || ಅಶೋತೇರ್ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ | ವೃತ್ತಯೇನೋಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸಿಚ್ಚೇತಿ ದ್ವಿವಿಕರಣತಾ | ಅಜ್ಞ-
ಪೂರ್ವಾದಂತರ್ಭಾವಿತಜ್ಯಾರ್ಥಾಚ್ಛೋಷೇ ಶಾನಚಿ ಛಾಂದಸಃ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಅಶುಶಬ್ದೋಪಪದಾತ್ಸ-
ನತೇಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಾನ್ || ಈದೃಶಾ ರಶ್ಮಯೋ ವಾಜೇಭಿರನ್ನೈಃ ಸಹಿತಮಾಯೋರಾಯುರಾಯುಷ್ಯಂ ||
ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠೀ || ಕಥಾ ಕೇನೋಪಾಯೇನ ದದಾಶುಃ | ದದತಿ || ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ | ಛಾಂದಸೋ ಲಿಟ್ ||
ತಮುಪಾಯಮನುಗೃಹಾಣೇತ್ಯರ್ಥಃ | ರಶ್ಮಿನಾಂ ವರಪ್ರದಾನಂ ಕುತ್ರ ದೃಷ್ಟಮಿತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ |
ಯದ್ಯಸ್ಮಾದುಭೇ ಉಕ್ತೇ ಅನ್ನಾಯುಷೀ ತೋಕೇ ಪುತ್ರೇ ತನಯೇನವಚ್ಛೇದೇನ ಕುಟುಂಬಸ್ಯ
ವಿಸ್ತಾರಕೇ | ಯದ್ವಾ ! ತೋಕೇ ಪುತ್ರೇ ತನಯೇ ತತ್ಪುತ್ರಾದೌ ಚ | ದಧಾನಾ ಧಾರಯಂತೋ ದೇವಾ
ವ್ಯವಹಾರಾರೋ ಯಜಮಾನಾ ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಸಾಮನ್ ಸಾಮ್ನಿ ರಥಂತರಾದೌ ರಣ-
ಯಂತ ರಮಂತೇ ರಮಯಂತಿ ಶಬ್ದಯಂತೈವ ವಾ | ಯಸ್ಮಾದನ್ನಾಯುಷ್ಪುತ್ರಾದಿಸಹಿತಾಃ ಸೋಮೇ-
ನೇಷ್ಟಾಃ ಸಾಮ್ನಿ ರಮಂತೇ ತಸ್ಮಾದ್ರಶ್ಮಯೋ ದದತೀತ್ಯವಗಮ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶಾಂಸ್ತದೀಯಾ-
ನ್ರಶ್ಮೀನ್ ಮಾಮುಪ್ಯನುಗೃಹಾಣೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವ ನಿನ್ನ ಉಪಕಾರಕಗಳಾದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ |
ಉಭೇ—ಅನ್ವ ಮತ್ತೆ ಆಯಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ತೋಕೇ—ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ | ತನಯೇ—ಪಾತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ |

ದಧಾನಾಃ—ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ | ದೇವಾಃ—ಭಕ್ತರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು | ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ | ಸಾಮನ್—ರಥಂತರಾದಿ ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ಸಾಮಗಳ ಪಠದಿಂದ) | ರಣಯಂತೆ—ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ರಿಯೋ (ಅಂತಹ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶುಚಯಂತೆ—(ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯೂ) ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುವವನು | ಅಶು-ಷಾಣಾಃ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ (ವಾಯ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಅವಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು ಆದ ರಶ್ಮಿಗಳು | ವಾಜೇಭಿಃ—ಅನ್ನಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ | ಆಯೋಃ—ಆಯುಷ್ಯನ್ನು | ಕಥಾ—ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ | ದದಾಶುಃ—ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ ? ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುವವನು, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ವಾಯ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಯ ರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುವವನು ಆದ ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಅನ್ನವನ್ನೂ ಆಯುಷ್ಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಇವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರು, ಮತ್ತು ಈ ಭಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ರಥಂತರಾದಿ ಸಾಮಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಆದರೆ ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಹೀಗೆ ಅನ್ನಾಯುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವು ? ಆ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ನಮಗೂ ತಿಳಿಸು.

English Translation

How have your shining and evaporating (rays), Agni, supported life (and supplied) food; so that, enjoying both, the devout (worshippers), possessing sons and grandsons, may repeat the hymns of the sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತೋಕೇ ತನಯೇ— ತುಳ್, ತೋಕಂ, ತನಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಹದಿನೈದು ಅಪತ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨) ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪುತ್ರನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಆದರೆ ಸ್ತೂಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವೂ ಒಂದೇ ಆದರೂ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳೆಂದು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ ತೋಕಂ ತುದ್ಯತೇಃ | ತನಯಂ ತನೋತೇಃ | ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇವುಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವರು. ಇದನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ತೋಕಂ ಇತಿ ಪುತ್ರಃ ಸ ಹಿ ನಿತ್ಯಂ ಪಿತ್ರಾ ವಿನಯತಾ ತುದ್ಯತೇ ಇದಂ ಕುರ್ವಿದಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತಿ | ತನಯಂ ತನೋತೇಃ ಪಾತ್ರಂ | ತದ್ವ್ಯತಿತರಾಂ ಪಿತುಃ ಸಕಾಶಾತ್ ತತಂ ಭವತಿ | ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ತಂದೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದನ್ನು ಮಾಡು, ಇದನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ ಎಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವನ್ನಿಟ್ಟು ನಿಯಮದ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮಗನಿಗೆ ತೋಕಂ ಎಂದೂ, ಸಂತತಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಬೆಳೆಸಲು ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಪಾತ್ರನಿಗೆ ತನಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೦-೭)

ರಣಯಂತೆ—ರಮಯಂತಿ | ಹರ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಬ್ದಯಂತೈವ ನಾ | ಅಥವಾ ಹರ್ಷಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಮಣೀಯವಾದುದು ಎಂಬುದರ ಮೂಲಾರ್ಥದ ಮೇಲೆ ರಣ ಶಬ್ದವು ಯುದ್ಧ

ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯುದ್ಧ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಜಯವು ಸಿದ್ಧವು ಎಂಬ ಹರ್ಷವಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧ ಭೂಮಿಯೂ ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿ ವ ಏನಾ ನಮಸಾಹಮೇಮಿ ಸೂಕ್ತೇನ ಭಿಕ್ಷೇ ಸುಮತಿಂ ತುರಾಣಾಂ |

ರರಾಣತಾ ಮರುತೋ ವೇದ್ಯಾಭಿನಿ ಹೇಳೋ ಧತ್ತೆ ವಿ ಮುಚ್ಛಿಧ್ವಮಶ್ವಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೧)

ಕೃತೇ ಚಿದತ್ರ ಮರುತೋ ರಣಂತಾನವದ್ಯಾಸಃ ಶುಚಯಃ ಸಾವಕಾಃ |

ಪ್ರ ಜೋಽನತ ಸುಮತಿಭಿರೈಜತ್ಯಾಃ ಪ್ರ ವಾಜೇಭಿಸ್ತಿರತ ಪುಷ್ಯಸೇ ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೭-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕು ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ರಥಂತರಾದಿ ಸಾನುಗಳನ್ನು ಪರಿಸುವಾಗ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಆಶುಷಾಣಾಃ—ಆಶು ಶೀಘ್ರಂ ಸಂಭಕ್ತಾರಃ | ವಾಯ್ವಾದೇರಪಿ ಶೀಘ್ರಂ ಸಂಭಕ್ತಾರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ವಾಯ್ವಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಆವಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕಥಾ—ಕಿನ್ ಶಬ್ದ. ಧಾಹೇತ್ ಚ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಸ್ರಾಗ್ಧಿರೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಕಿಮುಃಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾದೇಶ

ಶುಚಯಂತಃ—ಶುಚಿರ್ ಪೂತೀಭಾವೇ ಧಾತು. ಇಗುಪಧಾತ್‌ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ಪನಿಧಾನದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಚಿಂ ದೀಪ್ತಿಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಶುಚಯತಿ ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಿಷ್ಟೆ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಣಿಚ್. ಇಷ್ಯವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರ (ಟಿಗೆ)ಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಣಿ ಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟಿಗೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಆಯೋಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸೀಣಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃ. ಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ.

ದದಾಶುಃ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು ಛಂದಸಿಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಜೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವಚನೇ-ಝಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ.

ಆಶುಷಾಣಾಃ—ಆಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ **ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨ ೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜಾದೇಶ. **ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿಚ್ ಈ ಎರಡು ವಿಕರಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಶುಷ ಶೋಷಣೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಜ್. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ರೂಪವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಆಶು ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ, ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ **ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತನಯೇ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. **ವಲಿಮಲಿತನಿಭ್ಯಃ ಕಯನ್** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿಸ್ಥಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಧಾನಾಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟಿಗೆ ಶಾನಜಾದೇಶ. **ಶ್ಲಾಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮನ್—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಸಪ್ತಮೀ) ಲುಕ್ ನಜಃಸಂಬುದ್ಧೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರಣಯಂತ—ರಣ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. **ಹೇತುಮತಿಚಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಚ್‌ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, || ೧ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಬೋಧಾ ಮೇ ಅಸ್ಯ ವಚಸೋ ಯವಿಷ್ಠ ಮಂಹಿಷ್ಠಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ ಸ್ವಧಾವಃ |
ಪೀಯತಿ ತ್ವೋ ಆನು ತ್ವೋ ಗೃಣಾತಿ ವಂದಾರುಸ್ತೇ ತನ್ವಂ ವಂದೇ
ಅಗ್ನೇ || ೨ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಬೋಧ | ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ವಚಸಃ | ಯವಿಷ್ಠ | ಮಂಹಿಷ್ಠಸ್ಯ | ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ | ಸ್ವಧಾವಃ |

ಪೀಯೆತಿ | ತ್ವಃ | ಅನು | ತ್ವಃ | ಗೃಣಾತಿ | ವಂದಾರುಃ | ತೇ | ತನ್ವಂ | ವಂದೇ | ಅಗ್ನೇ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಯವಿಷ್ಯ ಯುವತಮ ಹೇ ಸ್ವಧಾವೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನೇನ ತದ್ವನ್ನಗ್ನೇ ಮೇ ಮದೀಯಸ್ಯ ಮಂಹಿಷ್ಯಾತಿಶಯೇನ ಪೂಜನೀಯಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಿತಸ್ಯಾಸ್ಯೇದಾನೀಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣಸ್ಯ ವಚಸಃ ಸ್ತುತಿರೂಪಸ್ಯ ವಚನಸ್ಯ || ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠೀ || ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಂ ವಚೋ ಬೋಧ | ಬುಧ್ಯಸ್ವ | ಸ್ತುತೋ ಭವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಲೋಕೇ ತ್ವಃ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ತಸ್ಮೋ ನೇಮ ಇತ್ಯರ್ಥಸ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತೇತದೇವೋದಾಜಹಾರ | ನಿ. ೩-೨೦ | ಏಕೋ ಜನಃ ಪೀಯೆತಿ | ವಧಕರ್ತೃತತ್ | ಹಿನಸ್ತಿ | ಯಜ್ಞಾದಿನಾ ನ ಪೂಜಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವ ಏಕೋಽನು ಗೃಣಾತಿ | ಅನುಕೂಲಮುಚ್ಚಾರಯತಿ | ತಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಂದಾರುರ್ವಂದನಶೀಲೋಽಹಂ ತೇ ಇವ ತನ್ವಂ ತನುಂ ತವ ಮೂರ್ತಿಂ ವಂದೇ | ಸ್ತಾಮಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯವಿಷ್ಯ—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದವನೂ | ಸ್ವಧಾವಃ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಮಂಹಿಷ್ಯಸ್ಯ—ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ | ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ—ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದುದೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ ವಚಸಃ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯನ್ನು | ಬೋಧ—ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸ್ವೀಕರಿಸು (ಲೋಕದಲ್ಲಿ) | ತ್ವಃ—ಕೆಲವು ಜನರು | ಪೀಯೆತಿ—(ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸದೆ ನಿನ್ನನ್ನು) ಅಲಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ | ತ್ವಃ—ಇನ್ನು ಕೆಲವರು | ಅನುಗೃಣಾತಿ—(ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ನೇರವಾಗಿ) ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ (ಅವರ ನಡುವೆ) | ವಂದಾರುಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ನಾನು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ತನ್ವಂ—ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು | ವಂದೇ—ಸ್ತುತಿಸಿ ಹೊಗಳುತ್ತೇನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದವನೂ, ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನನ್ನ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ, ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರ ವಾಕ್ಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಶ್ಲಾಘಿಸು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ನಿನ್ನನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ನಿನ್ನನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾನು ಮಾತ್ರ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಹೊಗಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Youthful (Agni), to whom oblations are due, appreciate this my reverential and earnest praise: one men reviles (you), another propitiates (you); I, your worshipper, glorify your person.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಂದಾರು:—ವಂದನಶೀಲಃ ಅಹಂ | ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ನಾನು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಕಾರನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿನಹ ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಂದಾರು ಶಬ್ದವು ಸ್ತೋತ್ರಪರಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಕ ಉ ಶ್ರವತ್ಕತಮೋ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ವಂದಾರು ದೇವಃ ಕತಮೋ ಜುಷಾತೇ |

ಕಸ್ಯೇನಾಂ ದೇವೀಮಮೃತೇಷು ಪ್ರೇಷಾಂ ಹೃದಿ ಶ್ರೇಷಾಮ ಸುಷ್ಪತಿಂ ಸುಹವ್ಯಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ವಂದನಶೀಲಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ತನ್ಮಂ—ತನುಂ ತವ ಮೂರ್ತಿಂ ವಂದೇ | ನಿನ್ನ ಮೂರ್ತಿಗೆ ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪೂಜಕನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಮೂರ್ತಿಯು ಯಾವ ರೀತಿಯದು, ಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ಯುರಿತ್ಯೇಕಂ (ನಿ. ೭-೬) ಇತ್ಯಾಪ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಯಿದೆ ಎಂಬುವನ್ನು ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಬೋಧ—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಆತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಧ್ವೈಚೋತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಚಸಃ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು- ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಬಂದಿದೆ.

ಯವಿಷ್ಠ—ಅತಿಶಯೇನ ಯುನಾ ಯವಿಷ್ಠಃ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರಥಮ. ಸ್ಥೂಲದೂರಯು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದಿಗೆ (ವನ್) ಲೋಪ. ಪೂರ್ವದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಪಾ ದೇಶ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂಹಿಷ್ಯಸ್ಯ—ಮಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತಾ ಮಂಹಿಷ್ಯಃ ತುಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ತೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಃಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾಪ್ರತ್ಯಯ ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪ್ರ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠಿವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ವಧಾವಃ—ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಮಾದುಪಧಾಯಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಮತುವಸೋರುಃಸಂಬುಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀಯತಿ—ಪೀ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ವಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಣಾತಿ—ಗೃ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಕ್ರಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾವಿಕರಣ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂದಾರುಃ—ವದಿ ಅಭಿವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಶ್ವಾವಂದ್ಯೋರಾರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಚ್ಚೀಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ತಮ್ - ತನ್ವಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತ-ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂದೇ—ವದಿ ಅಭಿವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

— ಸ್ತೋತ್ರ —

ಯೇ ಪಾಯವೋ ಮಾಮತೇಯಂ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಪಶ್ಯಂತೋ ಅಂಧಂ
ದುರಿತಾದರಕ್ಷನ್ |

ರರಕ್ಷ ತಾನ್ತುಕೃತೋ ವಿಶ್ವವೇದಾ ದಿಪ್ಸಂತ ಇದ್ರಿಪವೋ ನಾಹ ದೇಭುಃ |
|| ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯೇ | ಪಾಯವಃ | ಮಾಮತೇಯಂ | ತೇ | ಅಗ್ನೇ | ಪಶ್ಯಂತಃ | ಅಂಧಂ | ದುಃಸ್ವಿತಾತ್ | ಅರಕ್ಷನ್ |
ರರಕ್ಷ | ತಾನ್ | ತುಕೃತಃ | ವಿಶ್ವವೇದಾಃ | ದಿಪ್ಸಂತಃ | ಇತ್ | ರಿಪವಃ | ನ | ಅಹ | ದೇಭುಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಉಚಿಛ್ಯಬೃಹಸ್ಪತಿನಾಮಾನೌ ದ್ವಾವೃಷೀ ಆಸ್ತಾಂ | ತತ್ರೋಚಿಛ್ಯಸ್ಯ ಮಮತಾ ನಾಮ ಭಾರ್ಯಾ | ಸಾ ಚ ಗರ್ಭಿಣೀ | ತಾಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಗೃಹೀತ್ವಾರಮಯತ್ | ಶುಕ್ರನಿರ್ಗಮ-
ನಾವಸರೇ ಸ್ರಾಪ್ತೇ ಗರ್ಭಸ್ಥಂ ರೇತಃ ಸ್ರಾವಾದೀತ್ ಹೇ ಮುನೇ ರೇತೋ ಮಾ ತ್ಯಾಕ್ಷೀಃ ಪೂರ್ವಮಹಂ
ವಸಾಮಿ ರೇತಃಸಂಕರಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತಿ | ಏವಮುಕ್ತೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬಲಾತ್ಪ್ರತಿರುದ್ಧರೇತಸ್ಯಃ ಸನ್
ಶತಾಪ | ಹೇ ಗರ್ಭ ತ್ವಂ ಯತೋ ರೇತೋನಿರೋಧಮಕರೋಃ | ಅತಸ್ತ್ವಂ ದೀರ್ಘಂ ತಮಃ ಸ್ರಾಪ್ನುಹಿ
ಜಾತ್ಯಂಧೋ ಭವೇತಿ | ಏವಂ ಶಪ್ತೋ ಮಮತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತಮಾ ಅಜಾಯತ | ಸ ಚೋತ್ಪನ್ನಸ್ತ-
ಮೋವ್ಯಥಯಾಗ್ನಿಮಸ್ತಾಷೀತ್ | ಸ ಚ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರೀತ ಅಂಧ್ಯಂ ಪರ್ಯಹರದಿತಿ | ತದಿದಮತ್ರೋ-
ಚ್ಯತೇ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಯೇ ಸಾಯವಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಪಾಲಯಿತಾರೋ ರಶ್ಮಯೋ
ಮಾಮತೇಯಂ ಮಮತಾಯಾಃ ಪುತ್ರಂ ದೀರ್ಘತಮಸಮಂಧಂ ಪಶ್ಯಂತೋಽಂಧೋಽಯಂ ಆತೋಽ-
ಸ್ಮಾಭೀ ರಕ್ಷಣೀಯ ಇತ್ಯವಗಚ್ಛಂತೋ ದುರಿತಾದ್ಧುಷ್ಯಂ ಷ್ರಾಸ್ತಾದ್ಧುಃಖಾದರಕ್ಷನ್ ತಾನ್ಸುಕೃತಃ ಸುಖ-
ಕರ್ತೃನ್ ವಿಶ್ವವೇದಾ ವಿಶ್ವಪ್ರಜ್ಞೋ ರರಕ್ಷ | ರಕ್ಷತಿ | ಅಸ್ಮತ್ಪಾಲನಾಯೇತಿ ಭಾವಃ | ತೈರಸ್ಮಾನಪಿ
ರಕ್ಷಿಷ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ರಕ್ಷಿತಾನಸ್ಮಾನ್ ದಿಪ್ಸಂತೋ ದಂಭಿತುಮಿಚ್ಛಂತೋ ರಿಪವಃ ಕಾಮಾದಯೋ
ನಾಹ ದೇಭುಃ | ಅಹೇತಿ ನಿನ್ರಿಗ್ರಹಾರ್ಥೀಯಃ | ನ ಖಲು ದಂಭಿತುಂ ಶಕ್ನುಂತಿ || ದನ್ಯು ದಂಭೇ |
ಶ್ರುಂಧಿಗ್ರಂಥಿದಂಭಿಸ್ತಂಜೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೧-೨-೬-೧ | ಇತಿ ಲಿಟಃ ಕಿತ್ವಾಪನಿಧಿತಾಮಿತಿ
ನಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾದೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಯೋರಪ್ರಾಸ್ತಾ ದಂಭೇಶ್ವೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೪-
೧೨೦-೫ | ಇತಿ ತೌ ವಿಧೀಯೇತೇ || ಯದ್ವಾ | ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟಾ ದೀರ್ಘತಮಾಃ ಸ್ವಯಮೇವಾತ್ಮಾನಂ
ಪರೋಕ್ಷತಯಾ ಬ್ರವೀತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಯೇ ಸಾಯವಃ—ಪಾಲಕಗಳಾದ ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳು |
ಮಾಮತೇಯಂ—ಮಮತೆಯ ಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸನ್ನು (ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರವನ್ನು) | ಅಂಧಂ ಪಶ್ಯಂತಃ—
ಇವನು ಕುರುಡನು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು | ದುರಿತಾತ್—(ಅಂಧಕಾರದ) ದುಃಖದಿಂದ | ಅರಕ್ಷನ್—
ರಕ್ಷಿಸದವನೋ | ತಾನ್ ಸುಕೃತಃ—ಸುಖಕಾರಕಗಳಾದ ಆ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು | ವಿಶ್ವವೇದಾಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ
ವನು | ರರಕ್ಷ—ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಹೀಗೆ ನಾವೂ ಸಹ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡರೆ) | ದಿಪ್ಸಂತಃ—(ನಮ್ಮನ್ನು)
ಹಿಂಸೆಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವ | ರಿಪವಃ—(ಕಾಮಾದಿರೂಪದ) ಶತ್ರುಗಳು | ನಾಹ ದೇಭುಃ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ
ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪಾಲಕಗಳಾದ ಯಾವ ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಮಮತೆಯ ಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘ ತಮಸ್ಸನ್ನು
ಇವನು ಕುರುಡನು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಕನಿಕರದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಅಂಧಕಾರದ ದುಃಖದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದವೋ,
ಸುಖಕಾರಕಗಳಾದ ಆ ಸಕಲ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಹೀಗೆ ನಾವೂ ಸಹ ಕಾಪಾಡಿ
ಕೊಂಡರೆ, ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಶತ್ರುಗಳು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು.

English Tranlation

Your fostering (rays), Agni, beholding the blind son of Mamata, relieved him of the affliction : he who knows all things protects the pious, and (their) malevolent enemies are unable to do them harm.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮಾಮತೇಯಂ ಅಂಧಂ ಪಶ್ಯಂತಃ ದುರಿತಾತ್ ಅರಕ್ಷನ್-ಮಮತಾ ಎಂಬುವಳ ಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘ-ತನುಸ್ಸನ್ನು ಅವನು ಕುರುಡನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ದಯೆಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ಆ ದುಃಖದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿದವು ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ರಶ್ಮಿಗಳ ರಕ್ಷಣಾಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಪೂರ್ವಕಥೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಉಚಫ್ಯಬೃಹಸ್ಪತಿನಾಮಾನೌ ದ್ವಾವೃಷೀ ಆಸ್ತಾಂ | ತತ್ರೋಚ-
ಫ್ಯಸ್ಯ ಮಮತಾ ನಾನು ಭಾರ್ಯಾ | ಸಾ ಚ ಗರ್ಭಿಣೀ | ತಾಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಗೃಹೀತ್ವಾರಮಯತ್ |
ಶುಕ್ರನಿರ್ಗಮನಾವಸರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಗರ್ಭಸ್ಯ ರೇತಃ ಪ್ರಾನಾದೀತ್ | ಹೇ ಮುನೇ ರೇತೋ ಮಾ
ತ್ಯಾಪ್ತೇ ಪೂರ್ವಮಹಂ ವಸಾಮಿ ರೇತಃಸಂಕರಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತಿ | ಏವಮುಕ್ತೋ ಬೃಹ-
ಸ್ಪತಿರ್ಬಲಾತ್ಪ್ರತಿರುದ್ಧರೇತಸ್ಯಃ ಸನ್ ಶಶಾಪ | ಹೇ ಗರ್ಭ ತ್ವಂ ಯತೋ ರೇತೋನಿರೋಧ
ಮಕರೋಃ | ಅತಸ್ತ್ವಂ ದೀರ್ಘಂ ತಮಃ ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ ಜಾತ್ಯಂಧೋ ಭವೇತಿ | ಏವಂ
ಶಪ್ತೋ ಮಮತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತಮಾ ಅಜಾಯತ | ಸ ಚೋತ್ಸನ್ನ ಸ್ತಮೋವ್ಯಥಯಾಗ್ನಿ-
ಮಸ್ತಾಪೀತ್ | ಸ ಚ ಸ್ತತ್ಯಾ ಪ್ರೀತ ಅಂಧ್ಯಂ ಪರೈಹರದಿತಿ | ತದಿದಮತ್ರೋಚ್ಯತೇ |

ಉಚಫ್ಯ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಋಷಿಗಳಿದ್ದರು. ಮಮತಾ ಎಂಬ ಉಚಫ್ಯನ ಪತ್ನಿಯು ಗರ್ಭಿಣಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅವಳನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ರಮಿಸಿದನು. ರೇತಸ್ಸಿನ ನಿರ್ಗಮನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಳಗಿದ್ದ ಗರ್ಭವು “ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ ನಾನು ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿದ್ದೇನೆ. ದಯವಿಟ್ಟು ನಿನ್ನ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ತಡೆದುಕೊ ” ಎಂದಿತು. ಅದರ ನಿರೋಧಕ್ಕಾಗಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಕುಪಿತನಾಗಿ ಅದನ್ನು ದೀರ್ಘವಾದ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಡತಕ್ಕ ಅಂಧನಾಗಿ ಜನಿಸಬೇಕೆಂದು ಶಪಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆಯೇ ಮಮತೆಗೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮದ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನು. ಅವನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ತಪಿಸುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ತುಷ್ಟನಾಗಿ ಅವನ ಅಂಧತ್ವವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು, ಆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರೂ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ದ್ವಾವುಚಫ್ಯಬೃಹಸ್ಪತೀ ಋಷಿಪುತ್ರೌ ಬಭಾವತುಃ |

ಆಸೀದುಚಫ್ಯಭಾರ್ಯಾ ತು ಮಮತಾ ನಾನು ಭಾರ್ಗವೀ ||

ತಾಂ ಕನೀಯಾನ್ಪೃಹಸ್ವತಿರ್ವೈಘನಾಯೋಪಚಕ್ರಮೇ |
 ಶುಕ್ರಸ್ಯೋತ್ಸರ್ಗಕಾಲೇ ತು ಗರ್ಭಸ್ತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾಷತೇ ||
 ಇಹಾಸ್ಮಿ ಪೂರ್ವಸಂಭೂತೋ ನ ಕಾರ್ಯಃ ಶುಕ್ರಸಂಕರಃ |
 ತಚ್ಛುಕ್ರಪ್ರತಿಷೇಧಂ ತು ನ ಮಮರ್ಷ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ||
 ಸ ವ್ಯಜಹಾರ ತಂ ಗರ್ಭಂ ತಮಸ್ತೇ ದೀರ್ಘಮಸ್ತಿತಿ |
 ಸ ಚ ದೀರ್ಘತಮಾ ನಾಮ ಬಭೂವರ್ಷಿರುಚೇಢ್ಯಜಃ ||
 ಸ ಜಾತೋಽಭ್ಯತಪದ್ವೇನಾನಕಸ್ಮಾದಂಧತಾಂ ಗತಃ |
 ದದುರ್ದೇವಾಸ್ತು ತನ್ನೇತ್ರೇ ತತೋಽನಂಧೋ ಬಭೂವ ಸಃ ||
 ಸ ವೇದಿಷದ ಇತ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚ ತುರ್ಭಿರ್ಜಾತೇನೇದಸಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೧೧-೧೬)

ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಉಚಥ್ಯರು ಸಹೋದರರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಾಯಣರ ವಿನರಣೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘತಮಸ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನೆಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಆ ದೇವತೆಗಳು ಇವನಿಗೆ ನೇತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆಂದೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಮಾಮತೇಯಂ ದುರಿತಾದರಕ್ಷಣ್ ಎಂಬುದರ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವಾಗಿ Oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

Dirghatamas, the son of Mamata, is the reputed author of this section of the first Mandala which belongs indeed to a family of priests claiming descent from him. The story of the blindness of Dirghatamas and of the distress into which he fell is told in the Mahabharata I-4179 'Seq.

Considering the construction of the whole verse from the grammatical point of view only, one will scarcely be tempted to translate otherwise than we have done. But it is rather strange that Agni is represented here as saving those very guardians by the aid of whom he has saved Mamateya. The meaning which one should expect to find expressed, is rather that Agni, as he saved Mamateya by his guardians, has saved also and will save, all pious worshippers. This meaning may be established if we consider the construction of the verse as similar to that of I-37-12.

Thus, we may, I believe, translate here, "Agni, with such guardians as thine who have seen and saved the blind son of Mamata from distress, he, the possessor of all wealth (i.e. Agni) has saved all those who have done good deeds".

(The Vedic Hymns. P. 171-2)

ಮುಕ್ತು ದುರಿತಾತ್—ದುರಿತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ದುರ್ಗತಿಗಮನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೬-೧೨)

ವೈಶ್ವದೇವೀ ಸೊನ್ನತಾಮಾರಭಧ್ವಂ ಶುದ್ಧಾ ಭವಂತೋ ಯೆಖ್ಲಿಯಾಸಃ ಸಾವಕಾಃ |
ಅತಿಕ್ರಾಮಂತೋ ದುರಿತಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ಶತಂ ಹಿಮಾಃ ಸರ್ವವೀರಾ ಮದೇಮು ||

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ದುರಿತ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಇದಕ್ಕೆ ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ ದುರಿತಾನಿ—ದುರ್ಗತಿಪ್ರಾಪಕಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ದುಃಸ್ಥಿತಿಗೆ ತರತಕ್ಕದ್ದೂ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿ ರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಕರ್ಮಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ

ದಿವ್ಯಂತಃ—ದಂಭಿತುಮಿಚ್ಛಂತಃ ರಿಪವಃ ಕಾಮಾದಯಃ | ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಕಾಮಾದಿ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ಸಾಯವಃ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಕೃವಾಪಾ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಪಾಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಮತೇಯಮ್—ಮಮತಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುನಾನ್ ಮಾಮತೇಯಃ. ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಡಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕಿತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ-ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪಶ್ಯಂತಃ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಆದಕ್ಕೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಶ್ಯಾದೇಶ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ.

ದುರಿತಾತ್—ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಇಣ್ ಗತಾ. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅರಕ್ಷನ್—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರರಕ್ಷ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕೃತಃ—ಪೂರ್ವಭನಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಇತಿ ಸುಕೃತಃ ಡುಕೃತ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಾಯಜಘಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಯುಷ್ಯದ್ರಕ್ಷಿತಾನ್ ಯೋಽಘಾಯುರ್ಮಾರಣಾದಿರೂಪಪಾಪೇಚ್ಛಾನ್
 ಅರರಿವಾನದಾತಾ | ಅಸ್ಮದ್ವಾನಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ರಾತೇಶ್ವಾಂದಸಸ್ಯ ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ || ಅರಾತೀವಾ
 ಸ್ವಯಮದಾನವಾನ್ || ಛಂದಸಿ ವನಿಪಮಿಚ್ಛಂತೀತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯೋ ವನಿಪ್ || ಶತ್ರುತ್ವಮಾಚರನ್
 ಯಃ ಶತ್ರುರ್ಧ್ವಯೇನ ಮಾನಸವಾಚಿಕಭೇದೇನ ದ್ವಿವಿಧೇನ | ನ ದದಾಮೀತಿ ಮಾನಸೋ ಮಂತ್ರಃ |
 ನಿಂದಾದ್ಯಾರೋಪೇಣ ದಾನನಿವಾರಣಂ ವಾಚಿಕೋ ಮಂತ್ರಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಾಯಾಹೇತುಕೇನ ವಿರುದ್ಧ-
 ರೂಪೇಣ ದ್ವಿವಿಧೇನ ಮಂತ್ರೇಣ | ಯೋ ವಿರುದ್ಧಮಾಚರತಿ ತನ್ನ ಸಂಕೀರ್ತಯತಿ ಯಚ್ಚ ಪ್ರಿಯಂ
 ಬ್ರೂತೇ ತನ್ನ ಕರೋತಿ ಅನ್ಯತ್ಕರೋತ್ಯನ್ಯದ್ವದತೀತ್ಯೇವಂ ಮಂತ್ರಸ್ವರೂಪದ್ವೈವಿಧ್ಯಂ | ಪೂರ್ವಂ ಮಾನಸ-
 ವಾಚಿಕಭೇದೇನ ಇದಾನೀಂ ವಾಚಿಕಕಾಯಿಕಭೇದೇನೇತಿ ವಿನೇಕಃ | ಈದೃಶೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಯಃ ಶತ್ರು-
 ಮರ್ಚಯತಿ ಭರ್ಷಯತಿ ವಿಧೇಯಿಕರೋತಿ ವಾಸ್ತಾನ್ | ಸ ಮಂತ್ರೈಕದೇಶೋ ಮಾನಸರೂಪೋಽ-
 ಸ್ಮೈ ಪುನರ್ಗುರುರಸ್ತು || ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೀ || ಪ್ರಯೋಕ್ತುರೇವ ಪುನರ್ಗರಿತಾಸ್ತು | ತಥಾ
 ದುರುಕ್ತೈರ್ದುರ್ವಾಕ್ಯೈರ್ನಿಂದಾರೂಪೈರ್ವಾಚಿಕೈಸ್ತನ್ನಂ ಸ್ವಕೀಯಾಂ ತನುಮನು ಮೃಕ್ಷೀಷ್ಟ | ಅನು-
 ಮಾಷ್ಟು | ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಲುಂಪತು | ಯದ್ವಾ | ಸ ದ್ವಿವಿಧೋ ಮಂತ್ರೋಽಸ್ಮೈ ಪ್ರಯೋಕ್ತುರೇವ
 ಗುರುಗರಿತಾಸ್ತು | ಅನ್ಯಾನ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತನ್ನೈಕ್ಯಾರಾಯ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ನಿಷ್ಕರಭಾಷಣಾನಿ ಸಂತಿ | ತೈರ್ದು-
 ರುಕ್ತೈಃ ಸೋಽರಾತಿಃ ಸ್ತತನುಮೇವಾಲುಂಪತು | ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮೇವಾವೃತ್ಯ ದಹತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ — ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ — (ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು | ಅಘಾಯುಃ — ಪಾಪಿಷ್ಠನೂ |
 ಅರರಿವಾನ್ — ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸಿನ ದಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸುವವನೂ | ಅರಾತೀ ವಾ — ತಾನೂ ಸಹ ದಾನಮಾಡದಿರು-
 ವವನೂ ಆದ | ಯಃ — ಯಾವ ಶತ್ರುವು | ದ್ವಯೇನ — ಮಾನಸಿಕವೂ, ವಾಚಿಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ
 ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಅಥವಾ) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೊಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಬಾಯಿನಲ್ಲೊಂದು ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ
 ವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ಮರ್ಚಯತಿ — (ನಮ್ಮನ್ನು) ದೂಷಿಸಿ ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಸಃ ಮಂತ್ರಃ —
 ಅವನ ಮಾನಸರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವು | ಅಸ್ಮೈ ಪುನಃ — ಅವನಿಗೇನೆ | ಗುರುಃ — ಭಾರವಾದ ಹೊರೆಯಾಗಿ |
 ಅಸ್ತು — ಪರಿಣಮಿಸಲಿ (ಹಾಗೆಯೇ) | ದುರುಕ್ತೈಃ — ದುರ್ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ತನ್ನಂ — ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನೇ | ಅನು
 ಮೃಕ್ಷೀಷ್ಟ — ದಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪಿಷ್ಠನೂ, ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸಿನ ದಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸುವ
 ವನೂ, ತಾನೂ ಸಹ ದಾನಮಾಡದಿರುವನೂ ಆದ ಯಾವ ಶತ್ರುವು ಮಾನಸಿಕವೂ ವಾಚಿಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧ
 ವಾದ ದುಷ್ಟಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ದೂಷಿಸಿ ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನ ಮಾನಸರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವು
 ಅವನಿಗೇನೇ ಭಾರವಾದ ಹೊರೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಲಿ, ಹಾಗೆಯೇ, ಅವನ ದುರ್ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನೇ
 ದಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

When a wicked (man), with twofold (malignity of thought and speech), obstructing our offerings, and refraining from gifts (himself) reviles us, may his prayer be heavy on him and involve his person (in the consequences of) his evil works.

ವಿಶೇಷವಿಸಯಗಳು

ಅಘಾಯುಃ—ಮಾರಣಾದಿರೂಪಪಾಪೇಚ್ಛಾನ್ | ನಮ್ಮಗಳ ನಾಶವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪಾಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಈಗಿನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಅಘಾಯುಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಘ ರೂಪವಾದ ಆಯುವುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಪಾಪರೂಪವಾದ ಜೀವನವುಳ್ಳವನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಘಾಯುರಿಂದ್ರಿಯಾರಾಮೋ ಮೋಘಂ ಪಾರ್ಥ ಸ ಜೀವತಿ |

(ಭ. ಗೀ. ೩-೧೬)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಘಾಯುಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅಘಂ ಪಾಪಂ ಆಯುಃ ಜೀವನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಘಾಯುಃ ಪಾಪಜೀವನಃ | ಪಾಪಪೂರಿತವಾದ ಜೀವನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಗೀತಾಶ್ಲೋಕದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧವಾದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಘಂ ಇಚ್ಛತೀತ್ಯಘಾಯುಃ ನಮಗೆ ಕೆಡಕನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಾಪಿಸ್ಥಾನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಯಸ್ತು ಇಧ್ಮಂ ಜಭರತ್ಸಿಷ್ಟಿದಾನೋ ಮೂರ್ಧಾನಂ ನಾ ತತಪತೇ ತ್ವಾಯಾ |

ಭುವಸ್ತಸ್ಯ ಸ್ವತವಾಃ ಪಾಯುರಗ್ನೇ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾತ್ಪ್ರೀಮಘಾಯತ ಉರುಷ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಘಾಯತಃ ಪಾಪಮಿಚ್ಛತಃ | ಪಾಪಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲಿಷ್ಟವುಳ್ಳ ಎಂದಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪಾಪಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತೀ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದರೆ ಮೇಲಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಪಾಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ಅರರಿವಾನ್—ರರಿವಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಾನವಾನ್ ಎಂದರ್ಥ. ಅರರಿವಾನ್ ಎಂದರೆ ಅದಾನವಾನ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಪುನಃ ಅರಾತೀ ನಾ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಅದಾನವಾನ್ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಅರರಿವಾನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದಾನಪ್ರತಿಬಂಧಕನೆಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮರ್ಚಯತಿ—ಭರ್ತ್ಸಯತಿ ವಿಧೇಯೀಕರೋತಿ ನಾಸ್ಮಾನ್. ನಮ್ಮನ್ನು ಬೆದರಿಸಿ ಆ ಬೆದರಿಕೆಯಿಂದ ನಾವು ಶತ್ರುವಾದ ಆತನಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. [ಅಂತಹ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ಮತ್ತು ಆ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವವು ಅವನ ಮೇಲೆ ಹಿಂತಿರುಗಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ]. ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು,

ಯೋ ನ ಆಗೋ ಅಭ್ಯೇನೋ ಭರಾತ್ಯಧೀದಘಮಘಶಂಸೇ ದಧಾತೆ |

ಜಹೀ ಚಿಕಿತ್ಸೋ ಅಭಿಶಸ್ತಿ ನೇತಾನುಗ್ನೇ ಯೋ ನೋ ಮರ್ಚಯತಿ ದ್ವಯೇನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅನುವರ್ತನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮರ್ಚಯತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಾಧತೇ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ಶತ್ರುವು ನಮಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪಾಪವನ್ನು ಕೋರುತ್ತಾನೆಯೋ ಯಾರು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಶತ್ರುವನ್ನೇ ನೀನು ಹಿಂಸಿಸು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅರರಿವಾನ್—ರಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್, ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುರಾದೇಶ. ವಸ್ತೇಕಾಚಾಧ್ಯಸಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನದಲ್ಲಿ ರರಿವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನ ರರಿವಾನ್ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಘಾಯುಃ—ಅಘಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನುಮಾದಿದಾಗ ಸುಪಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಶ್ವಾಘಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರಾತೀ ವಾ—ರಾತೀ ದಾನಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನುಮಾದಿದಾಗ ಛಂದಸಿ ವನಿಪಮಿಚ್ಛಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನೈಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದಿಘ. ರಾತೀವಾ ಎಂದು ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಞ್ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಅನ್ವಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ಚಯತಿ—ಮರ್ಚ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ. ಚುರಾದಿ. ಸತ್ಯಾಪೇಸಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದ್ವಯೇನ—ದ್ವೌ ಅವಯವೌ ಯಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ತಯಸ್ಯ ಅಯಜ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯಸಿಗೆ ಅಯಚಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಂತ್ರಃ—ಮತ್ರಿ ಗುಪ್ತಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ನಂದಿಗ್ರಹಸಚಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತು—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮೈ—ಸುಸಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷೇಷ್ಟ—ವೃಷೂ ಶುದ್ಧಾ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಜಃಸೀ-ಯುಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟಾಗಮು. ಸುಟ್‌ತಿಥೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಟಾಗಮು. ಯಲೋಪ ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್ಠಸೃಜ—ಎಂಬುದರಿಂದ. ಸತ್ವ. ಷಢೋಃಕಃಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತನ್ವಮ್—ತನ್ವಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿ-ತಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರುಕ್ತೈಃ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ-ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉತ ವಾ ಯಃ ಸಹಸ್ಯ ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ಮತೋ ಮರ್ತಂ ಮರ್ಚಯತಿ ದ್ವ-
ಯೇನ |

ಅತಃ ಸಾಹಿ ಸ್ತವಮಾನ ಸ್ತುವಂತಮಗ್ನೇ ಮೂಕಿನೋ ದುರಿತಾಯ
ಧಾಯಾಃ || ೫ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಉತ | ವಾ | ಯಃ | ಸಹಸ್ಯ | ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ | ಮರ್ತಃ | ಮರ್ತಂ | ಮರ್ಚಯತಿ | ದ್ವಯೇನ |

ಅತಃ | ಪಾಹಿ | ಸ್ತವಮಾನ | ಸ್ತುವಂತಂ | ಅಗ್ನೇ | ಮಾಕಿಃ | ನಃ | ದುಃಸ್ವತಾಯ | ಧಾಯೀಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ದ್ವಿವಿಧಕುಟಿಲಮಂತ್ರೇಣ ಕರ್ತಾರಂ ತನ್ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರಾಪ್ನೋತು ಮೂಷ್ಠಾ-
ನಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅತ್ರ ತು ತನ್ಮಂತ್ರಣಾತ್ಪಾಹೀತ್ಯಗ್ನಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತೇ | ಉತ ವಾ ಹೇ ಸಹಸ್ಯ | ಸಹ ಇತಿ
ಬಲನಾಮ | ತತ್ರ ಭವಾಗ್ನೇ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮರಣಧರ್ಮಾ ಮನುಷ್ಯಃ ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ ಮಾಯಾ-
ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಜಾನನ್ ದ್ವಯೇನ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತ್ಯಾ ದ್ವಿವಿಧಮಂತ್ರೇಣ ಮರ್ತಂ ಮನುಷ್ಯಂ
ಮರ್ಚಯತಿ ವಿಧೇಯಾಕರೋತಿ ಭರ್ಷಯತಿ ವಾ ಅತಸ್ತದ್ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥನಾತ್ಪ್ರಕಾರಃ ಸಕಾಶಾದ್ವಾ ಹೇ
ಸ್ತವಮಾನ ಸ್ತೂಯಮಾನಾಗ್ನೇ ಸ್ತುವಂತಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರ್ವಂತಂ ಮಾಂ ಪಾಹಿ | ರಕ್ಷ | ಕಿಂಚಿ ನೋಽಸ್ಮಾ-
ನ್ದುರಿತಾಯ ತತ್ತ್ವತಾಯ ದುರ್ಮಂತ್ರಣಸ್ರಯುಕ್ತದುಃಖಾಯ ಸಮರ್ಥಂ ಮಾರ್ಕಿಧಾಯೀಃ | ಮಾ
ಸ್ಥಾಪಯ | ದುರಿತಭಾಜನಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಧಿ ಧಾರಣೇ | ವೃತ್ಯಯೇನೇಹ | ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ |
ನ ಮಾಜ್ಯೋಗ ಇತ್ಯಡಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಉತ ವಾ— ಅಥವಾ | ಸಹಸ್ಯ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಃ ಮರ್ತ್ಯಃ—ಯಾವ
ಮಾನವನು | ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್—ವಂಚಕರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು | ದ್ವಯೇನ—ಮಾನ
ಸಿಕವೂ ಮತ್ತು ವಾಚಿಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | ಮರ್ತಂ—ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಾನವನನ್ನು |
ಮರ್ಚಯತಿ—ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಅತಃ—ಭಯಗೊಳಿಸುವ ಆ ಮಂತ್ರದ್ವಯದಿಂದ | ಸ್ತವಮಾನ—
ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸ್ತುವಂತಂ—ಸ್ತುತಿಮಾಡತಕ್ಕ ನನ್ನನ್ನು | ಪಾಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು
(ಮತ್ತು) | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ದುರಿತಾಯ—ದುರ್ಮಂತ್ರದ ದುಃಖಕ್ಕೆ | ಮಾಕಿಃ ಧಾಯೀಃ—ಪಾತ್ರರನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡಲೇಬೇಡ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ದುಷ್ಟಮಾನವನು ವಂಚಕರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ
ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಮಾನಸಿಕವೂ ಮತ್ತು ವಾಚಿಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಾನ
ವನನ್ನು ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ
ನನ್ನನ್ನು ಭಯಗೊಳಿಸುವ ಆ ಮಂತ್ರದ್ವಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು. ಮತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ದುರ್ಮಂತ್ರದ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರ
ರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡ.

English Translation

When, Son of Strength, a man skilful (in deception) assails another man with a doubly (maligant prayer), do you, Agni, duly propitiated, protect him who worships you (from its effects); consign us not to misfortune.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಸಹಸ್ಯ—ಸಹ ಇತಿ ಬಲನಾಮ | ತತ್ರ ಭವಾಗ್ನೇ | ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪನ್ನನಾದವನೇ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಯತಃ ಕಾರಣಾನ್ಮಥನಕಾಲೇ ಬಲೇನೋತ್ಪನ್ನಃ ಅತೋ ಬಲಾಯ ಧಾರ್ಯತೇ | ಆರಣ್ಯಗಳ ಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಹಸಸ್ಪತ್ರ, ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ದುರಿತಾಯ—ಶತ್ರುಕೃತಾಯ ದುರ್ಮಂತ್ರಣಪ್ರಯುಕ್ತದುಃಖಾಯ | ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿತ ವಾದುದೂ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ದುಃಖಕ್ಕೆ.

ಮಾಕಿಃ ಧಾಯೀಃ—ಅಥ ಸರ್ವಪದಸಮಾಮ್ನಾತಂ ಎಂದು ಹಿಕಂ, ನುಕಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಪದಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಗಳೂ, ಸಂಬಂಧಸೂಚಕಾಂಶಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಮಾಕಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಆ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಮಾಕಿಃ ಧಾಯೀಃ ಎಂದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ (ನಮ್ಮನ್ನು ದುಖ ಪಾತ್ರರನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಬೇಡ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯಾರೂ ಕೂಡ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವಂತೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡಬೇಡ ಎಂದಾಗಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿ ಸ್ವಲೋ ವಿಸೃಜ ತೂರ್ಣಿತನೋ ಭವಾ ಸಾಯುರ್ವಿಶೋ ಅಸ್ಯಾ ಅದಭಃ |

ಯೋ ನೋ ದೂರೇ ಅಘಶಂಸೋ ಯೋ ಅಂತೈಗ್ನೇ ಮಾಕಿಷ್ಟೇ ವ್ಯಥಿರಾ ದಧರ್ಷೀತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೪-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಕಿಃ ಎಂದರೆ ನ ಕಶ್ಚಿದಸಿ ಯಾರೂಕೂಡ (ಹಿಂಸಿಸದಿರಲಿ) ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||.

ಸಹಸ್ಯ—ಸಹಃ ಬಲಮ್. ತತ್ರ ಭವಃ ಸಹಸ್ಯಃ ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್—ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವೇತ್ತಿ ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್. ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ವಿದೇಶತುರ್ವಸುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವವಿಗೆ ವಸುರಾದೇಶ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಃ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಅಸಿಹಸಿಮ್—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯು ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತವಮಾನೆ—ಷ್ಠುರ್ಜ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಪಿಗೇ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಆನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾಗಮ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತವಂತಮ್—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪಿಗೇ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕಮಸಿತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಶ್ನ ಧಾತುಭ್ರವಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉನಜಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನೇ—ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಠಮಿಹ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುರಿತಾಯ—ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಾಯೀಃ—ಧಿ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಇಟಿಈಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸಾ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ನಮಾಜ್‌ಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೫||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

—:೦:—

ನೂರನಲವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

**ಮಥೀದ್ಯದಿತಿ ಪಂಚರ್ಚಮಷ್ಟಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾಗ್ನೇಯಂ | ಮಥೀ-
ದ್ಯದಿತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಸೂಕ್ತತ್ರಯಮಧ್ಯಸ್ಯ ತೃತೀಯತ್ರೇನ ಪೂರ್ವಂ ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ||**

ಅನುವಾದವು—ಮಥೀದ್ಯತ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಪುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಥೀದ್ಯದೀಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ ವಿನಿಯೋಗವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೮

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ— ೧೪೮ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧೭ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೫ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಿತ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಆಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮುಧೀದ್ಯದೀಂ ವಿಷ್ವೋ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವಾಪುಂ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ |

ನಿ ಯಂ ದಧುರ್ಮನುಷ್ಯಾಸು ವಿಕ್ಷು ಸ್ವ ರ್ಣ ಚಿತ್ರಂ ವಪುಷೇ ವಿಭಾವಂ |

॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಮುಧೀತ್ | ಯತ್ | ಈಂ | ವಿಷ್ವಃ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಹೋತಾರಂ | ವಿಶ್ವಾಪುಂ | ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ |

ನಿ | ಯಂ | ದಧುಃ | ಮನುಷ್ಯಾಸು | ವಿಕ್ಷು | ಸ್ವಃ | ನ | ಚಿತ್ರಂ | ವಪುಷೇ | ವಿಭಾವಂ ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾರಂ ವಿಶ್ವಾಪುಂ | ಅಪ್ಪಿತಿ ರೂಪನಾಮ | ನಾನಾರೂಪಂ
ಸಾರ್ಥವನ್ಯೈದ್ಯತಜಾತರಾದಿಭೇದೇನಾಹವನೀಯಾದಿಭೇದೇನ ವಾ | ಯದ್ವಾ | ಕಾಲೀಕರಾಲ್ಯಾದಿರೂ-
ಪೇಣ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ನೈರೂಪ್ಯಾದಿಶ್ವರೂಪತ್ವಂ | ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ ಸರ್ವದೇವಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಸಾಧುಂ
ಯದೀಂ ಯಮೇನಮಗ್ನಿಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನೈಷ್ಠ್ಯಾದಿನಿರ್ಮಾತ್ರಂತರಿಕ್ಷಶ್ವಸನೋ ವಾಯುರ್ವಿಷ್ವಃ ಕಾಷ್ಠೇ-
ಷ್ವಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಸನ್ ಮುಧೀತ್ ಅನುಥಾತ್ | ಪ್ರಾವರ್ಧಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಮಥೇ ವಿಲೋಡನೇ |
ಹ್ಯಂತಪ್ತಜೇತಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ ॥ ಪುನಃ ಸ ಏವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಯಮಗ್ನಿಂ ಮನುಷ್ಯಾಸು ಮತ್ತ್ವಾ

ಕರ್ಮ ಕುರ್ವತೀಷು ವಿಕ್ಷೃತ್ವಿಗ್ರೂಪಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಪೂರ್ವಂ ವಪುಷೇ ಯಜ್ಞಸಿದ್ಧಯೇ ನಿ ದಧುಃ
ಧಾರಯಂತಿ ಯಜಮಾನಾಃ | ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದೋ ನಿರುಕ್ತೇ ಬಹುಧಾ ನಿರುಕ್ತಃ | ಮನುಷ್ಯಾಃ ಕಸ್ಮಾನ್ಮತ್ಯಾ
ಕರ್ಮಾಣಿ ಸೀವ್ಯಂತಿ ಮನಸ್ಯಮಾನೇನ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಮನೋರಪತ್ಯಂ ಮನುಷೋ ವಾ || ನಿ. ೩.೭ | ಇತಿ |
ಯದ್ವಾ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಸು ಮನೋರಪತ್ಯಭೂತಾಸು ವಿಕ್ಷು ಪ್ರಜಾಸು ಪ್ರಾಣಿಷು ವಪುಷೇ
ಸ್ವರೂಪಾಯ ಯಾಗಾದಿಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾಶಾಯ ಶರೀರಧಾರಣಾಯ ವಾ ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ನಿ ದಧುಃ |
ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸ್ವರ್ಣ ಸ್ವರಣಂ ಸ್ವೀರಣಂ ವಾ | ಅದಿತ್ಯಮಿವ ಚಿತ್ರಂ ಚಾಯನೀಯಂ
ವಿಭಾವಂ ವಿವಿಧಪ್ರಕಾಶವಂತಂ ಯಥಾ ಪ್ರಕಾಶಾದಿಸಾಧನಾಯ ಧಾರಯಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಸ್ವಃಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ಯ
ಏವಂ ನಿರುನಾಚ | ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣಃ ಸು ಈರಣಃ ಸ್ವತೋ ರಸಾನ್ಸ್ವತೋ ಭಾಸಂ,
ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಸ್ವತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ | ನಿ. ೨-೧೪ | ಇತಿ | ಈದೃಶಂ ಯಂ ನಿ ದಧುಸ್ತಂ ಮಥೀದಿತಿ
ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಹೋತಾರಂ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನೂ | ವಿಶ್ವಾಪುಂ—ಪಾರ್ಥಿವ, ವೈದ್ಯುತ
ಜಾತರಾದಿ ಭೇದಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾಲೀ, ಕರಾಳಾದಿ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ವೈರೂಪ್ಯದಿಂದ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ |
ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆಗೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದವನೂ (ಮತ್ತು) | ಯಂ—ಯಾವನನ್ನು |
ಮನುಷ್ಯಾಸು—ಮಾನವರಾದ | ವಿಕ್ಷು—ಖುತ್ವಿಗಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ | ವಪುಷೇ—ಯಜ್ಞಶರೀರದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ |
ಅಥವಾ [ಯಂ—ಯಾವನನ್ನು | (ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು) | ಮನುಷ್ಯಾಸು—ಮನುವಿನ ಸಂತತಿಯರಾದ |
ವಿಕ್ಷು—ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ | ವಪುಷೇ—ಯಾಗಾದಿ ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ |] ಚಿತ್ರಂ—ಮನೋಹರನಾದವನೂ |
ವಿಭಾವಂ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಸ್ವಃ ನ—ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ | ನಿ ದಧುಃ—
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ, ಅಂತಹವನೂ ಆದ | ಯದೀಂ—ಯಾವ ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸಂಚಾರಿ
ಯಾದ ವಾಯುವು | ವಿಷ್ವಃ—(ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿ | ಮಥೀತ್—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಕೆರಳಿಸಿದನು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ
ಪೂಜೆಗೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದವನೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಹಿಂದೆ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಮನೋಹರವಾಗಿ
ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ ಯಾವನನ್ನು ಮನುವಿನ ಸಂತತಿಯವರಾದ ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಅಂತಹವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಾಯುವು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ
ಕೆರಳಿಸಿದನು.

English Translation

The wind, penetrating (amidst the fuel), has excited (Agni), the
invoker (of the gods) the multiform, the minister of all the deities, whom
they have established amongst mortal worshippers for the accomplishment of
sacrifice, like the wonderful and variously radiant sun.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಾಪುನಂ—ಅಪ್ಪಿತಿ ರೂಪನಾಮ | ನಾನಾರೂಪಂ ಪಾರ್ಥಿವವೈದ್ಯುತಜಾತರಾದಿಭೇದೇನ,
ಆಹವನೀಯಾದಿಭೇದೇನ ವಾ | ಯದ್ವಾ | ಕಾಲೀಕರಾಲ್ಯಾದಿರೂಪೇಣ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ವೈರೂಪ್ಯಾದ್ವಿಶ್ವ-
ರೂಪತ್ವಂ | ಪಾರ್ಥಿವ, ವೈದ್ಯುತ ಮತ್ತು ಜಾತರಾದಿಭೇದಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು
ಆಹವನೀಯ ಎಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾಲೀ, ಕರಾಳೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ವೈರೂಪ್ಯದಿಂದ ನಾನಾವಿಧವಾದ
ರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ತ್ರೀಣಿ ಜಾನಾ—ಇತ್ಯಾದಿವರ್ಣನೆಗಳು ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯ
ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅವಿಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ,

ತ್ರಿಸ್ಥಾನಂ ಚೈನಮರ್ಚಂತಿ ಹೋತ್ರಾಯಾಂ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ |

ಇಹೈವ ಪವಮಾನೋಽಗ್ನಿ ಮಧ್ಯಮೋಽಗ್ನಿ ವನಸ್ಪತಿಃ ||

ಅಮುಷ್ಮಿನ್ನೇವ ವಿಪ್ರೈಸ್ತು ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಃ ಶುಚಿರುಚ್ಯತೇ |

ಇಹಾಗ್ನಿ ಭೂತಸ್ತ್ವೃಷಿಭಿರ್ಲೋಕೇ ಸ್ತುತಿಭಿರೀಳಿತಃ ||

ಜಾತನೇದಾಃ ಸ್ತುತೋ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೫ರಿಂದ ೬೭)

ಈ ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪವಮಾನಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಲೋಕವರ್ತಿ
ಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದೂ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಃಶುಚಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಈ ಮೂರು
ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಅಗ್ನಯೇ ಪವಮಾನಾಯ ಪುರೋಡಾಶಮಷ್ಟಾಕಸಾಲಂ ನಿರ್ವಸೇದಗ್ನಯೇ ಪಾವಕಾಯಾ-
ಗ್ನಯೇ ಶುಚಯೇ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೪)

ಪವಮಾನ, ಶುಚಿ, ಪಾವಕ ಎಂಬ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿ, ಜಾತನೇದಸ್ ಮತ್ತು
ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ದಿವಸ್ಪರಿ
ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಞೇ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫-೧; ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೫) ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು
ಬಡಬಾನಲ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ
ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತನೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ |

(ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ ೧-೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂದೂ, ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿ
ಗಳುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು,

ಕಾಲೀ ಕರಾಲೀ ಚ ಮನೋಜನಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ |

ಸ್ಥುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರುಚೀ ಚ ದೇವೀ ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತ ಚಿಹ್ನಾಃ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿನಾಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳ ನಾನಾವಿಧವಾದ ವೈರೂಪ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಪುಸ್ಸು ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಈ ಅಂಶಗಳ ವರ್ಣನೆಯಾಗಬಹುದು. ವಿಶ್ವಾಪುಸ್ಸನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ವೈರೂಪ್ಯವು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತಮಬ್ರವೀದ್ಯದ್ರೋಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದಗ್ನಿಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವದಗ್ನೀ
ರುದ್ರೋ ಯದರೋದೀತ್ತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಃ ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಜ್ವಾಯಾನ್ವತೋಸ್ತಿ ಧೇಹ್ಯೇವ
ಮೇ ನಾಮೇತಿ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂದು ಕರೆಯಲು ಅಗ್ನಿಯು ನಾನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಬೇರೆ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡು ಎನ್ನಲು,

ತಮಬ್ರವೀತ್ಸರ್ವೋಽಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದಾಪಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವನ್ನಾಪೋ ವೈ
ಸರ್ವೋಽದ್ಭ್ಯೋ ಹೀದಗ್ ಸರ್ವಂ ಜಾಯತೇ ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಜ್ವಾಯಾನ್ವಾ ಅತೋಽಸ್ತಿ
ಧೇಹ್ಯೇವ ಮೇ ನಾಮೇತಿ |

ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ' ನೀನು ಸರ್ವನು ' ಎಂದನು. ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೆಂದೂ, ಬೇರೆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಕರೆಯಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಲು, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು

ತಮಬ್ರವೀತ್ಪಶುಪತೀರಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದೋಷಧಯಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವ-
ನ್ನೋಷಧಯೋ ವೈ ಪಶುಪತಿಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯದಾ ಪಶವ ಓಷಧೀರ್ಲಭಂತೇಽಥ ಪತೀಯಂತಿ
ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಜ್ವಾಯಾನ್ ವಾ |

ಓಷಧಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೀನು ಪಶುಪತಿಯಾಗಿರುವೆ. ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ಪಶುಪತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದರಿಂದ ನಿನಗೂ ಅದೇ ಹೆಸರು ಎಂದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೆಂದೂ, ಬೇರೆ ಹೆಸರಿಡಬೇಕೆಂದೂ ಕೇಳಲು,

ತಮಬ್ರವೀದುಗ್ರೋಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದ್ವಾಯುಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವದ್ವಾ-
ಯುರ್ವಾ ಉಗ್ರಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯದಾ ಬಲವದ್ವಾತ್ಯುಗ್ರೋ ವಾತೀತ್ಯಾಹುಃ ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಜ್ವಾ-
ಯಾನ್ |

ಉಗ್ರವಾಗಿ ಬೀಸತಕ್ಕ ವಾಯುವೇ ನೀನಾದುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಉಗ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಎನ್ನಲು ಪುನಃ ಅಗ್ನಿಯು ಬೇರೆ ನಾಮಧೇಯವಿರಬೇಕೆನ್ನಲು,

ತಮಬ್ರವೀದಶನೀರಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದ್ವಿದ್ಯುತ್ತದ್ರೂಪಮಭವದ್ವಿದ್ಯುದ್ವಾ ಅಶ-
ನಿಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯ ವಿದ್ಯುತ್ತ್ಯಶನಿಃ ಅವಧೀರಿತ್ಯಾಹುಃ |

ವಿದ್ಯುದಾತ್ಮಕವಾದ ಅಶನಿಯೇ ನೀನಾದುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಅಶನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಎನ್ನಲು ಅಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೂ ತೃಪ್ತನಾಗದಿದ್ದಾಗ,

ತಮಬ್ರವೀದ್ಭವೋಽಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋತ್ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವತ್ಪರ್ಜನ್ಯೋ
ವೈ ಭವಃ ಪರ್ಜನ್ಯಾದ್ಧಿದಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ||

ಪರ್ಜನ್ಯಾತ್ಮನಾದ ಭವನೇ ನೀನು ಎಂದನು, ಆಗಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೆನ್ನಲು,

ತಮಬ್ರವೀನ್ಮಹಾದೇವೋಽಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋಚ್ಛೇದಪ್ರಮಾಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವ-
ತ್ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ಚಂದ್ರಮಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ಮಹಾನ್ ದೇವಃ ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ |

ಚಂದ್ರಾತ್ಮಕನಾಗಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ನೀನು ಎಂದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ನಾನು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕನು, ಬೇರೊಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡೆಂದನು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು,

ತಮಬ್ರವೀದೀಶಾನೋಽಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದಾದಿತ್ಯಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವದಾ-
ದಿತ್ಯೋ ವಾ ಈಶಾನ ಆದಿತ್ಯೋ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯೇಷ್ಟೇ | ತಾನ್ಯೇತಾನ್ಯಷ್ಟಾ-
ವಗ್ನಿರೂಪಾಣಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೩-೧೦ರಿಂದ ೧೭)

ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ಆದಿತ್ಯನೇ ನೀನು ಎಂದನು. ಈರಿತಿ ರುದ್ರ, ಸರ್ವ, ಪಶುಪತಿ, ಉಗ್ರ, ಮಹಾದೇವ, ಆಶನಿ, ಭವ, ಮತ್ತು ಈಶಾನ ಎಂಬ ಎಂಟು ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಎಂಟು ಹೆಸರುಗಳು. ತಾನ್ಯೇತಾನ್ಯಷ್ಟಾವಗ್ನಿರೂಪಾಣಿ | ಈ ಎಂಟೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳು ಎಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಪ್ಸುನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ—ಸರ್ವದೇವಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಸಾಧುಂ | ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆಗೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದವನು.

ತ್ವಾಮಗ್ನ ಆದಿತ್ಯಾಸ ಅಸ್ಯಂ ೧ ತ್ವಾಂ ಜಿಹ್ವಾಂ ಶುಚಯಶ್ಚಕ್ರಿರೇ ಕನೇ |

ತ್ವಾಂ ರಾತಿಷಾಚೋ ಅಧ್ವರೇಷು ಸಶ್ಚಿರೇ ತ್ವೇ ದೇವಾ ಹವಿರದಂತ್ಯಾಹುತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗಾಗಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಸ್ಯಃ—ಸ್ಯರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ | ಸು ಅರಣಃ,—ಸು ಈರಣಃ | ಸ್ಯತೋ ರಸಾನ್, ಸ್ಯತೋ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ | ಸ್ಯತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ | ಅತ್ಯಂತ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (ತಮಸ್ಸನ್ನು), ಚದುರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ರಸಗಳೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ತೇಜೋಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ

ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೀರಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕಾಶದೊಡನೆ ಒಳಜೊಗುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಃ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯ ನೆಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೨-೧೪). ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಹಸ್ವುಗಳಿಗೂ ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವಃ ಆದಿತೋ ಭವತಿ ಸ ಏನಾನಿ ಸಾರಯತಿ (ನಿ. ೫-೪) ಆದಿತ್ಯನು ಇವುಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂದರೆ ಅಹಸ್ವುಗಳು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಕೇವಲ ಆದಿತ್ಯಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ.

ವನ್ತ್ರಾಸೋ ನ ಯೇ ಸ್ವಜಾಃ ಸ್ವತವಸ ಇಷಂ ಸ್ವರಭಿಜಾಯಂತ ಧೂತಯಃ

ಸಹಸ್ರಿಯಾಸೋ ಅಸಾಂ ನೋರ್ಮಯ ಆಸಾ ಗಾಪೋ ವಂದ್ಯಾಸೋ ನೋಕ್ಷಣಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನೆಂಬರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮುಥೀತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷಸಂಚಾರಿಯಾದ ವಾಯುವು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಕೆರಳಿಸಿದನು. ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಹವ್ಯವಾಹಂ ಸಮೀಧೇ | (ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೦) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಅಗ್ನಿಮಥನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕಥಾ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮುಥೀತ್—ಮುಥೇ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇಕಾರಲೋಪ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮು. ಅಪೃಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮು. ಇಟಿಈಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಹ್ಯಂತಕ್ಷಣಶ್ವಸ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜೋಯೋಗೇಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮು ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ವಃ—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಶ್ಚಭೃಶ್ಚಸೃಜ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೋತಾರಮ್—ಹ್ವೇಇ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾಪ್ಸುಮ್—ವಿಶ್ವೇ ಅಪ್ಸವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವಾಪ್ಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧುಃ—ಡುಧಾಇ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನುಷ್ಯಾಸು—ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದವು ನಾನಾರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ಪಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಯ-ಮಾನೇನ ಸೃಷ್ಟಾಃ ಅಥವಾ ಮನೋರಪತ್ಯಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಮನುಷ್ಯಭವಾಃ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಭವೇ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ವಿಕ್ಷು—ವಿಶ್ ಶಬ್ದ, ಸಪ್ತಮಿಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧ ೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಃ—ನೈಜ್ ಸ್ವರೌ ಸ್ವರಿತೌ (ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಮ್—ಚಿಜ್ ಚಯನೇ ಧಾತು. ಅಮಿಚಿಮಿದಿಶ-(ಉ.ಸೂ. ೪-೬೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೃ ಸತ್ಯಯ. ಕಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ||೧||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದದಾನಮಿನ್ನ ದದಭಂತ ಮನ್ಮಾಗ್ನಿರ್ವರೂಢಂ ಮಮ ತಸ್ಯ ಚಾಕನ್ |

ಜುಷಂತ ವಿಶ್ವಾನ್ಯಸ್ಯ ಕರ್ಮೋಪಸ್ತುತಿಂ ಭರಮಾಣಸ್ಯ ಕಾರೋಃ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ದದಾನಂ | ಇತ್ | ನ | ದದಭಂತ | ಮನ್ಮ | ಅಗ್ನಿಃ | ವರೂಢಂ | ಮಮ | ತಸ್ಯ | ಚಾಕನ್ |

ಜುಷಂತ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅಸ್ಯ | ಕರ್ಮ | ಉಪ್ಸ್ತುತಿಂ | ಭರಮಾಣಸ್ಯ | ಕಾರೋಃ || ೨ ||

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮನ್ಮ ಮನನೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಹವಿರಾದಿಕಂ ವಾ ದದಾನಮಿದಗ್ನಯೇ ಕುರ್ವಾಣಮೇವ ಮಾಂ ದಂಭಿತಾರೋ ವೈರಿಣೋ ನ ದದಭಂತ | ದಂಭಿತುಂ ಹಿಂಸಿತುಂ ನ ಪ್ರಭವಂತಿ || ದಂಭೀರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತಾದೇಶಃ || ಮಮ ಕೋಟಿಶಯ ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಯ ತಾದೃಶಸ್ಯ ಪ್ರದಾತುರ್ಮಮ ವರೂಢಂ ವರಣೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಕಮಯಮಗ್ನಿಶ್ಚಾಕನ್ | ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಕಾಮಯತೇ || ಕನತಿಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮ ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಲ್ಪಜಃ ಛಾಂದಸೋದಭಾವಃ | ಬಹುಲಾ-ದೇವ ವಾ ಛಾಂದಸಸ್ತು ಜಾದಿತ್ವಾದಭ್ಯಾಸದೀರ್ಘಃ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾನ್ನ ದಭ್ಯವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನ

ಕೇವಲಮಗ್ನಿರೇವ ಕಾಮಯತೇ ಕಿಂತು ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಕಾಮಯಂತೆ ಇತ್ಯಾಹ | ಉಪಸ್ತುತಿಂ ಭರ-
ಮಾಣಸ್ಯ ಕುರ್ವಾಣಸ್ಯ ಕಾರೋಃ ಸ್ತೋತುರಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮಮ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಹವಿಷ್ವ-
ನಾದಾದಿರೂಪಾಣಿ ಜುಷಂತ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ | ಅಶೋ ನ ದದಭಂತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮನ್ತು—ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಕೂಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ದದಾನಮಿತ್—(ಅಗ್ನಿಗೆ) ಅರ್ಪಿಸುವವನೇ ಆದ ನನ್ನನ್ನು | ನ ದದಭಂತೆ—(ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳು) ಹಿಂಸಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವುದಿಲ್ಲ (ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ) | ತಸ್ಯ—ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ | ಮಮ—ನನ್ನ | ವರೂಢಂ—ಪ್ರಿಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಚಾಕನ್—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ (ಅಲ್ಲದೆ) | ಉಪಸ್ತುತಿಂ—(ಅವರ) ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಭರಮಾಣಸ್ಯ—ಪರಿಸ್ಥಿತವನೂ | ಕಾರೋಃ—ಕೀರ್ತನಕಾರನೂ | ಅಸ್ಯ—ಯಜಮಾನನೂ ಆದ ನನ್ನ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಕರ್ಮ—ಸಕಲವಾದ (ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಜುಷಂತೆ—(ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ) ಸೇವಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಹಿಂಸಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಆರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ನನ್ನ ಪ್ರಿಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪರಿಸ್ಥಿತವನೂ, ಕೀರ್ತನಕಾರನೂ, ಯಜಮಾನನೂ ಆದ ನನ್ನ ಸಕಲಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಸಹ ದೇವತೆಗಳು ಸೇವಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Let not (my enemies) prevail against me, when presenting acceptable (oblations), for (Agni) is desirous of my so offered adoration, and all they (the gods) are gratified by the (pious) acts of me, the reciter of their praise, and the celebrator (of the sacrifice).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನ್ತು—ಮನನೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಹವಿರಾದಿಕಂ ವಾ ! ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಮನ್ತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಇಚ್ಛೆಯೆಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವಾದರೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಉಪ ಸ್ತೌಗಾತ್ಸುಮನ್ಮೇಧಾಯಿ ಮನ್ತು ದೇವಾನಾಮಾಶಾ ಉಪ ವೀತಪೃಷ್ಠಃ |

ಅನ್ವೇನಂ ವಿಪ್ರಾ ಋಷಯೋ ಮದಂತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪುಷ್ಪೇ ಚಕೃಮಾ ಸುಬಂಧುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೨-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಮನ್ಮಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪದವನ್ನು ವಿನಯ ಸುತ್ತಾ ಮನ್ಮ—ಮನನೀಯಮರ್ಥಜಾತಂ | ಆದ್ಯತವಾದ ವಸ್ತುವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ಯತವಾದ ವಸ್ತುವು ಯಜ್ಞ ಫಲವಾಗಬಹುದು, ಸ್ತುತಿಯಾಗಬಹುದು, ಹವಿಸ್ಸಾಗಬಹುದು. ೧-೧೬೨-೨ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಮನನೀಯಂ ಫಲಂ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ, ೧-೨೬-೨, ೧-೧೨೭-೨, ೧-೧೪೦-೧, ೧-೧೫೧-೮ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮನ್ಮನಾ ಮನ್ಮಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಮನಃಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಸಹ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ, ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನ ಮನ್ಮನಾ (ಐ. ಬ್ರ. ೧-೪) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಅತಿಶಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ವರೂಢಂ—ವರೂಢಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩). ಈ ಪದವು ವರಣಾರ್ಥಕವಾದ ವ್ಯಾಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವರಿಸುವುದೂ, (To choose) ಆದರದಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೂ ಆದ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿಗಾದರೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದು. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಂತೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ತೌ ಇಯಾನೋ ಮಹಿ ವರೂಢಮೂತಯ ಉಪ ಘೇದೇನಾ ನಮಸಾ ಗೃಣೇಮಸಿ |

ತ್ರಿತೋ ನ ಯಾನ್ವಂಚಿ ಹೋತ್ಸನಭಿಷ್ಟಯ ಅವವರ್ತದವರಾಂಜ್ಞ ಕ್ರಿಯಾವಸೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೪-೧೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ವರಣೀಯಂ ಧನಂ ಎಂದೂ,

ಮಾ ತೇ ಅಸ್ಯಾಂ ಸಹಸಾವನ್ನರಿಷ್ಟವಘಾಯ ಭೂಮ ಹರಿವಃ ಪರಾದ್ಯೈ |

ತ್ರಾಯಸ್ತ ನೋವ್ಯಕೇಭಿರ್ವರೂಢೈಸ್ತವ ಪ್ರಿಯಾಸಃ ಸೂರಿಷು ಸ್ಯಾಮು |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಾರಯಂತ್ಯುಪದ್ರವೇಭ್ಯಃ ಇತಿ ವರೂಢಾನಿ ರಕ್ಷಣಾನಿ ಉಪದ್ರವಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡತಕ್ಕ ರಕ್ಷಣೆಗಳೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರಣೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಕಾರೋಃ—ಸ್ತೋತುಃ ಅಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮಮ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ ಆದ ನನ್ನ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕಾರುಶಬ್ದವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೩-೧೯) ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಕವಿಗಳು ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಋಷಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನೇಸ್ತು ಯಾನಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಪಂಚಿ ನಾಮಾನಿ ಕಾರವಃ |

ಷಡ್ವಿಂಶತಿಶ್ತಥೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಾಹುಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತ ಚ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨೦-೨೨)

ಪ್ರಥಕ್ಷೇನ ಸಮಾಸೈಸ್ತು ಯೆಷ್ಟೇ ಯಚ್ಛೈಸ್ಯತೇ ನೃಭಿಃ |

ಸ್ತುವಂತ್ಯಾಸ್ತೀಷು ತೇನೇನುಂ ನರಾಶಂಸಂ ತು ಕಾರವಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರುಗಳು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಕವಿಸರ್ವ್ಯಯವಾದ ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ,

ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆದಭಿ ಗೃಣಂತಿ ಕಾರವೋ ವಯೋ ವದಂತ ಋತುಥಾ ಶಕುಂತಯಃ |

ಉಭೇ ವಾಚೌ ವದತಿ ಸಾನುಗಾ ಇವ ಗಾಯತ್ರಂ ಚ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ಚಾನು ರಾಜತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೪೩-೧)

ವಿ ಚೇದುಚ್ಚಂತ್ಯಶ್ಚಿನಾ ಉಷಾಸಃ ಪ್ರ ನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಕಾರವೋ ಭರಂತೇ |

ಊರ್ಧ್ವಂ ಭಾನುಂ ಸವಿತಾ ದೇವೋ ಅಶ್ರೇಷ್ಟೃಹದಗ್ನಯಃ ಸಮಿಥಾ ಜರಂತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೭೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತಾರಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದದಾನಮ್—ದುದಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ವೃತ್ತಯ ದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದದಭಂತೆ—ದಂಭು ದಂಭನೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಅಂತಾ ದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅತಿ ಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಮ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರೂಢಮ್—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಜ್ಞಾವೃಜ್ಭ್ಯಾಮೂಢನ್ (ಋ. ಸೂ. ೨-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಊಢನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಾಕನ್—ಕನ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಕಾಂತಿಃ ಇಚ್ಛಾ ಭೃಶಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚೆ— | (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ ಯಜೋಚಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲುಗಂತದ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಅಥವಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಷಂತೆ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು- ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚ ನಾಂತರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ —ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಸ್ತುತಿಮ್—ಷ್ಠುಜ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಸ್ತಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉಪ) ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಮಾಣಸ್ಯ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕಾರೋಃ—ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕೃವಾಸಾ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಚೋಽಷ್ಟಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ||೨||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ನಿತ್ಯೇ ಚಿನ್ಮ ಯಂ ಸದನೇ ಜಗೃಭ್ರೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿರ್ದಧಿರೇ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ |

ಪ್ರ ಸೂ ನಯಂತ ಗೃಭಯಂತ ಇಷ್ಟಾವಶ್ವಾಸೋ ನ ರಥ್ಯೋ ರಾರ-
ಹಾಣಾಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಿತ್ಯೇ | ಚಿತ್ | ನು | ಯಂ | ಸದನೇ | ಜಗೃಭ್ರೇ | ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಃ | ದಧಿರೇ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ |

ಪ್ರ | ಸು | ನಯಂತ | ಗೃಭಯಂತಃ | ಇಷ್ಟಾಃ | ಅವಶ್ವಾಸಃ | ನ | ರಥ್ಯಃ | ರರಹಾಣಾಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯಾ ಯಜಮಾನಾ ಋತ್ವಿಜೋ ನಾ ಯಂ ಮಥನೇನೋತ್ಪನ್ನ-
ಮಗ್ನಿಂ ನಿತ್ಯೇ ಚಿತ್ಸದನೇ ನಿತ್ಯ ಏವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಲಕ್ಷಣೇಗ್ನಾ ಸಾದನಸ್ಥಾನೇ ನು ಪ್ತಪ್ರಂ ಜಗೃಭ್ರೇ
ಗೃಹ್ಣಂತಿ || ಗ್ರಹೇರ್ಲಿಟೀರಯೋ ರ ಇತಿ ರೇಭಾವಃ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ || ನಿತ್ಯಂ ಗತಪ್ರಿಯೋ
ಧ್ರಿಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮಿತಿ ಸೂತ್ರಾದ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಃ | ತದಾತ್ರಯತ್ವಾತ್ಸದನಮಪಿ ನಿತ್ಯ

ಮುಚ್ಯತೇ | ಗೃಹೀತ್ವಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಃ ಪ್ರಶಂಸಾಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ದಧಿರೇ | ಧಾರಯಂತ್ಯಾಹವನೀಯಾರ್ಥಂ |
 ಧೃತ್ವಾ ಚೇಷ್ಟಾವೇಷಣಸಾಧನೇ ಯಜ್ಞೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಗೃಭಯಂತ ಋತ್ವಿಜಃ ಪ್ರ ಸೂ ನಯಂತೆ |
 ಸುಷ್ಮ ಪ್ರಣಯಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರರಹಾಣಾ ರಂಹಸಾ ಗಚ್ಛಂತಃ || ರಹಿ ಗತಾ | ಛಾಂದಸಸ್ಯ ಲಿಟಿಃ
 ಕಾನಚ್ | ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ನುಮಭಾವಃ || ರಥೋ ರಥವಂತಸ್ತತ್ರ ನಿಯುಕ್ತಾಃ || ಭಂದಸೀ-
 ವನಿಪಾವಿತಿ ರಥಶಬ್ದಾನ್ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಈಕಾರಃ || ಅಶ್ವಾಸೋ ನಾಶ್ವಾ ಇವ | ತೇ ಯಥಾ ಧೃತ್ವಾ ರಥ-
 ಸ್ವಾಮಿನಮಭಿಮತದೇಶಂ ನಯಂತಿ ತದ್ವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞ ಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಯಜಮಾನರು ಅಥವಾ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು | ಯಂ—(ಅರಣಿ
 ಮಥನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ) ಯಾವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ನಿತ್ಯೇ ಚಿತ್ ಸದನೇ—ಗಾರ್ಹಪತ್ಯರೂಪವಾದ
 ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ನು—ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ | ಜಗೃಭ್ರೇ—ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. (ಮತ್ತು) | ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರ
 ಗಳಿಂದ | ದಧಿರೇ—(ಅಹವನೀಯದ ಯೋಗ್ಯತಾಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ) ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುತ್ತಾರೆ | ಇಷ್ಟಾ—ಯಜ್ಞದ
 ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಗೃಭಯಂತಃ—(ಹೀಗೆ) ಹಿಡಿದಿರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು | ರರಹಾಣಾಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವವೂ
 ರಥಃ—ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವವೂ ಆದ | ಅಶ್ವಾಸೋ ನ—ಕುಸುರಿಗಳು ರಥದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಉದ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ
 ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ | ಪ್ರ ಸೂ ನಯಂತೆ— ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
 ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಅಥವಾ ಯಜಮಾನರು ಅರಣಿ ಮಥನದಿಂದ
 ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯರೂಪವಾದ ಶಾಶ್ವತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು
 ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಅಹವನೀಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ
 ಹೀಗೆ ಹಿಡಿದಿರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು, ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವವೂ, ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವವೂ ಆದ ಕುಸುರಿಗಳು ರಥದ ಯಜ
 ಮಾನನ್ನು ಉದ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ
 ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Him, whom the worshippers lay hold of in his perpetual abode, they
 detain by their praises, and the holders convey him diligently to the sacrifice,
 as rapid coursers, harnessed to a car, (bear the rider to his-destination).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ರರಹಾಣಾಃ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ರಹಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ರಂಹತಾ ಗಚ್ಛಂತಃ | ವೇಗವಾಗಿ
 ಓಡತಕ್ಕ ವುಂದು ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಆ ತ್ವಾ ಜುನೋ ರಾರಹಾಣಾ ಅಭಿ ಪ್ರಯೋ ನಾಯೋ ವಹಂತ್ಸಿಹ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಸೋಮಸ್ಯ
ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಅಗಶ್ವಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ

ನಿತ್ಯೇ ಚಿತ್ವದನೇ--ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಲಕ್ಷಣೇ ಅಗ್ನಿಸಾದನಸ್ಥಾನೇ ಶಾಶ್ವತವಾದುದೂ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ
ರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಇಷ್ಟೋ ಇಷ್ಟಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ನಿತ್ಯೇ-ತ್ಯಸ್ ನೇಧ್ಯವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆತ್ಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಗೃಭ್ರೇ-ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಇರಯೋರೇ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೇ ಆದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ
ಜಕಾರಾದೇಶ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ವ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ
ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಃ-ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂಹಲ -ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.
ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಧಿರೇ-ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ-ಯಜ್ಞಮಹಂತಿ ಇತಿ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ ಯಜ್ಞರ್ತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂಘೃಜೌ (ಪಾ. ಸೂ.
೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೀನೀಯಿ- (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ
ಇಯಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸು-ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ

ನಯಂತೆ-ಣೀಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ
ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಭಯಂತಃ-ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಅನು
ದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಾಸಃ—ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ರಥ್ಯಃ—ರಥಃ ಯೇಷಾಮಸ್ತಿ ಇತಿ ರಥ್ಯಃ ಛಂದಸೀವನಿಪೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಕಾರಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರರಹಾಣಾಃ—ರಹಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಜಾದೇಶ. ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇದಿತ್ತಾದರೂ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ —ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪುರೂಣಿ ದಸ್ಮೋ ನಿ ರಿಣಾತಿ ಜಂಭೈರಾದ್ರೋಚತೇ ವನ ಆ ವಿಭಾವಾ |

ಆದಸ್ಯ ವಾತೋ ಅನು ವಾತಿ ಶೋಚಿರಸ್ತುರ್ನ ಶರ್ಯಾಮಸನಾಮನು
ದ್ಯೂನ್ || ೪ ||

ದವಪಾಠಃ

ಪುರೂಣಿ | ದಸ್ಮಃ | ನಿ | ರಿಣಾತಿ | ಜಂಭೈಃ | ಆತ್ | ಶೋಚತೇ | ವನೇ | ಆ | ವಿಭಾವಾ |

ಆತ್ | ಅಸ್ಯ | ವಾತಃ | ಅನು | ವಾತಿ | ಶೋಚಿಃ | ಅಸ್ತುಃ | ನ | ಶರ್ಯಾಂ | ಅಸನಾಂ | ಅನು
ದ್ಯೂನ್ || ೪ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ದಾನಾಗ್ನಿರೂಪೇಣಾಯಂ ಸ್ತೂಯತೇ | ದಸ್ಮ ಉಪಕ್ಷಪಯಿತಾಯಮಗ್ನಿಃ ಪುರೂಣಿ ಬಹೂನಿ ವೃಕ್ಷಾದೀನಿ ನಿ ರಿಣಾತಿ | ನಿತರಾಂ ಹಿನಸ್ತಿ || ರೀ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ | ಸ್ವಾದಿತ್ವಾಧ್ವಸ್ವಃ || ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಜಂಭೈರ್ದಂತಸ್ಥಾನೀಯಾಭಿರ್ಜ್ವಲಾಭಿಃ | ಆದ್ವಾಹಾನಂತರಂ ವನೇ ವೃಕ್ಷಾದಿ-ಸಮೂಹಾತ್ಮಕೇ ವಿಭಾವಾ ವಿವಿಧಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಃ ಸನ್ಶೋಚತೇ | ದೀಪ್ತೋ ಭವತಿ | ಅದನಂತರಮಸ್ಯ ಶೋಚಿರ್ಜ್ವಲಾನುಕೂಲಂ ವಾತೋಗ್ನಿ ಸಖಿಭೂತೋ ವಾಯುರನು ದ್ಯೂನ್ | ಅನ್ವಿತಿ ನೀಪ್ಸಾರ್ಥೇ |

ಪ್ರತಿದಿನಮನುಕೂಲಂ ವಾತಿ | ಜ್ವಾಲಾ ಆದಾಯ ಗಚ್ಛತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅಸ್ತುಃ ಕ್ಷೇಪ್ತುಃ ಸಕಾ-
ಶಾದಸನಾಂ ಗಚ್ಛಂತೀಂ ಶರ್ಯಾಂ ನ | ಶರೋ ನಾಮ ಹಿಂಸಾಸಾಧನಲೋಹಮಯಮಿಷುಮುಖಂ |
ತತ್ತ್ವಚುರಾಂ | ಯದ್ವಾ | ಶರೋ ನಾಮ ವಂಶಾನಾಂತರಜಾತೀಯಃ ಕಾಷ್ಠವಿಶೇಷಃ | ತದ್ವಿಕಾರಾ-
ಮಿಷುಮಿವ | ಶರ್ಯಾ ಇಷವಃ ಶರಮಯ್ಯ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ- ೫-೪ | ಯದ್ವಾ | ಶರ ಏವ ಶರ್ಯಾ |
ಅಥವಾ | ಶರೋ ಹಿಂಸಾ | ತತ್ಕರೋತೀತಿ ಶರ್ಯೇಷುಃ | ತಾಂ ಯಥಾ ವಾಯುರ್ನೋದಕಜನ್ಮೋ
ವೇಗೋ ವಾನುಕೂಲಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ತದ್ವತ್ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ದಸ್ಮಃ—ದಾಹಾತ್ಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಪುರೂಷಃ—ಅನೇಕ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು | ಜಂಭೈಃ—ದಂತಸ್ಥಾನೀ
ಯವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ನಿ ರಿಣಾತಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ | ಆತ್—ಅನಂತರ | ವನೇ—ವೃಕ್ಷ
ಭರಿತವಾದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ | ವಿಭಾವಾ—ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ | ರೋಚಿತೇ—ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ | ಆತ್—
ಅನಂತರ | ವಾತೇಃ—(ಇವನ ಸಖನಾದ) ವಾಯುವು | ಅಸ್ತುಃ—ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಡುವ ಧ್ವನಿಯ ಹತ್ತಿರದಿಂದ |
ಅಸನಾಂ—ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ | ಶರ್ಯಾಂ ನ—ಬಾಣವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಂತೆ | ಅನು ದ್ಯೂನ್—ಪ್ರತಿ
ದಿನವೂ ಅನುಕೂಲವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಶೋಚಿಃ—ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು (ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು)
ವಾತಿ—ಬೀಸುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ದಾಹಾತ್ಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ತನ್ನ ದಂತಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ
ವಾಗಿ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ವೃಕ್ಷಭರಿತವಾದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ
ಕೂಡಲೇ, ಇವನ ಸಖನಾದ ವಾಯುವು ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಡುವ ಧ್ವನಿಯ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಬಾಣ
ವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಂತೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅನುಕೂಲವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು
ಬೀಸುತ್ತಾನೆ

English Translation

The destroyer, (Agni), consumes numerous (tree) by his flames and
shines with manifold radiance in the forest: the favouring wind blows (the
flames) onwards day by day, like the swift arrows of an archer.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದಸ್ಮಃ—ದಸ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದುದು ಮತ್ತು ದರ್ಶನೀಯವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದನ್ನು
ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೩೮-೪ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಜಂಭೈಃ—ಈ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ೧-೧೪೩-೫ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ದಂತಸ್ಥಾ
ನೀಯವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಶರ್ಯಾಂ—ಶರ್ಯಾ ಅಂಗುಲಯೋ ಭವಂತಿ ಸೃಜಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಶರ್ಯಾ ಇಷವಃ ಶರಮಯ್ಯಃ |
ಶರಃ ಶೃಣಾತೇಃ |

(ನಿ. ೫-೪).

ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸುವುದರಿಂದ (ನೇರವೇರಿಸುವುದರಿಂದ) ಬೆರಳುಗಳಿಗೆ ಶರ್ಮವೆಂಬ ಹೆಸರಾದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸೀಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ವಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಶರ್ಯಾ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ—

ಅಭ್ಯಭಿ ಹಿ ಶ್ರವಸಾ ತತರ್ದಿಥೋತ್ಸಂ ನ ಕಂ ಚಿಜ್ಜನಪಾನಮುಕ್ತತಂ |

ಶರ್ಯಾಭಿರ್ನ ಭರಮಾಣೋ ಗಭಸ್ತೋಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೯-೧೧೦-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದುದೆಂದಿರುವುದು. ದರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶರ್ಯಾಭಿರ್ನ ಭರಮಾಣಃ | ಶರಮಯೀಭಿಃ ಇಷುಭಿಃ ಯಥಾ ಕಷ್ಟಿತ್ ಕಂಚಿತ್ ಅಭಿತರ್ದಯೇತ್ | ಯಾರಾದರೂ ಬಾಣಗಳಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಎಂದು ಶರ್ಯಾಭಿಃ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಬಾಣಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಗುಲೀಭಿಃ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಶರೋ ನಾಮ ಹಿಂಸಾಸಾಧನಲೋಹಮಯಮಿ-
ಷುಮುಖಂ | ತತ್ಪ್ರಚುರಾಂ | ಯದ್ವಾ ಶರೋ ನಾಮ ವಂಶಾನಾಂತರಜಾತೀಯಃ ಕಾಷ್ಠವಿಶೇಷಃ | ತದ್ವಿ-
ಕಾರಾಮಿಷುಮಿವ | ಯದ್ವಾ ಶರ ಏವ ಶರ್ಯಾ | ಅಥವಾ ಶರೋ ಹಿಂಸಾ ತತ್ಕರೋತೀತಿ ಶರ್ಯಾ ಇಷುಃ |
ಹಿಂಸಾಸಾಧನವಾದುದೂ ಲೋಹಮಯವಾದುದೂ ಆದ ಬಾಣವೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದುದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದಾಗಲಿ, ಈ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಸ್ತಃ—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತನ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇಷಿಯುಧೀಂಧಿ—(ಉ.ಸೂ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಿಣಾತಿ—ರಿ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ ಧಾತು ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾೃದಿ-
ಭ್ಯಃಶ್ಚಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾವಿಕರಣ. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಚತೇ—ರುಚ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭಾವಾ—ವಿವಿಧಾಃ ಭಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಭಾವಾ. ಆತೋ ಮನಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾತೇ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು. ಹಸಿವ್ಯಗ್ನಿಣ್ವಾ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾತಿ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತುಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸ್ತು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಋತಲುತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ರಾತ್ಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಶರ್ಯಾಮ್—ಶರ ಏವ ಶರ್ಯಾ. ಚತುರ್ವರ್ಣಾದಿಭ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋಽನಾನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸನಾಮ್—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಘೃತಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

:೦:

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನ ಯಂ ರಿಪವೋ ನ ರಿಷಣ್ಯವೋ ಗರ್ಭೇ ಸಂತಂ ರೇಷಣಾ ರೇಷಯಂತಿ |

ಅಂಧಾ ಅಪಶ್ಯಾ ನ ದಭನ್ಭಿಷ್ಯಾ ನಿತ್ಯಾಸ ಈಂ ಪ್ರೇತಾರೋ ಅರಕ್ಷನ್ |

|| ೫ ||

ಫದಪಾಠಃ

| ಯಂ | ರಿಪವಃ | ನ | ರಿಷಣ್ಯವಃ | ಗರ್ಭೇ | ಸಂತಂ | ರೇಷಣಾಃ | ರೇಷಯಂತಿ |

ಅಂಧಾಃ | ಅಪಶ್ಯಾಃ | ನ | ದಭನ್ | ಅಭಿಷ್ಯಾ | ನಿತ್ಯಾಸಃ | ಈಂ | ಪ್ರೇತಾರಃ | ಅರಕ್ಷನ್ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಮುಗ್ನಿಂ ಗರ್ಭೇ ಗರ್ಭವದ್ರಕ್ಷಕೇಽರಣಿಮಧ್ಯೇ ಸಂತಂ ವರ್ತಮಾನಂ ರಿಪವೋ ನರಾ ನ ರೇಷಯಂತಿ ನ ದುಃಖಯಂತಿ | ತಥಾ ರಿಷಣ್ಯವೋಽನ್ಯೇ ಹಿಂಸಕಾಃ || ದುರಸ್ಯುದ್ರವಿಣಸ್ಯವೃಷಣ್ಯತಿ

ರಿಷಣ್ಯತಿ | ಪಾ. ೭-೪-೩೬ | ಇತಿ ಕೃಚಿ ನಿಸಾತ್ಯತೇ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಃ || ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಸ್ತೇ
ರೇಷಣಾ ಹಿಂಸನಸ್ವಭಾವಾಃ | ಯದ್ವಾ | ತೈಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣಾ ಹಿಂಸನಪ್ರಕಾರಾ ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯಾ-
ಭಿಖ್ಯಾಭಿತಃ ಖ್ಯಾತಿಂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಮಂಧಾ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿರಹಿತಾ ಅವಿದ್ವಾಂಸಃ ಅತಃ ಏವಾಪಶ್ಯಾ ಅದ್ವ-
ಷ್ವಾರಃ | ಯದ್ವಾ | ವಿದ್ವಾಂಸೋಽಪ್ಯಭಾವಯಿತಾರಃ | ಅನುಸಾಸಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಗ್ರೂಪಾ
ಭಯೇಽಪಿ ನ ದಭನ್ | ನ ದಭ್ನುಂತಿ | ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ಲೌಕಿಕೋಪಕಾರೇಣಾಪಿ ಪ್ರಯೋಜಕತ್ವಾದಿತಿ
ಭಾವಃ | ತರ್ಹ್ಯಸ್ಯ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಂ ರೂಪಂ ಕೇ ಜಾನಂತೀತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ನಿತ್ಯಾಸೋ ನಿತ್ಯಾ
ಅವಿಚಲಿತಭಕ್ತಯಃ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿನಿತ್ಯಕರ್ಮರತಾ ವಾ | ಅಗ್ನಿನುಗ್ರಹಾತ್ಸ್ವಯಮುಪಿ ನಿತ್ಯಾ
ಭವಿಷ್ಯಂತೀತಿ ಭಾವಿ ನಿತ್ಯತ್ವಮಾಶ್ರಿತೈಃ ನಿತ್ಯಾ ಉಪಚರ್ಯಂತೇ | ತಾದೃಶಾ ಯಜಮಾನಾಃ ಪ್ರೇತಾರೋ
ಯಜ್ಞಾದಿನಾ ತಮೇವ ತರ್ಪಯಿತಾರಃ ಸಂತ ಈಮೇನಮರಕ್ಷನ್ | ರಕ್ಷಂತಿ | ಯಜ್ಞಾದಿರೂಪೇಣ
ಭಜಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಗರ್ಭೇ—ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಗರ್ಭಸ್ಥವಾದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ರಕ್ಷಣೀಯವಾಗಿ | ಸಂತಂ—ಇರತಕ್ಕ |
ಯಂ—ಯಾವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ರಿಪವಃ—(ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲದ) ಶತ್ರುರೂಪರಾದ ಮಾನವರು | ನ ರೇಷ-
ಯಂತಿ—ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು | ರೇಷಣಾಃ—ಕೆಡುಕಿನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ರಿಷಣ್ಯವಃ—ಇತರ ಹಿಂಸಕರೂ ಸಹ |
ನ—ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು | (ಮತ್ತು) ಅಂಧಾಃ—ಕುರುಡರಂತೆ ಜ್ಞಾನರಹಿತರಾದ ಅವಿದ್ವಾಂಸರು | ಅಪಶ್ಯಾಃ—
ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲದೇ | (ಅಥವಾ) ಜ್ಞಾನದಿಂದಕೂಡಿದವರಾದರೂ ಸಹ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳೊಡನೆ ಪೂಜಿಸದೇ
ಇರುವ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಸಹ | ಅಭಿಖ್ಯಾ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು | ನ ದಭನ್—ಕುಂದುವಂತೆ
ಮಾಡಲಾರರು | ನಿತ್ಯಾಸಃ—ಶಾಶ್ವತವಾದ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳುಳ್ಳ | ಪ್ರೇತಾರಃ—ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಯಜಮಾನರು | ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅರಕ್ಷನ್—ರಕ್ಷಿಸಿ ಭಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಗರ್ಭಸ್ಥವಾದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ರಕ್ಷಣೀಯವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ತ
ರಲ್ಲದ ಶತ್ರುರೂಪರಾದ ಮಾನವರಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಕೆಡುಕಿನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಇತರ ಹಿಂಸಕರಾಗಲಿ ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು.
ಮತ್ತು ಕುರುಡರಂತೆ ಜ್ಞಾನರಹಿತರಾದ ಅವಿದ್ವಾಂಸರು ಇವನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಸಹ
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಕುಂದುವಂತೆ ಮಾಡಲಾರರು. ಶಾಶ್ವತವಾದ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿದವರೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವರೂ ಆದ ಯಜಮಾನರು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಭಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The blind (of intellect), or those who see not (physically), detract not
from his glory, whom no enemies, no malevolent adversaries, harm, even
whilst yet in (his) embryo (condition); for his constant encouragers defend
him.

ಗರ್ಭೇ ಸಂತಂ—ಗರ್ಭವದ್ರಕ್ಷತೇ ಅರಣಿಮಧ್ಯೇ | ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಗರ್ಭಸ್ಥವಾದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ
ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಈ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ,

ಗರ್ಭೋ ಯೋ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ವನಾನಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ಸ್ಥಾತಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ರಥಾಂ |

ಅದ್ರೌ ಚಿದಸ್ಮಾ ಅಂತರ್ದುರೋಣೇ ವಿಶಾಂ ನ ವಿಶ್ವೋ ಅಮೃತಃ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೦-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿ, (೧) ಅಪಾಂ ಗರ್ಭಃ ಗರ್ಭವದಂತರ್ವರ್ತೀ ಅಪಾಂ ನಪಾತ್ಸಂಜ್ಞಃ | ಅಶಾಂನಪಾತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು, (೨) ವನಾನಾಂ ಅರಣ್ಯಾನಾಂ ಗರ್ಭಃ ದಾನಾಗ್ನಿ ರೂಪೇಣ ತನ್ನ ಧ್ಯೇ ವರ್ತತೇ | ವನವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿರತಕ್ಕವನು (೩) ಸ್ಥಾತಾಂ ಸ್ಥಾವರಾಣಾಂ ಕಾಷ್ಠಾದೀನಾಂ ಗರ್ಭಃ ಅಂತರವಸ್ಥಾತಾ | ಸ್ಥಾವರಗಳಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವವನು. (೪) ಚರಥಾಂ ಚರಣವತಾಂ ಜಂಗಮಾನಾಂ ಗರ್ಭಃ | ಜಾತರರೂಪೇಣ ದೇಹಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಃ | ಜಂಗಮಾತ್ಮಕಗಳಾದ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಈ ಇಮಂ ವೋ ನಿಣ್ಯಮಾ ಚಿಕೇತ ವತ್ಸೋ ಮಾತ್ಸರ್ಜನಯತ ಸ್ವಧಾಭಿಃ |

ಬಹ್ವೀನಾಂ ಗರ್ಭೋ ಅಪಸಾಮುಪಸ್ಥಾನ್ಮಹಾನ್ಮನಿಸಿಶ್ವರತಿ ಸ್ವಧಾವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹ್ವೀನಾಂ ಗರ್ಭಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಸಹ ಬಹ್ವೀನಾಂ ಮೇಘಸ್ಥಾನಾಂ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭಃ ವೈದ್ಯುತ ರೂಪೇಣ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಃ ಸಃ ಅಗ್ನಿಃ | ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉದಕಗಳ ನಡುವೆ ಇರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಬಹ್ವೀನಾಂ ಓಷಧೀನಾಂ ದಿಶಾಂ ನಾ ಗರ್ಭಃ | ಓಷಧಿಗಳೊಳಗೆ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾದವನು ಅಥವಾ ದಶದಿಕ್ಪುಗಳೊಳಗೆ ಸುಪ್ತನಾಗಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದು ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಮಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕೇಳಿದೆ.

ಅಂಧಾಃ ಅಪಶ್ಯಾಃ—ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಂಧಾಃ—ಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತಿರಹಿತಾ ಅವಿದ್ವಾಂಸಃ ಅತಃ ಏವ, ಅಪಶ್ಯಾಃ—ಅದ್ರಷ್ಟಾರಃ | ಜ್ಞಾನವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರತಕ್ಕ ಅವಿದ್ವಾಂಸರು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕುರುಡರು ನೋಡಲಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವಂತೆ ಕರ್ಮಾದಿಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲ ಸಮರ್ಥರು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾದರೂ ಸಹ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳೊಡನೆ ಪೂಜಿ ಸದೇ ಅಂಧಪ್ರಾಯರಾಗಿರುವ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಭಿಖ್ಯಾ—ಈ ಪದವು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೭) ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಲೇಖಃ ಖ್ಯಾತಿಂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ | ಸರ್ವತ್ರ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹರಡಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರೇತಾರಃ—ಯಜ್ಞಾದಿನಾ ತಮೇವ ತರ್ಪಯಿತಾರಃ | ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ರಿಪವಃ—ರಪ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು ರಪೇರಿಚ್ಛೋಸಧಾಯಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೇಗೆ ಇತ್ವ.. ಅನಿಷ್ಟಂ ರಪತಿ ಇತಿ ರಿಪುಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಿಷಣ್ಯವಃ—ರಿಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ದುರಸ್ಯುರ್ದವಿಣಸ್ಯವೃಷಣ್ಯತಿ ರಿಷಣ್ಯತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೇಷಣಾಃ—ರಿಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೇಷಯಂತಿ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತೆಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಪಶ್ಯಾಃ—ನ ಪಶ್ಯಂತಿ ಇತಿ ಅಪಶ್ಯಾಃ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಭನ್—ದಂಭು ದಂಭೇ. ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಙಾತ್ವಾದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್-ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯಾಸಃ—ನಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಸರವಾದಾಗ ಆಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಪ್ರೇತಾರಃ—ಪ್ರೀರ್ಷ್ ತರ್ಪಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವ-ಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಗುಣ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅರಕ್ಷನ್—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನವಲತ್ತಿಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಮಹಃ ಸ ಇತಿ ಸಂಚರ್ಚಂ ನವಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ವೈರಾಜಮಾಗ್ನೇಯಂ ದಶಕಾ-
ಸ್ತ್ರಯೋ ವಿರಾಳೇಕಾದಶಕಾ ವಾ | ಅನು. ೬.೭ | ಇತ್ಯುಕ್ತಲಕ್ಷಣಸದ್ಭಾವಾತ್ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |
ಮಹಃ ಸ ವೈರಾಜಮಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಹಃ ಸ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು.
ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಃ ಸ ವೈರಾಜಂ ಎಂದು ಹೇಳಿ
ದಶಕಾಸ್ತ್ರಯೋ ವಿರಾಳೇಕಾದಶಕಾ ವಾ ಎಂದು ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದು.
ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೪ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೮ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಚ್ಛಿ-೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಭಂದಃ—ವಿರಾಟ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮಹಃ ಸ ರಾಯ ಏಷ್ಠತೇ ಪತಿರ್ದನ್ನಿನ ಇನಸ್ಯ ವಸುನಃ ಪದ ಆ |

ಉಪ ಧ್ರಜಂತಮದ್ರಯೋ ವಿಧನ್ನಿತ್ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಮಹಃ | ಸಃ | ರಾಯಃ | ಅ | ಈಷತೇ | ಪತಿಃ | ದನ್ | ಇನಃ | ಇನಸ್ಯ | ವಸುನಃ | ಪದೇ | ಅ |

ಉಪ | ದ್ರಜಂತಂ | ಅದ್ರಯಃ | ವಿಧನ್ | ಇತ್ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮಹೋ ಮಹತಃ ಪೂಜ್ಯಸ್ಯ ರಾಯೋ ಗವಾದಿರೂಪಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಪತಿಃ ಸಾಲಕಃ ಸ್ವಾಮಿ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ದನ್ ದದದಭಿಮತಂ ಪ್ರಯಚ್ಛನ್ || ದದಾತೇಃ ಶತಂ ಚ್ಛಾಂದಸಃ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತಸ್ಯ ಚ್ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾದಾತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ || ಆ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇ-
ನಾಸ್ಮದ್ವೇವಯಜನಂ ಪ್ರತೀಷತೇ | ಗಚ್ಛತಿ | ಕಿಂಚೇನಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನೋಽಪೀನಃ ಸ್ವಾಮಿ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಪತಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದ್ರಶೋಽಯಂ ವಸುನೋ ಧನಸ್ಯ ಪದ ಅಸ್ತದಭೂತೇ ವೇದಿಸ್ಥಾನ ಆ | ಅಶ್ರಯತಿ ||
ಉಪಸರ್ಗವಶಾದ್ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಹಾರಃ || ಯದ್ವಾ | ವಸುನೋ ನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯಾಪೀನ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ಯದ್ವಾ | ವಸುಪ್ರಾಪ್ತಿಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಕಿಂಚೋಪ ದ್ರಜಂತಮುಪಗಚ್ಛಂತಮೇನಮಭಿ-
ಷವಾರ್ಥಮದ್ರಯೋ ಗ್ರಾನಮತೋ ಯಜಮಾನಾ ವಿಧನ್ನಿತ್ | ಪರಿಚರಂತ್ಯೇವ || ವಿಧ ವಿಧಾನೇ |
ತಾದಾದಿಕಃ | ಲಜಃ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ನಿಘಾತಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಪೂರ್ವತ್ರ
ತಚ್ಛಬ್ದಶ್ರುತೇರತ್ರ ಯಚ್ಛಬ್ದಾಧ್ಯಾಹಾರೇಣಾಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಾದನಿಘಾತಃ | ಯದ್ವಾ | ಅದ್ರಯೋಽಭಿಷವ-
ಗ್ರಾನಾಣಃ ಸ್ವಶಬ್ದೈರುಪೋಪೇತ್ಯ ವಿಧನ್ನಿತ್ | ಪೂಜಯಂತ್ಯೇವ | ಆಹ್ಲಾದಂ ಜನಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಹಃ—ಮಹತ್ತಾದ | ರಾಯಃ—ಗವಾದಿರೂಪವಾದ ಧನಕ್ಕೆ | ಪತಿಃ—ಒಡೆಯನಾದ | ಸಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ದನ್—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಕೊಡುತ್ತಾ | ಅ—ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಈಷತೇ—ಬರುತ್ತಾನೆ |
ಇನಸ್ಯ—ಪ್ರಭುವಾದವನಿಗೂ ಸಹ | ಇನಃ—ಪ್ರಭುವಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ವಸುನಃ—ಧನಕ್ಕೆ | ಪದೇ—ಅಸ್ತಭೂತ
ವಾದ ವೇದಿಕೆಗೆ | ಆ—ಬಂದುಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | ಉಪ ದ್ರಜಂತಂ—ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು | ಅದ್ರಯಃ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ) ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯಜಮಾನರು | (ಅಥವಾ)
ಅದ್ರಯಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು | ದ್ರಜಂತಂ—ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಪ—
ಸಮೀಪಿಸಿ (ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ) ವಿಧನ್ನಿತ್—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪೂಜಿಸಿ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮಹತ್ತಾದ ಗವಾದಿರೂಪವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಾಭಿ
ಮುಖವಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಭುವಾದವನಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಭುವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಧನಕ್ಕೆ ಅಸ್ತದಭೂತವಾದ ವೇದಿಕೆಗೆ
ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು
ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

Agni, the lord of great wealth, the granter (of desires), comes (to the place of sacrifice) ; he, the lord of lords, comes to the place of affluence, (the altar) ; the stone prepares (the libation for him) as he approaches.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇನಃ—ಈ ಪದವು ಈಶ್ವರ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೧). ಅಗ್ನಿಯನ್ನು— ಇನಸ್ಯ ಇನಃ ಪ್ರಭುವಾದವನಿಗೂ ಪ್ರಭುವೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಪ್ರ ಸಮ್ರಾಜೋ ಅಸುರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಂ ಪುಂಸಃ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮನುಮಾದ್ಯಸ್ಯ |

ಇಂದ್ರಸ್ಯೇವ ಪ್ರ ತವಸಸ್ಯತಾನಿ ವಂದೇ ದಾರುಂ ವಂದನಾನೋ ವಿವಕ್ತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ,

ಅಗ್ನಿರ್ವೇ ದೇವತಾನಾಂ ಮುಖಾ, ಪ್ರಜನಯಿತಾ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ ಉ ಏವ ಯಜಮಾನಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅದ್ರಯಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಅಥವಾ ಅಂತಹ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯಜಮಾನರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಸಾಧನವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಗ್ರಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೩೭-೧ ನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಪದಕ್ಕೆ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು ಅಥವಾ ಅದರ ಸಾಧನ ಎಂಬರ್ಥವು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಉತ ಸ್ಮ ತೇ ಪರುಷ್ಣ್ಯಾಮೂರ್ಣಾ ವಸತೆ ಶುಂಧ್ಯವಃ |

ಉತ ಪವ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ರಿಂ ಭಿಂದಂತ್ಯೋಜಸಾ ||

(ಋ ಸಂ. ೫-೫೨-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವೆಂದೂ,

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಮೇ ಮತಯಃ ಶಂ ಸುತಾಸಃ ಶುಷ್ಮ ಇಯರ್ತಿ ಪ್ರಭೃತೋ ಮೇ ಅದ್ರಿಃ |

ಆ ಶಾಸತೇ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯಂತ್ಯುಕ್ಥೇಮಾ ಹರೀ ವಹತಸ್ತಾ ನೋ ಅಚ್ಚ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭಕ್ಷಕೋ ವಜ್ರಃ | ಶತ್ರುನಾಶಕವಾ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದೂ,

ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಂಗಿರಸಾಂ ಚೇಷ್ಟಾ ವಿದತ್ಸರಮಾ ತನಯಾಯ ಧಾಸಿಂ |

ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಭಿನದದ್ರಿಂ ವಿದದ್ಗಾಃ ಸಮುಸ್ರಿಯಾಭಿರ್ವಾವಶಂತೆ ನರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರನೆಂದೂ,

ಪ್ರ ಯದ್ರಥೇಷು ಪೃಷ್ಠತೀರಯುಗ್ಧಂ ನಾಜೇ ಅದ್ರಿಂ ಮರುತೋ ರಂಹಯಂತಃ |
ಉತಾರುಷಸ್ಯ ವಿ ಸ್ಯಂತಿ ಧಾರಾಶ್ಚ ಮೇವೋದಭಿವೃಂಧಂತಿ ಭೂಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂದೂ,

ಮಹಃ ಸ ರಾಯ ಏಷತೇ ಪತಿರ್ದನ್ನಿನ ಇನಸ್ಯ ವಸುನಃ ಪದ ಆ |
ಉಪ ಧ್ರಜಂತಮದ್ರಯೋ ವಿಘನ್ನಿತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ ಯಜಮಾನರೆಂದೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧ, ರಾಕ್ಷಸ, ಕಲ್ಲು, ಪರ್ವತ, ಮೇಘ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುವುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಈರೀತಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅದ್ರಿರಾದ್ಯಣಾತ್ಯೇತೇನ | ಅಸಿ ನಾ ಅತ್ತೇಃ ಸ್ಯಾತ್ |

(ನಿ. ೪-೪)

ಸೀಳು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ದ್ವಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ತಿನ್ನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಡ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಸೀಳುವುದರಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಅದ್ರಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಭಕ್ಷಕಃ ವಜ್ರಃ ಎಂದು ೧-೧೬೧-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆಯಿದೆ. ಮತ್ತು ಆತ್ತಾರಂ, ಅಸುರಂ, ಭಕ್ಷಕಂ ಪಠಂ ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಯದಿಂದ್ರ ಚಿತ್ರ ಮೇಹನಾಸ್ತಿ ತ್ವಾದಾತಮದ್ರಿವಃ |

ರಾಧಸ್ತನ್ನೋ ವಿದದ್ವಸ ಉಭಯಾಹಸ್ತ್ಯಾ ಭರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅದ್ರಿವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಜ್ರವನ್ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಮೂಲಧಾತುವು ಅಥವಾ ಧಾತುಗಳು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವವಂತೋ ಯಜಮಾನಾಃ | ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯಜಮಾನರೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ದ್ರಜತಿ ಎಂಬ ಪದವು ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪ ಧ್ರಜಂತಂ—ಉಪ ಗಚ್ಛಂತಂ | ಸಮೀಪಿಸುವ (ನಿ. ೩-೯) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಹಃ—ಮಹತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಮಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಸ್ಥಿ ಯಲ್ಲಿ ಮಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಯಃ—ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಉಡಿದಂಪದಾದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಷತೇ—ಈಷ ಗತೌ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದನ್—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಸರವಾದಾಗ **ಉಗಿದಚಾಂ ಸ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನಃ—ಇನ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇನ್ ಸಿಂಜಿದೀಜ್—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ—ಕಾರಕವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆಕಾಂಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಉಪಸರ್ಗವು ಕ್ರಿಯಾಪದದೊಡನೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯತಿ ಎಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು

ದ್ರಜಂತಮ್—ಧೃಜ ಗತೌ ಧಾತು ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತಾಸ್ಯನುದಾ ತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ಪಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ.

ಅದ್ರಯಃ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ಅದಿಶಿದಿಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಧನ್—ವಿಧ ವಿಧಾನೇ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾ ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ತತ್ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾದುದರಿಂದ ಯತ್ ತತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಬ್ದವು ಅಧ್ಯಾಹೃತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಯೋಷ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ||೧||

ಸಂಹಿತಾಸಾಹ:

ಸ ಯೋ ವೃಷಾ ನರಾಂ ನ ರೋದಸ್ಯೋಃ ಶ್ರವೋಭಿರಸ್ತಿ ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ |

ಪ್ರ ಯಃ ಸಸ್ರಾಣಃ ಶಿಶ್ರೀತ ಯೋನೌ || ೨ ||

ಸದಪಃ:

ಸಃ | ಯಃ | ವೃಷಾ | ನರಾಂ | ನ | ರೋದಸ್ಯೋಃ | ಶ್ರವಃ | ಅಸ್ತಿ | ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ |

ಪ್ರ | ಯಃ | ಸಸ್ರಾಣಃ | ಶಿಶ್ರೀತ | ಯೋನೌ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ ತಾದೃಶೋ ಯೋಽಗ್ನಿನರಾಂ ನ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಿವ ರೋದಸ್ಯೋದ್ಯಾನಾಪ್ಯಧಿವ್ಯೋರಪಿ
ವೃಷಾ ಸೇಕ್ತಾ | ಉತ್ಪಾದಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಸರ್ವೋತ್ಪಾದಕಃ ಶ್ರವೋಭಿಃ ಸರ್ವತ್ರ ಶ್ರೂಯಮಾಣೈ-
ರ್ಯಶೋಭಿಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನಸ್ತಿ ವರ್ತತೇ | ಸರ್ವೋತ್ಪಾದಕ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ತತ್ಪ್ರೋಪಪತ್ತಿಮಾಹ |
ಯತೋಽಯಂ ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ | ಜೀವೈರ್ನಾನಾವಿಧೈಃ ಪೀತ ಅಸ್ವಾದಿತಃ ಸರ್ಗಃ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮೋ ಯಸ್ಯ
ಸ ತಥೋಕ್ತಃ || ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ | ಪುನರ್ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಸ ಏವ
ಸ್ವರಃ || ಅತ್ರಾಯಂ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮಃ | ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಸ್ವದತ್ತಂ ಹವಿರಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪಯ್ಯ ತದ್ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಸಹ
ವೈದ್ಯುತರೂಪೇಣ ಮೇಘದ್ವಾರೋದಕೇನ ಪ್ರವರ್ಷ್ಯ ಸರ್ವಾನ್ಪ್ರಾಣಿಃ ಪ್ರಾಪಯತೀತ್ಯತೋ ವೃಷ್ಟ್ಯ-
ತ್ಪಾದನದ್ವಾರೋತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಇದಾನೀಂ ಸಾಕ್ಷಾದುತ್ಪಾದಕತ್ವಮಾಹ | ಯೋಽಗ್ನಿಯೋನೌ ಗರ್ಭಾ-
ಶಯೇ ಸಸ್ರಾಣಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಸನ್ ಶಿಶ್ರೀತ ನಿಷಿಕ್ತಂ ರೇತಃ ಪಾರಯತಿ | ನೃಪಶ್ವಾದಿದೇಹಾಕಾರೇಣ ಪರಿಣ-
ಮಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಗ್ನಿನಃ ಪಚೇತ್ ಪೂರಯೇದೇವ ನೋತ್ಪದ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದಯಂ ಸಾಕ್ಷಾ-
ದೇವೋತ್ಪಾದಕಃ | ಸ ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿಯಶಸ್ವೀ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಯೋಽಗ್ನಿನರಾಂ ನ
ನರಾಣಾಂ ಕರ್ಮಸೂತ್ಪಾದಯುಕ್ತಾನಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಮಿವ | ನರಾ ಮನುಷ್ಯಾ ನೃತ್ಯಂತಿ ಕರ್ಮಸ್ತಿತಿ
ಯಾಸ್ತಃ | ನಿ. ೫-೧ | ತೇಷಾಂ ಯಥಾ ಸ್ವರ್ಗಾದ್ಯಭಿಮತವರ್ಷಕಃ ತದ್ವದ್ರೋದಸ್ಯೋರಪಿ | ಆಶ್ರಯ-
ನಾಚಿನಾ ಶಬ್ದೇನಾಶ್ರಯಿಣೋ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ಭೂಲೋಕವರ್ತಿನಾಂ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನೇನ ದ್ಯುಲೋಕವರ್ತಿ-
ನಾಂ ಹವಿಷ್ಪ್ರಾಪಣೇನೇತಿ ಭಾವಃ | ಸ ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿಃ ಶ್ರವೋಭಿರ್ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೈಃ ಸೋಮಾಜ್ಯಾದಿಭಿ-
ರನ್ನೈರ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈರ್ಜೀವಪೀತಸರ್ಗೋ ಜೀವವಿಶೇಷೈರ್ಯಜಮಾನೈರವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವೈರ್ವಾಸ್ವಾದಿತ-
ಸ್ವಭಾವಃ ಸನ್ನಸ್ತಿ | ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋ ವರ್ತತೇ | ಅಮುಮಗ್ನಿಂ ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ವಾ ಸ್ವಾಭಿಮತಾನ್ಯೋ-
ಗಾನ್ಪಂಜತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಯೋಽಗ್ನಿಯೋನೌ ಸ್ವಕೀಯಸ್ಥಾನೇ ವೇದಿಲಕ್ಷಣೇ ಸಸ್ರಾಣಃ
ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಸನ್ ಶಿಶ್ರೀತ ಸ್ಪಸ್ತಿನ್ಮುಕ್ತಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಕಂ ಪಚತಿ ಸೋಽಯಮಗ್ನಿರಸ್ತಿ | ಮಹಾನು-
ಭಾವೋ ವರ್ತತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ನರಾಂ ನ—ಮಾನವರಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವಂತೆ | ರೋದಸ್ಯೋಃ—
 ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಸಹ | ವೃಷಾ-ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ | (ಮತ್ತು) ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ—ಯಾವನಿಂದ
 ಸೃಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲಾ ಜೀವರಸದಿಂದ ತುಂಬಿದೆಯೋ ಅಂತಹ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಲ್ಲರಕಿವಿಗೂ
 ಬೀಳತಕ್ಕ ತನ್ನ ಯಶಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಅಸ್ತಿ—ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. | ಯಃ—ಯಾವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು |
 ಯೋನೌ—(ಎಲ್ಲರ) ಗರ್ಭಾಶಯದಲ್ಲೂ | ಪ್ರ ಸಸ್ರಾಣಃ—ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ | ಶಿಶ್ರೀತ—ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ
 ಜೀವರಾಶಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | [ಅಥವಾ ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ನರಾ ನ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ
 ನಿರತರಾದ ಯಾಜಮಾನರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆಯೇ, | ರೋದಸ್ಯೋಃ—ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ
 ಇರುವವರಿಗಲ್ಲ | ವೃಷಾ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಮಾನವರಿಗೆ ವೃಷ್ಟಾದಿಗಳನ್ನೂ
 ಸುರಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವನೋ, | ಸಃ—ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು | ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ—(ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಮಾಡುವಂತೆಯೇ)
 ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳಿಗೂ ತನ್ನ ಔದಾರ್ಯದ ಅಸ್ವಾದನನ್ನು ಸೇವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ | ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ
 ತನ್ನ ಯಶಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಅಸ್ತಿ—ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. (ಅಲ್ಲದೇ) | ಯಃ—ಯಾವ ಅದೇ
 ಅಗ್ನಿಯು | ಯೋನೌ—ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ಸಸ್ರಾಣಃ—ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ | ಶಿಶ್ರೀತ—
 (ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು) ಪಕ್ವವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮಾನವರಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವವನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ
 ಜೀವರಸದಿಂದ ತುಂಬುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಶಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಮೆರೆಯುತ್ತಿ
 ದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಸಕಲರ ಗರ್ಭಾಶಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಾಶಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He, who is, as it were, the generator of men as well as of heaven and earth, of whom creation has imbibed life, abides with his glories : he it is who, entering into the womb (of being), procreates (all living creatures).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ತಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ವೃಷಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ
 ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದೂ, ಯೋನೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಾಶಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾನವರಿಗೆ
 ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವನೋ, ಯಾವನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲಾ ಜೀವರಸ
 ದಿಂದ ತುಂಬಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರ ಗರ್ಭಾಶಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಜೀವರಾಶಿ
 ಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ವೃಷಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೇಚಕ ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ
 ಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನು ಎಂದೂ ಮತ್ತು ಯೋನೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ,

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವಂತೆ ದ್ಯಾವ್ಯಾ ಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವನೋ, ಆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವೃಷಾ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಆಗಬಹುದೆಂದೂ, ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಋ ಸಂ. ೧-೧೪-೬ನೇ ಋಕ್ಪಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯೋನೌ—ಯೋನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನ, ಗೃಹ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಣಃ, ಕ್ಷೋದಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೦೧ ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೪).

ಋತಸ್ಯ ದೇವಾ ಅನು ವ್ರತಾ ಗುರ್ಭವತ್ಪರಿಷ್ಟಿರ್ದ್ಯೌರ್ನ ಭೂಮಿ |

ವರ್ಧಂತೀಮಾಪಃ ಪನ್ನಾ ಸುಶಿಶ್ವಿಮೃತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಗರ್ಭೇ ಸುಜಾತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅನ್ನಸ್ಯ ನಾ ಕಾರಣಭೂತೇ ಜಲೇ, ಯಜ್ಞಕ್ಕಾ ಅನ್ನಕ್ಕಾ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಜಲದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ,

ದೇವಂ ವೋ ದೇವಯಜ್ಯಯಾಗ್ನಿಮೀಳಿತ ಮರ್ತ್ಯಃ |

ಸಮಿಧ್ಃ ಶುಕ್ರ ದೀದಿಹ್ಯುತಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ ಸಸಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೧-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯೋನಿಂ ಕಾರಣಂ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನಂ | ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲು ಸಹಕಾರಿಯಾದ ಸಾಧನವೆಂದೂ,

ದುರೋಕಶೋಚಿಃ ಕೃತುರ್ನ ನಿತ್ಯೋ ಜಾಯೇವ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ |

ಚಿತ್ರೋ ಯದಭ್ರಾಟ್ಛೇತೋ ನ ವಿಕ್ಷು ರಥೋ ನ ರುಕ್ಷ್ಮೇ ತ್ರೇಷಃ ಸಮತ್ಸು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೬-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ,

ಯಮೀಂ ದ್ವಾ ಸವಯಸಾ ಸಪರೃತಃ ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಮಿಥುನಾ ಸಮೋಕಸಾ |

ದಿನಾ ನ ನಕ್ತಂ ಪಲಿತೋ ಯುನಾಜನಿ ಪುರಾ ಚರನ್ನಜರೋ ಮಾನುಷಾ ಯುಗಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಫಲಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ

ವೇದಿಷದೇ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಧಾಸಿಮಿವ ಪ್ರ ಭರಾ ಯೋನಿಮಗ್ನಯೇ |

ವಸ್ತ್ರೇಣೇವ ವಾಸಯಾ ಮನ್ಮನಾ ಶುಚಿಂ ಜ್ಯೋತೀರಥಂ ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ ತನೋಹನಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದ್ಯಾಖ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ | ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿರುವವು.

ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥನಾಡಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೃಷಾ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯಯವೃಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸ್ತಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ—ಜೀವೈಃ ಪೀತಃ ಜೀವಪೀತಃ. ಜೀವಪೀತಃ ಸರ್ಗಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ, ಪಾ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಘುಮಾಸ್ಥಾ ಗಾಪಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ರಾಣಿ—ಸ್ರ ಗತೌ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಚಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ. ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ. ಪ್ರತ್ಯಯಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ- ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಶ್ರೀತ—ಶ್ರಾ ಪಾಕೇ. ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಶ್ಲು ವಿಕರಣ. ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ಯಃ ಪುರಂ ನಾರ್ಮಿಣೀಮದೀದೇತ್ಯಃ ಕವಿರ್ನಭನ್ಯೋನಾರ್ವಾ |

ಸೂರೋ ನ ರುರುಕ್ಷಾನ್ ಶತೃತಾತ್ಮಾ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಆ | ಯಃ | ಪುರಂ | ನಾರ್ಮಿಣೀಂ | ಅದೀದೇತ್ | ಅತ್ಯಃ | ಕವಿಃ | ನಭನ್ಯಃ | ನ | ಅರ್ವಾ |

ಸೂರಃ | ನ | ರುರುಕ್ಷಾನ್ | ಶತೃತಾತ್ಮಾ || ೩ ||

ಪ್ರಾಯಶಃ

ಯೋಽಗ್ನಿನಾರ್ಮಿಣೀಂ ನರ್ಮವತೀಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀಮುತ್ತರವೇದಿಂ |
ಯದ್ವಾ | ನೃಣಾಂ ಮನಸಿ ಸ್ಥಿತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ಯಾಂ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ನ್ಯಾಗಮನ-
ಮನೀಷಾ ವಿದ್ಯತೇ ತಾಂ | ಪುರುಂ ತತ್ಸ್ಥಾನಮಾದೀದೇತ್ ದೀಪಯತಿ | ಕೀದೃಶೋಽಯಂ | ಅತೋಽ-
ಽಪೇಕ್ಷಿತದೇಶಂ ಪ್ರತ್ಯತನಶೀಲಃ ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶೀ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅರ್ವಾರಣಕುಶಲೋ
ನಭನ್ಯೋ ನ ನಭಸ್ಯಾಕಾಶೇ ಭವೋ ನಭಸ್ವಾನ್ವಾಯುರಿವ | ಕಿಂಚ ಶತಾತ್ಮಾ ಶತಂ | ಸಹಸ್ರಮಿತ್ಯಪರಿಮಿತ-
ವಚನಃ | ತತ್ತದ್ಯಜಮಾನಗೃಹಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಆಹವನೀಯಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ನಾ ನಾನಾರೂಪತ್ವಂ |
ಅಥವಾ ಮಿತ್ರವರುಣಭೇದೇನಾಗ್ನೀರ್ಮಿತ್ರಾದಿರೂಪಂ ತ್ವಮಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ |
ಋ. ೫-೩-೧ | ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುಃ | ಋ. ೧-೧೬೪-೪೬ | ಇತ್ಯಾವಿಶ್ರುತಿಷು
ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅಗ್ನೇರೇವೇಂದ್ರಾದ್ಯಾತ್ಮಕತ್ವಮಾಹುರಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಮಂತ್ರಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ತಾದೃಶೋಽಯಂ
ಸೂರೋ ನ ಸೂರ್ಯ ಇವ ರುರುಕ್ಷಾನ್ ದೀಪ್ಯಮಾನಃ || ರುಚಿ ದೀಪ್ತಾ | ಛಾಂದಸಸ್ಯ ಲಿಟಃ ಕೃಸುಃ ||
ಅತಃ ಸ ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿರಸ್ತಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಂ ವರ್ತತ ಇತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅತ್ಯಃ—(ಇಷ್ಟಬಂದಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಸಂಚರಿಸುವವನೂ | ಕವಿಃ—ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ | ಯಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ನಾರ್ಮಿಣೀಂ ಪುರಂ—ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ಅಥವಾ (ಯಜ್ಞಾರ್ಥ
ವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ವಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು) ಯಜಮಾನರು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ಅರ್ವಾ—ಸಂಚರಿಸುವ
ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ನಭನ್ಯಃ ನ—ಆಕಾಶಗಾಮಿಯಾದ ವಾಯುವಿನಂತೆ | ಆ ಅದೀದೇತ್—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳಗಿ
ಸುತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಶತಾತ್ಮಾ—ಆಹವನೀಯ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಾದಿ ನಾನಾ
ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ಸೂರೋ ನ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ರುರುಕ್ಷಾನ್—ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವಿನಂತೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು, ನಾನಾರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

He who is wise, and goes (wheresoever he will), like the rapid ethereal (wind), has lighted up the delightful spot, (the altar), and, identical with many forms, is radiant as the sun.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ನಾರ್ಮಿಣೀಂ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕೊಂಚ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರೇ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮೊದಲು ನರ್ಮವತೀಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀಂ ಉತ್ತರವೇದಿಂ | ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಉತ್ತರವೇದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅನಂತರ ನೃಣಾಂ ಮನಸಿ ಸ್ಥಿತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ಯಾಂ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತಿ ಅಗ್ನ್ಯಾಗಮನ-ಮನೀಷಾ ವಿದ್ಯತೇ ತಾಂ | ಯಾವ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಆಗಮನವಿರಬೇಕೆಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯೆಂದು ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಾರ್ಮಿಣೀಂ ಎಂದರೆ ನರ್ಮವತೀಂ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನೃಣಾಂ ಮನಸಿ ಸ್ಥಿತಾಂ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ಪುರಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ. ಉತ್ತರವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ.

Monier Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ತನ್ನ Sanskrit-English Dictionary ಯಲ್ಲಿ ನ+ಅರ್ಮನ್ | ಹಾಳಾಗದೇ (ಶಿಥಿಲವಾಗದೇ) ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. Name of a Town ಎಂದು ಒಂದು ಪಟ್ಟಣದ ಹೆಸರೆಂದೂ ಊಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಾಳುಬೀಳದಿರತಕ್ಕ ಪಟ್ಟಣವೆಂದಾಗಬಹುದು. ಪಾಣಿನಿಯಲ್ಲಿ ಡತ್ತಾರ್ಮ, ಗುಪ್ತಾರ್ಮ, ಬೃಹದಾರ್ಮ ಎಂಬ ಪದಗಳಿವೆ. ನಾರ್ಮಿಣೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪಾಣಿನಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಾಗಲಿ ಸರಿಯಾದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಅತ್ಯೈ—ಅಪೇಕ್ಷಿತದೇಶಂ ಪ್ರತಿ ಅತನಶೀಲಃ | ತಾನು ಇಷ್ಟಬಂದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಾದಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ

ಏಷ ಪ್ರ ಪೂರ್ವೀರವ ತಸ್ಯ ಚಮ್ರಿಷೋಽಶ್ಯೋ ನ ಯೋಷಾಮುಪಯಂಸ್ತ ಭುರ್ವಣಿಃ |
ದಕ್ಷಂ ಮಹೇ ಸಾಯಯತೇ ಹಿರಣ್ಮಯಂ ರಥಮಾವೃತ್ಯಾ ಹರಿಯೋಗಮೃಭೃಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೬-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯೇಕ ಎಂಬುದು ಅಶ್ವಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ,

ಅಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ದಿವೀಯತೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮುತೋ ನ ಯಂಸದ್ಯಕ್ಷಭೃದ್ವಿಚೇತಾಃ |

ಮೃಗಾಣಾಂ ನ ಹೇತಯೋ ಯಂತಿ ಚೇಮಾ ಬೃಹಸ್ಪತೇರಹಿಮಾಯಾ ಅಭಿ ದ್ಯೂನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತನಶೀಲಃ ಅದಿತ್ಯೇಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ನಭನ್ಯಃ—ನಭಸಿ ಆಕಾಶೇ ಭವೋ ನಭಸ್ವಾನ್ ವಾಯುರಿವ | ಆಕಾಶಸ್ಥನಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನಭತಿ, ಅರ್ಧತಿ (ನಿ ೨-೧೯) ಎಂದು ವಧಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಭತಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಈ ಅಧಾರದಮೇಲೆ,

ಗಾಯತ್ವಾಮ ನಭನ್ಯಂ ೧ ಯಥಾ ವೇರರ್ಚಾಮ ತದ್ವ್ಯಾನ್ಯಧಾನಂ ಸ್ವರ್ವತ್ |

ಗಾವೋ ಧೇನವೋ ಬರ್ಹಿಷ್ಯದಬ್ಧಾ ಆ ಯತ್ಸದ್ವ್ಯಾನಂ ದಿವ್ಯಂ ವಿವಾಸಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೩-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಭನ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಭಸ್ಯಂ ನಭಸಿ ಭವಂ | ನಭೋವ್ಯಾಪಿನಂ ಹಿಂಸಕಂ ವಾ ರಾಕ್ಷಸಾ-
ದಿಕಸ್ಯ | ನಭತಿರ್ವಧಕರ್ಮಾ | ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ಪ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೋ ಅಂಗಿರಸೋ ನಕ್ಷಂತ ಪ್ರ ಕ್ರಂದನುರ್ನಭನ್ಯಸ್ಯ ವೇತು |

ಪ್ರ ಧೇನವ ಉದಪುತ್ರೋ ನಮಂತ ಯುಜ್ಯಾತಾಮದ್ರೀ ಅಧ್ವರಸ್ಯ ಸ್ತೇಶಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೨-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಭನ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ | ಅಸ್ಮದೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಎಂದರ್ಥವಾಡಿದೆ.

ಅರ್ವಾ—ಅರಣಕುಶಲಃ | ಶೀಘ್ರಗಾಮಿ, ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅರ್ವತ್, ಅರ್ವನ್ ಎಂಬ ತಕಾರಾಂತ ಮತ್ತು ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅಶ್ವಪರ್ವಾಯವಾದ ಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೈವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅತ್ಯೇಕ ಹಯಃ, ಅರ್ವಾ (ನಿ. ೨-೨೭) ಎಂದು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲೇ ಈ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ವತ್, ಅರ್ವನ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಗಮನಾರ್ಹಗಳು.

ಯಸ್ಮೈ ತ್ವಮಾಯಜಸೇ ಸ ಸಾಧತ್ಯನರ್ವಾ ಕ್ಷೇತಿ ದಧತೇ ಸುವೀರ್ಯಂ |

ಸ ತೂತಾವ ನೈನಮಶ್ನೋತ್ಯಂಹತಿರಗ್ನೇ ಸಖ್ಯೇ ಮಾ ರಿಷಾಮಾ ವಯಂ ತವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೪-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದವು ಶತ್ರುಪರ್ವಾಯವಾಗಿದ್ದು ಅನರ್ವಾ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವಿನ ಅಧೀನವಿಲ್ಲದವನು, ಎಂದರ್ಥವಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ವನ್ ಪದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಸಾಯಣರು,

ಅನರ್ವಾ ಪ್ರೇಹಿತ್ಯಾಹ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ವಾ ಅರ್ವಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಸನುತ್ಕ್ರೈ |

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೮-೪)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನದವರಿಸಿ (೧-೩೭-೧ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ಭಾಷ್ಯ) ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭ್ರಾತೃವ್ಯ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದವರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ ಇದರಂತೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಋ. ಸಂ. ೫-೫೧-೧೧; ೧೦-೯೨-೧೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಶತ್ರುಸರ್ವಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Wilson ಮತ್ತು Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದರೆ ಅನುಚಿತವಾಗಲಾರದು. Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು,

ಕ್ರೀಳಂ ನಃ ಶರ್ಧೋ ಮಾರುತಮನರ್ವಾಣಂ ರಥೇಶುಭಂ | ಕಣ್ವಾ ಅಭಿ ಪ್ರೇ ಗಾಯತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ಮೇಲೆ ಟೀಕೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

The phrase is ಅನರ್ವಾಣಂ which the scholiast explains ಭ್ರಾತೃವ್ಯರಹಿತಂ. Literally without a brother's son, which would be a very unintelligible epithet. Arvan is in its usual acceptation a horse ; and being without horses would not be inapplicable to the Maruts, whose chariot is drawn by deer. ಭ್ರಾತೃವ್ಯ may mean an enemy, but it is doubtful if ಅರ್ವತ್ can admit of such an interpretation

(Rig-Veda Translation. Vol. I P. 258)

ಮರುತ್ತುಗಳ ವಾಹನವು ಜಿಂಕೆಗಳಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳಿಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡುವುದು ಅನುಚಿತವಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಈ ಪಂಡಿತನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಇದೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿ ಸುವ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ Max Muller ಪಂಡಿತನು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಟೀಕಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

Wilson translates ಅನರ್ವಾಣಂ by without horses, though the commentator distinctly explains the word by without an enemy. Wilson considers it doubtful whether ಅರ್ವನ್ can ever mean enemy. The fact is, that in the Rig-Veda an-arvan never means without horses but always without hurt or free from enemies. and the commentator is perfectly right, as sense is concerned, rendering the word by ' without an enemy or unopposed ' (ಪ್ರತ್ಯುತ್).

(Sacred Books of the East. Vol. 32. P. 65)

ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅರ್ವನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಅಶ್ವಸರ್ವಾಯವಾಗಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಶ್ವದ ವಿಶೇಷಗುಣವು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಈ ಪದವನ್ನು ವಾಯು ವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಶತಾತ್ಮಾ—ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೮-೧ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಧವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಶ್ವಾಪ್ಸುವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಯ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶತಾತ್ಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ ಇತ್ಯಪರಿಮಿತವಚನಃ | ತತ್ತದ್ಯಜಮಾನಗೃಹಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಅಹವನೀಯಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ನಾನಾರೂಪತ್ವಂ | ಶತಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ನೂರು ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಂದರ್ಥ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆನರವರ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಅಹವನೀಯ, ಗಾಹ್ಯಪತ್ಯ ಈ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿವೆಯೆಂದೂ, ಅಥವಾ,

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಭೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಸರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ |

ಏಕಂ ಸದ್ವಿಸ್ತಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತ್ಯಗ್ನಿಂ ಯಮಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೬)

ತ್ವಮಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯತ್ಸಮಿದ್ಧಃ |

ತ್ವೇ ವಿಶ್ವೇ ಸಹಸಸ್ಪತ್ರ ದೇವಾಸ್ತಮಿಂದ್ರೋ ದಾಶುಷೇ ಮರ್ತ್ಯಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲೂ ಮತ್ತು

ತ್ವಮಗ್ನೇ ರುದ್ರೋ ಅಸುರೋ ಮಹೋ ದಿವಸ್ತ್ವಗ್ಂ ಶರ್ಭೋ ಮಾರುತಂ ಪೃಕ್ಷ ಈಶಿಷೇ |

ತ್ವಂ ವಾತ್ಸೇರರುಣೈರ್ಯಾಸಿ ಶಂಗಯಸ್ತ್ವಂ ಪೂಷಾ ವಿಧತಃ ಪಾಸಿ ನು ತ್ಮನಾ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾ ನೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶತಾತ್ಮಾ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ |

ನಾರ್ಮಿಣೇಮ್—ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಜೀಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾಂಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅದೀದೇತ್—ದೀದೀ ಎಂಬುದು ಛಾಂದಸಧಾತು. ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಛಂದಸಿಲುಜ್. ಲಜ್. ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಶಪಿಗೇ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮು. ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯಃ—ಅತ್ಯಃ ಹಯಃ (ನಿರು. ೧-೪೧-೧) ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ವೇಗ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಗಮನಶೀಲನಾದ ಕವಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಭನ್ಯಃ—ನಭಸಿ ಭವಃ ನಭನ್ಯಃ. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ. ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸನಾಗಿ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಃ—ಸೂರ್ ಪಾಣಿಗರ್ಭವಿಮೋಚನೇ. ಧಾತು. ಸುಸೂಧಾ—(ಉ ಸೂ. ೨-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರುರುಕ್ವಾನ್—ರುಚ ದೀಪ್ತ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸನಾಗಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ವಸುಶ್ಚ. (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಛಾಂದಸನಾಗಿ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸುವಿನ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶತಾತ್ಮಾ—ಶತಂ ಆತ್ಮಾನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶತಾತ್ಮಾ ಬಹುನ್ಪ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಭಿ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ತ್ರೀ ರೋಚನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ರಜಾಂಸಿ ಶುಶುಚಾನೋ
ಅಸ್ಥಾತ್ |

ಹೋತಾ ಯಜಿಷ್ಠೋ ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ || ೪ ||

ಉದಾಹರಣೆ

ಅಭಿ | ದ್ವಿಜನ್ಮಾ | ತ್ರೀ | ರೋಚನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ | ರಜಾಂಸಿ | ಶುಶುಚಾನಃ | ಅಸ್ಥಾತ್ |

ಹೋತಾ | ಯಜಿಷ್ಠಃ | ಅಪಾಂ | ಸಧಸ್ಥೇ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿದ್ವಿಜನ್ಮಾ ದ್ವಾಭ್ಯಾಮರಣೀಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನಾತ್ಪ್ರಥಮಂ ಜನ್ಮ | ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಂತರಂ ಪವಮಾನೇಷ್ಟ್ವಾದಿಸಂಸ್ಕಾರರೂಪಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಜನ್ಮೇವ | ಏವಂ ದ್ವಿಜನ್ಮತ್ವಂ | ಅಥವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ | ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿ ಸ್ತ್ರೀ ರೋಚನಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ರೋಚನಾನಿ ಕ್ವಿತ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನಾನಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದೀನಿ ವಾಭಿ ಶುಶುಚಾನೋಽಭಿತಃ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ | ನ ಕೇವಲಂ ತ್ರೀಣ್ಯೇವ ಕಿಂತು ವಿಶ್ವಾ ರಜಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಸಿ ರಂಜನಾತ್ಮಕಾನಿ ಕ್ವಿತ್ಯಾದಿಲೋಕಾನ್ ಶುಶುಚಾನೋಽಭಿತಃ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ ದೀಪಯನ್ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ಯಜಿಷ್ಠೋ ಯಜ್ಞಪ್ರತಮಃ ಸನ್ನಪಾಂ ಪ್ರೋಕ್ಷಣ್ಯಾದ್ಯದಕಾನಾಂ ಸದಸ್ಥೇ ಸಹಸ್ಥಾನೇ ಯಾಗದೇಶೇಽಸ್ಥಾತ್ | ತಿಷ್ಠತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು | ತ್ರೀರೋಚನಾನಿ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಮೂರುಲೋಕಗಳನ್ನೂ | (ಅಲ್ಲದೇ) ವಿಶ್ವಾ ರಜಾಂಸಿ—ರಂಜನಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ಅಭಿ ಶುಶುಚಾನಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ | ಹೋತಾ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಕರೆಯುವವನಾಗಿಯೂ | ಯಜಿಷ್ಠಃ—ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾಗಿಯೂ | ಅಸಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ—ಪ್ರೋಕ್ಷಣ್ಯಾದಿ ಉದಕಗಳು ತುಂಬಿರುವ ಯಾಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಾತ್—ನೆಲಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳೂ ರಂಜನಾತ್ಮಕಗಳೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನಾಗಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾಗಿಯೂ ಪ್ರೋಕ್ಷಣ್ಯಾದಿ ಉದಕಗಳು ತುಂಬಿರುವ ಯಾಗಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

He, the twofold-born, illuminating the three bright (regions), and shining over all the lustrous spheres, the adorable invoker of the gods, is present at the place where the waters are collected

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಅರಣಿಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನೇನ ಅಧಾನಸಂಸ್ಕಾರೇಣ ಚ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ ದ್ವಿಜನ್ಮತ್ವಂ ಅಥವಾ ದ್ವಯೋರ್ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಜಾಯಮಾನಃ ಅರಣ್ಯೋರ್ವಾ ಜಾಯಮಾನಃ | ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೦-೨ ನೇಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿ ರೋಚನಾನಿ—ಇಲ್ಲಿ ರೋಚನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಭಾಮಂಡಲವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತೆ. ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಬೀರತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನಗಳು ಮೂರು. ಇವು ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಅಹವನೀಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಎಂದಾಗಲಿ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ಪದವ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ (ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೪೬-೧) ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ

ತ್ರಿಣಿ ಜಾನಾ ಪರಿ ಭೂಷಂತ್ಯಸ್ಯ ಸಮುದ್ರ ಏಕಂ ದಿವ್ಯೇಕಮಪ್ಸು |

ಸೂರ್ವಾಮನು ಪ್ರ ದಿಶಂ ಸಾರ್ಥಿವಾನಾಮೃತೋನ್ಮೃಶಾಸದ್ವಿ ದಧಾವನುಷ್ಮ |

(ಯ. ಸಂ. ೧-೯೫-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೮, ಪೇಜು ೧೭ ರಿಂದ ೧೯) ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ರಜಾಂಸಿ—ಸರ್ವಾಣ್ಯಸಿ ರಂಜನಾತ್ಮಕಾನ್ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಲೋಕಾನ್ ಶುಶುಚಾನಃ | ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳಿಂದರ್ಥ. ರಜಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕ, ಉದಕ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೩೯-೪ ನೇ ಋಕ್ಸಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ—ಸಹಸ್ಥಾನೇ (ನಿ. ೩-೧೫) ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಗೃಹೇ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸಹ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಯಸ್ಮಿನ್ ದೇವತಾಃ ಸ ಸಧಸ್ಥೋ ಯಜ್ಞಃ | ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರೋಕ್ಷಣ್ಯಾದ್ಯುಪಕಾಶಾನಾಂ ಸಹಸ್ಥಾನೇ ಯಾಗೇ | ಪವಿತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಉದಕಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ.

ಇಮಂ ವಿಧಂತೋ ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ ದ್ವಿತಾದಧುರ್ಭೃಗವೋ ವಿಕ್ಷ್ವಾಸಿಯೋಃ |

ಏಷ ವಿಶ್ವಾನ್ಯಭೃಸ್ತು ಭೂಮಾ ದೇವಾನಾಮಗ್ನಿರರತಿರ್ಜೀರಾಶ್ಚಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾಂ ಸಹಸ್ಥಾನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ | ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯ ಗೃಹರೂಪವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ದ್ವೀ ಜನ್ಮನೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ. ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಚನಾನಿ—ರುಚ ದೀಪ್ತಾ. ಧಾತು. ಅನುದೇತಶ್ಚಹಲಾದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ—ವಿಶ್ವಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಶುಶುಚಃನಃ—ಶುಚ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಜ್ ಆದೇಶ. ಧಾತುನಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಥಾತ್—ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಿ. ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾ ದೇಶಬಂದಾಗ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾಭೂಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಳಿಗೆ ಅಡಾ ಗಮ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜಿಷ್ಠಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿ ಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತುಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಜಂತದಮೇಲೆ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಠೇನೇಯಃಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಮ್—ಉಡಿದಂಪದಾದಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೯-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಧಸ್ಥೇ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ. ಧಾತು. ಸುಹಿ ಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಧಮಾವಸ್ಥಯೋಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧಾದೇಶ. ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಯಂ ಸ ಹೋತಾ ಯೋ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ವಿಶ್ವಾ ದಧೇ ವಾರ್ಯಾಣಿ ಶ್ರವಸ್ಯಾ |

ಮರ್ತೋ ಯೋ ಅಸ್ಮೈ ಸುತುಕೋ ದದಾಶ || ೫ ||

ಸದಪಾಠಃ |

ಅಯಂ | ಸಃ | ಹೋತಾ | ಯಃ | ದ್ವಿಜನ್ಮಾ | ವಿಶ್ವಾ | ದಧೇ | ವಾರ್ಯಾಣಿ | ಶ್ರವಸ್ಯಾ |

ಮರ್ತಃ | ಯಃ | ಅಸ್ಮೈ | ಸುತುಕಃ | ದದಾಶ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ಸ ಏವ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಃ ಆರಣೀಭ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನಸ್ಯೈವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯದ್ವಾರಾಹವನೀಯತ್ವಾತ್ ಆಹ್ವಾತಾ ವಾ ದೇವಾನಾಂ ಸೋಮಯಂ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ವಾರ್ಯಾಣಿ ವರಣೀಯಾನಿ || ಈಡವಂದವೃಶಂಸದುಹಾಂ ಣ್ಯತ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ಶ್ರವಸ್ಯಾ ಶ್ರವಸ್ಯಯಾ | ಶ್ರವೋನ್ನಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಂ | ತದಿಚ್ಛಯಾ || ಶ್ರವಃಶಬ್ದಾತ್ ಕೃಜಂತಾತ್ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿತಿ ಭಾವೇ ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ || ದಧೇ | ಧಾರಯತಿ | ಅಸ್ಮಾ ಉಕ್ತಸ್ವರೂಪಾಯಾಗ್ನಯೇ ಯೋ ಮರ್ತೋ ದದಾಶ ದದಾತಿ ಸ ಸುತುಕಃ ಶೋಭನಪುತ್ರೋ ಭವತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ಎರಡುವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೋ | ಸಃ—ಅವನೇ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನು | ಅಯಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು |

ಶ್ರವಸ್ಯಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿ | ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದುವೂ | ವಾರ್ಯಾಣಿ—ಅತ್ಯಪೇಕ್ಷಿತವಾದುವೂ ಆದ ಧನಗಳನ್ನು | ದಧೇ—ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಯಃ ಮರ್ತೇಃ—ಯಾವ ಮಾನವನು | ದದಾಶ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, (ಅವನು) | ಸುತುಕಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ ಪಿತೃವಾಗಿ ಆಗುವನು |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆಯೋ, ಅವನೇ ಹೋಮ ಸಂಪಾದಕನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿ ಸಮಸ್ತವಾದವೂ, ಅತ್ಯಪೇಕ್ಷಿತವಾದವೂ ಆದ ಧನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಾವ ಮಾನವನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ ಪಿತೃವಾಗಿ ಆಗುವನು

English Translation

He is the offerer of oblations, who is of twofold birth; and, through desire for (sacrificial) food, has in his keeping all good things: the man who presents offerings to him is the parent of excellent offspring.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು:

ಸುತುಕಃ—ಶೋಭನಪುತ್ರಃ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರಸಂತಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ (ಆಗುತ್ತಾನೆ). ತೋಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೭-೧ ನೇ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರನುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸ ಅ ವಕ್ಷಿ ಮಹಿ ನ ಆ ಚ ಸತ್ವಿ ದಿವಸ್ಪೃಥಿವ್ಯೋರರತಿಯುರ್ವತ್ಯೋಃ |

ಅಗ್ನಿಃ ಸುತುಕಃ ಸುತುಕೇಭಿರತ್ವೈ ರಭಸ್ವದ್ಭೀ ರಭಸ್ವಾ ಏಹ ಗಮ್ಯಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸುತುಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುತುಕುನಃ ಸುತುಕುನ್ಯರಿತಿ ವಾ | ಸುಪ್ರಜಾಃ ಸುಪ್ರಜೋಭಿರಿತಿ ವಾ | (ನಿ. ೪-೧೮) ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ತುಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಸುತುಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾದ ಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡವನೂ ತಾನೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ, ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜನ್ಮವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳೊಡಗೂಡಿದವನೂ ತಾನೂ ಪವಿತ್ರವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದವನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಮಾತ್ರ ತುಕಿರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುಗಮಃ ಸ್ತೋತ್ವೇಭಿಃ ಯಷ್ಟು ಭಿಶ್ವ ಸುಖೇನ ಸ್ತಾಪ್ತವ್ಯಃ | ಸ್ತೋತೃಗಳಿಂದ ಸುಖವಾಗಿ ಸಮೀಪಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ನ ಘಾ ರಾಜೇಂದ್ರ ಆ ದಭೆನ್ನೋ ಯಾ ನು ಸ್ವಸಾರಾ ಕೃಣವಂತ ಯೋನೌ |

ಅಪಶ್ವಿದಸ್ಮೈ ಸುತುಕಾ ಅನೇಷನ್ಮಮನ್ನ ಇಂದ್ರಃ ಸಖ್ಯಾ ವಯಶ್ಚ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶೋಭನಬಲಹೇತೂನಿ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಲಕ್ಕೆ ಹೇತುಭೂತವಾದ ಎಂದು ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ವೆಂದೂ,

ಅ ಸಂಯತಮಿಂದ್ರ ಣಃ ಸ್ವಸ್ತಿಂ ಶತ್ರುತಾರ್ಯಾಯ ಬೃಹತೀಮಮೃಧ್ರಾಂ |

ಯಯಾ ದಾಸಾನ್ಯಾರ್ಯಾಣಿ ವೃತ್ತಾ ಕರೋ ವಜ್ರಿನ್ಸ್ತುತುಕಾ ನಾಹುಷಾಣಿ |

(ಋ ಸಂ ೬-೨೨-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುತುಕಾನಿ ಶೋಭನಹಿಂಸೋಪೇತಾನಿ | ಬಹಳ ಹಿಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗುವಂತೆ ಎಂದೂ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಮರ್ತೋ ಯೋ ಅಸ್ತೌ ಸುತುಕೋ ದೇವಾಶ ಯಾವ ಮಾನವನಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸುತುಕನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರನುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬುದೇ ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೆಧೇ—ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾರ್ಯಾಣಿ—ವೃಜ್ ವರಣೇ. ಧಾತು. ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋರ್ಣ್ಯಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಡವಂದವೃಶಂಸದು-ಹಾಂ ಣ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವಸ್ಯಾ—ಶ್ರವಃ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಶ್ರವಸ್ಯತಿ. ಸುಪಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಆಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಜಾದ್ಯತಸ್ವಾಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಕೃಚ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಃ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ. ಧಾತು ಅಸಿಹಸಿಮ್ಯ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುತುಕಃ—ಶೋಭನಂ ತೋಕಂ ಯಸ್ಯ ಸುತುಕಃ ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ದ್ವ್ಯಚೋತ-ಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಶ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ನೂರವಿವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

—:೦:—

ಪುರು ತ್ವೇತಿ ತೈಚಾತ್ಮಕಂ ದಶಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಮಾಗ್ನೇಯಮೌಷ್ಣಿಹಂ | ಪುರು ತೈಚ-
ಮೌಷ್ಣಿಹಮಿತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರೌಷ್ಣಿಹೇ ಭಂದಸ್ಯಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗಃ |
ಅಥೈತಸ್ಯಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಪುರು ತ್ವಾ ತ್ವಾಮಗ್ನೇ | ಅ. ೪. ೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪುರು ತ್ವಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಥ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು, ಅಗ್ನಿಯು
ದೇವತೆಯು, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪುರು ತೈಚಮೌಷ್ಣಿಹಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ
ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ಅಥೈತಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಪುರು ತ್ವಾ ತ್ವಾಮಗ್ನೇ
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೦

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ— ೧೫೦ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೯ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಂಖ್ಯೆ—೩ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಥ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಭಂದಃ—ಉಷ್ಣಿಕ್ ||

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಪುರು ತ್ವಾ ದಾಶ್ವಾನ್ವೋಚೇರಿರಗ್ನೇ ತನ ಸ್ವಿದಾ |

ತೋದಸ್ಯೇನ ಶರಣ ಆ ನುಹಸ್ಯ || ೧ ||

ಶರಣಾರ್ಥ:

ಪುರು | ತ್ವಾ | ದಾಶ್ವಾನ್ | ವೋಚೇ | ಅರಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ತವ | ಸ್ವಿತ | ಆ |

ತೋದಸ್ಯೋವ | ಶರಣೇ | ಆ | ಮಹಸ್ಯ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪುರು ಬಹು ವೋಚೇ | ಯದ್ವಾ | ಬಹು ದಾಶ್ವಾನಿತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ಪುತ್ರಂ ದೇಹಿ ವಿತ್ತಂ ದೇಹೀತ್ಯಾದ್ಯಾಶಾಸನಾನಿ ಬ್ರವೀಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂ ತೋಷ್ಣೀಂ ನೇತ್ಯಾಹ | ಯತೋ ದಾಶ್ವಾನಭಿಮತಂ ಹವಿದ್ವತ್ತನಾನಸ್ಮಿ ಅತೋ ವೋಚೇ | ಇತರಸಾಧಾರಣ್ಯೇನ ಬ್ರುವತಃ ಕಥಂ ದಾತವ್ಯ-ಮಿತಿ ನ ಮಂತವ್ಯಂ | ಯತೋಽಹಂ ಹೇ ಅಗ್ನಿ ತವ ಸ್ವಿತ್ತವ್ಯವಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನಾರಿರರ್ತಾ ಹವಿರಾದಿ-ಪ್ರಾಪಣೇನ ಸೇವಕೋಽಹಂ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಮಹಸ್ಯ ಮಹತಸ್ತೋದಸ್ಯೇವ ಶಿಕ್ಷಕಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನಃ ಶರಣೇಽಸ್ಯ ಗೃಹೇ ಯಥಾ ಗರ್ಭದಾಸಾದಿರಾ ಸಮಂತಾನ್ನಿಯತೋ ವರ್ತತೇ ತದ್ವದಹಮಪಿ | ಯಸ್ಮಾ-ದೇವಂ ತಸ್ಮಾದಭಿಮತಂ ಬಹು ವೋಚೇ ತ್ವಮಪಿ ತತ್ಸರ್ವಂ ದೇಹೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಬಹು ದಾಶ್ವಾಂಸ್ತಾನೇನಾಭಿಹ್ವಯಾಮ್ಯರಿರಮಿತ್ರ ಋಚ್ಛತೇಃ ಈಶ್ವರೋಽಸ್ಯರಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ | ಯದನ್ಯ-ದೇವತ್ಯಾ ಅಗ್ನಾ ನಾಹುತಯೋ ಹೂಯಂತ ಇತ್ಯೇತದ್ವಿಶ್ವೇಷ್ಯವಮವಕ್ಷ್ಯತ್ ತೋದಸ್ಯೇವ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ ತುದಸ್ಯೇವ ಶರಣೇಽಧಿ ಮಹತಃ | ನಿ. ೫-೭ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತವ ಸ್ವಿದಾ—ನಿನ್ನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ನಿಂತು | ಮಹಸ್ಯ—ದೊಡ್ಡ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ | ತೋದಸ್ಯೇವ ಆ ಶರಣೇ—ಯಜಮಾನನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಅವನ) ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ (ಸೇವಕನು ಬೇಡುವಂತೆ) | ಅರಿಃ — (ನಿನ್ನ) ಸೇವಕನಾದ ನಾನು | ಪುರು — ಅಧಿಕವಾಗಿ | ದಾಶ್ವಾನ್ — (ಹವಿ ಸ್ಸುಗಳನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ | ತ್ವಾ— ನಿನ್ನನ್ನು | ವೋಚೇ— (ಪುತ್ರಾದಿ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು) ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೊಡ್ಡ ಪದವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಮುಂದೆ ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದಾಗಿನಿಂದಲೂ ದಾಸನಾಗಿರುವವನು ದೈನ್ಯದಿಂದ ಬೇಡುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಸೇವಕನಾದ ನಾನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ನಿಂತು ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಪುತ್ರಾದಿ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Presenting many offerings, I address you, Agni, ever coming into your presence (like a servant) in the dwelling of a mighty master.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಸೇವಕನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಸೇವಕನ ದೈನ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತೋದಸ್ಯೇವ—ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಬಹುದಾಶ್ವಾಂಸ್ತಾನೇವಾಭಿಹ್ವಯಾಮ್ಯುರಿರಮಿತ್ರ ಋಚ್ಛತೇಃ | ಈಶ್ವರೋಽಸ್ಯರಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ |
ಯದನ್ಯದೇವತ್ಯಾ ಅಗ್ನಾನಾಹುತಯೋ ಹೂಯಂತ ಇತ್ಯೇತದ್ವೈವಮವಪ್ಯತ |
ತೋದಸ್ಯೇವ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ—ತುದಸ್ಯೇವ, ಶರಣೇಽಧಿ ಮಹತಃ || (ನಿ. ೫-೭)

ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾನೊಬ್ಬ ಉದಾರಿಯಾದ ಹವಿದಾರ್ತನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪುತ್ರಾದಿದಾನಗಳಿಗಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಚ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಸರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅನಂತರ, ಅರಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂಸಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಋ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನನಾದ ಅರಿಯೆಂಬ ಪದವು ಶತ್ರುವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸೇವಕನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಹಿಂಸಾಕಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಅರಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ.

ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವೇ ಆಹುತೈರ್ವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೊಡ್ಡ ಬಾವಿಯ ಅಳದಂತೆ ಅಳವಾದ ಉದರವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯಿದೆಂದೂ ತೋದಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ತೋದಸ್ಯ ಇವ ಶರಣೇ ಆ ಮಹಸ್ಯ” —ತುನ್ನಸ್ಯೇವ ವಿದೀರ್ಣಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿಚ್ಛಭ್ರಸ್ಯ ಕೂಪ-
ಸ್ಯೋಪರಿ | ಶರಣೇ ಬಿಲೇ | ಯಥಾ ಹಿ ಶ್ವಭ್ರೇ ಬಿಲೇ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ಭಹ್ವ್ಯ ಅಪೋ ಗಚ್ಛಂತಿ,
ನ ಚ ತಸ್ಯ ಶ್ವಭ್ರಸ್ಯ ಮಹತೋ ಗ್ರಹಣಶಕ್ತಿಪರಿಹಾಣಂ ಭವತಿ | ಏವಂ ತವಾನೇಕಾಶ್ಚಾನೇಕ-
ದೇವತಾಶ್ಚಾಹುತೀರಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರದತ್ತಾಃ ಪ್ರತೀಚ್ಛತೋ ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪರಿಹಾಣಮಸ್ತಿ |
ಅತೋ ದೇವತಾನಾಮಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ವಮೇವಾತಿವಿಶಿಷ್ಟೋಪಕಾರೇ ಪ್ರವೃತ್ತಃ ಅತಃ ತ್ವಾಮೇವಾ-
ಹ್ವಯಾಮಿ |

ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ನಾನು ಶಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ನಾನೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲೂ ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಹ್ವಾನಿಸಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಅವನ ಉದರವು ಅಳವಾದ ಬಾವಿಯಂತೆ ಎಷ್ಟು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸುರಿದರೂ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತನಾಗಿದೆ.

ಅದುದರಿಂದ ನಿರುಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಂತೆ—ತೋದವೆಂದರೆ ಕೂಪವೆಂದೂ, ಶರಣವೆಂದರೆ ಬಿಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಾಯಣರು ತೋದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷಕನಾದ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದೂ, ಶರಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹವೆಂದೂ, ಅರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವಿರ್ದಾತನೂ ಸೇವಕನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧ್ಯೇ ಹೋತಾ ದುರೋಣೇ ಬರ್ಹಿಷೋ ರಾಳಗ್ನಿಸ್ತೋದಸ್ಯ ಸೋದಸೀ ಯಜಧ್ಯೈ |
ಅಯಂ ಸ ಸೂನುಃ ಸಹಸ ಋತಾವಾ ಮೂರಾತ್ಸೂರೋ ನ ಶೋಚಿಷಾ ತತಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ತೋದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತುದ್ಯತೇ ತಪಸಾ ಪೀಡ್ಯತೆ ಇತಿ ತೋದಃ ಯಜಮಾನಃ | ಆಗ್ನಿಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣದಿಂದ ಬಳಲಿರುವುದರಿಂದ ತೋದಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ. ಅದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ತೇಜಿಷ್ಠಾ ಯಸ್ಯಾರತಿರ್ವನೇರಾಟ್ ತೋದೋ ಅಧ್ವನ್ನ ವೃಧಸಾನೋ ಅದ್ಯಾತ್ |
ಅದ್ರೋಘೋ ನ ದ್ರನಿತಾ ಚೇತತಿ ತ್ನನ್ನಮತೋಽವತ್ರೇ ಓಷಧೀಷು |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೨-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೋದಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಸೂರ್ಯಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಯಾಸಿ ಕುತ್ಸೇನ ಸರಥಮವಸ್ಯುಸ್ತೋದೋ ವಾತಸ್ಯ ಹರ್ಯೋರೀಶಾನಃ |
ಋಜ್ರಾ ವಾಜಂ ನ ಗಧ್ಯಂ ಯುಯೂಷನ್ತವಿರ್ಯದಹನ್ಪಾರ್ಯಾಯ ಭೂಷಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೬-೧೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೋದತಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಿಂಸಕಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಶರಣೇ—ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬಿಲವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿ ದ್ದಾರೆ. ವಾಸಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾದುದೂ ಆಶ್ರಯದಾತೃವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥಳವಿರುವುದರಿಂದ ಬಿಲ ಅಥವಾ ಗೃಹ ಎಂದು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಪ್ರಿಯಾಸ ಇತ್ತೇ ಮಘವನ್ನಭಿಷ್ಠಾ ನರೋ ಮದೇಮ ಶರಣೇ ಸಖಾಯಃ |
ನಿ ತುರ್ವಶಂ ನಿ ಯಾದ್ಯಂ ತಿಶೀಹ್ಯತಿಥಿಗ್ವಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ ಕರಿಷ್ಯನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೯-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ,

ಉದುಷ್ಯ ಶರಣೇ ದಿವೋ ಜ್ಯೋತಿರಯಂಸ್ತ ಸೂರ್ಯಃ |
ಅಗ್ನಿರ್ನ ಶುಕ್ರಃ ಸಮಿಧಾನ ಅಹುತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೫-೧೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ನಭಸಿ | ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಿಶಾಲವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಶರಣಪದಕ್ಕೆ ನಭಸ್ಸೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತೋದಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರಿಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಯಣರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದರೂ ಸಹ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಬೇರೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಾಶ್ವಾನ್—ದಾಶೈ ದಾನ್ಯೇ. ಧಾತು. ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮೀಡ್ವಾಂತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ವೋಚೇ—ಬ್ರೂರ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲುಜ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬ್ರೂವೋವಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಚ್ಯಾದೇಶ. ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿ ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ವಚ ಉಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಜ್ಞಪರವಾದಾಗ ಉಮಾಗಮ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರಪರವಾದಾಗ ಗುಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರಿಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಅಚಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೋದಸ್ಯ—ತುದ ವ್ಯಥನೇ. ಧಾತು. ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಪಷ್ಟೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಹಸ್ಯ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಅಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಪಷ್ಟಂತರೂಪ. || ೧ ||

— ಸಾಹಿತ್ಯ —

ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿತ್ಯ

ವೈನಿನಸ್ಯ ಧನಿನಃ ಪ್ರಹೋಷೇ ಚಿದರರುಷಃ |

ಕದಾ ಚನ ಪ್ರಜಿಗತೋ ಅದೇವಯೋಃ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವಿ | ಅನಿನಸ್ಯ | ಧನಿನಃ | ಪ್ರಹೋಷೇ | ಚಿತ್ | ಅರರುಷಃ |

ಕದಾ | ಚನ | ಪ್ರಜಿಗತಃ | ಅದೇವಯೋಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ಸ್ವಾಭೀಷ್ಟಂ ಬಹು ವಿಜ್ಞಾಪಯಾಮಾತ್ಮುಕ್ತಂ | ಅತ್ರ ತು ಸ್ವನಿಲಕ್ಷಣೇಭ್ಯೋ ದಾನಾದಿರಹಿತೇಭ್ಯೋ ದಾನಂ ನ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ ವಿಶೇಷೇಣ ಬ್ರವೀಮಿ || ಉಪಸರ್ಗಶ್ರುತೇರ್ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಅಥವಾ ಸನ್ನಿಹಿತತ್ವಾದ್ವೋಚ ಇತ್ಯನುಷಜ್ಯತೇ || ಅಸ್ತು- ದರ್ಥಂ ಯದ್ವ್ಯಚಿಜ್ಞಾಪನ್ ತದ್ವಿರುದ್ಧಂ ವೋಚೇ | ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ನ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ಬ್ರವೀ- ಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇಷಾಂ ಸ್ವರೂಪಮಾಹ | ಅನಿನಸ್ಯಾಸ್ವಾಮಿನಸ್ತ್ವಾಮಸ್ವಾಮಿನಂ ಕುರ್ವಾಣಸ್ಯ ತಥಾ ಧನಿನಃ ಸಮಗ್ರದಾನವತಃ | ಪೂರ್ವಮೇವ ಧನವತೋ ದಾನಸ್ಯ ನಿರರ್ಥಕತ್ವಾತ್ತನ್ನಿವಾರ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಯಾಗಾದ್ಯನುಪಯೋಗಿಧನವತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಪ್ರಹೋಷೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹೋತುಮರರುಷೋಽ- ದದತೋ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪೇಣ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರಹೋಷೇಽನಿನಸ್ಯೇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹೋತುಮ- ಸಮರ್ಥಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರೇನಶಬ್ದೇನ ತತ್ತ್ವಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಚಿಚ್ಛಬ್ದಃ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಃ ಕಿಂಚಿ ಕದಾ ಚನ ಪ್ರಜಿಗತಃ ಕದಾಚಿದಪಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ದೇವಾನಸ್ತವತಃ | ಅತ್ರ ಚನೇತಿ ನಿಪಾತದ್ವ- ಯಸಮುದಾಯಃ | ತತ್ರ ಚತಶಬ್ದಃ ಸಮುಚ್ಚಯೇ ನಶಬ್ದೋ ನಿಷೇಧೇ | ಕಿಂಚಾದೇವಯೋಃ | ದೇವಾ- ನಾತ್ಮನೋಽನಿಚ್ಛತಃ | ಏತೇಷಾಂ ನ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ವಿವೋಚ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿಂದಿತಾನಾಂ ಸ್ವರೂಪನಿರೂ- ಪಣೇನ ಸ್ವಸ್ಯಾತಾದೃಶತ್ವಾತ್ ಬಹು ವೋಚ ಇತ್ಯೇತದ್ಯುಕ್ತಮೇವೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಚನೇತಿ ಚಿಚ್ಛಬ್ದಪರ್ಯಾಯಃ | ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ದುಷ್ಟಸ್ಯಾಪಿ ಕದಾಚಿತ್ಪ್ರಜಿಗತೋ ಯದಾಕದಾಚಿತ್ತ್ವಾಂ ಸ್ತವತೋ ವಿವೋಚೇ | ತಾದೃಶಸ್ಯ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ವಿಶೇಷೇಣ ಬ್ರವೀಮಿ | ಕಿಮು ವಕ್ತವ್ಯಮಸ್ಮದರ್ಥ- ಮಿತಿ ಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಅನಿನಸ್ಯ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸದಿರುವವನೂ | ಪ್ರಹೋಷೇ— ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಅರರುಷಃ—ದಕ್ಷಿಣಾಧನವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವವನೂ ಆದ | ಧನಿನಃ— ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನಿಗೂ (ಮತ್ತು) | ಕದಾಚನ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಪ್ರಜಿಗತಃ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸದಿರುವವನಿಗೂ (ಈ ವಿಧವಾದ) | ಅದೇವಯೋಃ—ದೈವಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಜನರಿಗೂ ಸಹ (ಪುತ್ರಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಡ) ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೈವಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಜನಗಳಿರುವರು. ಮೊದಲನೆಯದು, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸದೆಯೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾ ಧನವನ್ನು ಕೊಡದೆಯೂ ಇರುವ ಧನಿಕರ ಗುಂಪು ಅಲ್ಲದೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಹ ಸ್ತುತಿಸದಿರುವ ನಾಸ್ತಿಕರ ಗುಂಪು ಒಂದು ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನರಿಗೂ ಸಹ ನೀನು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ದಯವಾಲಿಸಬೇಡ.

English Translation

(I ask you also to withhold your favour) from (those) two godless (persons), from the rich man, who, acknowledging you not as his lord, is chary of gifts at sacred rites, and from him who rarely praises (the gods).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಹೋಷೇ—ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹೋತುಂ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವರು ಪ್ರಹೋಷಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಅಪಾದು ಶಿಶ್ಯಂಧಸಃ ಸುದಕ್ಷಸ್ಯ ಪ್ರಹೋಷಿಣಃ | ಇಂದೋರಿಂದ್ರೋ ಯನಾಶಿರಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೮-೯೨-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಹೋಷಿಣ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ದೇವಾನ್ ಹವಿರ್ಭಿರ್ಜುಹ್ಯತಃ ಸುದಕ್ಷಸ್ಯ ಎಂದು ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಸುದಕ್ಷನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅನಿನಸ್ಯ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ, ತ್ವಾಂ ಅಸ್ವಾಮಿನಂ ಕುರ್ವತಃ | ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗ್ರಹಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕ ಪುರುಷನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಪ್ರಹೋಷೇ ಅನಿನಸ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ, ಇನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದೂ ಅನಿನವೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಿಗತಃ—ಕದಾಚಿದಪಿ ದೇವಾನ್ ಅಸ್ತವತಃ | ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕ ನಾಸ್ತಿಕನ

ಅದೇವಯೋಃ—ದೇವಾನಾತ್ಮನೋನಿಚ್ಛತಃ | ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳಿಲ್ಲದ ಮೇಲ್ಕಂಡ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಾಸ್ತಿಕರೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿ—ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗವು ಪ್ರಯಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರವೀಮಿ ಎಂದು ಯೋಗ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ವೋಚೇ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಿನಸ್ಯ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇನಃ ಸ್ವಾಮೀ ಯಸ್ಯ ಅನಿನಃ—ನಿಷ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧನಿನಃ—ಧನಮಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಧನೀ ತಸ್ಯ. ಅತ ಇನಿತನೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಹೋಷೇ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥತೋರುವಾಗ **ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ**— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. **ಅದೇಶ-** ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. **ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರರುಷಃ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. **ಅರ್ತೇರರುಃ** (ಉ.ಸೂ. ೪-೫೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ಯರ್ಥಕ ವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಅರರುಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರಜಿಗತಃ—ಗಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲು ವಿಕರಣ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಕುಹೋಶ್ಚಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ. **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್** ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ **ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಜಿಗತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾನಾದಿಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದೇವಯೋಃ—ದೇವಮಾತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ. ದೇವಯತಿ. **ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾತೋರುವಾಗ ಕೃಚ್. **ಕೃಚ್ಛಂದಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. **ಆತೋ ಲೋಪಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ನ ದೇವಯಃ ಅನೇವಯಃ ತಸ್ಯ- ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ- (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಚ್ಛೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ ಚಂದ್ರೋ ವಿಪ್ರ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮಹೋ ವ್ರಾಧಂತಮೋ ದಿವಿ |

ಪ್ರಪ್ರೇತ್ತೇ ಅಗ್ನೇ ವನುಷಃ ಸ್ಯಾಮ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಸಃ | ಚಂದ್ರಃ | ವಿಪ್ರ | ಮರ್ತ್ಯಃ | ಮಹಃ | ವ್ರಾಧನ್ ತಮಃ | ದಿವಿ |

ಪ್ರೌಪ್ರ | ಇತ್ | ತೇ | ಅಗ್ನೇ | ವನುಷಃ | ಸ್ಯಾಮ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಪ್ರ ಮೇಧಾವಿನ್ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯಸ್ತಾಂ ಯಜತೇ ಸ ಮರ್ತ್ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಚಂದ್ರಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಾಹ್ಲಾದಕಶ್ಚಂದ್ರಸದೃಶೋ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಚಂದ್ರ ಏವ ಭವತಿ | ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಚಂದ್ರತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಭಂದೋಗಾ ಅಮನಂತಿ | ಸಿತೈಲೋಕಾದಾಕಾಶಮಾ- ಕಾಶಾಚ್ಚಂದ್ರಮಸಮೇಷ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ | ಛಾಂ. ಉ. ೫-೧೦-೪ | ಇತಿ | ಸೋಮಲೋಕೇ ವಿಭೂತಿ- ಮನುಭೂಯೇತಿ ಚ | ತಥಾ ಮುಂಡಕೇಽಪಿ ದ್ಯುಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿರಾಮ್ನಾಯತೇ | ಏಹ್ಯೇಹೀತಿ ತಮಾ- ಹುತಯಃ ಸುವರ್ಚಸಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿಯಜಮಾನಂ ವಹಂತಿ ತಂ ನಯಂತೈತಾಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯೋ ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿರೇಕೋಽಧಿವಾಸ ಇತಿ | ಏಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ ಇತಿ ಚ | ಮುಂ. ಉ- ೧-೨-೫, ೬ | ಪುನಃ ಸ ಏವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಮಹೋ ಮಹತೋಽಪಿ ವ್ರಾಧಂತಮಃ ಪ್ರವೃದ್ಧತಮಃ | ಇತರದೇವಾನಾಮಪಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತೋಽಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಪ್ರಪ್ರೇತ್ ಪ್ರಕರ್ಷೇ- ಣೈವ ವನುಷಃ ಸಂಭಕ್ತಾರಃ ಸ್ಯಾಮ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರೀಣಯಿತ್ವಾ ಪ್ರಪ್ರೇತ್ ಸಾಮ | ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ಏವ ಭವೇಮ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಿಪ್ರ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮರ್ತ್ಯಃ—ಯಾವ ಮಾನವನು (ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ) | ಸಃ—ಆ ಮಾನವನು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಚಂದ್ರಃ—ಆಹ್ಲಾದಕರನಾದ ಚಂದ್ರನ ಸ್ಥಾನನಾಗಿ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ | ಮಹಃ—ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ವ್ರಾಧನ್- ತಮಃ—ಅತ್ಯಧಿಕನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ, (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸಪ್ರೇತ್—ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ವನುಷಃ—ಆರಾಧಕರಾಗಿ | ಸ್ಯಾಮ—ಆಗುವಂತಿ (ಅನುಗ್ರಹಿಸು) [ಅಥವಾ ಪ್ರಪ್ರೇತ್ ಸ್ಯಾಮ—ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟರಾಗುವಂತಿ (ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು)]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಮಾನವನು ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆ ಮಾನವನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಹ್ಲಾದಕರನಾದ ಚಂದ್ರನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಪಡೆದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವೂ ಸಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ ವಾದರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Tranlation

Sage Agni, the mortal (who propitiates you) becomes a moon in heaven, the most eminent of the great (deities) : may we, therefore, ever be in an especial manner your worshippers.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವ್ರಾಧಂತಮಃ—ವ್ರಾಧನ್ನಿತಿ ಮಹನ್ನಾಮು | ಮಹನ್ನಾಮುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅತಿಶಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಪರವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶತ್ರುಪರಾಧಿಯವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಮೇ ಯೇ ತೇ ಸು ವಾಯೋ ಬಾಹ್ನೋಽಪಸೋಽಂತರ್ನದೀ ತೇ ಪತಯಂತ್ಯುಕ್ಷಣೋ ಮಹಿ
ವ್ರಾಧಂತ ಉಕ್ಷಣಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ರಾಧಂತಃ ಎಂಬ ಪದವು ವಾಯುವಿನ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಮಹಿ ವ್ರಾಧಂತಃ—ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ ವರ್ಧಮಾನಾಃ | ಅತಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗತಕ್ಕ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

ಸ ವ್ರಾಧತೋ ನಹುಷೋ ದಂಸುಜೂಶಃ ಶರ್ಧಸ್ತರೋ ನರಾಂ ಗೂರ್ತಶ್ರವಾಃ |

ವಿಸೃಷ್ಟರಾತಿಯಾರ್ತಿ ವಾಲ್ಮಸೃತ್ವಾ ವಿಶ್ವಾಸು ಸೃತ್ವ ಸದಮಿಚ್ಛಾರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೨-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಕಾನ್ ಮಹತಃ ಅಸಿ | ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲರಾದಾಗ್ಯೂ ಸಹ ಎಂದು ಶತ್ರುಪರಾಧಿಯವಾದ ಪದವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಶತ್ರುಯಂತೋ ಅಭಿ ಯೇ ನಸ್ತತಸ್ತೇ ಮಹಿ ವ್ರಾಧಂತ ಓಗಣಾಸ ಇಂದ್ರ |

ಅಂಧೇನಾಮಿತ್ರಾಸ್ತಮಸಾ ಸಚಂತಾಂ ಸುಜ್ಯೋತಿಷೋ ಅಕ್ತವಸ್ತ ಅಭಿ ಷ್ಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೧೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವ್ರಾಧಂತಃ ಅಸ್ಮಾನ್ ಬಾಧಮಾನಾಃ | ನಮ್ಮನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವ್ರಾಧಂತಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಮಾನವನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ವ್ರಾಧಂತಮಃ—ಪ್ರವೃದ್ಧತಮಃ | ಇತರದೇವಾನಾಮುಪಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನಾಗುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಚಂದ್ರಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವವನು ಸರ್ವೇಷಾಂ ಅಹ್ಲಾದಕಶ್ಚಂದ್ರಸದೃಶೋ ಭವತಿ | ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಯಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ನಿರುಕ್ತದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಚಂದ್ರಶ್ವಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ ೧೧-೫).

ಕಾಂತಿಯುತವಾದುದೂ ರಮ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರ ವೆಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಆರಾಧಕನು ಕಾಂತಿಯುತನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಚಂದ್ರ ಏವ ಭವತಿ | ಯಜಮಾನನು ಚಂದ್ರನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ ಯಜಮಾನನಾಂ ಚಂದ್ರತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ಛಾಂದೋಗಾ ಅನುನಂತಿ | ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಚಂದ್ರತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಛಾಂದೋಗರು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಪಿತೃಲೋಕಾದಾಕಾಶಮಾಕಾಶಾಚ್ಚಂದ್ರಮಸಮೇಷ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ |

(ಛಾ. ಉ. ೫-೧೦-೪)

ಸೋಮಲೋಕೇ ವಿಭೂತಿಮನುಭೂಯ |

(ಪ್ರ. ಉ. ೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಯಣರು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಚಂದ್ರಃ—ಚಂದಿ ಆಹ್ಲಾದನೇ. ಧಾತು. ಸ್ಥಾಯಿತಂಚಿವಂಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ಯೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಪ್ರಃ—ಡುವಪ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ. ಧಾತು. ಋಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರಪಜ್ರವಿಪ್ರ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತ್ವತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ರಾಧಂತಮಃ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಆಕಾಗಮ. ಅತಿಶಯೇನ ವ್ರಾಧತ್ ವ್ರಾಧಂತಮಃ ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಭಿಷ್ಠನೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ದಿವಿ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನುಷಃ—ವನ ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತು. ಬಹುಲಗೃಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ

ಸ್ಯಾಮ—ಅಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ವಿಧಿಲಿಪ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ನೂರಐವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

-----:೦:-----

ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಮಿತಿ ನವರ್ಚಮೇಕಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ಜಾಗತಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ |
ಅದ್ಯಾ ಮೈತ್ರೈವ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಮಿತ್ರಂ ನವ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಹಿ ಜಾಗತಂ ಮೈತ್ರಾ-
ದೈತಿ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದ
ದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ಎಂಬುವನು
ಋಷಿಯು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ದೇವತೆಯು. ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು ಮಿತ್ರದೇವತಾಕವು. ಅನು
ಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಮಿತ್ರಂ ನವ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಹಿ ಜಾಗತಂ ಮೈತ್ರಾದೈತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿ
ಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೧

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೫೧ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೦, ೨೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೯ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—೧ ಮಿತ್ರಃ | ೨-೯ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ||

|| ಛಂದಃ—ಜಗತೀ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ತಿಮ್ರ್ಯಾ ಗೋಷ್ಠು ಗವ್ಯವಃ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ವಿದಥೇ ಅಪು
ಜೀಜನನ್ |

ಅರೇಜೇತಾಂ ರೋದಸೀ ಪಾಜಸಾ ಗಿರಾ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಿಯಂ ಯಜತಂ

ಜನುಷಾಮವಃ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಮಿತ್ರಂ | ನ | ಯಂ | ಶಿಮ್ಯಾ | ಗೋಷು | ಗವ್ಯವಃ | ಸುತಾಧ್ಯಃ | ವಿದಥೇ | ಅಹಸು | ಜೀಜನನ್ |

ಅರೇಜೇತಾಂ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಪಾಜಸಾ | ಗಿರಾ | ಪ್ರತಿ | ಪ್ರಿಯಂ | ಯಜತಂ | ಜನುಷಾಂ | ಅವಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಮಗ್ನಿಂ ಶಿಮ್ಯಾ | ಕರ್ಮನಾಮೈತತ್ ಶಿಮಾ ಶಕ್ತಿರಿತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಪ್ರಕಾಶ-
ವೃಷ್ಟ್ಯತ್ವಾದನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಮಿತ್ರಂ ನ ಮಿತ್ರಮಿವ ಸ್ಥಿತಂ | ಯದ್ವಾ | ಶಿಮ್ಯೇತ್ಯೇತತ್ ಕ್ರಿಯಯಾ
ಸಹ ಸಂಬಧ್ಯತೇ | ಗೋಷು ಬಹ್ವೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಸು ಗವ್ಯವೋ ಗಾ ಅತ್ಯನ ಇಚ್ಛಂತಃ | ಅತ್ರ
ಯದ್ಯಪಿ ಗವ್ಯವ ಇತ್ಯೇವಾಲಂ ನ ಗೋಷ್ವಿತಿ ತಥಾಪಿ ಗವ್ಯವ ಇತ್ಯತ್ರ ಗೋಷ್ವಾಮಿತ್ವಂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ |
ತಚ್ಚೈಕಯಾ ದ್ವಿತ್ರಾಭಿರಪಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಅತಃ ಸ್ವೈಕಜೇಯಾ ಬಹ್ವೈ ಇತ್ಯನಗಮಯಿತುಂ ಗೋಷ್ವಿತಿ
ಪದಂ | ಯಥಾ ಗವಾಮಸಿ ಗೋಪತಿಃ | ಋ. ೭-೯-೬ | ಗಣಾನಾಂ ತ್ವಾ ಗಣಪತಿಂ | ಋ. ೨-೨೩-೧ |
ತಥಾ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ ಸುಷ್ವಾಧ್ಯಾತಾರಃ ಫಲಸ್ಯೋತ್ಪಾದಯಿತಾರಃ ಶೋಭನಧ್ಯಾನಾ ವಾ ವಿದಥೇ ಯಾಗೇ-
ಽಪ್ಸಂತರಿಷ್ಟೇ ವೈದ್ಯುತರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಂ | ಅಪ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮ ಆಪಃ ಪೃಥಿವೀತಿ ತನ್ನಾಮ-
ಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅಗ್ನೇರಂತರಿಕ್ಷೋತ್ಪತ್ತಿಯದಗ್ನೇ ದಿವಿಜಾ ಅಸ್ಯಪ್ಸುಜಾ ವಾ | ಋ. ೮-೪೩-೨೮ |
ಅಪ್ಸಗ್ನೇ ಸಧಿಷ್ಟವ | ಋ. ೮-೪೩-೯ | ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಾಂತರೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಪ್ರಿಯಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಪ್ರಿಯತಮಂ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ ವಾ ಯಜತಂ ಯಷ್ಟವ್ಯಮಗ್ನಿಂ ಜನುಷಾಂ ಜನ್ಮವಶಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾ-
ಮವಃ ಪ್ರತಿ ರಕ್ಷಣಂ ನಿಮಿತ್ತೀಕೃತ್ಯ ಶಿಮ್ಯಾ ಮಥನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಜೀಜನನ್ ಜನಯಂತಿ ಯಜಮಾನಾಃ |
ಯದ್ವಾ | ಅಪ್ಸು ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಸು ಜೀಜನನ್ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಮುಪಕಾರಾಯ ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಚೇತ್ಯ-
ರ್ಥಃ | ಏವಮುತ್ಪನ್ನಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪಾಜಸಾ ಬಲೇನ ಗಿರಾ ಭಯಂಕರಶಬ್ದೇನ ಚ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ-
ವ್ಯಾವರೇಜೇತಾಂ | ಅಕಂಪೇತಾಂ | ಅಗ್ನೇಃ ಸಕಾಶ್ಚಾತ್ಮಂಪನಮರೇಜೇತಾಂ ರೋದಸೀ ಹೋತೃ-
ವೂರ್ಯೇ | ಋ. ೧-೩೧-೩ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ನ ಚ ಸರ್ವರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮುತ್ಪಾದಿತೋಽ-
ಗ್ನಿಲೋಕಕವ್ಯಯಸ್ಯ ಭೀತಿಮಜನಯತ್ ಕಿಮೇತದಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ ನಿಂದಾಸ್ತುತಿತ್ವಾತ್ | ಯಥಾ ಲೋಕಾ
ಬಿಭೀತಸ್ತಥಾ ಪ್ರವೃದ್ಧೋಽಭವದಿತಿ ಸ್ತುತೌ ಪರ್ಯವಸಾನಾತ್ | ಯದ್ಯಪ್ಯತ್ರಾಗ್ನಿರೇವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ
ಮಿತ್ರಸ್ತು ಪರಂ ದೃಷ್ಟಾಂತಿತ ಏವ ತಥಾಪಿ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇರೇವ ಮಿತ್ರತ್ವಾನ್ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಮೈತ್ರತ್ವಮು-

ವಿರುದ್ಧಂ | ಯದ್ವಾ | ಮಿತ್ರಂ ನ ಸಖಾಯಮಿವ ಸ್ಥಿತಂ ಮಿತ್ರನಾಮಕಂ ದೇವಂ ಯಜ್ಞೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಚ
ಋತ್ವಿಜಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಯಂತಿ | ಶಿಷ್ಯಮೇತದ್ವಿಶೇಷೇಣ ತಥೈವ ಯೋಜನೀಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಗೋಷು—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಗೋವುಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಗವ್ಯವಃ—ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛೆ
ಯುಳ್ಳವರೂ | ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತರೂ ಆದ ಭಕ್ತರು | ವಿದಥೇ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಅಪ್ಸು—
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವವನೂ, | ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರಿಯತಮನೂ ಅಥವಾ ಹಿತಕಾರಿಯಾದವನೂ | ಯಜತೇ—ಪೂಜ್ಯನಾದ
ವನೂ | ಮಿತ್ರಂ ನ—ಮಿತ್ರನಂತೆ ಇರತಕ್ಕವನೂ | ಯಂ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | [ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಂ ನ—
ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಇರತಕ್ಕವನಾದ | ಯಂ—ಯಾವ ಮಿತ್ರದೇವನನ್ನು] | ವಿದಥೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ | ಅಪ್ಸು—
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ | ಜನುಷಾಂ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳ | ಅವಃ ಪ್ರತಿ—ರಕ್ಷಣೆಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ |
ಶಿಷ್ಯಾ—ಮುಢನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯತ್ವಾದನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಜೀಜನನ್—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗು
ವಂತೆಮಾಡಿದರೋ, (ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರನ) | ಸಾಜಸಾ—ಬಲದಿಂದಲೂ | ಗಿರಾ—(ಭಯಂಕರ
ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ | ರೋದಸೀ—ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ತವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ | ಅರೇಜೇತಾಂ—ಕಂಪಿಸಿದವು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪ್ರಭೂತವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತರಾದ ಭಕ್ತರು ಯಾಗದಲ್ಲೂ
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲೂ ತಮಗೆ ಪ್ರಿಯತಮನೂ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿತಕಾರಿಯೂ ಪೂಜ್ಯನೂ, ಮಿತ್ರನೆಂತಿರುವನೂ ಆದ ಯಾವ
ಮಿತ್ರದೇವನನ್ನು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ರಕ್ಷಣಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮುಢನಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ
ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ, ಅವನಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಸಹ ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ತವಿ
ಗಳೆರಡೂ ನಡುಗಿದವು.

English Translation

Heaven and earth have been terrified by the strength and the noise (of
him), whom pious worshippers, desirous of acquiring cattle, have generated
by their (sacred) acts, amidst the waters (of the firmament). at the sacrifice,
as a friend for the preservation of living beings, the benefactor (of man), and
entitled to adoration.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಸುಷ್ಕ ಅಧ್ಯಾತಾರಃ ಫಲಸ್ಯ ಉತ್ಪಾದಯಿತಾರಃ | ಶೋಭನಧ್ಯಾನಾ ವಾ | ಅಪೇಕ್ಷಿತ
ಗಳಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ
ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಲ್ಲದೇ,

ತವ ವ್ರತೇ ಸುಭಗಾಸಃ ಸ್ಯಾಮ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ವರುಣ ತುಷ್ಟವಾಂಸಃ |

ಉಪಾಯನ ಉಷಸಾಂ ಗೋಮತೀನಾಮಗ್ನಯೋ ನ ಜರಮಾಣಾ ಅನು ದ್ಯೂನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೮-೨)

ಯುವಾ ಸುನಾಸಾಃ ಪರಿವೀತ ಆಗಾತ್ಸ ಉ ಶ್ರೇಯಾನ್ವವತಿ ಜಾಯಮಾಸಃ |

ತಂ ಧೀರಾಸಃ ಕವಯ ಉನ್ನಯಂತಿ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ಮನಸಾ ದೇವಯಂತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶೋಭನಧ್ಯಾನಾಃ | ಸುಷ್ಮ ಸರ್ವತೋ ಧ್ಯಾನಯುಕ್ತಾಃ |
ಎಂದರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿದಥೇ—ವಿದಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಯಜ್ಞ, ಯಜ್ಞಸಭೆ ಇತ್ಯಾದಿನೇಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದನ್ನು
ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೂ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ವಿಮರ್ಶೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೪೩-೭ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ
ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮಿತ್ರಂ ನ—ಮಿತ್ರಂ ನ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಸಖನಂತೆ ಇರತಕ್ಕವನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ
ದಾಗಿ ಸಕಲರಿಗೂ ಮಿತ್ರನಾಗಿರತಕ್ಕ (ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿರತಕ್ಕ) ಮಿತ್ರದೇವನನ್ನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ನ ವೈ ಮಿತ್ರಃ ಕಂಚಿನ ಹಿನಸ್ತಿ ನ ಮಿತ್ರಂ ಕಶ್ಚನ ಹಿನಸ್ತಿ ನೈನಂ ಕುಶೋ ನ ಕಂಟಕೋ
ನಿಭಿನತ್ತಿ ನಾಸ್ಯ ವ್ರಣಶ್ಚ ನಾಸ್ತಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಹ್ಯೇವ ಮಿತ್ರೋ ಮಿತ್ರಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೩-೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಗವ್ಯವಃ—ಗಾಃ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ | ಗೋವುಗಳನ್ನು ತಾವು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರೆಂದು
ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥ. ಅಥವಾ, ಗವ್ಯವ ಇತ್ಯತ್ರ ಗೋಸ್ವಾಮಿತ್ವಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ | ಯಥಾ | ಗವ್ಯವ ಎಂಬ
ಪದದಿಂದ ಗೋಸ್ವಾಮಿತ್ವವೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿ,

ತವೇದಂ ವಿಶ್ವಮಭಿತಃ ಪಶವ್ಯಂ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಸಿ ಚಕ್ಷಸಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ |

ಗವಾಮಸಿ ಗೋಪತಿರೇಕ ಇಂದ್ರ ಭಕ್ಷೇಮಹಿ ತೇ ಪ್ರಯತಸ್ಯ ವಸ್ತುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೮-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಗೋಪತಿತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಿವ್ಯಾ—ಶಕ್ತಿಯಿಂವ ಎಂದರ್ಥ. ಮಥನಾದಿ ರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯತ್ವಾದನಾದಿ
ಕಾಲದ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪ್ನು ಜೀಜನನ್—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ಯದಗ್ನೇ ದಿವಿಜಾ ಅಸ್ಯಪ್ನುಜಾ ನಾ ಸಹಸ್ಪೃತ | ತಂ ತ್ವಾ ಗೀರ್ಭಿರ್ಹವಾಮಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೩-೨೮)

ಅಪ್ಸ್ಯಗ್ನೇ ಸಧಿಷ್ಟವ ಸೌಷಧೀರನು ರುಧ್ಯಸೇ | ಗರ್ಭೇ ಸಂಜಾಯಸೇ ಪುನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೩-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಆಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪಾಜಸಾ ಗಿರಾ ರೋದಸೀ ಅರೇಜೇತಾಂ—ಅಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ ಕಂಪಿಸಿದವು.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅವಿಭವ ಸುಕ್ರತೂಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |

ಅರೇಜೇತಾಂ ರೋದಸೀ ಹೋತ್ರವೂರೈಽಸಘ್ನೋರ್ಭಾರಮಯಜೋ ಮಹೋ ವಸೋ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡೂ ಕಂಪಿಸಿದವು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ವಿಷಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪಕಿಯಾ

ಗನ್ಯನಃ—ಗಾಃ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ. ಗನ್ಯತಿ ಇತಿ ಗನ್ಯಃ. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಛೆಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ಅತೋಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಿಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. |

ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಧೈರ್ಯ ಚಿಂತಾಯಾಂ ಧಃತು. ಸು ಆಜ್ ಇವೆರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿದ್ಯ-ಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದೃಶ್ಯತೇ ಎಂಬ ಪದ ಸ್ವಾರಸ್ಯದಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ ಆದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುತ್ತವೆ. ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಏರನೇಕಾಚೋಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ-ಯಣೋಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪಾಪ್ರವಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದಾದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದಥೇ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ರುದಿವಿದಿಭ್ಯಾಂ ಜಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಿತ್ವ ವಿದಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜೀಜನನ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಪ್ರೇರಣಾದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶ. ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಲೋಪ. ಣಿಶ್ರಿದ್ವಸ್ತುಭ್ಯಃಕರ್ತರಿಚಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಜಾದೇಶ. ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಚೆಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೆಚಿಗೆ ಖೋಸ. ಸನ್ನಲ್ಲುಘುನಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವನಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ನತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ-ನಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರೇಜೇತಾಮ್—ರೇಜ್ ಕಂಪನೇ. ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿನಚನಾಂತರೂಪ. ಅನುದಾತ್ತೇ ತ್ತಾದ ಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಾಜಸಾ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಪಾತೇರ್ಬಲೇ ಜುಹಿ ಚ (ಉ. ಸೂ. ೫-೯೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಲರೂಪಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಕ್ಕೆ ಜುಹಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯನಯವನಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ದಿಷ್ಟಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಗಿರಾ—ಗ್ಗಾ ನಿಗರಣೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃತೀಯಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜತಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಭೃವ್ಯದೃಶಿಯಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜನುಷಾಮ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ಜನೇರುಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮತ್ವರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. || ೧ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುದ್ಧ ತ್ಯದ್ವಾಂ ಪುರುಮಿಲ್ವಸ್ಯ ಸೋಮಿನಃ ಪ್ರ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ ದಧಿರೇ

ಸ್ವಾಭುವಃ ।

ಅಧ ಕ್ರತುಂ ವಿದತಂ ಗಾತುನುರ್ಚಿತ ಉತ ಶ್ರುತಂ ವೃಷಣಾ ಪಸ್ತಾ-
ನತಃ || ೨ ||

ಪದಸಾಹಿ:

ಯೆತ್ | ಹ | ತ್ಯೇತ್ | ನಾಂ | ಪುರುಮಿಲ್ಲ್ಯಸ್ಯ | ಸೋಮಿನಃ | ಪ್ರ | ಮಿತ್ರಾಸಃ | ನ | ದಧಿರೇ |
ಸ್ವಾಭುವಃ |

ಅಥ | ಕ್ರತುಂ | ವಿದತಂ | ಗಾತುಂ | ಅರ್ಚತೇ | ಉತ | ಶ್ರುತಂ | ವೃಷಣಾ | ಪಸ್ತೃವತಃ || ೨ ||

ಕಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಯದ್ಯಸ್ಮತ್ಪಾರಣಾದ್ವಾಂ ಯುವಾಂ ಪುರುಮಿಲ್ಲ್ಯಸ್ಯ ಬಹುಲಾಭೀಷ್ಟಸೇಚ-
ನಸ್ಯ ಸೋಮಿನಃ ಸ್ವಾಭುವಃ ಸೋಮವತಃ ಸ್ವಾಭವನಶೀಲಸ್ಯ || ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠೀ || ತೈದುಕ್ತಲಕ್ಷಣಂ
ಕರ್ಮ ಪ್ರ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ ಮಿತ್ರಾಣೀವ ಮಿತ್ರಭೂತಾ ಋತ್ವಿಜಃ ಪ್ರ ದಧಿರೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಧಾರಯಂತಿ |
ಹೇತಿ ಪೂರಣಃ | ಅಥಾತಃ ಕಾರಣಾದ್ಗಾತುಂ ಯುಷ್ಮದ್ಗಮನಮರ್ಚತೇ || ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೇ ||
ಅರ್ಚತಃ ಪೂಜಯತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಕ್ರತುಂ ಕರ್ಮ ವಿದತಂ | ಜಾನೀತಂ || ವಿದೇಲೋಟಿ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ || ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ವೃಷಣಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರೌ ಯುವಾಂ ಪಸ್ತೃವತಃ | ಪಸ್ತೃತಿ
ಗೃಹನಾಮ ಪಸ್ತೃ ದುರೋಣ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವತ್ | ಸದಃಪ್ರಾಚೀನ ವಂಶಾದಿಗೃಹವತೋ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯಾಹ್ವಾನಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ನಾ ಶ್ರುತಂ | ಶ್ರುಣುತಂ || ಛಾಂದಸೋ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ || ಯದ್ವಾ |
ಯದ್ಯಸ್ಮತ್ಪೋಮಿನಃ ಸೋಮವತಃ ಪುರುಮಿಲ್ಲ್ಯಸ್ಯೈತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ ಮಿತ್ರಾ-
ಣೀವ ಸ್ಥಿತಾಃ ಸ್ವಾಭುವಃ ಸ್ವಾಭವನಶೀಲಾಃ ಸ್ವಸ್ತವ್ಯಾಪಾರಸಮರ್ಥಾ ದಧಿರೇ ಅಥಾತಃ ಕಾರಣಾತ್ಪ್ರಾ-
ರ್ಚತೇರ್ಚತಃ ಕ್ರತುಂ ವಿದತಮಿತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ಯೆತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ |
ಪುರುಮಿಲ್ಲ್ಯಸ್ಯ—ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಸುರಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, (ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆಮಾಡುವುದೂ) | ಸೋಮಿ-
ನಃ—ಸೋಮರಸದಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದೂ | ಸ್ವಾಭುವಃ—ಆತ್ಮಸಂತೋಷದಿಂದಲೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದ್ದೂ ಆದ ಆಹುತಿಯಿಂದ
ಕೂಡಿದ | ತ್ಯೇತ್—ಆ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಪ್ರ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಿತ್ರರಂತೆ ಇರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು |
ದಧಿರೇ ಹ—ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ | [ಅಥವಾ ಸೋಮಿನಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪುರುಮಿ-
ಲ್ಲ್ಯಸ್ಯ—ಪುರುಮಿಲ್ಲ್ಯ ನಂಬ ರಾಜನ | ಪ್ರ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಿತ್ರರಂತೆ ಇರುವವರೂ | ಸ್ವಾಭುವಃ—
ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವವರೂ ಆದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ತ್ಯೇತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮ
ವನ್ನು | ದಧಿರೇ ಹ—ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ |] ಅಥ—ಆದ್ದರಿಂದಲೇ | ಗಾತುಂ—ನಿಮ್ಮ ಆಗಮನವನ್ನು |
ಅರ್ಚತೇ—ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ (ನಿಮ್ಮನ್ನು) ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನ | ಕ್ರತುಂ—ಕರ್ಮವನ್ನು | ವಿದತಂ—ತಿಳಿದು

ಕೊಂಡು ಶ್ಲಾಘಿಸಿರಿ | ಉತ—ಅಲ್ಲದೆ| ವೃಷಣಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ| ಪಸ್ತಾಭವತಃ—
(ಯಜ್ಞಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ) ಗೃಹವುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನ (ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು) | ಶ್ರುತಂ—ಕೇಳಿರಿ.

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಿತ್ರರೆಂತಿರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಸ್ತವಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಸೋಮರಸದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೂ, ಆತ್ಮಸಂತೋಷದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದ್ದೂ ಆದ ಆಹುತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಆಗಮನವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನ ಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿರಿ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ಯಜ್ಞಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೃಹವುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕೇಳಿರಿ.

English Translation

Since they, (the priests), like friends, have prepared for you both, Mitra and Varuna, a libation) of the abundantly-flowing and spontaneous Soma juices, therefore do you consent to come to the rite of the worshipper, and listen, showerers (of blessings) to the (prayers of the) householder.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋತ್ವಿಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಪುರುಮೀ-
ಳ್ವಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹುಳಾಭೀಷ್ಟಸೇಚನಸ್ಯ—ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಎಂದು
ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ತೈತ್ ಎಂಬ ಕರ್ಮಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾಭುವಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮವತಃ
ಸ್ವಾಭುವನಶೀಲಸ್ಯ | ಆತ್ಮಸಂತೋಷದಿಂದಲೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದ ಆಹುತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವೆಂದು
ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಂತಹ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಪುರುಮೀಳ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿ ಪುರುಮೀಳ್ವನೆಂಬ ರಾಜನ ಎಂದೂ
ಸ್ವಾಭುವಃ ಎಂದರೆ ತನ್ಮ ತನ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೆಂದೂ ಇಂತಹ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರುಮೀಳ್ವನೆಂಬುವನು ಪ್ರಾಚೀನನಾದ
ಋಷಿಯೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ರಾಜನೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಕಥೆಯನ್ನು
ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕಥೆಯು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ
ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನಿಗೂ ಪುರುಮೀಳ್ವನಿಗೂ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ
ಕಥೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜರ್ಷಿರಭವದ್ವಾಭ್ಯೋ ರಥವೀತಿರಿತಿ ಶ್ರುತಃ |

ಸ ಯಕ್ಷ್ಮಮಾಣೋ ರಾಜಾತ್ರಿಂ ಅಭಿಗಮ್ಯ ಪ್ರಸಾದ್ಯ ಚ ||

ಆತ್ಮಾನಂ ಕಾರ್ಯಮರ್ಥಂ ಚ ಖ್ಯಾಸಯನ್ಮಂಜಲಿಃ ಸ್ಥಿತಃ |

ಅವ್ಯಣೇತರ್ಷಿಮಾತ್ರೇಯಂ ಆರ್ತ್ವಿಜ್ಯಾಯಾರ್ಚನಾನಸಂ ||

ಸ ಸಪುತ್ರೋಽಭ್ಯಗಚ್ಛತೇಂ ರಾಜಾನಂ ಯಜ್ಞಸಿದ್ಧಯೇ |
 ಶ್ವಾನಾಶ್ವಶ್ವಾತ್ರಿಪುತ್ರಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ ಖಲ್ವರ್ಚನಾನಸಃ ||
 ಸಾಂಗೋಪಾಂಗಾನ್ಸರ್ವವೇದಾನ್ ಯಃ ಪಿತ್ರಾಧ್ಯಾಪಿತೋ ಮುದಾ |
 ಅರ್ಚನಾನಾಃ ಸಪುತ್ರೋಽಥ ಗತ್ವಾ ನೃಪಮಯಾಜಯತ್ |
 ಯಜ್ಞೇ ಚ ವಿತತೇಽಪಶ್ಯದ್ರಾಜಪುತ್ರೀಂ ಯಶಸ್ವಿನೀಂ |
 ಸ್ನುಷಾ ಮೇ ರಾಜಪುತ್ರೀ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತಸ್ಯ ಮನೋಽಭವತ್ |
 ಶ್ವಾನಾಶ್ವಸ್ಯ ಚ ತಸ್ಯಾಂ ವೈ ಸಕ್ತಮಾಸೀತ್ತದಾ ಮನಃ |
 ಸಂಯುಜ್ಯಸ್ವ ಮಯಾ ರಾಜನ್ನಿತಿ ಯಾಜ್ಯಂ ಚ ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ||
 ಶ್ವಾನಾಶ್ವಾಯ ಸುತಾಂ ದಿತ್ಸುರ್ಮಹಿಷೀಂ ಸ್ವಾಂ ನೃಪೋಽಬ್ರವೀತ್ |
 ಕಿಂ ತೇ ಮತಮಹಂ ಕನ್ಯಾಂ ಶ್ವಾನಾಶ್ವಾಯ ದದಾಮಿ ಹಿ ||
 ಅತ್ರಿಪುತ್ರೋಽದುರ್ಬಲೋ ಹಿ ಜಾಮಾತಾ ತ್ವಾವಯೋರಿತಿ |
 ರಾಜಾನಮಬ್ರವೀತ್ಸಾಪಿ ನೃಪರ್ಷಿಕುಲಜಾ ಹೃಹಂ ||
 ನಾನೃಷಿರ್ನೌತು ಜಾಮಾತಾ ನೈಷ ಮಂತ್ರಾನ್ ಹಿ ದೃಷ್ಟವಾನ್ |
 ಋಷಯೇ ದೀಯತಾಂ ಕನ್ಯಾಂ ವೇದಸ್ಯಾಂಬಾ ಭವೇತ್ತಥಾ |
 ಋಷಿರ್ಮಂತ್ರದೃಶಂ ವೇದಸಿತರಂ ಮನ್ಯತೇ ಯತಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಾಚಪ್ಪೇ ಸ ತಂ ರಾಜಾ ಸಹ ಸಂಮಂತ್ರೈ ಭಾರ್ಯಯಾ ||
 ಅನ್ಯೃಷಿರ್ನೈವ ಜಾಮಾತಾ ಕಶ್ಚಿದ್ಭವಿತುಮರ್ಹತಿ |
 ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾತ ಋಷಿಸ್ತೇನ ವೃತ್ತೇ ಯಜ್ಞೇ ನೈವರ್ತತ ||
 ಶ್ವಾನಾಶ್ವಸ್ಯ ತು ಕನ್ಯಾಯಾ ಮನೋ ನೈವ ನೈವರ್ತತ |
 ತತಸ್ತಾ ತು ನಿವರ್ತತಾಂ ಉಭಾವೇವಾಭಿಜಗ್ಮತುಃ ||
 ಶಶೀಯಸೀಂ ತರಂತಂ ಚ ಪುರುಮೀಳ್ಲಂ ಚ ಪಾರ್ಥಿವಂ |
 ತರಂತಪುರುಮೀಳ್ಲಾ ತು ರಾಜಾನಾ ವೈದದತ್ಪೃಷ್ಠೀ ||
 ತಾಭ್ಯಾಂ ತಾ ಚಕ್ರತುಃ ಪೂಜಾಂ ಋಷಿಭ್ಯಾಂ ನೃಪತೀ ಸ್ವಯಂ |
 ಋಷಿಪುತ್ರಂ ಮಹಿಷ್ಯಾಶ್ವ ದರ್ಶಯಾಮಾಸ ತಂ ನೃಪಃ |
 ಅಜಾವಿಕಂ ಗವಾಶ್ವಂ ಚ ಶ್ವಾನಾಶ್ವಾಯ ಶಶೀಯಸೀ |
 ಅತ್ರಿಂ ಯಾಜ್ಯಾರ್ಚಿತೌ ಗತ್ವಾ ಪಿತಾಪುತ್ರೌ ಸ್ವಮಾಶ್ರಮಂ ||
 ಅಭ್ಯವಾದಯತಾಮತ್ರಿಂ ಮಹರ್ಷಿಂ ದೀಪ್ತತೇಜಸಂ |
 ಶ್ವಾನಾಶ್ವಸ್ಯ ಮನಸ್ಯಾಸೀನ್ಮಂತ್ರಸ್ಯಾದರ್ಶನಾದಹಂ ||
 ನ ಲಬ್ಧವಾನಹಂ ಕನ್ಯಾಂ ಹಂತೆ ಸರ್ವಾಂಗಶೋಭನಾಂ |
 ಅಸೃಹಂ ಮಂತ್ರದರ್ಶೀ ಸ್ಯಾಂ ಭವೇದ್ಧರ್ಷೋ ಮಹಾನ್ಮನು ||
 ಇತ್ಯೇರಣೈ ಚಿಂತಯತಃ ಪ್ರಾದುರಾಸೀನ್ಮರುದ್ಗಣಃ |
 ದದರ್ಶ ಸಂಸ್ಥಿನ್ನಾಶ್ವೇ ತುಲ್ಯರೂಪಾನಿವಾತ್ಮನಃ ||
 ಸಮಾನವಯಸಶ್ಚೈವ ಮರುತೋ ರೂಕ್ಮವಕ್ಷಸಃ |

ತಾಂಸ್ತುಲ್ಯವಯಸೋ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೇವಾನ್ಪುರುಷವಿಗ್ರಹಾನ್ ||
ಶ್ಯಾವಾಶ್ನೋ ವಿಸ್ಮಿತೋಽಪೃಚ್ಛತ್ಕೇ ಸ್ತೇತಿ ಮರುತಸ್ತದಾ |
ತತಸ್ತು ಮರುತೋ ದೇವಾನ್ ರುದ್ರಸೂನೂನಬುಧ್ಯತ ||
ಯ ಈಂ ವಹಂತ ಇತ್ಯಾಭಿರ್ಬುದ್ಧ್ವಾ ತುಷ್ಟ್ವಾ ತಾಂಸ್ತಥಾ |
ಅತಿಕ್ರಮಂ ಹಿ ತಂ ಮೇನೇ ಋಷಿರ್ವಿಪುಲಮಾತ್ಮನಃ ||

....
ರಥವೀತೇರ್ದುಹಿತರಂ ಅಗಚ್ಛನ್ನನಸಾ ತದಾ |
ಸ ಸದ್ಧ ಋಷಿರಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯನ್ ರಥವೀತಯೇ ||
.... |
ಅದಾಯ ಕನ್ಯಾಂ ತಾಂ ದಾರ್ಭ್ಯ ಉಪೇಯಾಯಾರ್ಚನಾನಸಂ |
ಸಾದೌ ತಸ್ಯೋಪಸಂಗೃಹ್ಯ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಪ್ರಹ್ಲಾಃ ಕೃತಾಂಜಲಿಃ ||
ರಥವೀತಿರಹಂ ದಾರ್ಭ್ಯ ಇತಿ ನಾಮ ಶಶಂಸ ಚ |
ಮಯಾ ಸಂಗತಿಮಿಚ್ಛಂತಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತ್ಯಾಚಕ್ಷಿ ಯತ್ಪುರಾ ||
ತತ್ ಪ್ರಮುಷ್ಯ ನಮಸ್ತೇಽಸ್ತು ಮಾ ಚ ಮೇ ಭಗವನ್ಕುಧಃ |
ಋಷೇಃ ಪುತ್ರಃ ಸ್ವಯಮೃಷಿಃ ಸಿತಾಸಿ ಭಗವನ್ಮೃಷೇಃ
ಹಂತ ಪ್ರತಿಗೃಹಾಣೇಮಾಂ ಸ್ನುಷಾಮಿತ್ಯೇವಮಬ್ರವೀತ್ |
ಪಾದ್ಯಾರ್ಘ್ಯಮಧುಪರ್ಕೈಸ್ತ ಪೂಜಯಿತ್ವಾ ಸ್ವಯಂ ನೃಪಃ ||
ಶುಕ್ಲಮತ್ಪಶತಂ ದತ್ತಾ ಅನುಜಜ್ಞೇ ಗೃಹಾನ್ಪ್ರತಿ |
ಶತೀಯಸೀಂ ತರಂತಂ ಚ ಪುರುಮೀಳ್ತಂ ಚ ಪಾರ್ಥಿವಂ ||
ಷಡ್ಭಿಃ ಸನದಿತಿ ಸ್ತುತ್ವಾ ಜಗಾಮರ್ಷಿರಪಿ ಕ್ಷಯಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೫೦ ರಿಂದ ೮೦)

ರಥವೀತಿದಾರ್ಭ್ಯನೆಂಬ ರಾಜರ್ಷಿಯು ಯಾಗಮಾಡಲುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅತ್ರಿಋಷಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆತನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅವನ ಪುತ್ರನಾದ ಅರ್ಚನಾನಸನನ್ನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಾರೋಹಿತ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತನಗೆ ಯಜ್ಞಕಾರ ದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಅವನು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನೊಡನೆ ದೊರೆಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋದನು. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು. ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚನಾನಸನು ದೊರೆಯ ಮಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಆಕರ್ಷಿತನಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನಿಗೆ ಮದುವೆಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಸೆಪಟ್ಟನು. ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನೂ ಸಹ ಅವಳಲ್ಲಿ ಮೋಹಗೊಂಡನು. ಆಗ ತಂದೆಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರೂ ರಾಜನಿಗೆ ತಮ್ಮ ಆಸೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅವನೂ ಸಹ ಆ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅನಂತರ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳಲು ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನು ಋಷಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ, ಋಷಿಸಂತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ತಮ್ಮ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಅನ್ಯರಿಗೆ ಕೊಡಲು ಸಮ್ಮತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವಳು ತಿಳಿಸಿಬಿಟ್ಟಳು. ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯೂ ಸಹ ತಂದೆಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನಂತರ ಅವರು ತಮ್ಮ ಊರಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದರು ಆದರೆ

ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನು ಮಾತ್ರ ರಾಜಕನ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನೆಟ್ಟು ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾದನು. ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಶತೀಯಾಸ ನನ್ನೂ, ತೆರಂತನನ್ನೂ, ಮತ್ತು ರಾಜನಾದ ಪುರುಮೀಳ್ತನನ್ನೂ ಸಂಧಿಸಿದರು. ತೆರಂತ ಮತ್ತು ಪುರುಮೀಳ್ತ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ವಿದದಶ್ವನೆಂಬ ರಾಜನ ಪುತ್ರರೂ ಸ್ವಯಂ ಋಷಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಆಗಂತುಕ ರಾದ ತಂದೆಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಆಗ ಅಂತಃಪುರದ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಸಹ ಇವರನ್ನು ಗವಾಶ್ಯಾದಿದಾನಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿದರು. ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನು ಮಾತ್ರ ತನಗೆ ಸುಂದರಸ್ತ್ರೀಯು ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲವಲ್ಲ ಎಂದು ಕೊರುಗುತ್ತಾ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಘವನ್ನು ಸಂಧಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರು ರುದ್ರ ಪುತ್ರರೂ, ದೈವಾಂಶರೂ ಆದ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಕೇ ಷ್ಮಾ ನರಃ (೫-೬-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃವಾದನು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ದರ್ಭನ ಮಗನಾದ ರಥವೀತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಬಂದು ತಾನು ಹಿಂದೆ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದುದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಈಗ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನು ಋಷಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಲು ಅರ್ಹನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅವಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸ ಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನೂ ಅವನ ತಂದೆಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಲು ಆಗ ಅರ್ಘ್ಯಪಾದ್ಯಾದಿಗಳ ಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿ ಕನ್ಯಾದಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನು ಪುರುಮೀಳ್ತಾದಿಗಳು ತನಗೆ ಮಾಡಿದ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅವರನ್ನು ವಂದಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ,

ಉತ ಮೇಽರಪದ್ಯವತಿರ್ಮಮಂದುಷೀ ಪ್ರತಿ ಶ್ಯಾವಾಯ ವರ್ತನಿಂ ।

ವಿ ರೋಹಿತಾ ಪುರುಮೀಳ್ತಾಯ ಯೇಮತುರ್ವಿಸ್ರಾಯ ದೀರ್ಘಯಶಸೇ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೧-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರುಮೀಳ್ತನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಯುವಾಂ ಗೋತಮಃ ಪುರುಮೀಳ್ತೋ ಅತ್ತಿದ್ರಸ್ರಾ ಹವತೇವಸೇ ಹವಿಷ್ಮಾನ್ ।

ದಿಶಂ ನ ದಿಷ್ಟಾವ್ಯಜೂಯೇವ ಯಂತಾ ಮೇ ಹವಂ ನಾಸತ್ಯೋಪ ಯಾತಂ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೩-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಮೀಳ್ತನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅತ್ರಾಶ್ವರೈಃ ಪುರಾವೃತ್ತಮಾಹುರಾಗಮಸಾರಗಾಃ ।

ಅರ್ಚನಾನಾಃ ಪುರಾತ್ರೇಯೋ ದಾರ್ಭೀಣಿ ರಥವೀತಿನಾ ॥

ಅರ್ತ್ವಿಜ್ಯಾಯ ವೃತೋ ಯಜ್ಞೇ ವಿತತೇ ಹಾತ್ರ ಅಸ್ಥಿತಃ !

ರಥವೀತಿಸುತಾಂ ಕನ್ಯಾಂ ದ್ವದರ್ಶ ಪಿತುರಂತಿಕೇ ॥

ಯಯಾಚೇ ಸ್ವಕುಮಾರಾಯ ಶ್ವಾನಾಶ್ವಾಯ ಚ ತಾಂ ಸುತಾಂ ।

ಸ ಪ್ರದಾನಮನಾ ಭಾರ್ಯಾನುಪೃಚ್ಛತ್ಕಿಂ ಪ್ರಯಚ್ಛಸಿ ||
 ಇತಿ ಪೃಷ್ಟ್ವಾ ಪುನಃ ಪ್ರಾಹ ಕಥಮಸ್ತೈ ಪ್ರದಾಸ್ಯಸಿ |
 ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ ಸುತಾ ದತ್ತಾ ನಾಸೀದನ್ಯಷಯೇ ಕ್ವಚಿತ್ ||
 ತತ್ತಥೈವೇತಿ ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಾಚಿಷ್ಟಾರ್ಚನಾನಸಂ |
 ಶ್ಯಾವಾಶ್ವಃ ಸಂಸ್ಥಿತೇ ಯಜ್ಞೇ ತೇನ ರಾಜ್ಞಾ ನಿರಾಕೃತಃ ||
 ತತ್ಪ್ರತ್ಯಾಶಾನ್ವಿತೋ ವಿಪ್ರಸ್ತಪಸ್ತೇಪೇ ಸುದಾರುಣಂ |
 ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯರತಃ ಶಾಂತೋ ಭಿಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಪರೈರನೃದ್ವಿಜಃ ||
 ತರಂತಮಹಿಷೀಂ ಸಾಧ್ವೀಂ ಬಿಭಿಕ್ಷೇತ್ ಸೌ ಶಶೀಯಸೀಂ |
 ಸಾ ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯಾಂತಿಕೇ ಪತ್ಯುಃ ಪೋನಾಚಾಗತವಾನ್ಯಸಿಃ |
 ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ನೃಪತಿರ್ಭಾರ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯಾಹ್ವನಂ ಪ್ರಪೂಜಯ |
 ಸಾನುಜ್ಞಾತಾ ಗವಾಂ ಯೂಥಂ ಸಾದಾದಾಭರಣಾನಿ ಚ ||
 ತರಂತೋಽಪಿ ಪುನಸ್ತಸ್ಮೈ ಪ್ರಾದಾದ್ಧನಮಪೇಕ್ಷಿತಂ |
 ದತ್ತಾ ಚ ಪುರುಮೀಳ್ವಸ್ಯ ಸ್ವಾನುಜಸ್ಯಾಂತಿಕಂ ಪ್ರತಿ ||
 ಪ್ರೇರಯಾಮಾಸ ತಮೃಷಿಂ ಸೋಽಪಿ ತ್ವಾಂ ಮಾನಯಿಷ್ಯತಿ |
 ತಥೇತಿ ರಾಜ್ಞೋ ವಚನಂ ನಿಶಮ್ಯ ತದ್ಭಾರ್ಯಯಾ ದರ್ಶಿತಸರ್ವಮಾರ್ಗಃ ||
 ಗಚ್ಛನ್ ಶನೈರರ್ಥಪಥೇ ಮರುದ್ಗಣಾನ್ ಸಮಾನರೂಪಾನ್ ಸ್ವದಿದೃಕ್ಷಯಾಗತಾನ್ |
 ವಿಲೋಕ್ಯ ವಿಪ್ರಃ ಸಭಯಃ ಪ್ರಣಮ್ಯ ಕೃತಾಂಜಲಿಃ ಕಂಠಕಿತಾಂಗಸಂಘಃ ||
 ತುಷ್ಟಾನ ಹೃಷ್ಟಾನ್ ಮರುತೋ ವಿಶಿಷ್ಟೈರಭೈರ್ವಚೋಭಿಃ ಪರಿತುಷ್ಟಚಿತ್ತಃ |
 ಸಂಪ್ರಾಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ಸ್ವಮನೀಷಿತಂ ತದಾ ಮರುದ್ಗಣೇಭ್ಯೋ ಮುದಿತಾತ್ಮವದ್ಭ್ಯಃ ||
 ತದಾಭವದೃಷಿಃ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟಾ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನಾಮಕಃ |
 ಪಶ್ಚಾತ್ಪುನರ್ಗೃಹಂ ಗತ್ವಾ ಭೂಯೋ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಗವಾಂ ಶತಂ ||
 ದಾಭ್ಯೋ ಮಂತ್ರದೃಶೇ ರಾಜ್ಞಾ ಚೋದಿತಃ ಸ್ವಸುತಾಂ ದದೌ |
 ಪುರುಮೀಳ್ವಸ್ತರಂತಶ್ಚ ತದ್ಭಾರ್ಯಾ ಚ ಶಶೀಯಸೀ ||
 ದಾಭ್ಯೋ ಯೋ ರಥವೀತ್ಯಾಖ್ಯಃ ಸಪ್ತ ಯೇ ಮರುತಾಂ ಗಣಾಃ |
 ತೇ ತಸ್ಮೈ ಯದ್ದದು ಸ್ತುಷ್ಟಾಸ್ತತ್ಕೇ ಷೇತೈತ್ರ ವರ್ಣಿತೇ ||

(ಶನೇ ಮಂಡಲದ ೬೧ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆ)

ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕಥಾವಿವರಣೆಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನು ತರಂತನ ಪತ್ನಿಯ ಹತ್ತಿರ ಬಿಕ್ಷಾಟನೆಗೆ ಹೋದನೆಂಬುದು ವಿಶೇಷವಿಷಯ. ಈ ಕಥೆಯು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನ ವಿಷಯ

ವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ ಪುರುಮಿಳ್ಳೆನಿಂದ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನಿಗೆ ಅವ ಸಹಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಈ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕೈಗೂಡಿದುದರಿಂದ ಪುರುಮಿಳ್ಳೆನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಋ ಸಂ. ೫-೬೧) ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನು ಪುರುಮಿಳ್ಳೆನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದೆ.

ಪೆಸ್ತಾಪತಃ—ಪೆಸ್ತಾಪ, ದುರೋಣೇ (ನಿ. ೩-೪) ಇತ್ಯಾದಿ ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞಗೃಹವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ.

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾನ್ ಬೃಹದ್ಭ್ಯಃ ಪರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಯಾ ಏಭ್ಯಃ ಸುವಸಿ ಪೆಸ್ತಾಪತಃ |

ಯಥಾಯಥಾ ಪತಯಂತೋ ವಿಯೇಮಿರ ಏವೈವ ತಸ್ಥಃ ಸವಿತಃ ಸವಾಯ ತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೪-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪೆಸ್ತಾಪತಃ ಎಂದರೆ ಗೃಹವತಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪುರುಮಿಡಸ್ಯ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕಾಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಹೋಡಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ತ. ರ್ಘುಷಸ್ತು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ತ ಬಂದಾಗ ಸ್ವತ್ವದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಧೋಡೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಿನಃ—ಸೋಮಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸೋಮಿಾ. ತಸ್ಯ ಅತಃ ಇನಿ ಠನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ಥಿತಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಿತ್ರಾಸಃ—ಆಜ್ಞ ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ವಧಿರೇ—ಡುಧಾಣ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಭುವಃ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್. ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋ ಕೃತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿ ಬಂದಿದೆ.

ವಿದತಮ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ನ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಥಾಕುಕಮಪಿತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತ್ವಾತಿದೇಶ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾತುಮ್—ಗಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ತುಮುಣ್ಣಲೌಕ್ರಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನೂಂತವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚತೇ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುವಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ.

ಶ್ರುತಮ್—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಮಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜುದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಣಾ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಪಸ್ತಾವತೇ—ಪಸ್ತಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪಸ್ತಾವಾನ್ ತಸ್ಯ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಾಧುಪಧಾ ಯಾಶ್ಚ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ನಾಂ ಭೂಷನ್ವಿತ್ತಯೋ ಜನ್ತ ರೋದಸ್ಯೋಃ ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ವೃಷಣಾ
ದಕ್ಷಸೇ ಮಹೇ ।

ಯದೀವೃತಾಯ ಭರಥೋ ಯದರ್ವತೇ ಪ್ರ ಹೋತ್ರಯಾ ತಿನ್ಯಾ
ವೀಥೋ ಅಧ್ವರಂ ॥ ೩ ॥

। ಪದಪಾಠಃ ।

ಆ | ನಾಂ | ಭೂಷನ್ | ವಿತ್ತಯಃ | ಜನ್ತ | ರೋದಸ್ಯೋಃ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ | ವೃಷಣಾ | ದಕ್ಷಸೇ |
ಮಹೇ ।

ಯತ್ | ಈಂ | ಋತಾಯ | ಭರಥಃ | ಯತ್ | ಅವರ್ತೇ | ಪ್ರ | ಹೋತ್ರಯಾ | ಶಿಮ್ಯಾ | ವೀಠಃ |

ಅಧ್ವರಂ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ವೃಷಣಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರೌ ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ನಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿ
ಜನ್ಮ ಜನನಮುತ್ಪತ್ತಿಂ ರೋದಸ್ಯೋದ್ಯಾವಾಪ್ಯಧಿವ್ಯೋಃ ಸಕಾಶಾತ್ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಮೇವ
ಸರ್ವೇಷಾಮುತ್ಪತ್ತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಿತ್ರ ಇತಿ ಸರ್ವೋಪಕಾರ್ಯಗ್ನಿರುಚ್ಯತೇ ವರುಣ ಇತಿ ತನೋ-
ನಿವಾರಕ ಅದಿತ್ಯಃ | ಉಭಯೋಃ ಪೃಥಿವೀದ್ಯುಸ್ಥಾನತ್ವಾತ್ | ತತಃ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ಮಿತ್ರದೃಷ್ಟಾಂತ-
ತ್ವೇನಾಗ್ನಿಃ ಸ್ತುತಃ | ಅತ ಇದಮಧಿಗಮ್ಯತೇ ಅಗ್ನಿರೇವ ಮಿತ್ರ ಇತಿ | ತಥಾನ್ಯತ್ರಾಪಿ | ಅಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ನ
ಕ್ಷಿತಿಷು ಪ್ರಶಂಸ್ಯಂ | ಋ. ೨-೨-೩ | ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಸುಧಿತಂ ಭೃಗವೋ ದಧುಃ | ಋ. ೬-೧೫-೨ | ಇತಿ
ಚ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ಸ್ತುತ್ಯಂ ತಾದೃಗ್ಯುವಯೋರ್ಜನ್ಮ ಮಹೇ ಮಹತೇ ದಕ್ಷಸೇ ಸರ್ವವಿಷಯಬಲಾಯ
ಕ್ಷಿತಯೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಯಜಮಾನಾ ಆ ಭೂಷನ್ | ಸರ್ವತೋಽಲಂಕುರ್ವಂತಿ | ಶ್ಲಾಘಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಜನ್ಮನಃ ಪ್ರವಾಚ್ಯತ್ವಮಾಹ | ಯದೀಂ ಯಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾತ್ | ಅಥವಾ | ಈಮಿತ್ಯನರ್ಥಕಃ ಮಿತಾ-
ಪ್ರರೇಷ್ಯನರ್ಥಕಾಃ ಕಮಾಮಿದ್ವಿತಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಋತಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ಭರಥಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ | ಯದ್ಯ-
ಸ್ಮಾಚ್ಚ ಕಾರಣಾದರ್ವತೇ ಯುಷ್ಮಾನ್ ಪ್ರಾಪ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಚ ಭರಥೋಽಭಿಮತಂ ಫಲಂ |
ಅಥವಾ | ಉಭಯತ್ರ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಚ ತುರ್ಥೀ | ಯಜ್ಞಂ ಯಜಮಾನಂ ಚ ಭರಥ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾಚ್ಚ ಹೋತ್ರಯಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ವಾಚಾ ಶಿಮ್ಯಾ ಹವಿಷ್ಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಚ
ಪ್ರ ವೀಠಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಪ್ರಾಪ್ನುಥಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ಜನ್ಮ ಭೂಷಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೋತ್ರೇತಿ
ವಾಜ್ಞಮ ಹೋತ್ರಾ ಗೀರಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಸಾರಾತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವೃಷಣಾ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸಿಕೊಡುವ ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಯದೀಂ—ಯಾವ ಕಾರಣ
ದಿಂದ | ಅವರ್ತೇ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು) ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಋತಾಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ (ಫಲವನ್ನು) |
ಭರಥಃ—ಭರಿಸಿರುತ್ತೀರೋ | (ಮತ್ತು) ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಹೋತ್ರಯಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ
ವಾಕ್ಯನಿಂದಲೂ | ಶಿಮ್ಯಾ—(ಹವಿಷ್ಪ್ರದಾನಾದಿ) ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ (ಕೂಡಿದ) | ಅಧ್ವರಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು |
ಪ್ರವೀಠಃ—ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೀರೋ (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ—ಶ್ಲಾಘನಾದುದೂ |
ರೋದಸ್ಯೋಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದುದೂ ಆದ | ಜನ್ಮ—ಜನನವನ್ನು | ಮಹೇ—ಮಹತ್ತಾದ |
ದಕ್ಷಸೇ—(ಸಕಲವಿಧವಾದ) ಶಕ್ತಿಗಾಗಿ | ಕ್ಷಿತಯಃ—ಮಾನವರಾದ ಯಜಮಾನರು | ಆ ಭೂಷನ್—ಅಲಂಕಾರ
ಪೂರ್ವಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾರೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವಯಜಮಾನನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಭರಿಸಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಹವಿಷ್ಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೀರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದುದೂ, ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದುದೂ ಅದ ಜನನವನ್ನು ಮಹತ್ತಾದುದೂ, ಸಕಲವಿಧವಾದುದೂ ಅದ ಶಕ್ತಿಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಮಾನವರಾದ ಯಜಮಾನರು ತಮ್ಮ ಅಲಂಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

For the sake (of obtaining) great vigour, showerers (of benefits), men glorify your birth from heaven and earth, which is to be extolled, inasmuch as you bestow (his desires) upon the worshipper (as the reward) of his sacrifice, and accept the rite (that is solemnized) with praise and oblation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ರೋದಸ್ಯೋಃ ಜನ್ಮ ಕ್ಷಿತಯಃ ಆ ಭೂಷನ್—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಜನ್ಮವನ್ನು ಮಾನವರಾದ ಯಜಮಾನರು ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಯಾರ ಜನ್ಮವನ್ನು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ಮೊದಲು ಮಿತ್ರವರುಣರ ಜನ್ಮವೆಂದು ವೃಷಣಾ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ, ಯೆದ್ದಾ ಮಿತ್ರ ಇತಿ ಸರ್ವೋಪಕಾರೀ ಅಗ್ನಿರುಚ್ಯತೇ, ವರುಣ ಇತಿ ತನ್ಮೋನಿವಾರಕ ಆದಿತ್ಯಃ ಉಭಯೋಃ ಪೃಥಿವೀದ್ಭ್ಯಾ ಸ್ಥಾನತ್ಯಾತ್ | ಅಥವಾ ಸರ್ವರಿಗೂ ಉಪಕಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಮಿತ್ರನೆಂದದ್ದೇಶಿಸಬಹುದೆಂದೂ, ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ವರುಣನೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಬಹುದೆಂದೂ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ತಂ ದೇವಾ ಬುಧ್ನೇ ರಜಸಃ ಸುದಂಸಸಂ ದಿವಸ್ಪೃಥಿವ್ಯೋರರತಿಂ ನೈರೀರೇ |

ರಥಮಿವ ನೇದ್ಯಂ ಶುಕ್ರಶೋಚಿಷಮಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಕ್ಷಿತಿಷು ಪ್ರಶಂಸ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೩)

ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಸುಧಿತಂ ಭೃಗವೋ ಪಥುರ್ವನಸ್ಪತಾವೀಡ್ಯಮೂರ್ಧ್ವಶೋಚಿಷಂ |

ಸ ತ್ವಂ ಸುಪ್ರೀತೋ ವೀತಹನ್ಯೇ ಅದ್ಭುತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿರ್ಮಹಯಸೇ ದಿವೇದಿನೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೫-೨)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಿತ್ರನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕಿ ನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಸ ಜಿಹ್ವಯಾ ಚತುರನೀಕ ಋಂಜತೇ ಚಾರು ವಸಾನೋ ವರುಣೋ ಯತನ್ನರಿಂ |

ನ ತಸ್ಯ ವಿದ್ಮ ಪುರುಷತ್ವತಾ ವಯಂ ಯತೋ ಭಗಃ ಸವಿತಾ ದಾತಿ ನಾರ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೮-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೂ ವರುಣನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದು ವರುಣಃ ತನೋ ವಾರಕಃ ಸನ್ ತನೋವಾರಕನೆಂದರ್ಥವು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೃಷಣಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು ಅಥವಾ ಮಿತ್ರರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವರುಣರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯ ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ವತೇ—ಯುಷ್ಮಾನ್ ಪ್ರಾಪ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ | ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಮೀಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದವು ಗತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಶ್ವಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವದನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಸಮೀಪಿಸುವುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ಸಿಗೂ, ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದವನ್ನುಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಕ್ಷಿತಯಃ—ಮನುಷ್ಯಾಃ (ಯಜಮಾನಾಃ). ನೆರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೫ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾನವರೆಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೩-೭).

ಅಗ್ನಿನೇತಾ ಭಗ ಇವ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ದೈವೀನಾಂ ದೇವ ಋತುಸಾ ಋತಾನಾ |

ಸ ವೃತ್ರಹಾ ಸನಯೋ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ ಪರ್ಷದ್ವಿಶ್ವಾತಿ ದುರಿತಾ ಗೃಣಂತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೦-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವರಿಗೂ ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಕ್ಷಿತಶಬ್ದದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಮಾನವರೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಶಿಮ್ಯಾ—ಶಿಮೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶಮಯತೇರ್ವಾ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೫-೧೨) ಪ್ರಯಾಸ ಪಡು ಅಥವಾ ಶ್ರಮಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಕ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕರ್ಮವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ವೃತ್ತದನನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿವರ್ಷಣರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳಾಗಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಹೋತ್ರಯಾ—ಹೋತ್ರಾ, ಗೀಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೧-೧೧) ಸ್ತುತಿ ರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭೂಷನ್—ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ. ಧಾತು, ಛಂದಸಿ ಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಿತಯಃ—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು ಕ್ಷಿಚ್ ಕ್ತಾ ಚಿಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರವಾಚ್ಯಮ್—ನಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಯೇಜಯಾಚಿರುಚಿಪ್ರವಚರ್ಚಿತ್ವ - (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿತ್ಸ್ವರಿತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ. ಅಚೋ ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೈದುತ್ವರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ,

ದಕ್ಷಸೇ—ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಾ ಶೀಘ್ರಾರ್ಥೇ ಚ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಹೇ—ಸಾವೇಕಾಚಿಪ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀಏಕಕ್ಕೆಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಥಃ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಾಸ್ಯಸು ದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರ್ವತೇ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಅರ್ವಣಿಸ್ತೃಸಾ ವನೇಞಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೈ ಅಂತಾದೇಶ.

ಹೋತ್ರಯಾ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಹು ಯಾಮಾಶ್ರುಭಸಿಭ್ಯಸ್ತೃನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೈತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೀಥಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು. ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ವರಮ್—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ (ಹಿಂಸಾ) ಯತ್ರ. ಅಧ್ವರಃ ನೇಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಶಾತಃ

ಪ್ರ ಸಾ ಕ್ಷಿತಿರಸುರ ಯಾ ಮಹಿ ಪ್ರಿಯ ಋತಾನಾನಾವೃತಮಾ ಘೋ
ಷಧೋ ಬೃಹತ್ |

ಯುನಂ ದಿವೋ ಬೃಹತೋ ದಕ್ಷಮಾಭುವಂ ಗಾಂ ನ ಧುರ್ಯುಷ
ಯುಂಜಾಥೇ ಅಸಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ಸಾ | ಕ್ಷಿತಿಃ | ಅಸುರಾ | ಯಾ | ಮಹಿ | ಪ್ರಿಯಾ | ಋತೃವಾನಾ | ಋತಂ | ಅ | ಘೋಷಃ |
ಬೃಹತ್ |

ಯುನಂ | ದಿವಃ | ಬೃಹತಃ | ದಕ್ಷಂ | ಅಭುವಂ | ಗಾಂ | ನ | ಧುರಿ | ಉಷ | ಯುಂಜಾಥೇ ಇತಿ |
ಅಸಃ || ೪ ||

ನಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಸುರಾಸುರೌ ಬಲವಂತೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಯುವಯೋರ್ಯಾ ಕ್ಷಿತಿರ್ದೇವಯಜನರೂಪಾ
ಮಹಿ ಮಹದತ್ಯಧಿಕಂ ಪ್ರಿಯಾ ಪ್ರಿಯತರಾ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೀ ನಾ ಸಾ ಕ್ಷಿತಿಃ ಪ್ರ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಿತಾ |
ಉಪಸರ್ಗಶ್ರುತೇರ್ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಹಾರಃ || ತಾಮಾಸೀದತಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಯಾಗಭೂಮಿದೇವಾನಾಂ
ಪ್ರಿಯೇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅಸಾಧ್ಯ ಚ ಹೇ ಋತಾವಾನಾವೃತವಂತೌ ಯುನಾಂ ಬೃಹತ್ಪ್ರವೃದ್ಧಮಸ್ತ-
ದೀಯಂ ಯಜ್ಞಮಾ ಘೋಷಃ | ಅನ್ಯಕಲ್ಯೇನ ಸಂಪಾದಿತ ಇತಿ ಸ್ತುತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯತೋ ಯುನಂ
ಯುನಾಂ ಬೃಹತೋ ಮಹತೋ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಧುರಿ ದಕ್ಷಂ ತರ್ಪಣವಹನೇ ಸಮರ್ಥಂ |
ಅಥನಾ ಬೃಹತೋ ದಿವೋ ಮಹತೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥದೇವಾನ್ ದಕ್ಷಂ ಪ್ರೀಣಯಿತುಮಿತಿ ಶೇಷಃ |
ಯದ್ವಾ | ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠೀ | ದಿವೋ ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕಂ ಬೃಹತಃ ಪ್ರಭೂತಂ ದಕ್ಷಮುಭಿಮತಸಾಧನ-
ಸಮರ್ಥಂ | ಅಭುವಂ ಸರ್ವತೋ ಭವನಶೀಲಮಪಃ ಕರ್ಮ ಸೋಮಯಾಗರೂಪಮುಪ ಯುಂಜಾಥೇ
ಸೇವೇಥೇ ತತ್ರತ್ಯಂ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕುರುಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉಪಯೋಗೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಧುರಿ ಶಾರೀರಬಲಸ್ಯ
ನಿರ್ವಾಹೇ ತದರ್ಥಂ ಗಾಂ ನ ಧೇನುಮಿವ | ತಾಂ ಯಥೋಪಯುಂಜತೇ ತದ್ವತ್ | ಯದ್ವಾ | ವಿಕಾರೇ
ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದಃ | ಕ್ಷೀರಾದಿಕಮಿವ | ತಸ್ಮಾದ್ವೃತಮು ಘೋಷಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಸುರಾ—ಶಕ್ತಿವಂತರಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಯಾ—ಯಾವ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯು | ಮಹಿ—ಮಹತ್ತಾ
ಗಿಯಾ | ಪ್ರಿಯಾ—ಪ್ರಿಯಕರವಾಗಿಯೂ | (ಇದೀಯೋ) | ಸಾ—ಅ ದೇವಯಜನರೂಪವಾದ ಭೂಮಿಯು | ಪ್ರ—
ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ | ಋತಾವಾನೌ—ಯಜ್ಞ ನನ್ನ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ನೀವು | ಬೃಹತ್—ವಿಸ್ತಾರ

ವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ | ಋತಂ—(ನಮ್ಮ) ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಆ ಘೋಷಫಃ—(ವೈಭವದಿಂದ ನೆರವೇರಿತು ಎಂಬುದಾಗಿ) ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ | ಬೃಹತಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದ ಪ್ರದೇಶದೊಂದಿಗೆ | ದಕ್ಷಂ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು) ಸಮರ್ಥವಾದುದೂ | ಅಭುವಂ—ಸಕಲಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ನ್ಯಾಸಿಸಿರುವುದೂ ಆದ | ಅಪಃ—(ಸೋಮಯಾಗ ರೂಪವಾದ) ಕರ್ಮವನ್ನು | [ಅಥವಾ ದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ | ಬೃಹತಃ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ದಕ್ಷಂ - (ಅಭಿಮತಾರ್ಥವನ್ನು ಒದಗಿಸಲು) ಸಮರ್ಥವಾದುದೂ | ಅಭುವಂ ಅಪಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು] | ಧುರಿ—ಹೊರುವ ಭಾರದೊಡನೆ | ಗಾಂ ನ—ಗೋವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ | (ಅಥವಾ) ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಗೋವಿನೊಡನೆ ಯೋಜಿಸುವಂತೆ | ಉಪ ಯುಂಜಾಥೇ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಶಕ್ತಿವಂತರಾದ ಮಿತ್ರಾನರುಣರೇ, ಮಹತ್ತಾಗಿಯೂ ಪ್ರಿಯಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶವು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ನೀವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಯಜ್ಞವು ವೈಭವದಿಂದ ನೆರವೇರಿತು ಎಂದು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿ ಹೇಳಿರಿ. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಅಭಿಮತಾರ್ಥವನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದುದೂ ಸಕಲಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ನ್ಯಾಸಿಸಿರುವುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದೊಡನೆ ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ ಗೋವಿನೊಡನೆ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Powerful divinities, most acceptable to you both is that spot, (where you are worshipped) : accepters of sacrifice, proclaim the great ceremony (as duly performed) ; for you two connect the efficacious and comprehensive rite with the vast heaven, like a cow with a burthen.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಸುರಾ—ಅಸುರೌ ಬಲವಂತೌ ಮಿತ್ರಾವರರುಣೌ | ಎಂದು ಅಸುರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದವರು ಎಂದರ್ಥವಾಡಿದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅರ್ಚಾ ದಿನೇ ಬೃಹತೇ ಶೂಷ್ಯಂಧಿವಚಃ ಸ್ವಕ್ಷತ್ರಂ ಯಸ್ಯ ಧೃಷತೋ ಧೃಷನ್ಮನಃ |

ಬೃಹಚ್ಛ್ರವಾ ಅಸುರೋ ಬರ್ಹಣಾ ಕೃತಃ ಪುರೋ ಹರಿಭ್ಯಾಂ ವೃಷಭೋ ರಥೋ ಹಿ ಷಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೫೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಸುರಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸುರಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿರಸಿತಾ | ಯದ್ವಾ | ಅಸುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಬಲಂ ವಾ ತದ್ವಾನ್ | ರೋ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯಃ ತಾನ್ ರಾತಿ ದದಾತಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣ, ಬಲ ಎಂಬರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ವುಳ್ಳವನು ಬಲವುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಸವಃ ಎಂದರೆ ಉದಕಗಳು. ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅಸುರ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ನಾನಾಶಕ್ತಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಇವನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದು.

ಪ್ರೇ ವೇಧಸೇ ಕವಯೇ ವೇದ್ಯಾಯ ಗಿರಂ ಭರೇ ಯಶಸೇ ಪೂರ್ವಾಯ |

ಘೃತಪ್ರಸತ್ತೋ ಅಸುರಃ ಸುಶೇವೋ ರಾಯೋ ಧರ್ತಾ ಧರುಣೋ ವಸೋ ಅಗ್ನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೫-೧)

ಅಹಾ ಯದಿಂದ್ರ ಸುದಿನಾ ವೃಚ್ಛಾನ್ತಧೋ ಯತ್ಕೇತುಮುಪಮಂ ಸಮತ್ಸು |

ಸ್ಯಂಗ್ನಿಃ ಸೀದದಸುರೋ ನ ಹೋತಾ ಹುವಾನೋ ಅತ್ರ ಸುಭಗಾಯ ದೇವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವಾನ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಋ. ಸಂ. ೭-೫೬-೨೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಚ್ಛಾವಾನ್ ಎಂದೂ, ೧-೧೨೬-೨ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಶೀಲನೆಂದೂ, ೩-೫೬-೮ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಾತ್ಮಾ ಸಂವತ್ಸರಃ ಎಂದು ಕಾಲಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ, ೮-೨೦-೧೭ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ, ೧೦-೮೨-೫ ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ವಿ ಸುಪರ್ಣೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಣ್ಯುಬ್ಧಭೀರವೇಸಾ ಅಸುರಃ ಸುನೀಥಃ |

ಕ್ಷೇಷಿದಾನೀಂ ಸೂರ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿಕೇತ ಕತಮಾಂ ದ್ಯಾಂ ರಶ್ಮಿರಸ್ಯಾ ತತಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೫-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸುರಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಿದಃ | ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿದಾತನು ಎಂದು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅವ ತೇ ಹೇಳೋ ವರುಣ ನಮೋಭಿರವ ಯಜ್ಞೇಭಿರೀಮಹೇ ಹವಿರ್ಭಿಃ |

ಪ್ರಯನ್ನಸ್ಮಭ್ಯಮಸುರ ಪ್ರಚೇತಾ ರಾಜನ್ನೇನಾಂಸಿ ಶಿಶ್ರಃ ಕೃತಾನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟಕ್ಷೇಪಣಶೀಲಃ | ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ವರುಣನಿಗೆ ಅಸುರ ನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವಂತೆ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬಲವಂತೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಋತಾನಾನೌ—ಋತವಂತೌ | ಋತವುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ, ಋತ ರೂಪವಾದ ನಿಯಮವುಳ್ಳವರೆಂದಾಗಲಿ ಯಜ್ಞವುಳ್ಳವರೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೂ ಋತಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸುರಾ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. **ಅಸೇರುರನ್** (ಉ. ಸೂ. ೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬೋಧನಾ ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. **ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ **ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತವಾನೌ—ಋತಂ ಅನಯೋಃ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಋತಾವಾನೌ. **ಭಂದಸೀ ವನಿಸೌ** ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ **ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೋಷಃ—ಘುಷಿರ್ ವಿಶಬ್ದನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುವಮ್—ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ ದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮ ಎಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಪಯಂತ ಪರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಬೃಹತಃ—ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್** ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧುರಿ—ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂಜಾಥೇ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ. ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. **ರುಧಾಧಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ. **ಶ್ವಮ್** ವಿಕರಣ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಮಠಃ

ಮಹೀ ಅತ್ರ ಮಹಿನಾ ವಾರಮೃಣ್ಣಾಢೋರೇಣವಸ್ತುಜ ಆ ಸದ್ವಿನ್ದೇನವಃ |
ಸ್ವರಂತಿ ತಾ ಉಪರತಾತಿ ಸೂರ್ಯಮಾ ನಿಮ್ರುಚಿ ಉಷಸ್ತಕ್ವವೀರಿವ || ೫ ||

ಪದಮಠಃ

ಮಹೀ ಇತಿ | ಅತ್ರ | ಮಹಿನಾ | ವಾರಂ | ಮೃಣ್ಣಾಢಃ | ಅರೇಣವಃ | ತುಜಃ | ಆ | ಸದ್ವಿನ್ | ಧೇನವಃ |
ಸ್ವರಂತಿ | ತಾಃ | ಉಪರತಾತಿ | ಸೂರ್ಯಂ | ಆ | ನಿಮ್ರುಚಿಃ | ಉಷಸ್ಃ | ತಕ್ವವೀರಿವ || ೫ ||

|| ಸಾಯಂಜಘಾಷಂ ||

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಯುನಾಂ ಮಹೀ ಮಹತ್ಯಾಂ || ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನೇ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ
ದೀರ್ಘಃ | ಈದೂತೌ ಚ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ | ಪಾ. ೧-೧-೧೯ | ಇತಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯತಾ || ಅತ್ರಾಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ
ಮಹಿನಾ ಮಹತ್ವೇನ ಯಾ ಧೇನೂರ್ವಾರಂ ವರಣೀಯಂ ಪ್ರದೇಶಮೃಣ್ಣಾಢಃ ಗಮಯಥಃ || ಅಂತ-
ರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥೋದಯಂ || ಗಮನಾದಿವ್ಯವಹಾರಸ್ಯ ತಯೋರಧೀನತ್ವಾತ್ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರಭಿಮಾನಿ-
ದೇವತ್ವಾಚ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋಃ | ತಾ ಏತಾ ಧೇನವೋ ಗಾವಃ ಸಾಯಂಕಾಲೇ ಯುಷ್ಮತ್ಮಹತ್ವೇನಾ-
ರೇಣಿವೋದನವದ್ಯಾಸ್ತಸ್ಮರಾದ್ಯನಪಹಾರೇಣಾನಷ್ಟಾ ವಾ ತುಜಃ ಸ್ವೀರಾಣಾಂ ಪ್ರದಾತ್ರೈಃ || ತುಜತಿರ್ದಾನ
ಕರ್ಮಾ || ಸದ್ವಿನ್ ಸದ್ವಿನಿ ಗೋಷ್ಠ ಆ | ಆಶ್ರಿತಾ ಆಗಚ್ಛಂತಿ ವಾ || ಉಪಸರ್ಗಶ್ರುತೇರ್ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾ-
ಧ್ಯಾಹಾರಃ || ತಾ ಏವಂಕಾರಿತಾ ಧೇನವ ಉಪರತಾತ್ಯುಪರತಾತ್ || ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ || ಮೇಘಾನಾಂ
ವಿಸ್ತಾರವತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಮೇಘಾಚ್ಛನ್ನೇ ಸತಿ ಸೂರ್ಯಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾರಂ ಸುವೀರ್ಯಂ ಶೋಭನ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ವಾ | ಸುವೀರ್ಯೋ ಮರ್ಯಾ ಯಥಾ ಗೋಪಾಯತ ಇತಿ ತತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸೂರ್ಯತ್ವ-
ಮಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ಆದಿತ್ಯಮಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಸ್ವರಂತಿ | ಶಬ್ದಯಂತಿ ಸುಖಸಂಚಾರಾಯ | ಸ್ಯ ಶಬ್ದೋ-
ಪತಾಪಯೋಃ | ಭಾವಾದಿಕಃ || ಕಸ್ಮಿನ್ನಾಲ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ನಿಮ್ರುಚಿ ಉಷಸ್ಃ | ಸರ್ವೇಷ್ಟಸಿ
ಸಾಯಂಕಾಲೇಷೂಷಃಕಾಲೇಷು ಚ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ತಕ್ವವೀರಿವ | ತಕ್ವಾ ಸ್ತೇನಃ | ತಸ್ಯ
ವೇತಾ ಗಂತಾ ಮನುಷ್ಯಃ | ಸ ಯಥಾ ಕ್ರೋಶತಿ ತದ್ವತ್ | ಏವಂ ನಿರುಧ್ವಾನಾಂ ಗವಾಂ ಸುಖಚಾರೋ
ಯುಷ್ಮದಾಯತ್ತ ಇತಿ ತಯೋಃ ಸ್ತುತಿಃ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ಮಹೀ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ಅತ್ರ—ಈ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ | ಮಹಿನಾ—ನಿಮ್ರು
ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | (ಧೇನೋ— ಗೋವುಗಳನ್ನು) | ವಾರಂ— (ಅವುಗಳಿಗೆ) ಪ್ರಿಯವಾದ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಗೆ |

ಯುಣ್ಣಥಃ—ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ | ಧೇನವಃ—ಆ ಗೋವುಗಳು | ಅರೇಣವಃ—(ತಪ್ಪರಾದಿಗಳಿಂದ) ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದೇ ಅಥವಾ ಕದಿಯಲ್ಪಡದೇ | ತುಜಃ—ಕ್ಷೀರಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ | ಸದ್ಮನ್—ಕೊಟ್ಟಿಗಿಗಳಲ್ಲಿ | ಆ - ಬಂದು ಸೇರುತ್ತವೆ | ತಾಃ—ಇಂತಹ ಧೇನುಗಳು | ಉಪರತಾತಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ನಿಮ್ಮುಚಃ—ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಉಷಸಃ—ಉಷಃಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ | ಆ ಸೂರ್ಯಂ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು | ತಕ್ವೇವೀರಿವ—ಕಳ್ಳನನ್ನು ಹುಡುಕುವವನು (ಇತರರ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ) ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ | ಸ್ವರಂತಿ—(ತಮ್ಮ ಸುಖವಾದ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಬೆಳಕಿಗಾಗಿ) ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾಪರುಣರೇ, ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಈ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಯಲು ಹೋದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಕೊಟ್ಟಿಗಿಗೆ ತಂದು ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ. ಆ ಗೋವುಗಳು ತಪ್ಪರಾದಿಗಳಿಂದ ಕದಿಯಲ್ಪಡದೆಯೂ, ದುಷ್ಟಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದೆಯೂ ಕ್ಷೀರಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿಗಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಧೇನುಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಉಷಃಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಬೆಳಕಿಗಾಗಿ, ಕಳ್ಳನನ್ನು ಹುಡುಕುವವನು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

English Translation

you bring (the cattle) to their acceptable (pasture) upon earth, whence the milk-yielding cows, protected by your power, return unharmed to their stalls : they cry to the sun (in heaven) above, both at evening and at dawn, as one (cries aloud) who detects a thief.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಅರೇಣವಃ—ರೇಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೂಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥವು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಕೊಳೆ, ಮಾಲಿನ್ಯ, ಪಾಪ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅರೇಣವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಧೂಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಮಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಅಹಿಂಸ್ಯಾಃ ಹಿಂಸಾಪಾತ್ರರಾಗದಿರುವವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲೂ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅವ ಸ್ವಯಂಕ್ತಾ ದಿವ ಆ ವೃಧಾ ಯಯುರಮರ್ತ್ಯಾಃ ಕಶಯಾ ಚೋದತ ತ್ವನಾ |

ಅರೇಣವಸ್ತುವಿಜಾತಾ ಅಚುಚ್ಯವುದ್ಯೃಷ್ಟಾ ನಿ ಚಿನ್ಮರುತೋ ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೭೮-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರೇಣವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮರುಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅಸಾಪಾಃ ಪಾಪರಹಿತರು, ಶುದ್ಧಾತ್ಮರು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ತೈಂ ಚಿದಪ್ತಂ ನ ನಾಜಿನಮರೇಣವೋ ಯಮತ್ನತೇ |

ದೃಷ್ಟಂ ಗ್ರಂಥಿಂ ನ ನಿಷ್ಯತಮತ್ರಿಂ ಯವಿಷ್ಯಮಾ ರಜಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಸ್ಯಮಾನಾಃ ಹಿಂಸೆಗೆ ಸಿಲುಕದವರೂ ಪ್ರಬಲರೂ ಆದ ಅಸುರರು ಎಂದು ಅಸುರರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಪದವು ಭೇನವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನವದ್ಯಾಃ ಪಾಸರಹಿತವಾದವು ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದವು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಅಥವಾ ತಸ್ಯ ರಾದ್ಯನಪಹಾರೇಣ ಅನಷ್ಟಾ ವಾ ಜೋರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಡದಿರುವವು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

ತುಜಃ—ತುಜಶಬ್ದವು ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೧).

ತುಜತಿಃ ದಾನಕರ್ಮಾ ಎಂದು ದಾನಾರ್ಥಕವೂ ಆಗಿದೆ,

ಆ ನಸ್ತುಜಂ ರಯಿಂ ಭರಾಂಶಂ ನ ಪ್ರತಿಜಾನತೇ |

ವೃಷ್ಟಂ ಪಕ್ವಂ ಫಲಮುಂಕೀವ ಧೂನುಹೀಂದ್ರ ಸಂಪಾರಣಂ ವಸು ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ತುಜಃ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಕಾಂ ಬಾಧಕಂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಂಸಿಸತಕ್ಕ ಎಂದು ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತನಾದ ವುತ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಜ್ಯೋತಿರ್ಯಜ್ಞಾಯ ರೋದಸೀ ಅನು ಷ್ಯಾದಾರೇ ಸ್ಯಾಮ ದುರಿತಸ್ಯ ಭೂರೇಃ |

ಭೂರಿ ಚಿದ್ಧಿ ತುಜತೋ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಸುಪಾರಾಸೋ ವಸವೋ ಬರ್ಹಣಾವತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೯-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ತುಜತಃ ಎಂದರೆ ಭೂರಿಪ್ರದಸ್ಯ ಅರ್ಹನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವನ್ನು ದಾನಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ತುಜಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ವೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಭೇನುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಋಣ್ವಿಧಃ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ರಿವಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಹೊಂದಿಸು, ತಲಪಿಸು, ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪವಮಾನೋ ಅಭಿ ಸ್ಪೃಧೋ ವಿಶೋ ರಾಜೇವ ಸೀದತಿ |

ಯದೀಮ್ಯಣ್ವಂತಿ ನೇಧಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗಮಯತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ | ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಗೆ) ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಮ್ನುಚಿಃ—ಮುಚಿಃ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ನಿಮ್ನೋಚಿನೇ ನಿತರಾಂ ಗಮನೇ | ಸಾಯಂ ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮುಚ್ಛಾ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಸೂರ್ಯನ ಅಂತ್ಯಗಮನವು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಸಾಯಂಕಾಲವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಯದದ್ಯ ಸೂರ್ಯ ಉದ್ಯತಿ ಪ್ರಿಯಕ್ಷತ್ರಾ ಋತಂ ದಧ |

ಯನ್ನಿ ಮುಚಿ ಪ್ರಬುಧಿ ವಿಶ್ವವೇದಸೋ ಯದ್ವಾ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ದಿವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೭-೧೯)

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಪ್ರಾತರ್ಹವಾಮುಹೇ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಮಧ್ಯಂದಿನಂ ಪರಿ |

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ನಿಮ್ನುಚಿ ಶ್ರದ್ಧೇ ಶ್ರದ್ಧಾಪಯೇಹ ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೧-೫)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಮಯನೇಲಾಯಾಂ ಸಾಯಂ ಸಮಯೇ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲವಾದ ಸಾಯಂಕಾಲ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಕ್ಷವೀಃ—ತೃಪುಃ, ತಕ್ಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತೇನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ತಕ್ಷನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಳ್ಳನೆಂದರ್ಥ. ತಸ್ಯ ನೇತಾ ಗಂತಾ ಮನುಷ್ಯಃ | ಅಂತಹ ಕಳ್ಳನನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕ ಪುರುಷ ನೆಂದರ್ಥ.

ತ್ವಾಂ ತ್ಸಾರೀ ದಸಮಾನೋ ಭಗವೀರ್ಹೀ ತಕ್ಷವೀಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಸ್ಯರಾಣಾಂ ಗಮನಂ ಎಂದಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಸ್ಯರಾನುವಿಶ್ಯಾಗಮನಂ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಹೀ ಅತ್ರ—ಮಹೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈದೂತಾ ಚ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಜಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸಂಧಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿನಾ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಚ್ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟೀಃ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಮಕಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಣ್ವಿಧಃ—ರಿವಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಿತ್ಯೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿನಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಯೋಜಕ ವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು.

ಅರೇಣವಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ರೇಣುಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅರೇಣವಃ ನೞ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ತುಜಃ—ತುಜಧಾತುವು ದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸದ್ಮನ್ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅ—ಉಪಸರ್ಗವು ಶ್ರುತವಾದುದರಿಂದ ಗಚ್ಛಂತಿ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸ್ವರಂತಿ—ಸ್ಯಃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತ ರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಪರತಾತಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ನಿಮ್ರುಚಃ—ಮ್ರುಚು ಗತೌ ಧಾತು- ಭ್ವಾದಿ ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಕ್ಷವೀಃ—ತಕ್ಷಂ ಸ್ತೇನಂ ವೇತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ತಕ್ಷವೀಃ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೀಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

! ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ !

ಆ ವಾನ್ಮೃತಾಯ ಕೇತಿನೀರನೂಷತ ಮಿತ್ರ ಯತ್ರ ವರುಣ ಗಾತುಮು-
ಚ್ಛಃ |

ಅನ ತ್ಮನಾ ಸೃಜತಂ ಪಿನ್ವತಂ ಧಿಯೋ ಯುನಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮನ್ಮನಾಮಿ-
ರಜ್ಯಥಃ || ೬ ||

ಶಬ್ದವಾಕ್ಯಃ

ಅ | ನಾಂ | ಋತಾಯ | ಕೇಶಿನೀಃ | ಅನೂಷತ | ಮಿತ್ರ | ಯತ್ರ | ವರುಣ | ಗಾತುಂ | ಅರ್ಚಃ |

ಅವ | ತ್ಮನಾ | ಸೃಜತಂ | ಪಿನ್ವತಂ | ಧಿಯಃ | ಯುವಂ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ | ಮನ್ಮನಾಂ | ಇರಜ್ಯಥಃ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರವರುಣಾ ಕೇಶಿನೀಃ ಕೇಶವತ್ಯೋಽಗ್ನೇಜ್ವಾಲಾ ನಾಂ ಯುವಾಮೃತಾಯ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಮಾನೂಷತ | ಹವಿಸಸುರ್ಪಣೇನಾಭಿಪೂಜಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕುತ್ರೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಹೇ ಮಿತ್ರ ಹೇ ವರುಣ ಯುವಾಮುಭಾ ಯತ್ರ ಯಾಗೇ ಗಾತುಂ ಗಮನಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ನಾ | ಗಾತುರಿತಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮು ಗಾತುಃ ಪೂಷೇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅರ್ಚಃ ಪೂಜಯಥಃ | ಸ್ವೀಕುರುಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಗತ್ಯ ಚ ತ್ಮನಾತ್ಮನೈನಾವ ಸೃಜತಂ ವೃಷ್ಟಿಮನಾಜುಖಂ ವಿಸೃಜತಂ | ತಥಾ ಕೃತ್ವಾ ಧಿಯೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪಿನ್ವತಂ | ವರ್ಧಯತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಕೃತ್ವಾ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮೇಧಾವಿನೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮನ್ಮನಾಂ ಮನನವತೀನಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಂ ಯುವಂ ಯುವಾಮಿರಜ್ಯಥಃ | ಈಶ್ವರಾ ಸ್ವಾಮಿನಾ ಭವಥಃ | ಇರಜ್ಯತಿರೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾ ಇರಜ್ಯತಿ ಪತ್ಯತೇ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಿತ್ರ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರನೇ | ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ, (ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ) | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಗಾತುಂ—(ನಿಮ್ಮ) ಗಮನವನ್ನು ಅಥವಾ ಯಾಗಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ಅರ್ಚಃ—ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಗೌರವಿಸುತ್ತೀರೋ (ಅಲ್ಲಿ) | ಕೇಶಿನೀಃ—ಕೂದಲಿನಂತಿರುವ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳು | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ | ಋತಾಯ—ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ | ಅ ಅನೂಷತ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ) ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆ, (ನೀವು ಬಂದು) | ತ್ಮನಾ—ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ | ಅವ ಸೃಜತಂ—(ಮಳೆಯನ್ನು) ಕೆಳಕ್ಕೆ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ | ಧಿಯಃ—ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಪಿನ್ವತಂ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ, (ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ) | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಯಜಮಾನನ | ಮನ್ಮನಾಂ—ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ | ಇರಜ್ಯಥಃ—ಸ್ವಾಮಿಗಳಾಗಿದ್ದೀರಿ

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ನೀವು ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾಗಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಆಗಮನದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಗೌರವಿಸುತ್ತೀರೋ, ಅಲ್ಲಿ ಕೂದಲಿನ ರೂಪದ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆ. ನೀವು ಅಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿ ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ, ನಮಗೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಯಜಮಾನನ ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾಗಿದ್ದೀರಿ.

English Translation

The tresses of Agni minister, Mitra and Varuna, to your sacrifice, when you honour (with your presence) the sacrificial chamber : send down of your own accord (the rain) and prosper our offerings, for you have command over the praises of the pious men.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಗಾತುಂ—ಗಮನಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ನಾ | (ಮಿತ್ರಾವರುಣರ) ಗಮನ ಅಥವಾ ಯಾಗಪ್ರದೇಶ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಗಮನವೆಂಬರ್ಥಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಅನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ದೇವಲೋಕಗಮನಮಾರ್ಗ ಎಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಗಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವಂತೆಯೇ ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಭೌತಿಕವಾದ ಮತ್ತು ನೈತಿಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು.

ಊರ್ಧ್ವೋ ವಾಂ ಗಾತುರಧ್ವರೇ ಅಕಾರ್ಯೋರ್ಧ್ವಾ ಶೋಚೀಂಷಿ ಪ್ರಸ್ಥಿತಾ ರಜಾಂಸಿ |

ದಿವೋ ನಾ ನಾಭಾ ನೃಸಾದಿ ಹೋತಾ ಸ್ತೃಣೇಮಹಿ ದೇವವ್ಯಜಾ ವಿ ಬರ್ಹಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ,

ಅರ್ಯಮಾ ಷೋ ಅದಿತೀರ್ಯಜ್ಞಿ ಯಾಸೋಽದಬ್ಧಾ ನಿ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ |

ಯುಯೋತ ನೋ ಅನಪತ್ಯಾನಿ ಗಂತೋಃ ಪ್ರಜಾವಾನ್ಃ ಪಶುಮಾ ಅಸ್ತು ಗಾತುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುವಂತೀಂದ್ರಾದೀನತ್ರೇತಿ ಗಾತುರ್ಗೃಹಂ | ಇಂದ್ರಾದೀನತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಗೃಹವೆಂದೂ,

ಸ್ಯಸ್ಮೈ ದೇವೀ ಸ್ವಧಿತಿರ್ಜಿಹೀತ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾತುರುಶತೀನ ಯೇನೋ |

ಸಂ ಯದೋಜೋ ಯುವತೇ ವಿಶ್ವಮಾಭಿರನು ಸ್ವಧಾನ್ವೇ ಕ್ಷಿತಯೋ ನಮಂತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ (ಗಾತು ಶಬ್ದವು ವೈಶ್ವೀ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೫).

ಸ ತೇ ಜಾನಾತಿ ಸುಮತಿಂ ಯನಿಷ್ಠ ಯ ಈವತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಗಾತುನ್ಮರತ್ |

ವಿಶ್ವಾನ್ಯಸ್ಮೈ ಸುದಿನಾನಿ ರಾಯೋ ದ್ಯುಮ್ನಾನ್ಯರೋ ವಿ ದುರೋ ಅಭಿ ದ್ಯೌತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೀಯತೇ ಉಚ್ಚಾರ್ಯತೇ ಇತಿ ಗಾತುಃ ಸೋತ್ರಂ ಎಂದು ಸ್ತೋತ್ರಪಠ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗಮನಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ನಾ ಎಂದು ಪಠ್ಯಾಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಇರಜ್ಯಥಃ—ಇರಜ್ಯತಿ ಪದವು ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೧). ಪರಿಚೇರಣಿಕರ್ಮ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಆದರೂ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗ ವಿರುವುದು ಅಧಿಕ.

ಇರಜ್ಯನ್ನಗ್ನೇ ಪ್ರಥಯಸ್ವ ಜಂತುಭಿರಸ್ಮೇ ರಾಯೋ ಅಮರ್ತ್ಯ |

ಸ ದರ್ಶತಸ್ಯ ವಪುಷೋ ನಿ ರಾಜಸಿ ಪೃಣಕ್ಷಿ ಸಾನಸಿಂ ಕೃತುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೦-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರಜ್ಯನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮೊದಲು ಈಷ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಇರಜ್ ಧಾತು ವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಈಷ್ಯನ್ ಎಂದರೆ ಸ್ಪರ್ಧಾಂ ಕುರ್ವನ್ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳೊಡನೆಯೂ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡ ನೆಯೂ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಾ ಬೆಳಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ. ಯದ್ವಾ ಇರಜ್ಯತಿಶೈಶ್ವರ್ಯ ಕರ್ಮ ಜಂತುಭಿರ್ಜಾಯಮಾನ್ಯೇರಾತ್ರೀಯೈಸ್ತೇಜೋಭಿಃ ಇರಜ್ಯನ್ ಈಶ್ವರೋ ಭವನ್ | ನಿನ್ನ ಆತ್ಮತೇಜಸ್ಸಿ ನಿಂದ ಸಕಲಜಂತುಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನಾಗಿರುತ್ತಾ ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಯಸ್ಯ ಶ್ವೇತಾ ವಿಚಕ್ಷಣಾ ತಿಸ್ರೋ ಭೂಮೀರಧಿಕ್ಷಿತಃ |

ತ್ರಿರುತ್ತರಾಣಿ ಪಪ್ರತುರ್ವರುಣಸ್ಯ ಧ್ರುವಂ ಸದಃ ಸ ಸಪ್ತಾನಾಮಿರಜ್ಯತಿ ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ
ಸಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೧-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರಜ್ಯತಿ ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಸಕಲವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿಕರ್ತರಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿ ಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕೇಶಿನೀಃ—ಕೇಶಾಃ ಆಸಾಂ ಸಂತೀತಿ ಕೇಶಿನ್ಯಃ ಇಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನೂಷತ—ಋ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ವ್ಯಕ್ತಿಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲುಜ್. ರ್ಛು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ ಗಾಂಕುಟಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ ಸೂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಜುತ್ವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತು ವಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಭಾವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾತುಮ್—ಗೈ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕಮಿಮನಿಜನಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇಚಲಪದೇಶೇಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ ಗಾತುಃ ಪೂಷಾ (ನಿರು. ೧-೧-೨೦) ಎಂದು ಪೃಥಿವೀಪರ್ಮಾಯ ದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಚಕಃ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ನಿಸಾತ್ಯೇ-
ದ್ಯದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ಯನಾ—ಮಂತ್ರೇಷ್ವಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಜತಮ್—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿನ್ವತಮ್—ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಂಠದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಮನಾಮ್—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಿತಿಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಇರಜ್ಯಥಃ—ಇರಜ್ಯ ಧಾತುವು ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಯಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಶಾಹ:

ಯೋ ವಾಂ ಯಜ್ಞೈಃ ಶಶಮಾನೋ ಹ ದಾಶತಿ ಕವಿಹೋತಾ ಯಜತಿ

ಮನ್ಮಸಾಧನಃ |

ಉಪಾಹ ತಂ ಗಚ್ಛಥೋ ವೀಥೋ ಅಧ್ವರಮುಚ್ಛಾ ಗಿರಃ ಸುಮತಿಂ ಗಂತ-

ಮುಸ್ಮಯೂ || ೭ ||

ಶಬ್ದಶಾಹ:

ಯಃ | ವಾಂ | ಯಜ್ಞೈಃ | ಶಶಮಾನಃ | ಹ | ದಾಶತಿ | ಕವಿಃ | ಹೋತಾ | ಯಜತಿ | ಮನ್ಮಸಾಧನಃ |

ಉಪ | ಅಹ | ತಂ | ಗಚ್ಛಥಃ | ವೀಥಃ | ಅಧ್ವರಂ | ಅಚ್ಛ | ಗಿರಃ | ಸುಮತಿಂ | ಗಂತಂ | ಅಸ್ಮಯೋ

ಇತ್ಯಸ್ಮಯೋ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋ ಹ ಯಃ ಖಲು ಯಜಮಾನೋ ನಾಂ ಯುನಾಮುದ್ವಿತ್ಯ ಯುನಾಭ್ಯಾಂ ನಾ ಯಜ್ಞೇ-
ರ್ಯಾಗೈರ್ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈಃ ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸಮಾನೋ ದಾಶತಿ ಹವಿರಾದಿಕಂ ಸ್ವಸ್ವತ್ವಂ ನಿವರ್ತ್ಯ ಯುಷ್ಮ-
ತ್ಸ್ವತ್ವಾಪಾದನಂ ಕರೋತಿ | ಯ ಏವ ಕವಿರನೂಚಾನಃ | ಯೇನೂಚಾನಾಸ್ತೇ ಕವಯ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ |
ಅಥನಾ ಕವಿರ್ನೇಧಾವೀ ಹೋತಾ ಸಮ್ಯಗ್ಬೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋ ಯಜಮಾನೋ ಮನ್ಮಸಾಧನೋ
ಮನನೀಯದ್ರವ್ಯದಕ್ಷಿಣಾದಿಸಾಧನೋಪೇತಃ ಸನ್ಯಜತಿ ಸೋಮಯಾಗಾದಿಕಂ ಕರೋತಿ | ತಮೇವ
ಯಜಮಾನಂ ಸುಮತಿಂ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಮುಪೋಪಲಪ್ತ್ಯ ಗಚ್ಛಥಃ | ಪ್ರಾಪ್ನುಥಃ ಖಲು | ಅಧ್ವರಂ
ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ವೀಥಃ | ಕಾಮಯೇಥೇ | ಕಿಂಚಾಸ್ಮಯೋ ಅಸ್ಮಾನ್ಯಾಮಯಮಾನಾಂ ಯುನಾಂ
ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀರಚ್ಛಾಭಿಲಪ್ತ್ಯ ಗಂತಂ | ಗಚ್ಛತಂ | ತಾದೃಶಂ ಮಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸ್ತುತೀಃ ಸ್ವೀಕುರುತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅತ್ರ ಯದ್ಯಪಿ ತಮಿತಿ ಸಾಮಾನ್ಯನಿರ್ದೇಶಃ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ತಥಾಪ್ಯಸ್ಮಯೋ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದ್ವಿರ್ಭೂತಮಾಃ
ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮೇವ ಪರೋಕ್ಷತಯೋಕ್ತವಾನಿತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಯೋ ದಾಶತಿ ಯಶ್ಚ ಯಜತೇ
ತಮುಪೇತ್ಯ ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಕಾಮಯೇಥೇ | ಅತೋಽಸ್ಮಯೋ ಯುನಾಂ ಸುಮತಿಂ ಮಾಂ
ಮದೀಯಾ ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀರಚ್ಛಾಭಿಲಪ್ತ್ಯ ಗಚ್ಛತಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ ಹ—ಯಾವನೇ ಆದರೂ ಯಜಮಾನನು | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಯಜ್ಞೇ—
ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ | ಶಶಮಾನಃ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ | ದಾಶತಿ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, (ಮತ್ತು) | ಕವಿಃ—
ಮೇಧಾವಿಯೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಮನ್ಮಸಾಧನಃ—ರಮ್ಯ
ವಾದ ದಕ್ಷಿಣಾದಿಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಯಜತಿ—ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, (ಆಂತಹ) |
ಸುಮತಿಂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನಾದ | ತಂ ಉಪ—ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನೇ ಉಪಲಕ್ಷಿಸಿ | ಗಚ್ಛಥಃ—
ಹೋಗಿರಿ | ಅಧ್ವರಂ—ಅವನ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ವೀಥಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರಿ (ಅದರಂತೆಯೇ) | ಅಸ್ಮಯೋ—
ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ | ಗಿರಃ ಅಚ್ಛ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಲಕ್ಷಿಸಿ | ಗಂತಂ—ದಯಮಾಡಿರಿ
(ಅಂಗೀಕರಿಸಿರಿ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಯಜಮಾನನಾಗಲಿ, ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಮತ್ತು ಮೇಧಾವಿಯೂ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ರಮ್ಯವಾದ

ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನಾದ ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನೇ ಉಪಲಕ್ಷಿಸಿ ಹೋಗಿರಿ. ಮತ್ತು ಅವನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರಿ ಅದರಂತೆಯೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರಿ.

English Translation

Come to the devout (worshipper), who, glorifying you, and providing (all that is) acceptable, presents you with oblations; (to him), the sage, the invoker, who offers you worship: accept his sacrifice; favourably disposed towards us, (accept) our praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶಶಮಾನಃ—ಈ ಪದವು ಅರ್ಚಿತ ಕರ್ಮನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. **ಶಶಮಾನಃ ಶಂಶಮಾನಃ** (ಸ್ತವನ್) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವೇದಕ್ಕೆ ಉದಹರಿಸಿ (೬-೮) ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮನ್ತಸಾಧನಃ—ಮನ್ತ ಪದಕ್ಕೆ ಮನನೀಯ, ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದು, ಸ್ತುತ್ಯವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥಗಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. **ಮನ್ತಸಾಧನಃ** ಎಂದರೆ ಮನನೀಯದ್ರವ್ಯದಕ್ಷಿಣಾದಿಸಾಧನೋಪೇತಃ ಸನ್ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕಾದ ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜಮಾನನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ರಾಯೋ ಬುಧ್ನಃ ಸಂಗಮನೋ ವಸೂನಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುರ್ಮನ್ತಸಾಧನೋ ವೇಃ |

ಆಮೃತತ್ವಂ ರಕ್ಷಮಾಣಾಸ ಏನಂ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯಂತ್ರವಿಣೋದಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ ೧-೯೬.೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ, ಮನನೀಯಸ್ಯ ಅಭಿಲಷಿತಸ್ಯ ಸಾಧಯಿತಾ! ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿ ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಆ ಋಕ್ವೇದವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶಶಮಾನಃ—ಶಶ ಪುಂಸಗತೌ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. **ತಾಚ್ಛೇಲ್ಯವಯೋವಚನ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಶಪ್** ವಿಕರಣ. **ಆನೇಮುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶತಿ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತೀಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕವಿಃ—ಕು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. **ಅಚೇಱಃ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸಾರ್ವ-**
ಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಅವಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ-
ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಮಸಾಧನಃ—ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಧಾತು. ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯೋವೋರನಾಕೌ** (ಪಾ ಸೂ. ೭-
೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. **ಲಿಷಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ
ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮನ್ಮ ಸಾಧನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಚ್ಛಥಃ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಹ ಎಂಬುದು
ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಹೇತಿವಿನಿಯೋಗೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರು-
ವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೀಧಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು. ಅದಾದಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ-
ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ-
ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಚ್ಛ—**ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಮತಿಮ್—ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮತಿಃ ತಮ್ **ನೇಜ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-
೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಂತಮ್—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ವಾವಿರುವುದರಿಂದ
ತಮಾದೇಶ, **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.
ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮಯೋ—ಅಸ್ಮಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ **ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್**
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ **ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ-
ಪ್ರತ್ಯಯ **ಅತೋಲೋಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗು-
ತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ||೭||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುನಾಂ ಯಜ್ಞೈಃ ಪ್ರಥಮಾ ಗೋಭಿರಂಜತ ಋತಾನಾನಾ ಮನಸೋ
ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಸು |

ಭರಂತಿ ವಾಂ ಮನ್ಮನಾ ಸಂಯತಾ ಗಿರೋಽದೃಪ್ಯತಾ ಮನಸಾ ರೇವದಾ-
ಶಾಫೇ || ೮ ||

ಋದಪಾಃ

ಯುವಾಂ | ಯಜ್ಞೈಃ | ಪ್ರಥಮಾ | ಗೋಭಿಃ | ಅಂಜತೇ | ಋತೃವಾನಾ | ಮನಸಃ | ನ | ಪ್ರಯು-
ಕ್ತಿಷು |

ಭರಂತಿ | ವಾಂ | ಮನ್ಮನಾ | ಸಂಯತಾ | ಗಿರಃ | ಅದೃಪ್ಯತಾ | ಮನಸಾ | ರೇವತ್ | ಆಶಾಫೇ ಇತಿ |
|| ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಋತಾವಾನಾ ಯಜ್ಞವಂತೌ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವಂತೌ ನಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಯುವಾಂ ಪ್ರಥಮಾ
ಪ್ರಥಮೌ ಯಜ್ಞೈರ್ಯಜನಸಾಧನೈರ್ಗೋಭಿರ್ಗೋವಿಕಾರೈಃ ಪಯೋಽದಿಭಿರಂಜತೇ | ವ್ಯಂಜಯಂತಿ
ಯಜಮಾನಾಃ | ದೇವಭಾಗಂ ಯಾಗೇಷು ಸ್ವೀರಾದಿಭಿರ್ಯಜಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಗೋಭಿ-
ರಂಜತೇ | ಸ್ತುವಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪ್ರಯುಕ್ತಿಷು ಪ್ರಯೋಗೇಷು ಮನಸೋ ನ || ಕರ್ಮಣಿ
ಷಷ್ಠೀ || ಮನ ಇವ | ತದ್ಯಥಾ ಪ್ರಥಮಂ ವ್ಯಂಜಯಂತಿ ಮುಖ್ಯಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತತ್ಪೂರ್ವಕತ್ವಾತ್ಪರ್ವ-
ವ್ಯವಹಾರಸ್ಯ | ಕಿಂ ಚಿ ವಾಂ ಯುವಾಂ ಮಜ್ಮನಾ ಮನನವತಾ ಸಂಯತಾ ಯುವಾಮೇವ ಸಮ್ಯಗ್ಗಚ್ಛತಾ
ಚಿತ್ತೇನ ಗಿರಃ ಸ್ತುತಿರ್ಭರಂತಿ | ಸಂಪಾದಯಂತಿ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದದೃಪ್ಯತಾನಭಿಭವತಾ
ಮನಸಾ ಪ್ರಕೃಪ್ತೇನ ಚೇತಸಾ ಯುಕ್ತೌ ಸಂತೌ ರೇವದ್ಧನವತ್ಕರ್ಮಾಸ್ಮದೀಯಮಾಶಾಫೇ | ಅಶ್ವ-
ನಾಫೇ | ವ್ಯಾಪ್ನುಥಃ | ದದಾಫೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಆಶ್ವೋತೇರ್ಲಿಪ್ಯನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಚನಾದಿಡ-
ಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಋತಾವಾನಾ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ |
ಪ್ರಯುಕ್ತಿಷು—(ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನಾಗಲಿ) ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ತರಬೇಕಾದಾಗ | ಮನಸೋ
ನ—(ಒಳ್ಳೆಯದು ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟದು ಎಂಬ ವಿವೇಚನೆಗಾಗಿ) ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ |
ಯುವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ | ಯಜ್ಞೈಃ—ಯಜ್ಞ ಸಾಧನಗಳಾದ | ಗೋಭಿಃ—ಸ್ವೀರಾದಿಗಳಿಂದ | ಪ್ರಥಮಾ—
ಮುಖ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ (ಆಗ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸಿ) | ಅಂಜತೇ—(ಯಜಮಾನರು) ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ | (ಮತ್ತು) ವಾಂ—
ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಮನ್ಮನಾ—ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ | ಸಂಯತಾ—ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ |
ಗಿರಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಭರಂತಿ—ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ | (ಆದುದರಿಂದ) ಅದೃಪ್ಯತಾ—ಸಿಟ್ಟೆಲ್ಲದೇ (ಅನುಗ್ರಹ
ಪೂರ್ವಕವಾದ) ಮನಸಾ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಆಶಾಫೇ—ಹೊಂದಿಸಿ
ಕೊಡಿರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಸಹ ಒಳ್ಳೆಯದು ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟದ್ದು ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸಹ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸಿ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಿಟ್ಟಿಲ್ಲದೇ ಅನುಗ್ರಹ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಧನಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಕೊಡಿರಿ.

English Translation

Accepters of sacrifices, you are the first whom (worshippers) propitiate with offerings, the produce of the cow, like (the application) of the mind (in the first instance) to the results (of the senses), hymns (prompted) by thoughts wholly intent upon you, celebrate (your praise): do you with humble minds, bestow upoo us wealth.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಋತಾನಾನಾ—ಯಜ್ಞವಂತೌ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವಂತೌ ನಾ ಮಿತ್ರವರುಣೌ ಯಜ್ಞವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾದ ಎಂದು ಮಿತ್ರವರುಣರನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಅಧಾರಯತಂ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ಮಿತ್ರರಾಜಾನಾ ವರುಣಾ ಮಹೋಭಿಃ |

ವರ್ಧಯತನೋಷಧೀಃ ಸಿಂಹತಂ ಗಾ ಅವ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸೃಜತಂ ಜೀರದಾನೂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೨-೩)

ಋತಸಃ ಗೋಪಾವಧಿ ತಿಷ್ಠಥೋ ರಥಂ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಾ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನಿ |

ಯಮತ್ರ ಮಿತ್ರವರುಣಾವಥೋ ಯುವಂ ತಸ್ಮೈ ವೃಷ್ಟಿರ್ಮಧುಮಪ್ನಿಂತತೇ ದಿವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ ವೃಷ್ಟ್ಯಧಿದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಅವರೇ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಲೋಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಹ ವೃಷ್ಟ್ಯಧಿದೇವತೆಗಳಾದ ಮಿತ್ರವರುಣರನ್ನು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಗೋಭಿಃ--ಗೋವಿಕಾರ್ಥಿಃ ಪಯ ಆದಿಭಿಃ | ಗೋವಿಕಾರವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಿಗೂ ಗೋ ಶಬ್ದವೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ (೨-೫), ಆದಿತ್ಯ (೨-೬) ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೇನುವೂ ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ಅ ಧಾವತಾ ಸುಹಸ್ತೈಃ ಶುಕ್ರಾ ಗೃಭ್ಣೀತ ಮಂಥಿನಾ | ಗೋಭಿಃ ಶ್ರೀಣೀತ ಮತ್ಸರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೪೬-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಗೋಭಿಃ ಎಂದರೆ ಗೋಭ್ಯಃ ಅಭಿನಿಷ್ಪನ್ನೇನ ಕ್ಷೀರೇಣ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಗೋವಿಕಾರವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಂಜತೇ—ವ್ಯಂಜಯಂತಿ | ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಪೂಜಾದಿಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವು,

ವಿತಾ ಉತ್ಯಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮಕ್ರತ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಥೇ ರಜಸೋ ಭಾನುಮಂಜತೇ |

ನಿಷ್ಪೃಷ್ಟಾನಾ ಆಯುಧಾನೀನ ಧೃಷ್ಟವಃ ಪ್ರತಿ ಗಾವೋಽರುಷೀರ್ಯಂತಿ ಮಾತರಃ ||

(ಋ. ಸಂ- ೧-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಜಸೋ ಭಾನುಮಂಜತೇ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಷಸ್ಸು ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪೂಜಾಸಾಧನಗಳಿಂದ ಅಂತಸ್ಥವಾದ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪ್ರಥಮಾ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು. ಪ್ರಥೇರಮಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಅಂಜತೇ—ಅಂಜಾ ವ್ಯಕ್ತಿಮೃಕ್ಷಣಾಂತಿಗತಿಷು. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತನಾನಾ—ಛಂದಸೀವನಿಸೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ-ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಪ್ರಯುಕ್ತಿಷು—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಪ್ಪ. ಚತ್ವರ್. ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಗತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಂತಿ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ-ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು.

ಸಂಯತಾ—ಯತೀ ಪ್ರಯತ್ನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತೃತೀಯಾವಕ ವಚನಾಂತರೂಪ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದೃಶ್ಯತಾ—ನ ದೃಶ್ಯತ್ವಾ ಅದೃಶ್ಯತ್ವ ತೇನ. ದೃಶ್ಯ ಹರ್ಷಮೋಹನಯೋಃ ಧಾತು. ಮೋಹನಂ ಗರ್ವಃ ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ಜಾಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೇವತ್—ರಯಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರೇವತ್. ರಯೀರ್ನುತ್ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣ. ರೇಶಬ್ಬಾಚ್ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಶಾಘೇ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಥಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಆಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ನುಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿ ಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ರೇವದ್ವಯೋ ದದಾಘೇ ರೇವದಾಶಾಘೇ ನರಾ ಮಾಯಾಭಿರಿತಲೂತಿ
ಮಾಹಿನಂ ।

ನ ವಾಂ ದ್ಯಾವೋಃಹಭಿನೋತ ಸಿಂಧವೋ ನ ದೇವತ್ವಂ ಪಣಯೋ
ನಾನಶುರ್ಮಘಂ ॥ ೯ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ದದಾಘೇ ಇತಿ | ರೇವತ್ | ಆಶಾಘೇ ಇತಿ | ನರಾ | ಮಾಯಾಭಿಃ | ಇತ್ಯಲೂತಿ |

ಃ | ಅಹ್ರಭಿಃ | ನ | ಉತ | ಸಿಂಧವಃ | ನ | ದೇವತ್ವಂ | ಪಣಯಃ | ನ | ಅನಶುಃ |

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಯುನಾಂ ರೇವದ್ಧನವದ್ಧಯೋಽನ್ನಂ ದಧಾಥೇ | ಉಭಯಂ ಚ ಧಾರ-
ಯಥಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ರೇವದ್ಧನವತ್ | ಸಹದ್ವಷ್ಟತ್ವಾದ್ಧಯ ಇತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಧನವಿಶಿಷ್ಟ-
ಮನ್ನಂ ಹೇ ನರಾ ನೇತಾರೌ ಯುನಾಮಾಶಾಥೇ | ಅಶ್ವನಾಥೇ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ದದಾಥೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕೇದೃಶಂ | ಮಾಯಾಭಿಯುರ್ವಯೋಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಭಿರಿತಲೂತೀತೋಽಸ್ಮದಭಿಮುಖಂ ಗಮನವತ್ ಇತೋ
ರಕ್ಷಣವದ್ಧಾ ಮಾಹಿನಂ | ಮಹನ್ನಾ ಮೈತತ್ | ಅತಿಮಹತ್ | ಈದೃಶೋರ್ಯುರ್ವಯೋರೇತಾದೃಶಂ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಕೃತ ಇತ್ಯತೇ ಅಹ | ನಾಂ ಯುವಯೋರ್ದೇವತ್ವಮಹಭಿರಹೋಭೀ ರಾತ್ರಿಭಿಃ | ಅತ್ರಾಹಃ-
ಶಬ್ದೇನ ರಾತ್ರಿರಭಿಧೀಯತೇ ದ್ಯೋಶಬ್ದೇನಾಹಃಪೃಥಗಭಿಧಾನಾತ್ | ತಾಭಿಃ ಸಹಿತಾ ದ್ಯಾವೋ ದಿವಸಾ
ನಾನಶುಃ | ನ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ಅಹಶ್ಚ ರಾತ್ರಿಶ್ಚೋಭೇ ನ ತರತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ಸಿಂಧವಃ
ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ ನದ್ಯೋ ನ ಚೈವಾನಶುಃ | ತಥಾ ಯುವಯೋರ್ದೇವತ್ವಂ ಪಣಯೋಽಸುರಾ ಅಪಿ
ನಾನಶುಃ | ಮಘಂ ಧನಂ ಚ ನಾನಶೀರೇ | ಲೋಕತ್ರಯೇ ಯುವಯೋಃ ಪರಾಭವಿತಾರೋ ನ ಕೇಽಪಿ
ಸಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತವಾದ | ವಯಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ದಧಾಥೇ—ಹೊಂದಿ
ದ್ದೀರಿ (ಆದುದರಿಂದ) | ನರಾ—ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ ನೀವು | ಮಾಯಾಭಿಃ—ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳಿಂದ | ಇತೆ
ಲೂತಿ—ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಯೊಡನೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದೂ | ಮಾಹಿನಂ—ಮಹತ್ತಾದುದೂ | ರೇವತ್—ಧನ
ಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಅಶಾಥೇ—(ನಮಗೆ) ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿರಿ | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ದೇವತ್ವಂ—
ದಿವ್ಯವಾದ ಪೂಜ್ಯತ್ವವನ್ನು | ಅಹಭಿಃ—ರಾತ್ರಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ | ದ್ಯಾವಃ—ಹೆಗಲುಗಳು | ನ ಆನಶುಃ—
ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಸಿಂಧವಃ—ನದಿಗಳೂ | ನ—ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ | ಪಣಯಃ—ಅಸುರರೂ
ಕೂಡ | ನ—ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ (ಅಲ್ಲದೇ) | ಮಘಂ—(ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ) ಧನವನ್ನೂ ಸಹ ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವು ಧನಯುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳ ನೆರವಿನೊಡನೆಯೂ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಯೊಡನೆಯೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರು
ವುದೂ ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಮತ್ತು ಧನಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ನಮಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿರಿ. ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ
ದಿವ್ಯವಾದ ಪೂಜ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೆಗಲು ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಗಳಾಗಲಿ, ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಸುರರಾಗಲಿ
ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ಧನವನ್ನು ಸಹ ಅವು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮನ್ನು ಮೀರಿಸುವವರು ಮೂರುಲೋಕ
ದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ

English Translation

You distribute food, accompanied by riches ; you bestow upon us,
leaders (of sacrifice); wealth, ample, and defended by your wise provisions
[33]

Vol. 11

the days with the nights have not attained your divinity ; neither have the rivers, nor have the Asuras, and they have not obtained (your) wealth.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮಾಯಾಭಿಃ—ಮಾಯೇತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮು | ಮಾಯಾ, ವಯನಂ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಸಾಠಾತ್. (ನಿ. ೩-೧೩) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ (೧೦-೮೮-೬) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ವೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೭-೨೭). ಅಲ್ಲದೇ,

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀ ದ್ಯೌರಿವಾಸಿ |
ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧೨-೧೭) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಾಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ತ್ರಿಂಭತ್ತಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪದವು ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ, ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅಥವಾ ಕುತಂತ್ರನೆಂದೂ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಜಾಲ ವಿದ್ಯೆಯೆಂದೂ ಸಹ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆನ್ನು ಬಹುದು.

ಈ ಪದವು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ವಿಶೇಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅವರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾಗಿದೆ.

ಋತಸ್ಯ ಬುಧ್ನ ಉಷಸಾಮಿಷಣ್ಯನ್ಮೃಷಾ ಮಹೀ ರೋದಸೀ ಆ ವಿನೇಶ |
ಮಹೀ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಮಾಯಾ ಚಂದ್ರೇವ ಭಾನುಂ ವಿ ದಧೇ ಪುರುತ್ತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬೧-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದೆ.

ಮಾಯಾ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ದಿವಿ ಶ್ರಿತಾ ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ ರತಿ ಚಿತ್ರಮಾಯುಧಂ |
ತಮುಭ್ರೇಣ ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಗೌಹಫೋ ದಿವಿ ಪರ್ಜನ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾ ಮಧುಮಂತ ಈರತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೩-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೂ ಸೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ ಹೀಗೆಯೇ,

ಪೂರ್ವಾಪರಂ ಚರತೋ ಮಾಯಯೈತಾ ಶಿತೂ ಕ್ರೀಳಂತಾ ಪರಿ ಯಾತೋ ಅಧ್ವರಂ |

ವಿಶ್ವಾನ್ಯನ್ಯೋ ಭುವನಾಭಿಚಕ್ಷ್ಯ ಋತೋರನ್ಯೋ ವಿದಧಜ್ಜಾಯತೇ ಪುನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೧೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ತಮ್ಮ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ದೇವತೆಗಳ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರರ ವಂಚನೆ, ಕಾಪಟ್ಟ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ತ್ವಂ ಮಾಯಾಭಿರನವದ್ಯ ಮಾಯಿನಂ ಶ್ರವಸ್ಯತಾ ಮನಸಾ ವೃತ್ತಮರ್ಚಯಃ |

ತ್ವಾಮಿನ್ದ ರೋ ವೃಣತೇ ಗವಿಷ್ಟಿಷು ತ್ವಾಂ ವಿಶ್ವಾಸು ಹವ್ಯಾಸ್ತಿಷ್ಟಿಷು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೭-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಂಚಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಿನ್ನ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷದಿಂದ ನಾಶಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಯಾಭಿಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಈ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಅವರು ಸಿಂಧುಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಅಸುರರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧಾಭೇ—ದುಧಾಜ್ ಧಾರಣಿಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನರಾ—ನೃ ನಯೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಋತೋಜಃಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯). ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಇತೇಊತಿ—ಇತಃ ಊತಿಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಇತೇಊತಿ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಹಿನಮ್—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಮಹೇರಿನಣ್ ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೇಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವತ್ವಮ್—ದೇವಾನಾಂ ಭಾವಃ ದೇವತ್ವಮ್. ತಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತೌತಲೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಶುಃ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಸಾದೇಶ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಅತೆ ಅದೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಶ್ನೋತೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗನು, ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ನೂರವನತ್ತಿರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯುವಂ ವಸ್ಮಾಣೀತಿ ಸಪ್ತಚೇಂ ದ್ವಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ | ಅನಾದೇಶಪರಿಭಾಷಯಾ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ | ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪೂರ್ವತ್ರ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಹೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ || ಸೂಕ್ತವಿನ್ಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ || ಮೈತ್ರಾವರುಣೇ ಪಶಾನಾದ್ಯಾ ವಸಾಯಾಜ್ಯಾ | ಪ್ರದಾನಾನಾಮಿತಿಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಯುವಂ ವಸ್ಮಾಣೀಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಪ್ರ ಬಾಹವಾ ಸಿಸೃತಂ ಜೀವಸೇ ನಃ | ಅ. ೩-೮ | ಇತಿ || ಸೈವ ಸಮಾವರ್ತನೇ ನವ ವಸ್ತ್ರಧಾರಣೇ ವಿನ್ಯಯಾಕ್ತಾ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಯುವಂ ವಸ್ಮಾಣೀ ಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಇತ್ಯಹತೇ ವಾಸಸೀ ಅಚ್ಛಾದ್ಯ | ಅ. ಗೃ. ೩-೮-೯ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಯುವಂ ವಸ್ಮಾಣೀ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚ್ಛ್ರಯಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಾಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ವಿನ್ಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಸಾಹೋಮು ಮಾಡುವಾಗ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪ್ರದಾನಾನಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಯುವಂ ವಸ್ಮಾಣೀ ಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಪ್ರ ಬಾಹವಾ ಸಿಸೃತಂ ಜೀವಸೇ ನಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೩-೮) ಮತ್ತು ಇದೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಸಮಾವರ್ತನವೆಂಬ ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡುವಾಗ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತ ಸೂಕ್ತದ ಯುವಂ ವಸ್ಮಾಣೀ ಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಇತ್ಯಹತೇ ವಾಸಸೀ ಅಚ್ಛಾದ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ಗೃ. ೩-೮-೯).

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೦

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ— ೧೫೨ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೭ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ||

|| ಭಂದಃ— ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುನಂ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಯುವೋರಚ್ಛಿದ್ರಾ ಮಂತವೋ ಹ
ಸರ್ಗಾಃ |

ಅನಾತಿರತಮನ್ಯತಾನಿ ವಿಶ್ವ ಋತೇನ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಸಚೇಥೇ || ೧ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಯುನಂ | ವಸ್ತ್ರಾಣಿ | ಪೀವಸಾ | ವಸಾಥೇ ಇತಿ | ಯುವೋಃ | ಅಚ್ಛಿದ್ರಾಃ | ಮಂತವಃ | ಹ | ಸರ್ಗಾಃ |
ಅನ | ಅತಿರತಂ | ಅನ್ಯತಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ | ಋತೇನ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಸಚೇಥೇ ಇತಿ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಪೀವಸಾ ಪೀನೌ ಯುನಂ ಯುನಾಂ | ಯದ್ವಾ | ಪೀವಸಾ ಪೀನಾನ್ಯಚ್ಛಿ-
ನ್ನಾನಿ | ವಸ್ತ್ರಾಣ್ಯಾಚ್ಛಾದನಯೋಗ್ಯಾನಿ ವಾಸಾಂಸಿ ವಸಾಥೇ | ಆಚ್ಛಾದಯಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಪೀವಸಾ
ಸ್ಥೂಲೇನ ಪ್ರಭೂತೇನ ತೇಜಸಾ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ದಧಾಥೇ | ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ ವಸ್ತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ
ಧಾರಯಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಯುವಯೋಃ ಸರ್ಗಾಃ ಸೃಷ್ಟಯ ಅಚ್ಛಿದ್ರಾ ಅಚ್ಛಿನ್ನಾ ಮಂತವೋ ಹ
ಮನನೀಯಾಶ್ಚ | ಈದೃಶಾ ಯುನಾಂ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯನ್ಯತಾನ್ಯಸತ್ಯಾನ್ಯಪ್ರಿಯಾಣಿ ಪಾಪಾನ್ಯ-
ನಾತಿರತಂ | ನಾಶಯತಂ || ವಿಶ್ವೇತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃತ್ಯುಕ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವೋ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ ಚ ||
ಋತೇನ ಫಲೇನ ತತ್ಪಾಥನೇನ ಯಜ್ಞೇನ ವಾ ಸಚೇಥೇ | ಸಂಗಚ್ಛೇಥೇ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಯೋಜಯಥ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಪೀವಸಾ—ದೃಢಕಾಯರಾದ | ಯುನಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ |
[(ಅಥವಾ) ಯುನಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಪೀವಸಾ—ಹರಿಯದೇ ಆಚ್ಛಾದನಯೋಗ್ಯಗಳಾದ | ವಸ್ತ್ರಾಣಿ—ವಸ್ತ್ರ
ಗಳನ್ನು | (ಅಥವಾ) ಪೀವಸಾ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ (ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ) (ತೇಜೋರೂಪವಾದ) | ವಸ್ತ್ರಾಣಿ—ವಸ್ತ್ರ
ಗಳನ್ನು |] ವಸಾಥೇ—ಧರಿಸಿದ್ದೀರಿ | ಯುವೋಃ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಸರ್ಗಾಃ—ಸೃಷ್ಟಿಗಳು | ಅಚ್ಛಿದ್ರಾಃ—ದೋಷ
ರಹಿತವಾಗಿಯೂ | ಮಂತವೋ ಹ—ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇವೆಯಲ್ಲವೆ (ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ) | ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತ
ವಾದ | ಅನ್ಯತಾನಿ—ಅಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಅಪ್ರಿಯವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು | ಅವ ಅತಿರತಂ—ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀರಿ |
ಋತೇನ—ಯಜ್ಞದೊಡನೆ ಅಥವಾ ಅದರ ಫಲದೊಡನೆ | ಸಚೇಥೇ—(ನಮ್ಮನ್ನು) ಯೋಜಿಸುತ್ತೀರಿ (ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ)

ಭೇವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ದೃಢಕಾಯರಾದ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೂ ತೇಜೋರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀರಿ. ನಿಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಗಳು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಸಕಲವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಯಜ್ಞದೊಡನೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಾವು ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Robust Mitra and Varuna, you wear vestiments (of light); your natures are to be regarded as without defect; you annihilate all untruths; you associate (us) with sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸಾಯಣರು ಪೀವಸಾ ಎಂಬ ಪದದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಯುವಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಆಗಲೂ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಪೀವಸಾ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ಪೀನಾ ಅಚ್ಛಿ-ನ್ನಾನಿ ಆಚ್ಛಾದನಯೋಗ್ಯಾನಿ ವಾಸಾಂಸಿ ವಸಾಥೇ | ಹರಿಯದೇ ಆಚ್ಛಾದನಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ವಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ. ಅಥವಾ ಪೀವಸಾ ಸ್ಥೂಲೇನ ಪ್ರಭೂತೇನ ತೇಜಸಾ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ದಧಾಥೇ ಅವಿಚ್ಛಿ-ನ್ನಾನಿ ವಸ್ತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಧಾರಯಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ತಮ್ಮ ತೇಜೋರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಮಿತ್ರವರುಣರೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪೀವಸಾ ಶಬ್ದವು ಸ್ಥೂಲವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಗ್ನೇರ್ವರ್ಮ ಪರಿ ಗೋಭಿರ್ವ್ಯಯಸ್ವ ಸಂ ಪ್ರೋರ್ಣುಷ್ವ ಪೀವಸಾ ಮೇದಸಾ ಚ |

ನೇತ್ವಾ ಧೃಷ್ಟ್ವಹರಸಾ ಜಹ್ಯೃಷಾಣೋ ದಧ್ಯಗ್ನಿಧಪ್ಸ್ಯನ್ನೈರ್ಮಾತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೬-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪೀವಸಾ-ಸ್ಥೂಲೇನ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ತೇಜೋರೂಪದ್ದೂ ಆದ ವಸ್ತ್ರಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಅವ ಅತಿರತಂ—ಅವತಿರತಿಃ—ವಧಕರ್ಮಾ | ಅಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಪ್ರಿಯಗಳಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತೀರೆಂದರ್ಥ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರವರುಣರ ರೂಪವು ತೇಜೋಮಯವಾಗಿದೆ. ಅವರ ಸೃಷ್ಟಿಗಳು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಅವರು ಅಸತ್ಯಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಹರಡುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ಯುವಮ್—ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ ದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಸ್ತ್ರಾಣಿ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃಷ್ಟ್ರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ಟ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀನಸಾ—ಶೇಶ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲುಕ್.

ವಸಾಥೇ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಆತ್ಮನೇ ಪದೀ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವಸಾಥೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಪೋಃ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನ ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆದೇಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಅದ್) ಲೋಪ. ಉದಾತ್ತ ನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಚ್ಛಿದ್ರಾಃ—ನ ಚ್ಛಿದ್ರಾಃ ಅಚ್ಛಿದ್ರಾಃ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುವರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂತವಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕಮಿಮನಿಜನಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸರ್ಗಾಃ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಘರ್ಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಲಘೋಪಧಗುಣ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೆಜೋಃಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ. ಜಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತಿರತಮ್—ತಿರ ಧಾತುವು ವಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತ ರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವ—ವಿಶ್ವ+ಮತೇನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋತ್ಯಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಆನಜಾ ದೇಶ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚೇಥೇ—ಷಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಏತಚ್ಚನ ತ್ವೋ ವಿ ಚಿಕೇತದೇಷಾಂ ಸತ್ಯೋ ಮಂತ್ರಃ ಕವಿಶಸ್ತ ಯುಘಾವಾನ್ |

ತ್ರಿರಶ್ರಿಂ ಹಂತಿ ಚತುರಶ್ರಿರುಗ್ರೋ ದೇವನಿದೋ ಹ ಪ್ರಥಮಾ ಅಜೂರ್ಯನ್ || ೨ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಏತತ್ | ಚನ | ತ್ವಃ | ವಿ | ಚಿಕೇತತ್ | ಏಷಾಂ | ಸತ್ಯಃ | ಮಂತ್ರಃ | ಕವಿಶಸ್ತಃ | ಯುಘಾವಾನ್ |

ತ್ರಿಃ ೨ ಅಶ್ರಿಂ | ಹಂತಿ | ಚತುಃ ೨ ಅಶ್ರಿಃ | ಉಗ್ರಃ | ದೇವಃ ೨ ನಿದಃ | ಹ | ಪ್ರಥಮಾಃ | ಅಜೂರ್ಯನ್ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಏಷಾಮೇತಯೋರ್ಮುಢ್ಯೇ || ಬಹುವಚನಂ ಪೂಜಾರ್ಥಂ | ಯದ್ವಾ | ತದನುಚರಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಬಹುವಚನಂ || ಏತಯೋರ್ಮುಢ್ಯೇ ತ್ವಶ್ಚನೈಕ ಏನೈತದ್ವೈಮಾಣಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪಂ ಕರ್ಮ ವಿ ಚಿಕೇತತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಚೇತತಿ | ಅನುತಿಷ್ಠತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಸ ಏಕಃ ಸತ್ಯೋಽಬಾಧ್ಯಃ ಸತ್ಯ ಭವೋ ನಾ ಮಂತ್ರೋ ಮನನವಾನ್ ಕವಿಶಸ್ತಃ ಕವಿಭಿರ್ಮೇಧಾವಿಭಿಃ ಶಂಸನೀಯ ಯುಘಾವಾನ್ ಹಿಂಸಾವಾನ್ | ಅನೇನ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸ್ಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಸ್ಯ ಸಂಭಾವಿತಾ ಪ್ರತಿಸಾದಿತಾಭವದಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಕೀ ತದಿತ್ಯಾಶಂಕ್ಯಾಹ | ತ್ರಿರಶ್ರಿಂ | ಅಶ್ರಿತ್ರಯೋಪೇತಮಾಯುಧಂ ತ್ರಿರಶ್ರಿ | ತದ್ವಂತಂ || ಮತ್ಸರ್ವೋ ಉಪ್ಯತೇ | ಉಪಲಕ್ಷಣಮೇತತ್ ಸರ್ವಾಯುಧಸಂಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತನ್ನಾಮಾನಂ ನಾ | ಚತುರಶ್ರಿಸ್ತೋಽಪ್ಯಧಿಕಾಯುಧವಾನ್ | ನ ಕೇವಲಮಾಯುಧಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಕಿಂತೂಗ್ರಃ ಸ್ವಯಮುದ್ಗೂರ್ಣಬಲೋ ಹಂತಿ | ಹಿಂಸಸ್ತ್ಯತಿಬಲಂ ಶತ್ರುಂ | ಕಿಂಚ ಯುವಯೋರೇಕಸ್ಯೈವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ದೇವನಿದೋ ಹ ದೇವನಿಂದಕಾಸ್ತು ಪ್ರಥಮಾಃ ಸಮರ್ಥಾಃ ಸಂತೋಽಪ್ಯಜೂರ್ಯನ್ | ಸ್ವಯಮೇವ ಜೀರ್ಣಾ ಭವಂತಿ ||

ಜೀರ್ಯತೇಃ ಶ್ವನಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ವಂ || ಯುವಯೋರ್ಮುಢ್ಯ ಏಕೋಽಸಿ ಮಹಾಬಲಃ |
ಮಿಲಿತಯೋಸ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ ಕಿಮು ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಭಾವಃ | ಅಥವಾ | ಏಷಾಂ ಯುವಯೋರೇತದುತ್ತ-
ರತ್ರ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮೇಕಃ ಸತ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ವಿ ಚಿಕೇತತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಜಾನಾತಿ | ಶೇಷಂ
ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಏಷಾಂ—ಈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ನಡುವೆ (ಅಥವಾ) ಇವರ ಭಕ್ತರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ | ಸತ್ಯಃ—ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ
(ಅಥವಾ) ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಾವಲಂಬಿಯೂ (ಅಥವಾ) ಸಜ್ಜನರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೂ | ಮಂತ್ರಃ—ವಿಚಾರಪರನೂ |
ಕವಿಶಸ್ತ್ರಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ಋಘಾವಾನ್—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸತಕ್ಕವನೂ
ಆದ | ತ್ವಃ ಚನ—ಒಬ್ಬನೇನೇ | ಏತತ್—ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮವನ್ನು | ವಿ ಚಿಕೇತತ್—
ವಿಶೇಷರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ | (ಅದಾದರೋ) ತ್ರಿರಶ್ವಿಂ—ಸರ್ವಾಯುಧ ಸಂಪನ್ನನಾದರೂಸಹ (ಅಥವಾ)
ತ್ರಿರಶ್ವಿಯೆಂಬ ಶತ್ರುವನ್ನು | ಚತುರಶ್ವಿಃ—ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಆಯುಧವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಉಗ್ರಃ—
ಭಯಂಕರನಾಗಿಯೂ | ಹಂತಿ—ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ | ದೇವನಿದೋ ಹ—ದೇವನಿಂದಕರಾದರೋ | ಪ್ರಥಮಾಃ—
ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ | ಅಜಾರ್ಯನ್—(ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಾವಾಗಿಯೇ) ಸ್ವೀಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ನಡುವೆ, ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ, ವಿಚಾರಪರನೂ, ಮೇಧಾವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡು-
ವವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಒಬ್ಬನೇನೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿಶೇಷ
ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಶತ್ರುವು ಸರ್ವಾಯುಧಸಂಪನ್ನನಾದರೂ ಸಹ ಇವನು ಅದ
ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಆಯುಧವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಭಯಂಕರನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಶತ್ರುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ದೇವನಿಂದ
ಕರೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇವನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಾವಾಗಿಯೇ
ಸ್ವೀಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

He amongst those (who are your followers), who observes truth, who
is considerate, who is commended by the wise, who is able to (inflict) harm
carefully weighs (the means whereby), fierce and well-armed, he slays (a foe)
less efficiently accoutred, and (by which) the revilers of the gods, however
mighty, may perish.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸತ್ಯಃ—ಅಬಾಧ್ಯಃ ಸತ್ಯ ಭವೋ ವಾ | ಬಾಧಾತೀತನೂ ಅಥವಾ ಸತ್ಪುರುಷರ ನಡುವೆ ಇರತಕ್ಕವನೂ
ಎಂದೂ ಈ ಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಬಾಧಾತೀತನಾಗಬೇಕಾದರೂ ಸಹ ಅವನು ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾಗಿರದೆ,
ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಾವಲಂಬಿಯಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠ
ವಾದುದೂ ನೈತಿಕವಾದುದೂ ಅದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ

ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಹತೆಯುಳ್ಳವರು ಆಚರಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಸತ್ಯರೂಪವಾಗಿರಬೇಕು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಸತ್ಯಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸತ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾತ್ ಸತ್ಯ ತಾಯತೇ ಸತ್ಪ್ರಭವಂ ಭವತೀತಿ ವಾ |

(ನಿ. ೩-೧೩)

ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಫಲವೂ ಸಹ ಸಜ್ಜನರಿಗೇ ಲಭಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸದ್ಗುಣಗಳ ಸತ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಫಲ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸತ್ಯಮಾರ್ಗವಲಂಬಿಯಾದ ದೈವಭಕ್ತನಿಗೂ ಅಸತ್ಯಮಾರ್ಗವಲಂಬಿಯಾದ ದೈವನಿಂದಕನಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ದೈವನಿಂದಕನ ಶಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೇ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕೊನೆಮಟ್ಟ ತಾನಾಗಿಯೇ ಸ್ವೇಣಿಸುತ್ತದೆಂದೂ, ದೈವಭಕ್ತನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದೂ ಆ ವೃದ್ಧಿಯು ಅವನ ಸತ್ಯಜೀವನದ ಫಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ಕರ್ಮಪರವಾಗಿಯೂ, ಫಲಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಭಾವವು ಯಾವ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ತೇ ದೇವಾ ಉತ್ಪ್ರಜ್ಯಾನ್ಯತಂ | ಸತ್ಯಮನ್ಯಾಲೇಭಿರೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೧೩)

ತದ್ಯತ್ತತ್ಸತ್ಯಂ | ತ್ರಯೀ ಸಾ ವಿದ್ಯಾ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ ಯಜ್ಞಂ ಕೃತ್ವೇದಂ ಸತ್ಯಂ ತನವಾಮಹಾ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೧೪)

ದೇವತೆಗಳು ಅಸತ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ದೃಢವಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿದರು. ತ್ರಯೀ ಎಂದು ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವೇದಗಳೇ ಈ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹರಡೋಣ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಆಶಿಸಿದರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಆಚರಣೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ತಾತ್ವಿಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಇಂತಹ ಶುದ್ಧವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದದ್ದೂ, ಸಕಲಸಂಪದ್ಯುಕ್ತವಾದದ್ದೂ ಆದ ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದೂ ಆಶಿಸಿದೆ.

**ನಾಭಿರ್ಯತಸ್ಯ ಸಪ್ರಥಾ ಇತಿ | ಸತ್ಯಂ ವಾ ಋತಂ ವಾ ಋತಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ನಾಭಿಃ ಸಪ್ರಥಾ ಇತ್ಯೇ-
ವೈತದಾಹ ಸ ನೋ ವಿಶ್ವಾಯುಃ ಸಪ್ರಥಾ ಇತಿ ಸ ನಃ ಸರ್ವಾಯುಃ ಇತ್ಯೇವೈತದಾಹ |**

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೧-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವನಿಯಮಕ್ಕೂ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇಂತಹ ಸತ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸು ಫಲರೂಪವಾಗಿ ದೊರಕುವುದೆಂದೂ ಸತ್ಪಲಕ್ಕೂ ಸತ್ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗೂ ಸಹ ವಿಶ್ವನಿಯಮವನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವೂ ಸಹ ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಖಾ ಹ ಯತ್ರ ಸಖಿಭಿರ್ನವಗ್ವೈರಭಿಜ್ಞಾ ಸತ್ಸಭಿರ್ಗಾ ಅನುಗ್ಮನ್ |
ಸತ್ಯಂ ತದಿಂದ್ರೋ ದಶಭಿರ್ದಶಗ್ವೈಃ ಸೂರ್ಯಂ ವಿನೇದ ತಮಸಿ ಕ್ಷಿಯಂತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೯-೫)

ಸ ಇದ್ದೇನಾನಾಂ ಸಧಮಾದ ಅಸನ್ನತಾನಾನಃ ಕವಯಃ ಪೂರ್ವ್ಯಾಸಃ |
ಗೂಳ್ಳಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪಿತರೋ ಅಸ್ತವಿಂದನ್ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾ ಅಜಯನ್ನಷಾಸಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೭೬-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಂಸತ್ತನ್ನು ಪಡೆದರೆಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸುದರ್ಭಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬಹಳವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ನಮಗೆ ಶುಭವಾಗಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ.

ಅಥಾ ಯಥಾ ನಃ ಪಿತರಃ ಪರಾಸಃ ಪ್ರತ್ನಾಸೋ ಅಗ್ನಿ ಋತಮಾಶುಷಾಣಾಃ |
ಶುಚೀದಯಸ್ವೀಧಿತಿಮುಕ್ತಶಾಸಃ ಕ್ಷಮಾ ಭಿಂದಂತೋ ಅರುಣೇರಪ ವ್ರನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೧೬)

ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಿಂದ ಯಾವ ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಈಗಲೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ತತ್ಸತ್ಯಮಸ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಲಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮರಾದ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಜೋ ನ ಕ್ಷಾಂ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ತಸ್ತಂಭ ದ್ಯಾಂ ಮಂತ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ಯೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೭-೩)

ಕವಿಮುಗ್ಧಿಮುಪಸ್ತುಹಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾನುಧ್ವರೇ | ದೇವಮನಿವಚಾತನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭-೭)

ದೇವೋ ನ ಯಃ ಸವಿತಾ ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ ಕ್ರತ್ವಾ ನಿಸಾತಿ ವೃಜನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ಪುರುಪ್ರಶಸ್ತೋ ಅಮತೀರ್ನ ಸತ್ಯ ಆತ್ಮೇವ ಶೇವೋ ದಿಧಿಷಾಯ್ಯೋ ಭೂತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೩-೨)

ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳೂ ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದುದನ್ನೂ, ಲೋಕರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದುದನ್ನೂ ಮಾನವರೂ ಅದೇ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿದರೆ ತ್ವಃ ಚನ ಏತತ್ ವಿ ಚಿಕೀತತ್ | ಇತರರ ಸಹಾಯವೂ ಬೇಕಲ್ಲದೇ ಒಬ್ಬನೇ ಸಕಲಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಜಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಭರವಸೆಯಿದೆ.

ಋಘಾವಾನ್—ಋಘಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Monier Williams, Dictionry ಯಲ್ಲಿ Violence, passion ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಒಂದು ತೀವ್ರವಾದ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಬಹುದು. **ಋಘಾವಾನ್** ಎಂಬ ಪದವು ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿದೆ,

ಇಂದ್ರಃ ಸುಶಿವೋ ಮಘವಾ ತರುತೋ ಮಹಾನ್ರಾತಸ್ತುನಿಕೂರ್ಮಿರ್ಋಘಾವಾನ್ |
ಯದುಗೋ ಧಾ ಬಾಧಿತೋ ಮರ್ತೇಷು ಕ್ಷೌ ತ್ಯಾ ತೇ ವೃಷಭ ವೀರ್ಯಾಣಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸಾಯಣರು ಶತ್ರುವಿಷಯಹಿಂಸಾವಾನ್ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂಸೆಮಾಡತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರಬಹುದು.

ತ್ವಃ—ತ್ವ ಇತಿ ವಿನಿಗ್ರಹಾರ್ಥೀಯಂ ಸರ್ವನಾಮಾನುದಾತ್ತಂ ಅರ್ಥನಾಮೇತೈಕೇ | (ನಿ. ೧-೭)
ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಋಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಪುಷ್ವಾನ್ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ ಗಾಯತಿ ಶಕ್ವರೀಷು |
ಬ್ರಹ್ಮಾ ತ್ವೋ ವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿ ಮಿಮೀತ ಉ ತ್ವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ತ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಏಕಃ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಅಥಾಪಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೇ ಭವತಿ | ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧-೯).

ತ್ರಿರಶ್ರಿಂ—ಅಶ್ರಿತ್ರಯವುಳ್ಳ ಶತ್ರುವೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಅಥವಾ ತ್ರಿರಶ್ರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶತ್ರುವನ್ನು ಎಂದಿನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದವು ಅಂಕಿತನಾನುವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ.

ದೇವನಿದಃ—ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸ್ಯಯಂ ಸೋ ಅಸ್ಮದಾ ನಿದೋ ವಧೈರಜೀತೆ ದುರ್ಮತಿಂ |

ಅವ ಸ್ತವೇದಘಶಂಸೋಽವತರಮವ ಪ್ತುಪ್ರಮಿವ ಸ್ತವೇತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೯-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಿದಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಂದಿತಾರಂ ದೂಷಿಸುವವರನ್ನು ಎಂದರ್ಥನಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕುತ್ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಣಿಡ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವನಿದಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಜೂರ್ಯನ್—ಸ್ವಯಮೇವ ಜೀರ್ಣಾ ಭವಂತಿ | ತನ್ಮುಷ್ಯಕ್ಕೆ ತಾನೇ ಸ್ತೀಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಚಿಕೇತತ್—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಷ ಲೋಪಃ ಪ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೫-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಷಾಮ್—ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಅನುಚರರನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಹುವಚನ ಬಂದಿದೆ.

ಸತ್ಯಃ—ಸತ್ಯ ಭವಃ ಸತ್ಯಃ. ಭವೇಛಂದಸೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕವಿಶಸ್ತಃ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ಲೋಪ. ಕವಿಭಿಃ ಶಸ್ತಃ ಕವಿಶಸ್ತಃ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಘಾವಾನ್—ನ್ಯನ್ ಹಂತೀತಿ ಋಘಾ. ಋಘಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಋಘಾವಾನ್. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ತ್ರಿರಶ್ಮಿನ್—ತ್ರಯಃ ಅಶ್ರಯಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ತ್ರಿರಶ್ಮಿ. ತದಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ತ್ರಿರಶ್ಮಿಃ ಛಾಂದಸ ವಾಗಿ ಮತ್ಪರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

ಹಂತಿ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಗ್ರಃ—ಉಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು- ಋಚ್ರೇಂದ್ರ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ನಂತ ವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರವೂ ಅದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವನಿದಃ—ದೇವಾನ್ ನಿಂದಂತಿ ಇತಿ ದೇವನಿದಃ ಣಿಡಿ ಕುತ್ಸಾರ್ಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಜೂರ್ಯನ್—ಜ್ಞಾನ್ ನಯೋಹಾನ್ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವ ಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ಪ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸಾದೇತಿ ಪ್ರಥಮಾ ಪದ್ವತೀನಾಂ ಕಸ್ತದ್ವಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಚಿಕೇತ |
ಗರ್ಭೋ ಭಾರಂ ಭರತ್ಯಾ ಚಿದಸ್ಯ ಋತಂ ಪಿಸರ್ತ್ಯನೃತಂ ನಿ ತಾರೀತ್ ||೩||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಸಾತ್ | ಏತಿ | ಪ್ರಥಮಾ | ಪತ್ ವತೀನಾಂ | ಕಃ | ತತ್ | ನಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಅ | ಚಿಕೇತ |
ಗರ್ಭಃ | ಭಾರಂ | ಭರತಿ | ಅ | ಚಿತ್ | ಅಸ್ಯ | ಋತಂ | ಪಿಸರ್ತಿ | ಅನೃತಂ | ನಿ | ತಾರೀತ್ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಪದ್ವತೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾದೀನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮಭಾವಿನೈಸಾತ್ ಪಾದರಹಿತೋಷಾಃ | ಪ್ರತಿದಿನಂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿವತ್ ಸ್ವಸ್ಯಾಃ ಪರಿಭ್ರಮಣಾಭಾವಾತ್ ಸೂರ್ಯಗಮನೇನೈವ ಸ್ವಗಮನಾದಪಾದಿತಿ ಚೈತಿತಿ ಚೋಪಚರ್ಯತೇ | ತತ್ತಾದೃಶಂ ಯುವಯೋಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಕರ್ಮ ಕ ಆ ಚಿಕೇತ | ಕ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಜಾನಾತಿ || ಕಿತೆ ಜ್ಞಾನೇ || ತತ್ಪ್ರತ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರಹೋರಾತ್ರದೇವತ್ವಾದಹೋರಾತ್ರಯೋರಂತರಾಲಸ್ಯೋಪೋಷ್ಣಾದೇತತ್ಕರ್ಮತ್ವಂ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಭಾರಂ ನಿರ್ವಾಹಂ ಗರ್ಭೋ ಯುವಯೋರ್ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಃ ಶಿಶುರಾದಿತ್ಯಃ | ಅಹೋರಾತ್ರಯೋರ್ಮಧ್ಯಕಾಲ ಉತ್ಪತ್ತೇಸ್ತಾಭ್ಯಾಮೇವ ಮಿತ್ರಾವರುಣತ್ವಾತ್ ಅಹೋರಾತ್ರೇ ನೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಸ ಅಹರತಿ ಚಿತ್ | ಸಮಂತಾನ್ನಿರ್ವಹತ್ಯೇವ | ಹರತಿ ನಾಸ್ಯ ಭಾರಂ ಜಾಡ್ಯಂ | ಚಿದಿತ್ಯವಧಾರಣೇ | ತತ್ಪ್ರಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಜಗತಃ ಪ್ರಕಾಶಗಮನಾದಿರೂಪಂ ಪಿಸರ್ತಿ | ಪೂರಯತಿ | ಅನೃತಮುಕ್ತನಿಲಕ್ಷಣಮುಂಧಕಾರಂ ಗಮನಾದಿನಿರೋಧಂ ಚ ನಿ ತಾರೀತ್ | ನಿತರತಿ | ನಿಮಜ್ಜಯತಿ | ನಾಶಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಶಿಶೋರ್ಜಗದ್ಭ್ರೂರವಹನರೂಪಂ ಕರ್ಮ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಾಮಾಥ್ಯಾದಿತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಪದ್ವತೀನಾಂ—ಪಾದಗಗಳುಳ್ಳ ಮಾನವಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ | ಪ್ರಥಮಾ—ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಸೂಚಕಳು | ಅಸಾತ್—ಪಾದರಹಿತಳಾದ ಉಷೋದೇವತೆಯು | ತತ್—ಈ ಸತ್ಯಾಂಶವು | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಕರ್ಮವು (ಎಂಬುದಾಗಿ) | ಕಃ—ಯಾವನು | ಆ ಚಿಕೇತ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ | (ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ) ಅಸ್ಯ—ಈ ಲೋಕದ | ಭಾರಂ—ನಿರ್ವಹಣದ ಭಾರವನ್ನು | ಗರ್ಭಃ—(ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ) ಗರ್ಭಸ್ಥಾನದ ಶಿಶುವಾದ ಆದಿತ್ಯನು | ಅ ಭರತಿ ಚಿತ್—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ |

(ಹೇಗೆಂದರೆ) ಋತಂ—(ಜಗತ್ತಿಗೆ) ಪ್ರಕಾಶನಾದಿ ಸತ್ಯವನ್ನು | ಪಿಪರ್ತಿ—ತುಂಬುತ್ತಾನೆ | ಅನ್ಯತಂ—ಅಂಧಕಾರ ರೂಪವಾದ ಅಸತ್ಯವನ್ನು | ನಿ ತಾರೀತ್—ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾ, ವರುಣರೇ, ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಾನವಾದಿ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಸೂಚಕಳು ಪಾದರಹಿತಳಾದ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಎಂಬ ಈ ಸಂತ್ಯಾಂಶವು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಕೆಲಸವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಾವನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು ? ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶನಾದಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಲೂ, ಅಂಧಕಾರ ರೂಪವಾದ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಲೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಗರ್ಭರೂಪದ ಶಿಶುವಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಈ ಲೋಕದ ನಿರ್ವಹಣದ ಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Who knows, Mitra and Varuna, that it is your doing, that the footless dawn is the precursor of footed beings ; and that your infant (progeny, the sun), sustains the burthen of this (world) : he diffuses (the) truth (of light) and disperses the falsehood (of darkness.)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪದ್ವತೀನಾಂ ಪ್ರಥಮಾ—ಪಾದವತೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾದೀನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಭಾವಿನೀ | ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಾಗಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಾಗಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನೆಬ್ಬಿಸುವಳು.

ಅ ಘಾ ಯೋಷೇವ ಸೂನರ್ಯುಷಾ ಯಾತಿ ಪ್ರಭುಂಜತೀ |

ಜರಯಂತೀ ವೃಜನಂ ಪದ್ವದೀಯತ ಉತ್ಪಾತಯತಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೮-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲಳಾದ ಗೃಹಿಣಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ತಾನು ಮೊದಲು ಎದ್ದು ಇತರರನ್ನು ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಉಷಸ್ಸು ಉದಯಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿರತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪಕ್ಷಿಮೃಗಮಾನವಾದಿಗಳನ್ನೂ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಅಸಾತ್—ಪಾದರಹಿತಾ ಉಷಾಃ | ಪ್ರತಿದಿನಂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿವತ್ ಸ್ವಸ್ತ್ಯಾಃ ಪರಿಭ್ರಮಣಾ-ಭಾವಾತ್ ಸೂರ್ಯಗಮನೇನೈವ ಸ್ವಗಮನಾತ್ ಅಸಾತ್ ಇತಿ ಚ ಏತಿ ಚ ಉಪಚರ್ಮತೇ | ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರಂತೆ ಸ್ವಯಂ ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದೇ ಸೂರ್ಯಭ್ರಮಣದೊಂದಿಗೇ ತನ್ನ ಭ್ರಮಣವನ್ನೂ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ

ಅಸ್ಯ ಭಾರಂ ಗರ್ಭಃ ಅ ಭರತಿ ಚಿತ್ | ಈ ಲೋಕದ ಭಾರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನದ ಶಿಶು ರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಹೋರಾತ್ರಯೋರ್ಮಧ್ಯಕಾಲೇ ಉತ್ಪತ್ತೇಃ ತಾಭ್ಯಾಂ ಏವ ಮಿತ್ರಾವರುಣತ್ವಾತ್ |

ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ |

(ತೈ. ಸಂ. ೩-೪-೧೦-೧)

ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಮಿತ್ರನು ಅಹರಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದೂ ವರುಣನು ರಾತ್ರಭಿಮಾನದೇವತೆಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ

ತ್ರೀ ರೋಚನಾ ವರುಣ ತ್ರೀರುತ ದ್ಯೌನ್ ತ್ರೀಣಿ ಮಿತ್ರ ಧಾರಯಥೋ ರಜಾಂಸಿ |

ವಾವ್ಯಧಾನಾವಮತಿಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯಾನು ವ್ರತಂ ರಕ್ಷಮಾಣಾವಜುರ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಭಾರವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳು ಲೋಕಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಇವರೇ ಕಾರಣರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಋತಂ—ಜಗತಃ ಪ್ರಕಾಶಗಮನಾದಿರೂಪಂ ಸತ್ಯಂ | ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಯಜ್ಞ, ಉದಕ. ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾಶ, ಸಕಲವಿಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಲ್ಪಡುವ ಸತ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸತ್ಯದ ವೃದ್ಧಿಗೂ ಅನೃತದ ನಾಶಕ್ಕೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸಿಪರ್ತಿ—ಸಿಪರ್ತಿ ಪಪುರೀರಿತಿ ಸೃಣಾತಿನಿಗಮೌ ನಾ ಪ್ರೀಣಾತಿನಿಗಮೌ ನಾ | ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಅಥವಾತ್ಮಸ್ಥಿಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತದ ಆಧಾರದೊಡನೆ (ನಿ.-೫-೨೪) ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪಾತ್—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಪಾದಃ ಯಸ್ಯ ಅಪಾತ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಬರು ತ್ತದೆ. ನೌಸುಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪದ್ಯತೀನಾಮ್—ಪತ್ ಪಾದಃ ತತ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪಸ್ವತ್. ಝಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಸಿನ ನುಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮತುಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿಕೇತ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರತಿ—ಭೃಗ್ ಭರಣೀ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಪರ್ತಿ—ಸ್ವಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ ನಿಕರಣ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅರ್ತಿಸಿಪರ್ತ್ಯೋಽಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ತಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತ್ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧.೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾರೀತ್—ತ್ವಾ ಸ್ವನನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಜ್ಲಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಜ್ಲಿಗೆ ಸಿಜ್ ಬಂದಾಗ, ಅಸ್ತಿಸಿಜೋಽಪ್ಯಕ್ತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗದು. ಸಿಜಿಗೆ ಇಡಾಗದು. ಸಿಜಿ ವೃದ್ಧಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಇಟಈಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಜಿಗೆ ಲೋಪ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅಡಾಗದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರಯಂ॑ತಮಿತ್ಪರಿ॑ ಜಾರಂ॑ ಕನೀ॑ನಾಂ ಪಶ್ಯಾ॑ಮಸಿ ನೋ॑ಪನಿಪದ್ಯ॑ಮಾನಂ ।

ಅನ॑ವಸೃಗ್ಣಾ ವಿ॑ತತಾ ವಸಾ॑ನಂ ಪ್ರಿ॑ಯಂ ಮಿ॒ತ್ರಸ್ಯ॑ ವರು॑ಣಸ್ಯ ಧಾ॑ಮು ||೪||

ಪದಪಾಠಃ

ಪ್ರ॒ಯಂ॑ತಂ । ಇತ್ । ಪರಿ॑ । ಜಾರಂ॑ । ಕನೀ॑ನಾಂ । ಪಶ್ಯಾ॑ಮಸಿ । ನ । ಉಪ॑ ನಿಪದ್ಯ॑ಮಾನಂ ।

ಅನ॑ವಸೃಗ್ಣಾ । ವಿ॑ತತಾ । ವಸಾ॑ನಂ । ಪ್ರಿ॑ಯಂ । ಮಿ॒ತ್ರಸ್ಯ॑ । ವರು॑ಣಸ್ಯ । ಧಾ॑ಮು || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಕನೀನಾಂ ಕಮನೀಯಾನಾಂ ದೀಪ್ತಾನಾಂ ಕನ್ಯಾಕಾಸ್ಥಾನೀಯಾನಾಮುಷಸಾಂ || ಕನತೇಃ ಕಾಂತಿ-
ಕರ್ಮಣ ಇತ್ಯಾ । ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನ ಇತಿ ಜೀಷ್ । ಅಮಿ ಕನ್ಯಾಶಬ್ದಸ್ಯ ವಾ ಛಂದಸಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ||
ತಾಸಾಂ ಜಾರಮಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಯಂತಮಿತ್ ಪ್ರಗಚ್ಛಂತಮೇವ ಪರಿ ಪಶ್ಯಾಮಸಿ । ವಯಂ ಪರಿಪಶ್ಯಾಮಃ ।
ಉಪನಿಪದ್ಯಮಾನಂ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರಮಪಿ ನಿಷೀದಂತಂ ನ ಪಶ್ಯಾಮಃ । ಏತದಪಿ ತಯೋಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ।

ಪುನಸ್ತದೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಅನವಪ್ಯಗ್ಲಾನವಪ್ಯಗ್ಲಾನಿ ಅತ ಏವ ವಿತತಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ ವಸಾನಮಾ-
ಚ್ಛಾದಯಂತಂ ಪ್ರಿಯಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಿಯಭೂತಂ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಚ ಧಾಮ ತೇಜಃಸ್ಥಾನಭೂತಂ |
ಯದ್ವಾ | ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮೇತಿ ಸಂಬಧ್ಯತೇ | ತಯೋಃ ಪ್ರೇಮಸ್ಥಾನಂ | ಈದೃಶಮಾದಿತ್ಯಂ ಯುಷ್ಮದ-
ನುಜ್ಜಯಾ ಸಂಚರಂತಂ ಪಶ್ಯಾಮಸಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಕನೀನಾಂ—ಕನ್ಯಾಕಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಮನೋಹರವಾಗಿರತಕ್ಕ ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಗೆ | ಜಾರಂ—ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ |
ಅನವಪ್ಯಗ್ಲಾ—ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳದೆ | ವಿತತಾ—ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು | ವಸಾನಂ-
ಧರಿಸಿರುವವನೂ | ಪ್ರಿಯಂ—ಸಕಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದವನೂ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ — ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ |
ಧಾಮ—ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವವನೂ | [(ಅಥವಾ) ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ—(ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ) ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ
ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದವನೂ] ಆದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು | ಪ್ರಿಯಂತ ಮಿತ್—(ಸರ್ವದಾ) ಸಂಚರಿಸುವವನನ್ನಾಗಿಯೇ | ಪರಿ
ಪಶ್ಯಾಮಸಿ—ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡುತ್ತೇವೆ | ಉಪನಿಪದ್ಯಮಾನಂ—(ಕ್ಷಣಮಾತ್ರವಾದರೂ) ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ
ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ | ನ—ನಾವು ನೋಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮನೋಹರವಾಗಿ ಕನ್ಯಾಕಾರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯತಮನೂ, ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿ
ಕೊಳ್ಳದೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನೂ, ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ
ವನೂ, ಆದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ನಾವು ಸರ್ವದಾ ಸಂಚರಿಸುವವನನ್ನಾಗಿಯೇ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಕ್ಷಣಮಾತ್ರವಾದರೂ
ಅವನು ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ನಾವು ನೋಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

English Translation

We behold the lover of the maiden (dawns), ever in movement, never
resting for an instant, wearing inspearable and diffusive (radiance), the
beloved abode of Mitra and Varuna.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಕನೀನಾಂ—ಕನ್ಯಾಕಾಣಾಂ | ಕನ್ಯಾ ಕಮನೀಯಾ ಭವತಿ | ಕ್ಷೇಯಂ ನೇಶಯೇತಿ ವಾ | ಕಮನೇ
ನಾನೀಯುತೇ ಇತಿ ವಾ | ಕನತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ ! (ನಿ. ೪-೧೫). ಅಕರ್ಷಕವಾದ ದೇಹವಿರ
ವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ, ಯಾರಿಂದ ಕೈಹಿಡಿಯಲ್ಪಡುವಳು (ಅಥವಾ ಅವಳ ಪ್ರಿಯನಿಂದ ಕೈಹಿಡಿಯಲ್ಪಡುವಳು) ಎಂಬುವುದ
ರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಕನ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕನ್ಯಾ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವವಳ
ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಕನ್ಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿ
ದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು,

ಕನೀನಕೇವ ವಿದ್ರಥೇ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ | ಬಭ್ರೂ ಯಾಮೇಷು ಶೋಭೇತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಕನೀನಕಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಕಂಡ ನಿರ್ವಚನವು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂತಹ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕಳೂ, ಕನ್ಯಾರೂಪದವಳೂ ಆದ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರಿಯನಾದ ಜಾರನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಅವಳು ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಮೋಹಿತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ,

ವಾಜಿನೀವತೀ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಯೋಷಾ ಚಿತ್ರಾಮೃತಾ ರಾಯ ಈಶೇ ವಸೂನಾಂ |

ಋಷಿಷ್ಪುತಾ ಜರಯಂತೀ ಮಘೋನ್ಯುಷಾ ಉಚ್ಛತಿ ವಹ್ನಿಭಿರ್ಗೃಣಾನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೭೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅನವಸ್ಥೆಗ್ಗಾ—ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿಕೊಂಡು ಒಂದೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿರದೆ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. (Not closely united but spreading all around). ಈ ಪದದಿಂದಲೇ ಹರಡಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೂ ವಿತತಾ ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಸರದ ಅಧಿಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪ್ರಯಂತೆ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಣೋ ಯಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣ್. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ವಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾರಮ್—ಜರಯಂತಿ ಜಾರಃ ಆದಿತ್ಯಃ ದಾರಜಾರೌ ಕರ್ತರಿ ಜೆಲುಕ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೨೦-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಂಜಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಿತಾಗಿದೆ. ಕರ್ಷಾತ್ಪ್ರತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕನೀನಾಮ್—ಕನ ಕಾಂತ್ಯಾದಿಷು ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಇನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಜೇಷ್. ಅಥವಾ ಕನ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠಿಬಹುವಚನ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಶ್ಯಾಮಸಿ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಶ್ಯಾದೇಶ. ಅತೋದೀರ್ಘೋ-ಯಿಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಇದಂತೋಮಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್**—(ಪಾ. ಪಾ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷದ್ಯಮಾನಮ್—ಉಪ, ನಿ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಪದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದು ತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನವಪ್ಯಗ್ಣಾ—ನಜ್ಜಾತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ತುತ್ಪುರುಷೇ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ವಿತತಾ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗತಿರನಂತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ವಸಾನಮ್—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಲಟಿಗೆ ಶಾನಚಾದೇಶ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಧಾಮ—ನಾಮನ್ ಸೀಮನ್ ವ್ಯೋಮನ್ ರೋಮನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿ ನಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅನಶ್ವೋ ಜಾತೋ ಅನಭೀಶುರರ್ವಾ ಕನಿಕ್ರದತ್ವತಯದೂರ್ಧ್ವಸಾನುಃ |
ಅಚಿತ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಜುಜುಷುರ್ಯುವಾನಃ ಪ್ರ ಮಿತ್ರೇ ಧಾಮ ವರುಣೇ
ಗೃಣಂತಃ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅನಶ್ವಃ | ಜಾತಃ | ಅನಭೀಶುಃ | ಅರ್ವಾ | ಕನಿಕ್ರದತ್ | ಪತಯತ್ | ಉರ್ಧ್ವಃ | ಸಾನುಃ |
ಅಚಿತ್ತಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಜುಜುಷುಃ | ಯುವಾನಃ | ಪ್ರ | ಮಿತ್ರೇ | ಧಾಮ | ವರುಣೇ | ಗೃಣಂತಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಂಜಿಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಏವಾದಿತ್ಯೋಽನಶ್ನೋ ಯದ್ಯಪಿ ಶೀಘ್ರಗಾಮ್ಯಶ್ವರಹಿತಃ ತಥಾನಭೀಶುರಾಲಂಬನಾಧಾರ-
ಪ್ರಗ್ರಹಸ್ಥಾನೀಯರತ್ತಿರಹಿತಃ ತಥಾಪ್ಯರ್ವಾ ಜಾತಃ ಶೀಘ್ರಗಮನನಾನ್ ಸಂಪನ್ನಃ | ತಥಾವಿಧೋಽಯ-
ಮಾದಿತ್ಯಃ ಕನಿಕ್ರದದತ್ಯರ್ಥಂ ಕ್ರಂದಯನ್ || ಕ್ರಂದೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಚ್ಛತರಿ ದಾಧರ್ಯಾದೌ ನಿಪಾ-
ತ್ಯತೇ || ಉರ್ಧ್ವಸಾನುರುಪರ್ಯುಪರಿ ಸಮುಚ್ಛ್ರಯಾಃ ಸನ್ ಪತಯತ್ | ಗಚ್ಛತಿ | ಅಚಿತ್ತಂ
ಚಿತ್ತಾವಿಷಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರಿವೃಥಮುಕ್ತರೂಪಂ ಕರ್ಮ ಮಿತ್ರೇ ವರುಣೇ ಚ ಉಭಯೋರ್ಧಾಮು-
ತೇಜಃಸ್ಥಾನಂ ಯುನಾನೋ ಮಿತ್ರಯಂತಸ್ತಯೋರ್ಧಾಮ್ನಾರೋಪಯಂತಃ ತಥಾ ಪ್ರ ಗೃಣಂತೋ
ಯುವಯೋಸ್ತೇಜಃ ಪ್ರಭವಮಿತಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತುವಂತೋ ಜುಜುಷುಃ | ಸೇವಂತೇ | ಮನುಷ್ಯಾಃ
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ನಿರಾಲಂಬಾಂತರಿಕ್ಷಸಂಚಾರಾತ್ಮಕಂ ಕರ್ಮ ವರುಣಮಿತ್ರಯೋರಧೀನಮಿತಿ ಸ್ತುವಂ-
ತಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅನಶ್ನಃ—(ಆದಿತ್ಯನು) ಅಶ್ವರಹಿತನಾಗಿಯೂ | ಅನಭೀಶುಃ—ಕಡಿವಾಣದಂತೆ ಆಲಂಬನರೂಪವಾದ
ರತ್ತಿಗಳಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ (ಆದರೂ ಕೂಡ) | ಅರ್ವಾ ಜಾತಃ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿಯೂ |
ಕನಿಕ್ರದದತ್—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ | ಉರ್ಧ್ವಸಾನುಃ—ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಹತ್ತುವವನಾ-
ಗಿಯೂ | ಪತಯತ್—ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಅಚಿತ್ತಂ—ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದೇ ಗೂಢವಾದ ತತ್ತ್ವವುಳ್ಳ |
ಬ್ರಹ್ಮ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಮಿತ್ರೇ ವರುಣೇ—ಮಿತ್ರವರುಣರ | ಧಾಮ—ತೇಜೋರೂಪದ ವಾಸಸ್ಥಾನ
ದೊಂದಿಗೆ | ಯುನಾನಃ—ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತಲೂ | ಪ್ರ ಗೃಣಂತಃ—(ಸಕಲವೂ ಮಿತ್ರವರುಣರ ಪ್ರಭಾವವು
ಎಂಬುದಾಗಿ) ಹೊಗಳುತ್ತಲೂ | ಜುಜುಷುಃ—(ಮಾನವರು) ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಆದಿತ್ಯನು ಅಶ್ವರಹಿತನಾಗಿಯೂ, ಕಡಿವಾಣದಂತೆ ಆಲಂಬನರೂಪವಾದ ರತ್ತಿಗಳಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ ಆದರೂ
ಕೂಡ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿಯೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ, ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ
ಹತ್ತುವವನಾಗಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದೇ ಇರುವ ಗೂಢವಾದ ತತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಿತ್ರವರುಣರ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಈ ಆದಿತ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತಲೂ,
ಈ ಸಕಲವೂ ಮಿತ್ರವರುಣರ ಪ್ರಭಾವವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೊಗಳುತ್ತಲೂ ಸಹ ಮಾನವರು ಈ ಮಿತ್ರವರುಣರನ್ನು
ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Without steeds, without stay, (he is nevertheless) borne swift-moving
and loud-sounding; he travels, ascending higher and higher, connecting,
the inconceivable mystery (of sacred rites) with the radiance (abiding) in
Mitra and Varuna, (which men), eulogizing, glorify.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಅನಶ್ವಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಆದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯನ ಮಹಿಮೆಯೂ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆದ ಉಪಕಾರಗಳೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Bloomfield ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಮೊದಲು ಆತನು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ

ಅನಶ್ವೋ ಜಾತೋ ಅನಭೀಶುರುಕ್ಮೋಽ ರಥಸ್ತ್ರಿಚಕ್ರಃ ಪರಿ ವರ್ತತೇ ರಜಃ |

ಮಹತ್ತದ್ವೋ ದೇವ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರವಾಚನಂ ದ್ಯಾವೃಭವಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಯಚ್ಚ ಪುಷ್ಯಥ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩೬-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದೆಹರಿಸಿ ಈ ಎರಡು, ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

These two stanzas seem to me to offer a clear case of relative date. In IV. 36-I The Ribhus are said to have fashioned a chariot, fit to be praised in hymns, because without horse and bridle it courses with three wheels about the air. Because it is three-wheeled it seems to be the chariot of the Asvins. (cf. I. 120-10) That sort of a Vehicle is, the lord knows, marvellous enough, but it will readily pass in the light of mythic fancies and ethnological parallels elsewhere. Similarly in VI. 66-7, the Maruts are described along the same line of fancy, even more energetically, as crossing the air without span of deer or horses, without charioteer and without bridle. In I. 152-5, the mystery is heightened to the second power, as it were.

Any attempt to extract a picture with clear outline out of I. 152-5, will prove quite futile. The Pada is built by a secondary Poetaster upon the previously existing Pada of IV. 36-1, he 'goes' his model 'one better' and loses himself in mock mythic fatuity—one of the standard failings of his class. Something like "the steed, which is after all no horse, and goes without bridle"; or, 'the steed which is born of no horse' Etc.

(Rig-Veda Repetitions Vol. I P. 146-147)

ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ VI. 36-1 ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು,

ಅನೇನೋ ವೋ ಮರುತೋ ಯಾಮೋ ಅಸ್ತ್ವನಶ್ವಶ್ಚಿದ್ಯಮಜತ್ಯರಥೀಃ |

ಅನವಸೋ ಅನಭೀಶೂ ರಜಸ್ತೂರ್ವಿ ರೋದಸೀ ಪಥ್ಯಾ ಯಾತಿ ಸಾಧನ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೬೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಭಾವಗಳಷ್ಟು ಉತ್ತಮವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾವವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಅಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಈ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಒಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಚಿತ್ರವೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹೊಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾರಾಂಶ

ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ಸತ್ಯಾಂಶವಿದ್ದರೂ ಸಹ, “any attempt to extract a picture with clear outline out of I. 152-5, will prove quite futile” ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಚಿತ್ರವೇ ಗೋಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವಷ್ಟು ಬೀಳಾಗಿಲ್ಲ.

ಅಚಿತ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಮಿತ್ರಾವರುಣೇ ಧಾಮ ಯುನಾನಃ—ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದೇ ಗೂಢವಾದ ತತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನದೊಂದಿಗೆ ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತಾ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತತ್ತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಚಿತ್ತಂ ಗೂಢವಾಗಿರುವುದೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದಿರುವುದೂ ಆದ ತತ್ತ್ವದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ಋಷಿಯೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವ,

ಯಾನುಥರ್ವಾ ಮನುಷ್ಪಿತಾ ದಧ್ಯಜ್ಞ ಧಿಯಮತ್ಸತ |

ತಸ್ಮಿನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಪೂರ್ವಥೇಂದ್ರ ಉಕ್ತಾ ಸಮಗ್ಮತಾರ್ಚಿನ್ಮನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೦-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು ಕರ್ಮಾಣಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅನಶ್ವಃ—ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ಅಶ್ವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನ ಇಹ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ಅಭೀಶುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾತಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ

ಕನಿಕೃದತ್—ಕ್ರದಿ ಆಹ್ವಾನೇ ರೋದನೇ ಚ ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಃಕ್ರಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಬಂದಾಗ ಯಜೋಚಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಯಜ್ಞ ಲುಗಂತದ ಮೇಲೆ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿನಿಶ್ಚಯವಾದುದಾಗಿ ದಾಧರ್ತಿಧರ್ತಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಅಭ್ಯಾಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯)ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪತಯತ್—ಪತ್ಯುಗತೌ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಅದಂತವಾದ ಧಾತು. ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೇಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-

೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ವಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾ ಗಮ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದ್ಭವಸಾನುಃ—ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರೆಕೃತ್ಯಾ-(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಚಿತ್ತಮ್—ನಜ್ಜಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧಿ ಧಾತು. ಬೃಂದೇನೋಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನುಮಿನಿಂದ ಬಂಧ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬಂದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಜುಷುಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುನಾನಃ—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚಿತ್ನುಧಾತು ಭೃವಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನಜಾದೇಶ. ವೃಷಾದಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಣಂತಃ—ಗೃ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪ ೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹು ವಚನಾಂತರೂಪ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ಧೇನವೋ ಮಾನುತೇಯಮನಂತೀರ್ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ ಸೀಪಯನ್ಸಸ್ಮಿ-

ನ್ನೂಧನ್ |

ಸಿತ್ವೋ ಭಿಕ್ಷೇತ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನಾಸಾವಿನಾಸನ್ನದಿತಿಮುರುಷ್ಯೇತ್ |

|| ೬ ||

ಋದಪಾಠಃ

ಆ | ಧೇನವಃ | ಮಾನುತೇಯಂ | ಅನಂತೀಃ | ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ | ಸೀಪಯನ್ | ಸಸ್ಮಿನ್ | ಊಧನ್ |

ಪಿತ್ವಃ | ಭಿಕ್ಷೇತ | ವಯುನಾನಿ | ವಿದ್ವಾನ್ | ಆಸಾ | ಆ ೨ ವಿವಾಸನ್ | ಅದಿತಿಂ | ಉರುಷ್ಯೇತ್ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮಾಮತೇಯಂ ಮಮತಾಯಾಃ ಪುತ್ರಂ ದೀರ್ಘತಮಸಂ ಮಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ ಪರಿವೃಥಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಿಯತಮಂ ಪರಿವೃಥಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ ವಾವಂತೀರವಂತ್ಯಃ ಪ್ರೀಣಯಂತ್ಯೋ-
ಭೇನವೋ ಗಾವಃ ಸಸ್ತಿನ ಸ್ವಕೀಯ ಊಧನ್ನಾಧಸ್ಯಾ ಪೀಪಯನ್ | ಸರ್ವತ ಆಪ್ಯಾಯಯಂತು ||
ಪ್ಯಾಯತೇರ್ಣಚಿ ಚ್ಛಾಂದಸಃ ಪೀಭಾವಃ || ಊಧೋಗತೇನ ಕ್ಷೀರೇಣ ಯುವಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರದೇಯೇನ
ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಪ್ರಕ್ಷಂತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾಭ್ಯಾಂ ಪಯಸ್ಯೇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಏವಂ ಪ್ರದತ್ತಹರ್ವಿಯುನಾ-
ನ್ಯನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಜ್ಞಾನಾನಿ ವಿದ್ವಾಂಞಾನನ್ ಹುತಶೇಷೋ ಭಕ್ಷಣೇಯ ಇತ್ಯವಗಚ್ಛನ್ ದೀರ್ಘ-
ತಮಾಃ ಪಿತ್ವಃ ಪಿತೋರ್ಹುತಶಿಷ್ಟಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ತಾದೃಗನ್ನಮಾಸಾಸ್ಯೇನ ಭಕ್ಷಯಿತುಂ ಭಿಕ್ಷೇತ | ಯಾಚೇತ
ಯುಷ್ಮಾನ್ | ಕಿಂಚಿ ವಿವಾಸನ್ ಯುವಾಂ ಪರಿಚರನ್ನದಿತಿಮುಖಂಡಿತಮನ್ಯೂನಮೇತತ್ಕರ್ಮೋರು-
ಷ್ಯೇತ್ | ಯಥಾ ಶಿಷ್ಟಂ ಭಿಕ್ಷೇತ ಯಥಾ ಚಿ ಕರ್ಮ ಸಮಾಪನೇನ ರಕ್ಷೇತ್ ತಥಾಪೀಪಯನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನೂ (ಅಥವಾ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನೂ |
ಮಾಮತೇಯಂ—ಮಮತೆಯ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸನ್ನು | ಅವಂತೀಃ—ರಕ್ಷಿಸಿ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವ |
ಭೇನವಃ—ಗೋವುಗಳು | ಸಸ್ತಿನ—ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ | ಊಧನ್—ಕೆಚ್ಚಲುಗಳಲ್ಲಿ | ಆ ಪೀಪಯನ್—(ಮಿತ್ರಾ
ವರುಣರ ಪೂಜೆಗೆ ಬೇಕಾದ) ಕ್ಷೀರಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ | (ಈ ಸಹಾಯದಿಂದ) | ವಯುನಾನಿ—(ನೆರೆವೇರಿಸ
ಬೇಕಾದ) ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು | ವಿದ್ವಾನ್—ಸಡೆದುಕೊಂಡು (ಹುತಶೇಷವನ್ನು ತಿನ್ನುವೆಕೆಂಬ ತಿಳಿ
ವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ) | ಪಿತ್ವಃ—ಹುತಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಉಳಿದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಆಸಾ—ಸ್ವಂತವಾಗಿ ಬಾಯಿಂದ
ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ | ಭಿಕ್ಷೇತ—ಬೇಡಲಿ | (ವ ತ್ತು) ಆ ವಿವಾಸನ್—(ನಿಮ್ಮನ್ನು) ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ | ಅದಿತಿಂ-ನ್ಯೂನವಿ
ಲ್ಲದೇ ಪೂರ್ಣವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು | ಉರುಷ್ಯೇತ್—ಮುಗಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಮಮತೆಯಪುತ್ರನೂ ಆದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಸಂತೋಷ
ಗೊಳಿಸುವ ಗೋವುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಚ್ಚಲುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪೂಜೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಕ್ಷೀರಗಳನ್ನು ತುಂಬಿ
ಕೊಳ್ಳಲಿ. ಈ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೆರೆವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹುತಾನಂತರ ಉಳಿದ
ಅನ್ನವನ್ನು ತಾನು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ನಿಮ್ಮ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಬೇಡಲಿ. ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ಅಖಂಡವಾದ
ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಲಿ.

English Translation

May the milch cows, propitious to the devout son of Mamata, be
possessed of well-filled udders : knowing the rites (necessary to be performed),

let him beg (the residue) of the offerings for his eating, and worshipping (you both) complete the perfect (ceremony).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ—ಸರಿವೃಥಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಿಯತಮಂ, ಸರಿವೃಥಸ್ಯ ಅಗ್ನೇಃ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ ನಾ | ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ, ಕರ್ಮ, ಸ್ತುತಿ, ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದ ಕರ್ಮಪರವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಪೂಜೆಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವವನು ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯನೆಂದು ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಪೂಜಾ ವಿಷಯಕವಾದ ಕರ್ಮಪ್ರಿಯನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿರಲು ಕಾರಣವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಹಿಂದಿನ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಸ ವ್ಯಾಜಹಾರ ತಂ ಗರ್ಭಂ ತಮಸ್ತೇ ದೀರ್ಘಮಸ್ತುತಿ |

ಸ ಚ ದೀರ್ಘತಮಾ ನಾಮ ಬಭೂವರ್ಷಿರುಚಧ್ಯಜಃ ||

ಸ ಜಾತೋಽಭ್ಯಪತದ್ಧೇವಾನಕಸ್ಮಾದಂಧತಾಂ ಗತಃ |

ದದುರ್ದೇವಾಸ್ತು ತನ್ನೇತ್ರೇ ತತೋನಂಧೋ ಬಭೂವ ಸಃ ||

ಸ ನೇದಿಷದ ಇತ್ಯಸೌಚ್ಚ ತುರ್ಭಿರ್ಜಾತನೇದಸಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೧೪-ರಿಂದ-೧೭)

ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದವಳೂ ಉಚಧ್ಯಭಾರ್ಯೆಯೂ ಆದ ಮಮತೆಯಲ್ಲಿ ಮೋಹಿತನಾಗಿ ಉಚಧ್ಯನ ಭಾತೃವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತುತಿಯು ಮಮತೆಯಲ್ಲಿ ರಮಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಒಳಗಿದ್ದ ಗರ್ಭವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತುತಿಯ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ತಡೆದುದೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತುತಿಯು ಆ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ನೀನು ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸಾಗಿ (ಎಂದರೆ ಹುಟ್ಟು ಕುರುಡನಾಗಿ) ಹುಟ್ಟು ಎಂದು ಶಾಪಕೊಟ್ಟು ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆ ಶಾಪದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಂಧನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಲು ಅವರು ಬಂದು ಇವನನ್ನು ಆನಂಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಒಡನೆಯೇ ವೇದಿಷದೇ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦, ೧೪೧ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಜಾತನೇದಸ್ಸನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಸಂತ್ಯುಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಮಾಮತೇಯಂ ಎಂಬುದರ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಧೇನವಃ—ಧೇನುರ್ಧಯತೇರ್ವಾ, ಧಿನೋತೇರ್ವಾ| ಧಯತೇಽಸೌ ವಶ್ವೇನೇತಿ ; ತರ್ಪಯತ್ಯಸೌ ಪಯಸಾ | (ನಿ. ೧೧-೪೨) ಕರುವಿನಿಂದ ಹಾಲು ಹೀರಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಧೇನುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಯುವಂ ತಾಸಾಂ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ವಿಶಾಂ ಪ್ರಯಥೋ ಅಮೃತಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ |

ಯಾಭಿರ್ಭೇನುಮಸ್ವಂಘಿಸಿನ್ವಥೋ ನರಾ ತಾಭಿರೂಷು ಉತಿಭಿರಶ್ವಿನಾ ಗತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ವವಾದ ಗೋವನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಭೇನುವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ ಬಂಜೆ ಯಾಗಿದ್ದ ಹಸುವನ್ನು ಕ್ಷೀರದಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಕರುವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಭೇನು ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೂ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ,

ಉಪ ಹ್ವಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಭೇನುಮೇತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧುಗುತ ದೋಹದೇನಾಂ |

ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸವಿತಾ ಸಾವಿಷನ್ನೋಽಭೀದ್ಧೋ ಘರ್ಮಸ್ತದು ಷು ಪ್ರ ವೋಚಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸುದುಘಾಂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕರೆಯತಕ್ಕ ಇತ್ಯಾದಿವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭೇನು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಆ) ಪೀಪಯನ್—ಆಪ್ಯಾಯಯಂತು | ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪೈಪ್ಪ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಪುಷ್ಕಲವಾಗಿ ಕೆಚ್ಚಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರವು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾಭ್ಯಾಮಾಗೋಮುಗ್ಭ್ಯಾಂ ಪಯಸ್ಯಾ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೫-೨೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಕೆಚ್ಚಲಿನ ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕ್ಷೀರಗಳನ್ನು ಭೇನುಗಳು ಪುಷ್ಕಲವಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವಂತಾಗಲಿ ಮತ್ತು ಆರೀತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವಯುನಾನಿ—ವಯುನ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩). ವಯುನಂ ವೇತೇಃ ಕಾಂತಿರ್ವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ | (ನಿ. ೫-೧೫) ಹೆಣೆದುಹಾಕು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವೀ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸ ಇತ್ತನೋವಯುನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂರೈಣ ವಯುನವಚ್ಚಕಾರ |

ಕದಾ ತೇ ಮರ್ತಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಧಾಮೋಯಕ್ಷಂತೋ ನ ಮಿನಂತಿ ಸ್ವಧಾವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೧-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸ ತನೋವಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂತಂ ಸೂರೈಣ ಪ್ರಜ್ಞಾನವಚ್ಚಕಾರ (ನಿ. ೫-೧೫) ಕತ್ತಲಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಗೋಚರಾತೀತವಾದುದನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

ಪಿತ್ವಃ—ಪಿತು ಶಬ್ದವು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಇಲ್ಲಿ ಹುತಶಿಷ್ಟಮುನ್ನಂ | ಹೋಮ ಮಾಡಿದನಂತರ ಉಳಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

ಅದಿತಿಂ—ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದೀನಾ (ನಿ. ೪-೨೩) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಚನದಂತೆ ದೀನನಲ್ಲದ್ದು, ಖಂಡಾತ್ಮಕವಾಗದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು, ಕ್ಷಯಿಸದಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ, ಅದಿತಿಯೆಂಬ ದೇವಮಾತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆಖಂಡಿತನು ನ್ಯೂನಮೇತತ್ವಮ್ | ನ್ಯೂನವಿಲ್ಲದೇ ಪೂರ್ಣವಾದ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಾಮತೇಯಮ್—ಮಮತಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ಮಾಮತೇಯಃ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋಽಥಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೀ- (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಯಾದೇಶ. ಕಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅವಂತೀಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಡಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಬಂದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀವ್. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀಪೆಯನ್—ಪಿಪ್ಯಾಯೀ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಽರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೀಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಶ್ರಿದ್ರಸ್ತುಭ್ಯಃ- ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಜ್. ಚಜು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಕೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ಮಿನ್—ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊಧನ್—ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲುಕ್

ಪಿತ್ವಃ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಪಃಕಿಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಾ ದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯ ಸಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸಷ್ಠೀಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ.

ಭಿಕ್ಷೇತ—ಭಿಕ್ಷ ಯಾಚನೇ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಯುನಾನಿ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅಜಿಯಮಿ- (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಜೀವ್ಯಘೃಣ್ ಪೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೀಭಾವ. ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಸಾ—ಆಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪದ್ಧನ್ನೋಮಾಸ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸನ್ ಅದೇಶ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ

ಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತ ಪರವಾದಾಗ ಉದಾತ್ತಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚಿ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅ ವಿವಾಸನ್—ವಿವಾಸ ಪರಿಚರಣಕ್ರಿಯಾಯಾಂ. ಧಾತು ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಷ್ಯೇತ್—ಉರುಷ್ಯತೀ ರಕ್ಷಾಕರ್ಮಾ (ನಿ. ರು ೫-೨೩) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಂ ನಮಸಾ ದೇವಾವನಸಾ ವವೃತ್ಯಾಂ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೃತನಾಸು ಸಹ್ಯಾ ಅಸ್ಮಾಕಂ ವೃಷ್ಟಿದಿನ್ಯಾ ಸುಪಾರಾ |

|| ೬ ||

ಪದಪಾಠ

ಆ | ನಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಂ | ನಮಸಾ | ದೇವಾ | ಅವಸಾ | ವವೃತ್ಯಾಂ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಪೃತನಾಸು | ಸಹ್ಯಾಃ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ವೃಷ್ಟಿಃ | ದಿನ್ಯಾ | ಸುಪಾರಾ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮೈತ್ರಾವರುಣಪಶೌ ವಸಾಯಾ ಏಷಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಆ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಮಾ ಯಾತಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಅ. ೨ ಲ | ಇತಿ ||

ಹೇ ದೇವಾ ದೇವನಶೀಲೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ನಾಂ ಯುವಾಂ ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಂ ಹವಿಸೇವಾಂ ನಮಸಾ ನಮಸ್ಕಾರೋಪಲಕ್ಷಿತೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣಾವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇನಾ ವವೃತ್ಯಾಂ | ಆವರ್ತಯೇಯಂ | ಯದ್ವಾ | ನಮಸ್ಕಾರೇಣಾವಸಾನ್ನೇನ ಚಾ ವವೃತ್ಯಾಂ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿ ಬ್ರಹ್ಮೇದಾನೀಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣಿಂ ಪರಿವೃಥಂ ಕರ್ಮ ಪೃತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಸಹ್ಯಾಃ | ಸಹ್ಯಾತ್ | ಶತ್ರುನಭಿಭೂಯಾತ್ | ಅನೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಶತ್ರುನಭಿಭವೇಯ- ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾಸ್ಮಾಕಂ ದಿನ್ಯಾ ದಿವಿ ಭವಾ ವೃಷ್ಟಿಃ ಸುಪಾರಾ ಸುಷ್ಮ ಪಾರಯಿತ್ರೀ ಭವತ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ | ವೃಷ್ಟ್ವಾ ಸತ್ಯಾಂ ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿದ್ವಾರಾ ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತೇರಿತಿ ಭಾವಃ ||

|| ಸತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವೌ— ದೇವತಾತ್ಮರಾದ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ— ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ನಾಂ—ನಿಮಗೆ | ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಂ—ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯನ್ನು | ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ದೊಡನೆಯೂ | ಅವಸಾ—ರಕ್ಷಣಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ | ಅಥವಾ [ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರದೊಡನೆಯೂ | ಅವಸಾ—ಅನ್ನದೊಡನೆಯೂ] | ಆ ವವೃತ್ಯಾಂ—(ನಾನು) ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗಲಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಈ ಕರ್ಮವು | ಪೃತನಾಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಸಹ್ಯಾಃ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಸೋಲಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಲಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ | ದಿವ್ಯಾ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ | ವೃಷ್ಟಿಃ—ಮಳೆಯು | ಸುಸಾರಾ—ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ (ಬೀಳಲಿ) ||

ಭಾಷಾರ್ಥ

ದೇವತಾತ್ಮರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮಗೆ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸುಯೋಗವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ. ನಮ್ಮ ಈ ಕರ್ಮವು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಲಿ. ನಮಗೆ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಮಳೆಯು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ವಂತೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಬೀಳಲಿ.

English Translation

Divine Mitra and Varuna, may I render the oblation acceptable to you with reverence and prayer; may the sacred rite enable us (to overcome) in battles, and may the heavenly rain be to us the means of satisfying our wants.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುವಿನ ನಸಾಹೋಮದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಆ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹವ್ಯಜು-ಷ್ಟಿಮಾ ಯಾತಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೩-೮).

ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆ ಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಂ ಘೃತೈರ್ಗವ್ಯಾತಿಮುಕ್ಷತಮಿಳಾಭಿಃ |

ಪ್ರತಿ ನಾಮತ್ರ ವರಮಾ ಜನಾಯ ಸೈಣೀತಮುದ್ದೋ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ಚಾರೋಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಂ ಹವಿಸೇವನವಂತಂ ಯಜ್ಞಂ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇಮಾ ಹವ್ಯಾ ಜಾತೇವೇದೋ ಜುಷಸ್ವೇತಿ ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಮಾಶಾಸ್ತೇ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎಲೈ ಜಾತವೇದಸ್ಸೇ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಯು ಅಂತಹ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಪಾರಿಭಾಷಿಕವಾದ ಪದವಾಗಿದೆ.

ನಮಸಾ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ನಮಸ್ಕಾರೋಪಲಕ್ಷಿತೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ | ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಯದ್ವಾ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ (ಕೇವಲ) ನಮಸ್ಕಾರದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅವಸಾ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ರಕ್ಷಣೆಯೆಂದೂ ಅನಂತರ ಯದ್ವಾ ಅನ್ನೇನ ಚ | ಅಥವಾ ಅನ್ನ ವೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಷ್ಠಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಪೃತನಾಸು—ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಂತೇ ಆತ್ರ ಯೋದ್ಧಾರಃ ಇತಿ ಪೃತನಾಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾಃ | ಯೋಧರು ಸೇರಿ ಗುಂಪುಮಾಡುವ ಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಪೃತನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರೆಂದು ಒಂದು ಕಡೆಯೂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೪೯-೨).

ಇಮಂ ನರೋ ಮರುತಃ ಸತ್ವತಾ ವೃಥಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಯಃ ಶೇವೃಧಾಸಃ |

ಅಭಿ ಯೇ ಸಂತಿ ಪೃತನಾಸು ದೊಡ್ಡೋ ವಿಶ್ವಾಹಾ ಶತ್ರುಮಾದಭುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೬-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೃತನಾಸು ಸೇನಾಸು ತದುಪಲಕ್ಷಿತೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಪೃತನಾ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಗಳೆಂದೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತಗಳಾದುದರಿಂದ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೂ ಪೃತನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಸಂಗ್ರಾಮ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೯).

ಸುಸಾರಾ—ಸುಷ್ಮ ಸಾರಯಿತ್ರೀ | ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆಯೂ, ಈ ನಿರ್ವಹಣಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ ವೃಷ್ಟಿಯು ಸಾಧಕವಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪಕಿಯಾ

ಹವ್ಯಜುಷ್ಟಿಮ್—ಜುಷ್ಟಿ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವುತ್ವದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ತಾದೌಚನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಮಸಾ—ಇಮು ಪ್ರಹ್ವತ್ವೇ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಶ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯು ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅವಸಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ವವೃತ್ಯಾಮ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಕವಚನಕ್ಕೆ ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಸಾಂ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಾದೇಶ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಶ್ಲು ಅದೇಶ. ಶ್ಲು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗನು ಅದು ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹ್ಯಾಃ—ಸಹ ನುರ್ವಣೇ ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ತಿಪಿಗೆ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಟಿಃ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್. ಮಂತ್ರೇವೃಷೇಷಪಚೆ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿನ್ಯಾ—ದಿವಿ ಭವಾ ದಿವ್ಯಾ. ಭವೇಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ವಾಮಾಡಿದಾಗ ಅದಂತನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಟಾಪ್.

ಸುಸಾರಾ—ಪ್ಠಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು, ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ನೂರಣವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯಜಾಮಹೇ ನಾಮಿತಿ ಚತುರ್ಥಚಂ ಚತುರ್ದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ
ಮೃತ್ರಾವರುಣಂ | ಯಜಾಮಹೇ ಚತುಷ್ಟಮಿತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಯಜಾಮಹೇ ನಾಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮನು ಋಷಿಯು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಯಜಾಮಹೇ ಚತುಷ್ಟಮಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೩

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೫೩ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೩ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೪ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಚೇಚ್ಛಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ||

|| ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಜಾಮಹೇ | ವಾಂ | ಮಹಃ | ಸಜೋಷಾ | ಹವ್ಯೇಭಿರ್ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ
ನಮೋಭಿಃ |

ಘೃತೈಃ | ಘೃತಸ್ಮಾ ಅಧ ಯದ್ವಾಮಸ್ಮೇ | ಅಧ್ವರ್ಯವೋ ನ ಧೀತಿಭಿರ್ಭ-
ರಂತಿ || ೧ ||

ಪದಪೂರ್ವಃ

ಯಜಾಮಹೇ | ವಾಂ | ಮಹಃ | ಸಜೋಷಾಃ | ಹವ್ಯೇಭಿಃ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ನಮೋಭಿಃ |

ಘೃತೈಃ | ಘೃತಸ್ಮಾ ಇತಿ ಘೃತಸ್ಮಾ | ಅಧ | ಯತ್ | ವಾಂ | ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ಅಧ್ವರ್ಯವಃ | ನ |

ಧೀತಿಭಿಃ | ಭರಂತಿ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಘೃತಸ್ಮಾ ಘೃತಸ್ಯ ಸ್ತಾವಯಿತಾರೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಮಹೋ ಮಹಾಂತೌ ವಾಂ ಯಜಾ
ಮಹೇ | ಪೂಜಯಾಮೋ ಯಜಮಾನಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ವ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಸಜೋಷಾಃ ಸಮಾನಪ್ರೀತಿ
ಯುಕ್ತಾಃ | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಹವ್ಯೇಭಿಃ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಭಿರ್ನಮೋಭಿರ್ನಮಸ್ಕಾರೋ
ಪಲಕ್ಷ್ಯತೈಃ | ಅಧಾಪಿ ಚ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದ್ವಾಂ ಯುವಮಧ್ವರ್ಯವೋಽಸ್ಮದೀಯಾ ಅಧ್ವರ್ಯ-
ವೋಽಸಿ | ಅತ್ರ ನಶಬ್ದೋಽಪ್ಯರ್ಥೇ | ತೇಽಸಿ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸ್ವಕೀರ್ಯೈರ್ಭರಂತಿ ಪೋಷಯಂತಿ
ತಸ್ಮಾದ್ಯಜಾಮಹೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಘೃತಸ್ಮಾ—ಘೃತವನ್ನು (ಉದಕವನ್ನು) ಸುರಿದು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವರೂ | ಮಹಃ—ಮಹಾ
ತ್ವರೂ ಅದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಸಜೋಷಾಃ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ಒಂದೇವಿಧವಾದ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ
ನಾವು ನಮೋಭಿಃ—ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕಗಳಾದ | ಘೃತೈಃ—ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ | ಹವ್ಯೇಭಿಃ—ಪುರೋಡಾ
ಶಾದಿ ಗಳಿಂದಲೂ | ಮಹಃ—ಮಹಾತ್ವರಾದ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಯಜಾಮಹೇ—ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅಧ—
ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ | ಯತ್—ಯಾವ ಅದೇ ಕಾರಣದಿಂದ (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಅಸ್ಮೇ ಅಧ್ವರ್ಯವಃ
ನ—ನಮ್ಮ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಅಧ್ವರ್ಯಗಳೂ ಕೂಡ | ಧೀತಿಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಭರಂತಿ—
ಪೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಘೃತವನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಹೆಚ್ಚುವವರೂ ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದೇವಿಧವಾದ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ ನಾವು ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕಗಳಾದ ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ, ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳೂ ಕೂಡ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Mighty Mitra and Varuna, dispensers of butter, we worship you, rejoicing, with oblations; with reverential homage, and with (offerings of) water; so that our ministrant priests may propitiate you by (our) devotions.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಘೃತಸ್ತೂ — ಘೃತರಬ್ಧವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೪) ಘೃತಸ್ಯ ಸ್ನಾನಯಿತಾರಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿದು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಪದವು,

ಅರ್ಚಾಮಿ ನಾಂ ವರ್ಧಯಾಪೋಃ ಘೃತಸ್ತೂ ದ್ಯಾವಾಭೂಮೀ ಶೃಣುತಂ ರೋದಸೀ ಮೇ |

ಅಹಾ ಯದ್ವ್ಯಾಪೋಽಸುನೀತಿ ಮಯೆನ್ನಧ್ವಾ ನೋ ಅತ್ರ ಪಿತರಾ ಶಿಶೀತಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತ್ರಾಃ | ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಧೀತಿಭಿಃ—ಸ್ವಕೀಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿಃ | ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ. ಧೀತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟು. [ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಂಗುಳಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ನಿ. ೩-೮] ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬೆರಡರ್ಥಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೩-೧ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ (p. 295) ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾಗ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯೇಜಾಮಹೇ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರೂಪವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯ-ನುದಾತ್ತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ-ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ.

ಸರ್ಜೋಷಾಃ—ಸಮಾನಂ ಜೋಷಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ | ಸರ್ಜೋಷಾಃ ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಭಾವ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹನ್ಯೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎತ್ಯ.

ಘೃತಸ್ತೂ—ಘೃತಂ ಸ್ನಾವಯತಃ ಇತಿ ಘೃತಸ್ತೂ. ಸ್ತು ಪ್ರಸ್ತವಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬೋಧನಾದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಂತಿ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರಸ್ತುತಿರ್ವಾಂ ಧಾಮ ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿರಯಾಮಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ

ಸುನ್ವಕ್ತಿಃ |

ಅನಕ್ತಿ ಯದ್ವಾಂ ವಿದಥೇಷು ಹೋತಾ ಸುನ್ಮಂ ವಾಂ ಸೂರಿವೃಷಣಾ-

ವಿಯಕ್ಷನ್ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಸ್ತುತಿಃ | ವಾಂ | ಧಾಮ | ನ | ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ | ಅಯಾಮಿ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಸುನ್ವಕ್ತಿಃ |

ಅನಕ್ತಿ | ಯತ್ | ವಾಂ | ವಿದಥೇಷು | ಹೋತಾ | ಸುನ್ಮಂ | ವಾಂ | ಸೂರಿಃ | ವೃಷಣಾ |

ಇಯಕ್ಷನ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಯಾಗಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತಿಃ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ ಕರೋಮಿತಿ ಸಂಕಲ್ಪ ಏವ ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ ಕೃತ್ವೈಪ್ರಯೋಗೋ ನ ಸಂಪನ್ನಃ | ತಾವತ್ವೇವ ಯುವಯೋ-

ಧಾರ್ಮಾ ತೇಜಃಸ್ಥಾನಮಯೋಮಿ | ಪ್ರಾಪ್ನೋಮಿ | ಸುವೃಕ್ತಿಯುರ್ವಯೋಃ ಶೋಭನಾವರ್ಜಕಶ್ಚ
ಯುಷ್ಮತ್ಪರಿಗ್ರಹಾದಸ್ಮಿ | ಯದ್ಯದಾ ತು ವಿದಥೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ವಾಂ ಯುನಾಂ ಹೋತಾ ಹೋಮ-
ನಿಷ್ಪಾದಕೋಽಯಮಧ್ವಯುರನಕ್ತಿ ಹವಿಷಾಗಚ್ಛತಿ | ಹೋಮಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ |
ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತೈತನ್ನಾಮಕ ಋತ್ವಿಕ್ ಶಸ್ತ್ರಾದಿನಾ ವಾಮನಕ್ತಿ ವ್ಯಂಜಯತಿ | ತದಾ ಸೂರಿ-
ಯುಷ್ಮನ್ನಾಹಾತ್ಮ್ಯವಿದಿಯಕ್ಷನ್ ಯಾಗಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛನ್ನಥಂ ಹೇ ವೃಷಣೌ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿ-
ತಾರೌ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸುಮ್ಮಂ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿ ಸುಖಂ ದೇವತ್ವಲಕ್ಷಣಮಯೋನೀತಿ ಶೇಷಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ವಾಂ—(ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ)ನಿಮ್ಮನ್ನು ಧ್ವೇಷಿಸಿ (ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಾಗದ) ಪ್ರಸ್ತುತಿಃ—ಪ್ರಸ್ತಾ-
ಪನಾರೂಪವಾದ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರವೇ, | ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಧಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವು-
ದಿಲ್ಲ. (ಆದರೆ, ಅಷ್ಟಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ) | ಧಾಮ—(ನಿಮ್ಮ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಆಯಾಮಿ—
ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವಿದಥೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಹೋತಾ—
ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅಥವಾ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಋತ್ವಿಕ್ಕು | ಅನಕ್ತಿ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ (ಆಗ) | ವೃಷಣೌ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ |
ಸೂರಿಃ—ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ | ಇಯಕ್ಷನ್—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ
ನಾನು | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಸುಮ್ಮಂ—(ದೇವತ್ವರೂಪವಾದ) ಸುಖವನ್ನು (ಹೊಂದುವೆನು.) |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಾಗದ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾರೂಪವಾದ ಸಂಕಲ್ಪ
ಮಾತ್ರವೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಧಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಷ್ಟನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮಾತ್ರ
ದಿಂದಲೇ, ನಾನು ನಿಮ್ಮ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ
ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ, ಎಲೈ
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಯುಳ್ಳ
ವನೂ ಆದ ನಾನು ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ದೇವತ್ವರೂಪದ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದುವೆನು.

English Translation

The purpose of worshipping you, Mitra and Varuna, is not the perfor-
mance, but (even by so much) I may attain to your glory, and there is
acquittance (of my duty); for when the priest offers you oblations in sacrific-
es, then the pious man, showers (of benefits), being desirous of worshipping
you, (obtains) felicity.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪ್ರಸ್ತುತಿ: ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿ:—ಪ್ರಸ್ತುತಿಯು ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದರೂ ಸಹ ಕೇವಲ ಪ್ರಸ್ತುತಿಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮಿತ್ರವರುಣರ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅವರ ಧಾಮವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂಬ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಅಂಗವಾದ ಪ್ರಸ್ತುತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಮಿತ್ರವರುಣರ ಧಾಮವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದಾದರೆ, ಕರ್ಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರೆ ಅದರ ಫಲವು ಇನ್ನೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪ್ರಸ್ತುತಿ: ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ; ಕರೋಮೀತಿ ಸಂಕಲ್ಪ ಏವ—ಕರ್ಮವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾರೂಪವಾದ ಸಂಕಲ್ಪವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವವೆಂದೇನು. ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸ್ಥಾನ ಎಂಬುದನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಇಂತಹ ಪ್ರಸ್ತಾವವನ್ನು ಪರಿಶುವವರು ಪ್ರಸ್ತುತಿಕಾಮರೆಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಕಥಾರೂಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಋಕ್ಲೇ ನಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಾಮ ಚಾಸ್ತಾಂ ಸೈವ ನಾಮ ಋಗಾಸೀದಮೋ ನಾಮ ಸಾಮ ಸಾ ನಾ ಋಕ್ಸಾಮೋಪಾವದನ್ನಿಧುನಂ ಸಂಭವಾವ ಪ್ರಜಾತ್ಯಾ ಇತಿ ನೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸಾಮ ಜ್ಯಾಯಾನ್ಯಾ ಅತೋ ನಮ ಮಹಿಮೇತಿ ತೇ ದ್ವೇ ಭೂತ್ವೋಪಾವದತಾಂ ತೇನ ಪ್ರತಿಚಿನ ಸಮವದತೆ ತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ಭೂತ್ವೋಪಾವದಂಸ್ತತ್ತಿಸೃಭಿಃ ಸಮಭವದ್ಯತ್ತಿಸೃಭಿಃ ಸಮಭವತ್ತಸ್ತತ್ತಿಸೃಭಿಃ ಸ್ತುವಂತಿ ತಿಸೃಭಿರುದ್ಗಾಯಂತಿ ತಿಸೃಭಿರ್ಹಿ ಸಾಮ ಸಂಮಿತಂ ತಸ್ಮಾದೇಕಸ್ಯ ಬಹ್ವೋ ಜಾಯಾ ಭವಂತಿ ನೈಕಸ್ಯೈ ಬಹವಃ ಸಹ ಪತಯೋ ಯದ್ವೈ ತತ್ಸಾ ಚಾಮುಶ್ಚ ಸಮಭವತಾಂ ತತ್ಸಾಮಾಭವತ್ತತ್ಸಾಮ್ನಾಃ ಸಾಮುತ್ಪಂ, ಸಾಮುನ್ಮವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯೋವೈ ಭವತಿ ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠ ತಾಮುಶ್ಚತೇ ಸ ಸಾಮುನ್ಮವತ್ಯಸಾಮುನ್ಯ ಇತಿ ಹಿ ನಿಂದಂತಿ | ತೇವೈ ಪಂಚಾನ್ಯದ್ಭೂತ್ವಾ ಪಂಚಾನ್ಯದ್ಭೂತ್ವಾ ಕಲ್ಪೇತಾಮಾಹಾವಶ್ಚ ಹಿಂಕಾರಶ್ಚ ಪ್ರಸ್ತಾವಶ್ಚ ಪ್ರಥಮಾ ಚ ಋಗುದ್ಗೀಥಶ್ಚ ಮಧ್ಯಮಾ ಚ ಪ್ರತಿಹಾರಶ್ಚೋತ್ತಮಾ ಚ ನಿಧನಂ ಚಿ ವಷ-
ಠ್ಕಾರಶ್ಚ ಇತಿ || (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೧೩)

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಋಕ್ಕು ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಮವು ಪುಂರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಋಕ್ಕು ಸಾಮದೊಂದಿಗೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಲು ಬಯಸಿತು. ಆಗ ಸಾಮವು ತನ್ನ ಪುಂಸ್ವಾದ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಅದಾಗದೆಂದಿತು. ತಾನು ಎರಡು ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಋಕ್ಕು ಪುನಃ ಸಾಮವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಆಗಲೂ ಸಾಮವು ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿತು ಪುನಃ ಮೂರಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಸಾಮವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಆಗ ಅದರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಂದ ಎರಡೂ ಕಲಿತಾಗ ಪಂಚಾವಯವಗಳುಳ್ಳ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳ ಸಮೂಹಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಅವೇ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳು. ಇವು ಯಾವವೆಂದರೆ,

ತೇ ವೈ ತ ಏವ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಕಸ್ತ್ರಾವಯವಾಃ ಪಂಚಿಸಂಖ್ಯಾತಾ ಅನ್ಯತ್ಪ್ರಥಗೇವ ಶಸ್ತ್ರರೂಪಂ ಭೂತ್ಯಾ ವರ್ತಂತೇ | ತಥಾ ಹಿಂಕಾರಾದಯಃ ಪಂಚಿ ಸಾಮಾಂಶಾ ವೈಶ್ವದೇವಾವಯವಾ

ಅನ್ಯತ್ಪ್ರಥಕ್ಕಾಮರೂಪಂ ಭೂತ್ವಾ ವರ್ತಂತೇ ಚ |ತದೇತತ್ಪಂಚಕಂ ಶಸ್ತ್ರ
ಸ್ವರೂಪಂ | ಉದ್ಗಾತ್ರಾ ಪಠಿತವ್ಯಃ ಸಾನ್ನಾ ಆದೌ ಹಿಮಿತ್ಯೇವಂತಬ್ಧೋ ಹಿಂಕಾರಃ |
ಗಾತವ್ಯಃ ಸಾಮಾವಯೇವ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಉದ್ಗಾತ್ರಾ ಗಾತವ್ಯ ಉದ್ಗೀಥಃ | ಪ್ರತಿಹರ್ತ್ವಾ
ಗಾತವ್ಯಃ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಅಂತೇ ಸರ್ವೈರ್ಗಾತವ್ಯೋ ಭಾಗೋ ನಿಧನಂ | ತದೇತತ್ಪಂಚಕಂ
ಸ್ತೋತ್ರಸ್ವರೂಪಂ | (ಐ. ಬ್ರಾ ೧೨-೧೩ ರ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ)

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತ್ರವಿನ್ನಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಹಿಂಕಾರವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಸಾಮಾವಯವರೂಪವಾದುದೂ, ಪ್ರಸ್ತೋತ್ರವಿನ್ನಿಂದ ಗಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಪ್ರಸ್ತಾವವು ಎರಡನೆಯದು. ಉದ್ಗಾತ್ರವು ಪಠಿಸಬೇಕಾದುದು ಉದ್ಗೀಥವೆಂಬ ಮೂರನೆಯದು. ಪ್ರತಿಹಾರವೆಂಬುದು ಪ್ರತಿಹರ್ತ್ವವು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಗಾನಮಾಡಬೇಕಾದ ಐದನೆಯದಕ್ಕೆ ನಿಧನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಐದು ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತೋತ್ರವು ಪಠಿಸಬೇಕು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಂಡರೆ

ಅಭಿ ತೇ ಮಧುನಾ ಪಯೋಽಥರ್ವಾಣೋ ಅಶಿತ್ರಯುಃ | ದೇವಂ ದೇವಾಯ ದೇವಯು ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಭಿ ತೇ ಮಧುನಾ ಪಯ (ಹಿಂ) ಎಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತೋತ್ರವಿನ್ನಿಂದ ಪಠಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವವೆಂಬ ಅವಯವ. ಇದು ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದು ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿರುವುದೋ ಆ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಇದ್ದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ ; ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಅದರಿಂದ ಅನರ್ಥವೂ ಉಂಟು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಶಸ್ತಿ ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಪಂಚಾವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಪ್ರಸ್ತುತಿಗೂ ಅದರಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನದ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ಆ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವಿದ್ದು ಕೇವಲ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತುತಿ ಕಾಮನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಕಥಾಭಾಗವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ—

ಉದ್ಗೀಥೋಪಾಸನಪ್ರಸಂಗೇನ ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಹಾರವಿಷಯಮಪ್ಯುಪಾಸನಂ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ-
ಮಾರಭ್ಯತೇ |

(ಭಾ. ಉ ೧-೧೦-೧ ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ)

ಉದ್ಗೀಥದ ಉಪಾಸನಾಪ್ರಸಂಗವಾಗಿ ಅದರ ಅಂಗಗಳಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳ ಉಪಾಸನೆಯೂ ಅಗತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಚಾಕ್ರಾಯಣನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಉಪೋದ್ಘಾತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಕಥಾಭಾಗವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಮುಟಚೀಹತೇಷು ಕುರುಷ್ವಾಟಿಕ್ಯಾ ಸಹ ಜಾಯಯೋಷಸ್ತಿಹ ಚಾಕ್ರಾಯಣ ಇಭ್ಯಗ್ರಾಮೇ
ಪ್ರದ್ರಾಣಕ ಉಪಾಸ | ಸ ಹೇಭ್ಯಂ ಕುಲ್ಮಾಷಾನ್ವಾದಂತಂ ವಿಭಿಕ್ಷೇ ತಂ ಹೋವಾಚ |

ನೇತೋಽನ್ಯೇ ವಿವ್ಯಂತೇ ಯಚ್ಚ ಯೇ ಮ ಇಮ ಉಪನಿಹಿತಾ ಇತಿ | ಏತೇಷಾಂ ಮೇ ದೇಹೀತಿ ಹೋವಾಚ | ತಾನಸ್ಮೈ ಪ್ರದದೌ ಹಂತಾನುಪಾನಮಿತ್ಯುಚ್ಚಿಷ್ಟಂ ವ ಮೇ ಪೀತಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಹೋವಾಚ || ನ ಸ್ವಿದೇತೇಽಪ್ಯುಚ್ಚಿಷ್ಟಾ ಇತಿ ನ ವಾ ಅಜೀವಿಷ್ಯಮಿಮಾನಖಾದನ್ವಿತಿ ಹೋವಾಚ ಕಾನೋ ಮ ಉದಪಾನಮಿತಿ | ಸ ಹ ಖಾದಿತ್ವಾತಿಶೇಷಾಞ್ಚಾಯಾಯಾ ಅಜ- ಹಾರ ಸಾಗ್ರ ಏವ ಸುಭಿಕ್ಷಾ ಬಭೂವ ತಾನ್ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯ ನಿದಧೌ | ಸ ಹ ಪ್ರಾತಃ ಸಂಜ್ಞಾಹಾನ ಉವಾಚ ಯದ್ವತಾನ್ನಸ್ಯ ಲಭೇಮಹಿ ಲಭೇಮಹಿ ಧನಮಾತ್ರಾಂ ರಾಜಾಸೌ ಯಷ್ಟೈತೇ ಸ ಮಾಸರ್ವೈರಾತ್ಮಿಜ್ಯೈರ್ವರ್ಣೇತೇತಿ | ತಂ ಜಾಯೋವಾಚ ಹಂತ ಸತ ಇಮ ಏವ ಕುಲ್ಮಾಷಾ ಇತಿ ತಾನ್ಪಾದಿತ್ವಾಮುಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿಕತತಮೇಯಾಯ |

ತತ್ರೋದ್ಗಾತ್ರನಾಸ್ತಾವೇ ಸ್ತೋಷ್ಯಮಾಣಾನುಪೋಷವಿವೇಶ ಸ ಹ ಪ್ರಸ್ತೋತಾರಮುವಾಚ | ಪ್ರಸ್ತೋತರ್ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರಸ್ತಾವಮನ್ವಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಸ್ತೋಷ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ |

ಏವಮೇವೋದ್ಗಾತಾರಮುವಾಚೋದ್ಗಾತರ್ಯಾ ದೇವತೋದ್ಗೀಢಮನನ್ವಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದ- ವಿದ್ವಾನುದ್ಗಾಸ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ | ಏವಮೇವ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾರಮುವಾಚ ಪ್ರತಿಹರ್ತರ್ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರತಿಹಾರಮನ್ವಾಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ಪ್ರತಿಹರಿಸ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತೀತಿ ತೇ ಹ ಸಮಾರತಾಸ್ತುಷ್ಟೀಮಾಸಾಂಚಕ್ರೀ ||

(ಛಾ. ಉ. ೧-೧೦, ೧೧)

ಕುರುದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಟಿಕೆಯೆಂಬ ಪತ್ನಿಯೊಡಗೂಡಿದ ಉಷ್ಣಿಚಾಕ್ರಾಯಣನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ದರಿವ್ರನು ಇದ್ದನು. ಒಂದುಸಲ ಬಿರುಗಾಳಿಯಿಂದ ತೊಂದರೆಯುಂಟಾಗಲು ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ದಾರಿದ್ರ್ಯಪೀಡಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ಊರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಧನಿಕನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಏನಾದರೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿದನು. ಆಗ ಅಲಸಂದಿಯನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಧನಿಕನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಆ ಧಾನ್ಯವನ್ನುಳಿದು ಇನ್ನೇನೂ ಇಲ್ಲವೆಂದನು. ಆಗ ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ಅದರಲ್ಲೇ ಕೊಂಚ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಬಂಧಿಸಲು ಧನಿಕನು ಕೊಂಚ ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟನು. ಅನಂತರ ಕುಡಿಯಲು ನೀರಿದೆಯೆಂದು ಸಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತೋರಿದನು. ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ಅದು ಕುಡಿದು ಮಿಕ್ಕ ಎಂಜಲು ನೀರೆಂದೂ ತನಗೆ ಬೇಡವೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾಗ ಧನಿಕನು ಅಲಸಂದಿಯೂ ತಾನು ತಿಂದುಳಿದ ಶಿಷ್ಟವಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲಾಗಿ, ಅತ್ಯಗತ್ಯವಿದ್ದರಿಂದ ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಶಿಷ್ಟವಾದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾನು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುದಾಗಿಯೂ, ಅದೇ ನ್ಯಾಯವು ನೀರಿಗೆ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಗೂ ಸಹ ಕೊಂಚ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಅವಳು ತನ್ನ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ತನಗೆ ಬೇಡವೆಂದಳು. ಮಾರನೆಯ ದಿನ ದೊರೆಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ಅಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಪೌರೋಹಿತೃವು ದೊರೆಯಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದನು. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಉದ್ಗಾತ್ರ ಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ, “ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಸ್ತಾವರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೋ ಆ ದೇವತೆಯ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಪ್ರಸ್ತಾವವನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಸಿಡಿದು ಬೀಳುವುದು ”

ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತೋತೃವಿಗೂ, ಹೀಗೆಯೇ “ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯದೇ ಉದ್ಗೀಥ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಹಾರಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿದರೂ ಅವರವರ ತಲೆಯು ಸಿಡಿದು ಬೀಳುವುದು ” ಎಂದು ಎಚ್ಚರಿಸಿ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೂ ದೇವತಾದಿ ವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ | ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಇರುವ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾದುದೂ ಅವಿನಾಭಾವವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಬಂಧವೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಾಜಸಭೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತಾತ್ತ್ವಿಕರ ಸಂವಾದದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ವರೂಪವು ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಭೌತಿಕತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಲೋಕೇಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ಪೃಥಿವೀ ಹಿಂಕಾರಃ, ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರಸ್ತಾವೋಽಂತರಿಕ್ಷ ಮುದ್ದೀಥಃ| ಅದಿತ್ಯಃ ಪ್ರತಿಹಾರೋ ದ್ಯೌರ್ನಿಧನಮಿತ್ಯೋರ್ಧ್ವೇಷು| ಅಥಾವೃತ್ತೇಷು ದಾರ್ಹಿಂಕಾರ ಅದಿತ್ಯಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |

ವೃಷ್ಣೌ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ಪುರೋವಾತೋ ಹಿಂಕಾರೋ ಮೇಘೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |

ಋತುಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ವಸಂತೋ ಹಿಂಕಾರೋ ಗ್ರೀಷ್ಮಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |

ಪಶುಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ಅಜಾ ಹಿಂಕಾರೋಽನಯಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |

ಪ್ರಾಣೇಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಪರೋವರೀಯಃ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ಪ್ರಾಣೋ ಹಿಂಕಾರಃ

ವಾಕ್ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೨-೪-೨. ರಿಂದ ೭)

ಪೃಥ್ವೀತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ, ವೃಷ್ಟಿತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘವೂ, ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಷ್ಮವೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಷಗಳೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಕೂ ಸಹ ಪ್ರಸ್ತಾವರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಅಥ ಯತ್ರೈವಮೋದಿತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಸ್ತದಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಾ ಅನ್ಯಾಯತಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಪ್ರಸ್ತುತಿಕಾನಾಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಭಾಜಿನೋ ಹೈತಸ್ಯ ಸಾನ್ಮುಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೨-೯-೩)

ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದನಂತರ ಪರಿಸ್ಥಿತಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತಾವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುನವನಿಗೂ ಇದಕ್ಕೂ ಬಹಳ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅವರು ಪ್ರಸ್ತುತಿಕಾನುರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಅವಯವವಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವದ ಪಠನದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಭೌತಿಕತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಸಾಮಾನ್ಯವ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ.

ಮನೋ ಹಿಂಕಾರೋ ವಾಕ್ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಸ ಯ ಏವಮೇತದ್ಗಾಯತ್ರಂ ಪ್ರಾಣೇಷು ಪ್ರೋತಂ |

ಅಭಿಮಂಥತಿ ಸ ಹಿಂಕಾರೋ ಧೂಮೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಸ ಯ ಏವ-
ಮೇತದ್ರಥಂತರಮಗ್ನಾ ಪ್ರೋತಂ |

ಉಪಮಂತ್ರಯತೇ ಸ ಹಿಂಕಾರೋ ಜ್ಞಪಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಸ ಯ ಏವಮೇ-
ತದ್ವಾಮದೇವ್ಯಂ ಮಿಥುನೇ ಪ್ರೋತಂ |

ಉದ್ಯನ್ವಿಂಕಾರ ಉದಿತಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಸ ಯ ಏವ ಮೇತದ್ಭೃಹದಾದಿತೈ ಪ್ರೋತಂ |
.... |

ತ್ರಯೀ ವಿದ್ಯಾ ಹಿಂಕಾರಸ್ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವೋಽಗ್ನಿರ್ವಾಯುರಾದಿತೈಃ ಸ
ಉದ್ಗೀರ್ಭೋ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವಯಾಂಸಿ ಮರೀಚಯಃ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ ಸರ್ವಾ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರ-
ಸ್ತನ್ನಿ ಧನಮೇತತ್ಸಾಮ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರೋತಂ | ಸ ಯ ಏವಮೇತತ್ಸಾಮ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್
ಪ್ರೋತಂ ವೇದ ಸರ್ವಂ ಹ ಭವತಿ ||

(ಛಾ. ಎ. ೨-೧೧ರಿಂದ ೨೧)

ಪ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತವಾದ (ಹೆಣೆದಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ) ಗಾಯತ್ರೀಸಾಮಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯಾ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತವಾದ
ರಥಂತರಸಾಮಕ್ಕೆ ಧೂಮವೂ, ಮಿಥುನದಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತವಾದ ವಾಮದೇವ್ಯಸಾಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ, ಆದಿತೈನಲ್ಲಿ
ಪ್ರೋತವಾದ ಭೃಹತ್ಸಾಮಕ್ಕೆ ಉದಿತವಾದ ಸೂರ್ಯನೂ, ಹೀಗೆಯೇ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ
ಪ್ರೋತವಾದ ಸಾಮಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆದಿತೈ (ಪೃಥ್ವಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ) ಇವೂ ಪ್ರಸ್ತಾವ
ಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಸ್ತಾವದ ಮಹಿಮೆ.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪ್ರಸ್ತೋತ್ಪನ್ನಿನಿಂದ ಪರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದೂ
ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರಂಭಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪರಿಸಬೇಕಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ
ಪ್ರಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಸ್ತುತಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವೆಷ್ಟೇ ಇದ್ದರೂ ಸಹ ಅದರೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯು
ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದರಿಂದ ಆಗುವ ಕೇವಲ ನಷ್ಟಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲದೆ, “ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರಸ್ತಾವಮನ್ವಾ-
ಯತ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ಪ್ರಸ್ತೋಷ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಸತಿಷ್ಯತಿ” ಯಾವ ದೇವತೆಯೊಡನೆ ಪ್ರಸ್ತಾ-
ವವು ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ದೇವತಾಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪರಿಸಿದವನ ತಲೆಯು ಸಿಡಿದು
ಬಿಳುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತಿಗೆ
ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯನಿಯಮವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಪರಿಸಿದ ಕೇವಲ
ಪ್ರಸ್ತುತಿಪಠನಕ್ಕೂ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ
ಸಹ ವಾಂ ಧಾಮ ಅಯಾಮಿ | ನಿಮ್ಮ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ—ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ ಕೃತ್ಸೈಪ್ರಯೋಗಃ | ಕರ್ಮಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ, ಪಾಗೆಯೇ ಅವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಅರಿತು ಅವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಸಾಮರಸ್ಯರೂಪ
ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ವಿಧ್ಯುಕ್ತ

ವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದಿಲ್ಲದೆ, ಕೇವಲ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರ ಪಠನದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ

ತಿಸ್ರೋ ಮಾತ್ರಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಕ್ತಾ ಅನವಿಪ್ರಯುಕ್ತಾಃ |

ಕ್ರಿಯಾಸು ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಮಧ್ಯಮಾಸು ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸು ನ ಕಂಪತೇ ಜ್ಞಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ-ಉ. ೫-೬)

ಈ ಮೂರು ಮಾತೃಗಳನ್ನು (ಅಕಾರ ಉಕಾರ ಮಕಾರ) ಒದಂಕ್ಕೊಂದರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನರಿಯದೆ ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಅನರ್ಥವಾಗುವುದು. ಬಾಹ್ಯಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲಿ ಆಂತರಿಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲಿ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲಿ, ಅದರಿಂದಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆರೆಸಿ ಆಂತರಿಕವಾದ ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಗೂ, ಬಾಹ್ಯವಾದ ಆಚರಣೆಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅದರ ಮಹತ್ವವಿರುವುದು ಎಂದು ತೋರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಕೃತ್ಸ್ನ ಪ್ರಯೋಗಃ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅಥವಾ ಹೊಂದಿದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಧಾಮ—ತೇಜಃಸ್ಥಾನಂ ! ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಧಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾನುರೂಪ ತೇಜೋರೂಪವಾದುದೂ ಸುಖದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ.

ಅನಕ್ತಿ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಹವಿಷಾ ಅಗಚ್ಛತಿ | ಹೋಮಃ ಕರೋತಿ | ಹವಿದಾನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಹೋತಾ ಶಸ್ತ್ರಾದಿನಾ ವಾಂ ಅನಕ್ತಿ ವ್ಯಂಜಯತಿ | ಹೋತೃವಾದವನು ಶಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಗುಣ ಕಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ನಿಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂರಿಃ—ಯುಷ್ಮನ್ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವಿತ್ | ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಎಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಸೂರಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ರೇಭಃ, ಜರಿತಾ, ಕಾರುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪಠಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞರು, ವಿವೇಕಿಗಳು, ಮೇಧಾವಿಗಳು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೂರಿಶಬ್ದವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ ದೇವತೆಗಳ ತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವದ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುವ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಚಾಕ್ಷುಷವೂ ಮಾನಸಿಕವೂ ಆದ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಋಷಿಗಳ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಒಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ | ದಿವೀವ ಚಕ್ಷುರಾತತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೨೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸ್ತೋತ್ರಮಾತೃಕವರೆಂದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಋಷಿಗಳ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇಯೆಕ್ಷನ್—ಯಾಗಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛನ್ | ಯಜ್ಞಮಾಡಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ,

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪ್ರಸ್ತುತಿಃ—ಷ್ವಪ್ತೌ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಾದೌ ಚಿ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೆ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕ ವಾಗಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಾಮಿ—ಅಯ ಗತೌ ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಪ್ ಮಿಪ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುವೃಕ್ತಿಃ—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೋರಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ, ಚತ್ವ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಕ್ರಿ—ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿಮ್ರಕ್ಷಣಕಾಂತಿಗತಿಮ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾ-ತ್ವರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಾನ್ನಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚೋರಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ, ಚತ್ವ. ಅನಕ್ರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿದಘೇಷು—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಪಾಧಿಕ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ವ ಅತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಿಃ—ಸೂರ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಸೂಜಿಕ್ರಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಯಕ್ಷನ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಯಷ್ಟುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಇಯಕ್ಷತಿ. ಇಯ ಕ್ಷತೀತಿ ಇಯಕ್ಷನ್ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಸನ್ನಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುದೇಶ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪೀಪಾಯ ಧೇನುರದಿತಿರ್ಯುತಾಯ ಜನಾಯ ಮಿತ್ರಾನರುಣಾ ಹವಿದೇಃ

ಹಿಂನೋತಿ ಯದ್ವಾಂ ವಿದಥೇ ಸಪರ್ಯನ್ತ ರಾತಹವ್ಯೋ ಮಾನುಷೋ

ನ ಹೋತಾ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಪೀಸಾಯ | ಧೇನುಃ | ಅದಿತಿಃ | ಋತಾಯ | ಜನಾಯ | ಮಿತ್ರವರುಣಾ | ಹವೀರ್ಧೇ |

ಹಿಂನೋತಿ | ಯತ್ | ವಾಂ | ವಿದಥೇ | ಸಪರ್ಯನ್ | ಸಃ | ರಾತಹವ್ಯಃ | ಮಾನುಷಃ

ನ | ಹೋತಾ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರವರುಣಾ ಮಿತ್ರವರುಣೌ ಋತಾಯ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿಯಜ್ಞಾಯ ಹವೀರ್ಧೇ ಹವಿಷೋ ದಾತ್ರೇ || ಆತೋ ಮನಿಷ್ಠಿತಿ ವಿಚ್ | ಭತ್ವ ಆತೋ ಧಾತೋರಿತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ || ಜನಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಚ ಧೇನುಃ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೀ ಗೌರದಿತಿರದೀನಾ ಬಹುಕ್ಷೀರಾ ಸತೀ ಪೀಸಾಯ | ಕ್ಷೀರೇಣ ಪುನಃಪುನರಾಪ್ಯಾಯತಾಂ || ಪ್ಯಾಯತೇತ್ವಾಂದಸಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಟ್ | ಲಿಡ್ಯಜೋಶ್ವೇತಿ ಪೀಭಾವಃ || ಪಯಸ್ಯಾದಿಹನಿಷ್ಠಂ ಯಜ್ಞಂ ಪಯೋವ್ರತಾದಿಷು ಯಜಮಾನಂ ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | |ಕಸ್ಮಿನ್ಮಾಲ ಇತಿ ಚೇತ್ ತತ್ರಾಹ | ಯದ್ಯದಾ ಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ರಾತಹವ್ಯ ಏತನ್ನಾಮಾ ರಾಜಾ ಸಪರ್ಯನ್ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪೂಜಯನ್ ಮಾನುಷೋ ಹೋತಾ ನ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧ್ಯೇತನ್ನಾಮಕ ಋತ್ವಿಗಿವ ವಿದಥೇ ಯಜ್ಞೇ ವಾಂ ಹಿಂನೋತಿ ಹವಿರಾದಿನಾ ಪ್ರೀಣಯತಿ | ತದಾ ಪೀಸಾಯೇತ್ಯಾಹ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಿತ್ರವರುಣೌ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸಃ ರಾತಹವ್ಯಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ರಾತಹವ್ಯನೆಂಬ ದೊರೆಯು | ಸಪರ್ಯನ್—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ | ಮಾನುಷಃ ಹೋತಾ ನ—ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹೋತಾ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಕಿನಂತೆ | ವಿದಥೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ | ಹಿಂನೋತಿ—(ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ) ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, (ಆಗ) | ಋತಾಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ | ಹವೀರ್ಧೇ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ | ಜನಾಯ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಧೇನುಃ—ಧೇನುವು | ಅದಿತಿಃ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಕ್ಷೀರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ | ಪೀಸಾಯೇ—(ಆ ಕ್ಷೀರದಿಂದ) ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ರಾತಹವ್ಯನೆಂಬ ದೊರೆಯು ಸ್ತುತಿಯೊಡನೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ಋತ್ವಿಕ್ಕಾದ ಹೋತೃವಿನಂತೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿರುವ ಧೇನುವು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಕ್ಷೀರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

Let the productive milch cow, Mitra and Varuna, furnish abundant nutriment to the pious man who presents you with oblations, as when Ratahavya, glorifying you, propitiates you in the solemnity, like the ministrant priest of a man (who institutes the rite).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ರಾತಹವ್ಯಃ—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ರಾತಹವ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ರೈಥಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸುಳ್ಳ ಎಂದು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಾಗಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಏತನ್ನಾಮಾ ರಾಜಾ ಈ ಹೆಸರಿನ ದೊರೆಯು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈತನ ವಿಷಯವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ರಾತಹವ್ಯನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಐದನೇ ಮಂಡಲದ ೬೫ ಮತ್ತು ೬೬ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ರಾತಹವ್ಯಸ್ಯಾತ್ರೇ-ಯಸ್ಯಾಷ್ವಂ ಮೈತ್ರವರುಣಂ | ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಆತ್ರೇಯನಂಶದವನಾದ ರಾತಹವ್ಯನೆಂಬ ಋಷಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತಾ ವಾಮೇಷೇ ರಥಾನಾಮುರ್ವೀಂ ಗವ್ಯೂತಿಮೇಷಾಂ |

ರಾತಹವ್ಯಸ್ಯ ಸುಷ್ಟುತಿಂ ದಧ್ಯಕ್ ಸ್ತೋಮೈರ್ಮನಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೬-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ತನ್ನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕಸ್ಮಾ ಅದ್ಯ ಸುಜಾತಾಯ ರಾತಹವ್ಯಾಯ ಪ್ರ ಯೇಯುಃ | ಏನಾ ಯಾಮೇನ ಮರುತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೩-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ದತ್ತಹವಿಷ್ಕನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ವಿದಥೇ—ವಿದಥಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ, ಈ ಪದಕ್ಕೆರುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಹ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೩-೭ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (pp. 331—324). ವಿದಥೇ-ಯಜ್ಞೇ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಅದಿತಿಃ—ನ್ಯೂನವಿಲ್ಲದ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪೀಸಾಯಿ—ಕ್ಷೀರೇಣ ಪುನಃಪುನಃ ಅಪ್ಯಾಯತಾಂ | ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕ್ಷೀರದಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ, ಹವಿದಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನೇ ನಂಬಿರುವ ಯಜಮಾನನನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದಂಟಾಗುವ ತೃಪ್ತಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಪೀಪಾಯ ಸ ಶ್ರವಸಾ ಮರ್ತ್ಯೇಷು ಯೋ ಅಗ್ನಯೇ ದದಾಶ ವಿಪ್ರ ಉಕ್ಥೈಃ |

ಚಿತ್ರಾಭಿಸ್ತಮೂತಿಭಿಶ್ಚಿತ್ರೋಚಿವ್ರಜಸ್ಯ ಸಾತಾ ಗೋಮತೋ ದಧಾತಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೧೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಈ ಎರಡರ್ಥವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೇನುಗಳಲ್ಲಿ
ಕ್ಷೀರದ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವೂ ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳ ಹರ್ಷವೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪೀಪಾಯ—ಓಪ್ಯಾಯೀ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ (ಪಂ- ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್, ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂಣಿಲ —ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಲಿಡ್ಯಜ್ಯೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೀಭಾವ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದಿತಿಃ—ನ ದಿತಿಃ ಅದಿತಿಃ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹವಿದೇ—ಹವಿಃ ದದಾತಿ ಇತಿ ಹವಿದಾರ್ಥಃ ಆತೋ ಮನಿನ್ ವನಿಪ್ ಕ್ವನಿಪಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಜ್ ದಾನೇ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಕಾರಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತೋಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹಿನೋತಿ—ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ಶ್ಲವಿಕರಣ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತ ರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಪರ್ಯನ್—ಸಪರ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಟೆಗೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಕ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಾತಹವ್ಯಃ—ರಾತಂ ಹವ್ಯಂ ಯೇನ ರಾತಹವ್ಯಃ ಬಹುನೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷಃ—ಮನೋಃ ಸಂಬಂಧೀ ಮಾನುಷಃ ಮನೋರ್ಜಾತವಜ್ ಇತ್ಯೌಷುಕ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಷುಕಾಗಮ. ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉತ ವಾಂ ವಿಕ್ಷು ಮದ್ಯಾಸ್ವಂಧೋ ಗಾವ ಆಪಶ್ಚ ಪೀಪಯಂತ ದೇವೀಃ |

ಉತೋ ನೋ ಅಸ್ಯ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಪತಿದ್ವನ್ನೀತಂ ಪಾತಂ ಪಯಸಃ

ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ || ೪ ||

ಪದಪಾಠ

ಉತ | ವಾಂ | ವಿಕ್ಷು | ಮದ್ಯಾಸು | ಅಂಧಃ | ಗಾವಃ | ಆಪಃ | ಚ | ಪೀಪಯಂತ | ದೇವೀಃ |

ಉತೋ ಇತಿ | ನಃ | ಅಸ್ಯ | ಪೂರ್ವ್ಯಃ | ಪತಿಃ | ದನ್ | ವೀತಂ | ಪಾತಂ | ಪಯಸಃ | ಉಸ್ರಿ-

ಯಾಯಾಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಾಸಿ ಚ ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ವಾಂ ಯುನಾಮಂಧೋಽದನೀಯಮನ್ನಂ ಸಯೋರೂಪಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪಂ ವಾ ದೇವೀದ್ಯೋತನಶೀಲಾ ಗಾವ ಆಪಶ್ಚ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಪ್ರವರ್ಧಕಾನ್ಯುಹಕಾನಿ ಚ ಮದ್ಯಾಸು ಯುಷ್ಮಾಭಿರ್ಮದನೀಯಾಸು ವಿಕ್ಷು ಪ್ರಜಾಸು ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾಸು ತಾಸಾಮಭಿ-
ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಪೀಪಯಂತ | ಆಪ್ಯಾಯಂತು | ಉತೋ ಅಪಿ ಚ ನೋಽಸ್ಮತ್ಪ್ರಬಂಧಿನೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಃ ಪತಿಃ ಪಾಲಕೋಽಗ್ನಿದನ್ ದಾತಾ ಭವತ್ಪಿತಿ ಶೇಷಃ | ಅಗ್ನೌ ಹೂಯಮಾನತ್ವಾತ್ಪ್ರವೇಷಾಮಪಿ ಹವಿಷಾಂ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ವೀತಂ | ಭಕ್ಷಯತಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಕಂ | ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ -ಕ್ಷೀರಾದ್ಯುತ್ಪಾದಿಣ್ಯಾ ಗೋಃ ಪಯಸಃ ಪಯಃ ಪಾತಂ | ಯದ್ವಾ | ಘನೀಭೂತಂ ಪಯಸ್ಯಾಯಾ ವೀತಂ ಸ್ರವದ್ರೂಪಂ ಪಾತಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಉತ—(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, | ದೇವೀಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ | ಗಾವಃ—ಗೋವುಗಳೂ, | ಆಪಶ್ಚ—ಉದಕಗಳೂ ಸಹ | ಮದ್ಯಾಸು—(ನಿಮ್ಮನ್ನು) ಹರ್ಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ | ವಿಕ್ಷು—ಯಜಮಾನರೂಪರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ | ಅಂಧಃ—ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ | ಪೀಪಯಂತ—ತುಂಬಿಸಲಿ | ಉತೋ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞದ | ಪೂರ್ವ್ಯಃ—ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೂ | ಪತಿಃ—ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ದನ್—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ದಾನಮಾಡುವವನಾಗಲಿ | ವೀತಂ—(ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸಲಿ | ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ—ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಗೋವಿನ | ಪಯಸಃ—ಕ್ಷೀರವನ್ನು | ಪಾತಂ—ಕುಡಿಯಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರುಣರೇ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಗೋವುಗಳೂ, ಉದಕಗಳೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನರೂಪರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ತುಂಬಿಸಲಿ. ಅಲ್ಲದೆ, ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೂ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದಾನ ಮಾಡುವವನಾಗಲಿ ; ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮತ್ತು ಗೋವಿನ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕುಡಿಯಲಿ.

English Translation

May the devine cows, and the waters, supply you with (sacrificial) food, for the prosperity of the people whom you favour; or may (Agni) the former protector of this (our patron), be the donor (of the oblation): eat (of the butter and curds), drink of the milk of the cows.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದೇವೀಃ— ದ್ಯೋತನಶೀಲಾಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ದೇವೋ ದಾನಾದ್ವಾ, ದ್ಯೋತನಾದ್ವಾ, ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ಭವತೀತಿ ನಾ | ದಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರಕಾಶಕಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ತೇಜೋಯುತನಾಗಿರುವುದು ಎಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕನಾಸಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ದೇವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. (ನಿ. ೭-೧೫) ಅಗ್ನಾದ್ಯದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ದಾನಾರ್ಥಕವಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ದ್ಯೋತನಾರ್ಥಕವಾಗಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಕ್ರು—ಪ್ರಜಾಸು | ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾಸು | ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರ (ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ). ಈ ಪದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (೩-೭).

ಸೀಪಯಂತ—ಆಸ್ಯಾಯಂತು | ಮೊದಲು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಅನ್ನವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅನಂತರ ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯೂ ಹರ್ಷವೂ ಲಭಿಸಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ, ಹರ್ಷ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಂಧಃ—ಅಂಧಃ, ನಾಜಃ ಇತ್ಯಾದ್ಯನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಪಠಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಅಂಧ ಇತ್ಯೆನ್ನ ನಾಮಾಧ್ಯಾನೀಯಂ ಭವತಿ | ಅಧ್ಯಾನೀಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥನೀಯಂ | ಅತ್ಯಂತವಾದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವುದರಿಂದಲೂಸಹ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಂಧಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ಈ ನಿರ್ವಚನದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು (ನಿ. ೫-೧),

ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಭರತೇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಮಾಮತ್ರೇಭಿಃ ಸಿಂಚಿತಾ ಮದ್ಯಮಂಧಃ |

ಕಾಮೀ ಹಿ ನೀರಃ ಸದಮಸ್ಯ ಸೀತೀಂ ಜುಹೋತ ವೃಷ್ಟೇ ತದಿದೇವ ವಸ್ವಿ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೨-೧೪-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಥ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೇಲ್ಕಂಡಂತೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತೆನೋಽಪ್ಯಂಥ ಉಚ್ಯತೇ ನಾಸ್ಮಿನ್ ಧ್ಯಾನಂ ಭವತಿ | ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತನಾಗಿರಲ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತಮಸ್ಸಿಗೂ ಅಂಥವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಸತೀಸ್ತಾ ಉ ಮೇ ಪುಂಸ ಆಹುಃ ಪಶ್ಯದಕ್ಷಣಾನ್ನ ನಿ ಚೇತದಂಥಃ |

ಕವಿರ್ಯಃ ಪುತ್ರಃ ಸ ಈಮಾ ಚಿಕೇತ ಯಸ್ತಾ ವಿಜಾನಾತ್ಸ ಪಿತುಷ್ಪಿತಾ ಸತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಮಸ್ಸೆಂದರ್ಥವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಯೋರೂಪಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿ ರೂಪಂ ನಾ | ಪಯೋರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂದಾಗಲಿ ಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪ ವಾದ ಅನ್ನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪೂರ್ವ್ಯಃ - ಈ ಪದವು ಪುರಾಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯).

ಲೋಕಾದಿಮುಗ್ಧಿಂ ತಮುನಾಚಿ ತಸ್ಮೈ ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾ ಯಾವತೀರ್ವಾ ಯಥಾ ನಾ |

(ಕಠೋಪನಿಷತ್. ೧-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಸ್ತಲೋಕಕ್ಕೂ ಆದಿಭೂತನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸುವುವು. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಲೋಕಾನಾಮಾದಿಂ ಪ್ರಥಮಶರೀರತ್ವಾದಗ್ನಿಂ ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಥಮಶರೀರವಾದ ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಈ ಮಹತ್ತ್ವವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ—ಅಘ್ನಾಃ, ಉಸ್ರಾ, ಉಸ್ರಿಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಗೋ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪಠಿತ ವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೮) ಉಸ್ರಿಯೇತಿ ಗೋನಾಮ | ಉಸ್ರಾವಿಣೋಽಸ್ಯಾಂ ಭೋಗಾಃ | ಸುಖಸಾಧನವಾದ ಕ್ಷೀರವು ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಉಸ್ರಿಯಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಋಕ್ಕನ್ನುದ ಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೧೯).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಕ್ಷು-ವಿಶ್ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮದ್ಯಾಸು—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ. ಧಾತು. ಗದಮದಚರಯಮಶ್ವಾನುಸಸರ್ಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯು ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಟಾವ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀಪಯಂತೆ—ಓಷ್ಠಾಯೀ ವೃದ್ಧಾ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಜೇತುಮತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಪೀಭಾವ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್- ಲಜ್ ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮವುರುಷ

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಶ್ರಿದ್ರಸ್ತು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚ್. ಚ್ಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸನಾಜ್ಞೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವೀಃ- ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವ್ಯಃ—ಪೂರ್ವೇ ಭವಃ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಕೃತಮಿನಯಾಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದನ್—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ಪಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್ಲ) ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಆತೋಲೋಪಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀತಮ್—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವೀತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾತಮ್—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಮಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಶಪ್ ಪರವಾಗುವುದರಿಂದ ಪಿಬಾದೇಶಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ—ವಸಂತೀತಿ ಉಸ್ರಿಯಾಃ ವಸ ನಿವಾಸೇ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ರಿಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸ್ಸವಾಗಿ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಿತಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ || ೪ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೩ನೇ ಸೂಕ್ತ ಮುಗಿದುದು.

—————:೦:—————

ನೂರ ಐವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಮಿತಿ ಷಡ್ವಚಂ ಪಂಚದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ವೈಷ್ಣವಂ |
ಅತ್ರಾಸುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ವಿಷ್ಣೋಃ ಷಡ್ವೈಷ್ಣವಂ ಹೀತಿ || ಅಭಿಷ್ವವಷಡಹೇಷೂಕ್ಥೈಷು ತೃತೀಯಸ-
ವನೇ ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಾವಚ್ಛಾವಾಕಸ್ಯ ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಾರ್ಥಮಿದಮಾದಿಸೂಕ್ತದ್ವಯಂ ವಿನಿಯುಕ್ತಂ |
ಸ್ತೋಮೇ ವರ್ಧಮಾನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಪರೋ ಮಾತ್ರಯೇತ್ಯ-
ಚ್ಛಾವಾಕಃ | ಅ. ೨-೯ | ಇತಿ || ತಥಾ ತೃತೀಯಸವನೇ ಸ್ತೋಮಾತಿರೇಕ ಉತ್ತರೋತ್ತರಸಂಸ್ಥೋಪ-
ಗಂತವ್ಯಾ ಅತಿರಾತ್ರಾತ್ ತತೋಽಪ್ಯತಿರಿಕ್ತೇ ತದರ್ಥಮೇವ ಶಸ್ತ್ರಮುಪಜನಯಿತವ್ಯಂ | ತತ್ರೈತದೇವ
ಸೂಕ್ತಂ ಸ್ತೋಮಾತಿರೇಕ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಮಹಾ ಇಂದ್ರೋ ನೃವದ್ವಿಷ್ಟೋರ್ನು ಕಂ | ಅ. ೬-೭ |
ಇತಿ || ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಆದ್ಯಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಅಥ ಯಥೇತಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ವಿಷ್ಣೋರ್ನು
ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ತಂತುಂ ತನ್ನನ್ರಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ನಿಹಿ | ಅ. ೫-೨೦ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚ್ಛ್ರಾಯಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಸೇಂಬುವನು
ಋಷಿಯು. ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವಿಷ್ಣೋಃ ಷಡ್ವೈಷ್ಣವಂ ಹೀತಿ
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಭಿಷ್ವವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ಥೈಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ
ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ
ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಸ್ತೋಮೇ ವರ್ಧಮಾನೇ
ಎಂಬ ಖಂಡದ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಪರೋ ಮಾತ್ರಯೇತ್ಯಚ್ಛಾವಾಕಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತ
ವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೨-೯) ಮತ್ತು ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಮಾತಿರೇಕವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ನಡೆಯ
ಬೇಕಾಗಿರುವ ಅತಿರಾತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು,
ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ತತ್ರೈತದೇವ ಸೂಕ್ತಂ ಸ್ತೋಮಾತಿರೇಕ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಮಹಾ ಇಂದ್ರೋ
ನೃವದ್ವಿಷ್ಟೋರ್ನು ಕಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ
ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಅಥ ಯಥೇತಂ ಎಂಬ
ಖಂಡದ ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ತಂತುಂ ತನ್ನನ್ರಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ನಿಹಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ- ೫-೨೦).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೫೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೫೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೨೪ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಜ್ಞಿ—೬ ॥

॥ ಮುಖಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಿತ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ವಿಷ್ಣುಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿತ್ಯ

ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ಯಃ ಸಾರ್ಥವಾನಿ
ವಿಮಮೇ ರಜಾಂಸಿ |

ಯೋ ಅಸ್ತಭಾಯದುತ್ತರಂ ಸಧಸ್ಥಂ ವಿಚಕ್ರಮಾಣಸ್ತ್ರೇಧೋರುಗಾಯಃ |
॥ ೧ ॥

ಪದಸಾಹಿತ್ಯ

ವಿಷ್ಣೋಃ | ನು | ಕಂ | ವೀರ್ಯಾಣಿ | ಪ್ರ | ವೋಚಂ | ಯಃ | ಸಾರ್ಥವಾನಿ | ವಿಮಮೇ | ರಜಾಂಸಿ |
ಯಃ | ಅಸ್ತಭಾಯತ್ | ಉತ್ತರಂ | ಸಧಸ್ಥಂ | ವಿಚಕ್ರಮಾಣಃ | ತ್ರೇಧಾ | ಉರುಗಾಯಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ನರಾಃ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ್ಯಾಸನಶೀಲಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ವೀರ್ಯಾಣಿ ವೀರಕರ್ಮಾಣಿ ನು ಕಮತಿಶೀಘ್ರಂ
ಪ್ರ ವೋಚಂ | ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ | ಅತ್ರ ಯದ್ಯಪಿ ನು ಕಮಿತಿ ಪದದ್ವಯಂ ತಥಾಪಿ ಯಾಸ್ತೇನ ನವೋತ್ತರಾಣಿ
ಪದಾನಿ | ನೈ. ೪-೧೨ | ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಶಾಖಾಂತರ ಏಕತ್ವೇನ ಸಾರಾಚ್ಛ ನು ಇತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾರ್ಥೇ
ನು ಕಮಿತಿ ಪದದ್ವಯಂ | ಕಾನಿ ತಾನೀಶಿ ತತ್ರಾಹ | ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾರ್ಥವಾನಿ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧಿನಿ

ರಜಾಂಸಿ ರಂಜನಾತ್ಮಕಾನಿ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಲೋಕತ್ರಯೋಭಿಮಾನೀನ್ಯಾಗ್ನಿನಾಯ್ವಾದಿತ್ಯರೂಪಾಣಿ ರಜಾಂಸಿ
 ನಿಮಮೇ ವಿಶೇಷೇಣ ನಿರ್ಮಮೇ | ಅತ್ರ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾ ಅಸಿ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯಾಃ | ತಥಾ ಚ
 ಮಂತ್ರಾಂತರಂ | ಯದೀಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ ಪರಮಸ್ಯಾ ಮುತ ಸ್ಥಃ |
 ಋ. ೧-೧೦೮-೯ | ಇತಿ | ತೈತ್ತಿರೀಯೇಽಪಿ | ಯೇಽಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಸ್ಯಾಯುಷೇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಯೋ
 ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಿತಿ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೨-೧ | ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕತ್ರಯಸ್ಯ
 ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ | ಕಿಂಚ ಯಕ್ಷ ವಿಷ್ಣುರುತ್ತರಮುದ್ಗತತರಮುತಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಸಧಸ್ಥಂ ಸಹ-
 ಸ್ಥಾನಂ ಲೋಕತ್ರಯಾಶ್ರಯಭೂತಮಂತರಿಕ್ಷಮಸ್ತುಭಾಯತ್ ತೇಷಾಮಾಧಾರತ್ವೇನ ಸ್ತಂಭಿತವಾನ್ |
 ನಿರ್ಮಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನೇನಾಂತರಿಕ್ಷಾಶ್ರಿತಂ ಲೋಕತ್ರಯಮಪಿ ಸೃಷ್ಟವಾನಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ |
 ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧಿನಿ ರಜಾಂಸಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧಸ್ತನಸಪ್ತಲೋಕಾನ್ವಿಮಮೇ
 ವಿವಿಧಂ ನಿರ್ಮಿತವಾನ್ | ರಜಃಶಬ್ದೋ ಲೋಕವಾಚೀ ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತ ಇತಿ ಯಾಸ್ಮೇ-
 ನೋಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಕಿಂಚ | ಯಶ್ಚೋತ್ತರಮುದ್ಗತತರಮುತ್ಪರಭಾವಿನಂ ಸಧಸ್ಥಂ ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಪುಣ್ಯಕೃತಾಂ
 ಸಹನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಂ ಭೂರಾದಿಲೋಕಸಪ್ತಕಮಸ್ತುಭಾಯತ್ ಸ್ತಂಭಿತವಾನ್ | ಸೃಷ್ಟವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
 ಸ್ತಂಭೇಃ ಸ್ತಂಭಸ್ತುಂಭ್ವಿತಿ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಶ್ವಃ ಛಂದಸಿ ಶಾಯಜಪೀತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಾಯಜಾದೇಶಃ ||
 ಅಥವಾ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ಪೃಥಿವೀನಿಮಿತ್ತಕಾನಿ ರಜಾಂಸಿ ಲೋಕಾನ್ ವಿಮಮೇ | ಭೂರಾದಿಲೋಕತ್ರಯ-
 ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಭೂಮ್ಯಾಮಪಾರ್ಜಿತಕರ್ಮಭೋಗಾರ್ಥತ್ವಾದಿತರಲೋಕಾನಾಂ ತತ್ಕಾರಣತ್ವಂ | ಕಿಂಚ
 ಯಶ್ಚೋತ್ತರಮುತ್ಕೃಷ್ಟತರಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮುಪರಿಭೂತಂ | ಅಪುನರಾವೃತ್ತೇಸ್ತಸ್ಯೋ-
 ತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವಂ | ಸಧಸ್ಥಮುಪಾಸಕಾನಾಂ ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಸತ್ಯಲೋಕಮಸ್ತುಭಾಯತ್ | ಸ್ತಂಭಿತವಾನ್ |
 ಧ್ರುವಂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ತ್ರೇಧಾ ವಿಚಿಕ್ರಮಾಣಿಸ್ತಿಪ್ರಕಾರಂ ಸ್ವಸೃಷ್ಟ್ವಾಂಲ್ಲೋ-
 ಕಾನ್ವಿವಿಧಂ ಕ್ರಮಮಾಣಃ || ವಿಷ್ಣೋಸ್ತೇಧಾ ಕ್ರಮಣಮಿದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ | ಋ. ೧-೨೨-೧೨ |
 ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅತಃಪ್ರೋರುಗಾಯ ಉರುಭಿರ್ಮಹದ್ವಿರ್ಗೀಯಮಾನಃ ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ
 ಗೀಯಮಾನೋ ವಾ | ಯ ಏವಂ ಕೃತವಾನ್ ತಾದೃಶಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು | ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ—ಪೃಥಿವಿಗೆ ಸೇರಿದ | ರಜಾಂಸಿ—ರಂಜನಾತ್ಮಕರಾದವರೂ
 ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿರುವವರೂ ಆದ ಮೂರು ಲೋಕದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನೂ |
 ಅಥವಾ [ಪೃಥಿವಿಗೆ ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ] ಅಥವಾ [ಪೃಥಿವೀನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದ ಭೂ
 ಲೋಕ, ಭುವರ್ಲೋಕ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ವಿಮಮೇ—ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ, (ಮತ್ತು)
 ಯಃ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು | ತ್ರೇಧಾ—ಮೂರುಸಲ | ವಿಚಿಕ್ರಮಾಣಃ—(ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸಕಲ ಲೋಕಗ
 ಳನ್ನೂ) ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೂ | ಉರುಗಾಯಃ—ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಲೂ | ಉತ್ತರಂ—
 ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾದ | ಸಧಸ್ಥಂ—ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಅಶ್ರಯವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು | ಅಸ್ತುಭಾಯತ್—ನಿರ್ಮಿಸಿ
 ದನೋ (ಅಂತಹ) | ವಿಷ್ಣೋಃ—(ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ) ವ್ಯಾಪಿಸುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ವೀರ್ಯಾಣಿ—ವೀರೈಕರ್ಮ
 ಗಳನ್ನು (ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು) | ನು ಕಂ—ಅತಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ಪ್ರವೋಚಂ—ಹೊಗಳುತ್ತಾ ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸಮಸ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದವನೂ, ಮತ್ತು ಮೂರುಸಲ ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಲೂ ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಾನು ಅತಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ಹೊಗಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Earnestly I glorify the exploits of Vishnu, who made the three worlds ; who sustained the lofty aggregate site (of the spheres) ; thrice traversing (the whole) ; who is praised by the exalted.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾತಿರೇಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು (ತೃಚಃ) ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುರೂಪ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ- ಸೋಮಾತಿರೇಕೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ-ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣೇತಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೭) ಮತ್ತು ವಾಜಪೇಯೀನಾಧಿಪತ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ತತೇ ಅದ್ಯ ಶಿಸಿವಿಷ್ಣುನಾಮ ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದೇರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರು ವುದು. (ಅ. ೯-೯).

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಹಿಂದೆ ೧-೨೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೬ರಿಂದ ೨೧ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಸ್ತುತಿಯಿದ್ದು ಆ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ೩ನೇ ಭಾಗದ ೧೧೯, ೧೨೪-೧೨೬, ೧೩೨ರಿಂದ ೧೩೪ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ೨ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇಂದ್ರವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ ೧ ಸೂಕ್ತವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿಲ್ಲದೇ ಇರತಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅಧಿಕ ವಾದ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹತ್ತ್ವವೇನು, ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರುಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದ ವೂರ್ವಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ೧-೩೨-೧ನೇ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಂ ಎಂದು ಹಿರಣ್ಯಸ್ಮೂಪ ಆಂಗಿರಸನು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿದಂತೆ ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಂ | ಎಂದು ದೀರ್ಘತಮ ಔಚಧ್ಯನು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆಗ್ನಿ- ಮಾರುತಶಸ್ತ್ರೇ ಆದ್ಯಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಆಗ್ನಿ ಮಾರುತ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗವೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (೫-೨೦) ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಸಿನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ಕುಭಿತಾ ರಜಾಂಸೀತಿ ವೈಷ್ಣುನಾರುಣೇವೃಚಂ ಶಂಸತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವೈ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದುರಿಷ್ಟಂ ಪಾತಿ ವರುಣಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಂ ತಯೋರುಭಯೋರೇವ ಶಾನ್ತೈಃ |

“ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಿ ” ಮಿತಿ ವೈಷ್ಣವೀಂ ಶಂಸತಿ ಯಥಾ ವೈನುತ್ಯಮೇವಂ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುಸ್ತದ್ಯಥಾ ದುಷ್ಪೃಷ್ಠಂ ದುರ್ಮತೀಕೃತಂ ಸುಕೃಷ್ಣಂ ಸುಮತೀಕೃತಂ ಕುರ್ಮ-
ನ್ನಿಯಾದೇವವೇವೈತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದುಷ್ಪೃತಂ ದುಃಶಸ್ತಂ ಸುಷ್ಪೃತಂ ಸುಶಸ್ತಂ ಕುರ್ಮನ್ನೇತಿ
ಯದೇತಾಂ ಹೋತಾ ಶಂಸತಿ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೧೩-೧೪)

ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ಯವು ಎಂದರೆ, ಮತೌ ಬುದ್ಧಾ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವೇನ ಪ್ರತಿಭಾತಂ ಕಾರ್ಯಂ
ಮತ್ಯಂ | ಯಥಾ ಮತ್ಯಂ ಕಾರ್ಯಂ ಲೋಕೇ ಫಲಪರ್ಯವಸಾಯಿ ಭವತಿ ತಥಾ ವಿಷ್ಣುರಸಿ ಫಲಪರ್ಯವಸಾ-
ಯೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸರಿಯಾದ ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವ ರೀತಿ ಫಲಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆಯೋ
ಅದರಂತೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಹಾಯಕನಾಗುತ್ತಾನೆ ಅಲ್ಲದೆ,
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮತಿಯುಳ್ಳವನು ಕ್ಷೇತ್ರದ ದೋಷಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಯಾವರೀತಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಸ್ಯಗಳ
ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ರೀತಿ ಸನ್ಮಂತ್ರಿಯು ದುರ್ಮಂತ್ರಿಯಿಂದ ಕೆಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ರಾಜಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗತಕ್ಕ
ದೋಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪರಿಹರಿಸಿ ಯಜ್ಞವು ಸಫಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಯದ್ಯದಾ ವೈಷ್ಣವೀ-
ಮೇತಾಂ ಹೋತಾ ಶಂಸತಿ | “ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ” ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನು
ಹೋತ್ರವು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ. ಯಃ ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ ವಿಮಮೇ ರಜಾಂಸಿ | ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ
ವೀರ್ಯಕರ್ಮಗಳು.

ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ ರಜಾಂಸಿ—ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲ
ನೆಯದಾಗಿ, ಪೃಥಿವೀ ಸಂಬಂಧೀನಿ ರಂಜನಾತ್ಮಕಾನಿ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಲೋಕತ್ರಯಾಭಿಮಾನೀನಿ ಅಗ್ನಿನಾಯಾ-
ದಿತ್ಯರೂಪಾಣಿ | ಪೃಥಿವಿಗೆ ಸೇರಿದವರೂ, ರಂಜನಾತ್ಮಕರಾದವರೂ, ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ
ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವರೂ ಆದ ಮೂರುಲೋಕದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ವಿಮಮೇ—ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದು
ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಶಂಕೆಗೆ
ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಯದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ ಪರಮಸ್ಯಾಮುತ ಸ್ಥಃ |

ಅತಃ ಪರಿ ವೃಷಣಾನಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ ಸುತಸ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೮-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಎಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಪರಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಎಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ
ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ರ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದಃ ತ್ರಿಷ್ವಪಿ ಲೋಕೇಷು ವರ್ತತೇ | ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ
ಶಬ್ದವು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಂದು ಪುನಃ ವಿಶದಪಡಿಸಿದೆ. ಆದೂ ಅಲ್ಲದೆ,

ವಿತ್ತಾಯನೀ ಮೇಸಿ ತಿಕ್ತಾಯನೀ ಮೇಸ್ಯವತಾನ್ಮಾ ನಾಥಿತಮವತಾನ್ಮಾ ವ್ಯಥಿತಂ ವಿದೇರಗ್ನಿ-
ರ್ನಭೋ ನಾಮಾಗ್ನೇ ಅಂಗಿರೋ ಯೋಽಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಸ್ಯಾಯುಷಾ ನಾಮ್ನೋಹಿ
ಯತ್ತೇನಾಧೃಷ್ಟಂ ನಾಮ ಯಜ್ಞಯಂ ತೇನ ತ್ವಾ ದಧೇಗ್ನೇ ಅಂಗಿರೋ ಯೋ ದ್ವಿತೀ-

ಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಸ್ಯಾಯುಷಾ ನಾನ್ಮೋಹಿ ಯತ್ತೇನಾ ಧೃಷ್ಟಂ ನಾಮ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೨-೧)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ; ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ; ತೃತೀಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ರಜಾಂಸಿ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ರಂಜನಾತ್ಮಕರಾದವರೂ, ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೂ ಆದ ಅಗ್ನಿವಾಯಾದಿತ್ಯರನ್ನು ವಿಮಮೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೂ,

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಲೋಕಗಳಿಗೆ ರಜಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ, ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧಿನಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಥಸ್ತನ ಸಪ್ತಲೋಕಾನ್ ವಿಮಮೇ ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಭೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅತಲ, ವಿತಲ, ಸುತಲ, ರಸಾತಲ, ತಲಾತಲ, ಮಹಾತಲ ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಏಳು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಅಥವಾ,

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ಪೃಥಿವೀನಿಮಿತ್ತಕಾನಿ ರಜಾಂಸಿ ಲೋಕಾನ್ ವಿಮಮೇ | ಭೂರಾದಿ ಲೋಕತ್ರಯನಿಮಿತ್ತಾರ್ಥಃ | ಭೂಮ್ಯಾಂ ಉಪಾರ್ಜಿತಕರ್ಮಭೋಗಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಇತರಲೋಕಾನಾಂ ತತ್ಕಾರಣತ್ವಂ | ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಫಲಗಳನ್ನನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಭೂರಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆಲ್ಲಾ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಹೇತುವಾದಂತಾಯಿತು | ಆದುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವೀನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದ ಭೂರಾದಿಲೋಕತ್ರಯಗಳನ್ನು ವಿಮಮೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಸಹ ಮೂರು ವಿಧಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಜಾಂಸಿ—ರಜೋ ರಜತೇರ್ಜ್ಯೋತೀ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ ||

(ನಿ. ೪-೧೯)

ಬೆಳಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಜ್‌ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ರಜಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದೂ, ಉದಕವೆಂದೂ, ಲೋಕಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗತಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇದೇ ಭಾಗದ ೫೮ನೇ ಪೇಜಿನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಲೋಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ತ್ರೀಣಿ ಭಾಂತಿ ರಜಾಂಸ್ಯಸ್ಯ ಯತ್ನದಾನಿ ತು ತೇಜಸಾ |

ತೇನ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಪ್ರಾಹ ವಿಷ್ಣುಮೇನಂ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೪)

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ರಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕವೆಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ತ್ರೇಧಾ ವಿಚಿಕ್ರಮಾಣಃ—ಸ್ವಸೃಷ್ಟಾನ್ ಲೋಕಾನ್ ವಿವಿಧಂ ಕ್ರಮಮಾಣಃ | ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥ.

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಿಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದಧೇ ಪದಂ | ಸಮೂಳ್ಳಮಸ್ಯ ಸಾಂಸುರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ತ್ರಿಭಿಃ ಪ್ರಕಾರೈಃ ಸಾದಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾನ್ | ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಪಾದಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಸಂಚರಿಸಿದನು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉರುಗಾಯಃ—ಉರುಭಿಃ ಮಹದ್ಭಿಃ ಗೀಯಮಾಣಃ | ಮಹಾತ್ಮರುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಉರುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಭೂತವೆಂದರ್ಥವೂ ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ ಗೀಯಮನೋ ನಾ | ಅತ್ಯಂತವಾದವನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತರಂ—ಉತ್ತರ ಉದ್ಧತತರೋ ಭವತಿ | ಉದ್ಧತತರೋಽಸೌ ಉಪರಿಷ್ಠಾದವಸ್ಥಾನಾತ್ | ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೨-೧೧). ಮತ್ತು,

ಅಷ್ಟೀರ್ಷೇಣೋ ಹೋತ್ರಮೃಷೀರ್ನೀದನ್ ದೇವಾಪಿದೇವಸುಮತಿಂ ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ |

ಸ ಉತ್ತರಸ್ತಾದಧರಂ ಸಮುದ್ರಮಪೋ ದಿನ್ಯಾ ಅಸೃಜದ್ವಷ್ಟ್ಯಾ ಅಭಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತರಸಮುದ್ರ, ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಎರಡು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಉತ್ತರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪರಿವರ್ತಮಾನಾತ್ ಮೇಲ್ಭಾಗ ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉದ್ಧತತರಂ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸಿರತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಸಧಸ್ಥಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅತಿವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿರತಕ್ಕ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಸಧಸ್ಥಂ—ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಲೋಕತ್ರಯಾಶ್ರಯಭೂತಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸಧಸ್ಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹಸ್ಥಾನ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ಯಾಯವಾಗಿರುವುದು. ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿ ನೇರುವ ವೇದಿಕಾ ರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಸಧಸ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು (೩-೧೫).

ಕುಹ ಸ್ವಿದ್ಲೋಷಾ ಕುಹ ವಸ್ತೋರಶ್ವಿನಾ ಕುಹಾಭಿಸಿತ್ವಂ ಕರತಃ ಕುಹೋಷತುಃ |

ಕೋ ವಾಂ ಶಯುಕ್ತಾ ವಿಧವೇವ ದೇವರಂ ಮರ್ಯಂ ನ ಯೋಷಾ ಕೃಣುತೇ ಸಧಸ್ಥ ಅ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೦-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಧಸ್ಥಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹಸ್ಥಾನವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವೇದಿಕಾರೂಪವಾದ ಸಧಸ್ಥ ಎಂಬ ಸಾಯಣರೂ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಾಸಿಸುವ ಗೃಹರೂಪವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ತ್ರಿಷಧಸ್ಥಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ (೬-೮-೭ ; ೬-೧೨-೨ ಇತ್ಯಾದಿ

ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ) ಲೋಕೇಷು ಸಹಾವಸ್ಥಾನಂ ಎಂದರ್ಥನಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅಶ್ರಯಭೂತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ಅಥವಾ, ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಪುಣ್ಯಕೃತಾಂ ಸಹನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಂ ಭೂರಾದಿಲೋಕಸಪ್ತಕಂ | ಸುಕೃತಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಾಸಮಾಡಬಹುದಾದ ಏಳುಲೋಕಗಳೆಂದೂ, ಅಥವಾ ಉತ್ತರಂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತರಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮುಪರಿಭೂತಂ ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಸತ್ಯಲೋಕಂ | ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮೇಲ್ಪಾಡದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ಸತ್ಯಲೋಕವೆಂದೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಷ್ಣೋಃ—ಅಥ ಯದ್ವಿಷ್ಣೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣುಭವತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ | ವ್ಯಾಪಿಸು ಅಥವಾ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಐಕ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರವೇಶಿಸು ಸಂಬರ್ಧವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಶ್ ಧಾತು ವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವ್ಯಶ್ (ವಿ + ಅಶೂ) ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ—

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದಧೇ ಪದಂ |

ಸಮೂಳ್ಲ ಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪನಶೀಲತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನು ಕಂ—ಈ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಅತಿಶೀಘ್ರಂ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ನು ಕಂ ಇತಿ ಪದದ್ವಯಂ | ತಥಾಪಿ ಯಾಸ್ಯೇನ 'ನಮೋತ್ತರಾಣಿ ಪದಾನಿ' (ನಿ. ೩-೧೩) ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಶಾಖಾಂತರೇ ಏಕತ್ವೇನ ಪಾಠಾಚ್ಚ ನು ಇತ್ಯೇ-ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾರ್ಥೇ ನು ಕಂ ಇತಿ ಪದದ್ವಯಂ | ನು ಕಂ ಎಂಬ ನಿಪಾತದ್ವಯವಿದ್ದರೂ ಸಹ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನುಕಂ ಎಂದು ಸರ್ವಪದಸಮಾಮ್ನಾತವೆಂದು ಸೇರಿಸಿರುವ ಒಂಭತ್ತು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದೇ ನಿಯಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ನುಕಂ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವನ್ನಾಗಮಾಡಿ ಕೇವಲ ನು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೋ ಅದನ್ನೇ ನುಕಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಷ್ಣೋಃ—ವಿಷ್ಲೌ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ. ಧಾತು. ವಿಷೇಃ ಕಿಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ವ ವಿಧಾನದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನು ವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೀರ್ಯಾಣಿ—ಶೂರ ವೀರ ವಿಕ್ರಾಂತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಷೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವೀರಶಬ್ದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು (ಋ. ಸ. ೧ ೩೨-೧) ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ

ವೋಚಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. (ಅಥವಾ) ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಚ್ಯಾದೇಶ.) ಲುಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಾದೇಶ. ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಜಾದೇಶ. ವಚ ಉಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಜ್ ಪರವಾದಾಗ ಉನಾಗಮ. ಗುಣ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ—ಸೃಥಿನ್ಯಾಃ ಇಮಾನಿ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ. ಸೃಥಿನ್ಯಾ ಇವಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಮುಮೇ—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮುಮೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಿಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ) ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತಭಾಯತ್—ಸೃಭಿ ಪ್ರತಿಬಂಧೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಸ್ತಂಭು ಸ್ತಂಭು ಸ್ತಂಭು—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಭಂದಸಿ ಶಾಯಚಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಾಯಚಾದೇಶ. ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಧಸ್ಥಮ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಸುಪಿ ಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಸಧಮಾದಸ್ಥಯೋತ್ಪಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧಾದೇಶ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಚಕ್ರಮಾಣಃ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ಶ್ಲ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ರೇಧಾ—ತ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಧಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಧಾಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಗಾಯಿಃ—ಗಾ ಸ್ತುತಾ ಧಾತು. ಅಚೋ ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಟಾಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣ ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ
ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ |

ಯಸ್ಯೋರುಷು ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷ್ಟಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಪ್ರ | ತತ್ | ವಿಷ್ಟಾಃ | ಸ್ತವತೇ | ವೀರ್ಯೇಣ | ಮೃಗಃ | ನ | ಭೀಮಃ | ಕುಚರಃ | ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ |

ಯಸ್ಯ | ಉರುಷು | ತ್ರಿಷು | ವಿಕ್ರಮಣೇಷು | ಅಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ | ಭುವನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ || ೨ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೃತೀಯಸವನೇ ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಏವ ಶಸ್ತ್ರಮುಪಜನಯಿತವ್ಯಂ | ತತ್ರ ಪ್ರ ತದಿತ್ಯಯಮನು-
ರೂಪಸ್ತೃಚಃ | ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಟಾಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣೇತಿ
ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಾ | ಅ. ೬-೭ | ಇತಿ || ನಾಜಪೇಯೇನಾಧಿಪತ್ಯಕಾನು ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ |
ಪ್ರ ತತ್ತೇ ಅದ್ಯ ತಿಸಿವಿಷ್ಟ ನಾಮ ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಟಾಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣ | ಅ. ೯-೯ | ಇತಿ ||

ಯಸ್ಯೇತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ ಸ ಇತಿ ಅವಗಮ್ಯತೇ | ಸ ಮಹಾನುಭಾವೋ ವೀರ್ಯೇಣ
ಸ್ವಕೀಯೇನ ವೀರಕರ್ಮಣಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೂಪೇಣ ಸ್ತವತೇ | ಸ್ತೂಯತೇ ಸರ್ವೈಃ || ಕರ್ಮಣಿ ವ್ಯತ್ಯ-
ಯೇನ ಶಪ್ || ವೀರ್ಯೇಣ ಸ್ತೂಯಮಾನತ್ವೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಮೃಗೋ ನ ಸಿಂಹಾದಿರಿವ | ಯಥಾ ಸ್ವವಿ-
ರೋಧಿನೋ ಮೃಗಯಿತಾ ಸಿಂಹೋ ಭೀಮೋ ಭೀತಿಜನಕಃ ಕುಚರಃ ಕುತ್ಸಿತಹಿಂಸಾದಿಕರ್ತಾ ದುರ್ಗ-
ಪ್ರದೇಶಗಂತಾ ನಾ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಪರ್ವತಾದ್ಯುನ್ನತಪ್ರದೇಶಸ್ಥಾಯಿ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತೂಯತೇ | ಅಸ್ಥಿನ್ನರ್ಥೇ
ನಿರುಕ್ತಂ | ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ | ಮೃಗ ಇವ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾ ಮೃಗೋ
ಮಾಷ್ಟೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ಭೀಮೋ ಬಿಭೃತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಭೀಷ್ಮೋಽಸ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ | ಕುಚರ ಇತಿ ಚರತಿ-
ಕರ್ಮ ಕುತ್ಸಿತಮಥ ಚೇದ್ವೇವತಾಭಿಧಾನಂ ಕ್ಷಾಯಂ ನ ಚರತೀತಿ ನಾ | ಗಿರಿಷ್ಠಾ ಗಿರಿಸ್ಥಾಯಿ ಗಿರಿಃ
ಪರ್ವತಃ ಸಮುದ್ಗೀರ್ಣೋ ಭವತಿ ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ |
ನಿ. ೧-೨೦ | ಇತಿ || ತದ್ವದಯಮಪಿ ಮೃಗೋಽನ್ವೇಷ್ಯಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭೀಮೋ ಭಯಾನಕಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಭೀತ್ಯಸಾದಾನಭೂತಃ | ಪರಮೇಶ್ವರಾದ್ಭೀತಿರ್ಭೀಷಾಸ್ಮಾದ್ವಾತಃ ಪವತೇ | ತೈ. ಅ. ೮-೮.೧ | ಇತ್ಯಾದಿ-
ಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಕಿಂಚ ಕುಚರಃ ಶತ್ರುವಧಾದಿಕುತ್ಸಿತಕರ್ಮಕರ್ತಾ ಕುಷು ಸರ್ವಾಸು ಭೂಮಿಷು

ಲೋಕತ್ರೆಯೇ ಸಂಚಾರೀ ನಾ ತಥಾ ಗಿರಿಷ್ಠಾ ಗಿರಿವದುಚ್ಛ್ರಿತಲೋಕಸ್ಥಾಯಾ | ಯದ್ವಾ | ಗಿರಿ
ಮಂತ್ರಾದಿರೂಪಾಯಾಂ ನಾಚಿ ಸರ್ವದಾ ವರ್ತಮಾನಃ | ಈದೃಶೋಽಯಂ ಸ್ವಮಹಿಮ್ನಾ ಸ್ತಾಯತೇ |
ಕಿಂಚ ಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರುರುಷು ವಿಸ್ತೀರ್ಣೇಷು ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷು ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಷು
ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭುವನಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನ್ಯಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ ಅಶ್ರಿತೃ ನಿವಸಂತಿ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತಾಯತೇ ||

ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಉರುಷು—ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದವೂ | ತ್ರಿಷು—ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಗಳು
ಳ್ಳವೂ ಆದ | ವಿಕ್ರಮಣೇಷು—ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಭುವನಾನಿ—ಭೂತಜಾತ
ಗಳೂ (ಅಥವಾ) ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚಗಳೂ | ಅಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ—ನೆಲೆಸಿ ನಿಂತಿವೆಯೋ | (ಮತ್ತು) ಯಃ—ಯಾವ
ವಿಷ್ಣುವು | ಮೃಗೋ ನ—ಸಿಂಹಾದಿ ವನಮೃಗದಂತೆ | ಭೀಮಃ—(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಭಯಂಕರನೂ | ಕುಚೇರಃ—
(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ನೀಚವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ದುರ್ಗಮವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ |
ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ—ಪರ್ವತಗಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನೂ | [(ಅಥವಾ) ಕುಚೇರಃ—ಮೂರುಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ
ಸಂಚರಿಸುವವನೂ | ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ—ಮಂತ್ರರೂಪಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆಗಿರುವನೋ] | ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ—
ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವು | ವೀರೈಣಿ—(ತನ್ನ) ವೀರೈಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ | ಪ್ರಸ್ತವತೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೊಗಳ
ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದವೂ ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವೂ ಆದ ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ
ಸಮಸ್ತವಾದ ಭೂತಜಾತಗಳೂ ನೆಲೆಸಿ ನಿಂತಿವೆಯೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಸಿಂಹಾದಿ ವನಮೃಗದಂತೆ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ
ಭಯಂಕರನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವವನೂ ಮತ್ತು ಪರ್ವತಗಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವವನೂ
ಆಗಿರುವನೋ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ವೀರೈಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Vishnu is therefore glorified, that by his prowess he is like a fearful,
ravenous, and mountain-haunting wild beast, and because that in his three
paces all worlds abide.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚೇರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ | ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುಚರವಾದುದೂ, ಗಿರಿಸ್ಥವಾದುದೂ
ಆದ ಮೃಗಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಕುಚೇರ, ಗಿರಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.
ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಕುಚೇರಃ—ಕುಶ್ಚಿತಹಿಂಸಾದಿಕರ್ತಾ, ದುರ್ಗಮಪ್ರದೇಶಗಂತಾ ನಾ-ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ಹಿಂಸೆ
ಮಾಡತಕ್ಕ ಅಥವಾ ಇತರರಿಂದ ಸಂಚರಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ ದುರ್ಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಎಂದು ಮೃಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ

ವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹರಿಸಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈರಿತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕುಚರ ಇತಿ ಚರತಿ ಕರ್ಮ ಕುತ್ರಿತಂ | ಅಥ ಚೇದ್ದೇವತಾಭಿಧಾನಂ | ಕ್ವಾಯಂ ನ ಚರತೀತಿ | (ನಿ. ೧-೨೦) ಇದು ಮೃಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ವಕ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದರ್ಥ. ದೇವತಾಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಎಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಸಂಚರಿಸಲಾರ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲೂ ತಡೆಯಿರಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅತ್ಯುಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ—ಗಿರಿಃ ಪರ್ವತಃ ಸಮುದ್ರೀರ್ಣೋ ಭವತಿ | ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿಯೂ ಎತ್ತರವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಗಿರಿ ಯೆಂಬ ಹೆಸರು. [ಮೇಘೋಽಪಿ ಗಿರಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ-ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೂ ಗಿರಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ನಿ. ೧-೨೦] ಮೃಗವು ಗಿರಿಸ್ಥಾಯಿಯಾದುದರಿಂದ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಸಹ ಕುಚರನೂ ಗಿರಿಷ್ಠನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೃಗಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ—

ಕುಷು ಸರ್ವಾಸು ಭೂಮಿಷು ಲೋಕತ್ರಯೇ ಸಂಚಾರೀ | ಕು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಕಲಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವನೆಂದೂ. ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ—ಮಂತ್ರಾದಿರೂಪಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಸರ್ವದಾ ವರ್ತಮಾನಃ || ಗೀರ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವು ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಗಿರಿಷ್ಠನೆಂದೂ ಸಹ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇದೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಸೋಮಲತೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು.

ಪರಿ ಸುನಾನೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಪವಿತ್ರೇ ಸೋಮೋ ಅಕ್ಷಾಃ | ಮದೇಷು ಸರ್ವಥಾ ಅಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೮-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗಿರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಇಂತಹ ಗಿರಿಗಳ ಎಂದರೆ 'ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳ ನಡುವೆ ಇರತಕ್ಕ ಸೋಮವೆಂದೂ,

ಅಸಾವ್ಯಂಶುರ್ಮದಾಯಾಪ್ನು ದಕ್ಷೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ | ಶೈನೋ ನ ಯೋನಿಮಾಸದತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಿರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರ್ವತವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಪರ್ವತೇ ಜಾತಃ ಇಂತಹ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸೋಮವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಸ್ಥಾಯಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮೇಘೋಽಪಿ ಗಿರಿಃ (ನಿ. ೧-೨೦) ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಸ್ಥಾಯಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಮೃಗೋ ನ—ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಪ್ಪೇರ್ಗತಿ ಕರ್ಮಣಃ | ಮೃಗ ಅನ್ವೇಷಣೇ ಎಂಬ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮೃಗ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸರ್ವದಾ ಸಂಚಾರಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಃ—ಭೀತಿಜನಕಃ | ಭಯಂಕರನು. ಮೃಗವದಯಮುಪಿ ಮೃಗೋಽನ್ವೇಷ್ಯಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭೀಮೋ ಭಯಾನಕಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೀತ್ಯಪಾದಾನಭೂತಃ | ವನಚರವಾದ ಮೃಗವು ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ

ಭೀತಿಜನಕವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಶತ್ರುಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುವಂತೆಯೂ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯಕಾರಕನು. ಕೇವಲ ಶತ್ರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವನಿಗೆ ಭಯಪಡದೆ ಸಕಲಲೋಕಗಳೂ ಸಹ ಇವನಿಗೆ ಭಯಪಟ್ಟು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ.

ಭೀಷಾಸ್ಮಾದ್ವಾತಃ ಪವತೇ | ಭೀಷೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಭೀಷಾಸ್ಮಾದಗ್ನಿಶ್ಚೇಂದ್ರಶ್ಚ | ಮೃತ್ಯು-
ರ್ಧಾವತಿ ಪಂಚಮ ಇತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೮-೮-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯ್ವಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಈ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಭಯಪಟ್ಟು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷು—ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಷು—ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ (ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಅಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ). ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳು ಯಾವುವು ? ಎಲ್ಲಿಲ್ಲಿ ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ (ಸೂರ್ಯನ) ಉದಯ, ಉಚ್ಚಸ್ಥನಾಗಿರುವುದು. ಅಸ್ತ ಎಂಬ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

This stepping of Vishnu is emblematic of the rising, the culminating and setting of the sun.

[Max Muller. Sacred Books of the East. Vol. XXXII. p. 133]

ಔರ್ಣವಾಭಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನಪಂಡಿತರೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯಶಿರಸೀತ್ಯೌರ್ಣವಾಭಃ |

(ನಿ. ೧೨-೧೯)

ಎಂದು ಔರ್ಣವಾಭರ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಸಮಾರೋಹಣೇ—ಉದಯ ಗಿರಾವುಡ್ಯನ್ ಪದಮೇಕಂ ನಿಧತ್ತೇ | ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇಂತರಿಕ್ಷೇ | ಗಯಶಿರಸಿ—ಅಸ್ತಂಗಿರಾ | ಉದಯಾಚಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯರೂಪದಲ್ಲಿಡತಕ್ಕ ಒಂದು ಪಾದವೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಸ್ಥನಾಗಿರತಕ್ಕ ಇನ್ನೊಂದು ಪಾದವೂ, ಅಸ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಾಚಲದಲ್ಲಿಡತಕ್ಕ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವೂ ಸಹ ತ್ರೇಧಾ ನಿಧಧೇ ಪದಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಔರ್ಣವಾಭರ ಮತವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ತ್ರೇಧಾಭಾನಾಯ ಸೃಥಿನ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ |

(ನಿ. ೧೨-೧೯)

ಸೃಥಿನೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಪಾರ್ಥಿವೋಗ್ನಿಭೂತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಯತ್ಕಿಂಚಿದಸ್ತಿ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ
ವಿದ್ಯುದಾತ್ಮನಾ, ದಿವಿ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ | ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಈ ರೂಪಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕ
ಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥವಾದಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ,

ವಿಷ್ಣುಮುಖಾ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚಂದೋಭಿ ರಿಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನನಪಜಯ್ಯಮಭ್ಯಜಯನ್ ಯದ್ವಿ-
ಷ್ಣುಕ್ರಮಾನ್ಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಭೂತ್ವಾ ಯಜಮಾನಶ್ಚಂದೋಭಿರಿಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನನಪ-
ಜಯ್ಯಮಭಿಜಯತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕ್ರಮೋಸ್ಯಭಿನಾತಿಹೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರೀ ವೈ ಪೃಥಿವೀ
ತ್ರೈಷ್ವಭಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಜಾಗತೀ ದ್ಯಾರಾಣುಷ್ವಭೀರ್ದಿಶತ್ಶಂದೋಭಿರೇವೇಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನ್
ಯಥಾಪೂರ್ವಮಭಿ ಜಯತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೭-೫-೪)

ಅನ್ಯಾ ದೇವತಾಸೀಛೋಬ್ರವೀದ್ವಿಷ್ಣುನೇಹೀದಮಾ ಹರಿಷ್ಯಾವೋ ಯೇನಾಯಮಿದಮಿತಿ ಸ
ವಿಷ್ಣುಸ್ತೇಧಾತ್ಮಾನಂ ವಿ ನ್ಯಧತ್ತ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಮಂತರಿಕ್ಷೇ ತೃತೀಯಂ ದಿವಿ ತೃತೀಯ
ಮಭಿಪರ್ಯಾವರ್ತಾದ್ಧೃವಿಭೇದ್ಯತ್ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಮಾಸೀತ್ತೇನೇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಮುದ-
ಯಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಣುನುಸಿಂಹತಸ್ಸೋಬ್ರವೀನ್ಮಾ ಮೇ ಪ್ರ ಹಾರಸ್ತಿ ವಾ ಇದಂ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಯದ್ವೇವ ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮಾನ್ಕ್ರಮತೇ | ಯಜ್ಞೋವೈ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಇಮಾಂ ವಿಕಾರ್ತಂ
ವಿಚಿಕ್ರಮೇ ಯೈಷಾಮಿಯಂ ವಿಕ್ರಾಂತಿರಿದಮೇವ ಪ್ರಥಮೇನ ಪದೇನ ಪ್ಸಾರಾಥೇದ-
ಮಂತರಿಕ್ಷಂ ದ್ವಿತೀಯೇನ ದಿವಮುತ್ರನುಸೈತಾವ್ವೇಷ ಏತಸ್ಮೈ ವಿಷ್ಣುರ್ದೃಷ್ಟಂ ವಿಕ್ರಾಂತಂ
ವಿಕ್ರಮತೇ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮಾನ್ಕ್ರಮತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೩-೯)

ಯದ್ವೇವ ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮವಾತ್ಸಪ್ರೇ ಭವತಃ | ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮೈವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಮಂ ಲೋಕಮ-
ಸೃಜತ ವಾತ್ಸಪ್ರೇಣಾಗ್ನಿಂ ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮೈವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಂತರಿಕ್ಷಮಸೃಜತ ವಾತ್ಸಪ್ರೇಣ
ವಾಯುಂ ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮೈವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದಿವಮಸೃಜತ ವಾತ್ಸಪ್ರೇಣಾದಿತ್ಯಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೭-೪-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರುಪಾದಗಳಿಗೂ, ಪೃಥಿವೀ,
ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳಿಗೂ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು
ತೋರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು

ಆ ಯೋ ವಿನಾಯ ಸಚಿಥಾಯ ದೈವ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಕೃತೇ ಸುಕೃತ್ತರಃ |
ವೇಧಾ ಅಜಿನ್ನೈತ್ರಿಷಧಸ್ಥ ಆರ್ಯಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಯಜಮಾನಮಾಭಜತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೫೩-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೬-೭-೪-೭ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದತ್ರಯವೇ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಹೇತುವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ | ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ವಿಕ್ರಮಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಆಧಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಕ್ರಮಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ತವತೇ—ಸ್ವಪ್ನಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಃ—ಭೀಮಾದಯೋ ಅಸಾದಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕ ಮಹಾ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕುಚರಃ—ಕುತ್ಸಿತಂ ಚರತೀತಿ ಕುಚರಃ ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಷು ಚರತೀತಿ ವಾ ಕುಚರಃ,

ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ—ಷ್ಠಾ. ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗಿರೌ ತಿಷ್ಠತಿ ಇತಿ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಕ್ರಮಣೇಷು—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುನೋರ-ನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು ತುದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅಧಿ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಅದೇಶ ಬಂಧು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರ ವಿಷ್ಣವೇ ಶೂಷಮೇತು ಮನ್ಮ ಗಿರಿಕ್ಷಿತ ಉರುಗಾಯಾಯ ವೃಷ್ಟೇ |

ಯ ಇದಂ ದೀರ್ಘಂ ಪ್ರಯತಂ ಸಧಸ್ಥಮೇಕೋ ವಿಮಮೇ ತ್ರಿಭಿರ್ದೇಭಿಃ |

|| ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಪ್ರ | ವಿಷ್ಣವೇ | ಶೂಷಂ | ಏತು | ಮನ್ಮ | ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ | ಉರುಗಾಯಾಯ | ವೃಷ್ಟೇ |

ಯಃ | ಇದಂ | ದೀರ್ಘಂ | ಪ್ರಯತಂ | ಸಧಸ್ಥಂ | ಏಕಃ | ವಿಮಮೇ | ತ್ರಿಭಿಃ | ಇತ್ | ಪದೇಭಿಃ |

|| ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಷ್ಣವೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕಾಯ ಶೂಷಮಸ್ಮತ್ಕೃತ್ಯಾದಿಜನ್ಯಂ ಬಲಂ ಮಹತ್ತ್ವಂ ಮನ್ಮ ಮನನಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಮನನೀಯಂ ಶೂಷಂ ಬಲಂ ನಾ ವಿಷ್ಣುಮೇತು | ಪ್ರಾಪ್ನೋತು || ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನ-
ತ್ವಾಚ್ಚತುರ್ಥಿ | ಕೀದೃಶಾಯ | ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ ವಾಚಿ ಗಿರಿವದುನ್ನತಪ್ರದೇಶೇ ನಾ ತಿಷ್ಠತೇ ಉರುಗಾಯಾಯ
ಬಹುಭಿರ್ಗೀಯಮಾನಾಯ ವೃಷ್ಟೇ ವರ್ಷಿತ್ರೇ ಕಾಮಾನಾಂ | ಏವಂ ಮಹಾನುಭಾವಂ ಶೂಷಂ
ಪ್ರಾಪ್ನೋತು | ಕೋಽಸ್ಯ ವಿಶೇಷ ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಯೋ ವಿಷ್ಣುರಿದಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ದೃಶ್ಯಮಾನಂ ದೀರ್ಘಮು-
ತಿವಿಸ್ತೃತಂ ಪ್ರಯತಂ ನಿಯತಂ ಸಧಸ್ಥಂ ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಲೋಕತ್ರಯಮೇಕ ಇದೇಕ ಏವಾದ್ವಿತೀಯಃ
ಸನ್ ತ್ರಿಭಿಃ ಪದೇಭಿಃ ಸಾದ್ಯವಿಮಮೇ ವಿಶೇಷೇಣ ನಿರ್ಮಿತನಾನ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು | ಇದಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ | ದೀರ್ಘಂ—ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾ
ದುದೂ | ಪ್ರಯತಂ—ದೀರ್ಘಕಾಲವಿರತಕ್ಕದ್ದೂ | ಸಧಸ್ಥಂ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇರುವುದೂ ಅದ ಮೂರು
ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ಏಕ ಇತ್—(ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ) ಒಬ್ಬನೇನೆ | ತ್ರಿಭಿಃ ಪದೇಭಿಃ—ಮೂರು
ಪಾದಗಳಿಂದ | ವಿಮಮೇ—ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ | ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯೆನ್ನಲ್ಲಿರುವವನೂ
ಅಥವಾ ಗಿರಿಯಂತೆ ಉನ್ನತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವವನೂ | ಉರುಗಾಯಾಯ—ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ |
ವೃಷ್ಟೇ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸುವವನೂ ಅದ | ವಿಷ್ಣವೇ—ವಿಷ್ಣುವನ್ನು | ಶೂಷಂ—ಮಹತ್ತಾದ
ಬಲವೂ | ಮನ್ಮ—ಮನನೀಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೂ | ಏತು—ಸಮೀಪಿಸಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ. (ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅರ್ಪಿತ
ವಾಗಲಿ) |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾದುದೂ, ದೀರ್ಘಕಾಲವಿರತಕ್ಕದ್ದೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇರುವುದೂ ಆದ ಮೂರುಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಬ್ಬನೇ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ತನ್ನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಹತ್ತಾದ ಬಲವೂ, ಮನನೀಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಅರ್ಪಿತವಾಗಲಿ.

English Translation

May acceptable vigour attend Vishnu, who abides in prayer, the hymned of many, the showerer (of benefits), who alone made, by three steps this spacious and durable aggregate (of the three worlds).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶೂಷಂ—ಅಸ್ಮತ್ಕೃತ್ಯಾದಿಜನ್ಯಂ ಬಲಂ ಮಹತ್ತ್ವಂ | ನಮ್ಮ (ಯಜ್ಞಕರ್ತರ) ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮ ಜನ್ಯವಾದ ಬಲವೆಂದರ್ಥ. ಶೂಷಶಬ್ದವು ಓಜಃ, ಸಾಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯), ತಿಂಬಾತಾ, ಶತೇರಾ, ಇತ್ಯಾದಿ ಸುಖನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಸುತೇಸುತೇ ನ್ಯೋಕಸೇ ಬೃಹದ್ಬೃಹತಃ ಏದರಿಃ | ಇಂದ್ರಾಯ ಶೂಷಮರ್ಚತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಲಂ ಪರಾಕ್ರಮಂ ಸ್ತೌತಿ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಶೂಷಪದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದೂ,

ಪ್ರ ಮನ್ಮಹೇ ಶವಸಾನಾಯ ಶೂಷಮಾಂಗೂಷಂ ಗಿರ್ವಣಸೇ ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ |

ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸ್ತುವತಃ ಋಗ್ಮಿಯಾಯಾರ್ಚಾಮಾರ್ಕಂ ನರೇ ವಿಶ್ರುತಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶೂಷಂ ಅಂಗೂಷಂ, ಸುಖಹೇತುಭೂತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಎಂದು ಶೂಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಮನ್ಮ—ಮನನೀಯಂ | ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಮನನೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಮನನೀಯಂ ಶೂಷಂ ನಾ | ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶೂಷಕ್ಕಾಗಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರಬಹುದು.

ಪ್ರಯತೆಂ—ಯಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದರೆ ವಿಸ್ತೃತೆಂ, ದತ್ತೆಂ, ನಿಯತೆಂ | ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು, ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಮತ್ತು ನಿಯತವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ನಿಯತೆಂ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇದು ಸದೃಶಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ

ನಿಯಮೇನ ಸುಮುಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿದತಕ್ಕವೂ ಸದ್ವಾನ್ವಾಗಿರತಕ್ಕವೂ ಆದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ—ವಾಚಿ ಗಿರಿವದುನ್ನತದೇಶೇ ವಾ ತಿಷ್ಠತೇ | ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪರ್ವತದಂತೆ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವವನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಏಕ ಇತ್ ತ್ರಿಭಿಃ ಪದೇಭಿಃ ವಿಮುಮೇ—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಇತರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ತನ್ನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. **ವಿಮುಮೇ—**ವಿಶೇಷಣ ನಿರ್ಮುಮೇ ಅತಿಶಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಏತು—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣುವೇ—ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರದಾನೇ ಚತುರ್ಥೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ.

ಮನ್ಮ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಮನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ-ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ. ಪ್ರಥಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷೇಕೃತಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಟೇ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯಯುವೃಷಿ-(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇನ್ಯಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆಲ್ಲೋ-ಪೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಪ್ರಯತಮ್—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗತಿರನಂತರಃ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪ್ರ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಮುಮೇ, ಸಥಸ್ಥಮ್—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಪದೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಘುಲೈತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ ತ್ರೀ ಪೂರ್ಣಾ ಮಧುನಾ ಪದಾನ್ಯಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ ಸ್ವಧಯಾ
ಮದಂತಿ |

ಯಾ ಉ ತ್ರಿಧಾತು ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಮೇಕೋ ದಾಧಾರ ಭುವನಾನಿ
ವಿಶ್ವಾ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ |

ಯಸ್ಯ | ತ್ರೀ | ಪೂರ್ಣಾ | ಮಧುನಾ | ಪದಾನಿ | ಅಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ | ಸ್ವಧಯಾ | ಮದಂತಿ |

ಯಃ | ಉಂ ಇತಿ | ತ್ರಿಧಾತು | ಪೃಥಿವೀಂ | ಉತ | ದ್ಯಾಂ | ಏಕಃ | ದಾಧಾರ | ಭುವನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ |
|| ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೋರ್ಮಧುನಾ ಮಧುರೇಣ ದಿನೈನಾಮೃತೇನ ಪೂರ್ಣಾ ಪೂರ್ಣಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಪದಾನಿ
ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಾನ್ಯಕ್ಷೀಯಮಾಣಾಕ್ಷೀಯಮಾಣಾನಿ ಸ್ವಧಯಾನ್ನೇನ ಮದಂತಿ ಮಾದಯಂತಿ ತದಾತ್ರಿತ-
ಜನಾನ್ | ಯ ಉ ಯ ಏವ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರಖ್ಯಾತಾಂ ಭೂಮಿಂ ದ್ಯಾಮುತ ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕಮಂತರಿಕ್ಷಂ
ಚ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಚತುರ್ದಶ ಲೋಕಾಂಶ್ಚ | ಯದ್ವಾ | ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದೇ-
ನಾಥೋವರ್ತೀನ್ಯತಲವಿತಲಾದಿಸಪ್ತಭುವನಾನ್ಯುಪಾತ್ತಾನಿ | ದ್ಯುಶಬ್ದೇನ ತದವಾಂತರರೂಪಾಣಿ ಭೂರಾದಿ
ಸಪ್ತಭುವನಾನಿ ಏವಂ ಚತುರ್ದಶ ಲೋಕಾನ್ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಸಿ ತತ್ರತ್ಯಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ |
ತ್ರಿಧಾತು | ತ್ರಯಾಣಾಂ ಧಾತೂನಾಂ ಸಮಾಹಾರಸ್ತ್ರಿಧಾತು | ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೇಜೋರೂಪಧಾತುತ್ರಯ-
ವಿಶಿಷ್ಟಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ದಾಧಾರ | ಧೃತವಾನ್ || ತುಜಾದಿತ್ವಾದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಉತ್ಪಾದಿ-
ತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಛಂದೋಗಾರಣ್ಯಕೇ | ತತ್ತೇಜೋಽಸೃಜತ ತದನ್ನಮಸೃಜತ ತಾ ಅಪ ಐಕ್ಷಂತ್ಯೇತಿ
ಭೂತತ್ರಯಸೃಷ್ಟಿಮುಕ್ತಾ ಹಂತಾಹಮಿಮಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವತಾಸ್ತಸಾಂ ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಕೈಕಾಂ
ಕರವಾಣೀತ್ಯಾದಿನಾ ತ್ರಿವೃತ್ತರಣಿಸೃಷ್ಟಿರುಪಪಾದಿತಾ | ಛಾ. ಉ. ೬-೨-೩; ೬-೩-೩ | ಯದ್ವಾ |
ತ್ರಿಧಾತು ಕಾಲತ್ರಯಂ ಗುಣತ್ರಯಂ ವಾ ದಾಧಾರೇತ್ಯನ್ವಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ಅದೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಮಧುನಾ—ಮಧುರವಾದ ಅಮೃತದೊಡನೆ | ಪೂರ್ಣಾ—
ತುಂಬಿದ | ಪದಾನಿ—ಮೂರು ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಗಳು | ಅಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ—ನಾಶರಹಿತಗಳಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು |

ಸ್ವಧಯಾ—ಪವಿತ್ರವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ | ಮದಂತಿ—(ಆಶ್ರಿತಜನರನ್ನು) ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ | ಯ ಉ—
ಯಾವ ಅದೇ ವಿಷ್ಣುವು | ಪೃಥಿವೀಂ—ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯಾಂ—ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ | [ಅಥವಾ ಪೃಥಿವೀಂ—ಅಭೋವರ್ತಿಗಳಾದ ಆತಲವಿತಲಾದಿ ಸಪ್ತ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ |
ದ್ಯಾಂ—ಮೇಲುಭಾಗದ ಭೂರಾದಿ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ |] ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಭುವನಾನಿ—(ಹದಿ
ನಾಲ್ಕು) ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ತ್ರಿಧಾತು—ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಜೋರೂಪವಾದ ಮೂರುಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರು
ವಂತೆ | ಏಕಃ—ಒಬ್ಬನೇ | ದಾಧಾರ—ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ) ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮಧುರವಾದ ಅಮೃತದೊಡನೆ ತುಂಬುವನೂ, ನಾಶರಹಿತವಾಗಿರುವನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದ
ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಿತ ಜನರನ್ನು ಪವಿತ್ರವಾದ ಅನ್ನದಾನದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು
ಅದೇ ವಿಷ್ಣುವು ಕೆಳಭಾಗದ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೇಲುಭಾಗದ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಸಮಸ್ತವಾದ
ಹದಿನಾಲ್ಕುಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಜೋರೂಪವಾದ ಮೂರು ಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ
ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ

English Translation

Whose three imperishable paces, filled with ambrosia, delight
(mankind) with sacred food; who verily alone upholds the three elements,
and earth and heaven.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮಧುನಾ ಪೂರ್ಣಾ ಪದಾನಿ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಿ-ದಿವ್ಯೇನ ಅಮೃತೇನ ಪೂರ್ಣಾನಿ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇ-
ಪಣಾನಿ ಅನ್ನೇನ ಆಶ್ರಿತಜನಾನ್ ಮಾದಯಂತಿ | ದಿವ್ಯವಾದ ಅಮೃತದಿಂದ ಅಥವಾ ಅಮೃತದಂತೆ ಮಧುರ
ವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಗಳು ಭಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಅನ್ನದಿಂದ ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳ ಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನೂ ಅದರ ಫಲವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಸ್ವಧಯಾ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬರ್ಥವು
ಅಷ್ಟು ಉಚಿತವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರೇ ಸ್ವಧಯಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅತ್ತೀಯೇನ
ತೇಜಸಾ ಹರ್ವಿರ್ವಕ್ಷಣೇನ ಅನ್ನೇನ ವಾ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲ
ನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ
(ನಿ. ೨-೨೩), ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಧಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಸ್ವಮಹಿಮೆ, ಸ್ವತೇಜಸ್ಸು ಅಥವಾ ಸ್ವಾಶ್ರಯ ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಶತ್ವತ್ಪುರೋಷಾ ವ್ಯುನಾಸ ದೇವ್ಯಥೋ ಅದ್ಯೇದಂ ವ್ಯಾಮೋ ಮಘೋನೀ |

ಅಥೋ ವ್ಯುಚ್ಛಾದುತ್ತರಾ ಆನು ದ್ಯೂನಜರಾಮೃತಾ ಚರತಿ ಸ್ವಧಾಭಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸಿನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಿಯೈಸ್ತೇಜೋಭಿಃ | ತನ್ನ ಸ್ವತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಯದಂತರಿಕ್ಷೇ ಪತಥಃ ಪುರುಭುಜಾ ಯದ್ವೇಮೇ ರೋದಸೀ ಅನು |

ಯದ್ವಾ ಸ್ವಧಾಭಿರಧಿತಿಷ್ಠ ಥೋ ರಥಮತ ಆ ಯಾತಮತ್ಸಿನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆತ್ಮಿಯೈಸ್ತೇಜೋಭಿರ್ಬಲ್ವರ್ವಾ ಸಾರ್ಥಂ | ನಿಮ್ಮ ಸ್ವತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ವಶಕ್ತಿಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನ ಮೃತ್ಯುರಾಸೀದಮೃತಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅಹ್ನ ಅಸೀತ್ಪ್ರಕೇತಃ |

ಅನೀದವಾತಂ ಸ್ವಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ಭಾನ್ಯನ್ನ ಪರಃ ಕಿಂ ಚನಾಸ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಧೀಯತೇ ಧ್ರಿಯತೇ ಆತ್ರಿತ್ಯ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸ್ವಧಾ | ಸ್ವಾಶ್ರಯಾ ವಲಂಬಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಧಾ ಎಂದು ಈಶ್ವರನ (ಪರಬ್ರಹ್ಮನ) ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಶಕ್ತಿಯಾದ ಮಾಯೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದುವರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸು, ಮಹಿಮೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದೂ ಲೋಕರಕ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ತ್ರೀಣೈಕ ಉರುಗಾಯೋ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ಯತ್ರ ದೇವಾಸೋ ಮದಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ ೮-೨೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಹರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಕ್ಷೇಪಣವಿದ್ದಿತು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಸ್ವಧಾಂ ಅನು ; ಅಥವಾ ಅನು ಸ್ವಧಾಂ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವಾಗ ಸಹಜವಾಗಿ, ಸ್ವಭಾವತಃ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಎಂಬರ್ಥಗಳಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ೮-೨೦-೨ ; ೭-೫೬-೧೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ೪-೨೬-೪. ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಥವೆಂದೂ ೧೦-೨೭-೧೯ರಲ್ಲಿ ಸೇನೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿಧಾತು—ತ್ರಯಾಣಾಂ ಧಾತೂನಾಂ ಸಮಾಹಾರಸ್ತ್ರಿಧಾತು | ಪೃಥಿವ್ಯೈಸ್ತೇಜೋರೂಪಧಾತು-ತ್ರಯವಿಶಿಷ್ಟಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ | ಪೃಥಿವೀ, ಅಪ್ ಮತ್ತು ತೇಜಸ್ಸು ಈ ಮೂರು ಭೂತಗಳ ಸಮಷ್ಟಿ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು, ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ

ತದೈಕ್ಷತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ತತ್ತೇಜೋಽಸ್ಯಜತ ತತ್ತೇಜ ಏಕ್ಷತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ತದಪೋಽಸ್ಯಜತ | ತಾ ಅಪ ಏಕ್ಷಂತ ಬಹ್ವ್ಯಃ ಸ್ಯಾಮ ಪ್ರಜಾ-

ಯೇಮಹೀತಿ ತಾ ಅನ್ಯಮಸ್ಯಜಂತ | ಸೇಯಂ ದೇವತೈಕ್ಷತ ಹಂತಾಹಮಿಮಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ
ದೇವತಾ ಅನೇನ ಜೇವೇನಾತ್ಮನಾನುಪ್ರವಿಶ್ಯ ನಾಮರೂಪೇ ವ್ಯಾಕರವಾಣೀತಿ | ತಾಸಾಂ
ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಚೈಕಾಂ ಕರವಾಣೀತಿ ಸೇಯಂ ದೇವತೇಮಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವತಾ ಅನೇ-
ನ್ಯೇನ ಜೇವೇನಾತ್ಮನಾನುಪ್ರವಿಶ್ಯ ನಾಮರೂಪೇ ವ್ಯಾಕರೋತ್ |

(ಭಾ. ಉ. ೬-೩-೨, ೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅನ್ನ, ಅಪ್ ಮತ್ತು ತೇಜೋರೂಪಗಳ ತತ್ತ್ವತ್ರಯವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು
ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಧರಿಸಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹತ್ತ್ವವು ಇಲ್ಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.
ಈ ವಿವರಣೆಯು ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಅನೇಕ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತ್ರ. ಇದೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ
ಸಾಯಣರೇ ಯದ್ವಾ | ತ್ರಿಧಾತು ಕಾಲತ್ರಯಂ ಗುಣತ್ರಯಂ ವಾ ದಾಧಾರೇತ್ಯನ್ವಯಃ | ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತ
ಮಾನಗಳೆಂಬ ಕಾಲತ್ರಯವನ್ನಾಗಲಿ, ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳನ್ನಾಗಲಿ ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಕತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ
ನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿರಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಜಾತವೇದಾ ಘೃತಂ ಮೇ ಚಕ್ಷುರಮೃತಂ ಮ ಆಸನ್ |

ಅರ್ಕಸ್ತ್ರಿಧಾತೂ ರಜಸೋ ವಿವಾನೋಽಜಸ್ರೋ ಘರ್ಮೋ ಹವಿರಸ್ಮಿ ನಾನು ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾನಾತ್ಮನಾ ತ್ರಿಧಾ ವರ್ತಮಾನೋಽಕೋಽರ್ಚನೀ-
ಯೋ ಯಃ ಪ್ರಾಣೋಽಸ್ತಿ ಸೋಽಪಿ ಅಹಮೇವಾಸ್ಮಿ | ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ ಮತ್ತು ವ್ಯಾನ ಈ ಮೂರು ರೂಪ
ಗಳ ಪ್ರಾಣತತ್ತ್ವವೆಂದೂ,

ಯದ್ದೇವಾಃ ಶರ್ಮ ಶರಣಂ ಯದ್ಭದ್ರಂ ಯದನಾತುರಂ |

ತ್ರಿಧಾತು ಯದ್ವರೂಢ್ಯಂ ೧ ತದಸ್ಮಾಸು ವಿ ಯಂತನಾನೇಹಸೋ ವ ಊತಯಃ ಸು ಊತಯೋ
ವ ಊತಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೭-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋರೂಪವಾದ ತ್ರಿಗುಣವೆಂದೂ, ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೇ

ಆ ಧರ್ವಸಿರ್ಬೃಹದ್ದಿವೋ ರರಾಣೋ ವಿಶ್ವೇಭಿರ್ಗನ್ತೋಮುಭಿರ್ಹವಾನಃ |

ಗ್ನಾ ವಸಾನ ಓಷಧೀರಮೃಧ್ರಸ್ತ್ರಿಧಾತುಶೃಂಗೋ ವೃಷಭೋ ವಯೋಧಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತ್ರಿಧಾತು ಶೃಂಗಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರ ಶೃಂಗವದನ್ನು ತ-
ಲೋಹಿತಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣವರ್ಣಜ್ವಾಲಃ | ಶುಕ್ಲ, ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಲೋಹಿತ ಎಂಬ ಮೂರುವಿಧವಾಗಿಯೂ
ಉನ್ನತವಾಗಿಯೂ ಎದ್ದಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿರಾ ದಿವಃ ಸವಿತರ್ವಾರ್ಯಾಣಿ ದಿನೇದಿವ ಆ ಸುವ ತ್ರಿನೋ ಅಹ್ನಃ |

ತ್ರಿಧಾತು ರಾಯ ಆ ಸುವಾ ವಸೂನಿ ಭಗ ತ್ರಾತರ್ಧಿಷಣೇ ಸಾತಯೇ ಧಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೬-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ತ್ರಿಧಾತೂನಿ ಸಶುಕನಕರತ್ನಭೇದೇನ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರಾಣಿ |
ಸಶು, ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ರತ್ನ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಧನವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ತವ ತ್ರಿಧಾತು ಸೃಥಿನೀ ಉತ ದ್ಯಾವೈಶ್ವಾನರ ವ್ರತಮಗ್ನೇ ಸಚಂತ |

ತ್ವಂ ಭಾಸಾ ರೋದಸೀ ಆ ತತಂಥಾಜಸ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ ಶೋಶುಚಾನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನ ವ್ರತವನ್ನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ತ್ರಿಧಾತು, ಸೃಥಿನೀ, ದ್ಯೌಃ ಎಂದು ತ್ರಿಧಾತುವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಯ ಯೋ ಯೋನಿರಾಶಯ ಆಸ| ತಮನು ಪರಾಮೃಶ್ಯ ಸಂಲುಷ್ಯಾಚ್ಛಿನಕ್ಷೇಷ್ವೀರಭವತ್ತದ್ಯ-
ದೇತಸ್ಮಿನ್ನಾಶಯೇ ತ್ರಿಧಾತುರಿವೃಷಾ ವಿದ್ಯಾಶೇತ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವೈಧಾತವೀ ನಾಮ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೫-೬)

ವೃತ್ರಾಸುರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರಯ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ವಿದ್ಯೆಯ ಆಧಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಇಷ್ಟಿಗೆ ತ್ರೈಧಾತವೀ ಇಷ್ಟಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂಬ ಅಂಶವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತತೋ ವೈ ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾಗ್ನೇಧಾದುಹತ್ತತ್ರಿಧಾತೋಸ್ತ್ರಿಧಾತುತ್ವಂ ಯಂ
ಕಾಮಯೇತಾನ್ನಾದಸ್ಯಾದಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಏತಂ ತ್ರಿಧಾತುಂ ನಿರ್ವಸೇದಿಂದ್ರಾಯ ರಾಜ್ಞೇ
ಪುರೋಡಾಶಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೩-೬-೧)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿಸ್ರ ಏತಾಸ್ತ್ರಿಧಾತೋರ್ದೇವತಾ ಲೋಕತ್ರ-
ಯಾತ್ಮಿಕಾಃ | ತತಃ ಖಲು ತ್ರಿಧಾತು ದೇವತಾನಾಂ ತ್ರಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಲೋಕತ್ರಯವ್ಯಾಪೀ ವ್ಯಾಪ್ತಾ-
ನಿಮಾನ್ ಲೋಕಾಂಸ್ತ್ರೇಧಾದುಹತ್ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರಮದುಹತ್ | ತ್ರಯೋ ಧಾತವೋ ಧನಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ
ತ್ರಿಧಾತುಃ, ತ್ರೇಧಾ ಧಾತವ್ಯತ್ವಾತ್ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ ಸರ್ವಾಧಾರಲೋಕತ್ರಯಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್
ತ್ರಿಧಾತುಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ಭಾಷ್ಯ)

ಲೋಕತ್ರಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರೂ, ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶರೂಪ
ಅನ್ನವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದನು, ಎಂದು ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕ, ಅನ್ನ, ಭೂತ-
ತ್ರಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಹೀಗೆ ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದವನ್ನು ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ
ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಸೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಜೋರೂಪವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳಿಂದಾಗಿ, ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಿಂದಾಗಿ,

ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋರೂಪವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಥವಾ, ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ ೭-೫-೪ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಧಾತುವೆಂಬ ಪದವು ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ದ್ಯೌಃ ಎಂಬುದರಿಂದಿಗೆ ಇದ್ದು ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ಯಾಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತ್ರಿಧಾತು, ಪೃಥಿವೀಂ ಉತದ್ಯೌಂ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂತರಿಕ್ಷ ವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಆಗಿರಬಹುದು. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ರೀ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರೀಣಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೀಗೆಯೇ ಪೂರ್ಣಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ—ನ ಕ್ಷೀಯಾಮಾಣಾನಿ ಅಕ್ಷೀಯಮಾಣಾನಿ. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕರೂಪವಾದಾಗ ಶಿಗೆ ಲುಕ್.

ಮದಂತಿ—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಧಾತು. ಇದು ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಾಸ್ಯನು-ದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಧಾತು—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸಿತನಿಗಮಿಸಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಧಾರ—ಧೃಜ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಶ್ಚಾ—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ||೪||

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರ:

ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಸಾಧೋ ಅಶ್ಯಾಂ ನರೋ ಯತ್ರ ದೇವಯವೋ
ಮದಂತಿ |

ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ ಸ ಹಿ ಬಂಧುರಿತ್ಯಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ವ
ಉತ್ನಃ || ೫ ||

ಪದಪಾಠ

ತತ್ | ಅಸ್ಯ | ಪ್ರಿಯಂ | ಅಭಿ | ಸಾಧಃ | ಅಶ್ಯಾಂ | ನರಃ | ಯತ್ರ | ದೇವಯವಃ | ಮದಂತಿ |

ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ | ಸಃ | ಹಿ | ಬಂಧುಃ | ಇತ್ಯಾ | ವಿಷ್ಣೋಃ | ಪದೇ | ಪರಮೇ | ಮಧ್ವಃ | ಉತ್ನಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅತಿಥ್ಯಾಯಾಂ ತದಸ್ಯೇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಯಾಜ್ಯಾ | ಅಥಾತಿಥ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ |
ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಸಾಧೋ ಅಶ್ಯಾಂ | ಅ- ೪-೫ | ಇತಿ ||

ಅಸ್ಯ ಮಹತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಿಯಭೂತಂ ತತ್ಸರ್ವಃ ಸೇವ್ಯತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಸಾಧಃ |
ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮೈತತ್ ಸಾಧೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ನಿ. ೬-೭ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಕೇನೋಕ್ತತ್ವಾತ್ |
ಅವಿನಶ್ವರಂ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಶ್ಯಾಂ | ವ್ಯಾಪ್ನುಯಾಂ | ತದೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಯತ್ರ ಸ್ಥಾನೇ
ದೇವಯವೋ ದೇವಂ ದ್ಯೋತನಸ್ವಭಾವಂ ವಿಷ್ಣುಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೋ ಯಜ್ಞದಾನಾದಿಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತು-
ಮಿಚ್ಛಂತೋ ನರೋ ಮದಂತಿ ತೃಪ್ತಿಮನುಭವಂತಿ | ತದಶ್ಯಾಮಿತ್ಯನ್ವಯಃ | ಪುನರಪಿ ತದೇವ ವಿಶೇ-
ಷ್ಯತೇ | ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯಾತ್ಯಧಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದಾಕ್ರಮಮಾಣಸ್ಯ ತತ್ತದಾತ್ಮನಾ ಅತ ಏವ ವಿಷ್ಣೋ-
ರ್ವ್ಯಾಪಕಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ಪರಮ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ನಿರತಿಶಯೇ ಕೇವಲಸುಖಾತ್ಮಕೇ ಪದೇ ಸ್ಥಾನೇ
ಮಧ್ಯೋ ಮಧುರಸ್ಯೋತ್ತೋ ನಿಷ್ಯಂದೋ ವರ್ತತೇ | ತದಶ್ಯಾಂ | ಯತ್ರ ಹೃತ್ಪುಷ್ಣಾಜರಾಮರಣ-
ಪುನರಾವೃತ್ತಾದಿಭಯಂ ನಾಸ್ತಿ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರೇಣಾಮೃತಕುಲ್ಯಾದಿಭೋಗಾಃ ಪ್ರಾಪ್ಯಂತೇ ತಾದೃಶ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತೋಽಧಿಕಂ ನಾಸ್ತೀತ್ಯಾಹ ಇತ್ಥೇತ್ಥಮುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಸ ಹಿ ಬಂಧುಃ ಸ ಖಲು ಸರ್ವೇ-
ಷಾಂ ಸುಕೃತಿನಾಂ ಬಂಧುಭೂತೋ ಹಿತಕರೋ ವಾ ತಸ್ಯ ಪದಂ ಪ್ರಾಪ್ತವತಾಂ ನ ಪುನರಾವೃತ್ತೇಃ |
ನ ಚ ಪುನರಾವರ್ತತ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಸ್ತಸ್ಯ ಬಂಧುತ್ವಂ | ಹಿಶಬ್ದಃ ಸರ್ವಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಪುರಾಣಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧಿ-
ದ್ಯೋತನಾರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ (ಜಗತ್ತನ್ನು) ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ | ವಿಷ್ಣೋಃ—ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಪರಮೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ | ಪದೇ—ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಮಧ್ವಃ—ಮಧುರವಾದ ಆನಂದರಸದ | ಉತ್ಪೇಃ—ಪ್ರವಾಹವು (ಇದೆಯೋ) (ಮತ್ತು) | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ದೇವಯವಃ—ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ | ನರಃ—ಮಾನವರು | ಮದೆಂತಿ—ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ | ಅಸ್ಯ—ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಪ್ರಿಯಂ—(ಅವನಿಗೆ) ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದೂ | ತತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ (ಸಕಲ ರಿಂದಲೂ ಸೇವಿತವಾದದ್ದೂ ಆದ | ಪಾಥಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗವನ್ನು | ಅಶ್ಯಾಂ—ನಾನೂ ಸಹ ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ | ಇತ್ಯಾ—ಈ ವಿಧವಾಗಿ | ಸ ಹಿ ಬಂಧುಃ—ಆ ವಿಷ್ಣುವು (ಸಕಲ ಭಕ್ತರಿಗೂ) ಬಂಧುವಾಗಿದ್ದಾನೆ

ಭಾವಾರ್ಥ

ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧುರವಾದ ಆನಂದರಸದ ಪ್ರವಾಹವು ಇದೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ ಮಾನವರು ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗವನ್ನು ನಾನೂ ಸಹ ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ. ವಿಷ್ಣುವು ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಸಕಲ ಭಕ್ತರಿಗೂ ಸಹ ಬಂಧುವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

May I attain his favourite path, in which god-seeking men delight; (the path) of that wide-stepping Vishnu, in whose exalted station there is a (perpetual) flow of felicity; for to such a degree is he the friend (of the pious).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮನನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತರುವಾಗ ಸೋಮನನ್ನು (ಸೋಮರಾಜನನ್ನು) ಅತಿಥಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರಾದಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ತ್ರೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆಗ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪ್ರಧಾನಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥಾತಿಥ್ಯೇತಿ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಪಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೫).

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಆನಂದಾತಿಶಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಅತ್ಯುತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಪಾಥಃ—ಪಾಥಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ (ನಿ. ೬-೭) ಪಾಥಃ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಪಥಿನ್‌ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೇ ತಿಳಿಸಿದೆಯೆಂದೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿ

ಯತ್ರ ಚಕ್ರಮೃತಾ ಗಾತುಮಸ್ಮೈ ಶೈನೋ ನ ದೀಯನ್ನಸ್ತೇತಿ ಪಾಥಃ |

ಪ್ರತಿ ವಾಂ ಸೂರಃ ಉದಿತೇ ವಿಧೇಮ ನನೋಭಿರ್ಮಿತ್ರವರುಣೋತ ಹವ್ಯೈಃ ||

(ಋ ಸಂ ೬-೬೩-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇತ್ಯಪಿ ನಿಗನೋ ಭವತಿ ಎಂದು ಸಾಧಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಂಥಾಃ ಪತೇರ್ವಾ, ಪದ್ಯತೇರ್ವಾ, ಪಂಥತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೨-೨೪) ಗತ್ಯರ್ಥಕಗಳಾದ ಪತ್ ಅಥವಾ ಪದಅಥವಾಪಥಿ (ಪಂಥ್) ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದರಿಂದಾದರೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪಂಥಾ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಬಹುದೆಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಧಃ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೂ ಈ ಧಾತುಗಳೇ ಮೂಲವಾಗಿರುವುವು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬರ್ಥಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಉದಕ, ಅನ್ನ ಎಂಬರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟು.

ಉದಕಮಪಿ ಸಾಧ ಉಚ್ಯತೇ ಸಾನಾತ್ | (ನಿ. ೬-೭)

ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೂ ಸಾಧವೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ,

ಆ ಚಿಷ್ಟ ಆಸಾಂ ಸಾಧೋ ನದೀನಾಂ ವರುಣ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸ್ರಚಿಕ್ಷಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೪-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಾಧಃ ಎಂದರೆ ಜಲವೆಂಬರ್ಥವೆಂದೂ,

ಅನ್ನಮಪಿ ಸಾಧ ಉಚ್ಯತೇ ಸಾನಾದೇವ | (ನಿ. ೬-೭)

ಸೇವನೆಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಇದೇ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿ,

ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯಾ ದೇವಾನಾಂ ಸಾಧ ಉಪ ವಕ್ತಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಸ್ತದಾತಿ ದೇವಃ ಕೃಣವದ್ಧವೀಂಷ್ಯವತಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಹವಂ ಮೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬರ್ಥವಿದೆಯೆಂದೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಲೋಕವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಿಯಭೂತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದೇವಯವಃ ನರಃ ಮದಂತಿ | ದೇವಂ ದ್ಯೋತನ ಸ್ವಭಾವಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೋ ಯಜ್ಞದಾನಾದಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತುಮಿಚ್ಛಂತಃ ನರಃ ತೃಪ್ತಿಮನು ಭವಂತಿ | ಯಜ್ಞದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಯಜ್ಞಕರ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ—ಅತ್ಯಧಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದಾಕ್ರಮಮಾಣಸ್ಯ ತತ್ತದಾತ್ಮನಾ ಅತ ಏವ ವ್ಯಾಪಕಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ | ಸಕಲ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ತನ್ನ ಆಕಾರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಜಗದೀಶ್ವರನ, ಎಂದು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪರಮೇ ಪದೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ನಿರತಿಶಯೇ ಕೇವಲಸುಖಾತ್ಮಕೇ ಸ್ಥಾನೇ | ದುಃಖದ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ವಿದ್ದು ಕೇವಲ ಸುಖಮಯವಾಗಿರುವುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ

ಪಾಠಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥಮಾಡದೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಊರ್ಧ್ವ ಲೋಕವೆಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಮಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯಸ್ತು ವಿಜ್ಞಾನನಾನ್ಭವತಿ ಸಮನಸ್ಯಃ ಸದಾ ಶುಚಿಃ |

ಸ ತು ತತ್ಪದಮಾಪ್ನೋತಿ ಯಸ್ಮಾದ್ಭೂಯೋ ನ ಜಾಯತೇ ||

ವಿಜ್ಞಾನಸಾರಥಿಯಸ್ತು ಮನಃ ಪ್ರಗ್ರಹವಾನ್ಮರಃ |

ಸೋಽರ್ಧ್ವನಃ ಪಾರಮಾಪ್ನೋತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ||

(ಕಠ. ೩-೮-೯)

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಶಮದಮಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆತ್ಮಸಂಯಮಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವನ್ನು ಪಡೆದು ಪುನಃ ಸಂಸಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಪದದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಕೇವಲ ರೂಢವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವಲ್ಲ. ಈ ಪರಮಪದವನ್ನೇ ಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ

ಸತ್ಯಮೇವ ಜಯತಿ ನಾನ್ಯತಂ ಸತ್ಯೇನ ಪಂಥಾ ವಿತತೋ ದೇವಯಾನಃ |

ಯೇನಾಕ್ರಮಂತ್ಯೈಷಯೋ ಹ್ಯಾಪ್ತಕಾಮಾ ಯತ್ರ ತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪರಮಂ ನಿಧಾನಂ ||

(ಮುಂಡಕ. ೩-೧-೬)

ಆಪ್ತಕಾಮರೂ, ಪರಮಾರ್ಥತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಆದ ಋಷಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆಂದೂ, ಇದೇ ಪರಮಪದವೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಪರಮಪದದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಉತ್ಪಃ | ಆತ್ಮಾನಂದದ ಪ್ರವಾಹವಿದೆ. ಈ ಆನಂದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ,

ಸಲಿಲ ಏಕೋ ದ್ರಷ್ಟಾರ್ದೃಷ್ಟತೋ ಭವತ್ಯೇಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸಮ್ರಾಡಿತಿ ಹೈನಮನುಶಶಾಸ

ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಃ ಏಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಗತಿರೇಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಸಂಪದೇಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮೋ

ಲೋಕ ಏಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮ ಆನಂದ ಏತಸ್ಯೈವ ಆನಂದಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಮಾತ್ರಾಮುಪ-

ಜೀವಂತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೩-೩೨)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಆನಂದವು ಈ ಪರಮಪದದಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಆನಂದಲಾಭಕ್ಕೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವು ಅಗತ್ಯ. ಆ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾಚರಣೆಯೂ ಶಮದಮಾದಿ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯೂ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉತ್ಪಃ—ಉತ್ಸ ಉತ್ಸರಣಾದ್ವೋತ್ಪದನಾದ್ವೋತ್ಪಂದನಾದ್ವೋನತ್ತೇರ್ವಾ | ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಚಿಮ್ಮುವುದು, ಏರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಸ್ಯ ಧಾತು ವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಸದ್ ಅಥವಾ ಸ್ಯಂದ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಉದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉತ್ಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬುಗ್ಗೆ ಅಥವಾ ಊಟಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ವತಃ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು (ನಿ. ೧೦-೮)–

ಅದರ್ಶಮುತ್ಸಮಸ್ಯಜೋ ವಿ ಖಾನಿ ತ್ವಮರ್ಣನಾನ್ವದ್ವಧಾನ್ ಅರಮ್ಣಾಃ |

ಮಹಾಂತಮಿಂದ್ರ ಪರ್ವತಂ ನಿ ಯದ್ವಃ ಸ್ಯಜೋ ವಿ ಧಾರಾ ಅವ ದಾನವಂ ಹನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೨-೧)

೧೦ಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಉತ್ಸಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉತ್ಸ್ಯಂದಮಾನವಾದ ಮೇಘ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ
ಽಲವನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

೩ದಲ್ಲದೆ ಉತ್ಸಶಬ್ದವು ರೂಪನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯)

ಪ್ರ ತೇ ನಾವಂ ನ ಸಮನೇ ವಚಿಸ್ಯುವಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಯಾಮಿ ಸವನೇಷು ದಾಧೃಷಿಃ |

ಕುನಿನ್ನೋ ಅಸ್ಯ ವಚಸೋ ನಿಬೋಧಿಷದಿಂದ್ರಮುತ್ಸಂ ನ ವಸುನಃ ಸಿಚಾಮಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೬-೭)

೧೦ಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಲಸ್ಯ ನಿಧಾನಭೂತಂ ಕೂಪಂ | ಜಲಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಶ್ರಯವಾಗಿರತಕ್ಕ ಕೂಪವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶತಧಾರಮುತ್ಸಮಕ್ಷೀಯಮಾಣಂ ವಿಸಶ್ಚಿತಂ ಪಿತರಂ ವಕ್ತ್ವಾನಾಂ |

ಮೇಳಿಂ ಮದಂತಂ ಪಿತ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ ತಂ ರೋದಸೀ ಪಿಪೃತಂ ಸತ್ಯವಾಚಿಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೬-೯)

೧೦ಬಲ್ಲಿ ಸತತಪ್ರವಾಹೋಪೇತಂ ಸ್ರೋತಃ | ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉತ್ಸವೆಂದರೆ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪ್ರಭೂತವಾದದ್ದೂ,
ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಆನಂದಸ್ರೋತವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುಲೋಕದ ಆನಂದಾತಿಶಯದ
ಕಾರಣ. ಇಂತಹ ಆನಂದಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಸಕಲರಿಗೂ ಬಂಧುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸ ನೋ ಬಂಧುರ್ಜನಿತಾ ಸ ನಿಧಾತಾ ಧಾಮಾನಿ ನೇದ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

(ತೈ. ಉ. ೪-೧-೬)

೩ತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಆಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

|| ಸ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಾಠಃ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಉದಕೇ ಧುತೃಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಧುತಾಗಮ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠೋಂತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ (ನಿರು. ೬-೭) ಎಂದು
ವರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ಯಾಮ್—ಅಶೂ ವ್ಯಾವೃತ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ
ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಲಿಜಾಗೆ ಯಾಸುತಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಯನಃ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನುಮಾದಿದಾಗ ಸುಪೇ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್
ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್ ದೇವಯತಿ ಇತಿ ದೇವಯುಃ ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-

೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಶೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನಿಲಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅ-ತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮದಂತಿ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಯತ್ರ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬಂಧು—ಬಂಧ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಶ್ವಾಸ್ವಾಸ್ನಿಹಿ-(ಉ. ಸೂ ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾನ್ಯೇನಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇನ್ವಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇತ್ಥಾ—ಇದಮಸ್ಥಮುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಮುಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್- ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾನಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ.

ಮಧ್ವಃ—ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ನಾ ವಚಿನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಷ್ಠೀವಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣಾದಿ ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಾ ನಾಂ ನಾಸ್ತೌನ್ಯಶ್ಚಸಿ ಗಮಧ್ಯೈ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾ

ಅಯಾಸಃ |

ಅತ್ರಾಹ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವೃಷ್ಟಃ ಪರಮಂ ಸದಮವ ಭಾತಿ ಭೂರಿ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತಾ | ನಾಂ | ನಾಸ್ತೌನಿ | ಉಶ್ಚಸಿ | ಗಮಧ್ಯೈ | ಯತ್ರ | ಗಾವಃ | ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾಃ | ಅಯಾಸಃ |

ಅತ್ರ | ಅಹ | ತತ್ | ಉರುಗಾಯಸ್ಯ | ವೃಷ್ಟಃ | ಪರಮಂ | ಸದಂ | ಅವ | ಭಾತಿ | ಭೂರಿ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಪಶ್ಚೀಯಜಮಾನ್ ನಾಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಂ ತಾ ತಾನಿ ಗಂತವ್ಯತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ ನಾಸ್ತೌನಿ ಸುಖಿನಾಸಯೋಗ್ಯಾನಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ಗಮಧ್ಯೈ ಯುನಯೋರ್ಗಮನಾಯೋಶ್ಚಸಿ | ಕಾಮಯಾಮಹೇ |

ತದರ್ಥಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಾಮು ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾನೀತ್ಯುಕ್ತಂ ಕಾನೀತ್ಯಾಹ | ಯತ್ರ ಯೇಷು
 ನಾಸ್ತುಷು ಗಾವೋ ರತ್ನಯೋ ಭೂರಿಶೃಂಗಾ ಅತ್ಯಂತೋನ್ನತೈಶ್ಚೇತಾ ಬಹುಭಿರಾಶ್ರಯಣೀಯಾ
 ನಾಯಾಸೋಽಯನಾ ಗಂತಾರೋಽತಿವಿಸ್ತೃತಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಯಾಸೋ ಗಂತಾರಃ | ಅತಾದ್ವತಾಃ |
 ಅತ್ಯಂತಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರಾಹಾತ್ರ ಖಲು ನಾಸ್ತಾಧಾರಭೂತೇ ದ್ವಲೋಕ ಉರುಗಾ-
 ಯಸ್ಯ ಬಹುಭಿರ್ಮಹಾತ್ಮಭಿರ್ಗಾತವ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯಸ್ಯ ವೃಷ್ಟಃ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತುರ್ವಿಷ್ಣೋಸ್ತತ್ತಾದೃಶಂ
 ಸರ್ವತ್ರ ಪುರಾಣಾದಿಷು ಗಂತವ್ಯತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಪರಮಂ ನಿರತಿಶಯಂ ಪದಂ ಸ್ಥಾನಂ ಭೂರ್ಯತಿ-
 ಪ್ರಭೂತಮವ ಭಾತಿ | ಸ್ವಮಹಿಮ್ನಾ ಸ್ಫುರತಿ | ಅಯಂ ಮಂತ್ರೋ ಯಾಸ್ಮೇನ ಗೋಶಬ್ಧೋ ರಶ್ಮಿವಾಚಕ
 ಇತಿ ನ್ಯಾಚಕ್ಷಾಣೇನ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತಾನಿ ವಾಂ ನಾಸ್ತಾನಿ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ಗಮನಾಯ ಯತ್ರ
 ಗಾವೋ ಭೂರಿಶೃಂಗಾ ಬಹುಶೃಂಗಾ ಭೂರೀತಿ ಬಹುನೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಪ್ರಭವತೀತಿ ಸತಃ ಶೃಂಗಂ
 ಶ್ರಯತೇರ್ವಾ ಶೃಣಾತೇರ್ವಾ ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ ಶರಣಾಯೋದ್ಗತಮಿತಿ ನಾ ಶಿರಸೋ ನಿರ್ಗತಮಿತಿ
 ನಾಯಾಸೋಽಯನಾಃ | ತತ್ರ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾಗತೇಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಪರಾರ್ಥಸ್ಥ-
 ಮವಭಾತಿ ಭೂರಿ | ಸಾದಃ ಪದ್ಯತೇಃ | ನಿ. ೨-೨ | ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಯಜಮಾನಪತ್ನಿಯರೇ) ನಾಂ—ನಿಮಗಾಗಿ | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ | ಭೂರಿ-
 ಶೃಂಗಾಃ—ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಏಳುವವೂ | ಅಯಾಸಃ—ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದವೂ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ
 ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೂ ಆದ | ಗಾವಃ—ರಶ್ಮಿಗಳು (ಹರಡಿರುವವೋ) | ತಾ—(ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸುವ)
 ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಂತಹ | ನಾಸ್ತಾನಿ—ಸುಖನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು | ಗಮಧ್ಯೈಃ ನೀವೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ಹೋಗಬೇ-
 ಕೆಂದು | ಉಶ್ರಸಿ—ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೀವೆ (ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೀವೆ) | ಅತ್ರಾಹ - ಇಲ್ಲಾದರೋ |
 ಉರುಗಾಯಸ್ಯ—ಅನೇಕ ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ವೃಷ್ಟಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ
 ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಪರಮಂ—(ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ) ಅತ್ಯಂತ ಅತಿಶಯವಾದ | ಪದಂ—ಸ್ಥಾನವು | ಭೂರಿ—ಅಧಿಕ
 ವಾಗಿ | ಅವ ಭಾತಿ—(ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಯಜಮಾನಪತ್ನಿಯರೇ, ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಏಳುವವೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೂ ಆದ
 ರಶ್ಮಿಗಳು ಹರಡಿರುವ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛಿಸುವ ಸುಖನಿವಾಸ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ನೀವೂ ಸಹ
 ಹೋಗಿ ಸೇರಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ನಾವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ
 ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವವನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಸ್ಥಾನವು ತನ್ನ
 ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದೆ.

English Translation

We pray (to Vishnu) that you may both go to those regions where the
 many-pointed and wide-spreading rays (of light expand); for here the supreme
 [38] Vol. 11

station of the many-hymned, the showerer (of benefits), shines (with) great (splendour).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕು ವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವದಕ್ಕಿಂತ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುವನು.

“This verse occurs in a hymn to Vishnu; consequently the dual ವಾಂ cannot refer to the deity of the hymn. Durga meets the difficulty, as the commentators frequently do with inconvenient duals, by saying ವಾಂ ಇತಿ ದಂಪತೀ ಅಭೀಪ್ರೇತ್ಯ Etc. But here we have rather a proof of the fact that, in the arrangement of the Veda, many verses have been inserted in wrong places. The verse is addressed to Mitra and Varuna; and perhaps, belonged to one of the hymns to those two Gods which immediately precede Riks in the Samhita. The verse has been introduced into the wrong place because Vishnu is referred to in it”.

(Quoted in Muir's Original Sanskrit Texts Vol. IV. P. 73-74)

ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ವಾಂ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವ ಈ ಋಕ್ಕು ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರಿನ ಸೂಚನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ವಿಷ್ಣು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಾಂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ದಂಪತಿಗಳನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು Roth ಎಂಬುವನು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಾಯಣರೂ ಸಹ ಹೇ ಸತ್ವೀಯಜಮಾನೌ ವಾಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಂ | ಎಲೈ ಸತ್ವೀಯಜಮಾನರೇ, ನಿಮಗಾಗಿ ಎಂದು ವಾಂ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಬಹುದಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ದಂಪತಿಗಳ ಪರವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತಾನಿ ವಾಂ ವಾಸ್ತೂನಿ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ಗಮನಾಯ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಶೃಂಗಾಃ | ಬಹು-ಶೃಂಗಾ ಭೂರಿಶಿ ಬಹುನೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಪ್ರಭವತೀತಿ ಸತಃ | ಶೃಂಗಂ ಶ್ರಯತೇರ್ವಾ, ಶೃಣಾತೇರ್ವಾ, ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ ಶರಣಾಯೋದ್ಗತಮಿತಿ ವಾ ಶಿರಸೋ ನಿರ್ಗತಮಿತಿ ನಾಯಾ-ಸೋಽಯನಾಃ | ತತ್ರ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾಗತೇಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಪರಾರ್ಥಸ್ಥಮವಭಾತಿ ಭೂರಿ | ಪಾದಃ ಪದ್ಯತೇಃ ||

(ನಿ. ೨-೭)

ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಗಾವಃ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅನುಷಂಗಿಕವಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸರ್ವೇಸಿ ರತ್ನಯಃ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ | ರತ್ನಿಗಳಿಗೆ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೭) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಗಾವಃ ಎಂದರೆ ರತ್ನಿಗಳೆಂದರ್ಥ. [ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾಃ, ಅಯಾಸಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾಃ—ಭೂರೀತಿ ಬಹುನೋ ನಾಮಧೇಯಂ | ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾದುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಭೂರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು ಆಶ್ರಯಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ರಿ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಹಿಂಸೆಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ಠಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶಂ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಇದು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳೆದು ಹೊರಚಿಮ್ಮುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಶೃಂಗವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೨-೭).

ಅಯಾಸಃ—ಅಯೆನಾಃ | ಅತ್ಯಂತ ಚುರುಕುಗತಿಯುಳ್ಳ ಎಂದು ಕಿರಣಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಯೆನಾ ಗಂತಾರೋತಿವಿಸ್ತೃತಾಃ | ಯದ್ವಾ ಯಾಸೋ ಗಂತಾರಃ | ಅತಾದ್ಯಶಾಃ | ಅತ್ಯಂತಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಎಂದಾಗಲಿ; ಅಥವಾ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳದ್ದೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸತತವಾಗಿ ಗಮನಶೀಲವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಸರ್ವತ್ರ ಗಮನಶೀಲವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ.

ತಪೋ ಪ್ಸಗ್ನೇ ಅಂತರಾ ಅಮಿತ್ರಾನ್ ತಸಾ ಶಂಸಮರರುಷಃ ಪರಸ್ಯ |

ತಪೋ ವಸೋ ಚಿಕಿತಾಸೋ ಅಚಿತ್ತಾನ್ತಿ ತೇ ತಿಷ್ಠಂತಾಮಜರಾ ಅಯಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ರತ್ನಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಸರ್ವತ್ರ ಗಮನಾಃ ಸಂತಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉಶ್ಮಸಿ—ವಶ್ಮಿ, ಉಶ್ಮಸಿ, ವೇತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಹದಿನೆಂಟು ಶಾಂತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಕಾಮಯಾಮಹೇ | ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಾಮಹೇ | ನಿಮಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ದಂಪತಿಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಾಸ್ತಾನಿ—ಸುಖನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಾನಿ | ಅತ್ಯಂತ ಸುಖಕಾರಿಯಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ. ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ವ ಉತ್ಸಃ | ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅತಿಶಯವಾದುದೂ, ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದೂ ಆದ ಅನಂದವು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವು ನಿಮಗೂ ಲಭಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಯತ್ರ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾ ಅಯಾಸಃ ಗಾವಃ (ವಿದ್ಯಂತೇ) ಅತ್ರಾಹ ಉರುಗಾಯಸ್ಯ ಪರಮಂ ಪದಂ ಭೂರಿ ಅವಭಾತಿ | ಎಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೂ, ಅತ್ಯುನ್ನತವಾಗಿಯೂ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸರಿಸುವವೂ, ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವುಳ್ಳವೂ ಆದ ರತ್ನಿಗಳಿವೆಯೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಆನಂದದಾಯಕವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಇದು ಪರಮಪದದ ವರ್ಣನೆಯಾದರೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನೂ ಈ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳಿಂದಲೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸಕಲಲೋಕಗಳ ಧಾರಣವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಿಕ್ರಮಾಣಃ, ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮ-ಣೇಷು, ತ್ರಿಭಿರಿತ್ವದೇಭಿಃ, ತ್ರೀ ಪೂರ್ಣಾ ಮಧುನಾ ಪದಾನಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸತಕ್ಕ ಅಂಶವು ವಿಚಾರಾರ್ಹವಾದುದು. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಪೌರಾಣಿಕವಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವ ವಾಮನಾವತಾರದ ವಿಶೇಷಾಂಶವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುವಾಗಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಮನಾವತಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮತ್ತಾವ ವಿಧವಾದ ನಿರ್ದೇಶವಾಗಲಿ ಸಾಕಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮವು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ವಾಮನಾವತಾರದ ಕಥೆಗೆ ಆಧಾರವಾದಂತಾಗಿದೆ. ಸಾಯಣರೂ ಸಹ,

ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನೋ ಯತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಿಕ್ರಮೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಪ್ತ ಧಾಮುಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರೇ ಪಾದತ್ರಯಕ್ರಮಣಸ್ಯ | ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಸಿನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಪಾದತ್ರಯದ ಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಸನ್ನು (೧-೨೨-೧೬) ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವ ಸೂಚನೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅದಲ್ಲದೇ ಯಾಸ್ಕರು ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶಾಕಪೂಣಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಔಣೀಯಾಭನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಈ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಯಾವ ವಾಕ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಾಮನಾವತಾರದ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ದೇವಾಸುರರ ಹೋರಾಟದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಮನರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾಶ್ಚ ನಾ ಅಸುರಾಶ್ಚ | ಉಭಯೇ ಸ್ತಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಪಸ್ತೃಧಿರೇ ತತೋ ದೇವಾ ಅನುನ್ಯಮಿ-
ನಾಸುರಥ್ಯ ಹಾಸುರಾ ಮೇನಿರೇಸ್ಮಾಕಮೇವೇದಂ ಖಲು ಭುವನಮಿತಿ || ತೇ ಹೋಚುಃ |
ಹಂತೇಮಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ವಿಭಜಾಮಹ್ಯ ತಾಂ ವಿಭಜ್ಯೋಪಜೀವಾಮೇತಿ ತಾಮಾಪ್ತೈಶ್ಚ-
ಮುಫಭಿಃ ಸಶ್ಚಾತ್ಪ್ರಾಂಚೋ ವಿಭಜಮಾನಾಽಅಭೀಯುಃ || ತದ್ವೈ ದೇವಾಃ ಶುಶ್ರುವುಃ |
ವಿಭಜಂತೇ ಹ ನಾ ಇಮಾಮಸುರಾಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರೇತ ತದೇಷ್ಯಾನೋ ಯತ್ರೇಮಾಮು-
ಸುರಾ ವಿಭಜಂತೇಕೇ ತತಃ ಸ್ಯಾಮು ಯದಸ್ಯೈನ ಭಜೇಮಹೀತಿ ತೇ ಯಜ್ಞ-
ಮೇವ ವಿಷ್ಣುಂ ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯೇಯುಃ || ತೇ ಹೋಚುಃ | ಅನು ನೋಽಸ್ಯಾಂ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಾಭಜತಾಸ್ತೇವ ನೋಽಸ್ಯಸ್ಯಾಂ ಭಾಗ ಇತಿ ತೇ ಹಾಸುರಾ ಅಸೂಯಂತ
ಇವೋಚುರ್ಮಾವದೇವೈಷ ವಿಷ್ಣುರಭಿಶೇತೇ ತಾವದ್ವೋ ದದ್ಮ ಇತಿ || ವಾಮನೋ ಹ ವಿಷ್ಣು-
ರಾಸ | ತದ್ದೇವಾ ನ ಜಿಹೀದಿರೇ ಮಹದ್ವೈ ನೋದುರೈ ನೋ ಯಜ್ಞ ಸಂಮಿತಮದುರಿತಿ |
ತೇ ಸ್ತ್ರಾಂಚಂ ವಿಷ್ಣುಂ ನಿಸಾದ್ಯ | ಛಂದೋಭಿರಭಿತಃ ಪರ್ಮಗೃಹ್ಣನ್ ಗಾಯತ್ರೇಣ ತ್ವಾ

ಛಂದಸಾ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾಮಾತಿ ದಕ್ಷಿಣತಸ್ತ್ರೈಷ್ಟ್ವಭೇನ ತ್ವಾ ಛಂದಸಾ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾಮಾತಿ ಪಶ್ಚಾಜ್ಜಾ-
ಗತೇನ ತ್ವಾ ಚ್ಛಂದಸಾ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾಮಾತ್ಯುತ್ತರತಃ || ತಂ ಛಂದೋಭಿರಭಿತಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ||
..... ಸೌಮ್ಯಸ್ಯಾಧ್ವರಸ್ಯ ನೇದಿಂ ಚಕ್ರೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೩-೧ ರಿಂದ ೯)

ಪ್ರಜಾಪತಿವುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಸುರರೂ ಹಿಂದೆ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಮೇಲ್ಮೈಗಾಗಿ ಹೋರಾಟಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಸುರರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯೆಲ್ಲಾ ತಮಗೇ ಸೇರಿಮದೆಂದು ತಿಳಿದರು. ಅನಂತರ ವೃಷಭದ ಚರ್ಮದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನೆಳೆದು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪಕ್ಷ್ಯರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿರಿಸಿ ಅಸುರರಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅವರೊಂದಿಗೆ ತಮಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವು ಸೇರಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡಾಗ ಅಸುರರು ಅರ್ಧಮನಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅವರ ಮುಂದಾಳಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಆಕ್ರಮಿಸುವಷ್ಟು ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದಾಗಿಯೂ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಕೊಡುವುದಿಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದರು. **ವಿಷ್ಣುವು ವಾಮನರೂಪಿಯಾಗಿ** ದ್ದನು. [ಕೇವಲ ಕೊಂಚ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಅಸುರರು ತಿಳಿದಿದ್ದರು.] ಆದರೂ ದೇವತೆಗಳು ಅದರಿಂದ ಖಿನ್ನರಾಗದೇ **ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ** ವಿಷ್ಣುವು ಆಕ್ರಮಿಸುವಷ್ಟು ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವರಿಗೆ ಸಾಕೆಂದರು. ಆಗ ಅವನನ್ನು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ **ಗಾಯತ್ರೀ** ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ **ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್** ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಉತ್ತರದ ಕಡೆ **ಜಗತೀ** ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಸಹ ಅವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯೆಲ್ಲಾ ವೇದಿರೂಪವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾದಂತಾಗಿ ಸಕಲ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಅದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಮುಂದೆ ಪೌರಾಣಿಕವಾದ ವಾಮನಾವತಾರದ ಕಥೆಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಸುರರ ಹೋರಾಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಮನನು ಬಲಿಯನ್ನು ವಂಚಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಕಥಾಭಾಗಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾದಂತಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ತ್ರೈತ್ತೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತೇಽಗ್ನಿನಾ ಪ್ರಾಂಚ್ಯೋಽಜಯನ್ | ವಸುಭಿರ್ದಕ್ಷಿಣಾ | ರುದ್ರೈಃ ಪ್ರತ್ಯಂಚಃ | ಅದಿತ್ಯೈ-
ರುದಂಚಃ | ಯಸ್ಯೈವಂ ವಿದುಷೋ ನೇದಿಂ ಪರಿಗೃಹ್ಣಂತಿ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೯-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ನ ಹಿ ತಯೋಃ ಕತರಶ್ಚನ ಪರಾಚಿಗ್ಮೇ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ಯದಪಸ್ತೃಧೇಥಾಂ ತ್ರೇಧಾ
ಸಹಸ್ರಂ ವಿ ತದೈರಯೇಥಾಮಿತಿ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಹ ವೈ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚಾ ಸುರೈರ್ಯುಧಾತೇ
ತಾನ್ಲ ಸ್ತ ಜಿತ್ವೋಚತುಃ ಕಲ್ಪಾಮಹಾ ಇತಿ ತೇ ಹ ತಥೇತ್ಯಸುರಾ ಊಚುಃ ಸೋಽಬ್ರ-
ವೀದಿಂದ್ರೋ ಯಾವದೇನಾಯಂ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿವಿಕ್ರಮತೇ ತಾವದಸ್ಮಾಕನುಥ ಯುಷ್ಮಾಕ-
ಮಿತಿರದಿತಿ ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್ವಿಚಕ್ರಮೇಽಥೋ ನೇದಾನಥೋ ವಾಚಂ ತದಾಹುಃ ಕಿಂ
ತತ್ಸಹಸ್ರಮಿತಿವೇದೋ ಲೋಕಾ ಇವೇ ನೇದಾ ಅಥೋ ವಾಗಿತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೫)

ಇಂದ್ರನಾಗಲಿ ವಿಷ್ಣುವಾಗಲಿ ಅಪಜಯವನ್ನು ಕಂಡವರೇ ಅಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಅಸುರರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಾಗ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಸಲಹೆ ಬಂದಾಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಮಿತವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳುಳಿದು ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲಾ ಅಸುರರದು ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಗೆಗೆ ಬಂದಾಗ ಆಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರನೇ ಸ್ವಾಮಿಯಾದನು. ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಿ (ದೇವತೆಗಳೊಡನೇ) ತಾನೇ ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಕಥೆ.

ಆದರೆ ನಾಮನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳಿರುವುವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ವೇರೆ ಬೇರೆ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ R. N. ದಂಡೇಕರ್ ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

What the primary notion underlying Vishnu's dwarf-form was, it is not easy to imagine. A. Khun thought that the dwarf represented the sun-light which shrinks inot dwarf size in the evening. Oldenberg Proposed that the idea evolved out of a fable about a wide-stepping giant who could turn himself into a dwarf. This is evidently far-fetched, since a fable-motive cannot be the centre of a myth. According to Keith, Macdonell, Hillebrandt Vishnu assumed the dwarf form only by way of a stratagem in order to mislead the Asura's. An ethical interpretation of this ಅವತಾರ is given by Macnicol who believes that it is suggestive of strength and safety issuing out of smallness and weekness. N. Iyyengar thinks that Vishnu seen as a little dwarf in the form of the sacrificial fire on earth takes the giant strides in the forms of Vidyut and Surya. R. Shama Shastri refers to the 'dwarfish shadow' while explaining the Avataras on the basis of astronomical phenomena.

(A Volume of Studies in Indology. Presented to Prof. P. V. Kane. P. 105).

ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಎಫ್. ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ ಎಂಬವರು ಹೇಳತಕ್ಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಪಂಡಿತರು ಹೇಳುವಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅನಂತರ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದೆರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿತು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ನೇದಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಕಾರದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವರ್ಣನೆಗೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನಾಸ್ತೌತಿ—ನಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಔಣಾದಿಕ ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ.

ಉತ್ಯಸಿ—ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಂತೋ ಮಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ-ವ್ಯಥಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮಧ್ಯೈ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥತೋರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇಸೇಸೇನಸೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧ್ಯೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾನ್ದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾಃ—ಭೂರೀಣಿ ಶ್ಯಂಗಾಣಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ-ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಾಸಃ—ಅಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಪಚಾದಿ ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಭಾತಿ—ಭಾ ದೀವೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೪ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

:೦:

ನೂರ ಐವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರ ವಃ ಪಾಂತಮಿತಿ ಷಡ್ಯಚಿಂ ಪೋಡಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ಜಾಗತಂ | ಪೂರ್ವತ್ರ ವೈಷ್ಣವಂ ಹೀತೈಕ್ತತ್ವಾದ್ವೈಷ್ಣವಂ | ಆದ್ಯಸ್ತೃಚಿ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕಶ್ಚ | ಪ್ರ ವೋ ಜಾಗತಂ ತ್ವೈಂದ್ರ-ಶ್ಚಾದ್ಯಸ್ತೃಚಿ ಇತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಅಭಿಪ್ಲವಿಕೇಷೂಕ್ಘೇಷು ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನ ಉಕ್ತೋ ವಿನಿ-ಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರ ವಃ ಪಾಂತಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಧ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು ಜಗತೀಭಂಸ್ತು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ದೇವತೆಯು. ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳ. ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವೂ ಹೌದು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರ ವೋ ಜಾಗತಂ ತ್ವೈಂದ್ರಶ್ಚಾದ್ಯಸ್ತೃಚಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಭಿಪ್ಲವನಡಹ ಮತ್ತು ಉಕ್ಘ್ರ ಎಂಬ ಯಾಗವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೫೫

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೫೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೨೫ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೬ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚ್ಯಾಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—೧-೩. ವಿಷ್ಣು ರಿಂದ್ರತ್ವ. ೪-೬. ವಿಷ್ಣುಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—ಜಗತ್ತೀ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರ ವಃ ಪಾಂತನುಂಧಸೋ ಧಿಯಾಯತೇ ಮಹೇ ಶೂರಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ
ಚಾರ್ಚತ |

ಯಾ ಸಾನುನಿ ಪರ್ವತಾನಾನುದಾಭ್ಯಾ ಮಹಸ್ತಸ್ಥತುರರ್ವತೇನ ಸಾಧುನಾ |

॥ ೧ ॥

ಽದಪಾಠಃ

ಪ್ರ | ವಃ | ಪಾಂತಂ | ಅಂಧಸಃ | ಧಿಯಾಯತೇ | ಮಹೇ | ಶೂರಾಯ | ವಿಷ್ಣವೇ | ಚ | ಅರ್ಚತ |

ಯಾ | ಸಾನುನಿ | ಪರ್ವತಾನಾಂ | ಅದಾಭ್ಯಾ | ಮಹಃ | ತಸ್ಥತುಃ | ಅರ್ವತ್ಯಾವ | ಸಾಧುನಾ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಯಃ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿ ಪಾಂತಂ ಪಾಲನಸ್ವಭಾವಂ ಪಾತವ್ಯಂ
ಛಾಂದಸೋಽಂಧಃ ಸೋಮರೂಪಮನ್ನಂ ಪ್ರಾರ್ಚತ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯತ | ಕಸ್ಮೈ | ಧಿಯಾ-
ಯತೇ ಸ್ತುತೀರಿಚ್ಛತೇ ಮಹೇ ಮಹತೇ ಶೂರಾಯ ವಿಕ್ರಾಂತಾಯೇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ ವ್ಯಾಪಕಾಯೈ-
ತನ್ನಾಮಕಾಯ ದೇವಾಯ ಚ | ಕಸ್ತಯೋರತಿಶಯ ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಯಾ ಯಾವಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಣಾ
ಪರ್ವತಾನಾಂ ಪ್ರೀಣನವತಾಂ ಪೂರಣವತಾಂ ನಾ ಪರ್ವತಶಬ್ದೋ ಯಾಸ್ಯೇನೈವಂ ನಿರುಕ್ತಃ | ಪರ್ವವಾನ್
ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವೇತಿ | ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಾನಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ಸಾನುನಿ

ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರದೇಶೇ | ಸರ್ವಲೋಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಮೇಘಾನಾಂ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರದೇಶೇ |
 ಸರ್ವತಶಬ್ದೋ ಮೇಘಾನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ತತ್ರ ತಸ್ಥತುಃ | ತಿಷ್ಠತಃ | ಕೀದೃಶಾ ತಾ | ಅದಾಭ್ಯಾ-
 ದಂಭನೀಯೌ ಪರೈರನಭಿಭಾವ್ಯೌ ಅತ ಏವ ಮಹೋ ಮಹಾಂತಾ | ಯದ್ವಾ | ಮಹೋ ಮಹಸಿ
 ಸ್ವತೇಜಸಿ ಸಾನುನೀತ್ಯನೇನ ಸಂಬಂಧಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸಾಧುನಾಭಿಮತದೇಶಪ್ರಾಪಣಸಮರ್ಥೇ-
 ನಾರ್ವತಾ ವೇಗವತಾಶ್ವೇನೇವ | ತೇನ ಯಥಾತ್ಮ್ಯುಚ್ಛ್ರಿತಂ ಪ್ರದೇಶಮಾರೋಹತಿ ತದ್ವದುಚ್ಚಂ ಪದಮಾ-
 ರೂಢೌ | ತಸ್ಮಾತ್ತಾಭ್ಯಾಮರ್ಚತ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಿಗಳೇ) | ಅದಾಭ್ಯಾ—ಅಪ್ರತಿಹತರಾದವರೂ | ಮಹಃ—ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ |
 ಯಾ—ಯಾವ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರೂ | ಸರ್ವತಾನಾಂ - ಸರ್ವತಗಳ | ಸಾಮನಿ—ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ | [ಅಥವಾ
 ಸರ್ವತಾನಾಂ—ಸರ್ವತಗಳಂತಿರುವ ಮೇಘಗಳ | ಸಾನುನಿ—(ಇಷ್ಟಪಟ್ಟ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ) ಹೋಗಲು ಸಮರ್ಥವಾದ
 (ಪಳಗಿದ)] | ಅರ್ವತಾ ಇವ—ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆ |
 ತಸ್ಥತುಃ—(ವೈಭವದಿಂದ) ನಿಂತಿರುವರೋ | ಅಂತಹ ಧಿಯಾಯತೇ—ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ |
 ಮಹೇ—ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯೂ | ಶೂರಾಯ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ | ಚಿ—ಮತ್ತು | ವಿಷ್ಣವೇ—
 ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹ | ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಪಾಂತಂ—ಪೋಷಕವಾದ ಅಥವಾ ಪೋಷ್ಯವಾದ | ಅಂಧಸಃ—ಸೋಮರೂಪ
 ವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಪ್ರಾರ್ಚತ—ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಿಗಳೇ, ಅಪ್ರತಿಹತರಾದವರೂ ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರೂ
 ಸಹ ಶಿಖರಗಳಂತಿರುವ ಮೇಘಗಳ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಎತ್ತರ
 ವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆ ವೈಭವದಿಂದ ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಪ್ರಭಾವ
 ಶಾಲಿಯೂ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಪೋಷಕವಾದ ಸೋಮ
 ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರಿ.

English Translation

Offer your nutritious viands to the great hero, (Indra), who is pleased
 by praise, and to Vishnu, the two invincible deities who ride upon the
 radiant summit of the clouds, as upon a well-trained steed-

ವಿತೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅದಾಭ್ಯಾ—ಅದಂಭನೀಯೌ ಪರೈರನಭಿಭಾವ್ಯೌ | ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಹಿಂಸಿತರಾಗದಿರುವವರು ಮತ್ತು
 ಅಪ್ರತಿಹತರಾದವರು. ಹಿಂಸಿಸು, ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೆಭ್ ಧಾತುವಿನ ನಿಷೇದಾರ್ಥಕರೂಪ
 ದಲ್ಲಿ ಅದಾಭ್ಯಾ ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಪರ್ವತಾನಾಂ—ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ | ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಥ್ವೀಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ | ತುಂಬು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೃಥ್ವೀ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಪರ್ವ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ಪರ್ವಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಪರ್ವತವು.

ಸಾನುನಿ—ಸಾನು ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಂ ಭವತಿ | ಸಮನ್ನನ್ನಮಿತಿ ನಾ | (ಊರ್ಧ್ವಂ ನುನ್ನಂ ಪ್ರೇರಿತಂ ಭವತಿ), ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಏಳುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾನುವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಪರ್ವತಾನಾಂ ಸಾನುನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರಣವತಾಂ ಪ್ರೀಣನವತಾಂ ನಾ ಲೋಕಾನಾಂ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರದೇಶೇ | ಪೂರ್ಣಕಾರಕಗಳಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರೀತಿಜನಕಗಳಾದ ಲೋಕಗಳ ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅಥವಾ ಮೇಘಾನಾಂ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರದೇಶೇ | ಪರ್ವತಶಬ್ದಃ ಮೇಘಾನಾಮಸು ಉಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ಮೇಘಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಗಳಿರುವ ಊರ್ಧ್ವಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಮರುತ್ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಘವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಯಾಸ್ಯರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಪೃಥ್ವೀ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದರೆ ಆಗ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಶೂನ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ತುಂಬುವುದೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದರೆ ಆಗ ವೃಷ್ಟ್ಯಕ್ಷರ್ಗದಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾನ್ಮೇಘವೆಂದಾಗದೆ ಮೇಘರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಘನೀಭೂತವಾದದ್ದೂ ಆದ ತಮಸ್ಸಿನ ಸಾಂದ್ರತೆಯಿಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸಮು ತ್ಯೇ ಮಹತೀರಸಃ ಸಂ ಪ್ರೋಣೇ ಸಮು ಸೂರ್ಯಂ | ಸಂ ವಜ್ರಂ ಪರ್ವಶೋ ದಧುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೨)

ನಿ ವೃತ್ತಂ ಪರ್ವಶೋ ಯಯುರ್ವಿ ಪರ್ವತಾ ಆರಾಜಿನಃ | ಚಕ್ರಾಣಾ ವೃಷ್ಟಿ ಪಾಂಸ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ವಜ್ರಶಬ್ದವನ್ನೂ, ಪರ್ವತಶಬ್ದವನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಈ ಉದಾಹೃತಗಳಾದ ಋಕ್ತುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ತವು ಮರುತ್ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ, ಇಲ್ಲಿ ವಜ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೇಜೋರಾಶಿರೂಪವಾದ ಆಯುಧವೆಂದೂ, ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘನೀಭೂತವಾದ ತಮೋರಾಶಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ವಜ್ರ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಪರ್ವತವನ್ನು ಸೀಳಿದನು ಎಂಬರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪರ್ವತವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕವಾಗಿದೆ. ಪರ್ವತಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ತಮೋರಾಶಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಪರ್ವತವನ್ನೂ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಬೃಹತಾ ರಥೇನ ವಾಮೀರಿಷ ಆ ವಹತಂ ಸುವೀರಾಃ |

ವೀತಂ ಹವ್ಯಾನ್ಯಧ್ವರೇಷು ದೇವಾ ವರ್ಧೇಥಾಂ ಗೀರ್ಭಿರಿಳೆಯಾ ಮದಂತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಪರ್ವತಶ್ಚ ಹೇ ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ | ಎಂದು ಇಂದ್ರನೊಂದಿಗೂ,

ಸಜೋಷಸ ಅದಿತ್ಯೈರ್ಮಾದಯಧ್ವಂ ಸಜೋಷಸ ಋಭವಃ ಪರ್ವತೇಭಿಃ |

ಸಜೋಷಸೋ ದೈವೈನಾ ಸವಿತ್ರಾ ಸಜೋಷಸಃ ಸಿಂಧುಭೀ ರತ್ನಧೇಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೪-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರ್ವವದ್ಭಿಃ ಪರ್ವಣ್ಯರ್ಚಮಾನೈರ್ದೇವವಿಶೇಷೈಃ ಎಂದೂ ಆದಿತ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಸಹ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲು ಸುಲಭವಲ್ಲ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವಂತಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಮೇಘದ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿಯೇ ನೆರವೇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾ ವಿಷ್ಣುಗಳ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವತಾ ಇವ—ವೇಗವತಾ ಅಶ್ವೇನ ಇವ | ಅತ್ಯಂತ ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಅಶ್ವದಂತೆ ಎಂದು ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅದರ ಅರ್ಥವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಸಹ ಹಿಂದೆ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಾಧುನಾ—ಅಭಿಮತದೇಶಪ್ರಾಪಣಸಮರ್ಥೇನ | ತಮಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಎಂದು ಸಾಧು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ತುನಿಕ್ಷಂ ತೇ ಸುಕೃತಂ ಸೂಮಯಂ ಧನುಃ ಸಾಧುಬುರ್ದೋ ಹಿರಣ್ಯಯಃ |

ಉಭಾ ತೇ ಬಾಹೂ ರಣ್ಯಾ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಋದೂವೇ ಚಿದ್ರದೂವ್ಯಧಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೭-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಾಧುಃ ಸಾಧಯಿತಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು (ಧನುಸ್ಸಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ) ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಅರ್ವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪಾಂತಮ್—ಪಾ ಪಾನೇ ಅಥವಾ ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ರು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಪೇಣಾದಿಕ ರ್ಭು ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಧಸಃ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. **ಅದೇರ್ನುಮ್‌ಧಾಚೆ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ನ ರೂಪಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಾಯತೇ—ಧಿಯಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಧಿಯಾಯತಿ. ಧಿಯಾಯತಿ ಇತಿ ಧಿಯಾಯನ್ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ ನುಮ್ ರಹಿತವಾದ ಶತ್ವವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹೇ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ವಿಪ್‌ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸಾನ್ವೇಕಾಚೆಸ್ತು-ತೀಯಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶೂರಾಯೆ—ಶು ಗತೌ ಧಾತು. (ಸೌತ್ರ) ಶುಸಿಚಿಮಾನಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚತೇ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರ್ವತಾನಾಮ್—ಪರ್ವ ಪೂರಣೇ ಧಾತು ಭೃವ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಜೆ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ನಿಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅದಾಭ್ಯಾ—ನ ದಾಭ್ಯೌ ಅದಾಭ್ಯೌ ದಭಿ ಧಾತುವು ವಾರ್ತಿಕಪರಿತವಾಗಿದೆ. **ಮಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ನಜ್ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ (ಔ) ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ತಸ್ಥತುಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವತಾ ಇವ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ **ಅರ್ವಣಸ್ತುಸಾವನೇಜಾಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃ ಆಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧುನಾ—ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಧಾತು. ಕೃವಾಸಾಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ವೇಷಮಿತ್ಥಾ ಸಮರಣಂ ಶಿಮಿವತೋರಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಟಾ ಸುತಪಾ ನಾನು-
ರುಷ್ಯತಿ |

ಯಾ ಮರ್ತ್ಯಾಯ ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಮಿತ್ತ್ಯ ಶಾನೋರಸ್ತುರಸನಾಮುರು-
ಷ್ಯಥಃ || ೨ ||

ಏದಪಾಠಃ

ತ್ವೇಷಂ | ಇತ್ಥಾ | ಸಂರಣಂ | ಶಿಮಿವತೋಃ | ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಟಾ ಇತಿ | ಸುತಪಾಃ | ನಾಂ |
ಉರುಷ್ಯತಿ |

ಯಾ | ಮರ್ತ್ಯಾಯ | ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಂ | ಇತ್ | ಕೃಶಾನೋಃ | ಅಸ್ತುಃ | ಅಸನಾಂ |
ಉರುಷ್ಯಥಃ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸೋಮಾತಿರೇಕೇ ತೈತೀಯಸವನ ಏಷಾ ವೈಕಲ್ಪಿಕೇ ಯಾಜ್ಞಾ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತ್ವೇಷ-
ಮಿತ್ಥಾ ಸಮರಣಂ ಶಿಮಿವತೋರಿತಿ ನಾ ಯಾಜ್ಞಾ | ಅ. ೬-೨ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಟಾ ಶಿಮಿವತೋರಿಷ್ಟಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮವತೋರ್ನಾಂ ಯುವಯೋರಿತ್ಥೇತ್ಥಂ
ತ್ವೇಷಂ ಪ್ರದೀಪ್ತಂ ಸಮರಣಂ ಸಮ್ಯಗ್ಯಾಗದೇಶಗಮನಂ ಸುತಪಾ ಹುತಶಿಷ್ಟಸೋಮಸೀತಯಜಮಾನ
ಉರುಷ್ಯತಿ | ರಕ್ಷತಿ | ಯಾಗೇನ ಪೂಜಯತಿ | ಯದ್ವಾ | ಶಿಮಿವತೋಃ ಪ್ರಹರಣಾದಿಕರ್ಮವತೋರ್ನಾಂ
ಯುವಯೋಸ್ತ್ವೇಷಂ ದೀಪ್ತಂ ಶಾರ್ಯೇಪೇತಂ ಸಮರಣಂ ಸಮ್ಯಕ್ಪರಸ್ಪರಗಮನೋಪೇತಂ ವೃಷ್ಟಿ-
ಪ್ರದಾನಾಯ ಮೇಘಾದಿವಾರಣರೂಪಂ ಯಜಮಾನ ಉರುಷ್ಯತಿ | ರಕ್ಷತಿ | ಸ್ತಾತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಸ್ತಯೋ-
ರತಿಶಯ ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಯಾ ಯಾವಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಟಾ ಮರ್ತ್ಯಾಯ ಮನುಷ್ಯಾಯ ಹವಿರ್ವಾತ್ರೇ ಯಜ-
ಮಾನಾಯ ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಮಿತ್ ಪ್ರತಿಧಾತವ್ಯಂ ಫಲರೂಪಮಸನಾಮಸನಂ ಚಲನಶೀಲಂ ಪ್ರದಾನ-
ಶೀಲಮನ್ನಾದಿಕಮಸ್ತುರಭಿಮತಕ್ಷೇಪ್ತುರ್ನಿರಸಿತುರ್ವಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಕೃಶಾನೋರಗ್ನೇಃ ಸಕಾಶಾದುರು-
ಷ್ಯಥಃ | ಅನಿಚ್ಛೇದೇನ ಪ್ರವರ್ತಯಥಃ | ವಹ್ನಾ ಹುತಂ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ ತನ್ಮುಖಾದೇವ ಫಲಮುಪಿ
ದಾಸ್ಯಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋಃ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳೇ, | ಯೋ—ಯಾವ ನೀವು | ಮರ್ತ್ಯಾಯೇ—ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಮಿತ್—(ಯಜ್ಞಫಲದ ರೂಪದಲ್ಲಿ) ಸ್ವೀಕರಿಸಲೇಬೇಕಾದ | ಅಸನಾಂ—ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು | ಅಸ್ತುಃ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಹಂಚುವ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವ | ಕೃಶಾನೋಃ—ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕ | ಉರುಷ್ಯಥಃ—(ಸತತವಾಗಿ) ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರೋ, ಅಂತಹ | ಶಿಮೀವತೋಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಪ್ರಹರಣಾದಿ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ತ್ವೇಷಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಥವಾ ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಸಮರಣಂ—ಒಡಗೂಡಿದ ಆಗಮನವನ್ನು | ಸುತಪಾಃ—(ಹುತಶಿಷ್ಟವಾದ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದ ಯಜಮಾನನು | ಇತ್ಥಾ—ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ಉರುಷ್ಯತಿ—ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳೇ, ನೀವು ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲದರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹಂಚುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ. ಈ ರೀತಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ, ಒಡಗೂಡಿದುದೂ ಆದ ಆಗಮನವನ್ನು ಹುತಶಿಷ್ಟವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದ ಯಜಮಾನನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಗೌರವಿಸುತ್ತಾನೆ)

English Translation

Indra and Vishnu, the devout worshipper glorifies the radiant approach of you two, who are the granters of desires, and who bestow upon the mortal who worships you an immediately-receivable (reward), through the distribution of that fire which is the scatterer (of desired blessings).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾತಿರೇಕವೆಂಬ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ (ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ) ಬೇಕಾದರೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ತ್ವೇಷಮಿತ್ಥಾ ಸಮರಣಂ ಶಿವಿವತೋರಿತಿ ನಾ ಯಾಜ್ಯಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೭)

ಕೃಶಾನೋಃ—ಅಗ್ನೇಃ | ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಎಂದು ಕೃಶಾನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ಪದವು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಇನ್ನೂ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಕೃಶಾನುವೆಂಬ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣವನ್ನು (೫-೩೨) ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಯಾವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಕೃಶಾನು ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆ ಹೆಸರು ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆಗಿದೆ.

ಧನ್ವಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕೃಶಾನುವು ಸೋಮಪಾಲಕನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮ ವನ್ನಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಶೈನವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಅದರ ಪುಕ್ಕವನ್ನು ಭೇದಿಸಿದ ಕಥೆಯು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆ ಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅವ ಯಚ್ಛೈನೋ ಅಸ್ತನೀದಧ ದ್ಯೋರ್ವಿ ಯದ್ಯದಿ ವಾತೇ ಊಹುಃ ಪುರಂಧಿಂ |

ಸೃಜದ್ಯದಸ್ಮಾ ಅವ ಹ ಪ್ರಪಜ್ಞಾಂ ಕೃಶಾನುರಸ್ತಾ ಮನಸಾ ಭುರಣ್ಯನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೭-೨)

ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಸೋಮಾಪಹರಣಕ್ಕೆ ಬಂದ ಶೈನವನ್ನು ಸೋಮಪಾಲಕರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನುವು ಮನೋವೇಗದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದರ ಪುಕ್ಕವನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಸ ಪೂರ್ವಃ ಪವತೇ ಯಂ ದಿವಸ್ವರಿ ಶೈನೋ ಮಥಾಯದಿಷಿತಸ್ತೀರೋ ರಜಃ |

ಸ ಮಧ್ವ ಆ ಯುವತೇ ವೇವಿಜಾನ ಇತ್ಯಶಾನೋರಸ್ತುರ್ಮನಸಾಹ ಬಿಭೃಷಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೭-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಯು ಇನ್ನೂ ಕೊಂಚ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು ಕೃಶಾನುವಿನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಗಾಯತ್ರೀಂ ತ್ವಂ ನ ಇಮಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಹರೇತಿ ಸಾ ತಥೈತ್ಯ-
ಬ್ರವೀತ್ತಾಂ ವೈ ಮಾ ಸರ್ವೇಣ ಸ್ವಸ್ತ್ರಯೇನೇನಾನುಮಂತ್ರಯದ್ವಮಿತಿ ತಥೇತಿ ಸೋದಸ-
ತತ್ತಾಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಣ ಸ್ವಸ್ತ್ರಯೇನೇನಾನ್ವಮಂತ್ರಯಂತ ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ಚೇತ್ಯೇತದ್ವೈ
ಸರ್ವಂ ಸ್ವಸ್ತ್ರಯೇನಂ ಯತ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ತದ್ಯೋಽಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಃ ಸ್ಯಾತ್ತಮೇತೇನಾನು
ಮಂತ್ರಯೇತ ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ಚೇತಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರೈವ ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರೈ ಪುನರಾಗಚ್ಛತಿ |

ಸಾ ಪತಿತ್ವಾ ಸೋಮಪಾಲಾನ್ಭೀಷಯಿತ್ವಾ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಚ ಮುಖೇನ ಚ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ
ಸಮಗೃಭ್ಣಾದ್ಯಾನಿ ಚೇತರೇ ಛಂದಸೀ ಅಕ್ಷರಾಣ್ಯಜಹಿತಾಂ ತಾನಿ ಚೋಪಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ |

ತಸ್ಯಾ ಅನು ವಿಸೃಜ್ಯ ಕೃಶಾನುಃ ಸೋಮಪಾಲಃ ಸವ್ಯಸ್ಯ ಪದೋ ನಖಮಚ್ಛಿದತ್ತಚ್ಛಲ್ಯಕೋಽ-
ಭವತ್ತಸ್ಮಾತ್ಸನಖಮಿವ ಯದ್ವಶಮಸ್ರವತ್ಸಾ ವಶಾಭವತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೬)

ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮರಾಜನನ್ನಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಬೇಕೆಂದು ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವಳಿಗೆ ಸ್ವಸ್ತ್ರಿಯ ವನ್ನು ಹೇಳಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ವಾಪಸ್ಸು ಬರಬೇಕೆಂದಾಶಿಸಿ ಕಳುಹಿದಾಗ ಶೈನರೂಪದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಇಳಿದು ಸೋಮಪಾಲರನ್ನು ಬೆದರಿಸಿದಾಗ ಕೃಶಾನುವು ತನ್ನ ಬಾಣದಿಂದ ಅದರ ನಖವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಶಾನು ಪದವು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಪರ್ವಾಯವಾಗಿರುವುದು ಅಷ್ಟೇನೂ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಇತರ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯ

ಬಹುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕೃಶಾನುವೆಂಬ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಅಥ ಸೋಮಕ್ರಯಣಾನನುದಿಶತಿ | ಸ್ವಾನ ಭ್ರಾಜಾಂಘಾರೇ ಬಂಭಾರೇ ಹಸ್ತ ಸುಹಸ್ತ ಕೃಶಾನ
ವೇತೇ ವಃ ಸೋಮಕ್ರಯಣಾಸ್ತಾನೃಕ್ಷಧ್ವಂ ಮಾ ವೋ ದಭನ್ನಿತಿ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾನಾಂ ನಾಮಾನಿ
ಭಾಜನೇನೈತಾನಿ ವೈ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾನಾಂ ನಾಮಾನಿ ತಾನ್ಯೇವೈಭ್ಯ ಏದನ್ವದಿಕ್ಷತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೬-೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾನ, ಭ್ರಾಜ, ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಭಾರಿ, ಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ಕೃಶಾನು ಎಂಬವರು ಸೋಮ ಪಾಲಕರೆಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

..... ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸೋಮವಿಕ್ರಯಿಣಿ ತನೋಘಿತ್ರೋನ ಐಹಿ ಸುಮಿತ್ರಧಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯೋರುಮಾ
ಏಶ ದಕ್ಷಿಣಮುಶನ್ನುಶಂತಗ್ನ್ ಸೋನಸ್ಯೋನಗ್ನ್ ಸ್ವಾನಭ್ರಾಜಾಂಘಾರೇ ಬಂಭಾರೇ ಹಸ್ತ
ಸುಹಸ್ತ ಕೃಶಾನವೇತೇ ವಸ್ಸೋಮಕ್ರಯಣಾಸ್ತಾನೃಕ್ಷಧ್ವಂ ಮಾ ವೋ ದಭನ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೭)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವಾನ, ಭ್ರಾಜ, ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಭಾರಿ, ಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ಕೃಶಾನು ಎಂಬವರೇ ಜಾಗರೂಕರಾದ ಸೋಮರಕ್ಷಕರೆಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ,

ವಿಭೂರಸಿ ಪ್ರವಾಹಣೋ ವಹ್ನಿರಸಿ ಹವ್ಯವಾಹನಶ್ವಾತೋಽಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಸ್ತುಘೋಽಸಿ ವಿಶ್ವವೇದಾ
ಉತಿಗಸಿ ಕನಿರಂಘಾರಿರಸಿ ಬಂಭಾರಿರವಸ್ಯುರಸಿ ದುವಸ್ವಾಙ್ಗುನ್ಯೂರಸಿ ಮಾರ್ಜಾಲೀಯ-
ಸ್ಸಮ್ರಾಡಸಿ ಕೃಶಾನುಃ ಪರಿಷದ್ಯೋಽಸಿ ಪವಮಾನಃ ಪ್ರತಕ್ವಾಸಿ ನಭಸ್ವಾನಸಂಮೃಷ್ಟೋಽಸಿ
ಹವ್ಯಸೂದ ಋತಧಾಮಾಸಿ ಸುವಜ್ಯೋತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಯೋತಿರಸಿ ಸುವರ್ಧಾಮಾಜೋಽಸ್ಯೇಕ-
ಪಾದಹಿರಸಿ ಬುಧ್ನಿಯೋ ರಾದ್ರೇಣಾನೀಕೇನ ಸಾಹಿ ಮಾಗ್ನೇ ಪಿಪ್ಪಹಿ ಮಾ ಮಾ ಮಾ
ಹಿಗ್ಂಸೀಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಭಾರಿ, ಕೃಶಾನು ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲರೂ ನೀನೇ ಆಗಿರುವೆಯೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಕೃಶಾನುವೇ ಮುಂತಾದ ಸೋಮಪಾಲಕರು ಧಿಷ್ಣ್ಯಾನಾಂ ನಾಮಾನಿ ಅಗ್ನಿ ವೇದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ - ೩-೩-೩-೧) ಆದುದರಿಂದ ಕೃಶಾನುವಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವುವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನುಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಶೇಷಣಗಳೇ ಈ ಹೆಸರು ಬರತಕ್ಕ ಉಳಿದ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಶ್ರೀಃ ಸಪ್ತ ಸಸ್ರಾ ನದ್ಯೋ ಮಹೀರಪೋ ವನಸ್ಪತೀನ್ ಸರ್ವತಾ ಅಗ್ನಿಮೂತಯೇ |

ಕೃಶಾನುಮಸ್ತಾನ್ ತಿಷ್ಯಂ ಸದಸ್ಯ ಆ ರುದ್ರಂ ರುದ್ರೇಷು ರುದ್ರಿಯಂ ಹವಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ೯-೭೭-೨ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತುಃ ಕೃಶಾನೋಃ ಎಂದೂ, ೪-೨೭-೩ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಾ ಕೃಶಾನುಃ ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಸ್ತುಃ ಕೃಶಾನೋಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಿವೆ. ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ತು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆದು ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತುಃ ಎಂದರೆ ನಿರಸಿತುಃ ಶತ್ರುಣಾಂ | ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಅಸನಾಂ—ಅಸನಂ ಚಲನತೀಲಂ ಪ್ರದಾನತೀಲಮನ್ನಾ ದಿಕಂ | ದಾತೃವಿನಿಂದ ಚಲಿಸಿ ಪ್ರತಿಗೃಹೀತ್ವವಿ ನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸನವೆಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರಾಣಂ ದಸ್ಮೋ ನಿ ರಿಣಾತ್ರಿಜಂಭೈರಾದ್ರೋಚಿತೇ ವನ ಆ ವಿಭಾವಾ |

ಆದಸ್ಯ ವಾತೋ ಅನು ವಾತಿ ಶೋಚಿರಸ್ತುರ್ನ ಶರ್ಯಾಮಸನಾಮನು ದ್ಯೂನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಬಾಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಉರುಷ್ಯತಿ—ಉರುಷ್ಯತೀ ರಕ್ಷಾಕರ್ಮ (ನಿ. ೫-೨೩) ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಸ ನೋ ಬೋಧಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಮುರುಷ್ಯಾಣೋ ಅಘಾಯತಃ ಸಮಸ್ತಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಸಮಸ್ತರಿಂದಲೂ ನಃ ನಮ್ಮನ್ನು ಉರುಷ್ಯ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಎರಡು ಸಲ ಬಂದಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉರುಷ್ಯತಿ—ರಕ್ಷತಿ | ಯಾಗೇನ ಪೂಜಯತಿ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿ | ಯಾಗದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಉರುಷ್ಯಥಃ ಪ್ರೇರಯಥಃ ನಮಗೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಿಮೀವತಃ—ಶಿಮೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶಮಯತೇರ್ವಾ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೫-೧೨).

ಪ್ರಯಾಸಪಡು ಅಥವಾ ಶ್ರಮಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಕ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪಲಪ್ರಭರ್ಮಾ ಧುನಿಃ ಶಿಮೀವಾಞ್ಜರುಮಾ ಋಜೀಷೀ |

ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯತಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶಮೀನಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳು ಸರ್ವದಾ ಲೋಕರಕ್ಷಣಾದಿ ಕಾರ್ಯಯುಕ್ತರೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವೇಷಮ್—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು ನಂದಿಗ್ರಹಿಸಚಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ.

ಸಮರಣಮ್—ಋ ಗೌ ಧಾತು. ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನಜ್ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುತಪಾಃ—ಸುಜ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುತಂ ಪಿಬತಿ ಇತಿ ಸುತಪಾಃ. ಪಾ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಷ್ಯತಿ—ಉರುಷ್ಯ ಧಾತುವು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕ ವಚನಾಂತರೂಪ ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿಧೀಯೇಮಾನಮ್—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಟಿಗೆ ಶಾನ್ತಚಾದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾ- ಪಾಜ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ವ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಕ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಶಾನೋಃ—ಕೃಶ ತನೂಕರಣ ಧಾತು. ಋನ್ಯ ಇನ್ಯವನ್ಯ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೪೪೨, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತುಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚವಿಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸನಾಮ್—ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನಾದೇಶ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಷ್ಯಃ—ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ .ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ || ೨ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಸಾತಃ

ತಾ ಈಂ ವರ್ಧಂತಿ ಮಹ್ಯಸ್ಯ ಪಾಂಸ್ಯಂ ನಿ ಮಾತರಾ ನಯತಿ ರೇತಸೇ
ಭುಜೇ |

ದಧಾತಿ ಪುತ್ರೋನರಂ ಪರಂ ಪಿತುರ್ನಾಮ ತೃತೀಯಮಧಿ ರೋಚನೇ
ದಿನಃ || ೩ ||

! ಪದಪಾಠಃ !

ತಾಃ | ಈಂ | ವರ್ಧಂತಿ | ಮಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಪಾಂಸ್ಯಂ | ನಿ | ಮಾತರಾ | ನಯತಿ | ರೇತಸೇ | ಭುಜೇ |

ದಧಾತಿ | ಪುತ್ರಃ | ಅನರಂ | ಪರಂ | ಪಿತುಃ | ನಾಮ | ತೃತೀಯಂ | ಅಧಿ | ರೋಚನೇ | ದಿನಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ತಾಃ ಸೋಮರೂಪಾಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಅಹುತಯೋ ಯಜಮಾನೇನ ಹುತಾ ಈಮೇತದಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹಿ ಮಹತ್ಪಾಂಸ್ಯಂ ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣರೂಪಂ ಬಲಂ ವರ್ಧಂತಿ | ವರ್ಧಯಂತಿ | ಈಮಿತ್ಯೇ-
ನರ್ಥಕೋ ವಾ | ಸ ಚೇಂದ್ರಃ ಸೋಮಪಾನಜನಿತಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಮಾತರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಿ ನಯತಿ | ನಿತರಾಂ ಪ್ರಾಪಯತಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ರೇತಸೇ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಪುತ್ರಾದ್ಯುತ್ಪಾದನಸಾಮರ್ಥ್ಯಯ ಭುಜೇ ತೇಷಾಂ ಭೋಗಾಯ ರಕ್ಷಣಾಯ ವಾ | ಕುತ್ರೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ದಿವೋ ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯಾದಿತ್ಯ-
ಸ್ಯಾಧ್ಯಧಿಕಂ ರೋಚನೇ ರೋಚಮಾನೇ ಮಂಡಲೇ | ನಾಮ ನಮನಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸ್ಥಾಪಿತಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಪುತ್ರಃ ಪುರುತ್ತಾತಾ ಸರ್ವೋ ಜನಃ ಪಿತುಃ ಸಾಲಕಾದ್ವಿಜ್ಞೋರನುಗ್ರಹಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಪಿತುಃ ಸ್ವೋತ್ತಾದಕತ್ವಾತ್ಸ್ಮಯಮುತ್ಪನ್ನಂ ಸತ್ ಅವರಂ ನಿಕ್ಲಷ್ಟಂ ನಾಮ ಪಾತ್ರಸಂಜ್ಞಂ ಪರಂ ತದುತ್ಪಷ್ಟಂ ಪುತ್ರ ಇತಿ ನಾಮ ತದುಭಯಾವೇಕ್ಷಯಾ ತೃತೀಯಂ ಪಿತೇತಿ ನಾಮ ಧಧಾತಿ | ಧಾರ-
ಯತಿ | ತ್ರೀಣಿ ನಾವ ರೇತಾಂಸಿ ಪಿತಾ ಪುತ್ರಃ ಪೌತ್ರಃ || ತೈ- ಸಂ. ೫-೬-೮-೪. | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಅಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ಅಗ್ನೌ ಹುತಾಃ ಸೋಮಾಹುತಯ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ದ್ವಾದಶಾತ್ಮನಃ ಸನಿತುರ್ಮೂರ್ತ್ಯಂತರಾನಿಂದ್ರಾಣಿಷ್ಣೂ ಪೋಷಯಂತಿ | ತುಷ್ಠಾ ತೌ ಮೇಘದ್ವಾರಾ ವರ್ಷತಃ | ತಯಾ

ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಸಸ್ಯಾದಿವ್ಯಾರಾ ಪ್ರಜಾಃ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ವರ್ಧಯತ ಇತ್ಯೇವಮಹಾನುಭಾವಾ-
ಮಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತಾಃ—ಸೋಮರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಗಳು | ಅಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಮಹಿ—ಮಹತ್ತಾದ | (ಈಂ) ಸೌಂಸ್ಯಂ—ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ವರ್ಧಂತಿ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. (ಅದೇ ಇಂದ್ರನು) ರೇತಸೇ (ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ) ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಭುಜೇ—ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ | ಮಾತರಾ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ | ನಿ ನಯತಿ—(ಈ ಶಕ್ತಿಯು) ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಆದಿತ್ಯನ | ಅಧಿ ರೋಚನೇ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುವ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ | ನಾಮ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ಉತ್ಪಾದನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಪುತ್ರಃ—ಪುತ್ರ ರೂಪವಾದ ಸಕಲಮಾನವನೂ | ಪಿತುಃ—ಪಾಲಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ (ಅಥವಾ ಉತ್ಪಾದಿತನಾದ ತನ್ನಿಂದಲೇ | ಅವರಂ—ಕನಿಷ್ಠವಾದ ಪೌತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ | ಪರಂ—(ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ) ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪುತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ | ತೃತೀಯಂ—ಇವೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ | ದಧಾತಿ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜಮಾನನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತಾದ ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುವ ಆದಿತ್ಯನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಕಲ ಮಾನವನೂ ಸಹ ಪೌತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಪುತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಪಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

English Translation

These (oblations) augment his, (Indra's), mighty manhood, by which he fits the parents (of all creatures, heaven and earth), for generation and enjoyment; where-by, in the upper region of the sky the son has an inferior and superior appellation, and a third (name) of father.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಹುತಿಯ ಸೇವನೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಪುಂಸ್ತ್ವಶಕ್ತಿಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದನ್ನೂ, ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಯೋಜಿಸಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಭೋಗಕ್ಕೂ ವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣನಾಗುವುದನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪವಾದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಇಂದ್ರನು ಹೇತುವಾಗಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮೊದಲು,

ತಾಃ ಅಸ್ಯ ಮಹಿ ಪೌಂಸ್ಯಂ ವರ್ಧಂತಿ—ಯಜಮಾನೇನ ಸುತಾಃ ಸೋಮರೂಪಾಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಆಹುತಯಃ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಂ ರೂಪಂ ಬಲಂ ವರ್ಧಯಂತಿ | ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಲಾದ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಮಹದ್ಬಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಪೌಂಸ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಕಾರವಾಗದೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಯೋ ನ ವೃಕ್ಷಂ ಸುಪಲಾಶಮಾಸದನ್ತೋಮಾಸ ಇಂದ್ರಂ ಮಂದಿನಶ್ಚಮಾಷದಃ |

ಪ್ರೌಷಾಮನೀಕಂ ಶವಸಾ ದವಿದ್ಯುತದ್ವಿದತ್ಸ್ಮರ್ಮನವೇ ಜ್ಯೋತಿರಾರ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೩-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಮಸಪಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಲಾದ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೂ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಪಕ್ಷಿಗಳು ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುವಂತೆ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಅವನನ್ನು ತೇಜೋಯುತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಸೋಮಾಹುತಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಜನ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯೂ ತೇಜಸ್ಸೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಮಾನವನಿಗೂ ಉಪಕಾರವಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವಾಯೋಃ ಪೂತಃ ಪವಿತ್ರೇಣ | ಪ್ರತ್ಯರ್ಜಸೋಮೋಽತಿದ್ವಿತ ಇತಿ ಸೋಮಾತಿಪೂತಸ್ಯ ಪುನಾತಿ
ಯಥಾರೂಪಮೇವೈನಂ ಪುನಾತೀಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯಃ ಸಖೇತಿ ಯದೇವಾಸ್ಯ ತೇನೇಂದ್ರಿಯಂ
ವೀರ್ಯಮತಿಕ್ರಾಂತಂ ಭವತಿ ತದಸ್ತಿನೃನರ್ಧಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ ೧೨-೭-೩-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವಾಯ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂತವಾದುದೂ, ಅಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದುದೂ ಆದ ಸೋಮವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಖನಾಗಿದ್ದು ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೂ ವೀರ್ಯದಾಯಕವಾಗಿ ನಿರ್ವೀರ್ಯನಾದವನಿಗೂ ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೋಮಾಹುತಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪೌಂಸ್ಯಂ—ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮ | ಪುರುಷನ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಪದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (ನಿ. ೩-೯), ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಸೋಮರಸವು ಇಂದ್ರನ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹೊಸದಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜಯವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ೨ನೇ ಮಂಡಲದ ೧೫ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನೂ ಬಲಿಷ್ಠನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ

ಪ್ರ ಘಾ ನ್ನಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಾನಿ ಸತ್ಯಾ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಕರಣಾನಿ ವೋಚಂ |

ತ್ರಿಕದ್ರುಕೇಷ್ವಸಿಬತ್ಸುತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಮದೇ ಅಹಿಮಿಂದ್ರೋ ಜಘಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೫-೧)

ಎಂಬ ಮೊದಲನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕದ್ವೈಕವೆಂಬ ಕರ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮಾಹುತಿಯಿಂದ ಮತ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಅಹಿನಧಾದಿರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಸ್ತುತಿಜ್ಞನಾದಿ-

ಅನಂತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವೀಭ್ಯಾಂ ಹಂತಮಾ ರೋದಸೀ ಅಪ್ಯುಹಂತರಿಕ್ಷಂ |

ಸ ಧಾರಯತ್ಪೃಥಿವೀಂ ಪಪೃಥಚ್ಚ ಸೋಮಸ್ಯ ತಾ ಮದ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಕಾರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಮತ್ತನಾಗಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಭಿನದ್ವಲಮಂಗಿರೋಭಿಗೃಣಾನೋ (೨-೧೫-೨) ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಲಾದ್ಯಸುರರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ- ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಸೋಮಸ್ಯ ತಾ ಮದ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಕಾರ | ಅಭಿಪ್ಲವಿಕವಾದ ಅಹಃಸ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳ ಪ್ರಭಾವವೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಮಾತರಾ—ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಪರಾಯಪದವಾಗಿದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತರಾ ಎಂದೂ (೧-೧೫-೨ ; ೩-೩-೧೧ ; ೭-೫೩-೨ ; ೧೦-೬೫-೨), ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಮಾತರಾ ಎಂದೂ (೯-೮೫-೧೨ ; ೧೦-೧-೭ ; ೧೦-೩೫-೩) ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ತಮದ್ಯ ಹೋತಂಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜನಿತ್ರೀ ಎಂದೂ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಪಿತೃವೆಂದೂ, ಪೃಥಿವಿಗೆ ಮಾತೃವೆಂದೂ ಸಂಬೋಧನೆಯಿದೆ. (೧-೮೯-೪ ; ೧-೯೦-೭ ; ೧-೧೬೦-೨ ಇತ್ಯಾದಿ), ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ದಾಂಪತ್ಯದ ವಿಚಾರವಾದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಕಥಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಇಮೌ ವೈ ಲೋಕೌ ಸಹಾಸ್ತಾಂ ತೌ ವ್ಯೃತಾಂ ನಾವರ್ಷನ್ ಸಮತಪತ್ತೇ ಪಂಚಜನಾ ನ ಸಮಜಾನತ ತೌ ದೇವಾಃ ಸಮನಯಂಸ್ತೌ ಸಂಯಂತಾನೇತಂ ದೇವವಿನಾಹಂ ವ್ಯವಹೇತಾಂ ರಥಂತರೇಣೈವೇಯಮಮಾಂ ಜಿನ್ವತಿ ಬೃಹತ್ಸಾಸಾನಿಮಾಂ | ಅಸೌ ವೈ ಲೋಕ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭಿಪರೈವರ್ತತ | ತತೋ ವೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅಭವತಾಂ ನ ದ್ಯಾವಾಂತರಿಕ್ಷಾನ್ಮಂತರಿಕ್ಷಾ ದ್ಭೂಮಿಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೭)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿದ್ದು ಕೆಲವುಕಾಲ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದವು. ಅಂಥ ಬೇರೆಯಾದೊಡನೆಯೇ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವೂ ವೃಷ್ಟಿಪತನವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಂತುಹೋದವು. ಪಂಚಜನರೂ (ಇವರು ಯಾರೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ) ಪರಸ್ಪರವಾದ ಸೌಹಾರ್ದವನ್ನು ಶಾಂತಿಯುತ ಜೀವನವನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಒಂದಾಗಬೇಕೆಂದು

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ವಿವಾಹವು ನೆರವೇರಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಅಭಿನ್ನವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ಸಹ,

ಜಾಯಾ ಭೂಮಿಃ ಸತಿವ್ಯೋಮ | (ತೈ. ಅ. ೧-೧೦-೧)

ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಗಳ ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರ ದ್ಯಾವಾ ಯಜ್ಞೈಃ ಪೃಥಿವೀ ನಮೋಃಃ ಸಜಾಧ ಈಳೇ ಬೃಹತೀ ಯಜತ್ರೇ |

ತೇ ಚಿದ್ವಿ ಪೂರ್ವೇ ಕವಯೋ ಗೃಣಂತಃ ಪುರೋ ಮಹೀ ದಧಿರೇ ದೇವಪುತ್ರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಮಾನವರ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳೆಂದು ದೇವಪುತ್ರೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದಿವಃ ಅಧಿರೋಚನೇ—ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ರೋಚಮಾನೇ ಮಂಡಲೇ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಆದಿತ್ಯನ ತೇಜೋಮಂಡಲದಲ್ಲಿ. ಪರಂ ಅವರಂ ತೈತೀಯಂ ದಧಾತಿ | ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪವಾದ ನಾನುಗಳನ್ನು (ಯಜ್ಞಕರ್ತನು) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನೌ ಹುತಾಃ ಸೋಮಾಹುತಯಃ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ದ್ವಾದಶಾತ್ಮನಃ ಸವಿತುರ್ಮೂ-
ರ್ತ್ಯಂತರೌ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು ಪೋಷಯಂತಿ | ತುಷ್ಟೌ ತೌ ಮೇಘದ್ವಾರಾ ವರ್ಷತಃ | ತಯಾ
ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಸಸ್ಯಾದಿವ್ಯಾರಾ ಪ್ರಜಾಃ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ವರ್ಧಯತ ಇತ್ಯೇವಂ ಮಹಾನು-
ಭಾವೌ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು ಇತಿ |

ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮಾಮತಿಗಳು ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಸೇರಿ ಸವಿತೃವಿನ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಿಂದ ತುಷ್ಟರಾದ ಅವರು ಮೇಘದ ಮೂಲಕ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅದು ಅನ್ನರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ, ಇಂದ್ರ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಇವರಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಇವರು ಯಾವ ರೀತಿ ಹೇತುವೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು ಸರಿಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವೂ ಬಹಳವಾಗಿದೆ.

ಸ ಉ ಏವ ಮುಖಃ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ | ತತ ಇಂದ್ರೋ ಮುಖನಾನಭವನ್ಮುಖವಾನ್ದ ವೈ ತಂ ಮುಘನಾ-
ನಿತ್ಯಾ ಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷಂ ಪರೋಕ್ಷಕಾಮಾ ಹಿ ದೇವಾಃ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧-೧೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖಕ್ಕೂ (ಯಜ್ಞ), ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಮುಖವನ್ನುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಮುಖ(ಘ)ವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯಾಸ್ತದ್ವೇನಾಃ | ಜುಷ್ವಾಸ್ತನೂಃ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಧಾಮಾನಿ ಸಾರ್ಥಗ್ಂ ಸಮವದದಿರೇ
ತದಿಂದ್ರೇ ಸಂಸ್ಯದಧತ್ವೇಷ ನಾ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ನ ಹ ನಾ ಏಷೋಽಗ್ರೇ ತತಾಪ
ಯಥಾ ಹೈವೇದಮಸ್ಯತ್ಯೈಷ್ವಮೇವಂ ಹೈನಾಸ ತೇನೈವೈತದ್ವೀರೈಣ ತಪತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಯದಿ
ಬಹವೋ ದೀಕ್ಷೇರನ್ ಗೃಹಪತಯ ಏವ ವ್ರತಮಭ್ಯುತ್ಥಿಚ್ಯ ಪ್ರಯಚ್ಛೇಯುಃ ಸ ಹಿ
ತೇಷಾಮಿಂದ್ರಭಾಜನಂ ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೨-೧೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏಷ ನಾ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಆದಿತ್ಯನೇ ಇಂದ್ರ
ನೆಂದೂ, ದೀಕ್ಷಿತರ ವಿಧ್ಯುಕ್ತನಾದ ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣವೇ ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಹೇತುವೆಂದೂ ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವೂ
ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವೃಷ್ಟಿಪತನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ಮಾನವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ
ಕಾರಣವೆಂದೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗುವನೆಂದೂ ಸಹ
ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತನಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪಿತುಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪಾಲಕಾದ್ವಿಷ್ಣೋರನುಗ್ರಹಾತ್ | ಪಾಲಕನಾದ ವಿಷ್ಣು
ವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧ
ವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹ ಸಹಜವಾದುದೂ ಯಾಜ್ಞಕವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ
ಸಹ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧದ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ
ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಥೈವಮಭಿಸದ್ಯ ನಾಚಿಯತಿ | ವಿಷ್ಣೋಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಶ್ಯತ ಯತೋ ವ್ರತಾನಿ ಪಸ್ಯಶೇ
ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯಃ ಸಪೇತಿ ವಜ್ರಂ ನಾ ಏಷ ಪ್ರಾಹಾರ್ಷೀದ್ಯೋ ಯೂಪಮುದಶಿತ್ರಿಯ-
ದ್ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಜಿತಿಂ ಸಶ್ಯತೇತ್ಯೇವೈತದಾಹ ಇಂದ್ರೋನೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದೇವತಾ
ನೈಷ್ಣವೋ ಯೂಪಸ್ತಗ್ ಸೇಂದ್ರಂ ಕರೋತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯಃ ಸಪೇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೧-೧೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಸಖ್ಯವಿದೆಯೆಂದೂ ನೈಷ್ಣವವಾದ ಯಜ್ಞಭಾಗವು
ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಫಲಕ್ಕೆ ಇಬ್ಬರೂ ಭಾಗಿಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಚೇಷಾಲಮುದೀಕ್ಷತೇ | ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಗ್ಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ | ದಿವೀವ
ಚಕ್ಷುರಾತತಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೧-೧೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುವ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರ, ವಿಷ್ಣು, ಯಜ್ಞ, ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲ ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಇರತಕ್ಕ ಪರಸ್ಪರ
ಸಂಬಂಧದ ಸಲುವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಸಂತತಿಗಳ ವೃದ್ಧಿ
ಯೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ರೇತಸೇ—ಪುತ್ರಾದ್ಯುತ್ಪಾದನಸಾಮರ್ಥ್ಯಯಃ | ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಾಯಣರು,

ತ್ರಿಣಿ ವಾವ ರೇತಾಂಸಿ ಪಿತಾ ಪುತ್ರಃ ಪಾತ್ರಃ |

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೧೪)

ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ರೇತಸ್ಸು—ಪಿತಾ, ಪುತ್ರ, ಮತ್ತು ಪಾತ್ರ ಎಂದು ಮೂರುಬಗೆಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತೀಯಂ, ಪರಂ ಮತ್ತು, ಅಸರಂ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ರೇತಸ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪುರುಷನ ಸಂತಾನಜನಕವಾದ ವೀರ್ಯವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟು.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಅರ್ಣಃ, ಕ್ಷೋದಃ, ಪ್ಲವ್ಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯುತ್ಪಾದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೨-೨೭)

ದಿವೋ ನ ಯಸ್ಯ ರೇತಸೋ ದುಘಾನಾಃ ಸಂಧಾಸೋ ಯಂತಿ ಶವಸಾಪರೀತಾಃ |

ತರದ್ವೇಷಾಃ ಸಾಸಹಿಃ ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿರ್ಮರುತ್ವಾನೋ ಭವತ್ಸಿದ್ರ ಉತೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪದಗಳಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು,

ಕಥಾ ಮಹೇ ಪುಷ್ಪಿಂಭರಾಯ ಪೂಷ್ಣೇ ಕದ್ರಿದ್ರಾಯ ಸುನುಖಾಯ ಹವಿದೇ |

ಕದ್ರಿಷ್ಣವ ಉರುಗಾಯಾಯ ರೇತೋ ಬ್ರವಃ ಕದಗ್ನೇ ಶರವೇ ಬೃಹತ್ಯೈ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇತಸ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಪ್ಲವ್ಯಹೇತುವಾದ ಪಾಪವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಂತಾನಜನಕವಾದ ವೀರ್ಯವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೂ, ರೇತಸ್ಸಿಗಿರತಕ್ಕ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯ ವಿನರಣೆಯನ್ನೂ ತೈತ್ತೀರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೫-೬-೮) ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಭುರಣ್ಯತಿ—ಗಚ್ಛತಿ ಭಜತೇ ಚ | ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಆ ಗತಿಯಲ್ಲೂ ಸ್ತೀಪನಾದ ಚಲನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಭುರಣ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭುರಣ್ಯರಿತಿ ಸ್ತೀಪನಾಮ | ಭುರಣ್ಯಃ ಶಕುನಿಭೂರಿಮಧ್ವಾನಂ ನಯತಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯಾಪಿ ಪೋಲ್ತಾ ತತ್ಸಂಪಾತಿ ಭುರಣ್ಯರನೇನ ಪಾವಕಖ್ಯಾತೇನ |

(ನಿ. ೧೨-೨೨)

ಬಹುದೂರಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷಿಗೆ ಭುರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಾದರೂ ಸಹ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಒಯ್ಯಬಲ್ಲದು. ಪಕ್ಷಿಯೊಂದಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ (ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಮುಖವಾಗಿ) ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಇದೇ ಹೆಸರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಯೇನಾ ಸಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾ ಅನು | ತ್ವಂ ವರುಣ ಪಶ್ಯಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಭುರಣ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಕಂಡಂತೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಉದಾಹೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗತೈರ್ಧವೇ ಇರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ವಾಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಜನಾನನುಭುರಣ್ಯಂತಂ ಪೂರ್ವೇಷಾಂ ಪುಣ್ಯಕೃತಾಂ ಮಾರ್ಗೇಣ ದೇವಯಾನೇನ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತಮನುಪಶ್ಯಸಿ ಎಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಇದೇ ಋಕ್ಕಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಧಾರಯಂತಂ ಪೋಷಯಂತಂ ನಾ ಇನುಂ ಲೋಕಂ ಎಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಧಾರಣಿ ಅಥವಾ ಪೋಷಣಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಉಚಿತವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಪದವು ಧಾರಣಾರ್ಥಕವೂ, ಪೋಷಣಾರ್ಥಕವೂ ಆದ ಭುರಣಿ (ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಯನ್ಯಾಸತ್ಯಾ ಭುರಣ್ಯಥೋ ಯದ್ವಾ ದೇವ ಭಿಷಜ್ಯಥಃ |

ಅಯಂ ನಾಂ ವತ್ಸೋ ಮತಿಭಿರ್ನ ವಿಂಧತೇ ಹವಿಷ್ಮಂತಂ ಹಿ ಗಚ್ಛಥಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯-೬)

ಋಬಲ್ಲಿ ಭುರಣ್ಯಥಃ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ಪೋಷಯಥಃ ನೀವು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಯುವೋರತ್ರಿಶ್ಚಿಕೇತತಿ ನರಾ ಸುಮ್ನೇನ ಚೇತಸಾ |

ಘರ್ಮಂ ಯದ್ವಾಮರೇಪಸಂ ನಾಸತ್ಯಾಸ್ನಾ ಭುರಣ್ಯತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೭೩-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ ಎಂದು ಗತೈರ್ಧಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಗತೈರ್ಧಕವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಪದ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಮರ್ತ್ಯಃ ಉಭೇ ಕ್ರಮಣೇ ಜಾನಾತಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎರಡು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನೂ (ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳ ವಿಕ್ರಮಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ) ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಖ್ಯಾಯೆ—ಅಭಿಖ್ಯಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) (ಸ್ತುತ್ಯಾದಿನಾ) ಪ್ರಖ್ಯಾಪ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಲೋಕತಿಳುವಳಿಕೆಗೆ ಬರುವಂತೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಭಿಖ್ಯಾ ನೋ ಮಘವನ್ನಾಧಮಾನಾನ್ತಸ್ತೇ ಬೋಧಿ ವಸುಸತೇ ಸಖೀನಾಂ |

ರಣಂ ಕೃಧಿ ರಣಕೃತ್ಸತ್ಯಶುಷ್ಣಾಭಕ್ತೇ ಚಿದಾ ಭಜಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಖ್ಯಾ ಅಭಿಖ್ಯಾಪೇನೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ ಕುರು ನಮ್ಮ ಭಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಲ್ಲಾಪ್ತಕಟವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಶಂಸಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಿ ನಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಯಶ್ಚನ—ಗಂತ್ಯತ್ವಾತ್ ಪಕ್ಷಿಸಾದೃಶ್ಯಾದ್ಯಾ ಮರುತೋಽತ್ರ ವಯ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಕ್ಷಿಸಾದೃಶ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಯಃ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ, ಶಕ್ತಿ, ಆಯಸ್ಸು, ರಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವೆಂಬುದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವರ್ಧಂತಿ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಾ. ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಶಪ್ ಎಕರಣ. ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೌಂಸ್ಯಮ್—ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮ ಪೌಂಸ್ಯಮ್. ಸ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತ್ತೇಷ್ಟಜಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಇತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾತೇರಾ—ಮಾನ ಪೂಜಾಯಾಂ. ಧಾತು. ನಪ್ತುನೇಷ್ಟ್ಯ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಜಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿನಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಋತೋ ಜಿಂ ಸರ್ವ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅಪ್ತೇನ್ತೈಚ್—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಯಮವಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಯತಿ—ಣೀರ್ ಪಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭುಜೇ—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು, ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಾತಿ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುತ್ರೇ—ಪೂಜ್ ಪವನೇ. ಧಾತು. ಪುನೋಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೯೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ಯತೀಯಮ್—ತ್ರೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಋಕಾಗ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೋಚಿನೇ—ರುಚ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಯುಪೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿನಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೩ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತತ್ತದಿದ್‌ಸ್ಯ ಪಾಂಸ್ಯಂ ಗೃಣೀಮಸೀನಸ್ಯ ತ್ರಾತುರೆವೃಕಸ್ಯ ಮೀಳ್ವಷಃ |

ಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ತ್ರಿಭಿರ್ದ್ವಿಗಾನುಭಿರುರು ಕ್ರಮಿಷ್ಟೋರುಗಾಯಾಯ

ಜೀವಸೇ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತತ್‌ತತ್‌ | ಇತ್‌ | ಅಸ್ಯ | ಪಾಂಸ್ಯಂ | ಗೃಣೀಮಸಿ | ಇನಸ್ಯ | ತ್ರಾತುಃ | ಅವೃಕಸ್ಯ | ಮೀಳ್ವಷಃ |

ಯಃ | ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ | ತ್ರಿಭಿಃ | ಇತ್‌ | ವಿಗಾಮೃಭಿಃ | ಉರು | ಕ್ರಮಿಷ್ಟ | ಉರುಗಾಯಾಯ |

ಜೀವಸೇ || ೪ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಯ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯ ತತ್ತತ್ಪ್ರಾಂಶ್ಯಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಂ ಪರಾಕ್ರಮಾತಿಶಯಂ ಗೃಣೇಮುಸಿ |
 ಗೃಣೇಮುಃ | ಸ್ತುಮಃ | ಕೀದೃಶಸ್ಯಾಸ್ಯ | ಇನಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನಃ ತ್ರಾತುಃ ಪಾಲಕಸ್ಯ ಅವೃಕಸ್ಯ |
 ವೃಕೋ ಹಿಂಸಕಃ ಶತ್ರ್ವಾದಿಃ | ತದ್ರಹಿತಸ್ಯ ಮಿಾಳ್ವುಷಃ ಸೇಕ್ತುರ್ನಿತ್ಯತರುಣಸ್ಯ | ಸ್ತುತೈಷು
 ಪರಾಕ್ರಮೇಷು ಮಧ್ಯ ಏಕಮುದಾಹರತಿ | ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾರ್ಥಿನಾನಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದೀನಿ ಪ್ರಥನವಂತಿ
 ನಾ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ರಜಾಂಸೀತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಲೋಕತ್ರಯಸ್ಯಾಪಿ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ ಪೂರ್ವ
 ಮುದಾಹೃತಂ | ತಾನಿತ್ರಿಭಿರಿದ್ವಿಗಾಮಭಿಸ್ತ್ರಿಭಿರೇವ ವಿವಿಧಗಮನೈರುರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಯಥಾ ಭವತಿ
 ತಥಾ ಕ್ರಮಿಷ್ಯ ಕ್ರಾಂತವಾನ್ | ವಿಚಕ್ರಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉರುಗಾಯಾಯೋರುಗಾತನ್ಯಾಯ ಜೀವಸೇ
 ಲೋಕತ್ರಯರಕ್ಷಣಾಯ | ಯದ್ವಾ | ಉರುಗಾಯಾಯ || ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥಿ || ಉರುಗಾಯಸ್ಯ
 ವಿಷ್ಣೋರೀದೃಶಂ ಪರಾಕ್ರಮಂ | ಗೃಣೇಮುಸಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಜೀವಸೇ ಜೀವನಾಯ ರಕ್ಷಣಾಯ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇನಸ್ಯ—(ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ) ಸ್ವಾಮಿಯೂ | ತ್ರಾತುಃ—ಪಾಲಕನೂ | ಅವೃಕಸ್ಯ—ಅಹಿಂಸಕನೂ |
 ಮಿಾಳ್ವುಷಃ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸಲು ಅತ್ಯಂತ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳವನೂ | (ಮತ್ತು) ಯಃ—ಯಾರು |
 ಸಾರ್ಥಿನಾನಿ—ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಮೂರುಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ತ್ರಿಭಿರಿದ್ವಿಗಾಮಭಿಃ—ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ
 ಮೂರೇ ಮೂರುಸಲ (ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ) ಮಾಡಿದ ಸಂಚಾರದಿಂದ | ಉರು—ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ |
 ಕ್ರಮಿಷ್ಯ—ಆಕ್ರಮಿಸಿದನೋ ಅವನೂ | ಉರುಗಾಯಾಯ—ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ |
 ಅಸ್ಯ—ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ತತ್ತದಿತ್ ಪಾಂಶ್ಯಂ—ಪುರುಷರೂಪದ ಆಯಾ ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನೇ |
 (ಉರುಗಾಯಾಯ—ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ) | ಜೀವಸೇ—(ಲೋಕತ್ರಯದ) ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಗೃಣೇ-
 ಮುಸಿ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಸ್ವಾಮಿಯೂ, ಪಾಲಕನೂ, ಅಹಿಂಸಕನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ತರುಣನೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ
 ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮೂರೇ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಸಂಚರಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಆಕ್ರಮಿಸಿದವನೂ
 ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪುರುಷರೂಪದ ಆಯಾ ಪರಾಕ್ರಮದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು
 ಲೋಕತ್ರಯದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Tranlation

Therefore, verily, we celebrate the manhood of that lord (of all), the preserver, the innocuous, the vigorous, who traversed the three regions with three wide steps, in different directions, for the many-praised (preservation of) existence.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇನಸ್ಯ—ನಿಯುತ್ವಾನ್, ಇನಃ ಎಂದು ಈಶ್ವರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ, ಇನ ಇತ್ಯೇತತ್ ಸನಿತ ಐಶ್ವರ್ಯೇ-
ಣೇತಿ ವಾ ಸನಿತಮನೇನೈಶ್ವರ್ಯಮಿತಿ ವಾ | (ನಿ. ೩-೧೧) ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದವನು ಅಥವಾ ಇತರರನ್ನು
ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿಸುವವನು ; ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ (ಒಡೆಯನಿಗೆ) ಇನಃ ಎಂಬ ಹೆಸರೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು
ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ
ತಾನು ಒಡೆಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿಶ್ವದ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಗೆ ತಾನೇ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಈ
ವಿಶೇಷಣವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅವ್ಯಕಸ್ಯ—ವ್ಯಕಃ ಹಿಂಸಕಃ ಶತ್ವಾದಿಃ | ತದ್ರಹಿತಸ್ಯ | ಅಹಿಂಸಕವಾದ ಅಮಿತ್ರನಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥ
ಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಉದೀರತಾಮವರ ಉತ್ಪರಾಸ ಉನ್ಮಧ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

ಅಸುಂ ಯ ಈಯುರವ್ಯಕಾ ಯತಜ್ಞಾಸ್ತೇ ನೋಽವಂತು ಪಿತರೋ ಹನೇಷು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಮಿತ್ರಾಃ ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲದವರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆಯೇ ಸಾಯು
ಣರೂ ಸಹ ಅವ್ಯಕಶಬ್ದವಿರುವ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಅನಮಿತ್ರಃ, ಅಹಿಂಸಕಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ
ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಭಾವರೂಪಾರ್ಥವೂ ಹಿಂಸಕನಲ್ಲದವನೆಂದು ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇರುತ್ತದೆ

ಮೀಳ್ತುಷಃ—ಸೇಚನಾರ್ಥಕವಾದ ಮಿಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯನ್ಮೇಹತಿ
ತದ್ವಿಷ್ಠತಿ (ಬೃ. ಉ. ೧-೧-೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದರ ಮೂಲರೂಪದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ವಾಜಯನ್ನಿವ ನೂ ರಥಾನ್ಯೋಗಾ ಅಗ್ನೇರುಪ ಸ್ತುಹಿ | ಯಶಸ್ತಮಸ್ಯ ಮೀಳ್ತುಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೮-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಫಲಸ್ಯ ಸೇಕ್ತುಃ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ (ರೇತಃ) ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಸೇಕ್ತುಃ ನಿತ್ಯತರುಣಸ್ಯ |
ಸರ್ವದಾ ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾದ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನೆಂದು
ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಮೂಲಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ
ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಮೀಳ್ತುಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯), ಮೀಳ್ತೇ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು,
ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ
ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ—ಪೃಥಿವ್ಯಾದೀನಿ ಪ್ರಥನವಂತಿ ವಾ | ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರತಕ್ಕ
ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಎಂದರ್ಥ. ಲೋಕತ್ರಯಸ್ಯಾಪಿ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ ಪೂರ್ವ-

ಮುದಾಹೃತಂ | ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ (ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೧ನೇ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ) ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಹ,

ತ್ರಿಭಿರಿದ್ವಿಗಾಮಭಿಃ ಉರು ಕ್ರಮಿಷ್ಯ-ತನ್ನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಾದ ಗಮನಗಳಿಂದ ಇನ್ನೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ತಾನು ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಉರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಭವತಿ ಯಥಾ ತಥಾ ಕ್ರಾಂತನಾನ್ | ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತಗಳಾಗುವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ವ್ಯಾಪನಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸಖೇ ವಿಷ್ಣೋ ವಿತರಂ ವಿ ಕ್ರಮಸ್ವ ದ್ಯೌರ್ದೇಹಿ ಲೋಕಂ ವಜ್ರಾಯ ವಿಷ್ವಭೇ |

ಹನಾವ ವೃತ್ರಂ ರಿಣಚಾವ ಸಿಂಧೂನಿಂದ್ರಸ್ಯ ಯಂತು ಪ್ರಸವೇ ವಿಸ್ವಷ್ಟಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೦-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಿನಲ್ಲಿ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಹನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಅವನ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಇಂದ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಸಾಲದಿದ್ದಾಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ತನಗೆ ವೃತ್ರಾಸುರನ ಹನನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಋಕ್ನಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ಕಥೆಯು ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವಂತಿದೆ.

ತ್ರೀನ್ ಲೋಕಾನಭಿತಪ್ಯೇಮಾನ್ ವೃತ್ರಸ್ತಸ್ಥಾ ಸ್ತಯಾ ತ್ವಿಷಾ |

ತಂ ನಾಶಕದ್ಧಂತುಮಿಂದ್ರೋ ವಿಷ್ಣುಮಭ್ಯೇತ್ಯ ಸೋಽಬ್ರವೀತ್ ||

ವೃತ್ರಂ ಹನಿಷ್ಯೇ ತಿಷ್ಠಸ್ವ ವಿಕ್ರಮ್ಯಾದ್ಯ ಮಮಾಂತಿಕೇ |

ಉದ್ಯತಸ್ಮೈವ ವಜ್ರಸ್ಯ ದ್ಯೌರ್ದಾದಾತು ಮಮಾಂತರಂ ||

ತಥೇತಿ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಚ್ಚಕ್ರೇ ದ್ಯೌಶ್ಚಾಸ್ಯ ವಿವರಂ ದದೌ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬-೧೨೧ರಿಂದ ೧೨೪)

ಮೂರು ಲೋಕಕ್ಕೂ ಹಿಂಸಕನಾದ ವೃತ್ರನು ತನ್ನ ವಿಕಾರವಾದುದೂ ಹಿಂಸಕವಾದುದೂ ಆದ ವ್ಯಾಪನೆಯಿಂದ ಬೆಳೆದು ನಿಂತನು. ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಮೀಪಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ “ನಾನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ನೀನು ವಿಸ್ತೃತನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ನನಗೆ ಆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡು. ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಸಹ ಬೆಳೆದು ನನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಲಿ ” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅದರಂತೆಯೇ ಬೆಳೆದನು. ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ವಿವರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟಿತು. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಉತ ಮಾತಾ ಮಹಿಷಮನ್ವನೇನದಮೀ ತ್ವಾ ಜಹತಿ ಪುತ್ರ ದೇವಾಃ |

ಅಥಾಬ್ರವೀದ್ವೃತ್ರಮಿಂದ್ರೋ ಹನಿಷ್ಯನ್ತ-ಖೇ ವಿಷ್ಣೋ ವಿತರಂ ವಿ ಕ್ರಮಸ್ವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೮-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮಾತೆಯು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೃತ್ರನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಕಾತುರಳಾದಾಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ವಿಷಯವಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ತ್ರಿಭಿರಿದ್ವಿಗಾಮಭಿಃ ಎಂಬವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಆದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಸೀದ್ಯದಿ ನಾ ತಾವದಧ್ಯಗ್ನೀರಾಸೀತ್ಸ ಸಂಭವನ್ನಗ್ನೀಷೋಮಾವಭಿ ಸಮಭವಧ್ನ ಇಷುಮಾತ್ರ ಮಿಷುಮಾತ್ರಂ ವಿಷ್ವಜ್ಜವರ್ಧತ ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನಾವೃಣೋದ್ಯದಿಮಾನ್ ಲೋಕಾನ ವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಂ ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರೋಬಿಭೇದಸಿ ತ್ವಷ್ಟಾ ತಸ್ಮೈ ತ್ವಷ್ಟಾ-ವಜ್ರಮಸಿಂಚತ್ತಪೋ ವೈ ಸ ವಜ್ರ ಅಸೀತ್ತಮುದ್ಯಂತುಂ ನಾಶಕ್ನೋದಥ ವೈ ತರ್ಹಿ ವಿಷ್ಣು-ರನ್ಯಾ ದೇವತಾಸೀತ್ಸೋಬ್ರವೀದ್ವಿಷ್ಣವೇಹೀದಮಾ ಹರಿಷ್ಯಾಮೋ ಯೇನಾಯಮಿದಮಿತಿ ಸ ವಿಷ್ಣುಸ್ತೇಧಾತ್ಮಾನಂ ವಿ ನೃಧತ್ತ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಮಂತರಿಕ್ಷೇ ತೃತೀಯಂ ದಿವಿ ತೃತೀಯಮುಪರಾಂತಾರ್ಧ್ಯಾಬಿಭೇದ್ಯಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಮಾಸೀತ್ತೇನೇಂದ್ರೋ ವಜ್ರ ಮುದಯಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಣುನುಸ್ಥಿತಸ್ತೋಬ್ರವೀನ್ಮಾಮೇ ಪ್ರ ಹಾರಸ್ತಿ ನಾ ಇದಂ ಮಯಿ ವೀರ್ಯಂ ತತ್ತೇ ಪ್ರ ದಾಸ್ಯಾಮೀತಿ ತದಸ್ಮೈ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಗೃಹ್ಣಾದಧಾ ಮೇತಿ ತದ್ವಿ-ಷ್ಣವೇತಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರತ್ಯಗೃಹ್ಣಾದಸ್ಮಾಸ್ತಿದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಂ ದಧಾತ್ವಿತಿ ಯದಂತ-ರಿಕ್ಷೇ ತೃತೀಯಮಾಸೀತ್ತೇನೇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಮುದಯಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಣುನುಸ್ಥಿತಸ್ತೋಬ್ರವೀನ್ಮಾ ಮೇ ಪ್ರ ಹಾರಸ್ತಿ ನಾ ಇದಂ ಮಯಿ ವೀರ್ಯಂ ತತ್ತೇ ಪ್ರ ದಾಸ್ಯಾಮೀತಿ ತದಸ್ಮೈ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಗೃಹ್ಣಾದ್ವಿಮಾರ್ಧಾ ಇತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣವೇತಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರತ್ಯ-ಗೃಹ್ಣಾದಸ್ಮಾಸ್ತಿದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಂ ದಧಾತ್ವಿತಿ ಯದ್ವಿವಿ ತೃತೀಯಮಾಸೀತ್ತೇನೇಂದ್ರೋ ವಜ್ರ-ಮುದಯಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಣುನುಸ್ಥಿತಸ್ತೋಬ್ರವೀನ್ಮಾ ಮೇ ಪ್ರ ಹಾರ್ಯೇನಾಹಮಿದಮಸ್ಮಿ ತತ್ತೇ ಪ್ರದಾಸ್ಯಾಮೀತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೨)

ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವೃತ್ರನು ಬಹು ಬೇಗನೆ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾ ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಬಾಣವು ಹೋಗುವಷ್ಟು ವೇಗವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದನು ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯುಂಟಾಯಿತು ಆಗ ತ್ವಷ್ಟುವು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಹೊಡೆಯುವಂತೆ ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ತಪೋಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಎತ್ತಲು ಕೂಡ ಇಂದ್ರನಿಂದಾಗಲಿಲ್ಲ ಆಗ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ವಿಷ್ಣುವು ನಿಂತಿದ್ದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಹನನಕ್ಕಾಗಿ ತನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ವಿಷ್ಣುವು ಒಪ್ಪಿ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ ಉಳಿದ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲ್ದಿಕ್ಕು ವಿಷ್ಣುಶರೀರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡನು

ಆಗ ವೃತ್ರನು ಹೆದರಿ ತನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಕೂಡದೆಂದೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವೆನೆಂದೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಿ ಅದೇ ರೀತಿ ನಡೆಸಿಕೊಡಲು ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲೂ ಇರುವ ವೃತ್ರನ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಕಸಿದುಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣುವಿಗೊಪ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಮೂರು ಸಲ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮೂರು ಸಲ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಅಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕ ಆಹುತಿಗೆ ತ್ರಿಧಾತುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತ್ರಿಭಿರಿದ್ವಿಗಾಮಭಿಃ ಉರು ಕ್ರಮಿಷ್ಯ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತತ್ರತ್—ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವರ್ಚನ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಕ್ಕೆ ಆಮ್ನೇಷಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ ಅನುದಾತ್ತಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೃಣೇಮಸಿ—ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇದಂತೋಮಸಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. **ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ ಜುತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇನಸ್ಯ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. **ಇಣ್‌ಸಿಂಜಿ—**(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಠೀಏಕವಚನಾಂತ ರೂಪ.

ಪ್ರಾತುಃ—ತ್ಯೈಜ್ ಪಾಲನೇ. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಋತ ಉತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ವವು ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ರಾತ್‌ಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ.

ಅನ್ಯಕಸ್ಯ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ವೃಕಃ ಯಸ್ಯ ಅನ್ಯಕಃ ತಸ್ಯ-ನಿಘ್‌ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೀಥುಷಃ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ದಾಶ್ವಾನ್ ಸ್ವಾಹಾನ್ ಮೀಥ್ವಾಂಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ-ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿಘ್‌ಸೀನಾಂಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ವಸುವಿನ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಮಿಷ್ಠ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಛಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ತ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಷ್ಪತ್ತ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ—ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಚ್ಛಬ್ದಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜೀವಸೇ—ಜೀವ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೇ ಧಾತು, ತುಮನರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ—(ಸಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

:೦:

ಕಂಠಿ ತುಮಾತಃ

ದ್ವೇ ಇದಸ್ಯ ಕ್ರಮಣೇ ಸ್ವರ್ದೃತೋಽಭಿಖ್ಯಾಯ ಮರ್ತ್ಯೋ ಭುರಣ್ಯತಿ |

ತೃತೀಯನುಸ್ಯ ನಕಿರಾ ದಧರ್ಷತಿ ವಯಶ್ಚನ ಪತಯಂತಃ ಪತತ್ರಿಣಃ || ೫ ||

ಕದಶಾತಃ

ದ್ವೇ ಇತಿ | ಇತ್ | ಅಸ್ಯ | ಕ್ರಮಣೇ ಇತಿ | ಸ್ವರ್ದೃತಃ | ಅಭಿಖ್ಯಾಯ | ಮರ್ತ್ಯಃ | ಭುರಣ್ಯತಿ |

ತೃತೀಯಂ | ಅಸ್ಯ | ನಕಿಃ | ಆ | ದಧರ್ಷತಿ | ವಯಃ | ಚನ | ಪತಯಂತಃ | ಪತತ್ರಿಣಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಯ ಸ್ವರ್ದೃತಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಾ ದ್ರಷ್ಟೃವಿಷ್ಣೋರ್ದೇ ಇತ್ ಕ್ರಮಣೇ ದ್ವೇ ಏವ ಪದೇ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋಽಭಿಖ್ಯಾಯ ಸರ್ವಭೂತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರಖ್ಯಾಯ ಭುರಣ್ಯತಿ | ಗಚ್ಛತಿ | ಭಜತೇ | ಭುರಣ್ಯತಿಃ ಕಣ್ವಾದಿಗತಿಕರ್ಮಾ ಭುರಣ್ಯತಿ ಶವತೀತಿ ತತ್ಕರ್ಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಭೂಲೋಕಂ ವೃಷ್ಟ್ಯಾಗಮನಾದಂತರಿಕ್ಷಂ ಚೇತ್ಯುಭೇ ಕ್ರಮಣೇ ಜಾನಾತಿ | ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತೃತೀಯಂ ಕ್ರಮಣಂ ದ್ಯುಲೋಕಾಖ್ಯಂ ಕೋಽಪಿ ಮರ್ತ್ಯೋನಕಿರ್ನೈವಾ ದಧರ್ಷತಿ | ಬುದ್ಧ್ಯಾ ನಾಭಿಭವತಿ | ಜ್ಞಾತುಂ ನ ಶಕ್ನೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಮನುಷ್ಯ ಏವ ಅಪಿ ತು ವಯಶ್ಚನ ವೇತಾರೋ ಮರುತೋಽಪಿ | ಕೀದೃಶಾಸ್ತೇ | ಪತಯಂತಃ ಸರ್ವತ್ರ ಗಮನಸಮರ್ಥಾಃ ತಥಾ ಪತತ್ರಿಣಃ ಪತನಶೀಲಾ ಗರುಡಾದಯೋ ವಾಯವೋ ವಾ ನಕಿರಾ ದಧರ್ಷತಿ | ನೈವ ಶಕ್ನುವಂತಿ || ಧೃಷೇರ್ಲೇಟ್ಕರಗಮಃ || ಸತ್ಯಲೋಕಸ್ಯಾತ್ಯಂತವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟತ್ವೇನ ಸರ್ವೇಷಾಮವಿಷಯತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸ್ವರ್ಧೃಶಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ | ಅಸ್ಯ—ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ದ್ವೇ ಇತ್ ಕ್ರಮಣೇ—ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ (ಎರಡು ಪಾದಗಳಿಗಿರುವ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ) | ಮರ್ತ್ಯಃ—ಮಾನವನು | ಅಭಿಖ್ಯಾಯ—ಸ್ತುತಿಸಿ | ಭುರಣ್ಯತಿ—(ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ) ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ತೃತೀಯಂ—ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನಿಡುವ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು | ನಕಃ ಆ ದಧರ್ಷತಿ—(ಯಾವ ಮಾನವನೂ) ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ | ಪತಯಂತಃ—(ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸಂಚರಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ | ವಯಶ್ಚನ—ಮರುತ್ತುಗಳೂ | ಕೂಡ (ಅದರಂತೆಯೇ) | ಪತತ್ರಿಣಃ—ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಸಹ (ತಿಳಿಯಲಾರವು).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನಿಡುವ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾನವನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವ ನ್ನಿಡುವ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಯಾವ ಮಾನವನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಅದರಂತೆಯೇ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಸಹ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರವು.

English Translation

Man, glorifying (Vishnu), tracks two steps of that heaven-beholding (deity), but he apprehends not the third ; nor can the soaring-winged birds (pursue it).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸ್ವರ್ಧೃಶಃ—ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಾ ದ್ರಷ್ಟೃಃ | ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ; ಆದರೆ ಮೊದಲು ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಸ್ವರ್ಧೃಶಃ ಎಂಬ ಸಮಸ್ತಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಸ್ವಃ, ಪೃಶ್ನಿಃ, ನಾಕಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯು- ತ್ತರಾಣಿ ಷಡ್ದಿವಶ್ಚಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ | (ನಿ. ೨-೧೩) ಸ್ವಃ, ಪೃಶ್ನಿಃ, ನಾಕಃ, ಗೌಃ, (ವಿಷ್ವವ್) ವಿಷ್ವಪಂ ನಭಃ ಎಂಬ ಆರು ಪದಗಳೂ ಸಹ ದ್ಯುಲೋಕಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಅದಿತ್ಯಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಚಕ ಗಳಾಗಿವೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ಅದಿತ್ಯಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದರ ಮೂಲಧಾತುವೇನು ಮತ್ತು ಈ ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣಃ, ಸು ಈರಣಃ, ಸ್ವತೋ ರಸಾನ್, ಸ್ವತೋ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ | ಸ್ವತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ |

(ನಿ. ೨-೧೪)

ಬಹಳ ದೂರವರ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, (ತಮಸ್ಸನ್ನು) ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚದುರಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ರಸದೊಳಗೆ ಒಳಹೊಕ್ಕು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅದರೊಂದಿಗೆ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ. ತೇಜೋಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಪ್ರಭೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಏತೇನ ದ್ಯೌರ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಮೈಲೋಕಕ್ಕೂ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರುತ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸ ಏನಾನಿ ಸಾರಯತಿ |

(ನಿ. ೫-೪).

ಅಹಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಪ್ರತ್ಯಜ್ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಜ ದೇವಿ ಮಾನುಷಾನ್ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಜಿಶ್ವಂ ಸ್ವದೃಶೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೫೦-೫).

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲೋಕವೆಂದೂ,

ತ್ಮನಾ ವಹಂತೋ ದುರೋ ವ್ಯುಜ್ಜಿನ್ನಂತ ವಿಶ್ವೇ ಸ್ವರಿದೃಶೀಕೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೯-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ-ನಭಸಿ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ, ಮತ್ತು

ದಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಬೃಹತೋ ದಾಃ ಸಹಸ್ರಿಣೋ ದುರೋ ನ ವಾಜಂ ಶ್ರುತ್ಯಾ ಅಸಾ ವೃಧಿ |

ಪ್ರಾಚೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಕೃಧಿ ಸ್ವರಣಿ ಶುಕ್ರಮುಷಸೋ ವಿ ವಿದ್ಯುತುಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೨-೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವದೃಶಃ ಎಂಬ ಸಮಸ್ತಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ಸಕಲವನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ,

ಸಮ್ರಾಜಾವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಧೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ವಿದಥೇ ಸ್ವದೃಶಾ |

ವೃಷ್ಟಿಂ ನಾಂ ರಾಧೋ ಅಮೃತತ್ವಮೀಮಹೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವಿ ಚಿರಂತಿ ತನ್ಯವಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೬೩-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವದೃಶಾ ಎಂಬ ಪದವು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸ್ವರ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿ, ಸ್ವದೃಶಾ ಎಂದರೆ ತಾದೃಶಃ ಮಾದೃಶಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಂತೆ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಎಂದರೆ, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸದೃಶರಾಗಿ ಎಂದೂ, ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ನೊಡನೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರಾಗಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಪದಕ್ಕೆ Peterson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ Oldenberg ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

I) ಸ್ವರ್ವೃಶ appearing (dazzling) like the Sun (used of the Gods,) ii) looking on the Sun, i.e. alive or (Geldner) seeing with Sun's light (used of men in four places). Geldner thinks that the latter Interpretation will do in all cases. ವಿದಥೇ ಸ್ವರ್ವೃಶಾ is probably to be understood as "appearing dazzling at the sacrifice".

(Hymns from the Rig-Veda—II Series. P. 318)

ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಮವತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರ್ಮಧುಧಾರಮಭಿ ಯನೋಜಸಾತ್ಯಣತ್ |

ತನೋವ ವಿಶ್ವೇ ಪಸಿರೇ ಸ್ವರ್ವೃಶೋ ಬಹು ಸಾಕಂ ಸಿಸಿಚುರುತ್ಸಮುದ್ರಿಣಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ವೃಶಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಃ ಅದಿತ್ಯಃ ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ದ್ರಷ್ಟಾರೋ ರಶ್ಮಯಃ | ಅದಿತ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದೂ,

ಶುಚಿಂ ನ ಯಾಮನ್ನಿಷಿರಂ ಸ್ವರ್ವೃಶಂ ಕೇತುಂ ದಿವೋ ರೋಚನಸ್ಥಾಮುಷರ್ಬುಧಂ |

ಅಗ್ನಿಂ ಮೂರ್ಧಾನಂ ದಿವೋ ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಂ ತಮೀಮಹೇ ನಮಸಾ ವಾಜಿನಂ ಬೃಹತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೧೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ವೃಶಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದು ಸರ್ವದೃಶಂ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನ-ಯುಕ್ತಂ | ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಜನಾಂತಿ ದ್ಯೋ ಮರುತಸ್ತೇಷ್ಯೇಣ ಭೀಮಾಸಸ್ತು ವಿಮನ್ಯೋಽಯಾಸಃ |

ಪ್ರ ಯೇ ಮಹೋಭಿರೋಜಸೋತ ಸಂತಿ ವಿಶ್ವೋ ವೋ ಯಾಮನ್ ಭಯತೇ ಸ್ವರ್ವೃಶ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೮-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾ ಸರ್ವೋ ಜೀವಸಮೂಹಃ | ಸೂರ್ಯನನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಸಕಲ ಜೀವಸಮೂಹ ಅಥವಾ ಸ್ವರಂತರಿಕ್ಷಂ | ತತ್ಪ್ರಶ್ನತೀತಿ ವೃಕ್ಷಃ ಸ್ವರ್ವೃಶ್ ಸರ್ವದೋತ್ತಿಷ್ಠನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವರ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ವೃಕ್ಷವು ಯಾವಾಗಲೂ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ವೃಶ್ ಎಂಬ ಹೆಸರೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಯತ್ರಾ ನರಃ ಸಮಯಂತೇ ಕೃತಧ್ವಜೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನಾ ಜಾ ಭವತಿ ಕಿಂ ಚನ ಪ್ರಿಯಂ |

ಯತ್ರಾ ಭಯಂತೇ ಭುವನಾ ಸ್ವರ್ವೃಶಸ್ತತ್ರಾ ನ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾಧಿ ವೋಚಿತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮೩-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗೋನ್ಮುಖರಾದ ವೀರರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾಃ ಅಥವಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾಃ ವಿಶ್ವೋಃ ಎಂದು

ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸರಮಸದವು ಅದಿತ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ತೃತೀಯಂ ನಕಿಃ ಆ ದಧರ್ಷತಿ—ತೃತೀಯಂ ಕ್ರಮಣಂ ದ್ಯುಲೋಕಾಖ್ಯಂ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಜ್ಞಾತುಂ ನ ಕೋಽಪಿ ಮರ್ತ್ಯಃ ಶಕ್ನೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೇ ಪಾದವಿಕ್ರಮಣವಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಾವ ಮಾನವನಿಂದಲೂ, ಗರುಡಾದಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಚಾರಿಗಳಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೊನೆಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ನಕಿಃ—ಈ ಪದವು ಸರ್ವಪದ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಪದಗಳೊಡನೆ ಸರಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಾರ್ಥವಿದ್ದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೇ ಪಾದವನ್ನರಿಯಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕ್ರಮಣೇ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರ-ನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವದ್ವೇಶಃ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಭಿಖ್ಯಾಯಿ—ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನೇ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸಮಾಸೇನ ನೆಳ್-ಪೂರ್ವೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲ್ಯಬಾದೇಶ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭುರಣ್ಯತಿ—ಭುರಣ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಭುರಣ್ಯತಿ ಶವತಿ (ನಿರು. ೧೪-೧೬) ಎಂದು ಗತಿ ಕರ್ಮಕಧಾತುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸರಿತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧರ್ಷತಿ—ಧೃಷಿ ಶಸೀ ವೈಯಾತ್ಯೇಃ ಧಾತು. ಖಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲ ಅದೇಶ ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಯಃ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು ವಾತೇರ್ಡಿಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಡಿತ್ತವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಅ) ಲೋಪ, ವಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪತಯಂತಃ—ಪತ್ಯಾ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಣಿಚಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವಹ್ಯವ ಬರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ

ಪತತ್ರಿಣಿಃ—ಪತ್ಯಾ ಗತೌ ಧಾತು. ಅಮಿನಕ್ಷಿಯಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪತತ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪತತ್ರಿ. ಅತೆ ಇನಿಶನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಚತುರ್ಭಿಃ ಸಾಕಂ ನವತಿಂ ಚ ನಾಮುಭಿಶ್ಚಕ್ರಂ ನ ವೃತ್ತಂ ವ್ಯತೀರವೀ-
ವಿಪತ್ |

ಬೃಹತ್ಪ್ರೀರೋ ವಿಮಿನಾನ ಋಕ್ವಿಭಿಯುನಾಕುಮಾರಃ ಪ್ರತೀತ್ಯಾ-
ಹವಂ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಚತುರ್ಭಿಃ | ಸಾಕಂ | ನವತಿಂ | ಚ | ನಾಮುಭಿಃ | ಚಕ್ರಂ | ನ | ವೃತ್ತಂ | ವ್ಯತೀನ್ | ಅವೀವಿಪತ್ |
ಬೃಹತ್ಪ್ರೀರೀರಃ | ವಿಮಿನಾನಃ | ಋಕ್ವಿಭಿಃ | ಯುನಾ | ಅಕುಮಾರಃ | ಪ್ರತಿ | ಏತಿ | ಅಹವಂ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಾದಿತ್ಯಾತ್ಮಾ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚತುರ್ಭಿಃ ಸಾಕಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನವತಿಂ ಚ | ಚತುರ್ನವತಿಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಏತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಕಾಲಾವಯವಾನ್ ನಾಮುಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯನಮನಪ್ರಕಾರೈಃ ಪ್ರೇರಣವಿಶೇಷೈರ್ವೃತ್ತಂ ಯಥಾ
ಭವತಿ ತಥಾ ವ್ಯತೀನ್ ವಿವಿಧಾತನಸ್ವಭಾವಾನ್ ವೃತ್ತಂ ಚಕ್ರಂ ನ ಬಹ್ವರೋಪೇತಂ ಚಕ್ರಮಿವ ತಂ
ಯಥಾ ಶತ್ಪ್ರೋರುಪರಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಣ ಭ್ರಮಯತಿ ತದ್ವದುಕ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಕಾಲಾವಯವಾನವೀವಿಪತ್ |
ಕಂಪಯತಿ | ಭ್ರಮಯತಿ || ಟುನೇಪೈ ಕಂಪನೇ || ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಜಿ ಚಜಿ ರೂಪಂ || ಕೇ ಪುನಸ್ತೇ
ಉಚ್ಯತೇ | ಸಂವತ್ಸರ ಏಕಃ | ಅಯನೇ ದ್ವೇ | ಸಂಚಿರ್ತವಃ | ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾಃ | ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯರ್ಥ-
ಮಾಸಾಃ | ತ್ರಿಂಶದಹೋರಾತ್ರಾಃ | ಅಷ್ಟೌ ಯಾಮಾಃ | ಏಕಸ್ಮಿನ್ನಿನೇ ಸರ್ಯಾವರ್ತಮಾನಾನಿ ಮೇಷಾ-

ದೀನಿ ದ್ವಾದಶ ಲಗ್ನಾನೀತಿ ಮಿಲಿತ್ವಾ ಚತುರಧಿಕನವತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನವೀವಿಸತ್ | ನನ್ನಾದಿತ್ಯಃ ಸ್ವಯಮು-
ಪೀತರವತ್ಪರಿಭ್ರಮತಿ ಕಥಂ ಭ್ರಮಯತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ನೈಷ ದೋಷಃ | ಏತೇಷಾಂ ಭ್ರಾಮಕಸ್ಯ ಭ್ರವಸ್ಯ
ವಿಷ್ಣೋರ್ಮೂರ್ತ್ಯಂತರತ್ವಾತ್ | ಅಥವಾ ಸ್ವಭ್ರಮಣಾಧೀನತ್ವಾದಿತೇರೇಷಾಂ ಪರಿಭ್ರಮಣಸ್ಯ | ಅತಃ
ಸ್ವಯಂ ಭ್ರಮಯತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಏವಂ ಕಾಲಾತ್ಮಕೋ ವಿಷ್ಣುಬೃಹಚ್ಛೀರೀರೋ ವಿರಾಡಾತ್ಮನಾ ಸರ್ವ-
ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಶರೀರಾಣಾಂ ಸ್ವಶರೀರತ್ವಾತ್ | ಬೃಹಚ್ಛೀರೀರತ್ವನೇವೋಪಸಾದಯತಿ | ವಿಮಿಮಾ-
ನೋ ವಿವಿಧಮಾತ್ಮಾನಂ ಮಿಮಾನೋ ದೇವತೀರ್ಯಗಾತ್ಮನಾ ವಿಭಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಯನ್ | ಯದ್ವಾ | ಋಕ್ಸಭಿಃ
ಸ್ತುತಿಮದ್ಭಿರ್ಮಂತ್ರವದ್ಭಿರ್ವಾ ವಿಮಿಮಾನಃ | ಯದ್ಯಪಿ ವಿಭುಸ್ತಥಾಪಿ ಭಕ್ತ್ಯಾಧೀನತ್ವಾತ್ ಸ್ತುತ್ಯಾ
ಮಾಯತೇ | ಯುವಾ ಸರ್ವತ್ರ ಮಿಶ್ರಣಶೀಲೋ ನಿತ್ಯತರುಣೋ ವಾ ಅತಃ ಏವಾಕುಮಾರೋಽನಲ್ಪಃ
ಏವಂಭೂತೋ ಮಹಾವಿಷ್ಣುರಾಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಪ್ರತ್ಯೇತಿ | ಗಚ್ಛತಿ ಯಜ್ಞದೇಶಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು) ನಾಮುಭಿಃ—ತನ್ನ ಭ್ರಮಣಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ | ಚತುರ್ಭಿಃ ಸ್ವಯಂ ನವತಿಂ
ಚ—ತೊಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವೂ | ವ್ಯತೀನ್—ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುವವೂ ಆದ ಕಾಲದ
ಅವಯವಗಳನ್ನು | ಚಕ್ರಂ ನ—ಅರಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಸುತ್ತುವ ಚಕ್ರದಂತೆ | ವೃತ್ತಂ—ವಲಯಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತು
ವಂತೆ | ಅವೀವಿಸತ್—ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ | ಬೃಹಚ್ಛೀರೀರಃ—ವಿರಾಡ್ರೂಪದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ |
ಋಕ್ಸಭಿಃ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ವಿಮಿಮಾನಃ—(ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು) ದೇವತೀರ್ಯಗಾದಿ ನಾನಾ
ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಪರಿಣಮಿಸುವವನೂ | ಯುವಾ—ಸರ್ವತ್ರ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ ಅಥವಾ ನಿತ್ಯತರುಣನೂ |
ಅಕುಮಾರಃ—(ಆದರೆ) ಶಿಶುರೂಪನಲ್ಲದವನೂ ಆದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು | ಅಹವಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ |
ಪ್ರತ್ಯೇತಿ—(ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ) ಬರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಭ್ರಮಣಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ತೊಂಬತ್ತುನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವೂ, ಬೇರೆ
ಬೇರೆಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುವವೂ ಆದ ಸಂವತ್ಸರಾದಿಕಾಲದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಅರಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಸುತ್ತುವ
ಚಕ್ರದಂತೆ ವಲಯಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತುವಂತೆ ಭ್ರಮಣಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿರಾಡ್ರೂಪದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ, ಮಂತ್ರ
ರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ದೇವತೀರ್ಯಗಾದಿನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಪರಿಣಮಿಸುವವನೂ,
ನಿತ್ಯತರುಣನೂ ಆದರೆ ಶಿಶುರೂಪನಲ್ಲದವನೂ ಆದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ
ಬರುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He causes, by his gyrations, ninety and four periodical revolutions, like a circular wheel, vast of body, and evolving in many forms, through the praises (addressed to him); ever young, though not infantine, he comes at our invocations,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸ್ವಸರಾಣಿ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ,

ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸ ಏನಾನಿ ಸಾರಯತಿ |

(ನಿ. ೫-೪)

ಅಹಸ್ತುಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸ್ವಃ ಎಂದು ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭ್ರಮಣರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕಾಲಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಆದ ಅಂಶವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಚತುರ್ಭುಜಾಕಂ ನವತಿಂ ಚ—ಏತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ ಕಾಲಾವಯವಾನ್ | ಎಂದು ಕಾಲದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ತೊಂಭತ್ತುನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—

ಸಂವತ್ಸರಃ ಏಕಃ	ವರ್ಷ	೧
ಅಯನೇ ದ್ವೇ	ಅಯನಗಳು	೨
ಪಂಚರ್ತವಃ	ಋತುಗಳು	೫
ಮಾಸಾಃ ದ್ವಾದಶ	ಮಾಸಗಳು	೧೨
ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯರ್ಧಮಾಸಾಃ	ಅರ್ಧಮಾಸಗಳು	೨೪
ತ್ರಿಂಶದಹೋರಾತ್ರಾಃ	ಅಹೋರಾತ್ರಗಳು	೩೦
ಅಷ್ಟೌ ಯಾಮಾಃ	ಯಾಮಗಳು	೮
(ಏಕಸ್ಮಿನ್ದಿನೇ ಪರ್ಯಾವರ್ತಮಾನಾನಿ ಮೇಷಾದಿನಿ)	ಮೇಷಾದಿ ಲಗ್ನಗಳು	೧೨
ದ್ವಾದಶ ಲಗ್ನಾನಿ		—
ಮಿಲಿತ್ವಾ ಚತುರಧಿಕನವತಿಂಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ	ಒಟ್ಟು	೯೪

ಈರೀತಿ ಕಾಲದ ಅವಯವಗಳು ಒಟ್ಟು ತೊಂಭತ್ತುನಾಲ್ಕು.

ವ್ಯತೀನ್—ವಿವಿಧಾತನಸ್ವಭಾವಾನ್ | ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದಿರುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಾವಯವಗಳನ್ನೂ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ನನ್ವಾದಿತ್ಯಃ ಸ್ವಯಮಸಿ ಇತರವತ್ಪರಿಭ್ರಮತಿ ಕಥಂ ಭ್ರಮಯತಿ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ನೈಷ ದೋಷಃ |
ಏತೇಷಾಂ ಭ್ರಾಮಕಸ್ಯ ಭ್ರವಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಮೂರ್ತ್ಯಂತರತ್ನಾತ್ | ಅಥವಾ ಸ್ವಭ್ರಮಣಾಧೀ-
ನತ್ವಾದಿತರೇಷಾಂ ಪರಿಭ್ರಮಣಸ್ಯ ಅತಃ ಸ್ವಯಂ ಭ್ರಮಯತಿ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ||

ಆದಿತ್ಯನೂ ಕೂಡ ಇತರ ಗ್ರಹಾದಿಗಳಂತೆ ಭ್ರಮಣಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾನೇ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅವನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಹೇಗೆ ಮಾಡಬಲ್ಲನು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ, ಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಇತರ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳೆಲ್ಲಾ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭ್ರಮಣವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವರ್ಣನೆ ಯೇನೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಕಾಲಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಲಾತ್ಮಕಃ ವಿಷ್ಣುಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿರಾಡಾತ್ಮನಾ ಸರ್ವದೇವ-ಮನುಷ್ಯಾದಿಶರೀರಾಣಾಂ ಸ್ವಶರೀರತ್ವಾತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನವಲಂಬಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಿಮಿಮಾನಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ (ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವ) ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೇತುವೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚತುರಧಿಕನವತಿ (೯೪) ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದುದೂ ಚಕ್ರ ರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಕಾಲಾವಯವಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಹೇತು ವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ತತ್ತ್ವಗಳೇ ಇವು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ದ್ವಾದಶಾರಂ ನಹಿ ತಜ್ಜರಾಯ ವರ್ವರ್ತಿ ಚಕ್ರಂ ಪರಿ ದ್ಯಾಮೃತಸ್ಯ |

ಆ ಪುತ್ರಾ ಅಗ್ನೇ ಮಿಥುನಾಸೋ ಅತ್ರ ಸಪ್ತ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ತಸ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೧)

ಸತ್ಯಾತ್ಮಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚಕ್ರಂ ಪುನಃಪುನಃ ಕ್ರಮಣಶೀಲಂ ಮಂಡಲಾಖ್ಯಂ ರಥಚಕ್ರಂ ನಾ ವರ್ವರ್ತಿ |

ಪಂಚಸಾದಂ ಪಿತರಂ ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ ದಿವ ಆಹುಃ ಪರೇ ಅರ್ಥೇ ಪುರೀಷಿಣಂ |

ಅರ್ಥೇನೋ ಅನ್ಯ ಉಪರೆ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಷಳರ ಆಹುರರ್ಪಿತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೨)

ಪಂಚಾರೇ ಚಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾ ತಸ್ಮಭ್ಯವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ತಸ್ಯ ನಾಕ್ಷ ಸ್ತಪೃತೇ ಭೂರಿಭಾರಃ ಸನಾದೇವ ನ ಶೀಝತೇ ಸನಾಭಿಃ ||

(ಋ ಸಂ- ೧-೧೬೪-೧೩)

ಹನ್ನೆರಡು ಅರಗಳುಳ್ಳ (ಮಾಸ) ಆದಿತ್ಯನ ಚಕ್ರವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರು ತ್ತದೆ. ಅದು ಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಭ್ರಮಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಮಿಥುನರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಏಳನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ, ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಶಿಶುರೂಪದ್ದೂ ಆದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ದ್ವಯವು ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತ ವಾಗಿದೆ. ಅಯನಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರವು ಸತತವಾಗಿ ತನ್ನ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸು ತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವು. ಈ ತತ್ತ್ವವು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ಅವನ ಬಾಹ್ಯತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಲೂ ಇದೆ. ಈ ಕಾಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಂಹಿತೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಋಗ್ವೇದವು

ಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಕಾಲತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆಧಾರನೆಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿಮಚಿನುತರ್ತುಭಿಸ್ಸಂವತ್ಸರಂ ವಸಂತೇನೈವಾಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮಚಿನುತ ಗ್ರೀ-
ಷ್ಮೇಣ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪಕ್ಷಂ ವರ್ಷಾಭಿಃ ಪುಚ್ಛಗ್ಂ ಶರದೋತ್ತರಂ ಪಕ್ಷಗ್ಂ ಹೇಮಂತೇನ
ಮಧ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಾ ಅಸ್ಯ ತತ್ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಮಚಿನುತ ಪಕ್ಷೇಣ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪಕ್ಷಂ ಪಶುಭಿಃ
ಪುಚ್ಛಂ ವಿಶೋತ್ತರಂ ಪಕ್ಷಮಾಶಯಾ ಮಧ್ಯಂ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನಗ್ನಿಂ ಚಿನುತ ಋತುಭಿ-
ರೇವೈನಂ ಚಿನುತೇದ್ಯಥೋ ಏತದೇವ ಸರ್ವಮವ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೧೦-೧)

ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳಿಂದ ಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಸಕಲ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು, ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಾಶ್ವಕ್ಕೂ ಕಾಲಾವಯವಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ,

ಉಷಾ ವಾ ಅಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ ಶಿರಃ | ಸೂರ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುರ್ವಾತಃ ಪ್ರಾಣೋ ನ್ಯಾತ್ರಮಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ
ಸಂವತ್ಸರ ಆತ್ಮಾಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ ದ್ಯೌಷ್ಟುಷ್ಮಮಂತರಿಕ್ಷಮುದರಂ ಪೃಥಿವೀ ಪಾಜಸ್ಯಂ ದಿಶಃ
ಪಾರ್ಶ್ವೇಽವಾಂತರದಿಶಃ ಪರ್ಶವ ಋತವೋಽಂಗಾಢಿ ಮಾಸಾಶ್ಚಾರ್ಧಮಾಸಾಶ್ಚ ಪರ್ವಾಣ್ಯ-
ಹೋರಾತ್ರಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯಸ್ಥಿಢಿ ನಭೋ ಮಾಗ್ಂಸಾನ್ಯೂವಧ್ಯಗ್ಂ ಸಿಕತಾಃ
ಸಿಂಧವೋ ವಾಗೇವಾಸ್ಯ ವಾಗಹರ್ವಾ ಅಶ್ವಂ ಪುರಸ್ತಾನ್ಮಹಿಮಾನ್ವಜಾಯತ
ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವೇ ಸಮುದ್ರೇ ಯೋನೀ ರಾತ್ರಿರೇನಂ ಪಶ್ಚಾನ್ಮಹಿಮಾನ್ವಜಾಯತ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ ೧೦-೬-೪-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞಾಶ್ವಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾಶ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಉಷಸ್ಸೇ ಶಿರವು, ಸೂರ್ಯನೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು, ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರನೇ ಮುಖವು, ಸಂವತ್ಸರವು ದೇಹವು, ಋತುಗಳೇ ಅಂಗಗಳು, ಮಾಸಾರ್ಧಮಾಸಗಳೇ ಪರ್ವಗಳು, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೇ ಆಧಾರಸ್ತಂಭಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿಕ್ರಮಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯು ಪ್ರಕೃತವಾದ (೧-೧೫೫-೬) ಬುಕ್ಕಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲಾತ್ಮಕೋ ವಿಷ್ಣುಃ, ವಿವಿಧ-ಮಾತ್ಮಾನಂ ವಿಮಾನಃ ದೇವತಿರ್ಯಗಾತ್ಮನಾ ವಿಭಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಯನ್ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ವರ್ಣನೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೇ ಮುಂದೆ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವ ಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾದುದೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಈ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

In the elaborate rite of the piling of the fire-altars lies the most philosophic content of the Samhita, for in it finds expression the chief doctrine of the sacrificial ritual, the sacrifice as a cosmic power of the highest potency. The first expression of it is preserved

in the literature of the Purusha hymn of the Rig-Veda (X-90) where the creation of the universe is figured as the sacrifice of a Primeval Purusha, who is all that is and that shall be. This creation cannot be regarded as ever proceeding, and the year, the symbol of time, takes its part in that the three seasons, spring, summer, and autums form the ghee, the kindling sticks and the oblation, undoubtedly an attempt to recognise and explain time in its relation to the Universe.

(A. B. Keith :—The Taittiriya Samhita—I. Introduction : Harvard Oriental Series Vol. 18-P. CXXXVI)

The Satapatha Brahmana in the tenth book (X. 6.4), which deals with the secret of the fire, develops the theme more philosophically. Prajapathi is the year, for he is essentially, as the creator, time, and the year is at once the symbol of time, and the period in which the working of nature completes a round and commences again.

(A. B. Keith. The Religion and Philosophy of the Veda—Vol. II P. 466.)

ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರವು ತನ್ನ ಆದಿಯನ್ನೂ ಅಂತ್ಯವನ್ನೂ ಅಯನಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿಯೂ ಅನಂತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವ ಜೀವನವೂ ಸಹ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಆದ್ಯಂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದಾಗಿಯೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅನಾದ್ಯನಂತವಾದ ಭ್ರಮಣ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗಾಢವಾದ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವು ಅಡಗಿದೆಯೆಂದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಸಾರಾಂಶವಾಗಿದೆ.

ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ದೇಹದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಅಡಗಿವೆಯೆಂದೂ, ಮತ್ತು, ಅಗ್ನಿ, ವಿಷ್ಣು, ಆದಿತ್ಯ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವರೆಂದೂ, ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಲವೇ ಆಧಾರವೆಂದೂ, ಆ ಕಾಲವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶವೆಂದೂ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತೇನೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ ।

ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಶತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಸ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾಮುದಯತೈಷ ಸೂರ್ಯಃ ॥

(ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್, ೧-೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ವಿಶ್ವರೂಪಿಯೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಪರಾಯಣನೂ (The final goal), ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಏಕಜ್ಯೋತಿಯೂ, ಸಹಸ್ರಾರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯಾಯನೇ ದಕ್ಷಿಣಂ ಚೋತ್ತರಂ ಚ |

.... ||

ಪಂಚಸಾದಂ ಪಿತರಂ ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ ದಿವ ಆಹುಃ ಪರೇ ಅರ್ಥೇ ಪುರೀಷಿಣಂ |

ಅರ್ಥೇನೇ ಅನ್ಯ ಉಪರೇ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಷಳರ ಅಹುರರ್ಪಿತಂ ||

(Repetition of R. V. 1-164-12)

ಮಾಸೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಏವ ರಯಿಃ ಶುಕ್ಲಃ ಸ್ರಾಣಃ |

ಅಹೋರಾತ್ರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯಾಹರೇವ ಸ್ರಾಣೋ ರಾತ್ರಿರೇವ ರಯಿಃ |

(ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ ೧-೯ರಿಂದ ೧೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಿಗೂ, ಮಾಸಕ್ಕೂ, ಪಕ್ಷಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾಲದ ಸಕಲ ಅವಯವಗಳೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಅವಯವಾವಯವಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಾಲಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಅವಯವಾವಯವಿಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಆಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದಾದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮನು ; ವಿಷ್ಣುವೂ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮನು ಎಂದು ಅಭೇದಬೋಧಕಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮೈಷ ಇಂದ್ರ ಏಷ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇತೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಮಾನಿ ಚ ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಾನಿ ಪೃಥಿವೀ ನಾಯುರಾಕಾಶ ಆಪೋ ಜ್ಯೋತೀಂಷೀತ್ಯೇತಾನೀಮಾನಿ ಚ ಪುದ್ರಮಿಶ್ರಾಣೀವ ||

(ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ ೩-೩)

ದೇವೋ ವರುಣಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತಾ |

(ಛಾ. ಉ. ೧-೧೨-೫)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸರ್ವಾತ್ಮನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವಾತ್ಮನೆಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಸರ್ವಾತ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದಿತ್ಯನೇ ಕಾಲಾತ್ಮಕನು-ಕಾಲಾಧಾರನು ಮತ್ತು ಕಾಲಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನು. ಅದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಭ್ರಮಣವನ್ನೂ ಕಾಲಗಳ ಭ್ರಮಣಗಳನ್ನೂ ಅಭೇದರೂಪದಿಂದ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಸಾಯಣರ ಸಮಾಧಾನವು, ಅಥವಾ ಸ್ವಭ್ರಮಣಾಧೀನತ್ವಾದಿತರೇಷಾಂ ಪರಿಭ್ರಮಣಸ್ಯ | ಅತಃ ಸ್ವಯಂ ಭ್ರಮತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಮಿಮಾಢಃ—ವಿವಿಧಮಾತ್ಮನಂ ಮಿಮಾಢಃ ದೇವತಿರ್ಯಗಾತ್ಮನಾ ವಿಭಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಯನ್ | ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ತನ್ನ ಆತ್ಮತ್ವವನ್ನು ದೇವತಿರ್ಯಗಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ತಾನೇ ವಿಧವಿಧವಾದ ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಏಕೈವದ್ವರೂ ಕಾರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಥಾಂತರಗಳನ್ನೂ, ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಚೇತುರ್ಭಿಃ—ಝಲ್ಯುಪೋತ್ತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮೬-೧-೧೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲಾದಿವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಉಪೋತ್ತಮ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯತೀನ್—ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ ಧಾತು. ಇನ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೃತ್ತಮ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವೀವಿಸತ್—ಟುವೇಪ್ಯ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. **ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸುಭ್ಯಃ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಚ್. **ಣಾಚಿಜ್ಯಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ** (ಪಾ. ಸವ. ೭-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. **ಏಚಿಇತ್ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಚಿಜಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. **ಸನ್ನಲ್ಲಘುನಿ ಚಿಜ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. **ಣೇರನಿಟಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತ್ ಶರೀರಃ—ಬೃಹತ್ ಶರೀರಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಮಿಮಾನಃ—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಜುಮೋತ್ಯಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಭೃಗಾಮಿತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದು. ತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಕ್ವಭಿಃ—ಋಚ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. **ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕುಮಾರಃ—ನ ಕುಮಾರಃ ಅಕುಮಾರಃ. ತತ್ಪುರುಷೇಕುತುಲ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹವಮ್—ಅಹ್ ಉಪಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಹ್ವೇರ್ಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ,

ಅನಾದೇಶ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಜಂಯುದ್ಧೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ||೬ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೫ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರ ಐವತ್ತಾನೆರೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಭವಾ ಮಿತ್ರ ಇತಿ ಪಂಚರ್ಚಂ ಸಪ್ತದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ | ಜಾಗತಂತ್ರಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾ-
ದಿದಮಪಿ ಜಾಗತಂ | ವೈಷ್ಣವಂ ಹೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದ್ವೈಷ್ಣವಂ | ಭವ ಪಂಚೇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ಉಕ್ಥೇ
ತೃತೀಯಸವನೇಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ ವಿನಿಯುಕ್ತಂ | ಉಕ್ಥೇ ತು ಹೋತ್ರಾಕಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂತ್ರೀತಂ | ಭವಾ ಮಿತ್ರಃ ಸಂ ವಾಂ ಕರ್ಮಣಾ | ಅ. ೬-೧ || ಇತಿ || ಸಾಮ್ಯಚರೋರುಭಯತೋ
ಘೃತೇನ ಯಷ್ಟವ್ಯಂ ತತ್ರೋಪರಿತನೇ ಘೃತಯಾಗ ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿ ಕ್ರಮಸ್ವೇತಿ ಪ್ರಾಕೃತಾ ಯಾಜ್ಞಾ |
ದಶಮೋಹನಿ ತು ತಸ್ಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇ ಭವಾ ಮಿತ್ರ ಇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ | ದಶಮೋಹನೀತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂತ್ರೀತಂ | ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿ ಕ್ರಮಸ್ವೇತಿ ಘೃತಯಾಜ್ಯಾಸ್ಥಾನೇ ಭವಾ ಮಿತ್ರಃ | ಅ. ೮-೧೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಭವಾ ಮಿತ್ರ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚ್ಛ್ರವುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನು
ಮುಷಿಯು- ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಯು. ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಭವ ಪಂಚೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರು
ವುದು. ಉಕ್ಥವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಮುಪ್ಪಿಜನು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಉಕ್ಥೇ ತು ಹೋತ್ರಾಕಾಣಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಭವಾ ಮಿತ್ರಃ ಸಂ
ವಾಂ ಕರ್ಮಣಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೧) ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ
ಎರಡು ಚರುಹೋಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಘೃತಯಾಗದಲ್ಲಿ
ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿಕ್ರಮಸ್ವ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಾಕೃತಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಅದರ
ಹತ್ತನೆಯ ದಿವಸ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿಕ್ರಮಸ್ವ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಭವಾಮಿತ್ರ ಎಂಬ
ಋಕ್ಕನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದಶಮೋಹನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಉರು ವಿಷ್ಣೋ
ವಿಕ್ರಮಸ್ವೇತಿ ಘೃತಯಾಜ್ಯಾಸ್ಥಾನೇ ಭವಾ ಮಿತ್ರಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. (ಅ. ೮-೧೨)

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೫೬

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೫೬ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೨೬ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂಖ್ಯ—೫ ॥

॥ ಮುಖ್ಯ—ದೀರ್ಘತನಾ ಔಚತ್ಯಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ವಿಷ್ಣುಃ ॥

॥ ಪಂದಃ—ಜಗತ್ತೀ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಭವಾ ಮಿತ್ರೋ ನ ಶೇನ್ಯೋ ಘೃತಾಸುತಿರ್ವಿಭೂತದ್ಯುನ್ನು ಏವಯಾ ಉ
ಸಪ್ರಥಾಃ ।

ಅಥಾ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ವಿದುಷಾ ಚಿದಧ್ಯಃ ಸ್ತೋಮೋ ಯಜ್ಞಶ್ಚ ರಾಧ್ಯೋ
ಹವಿಷ್ಮತಾ ॥ ೧ ॥

ಪದಪಾಠಃ

ಭವ | ಮಿತ್ರಃ | ನ | ಶೇನ್ಯಃ | ಘೃತಸುತಿಃ | ವಿಭೂತದ್ಯುನ್ನುಃ | ಏವಯಾಃ | ಉಂ ಇತಿ |
ಸಪ್ರಥಾಃ ।

ಅಥ | ತೇ | ವಿಷ್ಣೋ | ಇತಿ | ವಿದುಷಾ | ಚಿತ್ | ಅಧ್ಯಃ | ಸ್ತೋಮಃ | ಯಜ್ಞಃ | ಚ | ರಾಧ್ಯಃ |
ಹವಿಷ್ಮತಾ ॥ ೧ ॥

! ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ ಮಿತ್ರೋ ನ | ಮಿತ್ರೇದುಃಖಾತ್ ತ್ರಾತಾ ಸಖಾ ಆದಿತೋ ವಾ ಮಿತ್ರಃ | ಪ್ರಮಿ-
ತೇಸ್ತ್ರಾಯತ ಇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ೧೦-೨೧ | ತದ್ವತ್ ಶೇನ್ಯಃ ಸುಖೇ ಸಾಧುಃ ಸುಖಕರ್ತಾ ಘೃತಾಸುತಿಃ

ಘೃತಮುದಕಮಾಸೂಯತೇ ಯೇನ ಸ ತಾದ್ಯಶಃ | ಯದ್ವಾ | ಘೃತಮಾಜ್ಯಮಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ನೀಯತೇ
ಯಸ್ಮೈ ಸ ತಾದ್ಯಶಃ | ವಿಭೂತದ್ಯುಮ್ನಃ ಪ್ರಭೂತಯಶಾಃ ಪ್ರಭೂತಾನೋ ವಾ | ಏವಯಾ ರಕ್ಷಣಸ್ಯ
ಮಿತ್ರಯಿತಾ ಪ್ರಾಪಯಿತಾ | ಸಪ್ರಥಾಃ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥುಃ | ಪ್ರತಿವಿಶೇಷಣಂ ನೋ ಭವೇತಿ ಸಂಬಂಧಃ ||
ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀಜ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಉ ಇತಿ ಪಾದಪೂರಣಃ || ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ ತ್ವಂ ಯಸ್ಮಾದಿದ್ಯಶೋ
ಭವಸಿ ಅಧಾಸ್ಮಾತ್ರೇ ತವ ಸ್ತೋಮಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷೋ ವಿದುಷಾ ತ್ವನ್ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೇದಿತ್ರಾ ಯಜ-
ಮಾನೇನಾಧ್ಯಃ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರವರ್ಧನಾರ್ಹಃ | ಏಕವಾರಕರಣೇ ನ ಸಂಪೂರ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ
ತೇ ಯಜ್ಞಶ್ಚ ಹವಿಷ್ಮತಾ ತೇನ ಯಜಮಾನೇನ ರಾಧ್ಯಃ ಸಮಾರಾಧನೀಯಃ | ಯದ್ವಾ | ವಿದುಷಾ
ಹೋತ್ರಾ ಸ್ತೋನೋ ರಾಧ್ಯೋ ಹವಿಷ್ಮತಾ ಯಜ್ಞಶ್ಚ ರಾಧ್ಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ) ಮಿತ್ರೋ ನ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನಂತೆ | ಶೇಷಃ—
ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ | ಘೃತಾಸುತಿಃ—ಅಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ | ವಿಭೂತ
ದ್ಯುಮ್ನಃ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಏವಯಾಃ-
ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿಯೂ | ಸಪ್ರಥಾಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಸುಗಮ್ಯನಾಗಿಯೂ | ಭವ—(ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ)
ಆಗಿರು | ವಿಷ್ಣೋ—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ | ಅಧ—ನೀನು ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ಸ್ತೋಮಃ—ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು | ವಿದುಷಾ—(ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು) ತಿಳಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ |
ಅಧ್ಯಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ | ಯಜ್ಞಶ್ಚ—(ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ) ಯಾಗವೂ ಕೂಡ |
ಹವಿಷ್ಮತಾ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ | ರಾಧ್ಯಃ—ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನಮಗೆ ನೀನು ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಸುಖವನ್ನಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ, ಅಜ್ಯಾಹುತಿ
ಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಭೂತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿಯೂ,
ಸುತ್ತಲೂ ಸುಗಮ್ಯನಾಗಿಯೂ ಆಗಿರು. ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ
ನಿನ್ನ ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗತಕ್ಕ
ದ್ದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಯಾಗವೂ ಕೂಡ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ ನೆರವೇರಿ
ಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

English Translation

Be (to us), Vishnu, like a friend, the giver of happiness, the acceptor
of oblations, abounding with food, the granter of protection, and every way
accessible; on which account your praise is to be repeatedly recited by the
wise, and your worship to be celebrated by the offerer of oblations.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮಿತ್ರನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಲೌಕಿಕವಾದ ಸಖನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಆ ಸಖನ ಗುಣಗಳಿರತಕ್ಕ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಮಿತ್ರನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಸಖನಿಂದ ಸುಖಸಂತೋಷಾದಿಗಳು ಯಾವ ರೀತಿ ಲಭಿಸುವುವೋ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಮಿತ್ರನಿಂದಲೂ ಅದೇ ಉಪಕಾರಗಳು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಲಭಿಸುವುವು ಎಂದು ತೋರಿಸುವಂತೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಮಿತ್ರಃ-ಮಿತ್ರಃ ಪ್ರಮೀತೇಸ್ತ್ರಾಯತೇ | ಸಂಮಿನ್ವಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ | ಮೇದಯತೇರ್ವಾ | ನಾಶದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಳಿಯುತ್ತಾ (ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಾ) ಚಲಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪೋಷಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪುಷ್ಟವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಮಿತ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರೆಂದು ಯಾಸ್ಮರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಮತ್ತು,

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುನಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಭಿ ಚಷ್ಟೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜು ಹೋತ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಮಿತ್ರನ ಹಿತಕರವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿತ್ವವನ್ನೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಧಾರಣಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿ ತನಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಮಿತ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಆಪ್ತಮಿತ್ರನ ಗುಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶೇವ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಶೇವ್ಯಃ—ಸಾಧುಃ ಸುಖಕರ್ತಾ | ಸುಖಕಾರಿಯು. ಶೇವನೆಂದರೆ ಸುಖವೆಂದರ್ಥ. ಯಜ್ಞಫಲವಾದ ಸುಖವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಯಜ್ಞ ಸಾಹಂ ದುವ ಇಷೇಽಗ್ನಿಂ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಶೇವಸ್ಯ | ಅದ್ರೇಃ ಸೂನುಮಾಯುನಾಹುಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨೦-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಯಜ್ಞಫಲರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸುಖಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಶೇವಪದವನ್ನೊಪ್ಪಿಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನ ಸ್ವರೂಪದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮಿತ್ರನು ಇಷ್ಟು ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಘೃತಾಸುತಿಂ—ಘೃತರೂಪವಾದ ಅಸುತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಅಸುತಿಯೆಂದರೆ ರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳೂ, ಆಹುತಿರೂಪವಾದ ಸೋಮರಸವೂ ಅಥವಾ ಘೃತರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಯೂ ಅಸುತಿಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ

ತ್ವೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾಸೋ ಅಮೃತ ಆಸಾ ದೇವಾ ಹವಿರದಂತ್ಯಾಹುತಿಂ |

ತ್ವಯಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ವದಂತ ಆಸುತಿಂ ತ್ವಂ ಗರ್ಭೋ ವೀರುಧಾಂ ಜಜ್ಞಿಷೇ ಶುಚಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮಾನವರು ರಸರೂಪವಾದ ಸ್ವೀರಾದ್ಯನ್ನಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಸ್ವೀರಾದಿಗಳ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಆಸುತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಘೃತರೂಪವಾದ ಆಸುತಿಯೆಂದರ್ಥ.

ವಿಭೂತದ್ಯುಮ್ನಃ—ಪ್ರಭೂತಯಶಾಃ ಪ್ರಭೂತಾನ್ನೋ ವಾ | ಪ್ರಭೂತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ದ್ಯುಮ್ನಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಅಲ್ಲದೇ ಪುನಃ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ, ದ್ಯುಮ್ನಂ ದ್ಯೋತತೇರೈಶೋ ವಾ ಅನ್ನಂ ವಾ (ನಿ. ೫-೫) ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ಯುತ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಯಶಸ್ಸೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅನ್ನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಿ,

ಶತಂ ತೇ ಶಿಪ್ರಿನ್ನೂತಯಃ ಸುದಾಸೇ ಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಾ ಉತ ರಾತಿರಸ್ತು |

ಜಹಿ ವಧರ್ವನುಷೋ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯಾಸ್ತೇ ದ್ಯುಮ್ನಮಧಿ ರತ್ನಂ ಚ ಧೇಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೫-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸನ್ನು ದಹರಿಸಿ ನಮಗೆ ದ್ಯುಮ್ನವನ್ನೂ ರತ್ನವನ್ನೂ ಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ರತ್ನಶಬ್ದದಿಂದ ಧನವು ಸೂಚಿತವಾಗಿ ದ್ಯುಮ್ನವೆಂದರೆ ಯಶಸ್ಸು ಅಥವಾ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೫-೫) ಆದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ವಿನಯಾಃ—ಈ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಏನೈಃ ಸಖಿಭಿಃ—ಗಮನಶೀಲೈರ್ಮಿತ್ರೈಃ ಪ್ರಭೂತೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವನ್ನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಡಗೂಡಿ ಇರುವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂಲಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಚಾರಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಿಶ್ರಯಿತಾ ಯೋಜಿತಕ್ಕವನು ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ರಥಾಃ—ಸರ್ವತಃ ಪೃಥುಃ | ಸುತ್ತಲೂ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ಮೂಲಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ (ನಿ. ೬-೮).

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸಿ ಜುಷ್ಠೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ | ತ್ವಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ತನ್ನತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೩-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಸನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವು ಕೊಂಚ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಲೂ ಬೃಹಚ್ಛರೀರನಾಗಿರು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ಥಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರವರ್ಧನಾರ್ಹಃ | ಏಕವಾರಕರಣೇ ನ ಸಂಪೂರ್ಯತೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಸ್ತೋತ್ರಮರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಪದೇ ಪದೇ ಪಠಿಸಿ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ
ದ್ದಾಗಿದೆ. ಏಕವಾರ ಪಠಿಸಿ ಮುಗಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ.

ರಾಧ್ಯಃ—ಸಮಾರಾಧನೀಯಃ | ವೈಭವದಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಭವ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ದ್ವ್ಯಚೋತಸ್ತೀಜಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ
ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಿತ್ರಃ—ಇಾಮಿದಾ ಸ್ನೇಹನೇ ಧಾತು. ಅಮಿಚಿಮಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೦-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೇಷ್ಯಃ—ಶೇನೇ ಸಾಧುಃ ಶೇಷ್ಯಃ. ಸಾಧ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೃತಾಸುತಿಃ—ಘೃತಂ ಆಸುತಿಃ ಯೇನ ಸಃ ಘೃತಾಸುತಿಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭೂತದ್ಯುನ್ಮುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ರಥಾಃ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಅಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಪ್ರಥಸಾ ಸಹ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸಪ್ರಥಾಃ ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಸಮಾಸ. ಪೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸ ಭಾವ.

ಅಥಾ—ಅಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ನಿಸಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದುಷಾ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ವಿದೇಃಶತುರ್ವಸುಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವವಿಗೆ ವಸು ಆದೇಶ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರ
ಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ.

ಅರ್ಥಃ—ಋಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ
ಗುಣ. ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೂ ಯತ್ ಬಂದಾಗ
ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಃ ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ ವೇಧಸೇ ನವೀಯಸೇ ಸುಮಜ್ಜಾನಯೇ ವಿಷ್ಣವೇ
ದದಾಶತಿ |

ಯೋ ಜಾತಮಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಿ ಬ್ರವತ್ಸೇದು ಶ್ರವೋಭಿಯುಜ್ಯಂ
ಚಿದಭ್ಯಸತ್ || ೨ ||

| ಪದಪಾಠಃ |

ಯಃ | ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ | ವೇಧಸೇ | ನವೀಯಸೇ | ಸುಮತ್ಜ್ಜಾನಯೇ | ವಿಷ್ಣವೇ | ದದಾಶತಿ |

ಯಃ | ಜಾತಂ | ಅಸ್ಯ | ಮಹತಃ | ಮಹಿ | ಬ್ರವತ್ | ಸಃ | ಇತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಶ್ರವಃಭಿಃ |

ಯುಜ್ಯಂ | ಚಿತ್ | ಅಭಿ | ಅಸತ್ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಃ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯಃ ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಾಯ | ನಿತ್ಯಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ವೇಧಸೇ
ವಿವಿಧಜಗತ್ಕರ್ತೃಣಾ ನವೀಯಸೇ ನಿತ್ಯನೂತನಾಯ | ಅತ್ಯಂತರಮಣೀಯಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ತುತ್ಯಾಯ
ನಾ ಸುಮಜ್ಜಾನಯೇ ಸ್ವಯಮೇವೋತ್ಪನ್ನಾಯ || ಜನೇರಾಣಾದಿಕ ಇಣ್ || ಸುಮತ್ಸ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ನಿ. ೬-೨೨ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಕಃ | ಯದ್ವಾ | ಸುತರಾಂ ನಾದಯತೀತಿ ಸುಮತ್ | ತಾದೃಶೀ ಜಾಯಾ ಯಸ್ಯ
ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ತಸ್ಮೈ ಸರ್ವಜಗನ್ಮಾದನಶೀಲಶ್ರೀಪತಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಜಾಯಾಯಾಃನಿಜ್ ||
ಪಾ. ೫-೪-೧೩೪. || ಇತಿ ನಿಜಾದೇಶಃ ಸಮಾಸಾಂತಃ | ವಲಿ ಲೋಪಃ || ಉಕ್ತಗುಣಕಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ
ನ್ಯಾಪಕಾಯ ದದಾಶತಿ ಹವಿರಾದಿಕಂ ದದಾತಿ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹತೋ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯ ಮಹಿ
ಮಹತ್ ಪೂಜ್ಯಂ ಜಾತಂ ಜನ್ಮೋತ್ಪತ್ತಿಂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪಂ ಜನ್ಮ ಬ್ರವತ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ||
ಬ್ರವೀತೇರ್ಲೇಟ್ಕೃಡಾಗಮಃ || ಸಂಕೀರ್ತಯೇತ್ | ಸೇದು | ಉಶಬ್ದೋಽಪಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಸೋಽಪಿ ದಾತಾ
ಸ್ತೋತಾ ಚ ಶ್ರವೋಭಿರನ್ನೈಃ ಕೀರ್ತಿಭಿರ್ವಾ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ಯುಜ್ಯಂ ಚಿತ್ ಸರ್ವೈರ್ಗಂತವ್ಯಮೇವ
ತತ್ಪದಮುಖ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯೇನಾಸತ್ | ಗಚ್ಛತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಮಾನವನು | ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ—ಪ್ರಾಚೀನನಾಗಿಯೂ ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯನಾಗಿಯೂ |
ವೇಧಸೇ—ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನಾಗಿಯೂ | ನವೀಯಸೇ—ನೂತನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಮಣೀಯನಾಗಿಯೂ |

ಸುಮಜ್ಞಾನಯೇ—ತಾನಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ
ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ವಿಷ್ಣುವೇ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ | ದದಾಶತಿ—(ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು)
ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | (ಮತ್ತೆ) ಮಹತಃ ಅಸ್ಯ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಮಹಿ—ಅದ್ಭುತವಾದ ಮತ್ತು
ಪೂಜ್ಯವಾದ | ಜಾತಂ—ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪವಾದ ಜನ್ಮವನ್ನು | ಬ್ರವತ್—ಹೊಗಳುತ್ತಾನೆಯೋ | ಸೇದು—
(ಹೀಗೆ ದಾತೃವೂ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಆಗಿರುವ) ಅವನೂ ಕೂಡ | ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಅನ್ನಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಯುಜ್ಯಂಚಿತ್—(ಎಲ್ಲರೂ) ಹೋಗಿಸೇರಬೇಕಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು | ಅಭಿ—
ಉಪಲಕ್ಷಿಸಿ | ಅಸತ್—ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಏದಪಾಠಃ

ಯಾವ ಮಾನವನು ನಿತ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನಾಗಿಯೂ, ರಮಣೀಯನಾಗಿಯೂ,
ತಾನಾಗಿಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ,
ಮತ್ತು ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅದ್ಭುತವಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿ ರೂಪವಾದ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಾನೆಯೋ
ಹೀಗೆ ದಾತೃವೂ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಆಗಿರುವ ಅವನೂ ಕೂಡ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗಿ ಸೇರಬೇಕಾದ
ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He who presents (offerings) to Vishnu, the ancient, the creator, the
recent, the self-born ; he who celebrates the great birth of that mighty one ;
he verily possessed of abundance, attains (the station) that is to be sought
(by all).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸುಮಜ್ಞಾನಯೇ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸ್ವಯಂ
ಮೇವೋತ್ಪನ್ನಾಯ—ಸ್ವಯಂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ವಿಷ್ಣುವೇ) ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಸುತರಾಂ ಮಾದೇಯತೀತಿ
ಸುಮತ್ | ತಾದೃಶೀ ಜಾಯಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಸರ್ವಜಗನ್ನಾದನಶೀಲಶ್ರೀಪತಯೇ | ಸುಮತ್
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹರ್ಷಕಾರಕವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿ ಅಂತಹ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವಳೂ ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಸಂತೋಷ
ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳೂ ಆದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಪತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಸುಮತ್ಸ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | (ನಿ. ೬-೨೨) ಸುಮತ್ ಎಂದರೆ ಸ್ವಯಂ ತಾನಾಗಿಯೇ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು
ಹೇಳಿ,

ಉಪ ಪ್ರಾಗಾತ್ಸಮನ್ಮೇಧಾಯಿ ಮನ್ಮ ದೇವಾನಾಮಾಶಾ ಉಪ ನೀತಪೃಷ್ಠಃ |

ಅನ್ವೇನಂ, ನಿಪ್ರಾ ಋಷಯೋ ಮದಂತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪುಷ್ಪೇ ಚಕೃಮಾ ಸುಬಂಧುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಉಪಪ್ರೈತು ಮಾಂ ಸ್ವಯಂ | ನಾನು ಇಚ್ಛಿಸಿದ ಅರ್ಥವು ತಾನಾಗಿಯೇ ನನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಯಂ ಉತ್ಪನ್ನಾಯ ಎಂಬರ್ಥವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ, ಇದೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಾತಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜನ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪಂ—ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಮರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಅಥವಾ, ಸುಮತ್ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ, ಶೋಭನ ಅಥವಾ ಭದ್ರ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಸುಮಜ್ಜಾನಿಃ ಎಂದಿರುವಂತೆ ಸುಮದ್ಗಣಃ, ಸುಮದಂಶು, ಸುಮದ್ರಥಃ ಎಂದಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಭನ ಅಥವಾ ಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಿದೆಯೆಂದು ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೪೨-೭ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ (ಪೇಜು 254) ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೧-೧೪೨-೭ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ). ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಶ್ರೀಪತಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಐತ್ಸರ್ಯ, ಕಾಂತಿ ಎಂಬರ್ಥಗಳಿವೆಯೇ ಹೊರತು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೆಂಬ ರೂಢವಾದ ಹೆಸರಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ಉಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಜಾತಂ—ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪಂ ಜನ್ಮ | ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆಶಿಸಿ ತತ್ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಈಶ್ವರತತ್ವವು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದುದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕ ಆಸೀತ್ |

ಸ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇಮಾಂ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಜಾತಮಾತ್ರೇ ಏವ ಜಗತಃ ಈಶ್ವರಃ ಆಸೀತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನಾದಿತ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವೇಧಸೇ—ವಿವಿಧಜಗತ್ಪ್ರೇ | ನಾನಾರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಎಂದರ್ಥ. ವೇಧಸ್ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯). ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಕನು ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಫಲಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾದಕನು ಎಂದಾಗಬಹುದೇ ಹೊರತು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನ ಪರವಾಗಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಮಜ್ಜಾನಯೇ, ಜಾತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳು ಜಗತ್ಪ್ರಕೃತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಪದವು ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ ಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪೂರ್ವಾಯ ನವೀಯಸೇ—ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ನೂತನತ್ವವನ್ನೂ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನಂತತ್ವವನ್ನೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನವೀಯಸೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು

ನಿತ್ಯನೂತನಾಯ ಅತ್ಯಂತರಮಣೀಯಾಯ | ನಿತ್ಯನೂತನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯನೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ (೩-೪-೩-೯) ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಪೂರ್ವಾರ್ಧ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜಗತಃ ಪೂರ್ವಮೇವ ಭವಾಯ ಜಗತ್ಪ್ರಪ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವ ಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದ ಎಂತಲೂ, ನವೀಯಸೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದ್ಯವತಾರೈರತ್ಯಂತಂ ನೂತನಾಯ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದ್ಯವತಾರರೂಪಗಳಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನೂತನನಾಗಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರವೋಭಿರ್ಯುಜ್ಯಂಚಿವಭ್ಯಸತ್—ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೨-೪-೩-೯) ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಅನ್ನೈಃ ಕೀರ್ತಿಭಿರ್ವಾ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್, ಯುಜ್ಯಂ ಚಿತ್ — ಸರ್ವೈರ್ಗಂತವ್ಯಮೇವ ತತ್ಪದಂ, ಅಭ್ಯಸತ್—ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಚ್ಛತಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಅನ್ನಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಸೇರಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಪರಮಪದವನ್ನು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಶ್ರವಣೀಯೈರ್ಹವಿದಾರ್ವನಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷೈಶ್ಚ ಯುಜ್ಯಂಚಿತ್ ಸರ್ವದಾ ಸ್ವೇನ ಯುಕ್ತಮಸಿ ಕಾಮಕ್ರೋಧಲೋಭರೂಪಂ ಶತ್ರುಂ ಅಭ್ಯಸತ್—ಅಭಿತಃ ನಿರಸ್ಯತಿ ||

ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಆರ್ಪಿಸುವಾಗ ಶ್ರವಣೀಯವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ ಕಾಮಕ್ರೋಧಾದಿರೂಪವಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ದೂರವಾಗಿ ಅಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತ್ರಿವಿಧಂ ನರಕಸ್ಯೇದಂ (ಭಂಗೀ) ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಿರಸ್ಯತಿ ಹೊರಗೆ ಅಟ್ಟುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರವಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ, ಬಲ, ಸ್ತೋತ್ರ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಚಿತ್ ಎಂಬ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಯುಜ್ಯಂಚಿತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವೈರ್ಗಂತವ್ಯಮೇವ ಎಲ್ಲರೂ ಪಡೆಯಲೇ ಬೇಕಾದ ಎಂಬ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವೇನ ಯುಕ್ತಮತಿ | ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಂಟಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಎಂಬ ಒಂದು ತಿರಸ್ಕರಣೀಯವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಚಿದಿತ್ಯೇಷೋಽನೇಕಕರ್ಮಾ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದರಿಂದ (೧-೪) ಈ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಆಚಾರ್ಯಶ್ಚಿದಿದಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಇತಿ ಪೂಜಾಯಾಂ ಇದನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರೇ ಹೇಳಬೇಕು (ಇತರರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಪಾತವು ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ದಧಿಚಿದಿತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ | ದಧಿಯಂತೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾವಾಚಕವಾಗಿಯೂ, ಕುಲ್ಮಾಷಾಶ್ಚಿದಾಹರ ಹುಳಿಗಂಜಿಯನ್ನಾದರೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎನ್ನುವಾಗ ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತ

ದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಥವನ್ನೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಭ್ಯಸತ್—ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಚ್ಛತಿ | ಪರಮಪದದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಎಸೆದುಬಿಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಸ್ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೇಧಸೇ—ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. **ವಿಧಾ** ಖೋ ವೇಧಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪಸರ್ಗವಿಶಿಷ್ಟಧಾತುವಿಗೆ ವೇಧಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ

ನವೀಯಸೇ—ಅತಿಶಯೇನ ನವಃ ನವೀಯಾನ್. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇನ್** ತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಮಜ್ಜಾನಯೇ—ಸುಮತ್ ಸ್ವಯಂ ಜಾನಿಃ ಉತ್ಪತ್ತಿಃ ಯಸ್ಯ. ಸುಮತ್ ಸ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ (ನಿರು. ೬-೨೨) ಎಂದು ಯಾಸ್ವರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅತಃ** ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸುಮಜ್ಜಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸುತರಾಂ ಮಾದಯತಿ ಇತಿ ಸುಮತ್. ಸು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಮತ್ ಜಾಯಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮಜ್ಜಾನಿಃ ಜಾಯಾಯಾ ನಿಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತವಾಗಿ ನಿಜಾದೇಶ. ಬರುತ್ತದೆ. **ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ ಬಹುವ್ರಿಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವದಾಶತಿ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಖ್ವಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ **ಭಂವಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ವ ಆದೇಶ ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ವಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹತಃ—ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. **ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬ್ರವತ್—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಞಾಟಾ**

(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಯಚ್ಚೈಬ್ಧಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಪಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವ್ಯ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯುಜ್ಯಮ್—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸತ್—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಮು ಸ್ತೋತಾರಃ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಯಥಾ ವಿದ ಋತಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ ಜನುಷಾ
ಪಿಸರ್ತನ |

ಅಸ್ಯ ಜಾನಂತೋ ನಾಮ ಚಿದ್ವಿವಕ್ತನ ಮಹಸ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಸುಮತಿಂ
ಭಜಾಮಹೇ || ೩ ||

ಪದಪಾಠ

ತಂ | ಲೂಂ ಇತಿ | ಸ್ತೋತಾರಃ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ | ಯಥಾ | ವಿದ | ಋತಸ್ಯ | ಗರ್ಭಂ | ಜನುಷಾ |
ಪಿಸರ್ತನ |

ಅ | ಅಸ್ಯ | ಜಾನಂತಃ | ನಾಮ | ಚಿತ್ | ವಿವಕ್ತನ | ಮಹಃ | ತೇ | ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ | ಸುಮತಿಂ |
ಭಜಾಮಹೇ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಸ್ತೋತಾರಃ ತಮು ತಮೇವ ವಿಷ್ಣುಂ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಪೂರ್ವಾರ್ಹಮನಾವಿಸಂಸಿದ್ಧಮೃತಸ್ಯ
ಗರ್ಭಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಗರ್ಭಭೂತಂ | ಯಜ್ಞಾತ್ಮನೋತ್ಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞೋ ವೈ ವಿಷ್ಣುಃ | ಶಃ.

೧-೧-೨-೧೩ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ಋತಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭಕಾರಣಂ | ಉದಕೋತ್ಪಾದಕ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಪ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದೌ | ಮನು ೧-೮ | ಇತಿ ಸ್ಮೃತೇಃ | ಏವಂಭೂತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಯಥಾ
ವಿದ ಜಾನೀಥ ತಥಾ ಜನುಷಾ ಜನ್ಮನಾ ಸ್ತುತ ಏವ ನ ಕೇನಚಿದ್ವರಲಾಭಾದಿನಾ ಪಿಪರ್ತನ | ಸ್ತೋತ್ರಾದಿನಾ
ಪ್ರೀಣಯತ | ಯಾವದಸ್ಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಜಾನೀಥ ತಾವದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ವಿದೇರ್ಲಟಿ ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಂ |
ವಿದ ಋತಸ್ಯೇತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃತ್ಯಕ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ || ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯ
ವಿಷ್ಣೋರ್ನಾಮ ಚಿತ್ ಸರ್ವೈರ್ನಮನೀಯಮಭಿಧಾನಂ ಸಾರ್ವಾತ್ಮ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ- ಕಂ ವಿಷ್ಣು-
ರಿತ್ಯೇತನ್ನಾಮ ಜಾನಂತಃ ಪುರುಷಾರ್ಥಪ್ರದಮಿತ್ಯಧಿಗಚ್ಛಂತ ಆ ಸಮಂತಾದ್ವಿವಕ್ತನ | ವದತ |
ಸಂಕೀರ್ತಯತ | ಯದ್ವಾ | ನಾಮ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾ ನಮನಂ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸ್ವರ್ಗಾಪವರ್ಗ-
ಸಾಧನಾಯೇಷ್ವಾರ್ಯಾದ್ಯಾತ್ಮನಾ ದ್ರವ್ಯದೇವತಾತ್ಮನಾ ವಾ ಪರಿಣಾಮಮಾ ಜಾನಂತೋ ಯೂಯಂ ವಿವ-
ಕ್ತನ | ಬ್ರೂತ | ಸ್ತುತ || ವಚೇರ್ಲೋಟಿ ಛಾಂದಸಃ ಶಷಃ ಶ್ಲಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ |
ಪೂರ್ವವತ್ತನಾದೇಶಃ || ಇದಾನೀಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತ್ಯಾಹ | ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ ಸರ್ವಾತ್ಮಕ ದೇವ ಮಹೋ ಮಹ-
ತಪ್ತೇ ತವ ಸುಮತಿಂ ಸುಷ್ಪತಿಂ ಶೋಭಾತ್ಮಿಕಾಂ ಬುದ್ಧಿಂ ವಾ ಭಜಾಮಹೇ | ಸೇನಾಮಹೇ ವಯಂ
ಯಜಮಾನಾಃ ||

|| ಸ್ತುತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ತೋತಾರಃ—ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೇ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ—ಅನಾದಿಸಂಸಿದ್ಧನೂ | ಋತಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಗರ್ಭಭೂತನಾಗಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ ಅಥವಾ ಉದಕೋತ್ಪಾದಕನಾದವನೂ ಆದ | ತಮು—
ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ | ಯಥಾ ವಿದ—ಯಾವ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ನೀವು ತಿಳಿಯುತ್ತೀರೋ ಹಾಗೆ (ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆಯ) | ಜನುಷಾ-
(ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದೇ) ನೀವಾಗಿಯೇ | ಪಿಪರ್ತನ—ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿರಿ | ಅಸ್ಯ—ಮಹಾನುಭಾವನಾದ
ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ನಾಮ ಚಿತ್—ಎಲ್ಲರೂ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕಾದ “ವಿಷ್ಣು” ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು | ಜಾನಂತಃ—(ಪುರುಷಾರ್ಥ-
ಪ್ರದವೆಂದು) ತಿಳಿದವರಾಗಿ ಅಥವಾ (ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೇ ಸರ್ವವೂ ಅರ್ಪಿತವು) ಎಂದು
ತಿಳಿದವರಾಗಿ | ಆ ವಿವಕ್ತನ—(ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು) ಕೀರ್ತನಮಾಡಿರಿ | ವಿಷ್ಣೋ—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ |
ಮಹಃ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸುಮತಿಂ—ಶೋಭನಾತ್ಮಿಕನಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು | ಭಜಾಮಹೇ—
ಸೇವಿಸುತ್ತೇವೆ ! (ಅಥವಾ) ನಾವು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖವಾಗಿರುವಂತಾಗಲಿ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೇ, ಅನಾದಿಸಂಸಿದ್ಧನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಭೂತನಾಗಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ
ವನೂ, ಆದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ನೀವು ಯಾವ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೀರೋ ಹಾಗೆ ನೀವು ಯಾವ ಪ್ರತಿಫಲವನ್ನೂ
ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿರಿ. ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಲ್ಲರೂ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕಾದ
ಮಹಾನಾಮವನ್ನು ಪುರುಷಾರ್ಥಪ್ರದವೆಂದು ತಿಳಿದವರಾಗಿ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೀರ್ತನಮಾಡಿರಿ. ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ
ಮಹಾತ್ಮನಾದ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ನಾವೂ ಅನುಭವಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

English Tranlation

Hymners, propitiate of your own accord that ancient Vishnu, since you know him as the germ of sacrifice ; cognizant of his greatness, celebrate his name : may we, Vishnu, enjoy your favour.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಗಳೂ ಸಹ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೩-೯) ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜನುಷಾ ಪಿಪರ್ತನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಹವಿಷಾ ಪಿಪರ್ತನ ಎಂದೂ, ಮಹಸ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬೃಹತ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಎಂದೂ ಸಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಬದಲಾಯಿಸಿದೆ.

ಋತಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ—ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಗರ್ಭಭೂತಂ | ಯಜ್ಞಾತ್ಮನೋತ್ಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞೋ ವೈ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯಜ್ಞವೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಋತಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಭೂತನೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಋತಸ್ಯ ಉದಕಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭಕಾರಣಂ | ಉದಕೋತ್ಪಾದಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸೆ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದಾವಿತಿ ಸ್ಮೃತೇಃ | ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಕಾರಣನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೂ ಸಹ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತ್ಯಗಳ ಸಮರ್ಥನೆಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಾಪ | ಸ ದೇವಾನಾಗ್ಂ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಭವತ್ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವಾ-
ನಾಗ್ಂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತಿ | ಸ ಯಃ ಸ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞಃ ಸಃ | ಸ ಯಃ ಸ ಯಜ್ಞೋಽಸೌ ಸ
ಆದಿತ್ಯಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ ೧೪-೧-೧-೪ ರಿಂದ ೫)

ಯಜ್ಞೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

(ಮೈ. ತ್ರೀ. ೬-೧೬)

ತ್ವಂ ಯಜ್ಞಸ್ತವಂ ವಿಷ್ಣುಸ್ತವಂ ವಷಟ್ಪಾರಃ |

(ತೈ. ಉ. ೪-೧೫-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಕೃಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

ಅಪೋ ಹ ನಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮೇವಾಸ ತಾ ಅಕಾಮಯಂತ ಕಥಂ ನು ಪ್ರಜಾಯೇಮಹೀತಿ
ತಾ ಅಶ್ರಾಮ್ಯಂಸ್ತಾಸ್ತಪೋಽತಸ್ಯಂತ ತಾಸು ತಪಸ್ತಸ್ಯಮಾನಾಸು ಹಿರಣ್ಮಯಮಾಂಡಗ್ಂ

ಸಂಬಭೂವಾಜಾತೋ ಹ ತರ್ಹಿ ಸಂವತ್ಸರ ಆಸ ತದಿದಗ್ಂ ಹಿರಣ್ಮಯಮಾಂಡಂ ಯಾವತ್ಸಂ-
ವತ್ಸರಸ್ಯ ವೇಲಾ ತಾವತ್ಸರೈಷ್ವನತ | ತತಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪುರುಷಃ ಸಮಭವತ್ |

(ತ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೧-೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉದಕವೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆದಿಯಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಪಿಪರ್ತನ—ಪಿಪರ್ತಿ ಪಪುರಿರಿತಿ ಪ್ರಿಣಾತಿನಿಗಮೌ ವಾ ಪ್ರೀಣಾತಿ ನಿಗಮೌ ವಾ | ತುಂಬು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೈ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ (ನಿ ೫-೨೪) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಜನುಷಾ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಜನ್ಮಮಾತ್ರೇಣ—ಹುಟ್ಟಿದಾಗಿನಿಂದಲೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವೇ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ, ಸಹಜವಾಗಿ, ಅಥವಾ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಜನ್ಮನಾ ಸ್ವತಃ ಏವ ನ ಕೇನಚಿದ್ವರಲಾಭಾದಿನಾ | ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರತಿಫಲದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ, ಸಹಜವಾದುದೂ ನಿರ್ಮಲವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪಿಪರ್ತನ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಎಂದು ಅದೇಶರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ನಾಮ ಚಿತ್—ಸರ್ವೈರ್ನಮನೀಯಮಭಿಧಾನಂ ಸಾರ್ವಾತ್ಮ್ಯಪ್ರತಿಸಾದಕಂ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯೇತ-
ನ್ನಾಮ | ಸಕಲರಿಂದಲೂ ವಂದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಂತರ್ಗತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಯದ್ವಾ ನಾಮ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾ ನಮನಂ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸ್ವರ್ಗಪವರ್ಗಸಾಧನಾಯೇಷ್ವಾದ್ಯಾತ್ಮನಾ ದ್ರವ್ಯ-
ದೇವತಾತ್ಮನಾ ವಾ ಪರಿಣಾಮಮಾ ಜಾನಂತೋ ವಾ | ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಅಪವರ್ಗಕ್ಕೂ ಸಾಧನಗಳಾದ ಇಷ್ಟಾದಿಗಳೂ ಅವುಗಳ ಅಂಗಗಳಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಯಾಗೋದ್ದಿಷ್ಟಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಕಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಾಂತರವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶಗಳೇ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ತೋತಾರಃ—ಷ್ಪುಜ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬೋಧನಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಾಗ ಅಪ್‌ತೃಚ್‌ ತೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿದೋ-
ಲಟೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅ ಆದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಃತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಥಾ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ

ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ+ಋತಸ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹಿತಾ ದಲ್ಲಿ ಋತ್ಯಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನುಷಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಜನೇರುಸಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಸಿಪರ್ತನ—ಸ್ಯಾ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಪೃ ಇತ್ಯೇಕೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಸಾದಿ. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮ ಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ತನಪ್ತನಧನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತನಪಾದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅರ್ತಿಸಿಪರ್ತೋಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜುಕ್ತ್ವ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾನಂತಃ—ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಲಟಿಗೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಶ್ನಾವಿಕರಣ ಜ್ಞಾಜ-ನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿನಕ್ತನ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತನ ಬಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಮುತಿಮ್—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಂತ್ರೇವ್ಯಷೇಷಪಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಜಾಮಹೇ—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಮುಸ್ಯ ರಾಜಾ ವರುಣಸ್ತಮುತ್ವಿನಾ ಕ್ರತುಂ ಸಚಂತ ಮಾರುತಸ್ಯ ವೇಧಸಃ |

ದಾಧಾರ ದಕ್ಷಮುತ್ತಮಮಹರ್ವಿದಂ ವ್ರಜಂ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಖಿಸೌ
ಅಪೋರ್ಣುತೇ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತಂ | ಅಸ್ಯ | ರಾಜಾ | ವರುಣಃ | ತಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಕ್ರತುಂ | ಸಚಂತ | ಮಾರುತಸ್ಯ | ವೇಧಸಃ |
 ದಾಧಾರ | ದಕ್ಷಂ | ಉತ್ ತಮಂ | ಅಹವಿದಂ | ವ್ರಜಂ | ಚ | ವಿಷ್ಣುಃ | ಸಖಿನಾನ್ | ಅಪ್ರ-
 ಊರ್ಣುತೇ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರಣಯನೇ ತಮಸ್ಯ ರಾಜೇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ | ಅಗ್ನೀಷೋಮೌ ಪ್ರಕೇ-
 ಸ್ಯತ್ಸಿತ್ತಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ವರುಣಸ್ತಮಶ್ವಿನೇತ್ಯರ್ಥರ್ಚ ಆರಮೇತ್ | ಅ. ೪-೧೦ |
 ಇತಿ ||

ಮಾರುತಸ್ಯ ಮರುತಾಮೃತ್ವಿಜಾಂ ಸಂಘಾತೋ ಮಾರುತಂ | ತದ್ವತಃ || ಮತ್ಸರ್ಥೋ ಲುಪ್ಯತೇ ||
 ಮರುತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ವಾ ವೇಧಸೋ ಮೇಧಾವಿನೋಽಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ
 ಕ್ರತುಂ ಯಾಗಂ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣುಂ | ಯಜ್ಞೋವೈ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ರಾಜಾ ರಾಜಮಾನೋ
 ವರುಣಃ ಸಚಂತ | ಸೇವತೇ | ತಮೇವ ಕ್ರತುಂ ಯಾಗಮಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನೌ ಸಚೇತೇ | ಅನ್ಯೇಽಪಿ ದೇವಾಃ
 ಸಚಂತೇ | ಸೇವಂತೇ | ಕಿಂಚಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಸವನತ್ರಯಾತ್ಮನಾ ವ್ಯಾಪ್ತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಖಿನಾನ್ ಯಜಮಾನಾದಿ-
 ಸಖಿಭಿರ್ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನುತ್ತಮಮುಕ್ತೃಷ್ಟತಮಮಹರ್ವಿದಮಹರ್ವೇತ್ತಾರಂ ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
 ದಕ್ಷಂ ಬಲಂ ಫಲಪ್ರದಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪಂ ದಾಧಾರ | ಧೃತವಾನ್ | ಕಿಂಚಿ ವ್ರಜಂ ಚ ಮೇಘಂ ಚ |
 ವ್ರಜ ಇತಿ ಮೇಘನಾಮ ವ್ರಜಶ್ಚ ರುರಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ತಂ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾಯಾಪೋರ್ಣುತೇ |
 ಅಪಗತಾವರಣಂ ಕರೋತಿ | ಅಹುತಿವ್ವಾರಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ವೃಷ್ಟ್ಯತ್ಪಾದಕತ್ವಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಾರು-
 ತಸ್ಯ ಮರುತ್ಸಂಘಾತಸ್ಯ ದೇವಗೃಹಸ್ಯ ವೇಧಸೋ ವಿಧಾತುಃ ಸೃಷ್ಟ್ವರ್ವಿಷ್ಟೋಃ ಕ್ರತುಂ ಕರ್ಮ ಪಾಲ-
 ನಾದಿರೂಪಂ ವರುಣಾದಯಃ ಸಚಂತೇ | ತದಧೀನತ್ವಾತ್ಪಾಲನಸ್ಯ | ಸ ಚ ಸಖಿನಾನಿಂದ್ರಮರುದಾದಿ
 ಸಹಾಯೋಪೇತಃ ಸನ್ನುಕ್ತಲಕ್ಷಣಂ ದಕ್ಷಂ ವೃಷ್ಟ್ಯತ್ಪಾದನಾದಿಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪಂ ಬಲಂ ದಾಧಾರ |
 ತಥಾ ವ್ರಜಂ ಚಾಪೋರ್ಣುತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಾರುತಸ್ಯ—ಮೃತ್ವಿಕ್ಕುಗಳ ಗುಂಪಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ | ವೇಧಸಃ—ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ |
 ಅಸ್ಯ—ಯಜಮಾನನ | ತಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ಕ್ರತುಂ—ಯಾಗವನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು |
 ರಾಜಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಸಚಂತ—ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ | ತಂ—ಅದನ್ನೇ ಅಥವಾ
 ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ (ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ) | ವಿಷ್ಣುಃ—ಸವನತ್ರಯರೂಪದಲ್ಲೂ ವಾಸಿಸಿ
 ರುವ ವಿಷ್ಣುವು | ಸಖಿನಾನ್—ಯಜಮಾನಾದಿ ಮಿತ್ರರೊಡಗೂಡಿ ಅಥವಾ ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನೊಗೂಡಿ | ಉತ್ತ-
 ಮಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ | ಅಹವಿದಂ—ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕವಾದುದೂ ಆದ | ದಕ್ಷಂ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು |

ದಾಧಾರ—ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ | ವ್ರಜಂ ಚ—ಮೇಘವನ್ನೂ ಸಹ | ಅಪೋರ್ಣತೇ—(ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ) ಅವರಣ
ವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ||

ಪಾಠಾರ್ಥ

ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳ ಗುಪಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾಗ
ವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವರುಣನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದನ್ನೇ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸವನತ್ರಯ
ರೂಪದಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಯಜಮಾನಾದಿ ಮಿತ್ರರೊಡಗೂಡಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದದೂ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಮೇಘವನ್ನೂ ಸಹ ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅವರಣವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The royal Varuna associates (himself) with the sacrifice of the pious
worshipper, assisted by the company of the priests: the Aswins (unite
with it): Vishnu, with his friend (Indra), possesses supreme heaven-conferr-
ing power, and sits upon the clouds.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಪ್ರಣಯನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಅಗ್ನೀಷ್ಟೋಮೌ ಪ್ರಣೇಷ್ಯತ್ಸ ಎಂಬ ಖಂಡದ ತಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ವರುಣಸ್ತು ಮಶ್ವಿನೀತ್ಯರ್ಥಚ್ಛೇ
ಆರಮೇತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೪-೧೦).

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆ
ಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕಾದಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಸಚಂತ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವರುಣನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ
ವರುಣನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕಾಮ್ಯರೂಪವಾದ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ.
ಆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸಿ ತಾನೂ ಸಹ
ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ
ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

.... ದೇವಾಶ್ವಾ ನೈ ಯಮಶ್ವಾ ಸ್ಥಿನ್‌ಲೋಕೇಽಸ್ತರ್ಧಂತ ಸ ಯಮೋ ದೇವಾನ -
ಮಿಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಮಯುವತ ತದ್ಯಮಸ್ಯ ಯಮತ್ವಂ ತೇ ದೇವಾ ಅಮನ್ಯಂತ ಯಮೋ
ನಾ ಇದಮಭೂದ್ಯದ್ಯಯಗ್ನ್ ಸ್ಮ ಇತಿ ತೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಪಾಧಾವನ್ತ, ಏತೌ ಪ್ರಜಾಪತಿರಾ-
ತ್ಮನ ಉಕ್ಷವಶೌ ನಿರಮಿಮೀತ ತೇ ದೇವಾ ವೈಷ್ಣಾವರುಣೇಂ ವಶಾಮಾಲಭಂತೈವ ಮುಕ್ಷಾಣಂ

ತಂ ವರುಣೇನೈವ ಗ್ರಾಹಯಿತ್ವಾ ವಿಷ್ಣುನಾ ಯಜ್ಞೇನ ಪ್ರಾಣುದಂತೈಂದ್ರೇಣೈವಾಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯ-
ಮವ್ಯಂಜತ ಯೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯನಾನ್ತಾನ್ಯತ್ನೈ ಸ್ಪರ್ಧಮಾನೋ ವೃಷ್ಣಾವರುಣೇಂ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೪-೪)

ಒಂದು ಸಲ ಈ ಲೋಕದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಯಮನಿಗೂ ಸ್ಪರ್ಧೆ ಯುಂಟಾದಾಗ ಯಮನು ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಯಮನೆಂಬ ಹೆಸರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ಚಿಂತಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅವನು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಒಂದು ಗೋವನ್ನೂ ಒಂದು ವೃಷಭವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳ ಆ ಪಶುವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಮತ್ತು ವರುಣನಿಗೂ ಯಾಗರೂಪದಲ್ಲರ್ಪಿಸಿದರು. (ವೃಷಭವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆರ್ಪಿಸಿದರು). ಆಗ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ ವರುಣನೂ ಯಮನ ಗತಿಯನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟರು. ಅದುದರಿಂದ ವಿರೋಧಿಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಟಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಪಶುರೂಪದ ಆಹುತಿಯ ನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಶತ್ರುನಿರೋಧವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಬೇರೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವರುಣರು ಯಜ್ಞದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಭಾಗಗಳ ರಕ್ಷಕರಾಗಿ ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರಾದರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ತುಭಿತಾ ರಜಾಂಸೀತಿ ವೃಷ್ಣವಾರುಣೇಮೃಚಂ ಶಂಸತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ದುರಿಷ್ಟಂ ಸಾತಿ ವರುಣಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಂ ತಯೋರುಭಯೋರೇವ ಶಾಂತ್ಯೈ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೮)

“ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ತುಭಿತಾ ರಜಾಂಸಿ” ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ವರುಣನನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವೃಶ್ಚದೇವಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮಂತ್ರದ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ತುಭಿತಾ ರಜಾಂಸಿ ವೀರ್ಯೇಭಿರ್ವೀರತಮಾ ಶವಿಷ್ಯ ಯಾ ಪತ್ಯೇತೇ ಅಪ್ರತೀತ್ತಾ
ಸಹೋಭಿರ್ವಿಷ್ಣೋ ಅಗನ್ನರುಷಾ ಪೂರ್ವಹೂತೌ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೮-೪-೫)

ಯಾವ ಎರಡುದೇವತೆಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಸೃಷ್ಟವಾಯಿತೋ, ಯಾರು ಅತ್ಯಂತ ಓಜಸ್ವಿಗಳೂ ತೇಜಸ್ವಿಗಳೂ ಆಗಿರುವರೋ, ಆ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವರುಣ ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಮೊದಲು ಬರಲಿ ಎಂಬುದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತೈ. ಬ್ರಾ. ದಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು ಅರ್ಥವು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ (೭-೧೫-೧) ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟವಾದ ಫಲಗಳಿಗೆ ಹೇತುಗಳಾದ ಯಾವ ದೋಷಗಳಿದ್ದರೂ ವಿಷ್ಣುವು ಸರಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ವರುಣನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಆಹುತೃರ್ಪಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ. (ಆ. ಶ್ರೌ. ೫-೨೦).

ಈ ರೀತಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಯಾಜ್ಞಿಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜೊತೆ ಯಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ, ಎರಡು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನೂ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಅಂಶವನ್ನು ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಸಚಂತ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಂ ಅಶ್ವಿನಾ—ತಮೇವ ಕೃತುಂ ಯಾಗಮಶ್ವಿನೌ ಸೇವಂತೇ | ಅದೇ ಯಾಗಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರವರ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಶ್ಚೇದವಾದುದನ್ನೂ ಅದನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸರಿಪಡಿಸಿದುದನ್ನೂ ಆದುದರಿಂದ ಅವರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಭಾಗಗಳಾದುದನ್ನೂ ಶತಪಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದೇವಾ ಹ ನೈ ಸತ್ತಂ ನಿಷೇದುಃ | ಅಗ್ನಿರಿಂದ್ರಃ ಸೋಮೋ ಮಮೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶ್ವೇದೇವಾ
ಅನ್ಯತ್ತೈವಾಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ | ತೇಷಾಂ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಂ ದೇವಯಜನಮಾಸ | ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಕುರು-
ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಂ ದೇವಾನಾಂ ದೇವಯಜನಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಯತ್ರ ಕ್ವ ಚ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ನಿಗಚ್ಛತಿ
ತದೇವ ಮನ್ಯತ ಇದಂ ದೇವಯಜನಮಿತಿ ತದ್ಧಿ ದೇವಾನಾಂ ದೇವಯಜನಂ | ತ ಆಸತ |
ಶ್ರಿಯಂ ಗಚ್ಛೇಮು ಯಶಃ ಸ್ಯಾಮಾನ್ನಾದಾಃ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ತಥೋ ಏನೇಮೇ ಸತ್ತಮಾಸತೇ
ಶ್ರಿಯಂ ಗಚ್ಛೇಮು ಯಶಃ ಸ್ಯಾಮಾನ್ನಾದಾಃ ಸ್ಯಾಮೇತಿ | ತೇ ಹೋಚುಃ | ಯೋ ನಃ
ಶ್ರಮೇಣ ತಪಸಾ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಯಜ್ಞೇನಾಹುತಿಭಿರ್ಯಜ್ಞಸ್ಯೋದ್ಯಚಿಂ ಪೂರ್ವೋವಗ-
ಚ್ಛಾತ್ಸ ನಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋವಸತ್ತದು ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಗ್ಂ ಸಹೇತಿ ತಥೇತಿ | ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರಾಪ | ಸ ದೇವಾನಾಗ್ ಶ್ರೇಷ್ಠೋವಭವತ್ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ವಿಷ್ಣುರ್ವೇವಾನಾಗ್ ಶ್ರೇಷ್ಠ
ಇತಿ | ಸ ಯಃ ಸ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞಃ ಸ ಸ ಯಃ ಸ ಯಜ್ಞೋವಸಾ ಸ ಅದಿತ್ಯಸ್ತದ್ಧೇದಂ
ಯತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ನ ಶಶಾಕ ಸಂಯಂತುಂ ತದಿದಮಸ್ಯೇತರ್ಹಿ ನೈವ ಸರ್ವ ಇವ ಯಶಃ
ಶಕ್ನೋತಿ ಸಂಯಂತುಂ | ಸ ತಿಸೃಧನ್ಯಮಾದಾಯಾಪಚಿಕ್ರಾಮ | ಸ ಧನುರಾತ್ರ್ಯಾ ಶಿರ
ಉಪಸ್ತಭ್ಯ ತಸ್ಮಾ ತಂ ದೇವಾ ಅನಭಿವೃಷ್ಟವಂತಃ ಸಮಂತಂ ಪರಿಣ್ಯವಿಶಂತ | ತಾ ಹ
ವಮ್ರ್ಯ ಊಚುಃ | ಇಮಾ ನೈ ವಮ್ರ್ಯೋ ಯದುಪದೀಕಾ ಯೋವಸ್ಯ ಜ್ಯಾಮಪ್ಯದ್ಯಾಶ್ಚಿ-
ನುಸ್ಮೈ ಪ್ರಯಚ್ಛೇತೇತ್ಯನ್ನಾದಮಸ್ಮೈ ಪ್ರಯಚ್ಛೇಮಾಪಿ ಧನ್ಯನ್ನಪೋಧಿಗಚ್ಛೇತ್ತಥಾಸ್ಮೈ
ಸರ್ವಮನ್ನಾದ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛೇಮೇತಿ ತಥೇತಿ | ತಸ್ಯೋಪರರಾಸತ್ಯ | ಜ್ಯಾಮಪಿಜಪ್ತುಸ್ತಸ್ಯಾಂ
ಭಿನ್ನಾಯಾಂ ಧನುರಾತ್ರ್ಯಾ ವಿಸ್ಪುರಂತ್ಯಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಶಿರಃ ಪ್ರಚಿಚ್ಛಿದತುಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧ ೧ರಿಂದ ೯)

ಹಿಂದೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣು ಸೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆ
ಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ದೇವಯಜನಪ್ರದೇಶವಾದ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸತ್ರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅನಂತರ
ಅವರು ಯಶಸ್ವಿಗಳೂ ಅನ್ನವಂತರೂ ಆಗಬೇಕೆಂದಾಶಿಸಿದರು. ಆಗ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಶ್ರದ್ಧೆ
ಯಿಂದಲೂ, ಆಹುತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಮೊದಲು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಮಾಡುವರೋ ಅವರೇ ಅತ್ಯಂತ
ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ಪರಿಗಣಿತರಾಗುವರು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಮೊದಲು ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪದವಿಯನ್ನು

ಪಡೆದನು. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದನು. ಆಗ ಅವನ ಶ್ಲಾಘಾಭಿಮಾನವು ತಡೆಯಲಾರದಾಯಿತು. ತನ್ನ ಮೂರುಬಾಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಟಾಗ ದೇವತೆಗಳಾರೂ ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲು ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ತಬ್ಧರಾಗಿ ಕುಳಿತರು. ಆಗ ವಮ್ಪ್ರಿಯಂಬ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಇರುವೆಗಳು ಬಂದು ಆ ಧನುಸ್ಸಿನ ಹೆದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದೆಳೆದು ಬಗ್ಗಿಸಿದರೆ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ಏನನ್ನು ಕೊಡುವೆಯೆಂದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕೇಳಿದವು. ಅಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವವನು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತನ್ನನುಭವಿಸುವನು ಮತ್ತು ಮರಳುಗಾಡಿನಲ್ಲೂ ಜಲಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಆಗ ಅವು ಅದರ ಹೆದೆಯನ್ನು ಕಡಿದುಹಾಕಿದವು. ಒಡನೆಯೇ ಬಗ್ಗಿದ್ದ ಧನುಸ್ಸಿನ ತುದಿಯು ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆಯೇ ನೆಟ್ಟಗೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಚಾಚಿ ಬಗ್ಗಿದ್ದ ಧನುಸ್ಸಿನಮೇಲೆ ತಲೆಯನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಯಿತು. ಎಂಬುದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಥೆ. ತೈ. ೬. ೧-೫-೨೬ಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ವಮ್ಪ್ರಿಯಂಬದಿಂದ ಹೆದೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಶ್ಚೇದನವಾದಾಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕೇ ನ್ಯೂನವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದ ದೇವತೆಗಳು ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಛಿನ್ನವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾ ವೈ ಸತ್ರಮಾಸತ | ಋದ್ಧಿಪರಿಮಿತಂ ಯಶಸ್ಕಾಮಾಃ | ತೇಬ್ರವನ್ | ಯನ್ನಃ ಪ್ರಥಮಂ
ಯಶಃ ಋಚ್ಯಾತ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ನ ಸ್ತತತ್ಸಹಾಸದಿತಿ | | ತೇಷಾಂ ಮುಖಂ
ವೈಷ್ಣವಂ ಯಶ ಆರ್ಭತ್ | ತಸ್ಯ ಸಿಷ್ಠಿಯಾಣಸ್ಯ ತೇಜೋಽಸಾಕ್ರಾಮತ್ |
ವಾರೇವೃತಗ್ಗಾಹ್ಯಾಸಾಂ | ತಸ್ಯ ಜ್ಯಾಮಪ್ಯಾದನ್ | ತಸ್ಯ ಧನುರ್ವಿಪ್ರವಮಾಣಗ್ ಶಿರ ಉದ-
ವರ್ತಯತ್ | ತದ್ಭಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅನು ಪ್ರಾವರ್ತತ | ಯತ್ಪ್ರಾವರ್ತತ | ತತ್
ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯತ್ವಂ | ಯದ್ಘ್ರಾಂ | ಇತ್ಯಸತತ್ | ತದ್ಭರ್ಮಸ್ಯ ಘರ್ಮತ್ವಂ |
ಮಹತೋ ವೀರ್ಯಮಪಪ್ತದಿತಿ | ತನ್ನಹಾವೀರಸ್ಯ ಮಹಾವೀರತ್ವಂ | ಯದಸ್ಯಾಃ ಸಮಭ-
ರನ್ನತ್ಸಮ್ರಾಜಃ ಸಂಮ್ರಾಟ್ತ್ಯಂ | ತಗ್ಗ್ ಕ್ಷುತಂ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೇಧಾ ವ್ಯಗೃಹ್ಣತ | ಅಗ್ನಿಃ
ಪಾತ್ರಃ ಸವನಂ | ಇಂದ್ರೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಗ್ಗ್ ಸವನಂ | ವಿಶ್ವೇದೇವಾಸ್ತೃತೀಯಸವನಂ |
ತೇನಾಪತೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾಃ | ನಾಶಿಷೋಽವಾರುಂಧತ | ನ ಸುವರ್ಗಂ
ಲೋಕಭ್ಯಜಯನ್ | ತೇ ದೇವಾ ಅಶ್ವಿನಾವಬ್ರವನ್ | ಭಿಷಜೌ ವೈ ಸ್ಥಃ | ಇದಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಶಿರಃ ಪ್ರತಿಧತ್ತಮಿತಿ | ತಾವಬ್ರೂತಾಂ ವರಂ ವೃಣಾವಹೈ | ಗ್ರಹ ಏವ ನಾವತ್ರಾಪಿ ಗೃಹ್ಯ-
ತಾಮಿತಿ | ತಾಭ್ಯಾಮೇತಮಾಶ್ವಿನಮಗೃಹ್ಣನ್ | ತಾವೇತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತ್ಯಧತ್ತಾಂ |
ಯತ್ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಃ | ತೇನ ಸತೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾಃ | ಅನಾಶಿಷೋಽರು-
ನ್ಧತ | ಅಭಿ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ | ತಸ್ಮಾದೇಷ ಆಶ್ವಿನ ಪ್ರವಯಾ
ಇವ | ಯತ್ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಃ ||

(ತೈ. ೬. ೫-೧-೧೦ರಿಂದ ೭)

ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ ಕಥೆಯಂತೆ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಶ್ಚೇದನವಾದನಂತರ ಉರುಳಿದ ಯಜ್ಞದೇಹವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ತೃತೀಯಸವನವನ್ನೂ ಹಂಚಿಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ತಲೆಯೇ ಇಲ್ಲದ

ಯಜ್ಞದಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗವಾಗಲಿ ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವರು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು “ ನೀವು ದೇವವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಈ ಛಿನ್ನವಾದ ಯಜ್ಞಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಪುನಃ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿರಿ ” ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವರು “ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಮಗೆ ಸೋಮಾಹುತಿಯು ಲಭಿಸುವಂತಾದರೆ ನಾವು ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ದೇಹದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸುವೆವು ” ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ದೇವತೆಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಲು ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಛಿನ್ನವಾದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಅವರು ಸೇರಿಸಿ ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರಾದರು, ಎಂದಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞರಕ್ಷಕರೇ ಆದುದರಿಂದ ಋಕ್ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀ ಕೃತುಂ ಸಚಂತ ಈ ಯಾಗವನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಸೇವಿಸಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮಾರುತಸ್ಯ ವೇದಸಃ—ಮರುತಾಂ ಋತ್ವಿಜಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಅಥವಾ ಮರುತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳಿಗೆ ಬಂಧುವಾದ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಂಧುವಾದ ಯಜಮಾನನ ಎಂದು ಮಾರುತಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮರುಚೈಬ್ಬವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋತ್ವಿಜನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (೩-೧೯), ಹಿರಣ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (೨-೧೦) ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹೆಸರು ಋತ್ವಿಕ್ವೆಂದೂ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ (ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ) ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ಈ ಪದದ ಮೂಲಧಾತುವಾವುದು, ಅದರ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಈ ಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೇನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದೂ ಕೊಂಚ ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ವಿಧವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮರುತೋ ಮಿತರಾವಿಣೋ ವಾ ಮಿತರೋಚಿನೋ ವಾ ಮಹದ್ವೈವಂತೀತಿ ವಾ |

(ನಿ. ೧೧-೧೪)

ನಿಯಮಿತವಾದ ಶಬ್ದವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ, ನಿಯಮಿತವಾದ ತೇಜಸನ್ನುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವವರಾದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ೧-೮೮ನೇ ಋಕ್ಪ್ರಸಂಗದ ಹೆಸರಿನ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ನಾನಾರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಶ್ರಮವೆಂದು Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾ,

“ Marut or Maruta in Ordinary Sanskrit mean wind, and more particularly a strong wind, differing by its violent character from Vayu or Vata. Nor do the hymns themselves leave us in any doubt as to the natural phenomena with which the Maruts are identified. Storms which root up the trees of the forest, lightning, thunder and showers of rain are the background from which the Maruts in their personal and dramatic character rise

before our eyes. In most of the later native dictionaries, in the ಮೇದಿನೀ, ವಿಶ್ವ, ಹೇಮಚಂದ್ರ, ಅಮರ, ಅನೇಕಾರ್ಥಧ್ವನಿಮಂಜರೀ, Marut is given as a synonym of Deva, or God in general, and so is Maru in Pali.

But, while the hymns addressed to the Maruts enable us to watch the successive stages in the development of so called deities more clearly than any other hymns, there is no doubt one drawback, namely, the uncertainty of the etymology of Marut

.....
No better etymology having been proposed, I still maintain that the derivation of Marut from ಮ್ಹಾ to pound, to smash, is free from any objection and that the original conception of the Maruts was that of crushing, smashing, striking, tearing, destroying storms".

(The Vedic Hymns. Sacred Books of the East.

Vol. XXXII.—P. XXIV).

Kuhn, ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಸಂಹಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ [ಮರುದ್ವೇವತಾಪರವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.] ಕೊನೆಗೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಮ್ಹಾಧಾತುವಿನಿಂದ ಮರುತ್ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪಾದಿಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷವೆಂದು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂಡುವುದರಿಂದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಮರುತ್ತೆಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮಿತರೋಚಿನೋ ವಾ ಮಿತವಾದ ದೀಪ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಹಿರಣ್ಯಕ್ಕೂ ಈ ಗುಣವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮರುತಾಂ ಋತ್ವಿಜಾಂ ಸಂಘಾತೋ ಮಾರುತಂ ತದ್ವತಃ | ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳ ಸಮೂಹವು ಮಾರುತವು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ, ಮರುತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ವಾ | ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಜಮಾನನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನೇ ದೇವತೆಗಳ ಆಪ್ತಬಂಧುವು. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವೇದಸಃ—ಮೇಧಾವಿನಃ ಅಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ಈ ಪದವು ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯) ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪರ್ವಾಯಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. [ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ೧-೧೫೬-೨. ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.]

ವ್ರಜಂ—ವ್ರಜಂತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು. (ನಿ. ೬-೨).

ಅಹರ್ವಿದಂ—ಅಹರ್ವೇತ್ತಾರಂ | ಸ್ವಗೋತ್ತಾದಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವಗೋತ್ತಾದಕವಾದ, ದಕ್ಷಃ—
ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಧರಿಸಿದನು, ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ, ಸಾಯಣರು ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.
ವೇದಸಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೆಂದಲ್ಲದೆ, ವಿಧಾತ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿ,

ಯದ್ವಾ, ಮಾರುತಸ್ಯ ಮರುತ್ಸಂಘಾತಸ್ಯ ದೇವಗಣಸ್ಯ ವೇದಸೋ ವಿಧಾತುಃ ಸೃಷ್ಟ್ವರ್ವಿಷ್ಟೋಃ
ಕ್ರತುಂ ಕರ್ಮ ಪಾಲನಾದಿರೂಪಂ ವರುಣಾದಯಃ ಸಚಿಂತೇ | ತದಧೀನತ್ವಾತ್ಪಾಲನಸ್ಯ | ಸಚಿ
ಸಖಿನಾನ್ ಇಂದ್ರಮರುದಾದಿಸಹಾಯೋಪೇತಃ ಸನ್ ದಕ್ಷಂ ವೃಷ್ಟ್ಯತ್ಪಾದನಾದಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ-
ರೂಪಂ ಬಲಂ ದಾಧಾರ |

ದೇವಗಣದ ಸಂಬಂಧಿಯಾದವನೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜಗತ್ಪಾಲನಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮ
ವನ್ನು ವರುಣಾದಿಗಳು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು, ಮರುತ್ತು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ
ಕೂಡಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವು ವೃಷ್ಟ್ಯತ್ಪಾದನವೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆ
ದನು ಎಂದರ್ಥವು ಎಂದು ಎರಡನೆಯಸಲ ಋಕ್ಸಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ರಾಜಾ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯುತ್ಯುಷಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಿನಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) ಆಕಾರಾದೇಶ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚಿಂತೆ—ಸಚಿ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಛಾಂದಸ
ವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾರುತಸ್ಯ—ಮರುತಾಂ ಸಮೂಹಃ ಮಾರುತಮ್. ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ತದಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ.
ಎಂದು ಅರ್ಥವಿನಕ್ಕಾಮಾಡಿದಾಗ ಮತುಪ್ ಬಂದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ದಾಧಾರ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.
ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹರ್ವಿದಮ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋ-
ಪಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಖಿನಾನ್—ಸಖಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸಖಿನಾನ್. ಛಂದಸೀವನಿಸೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಸೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪ ಎಂದು ಅಚ್ ಸರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸು. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುಪ್ಪ. ಅತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ.

ಅಪ ಊರ್ಣತೇ—ಊರ್ಣಾಚ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ-ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಚ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜುಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅಪ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

:C:

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ

ಆ ಯೋ ವಿನಾಯ ಸಚಛಾಯ ದೈವ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಕೃತೇ
ಸುಕೃತ್ತರಃ |

ವೇಧಾ ಅಜಿನ್ವತ್ರಿಷಧಸ್ಥ ಆರ್ಯಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಯಜಮಾನಮಾಭಜತ್ |
|| ೫ ||

ಸದಾಕಾಃ

ಆ | ಯಃ | ವಿನಾಯ | ಸಚಛಾಯ | ದೈವ್ಯಃ | ಇಂದ್ರಾಯ | ವಿಷ್ಣುಃ | ಸುಕೃತೇ | ಸುಕೃತ್ತರಃ |
ವೇಧಾಃ | ಅಜಿನ್ವತ್ | ತ್ರಿಷಧಸ್ಥಃ | ಆರ್ಯಂ | ಮೃತಸ್ಯ | ಭಾಗೇ | ಯಜಮಾನಂ | ಆ | ಅಭಜತ್ |
|| ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವೈದ್ಯೋ ದಿವಿ ಭವಃ ಸುಕೃತ್ತರಃ ಶೋಭನಫಲಪ್ರದಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಆ ವಿನಾಯ | ಆಗಚ್ಛತಿ || ವೇತೇರ್ಲಿಟಿ ರೂಪಂ || ಕಿಮರ್ಥಂ | ಸಚಛಾಯ ಸಚಿನಾಯ ಯಾಗಸಹಾಯ-ಕರಣಾಯ | ಕಸ್ಮೈ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಇರಾಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ಯಂ ದ್ರಾವಯತೀತೀಂದ್ರೋ ಯಜಮಾನಃ | ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೃಣಾತೀತಿ ಇದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣ ಇತಿ ಯಾಸ್ತೇನೋಕ್ತನಿರ್ವಚನಸ್ಯಾತ್ರಾಪಿ ಸದ್ಭಾವಾತ್ | ನಿ. ೧೦-೮ || ತಸ್ಮಾ ಉಕ್ತರೂಪಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಸಕೃತೇ ಶೋಭನಸ್ತುತಿಕರ್ತ್ರೇ | ಆಗತ್ಯ ಚ ವೇಧಾ ಅಭಿಮತಫಲವಿಧಾತಾ ತ್ರಿಷಧಸ್ಥ ಸ್ತ್ರಿಸಂಖ್ಯೋಪೇತಸಹಸ್ರಾ ನವಾನ್ | ಸವನತ್ರಯಸ್ಥಾನಃ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನತ್ರಯೋ ವಾ ವಿಷ್ಣುಃ | ಆರ್ಯಮಾಗಂತವ್ಯಂ ಯಜಮಾನಮಜಿನ್ವತ್ | ಪ್ರೀಣಯತಿ || ಜಿವಿ ಪ್ರೀ-

ನಾರ್ಥಃ | ಇದಿತ್ಯಾನ್ನಮ್ || ತದರ್ಥವೃತ್ತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಹುತಶೇಷರೂಪೇ ತಂ ಯಜಮಾನ-
ಮಾಭಜತ್ | ಭಜತಿ | ಸಮಾಪಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಫಲೇ ಯಜ-
ಮಾನಮಾಭಜತ್ | ಸ್ವಾಮಿತ್ವೇನ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೈವ್ಯಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ | ಯಃ ವಿಷ್ಣುಃ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು | ಸುಕೃತ್ತರಃ—ಉತ್ತಮನಾದ ಫಲ
ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿ | ಸುಕೃತೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ | ಇಂದ್ರಾಯ—
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ (ಅರ್ಪಿಸುವ) | ಸಚಿಥಾಯ—(ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ |
ಆ ವಿನಾಯ—ಬರುತ್ತಾನೆ. | ವೇಧಾಃ—(ಅಭಿಮತವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು) ನಿಯಮಿಸುವವನೂ | ತ್ರಿಷಧಸ್ಥಃ—
(ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ) ಮೂರು ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿ ಮೂರು ಸ್ಥಾನ
ಗಳುಳ್ಳವನೂ (ಆದ ವಿಷ್ಣುವು) | ಆರ್ಯಂ—ಆರ್ಯನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಅಜಿನ್ಯತ್—ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸು
ತ್ತಾನೆ | ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞದ | ಭಾಗೇ—ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೆ |
ಯಜಮಾನಂ—ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಆ ಅಭಜತ್—ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅರ್ಹನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಉತ್ತಮನಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ದೇವತಾತ್ಮನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವನೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವನ್ನು
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅಭಿಮತವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವವನೂ ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು
ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವವನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವು ಆರ್ಯನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞದ ಫಲವನ್ನು
ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವನ ಸಮಾವಿಷ್ಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The divine Vishnu, the best of the doers of good deeds, who came
to the pious institutor of the rite to assist (at its celebration), knowing (the
desires of the worshipper), and present at the three connected periods
(of worship), shows favour to the Arya, and admits the author of the
ceremony to a share of the sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಿಷ್ಣುಃ ಇಂದ್ರಾಯ ಸಚಿಥಾಯ ಆ ವಿನಾಯ; ಆರ್ಯಂ ಅಜಿನ್ಯತ್; ಯಜಮಾನಂ ಸ್ವಾಮಿ
ತ್ವೇನ ಸ್ಥಾಪಯತಿ | ವಿಷ್ಣುವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ; ಯಜಮಾನನನ್ನು
ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಯಜ್ಞಫಲಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು
ಯಜಮಾನನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಉಪಕಾರೋಪಕಾರಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸುಕೃತೇ ಇಂದ್ರಾಯೆ— ಶೋಭನಸ್ತುತಿಕ್ರೇ ಯಜಮಾನಾಯ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಅಶಂಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಇರಾಂ ಹನಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನಂ ದ್ರಾವಯತೀಂದ್ರೋ ಯಜಮಾನಃ | ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೃಣಾತೀತಿ; ಇದಂ ಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣ ಇತಿ ಯಾಸ್ತೇನೋಕ್ತೇನಿರ್ವಚನಸ್ಯಾತ್ರಾಪಿ ಸದ್ಭಾವಾತ್ | ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ದೇವತಾವಿಶೇಷವಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ನಾಮವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೦-೮).

ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೃಣಾತೀತಿ ನಾ | ವಿಭಾಗಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ಇರಾಂ ಅನ್ನಂ ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿ ದೃಣಾತಿ ವಿದಾರಯತಿ | ವರ್ಷಕ್ಷೇದಿತಮಂಕುರಂ ಬೀಜಂ ಭಿನತ್ತಿ | ಪ್ರೀಹ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಮಳೆಯಿಂದ ತೋಯಲ್ಪಟ್ಟ ಬೀಜಾ ದ್ಯಂಕುರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ವೃಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ;

ಇರಾಂ ದದಾತೀತಿ ನಾ—ಕೊಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವರ್ಷದ್ವಾರೇಣಾಸೌ ಇರಾಂ ದದಾತಿ—ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪಾದನದ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ,

ಇರಾಂ ದಧಾತೀತಿ ನಾ—ಪೋಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರಾ ಕೊಟ್ಟು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ,

ಇರಾಂ ದಾರಯತೆ ಇತಿ ನಾ—ಸೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ರೌ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳುವರೂಪದಲ್ಲಿ ಹದಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ;

ಇಂದನೇ ದ್ರವತೀತಿ ನಾ—ಓಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ರು—ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕಾಗಿ ಆತುರದಿಂದ ಓಡಿ ಬರುವವನು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ,

ಇಂದೌ ರಮತೆ ಇತಿ ನಾ—ಸಂತೋಷಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸೋಮರಸದ ಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗುವವನು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ,

ಇಂಧೇ ಭೂತಾನೀತಿ ನಾ—ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಇಂಧ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಭೂತಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಯೆಂದು ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಇತರ ಅಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ ;—

ಇದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣಃ—ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇವನೇ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬುದರಿಂದ (ಇದಮಸೌ ಸರ್ವಮಕರೋತ್) ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ನಾಚ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಆಗ್ರಾಯಣ ಮುನಿಗಳ ಮತವಾಗಿದೆ.

ಇದಂ ದರ್ಶನಾದಿತ್ಯೈವಮನ್ಯವಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ದರ್ಶನಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಔಪಮನ್ಯವ ಋಷಿಗಳ ಮತ.

ಇಂದತೇವೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಣಃ—ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಹೆಸರಿರಬಹುದು.

ಇಂದ್ರಜ್ಯೋತೃಣಾಂ ದಾರಯಿತಾ ನಾ ದ್ರಾವಯಿತಾ ನಾ | ಸರ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೀಳುವವನು ಅಥವಾ ಓಡಿಸುವವನು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹೆಸರಿದೆ.

ಅದರಯಿತಾ ಚ ಯಜ್ಞನಾಂ—ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಿ ಆದರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ನಿರ್ವಚನವು ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ಪರವಾಗಿರುವ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಹ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಅನ್ನಸಾಧನವಾದ ಬೀಜಾಂಕುರದ ಪ್ರಭವವೂ, ಅನ್ನವಿಭಾಗವೂ ಆಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಾಗಾದಿಸಾಧನಗಳಿಂದ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡಿ ಭೂತಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಲೋಕದ ಕ್ಷೇಮಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೇ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೋ ಅದೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ಪರವಾದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಿನ್ಯತ್ — ಜಿನ್ಯತಿಃ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾ | ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೬-೨೨) ಎಂದು ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸಮಾನನೋತದುದಕಮುಚ್ಛೈತ್ಯೈವ ಚಾಹಭಿಃ |

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ಯಂತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ಯಂತೈಗ್ನಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಪರ್ಜನ್ಯವು ಯಾವರೀತಿ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಸಂತೋಷಕಾರಕವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇರೀತಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಹರ್ಷವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಜಿನ್ಯಂತಿ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗದ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ |

ವಿನಾಯ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಣಲಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತ. ಣಿತೃದುದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚಿಥಾಯ—ಸಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಔಣಾದಿಕ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದೈವ್ಯಃ—ದಿವಿ ಭವಃ ದೈವ್ಯಃ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತೇಷ್ಟಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ, ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕೃತೇ—ಶೋಭನಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಸುಕೃತ್. ಡುಕೃತ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಕೃತ್ತರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತರಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಿನ್ವತ್—ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಷಧಸ್ಥಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಸುಪಿ ಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧಾದೇಶ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆರ್ಯಮ್—ಋ ಗತೌ ಧಾತು ಋಹಲೋರ್ಙ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಜತ್—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು ಛಂದಸಿಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೫ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೬ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರ ಐವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ದ್ವಾವಿಂಶೇನುವಾಕೇಽಷ್ಟಾ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರಾಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಜ್ಞ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ
ಷಡ್ವಚಂ ದೈರ್ಘತಮಸಮಾಶ್ವಿನಂ | ಪೂರ್ವತ್ರ ಜಾಗತಂ ತ್ವಿತಿ ತುಶಬ್ದಾದಿದಮಪಿ ಜಾಗತಂ | ಅಂತ್ಯೇ
ದ್ವೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ | ಅಬೋಧಿ ಷಳಾಶ್ವಿನಂ ತ್ವಂತ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾವಿತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನ-
ಶಸ್ತ್ರಯೋರ್ಜಾಗತೇ ಛಂದಸ್ಯ ಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗಃ | ಅಥಾಶ್ವಿನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರತಂ | ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಜ್ಞ
ಏಷ ಸ್ಯ ಭಾನುಃ | ಅ. ೪-೧೫ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚಥ್ಯಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಯು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಜಗತೀಭಂದಸ್ತವು. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಭಂದಸ್ತಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಅಬೋಧಿಷಳಾಶ್ವಿನಂ ತ್ವಂತ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಭಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತೀಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥಾಶ್ವಿನ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿರ್ಜ್ಞ ಏಷ ಸ್ಯ ಭಾನುಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೫)

|| ಓಂ ||.

ಸೂಕ್ತ—೧೫೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೨ || ಸೂಕ್ತ— ೧೫೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೭ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೬ ||

|| ಋಷಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಉಚಥ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಶ್ವಿನೌ ,

|| ಭಂದಃ—೧-೪. ಜಗತೀ | ೫-೬ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ

ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿರ್ಜ್ಞ ಉದೇತಿ ಸೂರ್ಯೋ ವ್ಯುಂ ಷಾಶ್ವಂದ್ರಾ ಮಹ್ಯಾವೋ
ಅರ್ಚಿಷಾ |

ಆಯುಕ್ವಾತಾನುತ್ವಿನಾ ಯಾತವೇ ರಥಂ ಪ್ರಾಸಾವೀದ್ದೇವಃ ಸವಿತಾ
ಜಗತ್ಪೃಥಕ್ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅ|ಬೋಧಿ | ಅ|ಗ್ನಿಃ | ಜ್ಯಃ | ಉತ್ | ಏತಿ | ಸೂರ್ಯಃ | ವಿ | ಉಷಾಃ | ಚಂದ್ರಾ | ಮಹೀ | ಅವಃ |
ಅರ್ಚಿಷಾ |

ಅಯುಕ್ತಾಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಯಾತವೇ | ರಥಂ | ಪ್ರ | ಅಸಾವೀತ್ | ದೇವಃ | ಸವಿತಾ | ಜಗತ್ |
ಪೃಥಕ್ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿರ್ವಿಹಿತಃ ಸೌಖ್ಯೋ ಜ್ಞಾಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಾಯಾಃ ಸಂಬಂಧೀ ಸನ್ನ-
ಬೋಧಿ | ಪ್ರತಿಬೋಧಿತಃ | ಜ್ಯೇತಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮ ಗ್ತಾ ಜ್ಯೇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಕಿಂಚಿ ಸೂರ್ಯ
ಉದೇತಿ | ಮಹೀ ಮಹತ್ಯುಷಾ ಅರ್ಚಿಷಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಟೇನ ತೇಜಸಾ ಚಂದ್ರಾ ಪ್ರಾಣಿನಾಮಾಹ್ಲಾದಿನೀ ಸತೀ
ನ್ಯಾವಃ | ತಮಾಂಸಿ ವಿನಾಸಯತಿ || ವಸೇರ್ಲುಜಂ ಚ್ಛಾಂದಸಶ್ಚೇರ್ಲುಕ್ | ಭಂದಸ್ಯಪಿ ದೃಶ್ಯತೆ ಇತ್ಯಾ-
ದಾಗಮಃ || ಯತೆ ಇಯಮುಷಾ ಉದೇತಿ ಯತಶ್ಚ ಸೂರ್ಯೇ ಯತಶ್ಚಾಯಮಗ್ನಿಃ ಪ್ರಬುದ್ಧೋ
ಭವತಿ ಅತಃ ಕಾರಣಾದ್ಧೇ ಅಶ್ವಿನಾ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿನಂ ರಥಂ ಯಾತವೇ ದೇವಯಜನಗಮನಾಯು
ರಾಸಭಾಭ್ಯಾಮಾಯುಷ್ಪಾತಾಂ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಯುಂಜಾಥಾಂ | ತಥಾ ಸವಿತಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಣೋಽನು-
ಜ್ಞಾತಾ ದೇವೋ ಜಗಜ್ಜಂಗಮಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ ಪೃಥಕ್ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಾನುರೋಧೇನ ಪ್ರಾಸಾವೀತ್ |
ಪ್ರಸೌತು | ಅನುಜಾನಾತು ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಜ್ಯಃ—ವೇದಿರೂಪವಾದ ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲೆ | ಅಬೋಧಿ—ಎಚ್ಚರಗೊಂಡಿದ್ದಾನೆ
(ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ) | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯನು | ಉದೇತಿ—ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ | ಮಹೀ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ |
ಉಷಾಃ—ಉಷೋದೇವಿಯು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯೊಡನೆ | ಚಂದ್ರಾ—(ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ) ಹರ್ಷ
ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳಾಗಿ | ವಿ ಅವಃ—ಕತ್ತಲನ್ನು ಚದುರಿಸುತ್ತಾಳೆ | (ಆದುದರಿಂದ) ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ
ದೇವತೆಗಳೇ | ರಥಂ—ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು | ಯಾತವೇ—(ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ) ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಅಯು-
ಷ್ಪಾತಾಂ—(ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ) ಸೇರಿಸಿಕಟ್ಟಿರಿ (ಹಾಗೆಯೇ) | ದೇವಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ | ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃವು |
ಜಗತ್—ಸಕಲಜಗತ್ತನ್ನೂ | ಪೃಥಕ್—(ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ) ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಪ್ರಾಸಾವೀತ್—ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ವೇದಿಕೆಯಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನೂ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾತ್ಮಳಾದ
ಉಷೋದೇವಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯೊಡನೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳಾಗಿ ಕತ್ತಲನ್ನು ಚದುರಿಸು

ತಾಳೆ. ಆದ ದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿಕಟ್ಟಿರಿ. ಹಾಗೆಯೇ ದೇವತಾತ್ಮಕನಾದ ಸವಿತೃವು ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

English Translation

Agni is awakened upon earth : the Sun rises : the spreading dawn, exhilarating (all) by her radiance, has dispersed (the darkness); harness, (therefore), Ashwins, your chariot, to come (to the sacrifice), that the divine Savitri may animate all beings to (the performance of) their several (duties)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗಲು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಅವರ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಕಾಲವು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಜ್ವಲನವನ್ನೂ, ಉಷಸ್ಸಿನ ಆವಿರ್ಭಾವವನ್ನೂ, ಸೂರ್ಯನ ಉದಯವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಸಮಕಾಲೀನವಾದವು ಎಂದು ಇದರಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು ಪ್ರಾತರ್ರ್ಯನಾಣಿ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೇ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ದೇನೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತರ್ರ್ಯವಭ್ಯೋ ಹೋತರನುಬ್ರಾಹ್ಮೀತ್ಯಾಹಾಧ್ವರ್ಯಃ | ಏತೇ ನಾವ ದೇವಾಃ
ಪ್ರಾತರ್ರ್ಯನಾಣೋ ಯದಗ್ನಿ ರುಷಾ ಅಶ್ವಿನೌ ತ ಏತೇ ಸಪ್ತಭಿಃ ಸಪ್ತಭಿಶ್ಚಂದೋಭಿರಾಗಚ್ಛಂತಿ |
ಅಽಸ್ಯ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತರ್ರ್ಯನಾಣೋ ಹವಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೫)

ಅಗ್ನಿ, ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬರಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಧ್ವರ್ಯವು ಹೋತೃವಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದೇವತೆಯನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳು ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಸಪ್ತಭಿಃ, ಸಪ್ತಭಿಃ ಭಂದೋಭಿಃ ಎಂದು ವಿವೇಚಿಸಿದೆ. (ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ). ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಜ್ವರ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರುದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಪೋ ರೇವತೀಃ (೧೦-೩೦-೧೨) ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮಾಡಿರುವರು. ಆದರಂತೆ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಉಪ ಪ್ರಯಂತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭೪-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷುಚ್ಛಂದೋ ಗಾಯತ್ರಂ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ವಸೂನ್ (,, ೧-೪೫-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷ್ಟನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದೇ.

ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ (,, ೫-೧-೧) ,, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂದಃ

ವಿನಾ ಪೋ ಅಗ್ನಿಂ	(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೬-೧)	ಇತ್ಯಾದಿಷು ಬೃಹತೀ ಛಂದಃ
ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ	(, ೧-೭೯-೪)	,, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಃ
ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ	(, ೫-೧೧-೧)	,, ಜಗತೀ ಛಂದಃ
ಅಗ್ನಿಂ ತಂ ಮನೈ	(, ೫-೬-೧)	,, ಸಂಕ್ತಿಃ ಛಂದಃ

ತಾನೈತಾನಿ ಸಪ್ತಚ್ಛಂದಾಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತಾ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ದೃಷ್ಟವ್ಯಾನಿ | ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಏಳುಋಕ್ಕುಗಳೂ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಪ್ರತಿ ಸ್ಯಾ ಸೂನರೀ	(ಋ. ಸಂ ೪-೫೨-೧)	ಇತ್ಯಾದಿಷು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಃ
ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿಃ	(, ೧-೯೯ -೧)	,, ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಃ
ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ	(, ೧-೧೧೩-೧)	,, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಃ
ಪ್ರತ್ಯು ಅದರ್ಶಿ	(, ೭ ೮೨ -೧)	,, ಬೃಹತೀ ಛಂದಃ
ಉಷಸ್ತಚ್ಚಿತ್ರಮಾಭರ	(, ೧-೯೨-೧೩)	,, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಃ
ಏತಾ ಉ ತ್ಯಾ	(, ೧-೯೨ -೧)	,, ಜಗತೀ ಛಂದಃ
ಮಹೇ ನೋ ಅದ್ಯ	(, ೫-೭೯ -೧)	,, ಸಂಕ್ತಿಃ ಛಂದಃ

ತಾನೈತಾನ್ಯುಷಸಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ಸಪ್ತಚ್ಛಂದಾಂಸಿ. ಈ ಏಳೂ ಉಷೋ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು, ಮತ್ತು,

ಏಷೋ ಉಷಾ	(ಋ. ಸಂ ೧-೪೬- ೧)	ಇತ್ಯಾದಿಷು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಃ
ಯದದ್ಯ	(, ೫-೭೩ -೧)	,, ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಃ
ಅಭಾತ್ಯಗ್ನಿಃ	(, ೫-೭೬ -೧)	,, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಃ
ಇಮಾ ಉ ವಾಂ	(, ೭-೭೪ -೧)	,, ಬೃಹತೀ ಛಂದಃ
ಅಶ್ವಿನಾ ವರ್ತಿಃ	(, ೧-೯೨ -೧೬)	,, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಃ
ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿರ್ಜ್ವ	(, ೧- ೫೭-೧)	,, ಜಗತೀ ಛಂದಃ
ಪ್ರತಿ ಪ್ರಿಯತಮಂ	(, ೫-೭೫ -೧)	,, ಸಂಕ್ತಿಃ ಛಂದಃ

ತಾನೈತಾನ್ಯುಷ್ಠಿನೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ಸಪ್ತಚ್ಛಂದಾಂಸಿ | ಈ ಏಳೂ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಉಷಸ್ತಿನ ಆವಿರ್ಭಾವವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಪ್ರಜ್ವಲನವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವುದು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ,

ಅಶೋಚ್ಯಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧಾನೋ ಅಸ್ಮೇ ಉಪೋ ಅದ್ಯಶ್ವಸ್ತಮಸಶ್ವಿದಂತಾಃ |

ಅಚೇತಿ ಕೇತುರುಷಸಃ ಪುರಸ್ತಾಚ್ಛ್ರಿಯೇ ದಿವೋ ದುಹಿತುರ್ಜಾಯಮಾನಃ ||

(ಋ ಸಂ. ೭-೬೭-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ೭-೭೨-೪ ಮುಂತಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಪುಷ್ಪಲನ, ಉಷಸ್ಸಿನ ಉದಯ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಆಗಮನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಜ್ಯೋತಿ—ಜ್ಯೋತಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮು ಗ್ನಾ ಜ್ಯೋತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಜ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪೃಥಿವೀನಾಮುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೨-೫). ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಾಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ವೇದಿರೂಪವಾದ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದು ಒಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ತಂ ಛಂಧೋಭಿರಭಿತಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ | ಅಗ್ನಿಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸಮಾಧಾಯ ತೇನಾರ್ಚಂತಃ ಶ್ರಾವ್ಯಂತ-
ಶ್ಚೇರುಸ್ತೇನೇಮಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಂ ಪೃಥಿವೀಗ್ಂ ಸಮುಪಿಂತತ ತದ್ಯದೇನೇನೇಮಾಗ್ಂ
ಸರ್ವಾಗ್ಂ ಸಮುಪಿಂತತ ತಸ್ಮಾದ್ವೇದಿನಾಮ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ಯಾವತೀ ವೇದಿಸ್ತಾವತೀ
ಪೃಥಿವೀ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೫-೭)

ಚಂದ್ರಮಾ ಏವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಾದಿತ್ಯೋ ಯಜಮಾನಸ್ತಸ್ಯೇಯಮೇವ ಪೃಥಿವೀ ವೇದಿಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೮-೨-೩೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞ ವೇದಿಕೆಯೆಂದೂ, ಯಜ್ಞ ವೇದಿಕೆಯು ಪೃಥ್ವಿಯಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ ಯೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಚಂದ್ರಾ—ಚಂದ್ರಶ್ಚಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೀರಿ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಚಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸವಿತಾ ಪ್ರಾಸಾವೀತ್—ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಯಾದ ಸವಿತೃವು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ನೊದಲು ಸವಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ,

ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ—ಸಕಲಕ್ಕೂ ಜೈತನ್ಯದಾಯೀ

(ನಿ. ೧೦-೩೧)

ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಸವಿತೃವಿನ ಕಾರ್ಯವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾರ್ಯದ ವಿವರಣೆಯು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವ

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮುರಮ್ನಾದಸ್ತಂಭನೇ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾಮುದ್ಯಂಹತ್ |

ಅಶ್ವಮಿನಾಧುತ್ವದ್ಭೂನಿಮಂತರಿಕ್ಷಮತೂರ್ತೇ ಬದ್ಧಂ ಸವಿತಾ ಸಮುದ್ರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸವಿತೃವು ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬನದೊಂದಿಗೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ನಿರಾಲಂಬನವಾದ ಶೂನ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕ್ಷವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಸಕಲವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ ಪೃಥಕ್ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ತಸ್ಯ ಕಾಲೋ ಯದಾ ದ್ಯೌರಪಹತತಮಸ್ತಾಕೀರ್ಣರಶ್ಮಿರ್ಭವತಿ |

(ನಿ. ೧೨-೧೨)

ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಲ್ಲಾ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನ ಜ್ಯೋತಿಯು ಬೆಳಗುವ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದಿಂದ ಸವಿತೃವಿನ ಲೋಕನಿಯಮನ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿ ಮುಂಚಿತೇ ಕವಿಃ ಪ್ರಾಸಾವೀದ್ಭದ್ರಂ ದ್ವಿಪದೇ ಚತುಷ್ಪದೇ |

ವಿ ನಾಕಮಖ್ಯತ್ಸವಿತಾ ವರೇಣೋನು ಪ್ರಯಾಣಮುಷಸೋ ವಿ ರಾಜತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೧-೨).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಾಹರಿಸಿ ಉಪಸ್ಥಾನ ಆವಿರ್ಭಾವವಾಗಿ ಅವಳು ಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿ ಪುನಃ ತಿರೋಧಾನವಾದ ನ-ತರ ಸವಿತೃವು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸವಿತೃವಿನ ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪಸ್ಥಾನ ಉದಯವಾಗಿ, ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲನವೂ, ಸೂರ್ಯನ ಉದಯವೂ ಆದನಂತರ ದೇವಃ ಸವಿತಾ ಜಗತ್ಪೃಥಕ್ ಪ್ರಾಸಾವೀತ್ ದೇವತಾತ್ಮನೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಸವಿತೃವು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಜೈತನ್ಯದಾಯಿಯಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪಕ್ರಿಯಾ

ಅಬೋಧಿ—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿನ ಸರದ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಇದು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜ್ಞಃ—ಜ್ಞಾಮೆಂಬುದು ಭೂಮಿನಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕವಚನ ಸರವಾದಾಗ, ಅತೋ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂ ಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯಿಸೂರ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಿಂದ ಕೃಜಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಿದಾಗಿದೆ.

ಚಂದ್ರಾ—ಚಂದಿ ಅಹ್ಲಾದನೇ ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿವಂಚಿ —(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್.

ಮಹೀ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಜೀಷ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವಃ--ನವ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತೃರ್ಧಕವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ವರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಷಲ್-ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಪದಾಂತಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಛಂದಸ್ಸುಪಿ-ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚಿಷ್ಠಾ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು ಅರ್ಚಿಶುಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಂತರೂಪ.

ಅಯುಕ್ತ್ವಾ ತಾಮ್—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆತಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಚತ್ವರ್. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಿಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾತೇನೇ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇಸೇಸೇನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತವೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಏಜಂತ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಾವೀತ್—ಷೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಸಾವೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

—:೦:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯದ್ವ್ಯಂಜಾಥೇ ವೃಷಣಮುತ್ಪಿನಾರಥಂ ಘೃತೇನ ನೋ ಮಧುನಾ ಕ್ಷತ್ರ-
ಮುಕ್ಷತಂ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೃತನಾಸು ಜಿನ್ವತಂ ನಯಂ ಧನಾ ಶೂರಸಾತಾ ಭಜೀ-
ಮಹಿ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯತ್ | ಯುಂಜಾಥೇ ಇತಿ | ವೃಷಣಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ರಥಂ | ಘೃತೇನ | ನಃ | ಮಧುನಾ | ಕ್ಷತ್ರಂ |
ಉಕ್ತತಂ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಸೃತನಾಸು | ಜಿನ್ಯತಂ | ವಯಂ | ಧನಾ | ಶೂರಸಾತಾ | ಭಜೇಮಹಿ || ೨ ||

ಕಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾವಶ್ವಿನೌ ಯದ್ಯದಾ ವೃಷಣಂ ವೃಷ್ಣಾ ದಿವರ್ಷಕಂ ರಥಂ ಯುಂಜಾಥೇ ಯೋಜ-
ಯಥಃ ತದಾ ನಃ ಕ್ಷತ್ರಮಸ್ಮದೀಯಂ ಬಲಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಂ ನಾ ಘೃತೇನೋದಕೇನ ಮಧುನಾ ಮಧು-
ರೇಣೋಕ್ಷತಂ | ಪ್ರವರ್ಧಯತಮಿತೆ ಧಃ | ಯದ್ವಾ | ಘೃತೇನ ಕ್ಷರಣರೂಪೇಣ ಮಧುನಾ ಮಧುರೇಣಾ-
ವೃತೇನೋಕ್ಷತಂ | ಯುಷ್ಮದ್ರಥಸ್ಥೇನ ಮಧುನಾಸ್ಮದೀಯಂ ಬಲಂ ಪ್ರವರ್ಧಯತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅಶ್ವಿನೋ ರಥಸ್ಯ ಮಧುಪೂರ್ಣತ್ವಂ ಮಧುನಾಹನೋ ರಥ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಕಿಂಚಾಸ್ಮಾಕಂ
ಸೃತನಾಸ್ಸಸ್ಮದೀಯಾಸು ಪುತ್ರಭೃತ್ಯಾದಿಮನುಷ್ಯರೂಪಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಂ ತೇಜೋ
ಜಿನ್ಯತಂ | ಸೃತನಾ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ ವಿವಸ್ವಂತಃ ಸೃತನಾ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಯದ್ವಾ |
ಸೃತನಾಸು ಪರಕೀಯಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಬ್ರಹ್ಮ ತಾಸಾಂ ಪರಿವೃಥಮನ್ನಮಸ್ಮಾಕಂ ಜಿನ್ಯತಂ | ಪ್ರೀಣಯತಂ |
ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯನ್ನನಾಮ | ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಚ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ವಯಂ ಚ ಶೂರಸಾತಾ ಶೂರಸಾತೌ
ಶೂರಾಣಾಂ ಪ್ರಹಾರಾದಿನಾ ಯುಕ್ತೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಧನಾ ತದೀಯಾನಿ ಧನಾನಿ ಬಹುನಿಧಾನಿ ಭಜೇಮಹಿ |
ಲಭೇಮಹಿ ||

ಪರ್ತಿರ್ದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, (ನೀವು) | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವೃಷಣಂ—ವೃಷ್ಣಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ | ರಥಂ—ರಥವನ್ನು | ಯುಂಜಾಥೇ—ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟುತ್ತೀರೋ (ಆಗ) | ನಃ—ನಮ್ಮ |
ಕ್ಷತ್ರಂ—ಬಲವನ್ನು | ಘೃತೇನ—ಉದಕದಿಂದಲೂ | ಮಧುನಾ—ಮಧುವಿನಿಂದಲೂ | [ಅಥವಾ ಘೃತೇನ—
ಪ್ರವಿಸುವುದೂ | ಮಧುನಾ—ಮಧುರವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಅಮೃತದಿಂದ |] ಉಕ್ತತಂ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತೀರಿ | (ಮತ್ತು) ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಸೃತನಾಸು—ಪುತ್ರಭೃತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಬ್ರಾಹ್ಮ
ತೇಜಸ್ಸನ್ನು | ಜಿನ್ಯತಂ—ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡಿರಿ | [ಅಥವಾ ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ | ಸೃತನಾಸು—ಶತ್ರುಪ್ರಜೆ
ಗಳಿರುವ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಜಿನ್ಯತಂ—ತಂದು ಸೇರಿಸಿರಿ |] ವಯಂ—ನಾವೂ (ಕೂಡ)
ಶೂರಸಾತಾ—ಶೂರರು ಸೇರಿರುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ಧನಾ—(ವಿಧವಿಧವಾದ) ಧನವನ್ನು | ಭಜೇಮಹಿ—ಹೊಂದು
ವಂತಾಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ವೃಷ್ಣಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ನೀವು ಕಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ,
ಅಮೃತದಂತೆ ಮಧುರವಾಗಿರುವ ಉದಕಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಬಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರ

ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವು ಸಿಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ನಾವೂ ಕೂಡ ಶೂರರ ಮಧ್ಯೆ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

When Ashwins, you harness your bounty-shedding chariot, refresh our strength with trickling honey : bestow (abundant) food upon our people : may we acquire riches in the strife of heroes.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ರಥಾರೂಢರಾದೊಡನೆಯೇ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಅವರ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲವು ಸರ್ವಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಅಧಾರಭೂತವಾದರೂ ಸಹ ಕೇವಲ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲದಿಂದಲೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಪೌಷ್ಟ್ಯವು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅದರೊಡನೆ ಬ್ರಹ್ಮತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಕ್ಷತ್ರಂ—ಅಸ್ಮದೀಯಂ ಬಲಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಂ ವಾ | ಕ್ಷಾತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಬಲವೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕ್ಷಾತ್ರತೇಜಸ್ಸಿನ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲಾಶಿಸುವವನು ಕ್ಷತ್ರಧೃತಿಯೆಂಬ ಸೌತ್ರ ಮನೆಯ ಅಂಗವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದೆ.

ಶೈತ ಅಶ್ವಿನೋ ಭವತಿ | ಶೈತಾವಿನ ಹೃಷ್ಠಿನಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೧-೧).

ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂತಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆಯೆಂದು ಭರವಸೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ ನಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲದ ಮಹಿಮೆಯೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಲದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಲವೇ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ತೋರಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಮಾ ಏವ ಶ್ರದ್ಧಧಾಮ ತದ್ವೈತತ್ವಂ ಬಲೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಬಲಂ ತತ್ಪ್ರಾಣೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ಬಲಂ ಸತ್ಯಾದೋಗೀಯಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೫-೧೪-೪)

ಸತ್ಯವು ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಶಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರಾಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶಕ್ತಿಯೇ ಅಧಿಕಬಲವುಳ್ಳದ್ದು. ಇಂತಹ ಶಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಕ್ಷಾತ್ರಶಕ್ತಿಯೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು.

ಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಂ ತ್ರಾಯತೇ ಹೈನಂ ಪ್ರಾಣಃ ಕ್ಷಣಿತೋಃ ಪ್ರ ಕ್ಷತ್ರಮತ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ದೇಹರಕ್ಷಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವೇ ಕ್ಷತ್ರವು- ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಕ್ಷಾತ್ರೇದ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಈ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲವು ಬ್ರಹ್ಮತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕದ್ದಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಾ ಇದಮಗ್ರ ಅಸೀದೇಕಮೇವ ತದೇಕಂ ಸನ್ನವ್ಯಭವತ್ | ತಚ್ಚೈಯೋರೂಪಮತ್ಯೇ-
ಸೃಜತ ಕ್ಷತ್ರಂ ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ದೇವತ್ರಾ ಕ್ಷತ್ರಾಣೀಂದ್ರೋ ವರುಣಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರಃ
ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯಮೋ ರುದ್ರಃ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯಮೋ ಮೃತ್ಯುರೀಶಾನ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಕ್ಷತ್ರಾತ್ಪರಂ ನಾಸ್ತಿ ತಸ್ಮಾಬ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಮಧಸ್ತಾದುಪಾಸ್ತೇ ರಾಜಸೂಯೇ ಕ್ಷತ್ರೇ
ಏವ ತದ್ಯಶೋ ದಧಾತಿ |

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸತ್ತೆವು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಕ್ಷಾತ್ರಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಅದರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದೂ, ಬ್ರಹ್ಮಸತ್ತೆಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಸಿತು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಈ ಸತ್ತದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾದರು. ಕ್ಷತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳದ್ದಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ರಾಜಸೂಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸಿಂಗಿತಲೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯನೇ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ,

ಭವತ್ಪುರೋಹಿತಾನಾನಾಂ ಕ್ಷತ್ರಬಂಧೂಜ್ಜಯೇವಹಿ |

ಕ್ಷತ್ರಂ ತದಪಿ ವಿಜ್ಞೇಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯತ್ಪಾತಿ ಶಾಶ್ವತಂ |

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ೫-೧೨೬)

ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಕ್ಷತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಈ ಶಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಈ ಕ್ಷತ್ರರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಲಭಿಸುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಜೀವನದ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅದರೊಡನೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಬಂಧವೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಕ್ಷತ್ರವು ರಕ್ಷಕವಾದರೂ ಸಹ ಅದು ಕೇವಲ ಸಾಧನವಾದುದಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಫಲವು. ಅಂತಹ ಫಲವನ್ನು ಸೃತನಾಸು ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿನ್ನತಂ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಬ್ರಾಹ್ಮತೇಜಸ್ಸೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲು ಅನ್ನ ಸಾಧನೆಯು ಕ್ಷಾತ್ರಶಕ್ತಿಯ ಧೈಯವು. ಅನ್ನವೇ ಪ್ರಾಣವಾದುದರಿಂದಲೂ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನ್ನವೇ ಕ್ಷಾತ್ರ ಶಕ್ತಿಯ ರಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವರ್ಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಅನ್ನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮತೇಜಸ್ಸೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅದೂ ಸಹ ಅತ್ಯುಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮತೇಜಸ್ಸಿನ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕ್ಷತ್ರವು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತು ನ್ಯೂನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಎರಡು ತತ್ವಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

ಪ್ರೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರೇದಂ ಕ್ಷತ್ರಮಿತ್ಯೇತೇ ಏವ ಸಮಸ್ಯೇದ್ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರಯೋಃ ಸಂಶ್ರಿತೈಃ ತಸ್ಮಾ-
ದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂಚ ಸಂಶ್ರಿತೇ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೧]

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮವ್ರಾತ್ರ ರೂಪಗಳಾದ ಶಕ್ತಿಗಳ ಸಂಯೋಗವನ್ನೂ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚ ಉಭೇ ಭವತ ಓದನಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತತ್ವವೇ ಈ ಉಭಯವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಸಿನ್ಧಿಲ್ಲಿರುವ ಈ ಎರಡರ ಸಾಮರಸ್ಯವಿರಬೇಕೆಂದು ಅಶಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯುಷ್ಮಾಭೇ—ಯುಜರ್ ಯೋಗೆ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಿನಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೃತೇನ—ಘೃತಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಫಿ. ಸೂ. ೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ

ಕ್ಷತ್ರಮ್—ಕ್ಷದಿ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರ ಧಾತು. ಗೃಧ್ಯವೀಪಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ಷತಮ್—ಉಕ್ಷ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ಶವ್ ವಿಕರಣ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಬೃಂದೇರ್ನೋಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಆಗ ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿನ್ಯತಮ್—ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧನಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೇ ಲೋಪ.

ಶೂರಸಾತಾ—ಶೂರಸಾತಿ ಶಬ್ದ. ಉಾತಿಯೂತಿ—(ಪಾ ಸೂ ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾತಿ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿನ್ನಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಮೀಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಇ) ಲೋಪ

ಭಜೇಮಹಿ—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅರ್ನಾಜ್ ತ್ರಿಚಕ್ರೋ ಮಧುನಾಹನೋ ರಥೋ ಜೀರಾಶ್ವೋ ಅಶ್ವಿನೋ-
ಯಾತು ಸುಷ್ಪತಃ |

ತ್ರಿವಂಧುರೋ ಮಘವಾ ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ ಶಂ ನ ಆ ವಕ್ಷದ್ವಿಪದೇ
ಚತುಷ್ಪದೇ || ೩ ||

! ಪದಪಾಠಃ !

ಅರ್ನಾಜ್ | ತ್ರಿಚಕ್ರಃ | ಮಧುನಾಹನಃ | ರಥಃ | ಜೀರಾಶ್ವಃ | ಅಶ್ವಿನೋಃ | ಯಾತು |
ಸುಷ್ಪತಃ |

ತ್ರಿವಂಧುರಃ | ಮಘವಾ | ವಿಶ್ವ ಸೌಭಗಃ | ಶಂ | ನಃ | ಆ | ವಕ್ಷತ್ | ದ್ವಿಪದೇ | ಚತುಷ್ಪದೇ |
|| ೩ ||

! ಸಾಯಂಜಾಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಶ್ವಿನೋ ರಥೋರ್ನಾಜಸ್ತದಭಿಮುಖೋ ಯಾತು | ಗಚ್ಛತು | ಕೀದೃಶಃ | ತಿಚಕ್ರಶ್ಚಕ್ರತ್ರೇ-
ಯಯುಕ್ತಃ ಮಧುನಾಹನೋ ಮಧುವೋಢಾ ಜೀರಾಶ್ವಃ ಶೀಘ್ರಗಾಮ್ಯಶ್ವೋಪೇತಃ ಸುಷ್ಪತೋರತಃ
ಏನಾಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ತ್ರಿವಂಧುರೋ ನಿನ್ನೋನ್ನತಕಾಷ್ಠತ್ರಯೋಪೇತಃ | ಸಾರಥ್ಯಾಶ್ರಯಸ್ಥಾನಂ
ವಂಧುರಂ | ಮಘವಾ ಧನನಾನ್ ಅತಃ ಏವ ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ ಸರ್ವಸೌಭಾಗ್ಯೋಪೇತಃ | ಈದೃಶೋಶ್ವಿನೋ
ರಥೋ ನೋಸ್ತಸ್ಮಾಕಂ ದ್ವಿಪದೇ ಪುತ್ರಾದಿಪ್ರಜಾಯೈ ಚತುಷ್ಪದೇ ಪಶನೇ ಚ ಶಂ ಸುಖಮಾ ವಕ್ಷತ್ |
ಆವಹತು || ವಹೇರ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಸಿಪ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನೋಃ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ | ತ್ರಿಚಕ್ರಃ—ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು | ಮಧುನಾಹನಃ—
ಮಧುವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವುದು | ಜೀರಾಶ್ವಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು |

ಸುಷ್ಪತಃ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು | ತ್ರಿವಂಧುರಃ—(ನಿಮ್ಮವಾಗಿಯೂ ಉನ್ನತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕಾಷ್ಠತ್ರಯದಿಂದ ಮಾಡಿದ) ಸಾರಥಿಯ ಆಸನಸ್ಥಾನದೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದು ಆದ | ಮಘವಾ—ಧನಯುಕ್ತವಾದುದು | ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ—(ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಸಕಲವಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದು ಆದ | ರಥಃ—ರಥವು | ಅರ್ವಾಜ್—ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಯಾತು—ಬರಲಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ದ್ವಿಪದೇ—ಪುತ್ರಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ | ಚತುಷ್ಪದೇ—ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ | ಶಂ—ಸುಖವನ್ನು | ಆ ವಕ್ಷತ್—ತಂದುಕೊಡಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು, ಮಧುವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವುದು, ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಮೂರು ಕಾಷ್ಠಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸಾರಥಿಯ ಆಸನಸ್ಥಾನದೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದು, ಧನಯುಕ್ತವಾದುದು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದು ಆದ ರಥವು ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರಲಿ. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation

May the three-wheeled car of the Aswins, drawn by swift horses, laden with honey, three-canopied, filled with treasure, and every way auspicious, come to our presence, and bring prosperity to our people and our cattle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ರಥದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ತ್ರಿಚಕ್ರಃ, ತ್ರಿವಂಧುರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ರಥದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ (ಖು. ಸಂ. ೧-೩೪ನೇ ಸೂಕ್ತ) ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ತ್ರಿಚಕ್ರಃ ತ್ರಿವಂಧುರಃ ಎಂಬ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವಿರಲು ಕಾರಣವೇನಿರಬಹುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಉಹಿಸಿ Keith ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

The chariot of the Aswins has curious qualities ; it is not merely golden, in all its parts, but it is three wheeled, has three felines, and all its parts triple. One of its wheels is said to have come off when the Aswins went to the wedding of the maiden Surya and it is possible that the three wheels are connected with the fact that, unlike other Gods, the Aswins in their chariot bear with them Surya, for whom, therefore, there must be provided a third seat. Possibly too, the triplication, of which much appears in the myths of the Aswins, owes it being to this simple cause, though it has been traced to the three seasons of the year. The steeds which draw their car are sometimes horses, but more often birds,

swans or eagles and even a single ass. In the Aitereya Brahmana, they are said to have won a race at the wedding of Soma and Surya with a car drawn by horses.

(A. B. Keith. The Religion and Philosophy of the Veda, Harvard Oriental Series).
Vol. XXXI—P. 114)

ಸೂರ್ಯಾ—ಎಂಬ ದೇವಕನ್ಯೆಯೊಂದಿಗೆ ವಿವಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ಒಂದು ಚಕ್ರವು ಕಳಚಿಕೊಂಡಿತೆಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬುವಳಿಗೂ ಸಹ ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಆಸನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ ರಥಕ್ಕೆ ತ್ರಿವಂಧುರಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ತ್ರಿಚಕ್ರಃ, ತ್ರಿವಂಧುರಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಾಲಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅವರ ರಥವನ್ನು ಎಳೆಯತಕ್ಕ ವಾಹನಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಕೆಲವು ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಗಳೂ, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಹೇಸರಕತ್ತೆಯೂ ಇವರ ರಥದ ವಾಹಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇವರು ಸೂರ್ಯಾ ಎಂಬುವಳ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತೆಯಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದರು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೭ರಿಂದ ೯) ಎಂಬುದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಸಾರಾಂಶವಾಗಿದೆ.

ಜೀರಾಶ್ವಃ—ಜೀರ ಶಬ್ದವು ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ ೩-೯) ಜೀರಃ, ಜೀರಂ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ, ಜೀರಾಶ್ವಃ, ಜೀರಾಶ್ವರಃ, ಜೀರದಾನುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತಪದವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಪೇಜು 213) ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೧-೧೨ನೇ ಋಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಕುದುರೆಗಳೇ ವಾಹನಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವರೆಂದರ್ಥ.

ಮಧುವಾಹನಃ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದೂ ಸಹ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಿಷಯ. ಅವರ ರಥವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅವರೇ ಮಧುವಾಹಕರೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ.

**ಇದಂ ವೈ ತನ್ನಧು ದಧ್ಯಜ್ವಾಧರ್ವಣೋಽಶ್ವಿಭ್ಯಾಮುನಾಚಿ | ತದೇತದೃಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನ-
ವೋಚತ್ |**

(ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೬)

ಎಂದು ಅರ್ಥವುಪುತ್ರನಾದ ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದ ಕಥೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ವಿದ್ಯೆಗೆ ತಳಹದಿಯಾದ ಈ ಮಧುವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಉಪದೇಶಕರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಬರುವರೆಂದು ಆಲಂಕಾರಿಕವಾದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತ್ರಿಚಕ್ರಃ—ತ್ರಿಣಿ ಚಕ್ರಾಣಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತ್ರಿಚಕ್ರಃ ತ್ರಿಚಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಕೃಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯-೧) ಎಂಬುವರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಹೀಗೆಯೇ ತ್ರಿಣಿ ವಂಧುರಾಣಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತ್ರಿವಂಧುರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಧುವಾಹನಃ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಮಧು ವಾಹ್ಯತೇ ಅನೇನ-ಇತಿ ಮಧುವಾಹನಃ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲ್ಛುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯುವೋರನಾಕೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. **ಜೇರನಿಟಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. **ಲಿತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ **ಗತಿಕಾರಲೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದು ತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೀರಾಶ್ವಃ—ಜೀರಾಃ ಅಶ್ವಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜೀರಾಶ್ವಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾತು—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಸ್ತುತಃ—ಸ್ವುಜ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಗತಿರನಂತರಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಸು) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಘನಾ—ಛಂದಸೀ ವನಿಸೌ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ—ವಿಶ್ವಂ ಸೌಭಗಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಕ್ಷತ್—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತಶ್ಚೈಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಲೇಟೋಡಾಟೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. **ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. **ಹೋಥಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. **ಷಢೋಕಃಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. **ವಕ್ಷತ್** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿಸದೇ—ದ್ವೌ ಪಾದೌ ಅಸ್ಯ ಇತಿ ದ್ವಿಸತ್. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಪಾದಃ ಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದ್ಭಾವ. **ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಪಾದ್ವನ್** ಮೂರ್ಧಸು ಬಹುವ್ರೀಹೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚತುಷ್ಟದೇ—ಸ್ವರ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿನಿಬಂಧನವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ನ ಉರ್ಜಂ ವಹತಮುತ್ಪಿನಾ ಯುವಂ ಮಧುಮತ್ಯಾ ನಃ ಕಶಯಾ
ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ |

ಪ್ರಾಯುಸ್ತಾರಿಷ್ಟಂ ನೀ ರಪಾಂಸಿ ಮೃಕ್ಷತಂ ಸೇಧತಂ ದ್ವೇಷೋ ಭವತಂ
ಸಚಾಭುವಾ || ೪ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಆ | ನಃ | ಉರ್ಜಂ | ವಹತಂ | ಅತ್ಪಿನಾ | ಯುವಂ | ಮಧುಮತ್ಯಾ | ನಃ | ಕಶಯಾ | ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ |
ಪ್ರ | ಆಯುಃ | ತಾರಿಷ್ಟಂ | ನೀ | ರಪಾಂಸಿ | ಮೃಕ್ಷತಂ | ಸೇಧತಂ | ದ್ವೇಷಃ | ಭವತಂ | ಸಚಾ-
ಭುವಾ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅತ್ಪಿನಾತ್ಪಿನಾ ಯುವಂ ಯುವಾಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮೂರ್ಜಂ ಬಲಂ ಪ್ರಾಣನಸಮರ್ಥಮನ್ಯಂ
ನಾ ವಹತಂ | ಪ್ರಾಪಯತಂ | ಕಿಂಚಿ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಧುಮತ್ಯಾ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಯಾ ಕಶಯಾ
ನಾಚೇಷ್ಟಪ್ರದಾನರೂಪಯಾ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ | ಸಿಂಚಿತಂ | ಪ್ರೀಣಯತಂ | ಕಶೇತಿ ವಾಜ್ಞಮ | ಕಶಾ
ಧಿಷಣೇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಧುಮತ್ಯಾ ಮಧುರವೃಷ್ಟಿಮತ್ಯಾ ಮಾಧುರ್ಯೋ-
ಪೇತಯಾ ಕಶಯಾಶ್ವತಾಡನ್ಯಾ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ | ಮಧ್ವಿತ್ಯುದಕನಾಮ ಮಧು ಪ್ರರೀಷಮಿತಿ
ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಕಶಯಾಶ್ವತಾಡನೇನ ಶೀಘ್ರಮಾಗತ್ಯ ವೃಷ್ಟಿರೂಪಂ ಫಲಂ ದಾಸ್ಯತ ಇತಿ
ಕಶಾಯಾ ಮಧುಮತ್ತ್ವಂ | ಕಿಂಚಾಯುರಾಯುಷ್ಯಂ ಪ್ರ ತಾರಿಷ್ಟಂ | ಪ್ರವರ್ಧಯತಂ || ಪ್ರಪೂರ್ವಸ್ತಿ-
ರತಿವರ್ಧನಾರ್ಥಃ || ತಥಾ ರಪಾಂಸಿ ಮೃಕ್ಷತಂ | ಸಾಪಾನಿ ನಿಃಶೇಷೇಣ ಶೋಧಯತಂ | ರಪೋ ರಿಪ್ರಮಿತಿ
ಸಾಪನಾಮನೀ ಭವತಃ | ನಿ. ೪-೨೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಕಿಂಚಿ ದ್ವೇಷೋ ದ್ವೇಷ್ಯಮುಮಿತ್ರಾದಿಕಂ ಸೇಧತಂ |
ನಾಶಯತಂ | ಇದಂ ಚ ಭಾವ್ಯಂ | ಸಚಾಭುವಾ ಸಹಭುವಾನಸ್ಮತ್ಕಾರ್ಯೇಷು ಸಹಭವನವಂತಾ
ಭವತಂ | ಭವಂತಾವೈಕಮತ್ಯಂ ಭಜತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ವಾಕ್ಯಭೇದಾದನಿಘಾತಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅತ್ಪಿನಾ—ಎಲೈ ಅತ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉರ್ಜಂ—ಬಲವನ್ನು
ಅಥವಾ ಜೀವಿಸಲುಬೇಕಾಗುವ ಅನ್ನವನ್ನು | ಆ ವಹತಂ—ತಂದೊದಗಿಸಿರಿ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಧುಮತ್ಯಾ—
ಮಾಧುರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಕಶಯಾ—ವಾಕ್ಯಿನಿಂಗೆ [(ಅಥವಾ) ಮಧುಮತ್ಯಾ—ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ

ಮಧುರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ | ಕತಯಾ—ಅಶ್ವತಥಾಡನದಿಂದ | ಮಿಮಿಕ್ಷತೇಂ—ಜೈತನ್ಯಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ | ಆಯುಃ—(ನಮ್ಮ) ಆಯುಸ್ಸನ್ನು | ಪ್ರ ತಾರಿಷ್ಟಂ—ವೃದ್ಧಿಮಾಡಿರಿ | ರಪಾಂಸಿ—(ನಮ್ಮ) ಪಾಪಗಳನ್ನು | ಮೃಕ್ಷತೇಂ—ತೊಳೆಯಿರಿ | ದ್ವೇಷಃ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸೇಧತೇಂ—ನಾಶಮಾಡಿರಿ | ಸಚಾಭುವಾ—ನಮ್ಮ ಒಂದುಗೂಡಿದವರಾಗಿ | ಭವತೇಂ—(ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೊತೆಯಾಗಿ) ಇರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಬಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುವ ಅನ್ನವನ್ನು ತಂದೊದಗಿಸಿರಿ. ನಮ್ಮನ್ನು ಮಧುರವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿ. ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡಿ. ನಮ್ಮ ಪಾಪಗಳನ್ನು ತೊಳೆಯಿರಿ. ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿರಿ. ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಒಂದುಗೂಡಿದವರಾಗಿರಿ.

English Translation

Bring us Ashwins, vigor : animate us with your honied speech ; prolong our existence ; wipe away our sins : destroy our foes ; be ever our associates.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಊರ್ಜಂ—ಈ ಪದವು ಅನ್ನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ ೩-೯). ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿದಾಯಕ ವಾದ ಅನ್ನವೆಂದು ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂದೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಊರ್ಜಂ ಬಲಂ ಬಲಪ್ರಾಣನಸಮರ್ಥ ಮನ್ನಂ | ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ಇಷಮೂರ್ಜಮನ್ಯಾವಕ್ಷತ್ ಸಗ್ಧಿಂ ಸಪೀತಿಮನ್ಯಾ ನನೇನ ಪೂರ್ವಂ
ದಯಮಾನಾಃಸ್ಯಾಮ ಪುರಾಣೇನ ನವಂ ತಾಮೂರ್ಜಮೂರ್ಜಾಹುತೀ ಊರ್ಜಯಮಾನೇ.

(ವಾ. ಸಂ ೨೮-೧೬)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಊರ್ಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದುಸಲ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದುಸಲ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯೋ ವೈತಾಮುಕ್ಷಿತಿಂ ವೇದ ಸೋಽನ್ನಮತ್ತಿ ಪ್ರತೀಕೇನ | ಸ ದೇವಾನಸಿ ಗಚ್ಛತಿ ಸ ಊರ್ಜ-
ಮುಪಜೀವತಿ |

(ಬೃ. ಉ ೧-೫-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ನ, ಊರ್ಜ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಊರ್ಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಪೋಷಕವಾದ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ.

ಕತಯಾ—ಕಶಾ ಶಬ್ದವು ವಾಚ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೩). ಇದನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮೊದಲು ಮಾಧುರೋಪೇತಯಾ ವಾಚಾ | ಮಧುರವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅನಂತರ

ಕಶಯಾ ಅಶ್ವತಾಡಿನ್ಯಾ | ಅಶ್ವತಾಡನದಿಂದ ಅಥವಾ ಅಶ್ವತಾಡನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಚಾವಟಿಯಿಂದ ಎಂದು ಎರಡನೆಯಸಲ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ.

ಅಶ್ವವಾಜನೀಂ ಕಶೇತ್ಯಾಹುಃ | ಕಶಾ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ಭಯಮಶ್ವಾಯ | ಕೃಷ್ಯತೇರ್ವಣಾಭಾ-
ನಾತ್ | ನಾಕ್ ಪುನಃ ಪ್ರಕಾಶಯತ್ಯರ್ಥಾನ್ | ಖಶಯಾ | ಕ್ರೋಶತೇರ್ವಾ ||

(ನಿ. ೯-೧೯)

ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಭಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಚಾವಟಿಗೆ ಕಶಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಮನೋಗತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಕಾಶಸ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, (ಖಶಯಾ—ಖೇ ಮುಖಾಕಾಶೇ) ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಕಶಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಅವ ಸ್ವಯುಕ್ತಾ ದಿವ ಆ ವೃಥಾ ಯಯುರಮರ್ತ್ಯಾಃ ಕಶಯಾ ಚೋದತ ತ್ಮನಾ |

ಅರೇಣವಸ್ತುವಿಜಾತಾ ಅಚುಚ್ಯುವುದ್ಯೃಳ್ಳಾ ನಿ ಚಿನ್ಮರುತೋ ಭ್ರಾಜದ್ಯಷ್ಟಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಶಯಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ವಾಚಾ | ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಎಂದೂ, ಮತ್ತು,

ರಥೀನ ಕಶಯಾಶ್ಚಾ ಅಭಿಕ್ರಿಸನ್ನಾವಿದೂತಾನ್ಮೃಣುತೇ ನಾಷ್ಯಾಃ ೩ ಅಹ |

ದೂರಾಸ್ಥಿಂಹಸ್ಯ ಸ್ತನಥಾ ಉದೀರತೇ ಯತ್ಪರ್ಜಸ್ಯಃ ಕೃಣುತೇ ವರ್ಷಂ ೧ ನಭಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೩-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಶ್ವತಾಡನಸಾಧನವಾದ ಚಾವಟಿಯಿಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ—ಸಿಂಚಿತಂ | ಪ್ರೀಣಯತಂ | ಸೇಚನಾರ್ಥಕವಾದ ಮಿಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಪ್ರ ತಾರಿಷ್ಟಂ—ಪ್ರಪೂರ್ವಸ್ತಿರತಿರ್ವರ್ಧನಾರ್ಥಃ | ತೈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದರೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ನಾತೇ ಆ ನಾತು ಭೇಷಜಂ ಶಂಭು ಮಯೋಭು ನೋ ಹೃದೇ | ಪ್ರ ಣ ಆಯೋಂಷಿ ತಾರಿಷತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೬-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನದಹರಿಸಿ ಪ್ರತಾರಿಷತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಯುಷ್ಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆಯುಃ ಪ್ರ ತಾರಿಷ್ಟಂ ನಮ್ ಆಯುಷ್ಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ರಸಾಂಸಿ—ರಪೋ ರಿಪ್ರಮಿತಿ ಪಾಪನಾನುನೀ ಭವತಃ | (ನಿ. ೪-೨೧). ರಪಃ, ರಿಪ್ರ ಇವೆರಡೂ ಸಹ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ವಂ ಕುತ್ಸೇನಾಭಿ ಶುಷ್ಣಮಿಂದ್ರಾಶುಷಂ ಯುಧ್ಯ ಕುಯವಂ ಗವಿಷ್ವಾ |

ದಶ ಪ್ರಸಿತ್ತೇ ಅಥ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಮುಷಾಯಶ್ಚ ಕ್ರಮವಿನೇ ರಸಾಂಸಿ ||

(ಋ. ೬-೩೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾಂಸಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪಾಪಕಾರೀಣಿ ರಕ್ಷಃಪ್ರಭೃತೀನಿ | ಪಾಪಕಾರಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಪಾಪಗಳನ್ನು (ವೃಕ್ಷತಂ) ಎಂದರ್ಥ.

ಸಚಾಭುನಾ—ಸಹಭುವಾನಸ್ತತ್ಕಾರ್ಯೇಷು ಸಹಭವನವಂತೌ ಭವತಂ | ನಮ್ಮ ಯಾಗಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಒಂದುಗೂಡಿದವರಾಗಿರಿ ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪುಕ್ತಿಯಾ

ಊರ್ಜಮ್—ಊರ್ಜ ಬಲಪ್ರಾಣನಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಹತಮ್—ವಹ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಧುಮತ್ಯಾ—ಮಧು ಅಸ್ಯಾ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮಧುಮತೀ. ಮತುಪ್ ಬಂದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿತಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ತೃತೀಯಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಮ್ ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಧಾತೋಃಕರ್ಮಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್. ಸನ್ನಂತವ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. (ಋ. ಸಂ, ೧-೨೨-೩) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾರಿಷ್ಯಮ್—ತ್ಯಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ವರ್ಧನಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಮಾದೇಶ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ವ್ಯಾತೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಸಿಚಿಸ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿಃ ಸಿಚೋನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೃಕ್ಷತಮ್—ಮೃಶ ಆನುರ್ಥನೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಲುಜ್. ಶಲ ಇಗುಪಥಾ-ದನಿಟಃ ಕ್ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಕ್ಷಾದೇಶ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಇಣ್ನಿಪೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೇಧತಮ್—ಷಿಧು ಗತ್ಯಾಮ್ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದ್ವೀಷಃ—ದ್ವಿಷ ಅಪ್ರೀತ್ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ ೩.೨.೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ.

ಭವತಮ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಇದು ವಾಕ್ಯಾಂತರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಚಾಭುವಾ—(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೪-೧೧)ರಲ್ಲಿ ವಿನೃತವಾಗಿದೆ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) ಆಕಾರಾದೇಶ. || ೪ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಃಶಃ

ಯುನಂ ಹ ಗರ್ಭಂ ಜಗತೀಷು ದತ್ತೋ ಯುನಂ ವಿಶ್ವೇಷು ಭುವನೇ-
ಷ್ವಂತಃ |

ಯುನಮಗ್ನಿಂ ಚ ವೃಷಣಾವಪಶ್ಚ ವನಸ್ಪತೀರತ್ವಿನಾವೈರಯೇಥಾಂ || ೫ ||

ಉದಾಹರಣಃ

ಯುನಂ | ಹ | ಗರ್ಭಂ | ಜಗತೀಷು | ದತ್ತಃ | ಯುನಂ | ವಿಶ್ವೇಷು | ಭುವನೇಷು | ಅಂತರಿತಿ |

ಯುನಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಚ | ವೃಷಣಾ | ಅಪಃ | ಚ | ವನಸ್ಪತೀನ್ | ಅತ್ವಿನಾ | ಐರಯೇಥಾಂ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅತ್ವಿನೌ ಯುನಂ ಹ ಯುನಾಂ ಖಲು ಜಗತೀಷ್ಟಂತರ್ಗಮನಶೀಲಾಸು ಗೋಷು ಮಧ್ಯೇ ಗರ್ಭಂ ಧತ್ವಃ | ಧಾರಯಥಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಗೋಷ್ವೇವ ಅಪಿ ತು ಯುನಂ ಯುನಾಂ ವಿಶ್ವೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭುವನೇಷು ಭೂತಜಾತೇಷ್ಟಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ಗರ್ಭಂ ಧತ್ವಃ | ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರಾಮಿಷರೂಪತ್ವೇನ ಗರ್ಭಸ್ಥರೇತಸಃ ಪೋಷಕತ್ವಾತ್ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ವೃಷಣೌ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರೌ ಯುನಂ ಯುನಾಮಗ್ನಿಂ ಚಾಪಶ್ಚ ವನಸ್ಪತೀಂಶ್ಚೈರಯೇಥಾಂ | ಪ್ರವರ್ತಯೇಥಾಂ | ಆಹುತಿಭೋಗಾಯಾಗ್ನಿಂ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ ಚ ವೃಷ್ಟ್ಯ-
ದಕಾನಿ ಉದಕೈರೋಷಧಿವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಕಂ ಏತಾನ್ಯಸ್ತದರ್ಥಂ ಪ್ರೈರಯೇಥಾಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನೌ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ! ಯುವಂ ಹ—ನೀವಿಬ್ಬರೇನೇ | ಜಗತೀಷು—ಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಗರ್ಭಂ—ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಜೀವಾಂಕುರವನ್ನು | ಧತ್ತೇ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಧರಿಸಿದ್ದೀರಿ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ವಿಶ್ವೇಷು—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಭುವನೇಷು—ಭೂತಜಾತಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಂತಃ—ಅಂತಃಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದೀರಿ | ವೃಷಣಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಅಗ್ನಿಂ ಚ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ | ಅಪಶ್ಚ—ಉದಕಗಳನ್ನೂ | ವನವೃಕ್ಷೇನ್—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ | ಐರಯೇಥಾಂ (ನಮ್ಮ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ) ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೇನೇ, ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಃಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದೀರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಜೀವಾಂಕುರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರಿ. ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಉದಕಗಳನ್ನೂ ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ.

English Translation

You, Ashwins, sustain the germ in all moving creatures : you are in the interior of all beings : do you, showerers of benefits, supply (for our own use) fire and water and the trees of the forest.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಃಸ್ವರೂಪದ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಜೀವಾಂಕುರವನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಅವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನೂ ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಕೇವಲ ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿನ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅಂತಃಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವೇಷು ಭುವನೇಷುಂತಃ ಪೃಥ್ವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಾದಿ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಇರತಕ್ಕ ಭೂತಗಳ ಗರ್ಭರೂಪರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಮುಖ್ಯೌ ವಾ ಆನಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸ್ತೋ ಯಾವಧ್ವರೂಃ ಇಹ ನಾವಿಮಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಗ್ರಹಂ ಪರ್ಯಾಹರತಾಭಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನಿತಿ ತಾಭ್ಯಾಮೇತಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಗ್ರಹಂ ಪರ್ಯಾಜಹ್ರುರಭಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಂಸ್ತಸ್ಮಾದೇವ ದಶಮೋ ಗ್ರಹೋಗೃಹ್ಯತೇ ತೃತೀಯ ಏವ ವಷಟ್ಕ್ರಿಯತೇಽಥ ಯದಶ್ವಿನಾವಿತೀಮೇ ಹ ನೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಶ್ವಿನಾವಿಮೇ ಹೀದಗ್ಂಸರ್ವಮಾ-ಶ್ವನಾಶಾಂ ಪುಷ್ಕರಸ್ರಜಾವಿತೈಗ್ನಿರೇವಾಸ್ಯೈ ಪುಷ್ಕರಮಾದಿತೋಽಮುಷ್ಯೈ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೫-೧೬)

ಸರ್ವಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯರೂ, ನಿಯತವಾದ ಅಧ್ಯಯನಗಳೂ ಆದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಪ್ರಥಮತರಿಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕವರೆಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಏಕತತ್ತ್ವವುಳ್ಳವರಾಗಿರುವರು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಂ ಚ ಅಪಶ್ಚ ಐರಯೇಥಾಃ— ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಉಷಸ್ಸಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವಿರುವುದೆಂದೂ, ಇವರ ಉದಯಾನಂತರವೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವೂ, ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಸಂಪತ್ತೂ ವೃದ್ಧಿ ಯಾಗುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಆ ಸಂಬಂಧ ವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಜುಷ್ವೋ ಹಿ ದೂತೋ ಅಸಿ ಹವ್ಯವಾಹನೋಽಗ್ನೇ ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ ।

ಸಜಾರಶ್ವಿಭ್ಯಾಮುಷಸಾ ಸುವೀರ್ಯಮಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಶ್ರವೋ ಬೃಹತ್ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೪-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಉಷಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸಂಪತ್ತು ನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ತನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸಸ್ಯಾದಿಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿರಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಧತ್ವಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜಹೋತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲೋಕರಣ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ. (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೮) ಎಂಬ ದರಿಂದ ಭಷಭಾವ. ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಆಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ವಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುವಮ್—ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ ದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗ್ನಿಮ್—ಅಗಿ ಗತೌ. ಧಾತು. ಅಗೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ನಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಃ—ಉಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನಸ್ಪತೀನ್—ಪಾರಸ್ವರ ಪೃಥ್ವೀನಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಟಾಗಮ. ಉಭೇವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಐರಯೇಥಾಮ್—ಈರ ಗತೌ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಚೆನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತನಾದ ಸದನಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

:೦:

ಸಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯು॒ವಂ ಹ॑ ಸ್ಥೋ॒ ಭಿ॒ಷ॒ಜಾ ಭೇ॒ಷ॒ಜೇ॒ಭಿ॒ರಥೋ॑ ಹ ಸ್ಥೋ॒ ರಥ್ಯಾ॑ ೩ -

ರಾಥ್ಯೇ॑ಭಿಃ ।

ಅಥೋ॑ ಹ ಕ್ಷತ್ರ॒ಮಧಿ॑ ಧತ್ಥ ಉ॒ಗ್ರಾ ಯೋ॑ ನಾಂ ಹ॒ವಿ॒ಷ್ಮಾನ್ಮನ॑ಸಾ ದದಾಶ॑ |

|| ೬ ||

ಏದಪಾಠಃ

ಯು॒ವಂ | ಹ॑ | ಸ್ಥಃ | ಭಿ॒ಷ॒ಜಾ | ಭೇ॒ಷ॒ಜೇ॒ಭಿಃ | ಅಥೋ॑ ಇತಿ | ಹ॑ | ಸ್ಥಃ | ರಥ್ಯಾ॑ | ರಥ್ಯೇ॑ಭಿ॒ರಿತಿ॑
ರಥ್ಯೇ॑ಭಿಃ ।

ಅಥೋ॑ ಇತಿ | ಹ॑ | ಕ್ಷತ್ರಂ | ಅಧಿ॑ | ಧತ್ಥಃ | ಉ॒ಗ್ರಾ | ಯಃ | ನಾಂ | ಹ॒ವಿ॒ಷ್ಮಾನ್ | ಮನ॑ಸಾ | ದದಾಶ॑ |

|| ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯುವಂ ಯುನಾಂ ಹ ಖಲು ಭೇಷಜೇಭಿರ್ಭೇಷಜೈರಾಷಥೈಃ । ಭೇಷಜಾಷಧ-
ಭೈಷಜ್ಯಾನ್ಯಗದೋ ಜಾಯುರಗದಂ ತತ್ರೌಷಧಮಿತಿ ಚಾಭಿಧಾನಾತ್ । ತೈರ್ಭಿಷಜಾ ಭಿಷಜಾ ಸ್ಥಃ ।
ಹಶಬ್ದೋಽಶ್ವಿನೌ ಹಿ ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜಾವಿತ್ಯಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತನಾರ್ಥಃ । ಅಥೋ ಅಪಿ ಚ ರಥ್ಯೇಭಿಃ
ರಥವೋಽಥೈರಶ್ವೈ ರಥ್ಯಾ ರಥವಂತೌ ಸ್ಥಃ । ಆ ವಾಂ ರಥೋ ಅಶ್ವಿನಾ । ಋ. ೧-೧೧೮-೧ । ಇತ್ಯಾದಿ-
ಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತನಾರ್ಥೋ ಹಶಬ್ದಃ । ಅನಯೋ ರಥೇನ ವಿಶೇಷಸಂಬಂಧೋ ಯುವೋರ್ಹಿ ಪೂರ್ವಂ
ಸವಿತೋಷಸಾ ರಥವೃತಾಯ ಚಿತ್ರಂ ಘೃತವಂತಮಿಷ್ಯತಿ । ಋ. ೧-೩೪-೧೦ । ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಾಂತರೇಷು
ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ । ಅಥೋ ಅಪಿ ಚ ಯುವಯೋಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬಲಮಧಿ ಹ | ಅಧಿಕಂ ಖಲು | ಹಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ |
ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧೇ ಉಗ್ರೋದ್ಗೂರ್ಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾವಶ್ಯತಾ ನಾಂ ಯುವಾಭ್ಯಾಂ ಯೋ ಹವಿಷ್ಮಾನ್-
ನಾಜ್ಯಪುರೋಡಾಶಾದಿಹವಿಯುಕ್ತೋ ಯಜಮಾನೋ ಮನಸಾ ಯುಷ್ಮದಾಯುಕ್ತೇನ ಚೇತಸಾ

ದೇವಾಶ ದೇವಾತಿ ಹವಿರಾದಿಕಂ ತಂ ಧತ್ತೇಃ | ಧಾರಯಥಃ | ಅತ್ಯಧಿಕಮನುಗೃಹ್ಣೀಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಪ್ರಭೂತಬಲೌ ಯುನಾಂ ರಥಮಾರುಹ್ಯಾಸ್ತದ್ವೇವಯಜನಮಾಗತ್ಯ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಂ ಮಾಂ ಧೃತ್ವಾಸ್ತದ್ಯ-
ಜ್ಞೇಸ್ಯಾನ್ನಿಚಿಕಿತ್ಸತಮಿತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ) ಯುವಂ ಹ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಕೂಡ | ಭೇಷಜೇಭಿಃ—ಔಷಧಿಗಳ ಮೂಲಿಕೆ
ಗಳೊಡನೆ (ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ) | ಭಿಷಜಾ ಸ್ಥಃ—ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಅಥೋ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ |
ರಥೇಭಿಃ—ರಥಗಳನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ | ರಥ್ಯಾ ಸ್ಥಃ—ರಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೀರಿ |
ಅಥೋ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ | ಹ್ವತ್ರಂ—(ನಿಮ್ಮ) ಶಕ್ತಿಯು | ಅಥಿ ಹ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ | (ಆದ್ದರಿಂದ)
ಉಗ್ರಾ—ಪ್ರಬಲವಾದ ಭಯಂಕರವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ನೀವು | ನಾಂ—ನಿಮಗೆ | ಯಃ — ಯಾವ |
ಹವಿಸ್ಮಾನ್ — ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನು | ಮನಸಾ — ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ |
ದೇವಾಶ—(ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಧತ್ತೇಃ—(ಅವನನ್ನು) ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯಿರಿ (ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅನು
ಗ್ರಹಿಸಿರಿ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂಕೂಡ ಔಷಧಿಗಳ ಮೂಲಿಕೆಗಳೊಡನೆ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು
ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಅಲ್ಲದೆ, ರಥಗಳನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ರಥಗಳನ್ನು
ಹೊಂದಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಬಲವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ
ನೀವು ನಿಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಅರ್ಪಿಸಲು) ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹವಿರಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದು ಉದ್ಧರಿಸಿರಿ.

English Translation

You two are physician, (conversant) with (all) medicaments : you ride
in a chariot (drawn by) well-trained steeds : therefore, mighty (divinities),
resolutely uphold (the worshipper), who, with a mind (devoted to you), offers
you oblations.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಭಿ ಷಜೇಭಿಃ ಭಿಷಜಾ ಸ್ಥಃ—ಔಷಧಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀ
ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವವೈದ್ಯರಾಗಿರುವುದೂ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ನೈಕಲ್ಯ
ವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿದುದೂ, ಸುಕನ್ಯಾಪತಿಯ ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಉಂಟು
ಮಾಡಿದುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸ ಏತಮಾಶ್ವಿನಂ ಧೂಮ್ರಮಾಲಭೇತ | ಸಾರಸ್ವತಂ ಮೇಷಮೈಂದ್ರಮೃಷಭಮಶ್ವಿನೌ ವೈ
ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜೌ ತಾಭ್ಯಾಮೇವೈನಂ ಭಿಷಜ್ಯತಿ ಸರಸ್ವತೀ ಭೇಷಜಂ ತಯೈವಾಸ್ಮೈ
ಭೇಷಜಂ ಕರೋತೀಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಂ ತೇನೈವಾಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರಿಯಂ ವೀರ್ಯಂ ದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೭-೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವವೈದ್ಯರೆಂದೂ,

ಅಥ ಯದಾಶ್ವಿನೋ ಭವತಿ | ಅಶ್ವಿನೌ ನಾ ಏನಮಭಿಷಜ್ಯತಾಂ ತಥೋ ಏವೈನಮೇಷ ಏತದಶ್ವಿ-
ಭ್ಯಾಮೇವ ಭಿಷಜ್ಯತಿ ತಸ್ಮಾದಾಶ್ವಿನೋ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೪-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ದೋಷವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದುದನ್ನೂ ಅವರ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನೂ ಕೂಡ ಅಂತಹ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬಹುದೆಂದೂ, ಈ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೇ
ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಪಾತ್ರವಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ತಮ್ಮ ಈ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ
ಅವರು ಸುಕನ್ಯೆಯೆಂಬ ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪತಿಯ ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಅವನನ್ನು ತರುಣನಾಗುವಂತೆ
ಮಾಡಿದ ಕಥೆಯೂ ಸಹ ಈರಿತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನೌ ಹ ನಾ ಇದಂ ಭಿಷಜ್ಯಂತಾ ಚೇರತುಃ | ತೌ ಸುಕನ್ಯಾಮುಪೇಯತುಸ್ತಸ್ಯಾಂ ಮಿಥುನ-
ಮೀಷಾತೇ ತನ್ನ ಜಜ್ಞಾ | ತೌ ಹೋಚತುಃ | ಸುಕನ್ಯೇ ಕಮಿಮಂ ಜೀರ್ಣಂ ಕೃತ್ಯಾರೂಪ-
ಮುಪಶೇಷ ಅವಾಮನುಷ್ಠೇಹೀತಿ ಸಾ ಹೋನಾಚಿ ಯಸ್ಮೈ ಮಾಂ ವಿತಾದಾನ್ಮೈವಾಹಂ ತಂ
ಜೀವಂತಗ್ಗ್ಹ್ಯಾಸ್ಯಾಮೀತಿ ತದ್ಧಾಯಮೃಷಿರಾಜಜ್ಞಾ | ಸ ಹೋನಾಚಿ | ಸುಕನ್ಯೇ ಕಿಂ
ತ್ವೈತದವೋಚತಾಮಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಏತದ್ವ್ಯಾಚಿಚಕ್ಷೇ ಸ ಹ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ ಉನಾಚಿ ಯದಿ
ತ್ವೈತತ್ಪುನರ್ಬ್ರುವತಃ ಸಾ ತ್ವಂ ಬ್ರೂತಾನ್ಮ ವೈ ಸುಸರ್ವಾವಿವ ಸ್ಥೋ ನ ಸುಸಮೃದ್ಧಾವಿವಾಥ
ಮೇ ಪತಿಂ ನಿಂದಥ ಇತಿ ತೌ ಯದಿ ತ್ವಾ ಬ್ರುವತಃ ಕೇನಾನಾಮಸರ್ವಾ ಸ್ತಃ ಕೇನಾಸಮೃದ್ಧಾ-
ವಿತಿ ಸಾ ತ್ವಂ ಬ್ರೂತಾತ್ವತಿಂ ನು ಮೇ ಪುನರ್ಯುವಾಣಂ ಕುರುತಮಥ ನಾಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮೀತಿ
ತಾಂ ಪುನರುಪೇಯತುಸ್ತಾಗ್ಂ ಹೈತದೇವೋಚತುಃ | ಸಾ ಹೋನಾಚಿ | ನ ವೈ ಸುಸರ್ವಾವಿವ
ಸ್ಥೋ ನ ಸುಸಮೃದ್ಧಾವಿವಾಥ ಮೇ ಪತಿಂ ನಿಂದಥ ಇತಿ ತೌ ಹೋಚತುಃ ಕೇನಾನಾಮಸರ್ವಾ
ಸ್ತಃ ಕೇನಾಸಮೃದ್ಧಾವಿತಿ ಸಾ ಹೋನಾಚಿ ಪತಿಂ ನು ಮೇ ಪುನರ್ಯುವಾಣಂ ಕುರುತಮಥ
ನಾಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮೀತಿ | ತೌ ಹೋಚತುಃ | ಏತಗ್ಗ್ ಹೃದಮಭ್ಯವಹರ ಸ ಯೇನ ವಯಸಾ
ಸ ಯೇನ ವಯಸಾ ಕಮಿಷ್ಯತೇ ತೇನೋದ್ಯೈಷ್ಯತೀತಿ ತಗ್ಗ್ ಹೃದಮಭ್ಯವಜಹಾರ ಸ ಯೇನ
ವಯಸಾ ಚಕಮೇ ತೇನೋದೇಯಾಯ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧ ೫-೮ ರಿಂದ ೧೨)

ವೃದ್ಧಿಯಮೇಲೆ ವ್ಯಾಧಿಗ್ರಸ್ತರನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುತ್ತಾ ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು
ಸುಕನ್ಯೆಯೆಂಬ ಸುಂದರಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮೋಹಿತರಾಗಿ ಅವಳ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಬಯಸಿದರು ಅವಳು ತನ್ನ

ಪತಿಯು ಜೀವಿಸಿರುವವರೆಗೆ ಪರಪುರುಷನನ್ನು ಕಣ್ಣೆತ್ತಿಯೂ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಳು. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಹೊರಟುಹೋದಮೇಲೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮರೆಯಿಂದ ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಅವಳ ಪತಿಯು ಅವಳಿಗೊಂದುಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, “ ಪುನಃ ಅವರು ನಿನ್ನನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದರೆ ನೀವು ಅಸಂಪೂರ್ಣರು, ಅಸಂಸ್ಕೃತರು. ಆದುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಾನು ಒಲಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉತ್ತರಕೊಡಬೇಕೆಂದೂ, ಅವರು ತಾವು ಯಾವ ರೀತಿ ಅಸಂಪೂರ್ಣರು ಮತ್ತು ಅಸಂಸ್ಕೃತರೆಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಆಗ ನೀನು ನನ್ನ ವೃದ್ಧಪತಿಯನ್ನು ತರುಣ ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅದನ್ನು ಹೇಳುವೆನು ಎಂದು ಉತ್ತರಕೊಡು” ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದನು. ಪುನಃ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಅವಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವಳು ತನ್ನ ಗಂಡನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ನಡೆಸಿದಳು. ಮತ್ತು ಪತಿಯನ್ನು ಪುನಃ ತರುಣನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಉಪಾಯವನ್ನೂ ಕೇಳಿದಳು. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಪಕ್ಕದ ಸರಸ್ವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿದರೆ ಅವಳ ಪತಿಯು ಜತೆಯು ಹೋಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದನಂತರ ಅವಳು ಅವನನ್ನು ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಿದಳು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವನು ತರುಣನಾದನು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಥೆಗಳು. ಭಿಷಜಾ ಎಂಬ ವಿಕೀರ್ಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ದೇವವೈದ್ಯರಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಮಾನವಾದಿಗಳ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದೇ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ನ್ಯೂನತೆಯೆಂದು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಇವರನ್ನು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಉಪ ನೌ ಹ್ವಯಧ್ವಮಿತಿ ತೇ ಹ ದೇವಾ ಉಚುರ್ನವಾಮುಪಹ್ವಯಿಷ್ಯಾಮಹೇ ಬಹು ಮನುಷ್ಯೇಷು ಸಗಂಸೃಷ್ಟಮುಚಾರಿಷ್ಟಂ ಭಿಷಜ್ಯಂತಾವಿತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೫-೧೪)

ಮಾನವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ಅವರೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನುಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಗ ಈ ದೇವತೆಗಳು ತಾವೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಸೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ರಥೇಭಿಃ ರಥ್ಯಾ ಸ್ಥಃ—ರಥೇಭಿಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ರಥನೋಡ್ಯಭಿರಶ್ವೈಃ-ರಥವನ್ನು ವಹಿಸತಕ್ಕ ಕುದುರೆ ಗಳೊಂದಿಗೆ ಎಂದೂ, ರಥ್ಯಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ರಥವಂತಾ-ರಥಿಕರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಗಳೂ, ಆ ರಥಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವ ವಾಹನಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳದೇ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದು ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಿರಣ್ಯಯಾ ವಾಂ ಪವಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೦-೧); ಹಿರಣ್ಯಯೇನ ರಥೇನ(ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೪೪); ರಥಂ ಹಿರಣ್ಯವಂಧುರಂ ಹಿರಣ್ಯಾಭೀಶುಮುತ್ಪಿನಾ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೨೮) ಇತ್ಯಾದಿ ದೈನೇಕ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವೂ ಅದರ ಅವಯವಗಳೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಿರಣ್ಯವಾದವೆಂದೂ,

ತಂ ಯುಂಜಾಥಾಂ ಮನಸೋ ಯೋ ಜಗೀಯಾನ್ ತ್ರಿವಂಧುರೋ ವೃಷಣಾ ಯಸ್ತಿಚಕ್ರಃ |
ಯೇನೋಪಯಾಥಃ ಸುಕ್ತೋ ದುರೋಣಂ ತ್ರಿಧಾತುನಾ ಪತಥೋ ವರ್ಣ ಪರ್ಣಃ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೩-೧)

ಪಕ್ಷಿಗಳ ಪರ್ಣಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಎಷ್ಟು ವೇಗವಾಗಿಯೂ ಹರ್ಷಪೂರಿತರಾಗಿಯೂ ಹೋಗುವರೋ ಅದರಂತೆ ತಮ್ಮ ತ್ರಿವಂಧುರಾತ್ಮಕವಾದ ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವರೆಂದೂ ಅನೇಕ ಘಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ರಥದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ರಘುವರ್ತನಿಃ (೮-೯-೮) ಹಗುರವಾಗಿ ಓಡಬಲ್ಲದು ; **ಮನಸೋ ಜವೀಯಾನ್ ರಥಃ** (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೧೭-೨ ; ೫-೭೭-೩) ಮನೋವೇಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು ; **ನಿಮಿಷಶ್ಚಿಜ್ಜವೀಯಸಾ ರಥೇನ** (ಋ. ಸಂ. ೮-೬೮-೨) ಕಣ್ಣಿನ ರೆಪ್ಪೆಯು ಹೊಡೆಯುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ರಥದ ವೇಗ ಗಮನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ.

ರಥೈಃಭಿಃ—ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಥದ ವಾಹಕಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೇ ಹೊರತು ಅವು ಯಾವುವೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಶ್ವಗಳು, ಹೇಸರಗತ್ತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ವಾಹಕಗಳಿರುವುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಯುಂಜಾಥಾಂ ರಾಸಭಂ ರಥೇ ನೀಡ್ವಂಗೇ ವೃಷಣ್ವಸೂ | ಮಧ್ವಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೫-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಸಭವೆಂದೂ,

ಹಂಸಾಸೋ ಯೇ ನಾಂ ಮಧುಮಂತೋ ಅಸ್ರಿಧೋ ಹಿರಣ್ಯಸರ್ಣಾ ಉಹುವ ಉಷರ್ಬುಧಃ |

ಉದಪ್ರುತೋ ಮಂದಿನೋ ಮಂದಿನಿಸ್ತುಕೋ ಮಧ್ವೋ ನ ಮಕ್ಷಃ ಸವನಾನಿ ಗಚ್ಛಥಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಸವೆಂದೂ,

ಆ ನಃ ಸೋಮಮುಪ ದ್ರವತ್ತೂಯಂ ಶ್ಯೇನೇಭಿರಾಶುಭಿಃ | ಯಾತಮಶ್ವೇಭಿರಶ್ವಿನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಋಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಾಹನಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಕ್ಷತ್ರಂ—ಕ್ಷತ್ರಶಕ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಈ ಶಕ್ತಿಯ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದನ್ನೂ ಸಹ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೨ನೇ ಋಕ್ತನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮನಸಾ—ಮನೋ ಮನೋತೇಃ | (ನಿ. ೪-೪) ಚಿಂತಿಸು, ಧ್ಯಾನಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ಮನಸಾ ಯುಷ್ಮದಾಯತ್ತೇನ ಚೇತಸಾ ನಿಮ್ಮಲ್ಲೇ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿ ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತತೆಯಿಂದ ಎಂದರೆ ತದೇಕಧ್ಯಾನದಿಂದ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ ಜಿಘಾಮ್ಯರಕ್ಷಸಾ ಮನಸಾ ತಜ್ಜುಷೇತ |

ಮರೃಶ್ರೀಃ ಸ್ಪೃಹಯದ್ವರ್ಣೋ ಅಗ್ನಿನಾಭಿಮೃಶೇ ತನ್ವಾ ಇ ಜರ್ಭುರಾಣಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦-೫)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತಗಲ್ಲರಿ ಮನಸಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲೂ ಸಹ ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕ ವಾದುದೂ, ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ಥಿತಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಚ ಸೋರಲ್ಲೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಿಷಜಾ—ಜಾಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಭಿಯೆಷುಕ್ ಪ್ರಸ್ತುತ್ಯ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತು. ಸುಕಾಗಮ. ಭಿಷಜ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಷಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೇಷಜೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತ್ವ.

ರಥೇಭಿಃ—ರಥಂ ವಹತಿ ರಥ್ಯಃ ತದ್ವಹತಿರಥಯುಗ ಸ್ತ್ರಾಸಂಗಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಯತೋನಾಂಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಭಾವ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಏತ್ವ.

ಧತ್ವಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಗ್ರಾ—ಉಚಿ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಉಜೇಂದ್ರಾಗ್ರ- (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ನಂತ ವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಂಬೋಧನಾದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಷಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ದದಾಶ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ದದಾಶ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೭ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

೨ ನೇ ಅಷ್ಟಕ ೨ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತವು.

ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇನ ತಮೋ ಹಾರ್ದಂ ನಿವಾರಯೇನ್ |

ಪುನರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಪಾಲ-

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥ-

ಪ್ರಕಾಶೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

|| ಸಮಾಪ್ತಃ ||

ಶ್ರೀಃ

|| ಓಂ ತತ್ಸತ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

—:—

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಭವೇತ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಽಸ್ತು ತೇ ||

|| ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂಗಳಂ ||

